This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

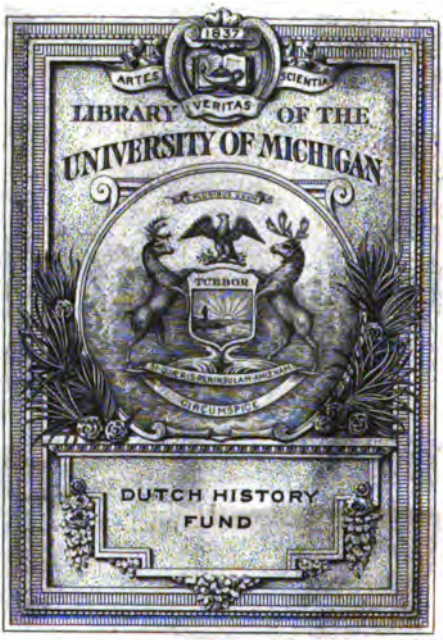
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V1

BOEKBESCHOUWING;

VOOR

1824.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunſten en Wetenſchappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1824.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1824.

Dutch lit.
Nijhoff

BOEKBESCHOUWING.

Mijne Gronden voor het Christendom herzien en op nieuw bevestigd. Gevolgd naar het Hoogduitsch van Dr. O. S. FRANCKE, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Kiel, door* J. H. KROM, *Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. 1823. *In gr.* 8vo. *X en* 467 *Bl. f* 3-12-:

Een allerbelangrijkst werk! De waardige KROM heeft zich nieuwe verdiensten verworven, door zijnen voorzeker niet geringen arbeid aan hetzelve. Een uitvoerig verslag overlatende aan de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen* (*), willen wij slechts zoo veel vermelden, als noodig is ter wettiging van onze herhaalde betuiging: *Een allerbelangrijkst werk!*

Gij vindt hier dan, Lezers! zeer veel meer dan eene vertaling van FRANCKE's *Entwurf einer Apologetik der Christlichen Religion*, vóór zes jaren uitgegeven, en gevindt tevens dat *Entwurf* ezv. in zijn geheel. KROM geeft, ter afwisseling, aan FRANCKE's verhandeling nu eens dien stijl, dan dien der redevoering, dan weder van een vertoog; nu leest men zamenspraken, dan brieven. Zeker is dit door KROM alzoo gedaan, om het treffelijk boek, dat echter meer voor geletterden was, tot een beknopt en onderhoudend leesboek voor den beschaafden stand te doen strekken, in welken nog al te veel gevonden worden, die al ligt, bij hun verkeer in de wereld, door een vlugtig woord, of eene min of meer klemmende bedenking, ook wel door eenig min of meer ontwikkeld wijsgeerig denkbeeld, dat zij opvangen, gevaar loopen voor hun geloof, hunne godsvrucht en rust. (Bl. IV, V.) Daarom is ook alles, wat den eigenlijk gezegden geletter-

(*) Dit is reeds geschied in No. V van 1822.

terden dienen moet, uit den tekst weggelaten, nu en dan ook de orde veranderd, somtijds bijna letterlijk vertaald, dan, overeenkomstig met FRANCKE's vergeleken' arbeid, die van KROM geleverd. Intusschen is ook voor hen, die dit werk als studiebook gebruiken willen, gezorgd. Wat toch in den tekst is weggelaten, leest men in *aanteekeningen*, achter denzelven geplaatst, bl. 324—387, die in belangrijkheid winnen, door hetgeen KROM er van zichzelven heeft ingelascht; maar vooral is voor de zoodanigen gezorgd door de op het einde geplaatste *schets* van den Schrijver, met bijgevoegde aanwijzing der bladzijden, welke schets niet alleen dienstig is, om nagenoeg geheel het oorspronkelijk werk te kunnen herstellen, en daartoe dus den aankomenden Godgeleerde en Christenleeraar ter bearbeiding wordt aangeprezen, maar ook, doordacht en uitgebreid, hun zeer nuttig zijn zal, die, tot regt verstand en meer volkomene overtuiging, meerdere inlichting verlangen; bijzonder, daar dezelve wordt voorgegaan door eene opgave (van FRANCKE, doch aangevuld door KROM) van die geschriften, welke, tot de verdere uitbreiding dezer schets, behooren te worden geraadpleegd. Vóór deze opgave leest men des Hoogleeraars aanwijzing van het noodzakelijke en belangrijke eener opzettelijk bewerkte verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen het ongeloof, welk stuk de inleiding is voor het oorspronkelijk werk. Eindelijk wordt dit aanhangsel geopend door een hoogst behartigenswaardig voorberigt; en alzoo — wij herhalen het — is er gezorgd, en voldoende gezorgd, voor beide soorten van lieden, die aan eene grondige kennis van de hechte gronden des Christendoms behoefte hebben.

Het zij dan zoo, hetgeen ook Recensent meer dan eens gevoeld heeft, dat de oplossing van elke tegenbedenking niet altijd zoo goed gelukt is, als de uitvoering van het bewijs zelve; deze is toch *zoo* gelukt, dat wij het gerust, even als de waardige bearbeider van dit werk, voor onmogelijk verklaren, dat iemand, zoo hij althans waarheid wil en zekerheid zoekt, die dit werk leest, en den

geest

geest van hetzelve vat, niet van de waarheid des Christendoms zal overtuigd worden, en niet zal gewapend zijn tegen allerlei aanvallen des ongeloofs, niet bevestigd tegen den nadeeligen invloed van sommige, al of niet min of meer opzettelijk, los daarheen geworpene gezegden, bij welke, ja, de kenner wel den schouder ophaalt, maar die toch bij minder onderrigten schadelijke werking doen, en die — het is, helaas! maar al te waar — in eenige schriften van smaak, reisbeschrijving, geschiedenis, roman en dichters, gevonden worden.

Behoudens dit alles blijft het ons spijten, dat wij niet van KROMZELVEN, die daartoe reeds lang het plan had, een werk hebben mogen ontvangen, voor die lezers (en lezeressen ook) in den beschaafden stand opzettelijk geschreven, die aan de overtuiging aangaande de gronden des Christendoms behoefte hebben; niet, omdat wij het onderhavige werk daartoe minder geschikt achten: het tegendeel is reeds gezegd; maar — het boek heeft nu toch een zeker al te deftig en ernstig voorkomen, en ziet er, door die aanteekeningen, en dat aanhangsel, en twee voorberigten, ligt niet mooi genoeg uit, om het welgevallen van de lezers van modeschriften of werken van smaak te trekken, zoodat het misschien daarom niet in de regte handen komt. Mogt echter elk, die kan, het daar brengen, waar het moet wezen, opdat menigeen nog dankbaar roeme op het Christendom, wien het nu nog zoo waard niet is! Want waarlijk, de fatsoenlijke man en de begaafde vrouw treffen hier inhoud en voordragt aan, die smaken moeten, zoo zij waarlijk goeden smaak hebben, en versterken moeten, zoo zij voor gezond voedsel vatbaar zijn.

Dubbele verpligting heeft men dus aan den werkzamen Christenleeraar, die, door zijnen arbeid, aan FRANCKE's werk besteed, tevens tot eene meer bestudeerde oefening in de gronden des zuiveren Christendoms aanleiding geeft; en wij verwachten, dat elk Theologisch Hoogleeraar zijne leerlingen op dit werk (dat wij aan alle, vooral jonge Predikanten, die hunnen stand eere willen

aandoen, ruimſchoots aanprijzen) zal opmerkzaam maken, Hoe goed en nuttig werd (om dit eens in 't voorbijgaan te zeggen) voor den *Theologiae-ſtudioſus* de groote vacantie, (dit woord behoorde in geen woordenboek der ſtudenten te ſtaan, zeide BORGER) beſteedde hij er ook eenigen tijd van in de rangſchikking der hier voorkomende zaken, naar de ſchets achter het werk! Mogt KROM — men weet, dat hij lid is van het Provinciaal Kerkbeſtuur in Zuidholland — niet te vergeefs *deze* woorden hebben geſchreven: „Hoezeer ik gaarne erken, meermalen met bewondering en blijdſchap op te merken, welke voortreffelijke kweekelingen op onze Hoogeſcholen gevormd worden, zoo komt het mij voor, dat deze echter wel eens minder tegen het Deïsme gewapend zijn, dan zij in ieder ander vak der godgeleerde ſtudiën voortreffelijk zijn opgeleid. Het doet mij innerlijk leed, als ik opmerk, hoe gemakkelijk eene of andere Deïſtiſche tegenſpraak den jongen mensch, die den Godsdienst in eene gemeente moet handhaven, uit het veld ſlaan, voor het minst geweldig ſchokken kan; en met weedom ſtel ik mij dan voor, hoe zulk een waardig jong mensch," (en, voegt er de Recenſent bij, jongheid is een voornaam vereischte der thans heerſchende promotie-mode, zoo het ſchijnt) „welligt eerlang geroepen tot eene zeer aanzienlijke ſtandplaats, al ſpoedig met het openlijk of meer bedekt ongeloof in aanraking komt, en zich moeijelijk, als Apologeet van het Christendom, hetwelk toch ook zijne roeping is, zal kunnen handhaven," enz.

En nu nog, Lezer! eene proeve uit het werk zelve. De Schrijver, tredende in het bekende gevoelen van CH. BONNET, omtrent de-*wonderen*, zegt, bl. 233: „De wonderen kunnen inderdaad gevolgen wezen van eene natuurwet, die tot nog toe ſlechts niet dikwijls genoeg als natuurwet gewerkt heeft, noch ook heeft moeten werken, en echter vroeger of later als eene gewone algemeene natuurwet zal worden erkend. De verſchijnſelen van den *magneet* en der *electriciteit* kunnen ons tot voorbeeld zijn. Eenmaal, na eene algemeene nieuwe bewerk-

werktuiging, zoo als wij ons de opſtanding der dooden voorſtellen, ziet men welligt, hetgeen men nu wonderen noemt, even zoo gewoonlijk in de orde der dingen gebeuren, als nu het geboren worden, het ſterven, ezv. In dat geval houdt zoo iets op een wonder te zijn; maar tot dat dit tijdperk gekomen is, blijft het een wonder, omdat een Gezant van God alleen nu weten kan, wanneer zulk eene natuurwet, voor dien tijd, haar aanzijn en hare werkzaamheid aan den dag leggen zal."

Doch, hoe ongaarne Recenſent thans van dit boek ſcheide, hij kan niet meer afſchrijven, uit plaatsgebrek. Het werk, zoo als het nu daar is, (en het prijst zich ook door duidelijkheid van letter en zuiverheid van taal aan) hebbe eenen goeden opgang, en ſtrekke velen in ons vaderland, dat wij er van harte heil mede wenſchen, tot verſterking in het allerheiligſte geloof, en van eenen dankbaren ijver voor de waarheid, zoo als zij door Jezus Christus is!

Leerrede over de Maatſchappij van Weldadigheid. Voor Nederlanders van alle Gezindheden. Te Zierikzee, bij F. van Meeren. *In gr.* 8*vo.* 41 *Bl. f* :-12-:

De ongenoemde ſteller dezer Leerrede is met hooge geestdrift voor de Maatſchappij van Weldadigheid ingenomen, en ſpreekt een hartelijk woord, om ieder op te wekken, die Maatſchappij, zoo veel men maar immer kan, te ondersteunen. Het oogmerk is goed; het opſtel is wel; en hartelijk wenſchen wij, dat 's mans poging voor die Maatſchappij vele leden winnen zal. Inderdaad, het is vreemd, dat niet ieder Nederlander alle bedenking ter zijde zet, en krachtig ondersteunt de poging van den braven en verſtandigen Vorst, die zoo veel goeds wenscht te ſtichten. Wij althans geven gaarne onzen penning zonder verder onderzoek, God dankende, dat ons dezelve, en nog veel meer, niet gevorderd wordt tot het voeden van jagthonden of andere liefhebberijen van eenen Prins, wiens poging allezins edelmoedig, en wiens welverdiende lof menſchenliefde en weldadigheid is.

Beſtrijding der Vaccine of de Vaccine aan de beginſelen der Godsdienst, der Rede en der ware Geneeskunde getoetst. *Door* ABRAHAM CAPADOSE, *Med. Doct. Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1823. *In gr.* 8vo. *XVI*, 220 *Bl. f* 2-8-:

Het boekje van den Heer CAPADOSE, waarbij dat van Mr. W. BILDERDIJK een meesterſtuk mag genoemd worden, zou eigenlijk geene wederlegging, ja hoegenaamd geene melding behoeven, zoo deszelfs doel niet al te verderfelijk, en de *ſchijnbare* orde en geleidelijkheid der voordragt voor den minkundigen niet al te wegſlepend en overtuigend waren, en ons daardoor verpligtten, het boek niet met dat verachtelijk ſtilzwijgen te behandelen, dat het anders tiendubbel verdienen zou. De Recenſie, die wij thans leveren, is dus meer ingerigt voor den zwakken, die gaarne eenige hulp en teregtwijzing ontvangt, dan voor den zelfdenker, die alleen den hoogst dwazen en dweepzieken geest behoeft te kennen, die den Schrijver bezielt, en op elke bladzijde doorſtraalt, om het oordeel der afkeuring over zijnen arbeid uit te ſpreken, en vastelijk overtuigd te zijn, dat er van zulk eene zijde onmogelijk iets goeds te verwachten is. Wij beginnen met de beſchouwing van dien geest zelven; *voorereſt*, om elk, die hooren wil en kan, niet lang in het onzekere te laten omtrent het oogpunt, waaruit hij CAPADOSE te beſchouwen hebbe; *ten andere*, omdat het bij elk geſchrift, dat misſchien eenigen invloed op de *publieke opinie* kan uitoefenen, hoogst noodzakelijk is, de ware bedoeling van den Schrijver aan te toonen, en wel voornamelijk, wanneer deze die bedoeling niet op den voorgrond maar op den achtergrond geplaatst heeft. Dit laatſte nu heeft CAPADOSE gedaan. Immers, uit de hoofdverdeeling van zijn boekje, waarvan het eerſte Hoofdſtuk *de Vaccine uit geneeskundige beginſelen beſtrijdt*, het tweede over *de wijze* handelt, *waarop zich de ontdekking*

en

en verdere verſpreiding der Vaccine heeft voorgedaan, en het derde *de Vaccine aan de beginſelen der Godsdienst toetst;* uit deze hoofdverdeeling, zeg ik, moet men opmaken, dat de geneeskundige beſtrijding der *Vaccine*, juist zoo als het behoorde, door den Schrijver als het eerſte punt *in questie* is beſchouwd geworden, en dat hij de *argumenten*, uit den Godsdienst ontleend, onder de bijredenen telt. Doch juist het omgekeerde heeft plaats. CAPADOSE heeft het algemeene denkbeeld, dat de Eeuw, die wij beleven, een zamenweefſel van boosheid en ongodsdienſtigheid is, ten grondſlag gelegd. Hieruit heeft zijne zuivere *logica* het beſluit opgemaakt, dat de *Vaccine*, als zijnde eene vrucht der Eeuwe, zeer zeker tegen zedelijkheid en godsdienſtigheid ſtrijdt. Dit fraaije ſtelſel heeft hij in het tweede en derde gedeelte van zijn boekje op zijne wijze opgeſierd en ontwikkeld. Daar hij echter begreep, dat niemand zich door bloote *mystieke* redeneringen zou laten afſchrikken van iets, waarvan hij het *phyſieke* nut duidelijk meende in te zien, moesten er ook geneeskundige *argumenten* te hulp geroepen worden, wier *onpartijdigheid* en *waarheid* men zich gemakkelijk kan verbeelden, wanneer men zich ſlechts herinnert, dat de Schrijver *a priori* bepaald had, dat de *Vaccine* verderfelijk zijn moest. Dat dit alles, gelijk wij het hier hebben opgegeven, de eigenlijke loop der denkbeelden van CAPADOSE geweest is, en dat hij alleen uit list aan zijne geneeskundige beſchouwing der zaak, hoewel in zijne oogen de minst gewigtige, den eerſten rang heeft toegekend, blijkt *vooreerst* uit de geheele ſtrekking van het boekje, dat, *zelfs in het geneeskundig gedeelte*, overal de teekenen draagt eener verregaande en voorbeeldelooze dweepzucht, *ten andere* uit de zwakheid der geneeskundige *argumenten* zelve en het onbewezene der redekavelingen, die beide zoo zeer in het oog loopen, dat CAPADOSE, indien hij onbevooroordeeld geweest ware, en eenvoudig als *Medicus* geredeneerd had, zich onmogelijk door zoodanige gronden zou hebben laten overtuigen. Leveren wij dan eerst, zoo wel om het zoo even gezegde te bevestigen, als om den

verſtandigen met een enkel woord genoegzaam in te lichten, een en ander voorbeeld van des Schrijvers *mysticismus*, of liever volſlagene krankzinnigheid, en gaan wij dan over tot de meer opzettelijke toetſing der geneeskundige redenering. Wij beginnen met bl. 36, waar men, in eene noot van geheel geneeskundigen inhoud, de volgende fraaije aanmerking vindt: *Is het niet eene bedroevende zaak, dat men verſtandige mannen, en zelfs door het licht der Waarheid beſtraalde Christenen, de Vaccine, die door hen althans als een gevaarlijk middel moest beſchouwd worden, met alle* (l. *allen*) *ijver ziet verdedigen, en terwijl zij hunne kinderen, het troostend en heilaanbrengend water des doops, wiens hooge waardij men veelal in onze dagen over het hoofd ziet, onthouden, als niet kunnende overeengebracht werden* (l. *worden*) *met het zoo trotsch en echter zoo nietig menſchelijk verſtand, zoo vinden zij geene zwarigheid hoegenaamd in het onverſtandig en onvoorzichtig onderwerpen van hun kroost aan deze kunstbewerking. Hoe vele van die ongelukkige ſchepſeltjes ontmoeten wij niet dagelijksch* (l. *dagelijks*) (*en, God weet met welk eene ſmart!*) *die wel met het Koepokgift beſmet zijn, maar nog niet hebben mogen ontvangen die gave des Heiligen Geests, welke met den doop, dat pand van Gods liefde, zoo innig verbonden is! Zie Hand. der Apost.* II: 38 — 39. Alle aanmerkingen zijn hier overbodig. Geven wij liever nog een paar ſtaaltjes van dezelfde ſoort. Bl. 181 deelt ons de Schrijver de navolgende Latijnſche dichtregelen ter eere van JENNER en derzelver vertaling mede; er bijvoegende, dat de pen beeft bij het ter neêrſchrijven van zulk eene taal!

Jennerum celebrant, Jennero altaria ponunt
Jennerum magni numinis inſtar habent.
Succrescens proles et postera turba per aevum
Jennerum patrem dixerit eſſe ſuum.

Voor Jenner klinkt hun' dank: Voor Jenner ſtaan de altaren
Als voor een weldoend God, door hen, alom geſierd.
Door 't kroost dat nu ontluikt, door 't kroost van later jaren
Wordt eeuwig Jenner's Naam als Vadernaam gevierd.

EEN

EEN WELDOEND GOD (zegt hier de Schrijver), EN EENS MENSCHEN NAAM EEUWIG ALS VADERNAAM GEVIERD! *Afschuwelijke geest des tijds! tot welke razernijen brengt gij den ongelukkigen mensch! Ons gezegend Evangelie zegt „ Gij en zult niemand uwen Vader noemen op der aarde: Want Een is uw Vader, namelijk die in de Hemelen is.*"

Wat moet men toch wel zeggen, Lezer! van zulk een wezen, dat óf dom genoeg is, om dichterlijke uitdrukkingen, die men duizendmaal bezigt, voor Godslastering uit te krijten, óf kwaadaardig genoeg, om, tegen beter weten aan, verontwaardiging te huichelen over iets, dat zonder eenige kwade bedoeling gezegd is? Wij kunnen ons niet onthouden van bij deze twee *curieuze* staaltjes nog een derde te voegen, dat misschien nog wel het meest karakteristieke van alle is. De door ons bedoelde plaats leest men op bl. 218, waar de Schrijver in profetische geestvervoering uitroept: *Christen! waakt ende Bidt!* (l. *waak en bid!* Foei! dat had BILDERDIJK u toch beter moeten leeren.) *Erken aan alle deze werken des Bozen Geests, dat hij u verleiden wil, en van uwen Heiland verwijderen. Alles, alles wordt in het werk gesteld om u te verblinden en de oogen te doen sluiten voor het gezegend tijdstip dat nabij is, de wederkomst van den Heere* JEZUS CHRISTUS *om te richten beide de doode en de levende. Ja Christenen, dit tijdstip nadert, en terwijl uw Verlosser u de krachtige vermaning gegeven heeft van te Waken en te Bidden, geeft gij u roekeloos aan de slaap van het duivelsch Magnetismus over, terwijl* CHRISTUS *tot u gesproken heeft, zeggende: verheerlijkt God in uw lichaam ende in uwen geest, zoo ontheiligt gij dien God door beide uw lichaam en uw geest, met giften van allerlei aart te voeden en aan te kweeken.* Na dit gelezen te hebben, zal geen onpartijdige of verstandige van ons eischen of verwachten, dat wij ons met het godsdienstig en zedekundig gedeelte van CAPADOSE's geschrijf een oogenblik langer bezig houden. Wij stappen er dan bij dezen van af, en merken alleen dit nog aan, dat de zoo

even aangehaalde woorden van CAPADOSE ons gegronde hoop geven op de aanstaande tweedragt en den daaruit voortspruitenden ondergang van deze nieuwe kinderen der duisternis. Immers, het *Magnetismus* is, onder al de voortbrengselen dezer Eeuw, bijna het eenigste, dat genade vinde in de oogen van DA COSTA, en wordt daarentegen bij CAPADOSE hier en elders voor duivelsch uitgekreten. Wij hebben dus reden van ons te vleijen met de spoedige en letterlijke toepassing van het gezegde van onzen Zaligmaker (MARKUS III: 26): *Indien de Satan tegen zichzelven opstaat en verdeeld is, zoo kan hij niet bestaan, maar heeft een einde.*

Wij gaan thans, in de tweede plaats, over, om te bewijzen, dat, gelijk wij te voren zeiden, ook de geneeskundige *argumenten* onbeduidend, de redenering onbewezen, en dat zelfs de orde en duidelijkheid der voordragt slechts schijnbaar is. Het gebrek aan *wezenlijke* orde en strengheid van redenering blijkt al aanstonds uit de hoofdverdeeling des onderwerps, door den Schrijver voorgesteld. Volgens hem zijn de *argumenten* der voorstanders van de *Vaccine* óf *onkennende* óf *stellige*. De eerste bepalen zich tot eene vergelijking tusschen de *Inoculatie* der gewone Kinderpokken en de *Vaccine*, met oogmerk om de schadelijkheid der eerste, in tegenoverstelling van de laatste, aan te toonen: de tweede soort, daarentegen, handelt over het stellige nut der *Vaccine*. Deze hoogst doelmatige verdeeling heeft, ja, aan den eenen kant, aan CAPADOSE's boek eene meer *respectable* dikte gegeven, maar, aan den anderen, zijne *logica* bitter ten toon gesteld. Immers, wat hebben wij met dit geheele vergelijkend onderzoek tusschen *Inoculatie* en *Vaccine* te doen? Het oogmerk dier *comparatie* kon slechts tweeledig zijn; óf om de *Inoculatie* boven de *Vaccine*, óf om de laatste boven de eerste te verheffen. Maar voor den lezer was dit volkomen nutteloos, daar niemand aan de *Inoculatie* meer denkt, daar niemand zich *op dit oogenblik* meer met het *negatief nadeel*, maar alleen met het *positief nut* der *Vaccine* bemoeit. Even nutteloos en ongepast is dit onderzoek

zoek uit het oogpunt van den Schrijver, daar deze *Inoculatie* en *Vaccine* evenzeer afkeurt en bestrijdt, en alleen bewijzen wil, dat men door de *Vaccine* niets gewonnen heeft. Maar, om dit laatste aan te toonen, was alle vergelijking met iets vroegers, dat evenzeer afkeuring verdient, overtollig. De bestrijding van het *positief* nut alleen werd hier als *hoofdzaak* gevorderd, die nu, door des Schrijvers verkeerde behandeling, *bijzaak* geworden is, en door de splitsing der *argumenten* zeer veel geleden heeft. In plaats toch van eene en dezelfde stelling in eens afgehandeld te zien, vindt men die eerst als *negatief* en dan als *positief argument*; zoodat er óf tweemaal hetzelfde gezegd, óf bij het *positieve argument* op het *negatieve* verwezen is. Zoo is b. v. de laatste der *negatieve* stellingen: *de Inoculatie vermeerdert de sterfte*, *de Vaccinatie vermindert dezelve*; en de voorlaatste der *positieve: de Vaccinatie vermindert dezelve.* De Schrijver verraadt dus een groot gebrek aan goeden en bondigen redeneertrant in het algemeen.

Onderzoeken wij thans, of dezelfde zwakheid van betoog ook in elke bijzondere *argumentatie* zigtbaar is, en beginnen wij daartoe met de eerste grondstelling der *Vaccinatores*: *De Inoculatie brengt soms eene zeer gevaarlijke, ja doodelijke ziekte voort; de Vaccinatie veroorzaakt slechts eene geringe en ligte ziekte.* Tot bestrijding hiervan voert de Schrijver aan: 1°. Dat de *Vaccine* wel op het oogenblik der kunstbewerking, of kort na dezelve, geene aanmerkelijke gevolgen heeft, maar echter eene zeer fijne, alles doordringende, en daarom zeer gevaarlijke kracht moet bezitten, daar zij eene zoo aanmerkelijke verandering in het ligchaam door een zoo gering middel te weeg brengt, en dat zij even zoo goed als de *Cicuta*, *Belladonna*, of het *Opium*, een gift mag heeten. 2°. Dat de *Vaccine* niet altijd van gevaar ontbloot is, en dat er voorbeelden bestaan van derzelver doodelijke gevolgen. — Op het eerste merken wij aan: Dat de Schrijver wel vooronderstelt, maar niet bewijst, dat de werking der *Vaccine* zoo gevaarlijk als krachtig is. Zonder dit bewijs is echter zijne redenering van geene de

min-

minſte waarde. *Vooreerst*, omdat niet alle geneesmiddelen, die groote kracht uitoefenen, gevaarlijk zijn. Of is b. v. het *ſulfas de Quinine* gevaarlijk, dat dikwerf, in kleine hoeveelheid gebruikt, de koorts wegneemt? terwijl er denkelijk toch meer kracht vereischt wordt, om de ziekte en al hare woede te overmeesteren, dan om het werkeloos beginſel, zoo als de *Vaccine* doet, te beſtrijden. Doch misſchien zal de Schrijver dit niet toegeven. Wij voegen er daarom, *in de tweede plaats*, bij, dat, al ware ook de kracht, die de vatbaarheid vernietigt, grooter, dan die de beſtaande ziekte beſtrijdt, ook dan het groot gevaar nog niet bewezen is. Wij verwijzen den Schrijver naar deszelfs eigene verklaring, bl. 7, *dat er in de natuur oneindig veel gevonden wordt, dat verre verheven is boven den hoogſten trap van menſchelijke redenering.* Dit erkent hij zelf, en wij vragen hem dus af, wat hem regt geeft, de *Vaccine*, *zonder eenig bewijs*, onder die verſchijnſelen te tellen, wier oorzaak en uitwerkſel men genoegzaam verklaren kan. De zwakheid van des Schrijvers redenering blijkt, *ten derde*, uit de gemakkelijkheid, waarmede dezelve zich, juist tegen zijne meening aan, op de natuurlijke Kinderpokken laat toepaſſen. Immers zou men even zoo goed dus kunnen redeneren: *De voorbeelden van lieden, die tweemaal de natuurlijke Pokken krijgen, zijn hoogst zeldzaam. Ergo vernietigen de Kinderpokken zelve de toekomende vatbaarheid voor die ziekte in het ligchaam van den lijder. Welk een hoogst gevaarlijk vermogen moeten derhalve de Kinderpokken ook na de herſtelling uitoefenen op het dierlijk organismus, daar zij zulk eene verbazende verandering in hetzelve te weeg brengen!* Men zegge niet, dat het eene *natuurlijk*, het andere *onnatuurlijk* toegaat. Want wie bewijst zulks? Is het niet veeleer waarſchijnlijk, dat er eene ſterke overeenkomst beſtaat tusſchen de wijze, waarop de Kinderpokken, en waarop de *Vaccine*, de kiem *van*, en de aanſtaande vatbaarheid *voor*, de ziekte vernietigen? En, *ten vierde*, al gaf men ook toe, dat de *Vaccine* een gift ware, zou zulks nog niets tegen dezelve bewijzen, daar verre de meeste ver-

vergiften, in kleine hoeveelheden toegediend, dikwerf heilzame gevolgen hebben. — Tegen de tweede bedenking van CAPADOSE zal het genoeg zijn, de voorbeelden, die hij zelf aanhaalt, in het midden te brengen. Het Hoelkundig Genootschap te *Londen* (zegt hij) verklaart, *dat er van 164,381 gevaccineerden drie voorwerpen aan de gevolgen der Vaccine zijn gestorven.* Toegegeven dat de waarneming gegrond is, dan bewijst het gevolg, dat men er uit kan afleiden, wel tegen eenen of anderen *Vaccinator*, die stellig verzekert, dat er *niemand* aan sterft, maar niet tegen de *Vaccine*, wier nagenoeg volkomene onschadelijkheid in het algemeen, en wier voortreffelijkheid boven de *Inoculatie* (waaraan dikwijls een *individu* uit 600 sterft) in het bijzonder, er ten sterkste door gewaarborgd wordt.

De tweede grondstelling der *Vaccinatores* is: *De Inoculatie misvormt somtijds den mensch met naden, pokdalen, enz.; van de Vaccine heeft men niets dergelijks te vreezen.* Nergens vertoont zich de Schrijver meer in zijne nietigheid dan hier, en dit kon wel niet anders, daar het onmogelijk was, te dezen opzigte eene *parallel* te maken tusschen de *Inoculatie* en de *Vaccine*, die nooit iemand misvormt. CAPADOSE heeft dus, ten einde zich uit deze moeijelijkheid te redden, tot iets, dat hier volstrekt niet te pas komt, zijne toevlugt moeten nemen; tot den uitslag namelijk, die somtijds op de *Vaccinatie* volgt, en wel met de napokken, maar nooit met de misvorming, hetzij door de natuurlijke, hetzij door de ingeënte Kinderziekte veroorzaakt, kan vergeleken worden. Maar, wat meer is, de Schrijver zelf gevoelt, dat dit zwakke en nietsbeduidende *argument* nog niet eens te bewijzen is. Hij erkent zelf, dat het *post hoc, ergo propter hoc*, geene genoegzame bewijskracht in zich sluit, en dat het niet zeker is, of de lijders buiten de *Vaccine* van dien uitslag waren vrijgebleven. En wat voert hij nu aan, om zich te redden? Dat, zoo men dien uitslag niet beschouwt als een gevolg der *Vaccine*, hij ook regt heeft, om te ontkennen, dat het bevrijd blijven van de Kinderziekte uit de *Vaccinatie* voortvloeit. Dit verdient geene wederlegging.

ging. Of bestaat er dan eenige evenredigheid tusschen beide de gevallen? Het onbeduidend getal der genen, die na de *Vaccinatie* door Kinderpokken zijn aangetast, bewijst voor het nut der *Vaccinatie*; maar dat slechts 66 personen uit 164,381 *gevaccineerden* aan huiduitslag leden, bewijst, dat het geoorloofd is, denzelven aan andere oorzaken toe te schrijven.

De derde grondstelling is deze: *De Inoculatie verwekt eene besmettelijke ziekte; de Vaccinatio niet.* De waarheid hiervan moet de Schrijver zelf erkennen, en het zwijgen was hem dus dadelijk opgelegd. Maar hij wilde toch iets zeggen, al kwam het hier volstrekt niet te pas. Hij verklaart dus, dat het hier gestelde den voordeeligen invloed der *Vaccine* op het menschelijk ligchaam niet bewijst (welk bewijs ook zeker niemand ooit of ooit daarin gezocht heeft); dat men derhalve even min regt heeft om de *Vaccine* te verspreiden als de *Inoculatie*, en dat het gebruiken van dwangmiddelen te dien opzigte eene ongehoorde wreedheid is. Wij zullen op deze vooronderstellingen, die volstrekt niets ter zake doen, geene aanmerkingen maken, dan deze alleen, dat het aan niemand minder voegt, over despotieke maatregelen te klagen, dan aan de hoofden dezer sekte, die, konden zij slechts, zoo gaarne eenen METTERNICH, of CHATEAUBRIAND, of andere wezens van denzelfden stempel, tot invoering eener algemeene slavernij, in de hand zouden werken.

De vierde grondstelling luidt dus: *De Inoculatie kan niet in alle omstandigheden en op alle personen zonder onderscheid worden in het werk gesteld; de Vaccinatie wel.* De Schrijver noemt dit gevoelen eene schandelijke kwakzalverij, en zegt hier veel, dat behartiging verdient, over de verschillende behandeling van eene en dezelfde ziekte bij onderscheidene *individus*. Doch, hoezeer wij het hierin met hem vrij wel eens zijn, twijfelen wij echter, of dit der goede zaak wel veel schade zal toebrengen, daar wij ons genoegzaam overtuigd houden, dat bovenstaande stelling geenszins door het meerderdeel der Geneeskundigen

zoo onvoorwaardelijk omhelsd wordt, als de Schrijver het wil doen voorkomen, en dat niemand hunner (eenige heethoofden uitgezonderd, wier persoonlijk gevoelen de zaak zelve niet schaden kan) even spoedig tot het *vaccineren* van iemand, die reeds eene *morbeuse affectie* had, als van een' volstrekt gezonden, zou overgaan, dan alleen in het geval, dat eene kwaadaardige en sterk verspreide *epidemie* alle uitstel gevaarlijk maakte. Wanneer CAPADOSE, dezelfde grondstelling bestrijdende, hier nog verder bijvoegt, dat het toedienen van een en hetzelfde middel aan alle *individus* op dezelfde wijze het kenmerk van kwakzalverij is, en dit tracht op te helderen door het *gesupponeerd* voorbeeld van een' Geneesheer, die voorgaf de vatbaarheid voor de koorts bij allen te kunnen vernietigen, door vier of vijf drachmen *kina-extract* 's morgens te doen gebruiken; wanneer hij het verder kwakzalverij noemt, dat men dezelfde *Vaccine* aan het kind en den grijsaard toedient, dewijl beide niet dezelfde vatbaarheid voor de Kinderziekte te hebben, — dan vinden wij ons verpligt, den lezer te doen opmerken: *Vooreerst*, dat het voorbeeld, door CAPADOSE gekozen, om, ware het mogelijk, de *Vaccine* bespottelijk te maken, zijn doel mist. Onderzoeken wij eens, waarom dit voorbeeld de *Vaccine* als voorbehoedmiddel in een belagchelijk licht stelt; en wij zullen bevinden, dat zulks niet daaruit voortkomt, dat alle voorbehoedmiddelen zonder onderscheid, en dus ook het hier genoemde, belagchelijk zijn, maar alleen daaruit, dat het gekozen voorbeeld op zichzelf *absurd* is, omdat ieder weet, dat *kina* geene koorts voorkomen, maar wel verdrijven kan. Of zou men, b. v., nog dezelfde belagchelijkheid bespeuren, wanneer men het geval veranderde, en, bij het uitbarsten eener pest-*epidemie*, aan den gezonden de volgende voorbehoedmiddelen voorschreef? Gebruik bloedzuiverende en het bederf bestrijdende middelen; zuiver de lucht in uwe vertrekken; houd u buiten alle gemeenschap met personen, die niet tot uw huisgezin behooren, enz. In zulk een geval zou immers ieder het gepaste dier raadgevingen inzien? — *Ten tweede* zouden

wij

wij op de beschuldiging van kwakzalverij, door CAPADOSE afgeleid uit de gelijke wijze, waarop de *Vaccine* aan het kind van drie maanden en den man van zestig jaren wordt toegediend, eenvoudig dit kunnen antwoorden: dat CAPADOSE, als onbekend met de wijze, waarop de *Vaccine* de vatbaarheid voor de Kinderziekte wegneemt, ook niet bevoegd is te beslissen over de voegzaamheid der gelijke toediening van dit middel aan personen van verschillende jaren, en dat deze geheele zaak dus niet van redeneringen, maar van de ondervinding afhangt. Maar wij willen den Schrijver liever met zijne eigene wapenen bestrijden. Hij zelf erkent, bl. 42, dat de grijsaard minder vatbaarheid voor de Kinderziekte heeft dan de zuigeling, doch meer kracht dan deze tot het gelukkig doorstaan der *Vaccine*. Hieruit volgt, dat er meer kracht vereischt wordt, om de ziekte bij den zuigeling dan bij den grijsaard uit te roeijen, en dat de zuigeling bij de *Vaccine* meer gevaar loopt dan de grijsaard. Indien dus de *Vaccine* bij den zuigeling de vatbaarheid voor de Kinderziekte wegneemt, zonder hem eenig gevaar te veroorzaken, dan kan men gerustelijk aannemen, dat zij bij den grijsaard, met minder vatbaarheid en meer sterkte, dezelfde gevolgen hebben zal.

Komen wij thans tot de vijfde en laatste *negatieve* grondstelling, waarop de Schrijver het vooral geladen heeft: *De Inoculatie vermeerdert de sterfte; de Vaccinatie vermindert dezelve*, of, zoo als het laatste gedeelte dezer *propositie* op bl. 46 voorkomt, *de Vaccine vermindert niet alleen het getal sterfgevallen aan de Kinderziekte, maar ook de algemeene sterfte.* Hiertegen merkt de Schrijver aan: 1°. dat de verhouding van geboorte, sterfte en bevolking niet naauwkeurig kan worden opgegeven; 2°. dat, al ware dit mogelijk, het *resultaat* hiervan ten voordeele der *Vaccine* eerst na een' vollen menschenleeftijd zou kunnen blijken; 3°. dat vele Schrijvers, die zich met het vervaardigen van burgerlijsten hebben bezig gehouden, ten einde den goeden invloed der nieuwe inentings-

wij-

wijze te toonen, hoogstwaarschijnlijk van kwade trouw te beschuldigen zijn.

Van deze drie stellingen strijdt de eerste met de rede en de ondervinding, daar beide leeren, dat er alleen in enkele aanzienlijke koop- of hoofdsteden, door den grooten toevloed der vreemdelingen enz., eenige onzekerheid in de verhouding der bevolking tot het getal der geborenen en stervenden bestaat. De derde stelling is nog dwazer, omdat zij eene onbewijsbare lastering behelst, die zichzelve omverwerpt. Immers zouden wij zeer gaarne eens van den Schrijver hooren, wat die woorden: *Zeer vele Schrijvers, die zich met het vervaardigen van burgerlijsten hebben onledig gehouden*, beduiden moeten. Waren dan deze voorstanders der *Vaccine* tevens Agenten van Politie, of Officieren van den Burgerlijken Stand, en als zoodanig belast met het opmaken der sterf- en geboortelijsten? en zoo neen, welken invloed konden zij dan uitoefenen op de vervalsching dier lijsten, welke de Schrijver hun toerekent? Wat eindelijk de tweede of hoofdstelling aangaat, die wij, uit hoofde van haar gewigt, eenigzins uitvoeriger behandelen moeten, deze berust of op een misverstand, of op eene opzettelijke verduistering der waarheid. Want dat de Schrijver zegt, dat het *resultaat* der sterflijsten ten voordeele der *Vaccine* eerst na een' vollen menschenleeftijd zou kunnen blijken, staat in verband met de stelling der *Vaccinatores*, dat de *Vaccine* de *algemeene sterfte* aanmerkelijk vermindert. Daar nu CAPADOSE zijne bronnen niet aanhaalt, zijn wij buiten staat, de juiste bewoordingen op te geven, van welke zich de verdedigers der *Vaccine* hebben bediend. Wij twijfelen echter niet, dat hij hunne gezegden of verdraaid, of verkeerd begrepen heeft, en dat hunne eigenlijke bedoeling deze geweest is: *De Vaccine doet het getal der genen, die anders aan de Kinderziekte sterven, afnemen, en vermindert dus de algemeene sterfte op dien leeftijd, die het meest aan de Kinderziekte onderworpen is.* Dit laat zich hooren: maar te stellen, dat of de *Vaccine* of eenig ander middel in staat zou zijn, eenigen in-

vloed op de algemeene ſterfte, tien of twintig jaren doos elkander gerekend, uit te oefenen, is zoo ongerijmd, dat wij, op CAPADOSE's verzekering, dit niet als een gezegde der *Vaccinatores* zullen aannemen. En geſteld dat de een of ander zulks gezegd had, dan bewijst zulks alleen, dat er een enkele dwaze verdediger der *Vaccine* beſtaat, en niet, dat de *Vaccine* zelve af te keuren is. De Schrijver had dus gerustelijk de vergelijkende ſterflijsten van *Weenen*, *Parijs* en *Montpellier*, die hij, bl. 53 en 54, tot beſtrijding van dit gevoelen aanhaalt, kunnen achterwege houden; en dat zoo veel te meer, omdat derzelver bewijskracht, als men die hier noodig achten mogt, volſtrekt nietsbeduidend is. Want tuſschen de *relatieve* ſterfte te *Parijs* van 1723—1763 en van 1807—1817 laat zich geene vergelijking maken, daar het ontwijfelbaar is, dat de bevolking in de laatstgenoemde jaren veel grooter was dan in de eerſte. En wat *Weenen* en *Montpellier* betreft, van eerstgemelde ſtad vindt men de ſterflijsten van 1789—1807 met die van 1807—1817, en van de laatſte die van 1771—1792 met die van 1792—1806 vergeleken. Neemt men nu in aanmerking, dat de *Vaccine* in 1798 ontdekt is, dan ziet men dadelijk, dat de eerſte ſterflijst van *Weenen* en de laatſte van *Montpellier* hier van geene waarde zijn, als *époques* behelzende, die gedeeltelijk *vóór*, gedeeltelijk *na* de uitvinding der *Vaccine* verloopen zijn.

Maar wat zullen wij zeggen van de nietige redenering, die de Schrijver hierop dadelijk laat volgen bl. 54 en 55, waar hij, ſchoon te voren zijdelings erkend hebbende, dat de *Vaccine* in de eerſte levensjaren de ſterfte vermindert (bl. 48), desniettegenſtaande de groote ſterfte in de Vondelingshuizen, waar *thans* de *Vaccine* vrij algemeen is ingevoerd, grootendeels op rekening dier kunstbewerking ſtelt, maar het bewijs ſchuldig blijft. Om dit eenigzins aannemelijk te maken, had hij ten minſte vergelijkende lijsten moeten leveren, en aantoonen, hoeveel kinderen er in een en hetzelfde huis, bij gelijke bevolking, *vóór* en *na* de algemeene invoering der *Vaccine* geſtorven

wa-

waren. Maar niets van dit alles vindt men hier. De Schrijver vergenoegt zich met op te geven, hoeveel kinderen er in een dergelijk gesticht te *Dublin* van 1798 (NB. het jaar van de uitvinding der Koepokken) tot 1805 waren opgenomen en gestorven; hoeveel voorwerpen er in de laatste 20 jaren in het Hospitaal voor Vondelingen te *Moscou* (waar vóór 20 jaren de *Vaccine* zeker nog niet was ingevoerd) waren opgenomen en overleden, en hoeveel van de 100 er te *Weenen* in 1811 en 1812 gestorven zijn. Dit tot een proefje van des Schrijvers bondigen redeneertrant. Wij zijn het intusschen, gelijk wij boven reeds te kennen gaven, hier volkomen met hem eens, dat geene Geneeskunst in het algemeen (en dus ook geene *Vaccine* in het bijzonder) de aarde bevolken of ontvolken kan. Hij had onzentwege zijne lange redenering hierover kunnen besparen. Maar, gelijk wij dit zijn gevoelen goedkeuren, zoo kunnen wij evenwel niet nalaten onze verbazing te betuigen over den volzin, waarmede hij zijne *argumentatie* besluit: *Wij zien dus hieruit dat de Geneeskunde geen invloed heeft op de bevolking en de sterfte, beide uit een hooger standpunt beschouwd. — Maar is zij daarom nutteloos? O Neen! het zij verre; zij vermag zeer veel om in eenen bepaalden kring individus, die door ziekte gekweld worden, te behouden; hierin bestaat haar vermogen — maar ook hierbij bepaalt zij haar invloed, en sluit haren werkkring!* Wanneer men deze aanmerking in eene verdediging der *Vaccine* aantrof, zou men straks begrijpen, waarom de Autheur dezelve had ter neder geschreven; maar, ze hier vindende, moet men waarlijk versteld staan over het ongerijmd gedrag van CAPADOSE, die, als 't ware, aan zijne tegenpartij in den mond geeft, om, al hetgeen hij hier van de Geneeskunst zegt, op de *Vaccine* met even zoo vele woorden toe te passen, en met hem uit te roepen: *Wij zien dus hieruit, dat de Vaccine geen invloed heeft op de bevolking en de sterfte. Maar is zij daarom nutteloos? o Neen, het zij verre! Zij vermag zeer veel, om, in eenen bepaalden kring, individus te behouden.*

Zoo hebben wij dan de bestrijding der *negatieve argumenten* ten voordeele der *Vaccine* voet voor voet gevolgd, en, zoo wij vertrouwen, geheelenal ontzenuwd. Gaan wij thans over tot de beschouwing der *positieve argumenten*, waarvan wij de vier eerste, die de Schrijver zelf slechts met een enkel woord behandelt, met stilzwijgen kunnen voorbijgaan, daar er bij de wederlegging der *negatieve argumenten* reeds genoeg over gezegd is. Zij luiden, namelijk, dus: I. *De Koepokstof is een veilig en schuldeloos gift.* II. *De inenting der Koepokken verdient boven die der natuurlijke Pokken gesteld te worden.* III. *De Koepokinenting veroorzaakt eene altijd plaatselijke en nooit gevaarlijke uitbotting.* IV. *De Koepokinenting werkt op dezelfde wijze op alle individuz zonder onderscheid.* Met terzijdestelling, derhalve, van deze reeds afgedane punten, gaan wij over tot de Vde *positieve* en door den Schrijver met veel omslag aangeraste grondstelling: *De Vaccine is een zeker altoosdurend en onfeilbaar voorbehoedmiddel tegen de Kinderziekte.* De hiertegen ingebragte tegenwerpingen komen hierop neder: 1°. *Dat men de ware Vaccine van de valsche niet kan onderscheiden, terwijl de valsche geen voorbehoedmiddel opleveren kan.* 2°. *Dat er een aantal voorbeelden bestaat van personen, die, na gevaccineerd te zijn, of door de gewone Kinderziekte, of daaraan grenzende bijsoorten, zijn besmet.* 3°. *Dat dus de Vaccine wel bij het grootste aantal Gevaccineerden, maar niet bij alle, het ontstaan der Kinderziekte voorkomt.*

De bekentenis, hier in het derde punt door den Schrijver zelven afgelegd, maakt alle verdere uitweiding genoegzaam overtollig, vermits CAPADOSE, zoodra hij dit eens heeft toegegeven, tegen zijne eigene schaduw vecht. Zeer weinige *Vaccinatores* zullen toch *nog tegenwoordig* hardnekkig blijven verdedigen, *dat de Vaccine* (gelijk hij hun in den mond legt) *een zeker altoosdurend en onfeilbaar voorbehoedmiddel tegen de Kinderziekte is.* Neen; de *mogelijkheid* bestaat er ongetwijfeld, dat een of ander *individu* na de *Vaccinatie* nog door de Kinderpok-

pokken wordt besmet. Maar dit bewijst volstrekt niets tegen het nut der *Vaccine*, daar deze die mogelijke onzekerheid in uitwerking en gevolg volstrekt met alle genees- en voorbehoedmiddelen gemeen heeft, die men dus alle zou moeten afschaffen, zoodra men de *Vaccine* om zulk eene reden verwierp. Het komt er hier slechts op aan, om één uit drie wegen te verkiezen; en die keuze zal wel bij niemand, die doordenkt, twijfelachtig zijn. Men moet *of*, met CAPADOSE, de Kinderziekte, die *zeer zeker* duizende slagtoffers maakt, ja zelfs hem, die ze eens gehad heeft, voor 't vervolg niet beveiligt, ongestoord laten voortwoeden, *of* de *Inoculatie*, die zelve tot de verspreiding der ziekte aanleiding kan geven, en den lijder *dikwijls* wegsleept, kiezen, *of* eindelijk de *Vaccinatie*, die voor niemand gevaarlijk is, geene *epidemie* veroorzaakt, en in verre de meeste gevallen een voorbehoedmiddel oplevert, algemeen trachten in te voeren. Ja, wij herhalen het, *algemeen trachten in te voeren*, ten einde daardoor die verschrikkelijke *epidemiën* voor te komen, welke zoo vele duizenden wegslepen en *Gevaccineerden* zelven somtijds in gevaar brengen, en ten einde tevens de vatbaarheid voor de Kinderziekte zoo veel mogelijk uit te roeijen.

Dan, juist tegen deze poging verheft zich de Schrijver, in de VIde plaats, met de meeste hevigheid. *Het is niet mogelijk*, zegt hij, *de vatbaarheid voor de Kinderziekte door de Vaccinatie of iets anders te vernietigen.* Wij zouden hier aan CAPADOSE kunnen tegenwerpen, dat het er bitter weinig toe doet, of de *Vaccine*, zoo als hij het bl. 83 gelieft te noemen, *het ontstaan der Kinderziekte, als verschijnsel, belet*, dan of zij *de vatbaarheid voor dezelve uitroeit*, en dus voor hen, die alleen op de zaak en niet op de woorden zien, zijne geheele *disputatie* van geene de minste kracht of waarde is. Maar wij zijn edelmoedig genoeg, om ons niet eens van deze gegronde en alles afdoende aanmerking te bedienen, en willen liever geduldig aanhooren, wat hij te zeggen heeft.

CAPADOSE begint met te ſtellen, dat er zonder den zamenloop van twee oorzaken, waarvan men de eene *vatbaarheid*, de andere *gelegenheidsoorzaak* noemt, geene ziekte ontſtaan kan, en dat die *gelegenheidsoorzaak* of buiten of binnen het ligchaam zich kan ontwikkelen. Verder, dat de vatbaarheid voor alle ziekten, en dus ook voor de Kinderziekte, gezocht moet worden in ADAM's val en het daaruit voortgevloeide bederf, hoewel die vatbaarheid en de gelegenheidsoorzaken zich op duizenderlei manieren wijzigen, en dus de een meer aan die, de ander meer aan deze ziekte onderhevig is; waaruit dan vervolgens wordt afgeleid, dat alle ziekten ſlechts ontwikkelingen zijn eener aangeborene vatbaarheid, en dat alle onderzoek omtrent het beſmettelijke of niet beſmettelijke eener ziekte nutteloos is, vermits er zulk een onderſcheid tusſchen de kwalen niet beſtaat; en, eindelijk, dat, ſchoon hij den oorſprong der Kinderziekte niet hooger dan de twaalfde of dertiende Eeuw kan opvoeren, zulks niet bewijst, dat zij niet ouder is, en dat, al heeft zij ook niet altijd beſtaan, de mensch er evenwel zeer wel de vatbaarheid voor kan bezeten hebben, even als de Aloë, ſchoon eerst na honderd jaren bloeijende, bij hare wording de vatbaarheid tot bloeijen reeds bezit, en de jongeling, man geworden, ſlechts de vatbaarheid ontwikkelt, die hij in de wieg reeds bezat. — Ziedaar des Schrijvers redenering, die wij nu een weinig van naderbij beſchouwen zullen.

Vooreerst is de onderſcheiding tusſchen *vatbaarheid* en *gelegenheidsoorzaak* op vele ziekten niet toepaſselijk, en dikwijls niet meer dan een bloot woordenſpel, zoodra men ten minſte met den Schrijver aanneemt, dat ook de gelegenheids- of opwekkende oorzaak inwendig zijn kan. Wij zullen dit met een en ander voorbeeld opheldéren. Wanneer iemand een' korten hals en een dik en volbloedig ligchaam heeft, noemt men hem *vatbaar* voor beroerte: en zijn ondertusſchen die zelfde korte hals, die dikte en volbloedigheid geene *opwekkende oorzaken* der beroerte? Wanneer men onderhevig is aan verſtoppingen,

in den onderbuik, is men *vatbaar* voor *hypochondrie:* en wat zijn ondertusschen die verstoppingen anders, dan *opwekkende oorzaken* der *hypochondrie?* Deze geheele stelling is dus niets dan eene redenering *in circulo.* Het is daarom ook niet te verwonderen, dat de Schrijver zichzelven niet begrepen, en zijn eigen *argument* omvergeworpen heeft op bl. 88, waar hij, van den meerderen of minderen graad van vatbaarheid bij verschillende personen sprekende, er bijvoegt: *De waarheid hiervan blijkt ten duidelijkste bij de beschouwing, dat soms de een of ander bij eene lichte aanstekings-oorzaak wordt aangetast (welk verschijnsel nimmer zou kunnen waargenomen worden, zoo niet die vatbaarheid reeds te voren bij hem bestaan had) terwijl hij te voren eene zware epidemie weerstondt.* Volgens den loop der redenering, spreekt CAPADOSE hier over het verschil der *vatbaarheid*, en heeft dus deze met de *gelegenheidsoorzaak* verward. Want de *vatbaarheid*, als aangeboren, moet bij één *individu* dezelfde zijn en blijven; de *bijoorzaak* alleen kan veranderen. En is het dus de laatste, die hier in aanmerking komt, en niet de eerste; is, zeggen wij, de *opwekkende oorzaak* zoo alles afdoende, dat bij hare afwezigheid de *vatbaarheid* zelfs bij de zwaarste *epidemie* slaapt, wat is dan toch deze vatbaarheid anders dan een bloote naam, eene ijdele hersenschim?

Het kan ons dus, *in de tweede plaats*, van niet veel belang zijn, of de Kinderziekte al dan niet uit ADAM's val oorspronkelijk is, en of wij aan die gebeurtenis onze *vatbaarheid* voor die kwaal hebben toe te schrijven. Wij willen echter op dit punt in het voorbijgaan het een en ander aanmerken. Dat het menschdom *physiek* en *moreel* bedorven, en daaruit ook de vatbaarheid voor ziekte *in het algemeen* ontstaan is, zal niemand ontkennen; maar dat daarom de vatbaarheid *voor*, en de oorsprong *van*, elke kwaal in het bijzonder uit den val van ADAM moet worden afgeleid, is ons in het geheel niet gebleken. Er zijn kwalen, die men als het oorspronkelijk erfdeel van den gevallen mensch beschouwen mag, en die men in alle

tijden en bij alle volken wedervindt, omdat zij onafscheidelijk zamenhangen *met*, en een natuurlijk gevolg zijn *van*, ons ontsteld *organismus*: maar er zijn er ook vele, die alleen hier en daar, bij sommige natiën, en in een of ander bijzonder klimaat, worden aangetroffen; en onder deze durven wij niet alleen, voor zoo veel het *oorspronkelijk* vaderland dier kwalen aangaat, de pest, de gele koorts, de veneriſche kwalen, maar ook wel degelijk de Kinderpokken rangſchikken. Immers, ſchoon deze veel ouder zijn, dan de Schrijver, met wiens *Historia Medicinae* het er ſlecht ſchijnt uit te zien, hier opgeeft, en ſchoon een leek, die nooit in de Medicijnen geſtudeerd heeft, hem hier nog een aangenaam nieuwtje vertellen kan, dat, namelijk, YEZID, de tweede *Khalif* van den ſtam der *Ommayaden*, die in het jaar 683 van CHRISTUS ſtierf, door de Kinderziekte geſchonden was, en dat ABOUL ABBAS, de eerſte uit het Huis der *Abbaſiden*, in het jaar 753 aan de Kinderpokken overleed, (ABU-L FEDA, *A. M.* T. I. p. 398, II. p. 6); zoo blijven wij altijd nog op eene zeer *respectable distantie* van ADAM, en vinden de kwaal in het Oosten en bij de *Arabieren* alleen. Van daar hebben waarſchijnlijk de Kruisvaarders haar in de twaalfde Eeuw (de *époque*, door den Schrijver opgegeven) naar *Europa* overgevoerd. Toen had men haar, indien men in die dagen de middelen had gekend, dadelijk kunnen weren; even als men nog heden pest en gele koorts met goed gevolg buiten het beſchaafd *Europa* ſluit, en even zeker in vroeger Eeuw de overbrenging der veneriſche kwaal in ons werelddeel had kunnen tegengaan. Het is waar, de Pokken zijn bij ons naderhand *endemisch* geworden; maar zij zijn echter bij den *Europeaan* niet oorſpronkelijk, en er kan dus geene reden worden uitgedacht, die het *phyſiek* onmogelijke van derzelver verbanning, dat is van het terugkeeren tot den ouden toeſtand, bewijzen zou.

Ten derde moeten wij den Lezer opmerkzaam maken op de hoogst verderfelijke gevolgen van dit herſenſchimmig ſtelſel der vatbaarheid, zoo als CAPADOSE het voor-

voordraagt. Er is, zoo als wij boven zeiden, volgens hem, geen onderscheid tusschen besmettelijke en niet besmettelijke ziekten, daar alle gevaar te dezen opzigte in de oorspronkelijke vatbaarheid van elken *individu*, met de gelegenheidsoorzaak vereenigd, en niet in den aard der ziekte schuilt. Wij willen hier niet aandringen op het hoogst bespottelijke en *inconsequente* dier redenering, wier omgekeerd gevolg, juist tegen den wil van den Schrijver aan, *dit* zijn zou: dat er voor een aantal ziekten, die *nooit* van den eenen op den anderen overgaan, geene vatbaarheid bij den mensch bestaat. Wij willen hier aan CAPADOSE niet breedsprakig onder het oog brengen, hoe deerlijk hij zichzelven tegenspreekt, wanneer hij erkent, dat nu eens de lucht, wol, papier enz., dan weder een besmet persoon de vatbaarheid opwekken; terwijl zulks slechts bij weinige ziekten plaats heeft, en, waar het plaats heeft, onmogelijk kan verklaard worden, zonder dat men eene van lucht, wol, papier enz. onderscheidene smetstof aanneme. Neen! wij laten dit alles daar, hoe belagchelijk het ook zijn moge, en bepalen ons alleen bij het gevaar, dat er in die leer gelegen is. Hoe is het mogelijk, dat CAPADOSE zich niet schaamt? dat hij niet beeft van zoo veel schuld op zich te laden? Hij geloove voor zichzelven, wat hij wil; maar wachte zich, om door zijne drogredenen onschuldigen ten val te brengen, en hen te verleiden óf tot eene onnoodige vrees voor besmetting, waar zij niet bestaan kan, óf, hetgeen nog duizendmaal erger is, tot koekelooze trotsering van wezenlijk gevaar, en onverantwoordelijke verwaarloozing van alle voorbehoedmiddelen.

Eindelijk, *ten vierde*, moeten wij nog een woord zeggen van de fraaije voorbeelden, uit den laten bloei der Aloë en de manwording des jongelings ontleend, om te verklaren, hoe de latere ontwikkeling der Kinderpokken met de oorspronkelijke vatbaarheid voor dezelve heeft kunnen gepaard gaan. Elke wederlegging is hier bijna nutteloos; maar wij kunnen toch niet nalaten, in het voorbijgaan, al het onbegrijpelijk dwaze en ongepaste dier vergelijkingen in een helder daglicht te stellen, door er eenvoudig dit van te zeggen, dat zij dan eerst van waarde zijn zouden, wanneer óf de eerste mensch zelf, al ware het dan na verloop van een of meer honderd jaren, de Kinderziekte gekregen had, óf wanneer er, omgekeerd, eene geheele rij van Aloëes of van jonge-

lingen elkander ware opgevolgd, alvorens een der eersten bloeide of een der laatsten een' baard kreeg.

Thans blijft ons nog de beschouwing van het laatste *argument* over; want het voorlaatste: *De Vaccine vermindert de sterfte in het algemeen*, is reeds vroeger onder de *negatieve* stellingen afgehandeld. De laatste stelling dan, die door CAPADOSE aan de *Vaccinatores* wordt toegeschreven, is van dezen inhoud: *De Koepokinenting bevordert de gezondheid*, wel te verstaan ook buiten en behalve de uitroeijing der Kinderziekte. De Schrijver erkent zelf, op bl. 96, dat vele, niet alle, *Vaccinatores* dit gevoelen aankleven; en wij voor ons gelooven ook, dat het, op zijn best genomen, onbewijsbaar is. En, al gelooft men het ook, het blijft altijd *bijzaak*. Het doel der *Vaccine* is geen algemeene maatregel van gezondheid, maar het tegengaan der Kinderpokken. Wij hebben dus alleen te doen met de tegenstelling van CAPADOSE: *De Vaccine schaadt de gezondheid.*

De Schrijver begint met breedvoerig aan te toonen, dat men zich vergist, wanneer men, met sommige Geneesheeren, de *Vaccine* verdedigt, door hare gevolgen met de heilzame uitwerking der gewone geneesmiddelen te vergelijken. Wij behoeven hier niet bij stil te staan: want deze redenering komt op den volgenden fraaijen en van zelfs vervallenden *syllogismus* neder: *De Vaccine is een voorbehoedmiddel. Geneesen voorbehoedmiddelen werken op verschillende wijze. Ergo werkt de Vaccine verkeerd.*

In de tweede plaats rangschikt CAPADOSE de Kinderziekte onder de ontwikkelingsziekten, die de Natuur tot het groote doel des wasdoms in het werk stelt, en die men derhalve kan noch mag tegengaan, zonder het geheel ten hoogste te schaden. Hier drijft hij de dwaasheid ten toppunt, en ontziet zich niet, de Pokken, als ontwikkelingsziekte, te vergelijken met de dikwerf lastige en onaangename verschijnselen, die de huwbaarheid bij den jongeling of de maagd voorafgaan of vergezellen, ja met den toestand der vrouw in barensnood!!! Hier is waarlijk elk woord van wederlegging bijna eene beleediging voor onze Lezers. Hoe! is dus de Kinderziekte een geregelde (*normale*) toestand des ligchaams? Hoe jammer, dat zij dan niet altijd in *Europa* geheerscht heeft! Beklagenswaardige inwoners van dat werelddeel, vóór de twaalfde Eeuw, die eene zoo heerlijke gelegenheid tot ontwikkeling gemist hebben! Weg dan met uwen verdichten

roem,

noem, GODFRIED VAN BOUILLON, TANCREDD, en gij overige Ridders des heiligen Oorlogs! Gij hebt nimmer de Pokken gehad, en gij zoudt in ſtaat geweest zijn, den *Saraceen*, die dit heerlijk voorregt had genoten, met uwen heldenarm te verpletteren? ...

Om dit heerlijk ſtelſel te onderſchragen, merkt de Schrijver, in de derde plaats, aan; dat de Kinderziekte zoo gevaarlijk niet is, en dat de ſchrikkelijke ſterfte, door haar veroorzaakt, meestal het gevolg is van de verkeerde, ja moordende behandeling van onkundige Geneesheeren. Hoe durft gij dit ſchrijven, CAPADOSE? Herinner u de bekentenis, op bl. 82 door uzelven afgelegd, dat er in *Amſterdam, de ſtad zuer woning*, meer dan *negenhonderd* perſonen door de laatſte *Epidemie* zijn weggerukt; en bedenk, dat gij dus, met een' enkelen pennetrek, de blaam van moord en ſchandelijke onkunde, niet alleen op uzelven, maar ook op uwe achtingwaardige Ambtgenooten geladen hebt!

Voor 't laatst, eindelijk, bewaart de Schrijver eene zijner kwaadaardigſte en listigſte aanmerkingen. Hij vergelijkt, in de vierde plaats, de *Vaccine* met de kwaadaardige puist en de zwarte pok der koeijen, die voor den mensch doodelijk zijn, en zoekt daardoor aan minkundigen en zwakken een' ſchrik voor de *Vaccine* in te boezemen. Intuſſchen berust alles hier, gelijk genoegzaam overal bij CAPADOSE, op ijdele giſſingen en redeneringen, niet op bewijzen. Kon de Schrijver een enkel voorbeeld aanvoeren, waar de *Vaccine doorloopend* dezelfde verſchijnſelen vertoonde als de *puſtula maligna* of de zwarte pok, dan zouden wij toegeven, dat daarmit een gewigtig *argument* tegen de *Vaccine* kon worden afgeleid: maar uit die ſchijnbare overeenkomst te giſſen, dat er wel kwaad in de toekomst ſchuilen kan, doet niets af, evenmin als de gelijkheid van eenige verſchijnſelen bij den aanvang der beide ziekten. Wie toch weet niet, dat vele niets met elkander gemeen hebbende ziekten zich aanvankelijk door gelijke teekenen aankondigen, zoodat een voorzigtig Geneesheer menigwerf bij zijn eerſte of tweede bezoek over den aard der kwaal geene beſliſſing durft wagen?

Na dit alles geeft de Schrijver eene *definitie* van het kwaad, dat, naar zijn inzien, de *Vaccine* in het *organismus* kan ſtichten (bl. 116). Doch, daar hij zelf op de volgende bladzijde bekent, dat men hem kan tegenwerpen, dat deze geheele *definitie* eene loutere beſpiegeling is, en daar bij werkelijk in

in het vervolg er geene enkele fyllabe van bewijst, en zich tot verdediging derzelve eenig en alleen met gisſingen en *declamatiën* tegen het meer en meer toenemend bederf des menschdoms beheipe, hebben wij waarlijk geen' den minſten lust, om ons met deze ijdele *ſuppoſitiën* een oogenblik bezig te houden.

Ziedaar, waarde Lezer! ons *gemotiveerd* oordeel over dit gevaarlijk pruiſchrift, waarvan wij de nietigheid onwederſprekelijk meenen bewezen te hebben. Wij moeten u ten ſlotte nog waarſchuwen tegen eene listige en ſchijnbaar gewigtige bedenking (bl. 177 en volgg.), die wel niet in het geneeskundige gedeelte voorkomt, maar echter tegen de *mediſche* bekwaamheid van JENNER gerigt is. Zij betreft een zeker boekje van dien Geneesheer, ten titel voerende: *Over den door kunst voortgebragten uitſlag in zekere ziekten*, hetwelk onlangs in het *Nederduitsch* vertaald is. De Schrijver zoekt JENNER als een' groven *Empirist* ten toon te ſtellen, en beſtrijdt hem, niet door *argumenten*, maar door het aanhalen eener Recenſie in de *Vaderl. Letteroeff.* van Maart l. l., waar dat boekje wordt afgekeurd. Indien het genoeg zij, *auctoriteiten* aan te halen, zonder iets te bewijzen, dan kunnen wij tegen deze Recenſie eene andere overſtellen in den *Recenſent ook der Recenſenten*, Julij 1823, bl. 368. Maar dit behoeft niet eens. Wij durven er zonder ſchroom bijvoegen, dat een der bedaardſte, geachtſte en oudſte Geneesheeren onzes Vaderlands dat boekje met zijne goedkeuring vereert, en JENNER's *methode* als hoogstverkieslijk beſchouwt.

Een enkel woord nog over het ſlot. Wel mag men zeggen, dat het einde ook hier het werk kroont! „Hierna ſtrevende" (om „niet wijzer te zijn dan den Almachtigen;" en dat zijt gij, CAPADOSE, door de ondankbaarſte verwerping van dit Godsgeſchenk.) „Hierna (l. *naar*) ſtrevende met alle mijne „vermogens, — zoo verklaar ik hier niet alleen nimmer deze „hoogst verderfelijke en ongeoorloofde kunstbewerking te „zullen in het werkſtellen, MAAR OOK DAAR, WAAR IK „REEDS INVLOED HEB, EN WAAR MIJN RAAD IETS VERMAG, „DEZELVE TE BEZIGEN, OM OUDERS EN VOOGDEN VAN HET „GEVAARLIJKE EN NADEELIGE DER VACCINATIE TE OVERTUI„GEN, waartoe ik mij plichtshalve geroepen gevoel." — Wij voor ons, Mijnheer CAPADOSE! gevoelen ons pligtshalve geroepen, de aandacht van ons verlicht Gouvernement, dat zich almede pligtshalve geroepen gevoelt, die zelfde *Vacci-*

na-

natie, inzonderheid bij den geringeren ſtand, met allen nadruk te bevorderen en alle tegenwerking te keer te gaan, op deze onbeſchaamde verklaring van opzettelijken wederſtand te vestigen; alsmede op uwe hoogst opmerkelijke verzekering, in de narede bij de tweede uitgave, dat gij alreeds „ hebt „ mogen ondervinden, dat dit werkje, VOORAL IN DE LAGERE „ KLASSE bij eenvoudige burgers met graagte en toejuiching „ gelezen wordt."

Dan, het wordt tijd, dat wij eindigen. Wij beſluiten dan onze beoordeeling en wederlegging met den hartelijk gemeenden wensch, dat het BILDERDIJK, DA COSTA en CAPADOSE ga naar verdienſte; dat elke kring van vrienden der Menschheid en des Vaderlands hen, als pesten der maatſchappij, met verachting en verontwaardiging uit hun midden verbanne; en, wat CAPADOSE in het bijzonder aangaat, dat elk verſtandige zich hoe eerder zoo beter ontdoe van eenen Geneesheer, wien de verdediging van dweepzucht, domheid en bijgeloof nader aan het hart ligt, dan de gezondheid en het leven zijner *patiënten*.

LEYDENSIS.

Geſchiedkundig Tafereel van het Liberalismus van ouden en lateren tijd. Uit het Hoogduitsch van W. T. KRUG, *Hoogleeraar te Leipzig. Te Amſterdam, bij* de Gebroeders Diederichs. 1823. *In gr.* 8*vo.* 152 *Bl. f* 1-10-:

Het boek, 't welk wij hier aankondigen, moet reeds door zijnen titel belang wekken. Wat immers is thans meer het onderwerp der geſprekken, dan het *Liberalismus* of deszelfs tegendeel? Men kan zeggen, dat *Europa* tegenwoordig in de *liberale* en *antiliberale* partij is verdeeld, meer dan in de *Roomſche* en *Proteſtantſche* gezindten. De *naam* moge, in den thans gebruikelijken zin, uit *Spanje* afkomſtig zijn, waar de eerſte Vergadering der *Cortes* in 1812 in de partij der *Liberalen* en *Serviles* (naderhand *Perzen*) geſplitst was; de *zaak* is bijkans zoo oud als de zedelijke en verſtandelijke beſchaving des menschdoms. Ook vinden wij in het beknopt verslag harer lotgevallen, ons hier door den Heer KRUG aangeboden, deze daadzaak zeer goed betoogd. Doch eene goede bepaling der zaak moet hare Geſchiedenis voorafgaan. Stellen wij deze, met hem, in het onbekrompen volgen van het beginſel der *volmaakbaarheid*, in het naſporen en aantoonen van het

het goede en voor de welvaart des menschdoms naar ligchaam en ziel geschikte, komt in het *streven naar verbetering*, in tegenoverstelling van het hardnekkig vasthouden aan het eenmaal bestaande, *omdat het bestaat*; — zoo kan men zeggen, dat het *Liberalismus* de geest is, die *Europa* en deszelfs kinderen, gelijk het *Servilismus* die, welke *Azië's* en *Afrika's* aloude Volken onderscheidt. Hier is alles vastgeklemd in doode, verstijvende vormen, die alle vordering weren, en allen voortgang als heiligschennis beletten; terwijl in ons werelddeel, sedert de dagen van *Griekenlands* oudste Wijzen en Wetgevers, steeds een geest van onderzoek, van zucht tot vrijheid, van voortgang tot het betere heeft plaats gehad, welken zelfs de Middeleeuwen niet hebben kunnen stuiten, blijkens eene merkwaardige plaats uit den schoolschen Leeraar THOMAS AQUINAS, hier in de Noten aangehaald, en waarop wij zullen terugkomen. Wij mogen nog verder gaan, en zeggen, dat deze volmaakbaarheid, deze mogelijkheid van, en streven naar voortgang, het kenmerk der menschheid is boven de dieren. De bij, de bever bouwen hunne woningen gelijk in den aanvang der schepping: het dier gaat in zijne kunstdriften niet vooruit; dezelve zijn volmaakt door den wijzen Schepper naar dezelfs behoeften berekend: den mensch alleen, die naakt en hulpeloos ter wereld komt, is vernuft en schranderheid toebedeeld, en daarmede de onoverzienbare loopbaan van verbetering in zijnen toestand geopend. Zoo legt de eene Eeuw den grond tot de vorderingen der andere, ten minste daar, waar *liberale* begrippen en instellingen de mogelijkheid tot die vorderingen deden ontstaan. Maar in *China*, in *Hindostan*, in *Turkije*, in *Morocco* doet de mensch zijner natuur geweld aan, om naar de eenzelvigheid van het dier te gelijken: En *ditzelfde* willen nu de *Serviles*. Zoo mag b. v. *Spanje* niet beter, niet welvarender, niet verlichter worden, dan het vóór drie of meer Eeuwen was; en de vriend der Menschheid en des Vaderlands, die zulks begeert, die daartoe pogingen aanwendt, wordt aan de *hoogste* galg gehangen, die men sedert Eeuwen kent; immers in het bouwen dier draftuigen alleen mag men vorderingen maken!... Doch, keeren wij tot onzen Schrijver terug.

De *Grieken* komen het eerst in zijne beschouwingen voor. Hunne Wijsgeeren worden, met reden, als de eerste voorstanders van het *Liberalismus* gekenmerkt. Merkwaardige plaatsen deelt hij daaromtrent, onder anderen uit den niet al-

ge-

gemeen bekenden. XENOPHANES, mede, die de dwaasheid van den Afgodsdienst reeds 450 jaren vóór CHRISTUS beweerde. Doch ook toen viel aan de *liberaliteit* van gevoelens bij de beschaafden der Volken, zelfs in *demokratische* Staten, tegenstand, en aan hare verkondigers vervolging te beurt. PYTHAGORAS en SOKRATES werden ter dood gebragt, en ARISTOTELES onderging bijkans hetzelfde lot. De voorstanders van het oude verbanden KARNEADES uit *Rome*. Doch zoo in *Griekenland* als *Rome* drong niettemin de wijsgeerige denkwijze door, nogtans (en dit had de Schrijver meer moeten doen uitkomen) niet de ware *liberaliteit* van gevoelens, die in *Rome*, met uitzondering van enkele groote mannen, niet te huis was. De *Romeinen* kenden enkel bijgeloof of ongeloof, overheersching van anderen of eigene slavernij. Jammerlijk zou het er met de vorderingen der menschheid uitgezien hebben, zonder het Christendom. Met hetzelve begon een nieuw en beter tijdperk voor de *liberale* gevoelens, waarmede KRUG ons in de tweede Afdeeling bezig houdt. Met zeer veel juistheid doet hij reeds de Profeten, als handhavers der onbekrompene of *liberale* gevoelens voorkomen, die den *geest* der Godsregering tegen de doode *vormen* zoo wel, als tegen de verbastering door den Afgodsdienst, handhaafden. CHRISTUS deed zulks nogtans oneindig volmaakter. (Het hinderde ons zeer, bij den kundigen en welmeenenden Schrijver, van Hem, in wien de volheid der Goddelijke wijsheid en wetenschap woont, te hooren zeggen, „ dat hij zonder wetenschappelijke kennis of „ hooge kunstbeschaving was." Deze uitdrukkingen hebben hier, blijkens den zamenhang, geenen kwaden zin, maar zijn nogtans zeer ongelukkig gekozen. Ook de Kerkvaders riepen veelrijds de *liberale* begrippen, de vrijheid van onderzoek, de dwaasheid der slaafsche verkleefdheid aan het oude, de natuurlijke regten der menschen, hunne gelijkheid voor God, en de dwaasheid van de goddelijke vereering der Vorsten tegen den Afgodsdienst te hulp. Doch ook hen, gelijk den verhevenen Stichter van den Godsdienst en zijne eerste leerlingen, vervolgde de zucht voor oude misbruiken, die de Christenen als nieuwigheidzoekers, Godverzakers en gevaarlijke menschen voor den Staat brandmerkte. Naauwelijks was echter de Kerk met KONSTANTIJN ten troon verheven, of de vervolgde werd op hare beurt vervolgster, overladen met de plegtigheden en misbruiken der bij scharen toestroomen-

mende Heidenen. Daarop volgden de tien Middeleeuwen, die de Heer KRUG, in weerwil der loftuitingen van vele zijner landgenooten, welke thans bijna *Mode* geworden zijn, met zeer veel regt in een donker licht plaatst. Het ſchijnt ons echter overdreven, wanneer hij zegt, „ dat men van het „ *Liberalismus* in de Middeleeuwen *weinig of niets* aantrof." Men denke ſlechts aan den grooten THEODORIK, aan de pogingen tot beſchaving van KAREL *den Grooten* en ALFRED (waarvan de Schrijver zelf op bl. 85 gewaagt), aan de volksvrijheid, die zich juist in de Middeleeuwen zoo heerlijk in de *Italiaanſche* Gemeenebesten, in de *Duitſche* Rijksſteden, in *Nederland* en *Spanje* ontwikkelde, en die veelal uit een *godsdienſtig* beginſel haren oorſprong ontleende. *Italiaanſche* ſteden ſchonken de vrijheid aan alle lijfeigenen, uit het beginſel der Chriſtelijke gelijkheid; de *Scholaſtieken* zelve kenden de Wetgevende Magt aan het Volk toe. (*Aanteek.* bl. 140, 141.) De groote PETRARCA was de *liberaalſte* man van zijnen tijd; hij juichte de bevrijding van *Rome* door RIËNZI (den RIENZO dier dagen, en evenzeer het ſlagtoffer van ellendelingen) van ganſcher harte toe, en durfde de bedorvene kerk van die ſtad het *Babylon* der Openbaring noemen. Maar dit was ook reeds het morgenrood van eenen beteren tijd; en de minnaar van LAURA kwam ſlechts een paar Eeuwen te vroeg, om LUTHER, MELANCHTON en ULRICH VAN HUTTEN in éénen perſoon te vereenigen. Met de Hervorming daagde de *liberaliteit* in vollen glans. *Zij* bevrijdde *Geneve*, *Zweden*, *Nederland*, en, in vervolg van tijd, ook *Engeland*. Het is onverſchoonlijk in den Heer KRUG, dat hij een der keerpunten in de Geſchiedenis van het *Liberalismus*, de bevrijding van *Nederland*, en de plegtige afkondiging van de Regten des Volks door onze Staten Generaal, in 1581, niet vermeld heeft. De Vertaler heeft dit verzuim in zijne lezenswaardige aanteekeningen achter het boekdeel verholpen. — KRUG houdt zich meer bijzonder bezig met den geest van het *Liberalismus* in *Engeland*, in *Noord-Amerika*, en deszelfs overdrijving in *Frankrijk*. Omtrent *Spanje*, *Portugal* en *Italië* ſpreekt hij zeer twijfelachtig, van de *Carbonari* met minachting, en verwacht nu nog (in 1822!) heil van het dusgenaamde Heilige Verbond. Doch misſchien was dit het éénige middel, om zijn boek in *Duitſchland* gedrukt te krijgen, of althans vervolging te ontſnappen. Wij durven vrijmoediger ſpreken, en zeg-

zeggen, dat de jongste gebeurtenissen in *Spanje* de wettigheid en noodzakelijkheid der poging, om den Koning van dat land aan wettige banden te leggen, volkomen hebben geregtvaardigd. Zij is mislukt; maar RIEGO, die edele martelaar der beste zaak, mag zeggen: *Exoriare nostris ex ossibus ultor!*

Het *beslùit* doet den Heer KRUG als eenen *gematigden* voorstander van het *Liberalismus* kennen. Alle overdrijving keurt hij af; doch in de zaak zelve is hij volkomen overtuigd, dat men den voortgang van den menschelijken geest niet mag, en ook, daar de groote meerderheid der *Europesche* bevolking de *liberale* beginselen voorstaat, niet *kan* aan banden leggen. Immers, onder alle standen, selfs onder de Grooten, den Adel, en de Roomsche Geestelijkheid, (daar echter wel het minst!) zijn onbekrompene gevoelens doorgedrongen. Belangrijk zijn de uittreksels uit brieven van JOZEF II, waaruit de edelaardige beginselen van dien Monarch, den *liberaalsten* misschien, die immer eenen troon beklom, ten overvloede blijken. Over FREDERIK II zouden wij minder stellig durven spreken; zijne woorden waren goed, maar in zijne daden was hij een te groot liefhebber van willekeurige maatregelen. JOZEF II bezigde die nimmer, dan wanneer de bitterste tegenstand der *antiliberalen*, die zich *toen* onder eene volksgezinde gedaante vermomde, hem daartoe noodzaakte. Aandoenlijk zijn zijne klagten (bl. 93, 94) over de miskenning, die den grooten man, door de lasteringen van domheid en boosheid, te beurt viel. Heil zij der asschen dien menschenvriends, en onverwelkelijke roem zijner nagedachtenisse! In plaats van FREDERIK II hadden wij liever gezien, dat KRUG JOZEF's broeder, den edelen LEOPOLD, Wetgever van *Toscane*, genoemd had.

Wanneer nu, ten slotte, het Heilige Verbond, in vollen ernst, als de beschermer van het *Liberalismus* wordt beschouwd, zoo dwingt ons zulks eenen glimlach af. Het éénige bewijs daarvoor zijn de woorden der akte: maar (wij *vragen* slechts, zonder toe te passen) noemde zich ook de broederschap van LOYOLA niet naar den heiligen JEZUS? Wij zouden hierover veel kunnen zeggen; doch alle dingen zijn niet oorbaar.

De Noten des Vertalers achter het werk hebben wij reeds met lof vermeld. Zij dragen blijken eener kundige hand; maar de veelal ingewikkelde voordragt steekt ongunstig af bij de klare voordragt van KRUG, in omgekeerde rede tot het tegenwoordige *Hoog-* en *Neêrduitsche* taaleigen.

Valerius. Eene Romeinſche Geſchiedenis uit de tijden van de vervolgingen der eerſte Christenen onder de regering van Keizer TRAJANUS. *Naar het Engelsch van* WALTER SCOTT. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1823. *In gr. 8vo. Te zamen 737 Bl. f 6-10-:*

De titel leidt tot het denkbeeld van een martelaarsboek; en men vindt in het werk dadelijk den dood van een' bloedgetuige, en dien van een' onverlaat, die zich, om oproer te ſtichten, voor een' Christen uitgaf. Voorts geraakt er een afgeleefd Leeraar der Christenen, met eene doorluchtige leerling van hem, in banden, worden beide wel door Valerius op de zonderlingſte wijze bevrijd, doch verliest de Leeraar in beider onderaardſche wijkplaats het leven, en wordt alleen de heldin des werks door den held naar een veilig verblijf in Brittanje gevoerd. Maar voor het overige bevat het verhaal zoo zeer niets ſombers en afſchrikkends. Het maakt daarentegen over het geheel den lezer gemeenzaam met de kunstvol afgeſchilderde Romeinſche leefwijze, zeden en gebruiken van een' tijd, toen Romes gouden eeuw wel is waar lang voorbij, maar alles er echter nog gedoegzaam onveranderd op den voet van die eeuw ingerigt was. Men leert er tevens het plaatſelijke van Rome en deszelfs naaste omſtreken kennen, waaromtrent in de korte begrippen van Romeinſche oudheden een volſtrekt ſtilzwijgen heerscht, en waarvan inmiddels, tot regt verſtand van menige plaats der Ouden, eene tot dusver uit den *Theſaurus* van GRAEVIUS te putene kennis vereischt wordt. De Schrijver heeft zich intusſchen in het oorſpronkelijke, dat wij reeds vóór de vertaling lazen, hier en daar vrijheden veroorloofd, die zich, onzes achtens, niet laten regtvaardigen. De heldin en eene nicht van haar, die almede eene hoofdrol ſpeelt, behooren tot de Sempronisſen; beide hadden dus Sempronia kunnen worden genoemd, en zoo heet nu ook de nicht zonder voornaam. De heldin voert daarentegen enkel den voornaam van Athanaſia, die van geenen Romeinſchen ſtempel is, en denkelijk op geen Romeinsch graffchrift van dien tijd in *Roma ſotterranea*, bij GRUTERUS, of elders, gevonden worden zal. Voorts ſtaat een Centurio nu en dan aan het hoofd van eene ruiterbende; Valerius wordt op de enkele belijdenis van geloof aan Jehovah ge-

gedoopt; Capito's verdediging van het Epikurismus blijft onbeantwoord; de held ontvangt een aantal brieven van verschillende personen uit Rome, maar vindt vervolgens aldaar slechts eenen enkelen neef, die aan hem geschreven heeft. Meer andere tegenstrijdigheden verraden met de opgenoemde, en vele onwaarschijnlijkheden, dat de uitnemende Genie, uit welks puntige pen het origineel vloeide, zoo als vele schitterende vernuften, te weinig geduld had, om zijn opstel na de afwerking bedaardelijk over te zien, en zich tot een onderling vergelijken en toetsen van het eene aan het andere neder te zetten; offchoon hij denkelijk wel vermoedde, dat er nog veel te verbeteren viel, en hieront zijnen raad verzweeg. Want WALTER SCOTT staat op den Engelschen titel niet, maar vloeide op den Nederduitschen, blijkens het voorberigt van den uitgever, uit gissingen van hem en anderen, waaromtrent zekere omstreeks Haarlem woonachtige Heer LOCKHART misschien eenig nadigt zal kunnen geven. Wat hiervan zij, het oorspronkelijk werk was reeds een duchtig hulpmiddel voor de beoefening der Romeinsche letterkunde, en de vertaling is zulks te meer, daar men er de onwaarschijnlijkheden en tegenstrijdigheden geheel verdwenen en menig ander gebrek verholpen vindt. Misschien heeft de vertaler zich daaromtrent zelfs te veel gepijnigd, en zulks hier en daar invloed op zijnen stijl gehad, welke wel eens minder los is, dan menige lezer verlangen zal. Het origineel was dit intusschen nog veel minder; en het behoud van deszelfs naïfheid verderfde zelfstijk wel eens letterlijkheid, die veelal niet vrij van stroefheid is. Desniettegenstaande zal men deze Nederduitsche uitgave van een werk, dat een' overvloed van uitnemend voedsel voor verstand en hart oplevert, gaarne geheel ten einde lezen; en kan zij inzonderheid voor jonge lieden, die Akademische lessen over de Romeinsche oudheden hebben bij te wonen, eene uitlokkende inleiding tot dezelve worden. Hij eindigt met de bekende brieven van Trajanus en Plinius, als aanhangsel, waaromtrent het Nederduitsch ons boven het Engelsch voldoet. Eenige aanteekeningen bewijzen des vertalers gemeenzaamheid met Dr. WILLICH's *Gezondheidsboek*. In twee andere handelt hij Mythologisch over Atys, waaromtrent de ontmande Galli in de vertaling, IIde Deel, bladz. 138, zingen:

Hij is nu de Phrygische kust weer genaderd;
Van waar hij 't gewest, dat hem hatelijk schijnt,
Blijmoediglijk inzeilt. Hij ziet er, hoe schuimend
En barnend de zee tegen 't rotsige land klotst.
Hij staart op de kim van het eindeloos water;
Doch vindt er geen scheepje, geene uitkomst, geen hoop,
Maar zwellende monsters, die 't aardrijk bestormen.
Zij brullen, als 't voortspan, dat ginds op hem vlamt.
Ontvlied het, Aeys't vlied, o vlied!
Cybele's kar bereikt u ras, enz.

Aan denkfeilen ontbreekt het niet; maar wij hebben onder dezelve nog geene zinstorende gevonden, dan:

En wat weekt er niet in 't nat,
Dat deze offergroet bevat?

Iste Deel, bladz. 351, bovenaan; lees: *offergroef*. IIde Deel, bladz. 237, omstreeks het midden: „trekken deze kluisters u nog aan;" lees: *nu nog aan*. „Dit oogenblik is van het uiterste gevaar voor haar, voor ons, voor ons allen;" IIde Deel, bl. 277, onderaan; lees: *Dit oogenblik is een oogenblik van het uiterste gevaar*. Dat de proeven niet door den vertaler zelven gecorrigeerd zijn, dit besluiten wij voorts uit eenige puristische verbeteringen. Onder anderen schijnt het dikwerf gebruikte *porticus*, dat het Engelsche *portico* vervangt, wel eens ten onregte in *galerij* verkeerd, met name in het Iste Deel, bladz. 47.

De Odyssêa van HOMERUS, *naar het Grieksch, in Nederduitsche verzen gevolgd, door Mr.* JAN VAN 'S GRAVENWEERT. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1823. *In gr.* 8vo. *XXIII*, 216 *Bl. f* 4-10-:

Het is voor ons hart en gevoel eene alleraangenaamste verkwikking, wanneer wij, ons doodelijk verveeld hebbende door het lezen van de voortbrengselen van ontstelde hersenen, gelijk die van de VIJGEBOOMEN, BILDERDIJKEN, NUSES, DA COSTAS, CAPADOSES en anderen, wederom goede boeken, het zij dan oorspronkelijke, het zij vertaalde,

de, bij de hand mogen nemen. De Heer VAN 'S GRAVENWEERT heeft veel lof ingelegd met zijne vertaling van de *Ilias*. Dit heeft hem ook mede aangemoedigd, om de *Odyssea* te leveren, van welken arbeid wij het eerste Deel aankondigen. Hetzelve bevat acht Boeken, en staat van twee gelijke Deelen gevolgd te worden. Het Voorberigt is alleszins lezenswaardig, en behelst de stoffom van hetgeen de Vertaler, na langdurige lezing en overdenking over den geest, bedoeling en waardij van de *Odyssea*, ook met de *Ilias* vergeleken, denkt. Wij vereenigen ons gevoelen daarmede gaarne; en dit komt dan ook grootendeels overeen met dat van LONGINUS, die zoo bekwaam was om over HOMERUS te oordeelen, gelijk zijn boekje *over de Verhevenheid* getuigt, en de verlorene geschriften zeker nog meer getuigen zouden. Volgens LONGINUS, dan, is de *Odyssea* gelijk aan de ondergaande zon, welke haren gloed verliest, maar het majestueuze behoudt. Het is wel te betreuren, dat de *Odyssea* nog door geenen Geleerde met die vlijt en zorge bearbeid is, welke aan de *Ilias* te beurte viel. De arbeid zoude zeker langdurig, maar aangenaam en nuttig zijn. Dezelve is weggelegd voor eenen uwer, edele Jongelingen! die u in ons vaderland thans met zoo veel ijver en standvastigheid op de beoefening der oude letteren toelegt. Overal zijn bronnen voor u geopend, welke te voren onbekend waren. Besteedt er slechts eene onafgebroken vlijt aan, om u dezelve ten nutte te maken, en, met langzamen, maar vasten tred voortgaande, zult gij eindelijk een werk vervigten, hetwelk u niet eenen oogenblikkelijken, maar alsoosdurenden roem zal bezorgen, en de eer des vaderlands verhoogen.

De *Odyssea* had, gelijk de *Ilias*, bij ons reeds eenen Vertaler gevonden, zóór VAN 'S GRAVENWEERT; en de Heeren A. DE VRIES en P. H. PEERLKAMP hebben allergunstigst geoordeeld over de *Odyssea* van wijlen den geleerden en smaakvollen *Amsterdamschen* Geneesheer OOSTERDIJK, gelijk wij vernemen uit de Voorrede, geplaatst voor de *Oden van* HORATIUS, door denzelfden OOSTERDIJK zoo uitstekend vertaald. Maar hij heeft niet gewild, dat de *Homerische* vertaling, als misende de laatste beschaving, het licht zoude zien. Daarom verheugen wij ons te meer over den arbeid van 'S GRAVENWEERT. Om den Lezer eenigzins met denzelven te doen bekend worden, kiezen wij ter beschouwing het zesde Boek.

De Vertaler laat ook hetzelve, gelijk voor alle, een' korten en duidelijken inhoud gaan. Dit Boek behelst het bekende geval van ULYSSES met NAUSICAÄ, dochter van den *Phaacischen* Koning ALCINOUS.

Bl. 153. *De harde kluisters.* Daaruit kan schijnen, dat de *Phaaciërs* in de slavernij van de *Cyclopen* leefden. HOMERUS wil, dat de *Phaaciërs* door de *Cyclopen*, hunne naburen, dikwijls overvallen en geplunderd werden.

Bl. 154. *Haar deur was ongesloten.* Misschien zal men de meening van HOMERUS beter op, door te vertalen, dat de deur *geslagen* was. Dan is de fiksie ook aardiger, dat MINERVA, zoo fijn en snel als de wind, door de gesloten deur ging.

Bl. 154. *De bloem der vrouwenjeugd.* Is een bijvoegsel van den Vertaler, en strookt niet met het volgende, daar NAUSICAÄ slechts bedienden medenam.

Bl. 155. *Waar 't water*, enz. HOMERUS plaatst geen water of rivieren op den *Olympus*. Hij zegt alleen, dat het er nooit regent of sneeuwt; welk beeld de helderheid en droogte lucht beter doet uitkomen.

Bl. 156. *Men vliegt.* De Vertaler gebruikt dat woord meer, om uit te drukken hetgeen HOMERUS eenvoudig zegt: „Men ging, men gehoorzaamde," enz. Het vliegen is bij HOMERUS of natuurlijk, of overdragtelijk bij sterkere aandoeningen dan hier het geval is.

Bl. 156. *Om zindelijk weêr te keeren.* Is onduidelijk gezegd. Moest NAUSICAÄ *zindelijk* wederkeeren, of hare kleederen? Het eerste ligt niet in het verhaal; het tweede strijdt tegen den aard onzer taal.

Bl. 156. De Vertaler prijst hier NAUSICAÄ's kunst in het besturen der muilezels. HOMERUS niet. En het zal ook doodeenvoudig zijn toegegaan. In het einde van dit Boek rijdt ze *met opnes* wat zachter, waar de Vertaler ook de kunst in 't spel brengt.

Bl. 163. Laat de Vertaler „den *schrammeren* ULYSSES met gretigheid het *sobere* maal genieten." HOMERUS noemt ULYSSES hier, beter, den man, *die zoo veel had uitgestaan*. Dat *sober* maal voegt hier ook niet. De Vertaler had, bl. 156, de spijs en drank, aan NAUSICAÄ door hare ouders medegegeven, nog al wel opgesierd. Het is wel denkelijk, dat de Dames van dien tijd niet aten, alsof ze op

eene

eene Fransche school waren; maar de puttie zal ook minder toegedeeld geweest zijn.

Deze kleinigheden zijn ons onder anderen, bij de vergelijking van dit Boek met het oorspronkelijke, voorgekomen. Ze zijn niet te verzuimen door iemand, die ons HOMERUS geheel wil leeren kennen. Zij hebben bij den ouden Dichter geest en kracht. Want hij blijft zichzelven en de Natuur overal getrouw. Hij moge een ruwe diamant zijn — wij moeten den steen in zijne oorspronkelijke waarde laten, en denzelven niet verminderen door veel te polijssen.

Ten slotte deelen wij eene proeve mede, tot getuigenis voor de natuurlijke bevalligheid en waarheid van HOMERUS, en voor de netheid en keurigheid van den Vertaler. Onze keuze valt op de aanspraak van ULYSSES aan NAUSICAÄ, bl. 139.

Ik smeek uw' bijstand af, o Godheid of Vorstin!
Zoo ge in den hemel woont, moogt gij der Jagtgodin,
Des Blikseminkneders telg, in edelheid van trekken,
In sierlijkheid van leest, tot evenbeeld verstrekken;
En zijt ge uit minder bloed, of uit een aardsch geslacht,
Dan driemaal heilrijk zij, die u heeft voortgebragt,
Uw vader en uw stam, die wellust in u scheppen,
Wanneer ze een maagd als gij den vluggen voet zien reppen;
Doch meest gelukkig hij, die op den bruiloftsdag,
U eens den heilgen naam van ega schenken mag.
Nooit zag ik zulk een' mensch; ik blijf als opgetogen.
Zoo trof een dadelboom op Délos kust mijne oogen
Bij Febus ouderkoor.

Nadat ULYSSES de aanleiding tot die vergelijking nader verklaard, en er iets bijgevoegd had over zijne doorgestane ellenden, besluit hij zijne aanspraak aldus:

U geev' dat Godendom een leven zonder leed,
Al wat gij wenschen moogt, een eigen huis op aarde,
Een' ga, dien gij bemint; want niets heeft grooter waarde
Dan 't heil van man en vrouw, die, eensgezind van hart,
Den braven tot een vreugd, den onverlaat tot smart,
Hun goed bestieren, en, met wederzijdsch vertrouwen,
Hun welvaart en geluk op zorg en eendragt bouwen.

Wij houden het daarvoor, dat de Heer VAN 'S GRAVENWEERT

WEERT een verdienstelijk werk heeft ondernomen, hetwelk onze Letterkunde tot eer verstrekt. Wij raden onze jonge Dichters, die het Grieksch niet verstaan, de schoonheden van HOMERUS hieruit te leeren kennen, en, waar het pas geeft, na te volgen.

Frederik Bornstein. Door PETRONELLA MOENS. *In II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, Bij* Schalekamp en van de Grampel. 1822. *In gr. 8vo. Te zamen 780 Bl. f 8-:-:*

Zoodanige verdichte verhalen boezemen eene levendige belangstelling in, en vervullen ongemerkt het hart met edele neigingen. Mejufvrouw MOENS voert ook hier met waarde de pen, en dit vaderlandsch voortbrengsel doet allezins eer aan haar hart. Hare bedoeling was, hare gedachten mede te deelen over verschillende gewigtige onderwerpen. Deze gedachten prijzen zich aan door juistheid en overreding; en maar zelden zal men bij dezelve zich gedrongen gevoelen tot afwijking of teregtwijzing. Zij betreffen de waarde van den Krijgsstand, en vormen het hart van den Soldaat tot edelmoedige opoffering en menschlievendheid; of zij betreffen den Godsdienst, en ademen den meest verdraagzamen geest der Christelijke eensgezindheid en liefde. Zij betreffen ook andere onderwerpen, de trouwe Liefde vooral, en dragen blijk, dat een edel, deugdzaam hart de pen der waardige Schrijfster bestuurde. Deze gedachten zijn ingeweven in de geschiedenis van Frederik Bornstein, den held van het verhaal, en eenen held in den eigenlijken zin, die het voorbeeld is van een leven naar meest zedelijke grondbeginselen en standvastige deugd, welke dan ook eindelijk belooning vindt in de armen eener waardige geliefde. Bornstein's persoon en geschiedenis is in aanraking met een aantal andere deugdzame menschen, welker waarde te sterker uitkomt door dezen en genen ondeugenden; en hier en daar neemt men bij de lezing zoo hartelijk deel in de omstandigheden der handelende of lijdende personen, dat het hart tot tranen geroerd wordt.

Op het kunstmatige valt hier of daar wel iets te zeggen, hetgeen men echter gaarne over het hoofd ziet. Het 28ste hoofdstuk bevat eene episode van 40 bladzijden, betreffende eenen Franschen Emigrant, zoo weinig met het overige des ver-

verhaals verbonden, dat men dezelve missen kon; men kan dezelve echter ook met genoegen lezen. In één woord, deze vaderlandsche roman behaagt ons; hij geeft aangenaam onderhoud, en stemt het hart tot edele neigingen. Mejufvrouw MOENS moge hare landgenooten nog dikwerf onthalen op zoodanige vruchten van haren geest, den Nederlandschen naam handhaven, en veel goeds stichten!

De Maagd van Orleans; of Lotgevallen van JEANNE D'ARC, *de beruchte* (liever: *vermaarde*) *Heldin. III Deelen. Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1823. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 970 *Bl. f* 9-:-:

De heldin is bekend. Hare onopgesmukte geschiedenis levert ons het voorbeeld van hooge geestdrift, edelmoedige dapperheid en moed, en tevens beminnelijke vrouwelijke deugd. Zij heeft Frankrijk gered, en werd het slagtoffer van ondankbare veronachtzaming, de wreedaardigste wraak en het kwaadaardigst bijgeloof. Zij levert alzoo uitmuntende stof voor een hoogstbelangrijk verhaal. De keuze van het onderwerp is dus boven alle berisping, en de uitvoering sierlijk en hier en daar aandoenlijk genoeg. De te groote uitvoerigheid heeft ons echter doorgaans bij de lezing gehinderd, en bovenal de gedurige herinnering, dat de geschiedenis vervalscht is. De herhaalde verklaring, hier en daar aan den voet der bladzijden, „*historische waarheid*," bevestigde de overtuiging der vervalsching van het overige, en beneemt alzoo aan de *illusie* alle kracht. Op die wijze geschiedenissen in eenen roman te verkleeden, draagt onze goedkeuring geenszins weg; liever hebben wij dan een geheel verzierd verhaal.

De Maagd van Orleans speelt in de geschiedenis van Frankrijk, en ook in die der menschheid, eene hoogstmerkwaardige rol. Wij zien, wat geestdrift, door goede beginselen opgewekt en telkens op nieuw bezield, en ook door eene bekwame hand geleid, kan uitregten. En JEANNE's echte geschiedenis toont bij de proef de ondankbaarheid van eene diepgezonkene natie en een verdorven hof. Wij konden den lach niet terughouden bij de herschepping van het eenvoudige landmeisje in eene Vorstin, en bij de moeite, die zich de Schrijver geeft, om dit in het voorberigt te doen voorkomen als geschiedkundige waarheid. Trouwens, ja! zoo iets

is aan de orde van den dag. *Zij*, die zoo veel heeft uitgeregt, en zoo waardiglijk een leger aanvoeren kon, moest immers wel uit ander bloed, dan dat van gewone menschen, uit Koninklijk bloed, gesproten zijn! ...

Wij zijn juist geene groote voorstanders van de bijzitten eens Konings; echter is hier aan AGNES SOREL geen regt geschied: de geschiedenis doet haar niet zamenspannen met de vijanden der Maagd.

Wij loopen alzoo niet zeer hoog met dit werk. Ware intusschen de Maagd niet uit de geschiedenis bekend, en lazen wij dit werk enkel als roman, dan ware wellig ons oordeel gunstiger. Nu, echter, zien wij liever de herinnering opgeroepen aan haar zoo als zij was, en de verzierde inkleeding hinderde ons bijna overal.

Huisboekje voor Verloofden en pas-Gehuwden, en voor dezulken, die eenmaal den Huwelijkenstaat zullen omhelzen. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren, 1823. *In kl.* 8vo. 153 *Bl. f* 1-5-:

Voor hoogere standen is in dezen smaak van ONZEN MARTINET, VAN ZWALD, ZSCHENBERG, en wie nog al meer? hoe een en ander voorhanden; maar voor den burgerstand ontbrak zoo iets nog. In dit gebrek wordt door het tegenwoordige boekje voorzien, waarin men het meest belangrijke bijeenvindt. In eenen beschaafden toon, echter duidelijk genoeg, worden de pligten van het huwelijk behandeld, en de wijze, de hartelijke schrijfwijze, maakt indruk. Huiselijk geluk staat op den voorgrond; en wordt aangewezen, hoe het huwelijk gesloten en geleid worden moet, opdat daaruit het huiselijk geluk voortvloeije. De bijzondere waarde van den Godsdienst wordt ten dezen aangedrongen, en eene zuivere, edele, blijvende liefde beschouwd als het hoogste geluk. De met het huwelijk verbondene bezwaren, de noodzakelijkheid van een werkzaam en huisboudelijk leven, en de opvoeding der kinderen, geven verder de stof voor dit nuttige boekje, hetwelk met verstandige en roerende woorden van eene goede moeder aan hare pasgehuwde dochter en eenen regtschapen vader aan zijnen pasgehuwden zoon wordt besloten. Moge dit werkje veel gelezen, maar ook veel beoefend worden! Het huwelijk worde wederom, of liever het blijve, de waarborg

borg der maatschappelijke orde en ware levensvreugde! De heilige band van den echt knelde niemand door eigene dwaasheid; en, hetgeen de jonge mensch voor den hoogsten wensch zijns levens houdt, worde zóó door hem geleid en genoten, dat het hem ieder genot verhooge en iedere kwelling verzoete!

Er zijn vele ongelukkige huwelijken; dan, wee hem, die zich daarom van het huwelijk terughoudt! Men volge des Schrijvers verstandigen en godvruchtigen raad; en men zal bevinden, dat men den goeden Schepper niet genoeg dank voor danken kan, dat Hij niet gewild heeft, *dat de mensch alleen zou zijn.*

Rekenkunde, of Handleiding ter meerdere uitbreiding der Arithmetica; voorzien met een regel van vieren op de praktijk: door M. M. DE VRIES. (*Voor rekening van den Schrijver.*) *Te Groningen, bij* R. van Groenenberg. 18aa. *In kl. 8vo.* 88 *Bl. f* :-15-:

Bij een weinig nadenken is deze Handleiding verstaanbaar genoeg, en kan ieder onderwijzer dezelve met vrucht gebruiken. De Rekenkunst wordt van den grond opgehaald, en alzoo leert men oordeelkundig cijferen. Het werkje is natuurlijk voor geen uittrekſel vatbaar. De naamlijst der Inteekenaren is bewijs, dat de Schrijver met lof bekend is, en in de algemeene achting deelt. Moge hij zich tot verderen arbeid aangemoedigd zien!

Nederland werd dikwerf opmerkelijk beſchermd en gered, door de krachten der Natuur. Een Leesboekje voor alle Ouders en Kinderen, die de Geſchiedenis des Vaderlands hoogſchatten, door A. VAN ZUTPHEN. *Met Plaatjes. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. *In kl. 8vo.* 87 *Bl. f* :-6-:

Het oogmerk van dit boekje wordt op den titel duidelijk aangewezen, en wij herinneren ons soortgelijke opmerkingen uit onzen vroegeren leeftijd. Het is wel waar, dat eene werkzame Voorzienigheid ook in de beveiliging en uitredding van andere volken en staten tastbaar is; dit neemt echter niet weg, dat wij in onze geſchiedenis de Goddelijke bewaring en redding dankbaar opmerken. Eene bevoorregte natie, — een bevoorregt volk, — een partijdig God! heen, dit leert ons

om de *wereldgeschiedenis* niet. Wij prijzen dit boekje intusschen aan, tot dankbare vereering van Hem, die *ook ons vaderland* nimmer vergat. Onder de 26 opschriften zouden wij No. 10: *De Remonstrantsche Predikanten vlugten uit Loevestein*, en No. 22: BERNHARD NIEUWENTIJD *komt tot ernstig nadenken*, uitmonsteren, als minder de redding des vaderlands door de krachten der Natuur aanwijzende. Voor het overige laten wij alles, ook de houtsneêplaatjes, doorgaan; het is een kinderboekje, en wij willen dan ook zoo naauw niet zien.

De kleine Robinson, of de Lotgevallen van Robinson Crusoë. Tot nut en vermaak der Jeugd. Naar den vijfden Druk uit het Fransch van H. LEMAIRE. *Met Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1823. *In kl. 8vo.* 213 *Bl. f* 1-8-:

Nieuwe Gedichtjes voor Kinderen. Door M. WESTERMAN. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* M. Westerman. *In kl. 8vo.* 68 *Bl. f* 1-2-:

De vermelding van deze boekjes strekke den Lezer tot bewijs, dat wij dezelve uit het gros der duizend-en-een, die ons dagelijks onder het oog komen, hebben uitgekipt, om er zijne aandacht meer bijzonder op te vestigen. En dit is ook alles, wat wij in dezen vermogen. De *kleine Robinson* van LEMAIRE, op eene andere wijze dan die van CAMPE bewerkt, moge dezen niet verdringen; maar dit zouden wij ook niet wenschen. Genoeg, dat zich dezelve met vermaak niet slechts, maar ook met nut laat lezen; en de vermaarde historie is rijk genoeg voor eene nieuwe, verschillende bewerking. Nog eens: het werkje laat zich met uitnemend genoegen lezen.

De Heer WESTERMAN is, blijkens deze *nieuwe* Gedichtjes, in het vorig bundeltje niet ongelukkig geslaagd; anders toch ware er geen tweede verscheenen. Hij oogste er genoegen en voordeel van!

Bibliotheek in miniatuur. Te Amsterdam, bij M. Westerman. 1823. *f* 4-16-:

Een allergelukkigste inval, waarvoor menig lezer in miniatuur den

den vinder danken zal. Offchoon *Kermis*, *St. Nicolaas* en *Nieuwjaar* achter den rug zijn, het blijft te allen tijde een fraai geschenk voor de lieve Jeugd. *Gewijde* en *Vaderlandsche Geschiedenis*, *Geographie*, *Mythologie*, *Natuurlijke Historie*, *Kruidkunde*, *Arabische Vertellingen*, *Zedelijke Verhalen*, — ziet daar de rubrieken, waarin een tiental aardige, kleine, nette boekskens is verdeeld, versierd met gekrulde prentjes, en besloten in een sierlijk werkdoosje, met een helder glas van boven, waarin zich dat Kinderbibliotheekje als spiegelt, en alzoo het bevallige met het nuttige hand aan hand gepaard doet gaan. Ouders, die uwe lieve kleinen wilt verblijden, koopt deze *Bibliotheek in miniatuur*, en (wij spreken bij ondervinding) gij zult er een genot voor smaken, dat noch Komedie, noch Concert, noch wat weelde en wereld op een' vlugtigen avond schitterends aanbieden, u kunnen verschaffen!

Grootvader St. Julien, onder zijne Kleinkinderen, en hunne Speelmakkers. Naar het Fransch. Met Platen. Te Amsterdam, bij G. Portielje. *In* 12mo. 147 *Bl.* f 1-8-:

Dit werkje is gesteld in eenen goeden kindertoon, en klimt langzaam op. Grootvader weet zeer aardig te verhalen. Bij de uitgave intusschen van zoodanige werkjes in onze taal moest men toezien, dat men niets overbragt, hetgeen bij ons reeds voorhanden is. Wij vonden hier eenige oude bekenden. De Heer St. Julien deed wel eene goede keus bij zijne verzameling; maar onze vertaler deed minder goed, dat hij voetstoots alles opnam. De overbrenging der versjes komt ons voor wel gelukt te zijn.

Democritische Tafelliedjes. Te Haarlem, bij V. Loosjes. 18**.
In 12mo. 64 *Bl.* f 1-2-:

Een goed glas wijn en een vrolijk liedje zijn welkom aan den disch, in eenen vriendenkring; doch voor den wijn moge de gastheer beter zorgen, dan dit boekje voor het liedje! Zij zijn, ja, bruikbaar, maar meer toch niet, eene enkele misschien uitgezonderd. Maar, als de wijn voor het overige goed is, kan het er zoo mede door. Niets is er intusschen, dat het kiesch gevoel in eenen beschaafden kring hinderen zal; en dat is toch al veel.

Ne-

Nederlandsche Muzen-Almanak. 1824. *Tweede Jaar. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *f* 3-18-:

Almanak voor het Schoone en Goede. 1824. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1-10-:

Jaarboekje, aan Regtvaardigheid, Deugd en Kunst gewijd. 1824. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. *f* 2-10-:

Almanak tot Nut en Vergenoeging, voor de onderscheidene Standen der Maatschappelijken Leven. Door J. A. VIJKENS. 1824. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f*:-6-:

Almanak voor het Verstand en Hart. 1824. *Te Amsterdam, bij* C. Schaares. *f* 1-10-:

Almanak der Akademie van Groningen. Twaalfde Jaargang. 1824. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* 2-14-:

Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, of Almanak voor het Schrikkeljaar 1824. *Door* A. HAZELHOFF. *Twaalfde Jaargang. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f*:-5-:

Wij zouden, inderdaad, kunnen volstaan met de wedervershijning van al deze Jaarboekjes eenvoudig aan te kondigen, (en ook dit zelfs ware thans reeds overbodig) en daar dan bij te voegen, dat die alle zich nagenoeg zijn gelijk gebleven, en dus ruimschoots aanbeveling verdienen; hetgeen ook niemand zoude strooken met onze ingeperkte ruimte, bij de honderden nog te vermelden boekdeelen, die zich tot onzeggende hoogte bij ons ophoopen, en bij de breede plaats, die het geschrijf van den ultra-vromen en wijzen Dokter CAPADOSE ons als ontstal. Maar *iets* meer, dan dit algemeene, vordert toch wel de erkentelijkheid voor die mooije, netgecartonneerde en fijnvergulde boekskens, die ons menigen vriendelijken blik, ja menigen zoeten kus van vrouw en kinderen verwierven, in wier handen ze doorgaans, na eigene lezing, overgaan.

Inderdaad, ze worden met elk jaar al keuriger en zwieriger, en schijnen onzen hedendaagschen Jeremiassen toe te roepen: D.A COSTA-BILDERDIJK! ei, staak dat Eeuwverdoemen! Gij mogt haar, staart ge op ons, veeleer de *gulden* noemen.

Wel dan! wij kunnen van alle, elk in zijne soort, zonder vleijerij, honorabele mentie maken.

Mis-

Misten wij ongaarne in den *Muzen-Almanak* ook nu weder eenige der schitterendste bloemen, het is alsof de hier ten toon gestelde haren glans en geur als 't ware verdubbelden, om ons voor dat gemis schadeloos te stellen. Vader FEITH, en LOOTS, en SPANDAW, en zoo vele andere beroemde kweekers, wier namen de beste loffpraak zijn, verfehijnen hier weder; maar ook andere minvermaarde droegen het hunne bij, om den luister van den bloemkrans te verhoogen, bij verscheidene van welke wij ons over de blijkbaarste verdubbeling van bevalligheid en geur en kleur mogten verblijden. — De plaatjes winnen het almede veelal nog van vorige; daarentegen hebben ons eenige in het oog vallende drukfouten meer dan weleer gehinderd, waarop wij, voor het vervolg, de attentie des uitgevers moeten vestigen, die ons van de aanwijzing verschoone.

Wanneer wij den wensch uiten, dat het Schoone en het Goede, ook in ons Vaderland, zich evenzeer uitbreide en verhooge als in het boeksken van dien naam, meenen wij eene even opregte als vleijende hulde toe te brengen aan den vervaardiger van herzelve. Inderdaad, inhoud en uitvoering laten weinig of niets te wenschen over. De poëzij is, over het geheel, keurig; en de prozastukjes — kort, maar goed. Onder de eerste vonden wij een stukje, door TOLLENS aan zijnen Vriend SURINGAR toegeëigend, zoo roerend en troostrijk, dat wij het, door de opname alhier, wenschten toe te eigenen aan allen, wien de bitterste aller tampen mogt getroffen hebben!

De moederloose Kinderen aan hunnen Vader.

Wij komen en kussen vooraan u alleen,
Want moeder, o Vader! want moeder is heen;
Wis zond zij wel gaarn u een kus ook van haar,
Maar hemel en aarde zijn ver van elkaar.

Och, Vaderlief! zie ons zoo treurig niet aan;
Wij hebben u immers dat leed niet gedaan?
Een ander (zoo hebt gij gezegd bij haar lijk)
Nam enkel uit liefde haar op in zijn rijk.

Maar zij ook dat rijk nog zoo heerlijk en schoon,
En zweev' er nu moeder verheugd om Gods troon;
Zij alles hier namaals veel blijder dan nu,
Toch blijven wij, Vader! nog gaarne bij u.

Soms

Soms laat gij naar boven zoo droevig het oog,
Als zaagt gij en zocht gij naar moeder omhoog;
Dan fluit gij weêr de armen op eens om ons heen,
En noemt ons uw troost en uw alles alleen.

Och, prang ons toch dikwijls zoo vast aan uw hart,
Dat mindert, (wij zien het) dat balsemt uw smart.
De Vader, die moeder daar boven vergeldt,
Heeft ons hier tot troost in uw treuren gesteld.

En is 't eens met treuren en troosten gedaan,
En landen wij allen bij moeder eens aan,
Dan hebben wij eeuwig en zalig haar weêr,
En vreezen voor sterven en scheiden niet meer.

Het boekje van *Bevalligheid, Deugd en Kunst*, moge opgeslagen zijn in prijs; het is ook toegenomen in *bevalligheid*. Ja *kunst* almede? Ja, lieve Lezer! dat is moeijelijk te beslissen. Het ziet er wel uit, zoo wel van binnen als van buiten. De plaatjes zijn allerliefst. — Eene aanmerking houde ons de uitgever ten goede. Wij wenschten voortaan de prentjes om de versjes, in stede van de versjes om de prentjes; waarbij zeker beide in oorspronkelijkheid zullen winnen.

Een woord op zijn pas van den braven VILKENS ontleenen wij uit No. 4:

„*De Dissertatie, of hoe maakt men het best een' grooten naam?* — A. Gaarne wilde ik wat bekend worden, en naam maken door mijne Dissertatie. Welk eene stof zou ik dus het best kiezen, *Professor?* B. Spreek een of ander groot en beroemd man tegen, of verklaar u tegen algemeen door verstandigen aangenomene gevoelens en ontwijfelbare waarheden, zoo zult gij bekend worden en naam maken! A. Dit is naar voorbeelden, die zoo wel in de XIXde eeuw, als vóór vele verloopene eeuwen, plaats hebben; maar ik verlang geen HEROSTRATUS te zijn, dien men voor krankzinnig houdt of vloekt."

Dan — ons schiet geene ruimte meer over, om van de drie laatstgenoemde Jaarboekjes in het bijzonder te spreken. Wij moeten ons dus vergenoegen met ook deze, die hunne betrekkelijke waarde volkomen handhaven, onzen Lezeren met ruimte aan te prijzen.

BOEKBESCHOUWING.

Zevental Leerredenen van J. B. MASSILLON, *Biſſchop van Clermont. Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1823. *In gr.* 8vo. *X*, 390 *Bl. f* 3-60 *cents.*

Met hartelijk genoegen zien wij, laat het zijn te ſpade, dan toch eindelijk in onzen leeftijd, een *Zevental Leerredenen* van den grooten MASSILLON uitgegeven in onze moedertaal, en wel onder *Prieſterlijke Goedkeuring*, 't geen wij vooral voor onze Roomschgezinde Lezers en Medechristenen hier aanteekenen. Voor velen uit die Kerk, Priesters zoo wel als Leeken, mag het misſchien nuttig zijn, door de Voorrede nader onderrigt aangaande den vermaarden *Biſſchop van Clermont* te bekomen, of derwaarts hen te verwijzen; voor anderen achten wij zulks overtollig: en in het algemeen is het genoeg voor Protestanten, het getuigenis van onzen VAN DER PALM aangaande MASSILLON hier te herhalen, om hen begeerig te maken naar het kanſelwerk van eenen Redenaar, door hem vereerd met den titel van „*den Franſchen* CICERO." Wij mogen ons dus, met den Voorredenaar, wel eenigzins daarover verwonderen, dat de arbeid van een zoo welſprekend man, uit de Eeuw en van het Hof van LODEWIJK XIV, tot dusverre onvertaald bleef; terwijl menigte van laffe liefdesgeſchiedenisſen, het hart en de driften ontſtekende Romans, en andere ſchriften van luttel waarde, gretig in onze tale overgebragt en door de Leesgezelſchappen als verſlonden werden. En echter, ſchoon wij ons hierover meermalen beklaagd hebben en nog bedroeven, wij beſchouwen dit niet als de éénige of zelfs voorname reden, waarom MASSILLON en andere voorname werken van uitheemſche Letterkunde langer dan eene Eeuw onvertaald bleven. Eerder zouden wij aan den godsdienſtigen ſmaak en denkwijze, zoo als die hier te lande

was tot aan de jongstverloopene jaren, veel toeſchrijven, en de moeijelijke taak, om dien CICERO in onze taal te doen ſpreken, niet over het hoofd willen zien. Ook houden wij het daarvoor, dat, zoo waarlijk „ de wan„ ſmaak van een niet onaanmerkelijk deel der lezende wereld „ aanleiding geeft tot het dagelijks aanwasſchen (aanwasſen) „ van den hooggeklommen vloed der vertaalde romantiſche „ ſchriften," die wanſmaak wel het minst te zoeken is bij de leden van Protestantſche Kerkgenootſchappen. Want, ſchoon wij geenszins de Protestanten van gedachten beuzelgeest geheel vrijkennen, het ontbreekt onder hen niet aan eenen rijken voorraad van godsdienſtige en zedekundige boeken; en worden er vele Leesgezelſchappen gevonden, waar Leerredenen en de arbeid ter ſtichtinge niet zijn uitgeſloten, ja boven Romans en vaak langwijlige Reisverhalen verlangd worden. Wat hiervan zij, daar wij ons ten volle overtuigd houden van de moeite en zorgen, aan deze vertaling beſteed, en wij over het geheel aan de uitvoering derzelve onze goedkeuring niet mogen weigeren, vleijen wij ons tevens, dat dit bockdeel, zoo bij Roomſchen als Onroomſchen, een gunſtig onthaal bejegenen, en alzoo deszelfs aftrek tot voortzetting van dezen verdienſtelijken arbeid zal aanmoedigen. Allezins belangrijk toch is, bijzonder voor den Roomschgezinde, de inhoud van dit zevental Leetredenen, welke, gelijk bekend is, alle voor den Koning en deszelfs Hof, met Christelijke vrijmoedigheid en hartelijken ernst, door den rijkbegaafden Biſchop zijn uitgeſproken. Ziet hier de lijst derzelven: I. Op het Feest van ALLEHEILIGEN: *over het geluk der Regtvaardigen.* II. Op ALLERZIELENDAG: *de dood van den Zondaar en de dood van den Regtvaardigen.* III. Op den eerſten Zondag van den ADVENT: *over den algemeenen Oordeelsdag.* IV. Op den tweeden Zondag van den ADVENT: *over de Rampen en Smarten.* V. Op den Feestdag der ONTVANGENIS VAN DE H. MAAGD MARIA. VI. Op den derden Zondag van den ADVENT: *over het uitſtel der Bekeering.* VII. Op den vierden Zondag van den ADVENT; *over de ziels-*

zielsgeſteldheid, om ter Tafel des Heeren te gaan. Over de meeste dezer onderwerpen, vertrouwen wij, zullen jonge en oudere Protestantſche Leeraars (zoo hun de toegang tot het oorſponkelijke niet openſtaat) eenen MASSILLON volgaarne lezen, en, ondanks verſchil van denkwijze, zijne uitſtekende voordragt bewonderen, ja, hetgeen bij ons zeker is, met vrucht bij hem ter ſchole gaan. Immers, in kracht en bevalligheid van zeggen, in hoogen (doch, onzes inziens, vaak overdrevenen of al te ſtrengen) ernst, ware zalving, duidelijkheid en welgekozene orde, munt hij uit als Kanſelredenaar, en er is in hem eene rijke belezenheid en ylerlei toepaſſing op te merken van de H. Schrift en Kerkvaderen; alhoewel wij het oordeel van LA HARPE, die zegt, „dat hij van *beide* het „gelukkigst gebruik maakte," niet ten volle beamen kunnen, bijzonder niet omtrent den *Bijbel*. Maar onze Roomschgezinde Landgenooten, wien het tot hiertoe, in eigene moedertale, aan waarlijk ſtichtende, en voor de behoefte van onzen tijd en ſmaak berekende Godsdienſtige Leesboeken te zeer ontbrak, moeten wij vooral noodigen, om dit kostelijk Sieraad der Fransch-Katholijke Kerk niet te veronachtzamen, maar tot opbouw in Christelijke zeden zorgvuldig aan te leggen. Wij houden ons van alle verdere beoordeeling dezer Leerredenen daarom te meer ontſlagen, dewijl dewijl dezelve ons gevoelens en uitdrukkingen kon doen afkeuren, waaraan de Kerk van Rome alsnog eene te hooge waarde hecht, om met koele bedaardheid daarover den twijfel in een Protestantsch Maandſchrift te lezen. Eenmaal, misſchien eerlang, zullen die menſchenvonden, menſchenſtelſels en menſchengevoelens, ook in het *godsdienſtige*, verdwijnen; want de poorten der helle overweldigen nimmer de waarheid, die in Christus is; maar het eenvoudig ſchoon, de heldere glans van deze zal, bij den voortgang der verlichting, ſteeds beter gezien, duidelijker gekend worden. Liever, om hetgene van ons over MASSILLON gezegd is te ſtaven, bieden wij des onzen Lezeren eene proeve aan, om daaraan te toetſen, tot hoeverre deszelfs welſprekendheid

uit de vertaling, die voor ons ligt, kennelijk zij. Wij verkiezen daartoe de uiterſte oogenblikken van het ſterven eens zondaars; want geheel dat uitvoerig bewerkt tafereel van zijnen dood hier op te nemen, verbiedt ons beſtek: „Niets meer vindende in de herinnering van het verledene dan martelende wroegingen; in alles, wat zich aan zijn oog opdoet, niets dan voorwerpen van bedroeving; in de voorſtelling van de toekomst, niets dan ſchrikbeelden; niet langer wetende, waartoe zijne toevlugt te nemen, noch tot de ſchepſelen, die zich verwijderen, noch tot de wereld, die verdwijnt, noch tot de menſchen, die hem niet van den dood kunnen vrijkoopen, noch tot den regtvaardigen God, dien hij als zijn' verklaarden vijand beſchouwt, worſtelt derhalve de ſtervende zondaar met zijne eigene benaauwdheden; hij foltert zichzelven; hij woelt en tobt om den dood te ontwijken, die hem aangrijpt, of om althans zichzelven te ontwijken; uit zijne brekende oogen vonkt iets akeligs, iets woests, dat den verſchrikkelijken toeſtand van zijne ziel aanduidt; uit de diepte zijner droefheid wellen door zuchten afgebroken woorden op, die maar ten halve verſtaanbaar zijn; hij werpt op het beeld van den Gekruisten ijſſelijke blikken, twijfelachtig, of het vrees of hoop, haat of liefde is, die zij uitdrukken; nu grijpen hem benaauwdheden aan, die onzekerheid laten, of zijn ligchaam zich ontbindt, of wel de ziel de aanmaning haren Regter beſpeurt; hij ſlaakt diepe zuchten, en men weet niet, of het de herinnering zijner zonden is, die hem deze zuchten afdwingt, of de wanhoop over het verlies van het leven. Te midden dezer akelige worſtelingen verſtarren eindelijk zijne oogen, zijne trekken veranderen, zijn gelaat wordt misvormd, zijn verbleekte mond opent zich van zelve, geheel zijn ligchaam trilt; en onder deze laatſte ſtuiptrekking ontwijkt als met weêrzin zijne rampzalige ziel haar leemen omkleedſel, reist henen naar God, en vindt zich alleen voor zijnen geduchten regterſtoel. — Zoo, M. B., ſterven de genen, die God vergeten hebben gedurende hun leven; ook zoo zult gij ſterven, als

als uwe zonden u vergezellen tot in dit laatſte oogenblik. Alles zal voor uwe oogen veranderen, en gij zult u zelven niet veranderen. Gij zult ſterven, en gij zult zondaar ſterven, zoo als gij geleefd hebt, en uw dood zal gelijk zijn aan uw leven." — Meer te zeggen tot lof en aanprijzing van MASSILLON, reeds vóór onze geboorte vermaard over geheel Europa, is, op zijn minst, overbodig. Maar noode zouden wij van den welſprekenden en waardigen Biſchop affcheid nemen, zoo ons de hoop niet ſtreelde van hem weldra op nieuw in een vaderlandsch gewaad bij onze ongeletterde Landgenooten te zullen mogen aanmelden. Op den titel van dit boekdeel vindt men een ſchoon en welgepast *vignet*, voorſtellende het Chriſtelijk Geloof, dat de beeldtenis van MASSILLON ten Hemel opvoert.

Twaalftal Leerredenen van G. BENTHEM REDDINGIUS, *Th. Dr. en Predikant te Aſſen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1822. *In gr.* 8*vo.* 213 *Bl.* *f* 1-80.

Het is waar, dat het aan geene goede leerredenen ontbreekt, en dat men met de uitgave van alledaagſche en middelmatige thans vrij wat waagt. Dit begreep ook de Eerw. REDDINGIUS, die zijne opſtellen niet hooger dan alledaagſche en populaire aanſlaat. Wij wenſchen echter zeer, dat men overal en altijd op deze wijze hoore prediken, en meenen, dat ook de meer kundige toehoorder daarbij allezins kan tevreden zijn. Goede keuze van het onderwerp, geregelde verdeeling, duidelijke opheldering en ontwikkeling, en zuivere, welmeenende aandrang tot deugd, — waarlijk, wij moesten dit in iedere leerrede vinden; dan, zoo lang dit nog het geval niet is, mag het ook geen kwaad, dat zoodanige leerredenen nu en dan het licht zien; zij ſtichten door het goede voorbeeld nut, en zullen wel altijd hunne lezers vinden. Wij zijn het eens met den vriend, die tot de uitgave dezer leerrede-

nen aanraadde: „ zij zullen aan velen, om hare *gemakkelijkheid*, bevallen;" en wij verklaren gaarne, dat wij dezelve met genoegen lazen, en den uitgever dank verschuldigd zijn. Bekrioptheid prijst dezelve vooral ook aan. Ziet hier den inhoud: 1) 1 KOR. III: 9c. *Alwat wij zijn en worden, hebben wij aan God te danken.* 2) JUD. 12. *Overdenkingen over het menschelijk leven; van den herfst ontleend.* 3) 1 THESS. V: 18. *Wij moeten God voor alles danken, wat Hij ons doet overkomen.* 4) 1 KOR. XV: 32b. 33. *Waarschuwing tegen het loszinnig denken en spreken van de eeuwigheid.* 5) PS. VIII: 10. *Gods majesteit op aarde alom zigtbaar.* 6) PRED. VII: 10. *Onze leeftijd is de beste.* 7) MATT. XII: 46—50. *Over het onderscheid in de waarde en duurzaamheid onzer betrekkingen.* 8) LUK. XVI: 1—13. *Het beste gebruik van de aardsche goederen.* 9) SPREUK. X: 1. *Het groot belang eener verstandige opvoeding van kinderen.* 10) GEN. III: 5. *Het nadeelige en dwaze van meer te willen weten, dan God geopenbaard heeft.* 11) SPREUK. XXII: 24, 25. *Waarschuwing tegen oploopendheid en den omgang met driftige menschen.* 12) PS. XXXIX: 6b. *Het nuttige van het verstandig denken aan de sterfelijkheid van onszelven en van de onzen.*

Ons oog valt op de zesde leerrede, waarvan wij het beloop willen aanstippen: I. Het geloof, dat het menschdom over het geheel van tijd tot tijd beter wordt, verdient verre de voorkeur boven het geloof aan eene toenemende verergering: want 1) het strekt tot eer van God; 2) het komt overeen met de geschiedenissen, en 3) met de beloften Gods; 4) het steunt op de ondervinding van onzen leeftijd; 5) het leidt ons tot menschenliefde, 6) en wekt ons op tot zelfverbetering. Met eenvoudige, maar krachtige toespraak aan ten dezen anders denkenden wordt dit stuk besloten. In een IIde deel worden, als hulpmiddelen om tot dit geloof te komen, of in de beoefening daarvan te volharden, opgegeven en aangedrongen: 1) het gedurig bedenken, hoe slecht en nadeelig het tegenovergestelde geloof aan eene toenemende verer-

ge-

gering van het menschdom zij; 2) het veel werk maken van het onderzoek van Gods woord; 3) ons wachten voor ontevredenheid en eigenwijsheid; 4) meer achtgeven op het goede onder onze medemenschen; 5) onszelven met alle de onzen gestadig zoeken te verbeteren.

Inderdaad, in dit een en ander is toch meerdere en nuttigere wijsheid, dan in al DA COSTA's geschrijf. En de Heer REDDINGIUS is toch ook *Doctor*; dat zegt: *Leeraar*. Is 't zoo niet, Mijnheer BILDERDIJK?

De Eerw. REDDINGIUS slichte nog lang, met mond en pen, veel nut, bij geletterden en ongeletterden!

Proeve eener opheldering en verdediging van het Bijbelsche verhaal aangaande de Schepping der Wereld, benevens Aanmerkingen omtrent den Watervloed ten tijde van Noach. Door P. BROUWER, PZ. *Predikant te Blija en Hoogebeintum. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr.* 8vo. 100 *Bl. f* 1-:

Onder meer bewijzen der onbekrompene, *liberale* manier van Bijbelverklaring, vrij van alle menschelijk gezag, die thans de Hervormde Kerk in ons Vaderland zoo loffelijk boven vroegere tijden onderscheidt, kan ook dit boekje dienen. Men weet, dat de groote *Geologische* ontdekkingen der vorige Eeuw bij sommigen verdenking tegen het gezag van MOZES deden ontstaan, en hetzelve rangschikken onder de *mythen* der aloude Volken. Reeds vóór 50 jaren hield de godvruchtige en kundige Abt JERUSALEM het denkbeeld eener *vernieuwing* der Aarde voor de beste oplossing, die men van de (sedert nog veel vermeerderde) bewijzen eener hooge oudheid des Aardbols konde geven. Andere Godgeleerden dachten liever aan lange tijdperken, die MOZES *dagen* zou hebben genoemd. Tot het laatste gevoelen schijnt onze groote Bijbeluitlegger VAN DER PALM over te hellen; althans hij spreekt daarvan niet ongunstig, in zijnen *Bijbel voor de Jeugd*. De Eerw. BROUWER, het Scheppingsverhaal opzette-

lijk behandelende, om deszelfs inhoud ook met de bekende wetten en daadzaken uit het gebied der Natuurkunde volkomen te doen ſtrooken, ſlaat eenen anderen en in velerlei opzigten hem geheel eigenen weg in. Vooreerst ontveinst hij, na den lof, aan de Scheppingsgeſchiedenis toekomende, die zoo ver boven alle andere *mythiſche* of wijsgeerige droomen uitſteekt, geenszins de zwarigheden, welke dezelve drukken. Ter beantwoording daarvan onderſcheidt hij vooreerst (op het voetſpoor van bijkans alle hedendaagſche Uitleggers) Gen. I—II: 3 van het volgende, als een geheel op zichzelve ſtaande ſtuk. Gen. II: 4 en verv. is, volgens hem, de vrucht der overlevering van het Goddelijk onderwijs aan het nog kinderlijke Menschdom, en dus ook in een' kinderlijken toon geſteld; Gen. I—II: 3 daarentegen, veel verhevener, klaarder en treffender, is eene ſtellige en onmiddellijke Openbaring van God, aan MOZES gedaan, ten einde, bij de aanſtaande Wetgeving, het Volk een klaar denkbeeld van de Almagt huns Beſchermgods, als van den onafhankelijken Wereldſchepper, te geven. Deze Openbaring nu heeft, volgens onzen Schrijver, MOZES niet in duidelijke woorden, niet door ingeving, maar in een *gezigt* ontvangen. De bewijzen, hier tegen de beide eerſte wijzen van Openbaring bijgebragt, ſchijnen ons wel zwak voorgedragen; maar wij kunnen niet ontveinzen, dat wij, het Scheppingsverhaal nog eens met opmerking in de onderſtelling des Schrijvers lezende, hetzelve nog meer bewonderd hebben, om deszelfs treffende eenheid. Dit gezigt (hetwelk men zich verbeelden kan, dat MOZES gedurende zijn veertigdaagsch verblijf op *Sinaï* gehad hebbe) moest als ter inleiding dienen van de nieuwe huishouding, waarin de ruste des *Sabbats*, van den zevenden dag, als het feest der Wereldſchepping, werd ingeſteld. Immers vóór dien tijd, meent onze Schrijver, was de viering van dien dag aan het Menschdom, zelfs aan de Aartsvaders, geheel onbekend; en wij vinden er inderdaad, vóór de *Sinaïtiſche* Wetgeving, geene ſporen van. MOZES heeft nu geenszins de *oorſpronkelijke ſchepping* van dezen Aardbol,

bol, maar deszelfs vernieuwing, na eene omkeering, die de vroegere bewoners verdelgd had, gezien en geschilderd. Hij meent dit te kunnen bewijzen, althans waarschijnlijk te maken, uit 2 Petr. III: 5, 6, welke plaats hij geenszins van den Zondvloed, (dit woord beteekent slechts eene zware overstrooming in 't algemeen) maar van de vroegere omkeering en verwoesting der Aarde door het water verstaat, en er dan de latere, nog toekomende, door het vuur, zekerlijk met meer juistheid tegenoverstelt, dan deze tegen den Zondvloed; die slechts (en dit tracht de Schrijver nu uitvoerig te betoogen) eene plaatselijke overstrooming was van dat gedeelte der Aarde, waar de menschen zich toen ophielden. Immers het blijkt, naar eene schrandere opmerking, uit de geslachtregisters, dat de voortteling der menschen vóór den vloed in geheel geene evenredigheid stond tot die van deze tijden. NOACH was 600 jaren oud, toen hij slechts drie zonen had. Nu wordt, uit het verhaal zelve, en uit natuurkundige gronden, betoogd, dat de *Noachische* overstrooming de geheele Aarde niet heeft bedekt, en waarschijnlijk niet eens de hooge bergen van *Azië*. Dan gaat de Schrijver, na de bijbelsche, over tot de natuurkundige gronden voor de *herschepping* der Aarde, en derzelver hoogeren ouderdom, dan van zesduizend jaren. De tegenwoordige droge grond is eenmaal bodem der zee geweest, blijkens de schelpdieren op de hooge bergen; die bodem heeft nog vroeger andere soorten van thans vergane planten en dieren gekweekt (den *Mastodonte*, en de vele dierfoorten, door CUVIER ontdekt); en eindelijk, de overgeblevene sporen geven bewijs, dat de Aarde langen tijd regelmatig door het water is bedekt geweest; geene lagen schelpdieren, zoo als vele der thans aanwezige, konden in die geregelde orde liggen, wanneer eene eensklaps opgezette zee, met woedenden storm vergezeld, die dieren daarheen had gevoerd. Even min konden de steenkoolbeddingen in den korten tijd van den Zondvloed gevormd zijn.

Nu gaat de Schrijver over, om, naar de gelegde gronden, het Scheppingsverhaal te ontwikkelen. Het is een

gezigt, aan MOZES vertoond, van de opdrooging, herstelling, vruchtbaarmaking en bezieling van den tot doodsche woestheid vervallen' Aardbol. Eene duistere zee, geheel met nevelen bedekt, rustte op de Aarde. Den geest Gods (niet een' sterken wind) ziet MOZES, in de gedaante misschien van eene lichtende heerlijkheid, daarover heen zweven. Hij spreekt, en het tooneel heldert op; men ziet de duisternis in een oogenblik verdwijnen; doch eerst den volgenden dag zijn alle nevelen weggevaagd, en de wolken gevormd. Den derden dag is het drooge land uit het water verrezen; den vierden scheurt het wolkgordijn; het azuur des Hemels vertoont zich aan het bewonderend oog des aanschouwers, en met nog meer bewondering ziet hij de Zon, en na een' wolkeloozen dag de Maan; hemellichten, met wier *tijdverdeelende*, meer dan met hare *koesterende*, eigenschap de voorzigtige Wetgever de tot Afgoderij overhellende *Israëliten* bekend maakt. Reeds was de Aarde, eer men nog de zonneschijf zag, met allerlei planten bedekt; nu komen ook de dieren, en eindelijk de mensch, de kroon der schepping, te voorschijn. — Vatten wij zóó het verhaal op, dan behoeven wij ook aan geene groote tijdperken, aan geene *Aeonen* in plaats van dagen, eigenlijke dagen van 24 uren, te denken, waarop de zeer bepaalde uitdrukkingen des Schrijvers van *avond* en *morgen* ons heenwijzen. Ook vindt de Schrijver (een verklaarde *Neptunist*) de uitbarstingen der vuurbergen niet voldoende, om het Aardrijk te vormen; terwijl ook de schepping van planten en dieren door geene natuurwetten, maar door Gods onmiddelijken wil (en dus zoo goed in eenen dag als in duizend jaren) te verklaren is.

Zie daar het beloop van dit kleine, maar belangrijke werkje, hetwelk wij ter behartiging aan alle Godgeleerden en tot onderzoek aan Natuurkundigen aanbevelen.

De

De Pſalmen, kortelijk opgehelderd, en tot ſtichting van Christenen bewerkt. IIde Stukje, 1ſte Gedeelte, Pſalm XXII—XXIII; benevens eene Redevoering bij de inwijding van het nieuwe Orgel in de Kerk te Jellum. Door T. E. MEBIUS, *Predikant te Bears en Jellum. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1823. *In gr. 8vo. VI en 296 Bl. f 2-20.*

In onze *Letteroeff.* van 1821 hebben wij van de bewerking der eenentwintig eerſte Pſalmen door den Eerw. MEBIUS het noodige verſlag gegeven, en daarin opgemerkt, dat wij wel hadden gewenscht, de kortheid en bondigheid, over het geheel genomen, meer betracht te zien. Wij herhalen dezen wensch, bij de aankondiging van dit ſtukje; en dit is de voornaamſte reden, waarom wij het ten ſpoedigſte aankondigen, opdat dus de Schrijver, wil hij zijn werk volkomen ten einde brengen en het vertier van hetzelve bevorderen, zich toch voortaan meer op de kortheid toelegge. Het eerſte ſtukje beſtaat uit 235, en het onderhavige uit 274 bladzijden, waarin ſlechts twaalf Pſalmen behandeld worden. De uitlegging en de ſtichtelijke aanwending konden, behoudens de klaarheid, en moesten veel korter zijn, en al hetgeen weinig of niets ter zake doet, behoorde vermijd te worden. Wil men zich op den duur met genoegen laten lezen, dan moet men zich de moeite geven, om, zoo veel mogelijk, niets te zeggen, dan hetgeen te pas komt en van belang kan gerekend worden. Op den predikſtoel kan alles niet zoo afgepast zijn; maar, als een Predikant voor het publiek ſchrijft, moet hij, in onze dagen, zich bevlijtigen, om zijn werk ſmakelijk te maken, en daardoor deszelfs nut te bevorderen.

Wij keuren wel niet af, dat eene Redevoering, bij de inwijding van een nieuw Orgel gehouden, op de begeerte van ſommigen, gedrukt worde; doch vonden het minder gepast, om dit bij de verklaring der Pſalmen te doen, hoo-

hoezeer de Heer MEBIUS gepoogd heeft dit bijvoegſel te pas te brengen, en in den 33ſten Pſalm daartoe eene geſchikte gelegenheid meende te vinden, zoodat hij, om die reden, in dit ſtukje niet meer Pſalmen geven, en hetzelve ten ſpoedigſte het licht wilde doen zien.

Wat de reden zij, waarom het eerſte ſtuk te *Groningen* en dit te *Leeuwarden* is uitgekomen, meldt de Schrijver niet. Wij wenſchen intusſchen, dat de uitgave nu vervolgens te Leeuwarden blijve voortgaan; anders zou men welligt op het vermoeden komen, dat het gering vertier de oorzaak van die gedurige verandering zij, en beginnen te vreezen, dat het werk, bij gebrek van een' drukker, zou blijven ſteken. Eene betere, zorgvuldigere en kortere behandeling zou, bij ons althans, zoodanige vrees, dien wij nu reeds niet geheel onderdrukken kunnen, doen verdwijnen.

Helon's Bedevaart naar Jeruzalem. Door F. STRAUSS. *Uit het Hoogduitsch. IIIde en IVde Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. *In gr.* 8vo. 276 *en* 255 *Bl. f.* 6-80.

Nadat wij in de jaren 1821 en 1822 een afzonderlijk verſlag van de beide eerſte deelen des onderhavigen werks gegeven hebben, voegen wij ons verſlag over de twee laatſte deelen bijeen, zoo wel om de kortheid te betrachten omtrent een werk, dat reeds algemeen bekend en in zeer vele handen is, als ook omdat deze beide laatſte deelen in één jaar uitgekomen zijn. Het geheele werk nu in onze moedertaal uitgegeven zijnde, kan men beter over deszelfs inrigting en des Schrijvers oogmerk oordeelen. Het geeft dan, inderdaad, een zeer belangrijk overzigt over den toeſtand der Joodſche natie ten tijde van Hyrkanus, zoo wel met opzigt tot het burgerlijke als tot het godsdienſtige; en, offchoon omtrent het laatſte oogpunt het door den Schrijver opgehangene tafereel hier en daar mogelijk wat te gunſtig zou kunnen ſchijnen, kan men echter

ter de goede karakters in deze verzierde geſchiedenis niet overdreven of gedwongen noemen, vooral daar er zelfs in de meer bedorvene tijden van Jezus nog Nathanaëls en Simeons gevonden werden. Wat nu het hoofdoogmerk van dit werk betreft: de Autheur wilde den toeſtand der Joodſche natie, niet lang vóór de komst van den Meſſias, zoo afſchilderen, dat het belang van het geloof aan dezen beloofden en verwacht wordenden perſoon in het ſchoonſte daglicht geſteld werd. Hiertoe moest dan Helon, de held van het verhaal, ſtrekken. „ Een jonge, in de toenmalige Griekſche wijsheid onderwezen en alzoo gevormde Jood (zegt hij in de voorrede van het Ifte Deel, bl. XVI, XVII) is hier op een der hoogere keerpunten des levens tot de wet van Jehova teruggekeerd. Hij wil nu de wet volkomenlijk vervullen; en, dewijl hij gelooft, dat hem dit ſlechts in het land zijner vaderen, voor den Altaar van Jehova, gelukken kan, reist hij van Alexandrië, waar hij geboren en opgevoed was, met zijnen oom naar Jeruzalem, houdt zich dat half jaar, waarin de hooge Feesten invallen, in het beloofde Land op, wordt Priester en Echtgenoot, en komt, door onderſcheidene leidingen en ondervindingen, tot de overtuiging, dat de vrede der ziel ſlechts in het geloof aan den beloofden Troost van Israël te vinden is." Dit vernuftig en tevens voor den Christen ſtichtelijk denkbeeld wordt langzamerhand zeer wel ontwikkeld en uitgevoerd, zoodat Helon eindelijk op zijne terugreis naar Egypte, welke hij op een Phenicisch ſchip deed, aan zijne vrienden en medgezellen verklaarde, (bl. 204—206 van het laatſte Deel) hoe het bij hem innerlijk, in het thans geëindigde jaar, en op de Bedevaart, gegaan was, en hoe Jehova hem den waren vrede had leeren zoeken en vinden. „ Vrienden! zeide hij onder anderen, die hemelhooge ceder van trotſche eigengeregtigheid is gevallen; den langen gang ben ik doorgewandeld, en de Star is mij verſchenen, die mij door het leven leidt. Dat weet ik, dat ik zalig ben door het geloof!" Nadat hij uitgeſproken had, zonk hij, als ware het, weg in het zalige gevoel der toekomst.

komst. Allen, die rondom hem zaten, zwegen; want de kracht zijns geloofs scheen zich aan allen met eene onuitsprekelijke uitwerking mede te deelen. — Nu scheen de Schrijver, na dit vermeld te hebben, zijne taak te hebben afgewerkt. Maar, wat nu verder met Helon en zijne vrouw gedaan? Het vindingrijk vernuft des Schrijvers doet spoedig een' storm opkomen, die het schip tegen eene rots verplettert; en, schoon hij niet uitdrukkelijk verhaalt, dat Helon ook omkwam, schijnt toch de zamenhang het aan te duiden. Waarom niet liever Helon met zijne vrouw behouden laten aankomen in de stad zijner geboorte, hem aldaar dat zelfde geloof laten prediken, en aan zijne kinderen op zijn sterfbed aanbevelen? Dan, dit voor rekening van den Schrijver latende, die plotseling schijnt te hebben willen eindigen, voegen wij hierbij de aanteekening op de laatste bladzijde: „Ontkwam Helon nog aan het lijfsgevaar? of verzonk hij in de golven, zoo als de geheele oude Godsdienstinrigting, bij de komst van den Messias, op wien hij hoopte, vergaan zou?" Wat dunkt u, Lezer! van deze allegorische speling?

Leesboek voor het eerste onderwijs in de Wijsbegeerte, door F. W. D. SNELL, *gewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Giessen. II Deelen. Naar den zesden verbeterden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. J. ATZEMA. *Te Winschoten, bij* H. V. Huisingh. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 366 *Bl. f* 3-:-:

Dit Leesboek is voor lagere en hoogere scholen ingerigt, en heeft ten doel, een overzigt te geven over het geheel ontwerp der wijsgeerige wetenschappen. Zielkunde door ervaring heeft den eersten rang; daarop volgt de Logica, of Redekunst; voorts de Bovennatuurkunde, de wezenkunde, de wereld- en de zielkunde door sluitredenen; en met de wetenschap van het schoone wordt het eer-

eerſte Deel geſloten. Het tweede behandelt de zedelijke Wijsbegeerte, het Natuurregt, en de zedelijke Godsdienstleer. Bij zulk eenen rijkdom van inhoud volgt van zelf, dat alles hier ſlechts kort behandeld is. Trouwens het is een *leerboek*, waarvan zich de Leeraar bij het onderwijs bedienen kan. Te regt heeft echter de Schrijver hetzelve een *leesboek* genoemd; want ieder, die niet geheelenal in deze wetenſchappen vreemd is, bevat alles, wat hier voorkomt, gemakkelijk, en zonder nader onderrigt. Van de *geſchiedenis* der wijsbegeerte wordt weinig of niets gezegd; de kundige Schrijver oordeelde te regt, dit te moeten overlaten voor het hooger onderrigt.

Wij hebben dit geſchrift met groot genoegen gelezen, en oordeelen, dat het vooral den Schoolonderwijzer welkom wezen moet. Behalve het overzigt van hetgeen de wijsbegeerte behandelt, ontvangt hij hier, in geregelde orde, aanwijzing van hetgeen algemeen bruikbaar en nuttig is, en, bij een weinig nadenken, genoegzame aanleiding tot opheldering en uitweiding, waartoe overvloedige bronnen voorhanden zijn.

Wij beleven (dit zeiden wij onder het lezen dezer handleiding) gelukkige dagen, daar de wetenſchappen, tot het gemeene leven teruggeleid, toegankelijk worden gemaakt voor allen, en wij behoeven noch dorre en geleerde onderzoekingen, noch kunsttermen, om derzelver bruikbare vruchten in het gemeene leven te genieten. Geleerdheid en ſtudie behouden echter hare waarde, en er zal nog altijd genoeg moeijelijks en donkers over zijn tot wetenſchappelijke naſporing en onderzoek. De lichtere punten komen genoegzaam uit, en de nijvere burger, ja ambachtsman, is niet langer vreemd met hetgeen hem zoo nuttig is; het nader onderzoek en het meer donkere is voor den geletterden, die het verder bearbeiden en bruikbaar maken kan. Alzoo voorbereid met nuttige kennis, ziet zich de jongeling de baan geopend, en hij zal te ijveriger werkzaam zijn, naarmate hij gevoelt, dat hij meerder behoeft, om den ongeletterden vooruit te zijn. Moge ſlechts zoodanige beoefenaar niet in het meer algemeene be-

berusten! — Natuurlijk is dit werk noch voor uittrekfel, noch voor het mededeelen van eenige proeve vatbaar. Het verdient intusschen allezins lof.

Specimen medicum inaugurale *de Iodio*, quod — defendet JACOBUS BROUWER STARCK, *Lugd. Batavus*, ad diem XXI Junii 1823. Lugd. Bat. apud *C. C. van der Hoek*.

De verdienstelijke en geleerde ÆGIDIUS DE WIT heeft met regt de navolgende stelling, in zijne op denzelfden dag aan eene andere Hoogeschool openlijk en met luister verdedigde Disertatie, (*de Machina atmica*, *Trajecti ad Rhenum ex offic. Joh. Altheer*, 1823.) onder meer andere opgenomen: „ Het *Iodium*, het eerst uit de „ loog der soda verkregen, (*ex lixirio matris vitrioli sodae extractum*) leert met een luisterrijk voorbeeld, van „ hoe veel belang het zij, door een naauwkeurig onder„ zoek na te gaan, hetgeen bij verschillende scheikundige „ bewerkingen overblijft, en dikwijls voor onnut wordt „ weggeworpen." Het zal derhalve van belang zijn, dat, door dit voorbeeld geleerd, men dergelijke nasporingen zal herhalen; wij intusschen verblijden ons, op zoodanige wijze tot kennis van het *Iodium* gekomen te zijn; een geneesmiddel, wel nog maar korteling ontdekt, doch van welks goede werking men reeds belangrijke uitkomsten heeft gezien.

Van hoe korteren tijd echter de aanwending eens geneesmiddels dagteekent, van zoo veel te geringeren omvang zal al datgene zijn, hetwelk tot deszelfs aanwending, werking, en wat dies meer zij, betrekking heeft. Het kan alzoo niet anders, of de Geneeskunde bezit tot nog toe slechts enkele waarnemingen omtrent het *Iodium*, die ook slechts hier en daar in derzelver jaarboeken worden aangetroffen. Hoe meer zich de waarnemingen over hetzelve vermenigvuldigen, hoe wenschelijker het wordt, dat men de verschillende waarnemingen verzamele, opdat

de

de Geneesheer te bekwamer overzigt erlange, en tevens de gelegenheid verkrijge, over het oogenblikkelijk nut en de voortdurende waarde van zoodanig middel te kunnen oordeelen.

Spoediger, dan dit anders wel het geval is, zien wij dezen wensch vervuld, doordien het den Heere STARCK, Zoon van den zeer verdienstelijken Haagschen Geneesheer J. C. STARCK, behaagd heeft, zijne Inwijdingsverhandeling voor de geneeskundige loopbaan aan deze stof toe te wijden. Aangenaam is het, deze Disfertatie op onzen bodem te zien verschijnen, terwijl er buitenlands nog zoo weinig of liever geen afzonderlijke geschriften over het *Iodium* bestaan, en zij, op dezen tijd in het licht verschenen zijnde, kan wedijveren met de eenigzins vroeger uitgekomene Verhandeling van Dr. C. A. KNISPEL, (*de Iodio, Disf. inaug. med. Berol.* 9 Maart 1823. p. 65.) van welke onze Schrijver geene kennis schijnt gedragen te hebben; hetgeen ook zelden het geval is van zulke geschriften, die, buiten dit Rijk geschreven, niet in den boekhandel komen, en eerst door den tijd kunnen bekend worden.

De Heer STARCK, om ter zake te komen, wilde opzettelijk het *Iodium* behandelen, omdat, hetgeen reeds over hetzelve elders is geschreven, nog te zeer verspreid is, en wij slechts ééne bijdrage, en wel in de Hollandsche taal, door den geleerden VAN ROSSUM te Amsterdam medegedeeld, bezitten. De Verhandeling is in vijf Hoofdstukken verdeeld: 1°. De scheikundige bestanddeelen van het *Iodium*. 2°. Deszelfs werking op het dierlijk ligchaam. 3°. Een ontleed- en natuurkundig onderzoek der *glandula thyroidea*. 4°. Over het gebruik van het *Iodium* en deszelfs bereidingen in het zoogenoemd *kropgezwel* en andere gebreken. 5°. Eenige waarnemingen, met hetzelve gedaan.

Deze afdeelingen doorloopende, vernoemt men eerst de toevallige ontdekking van het *Iodium* door COURTOIS in het jaar 1813; hoe men het sedert verder heeft nagespoord; in welke planten het gevonden is; hoe het ver-

kregen kan worden; terwijl verder wordt medegedeeld, hetgeen door de voornaamſte Scheikundigen is waargenomen over de werking van andere ligchamen op het *Iodium*, en de verbindtenisſen, welke het met deze aangaat; terwijl dit Hoofdſtuk wordt beſloten met de optelling van eenige *reagentia*, waardoor deszelfs tegenwoordigheid kan ontdekt worden.

Het IIde Hoofdſtuk begint met eene waarſchuwing omtrent het gebruik van dit middel, en niet ten onregte, want het ſchijnt tot de vermogende te behooren, en wij kennen deszelfs uitwerking, vooral die van eenigen duur, nog niet volkomen. Proeven, op gezonde en ziekelijke geſtellen genomen, en derzelver werking, worden opgegeven. Wanneer men, uitgaande van hetgeen de waarnemers verhalen, van het *Iodium* kan zeggen, dat het zijne werking tot de bloed- en watervaten en het zenuwgeſtel uitſtrekt, zoo mag het wel onder de veelvermogende middelen geteld worden. Wij twijfelen dus niet, of de Heer STARCK zal in het vervolg zijne proeven met dezelfde omzigtigheid doen, met welke hij, over het geheel, over de aanwending van dit middel oordeelt. Van deze zijde vooral is deze Verhandeling den jongen Geneesheer aan te prijzen; zij getuigt van zekere bezadigdheid; het ſieraad zoo wel van den jongeren als meer bejaarden Arts.

Wij zullen ons bij het IIIde Hoofdſtuk niet ophouden. De Schrijver deelt daarin kortelijk het een en ander mede, dat waardig is geweten te worden, zoo wel van het ontleedkundig maakſel der *glandula thyroidea*, als van derzelver verrigting; beſluitende echter met zijne voorgangers, en laatſtelijk wel met HEDENUS, dat er nog veel duisters ten opzigte dezer klier beſtaat, en wij omtrent derzelver verrigting niet meer kunnen doen, dan — gisſen. De Schrijver houde ons ten goede, dat wij ook zijne uitſpraak niet kunnen bijvallen, en wel het minst, wanneer hij dezer klier zoo veel toekent omtrent den omloop van het bloed naar het hoofd.

Belangrijk is het IVde Hoofdſtuk door de beſchrijving

der

der werking van het *Iodium* op de ontaardingen der genoemde klier, in ſommige landen zoo menigvuldig voorkomende onder den naam van *kropgezwel.*

Wij mogen, om niet te uitvoerig te worden, niet bij het ziektekundige ſtilſtaan, en zwijgen daarom over de vermoedelijke oorzaken enz.; ook omtrent de geneeskundige bereidingen kunnen wij niet in bijzonderheden treden: het wetenswaardige wordt medegedeeld; over het doelmatige en zekere van derzelver aanwending zal de ondervinding verder moeten beſliſſen, ook over de zamenſtellingen, die nog verder zullen uitgedacht worden. Wij vernemen tevens uit dit Hoofdſtuk, dat het *Iodium*, eens met nut in het kropgezwel aangewend zijnde, men ook is te rade geworden, hetzelve in ziekten van eenen overeenſtemmenden aard voor te ſchrijven. Ook tegen andere kliergezwellen aangeprezen, zal de ondervinding dit nader moeten bevestigen. — Bij de optelling van hetgeen reeds van het *Iodium* is gezien, voegen wij den wensch, dat dit middel wederom niet te onbepaald zal worden aangeprezen. Als middel om algemeen aangewend te worden, zal het nimmer kunnen gelden; te onbeperkt gebruikt, mislukt al dra de werking, het komt in minachting, en de bijzondere goede dienſten worden vergeten, hetwelk reeds met meer andere, deugdzame middelen het geval is geweest.

Deze waarlijk belangrijke Verhandeling wordt beſloten met eenige, den Schrijver vriendelijk medegedeelde, waarnemingen van den zoo geleerden als kundigen Geneesheer en Lijfchirurgijn des Konings, WACHTER; zij getuigen van 's mans belangſtelling in alles, wat de volmaking der kunst betreft. Van niet weinig gewigts is mede de waarneming van den geleerden SCHEIDLER, ook met roem te 's Gravenhage de Geneeskunde uitoefenende, zijnen jeugdigen vriend verſtrekt; zij behelst de verbeteringen, welke een der verharde eijernesten door het gebruik van het *Iodium* heeft ondergaan. Wij hopen voor het belang der kunst en tot heil der lijderes, dat de begon-

nen verbetering door eene duurzame herſtelling moge gevolgd worden.

Ten ſlotte wenſchen wij hartelijk, dat zoo veel goede aanleg voor de beoefening der Geneeskunde der verdere volkomenheid moge te gemoet ſtreven, onder de leiding van eenen Vader, even hoog te achten om uitnemendheid van inborst, als om erkende verdienſten omtrent de kunst, en tevens zoo verdienſtelijk omtrent het Vaderland, hetwelk hij gedurende vele jaren in meer dan één betrekking van nut is geweest, en op welks erkentenis hij eene regtmatige aanſpraak heeft. Geene openbare onderſcheiding moge tot hiertoe van zijne verdienſten getuigen, zij worden erkend van elk, die edel denkt en wèl gevoelt. Algemeene hoogachting en huisſelijk geluk zij en blijve voor hem op den duur bewaard!

Nagelatene Verhandelingen en Redevoeringen van Mr. H. C. CRAS, *voorafgegaan door eene Lijkrede op denzelven, door Mr.* J. M. KEMPER. *In twee Deelen. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1823. *In gr.* 8vo. 392 *Bl. f* 3-90.

De naam van CRAS zal lang onder ons in zegening blijven. Een man, die genoegzaam vijftig jaren aan het onderwijs wijdde, — aan een onderwijs, hetwelk mannen als een KEMPER, VAN WESELE SCHOLTEN, D. J. VAN LENNEP, J. D. MEIJER, R. H. ARNTZENIUS, A. R. FALCK en nog zoo vele anderen vormde; een man, die, te midden van alle de ſtaatkundige ſtormen en opgewekte hartstogten, altijd getrouw bleef aan gematigdheid, bedaarde vrijheidsliefde en praktiſche wijsbegeerte, — die de eer des *Hollandſchen* naams ophield door de vermelding des lofs van DE GROOT, bij eene vreemde Maatſchappij uitgeſchreven, — wiens diepe geleerdheid nimmer met norschheid of trotschheid gepaard ging, maar die, naar PLATO's voorſchrift, veelvuldig aan de *Gratiën* offerde, zoodat zijn tachtigjarige ouderdom,

dom, in minzaamheid, ſpraakzaamheid en gulle levensvreugde, vele jonge lieden beſchaamde, en het zonderling vooroordeel des vreemdelings wegens het *Hollandſche phlegma* logenſtrafte; zulk een man verdiende een' Lofredenaar, gelijk hij zelf op DE GROOT was geweest. En hij heeft er een' gevonden in een' zijner uitſtekendſte leerlingen, den *en* als Regtsgeleerde *en* als Staatsman beroemden Hoogleeraar KEMPER.

Deze Lijkrede, die der verdienſten van CRAS volkomen regt doet, begint treffend. De Spreker, naauwelijks meester van zijne aandoeningen, ziet in CRAS den laatſten zijner onmiddellijke Leermeesters aan deze Aarde ontrukt. „Het is „ mijn laatst vaarwel," zegt hij, „ aan het geſlacht, dat „ mij is voorgegaan. Ja — allen zijn zij geweest! Zoo „ lang nog één hunner leefde, plaatſte de betrekking zelve „ van leerling mij als in het tweede lid der aanwezige ge„ ſlachten. Hun aftreden wijst mij mijne tegenwoordige „ plaats." — Hetgeen verder volgt, zij nog verre af!

Aan dezen leerling en vriend was dan ook best de uitgave der achtergelatene werken van den overledene toevertrouwd. Men ziet daaruit, (hetgeen trouwens ook vroeger aan het Publiek was gebleken, door de uitgave van verſcheidene Redevoeringen van CRAS in het *Algemeen Magazijn van Weetenſchap, Kunst en Smaak*) dat CRAS, hoewel zich in geleerde onderwerpen altijd aan de *Latijnſche* taal houdende, toch ook in de Moedertaal zuiver, klaar, bevallig en *populair* wist te ſchrijven. Daar CRAS zoo min een *doctor umbraticus* als een uitſluitend ſtelſelminnaar was, zoo zijn deze Redevoeringen, die veeltijds over onderwerpen uit het gebied des gemeenen levens handelen, voor iedereen verſtaanbaar, en, ſchoon geenszins oppervlakkig of onbelangrijk, nogtans niet met zulk een' toeſtel van geleerdheid of belezenheid overladen, als men wel eens in ſtukken van dezen aard aantreft. De onderwerpen zijn ten deele van dien aard, als voor ieder beſchaafd Publiek van belang zijn, anderdeels dezulke, die meer bijzonder voor zijne hoorders in eene koopſtad geſchikt waren. De twee eerstbedoelde zijn *over het ſchoone*

in de Natuur en Kunſten, en *over de verdeeling van de pligten der Menſchen.*

Die over het *ſchoon* is verreweg de uitgebreidſte. Zij heeft ons, wegens geleidelijkheid, ſcherpzinnige onderſcheiding, juistheid van vele bedenkingen, en ſchranderheid in de oplosſing van tegenwerpingen, zeer bevallen; hoewel de verdeeling van het ſchoon in ſoorten, de ſplitſing der volmaaktheid in vereischten, toegepast op het ſchoon, misſchien wat al te verre vervolgd en te fijn uitgeplozen is. Dit gevoel voor het ſchoon toch, hetwelk in ons binnenſte huisvest, laat zich, naar ons denkbeeld, niet zoo verre vervolgen, zoo veelzins *analyſeren.* De ſlotſom nogtans van het onderzoek is zeer zinrijk: „ De *volmaaktheid* is de bron, de uitwerkende oorzaak van het *goede* en het *genoegen in het gemeen*, en de *zinnelijk beſefte volmaaktheid* is de bron en grondſlag van het *ſchoone* en deszelfs *behagen*, gelijk dan ook integendeel de *onvolmaaktheid* de oorzaak van het *kwade* en het *verdriet*, en de *zinnelijk beſefte onvolmaaktheid* de oorzaak van het *leelijke* en deszelfs *mishagen* is." (Bl. 145.) Men zou echter kunnen vragen, waar, volgens deze ſtelling, de plaats is voor het genoegen, 't welk ons het *verhevene*, en voor het mishagen, 't welk ons het *kleine* en *poppige* veroorzaakt. Men kan toch eene ſtormende zee, een onweder, een' hoogen ijsberg, den ſtarrenhemel, met de ſchijnbaar verwarde ſtarrenbeelden, niet zoo eigenlijk *ſchoon* noemen, zoo min als de daad van den ſtervenden CATO of OTHO: er ontbreekt die Harmonie, die volmaakte ronding aan, welke het ſchoone kenſchetst. En toch zal niemand ontkennen, dat alle deze voorwerpen *verheven* zijn, en aan de ziel eene nog hoogere aandoening ſchenken, dan het bekoorlijkſte landſchap, of het uitſtekendſte kunstwerk. KANT heeft dit fraai uiteengezet, en aan het *ſchoone* en *verhevene* beide regt laten wedervaren. Eene enkele herhaling hebben wij ook aangetroffen: op bl. 186: „ Het brandende *Troje* (behaagt) meer dan eene brandende ſtad, en de ſchoone MAGDALENA van GUIDO in het Paleis *Colonna* te *Rome* meer dan een onbekend vrou-

„ vrouwebeeld;" en bl. 192, 193: „ Eene brandende „ ſtad in het algemeen... behaagt minder dan een in „ vuur en vlam ſtaande *Troje*. Een ſchoon geſchilderd „ vrouwebeeld zal behagen; maar... eene berouwheb- „ bende MAGDALENA van den grooten GUIDO zal „ verrukken."

De Verhandeling, behelzende bedenkingen „ omtrent „ de algemeen aangenomene verdeeling van de pligten der „ Menſchen, in die tot God, tot zichzelven, en tot an- „ deren, met een kort onderzoek, of er ook pligten en „ regten omtrent de redelooze dieren kunnen plaats heb- „ ben," begint met een' lof der Zedekunde, en eene ver- ontſchuldiging, dat de Spreker een onderwerp uit dezelve in het Departement *Letterkunde* van *Felix Meritis* behandelde. Zulk eene verontſchuldiging zou tegenwoordig wel noodeloos zijn. Bij de behandeling der pligten omtrent het Opperwezen voegt men een overzigt der bewijzen voor hetzelve, hetwelk ons overtollig voorkomt. De vraag, of er ook eene *vierde* klaſſe van pligten, die omtrent de dieren, beſtaat, wordt, in weerwil der ontkenning van ſommigen, toeſtemmend beantwoord. Bij de gewigtige tegenwerping, dat wij dan ook geen regt hebben, om de dieren tot ons dekſel en voedſel te dooden, wordt de oplosſing uit de ſtelling, dat alles tot 's menſchen nut is geſchapen, op bl. 330 afgekeurd, maar op bl. 334 met andere woorden aangenomen; namelijk, „ dat „ wij in vele gedierten geene andere bekwaamheid, geen „ ander *oogmerk* ontdekken, dan dat zij ons tot voedſel, „ of ook tot dienst en verligting van velerlei arbeid kun- „ nen ſtrekken. Dit *wettigt* ons, om van die bekwaam- „ heden der dieren *volgens die oogmerken gebruik te ma-* „ *ken.*" In 't algemeen komt ons deze Redevoering als de zwakſte van alle voor.

De twee overige ſtukken, meer bijzonder aan Koophandel en Zeevaart gewijd, en dus ook in het Departement *Koophandel* der Maatſchappij *Felix Meritis* voorgelezen, loopen, de eene *over het Strandregt*, de andere *over het verval van den Koophandel* (in 1791.) In de

eerste vernemen wij veel wetenswaardigs nopens de behandeling van gestrande personen en goederen, vooral in vroegere tijden. Wij zien op het onbetwistbaarst het *Regt* gestaafd, dat, volgens de eenvoudigste uitspraken van het gezond verstand, de schipbreukeling bezit op hetgeen hij nog kan redden, en daar tegenover dan de handelwijze der Volken gesteld, vooral in die Middeleeuwen, welke de kabaal van het Despotismus en der domheid tegenwoordig zoo onmatig verheft. Toen was niet het *welzijn des Volks*, maar het *bezit van den grond*, het beginsel en de Regtsgrond der heerschappij. De groote meerderheid des volks was gelijk aardkluiten aan dien bodem verbonden (*attachés à la glèbe.*) Alles, wat daarop viel, was goede prijs, zoo de bezittingen van vreemdelingen (*droit d'aubaine*), als de aanwas des lands door de rivieren, en alles, wat de zee op het strand dier *Polyphemen* opwierp, hetzij menschen, hetzij goederen. Dit noemde men *Regalia*, of *Koninklijke Regten.* Het ging zoo ver, dat de kleine Despoten aan hunne onderzaten vrijheid gaven, *om den Vind te gebruiken.* Bijgeloof voegde zich daarbij, zoodat men wel eens in de kerken hoorde bidden, *dat God het Strandregt* (dat is, de schipbreuken en daarop volgende plundering) *mogt zegenen!* De verzachting en eindelijke afschaffing van dit heillooze Regt hebben wij, volgens onzen Schrijver, aan de invoering van het *Romeinsche* Regt, gedeeltelijk zelfs aan het Kanonieke, te danken. Onze Graven hebben daarvan ook niet zeer lang gebruik gemaakt. De verlichting, in de 15de en 16de Eeuwen aangebroken, deed het overige, zoodat eindelijk deze vlek op Christen-Natiën werd uitgewischt. Zoo nog langen tijd de Regering *zelve* de goederen aansloeg en, meest binnen jaar en dag, aan de wettige eigenaren teruggaf, zoo werd, eerst door KAREL DEN STOUTEN en zijne Dochter MARIA, daarna door de Staten bij het Plakkaat van 1638, bepaald, dat de eigenaren *zelve* hunne gestrande goederen zouden mogen bergen.

De laatste Verhandeling, *over het verval des Handels*, bevat vele behartigenswaardige aanmerkingen over dit hoogstge-

gewigtig ſtuk. Het is wel waar, dat ſedert, door de *Franſche* Omwenteling en hare gevolgen, de handel onmetelijk geleden heeft en vervallen is; maar men ziet toch, dat ook in 1791 de kooplieden reeds klaagden; dat de klagten *algemeen* en *bekommerend* waren; dat, volgens CRAS, „ het verval van „ den koophandel eene waarheid was, zoo blijkbaar, dat het „ onmogelijk en nutteloos zou zijn, dezelve te willen verbloemen." Nog meer: reeds in 1750 waren de klagten over verval zoo algemeen, dat de goede en volkliefvende Prins WILLEM IV eene onbepaalde vrijheid aan den koophandel wilde geven, ten einde, zoo mogelijk, verderen teruggang te weren. Men moet zich dus nog verwonderen, dat, na zoo vele ontzettende rampen, die ſedert 1793 ons Vaderland getroffen hebben, er zoo veel welvaart nog is overgebleven. Zeer juist, naar ons oordeel, en ook wel degelijk op onze tijden toepaſſelijk, zijn de oorzaken van het verval, door den Redenaar opgegeven. 1) De minachting voór den handel, in vroegere tijden bij onderſcheidene Volken betoond, waardoor het in een groot gedeelte van *Europa* vóór *ſchandelijk* gold, indien zich alhans de Adel met den koophandel moeide. Dit beſpottelijk vooroordeel (hetwelk ook, in een' hoogen graad, de Ouden koesterden) is thans grootendeels verdwenen: adeltrots van buitendien overtollige wezens alleen houdt het nog hier en daar ſtaande. De *Nederlanders*, reeds zeer vroeg van die vooroordeelen vrij, maakten zich meester van de markt tuſſchen het Zuiden en Noorden. Dit was zoo veel te gemakkelijker, daar er 2) de bijzondere godsdienſtige verdraagzaamheid in ons land, en 3) de *centrale* ligging van hetzelve tuſſchen de *Middellandſche* en *Oostzeeën* bij kwam. Ook deze beide oorzaken zijn vervallen; men vervolgt nu weinig meer om den Godsdienst, en ieder Volk haalt zijne goederen onmiddellijk, zonder vrachtvaarders of Commisſiehandelaars te bezigen. Doch 4) deed de nijvere, werkzame en zuinige aard onzer Natie nog meer af. Deze is grootendeels verbasterd: de weelde heeft de ſpaarzaamheid, eene menigte uitſpanningen, onbekend bij ons voorgeſlacht, de beminnelijke huisſelijkheid onzer Vaderen vervangen. Scherp wordt het gedeelte onzer jongelingſchap, 't welk toen reeds de ledigheid en verſtrooijing, met verzuim, ja verachting van het vaderlijk bedrijf, najaagde, uit zucht tot verſtrooijing ongehuwd bleef, en liever rentenierde dan werkte, doorgeſtreken. Deze billijke klagten zijn in dien tijd niet verhol-

pen; integendeel, de ſtof daartoe is vermeerderd, en het is nu niet bij een langzaam verloop uit zichzelve gebleven; eene gewelddadige verlegging heeft zoo vele bronnen geſtopt, verbodswetten en hooge regten hebben den ſmokkelhandel zoo algemeen gemaakt, de zucht tot verſtrooijing heeft zoo zeer veld gewonnen, dat, hetgeen toen bij *vermindering* bleef, thans tot wezenlijk *verval* is overgegaan, en eindelijk, zonder onverwachte gebeurtenisſen of krachtige maatregelen, met volſlagenen *ondergang* van den koophandel dreigt.

Dit eerſte Deel is nog, behalve de Lofrede van KEMPER, met een Lijkvers van den thans ook reeds ontſlapenen R. H. ARNTZENIUS, en met een fraai Portret van CRAS, voorzien.

APPULEII Opera omnia, cum notis integris P. COLVII etc. imprimis cum animadverſionibus hucusque ineditis FR. OUDENDORPII, Tom. II, continens Florida et Opera philoſophica: accedunt Apologia et Fragmenta, cum notis integris tum reliquorum Interpretum, cum ISAACI CASAUBONI, quibus ſuas adjecit JOHANNES BOSSCHA. Lugduni Bat. apud *S. et J. Luchtmans.* 1823. 4°. X. p. 614.

APPULEII OUDENDORPIANI Tom. III. ſive Appendix APPULEIANA, continens P. H. BEROALDI et JO. PRICAEI ad Meram. libros commentarios, excerpta ex JANI GRUTERI ſuspicionum libris ineditis, JO. PRICAEI Comm. ad Apologiam, SC. GENTILIS notas ſelectas ad Apologiam, JOANNIS BOSSCHA Diſputationem de APPULEII Vita, ſcriptis, codicibus MSS. et editionibus, et Indices neceſſarios. Lugduni Bat. apud *S. et J. Luchtmans.* 4°. p. 730. — Tom. II et III. *f.* 20-50.

Dertig jaren lang heeft OUDENDORP aan eene nieuwe uitgaaf van APPULEJUS gearbeid, doch zag er geen enkel blad van gedrukt; dertig jaren lang hield de uitgave van LIVIUS DRAKENBORG bezig, en hij genoot den roem niet, dien zijn werk verdiende; dertig jaren arbeidde TE WATER aan den Kerkvader ARNOBIUS; en men zou bijna denken, juist niet dat het dertigtal noodlottig moet zijn, maar dat het eene groote zelfopoffering kost, eene taak op zich te ne-

nemen, wier voltooijing hoogst onzeker is, en wier verdienſte het nageſlacht eerst zal erkennen: de tijdgenooten van OUDENDORP ten minſte deden hem geen regt wedervaren; hij kon geenen drukker voor zijnen APPULEJUS vinden. „ Hij zou zijn werk hebben kunnen in het licht geven," zegt RUHNKENIUS in de praefatie voor het eerſte deel, „ zoo niet de boekverkoopers de zaak uitgeſteld en op de „ lange baan geſchoven hadden, omdat zij twijfelden, of, „ bij eene uitgaaf van APPULEJUS, hunne winst zoo vet „ en gereed zou zijn, als bij die van andere Schrijvers, we„ ke dagelijks in de ſcholen en collegiën behandeld worden." Welke reden RUHNKENIUS mag gehad hebben, om dit gezegde, dat wel eenigzins ſcherp is, ter neder te ſtellen, laten wij daar; doch dezelfde groote man trok zich de zaak van OUDENDORP na deszelfs dood aan, van wiens zoon, CORNELIS OUDENDORP, hij verlof kreeg, om den APPULEJUS in het licht te geven. Wie heeft, ſedert dien tijd, het *verſte deel* niet leeren kennen, verſchenen in 1786, en de praefatie van RUHNKENIUS, *qua quidem laudatarum praefationum numerum item auctum eſſe, affirmare non dubitamus*, volgens WYTT. *Bibl. Cr.* IX. 111. Maar wie verwondert zich niet tevens, dat dit eerſte deel zestien jaren ter perſe kon liggen? Ook hiervan wordt de ſchuld geheel aan den boekverkooper geweten; maar zouden misſchien tusſchenkomende drukke bezigheden en een weinig verveling aan de zijde van den uitgever mede in het ſpel gekomen zijn? Want twee drijfveren, die anders, bij het uitgeven van nagelatene ſchriften, ſoms krachtig werkzaam zijn, ontbraken hier geheel: met zulke weerbarſtige en onwillige boekverkoopers zal de winst voor den uitgever *zoo vet en gereed* niet geweest zijn, en waarſchijnlijk lag deze bovendien geheel buiten de berekening van den edelen RUHNKENIUS: en hij had den naam van OUDENDORP, hoe beroemd anders, niet noodig, om daarmede in genootſchap op den titel te prijken en onſterfelijk te worden: dat immers dit gevoel beſtaan kan, leert VILLEMAIN, in zijn *Discours prél.* voor zijne uitgave van CICERO *de Rep.* „ *J'ai achevé* „ *une difficile entrepriſe, ſoutenu par la ſatisfaction de m'as*„ *ſocier aux penſées d'un grand homme, et peut-être auſſi* „ *par l'eſpérance, que mes faibles efforts, en s'attachant à un* „ *monument désormais indeſtructible, deviendraient moins pé*„ *riſsables, et laiſseraient une fois quelque ſouvenir. — Et*

„ *moi,*

„ *mei, qui ne fuis ici* qu'un copiste et qu'un imitateur, *j'aurai* „ *cependant le même privilège que cet artiste d'Athènes, qui,* „ *ayant travaillé à la ſtatue de Minerve, grava ſon nom* „ *dans un coin de l'immortel ouvrage, ſous le bouclier de la* „ *Déeſſe.*" Zulk eene taal is zeker opregt en voor de vuist; maar er beſtaat ook een bloote lust om nuttig te zijn, om de eer en den roem onzer voorouderen te handhaven, *niet door geſchreeuw en declamatiën*, maar door handen aan het werk te ſlaan, en, wat zij onvoltooid lieten, te voleindigen.

Wat hier ook van zij, ſedert 1786 kwam niets meer van den APPULEJUS in het licht, en WYTTENBACH ſchreef in het *Vita* RUHNK. p. 193: *Reliqua* APPULEII *pars adhuc in ſcrinis continetur: et eſt ſane idonea materia, in qua tractanda ac prodenda doctus aliquis juvenis doctrinae fructum laudemque conſequatur.* De wensch van WYTTENBACH, en van alle beminnaars onzer echte Filologie, is vervuld; Heeren Curatoren der Leydſche Akademie hebben dien ſchat niet onder verzegelde bewaring teruggehouden; maar hier is meer dan een jongeling werkzaam geweest, en dit was noodig, zoo de uitgave voltooid worden, zoo als zij thans het licht ziet. Het moet een *labor improbus* geweest zijn voor den Heer BOSSCHA, de noten van PETRUS COLVIUS, JOANNES WOISERIUS, GODESCHALCUS STEWECHIUS en GEVERHARTUS ELMENHORSTIUS te ſchikken, hier en daar te beſnoeijen, met die van OUDENDORP in verband te brengen, en, de Hemel weet het! misſchien gedeeltelijk over te ſchrijven. Weinigen weten, wat het is, drie volledige registers te maken op tekst en noten, over drie kwartijnen loopende; doch had zich hierbij de taak van den uitgever bepaald, men zoude zeggen: *het is een werkzaam man*, en er bij denken, wat gewoonlijk bij die uitſpraak gedacht wordt. Nu vinden wij in het tweede deel, op vele plaatſen, bijvoegſels van BOSSCHA: de vergelijking der handſchriften, de onderlinge regenſpraak der verſchillende uitgevers, of zijn eigen onafhankelijk inzigt in eene of andere plaats, brengen hem op giſſingen of toelichtingen, die niet verwerpelijk zijn. Het zoogenoemde *conſtitueren van den tekst* lag geheel voor zijne rekening: en, voor zoo verre wij tot nu toe gezien hebben, heeft BOSSCHA getoond, dat hij uit den grooten voorraad van critiſche bouwſtoffen, welke te zijner beſchikking was, met verſtand en oordeel eene *lectio legitima* wist daar te ſtellen.

Op

Op het laatſte gedeelte der ſchriften van APPULEJUS, zijne *Apologia*, beſtonden noten van verſchillende Geleerden; maar OUDENDORP had ze nog onaangeroerd gelaten: de *apparatus* leverde evenwel eenen ſchat van collatiën en kanteekeningen op; en, hiermede arbeidende, heeft de Heer BOSSCHA aanmerkingen op dit laatſte geſchrift geleverd, die minder geleerd zijn dan die van OUDENDORP, maar misſchien door dezen, zoo hij leefde, niet afgekeurd zouden worden. Bij het behandelen van eenen Schrijver als APPULEJUS, is het voor BOSSCHA niet onvoordeelig geweest, zoo naauwkeurig met PLAUTUS en de andere Comici bekend te zijn, als hij in der tijd getoond heeft te wezen.

Voorts is BOSSCHA bekend geworden met de onuitgegeven *libri ſuſpicionum* van J. GRUTERUS in de Bibliotheek der Remonſtranten te Amſterdam. Zij zijn hem ten gebruike toegeſtaan door den Heer STUART, en hij heeft daaruit overgenomen al hetgeen op APPULEJUS betrekking heeft.— Eindelijk levert de uitgever eene bij uitſtek volledige en doorwerkte verhandeling van 80 pag. over het leven, de ſchriften, de handſchriften en de uitgaven van APPULEJUS; hij heeft hier de praefatiën van de voornaamſte uitgevers ingelascht, en ze tot eene volledige *hiſtoria literaria* van zijnen Schrijver dienstbaar gemaakt.

In zijne praefatie geeft BOSSCHA verſlag van de lotgevallen dezer Editie: hij betuigt zijnen dank aan allen, die hem in zijnen arbeid nuttig geweest zijn, vooral aan den Hoogleeraar VAN LENNEP, wiens bijſtand, in moeijelijke gevallen, hem niet nutteloos geweest is. Hij beklaagt zich, dat de latiniteit zijner eigene noten eenigzins de kleur gekregen heeft van die zijner voorgangers, welke hem zoo lang voor de oogen gezweefd hebben: zoo veel te beter voor de *uniformiteit*, zouden wij zeggen, indien wij hier durfden kortswijlen; maar uit den geheelen toon dezer eenvoudig en aangenaam geſchrevene praefatie meenen wij BOSSCHA een' diepen zucht te hooren lozen, een' zucht, die de voleindiging eener taaije taak aankondigt; wij ſympathiſeren met hem, en durven hem tot troost verzekeren, dat, zoo het gewaad van zijn notenlatijn eenigzins donker en beſmet was, hij in zijne voorrede *poſitis novus exuviis nitidusque juventa* weder voor den dag komt.

Aan de Heeren LUCHTMANS wordt de welverdiende lof der vlijt, naauwkeurigheid en belangeloosheid geſchonken.

Wie

Wie zal hier zijn zegel niet aan hechten, voor wien de roem hunner drukkerij niet vreemd is, en die met de kunde en den ijver bekend is, waarmede zij tegenwoordig bestuurd wordt?

Zullen wij nu zeggen, dat hiermede deze twee boekdeelen gerecenseerd zijn, en de belofte volbragt is, die WYTTENBACH omtrent het eerste deel gedaan, maar niet vervuld heeft? — Zoo *wij* al de kracht daartoe hadden, deze plaats zou er ongeschikt toe zijn, en het tijdstip te vroeg, om een meer dan onbekookt oordeel te vellen over den dertigjarigen arbeid van eenen onzer groote Letterhelden, en het vijfjarig zwoegen van den geleerden BOSSCHA, om den roem van OUDENDORP te handhaven. Wij noemen dit eene bloote aankondiging, eene *relatio brevior*, op onze wijze. Gelijk men zegt, dat een hoog Geregtshof noodig is, om personen van een' hoogen rang te oordeelen, zoo ware het te wenschen, dat wij eene *Bibliotheca Critica*, of eenig tribunaal in dien smaak, bezaten. Maar zoo dit ooit opgerigt wordt, en deze twee boekdeelen daarvoor verschijnen, dan zal het toch wel blijken, dat het werk van OUDENDORP te goed was, om, met hoe veel zorg dan ook tegen worm en mot verdedigd, voor altijd in eene kast der Leydsche Bibliotheek weggesloten te blijven, en tevens, (dit vermoeden wij) dat de naam van BOSSCHA eene plaats op den titel verdiende, en met dien van OUDENDORP mogt vereenigd worden.

J. G.

Gedichten van R. H. VAN SOMEREN. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1822. *In gr.* 8*vo. XII en* 164 *Bl. f* 4-50.

Zoo voordeelig en bevorderlijk als het, in de meeste opzigten, voor de ontwikkeling der talenten eens jongen Dichters is, dat hij in de nabijheid van eenen beroemden Meester leve, en door denzelven met raad en teregtwijzing vereerd worde, even gevaarlijk is dit van eene andere zijde. De dagelijksche omgang met den grooten man, tegen wien hij hoog opziet; de zucht, om deszelfs lessen en wenken, te regt als eene groote gunst beschouwd, zoo stipt mogelijk op te volgen, en de gestadige beoefening van deszelfs dichtwerken,

ken, boeijen den jongeling, als 't ware, binnen den kring, in welken de Meester zelf zich beweegt. In het eerst durft hij denzelven niet overschrijden; want, zoo al niet de afkeuring, ten minste de minder kwistige lof des Meesters straft hem voor den gewaagden buitensprong: het ligt toch in onzen aard, dat wij onze leerlingen gaarne zoo gelijkvormig mogelijk aan onszelven zien; en zoo wordt weldra datgene eene gewoonte, wat in den beginne slechts dwang was, en de manier des ten voorbeeld gekozenen grooten Zangers de toovercirkel, binnen welken de tot man gerijpte jongeling staat vastgebannen. Dan volgt hij stiptelijk de door denzelven gebruikte vormen; want deze, gelijk sommige lievelingsuitdrukkingen en dikwijls gebezigde kunstgrepen, kan men zich het gemakkelijkst eigen maken; maar het genie, dat deze vormen schiep, en zoo heerlijk in dezelve doorblonk, juist omdat zij onwillekeurig door hetzelve geschapen waren, dit kan de leerling zoo maar niet overnemen; en datgene wordt voor hem een prangend keurslijf, wat voor den Meester een los en natuurlijk gewaad was; alle oorspronkelijkheid gaat verloren, en, in plaats van *Poët*, dat is schepper, wordt men *Kopist*. Op deze verleidelijke en toch zoo gevaarlijke klip zijn reeds velen van onze jongere Dichters gestrand, en vooral zij, wien een ongunstig lot den toegang tot de rijke bronnen van het klassieke kunstschoon geweigerd heeft. Hij toch, die vlijtig de Griekse en Latijnsche Dichters beoefent, vindt daar niet alleen de beste modellen, maar tevens de rijkste verscheidenheid. Hij leert de getrouwe navolging der natuur van HOMERUS, de schildering der hartstogten van SOPHOCLES, de grootstmogelijke keurigheid der uitdrukking van VIRGILIUS, den smeltenden toon der weemoedige liefde van TIBULLUS, enz.; en op deze wijs wordt hij bewaard voor de eenzijdigheid en het gemanierde, dat anders meestal het gevolg moet zijn, wanneer hij zich eenen levenden beroemden Zanger ten voorbeeld kiest, zonder in staat te zijn, deszelfs al te grooten invloed, door het tegenwigt van eenen door de oudheid gevormden smaak, onschadelijk te maken.

Deze aanmerkingen, welke misschien niet geheel nutteloos zijn in eenen tijd, in welken men dagelijks hoort uitroepen: *dat is in den smaak van* TOLLENS! *dat is echt* BILDERDIJKIAANSCH! enz., moesten ons van het hart, en kunnen tevens tot eene gepaste inleiding dienen voor onze beoordeeling der

der Gedichten van VAN SOMEREN; want deze hebben de thans vrij zeldzame verdienste van aan *dit* euvel ten minste niet mank te gaan. Hoewel te *Rotterdam* opgevoed en woonachtig, behoort deze Zanger in geenen deele tot de school van TOLLENS, offchoon dan ook in fommige kleinere ftukjes de invloed niet geheel onmerkbaar is, welken deze groote man, onwillekeurig, op hem uitoefende; en wij zeggen het openhartig, dat juist deze onafhankelijkheid van geest ons gunftig voor den Dichter inneemt: want daardoor bewijst hij, dat niet de Kunst alleen, maar ook de Natuur hem tot Dichter gemaakt heeft; en dit is in deze eeuw der rijmers waarlijk al zeer veel! Wij hoorden het dus zeer gaarne, wanneer hij, in de Opdragt van dit tweede deel zijner Gedichten, de volgende regels aan JERONIMO DE VRIES toezingt:

Neen, alles wat mijn nimf op 't heilig altaar legt,
Is aangeboren fchat, met waarde en met gebreken:
Wat achtloos zij haar krans geflingerd door de vlecht,
Maar nooit heeft zij haar tooi aan andren afgekeken:
Meer fchoon blinkt in haar oog de verfche wilgenkroon,
Die zij zich zelve breidde uit eigen hofgebladert,
Dan 't krakend lauwrenloof geftrengeld door de Goôn,
En kruipend aan hun' voet door de onmagt opgegaderd.

Offchoon ons de laatfte uitdrukkingen minder bevallen, daar het toch onder alle uitleggers der fabelkunde eene uitgemaakte zaak is, dat APOLLO met den krakenden lauwerkrans geenszins de Midasooren der rijmende onmagt omfchaduwt. Doch dit in het voorbijgaan; het was ons hier alleen om het denkbeeld en niet om de uitvoering te doen, en het denkbeeld begrijpen wij.

Deze voorzang ftemde ons gunftig, en wij bleven in deze ftemming, ook na het herhaalde doorlezen des bundels; want overal vonden wij fpranken, ja zelfs dikwijls vlammen, van echte poëzij, welke echter niet ongeftoord en niet geftadig in eenen zachten, helderen gloed voortbranden, maar foms door eenen windftoot wel eens uit de ware rigting geblazen, of door eene regenvlaag van prozaifche regels half uitgebluscht, of eindelijk door den rook van verkeerde beeldfpraak en flechte taalronding overwalmd worden. Na eene beknopte opgave van de onderwerpen en de behandelingswijze der voornaamfte dichtftukken in dezen bundel, zullen wij dit oordeel door eenige aanhalingen ftaven.

De

De Heer VAN SOMEREN is zeer gelukkig geweest in het winnen der eereprijzen, welke door onze zuidelijke broeders, met een edel doel, wat al te kwistig worden uitgeloofd. Drie bekroonde dichtſtukken, alle in deftige Alexandrijnen, openen den bundel. Het eerſte is een Lofdicht ter eere van SIMON STEVYN, in twee zangen, dat, eenige prozaïſche regels uitgezonderd, vele verdienſten bezit, bijzonder in de kunſtige behandeling van onderwerpen, die minder voor de poëzij geſchikt ſchijnen, b. v. de beſchrijving der Rekenkunde op bl. 9. Doch in de overgangen vindt men eene zekere hardheid, welke zeker moeijelijk te vermijden was, daar STEVYN in zoo vele en zoo zeer verſchillende opzigten, als taalbouwer, waterloopkundige, rekenkundige, geleerde, krijgsheld en ſtaatsman, moest bezongen worden. Vanhier dan ook de verdeeling in twee zangen, welke echter niet belet, dat ook iedere zang ſlechts zeer los verbondene brokſtukken behelst. Het ware te wenſchen geweest, dat de Dichter één gronddenkbeeld, éene hoofdbron mogt gevonden hebben, uit welke hij deze hoedanigheden als zoo vele voortvlocijende ſpranken afleidde, en dus beter de eenheid, het moeijelijkſte en voornaamſte in ſtukken van dezen aard, had bewaard.

Beter is dit vereischte in het oog gehouden in het tweede prijsvers, een Lofdicht op den ook door NIERSTRASZ bezongenen RUBENS, in wien zich ook verſcheidene ongelijkſoortige hoedanigheden vereenigden. Doch in andere opzigten is dit ſtuk op verre na niet zoo uitgewerkt als het vorige; en hierover verwonderen wij ons te meer, daar het onderwerp oneindig geſchikter was voor eene dichterlijke behandeling.

De Herſtelling der Moedertaal in de Zuidelijke Nederlanden, het derde prijsvers, is vol kracht en leven; de gloeijendſte vaderlandsliefde ſchijnt hier elken regel te hebben ingegeven. Hier heerscht ook niet die anders te dikwijls voorkomende ongelijkmatigheid van toon, welke nu tot het gezwollene opklimt, en dan weder valt tot het plat prozaïſche; maar alles is waardig, edel en krachtig. Dit ſtuk houden wij voor een der beste uit de geheele verzameling.

Om het gelijkſoortige der wijze van behandeling laten wij hier volgen, de Dood van STEFANUS, en, *de Lof van* ERASMUS, beide insgelijks uitgebreidere dichtſtukken in Alexandrijnen. Het eerſte is eene welgeſlaagde proeve van

gewijde poëzij, geheel gestoffeerd met beelden en uitdrukkingen uit de heilige oorkonde der Christenen; doch de poëtische stijl is hier zeer ongelijk, nu zeer gezwollen, dan laag, zelfs verre beneden het veredeld proza; b. v.

Toen zegt men dat een straal, gedaald van 't Englendom,
Op ééns zijn aangezigt met blinkend licht omgloorde.
Maar 't woedend Moordrot, *dat aan 't wonder zich niet stoorde*,
Riep luider — stopte 't oor, en, tierende te meer,
Viel 't op hem aan — sloot hem in boei — *trok hem* OMVEER, enz.

Op den *Lof van* ERASMUS hebben wij eene aanmerking van anderen aard: de inleiding tot den lof is veel grooter dan de lof zelf; zij bevat eene zeer gerekte schildering van den toestand des menschdoms op het oogenblik, dat ERASMUS het wereldtooneel betrad; de verdiensten, daarentegen, van dezen grooten man, welker vermelding altijd hoofdzaak blijven moest, zijn zeer weinig uitgewerkt. Eigenlijk bepaalt zich alles, wat van dezelve gezegd wordt, tot deze regels, welke wij tevens tot een staaltje van des Dichters fikschen trant uitschrijven:

Ja, Hem - alléén is de aard haar volgend middaglicht,
Hem, eerste [eerst'] ontginner, al haar' laatren bloei verpligt!
'k Schat, Wijzen! die ná hem het nachtrijk hebt besprongen,
'k Schat u naar waarde hoog; — van millioenen tongen
Stroome eeuwiglijk uw lof: gij, Eedlen, gij waart groot!
Maar grooter was de held die eerst uw boei ontsloot —
De schel van voor uw oog deed vallen: met zijn *wenken*, [???]
Die vonken zijner ziel! u leerde om zelf te denken:
Zijn scherp gepunte pen in 't hart der *zotheid* stak,
En 't nachtgespuis verstomde als zijn orakel sprak:
Die 't langste pad verkoos om 't zekerst doel te winnen:
Al 't geen hervorming vroeg hervormen ging van binnen —
Hervormen slechts, niet sloopte of neérsloeg met geweld,
Wat mooglijk door den tijd van-zelf zou zijn geveld:
Die met Gods Heilig Woord, die Lamp in zijne vingren,
De zwarte vlekken wees der snoode zielendwingren,
En waar het waarheid gold noch Paus ontzag noch vorst,
Maar schat en rang versmaadde en 't purper weigren dorst.

Wij erkennen het, wij vinden hier treffende denkbeelden en som-

sommige gespierde regels, want er zijn ook nog wel een paar gerekte onder; doch is dit niet te weinig voor den aanleg van een dichtstuk, in hetwelk het bijwerk negen bladzijden beslaat, en voor een onderwerp, van hetwelk zoo veel meer te zeggen viel?

Van deze uitgebreide en degelijke stukken gaan wij over tot de Romances, van welke er ons drie worden aangeboden. *Zwarte Jan* is een vaderlandsch stukje, dat wel iets heeft van de manier van TOLLENS, en dat door eene fiksche behandeling aan eene weinigbeteekenende gebeurtenis gloed en leven bijzet. Nog veel beter, echter, beviel ons *Eginhard en Emma*, in welk gedichtje de naïve en ongemaakt eenvoudige verhaaltrant zoo uitnemend geschikt is voor het roerende des onderwerps. VAN SOMEREN wordt dikwijls, en niet geheel ten onregte, van gezwollenheid en bombast, even als HELMERS, beschuldigd; doch hier bewijst hij, dat dit gebrek hem niet aangeboren, maar slechts aangewend is; en wij hebben dus te meer regt, om van hem de inachtneming te vorderen der spreuk: *De eenvoudigheid is de stempel van het schoone.* In dezen zelfden lieven trant is ook *de barmhartige Samaritaan*; men hoore slechts het eerste couplet:

Niet hij, die zich nooit in het weldoen verheugt,
Aan vrienden of vreemden om 't even:
Wel mild is met beden voor 's evenmensch deugd, (*)
Maar karig in 't helpen en geven;
Niet hij, die daar prevelt: „Mijn Heer en mijn God!"
Als heilig zich toont voor de scharen:
Maar liefde des naasten, dat groote gebod,
Vergeet bij den dienst der altaren,
Het innigst verzuimt van de zaligste leer;
Niet hij — neen, niet hij! — is een kind van den Heer.

Doch niet overal is de maat even vloeijend, de uitdrukking even zuiver; b. v.

Hij stijgt op | zijn ezel | en reist ver | der heen

Wie helpent die leeraar van 't liefdegebod
Des lijdenden wonden en zeeren.

Dit

(*) Moest dit niet *heil* of *geluk* zijn?

Dit laatſte, vieze woord, is ons tot nog toe nergens elders voorgekomen.

En reinigt met olie de kerven,
En balſemt gewrichten en nerven.

Beide deze eindrijmen zijn waarlijk niet fraai: *kerf*, voor wond, kan er nog eenigzins door; doch hoe men zenuwen (want *nerven* mag toch niets anders beteekenen) balſemt, betuigen wij niet te begrijpen, of het moest geſchieden *per mikroskoop*.

Niet minder ſchoon, doch in eenen geheel anderen trant, is het keurige en krachtige ſtukje *aan de Noord- en Zuid-Nederlanders*, en, als de plaats ons niet ontbrak, deelden wij gaarne het grootſte gedeelte van hetzelve mede. Waar de pligt tot en het belang van verbroedering zoo treffend wordt aangewezen en aangedrongen, geeft de Kunstregter niet alleen zijnen bijval en houdt eene geringe aanmerking gaarne terug, maar reikt ook de Vaderlander met dankbaarheid en liefde de hand aan den Dichter.

Minder beviel ons *de Poëzij*, een Lierzang vol vuur en verheffing, maar in welke men geene andere dan reeds honderd en meer malen geuite denkbeelden aantreft; en in een Lierzang wil men toch zoo gaarne nieuwheid van beelden en uitdrukkingen. Het derde couplet bevat eenen onvoleindigden volzin: ſoms kan dit fraai zijn, gelijk met het *Quos ego*.... van VIRGILIUS; maar hier heeft het afgebrokene de verdienſte der kortheid niet. VAN SOMEREN heeft het in dit ſtuk ſchrikkelijk geladen op de *Theoretici*, hier zeer bevallig *ezeldrijvers* genaamd, die met hunne dwaze regels en wetten den Dichter willen beperken, en roept uit:

Alleen het ſchoon ſtrekt haar ten baken!

Maar die ezeldrijvers beweren immers, dat zij door eene vlijtige beſchouwing van dat ſchoone in de meeſterſtukken der Ouden en *modernen* ſommige regels hebben *geabſtraheerd*, welke de noodzakelijke bedingingen van het ware ſchoon zijn; en wanneer het ſoms zoo met de zaak gelegen mogt zijn, dan doet men best met op die arme zielen niet zoo vreeſelijk te ſchelden, maar liever eens bedaard aan te hooren, wat zij te zeggen hebben; dan zal men het misſchien lee-

leeren inzien, dat de onbeschaafde natuurlijke aanleg den Dichter wel eens op dwaalpaden leidt, voor welke die theoretische regels, mits niet te kleingeestig, maar *cum grano salis*, dat is met verstand, toegepast, hem het best zouden waarschuwen.

Onder de overige kleinere stukjes bekoorde ons bijzonder de *Lof van den Kus*, een puikjuweel van bevalligheid en godsdienstige en zedelijke gezindheid. In hetzelve scheen ons eene enkele uitdrukking onnatuurlijk op bl. 81, waar gesproken wordt van kussen,

Die, door mannentrouw *gestameld*,
En *vervuldigd* vroeg en spâ,
Van de lippen eener gâ
Woekrend worden ingezameld.

JANUS SECUNDUS heeft, gedachtig aan het *Mille modi Veneris* van OVIDIUS, een aantal kusmanieren bezongen; maar tot het *stamelen* heeft hij het nog niet gebragt.

Het stukje, *Vadervreugde* geteld, is, gelijk men in elken regel zien kan, uit een hart, door een aantal aandoeningen geschokt, voortgevloeid. Die wildheid, welke in hetzelve heerscht, en zich nu *hier* dan *daar* henenwendt, om uittogt te zoeken voor den stroom der verschillendste aandoeningen, benevens het eenigzins ongevijlde der poëtische uitdrukking, getuigen zulks; en het is in onze oogen daarom des te schooner. Bij zulke gelegenheden moet alleen het gevoel spreken en de kunst geheel zwijgen. Van de twee verzen voor de Aalmoezeniers Weezen geven wij het laatste en kleinste verre den voorrang, wijl de kindertoon zoo gelukkig in hetzelve getroffen is, en het ons bij al die eenvoudigheid toch nog een traan uit het oog lokte. Bij het eerste schijnt reeds de vorm van *Cantate* minder gepast, en ook de toon is niet kinderlijk genoeg; daarenboven zijn regels als deze:

De storm ontwortelt eiken meest,
Het kreupel trekt hij over.

zelfs voor sommige volwassenen onbegrijpelijk, voordat men hun verklaard heeft, dat, door eene dichterlijke losbandigheid, het *kreupelbosch* hier, kort af, het *kreupel* genoemd wordt.

Ziedaar dan eene beredeneerde opgave van hetgeen in dezen bundel te vinden is. Uit dezelve blijkt, onzes inziens,

dat de Heer VAN SOMEREN eenen voortreffelijken natuurlijken aanleg bezit, welke nog heerlijker vruchten zoude dragen, indien de zachte hand eener veredelende beschaving de waterloten hier en daar hadde weggesneden, en de welige en vruchtbare takken overal meer gelijkmatig henengeleid. Daarom bevallen ons, over het geheel, de kleinere stukjes beter dan de grootere verzen, al zijn dezelve dan ook met goud en zilver bekroond: de eerste zijn uitstortingen van een oogenblikkelijk dichterlijk gevoel; maar bij de laatste moeten verstandige ordening en geoefende kunstzin den Dichter ter zijde staan, of zij blijven schoone brokstukken, en worden nimmer een schoon geheel. Daarbij is het zeer moeijelijk, in stukken van langeren adem, den aangeheven' toon tot aan het einde vol te houden. De kunst, welke BOILEAU aan RACINE leerde, de kunst om langzaam en moeijelijk te dichten, is hier de beste helpster; en wij kunnen dezelve niet genoeg aan VAN SOMEREN aanbevelen. Deze zal hem influisteren, dat dergelijke regels, als:

De schrandre geesten en verhevene verstanden
Ontstaken, wreven zich door al de vrije Landen. (bl. 5.)

Vriend van Oranje, en Hooft, de Groot, en meerdre grooten,
Was hij de ziel en lust der Leydsche kunstgenooten. —
De Wiskunst was 't vooral die 't alomvattend brein
Bij iedere oefning koos ten onbedrieglijk sein:
Niet die ijskoude leer van cirklen en van hoeken,
Werktuiglijk zaamgelijmd uit stroeve, dorre boeken,
Maar zonder geest, of ziel, of kennelijk verband,
En nutloos bij 't gebruik in hoogren levensstand. (bl. 8.)

geenszins die dichterlijke houding bezitten, welke wij tegenwoordig het regt hebben om in de poëzij te vorderen. Dan zal hij hardheden vermijden, als:

Tot waar Duinkerk' zijn' voet gaat in de Noordzee wasschen. (bl. 41.)

en onleesbare regels, als:

Tot waar zich de Alp-rug 't sneeuwend Noorden tegenkant. (bl. 144.)

Dan zal hij waken tegen eenen *leoninus* als op bl. 111:

Dit speet den Farizeër en sloeg zijn' trots ter neêr.

en

en tegen het bezigen van woorden, welke, daar zij de ſmelting in hun midden doen plaats grijpen, voor onze poëzij niet geſchikt zijn; b. v:

Zijn paden geëffend, en de hoop die hij verkondde.

of van ſoortgelijke als de volgende:

Natuur prijkt dubbel ſchoon in keur van zomer*dosſen*. (bl. 4.)

met welk woord VAN SOMEREN veel ſchijnt op te hebben; hij gebruikt het ook van STEVANUS:

uit hij in ſtillen *dos* —
. . . . . zijn antwoord.

Wij meenden altijd, dat dos kleeding, en wel ſierlijke kleeding, beteekende, en hebben nooit gehoord, dat het op de houding, den ſtand werd overgedragen.

Doch genoeg, misſchien te veel; maar het is eenmaal zoo, wij houden niet van het toezwaaijen van onbedingden lof, en zouden oordeelen onzen pligt te kort te doen, indien wij niet even onbewimpeld de gebreken aanwezen, als wij gaarne de ſchoonheden doen uitkomen. Alleen hierdoor kan een Recenſent eenig nut ſtichten, zoo al niet bij den beoordeelden zelven, ten minſte bij andere aankomende Dichters. Mogten deze, mogt VAN SOMEREN zelf de aangewezene gebreken zoo veel mogelijk vermijden, en alles even heerlijk zijn als de volgende meesterlijke regels!

Ja, ſchoone Moedertaal! dat zijt — dat blijft gij waard,
Gij, ſchoonſte Zuster van de Schoonen dezer aard!
Gij, ſcherp en rond naar 't past, wegſlepend in uw vallen,
En rijk tot kwistens toe in al uw woordentallen:
Nu, donderend als de ſtorm die op de rotſen breekt,
Dan, lieflijk als de taal die 't westenwindje ſpreekt:
Vol hoogen-, heilgen ernst, als gij de Godheid huldigt:
Vol mannelijken klem, als gij de deugd ontſchuldigt:
Onzettend in den krijg, als gij triomf gebiedt....
Maar, ſtreelend, als gij vleit in 't dartend minnelied:
Wellustig, als gij lokt en liefde gaat betuigen:
Vertoedrend, als gij ſmeekt bij 't needrig knieënbuigen:
Met laagheid nooit beſmet, niet laf — niet wulpsch van toon....
Ja, dierbre Moedertaal! waarachtig, gij zijt ſchoon! —

Geſchiedenis der Grieken. Een Leesboek voor de Jeugd, door A. ZACHARIA. *Uit het Hoogduitsch. II Stukjes. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In kl.* 8*vo. Te zamen* 226 *Bl. f* :- 80.

Kort, klaar en *zakelijk*, ziet daar den lof, dien wij van goeder harte aan dit werkje mogen geven, hetwelk ons ter ordelijke en aangename herinnering ſtrekte van de oude Griekſche geſchiedenis, en der jeugd de merkwaardige voorvallen aanwijst op dien belangrijken grond. Wij hebben hier niets van aanbelang gemist. Eeniglijk zou het niet kwaad geweest zijn, bijaldien de jaartallen der gebeurtenisſen doorgaans waren opgegeven, daar een minkundige nu wel eens twijfelen zal, of hij zich vóór of na de Christelijke jaartelling plaatſen moet. Het werkje is inmiddels onderhoudend en leerzaam.

Aan den zich noemenden PROTESTANT, die onlangs, te *Leyden*, bij L. HERDINGH EN ZOON, een pruſſchrift *aan de Roomsch-katholijken dezer dagen* heeft uitgegeven. (*)

Heer PROTESTANT!

Tuſschen ons geene complimenten! — Ik geef u den naam van *Heer*, niet als een eertitel, dewijl ik u geenen waardig acht, maar omdat dat zoo de gewoonte is, en gij *Heer* zijt *van het uwe*, zoo gij iets zoodanigs bezit; en ik heet u *Protestant*, niet alsof ik u erkende voor een lid der *Protestantſche*, dat is tegen alle beperking van Christelijke vrijheid protesterende kerk, want deze verzaakt gij, terwijl gij alleen voor eene voormalige *Sekte* ijvert, welke gij nog tot ſchande ſtrekt, en al het overig *Protestantendom* doemt en lastert; maar

(*) De Redacteur, verzocht het volgende te plaatſen, vermeende zulks niet te mogen weigeren; latende den ſteller van het geſchrift *aan de Roomsch-katholijken dezer dagen* verantwoordelijk voor den heftigen toon in deze uitdaging van eenen achtingwaardigen Remonſtrantſchen Leeraar, ten gevolge zijner regtmatige verontwaardiging over eene terging zonder oorzaak, eenen wrok zonder wedergade, en eene aantijging zonder bewijs.

waar *Protestant* noem ik u, omdat gij, voor uzelven, ſedert lang protesteert tegen *al*, *wat waarachtig*, *eerlijk*, *regtvaardig*, *rein*, *liefelijk*, *deugdzaam* en *loffelijk* is, en daarom tegen allen, die dit voorſtaan, verachtelijk overſtaat. Nu dan, *Heer Protestant* in dezen zin! waarom u van dezen titel bediend en uwen naam verborgen, daar gij toch wel weet, dat gij voor niemand, die iets van uwe ſchandſchriften in de laatſte jaren gelezen heeft, onbekend kunt blijven? Is het, omdat gij u eindelijk zelf wegens die ſchandſchriften begint te ſchamen, en echter uwe ſchrijfjeukte niet beteugelen kunt? Maar neen, voor ſchaamte zijt gij niet vatbaar. — Is het dan, omdat u de geeſelſlagen, die u van alle kanten, zoo talrijk als welverdiend, ſedert eenigen tijd worden toegediend, wat zeer beginnen te doen, en gij die gaarne, onder een vreemd masker, ontwijken zoudt? Dan zult gij u jammerlijk bedrogen vinden, daar geen masker in de wereld in ſtaat is, om u, in uwe gedrogtelijke mismaaktheid, genoegzaam onkenbaar te maken. Dit ſchrijven moge u daarvan overtuigen. — Maar zacht! Ik weet waarachtig niet, of ik er wel mede voort moet gaan. Ik heb daar uw jongſte vod gelezen, en, na ernſtige overdenking, weet ik naar mijn genoegen niet te beſliſſen, of gij nog wèl bij uw hoofd, dan of gij alreede bijsterzinnig geworden zijt, zoo als ik, reeds vóór jaar en dag, voorſpeld heb, dat teleurgeſtelde en vernederde hoogmoed u, in weerwil van alle uwe lomp en dom gehuichelde nederigheid, gewis eenmaal, zoo gij in het leven bleeft, maken zou. Zoo ik wist, dat dit laatſte reeds werkelijk het geval was, ik zou de pen met verontwaardiging wegſmijten, en mijzelven geſtreng veroordeelen over alle neiging, om eenen krankzinnigen, die voor zijne daden niet meer verantwoordelijk is, daarover hard aan te ſpreken. Maar gij hebt reeds ſedert zoo lang in velen geraaskald, en u echter in anderen wèl bij uw verſtand getoond, dat ik, vooralsnog, geene andere onderſtelling kan maken: en, derhalve, tast ik hierin mis, dan worde deze als nooit geſchreven aangemerkt, en zoo niet, dan moogt gij hem voor goede munt aannemen. Zie hier dan, wat ik u te zeggen heb.

Gij hebt nu jaren lang uwe gal uitgeſtort over de Remonſtranten en derzelver Genootſchap, in alle de tijdperken van deszelfs beſtaan, maar vooral tegen deszelfs eerſte ſtichters, ſchoon de allerminſte onder hen duizendmaal waardiger was dan gij; gij hebt niet opgehouden hen te beliegen, te lasteren,

ren, te ſchelden en te verdoemen; en men heeft uw razen niet, dan met een verachtend ſtilzwijgen, beantwoord. Ik heb dat goedgekeurd, en heb hetzelfde ook gedaan. Geen enkel woord is, tot hiertoe, tegen u aan mijne pen ontſlipt, tot welke hoogte gij mijne veronteerwaardiging ook dikwijls hebt gaande gemaakt: maar eindelijk heeft uwe toomeloozе kwaadaardigheid mijn geduld overwonnen, en wil ik u niet langer ſtraffeloos de heiligen laten ſchenden, voor wier braafheid mijn hart den diepſten eerbied voedt. Zwijge langer, wie wil, en meene, dat hij het, zonder laffheid, kan verantwoorden; mijn zwijgen, daar deze heiligen zoo aanhoudend en zoo tergend door u mishandeld worden, gedoogen de verwijten van mijn geweten niet, hetwelk mij luid de verpligting verkondigt, om hen, die voor zichzelven niet meer ſpreken kunnen, en die zich bij de geheele wereld, welke godsdienſtige vrijheid, verdraagzaamheid en verlichting hoogſchat, verdienſtelijk gemaakt hebben, in hunne eer te handhaven. Schoon gij bij geene der zaken kundige en eerlijke lieden één aasje crediet hebt, om deze voortreffelijke mannen eenigzins te kunnen benadeelen, en gij hun bij zulken niet de minſte ſmet kunt aanwrijven, dit is het geval niet bij eenvoudige en onkundige lieden, die ligtelijk, gelijk uwe ſcurrile bedoeling is, door uwe ſchaamteloozе verzekeringen zouden kunnen vervoerd worden, omdat zij geen denkbeeld hebben van zulke rekelachtige driesheid, welke, zonder eenig het minſt bewijs, de verachtelijkſte laagheden en ſchoodſte misdrijven, waarvoor zijzelve alleen vatbaar is, opdicht aan onſchuldigen. Ik wil u daarom, ten dienſte van zoodanigen, en om u ook bij hen allen invloed te benemen, voor hetgeen gij zijt, dat is voor eenen eerloozen leugenaar, lasteraar, en hoe men u al verder met kwade namen zou mogen benoemen, ten toon ſtellen, door u, gelijk ik doe bij dezen, openlijk uit te dagen, om te bewijzen, hetgeen gij nu weder, in uw bovengenoemd pruilſchrift, op bl. 26, hebt uitgeſmeten. „ De nieuw opgeſtane geweldenaars (laſtert gij daar) verko„ ren de ballingſchap voor een ſtil burgerlijk leven in het „ vaderland, dat zij zoo ſchendig beroerd en verdrukt hud„ den. En wat werd van hun? Bij menigte vielen zij de „ Roomſche kerk toe, waar tegen zij zich altijd zoo hevig „ verzet hadden, en de hevigſten, en (ik durf zeggen) de „ oprechtſten in 't Arminiaansch geloof gingen tot deze kerk „ over." — Wie zijn hier bij u die *nieuw opgeſtane geweldenaars*, die *de ballingſchap verkoren voor een ſtil burgerlijk le-*

leven in het vaderland? — Geene anderen, dan de wederloos afgezette Remonſtrantſche Leeraars, welke, met gadeloozen moed, de zoogenoemde *Akte van Stilſtand* weigerden te teekenen, en zich daarom ballingſchap getroostten, voor zoo veel zij niet, met nog meerderen moed, boven ban en boete, en ſpijt het gevaar des eeuwigen verkers, die aan ettelijken met de daad te beurt viel, in het vaderland terugkwamen, en er de gemeenten, van welken men hen verjaagd had, onder het kruis dienden. Deze braven, deze helden des Christendoms, voor welken al, wie edel denkt, al verſchilt hij hemelsbreedte van hen in godsdienſtige gevoelens, niet dan eerbied en achting voeden kan, — met andere woorden, deze afgezette en gebannene Remonſtrantſche leeraars (want anderen zijn er toen niet gebannen) *vielen*, zegt gij, BIJ MENIGTE *de Roomſche kerk toe*; en, omdat gij wist, dat gij het loogt, voegdet gij er, om uwe lezers te bedriegen, en te doen denken, dat gij die overloopers naar de Roomſche kerk zeer wel kendet, met eene onbeſchaamdheid, waarvan ik geene wederga weet, bij, dat zij *de hevigſten, en*, (gelijk gij durfdet verzekeren) *de oprechtſten in 't Arminiaansch geloof* geweest waren. — Nu! ik daag u, zeg ik, openlijk uit, om te bewijzen hetgeen gij hier hebt geſchreven, dat de opgenoemde Remonſtrantſche Leeraars *bij menigte de Roomſche kerk zijn toegevallen.* — Indien gij aan deze uitdaging niet voldoet, zoo zink dan, ook bij die opregte eenvoudigen, welken gij thans alleen nog kondet hopen te bedriegen, in die verachting weg, waarin alle brave verſtandigen u, ſinds lang, hebben nedergeſtooten! Zoo gij het echter wagen durft hierop te antwoorden, zoo neem u in acht, en zie wel toe: want men zal uw ſchrijven ziften, dat zweer ik u!

10 Januarij, 1824. EEN REMONSTRANT.

Den Heere Redacteur der Vaderlandſche Letteroefeningen.

Mijn Heer!

Het is UEd. ongetwijfeld bekend, dat ik eenen *voorloopigen Brief* aan Dr. A. CAPADOSE door den druk gemeen gemaakt heb, en dat op denzelven, eenige weken geleden, een *Antwoord* is verſchenen. Dat antwoord is, zoo wel wat deszelfs vorm als inhoud aangaat, mij voorgekomen van dien

aard

aard te zijn, dat een wederantwoord van mijne zijde ondoelmatig en voor de zaak zelve zonder eenig nuttig gevolg zijn zoude, te meer daar ik mij ongaarne in eenen theologischen twist zoude wikkelen, waarin de zaak der *Vaccine* dan al ligt zoude ontaarden. Daarenboven komt het mij voor, dat de Schrijver van hetzelve het eigenlijke hoofdzakelijke punt, de ERVARING, welke ik eeniglijk tot scheids- en schutsvrouwe gemeend had te moeten aanvoeren, onaangeroerd gelaten heeft. En, geloof mij, zij alleen, op echte, noch van *hypotheſen*, noch van *a priori* ontleende meeningen uitgaande, waarnemingen gegrond en door deze gerugsteund, zal hier de baak kunnen zijn, waarop wij eeniglijk hebben af te gaan. Ik zal dus niet weder antwoorden. Dit alleen wenschte ik, door dezen, den Heere CAPADOSE kenbaar te doen worden, dat ik steeds van meening was, dat de woorden van een eerlijk, opregt man, die altijd spreekt zoo als hij denkt, niet anders zijn kunnen dan de verstaanbare taal van hetgene hij gevoelt, van datgene, wat zijn hart gevoelt; dat ik dus de beoordeeling van de uitdrukkingen in mijne *Lofrede op* JENNER, die door hem met mijnen naam in dat antwoord herhaald zijn, beschouw als veroordeeling van mijn hart, welks oordeel ik in mijnen brief zeide, dat alleen aan God toekomt; terwijl ik dezelve, al noemde hij ze tienmalen *gruwelen*, en als trotserende de Majesteit Gods in hoogmoedige taal, even dikwijls zoude blijven herhalen, en hij dan toch aan mij zal dienen over te laten de uitlegging of verklaring, welke ik vermeene, dat aan dezelve behoort gegeven te worden.

Ik herhaal het dus, dat ik niet op dat antwoord zal wederantwoorden, het onverschillig achtende, of dit stilzwijgen door den Heer CAPADOSE voor een bewijs gehouden worde, dat ik mijne stelling blindelings vasthoude; maar hem daarbij ernstig en gemoedelijk verzekerende, (het is mijn hart, dat in deze woorden zich uitdrukt) dat dit stilzwijgen in geenen deele een bewijs oplevert, dat ik „ van het *ongeoorloofde* en *verderfelijke* der *Vaccine* ten volle overtuigd ben."

Met de plaatsing van dezen brief in uw geacht Tijdschrift zult gij verpligten hem, die de eer heeft zich met achting te teekenen,

Mijn Heer!

UEd. dienstvaardigen

Amsterdam, 10 Januarij, 1824.

P. VAN DER BREGGEN, CORNZ. *Med. Doct. en Professor.*

BOEKBESCHOUWING.

Aan de Roomsch-katholijken dezer dagen. (Door een Protestant.) Te Leyden, bij L. Herdingh en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f* :-35.

Al had de Heer Mr. W. BILDERDIJK zich niet, in openbare aankondigingen, als Schrijver van dit boekje genoemd, toch zouden geest en toon en ſtijl en ſpelling hem als zoodanig genoegzaam kenſchetſen. Nogtans moet men dit boekje niet met zijne onlangs uitgekomene *Toelichting* gelijk ſtellen. *Veel* hebben dezelve, ja wel, met elkander gemeen; maar de op andersdenkenden ſcheldende en razende toon, die in de *Toelichting* van het eene tot het andere einde heerscht, regeert hier ſlechts nu en dan en bij vlagen. Er is meer *logica* in, hoewel de Schrijver ſomtijds ook hier wonderlijke ſprongen maakt. Hij ſchermt wel ook hier, gelijk ST. ANTONIUS in de woestijn, met den Duivel; maar het is reeds zeer veel in *hem*, dat hij (op bl. 18) erkent, dat niet *alle* dwaling van den Booze komt. Er heerscht over 't algemeen de zonderlingſte mengeling van goed en kwaad, van waar en valsch in dit boekje, waarvan wij ons geene reden hebben kunnen geven, dan door de beſchouwing van het karakter en de individuéle denkwijze des Schrijvers. Wij zullen aan onze Lezers den ſleutel, dien wij meenen gevonden te hebben, op dit en meer andere godsdienſtige en ſtaatkundige geſchriften van BILDERDIJK, in handen geven. Zij mogen zien, of het ſlot bij hen daarmede opengaat.

De Schrijver dan van het voor ons liggende werkje, een man van een *cholerisch-melancholisch* temperament, eene hooge mate van zelfgevoel, door loſtuitingen ſedert zijn twintigſte jaar kitteloorig geworden, in het ſtaatkundige van kindsbeen af aan het *monarchale* gedeelte onzer oude Conſtitutie geheecht, daarvoor met mond

en penne geijverd hebbende, en tevens ten ſtrengſte verkleefd aan de *Dordſche* Kerkleer, moet ten gevolge der ſtaatkundige gebeurtenisſen zijn Vaderland verlaten. Dit prikkelt den ingekankerden haat (die in zijn geſtel voedſel vindt) tegen alles, wat door hem *nieuwigheid* genoemd wordt, tegen alle vrijheid in Staat en Godsdienst, nog meer. In *Duitschland* ziet hij weinig van de eerſte, maar des te meer van de tweede. Daardoor nog meer geergerd en verbitterd, komt hij in *Nederland* terug. Daar is, in het Staatkundige, alles nieuw geworden; de oude Conſtitutie is afgebroken, en door één ondeelbaar Gemeenebest, met geheel vernieuwde inrigtingen, vervangen. In het Godsdienſtige is men ver van de ſtoutheid der *Duitſchers*; maar men begint er zich hoe langs zoo meer uitſluitend aan het woord van God, in plaats van aan de *Canones Synodi Dordraceni*, te houden. Dit is hem een gruwel. De inſtelling van het *Koningrijk Holland* geeft hem eenige hoop op de vervulling zijner wenſchen; maar dit beſtuur wordt door het *Franſche* vervangen, waarbij hij zich geheel verwaarloosd ziet; en ook de inſtelling van het *Koningrijk der Nederlanden* vervult zijnen wensch — de herſtelling van al het oude, en niets dan het oude — volſtrekt niet. Daarbij komen perſonéle teleurſtellingen, het ontſnappen van een' post, waarvan hij meende zeker te zijn, enz. Dit alles vervult nu zijne buitendien reeds met het Menschdom ontevredene ziel met den bitterſten menſchenhaat, haat vooral tegen alle voortgangen in licht, kennis, en gevoel van menſchenwaarde en menſchenregten. Wat den Godsdienst betreft, is hij een geſtreng voorſtander van CALVIJN en GOMARUS, en haat de Remonſtranten tweezins, als voorſtanders eener *liberale* denkwijze in den Godsdienst, en als aanklevers der gewezene Staatspartij, welke het meest tegen de eenhoofdige Regering was. Hij is een Protestant, en tegen de *Roomſche* kerk; maar niet zoo zeer op gronden van *Evangeliſche* vrijheid, als van het verſchil der *Roomſche* en *Hervormde* kerkleer. Het hindert hem meer, dat de Roomschgezinden op het ſpoor van

van MOLINA) in de geſtrenge begrippen van AUGUSTINUS over de genade en voorbeſchikking eenigzins rekkelijk zijn, dan dat de domheden der Middeleeuwen in *Frankrijk* en *Duitschland* weder ſchaamteloos het hoofd dreigen te verheffen, en dat in het Zuiden van *Frankrijk* tweeduizend Protestanten als ſlagtoffers van geloofshaat gevallen zijn. Zijne geheele ziel helt eigenlijk, door de liefde tot een beſliſſend gezag, meer over tot het *Roomſche* dan tot het *Protestantſche* beginſel (het laatſte is het *Apoſtoliſche* voorſchrift: *Beproeft alle dingen, en behoudt het goede*); maar de afwijking der Roomschgezinden van de Predestinatieleer, op het voetſpoor der *Jezuiten*, maakt hem van die kerk afkeerig, en vandaar zijn *motto*, uit den zoo bij uitſtek *liberalen* Brief van PAULUS aan de *Galaten* ontleend: *Een weinig zuurdeesem verzuurt het geheele deeg.* (GAL. V: 9.) Doch laten wij het boekje geregeld doorloopen.

De Schrijver begint met de ſtelling, dat de vlugt der *Grieken* naar *Europa*, kort vóór de veroverïng van *Konſtantinopel*, de Hervorming onvermijdelijk maakte, door de Heidenſche denkbeelden en zeden, die deze gebeurtenis te midden van het Christendom zou hebben overgeplant. Overdreven, zeer overdreven is wel dit geſtelde, daar juist de grootſte vrienden en beoefenaars der *klasſiſche* letterkunde in *vroegere* eeuwen, DANTE en PETRARÇA, tevens het ſterkst voor verbetering der *Heidenſche* gruwelen van *Nieuw Rome* ijverden, hetwelk PETRARCA met zoo vele woorden een *Babylon* noemde; — het is onjuist, daar ERASMUS tevens de voorlooper der *klasſiſche* geleerdheid en der Hervorming, en de voortreffelijke Hervormer MELANCHTON zelfs een der eerſte *Philologen* en Letterkundigen van zijnen tijd was: — doch het valt, aan den anderen kant, niet te ontkennen, dat de zedeloosheid en ongodsdienſtigheid, ja praktikaal Atheïsmus, wel nimmer zulk eene hoogte bereikt hebben als in *Italië*, toen CESAR BORGIA verraderlijk moordde, MACHIAVELLI meineed en verraad verdedigde, een Kardinaal de onnatuurlijke misdaad prees,

en de goddelooze ARETINUS ſchreef en lof verwierf. Zoo toen niet LUTHER en ZWINGLI waren opgetreden, het ſtond geſchapen, dat, onder de vormen des Christendoms, een nieuw Heidendom den hoofdzetel der Kerk zou hebben vermeesterd; en daarmede ſtrookte de diepe onkunde der Geestelijkheid aan den Bijbel, vooral aan het Nieuwe Testament, wonder wel. Men zou allengs den Bijbel verdrongen, en dan de Heiligen als Ondergoden, GOD als JUPITER, CHRISTUS misſchien als APOLLO hebben aangebeden. De dichttrant dier tijden helde reeds zeer daartoe over. Maar de Voorzienigheid, die de tijden van het Heidenſche bijgeloof voorbijzag, en eerst toen het ongeloof van EPICURUS algemeen werd, en zich met het bijgeloof ſlechts bekleedde, zijnen Zoon op Aarde zond, verwekte ook de Hervormers niet in den dikken nacht van bijgeloof der Middeleeuwen, maar toen de vormen van dat bijgeloof ſlechts tot voertuig aan het ongeloof dienden. In zoo verre heeft de Schrijver dus gelijk, wanneer hij het *Deïsmus* met de *Roomſche* Kerk als naauwer verwant beſchouwt, dan met het Protestantismus. (Bl. 13.) Immers *de uiterſten raken aan elkander*, en het getal der Ongeloovigen, b. v., in *Frankrijk* is veel grooter, dan in *Engeland*. Waarom? Men beſchouwt de ſtatige *Roomſche* plegtigheden ſpoedig ſlechts als plegtigheden; en de denkende man, die de ongerijmdheid der leeringen inziet, en wien de Bijbel onthouden wordt, vervalt tot het uiterſte van, op zijn best, God uit de Natuur alleen te erkennen, en eene Openbaring te loochenen, die hij in hare eenvoudige ſchoonheid niet kent.

De Heer BILDERDIJK tast alsdan kortelijk, maar op zegevierende gronden, de onfeilbaarheid der *Roomſche* kerk aan, welke, door die kerk als bewijsgrond aangevoerd, inderdaad niets anders is, dan eene getuigenis in hare eigene zaak. Hij maakt een zeer geſchikt gebruik van eene uitdrukking van LE MAISTRE, die, gedrongen misſchien en in het naauw gebragt door tegenwerpingen, of zoekende (op zijn BOSSUETS) de Protestan-

tanten door bedriegelijke voorſtellingen te mompen, het gezag der Kerk ſlechts aan dat eener geregelde *Oppermagt* gelijk ſtelt, die voorſchrijft en het zwijgen oplegt, zonder te beſliſſen, wat waar of valsch is: het zou dus niet meer zijn, dan eene ſtaatkundige inrigting, om rust en eenigheid in de Kerk te bewaren. Deze uitlegging bevalt onzen Schrijver zeer; maar hij merkt met reden aan, dat deze *huisſelijke inrigtingen* dan ook de genen, die buiten de *Roomſche* kerk zijn, niets aangaan, en hen tot niets verpligten. „ Dat grof geſchut waar men bij de Roomſchen „ altijd een uiterſte toevlucht in vond, zoo niet om zijn „ tegenſtrevers ter neêr te ſlaan, ten minſte om hun in „ den damp en 't geraas die het van zich gaf, uit de „ handen te ontſnappen, is dan nu voortaan in alle ge„ ſchilvoering tegen Protestanten, vernageld."

Daarop volgt een betoog, dat het *Deïsmus*, *de gemeene vijand tegen het Christendom opgeſtaan*, in de *Roomſche* kerk *eerst het hoofd opgeſtoken* heeft. Doch hiervoor ontbreekt het bewijs, daar men deszelfs oorſprong in het Protestantsch geworden *Engeland* zoekt. Waarom niet liever op het vorige verwezen, en gezegd, dat *Italië*, het Pauſelijk *Italië*, onder ALEXANDER VI en LEO X, de wieg van het *Deïsmus*, ja van het *Atheïsmus* was? Ook de *Franſche Encyclopedisten* met de ſchool van VOLTAIRE bekomen rijkelijk hun deel. Maar het is ſnoode laster, die aan BILDERDIJK nieuwe titels tot verachting bij alle weldenkenden geeft, wanneer hij zegt, dat *Amerika*, waar nog zoo veel zedelijkheid, deugd en godsvrucht (zelfs *methodistiſche* godsvrucht) heerſchen, „ *van zijn Koning als van zijn God is afgevallen*;" wanneer hij zegt, dat „ *benden van bedorven Duitſchers* „ de zedeloosheid bij ons zaaiden en voortplantten; *tot* „ *ze eindelijk zich van het openbaar onderwijs meester* „ *maakten, en het opkomend geſlacht ten verderve voer*„ *den.*" Deze ſtelling, verfoeijelijk, indien zij niet belagchelijk ware, beweert dus, dat onze voortreffelijke, in geheel *Europa* geroemde, Schoolinrigtingen tot *zedeloosheid* en *Deïsmus* geleiden! Het zou overbodig zijn,

iets hierop te antwoorden. Wil de Heer BILDERDIJK niet behooren tot de genen, die *lasteren hetgeen zij niet verſtaan*, (2 PETR. II: 12) zoo bezoeke hij zelf onze ſcholen, en zie dáár, of er geene Christelijke zedeleer, geene liefde tot God en den Naasten wordt onderwezen. De *Heidelbergſche Catechismus* wordt wel niet meer aan alle kinderen ingeprent, en... *hinc illae lachrymae!* De Schrijver geraakt zelfs zoo in woede, dat hij van *dwang* ſpreekt, *dien het geboefte zich tegen den Godsdienst der Vaderen aanmatigt.* Wie is dit geboefte? Waar is in *Nederland* zelfs een ſchijn van dwang? BILDERDIJK zegt, dat men in Roomſche landen het Protestantendom niet kent: dit is waar; maar eyen weinig kent Mr. WILLEM BILDERDIJK alles, wat tot het Schoolonderwijs in ons Vaderland behoort, en oordeelt daarover als een blinde over de kleuren; zoo wij niet moeten beſluiten, dat hij ze kent, maar uit louter duivelſche kwaadaardigheid en zucht tot tegenſpraak zijnen zwadder daarop uitſtort. Liefst gelooven wij het laatſte nog niet.

Eene der zonderlinge ſtellingen van onzen Schrijver is het verband tuſſchen *Jezuitismus* en Vrijmetſelarij. De laatſte kennen wij niet, en willen dus niet over dezelve oordeelen; maar het boezemt ons een zeer gunſtig denkbeeld van haar in, dat zij de eere geniet van gehaat en vervolgd te worden door de kinderen der duisternis onzer Eeuwe; dat Tirannendienaars en Despotenknechten er eene eere in ſtellen, de onregtvaardige bevelen hunner Meesters tegen deze Orde met den meesten ijver te voltrekken; ja dat thans ook in *Spanje* alles, wat braaf is, wat het tegenwoordig heerſchende heulenrot verfoeit, onder den naam van Vrijmetſelaar moet lijden. Nog eens: wij kennen de Vrijmetſelaars en hunne bedoelingen niet; maar, volgens de uitſpraak des Zaligmakers: *aan hunne vruchten zult gij ze kennen*, mogen wij de ſtichters van het *Blinden-Inſtituut* en van zoo menige andere weldadige inrigting, die zoo mild zijn in het ondersteunen van nuttige inrigtingen en hunner behoeftige broederen, niet veroordeelen. Maar de *Jezuiten?* Dezen kennen wij zoo veel te beter.

Hier

Hier doen zich aan onzen geest op de moordenaars van onzen WILLEM I, van HENDRIK IV van *Frankrijk*, van JOZEF I van *Portugal*, de aanstokers van het Buskruidverraad en van den dertigjarigen Oorlog, van het bloedbad te *Thorn*, de burgeroorlogen in *Zweden*, en den dood van vele duizende Christenen in *Japan*. Hen, die bedervers en verbasteraars der zedewet, deze duisterlingen, door den grooten PASCAL zoo wèl ontmaskerd, stelt BILDERDIJK, te regt, als gevaarlijk voor de zedelijkheid en het Christendom voor. Maar hoe hij aan een verbond tusschen hen en de Vrijmetselaars denken kan, begrijpen wij niet. De laatsten begunstigen doorgaans de zaak van verlichting en volksvrijheid; de eersten werken die uit alle krachten tegen. De laatsten worden (buiten de *Constitutionele* Staten) overal vervolgd; de eersten door de nachtvogels van alle landen ingeroepen, geëerd, en met het onderwijs der jeugd belast. Ongetwijfeld zouden de *Jezuiten* in de gunst onzes Schrijvers, die zij door overeenkomst van hoofdbedoeling zoo wèl verdienen, aanmerkelijk hooger staan, indien zij niet ongelukkig in de leer der Voorbeschikking van hem verschilden. Doch hiervan straks nader. Nogtans wordt een en ander hier gezegd, dat behartiging verdient. Te regt klaagt hij over de reeds vroege verbastering des Christendoms door de spitsvondigheden der Wijsgeeren. Ook zegt hij van de Conciliën: „ Maar deze beslisingen-zelven, in de vroe„ ger eeuwen juist en met kennelijken invloed van den „ Geest Gods gedaan, werden al steeds meer door mensch„ lijke bewegingen, door inzichten van tijdelijk belang „ en van drift of partijzucht bepaald, en ten laatste tot „ bloote resultaten van *convenientie* of *Staatzucht*; ja „ somwijlen was 't een dwingende overmacht die, ze af„ perste, of eene overheersching van een filozofisch „ systema over 't Heilig woord Gods.". Waarlijk! elke blik op de Kerkgeschiedenis bevestigt deze uitspraak. Men denke aan *Nicea*, *Ephesus*, *Chalcedon*, *Konstantinopel*, *Trente* en *Dordrecht!*

De voorgaande beschouwingen waren enkel inleiding,

om tot het groote punt te komen, om de Roomschgezinden tegen het *Pelagianismus*, tegen het stelsel van den *vrijen wil* te waarschuwen. Er zijn namelijk, volgens BILDERDIJK, eenige wijzen van zien, waaromtrent de Christenen veilig van elkander kunnen verschillen. Hier konden wij naauwelijks onze oogen gelooven, zoo tolerant is de man! Wij lazen met verwondering en vreugde, „dat „ niet alle dwaling uit te roeien is; dat wij dwalende „ menschen zijn, noodwendig aan dwalingen vast; dat „ wij dus ook den dwalende moeten liefhebben en „ dragen, enz." (bl. 17, 18.) Wij hoopten waarlijk, dat de geest van Christendom en Protestantismus hier eene der grootste, maar ook moeijelijkste overwinningen behaald had; maar — wij hadden ons te vroeg verheugd. Alle die goddelooze *Pelagianen*, *Arminianen*, of hoe zij heeten mogen, die het wagen durven te gelooven, dat *de menschvrij is*, en dat er buiten die vrijheid voor hem geene verantwoordelijkheid zou bestaan, — deze koesteren de *duivelenzucht* om *hun eigen lot te maken*, en vinden bij den Schrijver zoo min, als, volgens hem, bij God, genade. Neen! de mensch *is* niet vrij, zoo min als een vallende steen (bl. 20). Er is slechts één volstrekte vrije wil, die van God (bl. 21). (En het zedelijk kwaad dan? *dit is dus de wil van God?* Welk eene lastering! Om niet te zeggen, dat alle zedelijkheid, alle aanspraak van God op zulke vallende, *door Hem vallende steenen* dan ophoudt.) De *waarde van den mensch* is eene *Godtergende inbeelding*. Daar nu de Roomsche kerk de *vrijheid van den wil* leert, (wij herinneren ons eene voortreffelijke plaats van den grooten FENELON daaromtrent) — daar zij het gevoelen van den kettermaker AUGUSTINUS van lieverlede heeft verlaten, (een nieuw hoofdstuk tot de geschiedenis harer *variatiën*) en daar althans de *Jezuiten* meer overhellen tot het stelsel van PELAGIUS, eenen der verlichtste, kundigste en braafste mannen van zijnen tijd, zoo is deze kerk *uit dien hoofde* geheel bij onzen Schrijver in ongenade gevallen. De mensch heeft, volgens Vader AUGUSTINUS, *van 't zijne niets dan zonde en logen* (bl. 24).

24). Dus zal ook wel de Heer BILDERDIJK van dit lot der menschheid niet zijn uitgesloten, en het volgende geeft daarvan de sprekendste bewijzen. De edele, echt Christelijke DIRK VOLKERTSZ. (niet J. D.) KOORNHERT wordt een *geleerde woelgeest* genoemd; de verdrukte, vervolgde Remonstranten, die Gode liever gehoorzamen wilden dan de menschen, die weigerden, den vijand van een Vaderland, dat hen snood mishandeld en uitgeworpen had, ook in het allergeringste ten dienste te staan, heeten *nieuw opgestane geweldenaars, die het Vaderland schendig beroerd en verdrukt hadden.* De geest *der zonde en der logen* bereikt den hoogsten top in BILDERDIJK, wanneer hij, om zijne stelling beter te doen uitkomen, zegt, dat *de Remonstranten bij menigte de Roomsche kerk toevielen, waartoe de heftigsten en oprechtsten hunner overgingen.* Wie, behalve BERTIUS, waarvoor bijzondere redenen waren, wie der Remonstranten van naam is dan tot de Roomsche kerk overgegaan? BILDERDIJK lastert in algemeene termen, veiligheidshalve, omdat bijzonderheden hem zouden beschamen. — Na nog eenige *declamatiën* tegen de Heidensche deugden, die, volgens AUGUSTINUS, *blinkende misdaden* genoemd worden, en het wijzen der Roomschgezinden op hunne nederige Heiligen, (o! waren de boosaardige CYRILLUS, de walgelijke FRANCISCUS, de brandstichter DOMINICUS zoo edel, zoo nuttig aan het menschdom geweest, als SOKRATES, EPAMINONDAS, PHOCION of CICERO!) — na deze uitboezemingen volgt het slot, waarbij de Roomschgezinden tegen den *hoogmoed* (het stelsel van den vrijen wil) worden gewaarschuwd, en gezegd, dat, wanneer dit punt eenmaal gevonden is, het andere wel schikken zal.

Ziet daar een getrouw verslag van dit zonderlinge voortbrengsel, waarin men den Schrijver geheel kan herkennen; schoon, gelijk wij boven zagen, de kracht der waarheid hem ook veel goeds en veel waars heeft doen zeggen. Hiertoe behoort ook de waarschuwing tegen het *Deismus* in *Duitschland.* Immers het *Rationalismus* ver-

dient maauwelijks eenen anderen naam, wanneer het alle stellige bovennatuurlijke Openbaring ontkent, en dus het Christendom — men zegge, wat men wil — niet hooger stelt dan een stelsel van Wijsbegeerte. Het is waar, deze zucht is niet meer zoo geweldig als vóór ruim 20 jaren: wanneer men echter nog in de stad, waar LAVATER en HESS het Evangelische Christendom met mond en pen verdedigden, in *Zurich*, eenen SCHULTHESS alle onmiddellijke Openbaring, en dus alle *zekerheid* van geluk voor den zwakken mensch, onbewimpeld ziet loochenen, en pogingen doen, om het Christendom op zijne wijze tot eenen Godsdienst der Rede te vervormen, en hem in geachte tijdschriften in het Noorden van *Duitschland* ziet toejuichen, dan mogen wij, met BILDERDIJK, wel zeggen, dat het *Deïsmus* de gemeene vijand is van alle Christengezindten. Maar het is wreed, liefdeloos en onchristelijk, één eenige gezindte in ons Vaderland daarmede gelijk te stellen; het is ongerijmd of kwaadaardig, *Pelagianismus* en *Deïsmus* te verwarren; het is verfoeijelijk, eenen UITENBOGAARD, DE GROOT, of RAMPHUIZEN, met het *Deïsmus* ook slechts van verre in aanraking te brengen. Zulke strijders, bezield met den geest van wrok en vervolging, behoeft de zaak van God, die van het Christendom, niet.

De stijl is niet fraai. De volzinnen zijn hier en daar gebrekkig.

Annales Academiae Lovanienſis primi et ſecundi anni, i. e. de a die VII a idus Octobris anni MDCCCXVII ad diem V a nonas Octobr. MDCCCXIX.

Annales &c. anni tertii, inde a die IV a nonas Octobr. anni MDCCCXIX ad diem VI a idus Octobr. MDCCCXX.

Annales &c. anni quarti, inde a die II a nonas Octobr. anni MDCCCXX ad diem I a idus Octobr. MDCCCXXI. Lovanii apud *P. J. de Mat*, 4to maj.

Het is voor den regtschapen Nederlander, die zich in de

de welvaart van zijn vaderland dankbaar verheugt, eene ſtreelende gedachte, dat de noordelijke en zuidelijke provinciën niet ſlechts in een ſtaatkundig opzigt hereenigd en tot een onverdeeld geheel verbonden zijn, maar dat deze vereeniging ook de opleiding en vorming van het aankomend geſlacht omvat; eene vereeniging, welke het verblijdend vooruitzigt opent, dat de echt liberale geest, in de verordeningen van 's lands beſtuur op het hooger en lager onderwijs doorſtralende, zich eerlang algemeen verſpreiden, en overal de weldadigſte vruchten voortbrengen zal. Verſchillende redenen werkten eertijds ongetwijfeld mede, om aan het akademisch onderwijs in het Noorden en het Zuiden van ons rijk eene bijzondere ſtrekking te geven; doch dit verſchil moet in onze dagen ganſchelijk wegvallen, daar de gemelde verordeningen die gewenschte eenheid allerwegen bevorderen, voor zoo verre de eigenaardige behoeften van elk gewest zulks gedoogen.

Van de heilzame uitwerking, welke de bemoeijingen van 's lands beſtuur omtrent het hooger onderwijs in het Zuiden reeds gehad hebben, geven de voor ons liggende Jaarboeken der *Leuvenſche* Akademie een treffelijk blijk. Zij bewijzen, dat deze Hoogeſchool, eens de kweekhof van eenen ERASMUS en zoo vele andere groote mannen, haren alouden roem van geleerdheid ook in onze dagen weet te handhaven, en in de rij harer Zuid- en Noord-Nederlandſche zusteren met waardigheid kan pronken. Wanneer men de jaartallen van de uitgave dezer Annalen (1821—1822) met het tijdſtip vergelijkt, waarop de Akademie te *Leuven* herſteld is (1817), zou men intusſchen ligtelijk op het denkbeeld kunnen geraken, alsof hier de ijver ontbroken had, welke de Noord-Nederlandſche Hoogeſcholen, blijkens de veel vroegere uitgave van derzelver Annalen, zoo voordeelig onderſcheidt; doch men behoort hierbij vooral in het oog te houden, dat het gemakkelijker is, op een reeds lang gebaand pad voort te gaan, dan eene geheel nieuwe baan te openen, en de veelvuldige hinderpalen uit den weg te ruimen, die zich gewoonlijk daarbij opdoen. De welgeſchrevene korte Voorrede van

den

den Hoogleeraar DUMBECK voor het eerste deel vermeldt de zwarigheden, waarmede de Raad der *Leuvensche* Akademie bij de uitgave van deze Jaarboeken te worstelen had; en de hier bijgebragte redenen zijn zoo voldoende, dat geen onpartijdige de gemelde vertraging aan ijver- of werkeloosheid wijten zal. Doch, hoewel wij het gegronde van deze redenen erkennen, moeten wij evenwel ons leedwezen betuigen, dat wij daardoor van het genoegen verstoken zijn, om Intreêredevoeringen van die Geleerden te lezen, aan wie, van de herstelling der Akademie af aan, het onderwijs werd toevertrouwd. Plaatselijke omstandigheden maakten het noodzakelijk, dat de Hoogleeraren, bij die herstelling beroepen, van de gewone verpligting, om hunnen post met zulk eene Redevoering te aanvaarden, ontslagen, en dat de naderhand te beroepene alleen daartoe gehouden werden; en hierdoor missen wij die belangrijke bijdragen tot de kennis van den geest, welke het onderwijs aan eene geleerde stichting bezielt.

Bij dit wezenlijk gemis moeten wij ons vergenoegen met hetgeen wij hier vinden, om de *Leuvensche* Hoogeschool wat nader te leeren kennen. En dit alles is zekerlijk van dien aard, dat het ons niet dan goede gedachten inboezemt omtrent de wijze, waarop de wetenschappen aldaar behandeld en voorgedragen worden, gelijk uit de volgende opgave van den inhoud dezer Annalen blijken zal.

Behalve de Koninklijke besluiten en verordeningen betrekkelijk de herstelling der Akademie, de gewone lijst der lessen en der verdedigde Disertatiën, de prijsuitschrijvingen, de beoordeelingen der ingekomene verhandelingen, en meer andere huishoudelijke schikkingen, vinden wij in het eerste en tweede deel een *Discours*, *prononcé le 6 Octobre* 1817, *jour de l'installation de l'Université de Louvain*, *par M.* HARBAUR, *nommé Recteur magnifique pour la premiere année*, en van denzelfden Hoogleeraar een *Discours*, *prononcé le 5 Juin* 1818, *à l'occasion de l'ouverture des salles cliniques*, eene *Oratio publice dicta, cum d. III Oct.* 1818 *Rectoris magnifici munus denuo in se reciperet*, alsmede eene *Oratio publice habita die 24 Apri-*

Aprilis 1820, *quum Rectoris magnifici munus deponeret.* Deze twee laatſte Latijnſche Oratiën behandelen geen bepaald onderwerp, maar de eerſte ſchetst den toeſtand, waarin de Akademie zich op dat tijdſtip bevond, terwijl de laatſte een verſlag van het gebeurde in het afgeloopen jaar behelst; eene bijzonderheid, waarover de Hoogleeraar zich, in een afzonderlijk *monitum ad Lectorem*, door het aanvoeren van voldoende redenen, verdedigt. Het eerſte deel behelst nog eene *Prolusio* van den Hoogleeraar DUMBECK, *primae lectionum seriei praefixa*, waarin hij, na eenen blik op den lotwisſel der jongstverlopene jaren geworpen, en de herſtelling der *Leuvenſche* Akademie met blijdſchap vermeld te hebben, een overzigt of eene Encyclopedie van de wetenſchappen geeft, tot welker beoefening hij de ſtuderende jongelingſchap opwekt. De bekroonde Prijsverhandelingen, welke in het tweede deel gevonden worden, behooren tot het vak der Regtsgeleerdheid, der Natuurkunde en der fraaije Letteren. De eerſte, van den Heer VAN DEN DALE, behandelt het onderwerp: *Quid ſit traditio? Quonam jure et quibus datis caſibus ad dominium transferendum requiratur? Quaenam praeter eam alia ſint requiſita? Quid denique circa ea jure hodierno conſtitutum?* De tweede, van den Heer MOTTE, loopt over de vraag: *Quid in corporibus generatim ſumtis poſſimus cognoscere, quid non poſſimus? Et quis proinde ſit ſcopus, quem phyſices ſtudioſus ſibi propoſitum habere debeat?* Terwijl de Heer IMBERT, in de derde, eene *geographiam* geeft *pagorum illarum vetuſtae Germaniae regionum, quae inter Scaldis et Moſae flumina ſitae fuere?*

In het derde deel vinden wij eene Oratie van den Hoogleeraar SENTELET, *publice dicta, cum die X Octobr.* 1820 *Rectoris magnifici munus deponeret.* Uit de inleiding van deze Redevoering moeten wij opmaken, dat de ſtudie der Natuurkunde, waarvan het onderwijs gemelden Hoogleeraar is aanbevolen, op de *Leuvenſche* Akademie, als minder nuttig of noodzakelijk, eenigzins verwaarloosd werd, en dat zulks hem aanleiding gegeven heeft, om de jon-

jongelingen tot het beoefenen van die wetenschap op te wekken, als een belangrijk middel ter bevordering van algemeen welzijn en van bijzonder geluk.

De bekroonde Prijsverhandelingen in dit deel loopen over de navolgende onderwerpen. Die van den Heer MOTTE behandelt de vraag: *Quae est origo verisimilior electricitatis in columna electrica, et qua ratione compositio et decompositio corporum hujus ope obtinentur?* In die van den Heer DE SAINT MOULIN *disseritur de plantarum structura, et enucleantur ex physiologicis et chemicis praeceptis processus vegetationis capita maxime memoranda.* De Heer VAN DER TON *explicat et e Graecis potissimum fontibus illustrat* CICERONIS *librum, qui Cato major, sive de Senectuti inscribitur.* De Heer SCHOLLAERT beantwoordt de vraag: *Quid sit possessio? Quotuplex? Quomodo acquiratur, retineatur et amittatur?* En de Heer COHEN KHONRAAD levert een antwoord op het voorstel: *Quid sunt affectus animi? Undenam oriuntur? Qui sunt eorum in corpus humanum effectus? An medicus interdum in aegris eos excitare debet et quomodo?*

Het vierde deel behelst, in de eerste plaats, de Intreêredevoeringen van twee nieuwberoepene Hoogleeraren, t. w. van den Heer VAN SOLINGEN en BAUD, waarvan de eerste handelt *de adminiculorum ferreorum abusu pernicioso, eorundemque usu saluberrimo, in arte obstetricia factitanda*, en de tweede *de laudibus, quibus efferri potest memoria* H. J. REGA, *Med. Doct., quondam in universitate Lovaniensi professoris primarii*; vervolgens eene Oratie van den Hoogleeraar DE COSTER, *de transitione a statu naturali ad statum civilem*, gehouden den 8 Oct. 1821, bij deszelfs aftreding als *Rector magnificus*, en eindelijk zes bekroonde Prijsverhandelingen.

Ex juris publici principiis demonstretur legem non verbis, sed voluntate, cujus verba signa sunt, constare. Dein variae proponantur regulae, quae verbis dubiis, in investiganda voluntate adhiberi possint, singulaeque exemplis illustrentur etc. Op deze vraag vinden wij een ant-

antwoord van den Heer VAN DER TON. *Colliguntur, disponantur et illustrentur fragmenta* CHRYSIPPI *philosophi stoici etc.* Aan dit voorstel heeft de Heer BARGUET voldaan door eene ongemeen uitvoerige Verhandeling. *Quaeritur functionis hepatis expositio etc.* Op dit stuk heeft de Heer NIHOUL den prijs behaald, *Datus sit radius sphaerae, cui singula corpora solida, quorum hedrae sunt polygona duplicis generis regularia, anguli solidi aequales vel symmetrici, inscripta sunt. Quaerantur valores generales, qui praebent quantitatem etc.* Op deze vraag heeft de Heer KÜMPS het eermetaal weggedragen. De vraag uit het vak der Natuurkunde: *Quaenam sint corpora permanenter aëriformia sive quae gasa dicuntur? Quaenam sint singuli usus et proprietates? In quibus generatim differant a vaporibus?* is door den Heer REYPENS beantwoord; terwijl de Heer HENSMANS eene gevraagde *historiam naturalem, technicam et chemicam opii ejusque succedaneorum* levert.

Eene eigenlijke beoordeeling der bovengemelde stukken komt uit den aard der zake hier niet te pas. Wij besluiten daarom met de betuiging van het genoegen, waarmede wij deze Jaarboeken der *Leuvensche* Hoogeschool hebben doorgeloopen, en voegen er onzen wensch nevens, dat de studerende Jongelingschap op dien zetel van geleerdheid op den duur zulke doorslaande blijken geven moge van ijver en grondige kennis, als de aangekondigde boekdeelen bevatten.

Antiquitas Hebraica breviter descripta, auctore J. H. PAREAU, editio altera, indicibus aucta. 1823. 8vo. *f* 4-90.

Antiquitatis Hebraicae breviter descriptae appendix, sive alterius editionis praefatio et indices, auctore J. H. PAREAU. Traj. ad Rhen. typis *J. Altheer.* 1823. 8vo. *f* :-90.

Van de eerste uitgaaf der Hebreeuwsche Oudheden door den

den Hoogleeraar PAREAU, in 1817 gedrukt, hebben wij, in de *Letteroefeningen* van hetzelfde jaar, een uitvoerig verslag gegeven, en in hetzelve onzen wensch geuit, dat genoegzame Registers het nuttig gebruik van dit werk bevorderen mogten. Aan dezen wensch is in de nieuwe uitgave voldaan, welke, voor een Latijnsch werk, vrij spoedig op de eerste is gevolgd. Dit goed vertier heeft voorzeker den Schrijver opgewekt en aangespoord, om zich de moeite te geven van Registers op hetzelve te vervaardigen. Deze zijn 102 bladzijden groot, en ook, met een' afzonderlijken Titel en de nieuwe Voorrede, te bekomen voor de bezitters der eerste uitgaaf. De Schrijver, namelijk, heeft, zoo als hij in deze korte Voorrede zegt, zich den lastigen pligt opgelegd, om de gelijkvormigheid der bladzijden in de beide uitgaven te behouden. Dit moet hem inderdaad zeer veel moeite gekost hebben. Trouwens in deze tweede uitgaaf is nog al het een en ander veranderd en bijgekomen. Dan, gelijk de Hoogleeraar zelf verklaart, hem is volstrekt geene genoegzame reden, bij het naauwkeurig overzien van zijn werk, voorgekomen, om hetzelve zoodanig te veranderen, dat de eerste uitgaaf daardoor bijna van geen gebruik meer zou kunnen gerekend worden. Hoezeer hij hierin zich onderscheide van vele, vooral Duitsche, Schrijvers, zegt hij natuurlijk niet, en behoeft Recensent ook niet te zeggen; dit onderscheid kan, door ieder bevoegd regter, gemakkelijk opgemaakt worden. Althans wij zijn reeds in de gelegenheid geweest, om te vernemen, dat bezitters der eerste uitgaaf zich verblijden over de inrigting, die door den Heer PAREAU gevolgd is. De beide uitgaven hebben dus 477 bladzijden, behalve het voorwerk, en de Registers zijn met afzonderlijke bladzijden gedrukt. De uitvoering is vooral niet minder keurig en schoon, dan bij de eerste uitgaaf, en drukker en uitgever hebben er waarlijk eer van.

Ta-

Tableau Synoptique &c. *Synoptiſche Tafel, aantoonende de rangſchikking der 39 Metalen naar aanleiding hunner kenſchetſende eigenſchappen, verdeeld in zes afdeelingen volgens* THENARD *en anderen. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. (*Zonder jaartal.*) 2 *Plano vellen.* f : -40.

De ongenoemde opſteller van deze Tafel, die wij hier in twee talen ontvangen, heeft aan de beoefenaars der Scheikunde zeker geen' ondienst gedaan, door hun hier in het kort, in verſchillende kolommen, de algemeene eigenſchappen van alle metalen, de verdeelingen van THENARD en derzelver karakters, de namen der metaalſoorten, den toeſtand, in welken dezelve gevonden worden, hun aanzien, ſpecifieke zwaarte, ſmeltbaarheid en ontdekkers te doen kennen. Het verwonderde ons intuſſchen, dat de drie nieuwe metalen, het *Lithium* namelijk, waarvan het *oxydum*, de *Lithine*, door ARFREDRON in 1818 ontdekt werd, het *Selenium*, hetwelk den beroemden BERZELIUS tot ontdekker heeft (1817), en het *Cadmium*, door STROMEIJER in 1818 gevonden, hier geheel onvermeld bleven. Ook ware het welligt beter, het *Magneſiemetaal*, hetwelk DAVY tot deszelfs metaaltoeſtand ſchijnt te hebben gebragt, en het *Kieſelmetaal*, door denzelfden DAVY en anderen mede afgeſcheiden van zuurſtof bekomen, uit de eerſte afdeeling weg te laten en bij de tweede te voegen. Het *Nickel* behoorde ook in de vijfde klaſſe te ſtaan, daar PROUST bevonden heeft, dat het *protòxydum* van dit metaal bij eene hevige warmte weder *gedesoxygeneerd* wordt, en dit is het karakter der vijfde afdeeling.

Synoptiſche Tafelen zijn van eene erkende nuttigheid in alle hiſtoriſche wetenſchappen, niet zoo zeer om zich daaruit de wetenſchap aan te leeren, maar om zich het reeds aangeleerde ſpoedig en met orde te herinneren. Ook heeft het in de Chemie aan zulke Tafels niet ontbroken.

Die van FOURCROY zijn bekend, doch thans niet meer toereikende. Wij hopen dus, dat de ongenoemde Schrijver moge voortgaan met deze Tafelen voor den ganschen omvang der Scheikunde, opdat ons land hierin het loffelijk voorbeeld volge van onze naburen. Tot deze onderneming, en tot alle andere pogingen, om kennis onder zijne landgenooten te verspreiden, wenschen wij den onbekenden Schrijver voortdurenden lust.

Reizen in Egypte en Nubië, door G. BELZONI. *Uit het Fransch vertaald. IIIde Deel. Met eene Kaart van den loop des Nijls. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1823. *In gr.* 8vo. *VIII en* 316 *Bl. f* 3-50.

Zoo is dan het uitmuntend werk van den beroemden reiziger BELZONI volledig in onze taal! Wij hebben nu iedere der drie reizen in zoo vele deelen afzonderlijk. Deze inrigting is beter in de vertaling, dan in het oorspronkelijke, waarin het geheele werk in twee deelen vervat is. Ook heeft de vertaler zeer wèl gedaan, met de aanteekeningen niet achteraan, zoo als in de Fransche uitgaaf, maar overal onder aan de bladzijden te plaatsen, alwaar zij behoorden.

Wij hebben dit deel met uitstekend genoegen gelezen, en de vlijt, de opmerkzaamheid, de naauwkeurigheid, de voorzigtigheid, en vooral den moed tevens en de onverschrokkenheid des reizigers gedurig bewonderd. Zijn geheel en nu volledig werk, en bijzonder dit derde deel, bevat een aantal zaken van het grootste belang voor de aardrijkskunde, de oudheidkunde, en, onder anderen ook, voor de menschkunde. Wij mogen niet twijfelen, of hetzelve zal door velen met graagte en nut gelezen worden. De stijl is, met eene behagelijke en ongekunstelde eenvoudigheid, die overal de grootste waarheidsliefde ademt, somtijds schilderachtig, zoo als bij de beschrijving van een' buitengewonen en in meer dan één opzigt rampvollen aanwas des Nijls, welke, zoo als de Schrijver bl. 29 zeer eigenaardig zegt, zoodanig was, dat niets ter wereld ons misschien een zoo goed denkbeeld

van

van den Zondvloed geven kan, als de vallei des Nijls, zoo als hij en zijne reisgenooten dezelve thans voor oogen hadden. Ook heeft ons bijzonder getroffen zijne beschrijving van de dorheid der woestijnen en van de groote waarde des waters voor den reiziger in dezelve, bl. 90 en volgg. Van deszelfs onpartijdige waarheidsliefde getuigt, onder anderen, des bekenden reizigers BRUCE's verdediging, bl. 71 en 72: *In het algemeen mag men rekenen, dat alles, wat men gezegd heeft, om dezen reiziger het vertrouwen te doen verliezen, alleen voortkomt uit de afgunst van andere reizigers, welke niet zoo veel, als hij, gezien hebben, of uit de vooringenomenheid van lieden, die genegen zijn, de waarheid te ontkennen van alle verhalen, welke niet overeenkomen met hunne gebrekkige kundigheden.*

Hetgeen dit deel een bijzonder belang bijzet, is het bijvoegsel, of *aanmerkingen en waarnomingen, getrokken uit het dagverhaal van Mevrouw* BELZONI, bl. 235 tot aan het einde. Zij had, namelijk, zoo veel hooren spreken van de Turken en Arabieren, dat zij begeerig was, de zeden der vrouwen van deze volken te leeren kennen. Deze zucht nu, die haar, als reisgenoote haars mans, bezielde, kenmerkt al aanstonds eene vrouw van geen' alledaagschen stempel, en van eenen, voor hare sekse, buitengewonen moed. Als zoodanige komt zij ook voor in hetgeen van hare aanteekeningen is uitgegeven; en men kan, naar alle waarheid, zeggen, dat hare inborst zeer veel overeenkomst had met die van haren echtgenoot. Dit gedeelte bevelen wij vooral der schoone sekse ter lezing aan. Onze vrouwen zullen er uit zien, hoe gelukkig zij zijn, in vergelijking der Oosterſche en bijzonder Turksche vrouwen, die, in hare afzondering, veelal met minachting behandeld worden, en die, zoo als de Schrijfster het ondervond, zulk een gedrag van den kant der mannen verdienen. Zou dit echter niet voornamelijk het gevolg zijn van de onwaardige bejegening, welke haar de mannen van kindsbeen af doen ondergaan? — Dan, het is niet alleen met opzigt tot den toestand der Oosterſche vrouwen,

dat deze vrouwelijke aanmerkingen belangrijk zijn. Zij zijn het ook in andere opzigten. Zoo lezen wij b. v. over de Bijbelverspreiding in Egypte: *Wil men het lezen van de overzetting des Bijbels inderdaad nuttig doen worden, zoo behoorde men eerst scholen op te rigten, gelijk in Indië, ten einde eene geheele hervorming in zeden en begrippen te bewerken.* Van het moeijelijke der Bijbelverspreiding in Egypte spreekt ook BELZONI, bl. 154.

Magazijn voor Wetenschappen, Kunsten en Letteren, behelzende: I. Wijsbegeerte des Levens. II. Geschiedenis. III. Aardrijks- en Volkenkunde. IV. Fraaije Letteren en Mengelwerk. Verzameld door N. G. VAN KAMPEN. *Iste en IIde Deel, en IIIden Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1822–23. *In gr. 8vo. f* 10-25.

Het *Algemeen, Nieuw Algemeen* en *Vaderlandsch Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, hetwelk onafgebroken van 1785 tot 1812 heeft bestaan, is de verzamelaar bewogen, met eenige verandering der rubrieken, weêr voort te zetten. Dit, en wat de hooggeachte man verder omtrent deze verandering enz. zegt, is bij ondervinding reeds gebleken, daar nu al verscheidene stukken, meer dan twee deelen uitmakende, het licht zien. Het zou te veel van ons gevergd zijn, om daarvan telkens verslag te doen, en iedere verhandeling of bijdrage afzonderlijk te beoordeelen. Mischien ware zulks ook menigen schrijver niet aangenaam geweest, daar toch het plaatsen van een opstel in eenig mengelwerk nimmer met eene afzonderlijke en opzettelijke uitgave gelijk gesteld is geworden, en het monsteren zoo veler voortbrengsels van onderscheidene schrijvers vooral zijne zwarigheden heeft. Het werk in het algemeen, het Magazijn, hiermede hebben wij te doen, en daarvan moest natuurlijk een goed gedeelte het licht zien, eer wij over de algemeene en duurzame waarde eenig oordeel konden vellen.

Het

Het is waar, de goede uitslag der vroegere, deels genoemde, ondernemingen, en de naam des mans, die zich thans aan het hoofd heeft gesteld, deed iets degelijks verwachten. Maar, er had toch een stilstand van verscheidene jaren plaats gehad; het aantal Maandwerken, die allerlei opnemen, was vermeerderd, en Prof. TYDEMAN ging met zijne *Mnemosyne* voort. Er was alzoo grond, om aan de gepastheid der hernieuwing te twijfelen; en beter van de ganssche zaak geene melding gemaakt, dan met de ouden van dagen gewéend over den tweeden tempel. Nu bestaat die vrees bij ons niet meer. De manier der uitgave bij kleine stukken, de verdeeling der stof in bepaalde rubrieken, de meerdere schifting (naar het ons voorkomt) onderscheiden het werkje niet ongunstig van de Leydsche verzameling. En, voor zoo verre wij ons inzonderheid het laatste gedeelte des *Vaderlandschen Magazijns* herinneren, behoeft het daarvoor althans in algemeene waarde niet te wijken. Onze eigene letterkunde is in niets zoo rijk, als in verhandelingen of redevoeringen, oorspronkelijk tot de voordragt in onderscheidene Maatschappijen bestemd, en de vermenigvuldiging der gelegenheden, om dezelve voor de geheugenis te bewaren, wordt niet ligt te groot; terwijl dit werk zekerlijk in zoo verre boven andere geschikt is tot dusdanig doel, als de geringere omslag, en vooral de verdeeling, het gemakkelijker voor den liefhebber maakt, om spoedig na te slaan en te vinden, wat hij wenscht. Doch dit bepaalde oogmerk der bewaring, tot duurzaam gebruik, maakt, naar ons oordeel, eene bijzondere kieschheid tot 's verzamelaars pligt; terwijl andere tijdschriften, om allerlei reden gelezen, en, binnen het bestek van weinige dagen of weken, door duizende handen gaande, ook het losse, dat slechts voor het oogenblik genoegen doet en waarschijnlijk nut sticht, gerustelijk kunnen opnemen. Daarom zouden wij, bij voorbeeld, redevoeringen of verzen, bij de eene of andere min belangrijke gelegenheid uitgesproken, slechts dán plaatsen, wanneer zij *of* eenig nieuw denkbeeld gelukkig ontwikkelden *of* allerbijzonderst uitmunten. Zekerlijk

moet altijd voor het aangename worden gezorgd, gelijk de natuur bloemen en vruchten geeft; maar in een magazijn slaat men toch altijd eer de laatste dan de eerste op, van welker geur zoo ligt het beste vervliegt.

Wij hebben reeds te kennen gegeven, dat wij geene monstering van alles zullen aanstellen. Wanneer wij zeggen, dat VAN LENNEP, SIEGENBEEK, VAN HALL, WESTERBAEN, DE VRIES en een aantal anderen van meerdere of mindere bekendheid en roem, als ook dezulken, die dezelfde hoogachting verdienen en zekerlijk eenmaal zullen bereiken, HAMAKER, VAN LIMBURG BROUWER, GEEL, BOXMAN, VAN DER HOEVEN (één van het waardig drietal), hunne medewerking niet hebben ontzegd, ja dat ook W. DE CLERCQ en (zoo als van zelve spreekt) VAN KAMPEN vlijtig het hunne bijdragen, bijdragen, dan zal niet ligt iemand twijfelen aan de voortreffelijkheid van het geheel. De historische afdeeling is inzonderheid rijk. DE CLERCQ's snel; maar veel bevattend overzigt van de *Grieken der nieuwere Geschiedenis*, hoewel wat donker geschetst, getuigt van zeldzame kunde; Do. MULLER's *laatste strijd van het Christendom* verdient onzen ruimen dank; Pr. MOLL's DELAMBRE is een staal van keurigheid bij naauwkeurige wetenschap. Ook in het vak der fraaije letteren is veel uitstekend fraais. De aardrijks- en volkenkennis, meest van den verzamelaar, is hoogstgewigtig. In één woord, men mag overal zeer voldaan zijn, en er is weinig of niets, waarvan men zegt: „dit kon wel gemist worden." Echter houden wij kortere opstellen en kleine dichtstukjes, voor eene verzameling als deze, zal zij zich eenigzins onderscheiden van zoo vele dergelijke, minder geschikt.

Tot een besluit van ons aanprijzend overzigt sta hier een deel van de allerlaatste bijdrage, van het vers, namelijk, door onzen reeds genoemden en meer en meer beroemden *Improvisator*, aan den Heer JOHN BOWRING, uitgever eener bloemlezing uit Nederlandsche Dichters te Londen:

Ja,

Ja, verſcheiden zijn de volkren,
Die de kreits der aard bevat:
Maar zij knielen voor één Godheid;
Zij waarderen éénen ſchat.

't Is die ſchat, dien ons de Dichtkunst
In bezielde toonen biedt,
't Zij zich in den Pſalm van 't Oosten
Haar verrukking overgiet;

't Zij ze in 't Lied van Gods Profeten
Tolk der grootſche toekomst wordt,
Of in Hella's melodijen
't Lagchend beeld der ſchoonheid ſtort.

't Zij ze Flaccus lier doet klinken
Voor het blij gevoel der vreugd,
Of ons Taſſo's zang doet hooren,
't Lied der wellust en der jeugd.

't Zij de bardenſchaar van 't Noorden
Pal in 't uur des ſtrijds blijft ſtaan,
Of we in Milton's dichttafreelen
't Paradijs zien opengaan.

Allen werd een vonk gegeven
Van dat boezemſmeltend vuur,
Dat een hooger glans doet ſchittren
In den doolhof der natuur.

Ieder volk vertoont die ſpranken,
Die de God des Hemels ſchenkt,
Als de poëzij zich uitſtort
En tot hooger leven wenkt.

Heil dan, wie de ſchatten zamelt,
Mild bij volk op volk verſpreid,
En tot offers in één tempel
Al die gaven voorbereidt.

Ja, als van de rei der talen
't Stofkleed langzaam nederzinkt,
En één geest door al die buiſels
Met meer klaarheid henen blinkt.

Dan zijn alle menſchen broeders,
Broeders — kindren van één God,
Broeders, in zijn Zoon vereenigd
En beſtemd tot hooger lot.

MATTHIAS JORISSEN, *in den gelukkigen avond zijns levens: benevens eenige van 's mans nagelatene schriften. Uitgegeven door* JOHANN ARNOLD MOMM. *Iste Stuk. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In gr.* 8vo. 268 *Bl. f* 2-20.

Onder de Leeraren der Hervormde Gemeente was de waardige JORISSEN met lof bekend, en genoot algemeene hoogachting. Hij was een godvruchtig man, die zijn geloof beleefde met gemoedelijke trouw, stichtte door leer en voorbeeld zeer veel goeds, en zijn aandenken zal nog lang in zegening blijven. Dat hij met bedaarden moed, stille onderwerping, en in de geruste verwachting van het eeuwige leven, vrolijk gestorven is, zal niemand bevreemden; en men zal hier met genoegen zien, hoe hij, onder de aanhoudende liefdeblijken zijner beminde echtgenoote en waardige kinderen, in goeden ouderdom kalm den geest gaf.

De Heer MOMM, die huisvriend en zoo wat handlanger in het sterfhuis schijnt geweest te zijn, en die den grijsaard innerlijk hoogachtte, beschrijft dit afsterven uitvoerig genoeg; en het kan niet anders, of zijn boekje was het groot aantal der vrienden en bekenden van Vader JORISSEN welkom; dit zal ook wel het geval zijn met het tweede stukje, waarin ons eenige brieven en fragmenten van de eigene hand des overledenen worden beloofd.

Meer zouden wij van dit boekje niet zeggen, hetwelk alleen voor 's mans bekenden en vrienden belangrijk is, en zijne koopers in genoegzaam aantal wel vinden zal, indien de hoogachting voor den waardigen JORISSEN ons niet tot de volgende aanmerking drong, opdat 's mans karakter geen' aanstoot lijde bij de zoodanigen, aan wien hij minder bekend was.

De brave, kundige en schrandere JORISSEN had zijne eigene wijze van zien en zich uit te drukken, welke wel eens den schijn had van aanmatiging. Zijne dikwijls zeer

naï-

naïve uitdrukkingen ſchenen wel eens gewaagd en ſtout. Wanneer men den anders waarlijk edelmoedigen Godgeleerde en verdraagzamen Christen niet kende, ſtuitte dit. Maar die hem kenden, gaven hem gaarne deze zijne eigenheden toe. JORISSEN zeide dikwijls hetgeen hij zelf gevoelde en begreep, (immers dit hopen wij) ofſchoon hij het anderen niet helder maken kon; en deze zijne gevoelens ſprak hij uit, als waren het *axiomata*. Daarbij gevoelde dan de Heer MOMM eenen nadruk en kracht van woorden, die hem verbaasden. Nu tracht hij dan, hetgeen in de ziel van JORISSEN lag, op te helderen. Die opheldering laten wij gelden, wat zij gelden kunnen; en het is ons om het even, of hij JORISSEN al dan niet begrepen hebbe. Intuſſchen heeft dit bij MOMM, die alles, wat JORISSEN dacht of ſprak, voor een Evangelie houdt, toch invloed op zijne beoordeeling van andere Predikanten, die, zij mogen al als JORISSEN denken, echter voor zich geen behagen vonden in JORISSEN's wijze van ſpreken, en, bij al het ſchijnbaar naïve eenvoudige, echter dikwijls donkere taal. Eenige Predikanten, die den braven Vader JORISSEN liefhadden en hoogachtten, hebben hem op zijn ſterfbed bezocht. MOMM heeft hunne geſprekken opgeteekend, zoo als *hij* die opnam. Ware dit vooruitgezien, gezegde Predikanten hadden den man of niet bezocht, of hem anders geantwoord, indien hij namelijk hen alzoo toegeſproken had. Doch dit laatſte moeten wij betwijfelen. Noch de hier medegedeelde lof, noch de berisping wordt, indien wij wèl onderrigt zijn, erkend; en wij kenden den braven grijsaard te wèl, om niet volkomen overtuigd te zijn, dat hij onmogelijk op zijn doodbed iets kan gezegd hebben, hetwelk ſtrekking had, om den dienst verdacht te maken van waardige Ambtsbroederen. In diervoege althans zeide JORISSEN het zeker niet. De Heer MOMM had beter gedaan, in den geest des overledenen, de Gemeente op te wekken, die waardige mannen om huns werks wille hoog te achten. En de *Haagſche* Gemeente kan, dunkt ons, uit de hier opgegevene geſprekken eenigijk zien, wat de Heer MOMM, maar geenszins, wat de nu zalige JORISSEN, in hare Leeraren te prijzen of te berispen vond. — Uit hoogachting voor den overledenen, den ſteller dezes ook en ſinds jaren bekend, veroorloven wij ons deze aanmerking; en wij meenen, dat de ſchim van den waardigen man zich, ten dezen vooral, aan MOMM's boekje, zoo het hem bekend ware, ergeren zou.

Gemeenzame Brieven, ontworpen met een zedelijk doel, als bijdragen ter vorming van het hart onzer afwezige kinderen naar de leer van het Evangelie. Door J. VAN EYK. (*Voor rekening van den Autheur.*) *Te 's Gravenhage, bij* W. K. Mandemaker. 1822. *In gr.* 8vo. 304 *Bl. f* 2 - 40.

Het werk voorhanden is eene aangename proeve, dat het schrijven van ouders aan kinderen, ook in eenen godsdienstigen geest, in onze zoo bitter gehavende Eeuw, nog niet geheel in onbruik is; en wij gelooven gaarne, dat zoodanige brieven den kinderen welkom zijn, en dat zij dan den goeden ouden vader zich levendig zóó voorstellen, als hij voor zijne kinderen werkzaam aan de schrijftafel zit. Wij gelooven tevens wel, dat er vrij betere brieven op deze wijze geschreven worden, als die, welke thans voor ons liggen; evenwel, ongevallig waren dezelve den kinderen zeker niet; althans één moet vooral welkom geweest zijn, waarvan dit de aanvang was: „Kinderen! „ Hiernevens bekomt gij uw slagtbeest, voor den aanstaanden „ wintertijd, als bijdrage ter voorziening in de behoefte van „ een huisgezin, wiens (welks) zorg zich reeds voor tien „ menschen moet uitstrekken; laat het dier, dat voor het„ zelve zijn bloed zal storten, en zijn vleesch tot voedsel „ geven, met het zachte weder nog eene wijl in het land „ *dierlijken wellust*" [het beestje zal toch wel geen Stier geweest zijn?] „ smaken, althans zoo lang de lichtende „ nachtvorstin haren zachten invloed over de velden spreidt." Voor het overige dragen zij bewijs van de liefderijke belangstelling van den grijzen VAN EYK in het tijdelijk en eeuwig welzijn zijner kinderen. Eenen goeden briefstijl hebben wij echter in alle, zonder uitzondering, gemist; over 't geheel is dezelve te wijdloopig, en doorgaans voor ons duister genoeg, vooral ook wegens den schrikkelijk langen periodenbouw. B. v. „ O mijne kinderen! welk een heil, „ welk een zegen!" [Jezus Hemelvaart] „ ja, hij is het onder„ pand onzer hemelsche erfenis, zoo onze harten zich maar „ met hem vereenigen, zoo wij alles bij hem zoeken, wat „ wij eens tot hemelsche zaligheid zullen noodig hebben; „ dan, dan zal de slooping van onze aardsche hut eerst een „ begin zijn van het ware leven; aardsche grobtheid, die voor „ eene wijle schittert, ach! zij wordt met stof bedekt, en

„ wie

„ wie onderscheidt die band vol stofs dan van dat van den
„ huisbewoner? En zoo het leven van den Vorst niet een
„ leven was in den geest van Jezus Christus, wat zal dan
„ het sterven zijn, het leven van den Christen, het leven
„ des geloofs; ziet in de heerlijkheid van zijnen Heer, zijne
„ erfenis, den waren aanvang van een leven, als met de te-
„ genwoordigheid van den redder zijner ziele, in verband zal
„ staan, die gezegd heeft: „ daar ik ben zal ook mijn die-
„ naar zijn," enz.

De versjes, hier en daar ingevlochten, dragen, voor zoo ver het *ipse fecit's* zijn, het bewijs, dat de Heer VAN ZYK in waarheid zeggen kon, dat het hem niet vergund is den Parnassus te beklimmen, maar slechts aan deszelfs voet wat op te dreunen. — Moge de brave man nog lang zich met het schrijven aan zijne kinderen vermaken, en zijne welgemeende lessen en opwekkingen voor dezelve stuitig zijn! Zij zijn den goeden ouden gewoon, en de liefde is gemakkelijk voldaan; maar die den man heeft aangeraden, deze brieven het publiek aan te bieden, deed eene dwaasheid; zij zullen den smaak in het lezen van romantische vruchten, gekweekt op vreemden bodem, en die de sluimerende driften opwekken, gewis weinig afbreuk doen. Wij gelooven gaarne, de Schrijver ontving ook zijn talent; maar dat één talent (hij loopt er zelf niet hoog mede) is het talent van *voor het publiek te schrijven* niet.

De Heldendood van MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUITER. *Door* HENDRIK HARMEN KLIJN. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo. XVI en* 54 *Bl. f* 1-50.

Alvorens tot de beoordeeling van het Dichtstuk over te gaan, moeten wij een woord spreken over den Brief des Heeren KEMPER, in de Voorrede afgedrukt. Het is niet noodig, den lof der wijsheid te herhalen, die in denzelven doorstraalt. Recensent erkent, zijne eigene denkbeelden ten aanzien der ongepastheid, om oude staatkundige twisten, uit den aard der omstandigheden des tijds voortgesproten, en met de voormalige Republiek der zeven Gewesten tot het veld der bloote Geschiedenis verwezen, slechts meer verhelderd en bevestigd te hebben wedergevonden. De oppervlakkige lezer zou, ja, wel kunnen vragen: hoe komt het dan, dat

niet

niet geheel Holland (later) tot de zoogenaamd patriottische, en de overige gewesten, bijzonder Vriesland en Utrecht, tot de prinsgezinde partij behoorden? Doch KEMPER geeft slechts den eersten grond aan; terwijl de weetgierige de verdere ontwikkeling der bedoelde twisten, onder anderen, in STUART's Inleiding tot zijne *Vaderlandsche Geschiedenis* kan vermeld vinden. Alleen gelooven wij, dat zijn Ed. minder ontevreden zou geweest zijn over den toon, waarin zekere stukken van een jong Dichter door de meeste tijdschriften zijn beoordeeld, indien hij toen reeds al de partij-*woede* van deze en andere bestrijders van den Geest onzer Eeuw hadde gekend. Wij althans houden ons, bij het verslag van 's mans vroegste dichtwerk, geenszins schuldig aan eenig verwijt; schoon zeker dat gemis van alle verbeterlijkheid, hetwelk slechts *de vruchten tegen de prikkels slaat*, de pen in het vervolg meerder scherpte. Of zou KEMPER tot die velen kunnen behooren, die, in weerwil der verschrikkelijke uitersten van BILDERDIJK *e. s.*, nog altijd zoo teerhartig blijven, ten aanzien van elk hard woord, aan deze... ja! razende schreeuwers toegevoegd?

Doch, komen wij tot onze voorname taak, en wel, om den overgang gemakkelijk te maken, door de overschrijving van dat stuk, welk tot bovengemelden Brief aanleiding gaf:

Ja, rust, rust allen zacht! gij Helden! die uw leven,
U zelv' aan 't Vaderland, ten offer hebt gegeven!
Gij, eerste Willem! groot als redder, vorst, en Held!
Gij, Maurits! gij, De Groot! De Witten! Barneveld!
Gij, Fredrik Hendrik! derde Willem! Tromp! De Ruiter!
Gij, elk naar 't volksgeluk een grootsche spoorontsluiter!
Rust zacht! hoe ook verdeeld in middel en gevoel:
Één waart ge in trouw en moed, één waart ge in wensch en doel.
Rust zacht! het nageslacht erkent en roemt uw waarde!
Vereenigd, sluimert gij in de eigen dierbare aarde:
Vereenigd?... Ja, vereend staat ge allen voor Gods troon,
En kent geen scheiding meer, en smaakt een heerlijk loon:
Daar ziet gij 't dwaze van dat rust en heil verkwisten!
Daar scheurt het nietig rag, der menschelijke twisten!
Daar juicht ge om 't volksgeluk, aan 't Vaderland verleend,
En om den broederband die allen thans vereent;
En smeekt genâ voor hen, wier zinloos onderwinden
Weêr opdelft de oude vecte, en dreigt dien knoop te ontbinden:

Daar

Daar smeekt ge om duurzaamheid van dezen heilgen band! ...
En de Almagt hoort die bede, — en zegent Nederland.

Dus eindigt het Dichtstuk, dat eerst in gedrongene trekken het ganssche bedrijfvolle leven van den grooten Admiraal schetst, en dan zijnen laatsten zeeslag en dood zeer uitvoerig behandelt. Na het veelvuldige en voortreffelijke, omtrent DE RUITER reeds gedicht, vroeg reeds door VONDEL, later inzonderheid door FEITH, (welke namen!) komt het ons voor, een zeer gelukkige greep van KLIJN geweest te zijn, (zijne voornaamste bedrijven waren mede reeds door LOOTS, TOLLENS enz. bezongen) juist zijn laatste bedrijf, zijn heldhaftig sneuvelen, ter stoffe te verkiezen. Ook heeft de Dichter deze taak niet alleen zeer gelukkig, maar daarenboven op zulk eene wijze volvoerd, dat hij mogt sluiten, gelijk hij gedaan heeft: immers, wie weet niet, hoe er gemompeld is, wat DE RUITER zelf van de zwakheid der toegevoegde vloot dacht, en met welk eene zwaarmoedigheid de ervaren grijsaard dezen togt te gemoet ging; maar van dit alles bijna geen woord bij KLIJN. Wij hebben, in het bijzonder, ook den Dichter moeten toejuichen, wegens zijne oplettende beoefening der geschiedenis van zijn onderwerp, van welke zelfs belangrijke bijgevoegde Noten getuigenis dragen, en wegens de eigenaardigheid der beschrijving van allerlei zaken, tot het zeewezen betrekkelijk, met naam en termen, wier kennis men bij den Amsterdamschen koopman naauwelijks zou durven vooronderstellen. Veelerlei zijn bovendien de bevallige tafereelen, deels uit de geschiedenis ontleend, en door verziering uitgebreid, met welke KLIJN zijn stuk heeft doorzaaid. Ten voorbeeld strekke de verjaring van den grijzen held, door het scheepsvolk, met vlaggen en allerlei sieraad, kort vóór zijn glorierijk uiteinde; om van het nachtgezigt op den IJstroom, (waaromtrent wij evenwel nog al eene enkele aanmerking zouden hebben) en vooral ook 's mans verblijf onder zijne kinderen en kleinkinderen, zoo natuurlijk, waar en aandoenlijk geschilderd, niet te spreken. Neen, men kan het niet ontkennen, de Heer KLIJN bezit een rijk vernuft, een warm vaderlandsch hart, en eenen uitnemenden eerbied voor alwat goed en edel is: zijne tafereelen zijn even rein als ruim gestoffeerd.

Dit echter mag ons niet beletten, ook daarvoor uit te komen, dat ons des verdienstelijken mans verzen, met name zij-

zijne Alexandrijnen, niet altijd even zoo volkomen behagen. Er behoort gewis eene groote geoefendheid toe, om in zulk een uitgebreid, historisch ſtuk, als dit en dergelijke, nooit iets anders, meer of minders te zeggen, dan men bedoelt; nog grooter, om daarbij immer eene natuurlijke en taalkundige woordvoeging te behouden; verder, welluidendheid, en, waar het pas geeft, afwiſſeling en ſchikking van den toon naar de zaken, te doen hooren. Ja, eenigermate blijft dit alles, te zamen genomen, misſchien wel altijd een ideaal, waartoe deze meer, die minder, en ſlechts ſomtijds een enkele volkomen nadert. Doch deze poging, dit gedeeltelijke, moet ten minſte ſtomme duidelijk blijken; en een ſtuk in verzen, in beelden, in leenſpreuken zelfs, met warmte zaamgeſteld, is nog niet, wat de poëzij vordert.

Wij zullen thans eenige uitdrukkingen aanſtippen, die de proef van den goeden ſmaak niet volkomen ſchijnen te kunnen doorſtaan.

Dat hem der Denen vorst klonk aan een gouden keten, zou ons doen denken, dat hij hem door omkooping tot ſtilzitten had genoopt, zoo wij niet wisten, dat eene wezenlijke gouden keten, tot eer en beloning, aan hem geſchonken was.

Daar, zoo in 't krijgsgewoel, hij rust zocht of iets las,
Gods heilig Bijbelwoord, zijn steun, zijn toevlugt was.

Om nu niet te zeggen, dat DE RUITER niet bijbellas, als er te werken, te vechten viel, *in het krijgsgewoel*, zoo komt ons dit: *iets las*, al te gemeenzaam voor.

De dolle strijd, om zijn of niet zijn, was voldongen.

Waarom *dol*? Dit ſchijnt trouwens een geliefkoosd woord van den Heer KLIJN. Is het dan zoo dol, voor zijn beſtaan, voor leven en vrijheid te ſtrijden?

Het eigen Frankrijk werpt, na 't woedde in 't schoon Germanje,
Zich als een stortvloed op het afgestreden Spanje.

Dit *na 't woedde* ſchijnt ons noch klaar noch waardig genoeg. *Na 't woên* is misſchien wel veranderd, om de *n n n* te ontgaan; en dan valt men, zoo ligt van *Scylla* op *Charybdis*.

—— —— —— —— *weet het Spaansche zog te winnen.*

Zog

Zog komt meermalen bij KLIJN in dezen zin voor. Of het taalkundig juist zij, beslisfen wij niet; doch de meer gewone zin is zeker die van aantrekking, of het vermogen daartoe, van een voorópzeilend, ten aanzien van een volgend schip.

Zóó toeft hij 's lands bevel; — het komt, hij peinst, besluit,
En loopt tot Spanjes hulp weêr Napels haven uit:
Zijn wit staat vast, hij wil d' ontvlugten vijand zoeken,
Of waar de list hem zweept, hem in zijn list verkloeken;
Vergeefs! die vreest 's lands magt, en 't wanklen van de kans.

's Lands bevel *gebood* hem, meenen wij, den vijand geene rust te laten. De *list* wordt niet eigenaardig gezegd iemand te *zweepen*. DIE *vreest*, luidt niet fraai; en wie verloren heeft, behoeft voor *'t wanklen van de kans* wel niet te vreezen.

Men kampt als razend, en, alsof 't zijn kracht benam!

op wien slaat dit laatste? waarschijnlijk op:

De vijand deinst verbaasd, en schijnt tets erg: te duchten;

doch zeer helder en gepast is dit alles niet.

't Zwijgt alles nog als 't graf, geen zucht zelfs doet zich hooren;
Maar naauw blijft de adem in den digten gorgel smoren,
Of al wat hem omringt, en op zijn liefde trotsch,
Barst in een luid geschrei, in bitter jamren los.

Wij meenden eerst, op het (;) geen acht gevende, *dat* MEN *zweeg, maar naauw den nokkenden adem kon inhouden*; doch de tweede regel slaat op den stervenden, en nu hebben wij maar alleen aan te merken, dat taalkunde bij *trotsch* volstrekt het woordje *is* vordert.

't Roept al, — op 's vijands wenk, die de overgaaf eischt, — uit:

is een zeer harde regel, gelijk wij buitendien moeten waarschuwen tegen hortende *t t's*.

Zietdaar eenige aanmerkingen, onder het lezen door den vouwtje gekenmerkt. Het zijn vlekjes, die wel op een over 't geheel mannelijk gelaat, dat meer kracht dan blanke effen-

heid

heid teekent, niet zeer hinderen, maar die de kritiek toch behoort aan te wijzen. Wanneer men alles prijst en elk even zeer bewierookt, dan verliest de openbare beoordeeling niet alleen haar nut, maar ook de lof hare waarde. Wij besluiten daarenboven ons verslag met de oprechte betuiging, dat het stuk ons uitnemend veel genoegen gaf, en dat de schoone bloei alleen onzer tegenwoordige Dichtkunst, bij eenige gebreken, die haar nog aankleven, ons zoo stout en zoo naauwziende maakte.

Lofrede op HIDDE HEEREMIET, *in leven Secretaris der Maatschappij:* FELIX MERITIS, *uitgesproken op den* 11 *October* 1821 *te Amsterdam in genoemde Maatschappij, door zijnen Mede Secretaris* JAN HENDRIK TRIEPEL, JUN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1823. *In gr.* 8*vo.* 38 *Bl.* f 2 - 60.

Deze Rede prijst zich aan door eenvoudigheid. Na eene gepaste inleiding geeft zij het verhaal van den levensloop eens mans, die in zijne openbare betrekking een voorbeeld was van ijver, trouw, naauwgezette eerlijkheid en minzaamheid, en dat gedurende 37 jaren, en in een tijdvak, waarin zoo vele staatkundige wisselingen hebben plaats gehad. „ O, spiegelen zij zich aan dezen braven, zoo vele Ambtena„ren, onverschillig welken Heer zij ook dienen, die den „ Ingezetenen alle mogelijke hindernissen in den weg leggen, „ die de formaliteiten verzwaren, inlichting weigeren te ge„ven, opdat men bij hen ter markt kome, en voor geld „ koope, dat zij ambtshalve verpligt zijn te geven, waarvoor „ zij door land of stad, wat zeg ik? door ieder burger, die „ lot en schot gewillig opbrengt, worden betaald!" In het tweede, kortere deel wordt de man als vurig beminnaar van wetenschappen en kunsten beschouwd, waarin zijne verdiensten bij de stichting van het gebouw der Maatschappij, in welke deze Redevoering gehouden werd, en bij het aanwerven van leden, vooral ook worden aangestipt. Aan 's mans karakter, als mensch en menschenvriend, geschiedt ten slotte nog regt; met eenen wenk echter, dat ieder mensch toch ook wel zijn zwak heeft. — Wij twijfelen geenszins, of deze Rede werd met goedkeuring aangehoord, en de uitgave zal vooral aangename herinneringen geven aan allen, die in persoon-

soonlijke aanraking waren met den man, en ooggetuigen van zijne hier geroemde verdienste. Mogt de een of ander de bedenking hebben, dat de eigenlijke *Lofredo* eenen hoogeren toon vordert, dan hier gevoerd wordt, zoo verontschuldige zich de Heer TRIEPER met het karakter en de betrekkingen van het voorwerp zijner Rede, als welke, hoe verdienstelijk in meer dan één opzigt, geene hooge vlugt medebragten, ten zij de Redenaar zich aan hoogdravende gezwollenheid overgave. — Het afbeeldsel van den overledenen versiert dit boekje.

Belangrijk woord aan het letterlievend Publiek, ten bewijze dat men geen onbepaald vertrouwen in Recensiën stellen kan. *Te Rotterdam, bij* N. Cornel *en* J. Pippijn. 1823. *In gr.* 8vo. 47 *Bl.* f : - 40.

Bij onze niet ongunstige aanmelding des Eiferkoeks van den Heer N. VAN DER HULST, *M. D.*, verzochten wij zijn Ed., zekere daar voorkomende som nog eens te herzien; meenende hem vooralsnog als Rekenmeester niet te durven aanprijzen. Zijn Ed. is wel zoo goed geweest, aan ons verzoek te voldoen; en nu blijkt het, dat de fout aan ons is, daar zijn Ed. $\frac{1}{10}$ eene schreef, waar wij $\frac{1}{4}$ lazen. Of ons exemplaar wat onduidelijk was, of hoe het bijgekomen is, weten wij niet; wij bekennen onze vergissing, en het rekenkundig talent van den Heer VAN DER HULST is alzoo boven onze berisping. Dat ons doel zou geweest zijn, den man verdacht te maken, alsof hij geen recept schrijven kon, ontkennen wij grootelijks. Wij dachten, dat het eene eenvoudige vergissing was; en dit gaf ons aanleiding tot eene, zoo wij meenden, onschuldige aardigheid. Ten betooge van de door niemand betwijfelde waarheid, op den titel gemeld, schreef de Heer VAN DER HULST nu de voor ons liggende 47 bladzijden, aan welke wij goeden aftrek wenschen. Maar, indien de man, in zijne qualiteit van *Med. Doct.*, altijd zulke leelijke drankjes voorschrijft, als hij hier, als Schrijver, zonder noodzaak toedient, durven wij hem, in beiderlei opzigt, geen' grooten opgang spellen.

Aan den Heer Mr. W. BILDERDIJK.

Mijnheer BILDERDIJK!

Ons Publiek, dat u, sedert zeer vele jaren, als een man van buitengemeene kundigheden en talenten, heeft leeren kennen, en u, als Nederlands Puikdichter, aanhoudend heeft geroemd en bewonderd, heeft zich, in de jongstverloopene en tegenwoordige dagen, gelijk u menigvuldig gebleken is, een uiterste verbaasd, zoo over vele magt- en wondersprenken, als over vele stoute, en voor duizenden hoogst aanstootelijke en honende, aantijgingen en beschuldigingen, welke gij, tegen levenden en dooden, bij herhaling, zoo in uwe dichtstukken, als in uwe kleine prozaïsche geschriften, hebt ingevlochten. Menigen, die meenden ook niet geheel van gezond verstand en verkregene kundigheden ontbloot te zijn, die uwe begrippen met de hunne niet konden rijmen, en uwe stoute verzekeringen, zonder bewijs, niet konden toestemmen, hebben zich aan uwen hevigen en beleedigenden toon, zonder dat zij de aanleiding vernamen, welke u dien in de pen gaf, geërgerd, en eenigen hebben u openlijk wedersproken. Hun getal vermeerdert dag aan dag, en de bitterheid van uw en hun geschrijf is zoodanig toegenomen, dat zij elken braven en gematigden bedroeft, en vurigst doet wenschen, dat, dewijl zij niet zien, dat er eenig goed uit voort kan komen, dezelve een einde neme. Zij hebben zich hartelijk verblijd, toen zij opmerkten, dat de genen, tegen welken gij, vóór weinige jaren, uwe eerste aanvallen gerigt hadt, en met welken gij voornamelijk twist scheent te zoeken, het stilzwijgen hielden; en zij hebben hen toegejuicht, toen zij verstonden, dat dit het gevolg was van opzettelijk voornemen en wijze maatregelen. Zij dachten toch, dat dit het geschiktste middel was, om het uitbarsten van eenen uitgebreiden en hatelijken krijg voor te komen; dewijl men doorgaans ziet, dat, als iemand tegen eenen anderen, verdiend of onverdiend, met harde woorden uitvaart, en *deze* zijne ziel in lijdzaamheid bezit en zwijgt, *gene* eindelijk ook spoedig heeft uitgeraasd, en tot rust wederkeert, als hij bespeurt, dat hij het tot geen wederzijdsch gekijf brengen kan. Doch het is gebleken, dat zij zich bedrogen hebben. Zij

be-

bedachten, namelijk, niet, dat gij, die, in zoo vele andere opzigten, een buitengemeen man zijt, het ook *hier* zijn zoudt, en dat gij, bij eenen eersten aanval het niet naar uwen zin krijgende, daarom uw doel niet zoudt opgeven, maar een tweeden, derden, vierden aanval enz. doen zoudt, om hen, die gij u eenmaal in het hoofd gezet hadt uwe vijanden te zijn, of hadt voorgenomen het te maken, willig of onwillig, met u in twist te slepen. — Nu vleiden de vrees zamen zich wel, (en de uitkomst heeft hen niet bedrogen) dat de genen, welken gij te IJF WILDET, hun karakter van *wijzen* zouden handhaven, en zich ten minste even standvastig zouden betoonen in hun opzet, om met u niet in het strijdperk te treden, als gij waart in dit te zoeken; en die onderhield hunne hoop, dat het tot geen treffen komen zou. Doch ook hierin hebben zij zich, van eenen anderen kant, te leur gesteld gezien. Gij hebt, namelijk, (zeker omdat de eerste voorwerpen van uw misnoegen zich zoo roerloos hielden, en gij het er nu eenmaal op gezet hadt, om twist te *willen* hebben) zoo wild in 't ronde om u heen geschermd, dat gij ook anderen, in menigte, die niet dezelfde redenen hadden, om uw onbescheid onbeantwoord te laten, beleedigd hebt; en dezen hebben, in zoo ver, aan uw verlangen voldaan, dat gij nu, sedert lang, met hen in openbaren strijd zijt. Of het u nu, in denzelven, in alles naar wensch gaat, en of gij niet veeleer wel wildet, dat gij het spel niet begonnen hadt, onderzoek ik niet; maar zeker is het, dat die langs zoo meer de wensch van velen is geworden, wien het hoogst aangenaam zijn zou, dat deze hatelijkheden hoe eer zoo beter ophielden, en wien het jammerlijk deert, dat men zich daardoor dagelijks zoo ten toon stelt en zoo ver laat verrukken. Heeft men ooit, in zoo korten tijd, tegen iemand zoo veel en zoo veelerlei geschrijf zien voor den dag komen, als tegen u? Heeft immer zoo groot een deel van het Publiek er zich meer, dan nu, ten uwen koste, mee vermaakt? Heeft er immer iemand zoo veel van zijne openbare achting door verloren, als gij? Kan men, sedert lang, wel eenig dag- of week- of maandschrift in handen nemen, waarin gij niet gehekeld of bespot wordt? Verdriet *u* dit niet, daar het zoo velen verdriet, die er geen ander belang bij hebben, dan dat zij vrienden van den vrede zijn, en deszelfs verstoring betreuren? Dan zijt gij, ook in *dit* opzigt, een Zonderling, hoewel niet tot uwe eer; maar dan moet ik u toch

vragen: hoe lang moet deze ſtaat van oorlog duren? Gij kunt immers den twiſt niet enkel *om* den twiſt liefhebben: want dat kan alleen de geaardheid des Duivels zijn. Maar wat dan? Welk is uw oogmerk? Want een verſtandig man doet niets zonder doel. Voor zoo veel men het uwe, uit uw dichten en ſchrijven, raden kan, is het immers, ſedert lang, gebleken, dat gij het, zelfs met behulp der handlangers, welken gij u hebt weten te verkrijgen, niet bereiken kunt. Of is het u *nog* niet duidelijk genoeg, dat gij te vergeefs arbeidt, om het Publiek te overtuigen, dat uwe wijze van zien en beoordeelen van zaken alleen de regte is, en dat alle anderen, aan welken men tot hiertoe zeer goede oogen toeſchreef, mollen zijn? Waarlijk, dan kan dit niet zeer dienen, om te doen gelooven, dat *uw* gezigt van het beste *is*, en dan raad ik u, om het niet verder te bederven, door langer voort te ſchrijven. — Gevalt u echter die raad nog niet, dan zal het volgende u dien misſchien meer aanprijzen. Uw voorname doel is blijkbaar, het daartoe te brengen, dat men met u in een' *gedgeleerden* en *ſtaatkundigen* twiſt zal treden, en men moet onderſtellen, dat gij u daarom, van tijd tot tijd, al meer en meer verhit hebt, omdat gij daartoe niet naar uw genoegen komen kondt, en dat gij nog altijd blijft hopen, dat u dit gelukken zal. Maar ik heb de gegrondſte reden, om te gelooven, dat gij u hierin nooit zult mogen verblijden. Want, wat een' *gedgeleerden* twiſt betreft: die zou, ter voldoening aan uw verlangen, moeten loopen over de geſchillen, welke voornamelijk het vooraf der zeventiende eeuw, in ons vaderland, beroerd hebben, en door de Synode van Dordrecht beſliſt zijn. Maar nu bid ik u, waartoe zou daarover een nieuwe twiſt dienen? Deze geſchillen zijn immers, door die achtbare en weleer zoo geëerbiedigde Kerkvergadering, beſliſt. Wel nu! wees met die beſliſſing tevreden. Gij zult (ik verzeker het u) niet ligt eene nieuwe, even gewigtige, en door u goedgekeurde, verkrijgen. Het Publiek beruet er in. Niemand kikt er tegen. Houd gij u dus ook ſtil, en verblijd u, dat gij bezit, hetgeen gij thans nooit zoudt kunnen verwerven. *Gij* hebt immers hiertoe vooral reden, omdat gij deze beſliſſing voor *onfeilbaar* houdt! — Of bedriegt men zich hierin ten uwen aanzien, en is dat maar zoo wat? Hebt gij eenigen twijfel? Gij zult de eenigſte niet zijn. Honderdduizenden twijfelen met u; maar zij zwijgen. Zwijg ook, en zwijg *gij* vooral: want gij wilt immers bezwaarlijk

ie-

lemand voor *regtzinnig* erkennen, dan uzelven, en gij zoudt, door uw zoeken van nadere beslissing, uzelven ligt in verdenking van *onregtzinnigheid* kunnen brengen, hetgeen mij waarlijk van u spijten zou. En zeg mij eens, met wien zoudt gij, over de gemelde geschillen, op nieuw, *willen* en *moeten* haarkloven? Met de *Remonstranten?* Wel, dezen zijn immers de *zwijgers*, welken gij tot hiertoe den mond niet hebt kunnen openkrijgen! Geloof mij, (ik heb eenige kennis aan hen) voor zoo veel ik hen ken, durf ik u wel verzekeren, dat zij zoo min met u *haarkloven* als *plukharen* willen, en dat gij nooit van hen uwen wil zult hebben, hoewel er bollen onder hen zijn, die u ligt genoeg te doen zouden geven. Zij zijn zoo onkundig niet, dat zij niet weten zouden, dat men met haarkloven over zoo duistere punten, als waarover in 1618 en 1619 voornamelijk getwist en beslist is, het nooit zoo ver kan brengen, dat men het onderling eens worde, wanneer de twist met die drift aangevangen en gevoerd wordt, welke de Vaders, die zich, in gezegde dagen, de beslissing veroorloofden, verbijsterde, en welke gij, om toch te toonen, dat gij van geen minder heiligen en heeten ijver gloeit, dan zij, reeds eer, en zonder dat er werkelijke twist gerezen is, hebt aan den dag gelegd. Waartoe zouden zij zich dan in eenen strijd willen begeven, waarin voor de waarheid niets te winnen is, die voor de rust in Kerk en Staat niet dan verderfelijk zou kunnen zijn, en die, voor eerlijken, slechts aanleidelijk zou wezen, om zich zwaarlijk aan den naasten te bezondigen, en niet tot opbouw, maar tot afbreuk van het Rijk van CHRISTUS, dat gij wilt heeten voor te staan, strekken zou? — Neen, Mijnheer BILDERDIJK! De Remonstranten verblijden zich te zeer over den triumf, welken hetgeen zij altijd als waarheid voorstonden, sedert de dagen van den twist en de beslissing daarover, (waarop gij zoo hoogen prijs stelt) behaald heeft, dan dat zij er nu op nieuw over zouden willen twisten, en daardoor ligtelijk de verdere uitbreiding van dien triumf belemmeren. Het strekt hun te zeer tot voldoening en regtvaardiging, dat de Godgeleerden van *Engeland*, van *Genève*, van den *Pajts* enz., die hunne Vaders weleer hielpen veroordeelen, zich daarover, met duizenden van Nederlanders, sedert lang schamen, en aan de veroordeelden regt doen; en het is zeer ver beneden hen, zich door de weinigen, die daarover met u treuren en-

wrevelig zijn, uit hun goed humeur te laten brengen, en in hunne rust te laten ſtoren.

Wat het verwekken van *ſtaatkundigen* twist belangt: ook dit ſtaat, dunkt mij, voor u al even wanhopig. Het moge, met dezen of genen, tot de eene of andere kleine ſchermutſeling komen; maar gij moet u wonderlijke dingen verbeelden kunnen, zoo gij waant, dat gij in dit land, op nieuw, die bewegingen zoudt kunnen verwekken, wier droevige gevolgen wij zoo lang en zoo bitter beproefd hebben, en waarvan wij, nog maar ſedert zoo weinige jaren, door Gods genadige beſtuuring, en de regtſchapenheid en gematigdheid onzes Konings, zoo gelukkig verlost zijn. Of zijn, meent gij, de tooneelen van verwarring, van verwoesting, van ellende en van gruwelen, welke deze bewegingen elders, ſedert ruim een derde van eene eeuw, te weeg gebragt hebben en nog brengen, zoo bekoorlijk en uitlokkend geweest, dat zij ons in verzoeking kunnen brengen, om te beproeven, of wij ze *hier* vernieuwen kunnen, in eenen tijd, waarin wij, in vergelijking met anderen, eene benijdenswaardige rust, en, indien niet alle gewenschte, toch, voor zoo veel het van menſchelijke pogingen en beleid afhangt, eene uitſtekende mate van geluk genieten? — Indien waarachtig uw doel is, om ons tot het nemen van zulk eene proef op te wekken, zoo zeg ik u in het aangezigt, gij zijt krankzinnig, of uw gedrag is niet te verdedigen, en gij zijt zoo ver af van den geest van CHRISTUS, die *zachtmoedigen en vreedzamen zalig* ſpreekt, dat, zoo het aan uw *hart*, niet aan uw *verſtand*, hapert, gij niet alleen alle gemeenſchap met Christenen onwaardig zijt, maar u ook wel verzekerd moogt houden van van CHRISTUS zelven verbannen te zullen zijn, zoo gij er geene ernſtige boete voor gedaan zult hebben. — Doch ik wil vertrouwen, dat gij zulk een kwaadaardig oogmerk niet hebt, en niet juist hebt berekend, waartoe uw geſchrijf, zoo de menigte aan uwe opwekkingen gehoor gaf, haar zou kunnen vervoeren, en dat gij dus, dit nader inziende, u voortaan wilt matigen, en uwe oproerige aanhitſingen nalaten; en ik wil hopen, dat, zoo gij al van u niet verkrijgen kunt, om de verdediging der Nederlandſche Staatkunde van 1618 en 1619, en der gewelddadige maatregelen, welke er de gevolgen van waren, op te geven, gij echter voortaan de tegenwoordige opgewekt zult laten. — Wat zal u ondertuſſchen ook de voorſtand der *eerſte* baten? Het zij men met u aanneemt,

neemt, dat zij in alles te prijzen was en goedkeuring verdiende, het zij men ze volſtrekt afkeurt en verfoeit, wat zal daardoor veranderd worden in hetgeen er het gevolg van geweest is? Daarenboven: hoe weinige jaren heeft zij zichzelve kunnen handhaven? Hoe ſpoedig toonden die genen zelfs, die er de uitvinders en drijvers van waren, en er zich meesters van het ſpel door gemaakt hadden, ze af te keuren, door tot de oude maatregelen weder te keeren? En is zij ſedert niet altijd door het Publiek veroordeeld? Wilt gij ze nu, door dit Publiek, weder doen goedkeuren? Wat zoudt gij, zoo u dit gelukken mogt, daarbij winnen? — Doch gij grijpt naar de maan. Het Publiek heeft er nu geen belang bij; en, ſedert het daardoor niet meer verblind is, heeft het zelf te goede oogen, om door uwen bril te zien, en zich door u te laten wijsmaken, dat men daardoor alleen goed zien kan, en hetgeen ſcheef is regt kan kijken. Gij zult u dus ook hier ſlechts belagchelijk maken, en er zoo min eenig voordeel als eenigen lof van oogſten. — Hij ſpiegelt zich zacht, die zich aan een ander ſpiegelt. Ons, *Veteranen*, (want ik kan ook van den tijd ſpreken, waarvan gij telkens, met zoo veel lof en goedkeuring, als van *uwen tijd*, alsof gij de eenigſte zeventiger waart, gewaagt) *ons* geheugt het nog, hoe ſlecht en bekaaid een *Advocaat der Vaderlandſche Kerk*, een PAULUS DORTSMA en anderen er afkwamen, toen zij zich aan dezelfde onderneming gewaagd hadden, welke gij nu hebt ter hand geſlagen. Zij moesten, overladen met ſchande, het vaantje ſtrijken en aftrekken. Kunt *gij* u eenige eer beloven van na te praten hetgeen zij zeiden, en hetgeen in nog zoo veler geheugen is? Kan het voor u begeerlijk zijn, zoo begekt als zij, den aftogt te moeten blazen, zonder eenig voordeel behaald te hebben? Kom, dat is waarachtige dwaasheid. Zie er van af, en keer tot uwe rust weder!

Kan ik u daartoe nog niet overhalen, en wilt gij met geweld in het ſtrijdperk blijven en kampen? Dan maak ik nog eene laatſte onderſtelling: en deze is, dat gij toch onmogelijk voor kunt hebben, altoos ſlechts de lucht te ſlaan, zonder doel, om iets te winnen; dat gij u toch voorſtellen en wenſchen moet, om, eenmaal, ten minſte *eenig* voordeel op de door u aangevallenen te behalen, en *eenige* overtuiging te weeg te brengen, dat gij, in ſommigen, niet geheel ongelijk hebt; en dat gij, als gij daartoe komen kunt, de kampplaats gaarne verlaten zult. Nu heeft het mij al lang verwonderd,

niet te bemerken, dat gij u daartoe den weg bereidde en eenig middel aanwendde; en dit heeft mij doen denken, dat gij zulk middel naar uw genoegen niet vinden konde. Wel nu! — en dit overtuige u, (zoo ik er u nog niet van overtuigd heb) dat ik u gaarne wèl wil, en dat de redding van uwe eer, zoo ver die nog te redden zijn moge, mij welgevallig zijn zou — ik wil u daartoe een, indien niet heel gemakkelijk, echter, zoo als ik mij verbeeld, zeker en onfeilbaar middel aan de hand geven. — Tot hiertoe vergenoegde gij u met enkel uit de hoogte te spreken, stout te verzekeren, niets te bewijzen. Gij ziet, dat gaat niet, en het kan nooit gaan, als het krediet niet beter gevestigd is, dan het uwe, of het Publiek niet blinder is, dan het (God zij gelooofd!) thans is in Nederland. En, onder ons, het heeft mij *doorgaans* bevreemd, dat zulk een beroemd Regtsgeleerde, als gij, *die*, zoo als gij zegt, *vijftien jaren lang, bij het achtbaarst Geregtshof van Europa, voor de onschuld en het regt gesproken heeft, en die thans een halve eeuw (om niet van vroeger te spreken) door zijne uitgegevene schriften bekend is*, — dat, zeg ik, zulk een man, die allerbest weet, dat men, voor een achtbaar Geregtshof, weinig kan uitregten, zoo men, hetgeen men beweert, *den regten* niet *genoegzaam* bewijst, en dat de zeker ook achtbare regtbank van het verstandig Publiek, vooral als men er met iets vreemds voor de balie komt, evenzeer duchtige bewijzen vordert, — dat deze dan niet al voorlang begrepen heeft, dat hij, zoo hij in zijne zaak triumferen wil, voor magtspreuken bewijzen moet leveren. Dit dan is het, dat ik u thans aan het verstand wil brengen, en waartoe ik u wil opwekken. Ik wil u evenwel vooreerst niet al te veel vergen. Wilde ik alles opnoemen, waarvan men wel bewijzen van u zou mogen verlangen, gij mogt, door de onoverzienbare moeite, welke u dit kosten zou, worden afgeschrikt. Ik zal u daarom slechts eenige weinige punten opgeven. Wanneer gij, ten aanzien van dezen, slechts redelijk voldaan hebt, en de aanwijzing van meerderen verlangt, zult gij mij gereed vinden, om u daarin te voldoen. Bij voorraad mogen dan de volgende volstaan:

1. Gij beroept u, omtrent hetgeen gij wilt, dat wij, in het Nederlandsch kerkelijk-historisch tijdvak, dat door TRIGLAND, ter zoogenoemde wederlegging van UYTENBOGAERT, behandeld is, gelooven zullen, alleen op de berigten van den

den eersten, en wilt, dat wij, eenigljk op *zijn* gezag, hetgeen hij zegt, als waar, zullen aannemen. Wees nu slechts zoo goed, ons te bewijzen, dat TRIGLAND, die, toen hij zijne Kerkhistorie zou uitgeven, en dezelve reeds was afgedrukt, door de Wethouderen van Leiden, waar zij gedrukt en hij Hoogleeraar in de Godgeleerdheid was, dat is door, in dien tijd, wel zeer orthodoxe mannen, die nog zeer ijverden in de vervolging der Remonstranten, verpligt werd, om eenige bladen, waarin hij zijne eigene Medebroederen zeer vinnig doorstreek, daaruit te ligten, — dat TRIGLAND, die de vernedering moest ondergaan van, toen hij, op den achtsten van Maart des jaars 1650, in persoon, met den Professoralen tabbaard aan, en zijn kostelijk boek onder den arm, voor de achtbare Vergadering der Heeren Staten van Holland gekomen was, om hetzelve aan Hunne Edd. Groot M. M. eerbiedig aan te bieden, het terug te moeten nemen, dewijl een der Leden, de Heer BICKER van Amsterdam, aan de Vergadering kennis gaf, „dat, in dat boek, niet al„leen vele abuizen, maar verscheidene moedwillige leuge„nen waren," enz. — dat die TRIGLAND, die nog daarenboven zien moest, dat de uitgaaf van zijn dierbaar boek, uit hoofde van deszelfs partijdigheid, door Burgemeesteren van Amsterdam, op zware boete, verboden werd, en dat de overtreding van dat verbod aan twee boekverkoopers geld, en aan eenen van hunne knechts gevangenis kostte, — gelief ons (zeg ik) te bewijzen, dat die TRIGLAND, van wiens ontrouw men ook ligtelijk een aantal staalen voor den dag kan brengen, echter, in weerwil daarvan en van het bovengemelde, een meer geloofwaardig Schrijver is, dan eenige anderen, die nooit van onwaarheid zijn overtuigd geworden, en dat men op zijn schrijven en getuigenis alleen, boven dat van alle anderen, af moet gaan.

2. Gelief te toonen, dat GERAERT BRANDT, de beroemde Schrijver van de *Historie der Reformatie*, van het *Leven van den Admiraal* DE RUITER, enz. — dat hij, die weleer de gemeenzame vriend was van velen der uitmuntendste Leeraars uit het *Hervormde* Kerkgenootschap van zijnen tijd, en inzonderheid de boezemvriend van JOANNES VOLLENHOVE, *het doorluchtigst sieraad der Kerkredenaren* genoemd, en van den godzaligen Vader WILLEM SLUITER, Leeraar te *Elbergen*, weleer om zijne stichtelijke Gezangen zoo geacht en geprezen, — dat die GERAERT BRANDT, wien

wien de geleerde en vermaarde ARNOLD MOONEN, Leeraar van *Deventer*, in het fraaije bijschrift op 's mans afbeelding, noemt

„ den Kerkhistoriefchrijver,
„ Met zijn geflepen brein, en zedigheid en ijver,
„ De *Vrededochter*, die, ten dienst van 't vrije land,
„ De vlugge vedet voert,"

dat hij (zeg ik) een *ongeloofwaardig* Schrijver is; en lees eens zijnen *vreedzamen Christen*, (gij zult er menige voor u belangrijke les in vinden) en overweeg dan, hoe fraai het u ſta, die aanhoudend, tegen de braafſte, gematigdſte en verſtandigſte mannen, buldert, raast en tiert, en hen, ſchoon zij u nimmer een ſtroo in den weg legden, of konden leggen, ſchelde en lastert, aan hem, die ik mij niet herinner, dat zich ooit een hard woord tegen iemand ontvallen liet, een' *brutalen ſtijl* en *valſche voordragt* toe te ſchrijven.

3. Doe vervolgens uw best, om ons te overreden, dat de Schrijver van onze *Vaderlandſche Hiſtorie*, van *Amſterdams Opkomst* enz., en van zoo menig ander verdienſtelijk geſchrift, JAN WAGENAAR, in weerwil van den lof, hem gegeven door honderden van kundige mannen, inzonderheid door de Heeren en Meesters H. VAN WIJN, N. C. LAMBRECHTSEN en A. MARTINI, en door den geachten *Hoornſchen* Leeraar E. M. ENGELBERTS en anderen, allen doorkneed in onze geſchiedenisſen, die zijn verhaal waardig keurden, om het met hunne *Bijvoegſels*, *Aanmerkingen* en *Naleezingen* te verrijken, en door den Hoogleeraar J. W. TE WATER, een man, in alles nevens de voorgaanden te noemen, die het niet beneden zich achtte, zijne pen te leenen, om het gezegd verhaal, ten dienſte onzer jeugd, te verkorten, — in weerwil van de eer en voorkeur, welke onze geëerbiedigde Koning aan dat verhaal bewees, en de goedkeuring, welke hij er aan gaf, toen hij van onzen tegenwoordigen Rijks-Hiſtorieſchrijver vorderde, dat hij hetzelve zou vervolgen, — overreed ons (zeg ik) dat die WAGENAAR toch, in weerwil van dit alles, geen' anderen naam verdient, dan dien van, gelijk gij hem noemt, *den laffen* WAGENAAR, *die, in zaken en uitdrukkingen altijd even onkundig, bedriegt*, en *ja vlijtig, maar onbedreven, en van alle vereischten ontbloot* was. En, daar het onzeker is, of gij door deze *vereischten* zijne *bekwaamheden* verſtaat, of zijne *bronnen*, de *ſtoffen*, wel-

welke hij verwerkt heeft, zoo helder ons dit eens op, en laat ons tevens hoofen, welke de fraaije *bronnen* zijn, die hij niet gekend én geraadpleegd heeft, en waaruit gij pocht uwe historiekennis geput te hebben. Doe dit vooral, eer, of ten minste op denzelfden tijd als, gij onderneemt, de oe-TROUWE *Geschiedenis van het Vaderland* uit te geven, hetwelk gij zoo aandoenlijk klaagt, u, door het despotiek Gouvernement van NAPOLEON, belet te zijn; opdat wij, met een' oogopslag, zien mogen, of zij waardig is gelezen, of, met het prulwerk van den door u geroemden Courantier HEERING, naar den komenijswinkel, of elders, gezonden te worden.

Mij dunkt, gij zult aan dit opgegevene zoo al tamelijk werk vinden; doch, daar gij voor geen klein of groot gerucht vervaard zijt, moogt gij er, zoo gij het goedvindt, eene wederlegging bijvoegen van de *Verantwoording der wettelijke Regering van Holland* van onzen doorluchtigen DE GROOT, en bewijzen, waartoe de voormalige Presidént van Hollands achtbaren Hoogen Raad, de groote BIJNKERSHOEK, verklaarde geene kans te zien, dat het aan de gewelddenaars van 1618 en 1619 toekwam, om zich de regtspraak over den grijzen BARNEVELD *cum suis* aan te matigen, en dat zij hen naar regt en verdiensten hebben doen vonnisen. Doch, om niet vele vergeefsche moeite te doen, zoo herinner u aan OLDENBARNEVELD's *eer verdedigd*, in den jare 1773 uitgegeven door den Schrijver der voorafgegane *Memorie in de zake der Remonstranten*.

Is dit u nog niet genoeg, dan zoudt gij velen uwer lezeren nog kunnen verpligten, door hun den grond te verklaren, waarom de Raadpensionaris JAN DE WITT, omdat hij ('t geen niet eens in zijn eigen vermogen was) de teregtstelling niet voorkwam van een' der vier guiten, die hem, in den nacht, moorddadig aanvielen, en hem op die wijs behandelden, dat zij hem, in den waan, dat zij hem hadden afgemaakt, op de publieke straat liggen lieten, een *wreedaard* moet heeten, en daarentegen MAURITS, zonder wien BARNEVELD, aan wien hij duizendvoudige verpligting had, nooit op het schavot zou gestorven zijn, en die gedoogde, dat van *vijftien* personen, welke aanleggers of medewustigen waren van het ontwerp, om hem om te brengen, en welks uitvoering gelukkig voorkomen werd, *drie* onthalsd en gevierendeeld, *vier* onthalsd, wier ligchamen op raden en hunne

ne hoofden op ſtaken of pennen geſteld werden, en *acht* anderen, die niet dan verwijderde kennis van den toeleg gehad hadden, welken ſommigen van hen hadden voorgenomen te ontdekken, mede onthoofd, doch begraven werden, — waarom (zeg ik) die MAURITS, aan wien het ſtond, om gratie te verleenen, den naam moet dragen van den *zachtmoedigen* enz. — Gij zoudt hier ook iets kunnen zeggen tot betoog, hoe regtmatig aan WILLEM DEN II, die Amſterdam dacht te vernoſen, en eenigen zijner Meesters met geweld naar *Leeuwaerden* liet voeren, de titel van den *beminnelijken*, hem door door u gegeven, toekome.

Voor ſlot wenschte ik hier nu nog eene kleine opheldering bij, hoe men, met zulk eene fijne kennis van hetgeen zedelijk goed en ſlecht is, als gij u eigen waant, het gelukkig middel, waarvan zich MARIA VAN REYGERSBERCH, tot verloſſing van haren man uit den kerker, bediende, te gelijk eene *geoorloofde en lage* list kan heeten; en hoe het beſtaanbaar zij, dat men den mond aanhoudend volheeft van *zedelijkheid*, over de verdorvenheid der Eeuw uitvaart, en zichzelven als een *Heilig* vent, en tevens, in elken bundel zijner gedichten, ſtukken vlecht, die geen anderen naam, dan dien van *Bordeelzangen*, verdienen, welke geene eerlijke vrouw kan lezen, en geen braaf huisvader, die alle *vuilbekkerij* verfoeit, in zijn huis wil dulden, uit vrees, dat zij zijnen kinderen in handen mogen komen.

Zie daar, wat ik u, ten uwen dienſte, wel wilde ſchrijven en voorſtellen. Doch merk wel op, dat ik, om hier boven gemelde redenen, noch over leerſtellingen, noch over ſtaatkunde, noch over iets anders met u twisten, maar alleen zien wil, wat gij op het voorgeſtelde zult antwoorden, en aan mij voorbehoude, het te beoordeelen: en hiermede ben ik

Uw Dienaar

Rotterdam,
Januarij 1824.

ADR. STOLKER.

BOEKBESCHOUWING.

HERMANNI BOUMAN Oratio de Belgio, disciplinae theologicae, nostra inprimis aetate, sede pulcherrima et maxime opportuna: dicta d. 20 Maji 1823. 8vo. 40 pp.

HERM. JOH. ROYAARDS Oratio de hominum gentiumque varietate, in Christianae societatis historia observanda: habita d. 20 Junii 1823. 8vo. 47 pp.

Wij voegen deze beide Latijnsche redevoeringen bijeen, als behoorende tot dezelfde Akademie en dezelfde Godgeleerde Faculteit, en kort, juist één maand, na elkander uitgesproken, de eerste bij het aanvangen van het gewone, de andere van het buitengewone Hoogleeraarsambt in de Godgeleerdheid. Daar beide ons zoo spoedig mogelijk ter hand gesteld zijn, zouden wij aan de begeerte der Schrijveren niet voldoen, indien wij met de aankondiging derzelven wachtten, tot dat zij in de Jaarboeken der *Utrechtsche* Akademie geplaatst zullen zijn en algemeen verkrijgbaar gemaakt worden, hetwelk, zoo wij het wel hebben, nog een geruimen tijd duren zal; en beide stukken verdienen ten spoedigste en eenigzins uitvoerig aangekondigd te worden, daar beide den gunstigsten aanleg ten duidelijkste doen blijken, zoodat men de *Utrechtsche* Hoogeschool met de beide nieuwe Hoogleeraren in volle ruimte geluk kan wenschen.

De Heer BOUMAN, dan, voorheen Predikant te *Finsterwold* in *Groningen*, heeft eene regt vaderlandsche stof gekozen voor zijne Intreërede, en *Nederland beschouwd, als, vooral in onze dagen, de schoonste en geschiktste zetel ter beoefening der godgeleerde wetenschap.* Na vooraf bepaald te hebben, dat hij, natuurlijk, het meest de Protestanten bedoelt, en, van het vaderland sprekende, het oog op deszelfs voormalige grenzen heeft, verdeelt

hij zijne Redevoering in twee Hoofddeelen, in wier eerſte hij wilde aantoonen, dat de *Nederlanders*, uit hunnen aard, bijzonder tot het beoefenen der Godgeleerdheid geſchikt zijn; waarna hij, ten tweede, den gunſtigen toeſtand dier wetenſchap in ons vaderland wilde beſchouwen, zoo als dezelve in onze dagen is. In het eerſte wordt ſtilgeſtaan bij de groote *godsdienſtigheid* der *Nederlanderen*, die zich te allen tijde, ja zelfs onder de laatſte dwingelandij der *Franſchen*, op meer dan één wijze heeft geopenbaard, — bij hunne onvermoeide *werkzaamheid*, die zij, zoo wel in het handhaven van hunnen grond tegen de zee, als in het beoefenen der kunſten en wetenſchappen, en bijzonder der Godgeleerdheid, op eene onvergelijkelijke wijze hebben aan den dag gelegd, — eindelijk bij hunne regtgeaarde *zedigheid*, die, althans meesttijds, zich, in hetgeen den Godsdienst betreft, binnen de palen van het menſchelijk verſtand wist te houden, en bij die genen het meest kenbaar was, die het meest in grondige geleerdheid uitblonken. Hierop volgen, zeer gepast, eenige tegenwerpingen, ontleend van de hevige godgeleerde twisten, die ons vaderland beroerd hebben, en van het klein getal ſchriften, tot regt verſtand des Bijbels, in hetzelve, vóór de tijden van ERNESTI, uitgekomen. Openhartig erkent de Heer BOUMAN, dat, niet lang na GROTIUS, eene zekere verkeerde wijze van uitleggen het allermeest behaagde. Dan, met regt merkt hij op: dat zulks na die hevige twisten, en bij den al te grooten eerbied voor de *Ariſtoteliſche* of de *Carteſiaanſche* wijsbegeerte, geenszins te verwonderen is; dat, daarenboven, de twisten der *Episcopalen* en *Presbyterianen* in *Engeland*, en die der *Syncretisten* en *Piëtisten* in *Duitschland*, met niet minder hevigheid gevoerd zijn, niet minder lang geduurd en niet minder kwaad gedaan hebben, dan die der *Voetianen* en *Coccejanen*, welke ten naastenbij in denzelfden tijd onder ons plaats hadden; dat er, eindelijk, tot eer van ons vaderland, in die zelfde donkere tijden, Godgeleerden geweest zijn, betere tijden waardig, en, onder anderen, de beroemde *Utrechtſche*

Ge-

Geleerde, HERM. WITSIUS; ja dat, *en* uit onzen ERASMUS, zonder wiens behulp de Hervorming niet ligt tot ſtand zou gekomen zijn, *en* uit onzen GROTIUS, die den weg aan ERNESTI gewezen heeft, *en* uit onzen VENEMA, door *Hongaren* zelfs als de eerſte Godgeleerde van *Europa* geroemd, blijkt, hoezeer te allen tijde ons land de ſchoonſte zetel was der Godgeleerdheid.

Daar dus, zelfs in de ongunſtigſte tijden, de echte ſtudie der Godgeleerdheid uit ons vaderland niet geheel geweken was, kan men reeds daaruit opmaken, hoezeer de vaderlandſche grond, in onze dagen, voor die ſtudie bij uitnemendheid geſchikt is. Met deze aanmerking tot het tweede gedeelte zijner Redevoering overgaande, verheft de Heer BOUMAN den lof der Heeren VAN HOGENDORP, FALCK en KEMPER, die, door zich aan het hoofd der Omwenteling te ſtellen, zich allerverdienſtelijkſt maakten, zoo wel omtrent het Vaderland, hetwelk onder het juk van NAPOLEON zuchtte, als omtrent de Godgeleerdheid, voor welker voortdurenden bloei onder het *Franſch* beſtuur te vreezen was. Voorts brengt hij de verſchuldigde hulde aan onzen Koning, die, onder anderen door de vrijheid der drukpers, aan de Godgeleerdheid eene groote weldaad bewezen heeft. Hier komt bij, dat thans in ons vaderland aan alle de Christenen, van welke geloofsbelijdenis ook, gelijke regten worden toegekend, en de in hunne gevoelens verſchillende Protestanten door den band des vredes en der eendragt onderling verbonden worden, (een voor de ſtudie der Godgeleerdheid allerheilzaamſte toeſtand;) alsmede, dat die ſtudiën, die met de zoo even genoemde in het naauwſte verband ſtaan, allergelukkigst bloeijen, namelijk de *Griekſche*, de Latijnſche en de Oosterſche Letterkunde, de Wijsbegeerte en de Oudheidkunde: de behandeling van het laatstgenoemde vak in ons land wordt, kortelijk, verheven boven die, welke in het naburig *Duitschland* veelal plaats heeft, alwaar zeer velen zich aan de ſtoutſte en ligtzinnigſte gisſingen omtrent de geſchiedverhalen, bijzonder die in de gewijde oorkonden vervat zijn, overgeven. Voorts wordt

nu de bloeijende toeſtand der Godgeleerdheid, in ons vaderland en in onze dagen, afgemaald. Deze bloei moet niet gewaardeerd worden naar het klein getal van werken, die over de Godgeleerdheid bij ons uitkomen, vergeleken met de menigte derzelven bij onze naburen. De vaderlandſche zetel toch dier wetenſchap is niet uitgebreid, en velen der *Hollandſche* Geleerden zijn huiverig om iets uit te geven. Met dat al is het blijkbaar, wat onze *Hollanders* vermogen. Onder de menigte verſchillende gevoelens, die openlijk tegen de grondwaarheden van het Christendom in de laatſte jaren zijn voorgedragen, is er geen van eenigen naam, dat door de geleerdheid, de vlijt en de godsdienſtliefde der *Hollanders* niet is onderzocht en beſtreden; waaraan de door het *Teylerſche* en het *Haagſche* Genootſchap uitgeſchrevene prijsvragen zeer veel toegebragt hebben. Daarenboven zijn er onder ons mannen geweest, die, zonder eenige roeping, zich allerverdienſtelijkſt omtrent de zaak van den Godsdienst hebben gemaakt, zoo als *Utrecht* alleen heeft opgeleverd in VAN ALPHEN, DE PERPONCHER en VAN BEECK CALKOEN. Eindelijk blijft het Goddelijk gezag van JEZUS en de Apoſtelen, dat zoo ſterk te *Jena*, *Leipzig* en *Göttingen* onderſteund wordt, in ons vaderland geeerbiedigd, en wordt zoo wel te *Utrecht*, *Leiden* en *Groningen*, als te *Amſterdam*, *Deventer* en *Franeker* gehandhaafd; ja door de voornaamſte Godgeleerden van andere gezindheden erkend; en zoo min het *Rationalismus* als het *Myſticismus* der *Duitſchers* kan bij de wijze en ſtandvastige *Hollanders* opgang vinden.

Dit is de hoofdzakelijke inhoud dezer Redevoering, die met gepaste aanſpraken beſloten wordt: en uit deze eenvoudige opgave kan ieder zien, hoe welgekozen het onderwerp, en hoe zaakrijk tevens en populair deszelfs behandeling is. Jammer is het, dat de voordragt op meer dan éene plaats wat duister is, hetwelk wij gaarne toeſchrijven aan de kortheid, die de Heer BOUMAN heeft willen betrachten. Behalve dat, heeft, doorgaans, de Latijnſche ſtijl iets ſtroefs en gedrongens in de conſtructie,

tie,

tie, dat het lezen zeer lastig maakt. Immers, offchoon men, niettegenſtaande zijne overzedige betuiging in den aanvang der Redevoering, duidelijk zien kan, dat de Schrijver zich bijzonder in het Latijn geoefend heeft, en uitnemend geſchikt is, om den *Hollandſchen* roem van een' echt Latijnſchen ſtijl te helpen ſtaven, ſchijnt hij, in dit ſtuk, uit vrees van het Latijn al te plat te ſchrijven, zijnen ſtijl wat al te zeer gekunſteld te hebben. Bij de beste *Romeinſche* Schrijvers vindt men zulk eene gezochte en gedurige omzetting van woorden niet, en de conſtructie is bij hen meestal natuurlijk en duidelijk.

Wat den Heer ROYAARDS betreft, deze heeft een onderwerp gekozen, hetwelk met het vak, dat hem bijzonder ſchijnt opgedragen te zijn, zoodanig in verband ſtaat, dat men uit deszelfs keuze kan nagaan, welke wijze van behandeling de jonge Hoogleeraar zich in hetzelve hebbe voorgeſchreven. Dit onderwerp is, *de verſcheidenheid van volken en menſchen, welke in de geſchiedenis der Chriſtelijke kerk is op te merken.* De ſtof is ſchoon, en de behandeling zoodanig, als men van den jeugdigen Geleerde verwachten moest, die zich, zoo wel door zijne doctorale Verhandeling over den tweeden Brief van PAULUS aan de *Corinthiërs*, als door zijne bekroonde Proeve over den geest en het belang van het boek *Daniël*, veel roems verworven had.

Het geheele ſtuk is in een' wijsgeerig-geſchiedkundigen geest opgeſteld, in een' geest, zoo als Prof. VAN HEUSDE de geſchiedenis behandelt; gelijk men kan opmaken uit de aanſpraak, aan dezen Hoogleeraar door zijnen Leerling ROYAARDS gedaan. Wij zullen ook van deze Intreêrede den loop der hoofddenkbeelden zoo veel mogelijk opgeven. — Het is den mensch eigen, dat hij, overal en te allen tijde, in al wat hij verrigt, zijnen bijzonderen aard zóó opvolge, dat men in de zaken, die hij behandelt, de indrukſelen daarvan zien kan, daar hij ieder derzelve naar zijne eigene en bijzondere geaardheid doet voorkomen. Dit is in andere dingen evenzeer op te merken als in de lotgevallen en daden der volken; derhalve ook in

de Christenheid. Offchoon immers de Christelijke Godsdienst van eenen hemelschen oorsprong is, en ter volmaking des menschdoms geschonken, is dezelve echter door God aan menschen gegeven, die, verschillend van aard zijnde, al wat zij ontvangen naar hunne eigene wijze van denken en handelen schikken. Met deze gepaste inleiding tot de aankondiging van zijn bepaald onderwerp overgaande, wil de Schrijver, naar zijn oogmerk, vooreerst de volken beschouwen, die den Christelijken Godsdienst aangenomen hebben, dan de politieke inrigtingen en gezindheden, die bij dezelve plaats hadden, eindelijk de bijzondere wijze van gevoelen, van denken, van filozoferen, bij dezelve in zwang.

Wat nu het eerste betreft, hier komt terstond voor den geest, dat de Christelijke Godsdienst denzelfden loop en voortgang gehouden heeft, als de beschaafdheid: want, gelijk deze van het Oosten tot de *Gricken* en de *Romeinen*, en naderhand tot de *Duitsche* volken is overgegaan, zoo was ook de loop van den Christelijken Godsdienst; en dit is niet bij toeval geschied. Trouwens, dit was de natuurlijke gang der volken en van het menschelijk geslacht, dat de beschaafdheid van het Oosten naar het Westen, en vervolgens naar het Noorden trok. Voorts heeft de Christelijke Godsdienst zich verschillend vertoond, naar gelange van het verschil dier volken zelve, en, als 't ware, van derzelver bijzondere gezindheden en zeden eene bijzondere kleur aangenomen. De Oosterlingen zijn levendig van verbeelding, en houden veel van het verhevene; en de Christen-sekten in het Oosten kwamen dus met verhevene dingen, zoo als Hemelsche Geesten, voor den dag. De *Gricken* waren liefhebbers der wijsbegeerte; en alle de Christen-sekten van *Griekschen* oorsprong onderscheidden zich door fijngesponnene redeneringen. De *Romeinen* waren groote politieken; en te *Rome* vestigde zich een kerkelijk bestuur, als dat van een rijk. — De *Duitsche* volken, die zich bijna door geheel *Europa* verspreid hebben, kunnen in Zuidelijke en Noordelijke volken verdeeld worden, beide zeer verschillende van el-

kan-

kander. De eerſten zijn het meest met die dingen ingenomen, die de uiterlijke zinnen aandoen en behagen; de anderen houden meer van hetgeen zedelijk is, en zijn zeer op vrijheid gezet. Dit heeft men ook in de geſchiedenis der Hervorming gezien. Deze behaagde noch aan de *Italianen*, noch aan de *Spanjaarden*, maar meest aan de Noordſche volken; en in *Duitschland* ontſtond een hevige oorlog voor de vrijheid. Deze zucht voor de vrijheid was bijzonder eigen aan de inwoners van onze gewesten; zoodat, na eenen tachtigjarigen oorlog, de zaak der Protestanten in ons vaderland volkomen zegevierde.

Wat, ten tweede, den politieken toeſtand der volken aangaat, deszelfs verſchil bij de onderſcheidene volken teekent zich in den politieken toeſtand der kerk. JEZUS heeft, in een' politieken zin, geene kerk geſticht; maar de volken hebben het beſtuur der kerk naar hunnen verſchillenden aard ingerigt. In de geheele oude wereld waren overal republieken; en uit de *Democratie*, of volksregering, ontſtond veelal de *Aristocratie;* uit deze de *Oligarchie*, of regering van weinigen, en hieruit de alleenheerſching. Dergelijke omwentelingen heeft de Chriſtelijke kerk ook ondergaan. Eerst had dezelve de gedaante van eene volksregering; door het vermeerderen van kerkelijke bedieningen, en, onder anderen ook, door de vergadering van Synoden en Conciliën, werd haar vorm aristocratisch; door het vervolgens opgekomen denkbeeld van de eenheid der kerk, en door de onderſcheiding van geeſtelijkheid en leeken, ontſtonden Patriarchen, die, weinig in getal, eene Oligarchie uitmaakten. Onder deze bragt de Roomſche Patriarch de regering der kerk eerst tot eene Monarchij, en naderhand tot Despotismus: dan, even gelijk het civiel Despotismus niet beſtendig pleeg te zijn bij de volken, zoo kon het kerkelijk Despotismus ook geen ſtand houden. — Het is, daarenboven, van belang, alhier op de politieke gezindheden bij de *Grieken* en de *Romeinen* te letten. De kerkelijke genootſchappen bij de eerſten waren tot onderlinge vereeniging geneigd; zoodat men in de algemeene Synoden, als 't ware, de

vergaderingen der *Amphictyonen* en de bondgenootſchappen der *Bœotiërs* en *Achaërs* herleven zag. Bij de Latijnſche kerk was de Roomſche Biſchop meer en meer geneigd tot die zelfde overheerſching, welke het oude *Romeinſche* rijk kenſchetſte.

Eindelijk, de menſchen hebben op de Goddelijke leer van JEZUS hunne bijzondere wijze van gevoelen, van denken, van filozoferen overgebragt. De leerwijze van JEZUS was zeer eenvoudig: dan, de menſchen hebben hunne eigene wijsheid in de eenvoudige Evangeliſche leer willen invoeren. Hieruit ontſtond de Godgeleerdheid, en uit deze de godgeleerde wetenſchappen, welker toeſtand verſchillend was, naar de verſchillende wijsbegeerte der tijden. Met voorbijgang der oudere tijden, van de Oosterſche, van de nieuwe Platoniſche en van de Scholaſtieke wijsbegeerte, worden alleen de latere tijden beſchouwd. In de 18de eeuw ſchenen de *Duitſche* volken hunnen filozofiſchen leeftijd ingetreden te zijn. Nadat de *Engelſchen* het Deïsmus voorgeſtaan, en de *Franſchen* met hunne ſpotternijen den Godsdienst aangerand hadden, hebben de Godgeleerden in *Duitschland* den geopenbaarden Godsdienst aan de oppermagt der Rede alleen onderworpen, zoodat deszelfs gronden weggenomen worden. Vanhier de zoogenoemde *Rationalisten*, en een ſtrijd tusſchen dezen en de *Super-naturalisten*, die zich aan het oude geloof vasthouden; terwijl men, om beide partijen te bevredigen, in onze dagen het *Religioſismus* of *Mysticismus* heeft uitgevonden. Ondertusſchen is de ware wijsbegeerte, die, volgens het gevoelen der Ouden, beſtaat in het onderzoeken van hetgeen *ſchoon*, *goed* en *waar* is, in geenen deele nadeelig voor den Godsdienst, maar zeer voordeelig voor denzelven. Dit blijkt in ons vaderland, alwaar de verkeerde en voor de Godgeleerdheid hoogstnadeelige wijsbegeerte over 't algemeen met verachting wordt beſchouwd, en de zucht naar het ſchoone, goede en ware, thans meer dan ooit, haren weldadigen invloed op de Godgeleerdheid betoont. Hierdoor komt de Heer ROYAARDS in aanraking met het onderwerp, door den Heer BOUMAN be-

behandeld; en, nadat hij dit, op eene voor dezen zijnen Ambtgenoot vleijende wijze, erkend heeft, ſpreekt hij nog, met een woord, over de verdienſten onzer voorvaderen omtrent de Godgeleerdheid, over den aard en het belang der kerkelijke geſchiedenis, en over het ſtreelend vooruitzigt voor den Godsdienſt in de toekomst. Nu volgen de aanſpraken, onder welke ons het meest getroffen heeft die van den jongen Profeſſor aan zijnen waardigen Vader, wien ligchaamsongeſteldheid belette bij de plegtigheid tegenwoordig te zijn.

De ſtijl van het geheele ſtuk is vloeijend en levendig. Hier en daar zou men wel eene aanmerking kunnen maken op deszelfs zuiverheid. Op pag. 42, reg. 11 en 12, ſtaat *ut* verkeerdelijk met een' *Indicativus*. Deze grove grammatikale fout had bij het drukken behooren verbeterd te zijn. Onder het uitſpreken zal niemand, mogelijk, dezelve opgemerkt hebben.

De nabijzijnde ondergang der tegenwoordige Wereld, en de vernieuwde ſtaat der Aarde, door H. HENTZEPETER. *In 's Gravenhage, bij* C. van Greeven, 1822. *In gr.* 8*vo.* 75 *Bl.* *f* :-70.

Er wordt eene grootere mate van geduld vereiſcht, dan wij bezitten, om dit boekje te herlezen; dat geduld werd reeds bij de eerſte lezing op eene ſterke proef gezet. Wij zullen trachten ons zoo veel te herinneren, dat wij voor het minſt eenig verſlag kunnen doen. Gemakkelijk is dit niet; want *de een heeft den geest der Profetiën, een ander dien der Gezondmakingen*, enz. zegt de Schrijver: wij bezitten geen van die beide; en daar nu de gave der Profetiën aan den *nietswaardigen* HENTZEPETER (zoo noemt hij zichzelven) is verleend, zoo is hij ons te hoog verlicht, om zijne voorlichtingen in de aanſtaande groote gebeurtenisſen, door de profetiën, *op de gezonde rede rustende*, naar eisch te kunnen waarderen, of zelfs maar bevatten. Zoo veel blijkt ons uit 's mans geſchrijf,

dat er wat gebeuren moet, want dat de wereld op een eind loopt. Maar de wereld is, zegt hij, *niet onze aardbol*, nog minder *het geschapendom*, dat zich op denzelven bevindt, maar alleen *de thans bestaande orde van zaken*, en wel voornamelijk het rijk der duisternis, hetwelk het *monarchaal* bestuur, zoo als hetzelve thans bestaat, in zijnen val zal medesleepen. Dat monarchaal bestuur is toch eene wetgevende en het kwade straffende magt, door God ingewilligd en toegestaan, om het oproerig menschdom eenigermate te bedwingen. — Zoo veel wij kunnen opmaken, zal het nu in 1823 naauwelijks 13 jaren duren, of die wereld loopt ten einde. En wat dan? — Ja! een duizendjarig rijk, enz. enz. Maar de Lezer gelieve het verder in het boekje te zoeken; ons schemert het voor de oogen, zoo duidelijk, krachtig en bondig is het betoog, hetwelk met zielroerende aanspraken aan de *onderdanen van het rijk der duisternis*, de *Koningen van het rijk der Monarchijen* — en de *onderdanen van het rijk des lichts* besloten wordt.

Van HENTZEPETER's (den nietswaardigen, de man zegt het zelf) godgeleerde en uitlegkundige bekwaamheden zij het volgende ter proeve: „ Wat ligt er ongerijmds in opgesloten, dat de hooge, eeuwige, eenige „ en algenoegzame God, die een Geest is, zichzelven „ in drie bijzondere deelen verdeelde, daar het plan der „ Schepping zulks vorderde? — dat Hij het eene deel „ zijn eenig eeuwig geboren Zoon noemde, en het ander „ deel den H. Geest? Op die wijze kon de Schepper „ zeggen: *laat ons menschen maken, naar onzen beelde „ en naar onze gelijkenis.* — Toen de volheid des tijds „ gekomen was, zond God zijnen Zoon in de wereld, en „ bekleedde dat deel van zijnen Goddelijken Geest met „ ons vleesch en bloed. Kon de Zaligmaker op die „ wijze niet zeggen: *die Mij ziet, ziet ook den Vader?* — „ Daarenboven zonderde God het ander deel van zijnen „ Geest af, om in den vervallen mensch zijn verloren beeld „ weder op te rigten en te herscheppen, en noemde om „ deze reden hetzelve deel God, den Heiligen Geest.

„ Zijn

„ Zijn er op die wijze geene drie perſonen, en zijn dan
„ deze drie geen eenig God te zamen? — Huldigt en aan-
„ bidt derhalve een Drieëenig-God, en *gij zult leven,*
„ *al waart gij ook geſtorven!*"

Van zulk eenen ſchranderen man mag men immers veilig verwachten, dat hij verder in de toekomst ziet dan wij, en de raadſelen der Openbaring ontraadſelen kan? Verſtaan wij hem niet; wel nu, hij verſtaat zichzelven immers wel?... Hij moest dan ook eenigſlijk maar voor zichzelven ſchrijven, en het geſchrevene terughouden: de Lezer heeft er niets aan; hij bevat het, waarſchijnlijk, even min als wij.

Beeldengalerij uit het inwendige leven. Door den Schrijver van Keus en Leiding. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. In gr. 8vo. 266 Bl. f 2-50.

Het is zoo aanſtonds niet duidelijk, wat deze titel aanduiden wil. Wij verwachten tafereelen, en ontvangen die ook; en het inwendige leven zal die geſteldheid van geest en hart beteekenen, welke, bij het genot des levens hier op de wereld, hooger genot kent en bezit, dan het aardſche leven, zonder het gevoel van en het uitzigt op de betere wereld, kan geven. Eenige waardige huisgezinnen, door hartelijke vriendſchap vereenigd, verzamelen zich van tijd tot tijd tot het onderling genot der ſchoone natuur, het huisſelijk geluk, en het deelnemen in elkanders lief en leed; zij houden zich dan tevens bezig met onderhoudende geſprekken, en deelen elkander ſoms opzettelijk door hen vervaardigde opſtellen mede. Bij het eerſte beeld, *de Verheerlijkte* genoemd, vinden wij het gezelſchap bijeen, uitgezonderd een der vrienden, dien het geleden verlies eener onvergetelijke geliefde terughield; hij kwam evenwel nog vóór men ſcheidde, en natuurlijk liep nu het geſprek over zijn verlies en de dierbare, nu zalige, vriendin. Hij teekent haar karakter en liefde en zijn geluk. Het tweede ſtuk bevat brieven en andere opſtellen

ten der overledene, die de echtgenoot den vriendenkring te lezen gaf; dit zoogenoemde tweede beeld heeft *verheven Liefde* ten opschrift, en teekent dezen hartstogt bij de waardige vrouw in al zijne kracht, bijna tot het overdrevene toe, maar tevens in deszelfs zuiverheid en strekking tot bovenaardsch, en iets veel edelers dan zinnelijk genot. *Gisela*, het derde beeld, is van eenen anderen aard: dit vrouwtje is de boven alle verbeelding liefhebbende, toegevende en getrouwe gade, die, door hare alles opofferende en alles overwinnende liefde, den echtgenoot, dien wij harer onwaardig rekenen, uit den kerker en van den dood redt, en, hetgeen meer nog zegt, hem het hart verteedert, en, als eene trouwe dienstmaagd des Heeren, dat hart vormt tot menschenliefde en vergeving. Het vierde beeld, *de beide Predikanten te Christenfels*, is een eenvoudig, maar zeer menschkundig en leerzaam verhaal, dat de behartiging verdient van lederen geestelijke, ja van iederen Christen. Het is de geschiedenis van het hart van twee waardige leeraren, wier harten eerst van elkander verwijderd en daarna hereenigd werden, en geeft het overtuigendst bewijs, dat voordeel, eer en toejuiching in geenen deele den edelen man vergenoegen kunnen, maar ware Christuszin en heilige vereeniging en liefde alleen eene zalige rust geven; welke iedere andere ontbering overvloedig vergoedt. Het vijfde beeld heet: *de Schrijnwerker bij de doodkist van den Vorst.* Het bevat eene latere ontmoeting van den treurenden echtgenoot, dien wij bij het eerste beeld hier leerden kennen, en voorts een droevig en schrikbarend verhaal van eenen Vorstenstam, dien het noodlot, de Nemesis van het noodlot, vervolgde en uitroeide. De bekende geschiedenis van den Lydischen Koning Croesus wordt vervolgens aangevoerd; terwijl geheel dit tafereel eindigt met aanwijzing van het tegenwoordig misbruik der voorstelling van een vergeldend noodlot, en het gevoel wordt opgewekt, dat de mensch de eeuwige Regtvaardigheid nimmer van onregtvaardigheid beschuldigen kan, maar, indien hij buitengewoon ongelukkig is, den grond daarvan in een of ander begaan misdrijf moet

zoe-

zoeken, *bijaldien hij namelijk* (en deze opmerking verzoende ons weder met den Schrijver, dien wij anders hadden moeten te regt wijzen, bij al de geschiedkundige waarheid van zijne voorstelling der Nemesis) *nog niet verheven genoeg denkt, om in de schikkingen* (der eeuwige Regtvaardigheid) *het oogmerk te erkennen, om hem van alle schuld en neiging tot zonde te bevrijden, door hem de goederen der wereld tot geen ander einde te onttrekken, dan om zijn hart, langs dien weg, te verbeteren.*

Handboek voor Droogisten- en Apothekersleerlingen; door P. J. CAMPAGNE, *Lid der provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in Gelderland, en Apotheker te Tiel. Te Tiel, bij* C. Campagne. 1823. *In gr.* 8vo. *XVI en* 490 *Bl. f* 4-80.

Dit Handboek moet inzonderheid strekken, om de genen, voor welken het geschreven is, eene handleiding te geven tot eene meer wetenschappelijke kennis van die voorwerpen, welke zij dagelijks behandelen, de Droogerijen namelijk en fabrijkmatig bereid wordende scheikundige Geneesmiddelen. Te dien einde handelt de Schrijver, na een kort Voorberigt en Inleiding, waarin hij zijn oogmerk blootlegt en het nut van zoodanig eene wetenschappelijke kennis aanstipt, eerst over de beschouwing van de *ruwe voortbrengselen der Natuur*, welke verre het grootste gedeelte van dit boek inneemt. Hierin gaat hij zoo te werk, dat hij *eerst* in 't algemeen de eigenlijke strekking en voordeelen eener systematische kennis der Natuur opgeeft, en *vervolgens* de geneesmiddelen, welke de drie rijken der Natuur opleveren, naar de kunstmatige rangschikking van LINNÆUS (met eenige veranderingen evenwel, vooral ten aanzien van de planten) optelt, en zoodanig beschouwt, dat hij vooral de kenteekenen van echtheid en deugdzaamheid, de vervalschingen en middelen, om dezelve te kennen, kort en zakelijk voordraagt, en, waar het te pas komt,

komt, de voortbrengſelen der Natuur, waarvan die geneesmiddelen ontleend worden, de wijze van verzameling en aanſchaffing, voorts van vele de beſtanddeelen enz. opteekent. De Schrijver ſchijnt zich in deze behandeling vooral HAGEN en TROMMSDORFF ten rigtſnoer geſteld te hebben. — Vóór de bijzondere beſchouwing der geneesmiddelen uit elk rijk gaat eene algemeene beſchouwing van hetzelve, althans in zoo verre dit tot regt verſtand van de rangſchikking der voortbrengſelen, tot elk rijk behoorende, vereischt werd. De Schrijver is hier inzonderheid uitvoerig bij de beſchouwing van het plantenrijk en van de beginſelen, waarop de rangſchikking van LINNÆUS en die van JUSSIEU (welke hij mede leert kennen) gegrond zijn. Men kan zien, dat hij hier regt te huis is. Onzes oordeels, echter, treedt hij, voornamelijk wat de *Terminologie* en de beſchrijving van de deelen der planten aangaat, in te vele bijzonderheden; terwijl hij over de beginſelen, waarnaar de rangſchikking der delfſtoffen en dieren is ingerigt, wat luchtig heenloopt. Wij geven den Schrijver gaarne toe, dat er oneindig meer planten, en vooral geheele planten, dan dieren of delfſtoffen, en deelen van dezelve, als geneesmiddelen gebruikt worden; maar hij trekt dit toch te ver. Wanneer hij vraagt, wat nuttigheid het hebbe, dat men wete, dat het muskusdier tot de tweehoevige zoogdieren, de bever tot de zwemmende knaagdieren, de kokzenille onder de twaalfde, de ſpaanſchevliegen onder de vijftiende orde der ſchildvleugelige torren behooren, daar wij toch van de beide eerſten ſlechts voortbrengſelen gebruiken, van de laatſten geene bij ons gevonden worden? — wanneer hij dit vraagt, mogen wij hem met even veel regt vragen, wat nuttigheid het hebbe, dat men wete, dat de kina tot de vijfde klaſſe van LINNÆUS, de rabarber tot de negende, en waartoe de *Mimoſa* behoort, daar wij van de eerſte niet anders dan den bast, van de tweede den wortel, van de derde het ſap gebruiken, en wij verre de meeste planten even min te zien krijgen als de dieren, die hij opnoemt? Eene eenigzins wetenſchappelijke kennis van delfſtof-

ſtoffen en dieren is, op zichzelve beſchouwd, voor den Apotheker even wenſchelijk en heilzaam als van de planten. Het verſchil beſtaat, onzes inziens, hierin, dat de laatſten gemakkelijker te verkrijgen zijn, dan de beide eerſten, waartoe het den meesten aan tijd, gelegenheid en middelen ontbreekt. — Wij vinden anders zijne wijze van behandeling, wat de orde betreft, doelmatiger, dan die van TROMMSDORFF in zijne *Warenkunde*. Wij begrijpen echter niet, waartoe de Schrijver bij elke plantenklaſſe en orde het *getal* der daartoe behoorende geſlachten en ſoorten opgeeft, en bij elk geſlacht wederom dat der ſoorten.

Na de beſchouwing van de geneeskrachtige voortbrengſelen der Natuur geeft CAMPAGNE eene korte verklaring van eenige uitdrukkingen, in de Scheikunde gebruikelijk, in zoo verre dezelve, tot beter verſtand van hetgene hij vervolgens over de ſcheikundige bereidſels zegt, noodig is. Bij de bijzondere beſchouwing dier geneesmiddelen gaat hij met dezelfde beknoptheid en naauwkeurigheid te werk, als bij die der eigenlijke droogerijen; en in het algemeen vinden wij in dit werk vele bewijzen van ervaring in het vak, hetwelk de Schrijver beoefent, alsmede van een nuttig en oordeelkundig gebruik van goede Schrijvers. Hier en daar echter (behalve in hetgene wij omtrent de behandeling in 't algemeen gezegd hebben) moeten wij van hem verſchillen; b. v. dat drooge planten *alleen* op bergachtige ſtreken hare natuurlijke groeiplaats hebben, daar vele ſaprijke gewaſſen juist op bergen groeijen; dat gomharſen en balſems zoogenaamde nadere beſtanddeelen der planten zijn, daar zij geene afzonderlijk zamengeſtelde of nadere beſtanddeelen uitmaken, maar uit andere beſtaan; dat bittere extractſtof vlugge deelen bevat; dat gentiaan zoude vervalscht worden met wortels van *Ranunculus Thora* of *Aconitum Lycoctonum*, enz. Enkele onnaauwkeurigheden, vooral in de benamingen, laten wij daar, en eindigen dit verſlag, met den verdienſtelijken Schrijver die aanmoediging van de zijde zijner kunstgenooten en anderen toe te wenſchen, waarop hij billijk aanſpraak mag maken.

Iets over de hoedanigheden en werking van de Liesbreukbanden, ter verdere beantwoording van den Brief geteekend S., geplaatst in het Algemeen Nieuws- en Advertentieblad van den 19 Februarij 1823. *Benevens eene wederlegging der bekendmaking door* JACOBUS PUYN, *Heel- en Stads-Vroedmeester te Haarlem, geplaatst in den Algemeenen Kunst- en Letterbode van den 9 Mei H. 's Gravenhage, bij* A. D. Willer. 1823. *In gr.* 8vo. 23 *Bl.*

Een polemisch geschrift over de vereischten der Liesbreukbanden, op ontleed- en werktuigkundige gronden betoogd, het voordeel der veerkrachtige boven de niet veerkrachtige banden, de geschiktste ligging en ware werking derzelven, de gebreken van den breukband van SALMON en GODEFROY, met aanprijzing van des Schrijvers breukband, vooral om de losse verbinding van de pop met de veer, waardoor de eerste voor- en achterwaarts verplaatst, ja zelfs pal gezet kan worden, met eene tusschenruimte van twee rijnlandsche duimen.

Wij vergenoegen ons met deze korte opgave van den inhoud dezer bladen, welke blijken dragen van met kennis van zaken geschreven te zijn; offchoon de toon niet altijd zoo gematigd is, als wij in onderzoekingen van dezen aard, waarbij het toch op waarheid alleen aankomt, wel zouden verlangen. Intusschen bevelen wij dit werkje der overweginge van alle Heelkundigen in ons vaderland aan, en wenschen den Schrijver lust en krachten toe tot voortzetting zijner pogingen ter verdere volmaking van een zoo nuttig werktuig.

Levensschets van A. H. L. HEEREN, *Ridder, enz. enz. Hoogleeraar in de Geschiedenis te Göttingen. Door hemzelven tot beter verstand zijner Schriften medegedeeld. Vertaald door* J. GEEL. *In 's Hage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1822. *In gr.* 8vo. *XVI en* 83 *Bl. f* : 90.

De schoonzoon van HEYNE, die omtrent de Geschiedenis althans zoo veel en misschien nog meer heeft gedaan dan zijn schoonvader omtrent de *zakelijke* kennis der Ouden, — de alomberoemde Schrijver der *Idéen* en der *Handboeken* van de oude Geschiedenis en het Stelsel der *Europesche* Staten, — HEEREN, levert ons hier eene beknopte schets van zijn leven, briefswijze aan eenen vriend medegedeeld. Dergelijke *Selfsbiographiën*, gelijk zij ze noemen, zijn bij de *Duitschers* niet ongewoon, en hebben ook inderdaad hare nuttigheid. Wij herinneren ons (om slechts van eerste letterhelden te spreken) die van JOHANNES MULLER, CREUZER, GÖTHE en anderen. Moetjelijk blijft het zekerlijk: van zijne deugden kan men niet wel spreken, en van zijne gebreken doet men het niet gaarne. Doch HEEREN heeft het, even als de genoemde *Duitsche* Schrijvers, van de regte zijde aangevat. In het leven eens Geleerden zijn 's mans lotgevallen, huisselijke omstandigheden, en zelfs zijn karakter, voor den lezer van minder gewigt, dan de loop zijner studiën. Heeft deze dan iets zonderlings, iets bijna *romanesks*, zoo als HEYNE, zoo veel te beter; doch ook zonder dit wekt bij geletterden de manier van studeren van een' man zoo als HEEREN zekerlijk een groot belang. Wij wenschen te weten, hoe hij tot die diepe inzigten in de Geschiedenis geraakt is, waardoor hij ons de Oudheid van eene geheel nieuwe zijde heeft doen beschouwen; wij verlangen de gronden te kennen voor het gewigt, hetwelk de Hoogleeraar in een *Duitsch* binnenstadje, door genoegzaam alle zijne werken heen, aan den *koophandel* toekent. Aan

dit verlangen wordt in deze levensbeschrijving voldaan. HEEREN was te *Bremen*, dus in eene voorname *Duitsche* koopstad, en, wat meer is, eene vrije koopstad, geboren. De laatste jaren van zijn verblijf als jongeling in die geboorteſtad (eer hij naar de Hoogeschool ging) vielen in de tijden van den *Amerikaanschen* Oorlog, „ gedurende welken," zegt HEEREN, „ de koophandel van „ mijne geboorteſtad, die tot nu toe zeer beperkt was „ geweest, zich tot eenen wereldhandel begon uit te „ breiden. Ik zag alles, niet uit de verte, maar van na„ bij, in den kring mijner naaste bekenden, mijner ei„ gene bloedverwanten, buitenshuis. De ondernemingen „ naar *Amerika*, naar *Westindië*, weldra ook naar de „ *Oost*, werden de onderwerpen van dagelijksche gesprek„ ken. Zonder te vermoeden, dat ik ooit over den koop„ handel zou schrijven, vatte ik er toch een hoog denk„ beeld van op, en verzamelde met eigene oogen een' „ grooten voorraad van kennis. Hierbij kwamen de bur„ gerlijke omstandigheden. Al sprak men nog niet van „ vrijheid en gelijkheid, zoo bezat men ze toch in de „ ruimste mate. Van een vrij Gemeenebest maakt men „ zich bezwaarlijk een duidelijk denkbeeld, ten zij men „ daarin geleefd hebbe; en hoe hadden die indrukken van „ mijne jeugd kunnen verdwijnen? hoe hadden die beel„ den uit mijne ziel kunnen uitgewischt worden?" (Bl. 10, 11.) Vandaar is het dan ook te verklaren, dat HEEREN, in zijn *Handboek van het Europesche Staten-Systema*, met veel meer uitvoerigheid, belangstelling en waarheid van onze Republiek, en derzelver invloed op *Europa*, spreekt, dan b. v. JOHANNES MULLER in het derde Deel zijner *Algemeene Geschiedenis*. — In 1779, negentien jaren oud, ging HEEREN, slechts weinig voorbereid, naar de Hoogeschool te *Göttingen*. Bijna twee jaren gingen daar voor hem verloren, dewijl hij zich geen geregeld ontwerp van studie gemaakt had. Eerst op zijn *eenentwintigste* jaar leerde hij het *Grieksch*, onder opleiding van HEYNE, op de regte wijze beoefenen, en maakte weldra aanzienlijke vorderingen; terwijl hij de manier

van

van behandeling der Geſchiedenis aan SPITTLER te danken had, en, in de mondelinge ontwikkeling zijner denkbeelden, veel aan drie *Latijnſche disputen*, door hem bij FEDER, HEYNE en MEINERS gehouden. In 1784, na bijna vijf jaren ſtuderens, promoveerde HEEREN in de Letteren. Hij was dus nu bijkans 24 jaren oud; en het is wel een bewijs, dat de broeikas-ontwikkeling, waaraan men tegenwoordig zoo veel waarde begint te hechten, het vroeg naar de *Latijnſche* ſchool, vroeg (nog in de ſpeeljaren!) naar de Hoogeſchool zenden, vroeg candideren, vroeg promoveren, alles in eene hollende vaart, — dat ook verkorting van den Akademietijd vooral niet dient, om hechte Geleerden te maken. Het worden dan, ja wel, hoog opgeſchotene gewaſſen, maar ook veeltijds broeikasplanten zonder kleur of geur. En waartoe dient toch al die haast? Is het te veel, wanneer men zich tot zijn drie- of vierentwintigſte jaar toe voorbereidt tot zijn geheele volgende leven? Waartoe de overſpanning van ziel en ligchaam, om met zijn vijftiende jaar Student, op zijn twintigſte (of nog wel vroeger, wanneer men een' halfjarigen *curſus* invoerde) Doctor te worden? Het voorbeeld van HEEREN toont althans, dat een goed plan van ſtudie, ook in rijpere jaren gevolgd, tot de heerlijkſte gevolgen kan opleiden. Eerst leide hij zich met de borst op de oude taal- en letterkunde toe, gaf het geſchrift van MENANDER (een' weinig bekenden *Rhetor*) *over de Lofredenen* uit, en ondernam toen een' grooteren arbeid, de uitgave der *Eclogæ* van STOBÆUS, waartoe hij, door eene onverwachte erfenis in ſtaat geſteld, eene geleerde reis naar *Italië*, ter vergelijking van handſchriften, ondernam. Aldaar maakte hij kennis met vele verdienſtelijke Geleerden, vooral met den Oudheidkundigen ZOËGA en den Kardinaal (toen was hij zulks nog niet) BORGIA. Te *Rome* verklaarde HEEREN een' ouden *Sarkophaag*, waarin WINCKELMANN zelfs gedwaald had, en vond kort daarop het voornaamſte handſchrift van zijnen STOBÆUS. Nog bezocht hij *Napels*, en keerde over *Parijs* en *Holland* terug. „Te *Leyden*,"

zegt hij, „ werd mijn verblijf door de vriendſchap van „ den rondborſtigen RUHNKENIUS en den geestigen „ LUZAC verangenaamd. Weinig vermoedde ik toen, „ dat ik eens, na een tijdsverloop van ongeveer dertig „ jaren, tot opvolger van den laatſten zou beroepen wor„ den." Van deze laatſte bijzonderheid wordt echter in deze Levensſchets niet verder geſproken. HEEREN's bezoek te *Leyden* viel in 1787; hij zou dus in 1817 te *Leyden* beroepen zijn; maar LUZAC was reeds in Januarij 1807 door de uitbarſting van het kruidſchip omgekomen; er moet hier dus een misſlag plaats hebben. Na zijne terugkomst werd HEEREN tot buitengewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte benoemd. Van 1792 tot 1801 verſcheen de STOBAEUS, doch werd naauwelijks in de recenſerende Tijdſchriften vermeld. Maar na dit werk gaf HEEREN zich geheel aan de oude Geſchiedenis over; en het eerſte boek, maar 't welk ook zijnen roem voor altijd moest vestigen, waren de *Idéën over de Staatkunde, de Gemeenſchap en den Koophandel der voornaamſte oude Volken.* Het eerſte Deel voltooide hij in minder dan een jaar; hetzelve bevatte, in die uitgave, *Afrika.* Naderhand is dit werk nog tweemalen uitgegeven (1805 en 1815); in den derden druk zijn de belangrijke onderzoekingen over *Indië* daarbij gevoegd. Daarop volgde de *Geſchiedenis der klasſieke Letterkunde in de Middeleeuwen;* van 1799 af, toen HEEREN tot Hoogleeraar der Geſchiedenis benoemd werd, verſchenen zijne anderé *klasſieke* werken; het *Handboek van de Geſchiedenis der oude Staten* (1799), de *Geſchiedenis van het Europeſche Staten-Systema en van dat der Koloniën*, eigenlijk Reſultaten van drie hiſtoriſche Collegiën, door den Schrijver gehouden, buiten welke hij er nog twee hield, over de *Statistiek* en de *algemeene kennis van Landen en Volken*, welke laatſte wetenſchap, hoe onmisbaar ook in den tegenwoordigen ſtaat van *Europa*, op onze Hoogeſcholen volſtrekt ontbreekt. Men ſchijnt te denken, dat de *Geographie* immers op de ſcholen wordt onderwezen, even alsof dat *elementair* onderwijs volſtaan kon, om in dit op-

opzigt den Staatsman, den Geſchiedkundige, den Natuurkenner te voldoen. Zegt men, dat dit onderwijs op de Hoogeſchool noodeloos is, daar er immers onnoemelijk vele werken over de Aardrijks- en Volkenkunde beſtaan, zoo vragen wij op onze beurt: ontbreekt het aan boeken over de algemeene en bijzondere Geſchiedenis, over de ſtellige en wederleggende Godgeleerdheid, over de *Exegeſe*, ja over alle wetenſchappen, die op de Hoogeſcholen geleerd worden? Of dient dit onderwijs niet meer, om den jongelieden eene opleiding, eene manier van goed en met vrucht te lezen, in handen te geven, dan hun den geheelen omvang hunner wetenſchap te *doceren?* Waar is dan toch zulk eene handleiding meer noodig, dan om, onder den zwerm der elkander verdringende vroegere en latere Reisbeſchrijvingen, den jongen beoefenaar van de kennis der Aarde en harer bewoneren zoodanige reizen en aardrijkskundige werken te doen kennen, die hem zijn doel kunnen doen bereiken? Of is de wetenſchap, waaraan een PALLAS, een HUMBOLDT, een BURCKHARDT hun leven gewijd hebben, niet waardig, dat aan dezelve een afzonderlijke leerſtoel toegewijd worde? — De Lezer vergeve ons deze uitweiding: het belang der wetenſchappen heeft ons daartoe verleid. Keeren wij tot HEEREN terug.

Dit waren zijne voornaamſte geleerde werkzaamheden en ambtsbezigheden. (Voor de laatſte werd hij door een' ſteeds aangroeijenden toevloed van hoorders, waaronder mannen als SEETZEN, HORNEMANN, HAMILTON, REUTGEN en BURCKHARDT, op de aangenaamſte wijze beloond.) Buitendien gaf HEEREN nog 15 of 16 vertoogen, als Lid van de *Societeit der Wetenſchappen* te *Göttingen*, vooral de opſporing der bronnen van oude Schrijvers ten onderwerp hebbende; eene opſporing, die, — met allen eerbied voor HEEREN en de *Utrechtſche* Geleerden, die op zijn voetſpoor eene prijsvraag over de bronnen van NEPOS hebben opgegeven, zij het gezegd, — bij de menigvuldige *verlorene* Schrijvers, meestal op giſſingen moet berusten, waarvan men de waarheid onmogelijk toetſen kan. Voor het *Franſche* Inſtituut be-

antwoordde HEEREN in 1808 de vraag *over de gevolgen der Kruistogten*, die, door VILLERS in 't *Fransch* vertaald, den prijs mogt wegdragen. Daarover, dat hij zijn *Handboek der oude Geschiedenis* met dat over het *nieuwere Europesche Statenstelsel* niet door iets dergelijks over de Middeleeuwen als 't ware heeft aaneengeschakeld, verdedigt hij zich met te zeggen, dat het plan zijns eersten Handboeks zeer wezenlijk van dat des tweeden verschilt, terwijl beide geenszins afdeelingen van een *Handboek over de Algemeene Geschiedenis* zijn. Openhartig bekent HEEREN: *nooit zal men van mij eenen proselyt voor de Middeleeuwen maken.* (Bl. 59.) Dit is te verdienstelijker, daar hij zich hiermede tegen de thans in *Duitschland* heerschende Mode verzet, (en daar te lande is Mode over de Litteratuur niet minder heerschend, dan over de Kleeding in *Frankrijk*) van namelijk de Middeleeuwen boven alles te prijzen en te verheffen. Een heir, een zwerm van Schrijvers, en daaronder zeer verdienstelijke, volgen dien stroom. De Pauselijke magt, de Monniken, de wandaden der Kruisvaarders, en alles, wat slechts, zoo als zij zeggen, uit den geloove was, prijzen zij hemelhoog; en het verschilt zeer weinig, of zij gelooven alle Legenden, tot op het wonder der heilige lans bij *Antiochië* toe. Van zulk eene (zekerlijk voorbijgaande) zucht blijft de bedaarde geest van HEEREN vrij, die ook in een ander opzigt, als duidelijk en niet onbevallig Schrijver, boven verre de groote meerderheid zijner land- en kunstgenooten uitsteekt. Minder prijselijk vinden wij het, dat hij de Geschiedenis van *Duitschland* nooit onderwezen heeft, ja daarvan zelfs zekeren afkeer gevoelt. Het Vaderland, hoe ongelukkiglijk verdeeld, hoe gedrogtelijk bestuurd, heeft toch altijd een bijzonder belang voor den weldenkenden mensch; en een *Duitscher* moest thans vooral roeping gevoelen, om de Geschiedenis van zijn Vaderland, als één door taal en zeden, en oudtijds ook door Regeringsvorm, te beschrijven, naar mate de Vorsten en hunne Ministers het (om redenen) meer euvel genomen hebben, dat de jongelieden den *Duitschen* geest

en

en *Duitſche* kracht weder zochten te voorſchijn te roepen.

De Vertaler van dit ſtukje (die zijne taak uitſtekend wèl heeft volbragt) is de Heer GEEL, wien de moeijelijke taak is toevertrouwd, om de tot hiertoe bijkans begravene en onbekende ſchatten der uitmuntende *Leydſche* boekerij in het licht en leven terug te roepen, gelijk zijn Vriend HAMAKER reeds zoo uitmuntend begonnen is; met het rijke legaat der handſchriften van WARNER uit het rijk der dooden weder te brengen. De Heer GEEL heeft zich, ſedert de vertaling van dit ſtukje, ook als een uitſtekend *Philoloog* bekend gemaakt door eene bij het *Utrechtſche* Genootſchap bekroonde Verhandeling over de *Sophisten*, welk moeijelijk onderwerp door hem met even veel ſmaak als geleerdheid en volledigheid behandeld is. Zijne bedrevenheid ook in de hedendaagſche Letterkunde, die gebleken is in dichterlijke overzettingen uit WALTER SCOTT en MILMAN, toont, dat hij niet uitſluitend is in zijne ſtudiën, maar het geheele gebied der Fraaije Letteren tracht te omvatten. HEEREN heeft dus, ook in dit opzigt, een' zijns waardigen tolk in hem gevonden.

Wij hopen, dat dit boek vooral dáár in handen zal komen, waar het bijzonder van nut kan zijn, — bij de ſtuderende Jongelingſchap.

Oordeelkundige Geſchiedenis der Spaanſche Inquiſitie, bijeengebragt uit de Archiven van den Hoogen Raad der Inquiſitie en der Provinciale Regtbanken, door D. J. A. LLORENTE, Oud-Secretaris der Inquiſitie. IIde Deel. Te Amſterdam en Franeker, bij Sepp *en* IJpma, *In gr.* 8vo. *X en* 498 *Bl. f* 3 - 90.

Het tweede Deel van dit hoogstbelangrijk werk begint met de werkzaamheden der *Inquiſitie* tegen de leerlingen der Hervormers, die men in *Spanje* algemeen *Lutheranen* noemde, zekerlijk omdat LUTHER, door de bemoeijingen van hunnen Koning KAREL V, daar te lande meest bekend was; ſchoon wij gelooven, dat, wanneer wij hier gedurig van *Lutherſche* boeken en gevoelens lezen, die van ZWINGLIUS

en zijne getrouwe medehelpers, ŒCOLAMPADIUS enz., die door het naburige *Frankrijk* nog meer ingang in *Spanje* konden vinden, niet moeten worden uitgesloten. Tot hiertoe had men zich met tallooze slagtoffers vergenoegd, die (zoo men zeide) de instellingen van MOZES of MOHAMMED waren toegedaan: thans bekwam het monster, 't welk, gelijk de ERESICHTHON der Fabel, een' eeuwigen, nooitverpoosden honger had naar gebraden menschenvleesch, nadat de *Joodsch-* en *Muzelmans*-gezinden of verdelgd, of schijnbaar bekeerd waren, vrees voor gebrek. Juist ter stede voor hetzelve kwam dus de Hervorming, die op nieuw de brandstapels van onnoemelijke offers deed rooken. Met de voorstelling van deze en van de nog overige slagtoffers der *Mozaïsche* wet en van den *Koran* houdt dit Deel zich bezig, loopende van den jare 1523 tot omstreeks het einde der zestiende Eeuw (de twee laatste Hoofdstukken: *Geleerde mannen, slagtoffers der Inquisitie*, en: *Aanvallen der Inquisitie op het gezag des Konings en der Overheden*, gaan nogtans verder). Wij hebben hier dus de Regeringen van KAREL V en FILIPS II voor ons, van welken de laatste vooral, in het begin zijner Regering, geheele scharen van brandoffers in de kaken van den *Moloch* wierp (*). Het is moeijelijk, een doorloopend verslag van dit Deel te geven, daar de orde niet de beste is, en men den Schrijver niet van al te groote uitvoerigheid en stilstaan bij min belangrijke bijzonderheden kan vrijpleiten, die misschien in *Spanje* van belang kunnen zijn, doch die de *Nederlandsche* Vertaler gereedelijk had kunnen besnoeijen. Wij zullen den Lezer dus slechts met eenige *resultaten* bekend maken.

Het

(*) Het is tegenwoordig *Mode* bij de vijanden van het goede, om alle *nuttige* en voor het Menschdom *behoudende* inrigtingen, b. v. de *Vaccine*, *den Moloch* te noemen. Alle de kwaden en het kwade, de *Turken*, FILIPS II, LEICESTER, de kinderpokken, de bedelarij, de slavenhandel, het gebrekkige schoolonderwijs enz., daarentegen, roemen en verheffen zij. Zij vereeren dus *het kwade Beginsel*; en wie naar hen hoort, maakt zich aan erger Afgoderij schuldig, dan een Heiden, die zijnen JUPITER toch nog *Optimus Maximus* noemde. O, werd de helsche *Inquisitie* hier te lande eens ingevoerd, hoe zouden zij juichen! hoe zouden zij *hunnen* God danken!....

Het was niet genoeg, zelf niets tegen het *Roomsche* geloof te zeggen, of zelfs te denken, zelf alle kerkplegtigheden getrouwelijk waar te nemen; men moest ook elkeen *aanbrengen*, zelfs zijne naaste bloedverwanten, die men iets ten voordeele van de *Lutherſche gezindte* had hooren zeggen. Gedurende de Regering van den *Inquiſiteur-Generaal* MANRIQUE, die in 1538 overleed, werden er *jaarlijks* in *Spanje* omtrent 150 menſchen in perſoon, 75 (ontſnapt of in de gevangenis overleden) in beeldtenis verbrand, en 750 perſonen kwamen met meer of minder zware kerkelijke ſtraffen vrij (waaronder doorgaans gehéele of gedeeltelijke verbeurdverklaring behoorde); zoodat deze Kerkvoogd in de vijftien jaren van zijn beſtuur 2250 menſchen *levendig deed verbranden!* TABERA, zijn opvolger, deed in de zeven jaren van zijn bewind 840 menſchen in perſoon, 420 in beeldtenis verbranden, en 6460 tot zware boetedoeningen en andere kerkelijke ſtraffen verwijzen. De *Inquiſiteur* LOAISA maakte in één jaar ſlechts 8 ſlagtoffers; maar de bloeddorſtige VALDEZ, die van 1546 tot 1566 regeerde, beantwoordde volkomen aan het vertrouwen, hem door zijne waardige Meesters, KAREL V en FILIPS II, geſchonken. Want men moet niet denken, dat de Keizer, gelijk doorgaans verhaald wordt, in het laatst van zijn leven tot zachtere, of zelfs voor het Protestantendom niet ongunſtige, gevoelens zou zijn overgegaan. Integendeel beveelt KAREL's *Codicil*, twee dagen vóór zijnen dood geſchreven, zijnen Zoon ten ernſtigſte en dringendſte, *dat de ketters vervolgd en getuchtigd worden met alle openlijk betoon en alle geſtrengheid, zonder te verobrloven, dat eenig ſchuldige worde verſchoond!* (Bl. 126, 127.) Nog meer: hij ſchreef, kort vóór zijnen dood, aan de *Inquiſitie*, „ dat „ men wel de ketters tot *Christenen* moest zoeken te maken, „ maar ze dan toch verbranden, omdat hij niet geloofde, „ dat iemand hunner een goed Katholiek kon worden, *wegens* „ *hunnen lust tot twisten over godgeleerde zaken.* Men zou, „ door de ketters te ſparen, eene groote misdaad begaan, „ even als de Keizer zelf, toen hij LUTHER, volgens de „ aan hem gedane belofte, ontzien had; *want hij was geens-* „ *zins verpligt, hem zijn woord te houden, daar deze hetter* „ *een veel grooter Meester, namelijk God, had beleedigd.*" (Bl. 129). Zulk een man was de hooggeroemde KAREL V, en zóó was de zedekunde van *Rome* in de zestiende Eeuw! FILIPS II volgde zoo ſtipt mogelijk de voorſchriften van zij-

zijnen Vader, en overtrof hem zelfs nog in ijver voor de *Inquisitie*. Hij poogde het *Heilig Officie*, naar de *Spaansche* wijze, in *Sardinië*, in *Milaan*, in *Napels* en in de *Nederlanden* in te voeren. Het gelukte hen echter alleen in dat eiland (op *Sicilië* had zij reeds te voren bestaan): in de beide *Italiaansche* Staten van het vaste land verzette zich het Volk standvastig daartegen; en men weet, hoe de uitslag in *Nederland* is geweest. Na de lezing van dit werk wordt de zaak onzer moedige Vaderen ons dubbel heilig, en rijst onze eerbied en dankbaarheid nog hooger voor hunne gelukkige pogingen, om ons van zulk eenen zieledwang te verlossen, die, naar de bedoeling van FILIPS, de beide Halfronden moest omvatten, daar hij ook in *Amerika*, te *Lima*, te *Mexico* en te *Carthagena*, alsmede op de eilanden, Regtbanken van het *Heilig Officie* deed oprigten, ja zelfs eene *wandelende vierschaar* voor de vloot, eene *Inquisitie der Galeijen*, invoeren! Doch *Spanje* zelve was en bleef het brandpunt der *heilige* werkzaamheden van dat Geregtshof. In *Gallicië*, het gewest, 't welk zich het langst verzet had, werd hetzelve in 1574 ook ingevoerd. Men was op het punt, eene *geestelijke Ridderorde*, en dus een *staande leger*, ten behoeve der *Inquisitie*, op te rigten; doch, gelukkig voor de wereld, belette zulks de achterdocht van FILIPS II. Maar des te gereeder nam hij de taak op zich, de ongelukkigen, welke de vierschaar, volgens het verfoeijelijkste misbruik der taal, *relaxeerde*, d. i. met aanbeveling van *zachte behandeling* aan den wereldlijken Regter overliet, plegtstatig te laten verbranden. VALDEZ zorgde er voor, dat het bij deze *Nationale* feesten niet aan brandstof ontbrak. Want feesten voor het Hof waren de zoogenoemde *auto da fé's* (*geloofshandelingen*), gelijk dat te *Valladolid* in 1559, door de tegenwoordigheid van den ongelukkigen *Don* CARLOS, en nog dat zelfde jaar andermaal door die van FILIPS II zelven en zijn' geheelen hofstoet, benevens een aantal Afgezanten en Bisschoppen, opgeluisterd. Men had, om het aantal der slagtoffers regt *koninklijk* te maken, van den Paus eene bulle verkregen, dat ook de *niet afgevallene Lutherſche* ketters, zelfs die eenig berouw toonden, zouden mogen worden verbrand. Op het eerste *auto da fé* verschenen veertien personen, tot deze ijselijke straf veroordeeld, waaronder eene moeder met twee zonen en eene dochter. De oudste zoon betuigde, *nooit* door eenig woord de *Lutherſche* leer te hebben gepredikt, of zich

daar-

daarvoor tegen andersdenkenden uitgelaten, maar dat hij slechts verzuimd had, de dwalenden te regt te brengen. Een derde broeder van dit huisgezin werd op het *auto da fé* van *Valladolid* in 1559 verbrand, waar in 't geheel *dertien* slagtoffers voor het vuur waren; op een ander te *Sevilië*, in dat zelfde jaar, *eenentwintig*, in het volgende *veertien!* Te *Murcia* werden in 1557 *elf*, in 1559 *dertig*, in 1560 de eerstemaal *tweeëntwintig*, de tweedemaal *zestien*, in 1561 *drieëntwintig*, in 1564 *een*, in 1565 *vier*; in 1560 *vijfentwintig* personen verbrand! Zoo bedroeg het getal der aldus geregtelijk vermoorden, in eene stad, die geenszins tot de aanzienlijkste van *Spanje* behoort, in zeven jaren, *honderd-tweeëndertig!* En wanneer men dan daarbij voegt de pijnigingen des ligchaams, om tot bekentenis te dwingen, die de zinrijkste wreedheid niet erger kan uitdenken (men zie bl. 15—17), de misschien nog wreedere foltering der ziele, door de kwellingen, den beschuldigde aangedaan, ten einde hem door bedreigingen en beloften tot het aangeven van anderen te bewegen, zelfs al was hij zich niets bewust (*), de schreeuwende onregtvaardig-

(*) Men hoore, wat de koopman MELCHIOR HERNANDEZ, van *Joodsch*-gezindheid betigt, tot zijne Regters zeide, na gepijnigd, meer dan *vijftienmaal* in verhoor geweest, menigmaal met den brandstapel bedreigd, en reeds met het duivelsgewaad (der tot de houtmijt bestemden) omhangen geweest te zijn, en nadat zijne in doodsangst gedane aangifte van *zestig* personen, die hij als geheime *Joden* opgaf, dezen beulen *nog niet genoegzaam* was: „Wat kan men mij doen? „mij verbranden? welaan, dat men dat doe! ik kan het on„mogelijke niet verklaren, daar men mij vraagt naar zaken, „waarvan ik geene de minste kennis draag. Weet dus, Mij„ne Heeren, dat alles, wat ik tegen mijzelven getuigd heb, „waarachtig, maar dat alles, wat ik van anderen verhaalde, „leugen is. Immers van die laatsten heb ik daarom alleen „gesproken, omdat ik zag, dat het u aangenaam was, dat „ik u onschuldige lieden noemde, om die ongelukkig te „maken; en, daar ik noch namen, noch personen kende, „heb ik slechts genoemd, die mij voor den geest kwamen, „in de hoop van aldus een eind aan mijn lijden te maken." Men was hiermede niet tevreden, maar bezwoer hem *bij zijne eeuwige zaligheid*, de waarheid te belijden. Doch hij hield zich volstandig bij zijne uitspraak, en werd geworgd en verbrand.

digheid der Regtspleging, waarbij men zeer gretig getuigen tot *bezwaar*, maar met groote moeite, en blijkbaar ongaarne, getuigenisſen tot *ontlasting* aannam, het verzwijgen der getuigen voor den beſchuldigde en de geheele geheimhouding bij het Regtsgeding, het lang verkwijnen in akelige kerkers; wanneer men dit alles in aanmerking neeme, zal men niet aarzelen, de *Inquiſitie* eene *Regtbank des Duivels* te noemen, en hoogen lof toe te zwaaijen aan de Souvereine Vergaderingen der *Cortes*, de wettige Vertegenwoordigers des *Spaanſchen* Volks, zoo van 1812 als 1820, welke dit gedenkſtuk der diepſte menſchelijke verdorvenheid afſchaften, en het Rijk des Lichts in *Spanje* poogden voor te bereiden, hetwelk thans door het mengſel van tirannij en janhagelregering, 't welk met de bajonet aan *Spanje* opgedrongen is, voor Eeuwen weder uitgedoofd wordt.

Het ſchijnt, dat het verhaal der gedurige bloedtooneelen den Schrijver zelven vermoeid heeft. Althans hij ſtaakt dezelve met het einde der Regering van VALDEZ (onder wien hij nog vele *auto da fé's* onvermeld laat), en vermeldt ſlechts kortelijk de namen der volgende *Groot-Inquiſiteurs* tot aan het einde der Regering van FILIPS II. Bij alle deze Regtsgedingen is het merkwaardig, dat men onder de geheime aanhangers van het Protestantisme verſcheidene Vrouwen, zelfs Nonnen, vindt, alsmede twee Predikers en een' Biechtvader van Keizer KAREL V (waardoor het ſprookje van KAREL's min bekrompene denkbeelden in zijne laatſte jaren ontſtaan is). Verſchrikkelijk is het, dat zekere zwangere Vrouw, JOHANNA BOHORQUEZ, ter dood toe gepijnigd is, alleen omdat zij hare eenentwintigjarige Zuster, die te voren reeds verbrand was, en aan welke men de bekentenis op de pijnbank had ontwrongen, niet vroeger aangebragt had! Nadat de ongelukkige JOHANNA dus haar leven, genoegzaam onder de handen der beulen, had geëindigd, werd zij *onſchuldig* verklaard! — Gelijk de Regering zich ſomtijds van de *Inquiſitie* bediende, om b. v. den ſmokkelhandel in paarden uit *Spanje* naar *Frankrijk* te weren, dien men dan voor ongeoorloofde gemeenſchap met de *Franſche* Hervormden liet doorgaan, — zoo deed de ſmokkelhandel, dien de Heilige Vaders nu voor zichzelve begonnen te drijven, dit gevaarlijk middel tot ſtuiting van het kwaad ſpoedig opgeven. Aan den anderen kant was hunne trotschheid bovenmatig: in *Spanje*, in *Amerika* eischten zij, gelijk hunne *Fariséſche* voorzaten, de

de *vooraanzittingen* bij alle openbare plegtigheden; zij deden elk, die, ook in burgerlijke zaken, hun of hunnen afhangelingen te na kwam, in den kerkban; en deze ijveraars voor het geloof, die de braafste, onbesprokenste menschen, teedere, onschuldige maagden en huismoeders, eerlijke koopliedden martelden en verbrandden, wanneer zij niet *dachten* als zij, — deze heilige mannen ontzagen zich niet, eenen *moordenaar* te beschermen, omdat hij de slaaf van een' gewezen' penningmeester der *Inquisitie* was (bl. 462) · toen echter het Volk en de Regering hiertegen opkwamen, liet men den moorder ontsnappen. Dat de *openlijke* teregtstellingen in de achttiende Eeuw verminderd, en bijna stilzwijgend afgeschaft zijn, is waar; doch dat daarom de *invloed* en de *geest* van dat heillooze Geregtshof nog in volle kracht bleven, is even onbetwistbaar. Men ziet dit ten duidelijkste uit eene lange lijst van achtingwaardige Geleerden tot op het laatst der vorige Eeuw, wier werken verboden, of zij zelve door de *Inquisitie* vervolgd zijn, — en uit eene andere van Overheidspersonen, die, om hunne ambtsverrigtingen, of de gevoelens, die men hun toeschreef, tot dien zelfden tijd zijn in last geraakt. Onder de laatsten is een der meest bekenden de bevolker der barre *Sierra Morena*, de verdienstelijke OLAVIDÉ, die, nog in 1778, *om zijne gevoelens*, tot achtjarige opsluiting in een klooster werd veroordeeld.

Deze gruwelen waren wel gedeeltelijk te voren bekend, door een' enkelen, wien het gelukte, aan de kaken van dat gedrogt te ontsnappen, en in Protestantsche landen de frissche levenslucht der vrijheid te komen inademen; maar men wraakte van de *Roomsche* zijde zijne getuigenis als partijdig, en daarbij kon hij wel zeggen, wat door hem *geleden* was, maar geenszins, daar hem niets werd medegedeeld, de ongeregtigheid tot in haren schuilhoek vervolgen; zoodat men doorgaans, in het begin der negentiende Eeuw, de *Inquisitie*, omdat zij geene openbare houtmijten meer oprigtte, genoegzaam voor dood of onschadelijk hield; terwijl sommigen ook het vroeger verhaalde aan vergrooting der Protestanten toeschreven. Nu, echter, ligt de geheele verborgenheid der ongeregtigheid in al hare afzigtigheid voor ons, uit de eigene papieren der Regtbank medegedeeld door eenen man, die eenmaal haar Geheimschrijver, doch te goed was, om zulks te wezen; een' man, die aan zijn Kerkgenootschap zeer gehecht, en gansch niet onverschillig was omtrent deszelfs leerstel-

ſtellingen. Is het dan te verwonderen, dat de vrienden van willekeur, monnikendom en onverdraagzaambeid dezen eerlijken Grijsaard, uit hoofde van zijne onwraakbare genigenis tegen hunne geliefkoosde *Inquiſitie*, in het barſte des winters uit *Frankrijk* naar *Spanje* hebben verdreven, waarvan 's mans dood het gevolg was? Doch, gelukkig de brave Grijsaard, die aldus geen leed zag aan zijn Volk en Vaderland, die in de armen der vriendſchap naar betere gewesten overging, terwijl zijn land nog vrij was! Zoo *hij* het Rijk der Duisternis beleefd hadde, hij zou waarſchijnlijk een' veel wreederen dood zijn geſtorven.

In het volgende Deel hebben wij, onder anderen, de meer vermaarde dan bekende Regtspleging over *Don* CARLOS te wachten.

Krekelzangen van Mr. WILLEM BILDERDIJK. *IIIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1823. *In gr.* 8*vo. XIV*, 213 *Bl. f* 3-:

De mensch wordt aan alles gewoon, en blijft daarom ten laatſte bedaard bij hetgeen hem in het eerst het bloed warm maakte, of tot bevreemding, verontwaardiging, vrees of droefheid bragt. Zoo zullen dan de „braven," die (zie den Voorzang, VIII) voorheen des zangers toon prezen, (wij veronderſtellen eene definitie van „braven," naar de uitſpraak van het echt bijbelsch Evangelie) nu wel verreweg het minſte in dezen bundel „met vermaak" lezen; evenwel het een en ander; en wat dan het overige aangaat, hetwelk geheel in den geest der twee eerſte deelen, den helaas! te beruchten, van BILDERDIJK is, daar zijn zij nu reeds aan gewoon, verwachten het, en bedroeven er zich, alleen om 's mans wil en van wege zijn zoo jammerlijk verdoold genie, over. Hij dan, die zich (IX) „tot uitbreiding of voorſtand van recht, waarheid, en Christendom geroepen voelt," behoeft dit om „het extergeſchreeuw der boosaartigheid" niet na te laten, en dus niet als „een KIND" te zijn. Hier komt het echter al wederom op de definitie aan; want kinderen zijn wel eens verbazend ſtout, en ſchreeuwen door alles heen, om hunnen zin te krijgen, ja zijn ſoms zoo razend, dat zij alles, wat men hun geeft, boosaardig wegſmijten, terwijl zij hun eigen aangezigt met ſ... en tranen bewrijven, en er dan maar eens alles behalve bekoorlijk uitzien. Men ziet dan in zulk

zulk een kind zekerlijk de egoïstische zinnelijkheid heerschen; evenwel — hoezeer het, wanneer het er oud, en de ouders er verstandig genoeg toe zijn, een gevoelig tikje krijgen zal, dat ook op den duur zeker helpt — het is een kind. Maar erger is het, wanneer deze leelijke kinderzin in rijperen van dagen zit, die hem naar grondstellingen vasthouden en laten werken; dan zijn deze wel degelijk kinderen, die geene rede verstaan, maar groote, leelijke kinderen, baldadige, farrende, alles, wat binnen hun bereik komt, bedervende kinderen, van wie ten laatste ieder speelmakker zelfs, die zich door hen niet bederven liet, eenen afkeer heeft. — En wat zou men wel moeten zeggen van zulk eenen kinderzin, wanneer die in den ouden, wien alle hartstogtelijke boosheid daarom zoo leelijk staat, omdat hem zoo zeer de bezadigdheid voegt, gevonden wierd? Zeker, *zulk* een staat van kindschheid baart ontzetting, gelijk wij zeiden, om des daarin verkeerenden voorwerps wil; maar, voor het overige: het gewent. BILDERDIJK zegt, dat hij toch geen kind is — namelijk voor zoo ver hij zich door geen „ extergeschreeuw der boosaartigheid" laat terughouden om zijnen krekelzang te laten hooren, en zich nooit door „ schaamteloos hondengeblaf of gejank, al toonden zij ook tanden", [wie? dat geblaf en gejank?] „ liet verbluffen." Onverschillig zijn zij hem echter nog niet; want hij neemt nog bij herhaling de moeite, scheldend te betuigen, dat hij er niet om geeft: er is dus toch nog gevoel.

De Brieven in dezen bundel zijn: *Hagar aan Sara*, *Jacob aan Ezau*, *Ezau aan Jacob*, *Jacob aan Rachel*, *Rachel aan Jacob*. — Wij willen met den Dichter niet twisten over de keus, deze helden en heldinnen eener oude, Oosterssche Nomadenwereld aan elkander, in den smaak der *Heroïdes* van OVIDIUS, te laten schrijven; maar ontveinzen niet, dat zij ons ongepast toeschenen. — Het is buiten twijfel, of het godsdienstige, Nederlandsche publiek is het met den Dichter eens, dat men, bij de beschouwing der gewijde geschiedenis, het plan der Voorzienigheid, om eenen Verlosser aan het menschdom te geven, moet in het oog houden; en wij begrijpen dus niet, wie het in ons Nederland zijn, waar hij, in zijne aanmerkingen omtrent deze Brieven, tegen schermt.

De Heer I. DA COSTA wordt, *bij zijne bevordering tot Doctor in de Rechten*, aangemoedigd om te bestrijden

de

de ontbonden Hel
Die aangrimt, wie voor God de wapens aan durft gorden.

Wij hebben er ook weder „zinloos razend volksgeschreeuw, verkrachting van recht of onschuld" in, en hoe schoon het is,

Gewapend met onzichtbre macht
De vierschaar van Gods wraak met kalme ziel te spannen.

In: *de Dichter, aan Mr.* IZAäK DA COSTA, is de Dichter aan Jupiter's adelaar gelijk, die

in alles aas en jachtroof ziet,
. . . . . .
. . . 't weidend lam in 't veld
Met d' uitgestrekten klaauw beknelt.

Wijders komen er „druipend bloed en goor, — sijflend broed der steenrotskloof, — wriemlend daakennest, — zwadder, dat van de veder des adelaars rookt, en bek en kromme nagels" (bekoorlijke Dichtkunst, daarmede voorzien!) in voor. In de stukken aan DA COSTA en CAPADOSE komen de „ingewanden" en inzonderheid de „vaderingewanden," om mooi te heeten, wat al te dikwijls voor; maar de Dichter heeft zoo zijne lievelingsuitdrukkingen, die telkens wederkomen.

Wat *de Joden onzes tijds* eigenlijk moeten, hoe „het Godswoord vervuld WORDT of is," hoe degenen, die „in ons midden hen beklagen, voor hen bidden," dezulken zijn, „die God en Heiland vloeken, hen door duivelenlist verkloeken," betuigen wij niet te verstaan. Zij, aan wie het gerigt is, zullen er wel niet beter bij varen.

Ja, wij gelooven inderdaad, dat „Christus ligchaam door waanzucht en geweld bestreden" wordt, gelijk in *Christendom* gezegd wordt; *wij* gelooven, echter, dat dit door de Jezuiten en derzelver, dweeperij bevorderende en twiststokende, helpers geschiedt.

Volgens *een' sterbenden Vader, aan zijne (aangenomen) negenjarige Dochter, omtrent het laatst der zeventiende Eeuw*, moet Jezus wederkomst binnen korte dagen gebeuren. Deze *idée* schijnt eene geliefkoosde in de school van BILDERDIJK te zijn, en daardoor wordt zij te regt aan dweeperij schuldig verklaard; want Jezus zegt uitdrukkelijk, dat niemand den tijd daarvan weet, en de geschiedenis na de Apostelen getuigt,

tuigt, dat het geloof aan eene stellig nabijzijnde wederkomst van Jezus altijd de hoofden op hol en wanorde voortgebragt heeft.

Aan Mejuffrouw PETRONELLA MOENS, *in haar Album*, is allervoortreffelijkst; even zoo *aan den Heer Mr.* H. TYDEMAN, *op zijn twee- en tachtigste verjaardag.*

Aan de Vrouw, zou een pronkjuweel zijn, (de regtmatigste hulde wordt haar toegebragt) wanneer zij niet opgestookt werd tegen „een eeuw vol roekeloozen," die „tegen Staatsgezag en throon, God, en Zijn gezalfden Zoon" aandruischen.

Staats- en Kerkwoord, is een magazijn van laster en schelden.

Levensgenoegen, dito. Het heet, onder anderen:

God verliezen, God verzaken,
Heiden, niets zijn, of Deïst;
En die domheid na te kwaken,
Die thands alles stout beslist;
Hiermeê waant men 't nu verkregen....

Dat de Dichter, echter, het „op den Stuurman staan laat," en „in toomen noch gareelen" grijpt, — dit getuigen zijne schriften anders. In 't „amptgekrui te zwoegen," gunt hij aan zijn' minsten knecht. Wanneer *hij* er in zwoegen *mogt*, zou hij misschien *zoo* boos niet zijn. Nu moet men de *kunst* bewonderen, die de zachtste schilderingen van deugd en geluk kan leveren, terwijl het binnenste blijkt vol gal te zijn. Of dat *schelden* moest *kunst* zijn? Een van beide *moet* waarheid, en slechts één van beide *kan* het zijn.

Voor Lijdenden, is waarlijk voor lijdenden.

Kennis, bevat veel schoons en gemoedelijks. Jammer, dat er van „God aan te schennen, Zijn gezag, Zijn werking, Zijn bestaan te betwisten," in komt.

De Mensch, is geheel poëzij, en het slot, op gebrek aan zelfkennis duidende, zeer treffend en waar.

Aan mijne Egade, in hare langdurige en eindelijk te loor gestelde zwangerheid, is een zamenstel van de taal der geraffineerdste wellustigheid, met heiligschendende inmenging van „het bloed, van 't Kruis gedropen," enz. en de alleruiterste (om, uit eerbied voor ons publiek, geen ander, welverdiend woord te bezigen) onkieschheid. Wie zóó Jezus bloed te pas kan brengen, kan die zich beklagen, wanneer iemand van hem denkt, dat hij er *niets van meent*, zoo vaak hij 't

noemt, en het er voor houdt, dat dit ſtuk vooral ons in zijn binnenſte niet veel ſlichtelijks laat ontdekken. Indien iemand dit denken en den ſpijker op den kop mogt getroffen hebben, (hetgeen BILDERDIJK zelf het best weten zal) wenſchen wij Kerk en Staat geluk, dat de aap zoo uit de mouw kijkt, en dus de man onſchadelijk wordt.

Hoe *ter uitvaart van den waardigen Leeraar* N. SCHOTSMAN gezongen wordt, kan men wel denken. Wij gelooven echter, dat, indien SCHOTSMAN nog leefde, zijne denkbeelden veel van die, welke BILDERDIJK later heeft ontwikkeld, zouden verſchillen. Immers, welk achtingwaardig man zou dezelve mede voor zijne rekening willen nemen?

Aan een Bruidegom en Bruid; zeer ſchoon. *Verdraagzaamheid*; zoo leugenachtig en vuil als niet bevreemden kan, en *eens Vaders Les* zou weder een klein bijdraagje tot aanſtoking van burgeroorlog kunnen zijn, indien Koning en Volk niet wijzer waren.

Afſcheid bij 't Graf; dichterlijk, wijsgeerig en bijbelsch voortreffelijk.

Aan J. J. ROUSSEAU, *Aanmaning*, en *Vrijheidſchreeuw*, loopen, in den gewonen toon, over het gewone thema. Het ſtuk, *op eens Windbrekers geraaskal*, kondigt inhoud door opſchrift aan. *De Wijsheidzoeker* is eene aardige ſatyre op boekengeleerdheid. *Overdenking*, behelst een ſchoon beeld van Gods ondersteunende en oefenende genade. *Vrije Klacht*, prijst vrije klagt als ſmartsverlichting aan. Eenige kleinere ſtukken voorbijgaande, ſchrijven wij het laatſte, als een eind, dat het werk bekroont, (en welk eene kroon!) af:

DE DUIVEL.

De Duivel had altijd een groot getal van Vrienden;
Die namen 't voor hem op, als die hem hartlijk dienden:
De droes is niet zoo zwart als hij geſchilderd wordt,
Was 't telkens; — *de arme droes! men doet hem veel te kort.*
Maar, eindlijk, 't blad keerde om; nu mag hij niet meer wezen.
Daar is geen Duivel, foei! Wie zou dat onding vreezen! —
Natuurlijk! heel dat ras, eerst bij hem in de leer,
Deed thands zijn duiv'lenproef, en wil geen meester meer.

Dag-

Dagboek van een' Invalide, gehouden op eene Reis naar Portugal, Italië, Zwitserland en Frankrijk, gedurende de jaren 1817, 1818 *en* 1819. *Door* HENRY MATTHEWS. *In II Deelen. Uit het Engelsch, volgens de tweede uitgave. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1822. *In gr.* 8*vo*, *Te zamen* 612 *Bl. f* 6-25.

Een zeer onderhoudend reisverhaal, vervaardigd op de reize zelve, en op de plaatsen, die worden beschreven. Juist het bewaren van den vorm van een Dagboek maakt het verhaal meer naïf en treffend, terwijl het den levendigen indruk des schrijvers warm mededeelt. Tegenover den titel van ieder deel vonden wij eene fraaije plaat, waarvan de eene het *graf van Virgilius nabij Napels*, de andere den *waterval van Staubbach nabij Lauterbrunn* voorstelt; het tweede deel is daarenboven met eene plaat van de *haven van Bordeaux* versierd. Ziekelijkheid had onzen reiziger zijne reis aangeraden, als misschien nog het éénige redmiddel; en aan het slot der reis schijnt het, dat zijne gezondheid veel gewonnen had. Doorgaans is hij echter in eene vrolijke luim, zoodat men hem met genoegen volgen zal. Oudheden en schilderijen trokken grootelijks zijne opmerkzaamheid. Veel nieuws kan men juist niet verwachten, daar de reis door bekende en drukbezochte landen ging. Eene zeereis spoedig moede, zag hij van het plan, om tot *Malta* te varen, af, en stapte te *Lissabon* aan land. Die stad had de eer niet van hem te behagen; „ik walg, zegt hij, van al de morsigheid en stank." Niet onder de geringste plagen der stad telt hij de vliegen; zoodat hij hier DOMITIANUS verdedigt, en diens behendigheid benijdt. „In geheel *Lissabon* zijn," zegt hij „geen voordeeliger bedrijven, dan die van hond en Priester." (Ook hier zouden wij liever *Monnik* gelezen hebben.) Het Christendom is hier een zamenstel van afgoderij, nog veel stuitender dan de oude Heidensche eerdienst. „De *Franschen*, die een' Monnik, en zelfs den reuk van een' Monnik, even weinig konden verdragen als WOUTER SHANDY, dat is te zeggen, die hun een' doodelijker haat toedroegen dan alle duivelen uit de hel, verjoegen, zonder eenig medelijden, de honden met hunne bajonetten, en dwongen toen de Monniken, het crucifix ter zijde te leggen, om den bezem te zwaaijen, en daarmede de straten schoon te houden: maar de *Franschen* zijn weg — en honden

en Monniken hebben hunne gewone bezigheden hervat." Maar, had *Lisfabon* de eer niet van den fchrijver te behagen, hij merkte ook op, dat de *Engelfchman* daar niet zeer gezien is. „ Ik wenschte wel, dat ik de *Engelfchen* kon ophangen met de darmen der *Franfchen*," was onder anderen de uitboezeming van zekeren *Spanjaard*, dien hij daar aantrof. Hier fcheepte de reiziger zich in naar *Livorno*, daarop dadelijk naar *Pifa*, en haastte zich naar *Florence*, waar het hem uitnemend beviel. Hij bezocht hier de galerijen meer dan eens, en is in de befchrijving uitvoerig; maar hij verkoos boven een gemaskerd bal, toen hij er een had bijgewoond, „ het gezellige der eenzaamheid" in zijnen armstoel. De *Laurentiaanfche* bibliotheek telt hij onder een van de poppenfpelen van *Florence*; voorts zag hij al het merkwaardige. Nu ging het op *Rome* los. „ Het is onmogelijk, van het zienswaardige te *Rome niets* te zeggen; en iets *nieuws* er van te zeggen, is moeilijk." Wij bepalen ons ten dezen enkel tot de verzekering, dat men de ruim 125 bladzijden over *Rome* met genoegen lezen zal. Niet minder onderhoudend zijn de volgende berigten nopens *Napels*, waar het klimaat befchreven wordt als zeer ongunstig. De overblijffels van *Pompeji* worden mede bezocht; maar, in ftede van den fchrijver bij zijn opnemen van iedere merkwaardigheid te volgen, geven wij liever, nopens *Napels*, „ waar ieder broodje, hetwelk een bedelaar op de ftraten eet, moet medewerken om de beurs van het Gouvernement te vullen," des fchrijvers oordeel over den krijgshaftigen *Napolitaanfchen* geest: „ De foldaten, zoo te voet als te paard, hebben een zeer goed voorkomen. Zij zijn op het oog met de beste troepen van *Europa* te vergelijken; en de Granadiers van 's Konings lijfwacht, in het uniform van onze eigene lijfwachten gekleed, zouden zelfs in *Hydepark* bewonderd worden. Maar het fchijnt, dat zij weinig van vechten houden. De *Oostenrijkfche* Generaal MUGENT huwde eene *Napolitaanfche* Prinfes, en is thans Opperbevelhebber van datzelfde leger, hetwelk onder MURAT als eene kudde fchapen voor hem vlood. — Men is gewoon geworden, foldaten enkel als werktuigen te befchouwen, en gefooft vrij algemeen, dat eene goede krijgstucht elk flag van menfchen tot foldaten vormen kan. Dit gaat misfchien door als een algemeene regel: — maar zou eene flaafsche onderwerping aan een willekeurig Gouvernement, benevens eene verwijfde rust, die federt jaren tot heb-

hebbelijkheid en behoefte geworden is, geene erfmet aan een volk kunnen mededeelen, zoodat alleenlijk, hetgeen bij den vader enkel *gewoonte* was; in het bloed en de gansche ziels- en ligchaamsgesteldheid van den zoon overgaat, en ten laatste een geheel geslacht derwijze bedorven wordt, dat geenerlei tucht in staat is, hetzelve van die eigenschappen te voorzien, welke men in een goed soldaat verlangt? Om deze vraag te beantwoorden, behoeft men zich slechts te beroepen op het gedrag van de *Napolitaansche* armee gedurende den laatstvoorgaanden veldtogt." — De vertaler herinnert hier aan het gedrag van die zelfde *Napolitanen* in 1821.

Voorts bezoekt de schrijver het zoogenoemd graf van VIRGILIUS, — dat van SCIPIO, — eindelijk ook den *Vesuvius*. Wij kunnen alles niet aanstippen; maar eene anecdote van een lofrede op MURAT, die ons bevreemdde bij eenen *Engelschman* te vinden, deelen wij nog mede. „Hij," zegt hij, „die de geschiedenis van zijnen schandelijken dood zonder medelijden lezen kan, moet weinig gevoel van menschelijkheid bezitten, of enkel gehoor geven aan persoonlijke of staatkundige vijandschap. De hoofdtrek van zijn karakter schijnt die edele en ridderlijke dapperheid geweest te zijn, welke een' krijgsheld zoo wèl voegt, en waarvan hij bij onderscheidene gelegenheden de schoonste blijken gegeven heeft. Men zegt, dat hij bij zijnen laatsten terugtogt zijn leven in de waagschaal stelde, om den zoon van een' zijner Edelliedden te redden, die geen moeds genoeg had om het zelf te doen. Zij trokken over eene rivier, onder het vuur der *Oostenrijkers*; het paard van den jongeling werd gewond, en zijn toestand scheen hopeloos. JOACHIM, met den angst van den vader begaan, stortte zich in den stroom, en bragt den zoon behouden op den oever; terwijl de vader, hetgeen gebeurde, werkeloos stond aan te zien.... Doch zijne asch ruste in vrede! Ik wil mij niet tot advocaat opwerpen van het schuim, 't welk de gisting der *Fransche* omwenteling zoo onverdiend heeft in de hoogte geheven; maar er zijn uitzonderingen; en JOACHIM, schoon niet geheel zuiver van het oorspronkelijke euvel der school, waarin hij was opgevoed, heeft zich zoo verdienstelijk gemaakt door zijn gedrag, terwijl hij met de koninklijke waardigheid bekleed was, dat hij in zijn ongeluk op meer medelijden had mogen rekenen, dan hem werkelijk is ten deel gevallen."

De reiziger keert vervolgens naar *Rome*, waar hij zich op

nieuw eenigen tijd ophoudt, en wij laten hem aan het slot van het eerste deel te *Florence*.

Na eenig vertoef aldaar gaat het over *Bologna* naar *Venetië*, voorts op *Milaan*, en zoo naar *Zwitserland*. De lezer voelt, dat op deze reize veel gezien werd, 't welk bezienswaardig was; maar wij kunnen alles niet aanstippen. Van *Lausanne* deed de reiziger eenen aangenamen togt door *Zwitserland*, en keerde toen naar de stad terug, vanwaar hij wederom vertrekt op *Geneve*, enz. en eindelijk te *Nismes* komt. Hij bezoekt een goed gedeelte van *Frankrijk*, ziet ook *Parijs*, en scheept zich ten laatste te *Dieppe* op *Engeland* in, in de goede hope, dat hij in betere gezondheid daar zal aanlanden, dan hij zijn vaderland verlaten had. — Ten aanzien van het laatste deel hebben wij ons zeer bekort, hoewel wij bij hetzelve den schrijver vooral met geen minder genoegen zijn gevolgd. Hij is een aangenaam en zeer onderhoudend reiziger, en wij merken niet, dat zijn ziekelijke toestand veel invloeds had op zijnen opgeruimden geest en het naauwkeurige van zijne waarnemingen. Wij durven zijn Dagboek gerustelijk, als eene aangename en onderhoudende lecture, ieder leesgezelschap aanprijzen. Het geeft even zeer vermaak als iedere roman, en daarenboven leering en nut. Zijne vooringenomenheid met zijn vaderland kunnen wij hem te minder ten kwade duiden, daar hij de gebreken zijnes landgenooten meer dan eens openhartig erkent; en geheel de toon van zijn Dagboek is in eenen goeden geest. Wij hielden opzettelijk bij dit ons berigt nog eene bladzijde open, om nog eene proeve te geven van zijne niet onbelangrijke staatkundige redeneringen, welke in dit werk geheel niet vreemd zijn, en, onzes inziens, van des schrijvers bevoegdheid ten dezen getuigen: „De Koning (van *Frankrijk*) wordt door de Ultra-Royalisten voor een' Jakobijn uitgemaakt; maar de Jakobijnen willen hem niet voor hunnen echten broeder erkennen. Nogtans geloof ik, dat hij de grootste massa des volks op zijne zijde heeft. Zoo lang hij aan het *Charter* getrouw blijft, zal de meerderheid altijd vóór hem zijn; maar dan moet hij het *Charter* niet als een *regenscherm* gebruiken, waarvan men zich enkel in slecht weder bedient; want de Natie houdt het vooral niet minder noodzakelijk als een *zonneschcrm*, om er bij goed weder eene schuilplaats onder te zoeken voor de brandende stralen der koninklijke regering. Dat de Koning tegenwoordig geene veel grootere meerderheid be-

bezit, is enkel aan de bezorgdheid der zulken toe te schrijven, die in de eerste daden van zijn bestuur de zucht meenen te ontdekken, om *Frankrijk* beginselen op te dringen, van welke men vreest, dat zij de grondslagen van het verbond tusschen Vorst en Volk zullen ondermijnen; — een verbond, 't welk zij als de plegtige voorwaarde beschouwen, waarop de BOURBONS weder ten troon verheven zijn. Het dagteekenen zijner regering van den dood van LODEWIJK XVII, het verwerpen van de driekleurige kokarde, welke hij zelf in 1789 als *Monsieur* gedragen had, en zijne tweede herstelling door middel der vijandelijke bajonetten, hebben een geest van wrevel en misnoegen tegen hem doen ontstaan, die slechts met den tijd, en ten gevolge van de voorzigtigste maatregelen, weder kan verdwijnen. Fox heeft beweerd" — Maar de lezer moge dit, en wat de schrijver hier verder beredeneert, in het werk zelve naslaan.

„ De zetel der BOURBONS schijnt boven een vat met buskruid opgeslagen te zijn; niets dan de uiterste voorzigtigheid kan het volk met hun bestuur verzoenen, of eene noodlottige uitbarsting voorkomen." — Wij twijfelen, of de schrijver de schandelijke treden bij de tegenwoordige Verkiezingen, en de maatregelen, die men zegt, dat thans worden voorbereid, onder de maatregelen der *uiterste voorzigtigheid* wel zou durven ongeschikken.

Redevoering ter nagedachtenis van M. WESTER, *in leven Broeder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Schoolopziener van het 5de District enz., overleden te Oude Pekela, den 19 Febr. 1821, uitgesproken uit naam van het Departement Tot Nut van 't Algemeen te Pekela, door* M. J. ADRIANI, *Predikant en Schoolopziener aldaar. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo. 44 Bl. f* :-40.

Eene waardige hulde aan de nagedachtenis van een waardig man, die het uitgebreidste nut heeft gesticht, en wiens bewondering en hoogachting te grooter wordt, daar hij zich door eigene vlijt en oefening zoo ver boven zijnen stand en oorspronkelijken aanleg verheffen kon, en daarenboven zelf het uitmuntendst voorbeeld gaf in zijnen werkzamen kring, en tevens altijd en in alles een voorbeeld was van echt verlichte en warme godsvrucht. 's Mans vroege jeugd en jongelingsjaren, — zijne verdienste omtrent het Schoolwezen —

omtrent de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, — zijne waarde, als schrijver — als mensch en burger — en als Christen, worden ons hier, onopgesmukt en voelbaar, naar waarheid, in eenen beschaafden, hartelijken toon, door een' van 's mans waardige hoogachters en vrienden, treffend herinnerd. Achter deze Redevoering zijn de doelmatige Gezangen, door A. HOCXUM VAN DIJK, ter gelegenheid van deze plegtige hulde aan den overledenen, vervaardigd, voor de vergetelheid bewaard, en na dezelve zijn eenige uitbreidende en opheldere Aanmerkingen geplaatst van het een en ander, hetwelk in de Redevoering slechts met een enkel woord was aangestipt. — Deze Redevoering, alzoo afzonderlijk uitgegeven, is tevens geplaatst, en wel de eerste, in den bundel, door Prof. VAN SWINDEREN uitgegeven ter vereering van den verdienstelijken man, onder den titel:

Ter gedachtenis van HENDRIK WESTER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr.* 8vo. 150 *Bl. f* 1-50.

Behelzende aanstonds na dezelve eene Voorlezing, ter gedachtenis van WESTER, door gezegden Hoogleeraar zelven gehouden bij het Groninger Departement der genoemde Maatschappij, den 16 Maart 1821. Een uitmuntend opstel, in hetwelk de spreker zichzelven, zijnen hoorderen en allen troost toedient over het verlies van den voortreffelijken man: 1) door het opwekken van vertrouwen op God, door een kort verhaal van 's mans merkwaardigen levensloop; 2) door aansporing tot dankbaarheid aan God, door het voorstellen van het groot geschenk, in het zoo lang bezit van zulk eenen man genoten; 3) en er dan eindelijk eene hartelijke opwekking bijvoegt, om die dankbaarheid te toonen door de navolging van zulk een voorbeeld, waartoe eene eenvoudige schildering van 's mans karakter als mensch en Christen ten grondslag wordt gelegd. Hierop volgen eenige levensberigten van WESTER, meestal uit eigene aanteekeningen van hemzelven verzameld, en in orde geschikt. Deze zijn belangrijk. Voorts nog eenige bijdragen ter kennis van WESTER's karakter, — eene lijst der door hem uitgegevene geschriften, — en eindelijk getuigenissen, van bevoegden, aangaande het nut, door WESTER gesticht, ten opzigte der verbetering van het onderwijs. — Geheel deze bundel doet groote eer aan den verzamelaar, gelijk voorts aan den waardigen man, wiens aan-

aandenken men alzoo in eere zoekt te houden. Wij lazen dien met het naerste genoegen, en moeten ons over de uitgestelde aanmelding, van wege den steeds nog aangroeijenden voorraad van ons toegekomene geschriften, en met het *praestat sero quam nunquam*, ontschuldigen. Maar wij vertrouwen ook, dat men, bij zulk eene hulde aan eenen man als WESTER, onze aanbeveling niet heeft afgewacht, om zich met de lezing dezer stukken te leeren, te stichten en te verlustigen.

Feestviering ter huldiging van EDWARD JENNER, *en ter verheffing van de waardij der Koepokinenting, van wege het Genootschap Arti salutiferae te Amsterdam, gehouden den 14 Mei* 1823, *door* P. VAN DER BREGGEN CZ., *Med. Doct. en Hoogleeraar aan de Doorluchtige School te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1823. *In gr.* 8vo. 36 *Bl.* f 1 - 20.

In 1798, en dus nu 25 jaren geleden, maakte JENNER het eerst zijn ontsterfelijk geschrift bekend, na tweeëntwintigjarige waarneming en onderzoek, ten betooge, dat de ingeënte koepokken *de menschen voor de kinderziekte beveiligen*, — *zonder gevaar zijn voor het leven en de gezondheid*, — *en in zachtheid van werking de ingeënte menschenpokken verre overtreffen*; en door vijfentwintigjarige ondervinding nu, sinds dien tijd, zijn deze waarheden in geenen deele gelogenstraft, maar ten volle bevestigd. Geen wonder, dat men het gepast vond, aan den weldoener, die dit heilzaam middel opmerkte, er over nadacht en het in beoefening bragt, nu, na verloop van het vierde eener eeuw, en nadat hij van het wisselend tooneel der aarde onlangs is afgetreden, eene welverdiende hulde toe te brengen, en daartoe den 14den Mei — den gelukkigen dag, waarop den achtjarigen knaap PHILIPS, uit de pok, welke het melkmeisje SARAH NELMES op hare hand had, de *eerste koepok* kunstmatig werd ingeënt — bij voorkeur bestemde. JENNER verdiende deze hulde; want, moge dan al vroeger hier of daar het beveiligend vermogen der koepok zijn opgemerkt, hij is het echter, die de voorbehoedende eigenschap het eerst wetenschappelijk onderzocht en bepaalde, en den grond gelegd heeft tot derzelver algemeene verspreiding. Aan hem hebben vele duizenden, ontegenzeg-

ge-

gelijk, het behoud van het leven, de gezondheid en schoonheid te danken. Het Genootschap *Artis salutiferæ* koos eenen waardigen spreker, die zijne taak uitmuntend heeft volvoerd; en deze hulde, aan zulk eenen menschenvriend toegebragt, en de wijze, waarop dit geschiedde, kon wel niemand, dan eenen of anderen nieuwbakken en bekrompen Christen, ontvlichten. Overal komt, bij den redenaar, JENNER voor, als het gezegend werktuig in de hand van God; en nergens komt de spreker de eer van *Hem* te na, van wien eeniglijk alles goeds afkomt. Hulde aan JENNER is alzoo dankbaarheid aan God. — Van het borstbeeld van JENNER, hetwelk staande de redevoering ontbloot werd, ontvangen wij een afdrukſel, in steendruk, tegenover den titel (hetgeen ons echter min gelukkig uitgevallen schijnt); en het fraaije Latijnsche vers van H. COLLOT D'ESCURY, en de niet minder fraaije vertaling van hetzelve door M. C. VAN HALL, versieren de korte, maar zeurige redevoering, die wel niemand onvoldaan uit de handen legt.

Gedenkschriften eener jonge Griekſche Vrouw. PAULINA-ADELAÏDE ALEXANDRA PANAM *tegen Z. D. H. den regeerenden Hertog van Sakſen-Coburg.*

De moetigen der aarde hebben mijn voorhoofd met bloed besprengd. Uit de diepte mijner ellende riep ik, o Heer! tegen hunne magtigen arm in tegen hunne ongeregtigheid. PSALMEN.

Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, bij J. C. van Kesteren. 1823. *In gr.* 8vo. 184 *Bl. en het Aanhangſel* 8o *Bl. f* 2 - 75.

De Dame, welker afbeeldſel, met dat van gezegden Hertog en hunnen zoon, den titel verſiert, ziet er, volgens dit portret, niet ongevallig uit; zoo vond het ook gezegde Hertog, en, niet tevreden, dat hij het toen nog maar veertienjarig meisje had onteerd, wist hij haar naar zijne staten te lokken, waar zij, in stede van de haar gedane belofte, en het uitzigt op eene plaats als Staatsjuffer, niets dan ellende vondt. „De negende maand liep op het laatst," zegt zij; „wij hadden „geen linnen, geen vuur of licht, en terwijl wij volſtrekt „van alles ontbloot waren, mijne moeder ziek was, en ik „door de hevigſte smarten en pijnen gefolterd werd, zag „mijn zoon, den 4den Maart 1809, het licht." Hare menigvuldige aanvragen om een verzekerd beſtaan voor haar en haar kind, de beloften, waarmede men haar vleide, en de ve-

vele teleurstellingen, worden omständig verhaald. Eindelijk zocht men zich, zegt zij, van haar en het kind te ontslaan; stelde eerst eene poging te werk, door het veroorzaken van een ongeluk, waarbij zij oogenschijnlijk moesten omkomen; naderhand beproefde men, herhaalde malen, vergiftiging; eindelijk wist men haar naar Frankrijk terug te doen reizen. Zij liet geene pogingen onbeproefd, maar die alle waren zonder vrucht; men wilde haar het kind ontnemen, hetwelk de moeder tot geenen prijs wil afstaan, en zulks nog minder, daar men het op deszelfs leven reeds had toegelegd.

„ Prins van Coburg, zie daar uw werk!" (zoo drukt zij zich uit:) „ Gij zijt verantwoordelijk voor een veertienjarig „ meisje, welks geheele leven gij gemarteld hebt; gij zijt „ verantwoordelijk voor dat vergift, voor dien kuil, waarin „ het rijtuig brak, voor dat zamenweefsel van bedriegerijen „ en laagheden, voor dien chaos van trouweloosheden en „ heimelijke aanslagen tegen mijn leven. Gij zijt verantwoordelijk voor de kwellingen mijner jeugd, en voor het brood, „ waaraan gij mij gebrek liet lijden, en voor hetgeen mijne „ oude moeder heeft moeten uitstaan, en voor het vergift, dat ons gegeven werd." — „ Of de wereld is eene „ akelige gevangenis, of vroeger of later, Mijnheer! zal eene „ almagtige stem u vragen: *wat hebt gij met haar gedaan?* „ En gij zult antwoorden: ik heb hem het eenigste erfgoed „ van eene vrouw zonder tijdelijke middelen ontnomen, de „ eer. Ik heb haar uit hare schuilplaats gejaagd als een mis„ dadiger. Ik heb haar het bittere brood der armoede doen „ smaken. Hare jammerklagten vervolgden (verveelden?) mij, „ en ik leidde haar als bij de hand naar het graf; het graf „ wilde haar niet! Ik heb haar van kant willen maken, door „ vergift willen ombrengen, en heb dit zeemaal herhaald. Ik „ heb haar vervolgens gelasterd, om haar ten minste zedelijk „ te dooden. Zie daar hetgeen ik met haar gedaan heb!"

De lezer denkt zeker met ijzing aan het eindelijk onderzoek van den Almagtigen, voor wien een Prins gewis even weinig, als de geringste mensch, van zulke schandelijke daden verontschuldiging vindt! — Intusschen, wij hooren hier de vrouw alleen. Het aanhangsel en de daarin voorkomende brieven zijn evenwel bewijzen, waarop zij zich beroept. Door de uitgave van deze Gedenkschriften neemt zij wraak. Moge inmiddels dit boek voor iedere jongedochter eene waarschuwing zijn! „ Vóór dat men

„ eene

„eene onvoorzigtigheid begaat, en een' jongen man in een vreemd land volge, moest men aan de gevolgen denken," schreef haar de Hertogin. Het woord *onvoorzigtigheid* is hier inderdaad te zacht, en alleen haar vertienjarige ouderdom kan deze verzachting verontschuldigen. Wij *mogen*, op dit punt, niet al te toegevend zijn. Is alles zóó, als hier verhaald wordt, dan is zeker het gevallen meisje, in vergelijking met den Prins, eene heilige; en echter, (wij ontveinzen het niet) wij mogen haar beklagen, maar zij heeft toch haren goeden naam, en alzoo hare achting, met regt verloren bij iederen braven. Daarenboven — maar wij willen haar niet oordeelen. Gelukkig is het boek op zulk eene wijze geschreven, dat men het zonder blozen lezen kan.

BARTHELEMY'S *Reize van den jongen Anacharsis door Griekenland. Verkort van* H. LEMAIRE. *Uit het Fransch vertaald door* J. W. L. P. IPPEL. *Met Platen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1823. *In kl. 8vo. 20¾ Bl. f* 1-50.

Eene bekorting van den *Anacharsis*, welk meesterstuk van BARTHELEMY onze STUART in het Hollandsch heeft geleverd; — maar ook deze bekorting is *vertaald*, en dit bevreemdt ons; voor het minst zou de Hollander zelf wel de bekwaamheid hebben tot het vervaardigen van een uittrekseltje! Dan, dit zij zoo het wil, het was geen ongelukkige inval, dit werk voor de Kinderbibliotheek te verkorten; en wij hopen slechts, dat de jeugd er tot de lezing van het voortreffelijk werk te meer door zal worden uitgelokt. Na de *inleiding*, welke de oude Grieksche geschiedenis tot het 404de jaar vóór onze jaartelling opgeeft, geeft dit eerste deeltje, in eenen goeden, vloeijenden stijl, de *zeven eerste Hoofdstukken der Reize*, waarbij drie plaatjes (zoo als die dan zijn!) gevoegd zijn. Wij twijfelen geenszins, of ook deze uitgave zal het tankomend geslacht, in dezen tijd vooral, waarin de gebeurtenissen in Griekenland zoo vele herinneringen oproepen aan den klassieken grond, aangenaam en leerrijk zijn.

Meng. Bl. 168, reg. 11 en 12, staat: dus ⅔, lees: dus negenoeg ½.

BOEKBESCHOUWING.

Over de vereischte inrigting, de gegrondheid en de waardij van het geschiedkundige bewijs voor de Goddelijkheid des Christendoms. Behelzende tevens eene proeve van onderlinge vereeniging der verschillende godgeleerde denkwijzen over de Openbaring. Door G. J. PLANCK, *Doctor in de H. Godgeleerdheid, Medelid van het Consistorie en Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Göttingen. Uit het Hoogduitsch en met Aanmerkingen van* G. F. SARTORIUS, *Leeraar der Evangelisch-Lutersche Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. Schaares. 1823. *In gr.* 8vo. *XVI*, 334 *Bl. f* 3-30.

Dit boek van den *Göttinger* Hoogleeraar PLANCK moet, blijkens den titel, almede tot eene *proeve* dienen *van onderlinge vereeniging der verschillende godgeleerde denkwijzen over de Openbaring.* Ook legt de Schrijver zich daarop toe, van de Xde tot de allerlaatste of XVIIde Afdeeling van zijn werk. Of echter de vereeniging der *Neologen* van *Duitschland*, op die gronden, welke PLANCK hier aanwijst, wenschelijk zij voor het *Christendom*, dan of men hun woelen en redetwisten als een teeken van hunne onvastheid van beginselen, en voorbode van den terugkeer dier hooggestemde Wijzen tot den standaard der *waarheid*, te beschouwen hebbe, durven wij niet beslissen. Velen, wel is waar, in ons vaderland, hongeren steeds naar den rijken boekenoogst, welken *Duitsche* Letterkundigen en Godgeleerden opleveren; maar daar zijn er ook, onder de koelzinniger en meer bezadigde *Nederlanders*, die de oudere voortbrengselen van eigen grond, en het pittig gewas der *Britsche* velden, over het geheel meer krachtig en voedzaam vinden voor verstand en hart. Althans wij hebben ons tot hiertoe niet te beklagen, dat de onzen het oor leenen, het zij aan het *Kantiaansche*, zul-

len wij zeggen, *Scepticismus* of *Rationalismus*, het zij aan de *mystieke* gevoelens van SCHELLING, hier, zoo wij meenen, onder den naam van *nieuwe Supernaturalisten* aangeduid, en beiden door PLANCK beſtreden. Uit de ſchoone Verhandeling van wijlen onzen te vroeg afgeſtorven BORGER leerde men hen kennen, en de uiterſten, waartoe zij overſlaan. Deze alleen ſtelde den ſlagboom daar, die verhindert, dat hunne praal van geleerdheid en ophef met overdrevene wijsbegeerte, even weinig als de dweepende herſenſchimmen der andere ſchole, onbedacht bij ons doordringen, of dat wij ons vergapen aan menige nieuwigheid, die ſedert lang, onder den naam van *hooge Kritiek*, zich verſtoutte, den Bijbel aan te tasten, deszelfs eenvoudigen zin en woorden te verwringen, en de meest geheiligde waarheden zoek te brengen. — In den eerſten opſlag gaf het ons genoegen, te ontwaren, dat de Hoogleeraar tegen zijne verdoolde Landgenooten optreedt, en pogingen aanwendt, om hen, op grond der Evangeliſche *Geſchiedenis*, tot de erkentenis van de Goddelijkheid der Openbaring terug te leiden. Wij beſloten nogtans, ook ter bekorting van ons verſlag, ons met dien ſtrijd, of beter misſchien met die poging ter vereeniging, waarbij de *onzen* naauwelijks eenig belang hebben, niet te moeijen. Liever wilden wij toetſen, wat hij, ingevolge den titel, hier voordraagt, „over de vereischte inrig„ting, de gegrondheid en de waardij van het geſchied„kundige bewijs voor de *Goddelijkheid des Christen„doms.*" (*) Het onderwerp lachte ons toe, terwijl wij ons ſchikten ter lezing; maar naauwelijks ontwaarden wij, dat men, ter ſtaving van het *eeuwen oude* geloof in den

(*) Zoo heeft de titel; en namen wij deze woorden ſchier onbedacht over, toen de vraag ons inviel, of men ook zou ſchrijven: *De wetgeving op Sinaï is een bewijs voor de Goddelijkheid des Jodendoms?* Zoo neen, dan is het ook verkeerd, dat Christenen ſpreken van de *Goddelijkheid des Christendoms*, als zij *het Geloof*, maar geenszins *de Geloovigen of Belijders van Jezus* bedoelen.

dan Zone Gods en Verlosser der menschen, ten oogmerk had, ons een *nieuw* geschiedkundig bewijs op te disschen, of wij zagen den *Duitscher* voor ons staan; en onwillekeurig schoot ons daar bij het bekende zeggen in van den Dichter:

Timeo Danaos, et dona ferentes.

In vroegere jaren, Recensent erkent zulks gaarne bij dezen van zichzelven, vertrouwt men wel eens te veel op het voorkomen en allen schijn van opregtheid en deugdelijkheid van inzigten eens Schrijvers: in lateren leeftijd, en bij langduriger ondervinding, gelden *zaken* meer bij ons dan *woorden;* offchoon wij daarom ons geen liefdeloos oordeel omtrent het doel des Naasten, die in een dwaalbegrip *kan* vervallen zijn, mogen of zullen veroorloven. Een en ander diene althans ter geheele vrijpleiting van den geachten Leeraar, wiens naam, als Vertaler, op den titel staat. Immers deszelfs *Aanmerkingen* getuigen ons, dat hij in vele niet met den *Duitscher* eens is, in vele over hem onvoldaan; schoon hij, naar ons gevoelen, bij zijnen *Geleerde* te hoog opzie, eenigzins vooringenomen met deszelfs *nieuwe* vinding, weinig dien naam verdienende, en even min tegen eenen onzijdigen toets bestand. Gaarne zouden wij het geschiedkundig betoog, zoo als PLANCK hetzelve *vereischt ingerigt* te hebben, met 's mans eigene woorden mededeelen: maar nergens is hetzelve, als slot zijner uitvoerige redenering, in korter of breeder bestek van woorden gevat; nergens wordt zulk een overzigt des geheels aangetroffen. Wij moeten hierom te dezen onzen eigen' weg gaan, en vinden geen veiliger gids, dan den *inhoud* der Afdeelingen, waarin het betoog voorkomt, kortelijk op te geven.

In Afd. I beweert PLANCK, dat het *gewone* geschiedkundig bewijs voor de *Goddelijkheid* des Christendoms (der Openbaring), zoo als hetzelve uit de Wonderen, door JEZUS verrigt, ontleend wordt, ten volledigen betooge *ongenoegzaam* is; weshalve men naar een ander

heeft uit te zien, *wat* (*) noodzakelijk en niet onmogelijk moet gekeurd worden. Of er in *Duitschland* Christenleeraars zijn, die, met achterstelling, zoo niet geheele verwaarloozing, van den *Godebetamenden* inhoud der Christelijke leere, of het *inwendig* bewijs, alleen het *uitwendige*, op de *Geschiedenis en Wonderen* gebouwd, voor genoegzaam houden ten betooge van de *Goddelijkheid* der Openbaring, weten en onderzoeken wij niet. Genoeg, in *Nederland* is het voorlang en meer dan eens bewezen, dat beide die bewijzen te zamen genomen, geen derzelven afzonderlijk, het groote onderwerp des Geloofs voldingen. Alleen, of men, *zonder* het *medegetuigen Gods met Jezus en zijne Gezanten door teekenen en wonderen en menigerlei krachten en bedeelingen van den H. Geest*, tot gezegde volledig betoog kan komen, staat bij ons en den Schrijver in geschil. Want „ naar mijne overtuiging, (zegt deze op bl. 21) kan er „ als nog een *voldingend* historisch bewijs voor de Goddelijk„ heid des Christendoms" (d. i. van het Christelijk Geloof) „ geleverd worden; doch ook slechts langs éénen weg, en wel „ langs eenen geheel anderen weg, dan waarop men zulks „ tot hiertoe heeft beproefd." In die waarheid toch en wezenlijkheid der *Wonderen* met ons mede te stemmen, schijnt vooralsnog eenen hedendaagschen en boven verbeelding hoogverlichten *Duitschen* Geleerde te laag, te ouderwetsch, te eenvoudig te zijn. Men zou daardoor erkennen, geenen anderen zin of zintuigen, geen fijner oordeel te hebben, dan *dat* gemeen, waarbij zich, behalve de *Hervormers*, ERASMUS, MELANCHTON, DE GROOT, NEWTON, ADDISON, LOCKE, LEIB-

(*) *Wat*, voor *hetwelk*. Deze *Germanismus* heerscht geheel het werk door. Meer blijkbaar *Duitsche* zegswijzen hebben wij in de vertaling aangetroffen. Anderen mogen die opmerken. Wij wenschen ditmaal daarbij onze Lezers niet te toeven, of, waar gewigt van zaken ons roept, tot woordenzifterij af te dalen.

LEIBNITS, MICHAËLIS, LESZ en menigte andere mannen van naam geſchaard hebben.

Intusſchen blijkt, dat wij, als de Schrijver, in de IIde Afdeeling, wel degelijk tot den *eerſten* grondſlag of hoekſteen van het bewijs (zoo men het nu *geſchiedkundig* wil genoemd hebben) de redelijkheid leggen der leere, door JEZUS voorgedragen, al hare voortreffelijkheid, om alleen aan de eiſchen van verſtand en hart te voldoen, erkennen, en ons overtuigd houden, dat vóór of na geen ander perſoon zoo volledige waarheden van Godsdienst en Zedekunde heeft voorgedragen. Onverſchillig intusſchen is het ons, of men, gelijk van ouds, uit dezen inhoud der prediking van CHRISTUS en de zijnen een *inwendig* bewijs voor de *Godsbetamelijkheid* opmake, dan hetzelve, met PLANCK, als grondſlag legge van een *geſchiedkundig* betoog der *Goddelijkheid*.

Dus zijn wij tot des Schrijvers *tweeden* grondſlag genaderd, waarover in de IIde en Vde Afdeeling gehandeld wordt. Zij behelzen de waarneming, dat JEZUS het *ſtellig ontwerp* gevormd heeft, om alleen door zijne leer het geheele menſchelijk geſlacht te zaligen, en Hij tevens verzekerd was, dat Hem zulks gelukken zoude, maar ook, dat hiertoe zijn *dood* vereiſcht wierd.

Oppervlakkige Lezers zullen het misſchien met PLANCK ook wel te dezen eens zijn; en waarlijk, in de hoofdzaak verſchillen wij van den Hoogleeraar niet, meer in de *inrigting*, die hij geeft aan het *geſchiedkundige des Bijbels*. Of leert ons deze niet, dat JEZUS even zeker zijne *eigene verrijzenis* als *dood voorſpeld*, vaak in éénen adem *voorſpeld* en *voorzien* heeft? Is het geenszins uitgemaakt, dat, ware *niet* „ het teeken van JONAS *den Profeet* aan „ het boos en overſpelig geſlachte gegeven," waren de Apostelen vervolgens door eene hoogere dan menſchenkracht *niet* ondersteund geworden, het kruis van CHRISTUS alsdan „ den *Joden* eene ergernis, den *Grie-* „ *ken* eene dwaasheid zou gebleven zijn, daar het nu van „ de kracht en de wijsheid Gods getuigenis draagt?" Ja, door zulke *daadzaken*, als men ondankbaar overziet, in-

dien niet betwijfelen wil, is de *Naam des Heeren*, „ de „ éénige aan ons ter zaligheid geſchonken," ondanks allen tegenſtand der wereld, naar ons gevoelen, alleen overig en in ſtand gebleven tot op heden, door eenen afloop van eeuwen. Hoe rukt men dus het verband des verhaals wegens de ſtichting en ſnelle voortplanting des Christendoms in onze gewijde oorkonden uiteen; wanneer men, met den *Duitſchen* Hoogleeraar, juist *datgene* weglaat of verduistert, 't welk eenheid en zamenhang geeft aan het *ontwerp* van JEZUS, om geheel het menschdom te zaligen, en tevens den *vinger Gods* het duidelijkst aantoont in de Geſchiedenis!

Desgelijks beroept zich de Schrijver, in Afd. VI, op het volkomen verheven en volmaakt zedelijk karakter van JEZUS, en vindt daarin den *derden* of laatſten grondſlag van het geſchiedkundig bewijs. Trouwens, wie leest niet met toeſtemmende goedkeuring, wat hier meer breedſprakig en ontwikkeld, bij ROUSSEAU, in den *Emile* (*), meer bondig, krachtig en welſprekend, tot lof van JEZUS heiligheid en grootheid gezegd wordt? Elk Christen toch, evenzeer als het meerendeel en de braafſten van de Deïsten, zijn overtuigd van de zedelijke volmaaktheid des gekruisten *Nazareners*, „ hoedanige nooit in eenig „ mensch gevonden werd, en wier oorſprong (liever re- „ den) wij bij Hem niet verklaren kunnen." Hier kan dus wegens de zaak zelve alweder geen verſchil zijn. Bij ons, echter, is JEZUS opregt, en geeft Hij der waarheid getuigenis, wanneer Hij, *Wonderen* doende, op die *teekenen*, zich voor zijne Landgenooten beroept, als het werk des Almagtigen, en niet van eigene kracht; opregt ook bij iedere aankondiging zijner *opſtanding*, *verhooging*, en der *zending van den H. Geest* aan zijne Leerlingen. Al-

(*) Nauwelijks is hier eene aanhaling noodig, daar men weet, dat wij bedoelen, wat men leest in den *Emile*, *dans la ſuite du Livre quatrième*; zelfs treft men van het Fransch grootendeels eene vrij goede overzetting hier aan, door den Vertaler van PLANCK geleverd in de noot onder bl. 191.

Alleen wij zien het niet door, hoe zich deze voorname deugd, de *opregtheid*, bij JEZUS laat handhaven *zonder* het geloof aan en de volledige erkentenis van de gezegde wonderverhalen. Waarom toch dezelve ter zijde gelegd en betwijfeld, zoo men in zijn harte aan CHRISTUS de volmaaktſte *heiligheid* toeſchrijft, Hem voor den *Zone Gods* aanneemt? Wat dus bij ons als de laatſte en beſlisſende *grondſlag* van het geloof in den Heiland gelegd wordt, behoorde, naar wij vermeenen, bij PLANCK en de *Duitſche Neologen* een regtſtreeksch *gevolg* hunner belijdenis te zijn. Maar nergens in dit boekdeel is ſpoor te vinden van *dusdanige* ſluitrede: en, zoo wij hier geene onbewimpelde verklaring van *Ongeloof* lezen, wel nogtans is er ons voorgekomen, dat eenen bedekten ondermijner des Christendoms, of van het gezag der H. Schrift, te verraden ſchijnt.

Echter een tweetal Afdeelingen, de VIIde en VIIIſte, beſteedt de Schrijver, om, uit de bijgebragte *driederlei* bewijsgronden, de *Goddelijkheid* der leere van JEZUS af te leiden en te betoogen, *deels* uit deszelfs *eigene* betuigingen, die zich voor den Zone Gods, van den Vader gezonden, bij herhaling verklaarde, en aan zijne leere eenen Hemelſchen oorſprong toekende, *deels* omdat Hij *waarheden* voordroeg van zulk eenen aard, dat zij niet anders, dan door *openbaring*, konden gekend worden. Klemmend, het is zoo, doet zich deze redenering voor, althans wanneer men haar met een geloovig oog en harte leest: maar is dezelve, omdat zij den ten goede vooringenomenen wegſleept, daarom beſlisſend te noemen in de zaak van den Godsdienst, die zondaren ook tot inkeer dringen moet, en die vooral in lijden, en op het ſterfbed, onwankelbaar vertrouwen, troost en hope behoort in te boezemen aan Geleerden en Ongeleerden? — Geven wij eenen en anderen wenk van hare zwakheid, of, wil men liever, van hare niet toereikende kracht. In de eerſte plaats rust alles hier op het *woord* en de *eigene opgave* van JEZUS, als Godsgezant. Zijne geloofwaardigheid, daar Hij voor eenen Man, met hooge kennis van den He-

mel beſtraald, wil gehouden worden, moet hier alleen, en wel ten aanzien van hetgene Hij *is*, in eigene zake dus, voor geldig en meest afdoende gehouden worden. Maar wie, hoe hoogen eerbied hij voor JEZUS voede, verlangt te dezen niet meer? vraagt en ziet niet om naar eenen beſlisſenden *Geloofsbrief?* naar dat *teeken*, 't welk JEZUS zelf toezeide? naar *Wonderen*, die wij reeds gedacht hebben, toen wij, bij het misſen derzelven in het betoog van onzen Schrijver, daaruit beweerden, dat hij onvolkomen het *ontwerp* van CHRISTUS, om de wereld te zaligen, voorſtelt, en bezwaarlijk ook de *opregtheid* van JEZUS kan handhaven? Maar, lijdt *deze* ſchipbreuk omtrent daadzaken en beloften, welk geloof mag men dan in het geheel toekennen aan Hem, die zich *nu* meer als een dweeper of geeſtdrijver, dan wel als de heilige en vereerenswaardige waarheidsvriend kenteekent?

Maar, tot verdere ſtaving van zijn betoog, voert PLANCK een en ander zeggen van JEZUS aan, waar uit het *bovennatuurlijke* der Openbaring zou mogen blijken, ja ook voorzeker blijkt, zoo men heeft aangenomen of erkend, wat te bewijzen ſtaat, de *Goddelijkheid* van JEZUS zending. Alleen wij weten niet, met welk regt men, bl. 180, eene plaats, MATT. XXVIII: 18, durft te berde brengen, die immers met de Opſtanding des Heeren in een zoo naauw verband voorkomt, dat zij daarmede ſtaat of valt. Trouwens, hoe onmogelijk het ook ſchijnen moge, dat JEZUS, die als de verlichter der wereld uit *Nazareth* onder de *Joden* optreedt, de verhevenſte Godsdienſtleer predikt, en ſtervende aan een kruis bevestigt, deze zijne leere en dat ontwerp uit zichzelven vormde, en niet, volgens zijne opgave en eenig ſchijnbaar vermoeden, van den Hemel had; men waagt echter, alzoo de *Goddelijkheid* der Openbaring ſtellende, altijd eenen ſprong, en begaat, redenerende, den wraakbaren misſtap, die zich veroorlooft, van het *mogelijke* tot het *dadelijk zekere* te beſluiten. Onzes inziens toch heeft het evenzeer moeite in, den graad van verlichting en zedelijkheid te bepalen, welken eenig mensch *uit zichzelven*

ven en *zonder bovennatuurlijken* invloed des Hemels bereiken mag, als het zwarigheid in de oogen van het Ongeloof heeft, de juiste grenzen aan te wijzen (*) tusschen de krachten der Natuur en zoodanige afwijkingen van haren gewonen gang, als volkomen regt geven om den *vinger Gods* te erkennen. Het laatste dunkt ons zelfs gemakkelijker te beslisfen, vereischt althans een minder omslagtig betoog, en grondt zich op daadzaken en geschiedkundige of *blijkbare* waarheid; het eerste blijft uit zijnen aard immer met *eenigen* twijfel omgeven. Hoe het zij, beiderlei bewijs van *Goddelijkheid* vinden wij, de *Godebetamelijkheid* der leere vooruitstaande, in JEZUS, den Stichter des Christendoms, door de wijsheid des Vaders alzoo vereenigd, dat het eene van het andere zich niet dan met eene onheilige vermetelheid laat afscheiden.

Immers wat wordt er van der Apostelen geloofwaardigheid, indien gij de Wonderen daarlaat of verwerpt, die toch door de *Evangelisten*, als oog- en oorgetuigen, duidelijk zijn te boek gesteld? PLANCK waagt wel niet, de getrouwheid van hunne verhalen te ontkennen; maar besteedt echter een tweetal Afdeelingen, de IVde en IXde, om, met eene voorwaar angstige omslagtigheid, tot *zoo verre* de geloofwaardigheid der Geschiedschrijvers te toetsen, als hij noodig keurde, om de echtheid van een en ander gezegde des Heeren voor zijn betoog te kunnen doen gelden. Hoezeer dit onderzoek den draad zijner redeneringen afbreke, is te blijkbaar, ook uit dit verslag,

om

(*) Daarop dringen steeds de Ongeloovigen, en elk, wien het wonderdadige in de Schrift ten aanstoot is. Wij stemmen hun toe, die *juiste grenzen* aan te wijzen, zal den Wijsgeer wel altijd ondoenlijk zijn. Maar is zulks noodig? Of zijn de grootere teekenen en openbare Wonderen van Jezus en zijne Gezanten, met name zijne Opstanding, in onze *verlichte* dagen, *natuurkundig* beter te verklaren, dan in de Middeleeuwen, en door *Joden*? Is men daartoe wel een haarbreed genaderd? Men leze des, en geloove, wat kenmerk draagt van waarheid en hoogere tusschenkomst. Men veroorlove zich geenszins den tekst geweld aan te doen.

om daarbij te toeven. Ligt evenwel vindt menig Lezer in die uitweidingen eenigen bruikbaren wenk; zeer zeker ziet hij zich daar in een ruim veld van gisſingen en onbeſlisbare onderſtellingen rondgevoerd (*). Ons geeft het meer voldoening, in de toezegging van JEZUS te berusten, die JOAN. XIV: 26 is aangeteekend, en wier echtheid wij almede voor welgegrond aanzien.

Uit alles te zamen genomen beſluiten wij dus, dat deze *nieuwe inrigting* van het geſchiedkundig bewijs voor de Goddelijkheid der Openbaring, hoewel de Hooglecraar deszelfs *gegrondheid* en *waardij* bepleite, onvolledig is, en zijne verdediging van het Christendom (of liever van het *Christelijk Geloof*) niet overtuigend. Immers wij vragen niet, waarmede zich een vroom en deugdminnend hart vergenoegen kan, in eene Christenmaatſchappij meer bijzonder; maar wat gezond verſtand vereiſche, om de leer en zending van JEZUS, zonder overblijvenden twijfel, voor *Goddelijk* en van Hemelſchen oorſprong te erkennen? En dat wij, niet zonder reden, 's mans geſchrijf ongenoegzaam keuren tot gezegde doel, is uitgemaakt door den flaauwen aandrang des Schrijvers, en zijne erkentenis van *onvolledigheid*, in de XVIIde of laatſte Afdeeling van zijn werk (†), zeer te regt ook door den Eerw. Vertaler opgemerkt.

Wij

(*) Ook elders ontbreekt het in dit boek aan ſtoute, ja vermetele onderſtellingen niet. Bij voorbeeld op bl. 108) wordt geſproken van een ontwerp tuſſchen JOANNES *den Dooper* en JEZUS, om, met onderling overleg en volgens vooraf beraamde ſchikkingen, op te treden ter predikinge. Verontwaardiging belet ons, hiervan meer te zeggen, dan dit: JOANNES werd opgevoed *in de gebergten van Judea*, en *was*, vóór hij zich aan Israël vertoonde, *in de woestijne* (LUKAS I); JEZUS *te Nazareth in Galilea*. Hebben zij elkander immer ontmoet? Van hunne *Moeders* is het aangeteekend. Het andere gevoelen omtrent de hoofdperſonen heeft geen gezag, en moet, volgens bijgaande noot des Vertalers, niet ten ergſte bij PLANCK geduid en uitgelegd worden. Het zij zoo!

(†) Men vergelijke hiertegen 's mans eigene woorden, door

Wij voor ons, echter, vinden geene reden, om dit boek, zelfs van den kant der *nieuwheid* van zaken, bij onze Lezers aan te prijzen. Regtstreeks, het is zoo, worden hier wel de Wonderen, de Opstanding van CHRISTUS niet geloochend, als bij ROUSSEAU: blijkbaar, nogtans, is dit groote struikelblok den *Neoloog*, die „*wijs* „ schijnt te willen zijn boven hetgene men behoort wijs „ te zijn," evenzeer ten aanstoot. Voor het overige vindt Recensent hier geen of luttel verschil en zakelijke afwijking van de reeds aangehaalde lofspraak des meer openhartigen of openlijken *Franschen* bestrijders des Evangelies (*). Hij eindigt dus met overwijzing op zijnen vorigen en meer uitvoerigen arbeid, en dien van een eerwaardig *drietal* reeds overledene Christenleeraren, bij TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* bekroond en in D. XV uitgegeven. Ook vindt hij voor het slot van dit verslag geene meer gepaste spreuk, dan die, waarvan hij zich toen bediende, leggende daarom de pen neder met te zeggen:

Non tali auxilio, nec defensoribus istis,
Christus eget.

door ons op bl. 184 aangehaald; en men zal bevinden, dat, om PLANCK als een' zwakken verdediger der Openbaring te kenschetsen, veel minder noodig was, dan door ons is aangevoerd. De man zelf getuigt het immers.

(*) Voor het overige kan men ook met de gevoelens van PLANCK eene andere plaats vergelijken van ROUSSEAU, *Lett. III de la Montagne.* Trouwens het is zoo vreemd niet, dat *Duitsche Neologen*, vijandig tegen alles invloed van gezag en voorgang, ook zonder ROUSSEAU te noemen, inwaarheid bij hem ter schole gaan. Zij deden het vóór meer dan dertig jaren; en om hunne vermeende oorspronkelijkheid willen wij aan onze Oostelijke Naburen van dien stempel den naam van *Neologen* niet betwisten.

Proc-

Proeve eener Overeenſtemming der Evangelisten. Door B. VAN WILLES, *Predikant te Nieuwland. IIde Stuk. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1823. *In gr.* 8vo. *XII*, 170 *Bl. f* 1-80.

Van het eerſte ſtukje van dezen geleerden arbeid der Heeren VAN WILLES gaven wij (in No. I van het vorig jaar) een zeer gunſtig verſlag, en wij zagen met groot genoegen, dat alle onze Tijdſchriften ten dezen volkomen met ons inſtemden. In het eerſte ſtukje gaf de Schrijver zijne gronden op, en nu ontvangen wij, in gevolge dezo gronden, de *volgreeks van alle de Evangeliſche verhalen, zoo veel mogelijk naar tijdsorde gerangſchikt*, en wel in *tien* Tabellen, naar aanleiding van de in de Evangeliën zelve aangewezene tijdmerken. Iedere Tabel is in *zes* vakken verdeeld, waarvan het eerſte, in korte woorden, het voorval of de gebeurtenis opgeeft, de volgenden het Hoofdſtuk van iederen Evangelist, en eindelijk het laatſte eenige, en doorgaans zeer nuttige, aanmerkingen bevat, die van des Schrijvers geleerdheid en ſchranderen geest overvloedig bewijs geven. In deze Tabellen zijn alle de voorvallen met hunne nommers (van 1 tot 232) geteekend. Deze nommers dienen bij de volgende Tafel, houdende aanwijzing van den tijd voor alle de bijzondere voorvallen, door de Evangelisten verhaald, in welke bij ieder voorval het jaar van Christus geboorte, de maand, de dag der maand, en de naam van dien dag wordt opgegeven; — het ſpreekt van zelve, dat hier het een en ander als *onbekend* gemerkt, of wel geheel opengelaten is. Eindelijk dienen deze nommers nog voor den Bladwijzer, waar men iederen tekst van iederen Evangelist met een enkelen opſlag van het oog kan vinden. Bladz. 150 geeft eene verbetering van iets, hetwelk in het eerſte ſtukje min naauwkeurig geſteld ſcheen; doch is van minder belang, daar dezelve in de zaak toch niets verandert. Wij zijn den Schrijver voor zijne moeite en naauwkeurige zorge allezins dank verſchuldigd. Wij tellen zijn werk onder

de

de meest belangrijke van onzen leeftijd, en durven hem ernstig aanzetten ter vervaardiging van het werk in de Latijnsche taal, waarop hij ons hoop gaf, en bij hetwelk wij vooraf reeds vertrouwen, dat, hetgeen nu nog slechts *hypothese* is, door hem tot een' zeer hoogen graad van waarschijnlijkheid zal kunnen gebragt worden. Hoe dit zij, deze Proeve doet onze Nederlandsche Letterkunde eer aan; en wij hopen, dat het den Schrijver noch aan tijd, noch aan genoegzame aanmoediging zal ontbreken, om ons op meerdere proeven van zijne noeste vlijt en schrander oordeel te vergasten.

Specimen medicum inaugurale *de ætate puerili.* Dat is: *Akademische Verhandeling over den kinderlijken leeftijd. Door* JACOBUS LANDT. *Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. *In 4to.* 129 *Bl.*

't Is het algemeen lot van Akademische verhandelingen, te behooren tot de *ephémères* in de geleerde wereld, die naauwelijks den dag hunner geboorte overleven. Zeer dikwijls is dit lot verdiend, en zijn de schriften, die wij bedoelen, zoo zwak en teeder, dat zij op geen langer aanzijn kunnen hopen. Somtijds echter is het onverdiend, zoodat menige verhandeling vergeten wordt, waardig algemeen gekend en gelezen te worden. Dit was ook het geval met het voor ons liggend geschrift, op 't welk wij ons verpligt vonden de aandacht onzer kunstgenooten te vestigen, welke zoo wel het onderwerp als de behandeling vorderen. Het onderwerp toch betreft den kinderlijken leeftijd, deszelfs natuur-, ziekte- en geneeskunde. Het beste, wat hieromtrent elders verspreid gevonden wordt, bijeen te verzamelen, en de geneeskundige behandeling van de ziekten der kinderen, in verband van en gegrond op de anatomie, physiologie en pathologie van dien leeftijd, voor te dragen, zietdaar het hoofddoel des Schrijvers; een doel, daarom inzonderheid belangrijk, omdat, gelijk ieder' deskundigen overvloedig bekend is, dit gedeelte der

kunst

kunst bovenal verwaarloosd wordt, en de gezondheid, ja zelfs het leven der kinderen maar al te dikwijls aan allerlei kwakzalvers en kwakzalverijen wordt prijs gegeven. Immers hoe menigmalen ziet men niet zoogenoemde *arcana* en huismiddelen door de zoodanigen aangeprezen en met de grofste *empirie* toegediend, welke zelfs het minste vermoeden niet hebben van eene gezonde *inductie*, zonder welke geen verstandig en naauwgezet Arts eenig middel in een bepaald geval zal durven aanwenden.

De bekwame Schrijver, door twee bekroonde prijsverhandelingen, de eene over de leer der *indicatiën*, de andere over de structuur en ziekten der *arteriën*, reeds vóór zijne bevordering met roem bekend, verdeelt zijn onderwerp in drie hoofdstukken, waarvan het eerste eene ontleed- en natuurkundige beschouwing van den kinderlijken leeftijd behelst, het tweede over de ziektekunde, en wel bepaaldelijk over de leer der oorzaken, *aetiologie*, op dezen leeftijd toegepast, handelt, en het derde, eindelijk, zich bepaalt bij een algemeen overzigt der geneeskundige behandeling, welke de ziekten der kinderen uit haren eigen' aard vorderen. Dan, wij willen den Schrijver op den voet volgen.

In de voorrede wordt het plan des werks ontvouwd, en met regt beweerd, dat van de gezondheid van het kind die van den volwassenen afhangt. Op deze volgt eene inleiding, aan de beschouwing van de vrucht, gedurende den laatsten tijd der zwangerschap en bij de geboorte, toegewijd. In hoofdstuk I vindt men alles, wat op den gezonden toestand van het kind betrekking heeft; eene naauwkeurige ontleedkundige beschrijving van de deelen des ligchaams, tot elke functie behoorende, den staat dier functiën zelve en des kinderlijken levens, waarbij eene korte *psychologie*, in zoo verre deze met het ligchamelijk maaksel in betrekking staat, gevoegd is. Hier schijnt de Schrijver de *Lockiaansche* Filozofie, naderhand door CONDILLAC en anderen meer ontwikkeld, te zijn toegedaan.

Het IIde hoofdstuk, de ziektekunde betreffende, bepaalt

paalt zich tot de leer der oorzaken. Ook dit gedeelte is met de meeste vlijt, naauwkeurigheid en orde bewerkt. Wat men te dezer plaatſe over het nadeel van den wijn (een waar vergif voor het gevoelig en prikkelbaar geſtel der kinderen), en over de verkeerde gewoonte van vele opvoeders, om het kinderlijk geheugen te overladen, en den kinderen hunne gevoelens en denkbeelden in te gieten, den oorſprong van zoo vele vooroordeelen en dwalingen, vindt opgemerkt, is allerbelangrijkst.

Het moeijelijk tandkrijgen wordt met regt ruimer dan (volgens de algemeene meening) bij de loutere ontwikkeling in de kaak bepaald.

Het IIIde hoofdſtuk wijst drie hoofdbronnen aan van de ziekten der kinderen, het ſtelſel der voeding, dat der zenuwen, en dat der bloedvaten, maakt opmerkzaam op de ſterkere medelijdendheid der deelen, en toont het verſchil van dezelfde ziekten bij kinderen en volwasſenen aan, eerst dat der ontſtekingen en koortſen, vervolgens dat der chroniſche ongeſteldheden.

Bij deze gelegenheid wordt het verkeerd gevoelen der *Brownianen* beſtreden, alsof alle ziekten der kinderen uit *asthenie* voortkwamen; een gevoelen, dat ook thans nog algemeen heerſchende ſchijnt te zijn, en waaruit wij het misbruik van heete prikkels meenen te moeten afleiden.

De chroniſche ziekten der kinderen zijn voornamelijk of in het reproductive, of in het zenuwſtelſel te zoeken. De voornaamſte methoden, die in dezelve te paſe komen, zijn de ontlastende, de afleidende en de krampſtillende. Te regt merkt de Schrijver aan, dat de ontlastende methode in vele gevallen krampſtillend werkt. Recenſent herinnerde zich hierbij de ſchoone plaats van STOLL over de *nervina*, en de geneeswijze der rationele Artſen in *typhi* en zenuwkoortſen bij volbloedige geſtellen, onder een heerſchend ontſtekingachtig karakter, of met ontſtekingachtige complicatie.

De Schrijver eindigt met eenige algemeene regelen betreffende de *Therapie* van de ziekten der kinderen, uit de

bes-

beste latere schriften over dit onderwerp overgenomen, onder welke vooral de aanprijzing der passive methode, van zoo veel nut in dezen leeftijd, opmerking verdient.

En hiermede eindigen wij ons verslag van deze welbewerkte verhandeling, den kundigen steller lust en aanmoediging toewenschende, om op den eens gekozen' goeden weg te blijven voortgaan, en steeds dien, helaas! algemeenen weg der *routine* te vermijden, welke de edelste kunst in een onedel handwerk, en hem, die dezelve beoefent, in een' laag' loondienaar herschept; terwijl wij tevens hopen, dat eene meer en meer toenemende ondervinding hem in staat moge stellen, onze Litteratuur met een praktisch werk over dit belangrijk deel der kunst te verrijken.

De Stem uit St. Helena door eenen allergeduchtsten Tegenklank uit London beantwoord. Te Rotterdam, bij Arbon en Krap. 1823. *In gr.* 8*vo.* 142 *Bl. f* 1-25.

Deze *Tegenklank* is eene beoordeeling van *Napoleon in ballingschap, of Stem uit St. Helena*, in No. 55 van het Londensche *Quarterly Review*, en wordt voorafgegaan door eene inleiding, welke het geschrijf, door NAPOLEON's aanhangelingen in de wereld gezonden, als een kunstgreep beschouwt, om deszelfs naam levendig te houden, — een kunstgreep, waaraan ook de Britsche misnoegden geoordeeld worden deel te hebben; terwijl O'MEARA, door zijn geschrijf, meteen eenen kwaden indruk, die te zijnen aanzien ontstaan konde, had willen dekken, en zijnen zak eenigzins voorzien. Deze inleiding meent verder, dat het hoog opgeven van eene slechte behandeling op St. Helena door NAPOLEON en de zijnen voor het beste middel, om een ander verblijf te verkrijgen en onder een minder naauw toezigt te komen, gehouden was, en hij dus, om daartoe aanleiding te krijgen, gemeend had, zich zoo norsch mogelijk tegen de personen, onder wier toezigt hij stond, te moeten gedragen.

De

De aanhef der genoemde beoordeeling, of *Tegenklank*, is al aanſtonds niet zeer gunſtig voor de perſoonlijke eer van O'MEARA, den Schrijver der *Stem*; vindt het bijzonder, dat geen van NAPOLEON's eigene Eskulapen hem heeft willen verzellen; gist, dat NAPOLEON in O'MEARA ſtraks den man, die hem dienen konde, ontdekt, en hem daarom aangezocht had; en merkt op, dat de éénige drie Britten, welke hij door vleijerij voor zich had weten te winnen, juist de drie Scheepsdoctors, WARDEN, O'MEARA en STOKOE, waren. — Naar het gevoelen van dezen *Tegenklank*, heeft O'MEARA in zijn werk voornamelijk bedoeld, om den Gouverneur van St. Helena, Sir HUDSON LOWE, aan wien hij zijne afzetting wijt, belagchelijk en gehaat te maken; terwijl echter zijn geſchrijf juist de tegenovergeſtelde uitwerking gehad heeft. — Wij zullen den hoofdzakelijken inhoud van den *Tegenklank* nu wijders opgeven.

Het was noodzakelijk, om BUONAPARTE onder een zeer naauw toezigt te houden. De regelen, welke COCKBURN en naderhand LOWE in dit ſtuk volgden, waren naar den aard der zake nog wel toegevend genoeg. BUONAPARTE ging ze, van den beginne af aan, met onſtuimigheid tegen, dewijl zij hem beletteden vertoon van Keizerlijke waardigheid te maken, dewijl zij hem alle mogelijkheid om te ontkomen afſneden, en dewijl zijne klagten hem mededoogen bij de wereld konden verwerven. Hij vond in O'MEARA eenen medehelper. *Dat* hij dit was, en *in hoever*, blijkt uit een toevallig ontdekt ſtaaltje, dat hier opgegeven, en met de ſtukken geſtaafd wordt. — O'MEARA heeft, in eenen brief aan het Britſche Gouvernement, LOWE te last gelegd, dat hij hem had willen overhalen, om BUONAPARTE te vergeven. Het Gouvernement antwoordt hem, dat hij, of *in den hoogſten graad laſtert*, of die zaak *geene twee jaren had moeten verzwijgen*, om haat ten laatſte uit perſoonlijke vijandſchap te openbaren, en dat hij *daarom* werd afgezet. Van dezen brief *zwijgt* echter O'MEARA in zijn werk. — Hij ſpreekt het meest van LOWE's zucht, om te belet-

ten, dat BUONAPARTE nieuwspapieren in handen kreeg; maar zwijgt van de daadzaak, dat nieuwspapieren, buiten ſchuld der uitgevers, als middelen ter heimelijke verſtandhouding met den Exkeizer gebezigd werden, en de Gouverneur dezen nogtans *onafgebrokene reekſen* er van toegeſchikt had, gelijk uit eenen bewaard gebleven' brief van O'MEARA aan LOWE blijkt. — De tegenſtrijdigheden, in eene *epiſode* van O'MEARA's werk, Ikden deels 2de ſtuk, bl. 140—179, worden aangetoond. — O'MEARA heeft LOWE ook beſchuldigd, hem tot ſpion te hebben willen gebruiken. De *Tegenklank* toont met de ſtukken aan: vooreerst, dat deze beſchuldiging leugen is; ten tweede, dat O'MEARA *gaarne een ſpion van den Gouverneur had willen zijn;* en ten derde, dat O'MEARA bij de laagheden van zijn *ſpionſchap* diegene voegde, van zijn werk, ten opzigte der oorſpronkelijk opgedane bijzonderheden, te vervalſchen. Eindelijk verried hij ook, zelfs met opzigt tot de teederſte punten, de, hem als Geneesheer toevertrouwde, geheimen zijner vrouwelijke patiënten.

Het tweede gedeelte van den *Tegenklank* houdt zich met BUONAPARTE's perſoon bezig, gelijk O'MEARA zelf hem ten tooneele voert, en toont uit deszelfs dagboek aan, dat BUONAPARTE den Gouverneur op eene onbeſchofte wijze beleedigd, maar deze zich daarentegen edelmoedig heeft gedragen in eenen allermoeijelijkſten post; terwijl COCKBURN niet beter er afgekomen is dan LOWE, en WELLINGTON en LONDONDERRY enz. ook veren laten moeten. De eerſte heeft, naar BUONAPARTE's oordeel, den ſlag van Waterloo bij toeval gewonnen, en had verdiend vernield te worden. Er worden onderſcheidene oordeelvellingen van BUONAPARTE getoetst, en zeer dom en onbeſchoft gevonden. [Indien, gelijk deze *Tegenklank* gist, bl. 99, (het ſtaat er niet als aanmerking van den Vertaler) het woord *no* door den Vertaler van O'MEARA's dagboek opzettelijk over 't hoofd gezien is, moeten wij hem verzoeken, ons voortaan, wanneer hij weder vertaalt, niet het *tegendeel* van het in 't oorſpronkelijke bedoelde op te diſchen.] De

be-

bedriegerijen, waardoor BUONAPARTE voor eenen *Fransehman* heeft willen doorgaan, worden ontwikkeld, en door een ſprekend bewijs deszelfs trouweloosheid in het diplomatieke aangetoond; gelijk ook, door eene bewezene gruwelijke laſtering aangaande MARIA ANTOINETTA, zijn, ook in dit opzigt, duivelsch karakter.

O'MEARA heeft het (en BUONAPARTE deed dit mede) doen voorkomen, alsof men den Exkeizer van honger liet ſterven; maar uit een' vroeger aangehaalden brief blijkt, dat hij, toen hij zijn zilverwerk verkocht, om *levensnoodwendigheden* te koopen, over een millioen te beſchikken had. Nadat de laſter, alsof men hem wilde laten verhongeren, geen doel getroffen had, vindt de Lijfmedicus O'MEARA zijnen patiënt aan de *leverziekte*, en St. Helena moet dus in allen gevalle deszelfs moordkuil worden; doch ook dit voorgeven word wederlegd.

Zoo hebben wij dan in dezen *Tegenklank* een middel, om ons niet door O'MEARA's ſtuk tot een te gunſtig oordeel over NAPOLEON te laten wegſlepen; iets, waarvoor men, het ware der zaak niet wetende, al ligt zou blootſtaan, te meer, daar O'MEARA ook met ſtukken en bewijzen ſchermt. Zijn aldus wederlegd werk is eene bedroevende bijdrage tot de kennis der hiſtoriſche *onzekerheid* in de bijzonderheden. Wij oordeelen het echter, zelfs ten aanzien van NAPOLEON, pligt te zijn, om het *hooren en wederhooren* niet te ſtaken, doordien men ſteeds partij hoort. Ook hij werd, zoo wel als wij allen, mede door de omſtandigheden gevormd en geleid. Hij was tiran; hij was een tirannieke falſaris, een vertreder van alle menſchelijke regten, van woord en trouw: maar, was hij de eenigſte? zullen zijns gelijken er niet blijven, zoo lang de wereld de wereld is? Oneindig verre zij het van ons, hem te willen verdedigen; maar, hij möge dan dwingeland geweest zijn zoo veel hij wil, hij heeft de wereld voor de ergſte der tirannijen bewaard, die er is, in vergelijking van welke alle andere ſlechts kinderſpel zijn, terwijl het te bezien zal ſtaan, of wij er, ná hem, niet aan overgegeven zullen worden, — *de geeſtelijke*...

Aardrijkskunde voor Zeevaart en Koophandel, naar het Engelsch van J. HINGSTON TUCKEY. *IIde tot Vde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. Te zamen* 2788 *Bl. f* 21-75.

Dit werk, waarvan wij reeds vroeger het Ifte Deel aangekondigd hebben, is door den Vertaler van FLINDER's *Reizen*, die zich ook als Schrijver van verſcheidene goede Aardrijkskundige werken heeft doen kennen, met ongewone vlijt en ſpoed in onze taal overgebragt. Zeer aangenaam is deze lectuur over 't geheel niet, maar wel nuttig voor den Koopman en Zeevaarder. In het tweede Deel is *Nederland* door den kundigen Vertaler, naar wij duidelijk zien kunnen, geheel omgewerkt. Geen vreemdeling hoegenaamd ſpreidt zulke kundigheden van ons land ten toon: de beste buitenlandſche beſchrijvingen, die wij van hetzelve gezien hebben, krielen van fouten. Hier, daarentegen, ontmoeten wij niet alleen veel kunde in den tegenwoordigen, maar ook in den ouden toeſtand des lands. Wij durven zeggen, dat dit een der beste gedeelten des werks is. De Schrijver volgt de oevers der *Noord-* en *Zuiderzee* van *Groningen* tot *Amſterdam*; alsdan de binnenwateren tot *Gouda*, keert naar het *IJ* terug, vervolgt de Westkust der *Zuiderzee*, de *Noordzee*-kust tot de *Maas*, noemt eenige ſteden langs die rivier op, (zelfs *Maastricht*, ſchoon zoo hoog op gelegen) en langs de *Waal*, de *Schelde*, (geheel *Zeeland*, *Antwerpen*, *Bruſſel*, *Gent*) en komt te *Ostende* weder aan de *Noordzee* terug. Daarop volgt een kort geſchiedkundig verſlag van *Neêrlands* ouden, en dan van deszelfs tegenwoordigen handel, met eene zeer juiste opgave der redenen van deszelfs kwijning. Alsdan worden de volkplantingen, viſcherijen en zeemagt geſchetst. Hoezeer is dezelve (en was zij reeds vóór 1770) vervallen van de laatſte helft der Zeventiende Eeuw, toen zij nog 72 Linieſchepen, 24 Vijftigers, 90 Fregatten en 16 kleinere vaartuigen, dus meer dan 200 ſchepen van oorlog, telde!

Van

Van *Nederland* gaan wij (nu weder op het ſpoor van TUCKEY) over naar *Frankrijk*, namelijk in zoo verre het zich langs de *Atlantiſche Zee* uitſtrekt, naar *Spanje* en *Portugal*, (den winkelhaak aan de golf van *Biscaye* en de *Spaanſche Zee*) beſchouwen alsdan de *Middellandſche Zee* in 't algemeen, hare ſtroomen, zeevoortbrengſelen, enz. Achtervolgens worden daarna de *Spaanſche*, *Franſche*, *Italiaanſche*, *Illyriſche* en *Griekſche*, *Turkſche* en *Afrikaanſche* kusten dezer Zee beſchreven, benevens den *Archipel*, en daarop de omtrek der *Zwarte Zee*. Ten ſlotte ontvangen wij een overzigt van den handel dier beide Zeeën. (Bij de vroeger vermelde landen worden eerst de kusten, vervolgens de rivieren, eilanden, zeeſteden en havens, alsdan de handel, visſcherijen, volkplantingen enz. van ieder land afzonderlijk vermeld.) Bij *Frankrijk* vinden wij eene belangrijke opgave des *Westindiſchen* kolonialen handels in 1788, die 218, vergeleken met dien van 1817, die ſlechts 66 millioenen *francs* bedroeg! Maar *St. Domingo* was in laatstgemelde jaar ook reeds verloren.

Het derde Deel, de Zuidoostkust der *Atlantiſche* en de *Indiſche Zee* bevattende, wordt geopend met de beſchrijving der Westkust van *Afrika*, en bij die gelegenheid natuurlijk over den *ſlavenhandel* geſproken; immers dit was te verwachten van eenen *Engelschman*, die beſtemd was, om eenmaal als ontdekker de kusten van *Afrika* te bezoeken. TUCKEY weidt nogtans niet uit in een betoog van het onregtvaardige dezes handels; hij vermeldt eenvoudig daadzaken, en deze zijn genoeg om denzelven te doen veroordeelen. De afgrijſelijkheden van dien *handel in menſchenvleesch* zijn zoo groot en in het oog loopende, dat Koningin ELIZABETH reeds vóór drie Eeuwen uitdrukkelijk verbood, om *Negers* zonder hunne eigene toeſtemming uit hun land weg te voeren, *onder ſtrenge ſtraffen in deze tegenwoordige wereld* (dit zijn de eigene woorden van dat verbod) *en gewiſſe Goddelijke ſtraf in de toekomende*, (bl. 50.) Die ſchrandere Vorstin ſcheen er in de Zestiende Eeuw dus nog al iets anders

over te denken, dan *het Genootschap ter aanmoediging van pokken, slavernij, radbraken, plak en meineed*, de Heeren BILDERDIJK, DA COSTA, CAPADOSE *en Comp.*, in de Negentiende, die er eene zaak van pligt uit maken, de *Negers* te verkoopen ter eere Gods, die hen in hunnen Stamvader CHAM heeft vervloekt! ... De scheiding van Echtgenooten, welke die Heeren ter kwader trouwe aan *onze* menschlievende instellingen verwijten, had bij de verkoopen der *Negers* — althans *bij de zoó* — naar waarheid plaats. „ Niet meer dan één der tien (*Negers*), „ die men uit *Afrika* wegvoerde, werd geacht in de ko„ loniën kroost te verwekken. Want beestachtig leefden „ de *Negers* aldaar onder elkander en met de Blanken. „ Allerlei ongebondenheid werd er geduld, ja aangemoe„ digd, alsof dit de vermenigvuldiging had kunnen be„ vorderen. Maar het strekte integendeel juist ter verhin„ dering van hetgeen men door een geregeld en Christe„ lijk paren van *Negers* en *Negerinnen* zou hebben kun„ nen te wege brengen." — O, die godvergetene, onchristelijke Eeuw, die zoo iets wil afschaffen!!!

Onder de bijzonderheden van *Afrika*, die minder *regtstreeks* tot het plan van dit werk schijnen te behooren, is ook eene karakterschets, zoo der *Negers*, als der *Mooren* van de groote woestijn. Na de daarop volgende beschrijving van den slavenhandel volgt weder die der kusten tot de *Kaap de Goede Hoop*, en weder Noordelijk tot de *Roode Zee* en *Socotora;* alsdan die der eilanden (de berigten omtrent *Bourbon* zijn vooral naauwkeurig en vrij uitvoerig) en de kusten der *Indische Zee*, *Perzische* en *Bengaalsche* golven, *Arabië*, *Perzië*, *Indië;* welk laatste gewest een lezenswaardig geschiedkundig verslag van den handel, de ontdekkingen en veroveringen der *Europeërs* in hetzelve, alsmede van de *Mousons* en stroomen, voorafgaat. Over *China*, meest een binnenlandsch Rijk, is de Schrijver kort, doch schildert op het slot de zeden en geaardheid der *Chinezen*. Alsdan ligt de groote *Indische Archipel*, waarbij ook wij zoo veel belang hebben,

ben, aan de beurt; en de beschouwing van den handel in de geheele *Indische Zee* besluit dit Deel.

Het vierde Deel bevat de *Zuidzee* en de Westkust des *Atlantischen Oceaans*; doch de schikking is zonderling. Eerst lezen wij van de Noordoostkust van *Azië*, *Jesso*, *Sachalin*, de *Kurilen*, *Kamtschatka* en *Japan*; dan van de zoogenaamde *Papua-eilanden*, of de eilanden, door de *Zuidzee-Negers* bewoond, (*Nieuw-Guinea* en de omliggende gewesten, *Nieuw-Holland*, *van Diemensland*) en *Nieuw-Zeeland*. Tot daartoe gaat alles goed. Doch, in plaats van nu deze natuurlijke brug tusschen *Azië* en *Amerika* verder te volgen, keert de Schrijver eensklaps weder langs de naakte klippen van het *Kerguelens-eiland* enz. naar de *Afrikaansche* eilanden (*St. Helena*, *Ascension*, de *Cabo Verdis*, enz.) terug, en springt van daar over naar *Noord-Amerika*, en wel eerst naar de *Bermudas*, alsdan naar het Noordelijkst gedeelte, de *Hudsons-baai*, en vervolgt zoo de beschrijving van *Britsch Noord-Amerika*, de Geschiedenis der Vereenigde Staten van *Amerika*, de beschouwing der *Westindische* eilanden, de kusten der *Mexikaansche* golf, de Oostkust van *Zuid-Amerika*, (*Guyana*, *Brazilië* en *la Plata* tot *Kaap Hoorn*) en alsdan de geheele Westkust van dat Werelddeel van het *Vuurland* tot de *Behringsstraat*, de *Aleutische* eilandsketen, en komt dan op zijne schreden terug, door de *Mariane-* of *Dieven-eilanden*, zoo nabij de vroeger beschouwde *Philippinen*, benevens de *Carolinen* te beschrijven, en dusdoende naar de *Sandwichs-eilanden* en verder naar hetgeen hij *Zuidelijk Polynesië* noemt (de *Vrienden-*, *Societeits-*, *Marquesas-* en *Gevaarlijke* eilanden) over te gaan. Het zou ons veel natuurlijker hebben toegeschenen, de *Kanarische* en *Kaapverdische* eilanden, *St. Helena*, het *Kerguelens-eiland* enz. bij *Afrika* af te doen, en, na de beschouwing aller *Aziatische* eilanden, van *Nieuw-Holland*, enz. *Nieuw-Caledonië* en *Nieuw-Zeeland*, alsdan, op de voetstappen van TASMAN, Oostwaarts op te gaan, de *Vriendeneilanden*, dan achtervolgens de andere *Australische*

of *Polyneſiſche* gewesten, in de orde, waarin zij waarſchijnlijk door het *Maleiſche* menſchenras zijn bevolkt, te beſchouwen, en, even als de ſchepen van COOK en TAMAAHAMA, van de *Sandwichs-eilanden* naar de Noordwestkust van *Amerika* over te ſteken, de kusten alsdan, in de omgekeerde rigting van onzen Schrijver, te volgen, en zoo, uit de *Britſche* bezittingen of hunne laatſte ontdekkingen in *Noord-Amerika*, naar het Moederland zelve, de *Britſche* eilanden, over te gaan, welke het onderwerp van het vijfde Deel dezes werks uitmaken.

De beſchrijving van dat Rijk wordt voorafgegaan door die der *Kanariſche*, *Azoriſche* of *Vlaamſche*, en de veel Noordelijker gelegene *Ferroe-eilanden*. Men kan gemakkelijk nagaan, dat een *Brit* in de beſchrijving van zijn Vaderland tot in bijzonderheden uitvoerig zijn, en hetzelve *con amore* behandelen zal; maar de aanwijzingen voor reizigers, die *Londen* bezoeken, vallen in het kleine, en zijn, in vele opzigten, niet op *Londen* alleen, maar op elke wereldſtad, vooral ook op *Parijs*, toepaſselijk.

Wij moeten den Lezer doen opmerken, dat de bekwame Vertaler, behalve het reeds opgemerkte ſtuk over *Nederland*, zijnen Schrijver ook met niet weinig belangrijke Aanteekeningen heeft verrijkt. Het is ſlechts jammer, dat men niet alles, wat van hem en van TUCKEY is, kan onderſcheiden. Bij ſommige Noten, echter, loopt zulks in het oog. Zoo zou b. v. geen *Engelschman* ligtelijk de vrijheidlievende Protestanten van *la Rochelle*, die den Despoot RICHELIEU tegenſtand boden, *oproerigen* noemen, of van hen zeggen: „die door hunnen onzinnig „ trotſchen Adel opgeruid werden, om boven het Edict „ van *Nantes* nog meer te begeeren, en de wapens te„ gen den edelſten der toenmalige Monarchen te voeren." (IIde D. bl. 175.) Wij twijfelen niet, of deze Noot is van den Vertaler; dooh alsdan vragen wij hem: Wie was die edelſte der toenmalige Monarchen? HENDRIK DE IV niet; want tegen hem hebben de Protestanten nooit de wapenen opgevat; zij kenden zijne moeijelijke geſteldheid, en beminden hem nog als hunnen voormaligen broeder.

der. LODEWIJK DE XIII dus, dat groote kind, het welk nooit eenen eigenen wil had? die ontaarde Zoon, die zijne Moeder te *Keulen* liet verhongeren? Dat is onmogelijk. Het geheugen des Vertalers moet hem dus hier misleid hebben. — Het gedrag onzer *Hollanders* bij het helpen bedwingen van *la Rochelle*, dat laatste bolwerk der *Fransche* vrijheid, was ook niet alleen onchristelijk, maar zelfs (in de gevolgen) blijkbaar onstaatkundig. Zij schraagden daardoor eene reuzenmagt, welke eenmaal op het punt zou zijn, hen zelve te vergruizen, en beroofden zich van eenen hechten steun in het *Fransche* Rijk. — De Godsdienst der aloude *Parsis* (het *Dualismus* van ZOROASTER) is ook, D. III, bl. 304, min naauwkeurig opgegeven. Andere Aanteekeningen, b. v. die in het IIde Deel, bl. 510, over de doorgaans verkeerd vertaalde benaming van *Echelles du Levant*, (niet van *schalen*, maar van *ladders* herkomstig, over welke men de goederen naar land bragt) zijn niet zonder belang. Omtrent het land, waarop thans de algemeene aandacht zich vestigt, het oude Vaderland der *Hellenen*, en de zeemagt hunner verdrukkers, hebben wij ook eenige goede berigten aangetroffen; schoon min voldoende omtrent de rasche vorderingen van den *Griekschen* handel en zeevaart, het voornaame middel, om hunnen heiligen opstand te doen voortduren. — Het is ons voorts niet mogelijk geweest, alle opgaven in dit werk ten toets te brengen: de goede (*globaal* opgegevene) bronnen en de naauwkeurigheid des Schrijvers waarborgen de echtheid en juistheid van de meeste derzelven.

Disputatio Literaria inauguralis, qua continetur PLATONICA PROSOPOGRAPHIA etc. auctore G. GROEN VAN PRINSTERER. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 1823.

Het is aangenaam te zien, dat op eene Akademie Dissertatiën verdedigd worden, die door den geest, waarin zij gesteld zijn, en door de manier van behandeling des onderwerps,

eene goede verwachting van derzelver schrijvers geven; het is nog aangenamer, wanneer zulke Dissertatiën niet alleen eene goede hoop opleveren, maar reeds belangrijke bijdragen tot een of ander vak van wetenschap of letteren behelzen, en als zoodanig eene plaats in de rij der welgeschrevene boeken verdienen. Van dezen aard is de *Prosopographia Platonica* van den Heer GROEN, en het is ons eene aangename taak, een allergunstigst verslag daarvan te geven.

Het is honderd malen gezegd, maar verdient toch, in onze dagen, nu en dan herinnerd te worden, dat een juist inzigt en eene gezonde behandeling der oude Literatuur alleen het gevolg kunnen zijn van eene grondige beoefening der oude talen: want even nauw als het verband is tusschen de zeden, gewoonten, denkwijze en *taal* van een volk, even gevaarlijk is het, over de Antiquiteit te filozoferen, zonder eene naauwkeurige kennis van de taal, waarin zij beschreven, maar zoodanig tot ons overgekomen is, dat, helaas! zoo dikwijls, de taalkritiek van het onwaarschijnlijke waarheid moet maken, en het gapende door *Inductie* aanvullen. Door eene fijne kennis der Griekſche taal redeneert men als Grick over de Griekſche oudheid, en door die van het Latijn als Romein over de Romeinſche. Zonder zich aldus op het ware ſtandpunt te plaatſen, worde de oude geſchiedenis verbasterd en ontzenuwd; men ziet verre over het tijdvak heen, dat men behandelt, en, door overdrevene parallelismen met de geſchiedenis van latere dagen, ſchept men zich verkeerde denkbeelden. Uit dit ſtandpunt alleen is het mogelijk, de Griekſche wijsbegeerte te begrijpen en te beoordeelen: buiten dit ſtandpunt overziet men ze met een modern oog, en men meent ſtelſels of kleine theorietjes te ontdekken, waaraan de Ouden niet gedacht hebben.

Dat bovengenoemde goede geest in het onderwijs en in het werken, na WYTTENBACH, aan de Leydſche Hoogeſchool blijft heerſchen, hebben zoo vele Akademiſche ſchriften getoond, waarvan het genoeg is, den *Areopagiticus* van ISOCRATES door BERGMAN, de Oratie *de Symmoriis* door AMERSFOORDT, de Disputatiën over ASINIUS POLLIO van THORBECKE, van LIMBURG BROUWER over SOFOCLES, en VAN DE WIJNPERSE over XENOCRATES te noemen. Die ſtukken zullen eene meerdere of mindere letterkundige of hiſtoriſche waarde behouden, omdat zij *poſitieve* geleerdheid bevatten, omdat de jonge ſchrijvers dien *methodus discendi* ge-

gevolgd hebben, welke het oordeel over Oudheid trapswijze ontwikkelt, en hun belette, om, met ontleende of eigene inzigten, steeds te filozoferen, en stukken te leveren, bijna ledig van geleerdheid, maar vol van hersenschimmen.

Dit voorafspraakje was noodig, om onzen Lezeren eenig denkbeeld te geven van de behandeling der *Prosopographia* van den Heer GROEN. Zij heeft ten doel, alle de personen, die bij PLATO sprekende ingevoerd, of door hem vermeld worden, te leeren kennen, *volgens het oordeel, dat* PLATO *zelf over hen velde.* Dit heeft de jeugdige Schrijver in zijne inleiding te kennen gegeven, en het werd dus onnoodig, andere Schrijvers te gebruiken, dan voor zoo verre zij een gezegde van PLATO konden toelichten. Wij houden dit plan voor verstandig gekozen; de uitlegkunde van PLATO heeft hierbij gewonnen, even als bij de *Diatribe* van den Heer DE GEER, en wij moeten tevens bekennen, dat zulk eene spaarzaamheid in het *citeren* den Heere GROEN tot eer verstrekt. Zijn stuk heeft daardoor niets overtolligs, en de zedigheid, die hij hierin, gelijk in den geheelen toon van zijn geschrift, aan den dag legt, doet ons gelooven, dat wij, zonder gevaar van hem *over het paard te tillen*, zijnen arbeid kunnen toejuichen.

In het schikken van de lange rij der Platonische πρόσωπα moest GROEN natuurlijk op het denkbeeld van eene chronologische orde komen. Hij verdeelt dus dit legertje in twee benden. Zij, die vóór SOCRATES geleefd hebben, worden in het *eerste gedeelte* in oogenschouw genomen. De tijdgenooten van SOCRATES en PLATO zijn in het *tweede gedeelte* vereenigd.

Het eerste deel wordt in drie hoofdstukken gesplitst: 1°. Van de oudste tijden af, tot op HOMERUS en HESIODUS. 2°. Van dezen tot op het begin van den Perzischen oorlog. 3°. Van het begin diens oorlogs tot op SOCRATES. Het tweede deel bevat vijf hoofdstukken: 1°. Wijsgeeren; a) de *Socratici*, b) de *Pythagorei*, c) de *Eleatici*. 2°. Sofisten; a) de eigenlijk gezegde Sofisten, b) de sofistische *Rhetores*. 3°. Staatsmannen; a) Regenten, b) Veldoversten. 4°. Dichters; a) *Tragici*, b) *Comici*. 5°. Beroemde mannen in wetenschappen en kunsten; a) in wetenschappen en kunsten, die tot verstandsbeschaving, en b) die tot onderhouding der ligchaamsgezondheid betrekking hebben.

Wij gevoelen, dat het ligter moet geweest zijn, de bouwstof-

stoffen te verzamelen, dan daaruit een zamenhangend en aangenaam geheel voort te brengen. Het geheel is hier zamenhangend, en soms zijn de onderdeelen der hoofdstukken en de hoofdstukken zelve door het natuurlijk chronologisch verband, soms door de gelijkvoortigheid der verschillende klassen van personen, soms door een' aardigen en vernuftigen overgang van den Schrijver aan elkander gevlochten. Door deze manier, en door de allergelukkigste wijze, waarop de Heer GROEN de personen van één klasse of onderdeel tot elkander in betrekking weet te brengen, heeft hij van zijne Dissertatie geene dor-geleerde Nomenclatuur gemaakt, maar een boek geleverd, dat zich achtereen met genoegen laat doorlezen. Er zou echter op de schikking wel hoe een en ander te bedillen zijn, en GROEN schijnt hier en daar de moeijelijkheid gevoeld te hebben, om de verschillende methoden, die de tijdsorde, of de klasse en karakters der personen, of de wensch om zijn werk door deszelfs vorm aan te bevelen, hem aan de hand gaven, onderling te vereenigen, en van allen zoo veel mogelijk partij te trekken. Zoo vinden wij in het eerste hoofdstuk van het eerste deel HOMERUS en HESIODUS en eenige vóór-Homerische Dichters; in het tweede hoofdstuk insgelijks Dichters tot op LYCURGUS, die den overgang maakt op SOLON en de anderen van het zevental Wijzen. „ *Brevissimus*, zegt vervolgens GROEN, *est ἀσόφως transitus ad φιλόσοφον*", en nu volgen PYTHAGORAS, XENOPHANES, ANAXIMENES en HIPPARCHUS: door deze schikking zijn de Dichters en Wijsgeeren verspreid. Insgelijks mist men, in de paragraaf *de poëtis Tragicis*, THESPIS en AESCHYLUS. De eerste was reeds onder de oudste Dichters vermeld, en AESCHYLUS had reeds eene plaats gevonden, waar GROEN, voor het overige zeer vernuftig, dezen *Tragicus* en HERODOTUS vereenigt, nadat hij van de Perzische Vorsten CYRUS en DARIUS en van MILTIADES, THEMISTOCLES en CIMON gesproken heeft; terwijl de Schrijver, met de overwinnaars der Barbaren afgehandeld hebbende, nu gemelde Dichter en Geschiedschrijver doet voorkomen, als die de overwinningen der Grieken bezongen of beschreven hebben. — Na HERODOTUS is het overstappen naar PINDARUS eenigzins wijd, en de schakel, die dezen Lierdichter aan de Wijsgeeren HERACLITUS, EMPEDOCLES enz. verbindt, toch wat zwak; en CHARONDAS, die deze rij van Wijsgeeren opent,

opent, had misschien eene betere plaats, en dan liefst onder de Weigevers, kunnen vinden. Wij zouden nog langer dit punt van onde kunnen bedillen; want meer dan *bedillen* zullen wij het niet noemen: wij bemerken zelve, hoe moeijelijk het zou zijn, iets beters voor te stellen.

Over CYRUS handelende, zou de Heer GROEN misschien gelegenheid hebben kunnen vinden, om te wederleggen, het geen bij GELLIUS (XIV. 3) staat. Hij heeft wel over het vermoeden van wedijvering en nijd tusschen PLATO en XENOPHON gehandeld, op p. 56; maar dit is eene van de weinige plaatsen, waar hij ons niet voldaan heeft. De geheele wederlegging, die GROEN aldaar tegen ATHENAEUS en DIOGENES LAËRTIUS aanvoert, is eigenlijk niets meer, dan hetgeen men op het einde van het boven aangehaalde laffe hoofdstuk van GELLIUS vindt. De Heer GROEN herleze dat hoofdstuk, en vrage zichzelven, of dat *refuteren* mag heeten, indien men immers QUINTILIANUS op zijn woord mag gelooven, dat *refuteren* bestaat *negando, redarguendo, defendendo, elevando.* Het is voorts niet wel mogelijk, dat DIOGENES LAËRTIUS en ATHENAEUS door GELLIUS *gerefuteerd* zijn, daar men, des noods, zou kunnen bewijzen, dat GELLIUS zijne *Noctes* geschreven heeft, omstreeks 45 jaren vóór dat de twee andere Compilators bloeiden. — Deze plaats echter, gevoegd bij hetgeen GROEN op p. 158 en volg. geleerd en vernuftig schrijft, over de vermeende vijandschap tusschen PLATO en SOPHOCLES, — zij doet het hart van den Schrijver eer aan. Wij twijfelen omtrent dit onzekere historische punt; maar besluiten liever niet, en kunnen het beste slechts *hopen.* Groote mannen blijven menschen: de ondervinding leert het; maar de Heer GROEN, die de voorwerpen nog met het vergoelijkende oog des Jongelings ziet, ondervinde deze waarheid nooit tot zijn nadeel!

Van CYRUS is ook onze overgang op XERXES geleidelijk. GROEN heeft dezen Koning over het hoofd gezien, welken PLATO wel niet waardig schijnt gekeurd te hebben, om dikwijls genoemd te worden, maar die evenwel in *Alcib.* I. p. 105. C. vermeld wordt. GROEN, die zoo dikwijls bij *inductie*, en gelukkig, geredeneerd heeft, zou uit deze plaats misschien hebben kunnen betoogen, dat CYRUS en XERXES niet zonder bedoeling tegenover elkander gesteld zijn.

Ook verschillen wij in denkwijze van den Schrijver omtrent

trent hetgeen hij, op p. 83, over AESCHYLUS en HERODOTUS schrijft. Hij voert PLATO aan, in *Menex.* p. 239. C., van welke plaats de zin hierop nederkomt: „ De wapenfeiten (der Grieken tegen de Perzen), die geen dichter nog *naar waarde* bezongen heeft, blijven onvermeld; „ maar ik meen dezelve met lof te moeten vermelden, en anderen aan te sporen, om ze in allerlei stijl *naar waarde* te „ bezingen of te verhalen," enz. De Heer GROEN verwondert zich, hier geene *Perzen* van AESCHYLUS of *Geschiedenis* van HERODOTUS genoemd te vinden: wij bekennen mede, dat, bij den eersten opslag, de verzwijging dezer twee namen allerzonderlingst schijnt; maar, wanneer men deze zaak een weinig doordenkt, is er misschien wel eenige uitlegging te vinden. De geheele plaats, waartoe de aangehaalde woorden behooren, is loutere ironie, en bespotting der *Rhetores*. SOCRATES zegt aan MENEXENUS eene lijkrede op, waarin de lof vermeld wordt diergenen, die tegen de Perzen strijdende gevallen waren. Die lijkrede was door ASPASIA gesteld, en moest door PERICLES uitgesproken worden!! — Wie gevoelt niet, (en GROEN zelf vermeldt dit op p. 141.) dat het PLATO hier geen ernst is? De ongerijmdheid werd grooter, wanneer de redenaar zich als den eersten deed voorkomen, die deze gewigtige taak op zich nam, of ze *op eene waardige wijze* volbragt. Want de woorden δόξαν ἀξίαν en τρεπόντως τῶν πραξάντων hebben ongetwijfeld een bestemd doel; misschien zelfs (de vooronderstelling moge gewaagd zijn) schuilt hieronder ernst, in zoo verre als PLATO, die zulk een volkomen en verheven denkbeeld van het Treurspel had, de *Perzen* van AESCHYLUS (misschien ook die van PHRYNICHUS niet, indien dat stuk dezelfde strekking gehad hebbe) bezwaarlijk kon goedkeuren, of oordeelen, dat daarin de Perzische oorlog *op eene waardige wijze* bezongen was. De vertooning van dat Treurspel moge door het Atheensche volk met toejuiching bijgewoond, de schim van DARIUS, bijna de éénige actie in het stuk, moge met *schrik* aanschouwd zijn; het overige zal wel niet veel *medelijden* verwekt hebben, hoe krachtig ook de hartstogten geschilderd zijn, omdat de vernedering en de jammer der Perzen de triomf der Grieken waren. Voor het overige staat dit Treurspel, als behandeling eener met den Dichter gelijktijdige daad, zoo geheel en zonder navolging op zichzelf, dat men in bovengemelde woorden uit den *Menexenus* eene zijdeling-

lingsche kritiek op het dichtstuk van AESCHYLUS zou mogen vooronderstellen. — Wat HERODOTUS en in het algemeen de Prozaschrijvers betreft, de reden, waarom zij door PLATO zelden genoemd worden, is door GROEN met juistheid en oordeel aangetoond; maar zou PLATO, hier ter plaatse, den Ionischen Geschiedschrijver zonder *anachronismus* hebben kunnen vermelden? Het is onzeker, op welken leeftijd SOCRATES hier sprekende door hem ingevoerd wordt. Zoo wij ons niet bedriegen, had ASPASIA reeds omgang met PERICLES, en was SOCRATES omstreeks 30 jaren oud, toen HERODOTUS zijne boeken te *Olympia* voorlas. Wij hebben deze gissing nog niet genoeg doordacht, om met zekerheid te durven beslissen; maar wij geven ze den Heere GROEN in bedenking.

Wij zijn lang bij het eerste gedeelte blijven staan, en zouden er gaarne nog langer bij blijven, omdat deze belangrijke Dissertatie zoo veel voedsel aan den geest en zoo veel aanleiding tot overweging geeft; maar wij moeten ons der kortheid bevlijtigen, om nog een woord te zeggen over hetgeen men het bijwerk van dit geschrift zou kunnen noemen. Wij bedoelen de emendatiën, vooral op PLATO, die GROEN (volgens de zedige taal van zijnen *Index*) *aanraadt* (*suadet*), maar die wij, op zijn aanraden, voor het grootste gedeelte gaarne aannemen, en des noods *gelooven*, dat juist zijn; zij leggen het getuigenis af, dat de Schrijver met de Grieksche taal bekend en in PLATO te huis is. Vooral behaagde het ons, dat hij niet dan, als ware het, gedwongen zijne emendatiën aanraadt, en dus ook hier die soberheid toont, welke zoo zeldzaam in den Jongeling is. — Het voorgestelde op p. 30 is zeer vernuftig, maar toch wat geweldig. Wat er te maken is van de woorden *καὶ κῦρον ὡς δυνάστην*, weten wij niet; maar zou men welligt van *ὡς σοφοὺς* moeten maken *τὸν σοφὸν*, den *wijsten* onder de *Wijzen*? Men werpt misschien tegen, dat ook dit lam is, omdat de te voren genoemden ook Wijzen waren; doch de Schrijver van dezen brief dacht hier welligt, in het voorbijgaan, aan de dwaasheden van CROESUS, en de wijze lessen, door SOLON aan hem gegeven.

Is *τὰ δὲ ἄλλα*, in het vers van EPICHARMUS, (p. 20) eene drukfout? GROEN vond de ware lezing bij WYTTENBACH, door hemzelven aangehaald; vergel. CREUTZER, *ad In. Ph. ac Theol. pars II. p.* 22.

De

De Scholiast van PLATO wordt, op dezelfde pagina, door GROEN, met weinig grond, gelijk het ons voorkomt, tegengesproken. In een Blijspel kan er eene groote *vis comica* liggen in een tooneel, waar één persoon twee rollen speelt.

Op p. 209 heeft de Schrijver zich een weinig verzonnen. Het vraagteeken achter τεῦνα staat duidelijk in den PLATO van STEPH. 1578, en de verandering van φύλαξ in σκύλαξ is niet geoorloofd. SOCRATES had, kort te voren, den hond niet met *eenen hond*, maar met eenen wachter vergeleken. De emendatie, door GROEN voorgesteld, zou de plaats in de war helpen, en van den jongeling een beest (θήρ) maken.

Deze tegenwerpingen alleen wilden wij maken: over de waarschijnlijkste gissingen kan men lang twisten. Dat de Heer GROEN zich, door grondige studiën, reeds tot eene hoogere kritiek voorbereid heeft, toont het *argument*, dat hij op p. 19 bij de overige argumenten voegt, waarmede men meent te kunnen bewijzen, dat de *Minos* een ondergeschoven stuk is.

Alvorens wij eindelijk de pen nederleggen, moeten wij nog éene aanmerking maken. Het is ongetwijfeld eene goede les; „plaats nooit in eene noot, hetgeen gij in uwen tekst kunt „opnemen," en lange noten, met een groot getal cijferletters doorweven, zijn al te dikwijls slechts een bewijs van registergeleerdheid; maar, aan den anderen kant, verschilt onze kritische behandeling van geschied- of letterkundige onderwerpen te veel van de schrijfwijze der Ouden, dan dat wij, in navolging daarvan, het maken van noten geheel kunnen vermijden. De Heer GROEN heeft dit volgehouden, en op eene wijze volgehouden, die van veel oordeel en vernuft, ja van kunst getuigt; maar zoodra zulk eene kunst zigtbaar wordt, is zij hinderlijk. Men zie onder anderen p. 209 bij GROEN. Hij had over GLAUCO gehandeld, en dezen als een welopgevoed man beschouwd. Daarop volgt de emendatie, boven door ons behandeld, en hij laat volgen: „*sed, quo magis video Glauconem ingeniosum fuisse et elegantem, eo minus fero quaedam inepta ei, librariorum culpa, adhaesisse*;" en zoo wordt de *elegantia* van GLAUCO voor GROEN eene aanleiding, om eenige gissingen over andere plaatsen van PLATO in het midden te brengen, die twee bladzijden vullen. Deze vond heeft ons een' glimlach afgeperst; maar, wij herhalen het, de methode is voor het overige, door de *elegantie* van den Heer GROEN, *in zijn stuk*, weinig hinderlijk, ja verhoogt er, hier en daar, de waarde van; doch anderen mo-

gen

gen dit voorzigtig navolgen! Over het algemeen, dunkt ons, is het wenschelijker voor dengenen, die naslaat, dat, in eene doorloopende historische of filozofische Disputatie, alle gissingen of verbeteringen van teksten, voor zoo verre zij enkele zijsprongen zijn, in eene noot geplaatst worden.

En hiermede genoeg gerecenseerd. De *Prosopographia Platonica* heeft ons buitengemeen bevallen. Wij hebben er veel uit geleerd, en geven ze gaarne eene plaats onder de Uitleggers van PLATO. GROEN zij hartelijk geluk gewenscht met zulk een besluit van zijne Akademische loopbaan! Zijne *defensie*, die wij gelegenheid gehad hebben te hooren, was, door bondigheid en bedaardheid in het wederleggen, en door zuiverheid en vlotheid in het Latijnspreken, *verre* boven het gewone. De toejuiching, die hij toen verworven heeft, en de algemeene goedkeuring van zijnen arbeid moeten hem voorzeker dit tijdstip tot een der gelukkigste van zijn leven maken; maar deze toejuiching en goedkeuring zullen *hem* niet bederven, die al het schoone en ware in PLATO met hart en ziel omhelst. Hij weet voorzeker, dat er nog grooter hoogte te bereiken is, en dat deze door *werken met kracht en moed* bereikt wordt; en hij is overtuigd, dat er voor den jongeling, aan wien mannen van jaren hulde toebrengen, veel te *vreezen* is: hij kent de plaats van zijn' geliefden PLATO (*de Leg.* I. p. 649. B.) *ἀναμνησθῶμεν δὴ τόδε, ὅτι δύο ἡμῶν ἐν ταῖς ψυχαῖς δεῖ θεραπεύεσθαι. τὸ μὲν ὅπως ὅτι μάλιστα θαῤῥήσομεν, τὸ δὲ τοὐναντίον, ὅτι μάλιστα φοβησόμεθα.*

Mnemosyne. Mengelingen voor Wetenschappen en Fraaije Letteren: verzameld door H. W. *en* B. F. TYDEMAN. *Iste Deel. Te Dordrecht, bij* Blusse en van Braam. 1822. *In gr.* 8*vo.* 355 *Bl. f* 2.-60.

Ook als het elfde deel der vroegere *Mnemosyne* ziet dit nu weder eerste deel het licht, hetwelk alzoo voor de bezitters der vroegere stukken ook daarom onmisbaar is, omdat het eene lijst bevat van alles, wat in de tien reeds afgeleverde deelen voorkomt, met aanwijzing, naar alphabetische orde, der onderscheidene schrijvers. Hoe zeer nu iemand, die tegen de kosten van alle de vroegere deelen opziet, met dit boekdeel een nieuw werk kan rekenen te zijn begonnen, zoo zal die lijst, echter, hem grootelijks verlangen doen,

ook het vroegere werk te bezitten; en wij zijn verzekerd, dat hij zich de daartoe vereischte kosten met geene reden beklagen zou. De Firma der *Mnemosyne* is nu eenigermate, dit ziet men uit den titel, die alleen de Heeren TYDEMAN meldt, veranderd; evenwel de Professor H. W. TYDEMAN blijft de redacteur, zoo als hij ook alleen die was van het vroegere werk: *van mij*, zegt hij ten dezen, *is het plan van het werk, met de geheele redactie; dus ook de voorredenen, en menige hier en daar verspreide aanteekening.* Wij verblijden ons over de gezondheid naar ligchaam en geest, die de Professor ons voorkomt thans te genieten, en nemen den aan ons, zoo wij meenen, vooral ook geadresseerden schriftuurtekst, in den zin der H. Schrift, dankbaar voor lief, ons tot voortgelijke gedienstige herinnering, bij voorkomende aanleiding in der tijd, verklarende bereid te zijn.

Dit boekdeel doet allezins de verzamelaars, zoo wel als de onderscheidene stellers der bijzondere stukken, eere aan. Met een woord zeggen wij van ieder voor 't minst nu ook iets. — De Heer G. GROEN gaf hier eene voorlezing over CICERO'S CATO DEN OUDEN, *over den Ouderdom*, en eene beschouwing van deszelfden schrijvers *Droom van* SCIPIO. In beide deze stukken is hij, naar ons oordeel, gelukkig geslaagd, om den lezer het genoegen te doen smaken, hetwelk de lezing van de voortreffelijke schriften der Ouden altijd kan opleveren. — De Hoogleeraar M. SIEGENBEEK schetst, in een volgend stuk, *de welsprekendheid van* PERICLES, welk onderwerp men al aanstonds voelt, dat in geene betere handen vallen kon; bij de lezing gevoelt men slechts zekere spijt, dat alles hier zoo kort is. Eene der voortreffelijke redevoeringen van den voortreffelijksten *Griek*, ons door THUCYDIDES bewaard, wordt hier gegeven; vooraf gaat het noodige nopens den waren aard der welsprekendheid, *Athene*, de geschiedenis van het tijdvak. Op dezelve volgt eene korte lofspraak; eindelijk de indruk of uitwerking van gezegde redevoering, en ten slotte het sterfbed van den grooten man. — Met aandoening vonden wij vervolgens van E. KIST hier eene voorlezing *over het gevoelvermogen der ziel*; met weemoed namelijk, omdat van dezen voortreffelijken man niets meer te wachten is, daar hij ons ontviel; zoo veel te meer is dan toch, hetgeen van hem ons nog toekomt, welkom. Op de hem eigene, overtuigende, welsprekende en bevattelijke wijze wordt hier het gezegd vermogen beroogd, nadat het

het alvorens omſchreven was. Voorts doet ons de redenaar de hooge waarde van hetzelve opmerken, en ſchetst, in een derde hoofddeel, de gevaren van hetzelve zonder goed beſtuur; terwijl een laatſte hoofddeel ons leert, op welk eene wijze hetzelve behoort beheerscht en geleid te worden. De dichterlijke proeven zijn fraai gekozen. — Van wijlen Mr. M. TEMMINCK volgt nu eene voorlezing over de algemeene uitbreiding en het gevestigd gezag der Latijnſche taal in het westelijk *Europa* gedurende de Middeleeuwen; terwijl wij het vervolg, ter aanwijzing van het nadeelige ten dezen, verlangend wachten, in vertrouwen, dat het even zeer bewerkt onder de nagelatene papieren van den ſchrijver zal voorhanden zijn, en door den redacteur der *Mnemoſyne* dan ook niet zal worden teruggehouden. — In het fraaije ſtuk, over den aanleg van VONDEL en zijne poëzij, met die van CATS en HOOFT vergeleken, doet de Hoogleeraar SIMONS deze drie voortreffelijke mannen regt; hoewel de Prins der Nederlandſche Dichters buiten twijfel zijnen eerſten rang behoudt, die men hem te geruster toekennen mag, als men hier daarenboven nog ziet aangewezen, hoe zeer hij anders bij de met hem genoemde mannen, ten aanzien van opleiding en menige gunſtige gelegenheid, achterſtond. — Mr. W. BILDERDIJK zegt, in vier bladzijden, zijn oordeel over THEODORUS VAN KOOTEN, als dichter. Het fragment van eenen brief aan (wijlen) Mr. J. VALCKENAER wordt ons te dien einde hier medegedeeld. Wij kunnen er uit zien, hoe gunſtig BILDERDIJK over dezen Latijnſchen dichter denkt; en wij, die den Heer VAN KOOTEN ook bijzonder gekend hebben, verblijden ons over dat gunſtig oordeel, met hetwelk wij gereedelijk inſtemmen. Iets uitvoerigers, en met proeven opgehelderd, over gezegden dichter, zou velen onzer lezeren, zoo wel als ons, een aangenaam geſchenk van den dichter BILDERDIJK geweest zijn, wiens „*hij heeft het gezegd*" wij echter in het vak der dichtkunde, vooral als hij prijst, gaarne van zeer groot gezag willen houden. — Eene voorlezing in 1801, over LEOPOLD's *Staatshervorming van Toskane*, door Mr. J. P. KLEYN, ſluit de prozaïſche ſtukken van dit boekdeel; dezelve verdiende hier allezins plaats, doet ons den voortreffelijken Vorst naar waarde bewonderen en liefhebben, en verdient, in dezen tijd vooral ook, bijzondere opmerking.

Van dichtſtukken is dit deel ruim voorzien. De vier eer-

ſten hebben eene aanmerkelijke uitgebreidheid. *De Bijbelgeest*, door B. F. TYDEMAN; *Gods weg met het Menschdom*, door A. F. S., en *het Graf*, van K. W. BILDERDIJK, zijn oorſpronkelijke, en leerdichten: in ons oog, daar wij allen voor opwekking en ſtichting dankzeggen, zijn dezelve naar hunne dichterlijke waarde gerangſchikt. De *Proeve eener dichterlijke vertaling in hexameters van het eerſte boek der* TEMORA *van* OSSIAN, *naar het Engelsch van* MAC-PHERSON, door A. DOIJER, T. Z., bevonden wij voortreffelijk. De kleinere ſtukjes verdienen hier alle hunne plaats. Twee van A. OCKERSE, Wed. KLEYN. Het *Engelendal* van C. TEN HOET. Een ſtukje van A. B. aan een' vriend, bij de geboorte van een kind; nog een ter ſoortgelijke gelegenheid van I. DA COSTA; die van J. VAN DAM en ROBIDÉ VAN DER AA, bij het afſterven hunner kinderen. Eene *Uitboezeming* van J. H. H. bij den dood van E. KIST. Een gedichtje van ANNA ROEMERS VISSCHER, en alzoo uit den ouden tijd. *Het klaverblad van vieren* van de helaas! reeds overledene J. C. CLEVE. Nagenoeg alle zullen mede zeker behagen; en boven alle munt uit: *Des Grijzen dankbetuiging aan den edelen Maagdenrei*, voor het eerbewijs van den 19 Junij 1821, van EV. WASSENBERGH (te regt hier mede bewaard.) Wij zouden het zeker afſchrijven, ware het niet reeds van elders bekend.

Wij meenen gerust te mogen verzekeren, dat alzoo dit deel niets verwerpelijks, weinig middelmatigs, en veel voortreffelijks bevat; zoodat wij den lezer van kunde en ſmaak met deze verzameling gelukwenſchen, en de voortzetting met vertrouwen en verlangen te gemoet zien.

Redevoering ter Eeuwfeestviering der ſtichting van het Cornershof, uitgeſproken in de Nieuwe Kerk te Amſterdam, den 23ſten Julij 1823, *door* J. J. VAN WEEZELENBURG. *Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries *en* G. Lamberts. (*Ten voordeele van de Diakonie der Hervormde Nederduitſche Gemeente.*) 1823. *In gr.* 8*vo.* 78 *Bl. f* : - 60.

Ons vaderland levert overal de bewijzen op der echt Chriſtelijke weldadigheid van het voorgeſlacht; het voortdurend in ſtand houden der vroegere kostbare geſtichten uit zoodanige

ge edele beginſelen, de gemoedelijke trouw in derzelver beheer, en verſcheidene telkens herhaalde nieuwe proeven der Chriſtelijke liefde voor hulpbehoevenden, toonen, dat de nakomeling van zijne brave voorvaderen nog niet is ontaard;— zijne weldadigheid is bewaard, zij moge dan al eenigzins anders gewijzigd zijn, en ook, helaas! het vroeger groot vermogen ontbreken. Onder de talrijke geſtichten, die bijzonder ook in Amſterdam voorhanden zijn, munt het *Corvershof* uit, verzorgd uit de aanzienlijke nalatenſchap van JAN CORVER en diens waardige echtgenoote SARA MARIA TRIP, bij uiterſten wil aan de Diakonie der Nederduitſche Hervormde Gemeente ten deel gevallen, met bijzonderen last, om daaruit te doen bouwen eene bekwame huizing, en dezelve ten eeuwigen dage door arme ledematen te laten bewonen, enz. Daar nu dit geſticht juist eene eeuw had geſtaan, gaf dit aanleiding tot eene openlijke plegtige Feestviering, en heeft de Heer VAN WEZELENBURG, tot het houden eener Redevoering verzocht, de hem opgelegde taak loffelijk volbragt. Dit lezenswaardig ſtuk is eene lofrede op de weldadigheid van God, welke natuurlijk leidt tot eene loffpraak op de Chriſtelijke weldadigheid, van welke een aantal zeer nabij gelegene proeven worden opgeſomd. Voorts komt de ſpreker op den oorſprong en de geſchiedenis van het *Corvershof*, en ſluit met aanſpraken in eenen goeden geest, die alle tot weldadigheid opwekken. De Redevoering, die met Gezangen, ook door weezen, en die oude lieden, welke het *Corvershof* bewonen, werd afgewisſeld, is eene aangename herinnering voor de Amſterdamſche gemeente, en eene waardige hulde aan de nagedachtenis der weldadige ſtichters en hun aanzienlijk geſlacht; weshalve wij allezins de uitgave billijken. Wij hopen, dat een ruim vertier voor de Amſterdamſche Diakonie eenig voordeel zal opleveren; dat deze aankondiging daartoe het hare moge toebrengen, en dat aller harten door de lezing tot navolging van het edel voorbeeld onzer vaderen zullen worden opgewekt.

MARCO BOZARIS, *Handhaver der Griekſche Onafhankelijkheid. Dichtſtuk. Door Mr.* J. VAN 'S GRAVENWEERT, *Lid van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut, enz. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1824. *In gr.* 8*vo. XII*, 36 *Bl. f* 1 - 20.

Wij hebben dit dichtſtuk met groot genoegen gelezen. Wij hebben er den verdienſtelijken vertaler van HOMERUS, den geoefenden, beſchaafden verzenmaker en dichter in gevonden, die, met allerlei geleerdheid gevoed, de pen, zoo wel in onrijm als in gebonden rede, met luister weet te voeren. Hoe veel de heer VAN 'S GRAVENWEERT, in een en ander opzigt, aan een onzer voornaamſte zangers en geleerden, als meester of vriend, verſchuldigd is, weten wij niet; maar aangenaam was het ons, den gelreelen geest diens manns hier niet overgeërfd te zien. Onze dichter is, integendeel, een blijkbaar en groot voorſtander van hetgeen men verlichte en *liberale* begrippen gewoon is te noemen, van den *geest onzer eeuwe*, in zoo ver deze zich door de verbazendſte vorderingen, ontwikkelingen en naderingen tot de volmaaktheid, van het menschdom in het algemeen, onderſcheidt. Zoo wel het proza-voorberigt, als de dichterlijke inleiding tot zijn wezenlijk onderwerp, getuigen hiervan. En, zullen wij ons gevoelen zeggen, dan ſchijnt hij de zaak, in het eerſte, al vrij wat te overdrijven, ten aanzien der vergelijking althans; even of, bijna van ADAM's tijd af, alles had ſtilgeſtaan, en nu eerst ſchot had gekregen — de oude *Grieken* en *Romeinen* zelve, hoe voortreffelijk ook, zouden, niet min dan de *Sinezen*, immer op dezelfde hoogte zijn gebleven. Wij bekennen niet regt te weten, welken zin wij hieraan moeten geven. Wij kennen eene eeuw van PERICLES, eene eeuw van AUGUSTUS, de laatſte inzonderheid met ſpoed tot die hoogte geklommen, en met even veel ſnelheids weêr gedaald. Zekerlijk, dat toppunt, door deze twee natiën bereikt, is, in ſommige opzigten, het *non plus ultra* gebleven; gelijk bij de leerlingen van CONFUCIUS, ſchoon nog altijd een magtig volk, onverklaarbaar genoeg, doch zeker uit hoofde der omſtandigheden, eene zelfde bereikte hoogte de vlugt van alle genie bepaalt. Wij voor ons gelooven, over het geheel, aan ſtilſtand in de geſchiedenis even min, als aan ſtilſtand in

de

de natuur. Doch slechts van tijd tot tijd, door de gelegenheid uitgelokt, treedt met kracht aan het licht, wat sedert lang is voorbereid, even als de gewassen in het voorjaar; en gewis beleven wij een dier groote *epoques*. Of zou dit misschien ook wel de bedoeling van het voorberigt zijn, welks schoone stijl en warmte den steller ligt te verre heeft vervoerd?

Het vers is, over het geheel, bedaarder. De volgende aanhef kan als eene gedeeltelijke zamentrekking van het reeds behandelde proza-deel worden beschouwd:

De wereld, in de boei der heerschzucht vastgeklonken,
Tot drieste onwetendheid en slaafsche vrees gezonken,
Verfluimerde al de kracht, die haar de Godheid gaf,
En had geene andre deugd, dan 't buigen voor den staf.
Hier was het putten uit de bron der zuivre kennis
Voor 't ongezalfde hoofd een gruwbre heiligschennis;
Daar nam het schepsel van het schepsel regten weêr,
Gewaarborgd van omhoog; hier drong zich de Opperheer,
Door list en vleijerij tot beeld van God verheven,
Als vrij beschikker op van eigendom en leven,
Terwijl de Halve Maan, met dwinglandij verwant,
Tot schande van Europe, in Hellas was geplant.
Maar God, enz.
En — 't Gottisch kunstgewrocht der boosheid viel in 't stof.

Geen lichtstraal, echter, drong door op *Sparta's* ruime velden. Waardoor dit eindelijk mede plaats greep, moet nu verklaard worden. De *Fransche* revolutie daagt op:

Nog eens werd deugd en regt en billijkheid verbannen,
En eigendunk met al de snoodheid der tirannen
Nam op de zetels plaats. De volkren, afgedwaald
Van zeedlijkheid, enz.

Dit *nog eens* behaagt ons niet regt. Het was *nog nooit* algemeen regt pluis geweest. Dat het volk zoo verre ging, mogt eenigzins iets nieuws wezen.

Nu verschijnt BUONAPARTE; hij stichtte een' Keizerstoel,

En waar', door zelfbeheer en eigen kracht verheven,
Zoo hij 't had willen zijn, der menschen vreugd gebleven.

Doch het viel anders uit; en

Toen was het tijdstip daar; 't geheim van eigen kracht,
Door overmaat van leed aan 't menschelijk geslacht
Verkondigd, gaf het zwaard aan al wie dacht in handen,
En 't aardrijk scheurde nu die gruwbre slavenbanden.
Gelijk een heldre vonk, aan 't kunstwerk uitgelokt
En langs metaal geleid, op verren afstand schokt,
. . . . . .
Zoo drong de waarheid door en Hellas zag haar licht.

Eene korte en krachtige schets dezer herleving, eene aanroeping der doorluchtige oude *Grieken*, en ziedaar de inleiding tèn einde. — Het verhaal volgt geleidelijk. De Sultan, in zijne grootheid, slaat eerst geen acht op de zaak. Niet het lijden, maar de vruchteloosheid van hetzelve en de hardnekkige wederstand, dringt hem eindelijk tot krachtige maatregelen. Nu daagt een leger op van dweepzieke *Aziaten*; en gaarne zouden wij onzen lezeren de beschrijving van dezen optogt gunnen. Meteen komt BOZARIS ten tooneele, en wordt zijne afkomst, jeugd enz. dichterlijk schoon geschetst. Hij neemt afscheid van vrouw en kroost, en verweert het land met zijne dapperen, tot dat de overmagt hem noopt, tot list zijne toevlugt te nemen. Eindelijk komt de hoofddaad, welke wij, even als de dichter, genoeg bekend achten, in het licht, en treffend is hier weêr de beschrijving van het zorgeloos banket in de *Turksche* veldheerstent; de hoofden worden afgemaakt, het seinschot valt, èr ontstaat verwarring en mistrouwen, waardoor zij elkander vernielen, enz.

Er heerscht doorgaans eene zekere nuchterheid in het stuk, die veel voordeels aanbrengt. Alles is welgeordend; de verzen zijn veelal onberispelijk; de stillere, zachtere tafereelen inzonderheid voortreffelijk uitgevoerd. Eene groote gelijkheid, in vorm, met de oude meesters, VIRGILIUS, HOMERUS enz., is niet te miskennen. In meer dan één opzigt verdient de dichter misschien door aankomende of minder onderwezene behandelaars van de lier beoefend te worden. Doch, over het geheel, schenen ons vuur en leven de woeliger tooneelen zóó niet te bezielen, als dit van enkele andere zangers had mogen verwacht worden. Is dit een gevolg der beschaving, der naauwgezetheid op de vormen, der ver-

vermeerdering dezer vormen, tot verduidelijking en deftigheid; het is althans geen hoogzakelijk gevolg. Doch, hoe het zij, wij beschouwen dit dichtstuk als eene aanwinst voor onze letterkunde, en willen geene kleinigheden ter berisping vermelden, maar vleijen ons, van eenen man, zoo wèl onderleid, zoo zeer in de gelegenheid om zich meer en meer te volmaken, zoo geleerd en zoo vol smaak, als VAN 's GRAVENWEERT, nog vele rijpe vruchten te zullen ontvangen.

Als eene nieuwigheid in onzen tijd merken wij den overvloed van verklarende noten achter het dichtstuk aan.

Eenige schriftmatige Gezangen, ter bevordering van waarheid en godzaligheid, opgesteld door HENDRIK VAN DER BIEZEN, *te Veenendaal. In gr. 8vo. 38 Bl.*

Eenige Aanmerkingen op het Leerboekje van A. BRINK, *in Leven* PREDIKANT, *te Leeuwarden. Genaamd:* Eenvoudig Onderwijs in den Godsdienst, *door* HENDRIK VAN DER BIEZEN, *te Veenendaal. Te Utrecht, bij* H. H. Kemink en Zoon. 1823. *In gr. 8vo. 48 Bl.*

Wij houden deze beide geschriften voor niet onbelangrijke produkten uit de Godgeleerde School van BILDERDIJK en VIJGENBOOM. Het spreekt van zelf, dat een Gezangboek voor deze nieuwe Sekte eene eerste behoefte is. HENDRIK VAN DER BIEZEN, te *Veenendaal*, is bij deze zijne eerste proeve, om in die behoefte te voorzien, uitnemend geslaagd; en, als men daar nu slechts eenige brokken uit de alom bekende *Krekelzangen* bijvoegt, zien wij niet, dat er voor dat nieuwe Kerkgenootschap ten dezen iets te wenschen overig is. Bij de viering van het Avondmaal zinge die Gemeente van eenen *dooden hond:*

Zeg, ô wat ik doden hond,
Dat Gij tot mij Uw boden zond?

Of uit een ander stichtelijk lied:

Nu gaan veel onreine hoeren,
Monsters, zelfs die God verkoor,
In het koningrijk der heemlen,
Veel beschaafde burgers voor.

Wie God niet uitverkoren heeft,
Schoon onder 't evangelie leeft,
Zal geen genade ontfangen. (*)

Zinge vervolgens almede van URSINUS *schatboek*, CALVINUS, MAURITS, BARNEVELD, en wie al meer! en bidde, bij het Nieuwjaar, of andere plegtige gelegenheid:

Dat Koop- en Zee- en Ambachtsman,
En al wie ik niet noemen kan, (†)
Gods goedheid mild ontwaren.

Dit is zoo geheel de geest en toon van deze *schriftmatige* Gezangen, die NB. tot *bevordering van de kennisse der waarheid die na de Godzaligheid is* (†), moeten worden opgedreund, en op welke wij ons geene aanmerking veroorloven mogen, dan alleen deze, die wij echter nog maar vraagswijze voorstellen: of, namelijk, de eerste regel van het zesde couplet des derden Gezangs, bij eenen herdruk, niet zou kunnen veranderd worden? Wij bedoelen die treffende woorden:

Gelijk een dooden visch, ô Heer!
Zich zonder te verroeren,
Ja zonder 't minste tegenweer
Ten afgrond heen laat voeren;
Zoo drijft den mensch ook weêrloos heen, enz.

Wij

(*) Hoe rijmt de Dichter dit met hetgeen hij in hetzelfde Gezang zegt?

O grijpt dan moed! — de zaligheid
Word immers allen toegezeid,
Die zich naar Jezus wenden.

(†) Dus ook deze troostelijke zondaarsleer:

Waar het helsche vuur der zonden,
Op het hevigst brand en werkt,
Wordt den vloed van Gods genade
Wel het meest en eerst bemerkt.

Zoo zondige men er dan maar op aan, opdat de genade des te grooter worde!

Wij ſtellen ten dezen eene kleine verandering voor, en zongen liever:

Gelijk een doode, rotte visch
Zich, zonder te verroeren,
Zoo goor en ſtinkend hij dan is,
Ten afgrond heen laat voeren, enz.

om deze eenvoudige reden, dat een doode visch doorgaans bovendrijft, tot dat hij *verrot* is, en dan eerst ten afgrond zinkt. Doch dit is eene kleinigheid, en doet tot de waarde dezer zoo regt *ſtichtelijke* Gezangen toe noch af.

No. 2 (met een regt ſierlijk vers aan Mr. I. DA COSTA opgedragen (*), die welligt nog eens Biſchop wordt bij de nieuwe Sekte) is, meenen wij, ſlechts voorlooper ter vervulling eener andere, niet minder wezenlijke behoefte bij de nieuwe Gemeente, die, namelijk, van een *Leer-* of *Catechizeerboekje* ter onderwijzing der jeugd in de nieuwe en vreemde leer, voor welke het *Leerboekje van* ABRAHAM HELLENBROEK (naar de meening van VAN DER BIEZEN) geenszins het beste en meest geſchikte is, alhoewel het thans bij vele Hervormden gebruikt wordende boekje van wijlen den waardigen A. BRINK veel minder nog. Nu, hierin zijn wij het met den man volkomen eens, daar wij in waarheid ons niet vermeten te bepalen, aan welke vroegere of latere Sekte onder de Christenen de leerbegrippen, in deze *Aanmerkingen* en in de vorige *Gezangen* blootgelegd, het meeste nabij komen. Deze nieuwe Sekte ſtaat apart, en men zette haar eenen eigenen ſtoel! Welligt dat wij eerstdaags (door den Heer VAN DER BIEZEN of eenen anderen) hare Formulieren ontvangen, die ons daarvan beter onderrigten. Deze verhandeling dient eenigljk ten betooge, dat het boekje van BRINK in het geheel niet goed is; ja, *een* ADDER, vreest hij, *heeft het doorkroopen*,

(*) Deze zielroerende Opdragt begint aldus:

Vriend COSTA! *mag ik aan U, ook mijnen dank opdragen?*
Dat gij in zulk een tijd, in deeze booze dagen,
Gelijk een moedig held, IN 'T SLIJK DER STRATEN STAPT!
En niet in 't wilde ſchermt, enz.
O! mogt uw ijvrig voorbeeld nog eens daar toe ſtrekken,
Dat eenen heldenreij, VOOR WAARHEID EN VOOR DEUGD,
Het ZWAARD *uit zijne ſcheê, grootmoedig mochten trekken;*
De dwaling hier verjoeg. DAT GAF ONS HEMELVREUGD! —

pen, en Hezelfs giftig zwadder daarin uitgeschoten, namelijk *het fenijn der Pelagianerij*. Want: I. In BRINK worden de voornaamste waarheden des Bijbels óf geheel achtergelaten, óf slechts ten deele, zeer gebrekkig, voorgesteld. Deze voornaamste waarheden zijn, onder anderen, DE WOORDEN *Drieëenheid en Persoonen; de eeuwige waarachtige en eigenlijke Generatie of teeling des Zoons van den Vader; de eeuwige* (inblijvende?) *uitgang des H. Geestes van den Vader en van den Zoon*, en wat meer van dien aard is. Maar vooral is het onzen Schrijver zeer bedenkelijk, dat in dat Leerboekje zulk eene ruime plaats vergund is aan de voorstelling der Zedeleer. — II. De leerwijze van BRINK verschilt in zijn geheel van, ja maar strijdt ook tegen dien van onze vroegere regtzinnige Godgeleerden, enz. hetwelk in vierderlei opzigt wordt aangewezen, en waarbij, hetgeen omtrent de Zedeleer en de wederleggende Godgeleerdheid gezegd wordt, vooral onze aandacht trok.

Zeer in den geest der Christelijke liefde (*scilicet!*) is de uitlegging, die wij hier vinden van GEN. III:15, waar de Heer, naar des Schrijvers inzien, „ eene duidelijke en merkbare schifting in het Nakroost van Moeder EVA maakt: onderscheidende hetzelve, niet alleen in een Vrouwen en Slangen, of Duivels Zaad; maar gewaagt ook van eene vijandschap, die Hij zelf daar tusschen zoude zetten."

Wij twijfelen, of de Heer HENDRIK VAN DER BIEZEN en *Consorten* zich ter goeder trouwe wel onder het Slangen- of Duivelszaad rangschikken, hoezeer de man ook ingenomen is met het versje van zekeren Dichter:

„ *Onze Ouderen waren boos:*
„ *Wij kinderen zijn nog bozer.*
„ *Ons Kroost*, (*dat is nog 't ergst van al,*)
„ *Wordt daag'lijks nog Godlozer.*"

Intusschen, gelijk, volgens 's mans gevoelen, de Zedeleer van BRINK ook te vinden is bij Heidensche en andere ongewijde Schrijvers en Dichters, zij hij gewaarschuwd, dat dit zijn geliefkoosd leerstuk, genoegzaam woordelijk, is overgenomen van eenen Heiden: *aetas parentum pejor avis tulit; cet.*

Taal en stijl is, in beide deze stukjes, zoo als men die van zulke Schrijvers, die, naar het schijnt, alle schaamte vóór het Publiek hebben uitgeschud, verwachten kan.

Ma-

Mathilda op den Berg Carmel. Naar het Fransch van M. VERNEZ DE LUZE. *Zijnde een Vervolg op de* Mathilda *van Mevrouw* COTTIN. *II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1822. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 485 *Bl. f* 6-:

Wij hebben de vroegere MATHILDA in der tijd aangemeld, en die dame was bij ons nagenoeg geheel vergeten, zoodat deze hare nieuwe verschijning op het tooneel der wereld ons inderdaad verraste. Zoo gaat het misschien ook menig' lezer. Zoodra het meisje of de vrouw achter de grendels van het klooster is, verliest zij al spoedig voor de wereld hare belangrijkheid. Immers, indien de vroegere minnaar werkelijk dood is, en men alzoo geen uitzigt meer heeft op schaking, en huwelijk, — zij moge dan zijn, wie zij wil, zij wordt vergeten. De *Fransche* schrijver, die voor ons ligt, begreep dit anders; eene zoo belangrijke persone moest, dunkt hem, voor goed dood zijn, eer men ophield aan haar te denken, en dus heeft hij hare geschiedenis voortgezet. Maar, wat kan het eenzelvige kloosterleven eener schoone dan nog opleveren, behalve wat verliefde mijmering, zingen en bidden, boetedoening en vasten, en wat meer van dien aard is, hetwelk toch weinig belangstelling opwekken kan? De schrijver gaat daarom eenen anderen weg: de bedroefde schoone, ja, treurt in het eenzame klooster bij het graf van haren overledenen echtgenoot; doch ziet weldra zijne schim, zoo zij meent, maar die wel degelijk bleek te zijn van vleesch en beenen, een broeder van den dooden, en die niet alleen zijn gelaat, maar ook zijnen heldenmoed, zijn hart en alle zijne deugden bezat. Nu begint dan ook de liefde op nieuw, en geeft een ruim veld voor vrees en hoop, kommer en vreugde; en worden inderdaad de lotgevallen en bezwaren der heldin van het verhaal nu nog menigvuldiger en moeijelijker, dan in haren vorigen leeftijd. Men leze dit in het verhaal, en zie dan eindelijk MATHILDA gelukkig in het huwelijk met SELIM ADHEL, en aan zijne zijde op den troon van *Azië*, als de redster en weldoenster der Christenen. Met vuur en in hooge geestdrift wordt dit alles hier beschreven; en, hoewel de dweeperij hier en daar wel wat voedsel vindt, zoo meenen wij, dat, in belangrijkheid, kracht van uitdrukking, en stijl, deze roman voor den vroe-

ge-

geren niet onderdoet. Vooraf gaan *noten en aanteekeningen* uit het vroegere werk van Mevr. COTTIN, welke de noodige herinneringen geven voor de zoodanigen, die in ons geval zijn, en de vorige MATHILDA niet bij de hand hebben.

Vooral, intusschen, is het doel van dit werk, godsdienstige verdraagzaamheid te leeren, en den Christelijken godsdienst der liefde vrij te pleiten van die uitwassen van dweeperij, vervolg- en veroveringszucht en haat, welke denzelven ontsierd en verbasterd hadden in de tijden der kruistogten. Doorgaans dragen de redeneringen en aangevoerde gronden ten dezen, die dan ook MATHILDA overtuigden, onze volkomene goedkeuring weg. Evenwel, het moge dan het doel van den schrijver niet geweest zijn, onverschilligheid in te boezemen en ongeloof ten aanzien van allen stelligen godsdienst der openbaring, zeer ligt kan hetgeen hij zegt hiertoe gemisbruikt worden. Wij willen echter niet hopen, dat dit het geval zal zijn; maar dat men niet verder zal gaan, dan de vertaler in het voorberigt schijnt te bedoelen en te verwachten, als hij zegt: „ De verdraagzaamheid, niet de on„ verschilligheid, omtrent de wijze van vereering van het „ Opperwezen, de deugdbetrachting en de afkeer van alle „ verouderde en dwaze vooroordeelen, van onzinnige dweep„ zucht en verfoeijelijke huichelarij stralen bij elke gelegen„ heid (in deze geschiedenis) door; en hij, die nog aan den „ leiband van, tegen den waren godsdienst aandruischende, „ waanbegrippen mogt loopen, zal daarin menig eenen waar„ schuwenden wenk krijgen, om zich van deze banden los „ te maken, en een steunpunt te zoeken in het gezond ver„ stand, de rede, en den waarachtigen eerbied voor dien „ God, die niets dan het welzijn zijner schepselen, niets „ dan het tijdelijk en eeuwig geluk zijner kinderen wil, en „ wiens dienst niets anders vordert dan deugdbetrachting, „ kinderlijk vertrouwen op onzer aller Vader, en broederlij„ ke liefde jegens onze medemenschen." Wij zeggen hier *amen* op; maar willen echter opmerken, dat men wijs en voorzigtig zal handelen, wanneer men, tot regte kennis en waardering van het geloof aan de Christelijke openbaring, nog andere en betere hulpmiddelen ter hand neemt, dan fraai geschrevene romans, die, dikwijls zonder opzet, het Deïsme te zeer in de hand werken.

Blik.

Blikken in het Menſchelijk Hart. Romantiſche Verhalen. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Amſterdam, bij C. L. Schleijer. 1822. *In gr.* 8vo. 287 *Bl. f* 3 - 30.

Geen voorberigt wijst ons maker of vertaler aan, en even weinig eenige reden, waarom deze verhalen *blikken in het menſchelijk hart* genoemd worden; wij kunnen dus eenigſlijk door den inhoud zien, of deze titel geregtvaardigd wordt. En — ja! men ziet dan in het hart, goed en kwaad, van het laatſte echter meer dan van het eerſte nog, en wij vreezen ook, dat men dit in de werkelijke wereld maar al te veel alzoo bevinden zal, indien zoodanige romantiſche verhalen, en óok nog andere boeken en middelen, dit hart niet zeer aanmerkelijk kunnen verbeteren.

Wat de kunstwaarde der verhalen betreft, zoo durven wij dezelve niet boven de middelmatige rangſchikken; maar zij hebben dit met vele andere gemeen, dat zij met genoegen worden gelezen in een tusſchenuur, en daarbij, boven vele andere, die waarde, dat men er niets kwaads, maar wel veel goeds, bij denken en leeren zal. Uit dit oogpunt mogen wij dan dit boek wel aanprijzen.

De verhalen zijn ſlechts *drie* in getal. No. 1 heet: *De Dwangdans te L...g*, en is vrij onwaarſchijnlijk. Het is de geſchiedenis van *wreed geſcheidene gelieven*, van welke het onſchuldige meisje nog gelukkig den onteerenden *dwangdans* ontvlugtte; terwijl de minnaar, die haar onredelijk verdacht had, zijne fortuin in het leger maakt, en zijne eerſte beminde, onverwacht in hoogeren en aanzienlijken ſtand verheven, hem getrouw gebleven vindt, waarvan het huwelijk het gevolg is. — No. 2. *De Grootvaderlijke Stoel, of de Erfmaking*, is iets minder onwaarſchijnlijk, en doet ons zeer ſlechte, middelmatige, en zeer brave karakters kennen. Hier zamelden wij de meeste kennis van het menſchelijk hart dan ook op, en verblijdden ons over het eindelijk gevestigd geluk van een elkander waardig paar. — No. 3. *De Wonderſtaf*, welke toch geene eigenlijke wonderen doet, kon wel alzoo zijn werkzaam geweest, al ware dan ook die ſtaf niet uit het hout der cederen, welke op den berg *Libanon* wasſen, geſneden. Snoode, onregtvaardige Grooten, Regters, die het

het regt om gunst of geld verkrachten, een Vorst, die voor eene *maîtresse* alle gevoel van billijkheid en regt verzaakt, en eenen eerlijken ambtenaar opoffert, zijn toch, vreezen wij, niet overal zoodanige onwaarschijnlijkheden, als, Gode zij dank! hier in ons *Nederland*; en wij vertrouwen, dat men voor deze soort van schilderijen lange, lange nog, en God geve altijd! de originelen op vreemden grond zal moeten zoeken. Een papier, dat eindelijk onverwacht bleek in den wonderstaf verborgen te zijn, geeft de beste aanwijzing, wat de echte wonderstaf is, dien wij allen bekomen kunnen en behoeven op onzen levensweg.

Herfstavonden in de Pastorij te Meinau. Door F. JACOBS, *Professor te Gotha. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr.* 8*vo.* 226 *Bl. f* 1-80.

Men kent de Pastorij te Meinau uit de *gezellige Avonden*; voor zoo veel des noods geraakt men anders ook reeds op de eerste bladzijde met dezelve bekend; geheel dit lieve boekje staat daarenboven op zichzelve, en ook de herfstavonden zal men aldaar, van wege het bevallig gezelschap en aangenaam onderhoud, genoegelijk doorbrengen. De avonden of verhalen zijn zeventien in getal, en worden door onderscheidene gesprekken en voorvallen vervrolijkt. Alles heeft eene zeer goede zedelijke strekking; er is zoo veel afwisseling, en alles daarenboven is in eenen zoo goeden smaak gesteld, dat onze jongelieden, al zijn zij dan ook geene kinderen meer, zich niet zullen vervelen bij de lezing. Het kinderlijk verhaal van de kleine Lili (den dertienden avond) zal, wegens het naïve, bijzonder behagen. Wij prijzen dit onderhoudend leesboekje alle beschaafde en onbedorvene jongelieden gaarne aan.

Bladvulling.

In onze *Staatscourant* van 24 en 25 Maart l.l. vindt men een belangrijk en uitvoerig verslag van een, dezer dagen, te *Parijs*, door den vermaarden SGRICCI, geïmproviseerd, volledig Treurspel. BIANCA CAPELLO was het hem opgelegde onderwerp. — In de *Revue encyclopédique* van Julij 1819, pag. 157, Tome III, *Lettre sur l'Italie*, leest men het navolgende: „ Te *Florence* heb ik de voorstelling bij„ gewoond van een tragiek Drama, zamengesteld en gespeeld „ door den Heer SGRICCI, wien men het onderwerp tien „ minuten bevorens had opgegeven. Dit onderwerp was „ BIANCA CAPELLO. Deze improvisatie heeft mij getroffen."

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel. Vde Stuk, bevattende de Evangeliën van MATTHAEUS, MARCUS, LUCAS *en* JOHANNES, *en de* HANDELINGEN DER APOSTELEN, *uitgegeven door* J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1823. *In gr. 4to. 252 Bladz. f 4 - 80.*

Ziet daar ons weder eene schrede nader aan de vervulling van ons verlangen, om den Bijbel, door den Heer VAN DER PALM bewerkt, geheel te mogen bezitten. Toen zijn Ed. den reuzenarbeid, dien eerst eenige Geleerden te zamen hadden willen aanvangen, geheel alleen ondernam, hadden wij naauwelijks den moed, ons voor te stellen, dat hij dien zou mogen volbrengen. Ondertusschen, hoe weinige jaren zijn sedert den aanvang verloopen! en wij mogen ons reeds verbeelden het einde te zien: want hoe verre zal thans het *zesde* of laatste stuk reeds gevorderd zijn? Dank hebbe des Hoogleeraars voorbeeldelooze vlijt, welke hem alleen in staat gesteld heeft, om, onder veelvuldigen anderen arbeid, een werk van zulken verbazenden omvang, in zoo korten tijd, zoo verre te brengen, als niemand had durven verwachten; — deze vlijt, waarover men zich in gelijke mate verwonderen moet, als over den moed, waarmede de arbeid ondernomen werd. Wat het tegenwoordig deel van denzelven betreft: wij onderstellen, dat de Lezers van dit Maandwerk daarvan thans weder een dergelijk verslag van ons zullen verwachten, als wij van de *drie eerste* stukken over het O. V. gegeven hebben, en van het *vierde*, om toen gemelde redenen, minder noodig hielden; omdat wij thans de eerste helft der schriften van het N. V. voor ons hebben. Wij voldoen aan die verwachting gaarne, doch zullen echter van den *vorm* en de *wijze der behandeling* niet spreken, dewijl elk van zelf begrijpt, dat de eerste aan zichzelv' is gelijk gebleven, en niemand ver-

moeden kan, dat de laatſte in keurigheid iets zou verloren hebben. Alwat wij deswege voorheen ſoffelijks gezegd hebben, houde men hier voor, zonder eenig beding, herhaald. Breede aanwijzing van de verbeteringen der *Vertaling* kunnen wij ook weder niet doen. Wij zeggen in het algemeen: hetgeen, ten aanzien van den ſtijl, minder welluidend was, is, als voorheen, veranderd, — wat eenigzins duister was, is duidelijker gemaakt, en wat, op ſommige plaatſen, min gelukkig was overgebragt, is verholpen. Natuurlijk, echter, zijn, in dit ſtuk, hetwelk alleen de *geſchiedkundige* boeken des N. V. bevat, de verbeteringen minder talrijk, dan vooral in de *dichtkundige* en *profetiſche* boeken van het O. V.: want vooreerſt is de ſtijl der eerſten, uit zijnen aard, eenvoudiger en bevattelijker, dan die der laatſten, en ten andere bood het arme en voorheen minder beoefende Hebreeuwsch meerdere moeijelijkheden ter vertaling aan, dan het rijke en meer bekende Grieksch, waardoor dan in de *gewone* vertaling der boeken van het O. V. meer te verbeteren viel, dan in die van het N., welke dit deel bevat. Wil men echter eenige *opmerkelijke* proeven van verbetering, welke in dit laatſte voorkomen? Wij geven de volgende. — Zij, welke MATTH. VIII: 16, en op vele andere plaatſen, in de oude vertaling, *van den Duivel bezeten* genoemd worden, heeten hier enkel *bezetenen*. (Men zou het letterlijk *begeesten* of *begeesterden* kunnen overzetten.) — MATTH. XV: 5 is hier aldus vertaald: „ Wie tot vader en (of) moeder gezegd heeft, wat u van „ mij zou kunnen te nut komen, dat zij eene Godge„ wijde gave, die behoeft zijnen vader en moeder niet te „ eeren," (alwaar eeren dan zoo veel beteekent als onderſteunen, in hunne behoeften voorzien.) — MARC. XV: 7 ſtaat, in de gewone vertaling, „ een doodſlag gedaan *hadde*;" hier, te regt, *hadden*. — Voor *dingen*, in LUC. II: 49, is het veel betere *huis* in de plaats geſteld. (Kinderen moet men in het huis hunner ouderen zoeken.) — JOH. I: 9 is de gewone vertaling („ dit was „ het waarachtige licht, hetwelk verlicht een iegelijk „ mensch,

„ mensch, komende in de wereld") verbeterd door: „ dit is het waarachtige licht, 't welk in de wereld kwam, „ om alle menschen te verlichten." — Joh. IV: 35 wordt het woord *alreede*, op zeer goeden grond, uitgeworpen, en hetzelve vooraan aan vers 36 gevoegd, waar het heet: „ *reeds* ontvangt de maaijer zijn loon." — Hand. VII: 16 wordt hier aldus gelezen: „ En zij werden overgebragt naar *Sichem*, en gelegd in het graf, 't welk *Abraham*, voor eene somme gelds, had gekocht (*en in dat, hetwelk Jacob gekocht had*) van de zonen van „ *Emmor*, den vader van *Sichem*." Het zij ons echter geoorloofd hieromtrent te zeggen, dat, daar de woorden, *en in dat, hetwelk Jacob gekocht had*, eene loutere invulling zijn, dezelve, hoezeer zij ook waarheid behelzen, naar ons oordeel, beter in den tekst zelv' niet waren opgenomen. — Hand. XIII: 18 wordt *hare zeden verdragen*, volgens eene betere en met genoegzaam gezag gestaafde lezing, veranderd in *gevoed en verzorgd*. — In Hand. XXIV: 11 heeft de Hoogleeraar de gewone vertaling, („dat het niet meer dan twaalf dagen zijn," enz.) waarin het woord *mij* niet is uitgedrukt, zeer oordeelkundig aldus verbeterd: „ dat ik niet meer dan twaalf dagen in Jeruzalem heb doorgebragt, van dat ik derwaarts „ opging, om te aanbidden." — Doch bezien wij nu de *Aanteekeningen*.

Dat hierin zeer veel voortreffelijk is opgehelderd, behoefden wij wel niet te zeggen, zoo min als dat de verklaarwijze des Hoogleeraars doorgaans *liberaal* is. Wij willen echter melden, opdat hiervan blijke, dat, hetgeen wij voorheen gezegd hebben te vermoeden, (dat zijn Ed. niet afkeerig was van hetgeen men, ten aanzien van de aanhalingen van plaatsen uit het O. V. door de Schrijvers der boeken van het N., *accommodatie* noemt) ons nu allerduidelijkst is gebleken een gegrond vermoeden geweest te zijn. Men zie, bij voorbeeld, maar op Matth. II: 15, 17, 22, enz. dat *bezetenen* bij hem *krankzinnigen* zijn, en anderen, die ongeneeslijke kwalen hadden; dat hij het echter onbeslist laat, of de Heiland, wanneer Hij

van deze kwalen ſprak, alsof zij door *booze geesten* verwekt werden, zich daarin alleen naar de Joodſche denkbeelden van zijnen tijd rigtte, (zie op MATTH. IV: 24;) doch dat hij beweert, dat de Joden, door *booze geesten*, geene *zielen van afgeſtorvene kwade menſchen*, noch hetgeen wij *Duivelen* noemen, maar eene *middelſoort* van nog voor verbetering vatbare booze wezens verſtonden, (zie op MATTH. VIII: 16;) maar dat hij echter, hier en daar, hetgeen van *Duivel* voorkomt, (gelijk wij ſtraks zien zullen) nog al vrij letterlijk opvat. Anders is de verklaarwijze meestal natuurlijk, zoo als men, bij voorbeeld, over het voorst van MATTH. II zien kan. — Doch melden wij nu, in ettelijke bijzonderheden, hoe de Heer VAN DER PALM *het gewigtigſte* verklaart; waarbij wij vrijheid verzoeken, om te mogen zeggen, wat ons bijzonder geviel, of ons, nu en dan, bedenkelijk voorkwam. Wij zullen hierin met alle beſcheidenheid te werk gaan; en het tegendeel ware ook, bij zulk een uitnemend werk, onverſchoonbaar. Wij houden ons verzekerd, dat het ook met beſcheidenheid zal worden opgenomen.

In den *Inhoud*, voor het Evangelie van MATTHAEUS geplaatst, oordeelt de Hoogleeraar het niet onwaarſchijnlijk, dat de Apostel hetzelve oorſpronkelijk *in het Hebreeuwsch* heeft opgeſteld, doch het daarna, bij de meerdere verſpreiding van het Christendom, ook zelf *in het Grieksch* heeft uitgegeven; terwijl zijn Ed. vervolgens, in de *Aanteekeningen*, hier en daar, aanmerkingen maakt, welke het aannemelijk doen voorkomen, dat *het Grieksch* geene vertaling, maar oorſpronkelijk opſtel is.

Op MATTH. IV: 2 wordt aangemerkt, dat, zoo de Heiland niet volſtrekt gevast heeft, men de uitdrukking van LUC. IV: 2, *hij at niets*, niet anders, dan gedwongen, verklaren kan. Wij meenen hier te mogen zeggen: niets gedwongener, dan eene gelijke uitdrukking van denzelfden LUCAS, HAND. XXVII: 33, welke de Hoogleeraar echter zelf niet letterlijk opvat. — Omtrent 's Heilands *verzoeking*, in dit zelfde hoofdſtuk van MATTHAEUS, komt het zijn Ed. aannemelijk voor, dat zij *in verbeelding*

heeft

heeft plaats gehad, zonder daarbij echter eenigzins de werking van den boozen geest uit te sluiten. Wij kunnen niet zien, dat het veel voor dit gevoelen afdoet, dat JEZUS gezegd wordt, *door den geest* te zijn *weggevoerd*, en *vol van den H. Geest* geweest te zijn, vooral als wij hierbij, ten aanzien der eerste uitdrukking, gedenken aan hetgeen de Hoogleeraar op HAND. VIII: 29. XVI: 6, 7, en welke dergelijke plaatsen meer mogen zijn, heeft aangeteekend; en wat betreft, dat JEZUS *vol van den H. Geest* was, sluit dit *den boozen geest* hier niet uit? of moeten wij het zoo verstaan, dat *de H. Geest Hem wegvoerde, opdat de booze geest Hem verzoeken zou?* Hoe zal dat rijmen met JAC. I: 13 en met het gezond verstand? — MATTH. V: 21 env. is uitmuntend toegelicht. — VI: 13. „Verlos ons van *den* boozen." Misschien beter van *het* booze, zegt de Heer VAN DER PALM. — XII: 30. „Die niet met mij is, is tegen mij." Hier wenschten wij, dat MARC. IX: 40, waar het is, „die tegen ons niet is, is voor ons," vergeleken, en de aanteekeningen daarnaar gewijzigd waren. — XII: 31. Door „zonde tegen den H. Geest" wordt hier verstaan het toeschrijven van 's Heilands wonderwerken aan den boozen geest. — XIII: 19. „komt *de booze*, en rukt weg," enz. MARCUS heeft hier *de Satan*, LUCAS *de Duivel*, en *de booze* verklaart de Heer VANDER PALM door *de verleider des menschdoms*. — Sommigen vinden hier, voor het wezenlijk bestaan van den kwaden invloed des Duivels op der menschen hart, een' voornamen grond daarin, dat de Heiland zich op deze wijze uitdrukt, niet in de *gelijkenis* zelve, maar in hare *verklaring*, meenende, dat Hij daarin niet anders, dan eigenlijk en letterlijk, verstaan kan worden. Wij zijn niet van dit gevoelen. Hetgeen, in hetzelfde vers 19, gezegd wordt, dat, *hetgeen niet verstaan werd, in het hart gezaaid was*, kan men althans niet letterlijk opvatten; en, zoo men anders aannoemt, dat JEZUS zich, om wèl verstaan te worden, als een verstandig Leeraar, naar de Joodsche denkbeelden, welke ook de denkbeelden der Apostelen waren,

ſchikte, en zich van hunne daarmede overeenkomſtige taal en uitdrukkingen bediende, waarom zal men dan ſtellen, dat Hij dat minder doet, als Hij iets *uitlegt*, en dus vooral verſtaanbaar zijn moest, dan bij andere gelegenheid? Ware hier zijn eigenlijk doel, om juist uit te leggen, wat men van den invloed des Duivels op der menſchen hart ten kwade te houden had, dan mogt de gemaakte bedenking gelden, maar nu niet. En waarom wordt dan van *den boozen* ook niet gewaagd in vers 21 en 22, waar men het dan nog eer en meer zou mogen verwachten? Vraagt men hiertegen: waarom de Heiland zich nooit tegen het begrip, dat *de booze* wezenlijk invloed op 's menſchen hart heeft, of oefenen kan, (indien het een valsch begrip is) ſtellig heeft uitgelaten? Wij hebben daarop niets te antwoorden, dan zijn eigen woord: (JOH. XVI: 12.) „nog vele dingen heb ik u te „ zeggen; doch gij kunt die nu niet dragen; maar wan„ neer," enz.

MATTH. XIII: 25. Hier heeft de Heer VAN DER PALM DE *vijand*, waar het volſtrekt moest zijn ZIJN *vijand*, gelijk de oude vertaling heeft, — *een mensch*, niet *de Duivel*, — *een vijandig mensch*, gelijk het, in vers 28 zelf, verklaard wordt. Het is waar, in de uitlegging komt (vers 39) wederom *de Duivel*; doch, zoo men dat nu *letterlijk* moet opvatten, hoe ſtelt men 't dan, in dezelfde uitlegging, met de uitdrukkingen van vers 38: „ Het goede zaad zijn de kinderen des koning„ rijks, en het onkruid zijn de kinderen des boozen"? Worden dan *goeden* en *kwaden*, *als zoodanig*, *gezaaid*? Of *zaait* GOD *de goeden*, *de Duivel de kwaden*? — Wil men het eene *letterlijk* nemen, het andere niet? Wij laten gaarne aan elk, wien ze behaagt, zulk eene wijze van uitlegging, als *wij* ze maar niet behoeven aan te nemen; en wij zijn wèl overtuigd, dat ook het oordeel van den Heer VAN DER PALM ze wraken zal. En wat een' invloed des boozen op 's menſchen hart, om hem ten kwade te verleiden, of te verzoeken, betreft: wij houden vast aan de leer van Apostel JACOBUS: (I: 14.) „een

„ ie-

„ iegelijk wordt verzocht, als hij van zijne eigene begeer-
„ lijkheid afgetrokken en verlokt wordt;" en wat daar-
mede elders in de H. Schrift moge schijnen te strijden,
moet er, naar ons gevoelen, mede worden overeengebragt.

MATTH. XVII: 18. „JEZUS bestrafte den boozen
„ geest," enz. De Hoogleeraar merkt bij dit vers, uit den gelijkluidenden tekst bij MARCUS (IX: 26), op, dat het kind een' nieuwen aanval zijner kwale kreeg. Het is zoo, en wel een' allerhevigsten. Hetzelfde lezen wij doorgaans bij dergelijke genezingen. Wij willen te dezer gelegenheid zeggen, dat de ondervinding leert, dat, naar mate een nieuwe aanval van zulke kwalen geweldiger is, de lijder te langer van een' volgenden vrij blijft, — dat elke aanval eene weldadige poging der natuur is, om de oorzaak der kwale, welke doorgaans uit verstoppingen ontstaat, weg te nemen, en dat, als de Heiland zulken zieke genas, het wonderwerk daarin bestond, dat Hij hem, op zijn bevel, *zulken* aanval deed krijgen, als in staat was de genezing te bezorgen, doch dat *deze* zelve op eene natuurlijke wijze toeging. Naar ons oordeel eene keurlijke aanmerking, die ook, zoo het hier de plaats ware, nader zou kunnen gestaafd worden, en welke wij, vóór meer dan vijftig jaren, ontleenden aan den beroemden VAN SWIETEN, in zijne *Commentariën over de Aphorismen van* onzen nog beroemderen BOERHAVE.

MATTH. XVII: 27. Bij het aangeteekende op dit vers, wegens den *stater*, in den bek van eenen visch te vinden, voegen wij, dat, zoo niet alle, ten minste eenige gulzige visschen gretig op alwat blinkt azen, zoodat men ze, ook zonder aas, met iets blinkends aan den angel vangt. Dit is vrij bekend; maar misschien niet het volgende, dat, als eens een onzer visschers, in zee, al visschende, een deel van zijne vangst aan een' schipper, die hem met zijn schip op zijde kwam, verkocht had, en het geld daarvoor ontvangen zou, hetzelve in zee stortte, en dat hij vervolgens, de vischlijn inhalende, ettelijke der verlorene geldstukken in de gevangene visschen wedervond.

MATTH. XIX: 16 env. (Verhaal van den rijken jongeling.) De Hoogleeraar doet hem het regt, dat hem, helaas! zoo dikwijls betwist is, door te beweren, dat hij opregt was, en het zeer wel meende.

Aldaar, vers 23, 24: „dat een rijke bezwaarlijk zal „ingaan in het koningrijk der hemelen." Wat de Heer VAN DER PALM hier, in het algemeen, zegt, is onbetwistbaar waar; doch wij merken aan, dat, naar ons oordeel, de uitdrukking, of benaming, van *koningrijk der hemelen*, op sommige plaatsen, eene *bijzondere* beteekenis heeft, welke doorgaans wordt over 't hoofd gezien. De Hoogleeraar heeft de verschillende beteekenissen opgegeven, in de *aant.* op MATTH. III: 2; doch, behalve deze, is er, meenen wij, nog die, waarbij het genomen wordt voor *de verkondiging van het gezegd koningrijk*, *of van het Evangelie*; en *deze* dunkt ons ook hier plaats te hebben. JEZUS vorderde van den jongeling, (zoo hij *volmaakt* wilde zijn) dat hij zich bij Hem voegen, Hem aanhoudend volgen, en een mededienaar, of verkondiger, van het Evangelie worden zou. Hiertoe, en tot hetgeen er toe vereischt wordt, had de jongeling geen' moed, en ging droevig heen. Hierop zegt de Heiland; ik zeg u, dat een rijke bezwaarlijk een *Evangeliedienaar* zal worden, enz. Wij zullen straks dezelfde uitdrukking nog eens, in denzelfden zin, opmerken.

MATTH. XX: 16. *Weinigen* zijn *uitverkoren*. Dit wordt verklaard door: weinigen gedragen zich zoo, dat zij *uitverkorenen* en geliefden heeten kunnen.

MATTH. XXIV. Dit geheele hoofdstuk dunkt ons uitmuntend verklaard, en *alleen* wegens JEZUS' eerste toekomst, gemaald in beelden, van de tweede ontleend, uitgelegd.

MATTH. XXV: 2 env. Hier heeft men mede voortreffelijke aanmerkingen over de gelijkenissen der *wijze en dwaze maagden* en der toevertrouwde *talenten*, vooral die op vers 15, waarin aan elk zijn pligt gewezen, en aan die *willekeur*, in de bedeeling der *talenten*, erkend wordt.

Al-

Aldaar, vers 30: „ Werpt den onnutten dienstknecht „ uit in de duisternis daar buiten; daar zal weening zijn „ en knersing der tanden." Deze uitdrukkingen vindt men ook MATTH. VIII: 12. en XXII: 13. Ons is ontslipt, bij het door den Hoogleeraar aangeteekende op de eerste plaats te voegen, hetgeen wij nu hier laten volgen: dat men, om het fraaije dezer leenspreuken te bevatten, zich een prachtig avondmaal, in eene sterk verlichte feestzaal, in Palestina, moet voorstellen, en nu denken aan een' onwaardigen gast, die, in den' kouden, donkeren nacht, wordt uit het huis gedreven. Hier verkeert hij in een' zeer onaangenamen toestand, en het *klappertanden* en *weenen* is er zeer natuurlijk.

In vers 34 wordt *bereid* verklaard door *toegedacht*.

MATTH. XXVI: 15. Hier vertaalt de Heer VAN DER PALM: „ Zij *telden hem toe* dertig zilverlingen," in plaats van *zij hebben hem toegelegd*. Zouden zij waarlijk zoo veel vertrouwen in hem gesteld hebben, dat zij 't geld vooruit gaven? — Op vers 36 is het eene zeer schoone aanmerking, dat JEZUS' onderwerping niet uit dweeperij of gevoelloozen trots ontstond. — MATTH. XXVII: 63. Hier staat, in de *aant.* „ Wanneer de derde „ dag *daar* was." Wij vermoeden, dat de Hoogleeraar heeft willen schrijven, *voorbij* was. — In vers 65 behoudt zijn Ed. de gewone vertaling: „ *Gij hebt* eene „ wacht." Ons dunkt, dat alles hier den toon van verontwaardiging en gramschap aanduidt, en wij zouden dus liever schrijven: *Hebt eene wacht! Gaat heen!* (pakt u weg!) enz. — MATTH. XXVIII: 12. *Veel geld*. Hier schijnt het ons, dat, bij de *aant.*, had kunnen gevoegd worden: ook zouden zij hunnen hals verbeurd hebben, zoo PILATUS geloofde, dat zij geslapen hadden. Daarom moest, bij 't geld, de toezegging komen van vers 14.

MARC. III: 21. De vertaling luidt hier: „ Zijne na„ bestaanden gingen uit, om Hem *in bewaring te ne„ men*," (in de gewone vertaling staat, om Hem *vast te houden*) „ want zij zeiden: *hij is uitzinnig*." De volgende vertaling behaagt ons beter: zij gingen, om Hem *met*

zich te nemen, dat is, door vriendelijken aandrang te overreden, dat Hij met hen ginge: want *men* zeide, (te weten het gemeen, of de genen, die Hem vijandig waren) *Hij is uitzinnig.* — Anderen, die dit zeggen in den mond zijner nabeſtaanden leggen, vertalen: *Hij bezwijkt*, dat is, Hij zal bezwijken. Omdat men Hem namelijk, gelijk uit vers 7 env. blijkt, geene genoegzame rust en verademing, en, volgens vers 20, zelfs geenen tijd om te eten liet, zouden (meent men) zijne verwanten gevreesd hebben, dat Hij de vermoeijing niet uithouden, en, door uitputting, in *bezwijming* zou vallen.

MARC. V: 42. In de *aant.* op vers 39 neemt de Hoogleeraar aan, dat het kind *waarlijk dood* was. Wij geven in bedenking, of de *aant.* op dit vers 42, „ om„ dat zij *eene ſchijndoode* uit hare flaauwte zagen terug„ komen," hiermede wel ſtrooke.

MARC. IX: 21. Zou JEZUS' doel hier ook niet geweest zijn, de omſtanders van de zwaarte der ziekte te overtuigen, tot ontſchuldiging zijner discipelen, en bewijs van zijn eigen ontzettend vermogen?

MARC. XI: 13 env. „ En van verre," enz. De *aant.* 2 op dit vers is ons (wij gelooven gaarne, dat het aan ons hapert) niet regt duidelijk: doch wij hebben nooit, in dit geval, die zwarigheid kunnen vinden, waarvan maar zoo veel ophef gemaakt is. Als een vijgeboom in zijn volle blad ſtaat, heeft hij zeker vruchten, wanneer die nog niet geplukt zijn, dewijl hij eer vrucht dan blad heeft, of de boom is onvruchtbaar. Nu was het nog de *plukkijd* niet; en daarom ging JEZUS alleen zien, of Hij er *iets*, dat is, *iets rijps*, (de eene of andere achtergeblevene vrucht van het vorig jaar, welke de vijgeboomen doorgaans hebben, en die dan, in het volgend jaar, vroegst rijp zijn) op vinden mogt. Nu vond hij niets dan blad, en derhalve ——

LUC. I: 11. *aant.* Als de Engel *aan de regterzijde* des altaars ſtond, moest hij aan de *linkerzijde* van ZACHARIAS ſtaan: want men moet onderſtellen, dat deze *voor* den altaar ſtond.

LUC.

LUC. IX: 62. „ Niemand, die zijne hand aan den „ ploeg slaat, en omziet naar hetgeen achter is, is be„ kwaam voor het koningrijk Gods." Kortheidshalve zeggen wij alleen, dat ons dunkt, dat onbetwistbaar blijkt, dat *koningrijk Gods* hier beteekent *verkondiging van dat koningrijk*, gelijk boven MATTH. XIX: 23, 24. Er wordt aanhoudend gesproken van JEZUS *te volgen*, en wel *te volgen, waar Hij ook henen gaat*, (vers 57) dat is, zonder Hem weder te verlaten: en dit *volgen* wordt, in de verzen 59 en 60, verwisseld met *heen te gaan, en Gods koningrijk* TE VERKONDIGEN. De zin van vers 62 is dan: gelijk hij, die den ploeg drijft, geene goede voren kan maken, zoo hij niet blijft voor zich zien; zoo kan hij, die aan tijdelijke zorgen en belangen niet geheel vaarwel zegt, en er zich verder niet over bekommert, het Evangelie niet behoorlijk verkondigen. Het spreekt van zelf, dat dit, in den volten zin, alleen van de eerste tijden der prediking te verstaan is; en luije dweepers, die zich nooit over de Evangelieverkondiging bekommerden, hebben, uit dit zeggen, nimmer regtmatige aanleiding tot hunne dwaze afzondering van de wereld enz. kunnen ontleenen.

LUC. XIII: 33. „ Omdat het *niet gebeuren kan*, dat „ een Profeet buiten Jeruzalem gedood wordt." JOANNES DE DOOPER, echter, werd gedood buiten Jeruzalem; en de Hoogleeraar wil daarom, dat *het kan niet gebeuren* beteekenen zal: *het kan geene tweemaal achtereen gebeuren*. Dit schijnt ons wat zeer ongewoon. Liever zouden wij daarom met anderen vertalen: *omdat het niet welvoegelijk*, of *omdat het geene gewoonte is*, dat een Profeet, enz. Het zou dan een grievend verwijt aan *Jeruzalem* zijn. Het heeft zoo vele Profeten gedood: het moet niet van de eer beroofd worden, om hen te vermoorden.

LUC. XVI: 6. Hier schijnt ons de *aant.* „ Men moet „ deze daad van den rentmeester niet voor *ontrouw* uit„ krijten," den Hoogleeraar, in een min opmerkzaam oogenblik, ontslipt te zijn. Immers vers 8 heeft zijn Ed. zelf, voor *onregtvaardig*, (in de gewone vertaling) *on-*

trouw

trouw geſteld, en, in de *aant.* aldaar, erkend, dat hij *oneerlijk* gehandeld had. Er kan, dunkt ons, geen geſchil over vallen, of wij hier niet de allerergſte ſoort van *ontrouw* geſchetst vinden. Het vertrouwen van zijn' Heer misbruikt en geſchonden; een leugenachtig handſchrift aan het ware en echte ondergeſchoven, en zijn Heer, daardoor, van een aanzienlijk deel zijner inkomſten verſtoken. Dat *de begrooting der jaarlijkſche landpacht aan hem verbleven was*, vermindert de misdaad niet: het verzwaart ze. Hij had ze, bij het eerſte handſchrift, naar hare waarde geſchat: hij ſtelde ze, bij het tweede, naar zijn eigen oordeel, daar beneden, opdat hij er, voor zichzelven, bate van zou trekken, enz.

LUC. XVI: 8. *De Heer prees den ontrouwen rentmeester.* — Wie is hier *de Heer?* — Naar ons oordeel geenszins JEZUS, maar de Heer des rentmeesters, in vers 3 en 5, door hem zelf, *zijn* Heer genoemd. JEZUS verhaalt hier nog, doch ſluit ook zijn verhaal, in het midden van dit vers, en gaat dan weêr voort zelf te ſpreken. — En wat werd nu in den rentmeester geprezen? Zeker zijne *ontrouw* niet, maar zijne *loosheid*, dat hij, hoewel ſlecht, met ſchrander overleg gehandeld had.

LUC. XXII: 3. *De Satan voer in* JUDAS; dat is, (zegt de Hoogleeraar) hij koesterde het duivelsch opzet, om JEZUS te verraden. Maar hij had dit reeds vroeger gekoesterd. Hij nam nu het beſluit, om het uit te voeren.

In den *Inhoud* voor het *Evangelie van* JOHANNES wil de Heer VAN DER PALM, dat men niet zeggen zal; dat JOHANNES dat Evangelie geſchreven heeft, om de verhalen zijner voorgangeren *aan te vullen en te volmaken.* Wij vatten het *gewigt* der redenen niet, welke zijn Ed. daartegen aanvoert, en merken op, dat hij toch zelf, in de *aant.* op H. II: 19, zich van deze zelfde uitdrukking bedient.

JOH. I: 49. „ Toen gij onder den vijgeboom waart, „ zag ik u." Hier meent de Hoogleeraar, dat, onder den vijgeboom, iets gewigtigs in NATHANAËL's binnenſte was omgegaan, 't geen JEZUS bleek bekend te zijn,

zijn, en dat dit NATHANAËL's volgenden uitroep veroorzaakte. Uit den tekst, echter, blijkt daarvan niet; en is de onderſtelling niet eenvoudiger en natuurlijker, dat NATHANAËL overtuigd was, dat JEZUS hem onder den vijgeboom niet kon gezien hebben?

JOH. II. (*De bruiloft te Kana.*) De Hoogleeraar onderſtelt, dat MARIA op het feestmaal zelve niet tegenwoordig was, maar onverwacht in het vertrek kwam, om aan JEZUS te berigten, dat er wijn ontbrak. In JEZUS' antwoord, „mijne uur is *nog niet* gekomen," drukt zijn Ed. op dit *nog niet*, en wil, dat daarin opgeſloten lag: ik zal aan uw verzoek voldoen, (dat is, ik zal in de behoefte voorzien;) hetwelk hem dan wederom doet onderſtellen, dat MARIA, met haar berigt, bedoeld heeft, JEZUS op te wekken, om hier van *zijn verborgen vermogen* gebruik te maken. Hoezeer dit nu met het zeggen van MARIA, in vers 5, zeer wel ſtrookt, blijft het toch een raadſel, hoe MARIA van dit *zijn verborgen vermogen* kennis had; daar, in vers 11, uitdrukkelijk gezegd wordt, dat Hij er *hier* het *eerſte* bewijs van gaf. Zou JEZUS aan zijne moeder reeds vroeger vertrouwelijk gezegd hebben, dat Hij dit vermogen bezat? Dit komt ons bezwaarlijk aannemelijk voor. — Waar de verhalen zoo kort zijn, is het niet wel mogelijk, alles zoo te verklaren, dat er geene moeijelijkheid overblijft.

JOH. III. Nimmer hebben wij dit hoofdſtuk zoo ſchoon opgehelderd gezien.

JOH. IV. (*Het geſprek van* JEZUS *met de Samaritaanſche vrouw*, enz.) Voor het ongunſtig oordeel over deze vrouw, in de *aant.* op vers 18, dunkt ons geen genoegzame grond te zijn. Het ganſche verhaal ſchijnt ons alle kwaad vermoeden ten haren aanzien uit te ſluiten; en alle ſchijn van aanleiding daartoe valt weg, als men hier, met ſommigen, aanneemt, dat zij met haren zesden man *in ondertrouw* was, en dat, in het zeggen, *hij is uw man niet*, *niet* zoo veel zegt als *nog niet*, even als, in MARC. XI: 13, *het was de tijd der vijgen niet*, dat is, *nog niet*. — Ook de *aant.* op vers 19 wil

ons

ons niet gevallen. Hoe kon JEZUS, wien de vrouw nimmer zag, en van wien zij zich overtuigd moest houden, dat Hij, *een Jood*, gewis geene bijzondere kennis te *Sichar*, eene Samaritaansche stad, zou hebben, de bijzonderheden wegens haar, in vers 18 gemeld, weten? Dit begreep zij niet. Zij maakte daaruit op, dat Hij *kennis van het verborgene* hebben moest, — met andere woorden, dat Hij *een Profeet* moest zijn. Duidelijk is het ook, dat het de ontdekking van deze onbegrijpelijke wetenschap in JEZUS was, welke den meesten indruk op haar gemaakt had. Zij was er *zoo* van getroffen, dat zij (vers 29) *vooral* deze wetenschap bij hare stadgenooten liet gelden, als reden, waarom zij zelve tot JEZUS gaan, en oordeelen moesten, of Hij niet DE CHRISTUS was: en het vertrouwen en de invloed, welken zij bij hare stadgenooten had, (zie vers 39 en 42) doen duidelijk zien, dat zij geene *gemeene* vrouw moet geweest zijn, en bij hen in niet de minste kwade verdenking was.

JOH. V: 4. De Hoogleeraar houdt dit vers, welks inhoud zoo vreemd is, en (volgens zijn Ed.) zoo weinig strookt met alle de bijbelsche verhalen van wondergevallen, op het gezag van de oudste en beste handschriften, waarin het ontbreekt, voor een bijvoegsel van latere hand, en dus voor onecht. Wij moeten toestaan, dat de reden hiervoor zeer gewigtig is. Er zoude echter ook veel tegen kunnen worden ingebragt. Het vreemde van den inhoud zoude hier, zoo als elders, uit Joodsch taalgebruik en volksbegrip verklaard kunnen worden. *Engel* behoeft niet meer, dan *onbekende kracht*, die iets heilzaams uitwerkt, te beteekenen, enz. Ook scheen er toch eenige reden van het troebel worden des waters te moeten gegeven worden, en is vers 7, zonder dit vers 4, duister. Men zoude dan misschien mogen vermoeden, dat juist *het vreemde* sommige affchrijvers bewogen had, om dit vers weg te laten. Doch wij staan toe, dat zulke bedenkingen, tegen de lezing der oudste en beste handschriften, niet gelden mogen, en verwerpen dus mede dit vers. — Maar, als de Hoogleeraar, in de *aant.* op vers 7, zegt,

zegt, dat het van zelf spreekt, dat er maar één te gelijker tijd in het bad ging, moeten wij bekennen, dit niet te zien. Een zoo ruim badhuis, dat *vijf zalen* had, laat dit, dunkt ons, niet vermoeden; en kon men het dan anders, dan als hoogst dwaas, keuren, dat de *lamme* van den tekst hier kwam, met de hoop, dat hij er genezing zou vinden, daar hij dan, niemand hebbende, om hem te helpen, wel wanhopen mogt, ooit in staat te zullen zijn, om de eerste in het bad te dalen? Of kwam hij hier enkel, om aalmoezen te ontvangen?

JOH. V: 25. „ De uur komt, dat de dooden," enz. Dit wordt, door den Heer VAN DER PALM, uitgelegd van *de dooden, door* JEZUS, *terwijl Hij op aarde was, opgewekt.* Er is dan eene opklimming in 's Heilands rede, en *de dooden hier* staan dan over tegen *alle dooden*, in vers 28.

JOH. XI: 6. *aant.* „ Dit moet den Discipelen onverklaarbaar geschenen hebben." Ons dunkt, dat zij het, op grond van hetgeen zij zelve zeggen en vragen in vers 8, zeer natuurlijk moesten vinden.

JOH. XVII: 5. „ Verheerlijk Gij, Vader! mij bij Uzelven met de heerlijkheid, die ik bij U had, eer de wereld was." Hier luidt de *aant.* op *die* enz. „ d. i. die Gij voor mij bestemd, mij toegedacht hebt. Er kan hier toch bezwaarlijk anders, dan aan JEZUS' Middelaars-heerlijkheid gedacht worden. De heerlijkheid, die Hij bezat door zijn deelgenootschap aan de Goddelijke natuur, had bij zijne vernedering op aarde niet opgehouden."

JOH. XVIII. 13. „ Een ander Discipel." De Hoogleeraar zegt met waarheid: „ doorgaans houdt men er JOHANNES voor;" doch, dat daar *niets wezenlijks* tegen zou zijn in te brengen, kunnen wij niet toestaan. Zou JOHANNES zich hier, even *onvoorzigtig* als PETRUS, gewaagd hebben? Dit komt ons eene *zeer wezenlijke* bedenking voor. Men zegt, zoo hij bij den Hoogepriester bekend was, liep hij zoo veel gevaar niet. Doch, 1. dat *hij* daar bekend was, is eene uit de lucht gegrepene en geens-

geenszins waarschijnlijke onderstelling. 2. Zoo men zie al aannam, was hij dan ook bekend bij alle de dienaars, de soldaten, enz.? 3. Als hij er bekend was, wist men, dat *hij* althans een Discipel van JEZUS was, en behoefde men het dus aan hem niet, zoo als aan PETRUS, te vragen: en hoe was hij hier dan veilig? Hoe bekender hij er zijn mogt, hoe meer hij deze plaats schuwen moest: want eene *zulke* bekendheid, als hem hier tegen alle gevaar beschutten kon, laat zich op geenen aannemelijken grond denken. — Al het bovenstaande laat zich tegen elken anderen van JEZUS' Apostelen en getrouwe Discipelen inbrengen; alleen tegen den onzaligen JUDAS niet. — Maar, kon PETRUS zich nu nog met dezen verrader van zijnen Heer inlaten, en zichzelven aan hem vertrouwen? — Wij vragen hiertegen: kon PETRUS, evenveel wie hem binnenleidde, zich hier wagen; en is dit zoo onverklaarbaar uit zijn eigen bekend karakter? — Maar, het is zoo vernederend voor hem! — Ook nog meer, dan dat hij zijnen Meester verloochende? — Eindelijk: kunnen wij even gewigtige redenen vinden, waarom JOHANNES zichzelven, of eenen anderen Discipel, niet noemde, als waarom hij, PETRUS ten gevalle, JUDAS' naam verzweeg.

JOH. XIX: 34. Hier wenschten wij, bij de *aant.* 2, gevoegd te hebben: „terwijl anderen, op dezelfde gron„den, beweren, dat de steek zelf volstrekt doodelijk „was, dewijl hij het hart geheel doorboord moet heb„ben, en, door hetzelve, tot in de maag doorgedron„gen geweest moet zijn."

JOH. XIX: 39. Voor *ponden* hadden wij hier, in den tekst, gaarne het onvertaald gelaten woord *litra*, of, met een' Nederduitschen uitgang, in het meervoud, *litren*, gesteld gezien. Dit woord toch is van zeer onzekere beteekenis, en kan zoo wel voor eene *maat*, of eenen *prijs*, als voor een *gewigt*, genomen worden. — *Ponden* kenden de Joden niet, en, als *litra* voor een *gewigt* gebruikt wordt, duidt het, op zijn meest, slechts *een achtste*, somtijds slechts *een vierentwintigste*, van ons *pond* aan.

JOH.

JOH. XX: 8. „ En geloofde." De Heer VAN DER PALM zegt hier, in de *aant.*, dat de verklaring van ſommigen, „ hij geloofde, dat het ligchaam was wegge-„ nomen," ſtrijdig is met alle taalgebruik en gevoel. Dit kunnen wij niet beamen. Volgens uitdrukkelijk ſchrijven van MARCUS, XVI: 11, en van LUCAS, XXIV: 11, geloofden de Apostelen, *na het gebeurde van den tekst*, de opſtanding van JEZUS nog niet, zoo als de Heer VAN DER PALM hier echter aanneemt, dat JOHANNES deed. Ook hadden, volgens het verhaal van dezen Evangelist zelv', PETRUS en *hij* thans nog geen berigt van JEZUS' *opſtanding*, maar alleen van de vermoede *wegneming van zijn lijk*, ontvangen. Ja, het onmiddellijk volgend negende vers ſtaat in lijnregte tegenſpraak met 's Hoogleeraars gevoelen: want, dat men het *ongeloof* of de *onkunde* der Discipelen, waarvan in dit vers geſproken wordt, zou moeten bepalen tot vóór de gebeurtenis, in den tekst gemeld, is onbewijsbaar. Voor het overige: op het *taalgebruik* vertrouwen wij, dat de Hoogleeraar niet zal willen aandringen; en het *gezond gevoel*, dat, op zichzelf en alleen, maar zelden een getrouwe gids kan zijn, om de echte verklaring van een woord of gezegde te vinden, moet, meenen wij, achterſtaan, waar zamenhang, omſtandigheden en ſtrijdige verklaringen het wederſpreken.

JOH. XXI: 6. „ Regtsaf." Dit (zegt de Heer VAN DER PALM) beteekent *aan de zuidzijde*. Wij belijden de noodzaak hiervan niet te zien, daar er *van het ſchip* wordt bijgevoegd. *Niet het regter ſcheepsboord*, (vervolgt zijn Ed.) *hetwelk een' wonderlijken zin geeft*. Dit laatſte bevatten wij mede niet, en wij vragen: hoe kan men weten, dat, daar van de ligging van het ſchip, ten aanzien van de wind- of hemelſtreek, niets gemeld wordt, regtsaf van hetzelve *het Zuiden* was?

JOH. XXI: 19. „ Volg mij." Dit dunkt ons, hier en in vers 22, niet anders te beteekenen, dan: „ ga moe-„ dig in den dood, gelijk ik u ben voorgegaan." Dan behoeft men niet te denken aan een bevel van JEZUS, dat

PETRUS zich met hem alleen van de rest van het gezelschap zou afzonderen, waartoe ook het vervolg van het verhaal geene reden hoegenaamd aan de hand geeft, en waartegen men zeer bezwaarlijk vermoeden kan, dat JOHANNES lijnregt zou hebben overtreden. — Maar wat beteekent dán, in vers 20, dat PETRUS, *zich omkeerende*, JOHANNES *zág volgen?* Wij antwoorden: het gesprek schijnt gehouden te zijn, terwijl het geheele gezelschap wandelde, en JOHANNES, op dit oogenblik, achter PETRUS ging. *Volgen* heeft dan hier de gewone beteekenis van achteraangaan of komen; doch, in vers 19, waar het tegenover staat aan *blijven*, dat is, *niet sterven*, in vers 22, heeft het de aangewezene beteekenis van *volgen in den dood*, en wel in eenen *geweldigen*.

HAND. VII: 57 env. (*Steeniging van* STEPHANUS.) Wij zien hier niets, dan oproerig geweld, zonder de minste *geregelde regtspleging*, of *regtspraak*. *Geregtelijke* handeling der getuigen (zekerlijk de *valsche getuigen* van H. VI: 13) zien wij hier even min. Mogten de Joden, aan de Romeinen onderworpen, zonder uitdrukkelijke toestemming des Landvoogds, geenerlei *doodstraf* aandoen: die der *steeniging* vooral, die altijd van eene soort van *oproer* verzeld was, en waarbij het slechtst gepeupel de straf uitoefende, was hun volstrekt verboden. Geenerlei *geregtelijke* handel kon men er dus bij verwachten. Zij geschiedde, in en na dezen tijd, *altijd in oproer*, en de beruchte *Zeloten* speelden er voornamelijk hunne afschuwelijke rol in.

HAND. X: 48. „ De Apostelen (zegt de Hoogleer-„ aar) schijnen gewoonlijk niet zelf gedoopt te hebben." Hoe verstonden zij dan den last, hun door JEZUS gegeven, MATTH. XXVIII: 19?

HAND. XIII: 48. „ Verordend waren ten eeuwigen „ leven." De spreekwijs (wordt in de *aant.* gezegd) wordt, naar veler verschillende denkwijs, ook verschillend uitgelegd.

HAND. XX: 28. „ Gemeente van God, verkregen „ door

„ door zijn eigen bloed.". Schoon hier de lezing van gemeente *des Heeren*, volgens den Heer VAN DER PALM zelven, *door uiterlijk gezag* (namelijk van de oudste en beste handschriften, enz.) *zoo zeer ondersteund is, als bijkans eenige het zijn kan*, heeft zijn Ed. echter de gewone behouden, en geeft, in de *tant.*, reden, waarom hij haar de voorkeur gegeven heeft. — Het zij ons geoorloofd voor ons gevoelen te verklaren, dat men of *nergens*, op zeker gezag van oude handschriften enz., den eenmaal aangenomen' tekst verbeteren moet, of dat men het *overal*, waar het gezag hetzelfde, en vooral waar het *zoo groot* is, *als het bijkans zijn kan*, moet doen. De Oordeelkunde laat hier geene *willekeurige* uitzonderingen toe. Wat de reden betreft, welke de Hoogleeraar bijbrengt, waarom hij aan de gewone lezing de voorkeur geeft, dat men namelijk *moeijelijk* zou kunnen onderstellen, dat eene lezing, welke eenen harden zin schijnt te hebben, voor eene van een' zachteren zin zou in de plaats gesteld zijn; wij zien die *moeijelijkheid*, daar die in de plaats stelling slechts in de *minste* en *nieuwste* handschriften onderstelt wordt geschied te zijn, niet in, vooral waar men onderstellen kan, dat de verwisseling het *systema* van den afschrijver begunstigen kon. En, zoo men onderstelt, dat de gewone lezing, *gemeente Gods*, hier de echte is, hoe zal men het dan wel verklaren, dat de andere, *gemeente des Heeren*, in de *oudste* en *beste* handschriften is gekomen, zonder eene zelfde onderstelling omtrent de afschrijvers te maken? — Wij zouden dan, zonder bedenking, *gemeente des Heeren* lezen, vooral ook omdat (gelijk de Heer VANDERPALM erkent) *het bloed van God* geene bijbelsche uitdrukking, en wij voegen er bij, eene, om niets anders te zeggen, zeer aanstootelijke uitdrukking is; en de aanmerking, dat een vader, die iets verkrijgt, waarvoor *zijn zoon* zijn bloed gestort heeft, dat alzoo verkrijgt *door zijn eigen bloed*, is ons veel te kunstig, om te gelooven, dat deze uitdrukking, in dien zin, uit de pen van den eenvoudigen JOHANNES gevloeid zou zijn.

Wij vertrouwen, hiermede genoeg van dit ſtuk gezegd te hebben, om er, over het geheel, de verdienſten van te doen kennen, en te doen zien, dat wij het oplettend gelezen hebben. Geen boek is er te ſchrijven, waarop geene aanmerkingen te maken zijn. In weerwil van de onzen, blijven wij den arbeid van den Heer VAN DER PALM zoo hoog achten, als wij meenen bij herhaling genoegzaam verklaard te hebben.

Hetgeen wij ons niet herinneren nog immer van dit werk gezegd te hebben, maar ons, dewijl het ons nu invalt, verpligt achten te zeggen, is, dat de keurige correctie van hetzelve boven allen lof is. Allerzeldzaamst ontmoet men eene drukfout. In dit ganſche deel hebben wij er ſlechts twee opgemerkt. En welke? Wij willen ze melden. In den teksт ſtaat, LUC. XXII: 64, *uw* voor *u*, en, vers 67, ééns *het*, waar het niet behoort.

Geneeskundig Handboek der Kinderziekten, door ADOLPH HENKE, *naar den derden Druk uit het Hoogduitsch vertaald door* L. F. KERVEL. *Iſte Deel. Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. 1822. *In gr.* 8vo. *f* 3-90.

De geneeskundige behandeling van de ziekten der kinderen is te regt door de kundigſte beoefenaars onzer kunst voor het moeijelijkſte gedeelte der Praktijk gehouden; vooral daarom, dewijl de onderkenning der ziekte, welke dikwijls zulk eene groote mate van praktiſch *genie* vordert, hier nog verzwaard wordt door het gemis van eene duidelijke en bepaalde uitdrukking van het gevoel des lijders. 't Is daarom, dat het Algemeen, gewoon naar de *uitkomſten* alles te beoordeelen, en alles te *overdrijven*, de kunst daar, waar zij dikwijls ongelukkig is, geheel verwerpt, en zich liever overgeeft aan de blinde en grove *empirie* van mannelijke en vrouwelijke Halfdoctors, dan aan den verſtandigen raad van een bekwaam Geneesheer. Dubbel welkom moet ons dan elke poging zijn, ingericht, om de moeijelijkheden en bezwaren, aan dit gedeel-

deelte der kunstoefening verbonden, te verminderen. Onder degenen, welke hiertoe hebben medegewerkt, verdient vooral de Hoogleeraar HENKE eene eerſte plaats. Zijn Handboek over de Kinderziekten is in Duitschland algemeen met roem bekend. En zoo duidelijkheid in de voordragt, goede kennis van zaken, belezenheid, ondervinding, en een helder en juist oordeel de eerſte vereischten zijn in hem, die over zulk een onderwerp ſchrijven zal, en welke men in een geſchrift van dien aard mag vorderen, dan verdient het dien roem met regt. Maar vooral keurt Recenſent dit werk belangrijk, omdat eene gezonde phyſiologie van den kinderlijken leeftijd er de grondſlag van uitmaakt.

De Heer KERVEL, begeerig met dit belangrijk werk ook zijne Landgenooten meer bekend te maken, vatte het voornemen op, hetzelve in onze taal over te zetten, en levert ons thans het eerſte Deel zijner vertaling, welke zich niet ſlechts door getrouwheid en duidelijkheid, maar ook daardoor aanbeveelt, dat zij op vele plaatſen met de niet onbelangrijke aanmerkingen des Vertalers zelven verrijkt is. Hij ondervinde al die aanmoediging, welke zijne onderneming verdient, en worde daardoor opgewekt, om niet ſlechts dezen arbeid te voleindigen, maar ook des Schrijvers belangrijke Voorlezingen *über die Entwicklungen und Entwicklungskrankheiten des menschlichen Organismus*, welke met zijn Handboek in een naauw verband ſtaan, in een Nederduitsch gewaad aan zijne Landgenooten te ſchenken.

Over het uitnemen der Beursgezwellen aan den hals, waarachter gevoegd is eene duidelijke verklaring wegens (van) de op nieuw verbeterde Verlostang, door H. J. BRUNNINGHAUSEN; *uit het Hoogduitsch vertaald door* F. K. VAN BIJLEVELT, *Officier van Gezondheid der tweede klaſſe. Te Amſterdam, bij* C. Schaares. 1823. *In gr.* 8*vo.* 100 *Bl. f* 1-25.

De Schrijver raadt de afbinding van het gezwel aan,

en noemt dit eene *geheel nieuwe heelwijze*, door hem uitgevonden. Dat echter deze heelwijze noch nieuw, noch door den Heer BRUNNINGHAUSEN is uitgevonden, zal ieder, die flechts eenige ondervinding of kennis aan goede heelkundige ſchriften heeft, gereedelijk toeſtemmen. Recenſent herinnert zich, die operatie met het beste gevolg te hebben zien verrigten aan eene der Hoogeſcholen van ons Vaderland; terwijl zij onder anderen ook door den beroemden RICHTER vermeld wordt. Voor het overige bevat dit werkje niets belangrijks noch der bijzondere aandacht waardig, en ſchijnt hoofdzakelijk ter aanprijzing van des Auteurs Verlostang geſchreven te zijn, welke zeker zich door vele nuttige verbeteringen aanbeveelt.

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwſte Ontdekkingen, naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMANN. *Met Platen. XIde tot XIVde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1822, 1823. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 1268 *Bl. f* 13-60.

Wij ontvangen in deze vier Deelen van het altijd belangrijke werk van ZIMMERMANN de beſchrijving der *Japanſche* eilanden, en van *Achter-Indië* in den ruimſten zin, met *Thibet* en *Ceylon*, dat is, van al het land tuſſchen de woestijn *Cobi*, den *Burhampouter*, de golf van *Bengale*, de ſtraten van *Malacca* en *Sonda*, en den boezem der *Zuidzee*, waarin de *Indiſche Archipel* ligt. Het zijn dus alle de landen, met uitzondering van *China* en een klein gedeelte des *Ruſſiſchen* Rijks, waarin de Godsdienst van BUDDHA, of die van den *Dalai-Lama*, een der uitgebreidſte der wereld, is aangenomen. Het zijn alle ſchoone, vruchtbare landen, door de *Natuur* met den rijkſten tooi der keerkringsgewesten zoo wel als der gematigde luchtſtreek getooijd, maar door den *mensch* in de kluisters van vorſtelijk en geeſtelijk *Despotismus* geklónken, en tot verſtijvende eenvormigheid van alle geeſtvermogens, tot ſtilſtand in beſchaving en volmaking gedoemd; een ſtilſtand, die, blijkens de ondervinding, regtſtreeks tot verachtering voert, daar hier zelfs de laatſte helft der achttiende Eeuw rijk is geweest aan de wreed-

wreedſte troonsveranderingen en bloedigſte tooneelen, die het goede in het Volkskarakter hebben doen verbasteren. Het is niet te ontkennen, dat *vier* Deelen, aan dit gedeelte der Aarde beſteed, naar evenredigheid der ruime ſtoffe, wat veel zijn; doch daar hetzelve over 't algemeen zeer weinig bekend is, (vooral *Achter-Indië*) zoo werd de Schrijver daardoor misſchien tot meerdere uitvoerigheid opgewekt.

Over *Japan* konden nog altijd de oude, maar geenszins verouderde, berigten van KÄMPFER tot grondſlag worden gelegd. Daarbij kwamen dan die van THUNBERG, en de jongſte van den *Rus* GOLOWNIN. Jammer, dat de groote verzameling van TITSINGH (die de Schrijver nog niet kennen kon) niet in ons Vaderland en in onze taal wordt uitgegeven; dat daarmede nu *Franſchen* en *Engelſchen* pronken! Na eene inleiding, waarin het verſchijnſel van de despotieke Regering, die bij de *Mongoolſche* volken inzonderheid heerscht, wordt opgemerkt, beſchouwt ZIMMERMANN het land, den geheel *volkanieken*, door talrijke aardbevingen geteisterden bodem, de bergen, de meren en de voortbrengſels van *Japan*. Het beroemde *Japanſche* koper, de rijst, de thee, de papiermoerbezieboom, de vernisboom (voor het uitſtekende verlakt werk) komen hier vooral in aanmerking. Uit het dierenrijk is *Japan*, wat de zoogdieren aangaat, vrij arm, doch rijker aan gevogelte en vooral aan visch. De mensch in dit Rijk, blijkens zijne vorming een *Mongool* van afkomst, (den oorſprong uit *China* ontkennen zij ten ſtelligſte) overtreft den *Chinees* naar ligchaam en ziel. Zijn geest is minder kruipend; maar het *Despotismus* heeft hem door vreesſelijke doodſtraffen onder het juk weten te brengen. Den dood zelven ſchijnt hij niet zeer te vreezen; althans de zelfmoord is er een punt van eer, en wordt in hunne zedeleer voor heldenmoed gehouden. Gelijk bij ons nog in den krijgsſtand het onzinnige Duël, zoo heerscht in *Japan* de Mode, dat men zich, ook om eene kleine beleediging, den buik openſnijdt, en zulks dan ook van zijne partij verwacht. (ZIMMERMANN maakt bij die gelegenheid op het barbaarſche, ook van het tweegevecht, opmerkzaam.) Nogtans heeft hun karakter niet de woestheid en norschheid, welke men volgens dezen trek zou ſchijnen te moeten verwachten. Integendeel zijn zij beleefd, ongemeen weetgierig, en op hunne wijze beſchaafd, zoodat, volgens GOLOWNIN, zelfs gemeene ſoldaten kunnen lezen en ſchrijven. Indien wij dezen mogen gelooven, zou zelfs

de ongewone moed en wilde kracht, die de Natie in vroegere Eeuwen onderscheidde, door de langdurige rust alreede verslapt zijn. Men weet, dat de Regering zich tegen de lastige volmaakbaarheid en het nadenken des Volks over zijnen toestand door een allerkrachtigst middel heeft weten te waarborgen, hetwelk aan de zoo menschlievende, zoo vaderlijke, zoo getrouwe Monarchen van *Spanje* en *Portugal* grootelijks zou moeten aanbevolen worden, als het beste behoedmiddel tegen *Liberalismus* en vrijheid. *Zij heeft het land voor alle vreemdelingen gesloten*, en den dood, den wreedsten dood, aangedaan aan elk, die den Christelijken Godsdienst beleed, omdat het een *vreemde* Godsdienst was. Vreeselijk was de vervolging der Christenen in de zeventiende Eeuw. (Gaarne hadden wij bij dezé gelegenheid eenige berigtén van den hoogstmerkwaardigen *Jezuit* XAVERIUS gevonden.) Het *is* wel waar, dat zoo doende de zalige rust in het land wordt bewaard; maar ook, dat alle de vorderingen in kennis, die slechts het gewrocht van onderlinge wrijving der geestvermogens, en ruiling van kundigheden der onderscheidene Natiën van den aardbodem zijn, onmogelijk worden gemaakt. *Japan* is met dat alles geen volmaakt despotieke Staat, hetwelk misschien dan ook de geheele verbastering der Natie heeft voorgekomen. Er bestaat een Adel, eene tusschenschakel in de rij der standen tusschen den Vorst en het Volk, regerende Vorsten, eene soort van *Vasallen* des Keizers, waarvan er vijf of zes eenen *Staatsraad* uitmaken, zonder welken, volgens GOLOWNIN, zelfs de Keizer niets zou durven beslissen. (Dit laatste is echter meer dan twijfelachtig: men ziet, dat GOLOWNIN van de *Japannezen*, gelijk wijlen *Lady* MONTAGUE van de *Turken*, een bijna volmaakt Volk heeft willen maken.) Het schijnt dus over 't algemeen, dat de *Japansche* Regering wel iets heeft van het leenstelsel, en dit was met moed en kracht der hoogere standen zeer wel bestaanbaar. De Godsdienst is voornamelijk vierderlei: de aloude des lands, een Veelgodendom zonder beeldendienst, onder eenen Paus of geestelijken Keizer (den *Dairi*), die ook eenigermate eene schutsweer des Volks is tegen het *Despotismus* van den wereldlijken Keizer; de BUDDHA-dienst, die zich uit *Indostan* over geheel Oostelijk *Azië* verspreid heeft; de Godsdienst van CONFUCIUS, een zuiver *Deïsmus*, zoo 't schijnt, en uit *China* gekomen; en eindelijk het *Sabeïsmus*, of de aanbidding der hemelsche ligchamen.

Het

Het is bekend, dat de *Nederlanders* de éénige Natie zijn, die nevens de *Chinezen* in *Japan* handel mag drijven. Volgens verſche berigten uit dat land, begint deze weetgierige Natie, vooral in het Geneés- en Natuurkundige, reeds in *Hollandſche* boeken nieuwe kundigheden te zoeken. Welk eene eer zou het voor ons zijn, zoo eene oorſpronkelijk louter *commerciële* betrekking met ons de gelukkige gevolgen had, van eene aloude, krachtige, vernuftige Natie te genezen van hare vooroordeelen tegen alles, wat vreemd is, en *Europeſche* beſchaving en verlichting daar te doen tieren! Zulks zou eene menigte van zonden, ook door onze Vaderen tegen de *Indiſche* Volken gepleegd, kunnen bedekken.

Ten ſlotte der beſchrijving van *Japan* leeren wij ook de Noordelijke bezittingen van dat Rijk, *Sachalin* en *Jeſſo*, kennen. Ook de *Likeo* eilanden, zuidwaarts gelegen, komen hier voor, als gehoorzamende aan het oppergezag van *Japan*. Dit zijn ongetwijfeld de *Loo-choo-* (*Loe-tſjoe-*) eilanden van HALL en MAXWELL, bij gelegenheid des Gezantſchaps van *Lord* AMHERST door de *Engelſchen* bezocht. Het verwondert ons zeer, van dit merkwaardig bezoek, en van de nadere berigten wegens een Volk, hetwelk zich door de onkunde van alle ſoort van *geld* en *wapenen* onderſcheidt, bij ZIMMERMANN geen gewag te vinden. De kundige Vertaler had althans deze gaping bij zijnen Schrijver kunnen aanvullen.

Dezelfde ſoort van beſchaving, als in *China* en *Japan*, ontmoeten wij in het twaalfde Deel. Immers onze Schrijver verdeelt het *Achter-Indiſche* Schiereiland in dier voege, dat het Oostelijk gedeelte (*Tonquin*, *Cochin-China* en de onderhoorige Rijken) in het twaalfde, het Westelijke (namelijk *Thibet* en het Rijk der *Birmans*, benevens eenige kleinere Staten) in het dertiende, en het Zuidelijke (*Siam*, het *Maleiſche* Schiereiland en de omliggende eilanden) in het veertiende Deel wordt geplaatst. Het Rijk van *Tonquin*, (hier *Tunkin* geſpeld) tegenwoordig met *Cochin-China*, *Tſiampa*, *Cambodia*, *Laos* en *Lae-Tho* onder éénen Keizer vereenigd, beſlaat dus het geheele twaalfde Deel. De hoofdbronnen (*) zijn de

(*) Het verwondert ons, bij deze bronnen niet de ſchoone berigten van BARROW over *Cochin China*, vooral met de opheldering van MALTE-BRUN, genoemd te vinden.

de *Franschen* ST. CROIX en LA BISSACHÈRE, welke laatste in *Tonquin* 18 jaren doorbragt, en wiens reis te *Londen* in 1811 uitkwam. Zekerlijk hebben wij daardoor vele zonderlinge en wetenswaardige zaken van dat groote Rijk vernomen. Het klimaat is zeer vochtig. Vrouwen kunnen, gedurende hare maandelijksche ongesteldheid, den dampkring zoo aandoen, dat sterfgevallen en ziekten daarvan het gevolg zijn, en men zelfs onder de visschen in de rivier de vreemdste verschijnselen ziet. (!) De *Thi*, een hooge boom met uitstekend goed hout, heeft, zoo men wil, een vergiftig blad en eene gezonde vrucht, goudgeel en zoet als suiker. Suikerriet, rijst, peper zijn algemeen en goed; ook bananen en kokospalmen. De *Tonquinsche* kaneel zou die van *Ceylon* nóg overtreffen. Er groeit in *Tonquin* thee, in *Cochin-China* koffij, doch niet veel van den laatsten, en de eerste schijnt middelmatig te zijn. De bladen van den ijzerboom maken het water vergiftig, of althans schadelijk. Een andere boom heeft bezien, die voor den mensch onschadelijk, maar voor de visschen doodelijk zijn. De bladen van zekeren heester doen, alleen aan ééne zijde nogtans, de hand, die dezelve aanraakt, opzwellen. De olifant zou in *Laos* in zijne grootste volkomenheid, wel 16 voeten hoog en 13 lang, bestaan. Men heeft bijen en zijdewormen; ook een insekt met een' donsachtigen staart, uit lange draden bestaande, en met een wit poeder bestrooid, dat als was wordt gebruikt. De zeeën en rivieren zijn vol visch. — Onder de inwoners onderscheidt men twee stammen: verreweg de grootste is die van *Chinesehen* oorsprong en zeden, die de oorspronkelijke bewoners naar het gebergte verjaagd heeft; de laatsten, geheel onbeschaafd, zijn donkerder van kleur, dan de eersten. Men begroot het getal van 's Keizers onderdanen op 23 millioenen, waarvan *Tonquin* alleen 18, *Cochin-China* bijna anderhalve millioenen zou tellen. (Eene onovenredigheid, die ons vreemd voorkomt; en wij zouden nadere berigten moeten afwachten, om ons van de zekerheid der *achttien* millioenen *Tonquinezen* te overtuigen, vooral van de *negen* millioenen eener vlakte, die midden in het land zou liggen.) Van *Bac-kinh*, de hoofdstad met 40,000 inwoners, weet men in *Europa* naauwelijks den naam. De verfoeijelijke kindermoord, die in *China* heerscht, is in *Tonquin* onbekend; men *koopt* er veeleer kinderen, die voor eer en gewin worden gerekend. De veelwijverij heerscht in *Tonquin*; doch slechts ééne vrouw heeft

heeft de regten van Echtgenoote. Over 't algemeen is het karakter des volks minzaam, goedaardig, meêwarig, mededeelzaam en vriendhoudend. De schilderij, hier van hen opgehangen, is zelfs zoo bekoorlijk, dat men in verzoeking zou komen, dezelve voor gevleid te houden. De schoone sekse ontvangt rijkelijk haar aandeel in dezen lof. Dezelve geniet meer vrijheids dan in de omliggende landen. In den omgang met vreemden heeft de *Tonquinees* ook niet de terugstootende koelheid der *Aziaten*. Hij is getrouw aan zijn' Vorst en dapper, doch tevens traag, gulzig en ijdel. Deze eigenschappen zijn ook aan de *Cochin-Chinezen*, doch geenszins aan de bergbewoners in *Tsiampa* en *Lac-Tho* eigen; doch in laatstgenoemde land heerscht daarentegen de onbepaaldste gastvrijheid, die niet eens dank verlangt. Onder de uitspanningen is het voornaamste het schaakspel, tot hetwelk ook kanonnen behooren. De *Tonquinsche* taal is rijk en ingewikkeld, doch zachter en gemakkelijker dan het *Chineesch*. De wetenschappen staan op eenen nog lageren trap dan in *China*, hoewel de Geneeskunde nog al vele werken bevat, echter meest verklaringen van *Chinesche* werken. Ook dichters, of liever verzenmakers, heeft *Tonquin*. Wanneer onze Schrijver zegt, dat de Godsdienst *drieledig* is, die van FO of BUDDHA, de *Lamasche*, en van CONFUCIUS, zoo spreekt hij zichzelven tegen; in zijne berigten over *Thibet* vermeldt hij duidelijk het *Buddhismus* en *Lamaismus* als dezelfde Godsdienst. Het kan echter zijn, en is zelfs waarschijnlijk, dat men in *Achter-Indië*, *Ceylon* en *Japan*, uit hoofde der afgelegenheid, minder eerbied koestert voor de beide *groote Lama's* van *Thibet*. Het Christendom is op de meergenoemde Oostkust van *Achter-Indië* meermalen vervolgd geworden, doch schijnt thans eenige rust te genieten. De bekeerlingen zijn allen van de *Roomsche* kerk, meestal door de onvermoeide zorg der *Jezuiten*. Het ook hier heerschende *Despotismus* wordt eenigermate door eenen hoogen Raad, door de eigene wetgeving, die in Policiezaken aan de Gemeenten toekomt, en door het regt van voorstellen aan de Regering, verzacht. Drukkend zijn nogtans de belastingen en de verpligting tot krijgsdienst. De bloedige oorlogen, het gevolg van het misbruik, aan de meeste Oosterlanden eigen, dat de Monarch het bestuur aan eenen Eersten Minister overlaat, (Groot-Vizier, *Emir-al-Omrah*, Sultan, *Chua-dhua*) hebben de beschaving zeer doen verachteren. Een afstammeling uit het

door

door deze alvermogende Ministers verdrongene Koningshuis begaf zich naar *Cochin-China*, en heeft van daar, na eene menigte geweldige Omwentelingen, eindelijk weder den troon van *Tonquin* beklommen, en alle de genoemde landen onder zijnen schepter hereenigd. Een verbond met *Frankrijk* en dezen Monarch, in 1786 gesloten, werd door eene beleedigde *maitresse* en door de *Fransche* Omwenteling, tot groot nadeel voor *Frankrijk* en de beschaving in 't algemeen, verijdeld. De Vorst, die de hereeniging tot stand bragt, en in 1807 nog leefde, wordt als een voorbeeld van wijsheid en Regentendeugden geschilderd.

(*Het vervolg hierna.*)

Nederlandsche Beroerten onder FILIPS II. *Op last van H. M., de Keizerin-Koningin* MARIA THERESIA, *beschreven door* L. J. J. VAN DER VYNCKT, *in leven Raadsheer in den Raad van Vlaanderen, enz. Met de Aanteekeningen der beide onlangs verschenen Brusselsche uitgaven, als mede van den Nederduitschen Vertaler. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo. XXVI en* 424 *Bl. f* 3 . 60.

Weinige Geschiedenissen hebben het geluk gehad, door zoo vele kundige, naauwkeurige, uitvoerige, en zelfs ten deele voortreffelijke en welsprekende Schrijvers behandeld te zijn, als die van onzen opstand tegen *Spanje* en daardoor verkregene vrijheid. Reeds ten tijde van HOOFT hadden meer dan vijftig pennen zich daarop afgesloofd. Hij zelf benevens DE GROOT schitterden daaronder als starren van de eerste grootte. Van de *Spaansche* zijde mogen STRADA, wat schrijfstijl, BENTIVOGLIO, wat naauwkeurigheid en zelfs (in zoo verre zulks eenen Kardinaal mogelijk was) onzijdigheid betreft, worden genoemd. BOR geeft een vrij volledig Magazijn van Staatsstukken, tot de groote gebeurtenis betrekkelijk. VAN METEREN is zelfs door buitenlanders geacht en vertaald. En heeft, onder de lateren, het behandelen van het eerste, kleinste gedeelte dezes tijdvaks den roem van SCHILLER, als Geschiedschrijver, niet gevestigd? Men zou dus kunnen denken, dat eene zoo dikwijls beschrevene, van alle kanten door tijdgenoot en nakomeling beziene, door de ijzeren vlijt des Aktenverzamelaars zoo wel, als door het

ge-

genie des wereldburgerlijken Geschiedschrijvers, in het helderste licht gestelde gebeurtenis verder geene toelichting noodig had. Dit is echter het geval niet. Natuurlijk werken de karaktogten op de tijdgenooten. Van STRADA zullen wij niet spreken. De *Jesuit* vertoont zich bij hem op elke bladzijde. BENTIVOGLIO *mógt* waarschijnlijk niet schrijven, zoo als hij wel wilde en kon. Zelfs *onze* Puikschrijvers konden, door hun *subjectief* gevoel gedreven, misschien *niet in alles* zóó naauwkeurig de onzijdigheid beoachten, als zij zelve dit begeerden. DE GROOT zou het misschien gedaan hebben; maar zijne kortheid in het vroegste en meest belangrijke gedeelte der Geschiedenis laat ons in de bijzonderheden te veel te wenschen overig. Wanneer dus, na verloop van twee eeuwen, een kundig, waarheidlievend man uit de *Zuidelijke Nederlanden*, die als *Vlaming* geen vriend der *Spanjaarden* zijn kon, en als Roomschgezinde niet bijzonder ingenomen met de Hervormde Republikeinen, — wanneer deze, op last zijner Keizerin en van eenen onderzoeklievenden Staatsdienaar, de pen opvat, niet om te schitteren, maar alleen om te onderrigten, daar zijn gewrocht niet bestemd is voor het groote Publiek, — wanneer hij, door zulke magtige beschermers opgeroepen, natuurlijk tot de Archiven den toegang had, en daaruit echte, tot nu toe onbekende, stukken kon raadplegen; dan is zulk een nieuw getuige, ook na zoo vele anderen, niet te verachten. En dit is nu het geval met het voor ons liggende boek. De Heer VAN DER VYNCKT, lid van den Raad van *Vlaanderen*, werd door MARIA THERESIA, tot onderwijs zekerlijk der Aartshertogen en hoogste Staatsdienaars, tot het opstellen eener Geschiedenis der *Nederlandsche Beroerten* gelast. Tot dat einde rekende men vijf of zes afdrukken genoeg. Dit aldus hoogst zeldzame werk werd, naar een te *Straatsburg* gekomen Exemplaar, in 't *Hoogduitsch* vertaald, en door den beroemden SCHLÖZER zeer hoog geacht, zelfs zóó, dat hij meende, dat de *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden* daardoor van gedaante zou veranderen. Het duurde echter tot 1793, eer het werk door eene *Hoogduitsche* vertaling meer toegankelijk werd voor het Algemeen. Eerst in 1819 vestigde de Heer SCHELTEMA, in zijn belangrijk *Mengelwerk*, de aandacht onzer landgenooten op dit merkwaardige voortbrengsel, en sedert zijn te *Brussel* twee uitgaven daarvan verschenen, de eerste meer letterlijk in het onbevallige *Fransch* van den Schrijver, de twee-

tweede meer naar den hedendaagschen schrijftrijd veranderd, en dus ook minder getrouw. De *Nederduitsche* Vertaler, blijkbaar een man van kunde, heeft met reden de laatste uitgave, door den Hoogleeraar RIJPERSBERG te *Leuven* naar een' der vijf oudsten bezorgd, liever gevolgd, dan de vernieuwde uitgave van den Heer TARTE, die naar de drukproeven veranderd is, zonder dat hij echter daarom de veelvuldig belangrijke aanteekeningen van dien Heer heeft verfmaad. Ook van den Heer RIJPERSBERG en van zichzelven heeft hij daarbij eenige aanteekeningen gevoegd.

Zoo veel, wat het ontftaan en de lotgevallen dezes werks aangaat. De inhoud van dit eerfte Deel loopt tot even na den beeldenftorm in 1566. Men moet echter naar dit korte tijdsbeftek de uitvoerigheid van het geheele werk niet beoordeelen. VAN DER VYNCKT ontwikkelt, namelijk, de *oorzaken* van den opftand, door een kort overzigt onzer betrekkingen tot *Spanje*, federt het huwelijk van FILIPS *den Schoone* met JOHANNA van *Arragon*. Men ziet, dat dit van veel belang is, om de beginfelen en de toeneming der verwijdering tusfchen de beide Natiën (door DE GROOT in eenige fikfche, maar korte trekken gefchetst) nader te doen kennen, hetwelk dan natuurlijk de uitbarfting des Oorlogs verklaart. Dit was door de overige Gefchiedfchrijvers te veel verzuimd. De Heer VAN DER VYNCKT geeft eerst een tafereel van *Spanje* en de *Nederlanden* omftreeks het laatst der vijftiende Eeuw; en, hoewel *Spanje* daarin, naar ons inzien, een weinig te ongunftig wordt voorgefteld, (de bevolking toch was destijds zoo *armzalig* niet; zij werd dit eerst na FILIPS II door het *Despotismus*) zoo is nogtans deze fchildering zeer belangrijk. De verwijdering, eerst tusfchen Aartshertog FILIPS en zijne Schoonouders, nog vergroot door de jaloezij van zijne Echtgenoote; de treffende fterfgevallen, die de vereeniging der beide Rijken van het *Spaanfche* Schiereiland beletteden, en daarentegen de *Spaanfche* Koningen, huns ondanks, noodzaakten, den *Nederlandfchen* Vorst tot opvolger te erkennen; de daaruit gevolgde afkeer der *Spanjaarden* van de *Nederlanders*, vermeerderd door de voorgenomenheid van FILIPS *den Schoonen* en KAREL V (in het begin zijner Regering) voor de *Vlamingen* van zijn Hof, — dit alles met elkander maakte de breuke tusfchen de beide Volken onheelbaar, die door huwelijken, tegen alle aardrijks-, ftaatkundige en zedelijke bezwaarkin-

klingen aan, waren zamengeklonken. Het overwigt, 't welk de *Nederlanders*, door de inhaligheid van DE CROY, Heer van *Chièvres*, in *Spanje* hadden bekomen, de terugzetting van XIMENES, de minachting der Privilegiën veroorzaakte den opstand der *Spaansche* steden in 1520. Deze opstand werd wel gesmoord; maar de kiem bleef in wezen, en wachtte slechts naar gelegenheid tot uitbarsting. — Tot daartoe heeft onze Schrijver de geschiedenis der betrekkingen tusschen de beide Natiën breedvoerig uiteengezet; maar de Regering van KAREL V gaat hij voorbij, om den draad bij deszelfs vermaarden afstand, waardoor een *Spaansche* Prins aan de Regering der *Nederlanden* kwam, weder op te vatten. Men gevoelt, dat nu juist het omgekeerde van het vermelde moest plaats hebben; dat de *Nederlanders* voor uitheemsche gunstelingen van den nieuwen Vorst, die geheel en onvermengd *Spanjaard* was, zouden moeten wijken. KAREL V toch had eenen buigzamen aard, hield beurtelings verblijf in *alle* zijne Staten, kon zich in de talen van alle zijne Onderdanen uitdrukken, en bezat vooral eene loffelijke onpartijdigheid, waardoor hij de opgestane *Spanjaarden* in 1521 nog zachter behandelde, dan zulks later omtrent die zijner eigene geboortestad *Gent* (uit hoofde van verzwarende omstandigheden) plaats had. Dit moest de *Spanjaarden* aan hem verbinden, en de *Nederlanders* zelve waren trotsch, in hem eenen Gebieder aan de Christenheid, en aan *Europa* den magtigsten Vorst sedert KAREL *den Grooten* te hebben geschonken. Zij vergaven hem daarvoor menige zware Bede, menig wreed Plakkaat tegen de Onroomschen, die hij zeer gestreng en bloedig vervolgde. Op dezelfde wijze zagen de *Spanjaarden* in FILIPS zijne schending hunner voorregten, zijne geheele verwaarloozing der *Cortes* door de vingeren; (want hij is eigenlijk de vernietiger der *Spaansche* Constitutie, gelijk hij zulks van de *Nederlandsche* hoopte te worden.) Immers, zij hoopten zich door hem nu op de gehate *Nederlanders* te wreken; en de glans, die *Spanje* nog als het magtigste Rijk der Christenheid in de beide halfronden omscheen, verblindde hen voor de misdaden van den *Spaanschen* TIBERIUS. De gezworen haat der *Nederlanders* tegen dezen tiran, die *hen* in dien glans, welke de *Spaansche* kroon alleen bestraalde, geenszins liet deelen, is even zoo gereedelijk te verklaren. Maar, zoo lang hij nog in de *Nederlanden* bleef, wist hij zich eenigzins te vermommen, althans in te houden: vandaar,

daar, dat het misnoegen toen op verre na nog niet algemeen was. Nogtans verhaalt ook VAN DER VYNCKT, haar D'AUBRY DUMOURIEZ, de woorden vol grimmigheid, die FILIPS, bij zijn vertrek naar *Spanje*, onzen WILLEM I toeduwde. Twee redenen tot misnoegen werden in den beginne opgeruimd. Vooreerst de *Spaansche* ſoldaten, wier gedrag in de *Nederlanden* als allerbaldadigst wordt afgeſchetst, (ter wrake voor het ongelijk, hunnen voorouderen aangedaan;) maar dit niet dan in weerwil der uitdrukkelijke bevelen van FILIPS, en doordien de *Zeeuwen*, werwaarts men hen reeds bij voorraad had doen heentrekken, verklaarden, liever de dijken te willen laten overſtroomen, en dus om te komen, dan de *Spanjaarden* in 't land te houden, (bl. 156) reeds in 1561! Ten andere de Kardinaal VAN GRANVELLE, gehaat als lid van den *achterraad*, met wien de Landvoogdes, in ſpijt der aanzienlijkſte inboorlingen, alles moest overleggen. Zijne verwijdering werd eindelijk uit *Spanje* verworven, maar niet dan met den grootſten tegenzin des Konings, en omdat GRANVELLE zelf begreep, niet meer tegen den ſtorm te kunnen oproeijen. Doch omtrent vier andere punten bekwam de Natie geene voldoening; en dit waren juist punten, die in betrekking ſtonden tot den Godsdienst: de oprigting van nieuwe Bisdommen, de invoering der *Inquiſitie*, de plakkaten omtrent den Godsdienst, en de beſluiten der *Trentſche* Kerkvergadering. Aan elk dezer punten wijdt de Heer VAN DER VYNCKT een afzonderlijk Hoofdſtuk, en deelt, vooral omtrent de nieuwe Bisdommen, vele wetenswaardige bijzonderheden mede. Bijna de geheele *Nederlandſche* Geeſtelijkheid en de Staten der Provinciën verzetteden zich niet alleen daartegen, maar zochten zelfs te *Rome* de zaak tegen te werken. Slechts de groote invloed aldaar van Koning FILIPS (die deze zaak ongemeen ter harte nam) en de kuiperijen des Kardinaals GRANVELLE konden zoo vele belangen doen zwichten, zoo vele verzoekſchriften nutteloos maken. Omtrent de *Inquiſitie* treedt de Schrijver mede in een breed betoog, en tracht te bewijzen, dat dezelve nooit in *Nederland* hebbe plaats gehad. Dit komt grootendeels op een' woordenſtrijd neder. De naam van *Inquiſiteur* beſtond ongetwijfeld ook in onze gewesten onder KAREL V; maar de zaak was van de *Spaanſche Inquiſitie*, die men zekerlijk plan had om allengs in *Nederland* in te voeren, hemelsbreed verſchillende. Het was nog op verre na niet die verſchrikkelijke

Régt-

Regtbank, die alleen op vermoedens vastzet, pijnigt, tot bekentenis dwingt, en daarna levendig verbrandt. Zij bestond nog uit gewone wereldlijke Regters of Koninklijke Commissarissen, met Geestelijken vereenigd. Nogtans vinden wij het een weinig te sterk, wanneer onze Schrijver tegen HOPPERUS wil betoogen, dat de straffen altijd door den *gewonen* en *bevoegden* Regter waren opgelegd, en het ambt van den *Inquisiteur*, als Bisschoppelijk zaakgelastigde en plaatsvervanger, slechts tot het *kwijtschelden* (van de straf) *der ketters* in de vereischte omstandigheden bepaalt.

Bij het derde Hoofdstuk, over de Plakkaten, herkent men terstond den Roomschgezinden Schrijver. „ Het ontstaan en „ herleven van zoo vele onregtzinnige meeningen, zoo vele „ dwalingen, scheuringen en ketterijen, was het grootste on„ geluk der zestiende Eeuw. Ketterhoofden en scheurlingen „ zonder tal en zonder einde verpesteden het Christelijk Ge„ meenebest. De dweeperij der eenen, de godslasteringen der „ anderen vonden ondersteuning en ingang bij de volken door „ verleiding en door geweld. Dit verterend vuur ontstak het „ oproer in *Duitschland*, in het Noorden, in *Engeland*, in „ *Frankrijk* en in de *Nederlanden*, met meerder of minder „ hevigheid, maar altoos met het schokken van kerk en „ staat." (Bl. 239.) Wij vergeven dit den eerlijken man, die de vooroordeelen zijner opvoeding niet kon overwinnen, en schatten zijne oprijdigheid en waarheidsliefde te hooger, wanneer hij nu verder het helsche plan ontvouwt, door de Kardinaals GRANVELLE en van *Lotharingen* beraamd, om *Frankrijk* en *Spanje* ten naauwste te verbroederen door de *Inquisitie*, het aannemen van de besluiten der *Trentsche* Kerkvergadering, enz.; een plan, door onzen WILLEM I eerst bij toeval, en naderhand door het schrander uithooren des Konings van *Frankrijk* ontdekt. Het is dus ook niet te verwonderen, dat hij de openbare preke afkeurt, en derzelver voorstanders en toehoorders (waaronder ook wel veel slecht goedje zal geweest zijn) met de beeldstormers verwart, en, hetgeen op dezen wel hoogstwaarschijnlijk van toepassing is, ook van genen zegt; „ dat het namelijk troepen van le„ digloopers, bedelaars, omzwervers, lichtmissen, enz. twee „ *horden* waren, die naar zwervende *Arabieren* en andere „ Barbaren geleken." (Bl. 277.) Dan, DE GROOT zegt van de toehoorders der openbare preke, „ dat zij daardoor „ de onwaarheden openlijk wilden logenstraffen, met welke de

„geheime bijeenkomsten werden beklad;" terwijl zich bij hen ballingen, *om den Godsdienst* en gewezene kloosterlingen voegden. Dit is dan toch zulk schuim niet. Uit HOOFT en WAGENAAR blijkt almede, dat zich, ten minste in *Holland*, zeer fatsoenlijke burgers onder het gehoor van JAN ARENDSZ. bevonden. De geestdrift voor de openbare preek in eene rijke koopstad als *Antwerpen* wederlegt insgelijks het denkbeeld van eenen hoop schuim, als éénige bijwoners of bewerkers dier vergaderingen. Dat zich echter zulk slag van volk, als waarvan onze Schrijver gewaagt, *ook* onder die toehoorders hebbe gemengd, lijdt wel geen' twijfel; en *deze* waren naderhand, met ander gespuis vermengd, de beeldstormers. Of waren de ordelijke lieden, die zich ter preke bevonden, alleen door nieuwsgierigheid gedreven, zoo als VAN DER VYNCKT wil? Het tegendeel blijkt daaruit, dat zes hunner te *Amsterdam* raadpleegden, *of 't niet haast tijd werd, ook in* Holland *met de openlijke preek te beginnen.* (WAGENAAR, Vide D. bl. 165.)

Omtrent het Verbond der Edelen, welke stof door TE WATER is uitgeput, levert VAN DER VYNCKT niets bijzonder nieuws. Wij zien met verlangen het volgende Deel te gemoet, en daarin het bewind van ALVA.

De Vertaling is doorgaans zeer goed, en misschien vloeijender dan het oorspronkelijke *Fransch*, hetwelk vrij hard moet zijn. Eene enkele grove drukfout, zoo als op bl. 51 *de* Hertogin van *Brunswijk* voor *Bourgondië*, (MARIA, MAXIMILIAAN's Echtgenoote) of *Germanismen*, zoo als *onderbreken*, (bl. 169: hoe komt de Vertaler daaraan?) of erge misstelling, zoo als waar de Schrijver de *Vriezen* der zestiende Eeuw (bl. 143) *halve wilden* noemt, hadden kunnen verbeterd worden.

Onder de driederlei Aanteekeningen achter het werk komen ons die van den Heer TARTE als de belangrijkste voor. Onder dezelve is ook een brief van Keizer MAXIMILIAAN, in 't *Fransch*, aan zijne Dochter MARGARETHA, Landvoogdesse der *Nederlanden*, betrekkelijk zijn plan, om zich tot Paus te doen verkiezen, — en over de punten van bezwaar der *Spanjaarden* in 1520 tegen het willekeurige Koninklijke bestuur, die de martelaar van Staat, PADILLA, met zijn bloed bezegelde. Het verwondert ons zeer, dat de Hoogleeraar REIFFENBERG, anders zoo kundig in onze oude Geschiedenissen, de zoogenaamde Rijmkronijk van

KLAAS

LAAT KOLYN, wier onechtheid reeds door WAGENAAR en HUYDECOPER vóór meer dan eene halve Eeuw is bewezen, nog aanhaalt ter ſtaving der buitendien ongeloofelijke ſtelling, dat er in de twaalfde Eeuw te *Egmond* nog zangen der oude *Barden* op ſchrift zouden overig wezen. (*Runen-ſtaven* konden de monniken toch wel niet leſen.) De Aanteekeningen van den Vertaler zijn meest geſlachtkundig, over de Huizen van *Naſſau* en *Oranje*, en voor 't overige van weinig belang.

Beſchouwing van den Nederlandſchen Scheepsbouw, met betrekking tot deszelfs Zeilaadje, door P. N. VAN LOON, te Irnſum, in de Provincie Vriesland; (aan wien door de Nederlandſche Huishoudelijke Maatſchappij te Haarlem, in derzelver Algemeene Vergadering van 1820, de Zilveren Medaille, en Tien Dukaten is toegewezen, en de vrijheid gelaten deze in druk uit te geven.) Met Afbeeldingen. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. In gr. 8vo. 79 Bl.

Zeker deed de Maatſchappij boven gemeld een goed werk, met aan VAN LOON de vrijheid te laten tot de uitgave dezer beſchouwing. *Die* toch zal wel, blijkens het volgende „*in druk*", bedoeld zijn in de tusſchenrede. Stond er dat niet bij, men zoude duidelijk leſen, dat hij vrijheid had gekregen, om de tien dukaten uit te geven.

Dit ſtukje is ons voorlange reeds ter beoordeeling toegezonden, en mag voorwaar niet onvermeld blijven. Maar daarmede zit Recenſent nu aan den grond. Wie zal van die beoordeeling nut hebben? Vele lezers en leſereſſen van de *Letteroefeningen* verſtaan aanmerkingen over ſcheepsbouw en zeilaadje even goed, als onze meeſte varéusgasten akademiſche Diſſertatiën. Niet weinige ſcheepsbouwkundigen leſen waarſchijnlijk dit tijdſchrift niet, en niet weinige anderen behoeven noch begeeren VAN LOON's beſchouwing te kennen. Laat ons met geene enkele, welverdiende, aanprijzing van dezelve volſtaan mogen. Geene ſcheepsbouwkundigen of zeilmakers enz. zullen Recenſent in het vaarwater zitten om zijne ruimſchootſche loffpraak aan dit ſtuk gegeven, van welke hij de reden hier volgen laat.

Die Maatschappij, *die* bekrooning, *die* vergunning, op den titel vermeld, wettigen reeds die loffpraak; maar, inzonderheid, de aanmerkingen, die VAN LOON mededeelt, zijn de vruchten van eigen langdurig beschouwen, dat met de werkdadige uitoefening der scheepvaart vereenigd was. Hij, van zijne jeugd af op de zeilbanen verkeerd hebbende, heeft ook de timmerwerven onzer naburen gezien; „ en," schrijft hij, bl. 76, „ ik heb op de wijze van zamenstellen der inwendige deelen, zoo wel als op de soort van kromhout en omschot acht gegeven, niet slechts op één werf, één dag; neen, weken, op onderscheidene plaatsen, en, waarlijk, ik moet, zonder eigenliefde te willen instemmen," (dit verstaan wij niet) „ stellig zeggen: *Nederland timmert van beter hout een hechter schip.*" Zoodanig iemand, lezer! heeft regt van mede te spreken, en aanspraak op krediet. *Navita de ventis, etc.*

Vijf onderwerpen maken den inhoud dezer verhandeling uit. I. De verscheidenheid in de gedaante der schepen en tuigaadjen in het algemeen, en hoe elk derzelve beantwoordt aan de bestemming, waarvoor zij gebouwd zijn. II. De zeilaadje der platgebodemde schepen in het algemeen, en het aanmerkelijk onderscheid der zeilaadje van het eene schip tot (?) het andere. III. Over de oorzaken, waaruit eene snelle zeilaadje ontstaat. IV. Eenige regelen, volgens welke de opbouw der vrachtschepen tot eene verbeterde zeilaadje kan worden gebragt. De standplaats van den mast. De zwaarden; gedaante, plaats en klamp. De vorm der zeilen. Algemeen overzigt en gevolg van het vierde onderwerp. V. De voordeelen van een snelzeilend schip, in onderscheidene opzigten.

Twee uitslaande platen strekken tot meerdere opheldering. Op den stijl valt, over het geheel, niets van belang te zeggen. VAN LOON voert goed de pen. De punctuatie had wel wat naauwkeuriger mogen zijn. Voor een uittrekstel is dit werk niet wel geschikt; er moet ook nog zoo vele lading te scheep gebragt naar den Redakteur, dat wij aan VAN LOON's beschouwingen geen' tijd meer besteden kunnen. Den schrijver en der uitgeefster, zoo wel als der maatschappije, zij *welvaren* met dit werk gewenscht!

Dicht-

Dichtbundel van F. C. DE GREUVE, *R. K. Priester. Iste Deel. Te 's Hertogenbosch, bij* J. J. Arkesteyn. 1823. *In gr. 8vo. XXVIII en* 194 *Bl. f* 3-:

Deze Dichtbundel is in verscheidene opzigten een merkwaardig verschijnsel. Hij is vervaardigd door eenen jongen Geestelijke van een Christelijk Kerkgenootschap, dat, door zijne meer voor de zinnelijkheid berekende leerstellingen en uiterlijkheden, zoo vele hulpmiddelen schijnt aan te bieden, tot ontwikkeling van dichterlijke talenten, en dat echter tot nu toe, ten minste in ons Vaderland, zoo weinige Dichters heeft opgeleverd; want onder de echt Roomsch-katholijke Zangers TOLLENS te willen rekenen, komt ons minder gepast voor, daar men in zijne gedichten nimmer een spoor van zijne Katholijke gezindheid kan ontdekken, en hij, ten minste in zijne werken, het geloof der Sekte schijnt verwisseld te hebben met de algemeene leer des Christendoms, zoo als zij, niet door Priesters en Predikanten, maar door Jezus zelven is voorgedragen. Maar niet alleen om den stand des makers, ook om den toon en de gevoelens, die in denzelven heerschen, is deze bundel merkwaardig in eenen tijd, in welken de kampstrijd tusschen Katholicismus en Protestantismus met vernieuwde woede is hervat, en van beide zijden dikwijls zoo onedel gevoerd wordt; want hij geeft den Wijsgeer, die van zijn hooger standpunt met onpartijdigheid, maar tevens met medelijden en smart op het gewoel der partijen nederziet, eene gewenschte verademing, door hem bekend te doen worden met eenen Priester, die door zijn voorbeeld bewijst, dat getrouwheid aan de leerstellingen zijner Kerk zich zeer wel laat vereenigen met beschaving, verlichting en verdraagzaamheid, en dat men een Roomsch Geestelijke kan zijn, zonder te verketteren en te verdoemen. Voegen wij hier dan nog een derde oogpunt, dat der kunst namelijk, bij, uit hetwelk men insgelijks deze verzameling als belangrijk te beschouwen heeft, daar zij, door de invoering van de versmaten der Ouden, en door derzelver vereeniging met het bij ons gebruikelijke rijm, het voorbeeld geeft van groote nieuwigheden in het werktuigelijke van onze poëzij; dan zeker twijfelen wij niet, of men zal onze uitspraak, dat deze bundel in verscheidene opzigten een merkwaardig verschijnsel is, ten volle beamen.

In de uitgebreide Voorrede deelt ons DE GREUVE eenige aanmerkingen mede over onze gewone dichtmaten, en over de beste wijze, op welke men die der Ouden aan onze in dit opzigt eenigzins weerbarstige taal zoude kunnen aanpassen. Het is hier de plaats niet, om ons gevoelen over dit moeijelijke punt in het breede uit te brengen; doch wij kunnen echter gerust dit beweren, dat de zwarigheden, welke zich hier bij iedere schrede opdoen, genoeg aantoonen, dat de maten der Ouden zich slecht met het taaleigen onzer sprake laten vereenigen. — Dan, wij willen hier geen woord verder over spreken, ten einde dit te meerdere plaats voor onze beschouwing der gelevende gedichten te besparen.

De eerste afdeeling van denen bundel draagt het opschrift van *Godgewijde Zangen*, en bevat een aantal stukken, welke zoo wel van eenen gelukkigen aanleg tot de poëzij, als van eene gloeijende godsvrucht getuigen. Geen verketterende sektengeest, maar een waarachtig Christendom geeft hier, gelijk overal, den grondtoon; en, schoon wij in sommige godsdienstige begrippen, b. v. in onze denkbeelden omtrent de Hel, den Duivel enz., van den Schrijver mogen verschillen, verhindert ons dit niet, om zijne gezangen grootendeels met ons geheele hart te kunnen nazingen. Iets, echter, stuitte ons gevoel; dat wij, namelijk, God telkens als zulk een verschrikkelijk Wreker zagen voorgesteld. Wij Christenen leerden immers het Algoede Opperwezen als een' liefderijk' Vader kennen, die het berouwhebbende zwakke kind gaarne vergeeft. Daarom hinderde ons dat telkens voorkomende sidderen voor Gods wraak, en dat denkbeeld op bl. 34, of men *het keerwen, zoo veel de stem vermag*, behoefde, om Hem te ontwapenen.

Veel beter dan de *Opdragt aan God*, welke de verzameling opent, beviel ons de *Lofzang der Schepping*, welks aanhef wij gaarne tot eene proeve afschrijven:

Klimt, toonen! klimt! — De ontelbre scheppingswerken, —
Zoo ver de kring zich uitbreidt der Natuur,
Door 't sterflijk oog niet af te perken —
Bezingen 't heuglijk scheppingsuur.

Klimt, toonen! klimt! — Ik meng mij stout er onder:
Ik ben een deel van 't eens geschapen stof;
Ik ben zoo wel als zij een wonder;
Ik vier met hen des Scheppers lof.

Stijg

Stijg op, mijn ziel! Boor door de hemelwolken
Tot voor Gods troon, waar Liefde 't feestuur viert;
Daal neder in des afgronds kolken,
Ter helle, waar de wanhoop tiert.

Vlieg heinde en veer, de lofbazuin te hooren,
Die door 't heelal, van pool tot pool, weêrſchalt, —
Die lieflijk ruischt door de englenkoren,
Maar donderend in den afgrond knalt.

Bekoorlijk Feest voor zaalge hemellingen,
Dat, eeuwig nieuw, en eeuwig zonder end,
Geen ſchok vreest van veranderingen,
Geen tegenſpoed noch ſmarten kent!

O, dáár uw lied, Volzaalgen! na te galmen;
Op 't Scheppingsfeest, dat van uw zijn gewaagt,
Te reiken naar uw gloriepalmen, —
De kroon te dragen, die gij draagt;

En dáár met u het Heilig aan te heffen,
En dáár voor God te knielen, godlijk rein...
Ik zwijmel reeds bij 't flaauw beſeffen: —
O! dat moet alles, alles zijn!

Dit is echte poëzij, al moge zij dan niet zoo verheven zijn als in de volgende coupletten, waar juist het onbeſuisde najagen der verhevenheid ſlechts gezwollenheid en onzin voortbrengt:

Onze aardbol mag dien lofzang medezingen,
Bij 't wentlen langs zijne afgeperkte baan,
Offchoon de ſtarren hem verdringen
Als waterdrup in d'oceaan.

Onze planeet wordt door de ſtarren niet verdrongen, en daarenboven verdringt men geen waterdrup in den oceaan. Het denkbeeld, dat voor des Dichters geest zweefde, namelijk het weinigbeteekenende der aarde, in vergelijking met de ondenkbare menigte der ſtarren, is zeer ongelukkig uitgedrukt. Doch verder:

Zijn dampkring ruischt, getooid met blonde lokken,
Zacht aadmend voort, en meldt zijns Scheppers eer; —
Of ſchudt zijn grijze wintervlokken
Feestvierende op het aardrijk neêr, — enz.

Wat wordt hier onder de blonde lokken des dampkrings verſtaan? en welk een zonderling ſneeuwfeest! — Dergelijke hanmerkingen zoude men dikwijls moeten maken, ook in het vervolg; doch wij kunnen ons niet te lang bij één plaats ophouden.

Aan den Verlosſer is het éénige rijmelooze ſtukje uit de verzameling, en in de voetmaat der Ouden. Het bevat zeer goede denkbeelden, en leest vloeijend; doch coupletten, als de beide volgende, vallen wat te veel in den Duitſchen trant, het eerſte door volſtrekte onverſtaanbaarheid:

Ach! was de mensch dan zoo verworpen,
Dat Gij, gekruisigd, voor hem moest ſterven?

Neen; God! Gij moest niet: — Liefde was 't, Liefde alleen!,
Haar peinst de Seraf, zelfs in het zaligſte uur,
Dat de eeuwigheid, als „ God is Liefde!"
Ruischt van de harpe, berekent, nooit na!

Hier kunnen wij ſlot noch zin vinden; maar in het tweede couplet vinden wij een' uitroep, die wel niet anders dan bombast zijn zal:

Werelden! wentelt niet, —
Verbergt uw ſtralen, van verbaasdheid,
Zonnen! voor 't denkend gevoel eens menſchen.

Het is toch wat ſterk, eene dergelijke ſtilte te vergen, men moge dan over nog zulke gewigtige zaken nadenken.

De Boetpſalm munt niet bijzonder uit; nog veel minder echter *het Onweder*, want hier vindt men een aantal herhalingen en eigenlijk gezegde lamme regels. Ook *het Wormpje*, ſchoon een goed denkbeeld uitvoerig behandelende, mist te zeer beſchaving en keurigheid van uitdrukking; doch de korte *Bede in voorſpoed*, daarentegen, is meesterlijk.

Thans volgt een uitgebreid Leerdicht, getiteld *de Troost van den Godsdienst*, dat in zijn eerſte gedeelte het onbeſtendige en nietswaardige van alle aardſche geluk aantoont, en dan door eene ſchildering van eenige der verſchrikkelijkſte levenstoeſtanden doet zien, welk een' troost de Godsdienst, ook bij de ſwerpendſte ſlagen des ongeluks, aanbiedt. Daar de weg, dien de Dichter hier aflegt, vrij lang is, heeft men nergens beter gelegenheid, om te bemerken, waar hij ſtruikelt, en waar hij aanſtoot. Men vindt hier, gelijk op vele

an-

andere plaatsen, vele herhalingen, en tevens eene zekere hardheid in de overgangen; ook zijn de uitdrukkingen dikwijls zeer onbepaald, en brengen het denkbeeld, dat uitgedrukt moet worden, niet scherp genoeg in den geest des lezers over; terwijl de rijmwoorden dikwijls zoo gekozen en de zinsneden zoo gevormd zijn, dat het blijkbaar is, dat de Dichter slechts het eerste het beste aangreep, wat hem voor den geest kwam. Ondertusschen zijn er schoone plaatsen in; de volgende houden wij voor eene der beste:

Geen Godsdienst zonder hoop. Zij is de sterke veêr,
Die 't uurwerk van ons *doen* bezielt; nu hard dan TRÊR
De raderen beweegt van hersenen en spieren,
De geestvermogens scherpt en longen schokt en nieren.
Maar zonder Godsdienst, zeg, wat is zij zonder hand,
Die haar, gematigd en voor 't werk berekend, spant?
Zij vliegt den tijd vooruit en telt te snel zijne uren,
Of gaat te langzaam voort en doet ze langer duren;
Alsof heur wijzigiag der tijden vaste loop
Verandren konde; o waan! — Wat wordt er van die hoop?

Tot dusverre schoon, treffend; doch thans komen herhalingen:

Te snel gedreven, heeft zij 't uur te vroeg voor oogen,
En 't sloeg nog niet! enz.

Ook in het laatste gedeelte van dit gedicht vindt men zeer schoone schilderingen; doch dit neemt niet weg, dat ons het stuk, als geheel beschouwd, geenszins bevallen wil.

Thans zijn wij tot de tweede afdeeling genaderd, welke het opschrift draagt van *Mengeldichten*. *Aan het Vaderland* wijdt DE GREUVE het eerst de toonen zijner lier; doch waarom hij de nutteloze moeite neemt van zijn gevoel in verstaanbare woorden te uiten, begrijpen wij niet regt, daar hij reeds in den aanhef zegt: Waar men het Vaderland bezingt,

Daar stort geen donderklank langs Helikon naar onder;
Daar bedelt men geen hartontvlambren straal
Den Dichtgod af, — o neen! één zuchtje is reeds een wonder
En 't zwijgen zelf is Godentaal.

Waarlijk, als de zuchtenden reeds wonderen doen en de zwij-

genden Godenzaal spreken, en dat alles onder het zingen, dan zijn wij wel in het land der miraketen of der ongerijmdheden! In het volgende couplet is het niet minder wonderdadig: *daar spat het hart ten boezem uit.*

De *Morgengodachte* bevat weinig bijzonders, noch ten goede, noch ten kwade; doch de *Onbeschendigheid* is eene goede Ode, welker slot zelfs schoon is. Ook de Lierzang aan PIUS VII is dichterlijk en in den echten trant; doch bij de waarlijk hooge vlugt, die in denzelven heerscht, hinderen enkele regels, b. v.

Ik bleef gebukt voor U, geheel verlegen,
Door duizend dankbetuigingen bestreên,

slechts te sterker.

De *Waardij van het Mededoogen* is eene gloeijende Dithyrambe, vol verheffing; getuige deze waarlijk hoogdichterlijke passage, op welker *détails* echter nog al veel aan te merken zoude zijn:

Als de oude Rijn, met *geeselvlagen*, (??)
Zijn schatten, omgevormd tot plagen,
Al krakend, bonzend, zeewaarts schiet;
En de opgekruide en knarsende *ijssteen*-schollen
Met schok op schok, gelijk de donderwolken, *hollen*,
En 't al verbrijzelen, wat weêrstand biedt of niet;
Alsdan met de onder 't ijs gedolven
Te voelen 't bloed tot ijs gestolt, (d)
Met die nog worstlen *tusschen* golven
Te siddren voor den dood, die op de schotsen holt: —
Of als de *onstilbre* geest der vlammen
Zijn gloênden klauw in de eikenstammen
Van 't hoogst paleis, of in het nedrigst strooâak slaat,
Met bliksemschichten om de lenden,
Verschroeijend ze ieder toe te zenden [Dit is onverstaanbaar.]
Die onder 't dwanggebied van zijn verwoesting staat;
Alsdan, — bij 't mindren zelfs des vuurgloeds niet te koelen! —
In 't hart dien liefdebrand te voelen,
Die knagende ons door de aderen vaart; enz.

Jammer, dat zulke poëzij door zoo vele ligt uit te wisschen vlekjes ontsierd wordt, en tevens, dat er in dit dichtstuk weder zoo vele herhalingen zijn! Doch deze Dithyrambe

be is der overwerking dubbel waardig; en door niet te gemakkelijk met zichzelven tevreden te zijn, zal de Dichter zeker in deselve uitnemend slagen.

Aan mijnen Vriend J. VAN OLMEN is een dichtstuk in hexameters, welke wij tan minste grootendeels niet kunnen *scanderen*; b.v.

Wij be geeren geen goud, — wij vlien voor't blindend gewemel
Ach gewekt door dien droom uit bittere tegenspoeden

Dat de Dichter echter goed weet, hoe de maat behoort te zijn, blijkt uit een aantal andere regels:

Jozef ik voel mijn hart bloedt; — droeve gedachten ontrusten
Maar van 't enge verblijf; dat, genoeg om twee te bevatten

Zucht naar Volmaaktheid en *Dwingelandij*, beide in de voetmaat der Ouden, doch gerijmd, hebben ons zeer weinig bevallen, vooral om het stijve en gewrongene, dat bijna in elken regel zigtbaar is, en wegens den dubbelen dwang der gekozene maat wel niet vermeden kon worden; om de gemanierdheid der uitdrukking en het Pindarische doorloopen der coupletten, aan hetwelk wij ons nog maar niet kunnen gewennen. Tot een proefje strekke het volgende uit de Dwingelandij:

't Bloed slurpen raadren! Hoog op de zegekoets
Staan ze, en de rook dampt, rook des vergoten bloeds,
Hun toe, terwijl de weduw heenvliedt,
Bang voor de boeijen: — Gij dwingt alleen niet:

Gij ook, bestuurders, die, in beperkter kring,
Der onderdanen waardigheid acht gering, —
Of 't waar! neen, die, gelijk als honden,
Ze onder u houdt aan den band gebonden.

Wat het eerste couplet zondigt door gemanierdheid, dat zondigt het tweede dubbel door gemeenheid en platheid.

Thans volgt er nog een vijftal kleine stukjes, welke, wel is waar, eene menigte kleine gebreken bezitten, maar echter allen, om dichterlijke houding, goede denkbeelden en zede-

lij-

lijke strekking, aanprijzing verdienen. Onder dezelve munt in alle opzigten *de Samaritaan* uit, die ons bewijst, dat DE GREUVE ook gekuischter dichten kan, wanneer hij zich slechts de behoorlijke moeite geven wil. Ook het stukje, ten opschrift voerende: *op mijn vijfentwintigsten Verjaardag*, beviel ons bijzonder, om de tot in de kleinste bijzonderheden volgehoudene, en met welaangebragte scheepstermen zoo rijk gestoffeerde, vergelijking van des Dichters leven met eene zeereize; terwijl ons daarentegen *de Overwinde*, als geheel gegrond op eene woordspeling tusschen *Engeland* en *Engelenland*, in den aanleg ten eenemale mislukt scheen.

Het laatste gedicht van dezen bundel is eene navolging der schoone Episode uit het tweede boek van TASSO's *verlost Jeruzalem*, SOFRONIA en OLIND. De navolging heeft hier de maat van het oorspronkelijke behouden, en op deze wijze de coupletten der Italiaansche *ottava rima* in onze poëzij overgebragt. Wij gelooven, dat dezelve er weliger tieren zal, dan de voor ons zoo moeijelijk juist te meten voetmaten der Ouden. Doch het is eene andere vraag, of de schoonheden van den Italiaanschen Pulkdichter even getrouw als zijne versmaat aan ons zijn wedergegeven. Zoude het volgende couplet in het oorspronkelijke niet wat dichterlijker luiden?

Ik zeg alleen, dat, schoon hier allen denken;
Dat door de Christnen 't beeld zij weggebragt,
Ik zoo niet denk; de sterkste gronden schenken
Dit mijn gevoelen zekerheid en kracht.
't Was de eerbied en 't gezag der wetten krenken,
Te doen, wat door den toovnaar was bedacht.
Men mag toch nooit in onze tempelzalen
Een afgodsbeeld, veelmin een vreemd zien pralen.

Het zoude ons niet moeijelijk vallen, eene lange lijst op te maken van taalkundige vergrijpen, slecht gekozene uitdrukkingen, verkeerd aangebragte beelden, gebrekkig doorgevoerde vergelijkingen en plat prozaïsche regels; doch van een' Jongeling, die voor het eerst optreedt, mag men niet die volkomenheid vorderen, welke men regt heeft van den Meester te eischen. DE GREUVE late zich dan ook door onze aanmerkingen niet ontmoedigen, want hij bezit eenen uitstekenden aanleg; hem ontbreken slechts oefening en eene

scher-

ſcherpere beoordeeling van zichzelven. Ga hij dan ijverig voorwaarts op de moeijelijke baan der kunst; zijn aanvang belooft veel, en gewis zal hij, zoo ontijdige lofuitingen hem niet bederven, zich eens met roem kunnen ſtuiten aan de ſchaar der Dichters, die onze poëzij thans zoo heerlijk doen uitblinken. Hij wachte daarom liever nog eenigen tijd met de uitgave van het beloofde tweede deel, en ſtelle ons, door vlijtige beſchaving zijner dan uit te geven gedichten, in de gelegenheid, om hem minder onverdeeld dien lof te kunnen toedeelen, welken wij zoo gaarne toezwaaijen, maar dien wij niet mogen verkwisten; want alsdan zouden wij ons ſchuldig maken aan hoogverraad, aan majeſteitſchennis omtrent eene kunst, wier bloei ons zoo na aan het harte ligt.

Leerrede ter aanprijzing der Koepokinenting, door ASSUERUS DOIJER, *Honorair Lid van de Maatſchappij der Koepokinenting te Rotterdam, en Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. Vierde en verbeterde Uitgaaf. Te Zwolle, bij* H. A. Doijer, 1823. *In gr.* 8*vo. XIV en* 24 *Bl.*

De Vaccine verdedigd tegen den Heer A. CAPADOSE, *Med. Doct., door* J. J. KANT, *Med. et Art. Obſt. Doct. etc. te Zaandam. Dichtſtuk. Te Zaandam, bij* J. Groot en Comp. 1824. *In gr.* 8*vo.* 25 *Bl. f* : 40.

Flectere ſi nequeo ſuperos Acheronta movebo! Zoo treft een leder, en met allerlei wapenen, tegen CAPADOSE te veld. De man verdient deze eer niet. De afteekening op het zegel van het Genootſchap, door den Heer DOIJER op den titel zijner Leerrede geplaatst, doet reeds alles af tegen ellendige drogredenen en magtſpreuken: het is toch beroep op de ondervinding. Zijn Eerw. verdedigt de Koepok in eene Leerrede, die reeds vroeger het licht zag, nu de vierde uitgave beleeft, alzoo druk gelezen werd, en buiten twijfel zeer veel goeds heeft geſticht. Het Voorberigt doet verſlag van de ontdekking en het heilzame der Koepok, en ruimt, zoo wel als de Leerrede, een aantal bedenkingen en zwarigheden van den zwakken en bevooroordeelden uit den weg. Alles is hier waarheid en gezond verſtand.

Van

Van No. 2, of het zoogenoemde Dichtſtuk van Dr. RANT, is de goede meening het beste. Geheel het langgerekte vers, dat wel tot het Leerdicht behooren zal, zal den tegenſtander en Dichter BILDERDIJK ergeren of — vermaken. Het is mogelijk, dat de Doctor nog eenmaal in proza goed leere ſchrijven; maar hij wage zich nimmer weêr op den Parnas. Zijn *dichtgeest* dale vrijelijk met den NB. *droogen* geest van CAPADOSE in het rijk der ſchimmen neêr; doch zijne *welgemeende pogingen mogen onder Gods zegen der Vaccine nut blijven ſtaven.* Met het *lancet* zal dit echter, onzes inziens, door hem beter dan met de *pen* kunnen geſchieden.

Bedenkingen over de vraag, of de Vacantiën der Hoogeſcholen, in de Noordelijke Provinciën der Nederlanden, al of niet te lang zijn. Te Dordrecht, bij Blusſé en van Braam. *Februarij* 1824. *In gr.* 8vo. 46 *Bl. f* : -40.

Wat zullen wij van dit boekje zeggen, dat wel door eenen Profeſſor kan geſchreven zijn! De ſchrijver kan wel eene *kleine* beperking toegeven, maar beweert te regt, dat men hier niet ten ſcherpſte behoort te gaan uitrekenen, hoe veel tijd rustens van letterarbeid een mensch, vooral een Profeſſor, noodig heeft. Daarenboven zegt hij, en ons dunkt mede te regt: *onze Hoogeſcholen zijn, ja wel, onderwijzende ligchamen, maar zijn dit niet alleen;* en men moet ook de Hoogleeraren niet tot *ſchoolmeesters van groote jongens* verlagen. De Hoogeſcholen zijn echter ook *een ligchaam, eene klaſſe van menſchen, die de wetenſchappen opzettelijk beoefenen; die niet maar bewaren ter overlevering aan een volgend geſlacht, maar ook arbeiden aan hare uitbreiding.* Beide is vereenigd, en wat meer *hoofd-* en wat meer *bijwerk* eigenlijk wezen moet, is eene misſchien wat moeijelijke vraag, die wij ongaarne hier zouden beſliſſen. Voor het overige moet men niet te veel redeneren uit hetgeen in Frankrijk, Duitschland en elders geſchiedt. Hier vonden wij veel, dat ons overtuigde. Tegen eenen *halfjarigen cursus* verklaart zich de Schrijver; wij zijn het hier wederom eens, zoo lang het Akademisch onderrigt zoo, als tot heden, geſchiedt. Maar of dit niet anders geſchieden, en alzoo wat meer aan het gevoel van den boer beantwoorden kon, die van den ſtudent gewoon is te zeggen: *hij leert ſtuderen*, verdient misſchien

wel

wel eenig nader onderzoek. Dit zij nu zoo het wil, iedere verandering is juist geene verbetering, en men moge dit boekje lezen, en alzoo wel *verzinnen, eer men begint*; en zeker spreekwoord, dat wij nu niet herhalen zullen, is ook hier eene hand aan den weg.

Lijkrede en Lijkzangen, uitgesproken in de Maatschappij Verscheidenheid en Overeenstemming *te Rotterdam, ter nagedachtenis van wijlen den Heer* PIETER WITTIGS, *enz. door* GILLIS DE MEIJER, *Medebestuurder der gen. Maatschappij, enz. Te Rotterdam, bij* N. Cornel, *enz.* 1823. *In gr.* 8*vo.* *XII*, 108 *Bl.* *f* 1 - 25.

Redevoering over het pligtmatige en edele, der zorg voor het Nageslacht, en de uitnemende geschiktheid der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, *om waarlijk het geluk van het Nageslacht te bevorderen, enz. Door* A. A. VAN SCHILFGAARDE, *V. D. M. 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo.* 27 *Bl.*

Redevoering van GERRIT JOAN MEIJER, *over de beoefening der Nederlandsche Taal, het beste middel ter bevordering van ware Vaderlandsliefde. Gehouden, ter aanvaarding van het Hoogleeraarambt te Leuven, enz. Leuven, bij* C. J. de Mat. 1822. *In gr.* 4*to.* 19 *Bl.*

Als Redevoeringen, voegen wij deze drie stukken bij elkander.

In het eerste vinden wij nogtans meer, zoo als reeds de titel aanduidt, en een voorberigt van den Weleerw. SCHARP nader doet zien. Wij willen er kortelijk van zeggen, dat de inhoud lof en navolging verdient, als eene gepaste en verstandige hulde aan een waarlijk braaf, godsdienstig en verdienstelijk burger en huisvader. Helaas! hoe vele lofredenen zochten hen te verheerlijken, die door hunnen hoogen stand of schitterende gewelddadigheden reeds verre boven verdienste bekend waren! Iets meer hierbij te voegen, ware overbodig, daar het toch van zelve spreekt, dat eene mate van belangstelling in den persoon dit boekje inzonderheid zal doen zoeken en lezen.

Het

Het tweede verdient ook aanprijzing, om het loffelijk doel en den warmen, hartelijken toon, die in hetzelve heerscht. Voor de nakomelingschap te zorgen, gewis, dat is edel en betamelijk; dit te doen door eene gepaste vorming van verstand en hart der jeugd, is eenen goeden weg bewandelen; en hoe veel men te dezen aanzien aan de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* reeds verschuldigd is, en bij haar voortdurend bestaan en uitbreiding meer en meer zal mogen danken, kunnen slechts dezulken ontkennen, die, door *hoogmoed* verdwaasd en verblind, eindelijk nog het nut en voordeel der zonne zullen betwisten.

In het derde volvoert de verdienstelijke Hoogleeraar MEIJER zijne taak op eene gepaste wijze. Immers, hij moge geacht worden, meer een kort betoog, dan eene eigenlijke redevoering, te hebben geschreven, dit gebeurt al veel bij zulk eene gelegenheid, en werd hier door de omstandigheden en de toehoorders misschien bijzonder gevorderd. En, al ware dan ook de taalkundige en keurige schrijver geen redenaar van de hoogste vlugt, zijne bedaarde, verstandige leiding, zijn wereldburgerlijke geest, en bekendheid vooral met de zuidelijke talen, doen ons van zijn onderwijs aan de aloude Leuvensche Hoogeschool, met grond, het beste hopen. De Geest des Vredes en der Liefde geve daartoe, ten beste des vaderlands, zijnen zegen!

Tafereelen van eene Christelijke Opvoeding, in Briefwisseling tusschen Moeder en Dochter. Uit het Engelsch. Benevens Brieven aan Emilia, door A. M. MOENS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1822. *In kl.* 8*vo.* 237 *Bl. f* 2-20.

Een aardig meisje van vijftien jaren trekt uit het huis van hare brave ouders naar eene uitmuntende kostschool, en houdt met hare waardige moeder briefwisseling; dezelve betreft natuurlijk de school, hare vriendinnen, en de vorming van haren geest, in het bijzonder echter van haar hart. Alles ademt eenen goeden Christelijken geest. Deze brieven zendt Mejufvrouw MOENS ter lezing aan Emilia, die gaarne iets goeds van haar ter lezing had; zij voegt er hare eigene brieven bij, mede vol nuttig onderrigt aan een meisje, dat nu welhaast ook zelve in een huis van opvoeding haar verblijf zal nemen. De brieven zijn in eenen goeden stijl, en hebben den regten toon. De lezing van geheel het werkje is voor brave Jongejufvrouwen onderhoudend en leerzaam. Wij prijzen het lieve boekje alle de zoodanige aan, vooral die onder haar, welke niet enkel tot vermaak, maar vooral ook ter verbetering van haar hart wenschen te lezen. De lezing zal eenen goeden godsdienstigen zin opwekken en bevestigen. De plaatjes zijn *vier* in getal, en in eenen goeden smaak.

BOEKBESCHOUWING.

De Sadduceën; door Mr. I. DA COSTA.

Ben ik dan uw' vyant geworden, u de waerheyt seggende? *Gal.* IV. 16. Indien ik nog menschen behaegde, so en ware ik geen dienstknecht Christi. *Gal.* I. 10.

Te Leyden, bij L. Herdingh en Zoon. 1824. *In gr.* 8*vo.* 7½ *Bl. f* 1-80.

Eene doode vlieg doet de zalf des apothekers stinken en opwellen. Deze woorden van SALOMO mogen ter verschooning bij den lezer strekken, dat wij dit voortbrengsel, het zij van onkunde, het zij van onoprechtheid, of beide, met eene zoo spoedige en uitvoerige aankondiging verwaardigen. De doode vlieg, hoe verachtelijk ook, moet geweerd, of de kostelijke zalf van eenen redelijken, vredelievenden godsdienst, op welken onze tijd, in dit ons gezegend vaderland, en de Protestantsche kerk zich te regt beroemen, gaat ligt, eer men er aan denkt, tot eene gevaarlijke gisting over. Wij zeggen, de godsdienst, en niet de gemeente, niet de kerk zelve, zoo even genoemd; want dan zouden wij ook den heer DA COSTA in eigen persoon als de doode vlieg moeten aanmerken, die geweerd, teruggesmeten, of tot de Roomschgezinden, of misschien liever *Mahomedanen*, (volgens de oude spreuk: liever *Turksch* dan Paapsch!) moest overgebragt worden; doch wij betuigen, hem van harte iets beters te gunnen, — dat hij, namelijk, eenmaal waarachtig Christen worde, en het *quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu*, „wat er jong in komt, gaat er zoo ligt niet weêr uit," zich niet al te zeer in hem bevestige. Wij zullen meer zeggen: het komt ons bijna ongeloofelijk voor, wat een onzer ambtgenooten schijnt te vooronderstellen, (die voor het overige het vergiftig in-

inſekt ſlechts even met de uiterſte toppen der vingeren aanraakt, en zoo ver hij kan van zich werpt) dat de opzettelijke bedoeling van dit werkje zou zijn, den ouden twist, die kerk en ſtaat eenmaal ſchokte, weêr op te wakkeren, mistrouwen, tweedragt en haat tusſchen leeraren en gemeenten te zaaijen, en, daar de vorige breuke bijna geheeld en vergeten is, de Remonſtranten tot een onbeduidend hoopje zijnde verſmolten, wederom twee partijen te doen opſtaan, en den ſtrijd der kerke tot eigen' boezem te bepalen. Neen, liefst des mans eigene woorden hieromtrent volgende, ſlaan wij het oog op de éénige voorafſpraak, in het boekje gevonden, het vers aan CAPADOSE, den vermetelen beſtrijder der Vaccine, den waren vriend van de erfſmet, die, het *pro ſervandis civibus* zijner kunstgenooten omkeerende, ſchijnt te zeggen: ik ben niet gekomen om te behouden, maar om te verderven. In dat vers zegt de *letter* ons, dat het hun om de uitbreiding en verdediging der waarheid te doen is; en waarſchijnlijk gelooven zij dit ook, althans ten deele: de *booze vijand* verkeert zich meermalen in een' engel des lichts, en geeft voor, het rijk te beſtrijden, dat hij bevestigen en verheffen wil. Maar die booze vijand, wat kenmerkt zijn werk zoo zeer als de hoogmoed, als de zucht, om een uitverkoren vat, en, zoo niet beter en wijzer, althans anders te zijn, dan *andere menſchen?* DIOGENES zag denzelven door de gaten van ANTHISTENES' mantel, (ſchoon hij hem in het donker verblijf zijner eigene ton niet ſchijnt beſpeurd te hebben) en onder gedenkcedels noch lange gebeden, en wat der gehuichelde godsvrucht meer zij, konden de *Pharizeërs* deze zelfde duivelſche trotschheid verbergen, welke wij ons verbeelden, op al de wapenpraal der middeleeuwſche helden, in dit vers zinnebeeldig te pas gebragt, duidelijk te zien ſchitteren. „Ziedaar *ons*, de afſtammelingen van het oude Godsvolk, van het koninklijk *Juda*, wier vaderen licht en zegen naar het westelijk *Europa* overbragten, en *Spanje's* of *Portugal's* troonen beklommen, eindelijk zelve geroepen, om het kwijnend en verbasterd Christendom,

in

in dit van ouds herbergzaam land voor ons geſlacht, te hervormen en te bezielen!"

Grootsch beſluit! Maar, hoe wordt hetzelve volvoerd? Niet zoo grootsch en edel, naar het ons voorkomt; niet zoo ridderlijk, ordelijk en *loyaal*, als het zulken vijanden van alle oproer en volksregering ſchijnt te voegen. Immers, het is van zijn vorig boekje gezegd, en dit ſtaaft die aanmerking wederom niet minder, dat hij inzonderheid voor oppervlakkige lezers, voor den grooten hoop ſchrijft, in *blaauwboekjes*, gelijk onze voorouders deze pamfletten plagten te noemen, ſchoon DA COSTA, mogelijk wel om zijn ijvervuur (zoo niet nog heeter) af te beelden, er thans de roode kleur aan gegeven heeft. Het is dus een beroep op het volk, eene poging, om de menigte tegen hare *blinde leidslieden* of *wolven in ſchaapsvachten* (*l*) te doen opſtaan, in plaats van geregeld te werk te gaan, en het vooronderſtelde kwaad aan te tasten, waar het dan eigenlijk ſchuilen moet — bij de leeraren, bij de hoogleeraren, bij de onderſcheidene vermaarde ſchrijvers, die in onzen tijd als bijbeltolken of geſchiedvorſchers der kerke zijn opgetreden. Waarom, bij voorbeeld, heeft de man zijne diepere inzigten, zijnen onbevooroordeelder geest, onpartijdigheid en godvruchtigen ijver niet te pas gebragt, om de *Geſchiedenis der Nederlandſche Hervormde Kerk* van YPEY en DERMOUT, in welke de loop der zaken, in het begin der zeventiende eeuw, zoo geheel anders voorgeſteld wordt, zoodat de zaak der Remonſtranten, het wezenlijk verſchil betreffende, onzes achtens, in nog gunſtiger licht voorkomt, dan dit bij BRANDT zelven het geval is, — om die geſchiedenis te beſtrijden, te weêrleggen, zoo hij kon.... niet met magtſpreuken, met opkrabben van oude verwijten, in de hitte der partijſchap eenen moêijelijk onderdrukten aanhang naar het hoofd geworpen, maar met de ſtukken, zoo als deze mannen doen, die zeker meer, dan den dommen BRANDT en even dommen WAGENAAR (*l*), hebben gelezen? Neen, wij zweren niet bij dit gezag, noch verbeelden ons, daarmede alles gezegd te hebben; de

Bilderdijkſche ſchool, die zich zoo hoog boven alle andere zet, en zoo veel helderder en dieper in vele zaken wil ſchouwen, zal ligt ook hier wel eenen nieuwen dag kunnen verſpreiden, aan MOZES' ſtaf gelijk, die al de ſtaven der toovenaars, hoe natuurlijk zij het ware wonder ook ſchenen na te doen, in een oogenblik verſlond. Maar dit zeggen wij, dat hij hiertegen zijnen aanval had behooren te rigten, op eene regelmatige wijze te rigten, voet voor voet den grond betwistende aan eenen vijand, des dubbelen Doctors, des leerlings van den onvergelijkelijken BILDERDIJK, zoo het ſchijnt, niet geheel onwaardig. Nu moge het beſcheidenheid heeten, dat hij deze mannen zelfs niet noemt, het heeft toch volkomen den ſchijn, alsof hij wilde verbergen, dat ſedert BRANDT's of WAGENAAR's leeftijd eenig nieuw onderzoek en beproeving der oorſpronkelijke beſcheiden heeft plaats gehad. Want dat DA COSTA zelf het genoemde werk niet zou gelezen en herlezen hebben, — dit moge al niet uit zijne kennis zijn op te maken, dat ERASMUS als de eerſte en grootſte der hervormers eenmaal is voorgedragen, de Christelijke liefde verbiedt ons, het te betwijfelen. Nu dan, zulk eene handelwijze, zulk een verzwijgen van het voornaamſte, en voorbijgaan van de hoofden, de wachters, de wettige voorlichters des volks, om als een dief ter ſchaapskooije in te dringen, ſchijnt ons toe niet veel beter te zijn, dan het geſchreeuw van onvoorzigtigen en baatzoekers in het laatst der vorige eeuw, om overal de volken tegen den vorst en elke andere plaatshebbende regering op te ruijen. Er is inderdaad niets gemakkelijker dan dit. Onbeſchaamdheid, zeker wild vuur en eenige verſtrooide kundigheden zijn genoeg, om de ongeoefende menigte op de been te brengen en tot allerlei uiterſten té doen voorthollen. Maar zou dit de lauwer zijn, DA COSTA! naar welken gij ſtaat? dit de martelkroon, gelijk ſtaande met die van zoo velen in het ongelukkig *Frankrijk*, die zelve in den kuil ſtortten, door hen voor anderen gegraven?

Maar, bepalen wij ons, een oogenblik, nader bij den in-

inhoud. Het komt ons voor, dat de ſchrijver niet onbekend is gebleven met hetgeen tegen zijn eerſte boekje is ingebragt. Hij kon echter niet denken om dat alles te weêrleggen: ſtukken, als b. v. die van VAN KAMPEN en den ſchrijver der *Zedige Bedenkingen*, laten zich niet zoo-maar met eene penneſtreep ter zijde brengen. En wilde hij (het *kunnen* al eens vooronderſteld zijnde) in diepere beſchouwingen treden, dan ging zijn geheele oogmerk, een brandend vuur onder den ligt ontvlambaren hoop te werpen, ligt geheel verloren. Tijd toch, en hetgeen men uitpluizen van eene zaak noemt, zijn ſchadelijk voor zekere geeſtdrift, die door leuzen en brommende woorden zonder veel zin het eerst en het duurzaamst is gaande te maken. Om dan het oogmerk der weêrlegging in zoo verre met het vervolgen zijner taak te verbinden, als ook voor zijn' volkje noodig ſcheen, ſchijnt hij titel en onderwerp zoodanig te hebben gekozen, als wij het hier aantreffen. Men heeft hem van Pharizeïsmus, zijne leer van Papismus, en voorts als ſchadelijk voor deugd en zeden, beſchuldigd. Hij gaat deze denkbeelden niet regtſtreeks te keer; maar beweert in de eerſte plaats, dat het Sadduceïsmus, onder de *Joden* van JEZUS' tijd beſtaande, *en* veel erger, *en* volſtrekt niet min gehaat bij den Heiland was, dan het andere. Voorts geeft hij als kenmerken der leer van SADOC op, 1°. *ongeloof en ligtzinnigheid*, 2°. *liſt en geveinsdheid*, 3°. *overhelling tot en zamenſpanning met het Pharizeïsmus, wanneer het de beſtrijding der waarheid en de vervolging en verdrukking van hare belijders geldt.* Waarna hij eindelijk deze zelfde kenmerken poogt aan te wijzen in de *hedendaagſche Neologie* en de *Arminianen van de zeventiende eeuw.*

Wat het eerſte betreft, wij beſpeuren hier juist die verdraaijing van den Bijbel naar eigen vóóropgevat denkbeeld en bijzonder ſtelſelbelang, welke de ſchrijver aan anderen verwijt. Immers, vreemd zal het duizenden duizendmaal gedacht hebben, dat JEZUS zijn *wee u!* zoo veel meer tegen de ſchijnvrome *Pharizeërs*, dan tegen de openbaar goddeloze, althans ongeloovige en ligtzini-

nige *Sadduceërs* heeft uitgeroepen. Maar de waarheid ſpreekt onwederleggelijk, wat er ook DA COSTA van zegge. Wij laten hem gaarne de plaatſen, waar voor beider zuurdeeſem gewaarſchuwd, beide adderengebroedſel genoemd worden; maar hij wijze ons één aan, bijzonder ook met opzigt tot *liſt en geveinsdheid*, van de *Sadduceërs*, als MATTHEUS XXIII, ten aanzien van de *Pharizeërs*, met name ook hunnen *hoogmoed*. Het ganſche hoofdſtuk niet willende overſchrijven, laten wij echter eenige woorden volgen. Vers 13. *Wee u, gij Schriftgeleerden en Pharizeën, gij geveinsde!* Vs. 14. *Wee u, gij Pharizeën!* Vs. 15. *Wee u, gij Pharizeën!* Vs. 16. *Wee u, gij blinde leidslieden!* Vs. 23. *Wee u, gij Pharizeën!* Vs. 25. *Wee u, gij Pharizeën!* Vs. 27. *Wee u!* Vs. 29. *Wee u!* Vs. 33. *Gij ſlangen, gij adderengebroedſels!* Vs. 35. *Opdat op u kome al het regtvaardige bloed!* Verre zij het van ons, daarom de *Sadduceërs* te willen verdedigen; maar dat zij meer dan de overleveringen, dat zij alles, behalve MOZES' boeken, zouden verworpen hebben, is een onbewezen gevoelen; en dat zij ook in deze niet opregtelijk geloofd zouden *kunnen* hebben, is eene blijkbare onwaarheid, de beloftenisſe des Ouden Verbonds tot tijdelijken zegen zijnde bepaald, en het leven en de onſterfelijkheid eerst door JEZUS aan het licht gebragt (van Gods wege, in algemeenen, helderen dag geſteld), en de uitdrukking, dat zij in geen' *geest* geloofden, (al moest die ook uit het bijgevoegde *engel* niet verklaard worden) niets afdoende tegen hen, die de aangevoerde uitſpraak van Apostel JOANNES noch kenden, noch eerbiedigden. Of weet DA COSTA niet, dat, in weerwil van dit en JEZUS' eigen woord, door Kerkvaders en latere Christenleeraars het beſtaan van eenigen, eigenlijk gezegden en volſtrekten geest betwijfeld en beſtreden is?

Dat voorts de *Sadduceërs*, die meestal tot de aanzienlijken, tot de ſtaatslieden behoorden, ſlimmer waren, en met meer bedachtzaamheids te werk gingen, dan het gros der andere partij, is wel mogelijk; ſchoon ook zij zich wel

wel eens vergaten, en door een' wijzen GAMALIËL te regt gezet moesten worden. Deze toch wordt een *Pharizeër* genoemd, en in zoo verre blijkt ook, dat onder dezen aanhang betere menschen waren, schoon wij daarom aan geen tweederlei Pharizeïsmus, een echt en een verbasterd, behoeven te denken; beduidende PAULUS' uitdrukking (*ad captandam benevolentiam* inzonderheid gebezigd) eigenlijk slechts de *geströngste*, laat het zijn ingetogenste, *beschcidenste* naar het uitwendige. Dan, hier mag inderdaad wel eenig punt van vergelijking met de *Arminianen* zijn, die zeker insgelijks, over het algemeen, de aanzienlijkſten, de geleerdſten, de schranderſten waren, en, als kleinst in aantal en magt, dikwijls gedrongen werden tot eene voorzigtigheid (en onverschilligheid omtrent uitdrukkingen, die *niemand* regt verstond), welke hier dan list en geveinsdheid zal moeten heeten. Ja, ook omtrent de *Neologen* is het maar al te zeer te vreezen, dat een ijver zonder verstand, (die daarom, ook in zichzelven, nog bij lange na geen ijver Gods is) bij de meer regtzinnigen, dikwijls het uitgebreidſte kwaad heeft gedaan. Maar — wij moeten ook dit hier laten volgen, schoon misschien niet geheel op zijne plaats — maar, wanneer wij op de wending letten, die ons het derde punt van overeenkomst der *Joodsche Sadduceërs* met de *Neologen* en *Arminianen* (NB. de *climax* vorderde, dat deze achteraan kwamen, schoon ouder en zeker min afwijkende) moet aanwijzen, dan staat men waarlijk verstelt over 's mans weinige zedigheid en eerbied voor het publiek. Het is waar, hij heeft bij de woorden, *overhelling tot zamenspanning met het Pharizeïsmus*, gevoegd, *wanneer het de beſtrijding der waarheid en de vervolging en verdrukking van hare belijders geldt;* maar duidelijk blijkt toch de bedoeling, om een zeker verband, tot eenen gemakkelijken overgang van het eene tot het andere, van het Pharizeïsmus tot het Sadduceïsmus, in alle drie genoemde vormen en tijdperken te doen zien; en dit, op welken grond? omdat de on-

deugende priesters en wetgeleerden, die belijdenis van het eerste deden, met de niet veel minder goddelooze oudsten en overheden van de andere partij zamenspanden, om hunnen gemeenen vijand te smoken. — *o Impudentem audaciam!* o Schandelijke draaijerij, om eene kladde op zijnen vijand te werpen, en eene houding van orde en diep geputte waarheid aan het oppervlakkigst gesnap te geven! o Overfraaije vinding, om de baardelooze wijzen, den uitverkoren hoop der Ridders van den Domper, de hoogvliegende kinderen van den onsterfelijken Krekelzanger te verrukken! o Woord, te goed, te rijk voor onze verstompte eeuw; maar waarover zich de schoolsche haarklovers van vroegeren tijd, de mannen b. v., die het woord *lakkei* van *verna* wisten af te leiden, waarlijk zouden verheugd hebben!

Doch, het is waar, DA COSTA beschouwt elke soort van *Sadduceërs* op zichzelve, en zoekt geschiedkundig te bewijzen, dat *Neologen* en *Arminianen* ten minste alle die kwade eigenschappen bezitten, welke hij onder den naam van *Sadduceïsmus* begrijpt. Wij zijn nu tot de eerstgenoemden genaderd, en betuigen, voor ons, den wezenlijksten, den opregtsten afkeer te hebben van hetgene bij ons door *Neologie* wordt verstaan. Ja, wij erkennen, dat, als Christenleeraar of Christenschrijver te boek te willen staan, zonder aan de Goddelijkheid van het Evangelie en van de ganssche orde des heils, zonder aan de wonderen en de profetiën te gelooven, die dezelve gestaafd hebben, onzes achtens, zonder list en bedrog niet kan plaats hebben, en in het algemeen onvermijdelijk op ligtzinnigheid en volslagen ongeloof moet uitloopen. Recensent houdt, zoo goed als DA COSTA, Gods woord voor de éénige bron van godsdienstige kennis onder alle volken, zoo als, trouwens, zelfs SOCINUS deed; waarom ook noch DA COSTA, noch de steller dezes, zich op dat geloof, als een stuk van bijzondere regtzinnigheid, veel behooren te laten voorstaan. Maar eene goede onderscheiding of bepaling, vooropgezonden, neemt veel twist weg. En hieraan ontbreekt het, helaas! te eenemaal in de declamatie van onzen schrijver, te dezer plaatse aangeheven. Zoo

er

er de minſte eenheid in dit ſtuk zal opgemerkt worden, dan dient men het te beſchouwen als een pleit *tegen het gezag der Rede in den Godsdienst*, en dus zoo wel tegen den verſtandigen uitlegger, en inzonderheid tegen hem, die meent, dat rede en openbaring ſteeds hand aan hand moeten gaan, als tegen den verheffer der rede boven alles, ja ten koste van alles, wat ooit openbaring heette. De begrippen van hun allen zijn, volgens hem, in den grond hetzelfde, te zamen het gebroedſel van den hoogmoed, ſlechts onderſcheidene gedaanten aannemende en verſchillende wegen inſlaande, om des te beter in de harten der menſchen in te kruipen en zielen te bederven. Eigenlijk komt het ons voor, dat bittere onkunde hier ten grondſlag ligt. Trouwens, de gezigtkring van den Grootmeester zelven der Domperorde, ten aanzien van de geſchiedenis der godsdienſtige denkbeelden, vooral in den nieuweren tijd, mag wel zeer bekrompen zijn: want het is met dit alomvattend Genie ten deele ook al gelegen, als met eene allesbevattende kaart of *Mappemonde*; vele bijzonderheden moet men er niet op zoeken; of, had ik moeten zeggen, als met tooneelſchermen; men moet ze niet al te veel van nabij beſchouwen. De heer DA COSTA heeft pas *zijne* Chriſtelijke begrippen aangenomen; zoodanig, als die dan zijn, zijn ze hem dierbaar, zijn ze hem zoo bij uitſluiting dierbaar, en onfeilbaar in zijn oog, dat hij maar even buiten dezelve niets dan dwaling, opzettelijke verloochening, boosheid en helſche ſpoken ziet. Het heugt Recenſent ook nog zeer klaar, dat hij, na eene, in zijnen geest voorgevallene, aanmerkelijke omwending van denkbeelden, nadat hij, den kinderſchoenen ontwaſſen zijnde, zoo hij althans meende, uit eigene oogen had begonnen te zien, en eene bepaalde keus des geloofs had gedaan, — dat hij toen niet begrijpen kon, hoe eenig verſtandig en weldenkend mensch anders kon oordeelen; ſchoon hij naderhand zelf veel van die denkbeelden heeft ter zijde gelegd, en zich thans het verſchil in de Chriſtelijke kerk zoo tamelijk wel kan begrijpen. Wellig gaat het DA COSTA met den tijd even zoo; en dan

zal het hem misschien ook geene genoegelijke herdenking geven, zoo vreesselijk te hebben uitgevaren tegen de orde der Vrijmetselaren, van welke wij (en waarschijnlijk ook DA COSTA zelf, ten zij hij haar thans verzake en verrade) toch weinig weten, tot welke vele achtingwaardige personen behooren, en uit welke onderscheidene nuttige instellingen zijn voortgekomen; ja, waaromtrent het ons, in allen gevalle, veel wijzer voorkomt voor de Vorsten, zelve Lid en Hoofd van de orde te worden (gelijk onze Prinsen, en FREDERIK in het bijzonder), ten einde de zaak te kennen, en (indien dan zoo iets van dezelve te duchten ware) elke gevaarlijke uitwerking te stuiten, dan door tegenstand ligt schade te doen geboren worden. Maar dan zal hij inzonderheid zich schamen over eene wartaal, die in het bespottelijke loopt, SAND en LOUVEL, de moordenaren van KOTZEBUE en den Hertog VAN BERRY tegen RAVAILLAC en BALTHAZAR GERARDS, die van HENDRIK IV en WILLEM I, als vertegenwoordigers der *Neologen* en *Jezuiten*, over stellende, om de aanraking van Sadduceïsmus en Pharizeïsmus te bewijzen. KOTZEBUE en HENDRIK IV! BERRY en WILLEM II!! Ja, waarvoor gij stierft, edele mannen van vroegeren tijd, dat weet de gansche wereld! Zij weet, wie en wat gene verachtelijken tot het schandstuk aanzette! Maar wat LOUVEL dreef, of den ongelukkigen SAND, weet welligt zelfs geen mensch!

En nu de *Arminianen* — zijn die nog erger geweest, dan de *Neologen*, de Vrijmetselaars, de Koningsmoorders, enz. enz. enz.? Dat wel zoo eigenlijk niet; maar de lieden kennen die beter, en het valt gemakkelijker, daaromtrent bepaalde geschiedkundige aanhalingen te doen, die te belangrijker zijn, omdat — de Drommel moge weten, hoe het komt — TRIGLAND en LEYDEKKER mooi vergeten zijn, terwijl die *domme* BRANDT, met zijnen *brutalen* stijl, nog altijd gelezen wordt. Wij hebben intusschen geen lust, de schandelijke lasteringen na te gaan, welke den groote mannen van het begin der zeventiende

eeuw

eeuw hier zoo rijkelijk naar het hoofd worden geworpen (*). Wij hebben reeds gezegd: de zaak is nog onlangs weêr voor de regtbank der geſchiedenis betrokken, maar allen ſchijn door onpartijdige en ten volle bevoegde regters, die ook niet gevonnisd hebben, zonder de bewijsſtukken daarbij over te leveren. DA COSTA wil hier niet van weten. Het moet volſtrekt uit TRIGLAND en LEYDEKKER blijken, waarbij men dan BRANDT *cum ſuis* mede wel eens kan naſlaan. Wie echter ſtraks genoemde mannen niet hoort, zal naar ons althans niet luisteren. En dus mogten wij het dan maar aanzien, dat onder anderen zelfs een DE GROOT (!), zoo wel als, bij eene andere gelegenheid, de groote MELANCHTON en de onvergelijkelijke ERASMUS, (ZWINGLI zal eindelijk ook wel aan de beurt komen) elk mede eene friſſche ſtreep ontvangen! Troqwens, de man bewijst immers met eigenhandige brieven, dat Doctor PHILIPPUS niet zoo moedig en ſtout was als LUTHER, (welk vonnis wij voor onze beide landgenooten ook wel willen onderſchrijven) en moed is zeker de éénige, alleenomvattende deugd, van eenen hervormer vooral, gelijk LUTHER en.....

DA

(*) Ten aanzien echter van het aangehaalde bij TRIGLAND, uit het Protocol van den *Amſterdamſchen* Kerkeraad, lezen wij het volgende: „ Men leest in de Handelingen van dien Kerkeraad, in 't jaar 1603 gehouden, wel van ARMINIUS' beroep en vertrek naar *Leyden*" (en bij die gelegenheid de allergunſtigſte getuigſchriften van hem), „ maar niets van dat alles, waarmede in TRIGLAND's uittrekſel die uitmuntende man (ARMINIUS) wordt beswaard. Vanwaar dan dit uittrekſel? Wel, uit een opſtel, 't welk *veertien jaren daarna*, en acht jaren zelfs na den dood van ARMINIUS, eerst is opgeſteld van den Predikant PLANCIUS, den ouden benijder en vijand van ARMINIUS en zijne Ambtgenooten, ten verzoeke (let wel!) van den bitteren en beruchten Prediker ADRIAAN SMOUT," enz. enz. Het is der moeite waard, deze geheele noot na te lezen bij REGENBOGEN, *Historie der Remonſtranten*, Iſte Deel, bl. 70; als ook A. STOLKER, ARMINIUS *herdacht*, 3de Aant.

DA COSTA; zachtmoedige wijsheid, daarentegen, liefde en verdraagzaamheid zijn zwakheden en bederfenisſen, die het ontaarde menschdom ſlechts te dieper doen wegzinken!

In het kort, die *Arminianen* waren niet alleen ſnoode bedriegers, en, als zij de magt hadden, geweldenaars; maar zij waren ook tevens ongeloovig en Pausgezind. Zij verwierpen, wat het eerſte betreft, wel ſlechts de Predestinatie, met den aankleve van dien (zoo als, indien niet LUTHER, ten minſte de Luterſche kerk, zoo wel als de *Zwitſerſche* Hervormde, op gelijke of bijna gelijke wijze, deed); maar een ſteen, uit den muur gehaald, brengt brokkeling en eindelijk geheele inſtorting te weeg; dus, één zoo goed als honderd, zij waren ketters, hoogmoedige, eigen gezag voor dat van God in de plaats ſtellende ketters. Dit zegt DA COSTA, en wie het tegenſpreekt, is net één dito Duivelskind. Enfin, de man kan regt hebben, hoe krom het ons inderdaad ook voorkomt. Het is althans zeker, dat de Remonſtranten, in hun eigen afzonderlijk kerkgenootſchap, daarna, alle menſchelijke banden ter zijde werpende, ook omtrent andere leerſtukken ſomtijds niet met de geconſtitueerde Hervormde kerk inſtemden, (gelijk van de vroegſte eeuwen af verſchil over vele punten had beſtaan) en daarvoor openlijk uitkwamen. Wij voor ons kunnen ſlechts zoo ſpoedig en zoo gemakkelijk niet inzien, dat DA COSTA's leer (het zij dan al of niet die der Hervormde kerk) alleen de ware is. De ſchriftplaatſen, op welke hij doelt, kennen wij; maar wij kennen nog eene menigte andere, en het valt ons niet altijd gemakkelijk, die met elkander overeen te brengen, althans niet zonder hetgeen wij gewoon zijn ons gezond verſtand en onze rede te noemen, die wij dus wel eenig gezag moeten toekennen, om er uit wijs te worden, en zonder welker voorlichtend gezag wij ook nog niet zouden weten, of niet de Koran, in plaats van den Bijbel, onze leidsman behoorde te wezen. Inzonderheid geraken wij hier te eenemaal in de war, wanneer de zedelijkheid zelve, regt of onregt en bevordering van het eene of andere, almede geen gangbaar wigt op de

ſchaal

ſchaal van dit onderzoek is, en wij, over wat boeg wij het ook wenden, altijd maar hebben op te paſſen, dat wij, door eigenwaan enz., niet in den klaauw des Satans vallen. Ons in alle ſtilte bij de uitverkorenen te voegen, en dan maar af te wachten, of het bewijs en de vruchten niet van zelve willen komen, ware zeker het gemakkelijkſte. Maar, zeg eens: kan daar *ook* de Drommel ſomtijds achter ſchuilen? De *Joden* waren het uitverkoren volk, niet voor zichzelven alleen, maar tot zaligheid aller volken. Niets, echter, viel PAULUS moeijelijker, dan hun te beduiden, dat dit in CHRISTUS ophield, daar alle geloovigen nu Gods kinderen waren. Hunne trotschheid duldde dien afſtand niet. En zoo dikwijls Recenſent ſedert van *uitverkorenen* hoort, denkt hij altijd weêr aan die trotschheid, aan die zucht der menſchen, om — niet gelukkig, maar gelukkiger dan anderen te zijn.

Zoodat het is zoo geheel vreemd niet, dat een enkele zwakke geest, gedwongen om te gelooven zoo als men hem vóórgeloofde, dan nog maar liever bij den grootſten hoop ging. Wanneer men toch tegen heug en meug aan moest ſlikken, wat de letter hier of daar ſcheen mede te brengen, zal er de Transſubſtantiatie bij ſommigen ligt even gemakkelijk als de Predestinatie doorgegaan zijn, en de *Roomſche* Pausſen waren in allen gevalle de oudſte; men kon het zich des noods verbeelden, dat zij bij overlevering nog iets meer wisten, dan wel in den Bijbel ſtaat. Wie intusſchen het naast aan de Pausgezinden ſtond, is eene vraag, die vooreerst niets afdoet, en ten andere uit zeer verſchillende ſtandpunten te beſchouwen is. Het Papismus, dat men lieden als DACOSTA verwijt, beſtaat in het wegnemen van alle vrijheid in denken, het onderwerpen van elks bijzonder geloof aan ſtalen voorſchriften, het beperken der zaligheid tot eene bijzondere gezindte, de overhelling, hiermede natuurlijk verbonden, tot onverdraagzaamheid en vervolgzucht. Bovendien ſchijnt BILDERDIJK althans niet zoo afkeerig van de Moederkerk te zijn, met welke hij immers nog onlangs een vergelijk

poog-

poogde te treffen. Den Remonſtranten, daarentegen, werpt men hunnen eerbied voor de goede werken voor de ſcheenen, die evenwel gansch niet in bloot kerkgaan en allerlei uitwendigheden beſtaan, welke doorgaans bij hunne tegenſtanders nog meer in aanzien waren. Of — en dit is eene ongelukkige omſtandigheid voor hen — men verwijt hun, over den vrijen wil enz. even zoo te denken als de *Jezuiten*; ſchoon, vóór het beſtaan van dezen, ERASMUS reeds die leer verdedigde, en veel vroeger eeuw dezelve, het zij voorſtond, het zij beſtreed. En eindelijk, voor zoo verre het enkel burgerlijke verdraagzaamheid, omgang met en achting voor brave en geleerde lieden, dankbaarheid voor genotene weldaden enz. betreft, behoeven zij zich zulk een verwijt althans niet te ſchamen. In het kort, deze geheele retorſie van den heer DA COSTA, die der waarheid zoo veel kosten moest, is inderdaad geen duit waardig.

Laat het hiermede genoeg zijn! Recenſent heeft in de *Arminianen* geene voorouders te verdedigen. En hij heeft eerbied voor den regtzinnigſten zoo wel, als den meer afwijkenden van het gewone gevoelen, zoo hij ſlechts in zijn hart *Chriſten* is en de waarheid in liefde poogt te betrachten. Hij verheugde zich tot hiertoe, bij alle overig verſchil, zoo vele overeenkomst bij openbare ſchrijvers te vinden in het afkeuren der uitvlocisels van de nieuwe Sekte, en hoopt die vreugde wederom te zullen mogen genieten; ſchoon het misſchien niet noodig is, dat er zoo vele ſtemmen tegen deze dolende Ridders opkomen.

Redevoering en openbaar Verſlag van het Nederlandſche Bijbelgenootſchap; voorgedragen in de Nieuwe Kerk, te Amſterdam, den 25 Nov. 1823, door P. CHEVALLIER, *Predikant bij de Walſche Gemeente, enz. Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1824. *In gr. 8vo. 87 Bl.*

Schoon wij juist niet altijd verſlag van deze verſlagen en re-

redevoeringen bij het Bijbelgenootſchap hebben gedaan, lust het ons, bij dit boekje eens wederom ſtil te ſtaan. Wij hopen bekend genoeg te zijn voor warme Bijbelvrienden, die dus ook tegen den ijver en de veelvuldige werkzaamheden, om denzelven te verſpreiden, niet kunnen zijn. Zonder over de bronnen of het beſtuur en de mate in dezen te willen oordeelen, of die boven alle berisping en menſchelijke onvolkomenheid op verre na te willen verheffen, achten wij inderdaad, dat er een goed werk mede geſchiedt, en dat deze welligt de veiligſte en beste weg van allen is, om het Christendom onder Heidenſche en andere vreemde volken uit te breiden, die van zelve het donkere wel zullen laten voor hetgeen het is, om zich aan het meer heldere en zekere vast te houden. Met genoegen zagen wij door de Redenaars zelve voorheen van tijd tot tijd onderwerpen behandelen, die dit belang des Bijbelgenootſchaps, op den eenen of den anderen grond, handhaafden en aanprezen. En niet weinig gepast en doelmatig kwam ons ook wederom dat van den Eerw. CHEVALLIER, bij de opgave en voorafgaande geleidelijke ontwikkeling, voor, *des menſchen afhankelijkheid* namelijk, geheele afhankelijkheid *van God*. Immers, volgens reeds genoemde inleiding, en overeenkomſtig met de gelegenheid, kon men niet anders verwachten, dan dat hier bijzonder gedoeld werd op onze godsdienſtige kennis, als kunnende van nergens elders veilig worden afgeleid, dan uit de openbaringe Gods, in den Bijbel bevat. Het overige, onze *geheele* afhankelijkheid, in eenen *collectiven* zin, ware zeer ſtichtelijk voor eene gewone leerrede, maar hier, naar het ons voorkomt, min belangrijk. Over het laatſte beſtaat toch eigenlijk geen twist of verſchil, onder Christenen althans. Het moge nuttig zijn, den mensch daaraan dikwijls te herinneren, ten einde hem ootmoed en ware godsvrucht te leeren, zoekende haren troost en hulpe daar, waar zij te vinden is; hem zulks te leeren, hem daaromtrent voor dwaling en wanbegrip te behoeden, kan ons naauwelijks noodig toeſchijnen. Wil men God en den mensch — den Schepper en het ſchepſel

sel — Hem, die alles in allen is, en dengenen, die in Hem leeft, zich beweegt en is — tegen elkander stellen, dan zegt inderdaad elk beeld te weinig, ook het stofje aan de weegschaal of de droppel aan den emmer — wij zijn als niets; maar dat de diepste vernedering van den mensch, van hem, dien God schiep naar Zijnen beelde en met eere en heerlijkheid bekroonde, hem roepende om eeuwig bij Hem te wonen, enz. daarom het kenmerk van waren godsdienst zou zijn, bekennen wij niet door te zien, veelmin, hoe de verdediging dezer stelling kan strekken, om den ijver tot behoud van onsterfelijke zielen, dat is menschen, daardoor aan te vuren.

Het is zoo, elk heeft zijne wijze van zien, en het reeds genoemde woord van vader ALBERTOMA ligt een zeker gezag bij velen verkregen. Wij zouden dus over den geheelen inhoud en toon van dit boekje ook geen woord gesproken hebben; maar de tijd roept ons, om oplettend te zijn, en, waar het maar pas geeft, te waarschuwen tegen eenen geest, dien wij als uit den boozen beschouwen. Van het goede, dat onze woelige, maar ook werkzame, vaak losbandige, maar dikwijls ook enkel vrije dagen hebben opgeleverd, had de bedaarde, Nederlandsche landaard, naar men meende, veel heilzame vrucht getrokken. De oude taal- en vooral uitlegkunde, de leerstellige godgeleerdheid, en inzonderheid predikkunde, bloeiden, volgens de bevoegdste regters, meer dan ooit, en stichting en vrede kenmerkten de geschriften, uit elke gezindheid voortgekomen, en bijna zonder onderscheid gebezigd — toen menschenhaat en onlijdelijke trotschheid, deze natuurlijke vijanden van het ware Christendom, op ééns goedvonden het tegendeel te beweren, en, door uitgezondene apostelen, den vroegeren tijd, in alle opzigten, boven den onzen te verheffen. Is het wonder, dat men beeft voor zulke ondankbaarheid en poging om te vernielen, wat onder Gods hulpe met zoo veel vlijt werd opgeregt — dat men beeft voor de besmetting, door het nieuwe, het schijnbaar gemoedelijke van dit ondernemen, gesterkt door een schitterend voorbeeld, onbegrijpelijke

stout-

stoutheid, ja vermetelheid en brandenden ijver van nieuwelingen in de ganschc zaak — dat men beeft, als mannen, gelijk CHEVALLIER, uit welken hoofde dan ook, zwak genoeg schijnen te zijn, om dezen lieden in het gevlei te komen, en, hoewel met zekere omzigtigheid, hetzelfde te drijven?

Neen, er bestaat in Holland, waar men doorgaans den Bijbel hoog vereert, geen verschil over 's menschen afhankelijkheid van den Oneindigen. Het verband van dezelve met onze verantwoordelijkheid moge door dezen iets anders dan door genen worden ingezien, hieromtrent, zoo wel als omtrent alle de verborgenheden des Ondoorgrondelijken, heerscht meer bescheidenheid en ootmoedig zwijgen dan ooit; en juist dit is het, wat wij tegen elken *laudator temporis acti* zoo vurig in bescherming nemen. Dat er gebreken in het tegenwoordige, als in het verledene, bestaan, is zeker; en men sla de handen ineen, om die te herstellen; maar . . . in één woord, moge de Bijbel ons allen vereenigen, verlichten, en vervullen met den H. Geest! mogen alle volken daarin deelen, en het Genootschap hiertoe meer en meer gezegend worden! Met deze hoop streelen wij ons aanvankelijk, bij de gunstige berigten en uitzigten, welke ons wederom dit verslag geeft.

Formulier (voor den Gezondheidsdienst der Nederlandsche Landmagt) door den Inspecteur-generaal van den Geneeskundigen Dienst des Rijks. (Doctor HARBAUR.) *enz. In 's Gravenhage, ter algemeene Landsdrukkerij.* 1824. *In gr.* 8vo. 210 *Bl. f* 1-: (*)

Wij zouden niet gesproken hebben van dit *Formulier*, in-

(*) Reeds vóór eenige maanden was deze Recensie bij dit Tijdschrift ingekomen; maar men vermeende dezelve niet te kunnen plaatsen, zoo lang dit *Formulier* niet algemeen verkrijgbaar was gesteld. Gaarne erkent de Steller, dat hij met weêrzin het werk van eenen sedert Overledenen in zijne on-

indien de Officieren van Gezondheid der *Nederlandſche* Landmagt niet gehouden waren zich daarnaar te gedragen. Immers er zijn boeken, die zichzelve recenſeren, en waaromtrent men daarom, zonder bijkomende drangredenen, die moeite ſparen kan; en het onderhavige behoort tot dit getal. Wij verklaren alzoo, dat de Autheur de aanmerkingen, welke wij op hetzelve zullen te berde brengen, alleen te danken heeft aan het belang, dat wij ſtellen in het lot van den Soldaat.

Dit *Formulier* werd reeds vóór ongeveer drie jaren beloofd. Het heeft den Schrijver gevolgelijk aan den noodigen tijd geenszins ontbroken tot het doen van wetenſchappelijke naſporingen, en het zamenſtellen van een ſtuk, boven gegronde berisping verheven. Deze taak was inderdaad gemakkelijk te volbrengen, met behulp der vele beſtaande Formulieren, en inzonderheid met behulp van eenen Eerſten Officier van Gezondheid en een paar Secretarisſen. De minſte onzer *Hollandſche* Geneesheeren zou zich met roem van deſelve hebben gekweten.

Even als de Opſtellers van het Formulier voor de *Franſche* Militaire Hospitalen, van 't welk TROMMSDORFF heeft gezegd: „*Er kan zum Barometer dienen, um die Stufe zu finden, auf welcher die Cultur der Arzneikunde bey den Franzoſen ſteht*," (*) begint de Heer HARBAUR waarde vertoont; dan, hij acht zich verpligt, van wege het belangrijke der zaak, dit onaangenaam gevoel te doen zwijgen, ten einde het Publiek omtrent dit geſchrift, eerst onlangs algemeen gemaakt, naar eisch in te lichten.

(*) Indien immer dit Formulier voor de Militaire Hospitalen der *Nederlanden* in handen komt van TROMMSDORFF, bidden wij hem, den trap van kennis *onzer* Artſenijmengkundigen niet even oppervlakkig te beoordeelen. Bij ons wordt de Pharmacie, gelijk alle wetenſchappen in het algemeen, vóór 't minst even grondig beoefend en aangekweekt als in *Duitſchland*; en wij kunnen hem verzekeren, dat de *Nederlanders* de *Duitſchers* geenszins behoeven te hulp te roepen, om hun deze wetenſchap te leeren, ja dat zij, des noods, hen in elk ander opzigt zeer wel zouden kunnen ontberen. Men wete voorts, dat de Heer HARBAUR den *Nederlander* een vreemdeling is; hij is een *Elzaſſer*.

BAUR met den Officieren van Gezondheid *eenvoudigheid* in hunne voorſchriften aan te bevelen; eenvoudigheid, algemeen erkend als aanprijzenswaardig door bijkans alle Schrijvers, die over de Militaire Geneeskunde de pen ten papiere hebben gezet. Doch wij zullen zien, of hij deze eenvoudigheid betracht hebbe, en niet veeleer te werk gegaan zij gelijk de goede Kapucijnen, die preken tegen de onmatigheid, en ſterven aan eene bedorven maag.

Na eene vooraſſpraak, welker voorname inhoud beſtaat in vermaningen, gemengd met ſtuitende bedreigingen, om de Officieren van Gezondheid te nopen, zich met *zijne* eenvoudigheid te vereenigen, deelt de Schrijver de lijst mede der Geneesmiddelen, welke zich in het algemeen Magazijn bevinden. Deze lijst, welke reeds ten tijde van den vermaarden BRUGMANS beſtond, wordt gevolgd van eenen Index van magistrale voorſchriften, ten getale van 75. In dezen Index ligt alles overhoop; er heerscht noch orde, noch rangſchikking; de inwendige geneesmiddelen zijn onder de uitwendige geplaatst, de zalven tusſchen de dranken, enz. enz.; terwijl een verzachtend klisteer en twee ſmeerſels (*linim.*) hetzelve beſluiten.

Wij zouden de welwillendheid onzer Lezeren misbruiken, indien wij alles wilden ophalen, wat vatbaar is voor berisping in dit *Formulier*. Wij zullen daarom ons vergenoegen met alleenlijk eenige der voorſchriften aan te halen, welke wij letterlijk, en alzoo met de fouten, zullen afſchrijven, hetgeen voldoende zal zijn, om deskundigen in ſtaat te ſtellen, over het geheel zelve oordeelen.

No. 3 is een poeder, onder den titel van *puly. contra Rheuma*, zamengeſteld op de navolgende wijze:

℞. *Sulphuris depurati.*
Gummi reſinae Guajaci.
Puly. Liquirit. aà gr. X.
f. Pul. dispenſent. tales dozes n°.

Wij vragen den Schrijver, die zoo veel eenvoudigheids wil in de Praktijk, en die zelf, bl. 7, zegt, „ dat „ er weinig ziekten zijn, die niet alleen door de natuur „ kunnen genezen": welk verſtandig Militair Geneesheer

zal het in zijne herſens krijgen, geneesmiddelen toe te dienen tegen de verkoudheid (*rheuma*)? En, in de onderſtelling, dat deze geſteldheid tot een' zoo hoogen trap geklommen zij, dat zij geneesmiddelen vordert, — hetgeen een ſlaat van ontſteking alleen kan te wege brengen — is het dan deze *pulv. contra Rheuma*, wier werking exciterend is, die hier geïndiceerd wordt? Neen zeker! maar juist het tegengeſtelde. Dit voorſchrift heeft alzoo eene ſtrekking, om tot grove en noodlottige dwaling te leiden, inzonderheid bij ons, waar zelfs de Officieren van Gezondheid van de derde klaſſe geroepen zijn tot behandeling van zieken.

No. 6 is een *infuſ. rad. arnic.*, en beſtemd om tot model te dienen ter bereiding van vele andere aftrekſels; het luidt als volgt:

℞. *Rad. Arnicae unc. ſem.*
Infund. aquae fervent. q. ſ.
Ad remanent. unc. XII.
Stet. in digestion. leni, vaſe clauſo per quadrantem hor. part. refrigeretur dein cola exprimendo.

De Schrijver ſchijnt een groot voorſtander van het gebruik van de *ol. foeniculi*; in bijna al zijne poeders komt dezelve voor: dit is toch inderdaad wel geene *eenvoudigheid*, en even min *économie!*

En wat zal men zeggen van de eenvoudigheid van No. 12, dat eene *potio emetica ex ipecacuanha* is? Ziehier de zamenſtelling:

℞. *Pulv. rad. ipecacuanh. gr. XV.*
Sulphur. Stibii Hydrogenat. gr. II.
Infus. Chamomill. unc. II.
Oxym. Scillitic. unc. I. m.

No. 22 is eene *infuſ. ſenn. c. mann.*, aldus zamengeſteld:

℞. *Folior. Sennae dr. II.*
Mann. Calabr. unc. I.

Su-

Super tartrat. potasſae ſcrup. I.
Ad colat. unc. VI. adde
Sulphatis Magneſiae dr. II.
Aeth. nitric. alcoholic. dr. Sem. D.

Kan men dit ter goeder trouwe *eenvoudig* noemen? Waar gelijkt dit voorſchrift naar! *Eene colatuur van zes oncen zonder water! Twee neutrale zouten* (ſal. neutra) *bijeen*, het eene van een *ſcrupel*, en het andere van *twee drachmen!* En *aether nitric.* in een' purgeerdrank van een *Formulier* ten dienſte van Militaire Hospitalen!!! Kan een Geneesheer zoo diep onkundig zijn?

No. 27. *Decoctum Cortic. Cascarill.*

℞. *Pulv. Gross. Cortic. Cascarill. unc. I.*
Coq. in vaſe clauſo c. aquae unc. XII.
Ad remanent unc. VIII. col.

Twaalf oncen water tot acht te reduceren in een gefloten vat!

No. 35. *Electuar. contra vermes purgans.*

℞. *Pulv. Sem. Santonic. unc. ſem.*
Pulv. rad. valerian. dr. II.
Muriat. Ammoniae.
Pulv. rad. Jalappae àà dr. I et Sem.
Olei foeniculi gutt. IV.
Oxymel Scillitic. q. ſ.
ut f. Electuar. D.

Welk eene eenvoudigheid! De grootſte *Polypharmacus* van *Duitschland* zoude er van ſchrikken. De Heer HARBAUR mag wel wenſchen, dat de moeijelijkheden, welke er beſtaan, om boeken uit dit Rijk elders in te voeren, derwijze verdubbelen, dat het zijne nimmer *Erfurt* bereike, opdat het niet gecenſureerd worde door eenen TROMMSDORFF!

No. 56. *Mixtura Laxans Oleosa.*

℞. *Olei lini recent. (nec rancidi) unc. I.*
Mucilag. gummi arabici unc. I.
Aquae foeniculi unc. VI.
f. Emulsio, cui insolvat. et addat.
Sulphat. magnes. unc. sem.
Vin. opii aromat. gutt. XX.
m. S.

Oleum lini! vinum opii aromat. in eene laxeer-mixtuur! Is dat eenvoudigheid? Men kan zeggen: ja, wel *eenvoudigheid!* maar zeker niet die, welke door vele Militaire Geneesheeren is aanbevolen. Deze mixtuur van zoo impoſante benaming zou eenen *Kozak* walgen; en, indien een Officier van Gezondheid der derde klaſſe onnoozel genoeg ware, om dezelve aan een' zijner patiënten voor te ſchrijven, verdiende hij eene geſtrenge berisping.

Op de reeks der voorſchriften laat de Schrijver eenige opmerkingen volgen, de Geneeskunde betreffende. Naar deze te oordeelen, zou men zeggen, dat hij een vreemdeling was in het vak. In dit gedeelte, gelijk in het voorgaande, ontdekt men naauwelijks eenig ſpoor van geneeskundige kennis. De Autheur heeft op eene ſlaaffche wijze gebruik gemaakt van de ſchriften van PHAFF, CONSBRUCH, HUFELAND enz., zonder dat hij eenige keus heeft weten te doen. Wij willen, ten einde het geduld onzer Lezeren niet te veel te vergen, ons daarbij dan ook niet lang ophouden, overtuigd, daarenboven, dat de Officieren van Gezondheid even zoo zullen doen, en dat zij aan de geneeskundige werken van HORN, ALIBERT, SWEDIAUR en anderen de voorkeur zullen geven. Dan, om onze verzekering te regtvaardigen, willen wij evenwel eenige plaatſen, bij den greep genomen, letterlijk afſchrijven.

Bl. 42 zegt de Schrijver: „Als ontlast-middel, wordt „ de radix jalappae gepasterwijze verbonden, vooral met „ murias protoxidi hydrargyr.; voorts met middenzou-

„ ten,

„ ten, als ſulphas potass. cremor, tartar., electuar. —
„ foenicul. — menth." —. Wederom: welk eene opmerkenswaardige eenvoudigheid!

Bl. 45 zegt hij: „ Als braakmiddel verbindt men de
„ rad. ipecacuanha met de middelen van het ſpiesglas;
„ cremor tartar. pulvis rhei, oxymel ſcillitic." — Ziedaar wel *complicatie*, in ſtede van eenvoudigheid!

Bl. 53 heet het: „ In koortſen, kan men het pulv.
„ rad. valerian. gepasterwijze geven met rad. arnic. an-
„ gelic. ſerpentaria, calamus aromatic., cortex chin. mo-
„ ſchus en castoreum, camphor." — In *welke* koortſen? Bij het voorſchrijven van deze verhittende middelen had men de gevallen wel zorgvuldig mogen aanwijzen, waarin derzelver gebruik is aangewezen.

Bl. 54 zegt hij: „ In de vallende ziekte is de zamen-
„ voeging van de rad. valerian. met folia aurantior.
„ door de ondervinding, als nuttig bewezen." — Verſcheidene Schrijvers, en wel bijzonder QUARIN, prijzen de *rad. valerian.* aan tegen de vallende ziekte van zenuwachtigen aard, of uit wormen ontſtaande; en EOCHER ſchermt veel met de *fol. aurantior.* Ongelukkig heeft de ondervinding op dit algemeen bekende geneesmiddel, door den Schrijver aangehaald, den ſtempel harer goedkeuring niet gedrukt. Doch, wat hiervan zij, de Schrijver had hier voor 't minſt de ſoort van vallende ziekte behooren te onderſcheiden, naardien zijn *arcanum* in het geheel niet zoude vlijen in de vallende ziekte, uit bloedrijkheid voortſpruitende, of in die, met een organiſch gebrek in verband ſtaande.

Bl. 136 ſtaat: „ Om met de kwikmiddelen zamen ge-
„ geven te worden, komen in aanmerking de ſulph. au-
„ rat. antimon. vooral bij chroniſche huidziekten; de
„ tartar. emetic. en camphor in ontſtekingskoortſen, vooral
„ bij droge huid." — *Riſum teneatis amici!* De *tart. emet.* en *camphor.* in ontſtekingskoortſen, vooral bij droge huid!... dit heeft geene verklaring noodig; men behoeft zelfs geen Geneeskundige te zijn, om zulk eene ongerijmdheid te bevatten.

—Bl. 168 vindt men „ het *extract. taraxac.* bij ziekten „ der lever en poortader, ens. De gifte is van 10 greinen „ tot 2 drachmen.“! — Zou men niet zeggen, dat er even veel onzigtigheids vereischt, werd in de toediening van het *extract. turax.*, een zoo zacht geneesmiddel, als in die van de *aceas morphin.*?

Bl. 192 erkent de Schrijver flechts vier temperamenten; hij ſchijnt of niet te kennen, of te verwerpen de verdeeling der temperamenten door den beroemden HALLE, die evenwel tegenwoordig algemeen is aangenomen. Op de medisch-phyſiologiſche leer van BROUSSAIS is onze Schrijver geweldig gebeten. Hij ſpreekt niet dan van de *Histoire des Phlegmaſies* van BROUSSAIS. Waarſchijnlijk heeft hij nimmer hooren ſpreken van de overige werken dezes kundigen *Franſchen* Geneesheers. Ziehier hoe hij zich uitdrukt: „ Hier ontmoet men (in de *Hiſ-* „ *toire des Phlegmaſies*) de bewijzen van fouten met het „ toedienen van opwekkende en verſterkende middelen op „ iedere bladzijde; dan eens volgens den aard der ziek- „ te, dan eens volgens de wijze van toedienen of den „ tijd, op welken zulks geſchiedt.“ Hoe! welk Geneesheer is er, die zich omzigtiger betoont, dan BROUSSAIS, in het gebruik van exciterende middelen? Zal men den Schrijver van dit *Formulier* niet voor het hoofd werpen, dat hij de *Histoire des Phlegmaſies*, waarvan hier de ſpraak is, alleen bij name kent, welke intuſſchen het beste werk is van BROUSSAIS, waarmede hij der Geneeskunde een' waarachtigen dienst heeft bewezen, hetwelk geen zijner verlichte tegenſtanders hem betwist.

Op de laatſte bladzijde (210) verklaart de Schrijver: „ Ten ſlotte zij gezegd, dat ik wel weet, met al het vo- „ renſtaande niets nieuws te hebben gezegd,“ enz. Wij zijn het in dit zijn beſluit volkomen met hem eens; maar niet minder ſtellig van gevoelen, dat, wanneer men de eerſte plaats bekleedt in den geneeskundigen rang, en bovenal wanneer men anderen wil doorhalen, men zelve blijk van kennis behoort aan den dag te leggen (*).

(*) Wij kunnen ons niet wederhouden, na het overlij-

den

A. H. VAN DER BOON MESCH, Commentatio in quaestionem a nobiliss. ordine disciplinar. mathematic. et physicarum in Acad. Gandavensi anno 1821 propositam: *Veram fermentationis vinosae naturam investigare et indolem fermenti huic fermentationi producendae idonei determinare, nec non e sufficienti experimentorum serie eruere, quaenam sint aëris carbonici in hac fermentatione partes.* Gandavi 1823. 4to. pp. 36.

Deze bekroonde prijsverhandeling, over den waren aard der wijngisting enz., welke in de Jaarboeken der Gentsche Hoogeschool gevonden wordt, verdient ten volle eene afzonderlijke vermelding, als het werk van een' jongeling, die reeds bij het intreden van zijne loopbaan de beste verwachtingen van zich koesteren doet, en zich dus reeds vroeg zijnen naam waardig heeft willen betoonen.

Na eene korte, doch gepaste voorrede, waarin de Heer VAN DER BOON MESCH zijne lezers met de wijze, waarop hij de voorgestelde vraag zal behandelen, bekend maakt, begint hij in het eerste hoofdstuk met den aard der wijngisting te ontvouwen. Eerst handelt de schrijver over de zelfstandigheden en voorwaarden, die tot de voortbrenging van wijn vereischt worden; namelijk suikerstof in water opgelost, eene warmte van ten minste 15° *Reaum.*, en gist. Hoewel de gist met siroop, zonder toelating der dampkringslucht, de wijn-

den van Doctor HARBAUR; thans nog deze plaats hiernevens te voegen van den steller des artikels, *Revue des Journaux*, te vinden in het laatste nommer van de *Bibliothèque médicale*, uitgegeven wordende bij TARLIER, te *Brussel*: „ *L'art de guérir va prendre maintenant un nouvel essor dans notre royaume, et il sera maintenant libre à nos médecins militaires de publier les succès qu'ils auront obtenus....*" Sprekende van de oogontsteking (*ophthalmia*), zegt dezelfde Schrijver: „ *Personne ne peut ignorer, que, par une bien grande fatalité, les médecins belges, qui ont écrit sur cette affection, qui règne parmi nos troupes, n'ont pas été écoutés, et qu'il en est même un, qui a éprouvé des désagrémens pour avoir exprimé franchement son opinion.*"

wijngisting ondergaat, is echter, volgens de proeven van GAY-LUSAC, de dampkringslucht noodig, om most tot wijn te maken. De hoeveelheid most brengt veel tot de snelheid der gisting bij, welke spoediger en beter in groote dan in kleine vaten plaats heeft. Vervolgens handelt de schrijver over de verschijnselen der gisting, daarna over den aard der wijnen; waarbij hij bij de grondbeginsels, die in allen gevonden worden, afzonderlijk stilstaat. De wijngeest, welken FABRONI meende eerst door distillatie te ontstaan, gelooft hij, met CHAPTAL en GAY-LUSAC, reeds in de wijnen aanwezig te zijn, maar op het naauwst met de overige beginselen vereenigd. Dit eerste hoofdstuk besluit hij met de beschouwing van de theorie der wijngisting. Bij de ontwikkeling van de berekening van GAY-LUSAC maakt de schrijver de gegronde aanmerking, dat hierbij op de gist geen acht is geslagen, en dat de hoeveelheid *oxygenium* en *hydrogenium* in de suiker wat ruim is aangenomen. Waar het *azotum* blijft, hetwelk vóór de gisting in het *ferment* aanwezig was, is een onbeslist punt, hetwelk in de verklaring der wijngisting voorshands eene gaping laat. Op eene beknopte en klare wijze worden de verschillende gissingen hieromtrent voorgedragen en betwijfeld. — Het tweede hoofdstuk handelt over den aard der gist. Hier vindt men eerst een verslag van de proefnemingen van WESTRUMB, terwijl ook eigene proefnemingen door den schrijver zijn in 't werk gesteld. Uit alles blijkt, dat het eigenlijk *ferment* een beginsel is, dat met *gluten* veel overeenkomst heeft. 't Komt den Heere VAN DER BOON MESCH voor, dat dit ook bij de wijngisting het geval is; terwijl hij hier aan het gevoelen van FABRONI boven dat van PROUST, die aan eene liquide suikerstof, welke, behalve de solide, in de druiven aanwezig zoude zijn, de fermentatie toeschrijft. (De beroemde scheikundige CHEVREUL betwijfelt mede het bestaan van deze liquide suikerstof, als een afzonderlijk grondbeginsel.) Juist komt ons de opmerking voor, dat de scheikundigen te onbepaald over de overeenkomst tusschen de wijnmoer en de gewone gist gesproken hebben. — Het laatste hoofdstuk handelt over het nut van het koolstofzuur in de wijngisting. Dit gedeelte is vooral belangrijk en tevens eenigzins nieuw, de proeven van HENRY uitgenomen, die hier mede vermeld worden. De schrijver heeft voor dit deel vooral eigene proefnemingen in 't werk gesteld. Het resultaat is, dat het koolstofzuur, gelijk

lijk het een uitwerksel der gisting is, zoo ook dezelve helpt en bevordert, en dit, zoo door de beweging, die hetzelve in de deelen van het gistende vocht brengt, als doordien het de gist oplost. Doch men zou het ten onregte met HENRY voor de éénige oorzaak der gisting houden. Een afkooksel van het mout kan wel, met bijvoeging van koolstofzuur, tot gisting gebragt worden; maar eigene proefnemingen hebben den schrijver geleerd, dat er in zulke decocta *gluten* vervat is. Om ons verslag niet te zeer te rekken, kunnen wij bij dit zeer goed gestelde hoofdstuk niet langer stilstaan. — Het geheele stuk is der lezinge overwaardig. Met eene gepaste spaarzaamheid zijn de beste bronnen gebruikt, en door geen' ijdelen pronk van opeengestapelde citatiën is deze jeugdige verhandeling ontsierd. Voorts ziet men, dat de schrijver de beoefening der Letteren met die der Geneeskunde paart, zoo wel uit belangrijke aanteekeningen, als uit den over het geheel zoo zuiveren Latijnschen stijl; en met welk een goed gevolg hij ook in deze laatstgenoemde studiën werkzaam is, heeft eene, in het volgende jaar (1823) aan dezelfde Gentsche Hoogeschool in eenen letterkundigen strijd behaalde, overwinning genoegzaam bewezen.

De Aarde en hare Bewoners, enz. van E. A. W. VON ZIMMERMANN. *XIde tot XIVde Deel.*

(*Tweede Verslag.*)

De bergen, die zoo *Tonquin* als *Cochin-China* en *Laos* van elkander scheiden, en zich vooral Noord- en Zuidwaarts, doch ook in zijtakken Oost- en Westwaarts uitstrekken, zijn, in vergelijking, slechts geringe voortzettingen van het groote middel- of stamgebergte van *Thibet*, het hoogste der wereld, gelijk uit de jongste metingen der *Engelschen* blijkt, vanwaar dan ook de *Indische* groote stroomen ontspringen. Het is om deze natuurkundige reden, en ook doordien *Thibet* thans het hoofdland is van den Godsdienst van BUDDHA, die er twee Patriarchen heeft, niet ongepast, dat ZIMMERMANN laatstgemelde land bij *Achter-Indië* voegt, en dus in het twaalfde Deel behandelt, te meer, daar HEEREN het waarschijnlijk gemaakt heeft, dat de oude *Perzen Klein-Thibet*, onder den naam van *Indië*, aan de vroegere *Grieken* hebben doen kennen.

men. Eene geheel andere Natuur vindt men hier, dan in de voorheen beschreevene landen. Hooge gebergten, afgronden, stortvloeden, watervallen, groote meren, rijk aan *Borax*, ijs, sneeuw, en dus gebrek aan voortbrengselen uit het plantenrijk, doch daarentegen veelerlei elders onbekende, kostbare diersoorten, zoo als het muskusdier, het rund met den zijdeharigen staart (de *Bos grunniens*), welke staart in *Indië* zeer veel als vliegenklap en tot staartje gebruikt wordt, het schaap met uitstekend fijne wol, welks vleesch het éénige is, 't welk de *Thibetanen* gebruiken, de geiten, welke de stof voor de kostbare *Shawls* ook onzer schoonen leveren, die in *Cachemire* bewerkt worden, (onlangs is daarvan, zoo wij meenen, een paar naar *Frankrijk* overgebragt) en het vlugge wilde paard, — ziedaar eenige der voornaamste geschenken, die de Natuur aan dezen hoogen aardrug van *Midden-Azië* geschonken heeft. De mensch zelf verschilt alomme hemelsbreed, in voorkomen, gestalte en kracht, van den *Indiaan*; en toch — het is zonderling — heeft een verslappende Godsdienst ook hier, en wel op eene wijze, die *Indostan* niet kent, eenen monniksgeest doen geboren worden, welke den mensch niet minder voor krachtbetoon, ontwikkeling der hoogere zielsvermogens en verhevene deugden onvatbaar maakt, dan het Despotismus in *Achter-Indië*. Eene menigte kloosters, met ongehuwde Geestelijken bevolkt, en, om de onevenredigheid der geslachten te voltooijen, het huwelijk van vele mannen met éene vrouw, — de eerdienst, aan eenen mensch, als Opvolger van den Godmensch BUDDHA, betoond, wiens ziel bij den dood des ligchaams telkens in een ander kind overgaat, ja zelfs de erkentenis van twee dus op Aarde levende Godmenschen te gelijk, (de *Dalai-Lama* van *Lassa*, en de *Bogdo-Lama* van *Tsjoe-Lombo*) — ziedaar zoo vele ongerijmdheden, die den *Thibetaan* tot een der bijgeloovigste, maar tevens, door den heerschenden kloostergeest, tot een der vreedzaamste volken hebben gemaakt. Verder is de overeenkomst der plegtigheden met die der *Roomsche* kerk een hoogst merkwaardig verschijnsel, waarvan wij de oplossing wel aan eenen toekomstigen wijsgeerigen Geschiedschrijver moeten overlaten. Zelfs hunne scheppingsgeschiedenis, hunne denkbeelden van den *Chaos*, het verlies der onsterfelijkheid door het gebruik eener vrucht, enz. baren opmerking. Zijn deze leeringen en plegtigheden door de *Nestorianen*, eene sekte der reeds verbasterde kerk, die in

de

de Middeleeuwen zeer grooten opgang in *Boven-Azië* maakte, aldaar ingevoerd? of wel de kerkgebaren alleen? en zijn de overblijfselen van het *Mozaïsche* ſcheppingsverhaal een gevolg der Goddelijke openbaring aan het vroegere Menschdom, waarvan men ook in den Godsdienst der *Parſis*, naar ons inzien, onmiskenbare ſporen vindt? Wij weten het niet, maar houden het voor zeker, dat onze oudſte oorkonden eenen veel dieperen zin hebben, en ſterkeren indruk hebben achtergelaten bij de *Aziatiſche* volken, dan de hoogere — of liever lagere — *Critici* onzer overwijze naburen willen erkennen. Want ſlechts beſpotelijke ſelfzucht kan MOZES tot eenen leerling der *Hindoet* of *Thibetanen* vernederen.

Daalt men van de bergvlakte van *Thibet* door het lagere, ſchoon nog altijd met onze *Alpen* gelijk ſtaande, gebergte van *Boetan* neder waarts, zoo komt men eerst aan weinig bekende en bezochte moerasſige ſtreken, die zich waarſchijnlijk tot aan den mond van den *Ganges* en *Burhampouter* uitſtrekken. Alsdan volgen oostwaarts de landen van *Tiperah*, door TAVERNIER reeds vóór 150 jaren beſchreven, of liever aangeduid; het gebied der wreede, maar toch *hunne* vrouwen eerende *Cowys*; *Aſſam*, rijk aan goudzand; het gebergte der vrije *Garrows*, en *Caſſay*, reeds aan de *Birmaus* onderworpen. (Dus is de natuurlijke volgorde, van *Thibet* afgerekend: dezelve is, op eene weinig oordeelkundige wijze, hier door het zuidelijker liggende land der *Birmaus*, en zelfs in het veertiende Deel door *Siam* en de eilanden afgebroken.) Alsdan volgt het Rijk der magtige *Birmaus*, beſtaande uit *Arrakan*, reeds aan al de verſchrikkelijke dweeperij der zelfmoordende *Hindoes* ter prooije, *Ava*, *Pegu* en eenige kleinere Staten, dus het geheele Westen van *Achter-Indië*. Ook deze Staat is eerst, in deszelfs tegenwoordige uitgebreidheid, in de achttiende Eeuw door den *Avaan* ALOMPRA geſticht, die zijn Vaderland van de heerſchappij van *Pegu* bevrijdde, en deze voormalige Meesters nu op zijne beurt onder een' ijzeren ſchepter deed zwichten. Onze Schrijver doet opmerken, dat deze, wel is waar despotieke, Staat veelvuldige beginſelen van Regering, vooral ten aanzien der vreemdelingen en van den handel, volgt, en ſlechts in zijne oorlogen woest en onverbiddelijk wreed is. Daar thans alle vijanden verwonnen, met *Siam*, zoo 't ſchijnt, de vrede herſteld is, en met *Tonquin* en *Cochin-China* geene punten van aanraking zijn, zoo mag men verwachten, dat het van nature forſche,

doch

doch voor ontwikkeling vatbare Volk der *Birmanen*, — ijverhard, doch bruikbaar gelijk zijne onwaardeerbare *Tieck*-boomen, — meer in beschaving zal vorderen dan deszelfs noordelijke, oostelijke en zuidelijke naburen, met welke het voor 't overige de godsdienstige leer- en instellingen, den dienst van BUDDHA, onder den naam van GAUDMA (*), en de kloosterzeden, hoewel niet op de buitensporige schaal van *Thibet*, gemeen heeft. Hunne tempels zijn prachtige gebouwen, vooral in *Pegu*. Het land, door eene menigte groote rivieren besproeid, zoo als de *Kendum*, *Irawaddy*, (aan welke de oude hoofdstad *Ava* en de nieuwe *Onmera-poera* gebouwd zijn) de rivieren van *Pegu* en *Arrakan*, de *Martaban* of *Thaburu*, die hetzelve even als de *Nijl* besproeijen en met eene uitgebreide zeekust voorzien, heeft alle gemakken voor den handel, die men wenschen kan. Om herhaling te vermijden, en ook uit hoofde van de schrale berigten der Reizigers, worden wijsselijk slechts enkele voortbrengselen opgenoemd, zoo als het reeds gemelde *Tieck*-hout, de steenolie-bronnen, de edelgesteenten. De menschelijke bewoners hebben in het voorkomen meer van de *Chinezen* dan van de *Indianen*, volgens SYMES, wiens berigten wel de nieuwste en beste zijn.

Nu blijft ons van *Achter-Indië* nog het zuidelijke deel, of *Siam*, het schiereiland van *Malacca*, en de eilanden over, hetwelk ZIMMERMANN te zamen in het veertiende Deel heeft behandeld. *Siam* is een groot dal, aan de golf van dien naam, midden door hetwelk de groote rivier *Menam* vloeit, en hetwelk zich, volgens de natuurlijke grenzen, niet eens tot de rivier *May-Kiang* in *Cambodia* uitstrekt. De *Menam* maakt in haren loop naar zee verscheidene groote eilanden, en is met ondoordringbare boschen gezoomd, gelijk het land, hoe vruchtbaar ook, zeer slecht, en bijkans niet dan langs den oever des hoofdstrooms, bevolkt en bebouwd is. De oude waarnemingen van den Abt RICHARD bepalen hier den hoogsten warmtegraad op 98, den laagsten op 22 graden, en dus 10 beneden het vriespunt, hetwelk ons in dit klimaat hoogst onwaarschijnlijk voorkomt, daar er gee-

(*) Dezelve wordt in *Siam* SOMMONO-CODOM genoemd. GAUDMA en CODOM is waarschijnlijk dezelfde naam. SOMMONO zal een titel van waardigheid zijn.

geene hooge gebergten zijn, welke dien graad van koude zouden kunnen te weeg brengen. Rijk is er de natuur aan de kostbaarste giften: allerlei edele en onedele metalen, edelgesteenten, rijst, in de ongeloofelijkste vruchtbaarheid, de kostbare vrucht *Durion*, met eene stekelachtige schors omgeven, maar van den eelsten smaak, hoewel eene zeer ohaangename lucht, het welriekende Adelaarshout, tegen goud opgewogen, sandel- en ebbenhout. De boschen wemelen van olifanten, rhinocerossen, tijgers, civetdieren, apen, den schoonen vogel, het *hemelshoen* genaamd, papegaaijen, kolibris, den zonderlingen *horenvogel* met een' grooten bek en een hoornachtig uitwas boven denzelven. Gieren en raven, die het land zuiveren, krokodillen en slangen zijn talrijk. Doch erger, dan krokodillen, en slangen, en tijgers, kwelt de *willekeurige* Regering het land. De Despoot doet hier volkomen, gelijk MONTESQUIEU het in een beeld voorstelt: hij hakt den boom, om de vrucht te genieten. Wat zou niet een vrij volk, gelijk de *Amerikanen*, van deze heerlijke boschen kunnen maken! In *Siam* kan het volk zich noch vermenigvuldigen; want de eigenlijke slaven, die door den Despoot moeten gevoed worden, zijn gelukkiger dan de zoogenaamde *vrije lieden*, die eerst zes maanden in het jaar voor den Koning moeten werken, en dan nog alles behalve zeker zijn voor plondering en de schandelijkste afzetting; terwijl de olifanten van Zijne Majesteit, even als de herten of wilde zwijnen tot jagtvermaak van menige Hoogvorstelijke Doorluchtigheid in *Duitschland* gespaard, den oogst des ongelukkigen landbouwers vrijelijk mogen vertrappen of opeten. Gaat dan naar *Siam*, gij vrienden der *legitieme* dwingelandij en van het goddelijk Regt der Vorsten! Ziet daar een ellendig Volk een plantenleven leiden onder de ijzeren roede of het moordmes van eenen Despoot, en juicht met het grijnzen der Helle den *wettigen Monarch*, volgens u het *evenbeeld der Godheid*, toe, wanneer hij met Hoogvorstelijke handen voor beul speelt, zijn' eigen' zoon vermoordt, zijner vrouwen de beenen afhakt, drieduizend menschen in één laat slagten, eene vrouw noodzaakt, stukken van haar eigen vleesch te verslinden, en ook een' Minister, die verbeteringen wil invoeren, in stukken doet houwen! (bl. 134—136, 150.) Ja, wel mag de Schrijver zeggen, (bl. 153) „dat het lot van elk volk rampzalig is, dat „ geene staatsregeling kent, en door de willekeur van een' en-

„enkelen gebieder beheerscht wordt"! Dat leert ons het ongelukkige *Spanje*, het *Europesche Siam!*

Keeren wij onze oogen van deze jammertooneelen af naar eene kleine Volkplanting van gelukkige menschen (indien zij nog bestaan) op de Zuidoostkust van *Siam*, *Pontimmas*, de stichting van eenen *Chinees*, die aldaar de Regten der Menschheid wist te doen eerbiedigen; en als een Vader, niet als een *legislem* Tiran des Volks, eene Volkplanting van vrije menschen te besturen. Helaas! wij vreezen met ZIMMERMANN, dat PAIVRE, die dit tafereel schilderde, zijn penseel niet in alles door de waarheid heeft laten geleiden.

Het lange schiereiland van *Malacca* brengt onzen Schrijver tot eene schets der talrijke en zeer uitgebreide *Maleische* Natie, of liever het *Maleische* menschenras, hetwelk zich „van *Madagaskar* af over de eilanden des *Indischen Archipels* (*Voor-I*) en *Achter-Indië* tot de *Sandwichseilanden* „en het *Paascheiland*" (hier verkeerdelijk door een *Germanissimus Oostereiland* genoemd) „en dus 210 lengtegraden „verre heeft verspreid." Deze menschenstam wordt hier zeer ongunstig geschilderd. Het is waar, dat *onze* Schrijvers, met welke hij, om zijner vrijheidswille, dikwijls een' bloedigen worstelstrijd voerde, hem zeer slecht voorstellen; maar vergunt ons de onpartijdigheid, die verhalen alle voor echte munt op te nemen? De nieuwere *Engelsche* Schrijvers althans over de Oosterſche zaken geven daarvan een veel gunstiger denkbeeld. Misschien ligt de waarheid in het midden. De *Macassaren* althans komen hier in een licht voor, als bijna enkel bloeddorstige Wilden. Zij zijn, ja, zeer krijgshaftig, maar tevens ondernemende zeelieden en visschers, die, zoo als ons van eene allerkundigste hand berigt is, gemeenzaam tot op de kusten van *Nieuw-Holland* varen, om er lekkernijen voor de tafel der *Chinezen* te vangen. Dat de thermometer te *Malacca* ook veeltijds hooger staat dan 60 en 70 graden, weten wij door eenen *Hollandschen* Officier, die jaren in die stad heeft vertoefd. Zeer dikwijls rijst er het weerglas boven de 90 graden. De vraag van gezondheid of ongezondheid zal wel deels van de levenswijs, deels ook van de vatbaarheid der aankomelingen afhangen. Zeer juist is de aanmerking, (bl. 177) dat, gelijk de Godsdienst van BUDDEA, die onthouding predikt, den *Siammees* en *Tonquinees* verzwakt, dus het *Mohammedismus* de reeds woeste ziel verhardt, verstaalt, en tot de sterkste zelfopoffering in staat

stelt

ſtelt. De ſtad *Malacca*, weleer een eigendom der *Portugezen*, thans der *Nederlanderen*, wordt daarop beſchreven. Verder beſchouwen wij met den Schrijver den *Mergui-Archipel*, vooral het eiland *Djunk-Ceylon*, het thans *Britſche Poulo-Pinang*, de *Andaman-* en *Nicobar-eilanden*, door twee of drie onderſcheidene menſchenſtammen (de eerſte door *Negers*) bewoond, en waar zich de *Engelſchen* ook reeds genesteld hebben. De Schrijver gelooft aan menſchen met ſtaarten, ſchoon het bewezen zij, dat dit bij de *Nicobaren* eene zonderlinge vergiſſing is; wij nemen de vrijheid, evenzeer aan het geheele verſchijnſel te twijfelen. (STRAUSS, waarvan ZIMMERMANN gewaagt, heette eigenlijk STRUYS; hij heeft dien naam *verhoogduitscht*.) Eindelijk beſchrijft ZIMMERMANN *Ceylon*, maar, naar 't ons voorkomt, niet met zijne gewone naauwkeurigheid. Hij ſchildert het reeds vernietigde Rijk der binnenlanden, *Candy*, als nog beſtaande en bloeijende, (de kundige Vertaler had althans deze verandering behooren te vermelden) ſchrijft driemaalhonderdduizend inwoners aan *Colombo* toe, hetgeen zekerlijk althans vijfmaal te veel is, ſpreekt, bij het vermelden des zoogenaamden indruks van ADAM's voet op de *Adamspiek*, niet van het eigenlijke volksgeloof, dat het de voet van BUDDHA is, vermeldt wel den kaneelboom, maar noch den olifant, die op *Ceylon* de hoogſte volmaaktheid moet bereiken, noch de beroemde paarlvisſcherij bij het eiland *Manaar*, en wijdt aan het geheele Volk der *Cingaleezen* ſlechts *twee* bladzijden. Dit is toch geene evenredigheid met de 250, die aan *Tonquin's* bewoners worden beſteed!

De Lezer ziet, dat wij, met uitzondering van deze en eenige weinige andere aanmerkingen, enkel de rol van *Referenten*, niet die van *Recenſenten* hebben behoeven te ſpelen. Hij zal zich de lezing, ook van deze vier, gelijk van alle de Deelen dezes uitmuntenden werks, niet beklagen. Het volgende zal ons zekerlijk naar *Indostan* overbrengen.

BIBLIOTHECA MEERMANNIANA, ſive Catalogus Librorum impreſſorum et Codicum Mſſ., quos maximam partem collegerunt Viri Nobiliſſimi GERARDUS et JOANNES MEERMAN. Tom. IV. Oct. maj. Pp. 378, 210, 217, 221, 182. *f* 3-:

Ziet daar (volgens bovenſtaanden titel) de verkooplijst der,

ſedert meer dan eene halve eeuw, zoo in als buiten ons vaderland, vermaarde verzameling, zoo van gedrukte boeken, als van handſchriften, welke de edele Heeren GERARD en JOANNES MEERMAN weleer *meerendeels* verzameld hebben en de laatſte heeft nagelaten, en welke, op den 8ſten Junij aanſtaanden en vier volgende weken, openlijk in *'s Hage* ſtaan verkocht te worden, door de Boekverkoopers LUCHTMANS, VAN CLEEF en SCHEURLEER. De lijst heeft *vier* afdeelingen, waarvan de *eerſte* bevat alwat men tot de *Godgeleerdheid* kan rekenen, als uitgaven der *H. Schrift*, hare *Uitleggers*, *Symboliſche boeken*, *Kerkvaders*, *Godgeleerde werken*, *Kerkelijke Geſchiedenis*. Voorts *Regtsgeleerden* en *Weetenſchappen* en *Kunſten*. De *tweede* behelst de *Letterkunde*. De *derde* de *Geſchiedenis*. De *vierde* de *Handſchriften*. — Elke afdeeling heeft hare onderdeelen, naar ons oordeel wat al te menigvuldig, waardoor dikwijls van elkander is afgezonderd, wat bijeen behoorde, en het overzigt van den rijkdom, in elk vak, moeijelijk gemaakt is. Anders is de orde zeer geleidelijk, en naar de beste modellen van uitgebreide boekerijen ingerigt. Doch op de rangſchikking der boekwerken zelve, in elk vak, zou veel zijn aan te merken. De rijkdom is verbazend; en echter verbeelden wij ons, dat het *meerendeels verzameld* van den titel niet zoo zeer zegt, dat hier veel is bijgevoegd, wat de Heeren MEERMAN niet verzameld hebben, als dat hier niet alles voorkomt, wat zij verzamelden. Immers wij misten niet weinig, wat mij meenden hier niet te hebben kunnen ontbreken. Men oordeele ondertuſſchen, wegens den ſchat, eenigzins, uit de volgende opgaaf. Het getal der boeknommers bedraagt,

	Folio.	4to.	8vo.	12mo.
1ſte Afd.	883.	1319.	1367.	110.
2de —	252.	696.	1131.	126.
3de —	1021.	1312.	1621.	138.
Het geheel	2156.	3327.	4119.	374.

Wat de *handſchriften* der vierde afdeeling betreft: men vindt er

	Folio.	4to.	8vo.
Oosterſche	10.	11.	11.
Griekſche	212.	114.	45.
Latijnſche	207.	155.	66.
Franſche	37.	28.	7.
Ital., Spaanſche, Portug.	14.	10.	3.
Neder- en Hoogd.	105.	24.	17.
Chineſche boeken	6.	5.	3.
Het geheel	591.	357.	152.

On-

Onder deze handſchriften zijn velen van zeldzamen onderdom, niet ſlechts van de XI of XIIde eeuw en vroeger, maar zelfs eenigen van de VIII en één van de VIIde eeuw, 360 op parkement geſchreven, velen met miniaturen enz.

Onder de gedrukte boeken, zoo in de oude als eenigzins bekende moderne talen, munt vooral de verzameling van *Geſchiedkundigen*, inzonderheid ook de *Vaderlandſche Hiſtorie*, in uitgebreidheid uit, als bevattende niet ſlechts de geſchiedenis der Europeſche Volken en Staten, maar ook die der andere wereldeelen, *Australië* niet uitgenomen. Kortom, de Bibliotheek is *univerſeel*, en als zoodanig over het geheel volledigér, dan eenige, waarvan ons geheugt, dat immer in ons vaderland verkooping is gehouden; ſchoon, in ſommige vakken, de Bibliotheken van GREVENNA, SCHULTENS, DE RÖVER, TE WATER, WYTTENBACH enz. het van deze verre wonnen.

Voorts dient nog gezegd te worden, dat achter de derde afdeeling zich eene lijst bevindt eener aanzienlijke verzameling van *Kaarten* en *Platen*, de laatſten in meer dan 30 *portefeuilles*; ook, dat tevens verkocht zullen worden *vier Vazen* met verheven beeldwerk, verbeeldende de vier getijden des jaars, meesterſtukken van WILLEM VAN MIERIS; en eindelijk, dat deze Bibliotheek uitmunt door de kostbare banden, waarin tallooze boeken gebonden zijn.

Griekenland in 1821 *en* 1822, *ten aanzien van deszelfs worſtelſtrijd met Turkije, uit een godsdienſtig en ſtaatkundig oogpunt beſchouwd. In twaalf Brieven, gewiſſeld tuſſchen eenen Griek en zijn Vriend. Naar het Fransch. Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1823. *In gr.* 8*vo. IV en* 123 *Bl. f* 1-25.

Verhaal der Gebeurtenisſen in Griekenland van het begin der onlusten tot op dezen dag, voorzien van opheldérende en plaatsbeſchrijvende Noten, betrekkelijk den Peloponneſus en Turkije. Door M. C. D. RAFFENEL, *gedurende deze onlusten aan een der Franſche Conſulaten in de havens van de Levant verbonden. Uit het Fransch vertaald. In II Deelen compleet. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1823. *In gr.* 8*vo. Te zamen XLIV,* 604 *Bl. f* 4-80.

Gelijk het oude *Griekenland* de belangſtelling allér Geléer-

den en vrienden der beſchaving in alle tijden tot zich getrokken heeft, dus boeit het nieuwere *Griekenland*, hetwelk zich met zoo veel luister en kracht uit zijnen eeuwenlangen doodſlaap verheft, de aandacht van het geheele *Europeſche* publiek onzer dagen. En het wekt die om drie verſchillende, maar elk op zichzelve hoogstgewigtige redenen. De vriend der Letteren, wien *Griekſche* Geſchiedenis, *Griekſche* taal, zeden en gewesten van jongs af gemeenzaam zijn, ziet met een onuitſprekelijk genoegen de hem zoo bekende, zoo geliefkoosde namen van *Athene*, *Korinthe* en *Argos*, van de *Thermopylen* en *Samos* herleven; hij kan naauwelijks zijne oogen gelooven, wanneer hij weder eenen ODYSSEUS den kampſtrijd tegen Barbaren ziet aanbinden; hij voorſpelt zich eerlang weder de loutering, de herſtelling, den bloei van het onſterfelijke Volk der *Hellenen*, en hunner zangerige taal; hij wenscht zich geluk, eenen tijd te beleven, waarin het Hellenismus in zijn eigen Vaderland over barbaarschheid van de ergſte ſoort zal zegevieren. De vriend van Vrijheid en Volksgeluk in alle gewesten der aarde, de Wereldburger juicht de edele pogingen toe van een lang vertrapt Volk, dat Eeuwen lang zoo ondragelijk verdrukt was, om zijne boeijen af te ſchudden, en voorſpelt aan het kroost van THEMISTOKLES en PERIKLES en EPAMINONDAS met verrukking eene nieuwe, heerlijke loopbaan. De vriend van het Christendom, eindelijk, beſchouwt met innerlijk welbehagen, dat de banier van het kruis zich op nieuw verheft tegen de halve maan der *Ottomannen*; dat de plaatſen, door de prediking der Apostelen verheerlijkt, niet langer door de woestaards uit de woestijnen van *Azië*, erf- en aartsvijanden des Christennaams, zullen worden bezoedeld; dat men den Christen aldaar niet langer, om zijn geloof, als een' *hond* zal beſchouwen en behandelen. Zijne beste wenſchen verzellen den *Griek* in dezen waarachtig heiligen ſtrijd om het dierbaarſte, dat de mensch in Hemel en op Aarde bezit; en misſchien maalt de gloeijende verbeeldingskracht van dien beſchouwer hem reeds weder het Christendom zegevierend in die gemeenten, waar PAULUS het plantte, APOLLOS het beſproeide, JOHANNES in den geest het op den kandelaar zag ſtaan en — verdwijnen, en waar zijn edele leerling POLYKARPUS hetzelve zestig jaren langbeſtuurde, tot dat zijn marteldood de zaden van hetzelve nog verder verſpreidde.

On-

Onder de vele geſchriften, die over deze groote gebeurtenis onzer dagen reeds het licht zagen, munten de twee voor ons liggende uit. Het eerſte beſchouwt den opſtand der *Grieken* meer uit een godsdienſtig gezigtpunt, meestal betoogende; het tweede uit de beide andere oogpunten, meer geſchiedkundig. Het eerſte is van eenen *Griek*, het tweede van eenen *Franschman*, maar die, zoo 't ſchijnt, een' geruimen tijd, althans te midden der eerſte en bloedigſte tooneelen, te *Smyrna* vertoefd heeft, en ſchrijver was van het dagblad aldaar, *le Spectator Oriental*. Welke partij zij voorſtaan, behoeft men niet te vragen. Wat den eerſten betreft, hij behoort tot het herlevende Volk zelve; de tweede was getuige der verſchrikkelijkſte gruwelen van het *Turkſche* geſpuis: zou hij bij mogelijkheid koel of onverſchillig hebben kunnen blijven omtrent de ſlagtoffers? Zijn verhaal, offchoon hij geenszins ook de wreedheden en onmenſchelijkheden verzwijgt, door de *Grieken* uit wanhoop of weerwraak gepleegd, is dan ook zoodanig, dat wij wel zouden wenſchen, dat die weinige ongelukkige verblinden, of die ontaarde Miniſters, welke de partij van het Rijk der duisternis en des wangeloofs tegen hunne *Europeſche* en Christelijke broeders, zoo al niet door daden, — dit kunnen of durven zij niet — dan toch door gevoelens trekken, dit verhaal wilden lezen, om te blozen over hunne vooroordeelen, laaghartig eigenbelang, of — onmenſchelijkheid.

Doch misſchien zal dit oogmerk nog beter bereikt worden door het eerstgenoemde geſchrift. Immers, de éénige voorwendſels, die men tegen de *Grieken* kan bezigen, beſtaan daarin, dat zij toch *opſtandelingen* zijn *tegen een wettig gezag, door Europa erkend*, en dat *hun opſtand in verband ſtaat met dien in het Zuiden en Zuidwesten van Europa*. Deze tegenbedenkingen worden aangedrongen in eene briefwiſſeling met een' *Griek* door eenen waarheidzoekenden, maar met de beginſelen van het *Ultra-Monarchismus* bezielden *Franschman* (zoo 't ſchijnt). De *Griek*, die, wat het ſtaatkundige betreft, dezelfde beginſelen ſchijnt te belijden, althans te huldigen, om zijne zaak des te zegevierender te doen uitkomen, verdedigt haar zelfs uit het oogpunt van den zoogenaamden Goddelijken oorſprong der Koninklijke magt. En het verheugt ons, dat dit geſchied is. Al denken wij ook daaromtrent anders, al komt bij ons *Nederlanders* (bij welken de beperking der Vorſtenmagt ſedert zoo vele Eeuwen de volſtrek-

te voorwaarde van Volksgeluk is) geen betoog van de wettigheid eens opstands te pas, die het gevolg van misbruik der magt is, zoo verheugen wij ons toch, dat men *dezen* zelfs voor de Regtbank der Alleenheersching kan verdedigen. Wij weten, dat eerlijke lieden, ook in ons land, welke tot die partij overhelden, daardoor voor de *Griekſche* zaak zijn gewonnen. Doch vooral bepaalt de Schrijver zich tot het *Christelijke* oogpunt, waaruit wij de verheffing der *Grieken* moeten beschouwen. „Alles in deze wereld," zegt hij, „beschrijft eenen cirkel, waarvan het Christendom alleen is „uitgezonderd. Deszelfs loop, welke dikwerf zoo moeijelijk is na te volgen, is in elke Eeuw altijd nieuw, en „kenmerkt elk tijdsgewricht in de Geschiedenis der we„reld." Hij tracht aan te toonen, dat de toestand van den *Griek*, onder eene zoo lange slavernij onveranderlijk getrouw aan zijnen Godsdienst, aan zijne volkszeden, aan zijne taal, streng afgescheiden van zijne vervolgers en verdrukkers, en thans eenparig tegen dezelve opgestaan, een geheel éénig verschijnsel in de Geschiedenis is, wanneer men het volk van *Israël* uitzondert. Dit beginsel vastgehouden zijnde, toetst de *Griekſche* briefschrijver de vraag van zijnen vriend: *kan een Opſtand ooit als wettig beſchouwd worden?* aan hetzelve. Hij erkent drie soorten van tegenkanting aan het gezag: de eerste, wanneer hetzelve eene misdaad voorschrijft, is een pligt; de tweede, wanneer het misbruik van magt ten top gerezen is, kan soms noodzakelijk zijn, doch wordt meestal eene dwaling; de derde, door herfenschimmen en trouwelooze inblazingen van eenige weinigen gevoed, noemt hij eene heiligschennis. Maar de *Grieken* kunnen in waarheid niet gezegd worden, in eene dezer *kathegoriën* te vallen: want de *Porte* is eigenlijk hare gebiedster niet; zij hebben haar nooit erkend; zij moeten jaarlijks hun leven van haar koopen, en hebben haar nimmer den eed van getrouwheid gedaan. De *Grieken*, welke door de *Porte* gebruikt worden, welke zich tot hare slaven *vrijwillig* vernederen, deze moeten haar zekerlijk dienen; maar ook deze alleen, zoo lang zij zich dien dienst getroosten. De Christenvervolgingen werden geduldig door de eerste belijders gedragen; maar deze leefden onder het erkende gezag van hun Vaderland, hetwelk (hoe dwaasselijk ook) den erkenden Godsdienst des Rijks handhaafde; — de *Grieken* zijn de oude bewoners des lands; de *Turken* slechts vreemdelingen; hun Godsdienst is eene nieuwigheid,

bij

bij dien der Christenen vergeleken. Daarbij is hunne Regering uit den aard der zake verwoestend, en vooral noodlottig voor de Christenen, welke zij, door het uitzigt op onderscheidende belooning, tot den afval van den vaderlijken Godsdienst aanmoedigt.

Het tweede gedeelte (van den vierden brief af) bevat de weêrlegging van het gevoelen, alsof de *Griekſche* Opſtand in betrekking zou ſtaan met de kort te voren of gelijktijdig voorgevallene Omwentelingen in *Spanje*, *Portugal*, *Napels* en *Piemont*. Tot dat einde dient eerst eene korte, niet onbelangrijke ſchets van den burgerlijken en godsdienſtigen toeſtand der *Grieken* onder hunne verdrukkers, ſedert de verovering van *Konſtantinopel* tot op onze dagen, waarin het groote gezag der Geestelijkheid op de leeken zeer wordt voorgeſproken (volgens de denkwijze der beide vrienden), en waarin men de *omkoopbaarheid* der hooge kerkdienaars zeer verontſchuldigt. *Rusland* werd de natuurlijke beſchermheer der *Grieken*. De *Franſche* Omwenteling ging hun voorbij, doch niet zonder eenigen indruk op hen te maken. Ondertusſchen handelde ALEXANDER met de *Porte* over zekere bepalingen van het laatſte Vredesverdrag, die niet of kwalijk vervuld waren. 's Keizers taai geduld werd door de onhandelbaarheid der *Turken* op de zwaarſte proef geſteld. De *Grieken*, die uit de aannadering van *Rusland* tot hun gebied de ſchoonſte hoop hadden opgevat, begonnen ongeduldig te worden. De verkooping van *Parga* aan ALI-*Pacha* van *Janina* ontrukte aan de *Grieken* het éénige punt, waar zij nog vrij konden ademen. Nu brak de Oorlog der *Porte* met dezen ALI-*Pacha* uit (1820.) „ De dwingelanden grepen „ elkander aan: moesten zij den worſtelſtrijd werkeloos af„ wachten?" ALI riep de Christenen tot hulp op, en dus geraakte de menigte in beweging, hopende dat dit het middel ter langgewenschte verloſsing zou wezen; want ALI was in *Griekenland* zeer magtig. Men dacht, dat *Rusland* nu eindelijk eens het zwaard voor de broederen zou aangorden; het geheime Genootſchap der *Hetairisten* vormde zich, om ter gelegener tijd uit te barſten. In deze omſtandigheden deed Prins YPSILANTI zijnen bekenden inval (Maart 1821) in *Moldavië* en *Wallachije*, dien de Schrijver als voorbarig en onberaden afkeurt, gelijk hij dan ook mislukte. Dezelve ſtond in bijzondere betrekking tot de *Hetaria*, en was alleen op de hoop op ondersteuning van *Rusland* (het allerblijkbaarſte

ste belang dier Mogendheid) gevestigd. Doch staatkundige beſpiegelingen en dwaze berekeningen overſchreeuwden de ſtem der menſchelijkheid en die eener wijze en voordeelige ſtaatkunde: *Rusland* verzuimde de ſchoonſte gelegenheid, om de *Grieken* voor altijd aan zich te verbinden, en die gelegenheid zal nimmer terugkomen; de *Grieken* hebben hun vertrouwen op die Mogendheid verloren. (Onze Schrijver maakt die aanmerking niet.) Ondertusſchen had de gezegde opſtand toch geheel *Griekenland* in beweging gebragt. De *Turken* wilden hetzelve ontwapenen. De *Beys* van *Morea* lokten de Bisſchoppen naar de hoofdſtad *Tripolitza*, en wierpen hen in den kerker; de Aartsbisſchop van *Patras*, GERMANO, alleen ontſnapte dien valſtrik door eene list, en nu greep men algemeen tot de wapenen. Dit was de eenvoudige aanleiding. Geen der leden van de geheime Genootſchappen, die men als bewerkers van den opſtand in *Spanje*, *Italië* en elders beſchouwt, heeft in *Griekenland* fortuin gezocht of gemaakt, en de *Grieken* bekomen geenen onderſtand uit eenige geheime kas. Het toeval alleen deed hunnen opſtand op denzelfden tijd uitbarſten als dien te *Turin*.

Na dit betoog laat de Schrijver een kort overzigt volgen der gebeurtenisſen in *Griekenland*, gedurende de veldtogten van 1821 en 1822, tot op de inneming van *Naupli di Romania*, en eenige bedenkingen omtrent de ſtaatkunde der verbondene *Europeſche* Mogendheden ten aanzien der *Grieken*. Wij hebben daarover reeds meermalen in ons Maandwerk geſproken, en kunnen dus volſtaan met de aanmerking, dat ook de Schrijver de inſtelling van eenen vrijen *Griekſchen* Staat voor de beste en wijsſte ſtaatkunde der Hoven verklaart, zelfs voor hunne onderlinge eendragt, en ter ſmoring van alle *revolutionaire* beginſelen. „ Nooit heeft zich „ eene ſchoonere gelegenheid voor de Christelijke Mogend„ heden aangeboden, om de zaak van God te dienen, en de „ menſchelijke belangen daarmede te vereenigen. Zij hebben „ deze gelegenheid verworpen, en men zoude op het denk„ beeld kunnen komen, dat de goede trouw en de zielskracht „ niet in hunne raadsvergaderingen hebben voorgezeten. Maar „ God handelt, terwijl wij overwegen." (Bl. 106.) Onze Schrijver laat vervolgens nog eenige bedenkingen over *Engelands* gedrag in het bijzonder, en over de beste kerkelijke en ſtaatkundige inrigting voor *Griekenland* volgen.

Wij ſtappen hiermede af van dit welgeſchrevene en doorgaans

gaans welgedachte geſchrift, om tot den tweeden Schrijver, tot RAFFENEL, over te gaan. Deze bepaalt zich alleen tot de Geſchiedenis, zonder zelfs de onmiddellijke oorzaken van den opſtand behoorlijk te onwikkelen, die men dus uit No. 1 moet aanvullen. Daarentegen is hij meer uitvoerig omtrent de meer middellijke en verwijderde oorzaken, namelijk den toenemenden handel, ſcheepvaart, rijkdom en wetenſchappelijke beſchaving der *Grieken*, welke hun de ketenen hoe langer hoe meer deed gevoelen en ondragelijk worden; terwijl op de nieuwaangelegde ſcholen de gedachtenis aan de groote Vaderen verlevendigd, en daardoor geestdrift voor de Vrijheid geboren werd. (De onbekende Schrijver van No. 1 heeft misſchien met opzet van dit punt gezwegen, om zijnen zwakken vriend niet te ergeren.) Vervolgens loopt het verhaal, vrij breed, eerst over den opſtand in *Moldavië* en *Wallachije*, dan over dien in *Morea*, — verhaalt de moorddadige teregtſtelling van den *Griekſchen* Patriarch, die de woede der opſtandelingen nog meer deed ontvlammen, en de ſchuld droeg van de vele *Turken*, die ook ongewapend werden vermoord; den opſtand der eilanders, en hunne verrigtingen tegen de *Turkſche* vloot; het eerſte Congres, te *Argos* gehouden; de verwoesting van *Patras*; den opſtand van *Samos*, en de vernieling van een *Turksch* Oorlogsſchip in de *Adramytiſche* golf. De Schrijver bepaalt zich echter geenszins tot het eigenlijke *Griekenland* en den *Archipel*.

In het tweede Deel brengt hij ons naar *Klein-Azië* over, vertoont ons de kleine, weleer zoo gelukkige, vrijſtad der *Grieken*, *Cydonia* of *Arvali*, in het oude *Æolië*, (de ſchepping van eenen braven *Griek*, met name JUAN ŒCONOMOS, doch te midden der twisten van de oorlogende partijen vernield) en geleidt ons naar *Smyrna*, het tooneel der ijsſelijkſte gruwelen, door den Schrijver zelven bijgewoond, — naar *Cyprus*, waar de vreedzame bevolking door de wreede *Syriſche Turken* werd omgebragt, — weder naar *Moldavië*, waar wij den ongelukkigen afloop van den veldtogt (door driemaal herhaalde verraderij) betreuren, — naar *Konſtantinopel*, — naar *Candia* (*Creta*), — naar *Morea*, waar wij de inneming van *Patras* beſchouwen; hij vertoont ons het bloedbad te *Tripolitza*, de onderwerping van *Caſſandra*, en de onderſcheidene gevechten in *Livadië*, of eigenlijk *Griekenland*, den Oorlog der *Perzen* tegen de *Turken*, den dood van ALI-*Pacha*, de inneming van *Korinthe*, de vestiging van

den *Grieksehen* Raad a'daar, en de kleine nederlagen der *Grieken* ter zee bij *Galaxidi* en *Zante*, den opstand van *Scio*, en het daarop gevolgde bloedbad, bij de herovering van dat eiland. — Hier, en dus in het begin van 1822, eindigt het geschiedverhaal.

De Schrijver betuigt in de Voorrede ten stelligste, dat hij *met de uiterste zorg* alle vergroote verhalen, volksvertelsels of anekdoten, voor wier echtheid hij niet kan instaan, uit zijn werk heeft geweerd, en dus van eene menigte veldslagen geen gewag heeft gemaakt, die de *Europesche* Couranten zoo menigwerf hebben medegedeeld; dat alles de vrucht zijner eigene opmerkingen, of uit half-officiéle verhalen geput is. Nogtans gelooven wij, dat hij sommige berigten van ingenomene steden te gereedelijk heeft overgenomen. Althans bij verschil van den ongenoemden Schrijver van No. 1 in het door hem gegeven uitvoerige verhaal der inneming van het kasteel van *Patras*. (IIde D. bl. 112 en verv.) Volgens eerstgemelden toch was hetzelve slechts op het punt van zich over te geven, en werd door JUSSUF-*Pacha*, wien RAFFENEL het doet hernemen, ontzet. Wij meenen, dat, volgens de echtste berigten van dien tijd, de ongenoemde gelijk heeft. RAFFENEL is ook te mild, wanneer hij *Bagdad* reeds aan de *Perzen* inruimt, na eene door hen behaalde groote overwinning. Deze zegepraal zal wel, volgens latere en waarschijnlijk naauwkeuriger berigten, slechts eene schermutseling geweest zijn; het innemen van *Bagdad* heeft zich althans geheel niet bevestigd. Anders schijnt de Schrijver der waarheid zeer getrouw te zijn, en voor zijne onpartijdigheid getuigen de slechte trekken en gruwelen, die hij zoo wel van de sel getergde *Grieken* als van de *Turken* verhaalt, onder anderen den moord van verscheidene weerlooze grijsaards, die te *Mecca* waren ter bedevaart geweest, en de ijselijkheden, te *Tripolitza* gepleegd. Zekere uitvoerigheid (langdradigheid willen wij haar niet noemen) heeft echter deze Geschiedenis een weinig te zeer doen uitdijen. Achter dezelve zijn verscheidene aanteekeningen over *Konstantinopel*, *Sparta*, *Athene*, *Smyrna*, *Tripolitza*, *Arvali*, en eenige echte stukken, tot de onderhandelingen tusschen *Rusland* en de *Porte* betrekkelijk, het afgedwongene Manifest van den *Griekschen* Patriarch, ter afrading van den opstand aan zijne landslieden, en de Grondwet van *Griekenland*.

De Vertaler heeft zich hiermede niet te vrede gehouden.

In

In de vooronderſtelling zekerlijk, dat zijne Lezers *niets* weten, heeft hij hen niet verſchoond van de vermelding der meest bekende voorwerpen, (b. v. den togt van XERXES) die hij ontleend heeft uit — HUBNER's *Lexicon!* Groote kunde aan de oude Aardrijkskunde legt hij juist ook niet aan den dag; want een klein plaatsje in de nabuurſchap van *Salonichi* (*Galazzita*) verwart hij, door de gelijkheid van naam, met *Galaxidi*, het oude *Cirrha* aan de zeekust van *Phocis!* Van fouten, zoo als Kaap *Sigeus* voor *Sigeum*, *twee tumulus*, de geboorte van MAHOMED in de *Kaaba* van *Mecca*, de verheffing van den *Sherif* dier ſtad tot een' *Sultan*, enz. willen wij niet eens ſpreken. Maar dat men de Kaap *de goede Hoop* tot een *Caput bonte Spei* maakt, (bl. 142) kan er toch niet door! Eene beſpottelijke afleiding van den Schrijver zou ons bijna doen denken, dat hij in het oude *Grieksch* geheel onbedreven was. Op bl. 34 van het Iſte Deel leidt hij *Hetairisten* van het woord *æther*, *uit hoofde van de zuiverheid hunner bedoelingen*, af! Hij ſchijnt dus het woord *hetairos*, *vriend*, niet te kennen. — In No. 1 hebben wij weinig misſlagen van dien aard aangetroffen, maar toch eenen zeer ergen, die geene drukfout zijn kan. *Attique*, of zelfs *Atiqua*, voor *Attika!* Iemand, die over *Griekenland* iets in 't licht geeft, al is het dan ook louter vertaling, dient toch wel het land te kennen, waarvan *Athene* de hoofdſtad was.

Wij ſluiten deze beoordeeling met de vermelding van een paar bijzonderheden, die minder algemeen bekend zijn, uit RAFFENEL. Een *Griekſch* Dichter, RIGA, die vrijheidsliederen voor de *Grieken* had opgeſteld, welke niet weinig tot den opſtand bijdroegen, liep in het oog bij de *Porte*. Hij vlugtte dus naar de hoofdſtad van *Oostenrijk*, en werd aldaar, met oogluiking der *Oostenrijkſche* Politie, opgeligt, naar *Konſtantinopel* gevoerd, en *vermoord*. Men wil zelfs, dat het *Oostenrijkſche* beſtuur zich hiertoe zou hebben laten *omkoopen!!!* (Voorr. bl. XXI.) — Men had, in het begin van den opſtand, het plan, om *Konſtantinopel* zelve te overrompelen. Vele *Grieken* der hoofdſtad, van het Genootſchap der *Heteristen*, hadden de posten daartoe verdeeld. De gedaante van *Europa* ware dan misſchien veranderd geworden, zoo niet een verachtelijke aanbrenger zijn Volk verraden en den aanſlag ontdekt had, waarop de moorden te *Konſtantinopel* volgden, die de geheele uitroeijing of verſpreiding der oude geſlachten van het *Fanaal* ten gevolge hadden. Misſchien

moest

moest de redding der *Grieken* uit deze bedorvene geſlachten niet ontſpringen! Misſchien moesten de krachten des Volks nog in een' langen ſtrijd worden ontwikkeld en veredeld, eer zij waardig waren, de zoete vruchten eener eigene, vrije Regering in vrede te genieten! De Hemel, die hen tot hiertoe, in ſpijt van het Heilige Verbond, zoo zigtbaar beſchermd heeft, doe aan de brave voorſtanders van Regt en Onafhankelijkheid dien zegen genieten!

Redevoering over het geen de ondervinding van eene halve Eeuw mij geleerd heeft, dat een Advocaat voornamelijk behoort in acht te nemen, of te vermijden; gehouden door Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, *J. U. D. en praktizerend Advocaat te Amſteldam, op den* 1 *Maart* 1824, — *ter plechtige viering van het vijftig-jarig Jubelfeest van deszelfs bevordering tot Leeraar in de beide Regten, enz. Uit het Latijn vertaald. Te Amſteldam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1824. *In gr.* 8*vo.* 53 *Bl. f*: - 60.

Het is voorwaar een zeldzaam en heugelijk verſchijnſel, dat een Advocaat, of eenig ander geleerde van beroep, die doorgaans reeds een derde van een' gewonen leeftijd heeft afgelegd, alvorens dit te aanvaarden, vijftig jaren in dezen kring werkzaam zij — vooral, wanneer hij zich dan nog in ſtaat en opgewekt gevoelt, om het feest dezer verjaring, een waar Jubilé, openlijk te vieren. Wij meenen, dat dit vóór korte jaren heeft plaats gehad met den hoogberoemden WASSENBERGH te *Franeker*; en thans ontmoeten wij wederom een geval, dat, in zekeren zin, nog ſterker mag genoemd worden. De heer VAN DER LINDEN, zijn ganſche leven aan de pleitzaal en aan het ſchrijven of vertalen van regtsgeleerde en zedekundige werken beſteed hebbende, en alzoo met mond en pen immer gebruik hebbende gemaakt van de moedertaal, treedt in zijnen grijzen ouderdom, tot het oogmerk voornoemd, als *Latijnsch* redenaar op, alzoo ſprekende en redenende, dat niemand onvoldaan, wat zeggen wij! niemand niet verrukt en vermaakt, doch tevens geſticht en geleerd, uit de gehoorzaal henenging. Thans die zelfde redevoering, welke wij in het Latijn aanhoorden en daarna lazen, in de Nederduitſche taal, ter aankondiging, in handen ne-

nemende, bevinden wij dezelfde gemakkelijkheid en ongedwongenheid behouden te zijn gebleven, en dat wij niet door het onverwachte van den uitnemenden Latijnschen stijl, benevens het eerbiedwekkende der plegtigheid, zijn verleid geworden, om den ganschen inhoud gepast, rijk van zaken en vol wijze gematigdheid te achten. Het onderwerp, namelijk, *hetgeen de ondervinding van eene halve eeuw mij geleerd heeft, dat een Advocaat voornamelijk behoort in acht te nemen of te vermijden*, wordt daarin behandeld met opzigt tot het advizeren, het instruéren van het proces, en het eigenlijke pleiten; omtrent welke drie voorname deelen van den pligt en het beroep eens pleitbezorgers hij inzonderheid deze lessen geeft: dat het eerste niet voorbarig en oppervlakkig, of te vleijend voor den vragenden, geschiede; dat, bij het tweede, de regte vorm, en dus ook de naauwkeurige kennis der regtsvormen, niet verwaarloosd worde; dat, ten aanzien van het derde, langwijligheid, gezwollenheid, gemeenheid, nutteloos rekken en vele andere misbruiken worden vermijd; waarna nog een enkel woord over de belooning. Wij stippen dit maar even aan, en verwijzen voorts naar het stuk zelf, dat voorzeker geen liefhebber of beoefenaar van het vak ongelezen mag laten, en waarin ook anderen, behalve wezenlijk nut en leering, dat vermaak zullen kunnen aantreffen, hetwelk en de schoonheid van den inhoud, en de heugelijkheid der aanleiding, en de bewondering van den grijsaard aan de hand geven. Achteraan volgt eene korte en keurige beschrijving van het vriendenmaal en verdere geschenken, met welke de orde der Advocaten hem den eigen dag zoo gepast vereerd heeft. Moge de heer VAN DER LINDEN nog lang den zegen genieten, dien hij zoo dankbaar heeft erkend!

Wij meenen in de vertaling der aangehaalde plaats op bl. 41 eene fout te bespeuren.

Gedichten van R. W. VAN DAM VAN ISSELT. *Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1823. *In* 8*vo.* 115 *Bl.* *f* 1-50.

De heer VAN ISSELT, zijne voorrede aanvangende met deze woorden: „Mij dunkt reeds, dat ik dezen en genen zeggen hoor: Al weder een dichter? dat houdt niet op!" toont hiermede bekend te zijn met den zoo gewonen uitroep des publieks, bij de gedurig herhaalde verschijning van groo-

te-

tere en kleinere dichtbundels, sedert een kort verloop van jaren in 't licht verschenen. Recensent heeft in dezen uitroep ook wel eens zijn aandeel genomen: bij eenig nadenken, echter, begreep hij, dat hij onbillijk handelde, daar er toch altijd in de gebezigde zegswijze zekere schijn van ontevredenheid ligt opgesloten, welke beleedigend kan worden voor hem, die zijne dichtvruchten, om welke redenen dan ook, het publiek verkiest aan te bieden.

Sedert heeft dan ook Recensent zich verheugd bij de verschijning van een nieuwuitkomend dichtwerk; en ook het onderhavige, van den heer VAN ISSELT, was hem geenszins onwelkom, en hij plaatst het gaarne, in zijne boekverzameling, nevens de gedichten van onze andere vaderlandsche zangers. „ Maar — hoort hij vragen — *verdient* dan dit werkje deze plaats? *Mag* het daar, naast de werken van VONDEL, HOOFT, VAN HAREN, FEITH, BILDERDIJK, TOLLENS, LOOTS en andere puikdichters, bewaard worden?" Recensent wil deze vragen met de wedervraag beantwoorden: „ Mag de vink, mag het sijsje zijnen zang ook doen hooren in het woud, waar nachtegalen zingen?" Waarom niet? En is het aan die lieve, kleine zangers vergund, aldaar hunnen wildzang te kweelen; waarom zouden wij dan, in het gebied der kunst, op eene tegenovergestelde wijze handelen? Waar toch zetelt de bevoegde en wettige regtbank, die, in dezen, plaats en rang mag bepalen en toekennen? En al bestond er eene zoodanige dichterlijke vierschaar, dan zou, naar het oordeel van Recensent, aan elk der leden dier verschillende rangen ook tevens de verpligting behooren te worden opgelegd, zorge te dragen, dat *elk product* zijner Muze volkomen beantwoordde aan den rang, hem eenmaal *op hoog gezag* toegekend. En waar zou dit heen? Geen dichter van den *eersten* rang zou dan ooit een versje mogen uitgeven, tot den *tweeden* behoorende! Geen dichter van den *tweeden*, tot den *derden* rang mogen afdalen! En zou dat niet strijdig zijn met de echte gevoelens van vrijheid en liberaliteit? Veel overeenkomstiger met deze gevoelens is het, in dezen niets, althans niet openlijk, te bepalen en vast te stellen, alle vergelijkingen tusschen dichters en dichters daar te laten, en een' iegelijk vrijheid te laten, den genen als lievelingsdichter te kiezen, wiens smaak en wijze van behandeling met zijne eigene individualiteit het beste overeenkomt, en wiens zangen hem het meest behagen.

Uit

Uit dit opgegeven oogpunt kondigt dan ook Recenſent de gedichten van den heer VAN ISSELT aan, en durft zijnen lezeren verzekeren, dat zij in dezelve eene aangename lectuur zullen vinden. Alle de ſtukjes, in deze verzameling opgenomen, zullen (en hoe natuurlijk is dit!) elken lezer niet evenzeer behagen; dan, dit ligt meer in de wijze, waarop elk voor zich denkt en gevoelt, dan wel in de gehalte der afzonderlijke deelen.

Bekrompenheid van plaats verbiedt Recenſent, van ieder ſtukje *zijn* gevoelen te zeggen; des te liever doet hij zulks over het geheel, er aan dat geheel kan hij zijne goedkeuring niet weigeren. Over het algemeen hebben hem de kleinere ſtukjes beter behaagd, dan het meer uitgebreide ſtuk, *Regt door zee*, hetwelk deze verzameling opent. Dit is doorgaans het geval met aankomende dichters. Verre zij het intusſchen, dat wij dit grootere gedicht zouden afkeuren: want, waar wij plaatſen vinden als deze:

Verachting zij zijn loon, die zoo verre is verbasterd,
Dat hij de heldeneeuw van Hollands grootheid laſtert;
Wien 't hart niet hooger ſlaat bij zoo veel deugd en moed;
Die 't voorgeſlacht berispt, dat telkens goed en bloed,
Getroost, voor vaderland en vrijheid op dorst zetten!
Verachting zij zijn loon! Hij moge 't ſlagzwaard wetten;
Hij biede aan 't bloedig heer, aan 't heer der halve maan,
Tot ſtraf van Griekenland, zijn' moed, zijn krachten aan!
Hij zoek' den dwingland op, die, met zijn ſlaaſſche benden,
't Wanhopig volk betoomt, dat mort bij zijne ellenden, —
Dáár is zijn vaderland — op Hollands bodem niet!

daar zingt gewis ons hart, met den vaderlandſchen dichter, mede. Dan, wij vonden, hier en daar, ſommige regels, meer voegende in eene redevoering, dan in een dichtſtuk, en alzoo minder beantwoordende aan het krachtige, over het algemeen, in een dichtſtuk van zulken inhoud paſſende. Recenſent wil hiervan een enkel ſtaaltje opgeven, en houdt zich overtuigd, dat de heer VAN ISSELT zelf het gegronde der aanmerking zal gevoelen:

Op uw toegevendheid, o Hoorders! durf ik bouwen!
— — — — — — — — — — — — —
Als kracht en melodij ontbreken aan mijn toonen,
Moog' dan mijn onderwerp mij in uw oog verſchoonen!

Even

Even min als vitlust ons tot deze aanmerking aanleiding gaf, beſtuurt ons dezelve bij eene opmerking van anderen aard, het ſtootende van ſommige regels betreffende; b. v.

Die rijkdom alleen kende als braafheid en deugd.

of (waar eene ſyllabe te veel is):

Wier bloed of wier leven de zege had betaald.

Op welke gebreken wij inzonderheid de opmerkzaamheid des heeren VAN ISSELT willen vestigen bij de vervaardiging van ſtukjes in eene versmaat, welke, bij gebrek aan welluidendheid, al hare bevalligheid verliest.

Deze en nog andere kleine vlekjes, welke, hier of elders, op klemtoon of woordvoeging kleven, en welker opgave het niet noodig is te vermenigvuldigen, beletten ons echter niet, aan het verlangen van den jeugdigen dichter, in het voorberigt, te voldoen. Wij ontvangen gaarne dezen zijn arbeid, niet alleen met toegevendheid (zoo als hij nederig verzoekt), maar ook met goedkeuring, en durven hem gerustelijk aanmoedigen om voort te gaan op den ſteilen weg, die tot den zangberg leidt. Is het niet aan allen gegeven, deszelfs top te bereiken, de poging alleen is reeds loffelijk; en dit belge andere, met roem bekroonde, zangers niet: met betrekking tot hen, maken wij de woorden van den dichter, (in de fabel: *de Adelaar en de Sperwer*) in een' goeden zin, de onze:

— — — — — — Wat kan uw vaart beteugelen?
Wie volgt u, als ge uw vlugt naar hooger ſferen rigt?
Wat oog zag ooit uwe onbekende paden?
Wie kan, als gij, o Adelaar! zich baden
In ſtroomen van het reinſte licht?
En zoudt gij dan den Sperwer niet vergeven,
Gedoemd, in lager lucht te leven,
Wanneer ſomtijds zijn lastig lied u kwelt?
Uw klagte wordt ter zij geſteld,
Voldoening niet gegeven. —
Bedenk het, nu, en te aller tijd,
Bedenk het, dat ge een Aadlaar zijt.

Indien nu een of andere dezer adelaren den beſcheiden zanger, waar hij al eens tuimelen mogt, eene hoogere en vastere vlugt wilde leeren kennen, dan (dit vertrouwt Recenſent) zou de heer VAN ISSELT zich ten hoogſte verheugen. Dat zij zoo! Kunst wordt door oefening verkregen; en eene betooning van meesterſchap alleen ſticht weinig nut. Men behoorde meer de talenten, die ons zijn toevertrouwd, *ook ten nutte van anderen* aan te leggen, opdat wetenſchap en kunst des te meer mogen bloeijen in ons gelukkig en gezegend vaderland!

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor het Jaar 1821. *In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Thierry en C. Menting en Zoon. 1822. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 316 *Bl. f* 2-:

Rondborstig belijden wij het voor onze Lezers, dit waardig en voor den Bijbelminnaar belangrijk boekdeel toefde te lang op onze tafel. Trouwens ons Maandwerk is niet, gelijk een ander vaderlandsch Tijdschrift, *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen*, bij uitsluiting aan de Godgeleerdheid toegewijd. Zulke vertraagt dus wel eens ons verslag over geschriften, die tot dat vak meer bijzonder behooren; ook kan onze beoordeeling over dezelve hierom niet op zoo breede leest geschoeid worden, als wel anders de aangelegenheid der onderwerpen mogt vereischen. Dit zij gezegd tot onze verontschuldiging, en om rede te geven, waarom wij, naar ons beste, ondanks onszelven, verpligt zijn tot eene korte, dan toch hartelijke aanprijzing van dit Deel des Genootschaps bij onze Lezers.

Behalve het *Programma*, ontmoeten wij hier de Aanspraak, waarmede de Eerw. I. SLUITER, op den 6 Sept. 1821, als Voorzitter, de vergadering van het Genootschap opende. *Eene aanwijzing en aanbeveling van de regte belangstelling in de gelukkige handhaving van de eer des Christendoms* was de inhoud en het welgekozen doel zijner rede. Omtrent de lengte der volzinnen konden wij ons misschien te regt eene aanmerking veroorloven; doch de toon van bescheidenheid en waren ernst, en de geest van Christelijke liefde, in deze Aanspraak heerschende, verbiedt ons daaraan te gedenken. „Dan is," volgens SLUITER, „de Christelijke verdraag-

„ zaamheid van den regten aard, als die gezindheid des „ gemoeds voortvloeit uit de algemeene bron eener zui„ vere menſchenliefde, die aan anderen gunt en geeft, „ wat ze voor zichzelven verlangt; eene gezindheid, „ volgens welke men het zich als regel en pligt voorge„ ſchreven heeft, het geweten en de overtuiging van ie„ der mensch, met betrekking tot de waarheid, volko„ men vrij te laten, en niemand ter oorzake van zijne „ godsdienſtige begrippen hard te vallen." Dus keurt hij de vervolgingen, maar ook de *onverſchilligheid* af, die wel eens, en voorzeker te veel in onzen tijd, zich onder den naam van *verdraagzaamheid* verbergt. Met dit al wil hij niet „ voor ware belangneming in de goede zaak „ van den Godsdienst hebben aangezien, hetwelk daar„ van het voorkomen en de houding aanneemt, en op „ dat getuigenis met grooten ernst aanſpraak maakt: wij „ weten het zeer wel; als hebbende het genoeg geleerd, „ hoe ook hier de ſchijn bedriegt, en wat men al voor „ hoogewaardſchatting van het Christendom en hartelij„ ken ijver voor de waarheid wil laten doorgaan, het„ welk voor niets anders verdient gehouden en verklaard „ te worden, dan voor ſtijfzinnige gehechtheid aan ſtel„ ſel en vorm, en voor de geſtemde werking van eenen, „ met de beginſels van het Evangelie geheel onbeſtaanba„ ren, *Sektengeest*. — Die geest," zegt hij verder, „ hoewel niet zoo verdoofd en uitgebluscht, als wij dit „ met rede zouden mogen verlangen, kenmerkt nogtans „ in geenen deele onze Eeuw, gelijk dit, helaas! met „ al te veel grond, verklaard kan worden van vroegere „ dagen, waarin het ons daarom geenszins moet berou„ wen niet geleefd te hebben, zelfs niet in weerwil van „ het gunſtig getuigenis, dat men aan dezelve pleegt te „ geven, van eene meer algemeene openbare en naauw„ gezette Godsdienſtigheid, dan waarop onder het te„ genwoordige geſlacht te roemen valt." — Zulk overtuigend ſpreken en ſchrijven zal, vertrouwen wij, immer goedkeuring vinden en nut ſtichten. Ook hebben wij deze plaatſen uit de Aanſpraak van den Eerw. SLUITER daar-

daarom te liever hier ingelascht, om tot een tegenhanger te mogen dienen tegen het vermetel schelden en vervloeken, waarmede, in weerwil van waarheid en rede, een gechristende *Jood* zich hooren laat. Trouwens niemand verontruste zich over de magtspreuken van eenen DA COSTA, die, als een hedendaagsche geestelijke DON QUICHOT, tegen *den Geest der Eeuwe* Ridderlijk in het rond slaat; ja die, geërgerd aan het geloof en zeden, aan de rust en vrede in Kerk en Maatschappij, niet anders dan een vuur van tweedragt van den Hemel dreigt af te bidden over zijne Landgenooten en Medechristenen, alsnog de voorwerpen van zijne *Israëlitische* verbolgenheid en ouden zuurdeesem (*).

Maar het is tijd om toe te treden tot de belangrijke en naar verdienſten met Goud bekroonde Prijsverhandeling, in dit Deel des Genootschaps voorkomende. Zij is het werk van den Eerw. H. J. ROYAARDS, *Theol. Doct. en Predikant te Meerkerk*, en houdt den roem staande van dezen, in ons Vaderland en in het vak onzer Geleerden, vermaarden Geslachtnaam. Zij draagt den nederigen titel eener *Proeve over den geest en het belang van het Boek Daniël*. Zij heeft ten doel, eene *Bijdrage* te leveren *tot handhaving van de eere des Bijbels*, en beantwoordt beide aan dezen titel en gezegde doel; of beter, zij geeft ons meer, dan, letterlijk gesproken, van eene *Proeve* gevorderd en verwacht kan worden. Zij werd geschreven, alvorens het vierde Stuk der *Bijbeluitgave* van VAN DER PALM in het licht verscheen; nogtans

(*) Wie onzijdig den staat der verlichting in de 17de en 18de Eeuwe verlangt te toetsen, en het geschrijf van DA COSTA in vele wedersproken te zien, die leze het XIVde Stuk van TEYLER's *Tweede Genootschap*; en, over den invloed der *latere* jaren op den godsdienstigen en zedelijken toestand van *Europa*, de Prijsverhandeling van Mr. J. M. KEMPER, in TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*, D. XXVIII, wiens raad God gave, dat meer opgevolgd was of werd door de Mogendheden in ons werelddeel!

tans ſtaat deze arbeid van den bejaarden Hoogleeraar der zedige poging des jongeren Schrijvers niet in den weg. Men zal bij den eenen vinden, wat men vruchteloos bij den anderen zoeken zou; want Uitlegger en Verhandelaar ontmoeten wel eens elkander, maar loopen in vele eigenaardig uiteen, vooral over een aloud Profetisch Boek, zoo moeijelijk als dat van *Daniël*.

In zijne Inleiding doet reeds de Eerw. ROYAARDS ons het aanbelang gevoelen der Boeken van *Esther* en ook van *Daniël* (door HEEREN in deszelfs *Idëen* voorbijgezien) voor de Geſchiedenis der Oosterlingen, onder en na den tijd van de *Babyloniſche* ballingſchap der *Joden*. In den laatſten intusſchen zijn, volgens hem, aangelegene bijdragen en echte beſcheiden omtrent de *Babyloniſche*, *Mediſche* en *Perziſche* Vorſten en de lotgevallen dier Volken. Ja, het Boek van dezen Profeet is almede van de hoogſte aangelegenheid voor de Godsdienstleer der *Joden*; het voldingt de handhaving, door JEHOVAH zelv', van Zijnen naam, vereering en dienst, beide in dien bangen toeſtand der *Israëlitiſche* Natie en in de volgende eeuwen. Aan de echtheid hierom en Goddelijkheid van dit Boek, om zijnen ongemeenen inhoud zoo dikwerf door het Ongeloof aangerand, en door beroemde Mannen onder de Christenen in meer dan éénen zin betwijfeld, hangt zeer veel; en ROYAARDS, dus zijnen Lezer op het regte ſtandpunt geplaatst hebbende, vangt, met de meeste duidelijkheid en welaangebragte belezenheid, in het breede zijn dubbel onderzoek aan, eerst over den *geest*, daarna over het *belang* van het onderhavig geſchrift; offchoon hij zich geenszins vermeet, in dezen *den ſtrijd van vijftien Eeuwen* te zullen beſliſſen. „ Den inhoud zoo wel als den vorm des Boeks te „ leeren kennen, uit den geest dier tijden te verklaren, „ de geſchiedenis van het Oosten ten fakkel te gebruiken „ bij *Daniël's* geſchrift, hetzelve als een Oostersch ge„ wrocht ons voor te ſtellen; zie daar, (betuigt hij) wat „ ons meest *in Hem* zal doen wonen." Terwijl uit deze wenken nopens den aard dezer *Proeve* tevens valt op

te

te maken, hoezeer de Schrijver, bij overvloed van ſtoffe, eigenlijk gezegde uitlegkunde en noodeloozen omſlag en vertoon van geleerdheid vermijden moest, ja bezwaarlijk meer zou kunnen doen, dan den *geest* en het *belang* van *Daniël* naar *eigen* gevoelen aan te toonen, en door inwendige en uitwendige bewijzen te ſtaven.

In een tweetal Afdeelingen dus, die de aangeduide hoofdzaken ten opſchrift hebben, ſplitst zich eigenaardig 's mans arbeid. I. Eerst betoogt hij, dat deze verzameling van gedenkſchriften, blijkbaar in geſchiedkundige en profetiſche onderſcheiden, uit de tijden is der *Babyloniſche* ballingſchap, en, zoo men het doel der verzameling, benevens de taal en ſtijl derzelve, gadeſlaat, allen met de meeste rede aan *Daniël* behooren toegekend te worden; waarin ROYAARDS tegen de bedenkingen van anderen dit zijn gevoelen, en vooral het Goddelijk gezag van dit Boek, waardiglijk handhaaft. II. Vervolgens, aan het hoofd der tweede Afdeeling, vinden wij deze verklaring, die toont, hoezeer deze oude ſtukken, geſchreven door eenen Staatsman aan de Hoven van NEBUCADNEZAR, BELSAZAR, DARIUS den *Mediër*, en CYRUS, voor Godsdienſtleer en Geſchiedenis de belangrijkſte wenken bevatten: „ Het leidt ons in de Ge„ ſchiedenis der Oosterſche Rijken, Stamhuizen, Hoven „ en Vorſten in; het getuigt ons van Oosterſche zeden „ en gewoonten; het verplaatst ons in *Babylonië*, *Me„ dië*, of *Perzië*, en bevat in een kort beſtek zoo vele „ trekken uit het openbaar en huiſelijk leven der Ooster„ lingen. Belangrijk is derhalve deze verzameling, voor„ al wijl zij overeenſtemt met de Geſchiedenis, ons door „ ongewijde Schrijvers nagelaten, en die in zoo verre „ bevestigt, wijl zij dezelve hier en daar opheldert, en „ daardoor licht verſpreidt over de belangrijkſte voorval„ len der Oosterſche Rijken, nog heden ten dage te „ veel onbekend, wijl deze verzameling ons heldere „ wenken geeft over den ſtaat der kunſten en wetenſchap„ pen onder de *Babyloniërs*, van hunnen Godsdienst en „ deszelfs inrigtingen; vooral is zij voor den opmerkza-

„ men beſchouwer van de zedelijke opvoeding des Menſch-
„ doms van belang, daar zij ons (in het leven van *Da-*
„ *niël* en zijne Vrienden) bijdragen levert tot de Geſchie-
„ denis der Godsregering op aarde, en de gewigtigſte
„ Profetiën ontſluit."

Buiten ſtaat, onzen Schrijver in eene of andere Afdeeling, waar hij de aangevoerde zaken toetst en ontwikkelt, op het voetſpoor te volgen, maakten wij het ons ten pligt, onze Lezers den inhoud van dit boekdeel duidelijk voor oogen te ſtellen. Hierdoor toch, hopen wij, zullen vele Bijbelvrienden zich uitgelokt gevoelen, om zelve dit werk van ROYAARDS in handen te nemen, en zich met den jongen verdienſtelijken Leeraar nader bekend te maken. Ongetwijfeld zal men, dit doende, en de kracht zijner redenen toetſende, wel eens van hem verſchillen omtrent den zin en het doel van dezen moeijelijken Profeet, en hier ſterkere, daar zwakkere bewijsſtukken voor 's mans ſtellingen aantreffen; dan toch, daarvan houden wij ons bij eigene ervarenis overtuigd, deze met Goud vereerde Prijsverhandeling bij uitnemendheid geſchikt vinden, om ons met den geest van het Bijbelboek, waarover zij ſchrijft, bekend te maken, en deszelfs gewigt en waarde regt te doen gevoelen en opmerken.

M. T. LAURMAN, Praelectio &c. (D. i. *Voorlezing, in den Ring te Hoogezande, over den aard en de waarde der dichterlijke beelden of figuren in de Openbaring van Joannes, enz.*) Groningæ, apud *W. van Boekeren.* In 8vo. maj. pp. 29 *f* :-8-;

Het draagt allezins onze goedkeuring weg, dat deze Voorlezing geſteld is in de Latijnſche taal; zoo ergens, geeft dit pas in eene bijeenkomst van Geestelijken, die zich met letterkundigen arbeid onledig houden, en wien het, buiten zoodanig eene gelegenheid, doorgaans aan geſchikte aanleiding ontbreekt, om hunne kennis van het Latijn te onderhouden, en zich daarin verder te oefenen.

De

De Heer LAURMAN voert in deze taal waardiglijk het woord. Zijn opſtel is daarenboven allezins lezenswaardig, en ademt eenen onbekrompen geest. Na over de echtheid van het betwiſte boek het zijne gezegd te hebben, wijst hij aan, wat men door poëtiſche beelden en figuren te verſtaan hebbe; voorts (daar het geheel een werk wezen zou van te wijden omvang) bepaalt hij zich tot de dichterlijke teekening van den *hemel*, de *aarde*, en de *hel*, in de Openbaring van Joannes, en wijst dan de *eenvoudigheid*, de *gepastheid* en het *verhevene* dezer beelden aan. De Heer LAURMAN heeft met vrucht de nieuwſte Schrijvers over de Openbaring geraadpleegd, en betoont zich in dit klein geſchrift een man van oordeel en ſmaak, die zijne kennis aan de oude Letteren geenszins zal verwaarloozen, en van wien wij meerdere zoodanige proeven hopen.

Leerrede over Joh. XII: 44—50, *gehouden den* 23*ſten van Slagtmaand* 1823, *door* HERMAN MUNTINGHE, *bij gelegenheid zijner vijfentwintigjarige bediening van het Hoogleeraarsambt der Godgeleerdheid aan de Univerſiteit te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1823. *In gr.* 32 *Bl. f* : -30.

Met diepen weemoed nemen wij deze Leerrede in handen, nu de waardige MUNTINGHE, hoezeer dan ook in eenen gezegenden ouderdom, nog veel te vroeg der vaderlandſche Kerke door den dood is ontrukt. Maar het betaamt ons niet, te twisten met den Almagtigen, bij het lijk van eenen man, door wien Hij jaren aaneen zoo veel goeds heeft geſticht, en die nog onder ons leeft in zijne uitmuntende geſchriften. Zacht ruste zijne asch! —

Ook deze Leerrede is eene dierbare nalatenſchap; een eenvoudig, hartelijk, verſtandig, oordeelkundig, Christelijk woord. Het komt den ſteller voor, dat Joannes in zijnen tekst een kortbegrip of overzigt geeft van alles,

wat Jezus, volgens zijn voorgaand verhaal, nopens zijne leer en zichzelven gesproken had. Dit gevoelen, waarvan ons de waardige Prediker genoegzaam overtuigd heeft, maakt den tekst bijzonder belangrijk. In een tweede deel wordt, naar den tekst, de hooge belangrijkheid van de leer des Evangelies overwogen. In het eerste stuk wordt Jezus voorgesteld als een heilzaam licht voor het verstand; voorts als een vertroostend, een hartverbeterend, en een vervrolijkend licht. Een tweede stuk betoogt het Goddelijk gezag der Evangelieleer; en een derde, eindelijk, toont den invloed aan van onze gezindheid jegens die leer op ons lot in de eeuwigheid. Met waarde, maar in ootmoed, betuigt het derde deel, dat deze leer steeds de inhoud van 's mans prediking was. „ Gedurende al dien „ tijd, ja reeds lang te voren, (zegt de Hoogleeraar) heb „ ik de leer van het Evangelie tot de voornaamste stof „ van mijn onderzoek genomen. En dit onderzoek heeft „ mij hoe langer hoe meer bevestigd in mijne overtuiging „ aangaande de belangrijkheid en het Goddelijk gezag van „ deze leer. Vrij, voor zoo ver ik mijzelven ken, van „ vooroordeelen, heb ik wel getracht, en tracht ik nog „ dagelijks, met den tijd vooruit te gaan; heb ik wel „ het een of ander, te voren door mij voor waarheid ge„ houden, verworpen, en, zoo ik meen op duchtige „ gronden, aan verscheidene mijner denkbeelden eene an„ dere rigting gegeven; dan, met dat alles, betuig ik voor „ den Kenner van mijn hart, en voor u, talrijk vergader„ de Gemeente! dat mijn geloof aan de hoofdwaarheden „ van het Evangelie hoe langer hoe meer vastheid en „ sterkte heeft verkregen." — De toespraak aan 's mans kweekelingen is, in ons oog, vooral treffende.

Moge het onze Hoogeschoolen aan zoo waardige Leeraren van den Godsdienst nimmer ontbreken!

Evangelisch Avondmaalsboekje voor Protestantsche Christenen. Door BERNARDUS VERWEY. *In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In kl. 8vo. 236 Bl. f* 1-25.

Hand-

Handleiding tot regte viering van het Heilig Avondmaal, beſtaande in Overdenkingen en Gebeden, met aanwijzing van eenige Pſalmen en Gezangen bij die gelegenheid, ten gebruike voor mingeoefenden. Door WILLEM DAVID GROMMÉ, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Voorhout. Te Amſterdam, bij* J. H. den Ouden. 1823. *In kl.* 8*vo.* 230 *Bl.* *f* : - 90.

Beide deze boekjes hebben hetzelfde Christelijk doel. In onze jeugd vond men zoodanige geſchriften in ieder godsdienſtig huisgezin, en werden dezelve drok gebruikt; thans is dit eene zeldzaamheid; en mogen daartoe de verouderde ſtijl en ſchrijftrant, en de verbeterde ſmaak in het godsdienſtige, wel het meest hebben bijgedragen. Deze oude gewoonte wederom op te wekken, en daar de huisſelijke ſtichting en waardige viering van het Avondmaal te bevorderen, is de nuttige bedoeling van beide de Schrijvers. Ieder van dezelve gaat zijnen eigenen gang. De Eerw. VERWEY heeft zijn werkje voor lieden van den beſchaafderen ſtand in ieder Protestantsch Kerkgenoot-ſchap, en de Eerw. GROMMÉ voor mingeoefenden, in het bijzonder bij de Gereformeerden, meer opzettelijk ingerigt.

N°. 1. Het Avondmaalsboekje van VERWEY laat ons niets te wenſchen overig; verſtandige, gemoedelijke, redelijke godsvrucht vindt hier overal opwekking, leiding en voedſel. Het verdeelt zich in vier Hoofddeelen, ieder wederom in onderſcheidene bijzonderheden geſplitst, 1) ter voorbereiding, 2) vóór de toenadering, en 3) na de bijwoning van het H. Avondmaal; terwijl 4) eenige algemeene overdenkingen over die gewigtige plegtigheid volgen. Eene vijfde Afdeeling bevat toepaſſelijke Gezangen, uit onderſcheidene bundels, bij de Protestantſche kerk hier te lande in gebruik; welke Gezangen hier geheel zijn afgedrukt, en zeer doelmatig gekozen. Alles prijst dit voortreffelijk bockje aan. Wij vonden ſlechts één kennelijke drukfout, bl. 113, waar,

reg. 2 en 3, *een vergetelijk hoorder*, in plaats van *geen vergetelijk hoorder*, gelezen wordt.

N°. 2. Vader GROMMÉ wist van het voornemen van den Heer VERWEY nog niets, toen hij zijn boekje ſchreef; maar het hier boven gemelde werkje kwam hem eerst ter hand, toen de druk van het zijne reeds aanmerkelijk gevorderd was; dit meldt een Naſchrift, terwijl hij zijn Voorberigt dagteekent op zijnen verjaardag, toen hij zijn tachtigſte levensjaar intrad. De Grijsaard had intusſchen meer bijzonder voor leden van zijn Kerkgenootſchap geſchreven; en, voor zoo veel wij ons kunnen herinneren, heeft zijn boekje, in den vorm, meer van de zoodanige, als wij in onze jeugd in veler handen zagen. Vooraf gaat eene belijdenis van het geloof, in den geest van het bekende kortbegrip. Dan volgen overdenkingen: 1) over den aard en de natuur van het Avondmaal; 2) waarom of waartoe de Heer Jezus het heeft ingeſteld; 3) de verpligting, om aan de noodiging tot hetzelve gehoor te geven; en 4) de noodzakelijkheid der zelfbeproeving. Een tweede ſtuk bevat overdenkingen over de geſteldheden, waarmede men tot dés Heeren tafel komen moet. Een tweede deel geeft onderſcheidene onderrigtingen nopens de pligten, welke wij op den dag van het Avondmaal vooral te verrigten hebben; en een derde, eindelijk, handelt over hetgeen wij *na* het gehouden Avondmaal te betrachten hebben. Alles wordt geſloten met het aanwijzen van toepaſſelijke Pſalmen en Liederen uit het Gezangboek der Hervormden. Het Voorberigt beveelt dit boekje vooral ook aan Militairen en Dienstboden aan. — Het werkje verdient mede aanbeveling en lof; het is eenvoudig, hartelijk, en zaakrijk; en de Grijsaard doet zich hier als een Leeraar kennen, die zijn Genootſchap inderdaad tot eer verſtrekt. Hij moge nog veel goeds ſtichten in zijnen hoogen en, zoo wij hopen, gezegenden ouderdom!

Over

Over het uitwendig gebruik van koud water ter matiging der koorts, eene bekroonde Prijsverhandeling van A. FRÖLICH, *uitgegeven door* C. W. HUFELAND, *en uit het Hoogduitsch vertaald door* C. VAN ELDIK, *Med. Dr. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1823. *In gr.* 8*vo.* 55 *Bl.* f :-70.

De voor ons liggende prijsverhandeling is haren oorsprong verschuldigd aan eene door den werkzamen HUFELAND uitgeschrevene vraag over de proefondervindelijke waarde der *Curriaansche* methode, in het laatst der vorige eeuw bekend gemaakt. In antwoord op dezelve kwamen drie verhandelingen in, van welke aan deze van den *Weener* Hofmedicus FRÖLICH de eerste prijs werd toegekend. Naar aanleiding der vraag, is de verhandeling in drie afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste vroegere proefnemingen van geloofwaardige mannen, de tweede die van den schrijver zelven, en de derde eenige gevolgtrekkingen behelst, uit het verhandelde afgeleid. De eerste afdeeling bevat gelukkige proefnemingen van de Geneesheeren HUBERTUS, BÖDECKSER, HÖGER, MYLIUS, HORN, VON HILDENBRAND, VON HAHN, REUSS, BRON, MORTINEAU, MARSHALL, COCHRAN, SIMPSON, NAGLE, BONTA, GOMEZ, DEWAR, GREGOR, BRANDIS, GREGORY en anderen in heete koortsen, mazelen, scharlakenkoorts, acute rheumatismen, roos, typhus, zenuwkoorts, rotkoorts, gele koorts, pest, en *obstructio abdominalis* met *hæmorrhoïdes*. In de tweede afdeeling getuigt de schrijver, niet éénen lijder bij deze methode verloren te hebben. Hij bezigde dezelve in hevige scharlakenkoortsen, in hevige koorts met roos, in manie, melancholie, mazelen, zenuwkoorts, typhus. De derde afdeeling bevat eene aanwijzing van de bepaling der koortshitte door het gebruik van den thermometer, die den graad der temperatuur van het water bepalen

moet

moet; de verſchillende wijze van aanwending in verſchillende ziekten en onder verſchillende omſtandigheden; de indicantia en contraïndicantia; benevens aanprijzing van de bij deze methode vereischte koele behandeling der lijders. Eindelijk prijst de ſchrijver deze methode aan om hare eenvoudigheid, daar zij overal kan aangewend worden en geene andere geneesmiddelen (in de meeste gevallen ten minſte) vordert, om hare ſpoedige werking, om haren onſchadelijken invloed op het geſtel, waardoor geene zwakte wordt achtergelaten, en omdat zij geene ſecundaire ziekten te weeg brengt. De hoofdaanwijzingen dezer geneeswijze zijn ſterke koortshitte met eene drooge huid en zeer verſnelden polsſlag, waarom zij voornamelijk in gevaarlijke ſcharlakenkoortſen, in welke de opgenoemde verſchijnſelen in zoo hoogen graad worden waargenomen, en de warme en prikkelende behandeling zoo veel nadeel doet, met zulk een' gelukkigen uitſlag ſchijnt bekroond te zijn.

Het oordeel van beroemde mannen heeft over de waarde dezer verhandeling uitſpraak gedaan. Zij behoeft dus noch onzen lof, noch onze aanprijzing. Het gebrekkige in dezelve op te ſporen en te gispen, zou nutteloos en vermetel kunnen ſchijnen. Wij wenſchen haar in de handen onzer kundige vaderlandſche Geneesheeren, wier echte geest van waarneming, waardoor zij zich ook thans nog zoo zeer onderſcheiden, door voorzigtige ervaring voorgelicht, de bijzondere epidemiën, jaargetijden, ziekten, tijdperken, leeftijd, geſtellen enz. bepalen zal, waarin eene methode, wier aanwending zoo veel zorg vereischt, zonder vrees en met het meeste nut zal kunnen worden gebezigd. Zonder zulke naauwkeurigheid en naauwgezette oplettendheid toch is de Geneeskunst niets meer dan eene *phyſique expérimentale*, waarvan de mensch de ſpeelbal is; met dezelve kunnen de ſtoutſte methodes en gevaarlijkſte vergiften, in de hand van den kundigen Arts, werktuigen worden tot herſtelling van bijna hopelooze lijders.

Nieu-

Nieuwe Bijdrage tot de beſtrijding der Vaccine (,) behelzende de ontwikkeling van ſommige voorname punten en derzelver bevestiging door feiten, vervat in de wederlegging van onderſcheide (!) Recenſien en Tegenſchriften. Door ABRAHAM CAPADOSE, *Med. Doct. Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1824. *In gr. 8vo. XXVI*, 147 *Bl. f* 1-80.

Toen LEYDENSIS het eerſte ſtukje van CAPADOSE over de Vaccine beoordeelde, was het geenszins zijn oogmerk, den Schrijver te overtuigen en tot inkeer te brengen. Zulk eene poging zou ten hoogſte dwaas en nutteloos geweest zijn. Immers van tweeën één: *of* CAPADOSE is een huichelaar, en in dat geval kunnen wij hem door geene redeneringen verbeteren, daar hij, tegen beter weten aan, van den weg der waarheid is afgeweken; *of* hij is een dweeper, en dan houdt hij elk, die hem tegenſpreekt, voor een kind der duisternis. Wij bedoelden dus met ons toenmalig geſchrijf alleen het Publiek, en trachtten hetzelve op eene duidelijke en afdoende wijze met de gevoelens en leerſtellingen van CAPADOSE bekend te maken, en het dwaze en gevaarlijke daarvan voor een ieder, ook voor den eenvoudigen en ongeletterden, te ontwikkelen. Thans is er een antwoord van CAPADOSE op deze en andere Recenſiën in het licht verſchenen; en het doel, dat ons bij onze vroegere wederlegging bezielde, geeft ons van zelf den maatſtaf in de hand, dien wij nu te volgen hebben. Want, zoo als wij boven zeiden, wij hebben hier niet met den Schrijver, (die in dit ſtuk zijne onvergeeflijke dwaasheid, zoo mogelijk, nog verder gedreven heeft dan in het vorige) wij hebben alleen met het Publiek te doen. Dit laatſte, daarvan houden wij ons overtuigd, is thans volkomen ingelicht; en, zoo er ergens iemand, na al het gezegde, nog eenig gewigt aan CAPADOSE's redenen blijft hechten, voor zoo eenen zouden gewis alle onze *argumentatiën* even

even zoo goed als voor CAPADOSE zelv' verloren zijn. Wij hadden dus ongetwijfeld gezwegen, indien wij niet oordeelden, ons van deze gelegenheid te moeten bedienen, om den Schrijver ronduit te verklaren, dat geene nieuwe *bijdragen* of *toelichtingen* ons na dezen tot eenig antwoord hoegenaamd zullen uitlokken. Voor het overige zullen wij het bij het volgend proefje laten berusten, dat volkomen geschikt is, om den Schrijver in alle zijne verstandelijke waarde te doen kennen, en overtuigend te bewijzen, hoe geschikt hij is, om vooral als *Nederduitsch* Auteur op te treden:

Bl. 8, 9. „ Het derde door den Recensent gekozen „ voorbeeld begint met deze woorden:

„ Christen! waakt ende bidt!" hierop zegt de Re„ censent *in parenthesi* „ l. WAAK EN BID!" *foei! dat „ had* BILDERDIJK *u toch beter moeten leeren.* „ Op deeze ezelachtige betweeterij zou ik kunnen and„ woorden, dat zoo lang ik het Evangelie lezen kan in „ de gezegenden (!) Staten-Vertaling, die zoo zichtbaar „ de teekenen draagt van Gods goedkeuring, ja, niet dan „ onder het gedurig afsmeken van licht en kracht van boven „ ondernomen, voortgezet en voltooid werd, ik mij aan „ deze vertaling hoop te houden en dus voor als nog niet „ van sints (NB!) ben, (ook dan niet, wanneer ik een „ enkel persoon aanspreek) het slappe en nieuwmodische „ WAAK EN BID van den Recensent te gebruiken, in „ plaats van de krachtige uitdrukking WAAKT ENDE BIDT, „ nemende gaarne zulk eene (!) *Archaismus* voor mijne „ rekening." Enz. enz. *nam ohe jam satis est.*

Handboek der Aardrijkskunde, ten dienste van alle voorstanders dier wetenschap. Naar het oorspronkelijk plan van J. E. FABRI. *Hoogleeraar te Erlangen, enz. IIde Deel. Polen, de Oostenrijksche en Pruisische Monarchijen, en Duitschland. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8vo. 408 *Bl. f* 5-25.

Van het eerste deel dezes werks gaven wij in 1808, en

en dus nu zestien jaren geleden, verslag; dat deel zag toen, met onderscheidene bijvoegsels en aanmerkingen vermeerderd, en van de noodige kaarten, naar de nieuwste bepalingen, voorzien, het licht. De Heer VAN WIJK, ROELANDSZOON, had aan dat deel zijnen arbeid besteed; het vervolg bleef intusschen tot nu toe achter; natuurlijk, want hoeveel wisseling ondergingen, sinds dien tijd, en landen, en vorsten, en volken! en wie zegt ons zelfs nu nog, dat de staatkundige verdeeling der *Europesche* staten die vastheid en bestendigheid verkregen heeft, dat niet, zoo al niet wij, dan voor het minst onze kinderen, daarin nog wel aanmerkelijke veranderingen konden beleven? Sinds de uitgave van het eerste deel is het een en ander veranderd in het toen beschrevene, waarvan met een woord in bijvoegselen, achter dit tweede deel geplaatst, aanwijzing geschiedt. De voortzetting van het werk is thans in handen van onzen kundigen landgenoot N. G. VAN KAMPEN, die de beschrijving thans levert der landen, op den titel gemeld, en in het volgend deel *Zwitserland*, de *Nederlanden*, met *Luxemburg*, *Frankrijk*, *Spanje*, *Portugal*, en, zoo mogelijk, ook *Italië*, belooft. Ook bij dit deel zijn de noodige kaarten, welke mede afzonderlijk in losse bladen te bekomen zijn; dezelve zijn naauwkeurig en duidelijk, volgens de nieuwste bepalingen, bearbeid. De taak van den Heer VAN KAMPEN was zwaarder dan die van zijnen voorganger, en hij moest andere en nieuwere bronnen raadplegen. „Ik begreep," zegt hij, „niet slechts de orde van FABRI, maar ook dezen Aardrijkskundigen zelven, bij de groote veranderingen, in *Europa* voorgevallen, geheel te moeten verlaten. Was toch in de landen, die het eerste deel behandelt, de oude orde van zaken meerendeels behouden, het midden van *Europa* heeft daarentegen de grootste veranderingen ondergaan. *Pruisen* is niet meer, wat het in den aanvang der Eeuw, — nog minder, wat het vóór tien jaren was; voor deszelfs verlies van *Warschau*, *Anspach* en *Baireuth* heeft het aan den *Rhijn* ruime vergoeding erlangd. *Polen* is, met verlies

lies van *Litthauwen* en *Poſen*, tot een klein Koningrijk zamengekrompen; maar vóór veertien jaren was het uit de rij der Volken geſchrapt, en beſtond ſedert eenigen tijd onder den zedigen naam van *Hertogdom* (daarna *Groothertogdom*) *Warſchau*. *Oostenrijk* heeft zich meester gemaakt van Noordelijk *Italië*, en, volgens oude aanſpraken, *Milaan* terug bekomen; volgens nieuwe, de Republieken *Venetië* en *Raguſa* daarbij gevoegd; terwijl het alle deszelfs andere bezittingen (behalve het afgelegen *België*, *Falkenſtein*, en het eerst in 1795 ingenomene *West-Gallicië*) heeft terug erlangd. In de andere *Duitſche* Staten zijn mede de gewigtigſte verſchikkingen, ruilingen enz. voorgevallen. In plaats der geestelijke Keurvorſten, Vorſten (Biſchoppen) en Abten, die nog in 1802 een gedeelte des *Duitſchen* Staatsligchaams uitmaakten, ziet men aldaar thans (behalve *Pruiſſen* en *Oostenrijk*) vier Koningen, benevens verſcheidene Grootheregen, die zich van dien geestelijken buit hebben meester gemaakt, en daarin door verdragen bevestigd zijn. Een dier Koningen, echter, (*Sakſen*) is ſlechts half zoo magtig, als toen hij Keurvorst was; de andere helft zijns lands bezit *Pruiſſen*. *Wurtemberg* en *Beijeren* zijn daarentegen wel ter helfte, *Baden* meer dan ter helfte vergroot. Het *Duitſche* Staatsligchaam zelve beſtaat niet meer als *Rijk*, maar als *Verbond*, waar *Oostenrijk* voorzitter, en benevens *Pruiſſen* verreweg de magtigſte en meest invloed hebbende Staat is. Staten en landſtreken zijn ook in bevolking, nijverheid, rijkdom enz. niet meer, hetgeen zij nog vóór 20 jaren waren: de oorlogsgebeurtenisſen, en vooral het *Continentale* ſtelſel, hebben de bronnen van beſtaan op vele plaatſen veranderd, den handel verlegd, nieuwe fabrijken doen aanleggen, enz. Het kwam mij dus allezins geſchikter voor, ten einde den Lezer geene verouderde berigten te geven, liever de nieuwſte Aardrijkskundigen, eenen STEIN, CANNABICH, HASSEL enz. te raadplegen, dezelve echter ook met vroegere berigten (waarbij vooral de oude, maar zeer naauwkeurige BUSCHING niet moest vergeten worden)

te

te vergelijken, en berigten uit nieuwere Reis- en andere beſchrijvers, die mij ter hand kwamen, daarin te vlechten." Eenige der voornaamſten en door hem geraadpleegden noemt hij hier nu op, daar hij het noodeloos achtte, zijne bronnen telkens aan den voet der bladzijden aan te wijzen; trouwens dit vooraf gezegde, en de bekende naauwkeurigheid en zaakkennis van den Heer VAN KAMPEN, zijn ook genoegzame waarborg.

Wederom vinden wij hier bij elk land eene aanwijzing der beste van hetzelve voorhanden zijnde kaarten; geheel de behandeling is ook aan de vroegere gelijk, en heeft denzelfden rijkdom en dezelfde beknoptheid. Wij gaven daarvan bij het vorige deel eene proeve, waarvan wij ons nu onthouden. Nu ook is er over verkeerde *interpunctuatie*, of over *Germanismen*, geene reden van klagt; en wij eindigen onze aanmelding met den wensch, dat het den Heere VAN KAMPEN noch aan genoegzame aanmoediging, noch aan lust en tijd, ter voortzetting van dezen moeijelijken, maar nuttigen arbeid, zal ontbreken.

Muſeum van beroemde Protestanten, of Karakterſchetſen en geſchied- en letterkundige Berigten van de, zich in de Geſchiedenis van de Hervorming en het Protestantendom het meest onderſcheiden hebbende, perſonen. Oorſpronkelijk in het Fransch zamengeſteld door onderſcheidene Geleerden, en in het licht gegeven door G. T. DOIN. *Iſte Deel, 1ſte en 2de Afdeeling. Te Amſterdam, bij* J. G. Bentinck. 1823. *In gr.* 8vo. *Te zamen XVI, 532 Bl. f* 5-1

Dit is een fraai werk, met welks overbrenging in onze taal een ware dienst aan het lezend publiek geſchiedde. Het vereenigt den onderhoudenden toon der geſchiedenis met de belangrijkſte kundigheden, die van den godsdienst, van den mensch en het voorname beloop der zaken, welke aan de tegenwoordige inrigtingen, in kerk en ſtaat,

den oorſprong gaven. Daar het de orde van den tijd, bij zijne ſchetſen, volgt, kan het bijna als eene geſchiedenis der hervorming worden aangemerkt, in welke zelfs de herhalingen, uit de bewerking der onderſcheidene artikels door verſchillende ſchrijvers ontſtaande, niet grootelijks hinderen, en, van den anderen kant, bijna geene zoodanige gapingen gevonden worden, als het algemeene overzigt zouden moeten beletten.

Voorop gaat eene welgeſchrevene inleiding, waarin de veranderingen en verbasteringen, in de Christenkerk ontſtaan, uit den aard der zaak en de omſtandigheden afgeleid, en met vele onpartijdigheid beſchouwd en beoordeeld worden, met dien gevolge echter, dat het tegengaan en beſtrijden, in later tijd, als niet min natuurlijk en noodzakelijk voorkomt.

In de eerstvolgende afdeeling, de namen van ARNOLD VAN BRESCIA, PETRUS WALDO en JOAN WICLEF ten opſchrift hebbende, vinden wij de ontwikkelingen van de eerſte ſporen eener andere, dan de algemeene denkwijze; ſporen, welke zich letterlijk in de onheugelijke oudheid verliezen, ſchoon de genoemde mannen die eerst verder over de aarde verſpreidden, en, deze pogende te hervormen, wel het ſlagtoffer van hunnen ijver werden, maar niet zonder belangrijke indrukken na te laten. Hiertoe droeg ook de ontkiemende letterkunde in de twaalfde eeuw bij. En DANTE en PETRARCA (wier beelden in ſteendruk, met dat van WICLEF, deze afdeeling verſieren) worden ons, nevens BOCCACIO, als beſtrijders van het misbruikt gezag enz. der Roomſche kerk, teffens bekend gemaakt. Niemand zal eene groote belangrijkheid aan dit hoofdſtuk onzeggen. — Thans volgt JOANNES HUSS, de uitbreider van bijna gelijke gevoelens, als WICLEF in *Engeland* gepredikt had, in zijn vaderland, *Boheme;* desgelijks afgebeeld. Voorts zijn vriend en ambtgenoot, HIERONYMUS VAN PRAAG. Dan JOAN ZISKA, de moedige aanvoerder der *Huſiten*. En eindelijk MARTINUS LUTHERUS; gevolgd door ULRICH VAN HUTTEN, die met pen en degen beide

de

de zaak der hervorming voorſtond; als ook de *Sakſiſche* Keurvorst FREDERIK DE WIJZE, LUTHER's groote beſchermer (allen afgebeeld).

Hierna vinden wij, in den tweeden band, MARTINUS BUCER (BUCERUS), een' min bekenden, maar uitnemenden medewerker tot hetzelfde einde, — den edelen ZWINGLIUS, in meer dan éénen zin de eerſte, ja het voorbeeld, der hervormers te noemen, — FILIP, Landgraaf van *Heſſen*, zoo bekend door zijn dubbel huwelijk, en de moeite, welke deze zaak den hervormeren baarde, — PHILIPPUS MELANCHTON, dien uitmuntenden geleerde, dien braven mensch en onſchatbaren vriend van den grooten hervormer, — JAN DE STANDVASTIGE, Keurvorst van *Sakſen*, waardigen broeder en opvolger des wijzen FREDERIKS, — JOHANNES SLEIDANUS, geſchiedſchrijver der hervorming, — JOHAN FREDERIK DE EDELMOEDIGE, zoon van evengenoemden FREDERIK, en, na zijn' oom, deszelfs opvolger in den *Ernestijnſchen* tak van het *Sakſiſche* huis, — MAURITS, tot den anderen tak behoorende, en eerst zoo noodlottig, daarna zoo belangrijk, voor de godsdienſtige vrijheid. Van deze allen, ſedert WICLEF, vinden wij de fraaije, geſteendrukte portretten.

Bij den aanvang betuigden wij ons genoegen over deze welgeſchrevene en uitnemend aaneengeſchakelde levensſchetſen, die ons ook niet bijzonder onevenredig ten aanzien der uitvoerigheid, vergeleken met het belang van elk onderwerp, zijn voorgekomen, noch zoo verſchillend in geest en toon, als van onderſcheidene bewerkers ligt te vreezen ware geweest. Wij ſchreven aan dezelve ook geene geringe mate van volledigheid, ten aanzien van het geheel, en van onpartijdigheid, toe. Dit echter willen wij zoo niet verſtaan hebben, dat wij zonder aanmerkingen daarop zouden zijn. Integendeel, ons *Nederland* ſchijnt, als wieg en bakermat van zeer vroege heldere begrippen, veel te zeer in de ſchaduw te zijn geplaatst. Ieder weet, wat inzonderheid de geleerde YPEY hieromtrent heeft te berde gebragt. En zou het ook niet eene plaats in de

geſchiedenis van de worſteling der godsdienſtige vrijheid verdienen, wat WIARDA van de *Vriezen* in zeer vroege eeuwen verhaalt, dat ze geene ongehuwde priesters duldden, en geene tienden of andere gedwongene ſchattingen aan hooge of lage geestelijkheid verkozen te betalen? Althans onze ERASMUS (zoo hij dan al geenen rang, als Protestant, in deze galerij kon verkrijgen) had ten minſte met eerbied vermeld en behandeld moeten zijn geworden, als die, inderdaad, het ei geleid had, dat LUTHER uitbroedde. En het is daar zoo verre af, dat hij ſlechts genoemd ſchijnt te worden, om, als eene ſchaduwzijde op het groote tafereel, den moed en de opregtheid der hervormers des te meer te doen uitkomen, ja, bijna zouden wij zeggen, om hem te lasteren, en verre beneden eenen onrustigen HUTTEN te plaatſen. Hoe weinig moet men de geſchiedenis van ERASMUS kennen, of met onpartijdigheid en oplettendheid beſchouwd hebben, om zoo over hem te ſpreken; over hem, die met de eene hand den geeſel der ſatyre tegen de domheid en dweeperij zwaaide, en met de andere het brood des levens, het zuivere woord van God, aan alle hongerigen naar de geregtigheid zoo overvloedig uitreikte! Het is waar, hij voegde zich niet bij de dadelijke aanranders der kerkeörde; hij keurde die openbare ſcheuring niet goed, en gevoelde voor zich geenen lust, om de rol eens martelaars te ſpelen. Maar, laat het van achteren al bewezen zijn, dat die geweldige breuk onvermijdelijk, en veel rijker in goede dan in kwade gevolgen is geweest; was dat ook van voren met zekerheid te berekenen? kon men daaromtrent niet ter goeder trouwe verſchillen? en handelde men, in dit geval, ſlecht, met ondershands, zoo veel mogelijk, voor waarheid en vrede beide te werken? Immers, dat ERASMUS zich onder de vervolgers, het zij van HUTTEN, het zij inzonderheid van MELANCHTON, zou geſchaard hebben, gelijk hier wordt te kennen gegeven, is er zoo verre af, dat, na de verwijdering tusſchen ERASMUS en LUTHER, door des laatſten onbezadigd antwoord op zijne verhandeling *de Libero Ar-*

Arbitrio te weeg gebragt, nog briefwisseling met MELANCHTON bleef bestaan, die hem verzocht, toch voor de Evangelischen te *blijven* werken. Wij willen, hiertegen, niets onttrekken aan de verdienste van LUTHER. Zoo de hervorming dien gang moest nemen, welken zij genomen heeft, dan was hij ligt niet te ontberen. Maar een beminnelijk mensch blijft hij voor ons niet, wanneer wij zijn gedrag in den twist met ZWINGLI, door de uitgaaf der oorspronkelijke brieven van den *Wageningschen* predikant MUNTING, nu vóór eenigen tijd vooral onder ons kenbaar geworden, gadeslaan. En hoe zeer men zulke gebreken ook in de schaduw van zijne heldengrootheid, van zijne reusachtige taak en nog ruwen leeftijd wil stellen; ja hoe zeer wij met VAN DER PALM ongenegen zijn, de zuiverheid van beginselen en gevoelens in eenigen Godsheld naar onze eigene bekrompenheid af te meten; noch het eene begrip, noch het andere mag toch overdreven worden, vooral wanneer de eer eens derden daarbij lijden zou. Van den goeden MELANCHTON jammert het ons inderdaad, hier te moeten vernemen, dat hij de ketterstraf van SERVEET heeft goedgekeurd. Dat, verbeelden wij ons, had ERASMUS nooit gedaan, zoo min als de edele *Zwitser*, die ons hierdoor bijna eeniglijk overblijft, om hem eene onbepaalde hoogachting te schenken.

Deze aanmerking vorderde liefde tot waarheid en vaderland van ons. Na dezelve willen wij ons bij zaken van minder belang niet ophouden. Deze nog maar alleen. De Doopsgezinden komen hier wederom voor, als afstammelingen van de Wederdoopers. Welke grond bestaat er toch voor dit gevoelen? Is dan de *doop der bejaarden* zulk een wonderlijk gebruik, zulk een zeldzaam begrip, dat hetzelve maar bij één' mensch, bij éénen aanhang kon bestaan? Of is de afkeer van wapenen en regeringsposten, bij de volgers van MENNO terstond in gebruik, met de denkwijze van *Munsters* overweldigers en tirannen, hunne zedigheid en stille deugd met de losbandigheid van dezen zelfs overeen te brengen? Men weet, on-

ze jongſte geſchiedſchrijvers ſlaan eenen gansch anderen weg in; zij doen deze gezindte van de *Waldenzen*, ligt de alleroudſte onroomſchen, afſtammen. — Kon de ſchrijver van het voorberigt *Aan den Nederlandſchen Lezer*, die de pen zoo wèl weet te voeren, en de eer zijns vaderlands, als een voornaam tooneel van vrije en edele godsdienstgezindheden in het algemeen, ook na genoeg aan het harte ligt, goedvinden, bij het volgend deel, door een aanhangſel of dergelijke, dit een en ander nog eenigzins te herſtellen, onze bedenkingen zouden ligt geheel wegvallen. Buitendien moeten zij niemand terughouden, zich het belangrijk, aangenaam, welgeſchreven en welvertaald boek aan te ſchaffen. Wij prijzen het van ganſcher harte, en zeggen: bij een ſchoon aangezigt moet men op een enkel vlekje niet blijven ſtaren.

Reize naar Brazilië, in de jaren 1815 *tot* 1817, *door* MAXIMILIAAN, *Prins van Wied-Neuwied. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. IIde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1823. *In gr.* 8vo. 416 *Bl. f* 4-:

In het XIVde Nommer der *Letteroefeningen* voor 1822 gaven wij een verſlag van het eerſte Deel dezes werks, hetwelk in de tegenwoordige tijden, nu *Brazilië* in de ſtaatkundige wereld eene zelfſtandige rol ſchijnt te zullen ſpelen, van dubbel belang is. Wij verzelden den Reiziger toen tot de rivier *Belmonte* in het Kapiteinſchap van *Bahia*, alwaar hij kennis bekwam aan de bevredigde (niet beſchaafde) *Indianen* uit den volksſtam der *Botocoedos*. Van deze merkwaardige Natie, eene der aanzienlijkſte in de nabijheid der nog grootendeels onafhankelijke zeekust, geeft hij in het begin van dit Deel een naauwkeurig verſlag, hetwelk voor den vriend der Volkenkunde van belang is. Wij zien hier den lagen trap, op welken de *Zuid-Amerikaanſche* inboorlingen nog in de rij der wezens ſtaan, in zoo verre hunne *ontwikkeling* aangaat; terwijl

wijl nogtans een gelijke *aanleg* tot de hoogere menschheid blijkt uit hunne vaardigheid in alles, wat betrekking heeft tot verkrijging van hun voedsel, of de verdediging tegen hunne vijanden. Nog meer: „ hunne geestvermogens „ worden door de ruwste zinnelijkheid onderdrukt; maar „ men heeft dikwerf gelegenheid, de verstandigste oor„ deelvellingen, en zelfs geestigheid, bij hen op te merken. „ Diegenen, welke men onder de Blanken brengt, mer„ ken naauwkeurig op alles, wat zij zien, bootsen, het„ geen hun belagchelijk voorkomt, met zeer boertige ge„ baren en zoo treffend na, dat niemand hun gebaren„ spel kan miskennen. Even zoo begrijpen zij ligt en „ verkrijgen spoedig menige kunstbekwaamheden, als dan„ sen, muzijk, enz. Maar noch door zedelijke beginse„ len voorgelicht, noch door wetten binnen de palen der „ burgerlijke orde gehouden, volgen deze ruwe Wilden „ hun *instinct* en hunne zinnelijkheid, even als het wild „ in de bosschen. De ruwe, onbeteugelde uitbarstingen „ der driften, vooral van wraak- en ijverzucht, zijn bij „ hen des te vreesselijker, naar mate zij spoediger opko„ men." (Bl. 17.) De zedelijkheid ligt bij deze Wilden (dien naam verdienen de *Botocoedos* ten volle) dus geheel bedolven onder het gewigt der zinnelijkheid, welke daarentegen bij hen onbepaald heerscht, en waardoor het *dierlijke* gedeelte van hun bestaan boven vele meer beschaafde Natiën uitmunt. Zij moeten de onderscheidene Volken aan hun voetspoor kunnen erkennen, en den vijand door den reuk bespeuren. Hun eetlust is onbepaald, en gedurende den maaltijd zijn zij voor al het andere doof en blind. Doch hoe veel spoediger zouden ook deze ongelukkigen zich verheffen uit hunnen toestand, die slechts weinig boven de dieren vooruit heeft, indien de *Europeanen*, die zich in hun midden gevestigd hebben, iets doen wilden voor hunne beschaving en verlichting! Dit is echter, helaas! het geval niet. Integendeel, volgens onzen Reiziger, (bl. 59) gaat de wreedheid der soldaten, die hen verraderlijk aanvallen, dikwijls alle denkbeeld te boven. Bij een' der laatste aanvallen, waarvan hij hoorde, kliefde

een dier onwaardige *Europeanen* eener vrouwe den ſchedel met het hakmes, en kwetſte met denzelfden houw het kleine kind op haren rug in het hoofd! En toch zouden zij met goedhartigheid, ja ſlechts door rijkelijk voedſel, zoo wèl te winnen zijn; zoo als blijkt uit hun vreedzaam gedrag aan de *Belmonte*-rivier, in tegenoverſtelling tegen dat hunner vervolgde landgenooten aan de rivier *Doce*. Eene goede behandeling vergeten zij niet ligt. Voor een' ſlok brandewijn en een weinig meel gaan zij, in weerwil hunner natuurlijke traagheid, een' geheelen dag met den *Europeaan* op de jagt. Hunne gezondheid, door eenvoudige leefwijze en een geſtadig verblijf in de opene lucht gehard, is doorgaans vast. Van het verfoeijelijk eten van menſchenvleesch kan de Prins hen niet vrijſpreken; maar beweert, dat zulks meer uit wraakzucht tegen hunne vijanden ontſtaat, dan uit gulzigheid. — Voorts treffen wij hier, bij gelegenheid van hun voedſel, kleeding en wapenen (groote bogen en pijlen), de beſchrijving aan van verſcheidene voortbrengſelen dezer bosſchen.

De Prins reisde van de *Belmonte* noordwaarts op naar den mond der *Eiland*-rivier (*Rio dos Ilheos*): telkens ſtreelden hooge bosſchen zijn oog, en prikkelden zijne zucht tot onderzoek dezer plantenwereld, waarbij het rijkſte *Europeſche* landſchap in overvloed van gewasſen ſlechts een' ſchralen oogst oplevert. Hier zwerven de *Patachos*- en meer binnenwaarts de *Camacan-Indianen*, die gedeeltelijk in gehuchten wonen, en den landbouw beoefenen; in ſommige dier dorpjes heeft men nog nooit een' Blanke gezien. Het fraaije vignet op den titel behelst eene bijeenkomst met twee perſonen van dezen volksſtam, in een zeer rijk landſchap, door eenige inlandſche dieren en vogels verfraaid. De weg ging nu niet meer langs de kust, maar landwaarts in naar het gebergte (*Sertam*); en naar mate men hooger op kwam, werd het houtgewas kleiner, en daalde allengs tot middelbare en lagere boomgroepen (*Catinga* en *Carrako*) af. Het bosch wordt ook lichter, en men bereikt eindelijk eene hooge, meerendeels enkel met gras bewaſſene vlakte, die zich ver-

verre in de binnenlanden uitſtrekt, en den algemeenen naam van *Campos* (*Campos Geraës*) draagt. Belangrijk en onderhoudend is het tafereel van de half verwilderde bewoners dezer vlakte (*Vaqueiros*), gedeeltelijk van *Europeſche* afkomst, gedeeltelijk van het *Negerras*, die zich genéren van de vangst der talloozen runderen en paarden, welke hier grazen, en rundvleesch tot éénig voedſel, gelijk leder tot éénige kleedingsſtof, bezigen. Hier is de lucht wel eens koel en veeltijds winderig, doch kan ook brandend heet zijn; maar het klimaat is veel drooger dan aan de kust, en hinderde dus onzen Reiziger, die aan het laatstgemelde reeds gewoon was geworden. De droogte ontbladert het geboomte, en zelfs vorst is geene groote zeldzaamheid. Zonderling is de gedaante dezer landſtreek, die geheel van de kust verſchillende dierſoorten voedt, waaronder zich vooral moerasvogels in de meren of poelen bevinden. Andere vogels grazen in vrede tusſchen de runderkudden. „ Men meent eene aanhoudende „ vlakte voor zich te hebben, en ſtaat plotſelijk aan een „ ſmal, diep ingekorven dal, hoort in de diepte eene beek „ ruiſchen, en ziet op de toppen der woudboomen neder, „ welke, met menigvuldige bloemen veelkleurig getooid, hare „ boorden bepalen." (Bl. 220.) De Schrijver vergelijkt deze vlakte met de *Llanos* aan den *Orinoco*, de *Pampas* der *Plata*-rivier, en de *Steppen* der oude wereld. Hier zwerft de *Amerikaanſche* ſtruisvogel (*Ema*), de paar aan paar zeer ſnel loopende vogel *Ceriema*. Hier is de *Amerikaanſche* panter of once een ſterk en gevaarlijk roofdier, hetwelk aan drie jagers werks genoeg geeft, en dus geheel niet zoo zwak en lafhartig is, als ſommigen de *Amerikaanſche* roofdieren uit het kattengeſlacht wel voorſtellen. — De gezondheid des Schrijvers vereischte gebiedend verandering van lucht; hij verliet dus de opene velden, trok noordoostwaarts, eerst door de lagere en lichtere bosſchen, vervolgens weder door de hoogere wouden zeewaarts. Op dezen weg trof hij weder *Camacans* aan, die zich echter meer dan hunne broederen aan *Europeſche* beſchaving, althans vaste woonplaatſen, hebben gewend, en gedeeltelijk het Christendom, in naam, hebben aangenomen.

Naarmate men de bergvlakte verlaat, wordt het land hobbelig, en wisſelt af met heuvels en dalen, geboomte en weilanden. Weinige zijn de bewoners; doch onder dezen vond de Prins een zeer merkwaardig karakter, — den zesentachtig-

jarigen en nog geheel vluggen grijsaard DA COSTA, die zeventig jaren te voren *Portugal* had verlaten, zich in deze eenzame wildernisſen neêrgelaten, en, na gedurigen ſtrijd met de Wilden en roofdieren, dien hij met ongeloofelijken moed en volharding gevoerd had, het land had ontgonnen, met verſcheidene nuttige gewasſen beplant en met rundvee bezet, waarvoor hem de *Portugeſche* Regering ... den Kolonelstitel ſchonk. — Eene zware regenbui teisterde de reizigers ontzettend: deze plasregens zijn in *Brazilië* allergeweldigst; in éénen nacht maken zij ſoms kleine beken tot gevaarlijke vloeden. Een misverſtand deed den reiziger in het kleine plaatsje (*Arrayal*) *Lage* voor *Engelschman*, of *Amerikaan*, aanzien, en, als betrokken in den opſtand van *Pernambucco*, die kort te voren was uitgebroken, gevangen nemen. Hierdoor werd zijn reisplan geſtoord, en hij onder allerlei onbeſchoftheden (waarop zijn laatſte geleider, Kapt. DA COSTA FARIA, eene eervolle uitzondering maakte) naar het vlek *Nazareth* gebragt, doch hier, op last des Gouverneurs van *Bahia*, in vrijheid geſteld. Van *Nazareth* vertrok hij, over de *Allerheiligen*-baai, naar die groote en volkrijke ſtad, oudtijds de Hoofd- en nog de tweede ſtad van *Brazilië*, en keerde, na een kort verblijf in dezelve, op een *Portugeesch* ſchip naar *Europa* terug. Belangrijk is het verſlag van de ſchoone baai en de ſtad, wier hoofddeel op een' berg ligt, aan wiens voet in de benedenſtad de winkels en pakhuizen der kooplieden ſtaan. (De Vertaler heeft in eene noot de heldendaden der *Nederlanderen* in deze baai vermeld, en eenige berigten van *Pernambucco* gegeven, hetwelk de Schrijver ſlechts voorbijvoer.) Van *Liſſabon*, waar men aan wal kwam, worden eenige berigten gegeven. Op eene *Engelſche* pakketboot ging de reis vervolgens naar *Falmouth*, en door *Engeland* heen, over *Londen*, naar *Ostende*. — Drie aanhangſels maken ons bekend met de manier, om in *Brazilië* natuurkundige reizen te doen, en geven berigten nopens de volkstalen der inboorlingen van *Brazilië*, bepaaldelijk die der *Botocoedos*, (een doorwrocht ſtuk van den Heer GÖTTLING, opgemaakt uit geſprekken met den jongen *Botocoedo* QUARCK, door den Prins naar *Europa* medegebragt, en waaruit ook voor de algemeene taalkunde het een en ander te leeren is) taalproeven, door den Vertaler zeer bekort, van de *Botocoedos*, *Machacaris*, *Patachos*, *Malalis*, *Maconis*, *Camacan-Indianen*, (zeer uiteenloopend, hoewel deze volkjes aan elkander grenzen:

zen: dit zonderling verschijnsel, weet men, is in geheel *Zuid-Amerika* het geval) en eindelijk berigten wegens den schedel van eenen *Botocoedo*, door den Hoogleeraar BLUMENBACH aan den Schrijver gezonden. — De afbeelding des Reizigers verfiert den titel.

Wij gelooven den Lezer geenen ondienst te doen, met bij deze gelegenheid de latere onderzoekingen van geleerde Reizigers in *Brazilië*, na de reis des Prinsen gedaan, met een enkel woord aan te stippen. De *Beijersche* Reizigers SPIX en MARTIUS hebben eene reis meer binnenwaarts in dit groote land ondernomen, *St. Paulo* en het mijngewest (*Minas Geraës*) bezocht, zijn daarop nog meer westwaarts ingedrongen, en moeten op de groote Rivier, na eene scheepvaart door nog bijna onbekende gewesten tot aan *Para*, geheel ten noordwesten aan de *Amazonen*-rivier, zijn aangekomen. Het tweede Deel hunner voor de volken- en natuurkennis belangrijke reis is nog niet verschenen. De *Franschman* ST. HILAIRE heeft ook *Minas Geraës* en *St. Paulo* doorreisd, en zich vandaar zuidwaarts gewend naar *Rio Grande del Scil*, ja hij is doorgedrongen tot op de grenzen van *Rio de la Plata*, en heeft vele natuurkundige ontdekkingen gedaan, onder anderen, dat het *suikerries* in *Zuid-Amerika* op den 30sten graad zuiderbreedte ophoudt, terwijl de grenzen van den *palmboom* zich tot den 34 en 35sten graad uitstrekken. Een *Oostenrijksch* Reiziger, die zich nog langer in *Brazilië* heeft opgehouden, moet grootendeels denzelfden weg hebben ingeslagen als zijne *Beijersche* landgenooten, en heeft ook de binnenlanden tot aan *Para* bezocht. De achtereenvolgende bekendmaking dezer reizen moet de berigten des Prinsen van *Neuwied*, die reeds zoo belangrijk zijn voor den beschouwer der Natuur in hare oorspronkelijke gedaante, aanvullen, en dat hoogstmerkwaardige land, thans een van de grootste Rijken der wereld, doen kennen aan de *Europesche* Natuuronderzoekers, Aardrijkskundigen en Speculanten, die daarbij allen groot belang hebben.

Das Grab, ein didaktisches Gedicht von R. FEITH, und zwei Oden von J. KINKER, frei aus dem Holländischen übersetzt, durch P. J. L. VON EICHSTORFF, Lt. der Artillerie in Königl. Niederländischen Diensten. Zutphen, bey *H. C. A. Thieme.* 1821. XVIII, 113 S. *f* 1 - 50.

Wij kondigen deze vertaling een weinig laat aan; doch twee

twee omſtandigheden maken ons deze aankondiging tot behoefte, terwijl zij tevens het belang derzelve, zoo wij hopen, voor den lezer verhoogen zullen. Immers, aan den eenen kant, is de edele Dichter van het *Graf*, de Zanger van waren Godsdienst, Vrijheid en Vaderland, van echte deugd en menſchelijkheid, ons voor deze wereld onttrokken, om in hoogere gewesten die Idealen, welke hij hier zoo beminde en najaagde, nader te komen. Het moet aan alle zijne vereerders en hoogſchatters — en deze waren er zoo velen in *Nederland*, als oud-vaderlandſche deugd en godsvrucht huldigden — aangenaam zijn, dat wij eene overzetting van een zijner meesterſtukken in de taal van diegene onzer naburen, welke met de onze in den geest het naaste verwant is, kunnen aankondigen; en deze vermelding doen wij met te meer genoegen, daar zij het oorſpronkelijke geheel niet onwaardig is, en daar wij, ten andere, den Dichter dezer vertaling in perſoon hebben mogen leeren kennen. Onbegrijpelijk was ons genoegen, in dezen edelen *Duitſcher*, die de beminnelijkſte zeden en het beste hart met brandende zucht voor de Letteren, in 't bijzonder voor *onze* Letteren, vereenigt, iemand te vinden, welke zich noch door eenen ſtand, doorgaans weinig geſtemd, om de fijnere ſchoonheden der poëzij te gevoelen, althans te beoefenen, noch door het heerſchende vooroordeel zijner Natie ten aanzien der onze, heeft laten weêrhouden, om de *Nederlandſche* Dichtkunst in *Hoogduitſche* verzen na te volgen. De Heer VON EICHSTORFF, door de edele geestdrift van 1815 tot het Krijgsmansberoep weggeſleept, beſteedt de vele ledige uren, welke de Vrede hem ſchenkt, in den edelen dienst der Muze; niet der losſe, luchtige Zangſter, welke ſlechts het wufte zingenot huldigt en verheerlijkt; maar van die ernſtige, heilige Zanggodin, welke met de hoogere gevoelens der ziele, de edelſte gewaarwordingen der menschheid in een onafſcheidelijk verband ſtaat, — de Zanggodin, welke ook op onzen tegenwoordigen *Parnasſus* voorzit, en onze Dichters bij voorkeur bezielt. Na zich onze taal, in eene mate, welke wij bij weinige zijner landgenooten hebben aangetroffen, te hebben eigen gemaakt, heeft hij tot poëtiſche navolging drie ſtukken gekozen, welke, hoezeer in onderſcheidenen toon, tot de beste onzer hedendaagſche gewrochten behooren; het *Graf* van FEITH, en de *Toonkunst* van HAYDN, benevens de *Dichtkunst*, door KINKER. KINKER toch was de leermeester des

Hee-

Heeren VON EICHSTORFF, die, te *Luik* in bezetting liggende, aldaar onder dien wijsgeerigen Dichter ſmaak heeft bekomen voor de *Nederduitſche* poëzij. — Vooraf gaat eene uitmuntende Opdragt aan zijne Moeder, blijkbaar uit het hart geſtroomd, vol gevoel, en geheel in den toon van FEITH, vooral in dien van het *Graf*. De maat heeft ons ongemeen bevallen: het zijn zesregelige coupletten, waarvan de eerſte en derde, tweede en vierde, en de twee laatſte regels op elkander rijmen; dus twee regels korter, dan de *ſtanzas* der *Italianen*. De Dichter is hierin zoo gelukkig, dat wij hem wel durven aanmoedigen, er zich verder in te oefenen.

Het *Graf* zelve is in *Alexandrijnen* vertaald. Men weet, dat deze maat bij de *Duitſchers* in een' kwaden naam ſtaat, en ſedert omtrent zestig jaren geheel verbannen is. De Schrijver verdedigt zich daaromtrent in zijne lezenswaardige Voorrede, en zegt te gelijk, dat hij, op het voetſpoor der *Nederlanders*, de eentoonigheid dezer maat in zijne moedertaal door meerdere afwisſeling en verſchil van rust heeft zoeken weg te nemen. Over 't algemeen komt de vertaling ons vloeijend en gelukkig voor. Nu en dan wijkt zekerlijk de zin wel eens af, en heeft de Overzetter de kracht van het oorſpronkelijke niet bereikt; doch op veel meer andere plaatſen is de zin zeer gelukkig wedergegeven. Geven wij van een en ander eenige proeven.

FEITH:

Zoo is de ſtille rust voor eeuwig de aarde ontvloden?
Zoo woont zij nergens meer, dan in 't verblijf der dooden?
o Matte pelgrim! zink, zink vrolijk dan ter rust;
Gij dooldet reeds te lang aan deze levenskust.

VON EICHSTORFF:

So ist auf ewig denn die Ruh' der Erd' entſchwunden?
So wird ſie nirgends, als im Todtenreich, gefunden?
O matter Pilger! ſink, ſink fröhlich denn zur Ruh';
Schon lang genug eilst *du dem beſſern Leben zu.*

Men zal niet ontkennen, dat de drie eerſte regels goed zijn overgebragt; doch min geſlaagd is de vierde. Een pelgrim, die zwerft of *dooit op eene kust*, is geheel iets anders, en past veel beter in het denkbeeld van eenen *naar rust zoe-*

ken-

kenden, hetwelk in beide, het oorſpronkelijke en de vertaling, heerscht, dan iemand, die *een beter leven te gemoet ſnelt*. Waarom zou deze naar rust zoeken? Integendeel, hoe meer ſpoed hij maakt, hoe eer hij zijn oogwit bereikt. Men begrijpt, dat wij ſlechts van het beeld, als beeld, ſpreken. — De Vertaler verwisſelt ſoms niet ongelukkig het eene beeld met het andere.

De plaats: *o eenzaam kerkhof!* enz. vinden wij zeer gelukkig overgebragt: in plaats der beide regels:

Hier drijven de Eeuwen met haar ſchande en leed voorbij,
En 't zwart geſchiedverhaal beſtaat niet meer voor mij.

zegt VON RICHSTORFF:

Kein Haſs, kein Neid durchdringt des Grabes dunkle Nacht;
An ſeiner Pforte bricht der Leidenſchaften Macht!

Eenige verzen later ſchijnt een kleine misſlag te ſchuilen:

De Wagen, wien ik vaak mijn lijdend hart vertrouwde,

wordt vertaald door:

Die Wage, der ich oft den ſtillen Schmerz vertraute.

De *Wagen*, dit helderſtonkerende en daarom hier zoo juist gebezigde geſtarnte van den *grooten Beer*, wordt hier, minder gepast, met de *Weegſchaal* verwisſeld, vooral daar het vers even goed zou gebleven zijn met te zetten: *Der Wagen, dem* enz.

Fraai is de vertaling der plaats, ook nog in den eerſten zang (bl. 18):

Dweep, dweep niet, eedle ziel! enz.

Ons beſtek gedoogt niet, die geheele plaats mede te deelen; ſlechts een paar regels ter proeve:

Het zwart geſchiedverhaal van ieder volk der aard'
Houdt de uitkomst, die u toeft, op ieder blad bewaard.

Ach! das Gedächtniſsbuch von jedem Volke ſpricht,
WIE MANCHE TUGEND AN DER STEILEN KLIPPE BRICHT.

Nader houdt de Vertaler zich in het volgende aan zijn origineel:

Hoe!

Hoe! waant gij, dat de ſtorm u minder aan zal loeijen?
Dat, u ter gunst, de ſtroom naar uwen wensch zal vloeijen?
o Dwaas! de ſnoodaard ſlechts, die van de deugd ſtaag ſpreekt,
Maar haar inwendig vloekt en naar het harte ſteekt;
Die met een ſiksch vernuft, dat naar den tijd kan rijzen,
Waar titlen, aanzien, zijn, de deugd ligt kan bewijzen,
En voor een kleine gunst de laatſte wroeging dooft.
In 't hart, nu van zijn' prijs, zijn' laatſten prijs beroofd!
Zie daar den held, voor wien de tegenheden zwichten;
Zie daar den leeraar, die zijne Eeuw gerust kan ſtichten!

Wie! wähnst du dann, den Sturm in Ketten einzuſchlieſſen?
Wähnst du, es würd' der Strom nach deinem Wunſche flieſſen?
O nein! der Heuchler nur, der ſtets von Tugend ſpricht,
Doch ihr im Herzen flucht, und ſeine Eide bricht,
Der mit gewandtem Sinn den Schimmer weiſs zu ehren,
Wo Geld und Ahnen ſind, die Tugend kann erklären,
Der für die kleinſte Gunst die letzte Reu erſtickt,
Und ſo den eignen Werth im Staub darnieder drückt;
Sieh da den Mann, vor dem des Schickſals Tücke weichen!
Sieh da den Lehrer, der den Gipfel kann erreichen!

Minder gelukkig is het volgende:

Die deugd bekoort mij niet, die mij, van elk begeven,
In de eenzaamheid bedrukt en zonder troost doet leven.

Wenns Unglück naht, wenn kalt die Menſchen *mich verlaſſen,*
Dann ſoll mich Religion *in ihre Arme faſſen.*

Het is blijkbaar, dat hier nog niet van de troostgronden van den Godsdienst, maar ſlechts van echte of onechte deugd wordt geſproken.

Vergelijken wij nog de beroemde plaats in den tweeden zang:

Het menſchelijk geſlacht valt toch als blaadren af;
Wij worden en vergaan — de wieg grenst aan het graf —
Daar tuſschen ſpeelt een droom een treurſpel met het harte;
De ſmart wijkt voor de vreugd, de vreugd weêr voor de ſmarte;
De koning klimt ten troon, de ſlaaf buigt voor hem neêr;
De Dood blaast op het ſpel — en beiden zijn niet meer!

Unmerkbar treten wir von dieſer Erde ab;
Wir werden und vergehn — die Wiege grenzt am Grab —

Da-

Dazwiſchen ſpielt ein Traum mit unſerm ſchwachen Herzen;
Der Schmerz entweicht dem Glück, das Glück entweicht den Schmerzen;
Der König klimmt zum Thron — der Sklav ſinkt vor ihm hin;
Es greift der Tod ſie an — und Beide ſind dahin!

Het eerſte vers is bij FEITH veel dichterlijker; de vertaling is niet meer dan een *locus communis*. De overige regels zijn zeer getrouw wedergegeven; ſlechts niet in het derde vers het *treurſpel*, door den droom met ons harte geſpeeld, hetwelk ook inderdaad niet duidelijk is. Doch de laatſte regel heeft in de vertaling verloren. Mogelijk zag de Heer VON EICHSTORFF in dit *blazen op het ſpel* iets *triviaals*; maar in het denkbeeld van een' *droom* ligt reeds het nietige opgeſloten, hetwelk vervolgens door het *blazen van den Dood* op het phantaſtiſche weeſſel nog verhoogd wordt. Bij EICHSTORFF moet de Dood de perſonen van het ſpel *aangrijpen*, en dit komt kwalijk overeen met droomgedaanten.

Ten ſlotte meenden wij nog het uitmuntende einde des gedichts, het gezigt der Eeuwigheid en van de Geliefde des Dichters, ter vergelijking mede te deelen; maar hetzelve is te lang voor ons beſtek. Dus alleen de laatſte regels:

o Haast u in mijn' arm — de dag des oogsts is daar.
Schouw heel de ſchepping door — *er ruischt geene onrijpe aar.*
Hoor! alles zingt Gods lof! 't juicht all', van wellust dronken,
't Juicht all', met reine deugd en eeuwig heil *beſchonken.*
Mijn lied, toon eeuwig meê! — wat 's dit? mijn citer kwijnt...
NERINA! o beziel ... Ach, Hemel! zij verdwijnt! —
Waar ben ik? — Nog op aarde, ach! nog in deze kluister!
Een graf, waar ik mij keer, en nacht, en aaklig duister...
Bedwelmende eenzaamheid! — Verrukking, blijf mij bij!
Vergeefs! ik zucht in 't ſtof. — o Deugd! wijk nooit van mij!

O flieg' in meinen Arm! — der Erndte Tag iſt da.
Sieh durch das Schöpfungsall — der letzte Tag iſt nah.
Das Loblied klingt! ſieh Alles ſich in Wollust baden,
Mit Tugend, und mit ew'gem Heile überladen.
Mein Lied, brauſ' ewig fort! — da ſinkt die matte Hand...
Lavina! o beſeel'!... o Himmel! ſie verſchwand!
Wo bin ich? — Ach, auf Erden noch, im nackten Leben!
Von Gräbern rings, von Nacht und Todesgraun umgeben.
O ſchöner, ſeel'ger Traum! o eile nie vorbei!...
Umſonst — ich ſeufze im Staub. — Dir, Tugend! bleib ich treu.

Ook

Ook hier zal men weder het *Nederduitsch* doorgaans getrouw gevolgd vinden; slechts is het slot van den tweeden regel, en de verhevene gedachte, daarin uitgedrukt, geheel in de vertaling gemist. Immers van de nabijheid des Oordeelsdags wordt geheel niet gesproken, maar van de herstelling der Harmonie in de Schepping. Het *overladen* met deugd en heil is ook wat hard. — Doch wij willen deze aanmerkingen, die naar vitzucht zouden zweemen, niet voortzetten. Wij bedanken liever den Heer VON EICHSTORFF, dat hij, door de overbrenging van dit uitmuntende leerdicht, aan zijne landgenooten onze poëzij van deze zijde heeft doen kennen.

Men weet, dat de toon van den Heer KINKER van dien onzes nu overledenen Puikdichters zeer aanmerkelijk verschilt. Deze toon komt veel meer met den nieuweren *Duitschen* dichttrant overeen, gelijk die van het *Graf* met de poëzij der schole van KLOPSTOCK. Vandaar, dat de Heer EICHSTORFF, naar het ons voorkomt, KINKER nog beter heeft overgebragt dan FEITH. In de vertaling van het *Graf* merkten wij hier en daar eenigen dwang, eenige ongelijkvormigheid in de maat op, (b. v. zes staande en vier slepende regels achter elkander in het begin van den vierden zang) — in die van KINKER's lierzangen meenen wij een origineel te lezen, en missen nergens harmonie. Misschien is de Vertaler door den omgang met dezen zijnen leermeester nog meer in deszelfs geest en toon ingedrongen. Hoe het zij, beide Oden zijn uitmuntend vertaald; maar de ruimte, waartoe deze Recensie reeds is uitgeloopen, verbiedt ons, daarvan iets over te nemen.

Eene zeer goed geschrevene Voorrede geeft een kort overzigt van de voortgangen onzer Letterkunde. Na het slaperige tijdvak der achttiende Eeuw, wordt de herleving onzer poëzij aan de beoefening der *Duitsche* Letterkunde toegeschreven, doch voornamelijk aan de Vaderlandsliefde en de herdenking aan onze groote Voorvaderen. HELMERS, de Dichter der *Hollandsche Natie*, en onze nog levende Puikdichters, worden zeer geprezen; en op het einde vertoeft de Schrijver bij FEITH en KINKER. De *Rec.* weet stellig, dat de Heer VON EICHSTORFF ook uit andere Dichters, onze oudere niet uitgesloten, eene bloemlezing in poëzij voor zijne landgenooten verzameld heeft, waarvan sommige stukken, door hem aan deskundigen voorgelezen, derzelver goedkeu-

ring grootelijks hebben weggedragen. Mogt de brave man in de gelegenheid worden geſteld, de laatſte hand aan deze lettervruchten te leggen, en dezelve het licht te doen zien!

Klaagzang, bij het afſterven van H. MUNTINGHE, *door* G. H. VAN SENDEN, *Predikant te Middelbert. Te Groningen, bij* E. Meijer, Hz. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bl. f* :-30.

Lijkkrans bij den dood van mijnen waardigen Oom H. MUNTINGHE, *door Mr.* B. H. LULOFS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, *In gr.* 8*vo.* 12 *Bl. f* :-25.

Recenſent zou voor zichzelven meenen, dat ſtukjes, zonder veel plan of overleg uit het hart gevloeid, en „ die „ men niet gaarne zien zou, dat naar de regels der kunst „ beoordeeld wierden," (zoo ze van geene zeer beroemde hand komen, of althans meeſterſtukken zijn) in het geheel niet moeten beoordeeld worden. Doch, dezelve ter recenſie ontvangen hebbende, doet het hem vermaak, te mogen betuigen, dat de zoo waardige overledene geene onwaardige lijkzangers heeft gevonden.

No. 1 is ten hoogſte warm en hartelijk, en daarbij in gladde verzen, geſteld.

No. 2 draagt de gewone kleur des makers; eenigzins vreemd, maar (of *en ?*) oorſpronkelijk; hier en daar, zouden wij zeggen, plat, maar dan ook weêr verheven en ſchoon. Wij zullen den lezer misſchien geen' ondienst doen, met enkele regels af te ſchrijven.

Waarom doet hier die treurmuzijk zich hooren?
Waartoe dat dof, dat ſomber rouwgeluid?
(Terwijl daar ginds der Nachtegalen fluit
En 's Leeuwriks lied ons vrolijk klinkt in de ooren)?

In Pallas tempel heerscht een treurig zwijgen,
Gelijk der ſtilte in 't nachtlijk winteruur,
Als 't maanlicht kwijnt aan 't zwart omwolkt azuur,
En 't windje ſlaapt in 's wouds beſneeuwde twijgen.

: „ Hij, rijk aan kennis en verſtand;
Hij, die des Ooſtens geur'ge bloemen plukte,
Die palmen gaarde aan 't Idumeeſche ſtrand,

Aan

Aan 't heilig Boek den diepen zin ontrukte,
Hij, voor wien zelfs de Vreemde eerbiedig bukte,
Slaapt d' ijzren slaap. Treur, treur ô Nederland!"

Zoudt Gij hem hier terug te roepen pogen?
Opdat hij mogelijk, na luttel jaren tal,
Versuft en afgeleefd, een prooi van duizend kwalen,
Den kindren schier ten spot, aan 't eind van 's levens dal,
Van niemand schier beklaagd, in 't graf mogt nederdalen?
Thans zonk hij, als de zon, die, gloênd van goud en stralen,
Des zomers sterft in 't west, bij 's maaijers feestgeschal.

Schoon grijsheids sneeuw toch op zijn' schedel rustte,
In jonglingskracht is hij naar 't graf gegaan.
Verwonderd zag de Dood den Braven aan,
Toen hij Hem 't leven van de lippen kuste.
Geen nachtlamp was 't, die hier de Schrikbre bluschte,
Neen, neen een toorts, nog helder als de maan!
Hij was een eik, met ouderdom belaân,
Maar die nog 't oog door welig groen verlustte.

Ja roem, roem vrij 't geluk des Mans als groot,
Die . . . . . .
Veel zoets, veel stille vreugd op 's levens reis genoot,
En zachtkens thans in 't graf is neêrgegleden,
Als 't slapend kind in zijner moeder schoot.

Schoon dus de Nacht zijn stofkleed houde omtogen,
Het licht zijns roems dooft in dien grafnacht niet.
't Zal flikkren in der toekomst ver verschiet,
En met zijn' glans nog treffen veler oogen.
Zoo gloeijen nog des Hemels westerbogen
Van rozen, die verrukt de wandlaar ziet,
Wen Phebus lang reeds wegzonk uit den hoogen,
En aan den Nacht den schepter overliet.

Ontwerp om de steeds toenemende ongelukken, bij ijskarringen op de Boven-rivieren, zoo niet geheel te voorkomen, althans grootelijks te verminderen. Door E. C. LUITJES, *Oud-Overopzigter in het voormalige zevende District van 's Rijks Waterstaat, op de Boven-rivieren. Met eene Profilkaart. Te Dordrecht, bij* Blusse en van Braam. *In gr.* 8vo. *XXII en* 83 *Bl. f* 1-50.

Plan, hoe alle Rivieroverſtroomingen, bij open water of ijsverſtopping, door de rivier, bij aftapping van onderen, op een bepaald noodpeil te houden, zouden kunnen worden voorgekomen, zonder krachtdadige afleidingen noodig te hebben, die de oorzaken der overſtroomingen ſlechts zouden vermeerderen, en hoe verder vele gebreken in 's Lands Waterſtaat te herſtellen zouden zijn. Door C. ZILLESEN, *Lid van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. *In gr.* 8*vo. IV en* 58 *Bl.* f :-70.

Wij voegen deze beide werkjes te zamen, uit hoofde der gelijkſoortigheid van der Schrijveren bedoeling. Het ſpijt ons, dat de een op des anderen werk geen acht heeft kunnen nemen; zijnde No. II, blijkens de dagteekening van beide ſtukken, bijna een half jaar na No. I in het licht gekomen.

Het *Ontwerp* is reeds ten jare 1809 ingeleverd aan het toenmalig *Comité central van den Waterſtaat*, en heeft ten gevolge gehad des Schrijvers benoeming tot *Chef de Bureau* bij het Ministerie van den Waterſtaat, voor welke hij echter bedankte, en, op zijn daartoe aan Koning LODEWIJK gedaan voorſtel, den post verkreeg, op den titel vermeld. Dit, uitvoerig genoeg, verhaald hebbende, geeft hij de redenen der uitgaaf thans van zijn ontwerp op, als hoofdzakelijk gelegen, behalve in zijne zucht om nuttig te zijn voor het behoud des lands, geheel afgeſcheiden van het bejag van ſchrijvers-roem, of een' nieuwen post, in de verkeerde oordeelvellingen over zijn plan.

Het *Ontwerp* wordt voorgegaan door de ontwikkeling van de hoofdzakelijke redenen der gevaren, in welke wij ons, ten aanzien der binnenlandſche rivieren, des winters, bevinden. Daarvoor vindt hij de volgende oorzaken: dat de landen, in de oudſte tijden, boven de zomerwateren, zijn bedijkt geworden; dat men vervolgens buiten die bedijkingen (de rivierzijde) nog groote polders heeft afgedamd (de zomerkaden); dat de dijken tot heden toe altijd zijn verhoogd; dat de rivieren, vooral boven de grenzen van dit rijk, binnen 16 of 20 jaren, zoo verbreed zijn, dat de maſſa van ijs, bij toezetting van dezelve, te groot is, om, bij den dooi, door naauwere plaatſen, benedenwaarts, te kunnen paſſeren; dat

dat onze dijken, tot waterkeering, verkeerd zijn en nog worden aangelegd; en dat ook omtrent de aanlegging van kribben verbeteringen voor de rivieren behooren plaats te hebben.

Dit betoogd hebbende, neemt hij in overweging de onderscheidene middelen, tot herstel voorgedragen, die hij beoordeelt en afkeurt, betoogende, dat, 1°, het slechten der dijken het land in den ellendigsten staat brengen en geheel onbewoonbaar maken zoude; 2°, dat door het blijven verhoogen der dijken de zekere ondergang des lands te verwachten is; 3°, dat enkele plaatselijke overlaten aan groote zwarigheden zijn onderworpen; en 4°, dat het aanleggen eener nieuwe rivier, die het water door de binnenlanden en een korteren weg in zee brengt, nutteloos zijn kan bij bestekingen.

Volgens de verdere redeneringen van den Heer LUITJES, welker ontwikkeling door deskundigen bij hemzelven moge worden nagezien, zouden de thans bestaande dijken behooren afgenomen te worden tot even boven het hoogste water, bij eene opene rivier, met uitzondering van zoodanige lage polders, als vooral aan de *Lek* liggen, en zulken, die bij overstrooming zich dadelijk weder in de rivier ontlasten moeten, of, inloopende, een stilstaand water uitmaken; (b. v. van *Xanten* tot *Kalker*, en de polders van *Heswen*, *Aards* en *Pannerden*.) De dijken, door die afneming meer ligchaam bekomende, zouden, vooral aan de binnenzijden, verzwaard moeten worden, dat zij bestand zijn, om den overloop overal te kunnen uitstaan; die afneming der dijken zoude, aan beide zijden der boven-rivieren, overal moeten geschieden, beginnende een uur beneden *Wezel*, en eindigende beneden op *Rijn* en *Waal*. Hoedanig, naar LUITJES, de aanleg der dijken, tot egale overloopen bestemd, geheel anders behoort ingerigt te wezen, ziet men op de bijgevoegde Kaart, welke onderscheidene Profilen behelst van de dijken op de boven-rivieren; zijnde de geprojecteerde veranderingen met gepuncteerde liniën aangewezen.

Wij vereeren gaarne dankbaar des Schrijvers bereidwilligheid, om, naar zijn vermogen, ten beste des Vaderlands mede te werken; wij schrijven hem genoeg zaakkennis, en ervaring, en rijkdom van hier vereischte wetenschap toe, waaraan ook zijne *ophelderende Aanteekeningen*, *a—l*, bij niemand eenigen twijfel zullen achterlaten; wij getuigen vrijmoedig, dat zijne inroeping van de toegevendheid des pu-

blieks, ook omtrent zijne onbekwaamheid tot boekenschrijven, vrij onnoodig is, dewijl zijn *Ontwerp* zich best laat lezen; wij hebben, hierom en daarom, te groote hoogachting voor den man opgevat, om geene spijt gevoeld te hebben, toen wij hem zijn *Voorberigt* dus zagen sluiten: „*Mijn dienststijd, als Overopzigter, liet mij niets aanlokkelijks, zelfs voor het toekomende, na.*" Wij oordeelen dit *Ontwerp* der uitgave waardig, en het verdient de kennis en belangstelling der zulken, die theoretisch of praktisch in het vak van den Waterstaat kunnen werkzaam zijn; maar wij gelooven ook, dat 's mans raad en plan niet maar, met een houw en een klop, zonder gevaar, is ten uitvoer te brengen, al ware de publieke opinie ook minder bevooroordeeld voor andere maatregelen, en de opgezetenen van het platte land, als de voornaamste geïntresseerden, in het bijzonder. Maar, wanneer komen we ook tot gronden van wiskunstige zekerheid, dat wij niet hebben te vreezen voor onze stroomen en dijken?...

Zeker niet door den Schrijver van No. II, indien het namelijk, volgens de getuigenis van den Overopzigter, (Voorber. XXI.) dezen aan locale kennis enz., hoezeer niet aan geleerdheid, ontbreekt, blijkens een, daar eenigzins beoordeeld, vroeger uitgegeven *Plan* enz. dezes Schrijvers. De Heer ZILLESEN is ook, onder anderen, bekend genoeg, door zijne *Wijsgeerige Staats-huishoudkunde*, en door zijn *Wis- en Natuurkundig Onderzoek van de oorzaken der Rivier-overstroomingen enz.*, als der zake, voor welke hij optreedt, kundig, en een tweemaal bekroond Schrijver over onderwerpen van den Waterstaat.

In het geheele stuk, dat de *oude* man thans het licht doet zien, stelt hij zich ernstig en gevoelig te weer tegen het vrij algemeen gevoelen, dat eene krachtdadige afleiding der hoofdrivieren voor het éénig en voldoend redmiddel moet worden gehouden; welk gevoelen hij meent, dat de vermeerdering der oorzaken van overstroomingen aanprijst, als het middel tot voorkoming van derzelver gevolgen. En, op dit punt, willen ook wij den Schrijver niet in het ongelijk stellen, en zouden de wederspraak daarvan, op geldende en duchtige gronden, wel eens willen bevestigd zien.

Het door ZILLESEN voorgestelde redmiddel, waarmede hij zeer is ingenomen, is hem in het groote schoolboek der

na-

natuur geleerd; het beſtaat hierin: „ De rivier moet, door „ aftapping van blank water, op een noodpeil gehouden „ worden; de plaatſen, alwaar, in de bovenrivieren, de „ afleiding tot een bepaald noodpeil geſchieden moet, zijn: „ drie in de *Duffelſche* bandijken, t. w. te *Griethuizen*, *Bem-* „ *me*, en het benedenſte gedeelte van den *Millingſchen* waard; „ verder, aan de noordzijde, te *Spijk*, en in den ouden „ *Rijnmond*." Wie nu ook 's mans voorgeſtelde afleiding ontkenne zoo gaaf wis- en natuurkundig bewezen te zijn, die zal toch de redenen niet misbillijken, met welke hij zich, bl. 39 enz., tegen de afleidingen naar het *Hollandſche Diep* verzet.

Eene Plaat, achter dit ſtukje gevoegd, wordt vooraf beſchreven, ten einde men leere kennen den aard der door ZILLESEN opgegevene afleiding, de conſtructie van dezelve, en de plaatſen, op welke zij moet worden aangebragt. Dewijl echter, in het noodlottige jaar 1820, groote dijkbreuken, vergezeld met grondgaten, nog niet toereikende waren tot genoegzame losſing, hoezeer zij ten naastenbij op één hoogte ontſtonden, durven wij de algenoegzaamheid van het hier voorgeſtelde redmiddel betwijfelen; maar ZILLESEN ſpreekt niet alleen *con amore*, zoodat men bezwaarlijk kan gelooven eene ſteen van den rand des grafs te hooren, maar ſterk, met overtuiging, ja met gezag; en dat aan zijne verwachting, door den Koning en deszelfs doorluchtig Geſlacht, de Staten des Lands, de Ministers in hunne bijzondere vakken van werkzaamheden, en de door Z. M., 15 Maart 1821, aangeſtelde Kommisſie, voldaan worde, wenſchen ook wij opregtelijk; en de goede Hemel beſpoedige den tijd, dat *Nederland*, door den gunſtigen uitſlag van zoo vele beraadſlagingen en pogingen, gerust op zijne dijken en dammen, en onbevreesd voor het element, aan hetwelk onze gewesten ontwoekerd zijn, fier op zijne wonderen, tot herſtel zoo wel als tot ſchepping verrigt, zijns grooten HELMERS' taal, met dank en vreugde, zinge:

Natuur deed niets voor ons, ontrooſde ons zelfs haar gunst;
Al wat dit land ons toont, is arbeid, vlijt en kunst!

Maar....!

Nalezing mijner Herinneringen van Gouda. In 's Gravenhage, bij de Erven J. Thierry en C. Menſing en Zoon. 1822. *Ten voordeele der Armen van Gouda. In gr. 8vo. 67 Bl. f 1 - 50.*

Wij hebben noch op de ſtad *Gouda* eene bijzondere betrekking, noch eenige kennis aan den weldadigen Schrijver, van wiens, een jaar vroeger uitgegevene, *Herinneringen* wij in der tijd melding gemaakt hebben. Over dit *vervolg* derzelven is alzoo ons oordeel onpartijdig. Om der Armen wille wenſchen we een' goeden aftrek, en voor de Ingezetenen van *Gouda*, en, in 't gemeen, voor de liefhebbers en beoefenaars der Vaderlandſche Geſchiedenis en Oudheidkunde, rekenen wij dit werkje eene belangrijke bijdragt. Het is wel jammer, dat alles, wat nu in beide ſtukjes is te vinden, niet in één deeltje beter bij elkander ſtaat. Men heeft nu eerst de *Herinneringen*, met *noten*, onder den tekst, en *aanmerkingen*, en *bijvoegſels*, naar dezelve wijzende, er achter; en dan eene *Nalezing*, beſtaande weêr uit *verwijzingen* naar den tekst en de noten der *Herinneringen*; en deze *verwijzingen* hebben weder *noten* er onder, en achteraan *bijlagen*, die evenwel meer dan de helft van dit boekje uitmaken. Dit is eene ſlechte zorge voor des lezers gemak en genoegen, hoewel het tot de waarde van den inhoud niets afdoet.

„ *Vade, ſed incultus!*" is het motto voor deze *Nalezing*; maar dezelve ziet er, wat ſpelling en taal aangaat, heel wat netter uit, dan de *Herinneringen*. Eene afbeelding van het, ten jare 1795, zoo geſchondene, maar, zoo veel mogelijk, weêr herſtelde *gedenkſtuk* voor de *kapel* van BEVERNINGH, in de groote kerk, en van de *wapenborden* van ADRIAAN VAN SWIETEN en PAIN ET VIN, verſieren dit ſtukje. Tot beide laatſten hebben de genoemde *bijlagen* betrekking: de laatstgenoemde was een Kolonel en Kwartiermeester-generaal, die, in den oorlog met de *Franſchen*, onthoofd is in 1673, ter oorzake van zijn verlaten der ſchanſen ezv.; de eerstgenoemde was de laatſte Kastelein van *Gouda*, dat is — want de namen veranderen, zoo wel als de menſchen, met de tijden — de laatſte Slotvoogd, die, ter bevrijding van het *Spaanſche* juk, voor *Gouda* zoo belangrijk was, en de hem betreffende bijlagen zijn voor de geſchiedenis dier dagen,

en

en ter bevestiging van HOOFT's verhaal, dat wij juist even te voren gelezen hadden, inderdaad belangrijk.

Wij vereeren en prijzen des Schrijvers dankbaarheid aan zijne geboorteſtad, en, wel verre dat hij van ons zijnen arbeid in een ongunſtig licht behoefde te vreezen geplaatst te zien, danken wij hem voor het genoegen, dat ons dezelve waarlijk verſchafte. Voor de aardigheid ſchrijven wij af, uit de noot op bl. 14. De Heer Oud-Burgemeester Mr. A. H. METELERKAMP heeft, in zijn berigt van der *Franſchen* intogt (1795) in *Gouda*, onder anderen gezegd, dat men hen, omringd door hunne vrienden *van beide ſekſen*, zag binnenrukken. In de *N. Nederl. Jaarboeken van Januarij* 1795 leest men, dat het paard van den *Franſchen* Kommandant door *vier aanzienlijke burgeresſen* werd binnengeleid: „alzoo," zegt nu de Schrijver, „had ook alhier hetzelfde plaats, hetgeen omtrent het inhalen van het paard van *Troyen*, bij VIRGILIUS, wordt gevonden.

— Pueri circum, innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.

Vier jonge juſvrouwen, waaronder van den fatſoenlijkſten ſtand, ontzagen zich niet, om het paard van den eerſten *Franſchen* Officier, die in 1795 binnentrok, bij den teugel te geleiden en te omhelzen.....

— Sed ingenuis, et honesto ſtemmate natis
Parcere virginibus resque locusque jubent."

Wij ſchreven gaarne nog iets af; maar er moet te veel, in dit Tijdſchrift, opgenomen worden; *ergo ſufficiat!* Men koope dit boekje, en deele dan ook in des Schrijvers genoegen over den verbeterden toeſtand zijner geboorteſtad, dat hij ons, op het einde, zoo welmeenend betuigt!

Geen Verdichtſel. Een Verhaal, op ware Gebeurtenisſen gegrond. Uit het Engelsch, naar den vijfden Druk, door ADR. VAN DEINSE, *Predikant te Oostende. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1823. *In gr.* 8vo. 253 *Bl. f* 2.50.

Twee dingen bevreemdden ons bij dit boek: vooreerst de zon-

zonderlinge Titel, en ten tweede de Voorrede van Prof. H S. RINGA. De eerſte herinnerde ons de leerrede van zekeren Predikant, die bij het behandelen der woorden: „ *zijt in geen ding bezorgd*," in het eerſte deel zijner rede onderzocht, wat *een ding*, en in het tweede, wat *geen ding* was. En de tweede konden wij eeniglijk begrijpen, toen het ons bleek, dat de Profeſſor ſlechts een gedeelte van het werk in afgedrukte bladen gelezen had. Het boek is geheel in den tegenwoordigen *Engelſch*-godsdienſtigen geest. Het plan is voortreffelijk: twee verſtandige, brave, werkzame en godsdienſtige jonge lieden vormen de opregtſte vriendſchap; een van dezen geraakt op den dwaalweg, en wordt eindelijk geheel liederlijk en ondeugend. Zijn godsdienſtige vriend verlaat hem niet, hoewel van hem verwijderd; hij doet hem zelfs gewigtige dienſten, die evenwel ſlechts voor eenen korten tijd indruk maken, maar den verdwaalden niet verbeteren. De bekeeringsgeſchiedenis zal in het volgend deel wel volgen. Dan, onzes inziens, is de teekening van den verleiden jongeling niet menschkundig; de verleidingen zijn te zwak, om zoodanig te werken, bij zulke vroegere gewoonten en beginſelen. Ook moest de andere vriend aan ſoortgelijke verzoekingen zijn blootgeſteld geweest. Daarenboven zijn de grenzen tuſſchen goed en kwaad hier niet ſcherp genoeg geteekend. *De wereld gebruiken, zonder dezelve te misbruiken*, is toch ook eene Christelijke les en pligt. Het is den Godsdienst niet voordeelig, den jongen mensch ieder geoorloofd vermaak te willen betwisten. Hoe overdreven zijn b. v. de woorden van den teregtwijzenden vriend, en hoe onmenschkundig: „ Naar het oordeel van de beste en verſtandigſte „ menſchen, is het tooneel het poppenſpel des levens — de „ ſchool der ondeugd — de poel der ongebondenheid — de „ ſterkſte veſting van den God dezer wereld — het voor„ portaal des verderfs. Met dit gevoelen vereenig ik mij vol„ komen. Gij noemt het tooneel de ſchool der zeden. Wijs „ mij iemand, die door hetzelve is verbeterd!" Waarlijk, wij dachten eerst, dat wij hier *bordeel* en geen *tooneel* moesten lezen. Doch wij willen op het tweede deel wachten, waarbij misſchien dusdanige en andere bedenkingen kunnen wegvallen, of althans zeer verzacht worden. — De goede uitvoering verdient lof.

Hand-

Handwoordenboek der Griekſche Taal, volgens Etymologiſche orde, ten dienſte der Scholen. II Deelen. Door J. T. BERGMAN, *Theolog. et Litt. Hum. Doctor. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In gr. 8vo. f 7-:*

Het vervaardigen van Woordenboeken is zeker geen zeer aangename arbeid, en men behoort daartoe eene tamelijke mate van geleerdheid en oordeel niet alleen, maar ook van aanhoudend geduld te bezitten. De Heer BERGMAN had reeds genoegzaam getoond, dat de twee eerſte eigenſchappen in hem waren; van de laatſte levert dit werk een ſprekend bewijs op. Wij verheugen ons van harte over deze zoo gelukkig volbragte taak, en houden dit voor eene zeer groote aanwinst voor het onderwijs der jeugd. Immers ontbrak het ons aan een goed Woordenboek, en wel aan zoodanig, in hetwelk de Griekſche taal in het Hollandsch, niet in het Latijn teruggegeven wordt. Want de leerlingen verſtaan nog geen Latijn genoeg, om uit die taal het Grieksch genoegzaam te kunnen vatten, en vertalen dikwijls, zonder het te begrijpen. Orde, keuze der woorden, en juiste vertaling, maken dit Handboek tot eene onmisbare behoefte voor allen, die op eene gemakkelijke wijze hunne kennis met de oorſpronkelijke geſchriften der Griekſche vernuften wenſchen ſtaande te houden en te vergrooten. Wij hopen dus, dat dit Woordenboek in veler handen zal zijn, en bevelen het niet ſlechts aan leerlingen op de Latijnſche ſcholen, maar ook aan Studenten aan; niet twijfelende, of zij, die zich niet opzettelijk aan de beoefening der oude Letteren zullen overgeven, kunnen hier alles vinden, wat hun te weten noodig is. Letter, papier, zuiverheid van tekst, goedkoopheid pleiten ook niet weinig voor de waardij dezer onderneming. Eene alphabetiſche woordenlijst vergroot de bruikbaarheid.

De jonge Vrouwen, geſchetst in zedekundige Tafereelen, door J. N. BOUILLY. *Uit het Fransch vertaald. II Deelen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1823. *In kl. 8vo. Te zamen 636 Bl. f 4-80.*

Door zijne *Raadgevingen aan mijne Dochter* is de Heer BOUILLY ook bij ons zeer voordeelig bekend; en wij behoe-

boeven alzoo niet te zeggen, dat ook dit zijn geschrift in eenen goeden smaak en allezins nuttig en leerzaam is. De onderscheidene verhalen, welker hoofddoel eene korte inleiding doorgaans opgeeft, zijn voor de jonggehuwde vrouw, geven nuttige aanwijzing van hetgeen ter bevestiging van het huwelijksgeluk, van deszelfs aanvang af, moet betracht of vermeden worden, en tevens voorbeelden ter aanmoedigende leering of niet minder leerzame waarschuwing. Dit is veel goeds, hetwelk wij welmeenend van dit werkje zeggen; en desniettegenstaande was ons de verschijning van hetzelve in onze moedertaal niet bijzonder aangenaam. Het is toch meerendeels geschreven voor vrouwen uit den beschaafderen stand, en voor deze is eene vertaling *uit het Fransch* geene behoefte meer; daarenboven zijn de verhalen hier en daar wel een weinig overdreven. Dan, hetgeen meer zegt, het moge waar zijn, dat de mensch zichzelven over den geheelen aardbodem gelijk is, en overal door dezelfde hartstogten beheerscht en door dezelfde gebreken misvormd wordt, gelijk de Vertaler zegt, wij ontmoeten hier echter deze en gene herinneringen, die wij voor onze vaderlandsche vrouwen minder noodig houden; en wij verlangen niet, dat eene te groote bekendheid met *Fransche* gewoonten en zeden ons in gevaar brenge, om ooit op dezelfde wijze daartegen te moeten waarschuwen. Wij houden het daarvoor, dat meer dan één waardig vaderlandsch Schrijver, zonder zeer groote inspanning, voortgelijk boekje even goed schrijven, en, geheel en alleen het oog op onze *Nederlandsche* zeden en gewoonten en onze *Nederlandsche* vrouwen gevestigd houdende, zeer veel nuttiger nog voor ons vaderland zijn geschrijf inrigten kon. -- De uitvoering is zindelijk, en ieder deel is, behalve het vignet op den titel, met een bevallig plaatje tegenover denzelven versierd. En nu het werkje dan, zoo als het is, in onze taal het licht ziet, bestaat er geene genoegzame reden, om het onzer *Nederlandsche* vrouwen te onthouden.

Gedichtjes voor Kinderen. Te Groningen, bij J. Römelingh. 1822. *In kl.* 8*vo.* 69 *Bl. f* : - 20.

Het doel is zedelijk goed, maar de poëzij van weinig beteekenis. 37 Rijmpjes, en dat voor 20 cents! *Een' halven cent* alzoo het stuk? Dan moesten er 40 zijn. Maar er zijn enkele onder, die wel *een' geheelen cent* waardig zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Twaalftal Leerredenen, door HERMAN MUNTINGHE. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1824. *In gr.* 8*vo.* 310 *Bl. f* 3-:

Naar *Gen.* IV: 3—15 wordt Kaïn's broedermoord behandeld in de eerste van dit twaalftal Leerredenen, en de tegenstelling van Gods handelwijs omtrent den misdadiger aan dezes gedrag geeft aanleiding ter ontwikkeling van de waarheid der langmoedigheid van den barmhartigen Vader der menschen, op zeer menschkundige wijze. Van die zijde, en om meer dan één fraaije opheldering van bijzonderheden, is deze aangename Leerrede hoogstgewigtig. — Niet minder aangenaam en belangrijk is de volgende, over *Gen.* V: 5, gelijk elk beseft, die aan het Paradijsgeluk, door Adam beleefd, en aan de gevolgen der zonde, door dien éénen mensch in de wereld gebragt, denkt, en dan aan MUNTINGHE's oordeel, gevoel en hart, waarmede de eenigsoortige dood van onzer aller vader behandeld wordt. — Voortreffelijk is de derde Leerrede, over *Job* XIV: 2ª, uit de vereeniging van 's menschen voortreffelijkheid met zijne vergankelijkheid een bewijs opleverende voor zijne vatbaarheid voor en bestemming tot hoogere volmaking. — Ongemeen bevallig moet elk de vierde achten, in welke, naar *Psalm* XXII: 31, 32, uit 's Heilands vernedering en verhooging aanleiding wordt genomen tot versterking in het geloof aan eene Voorzienigheid, die, hoe donker ook haar gang zij, ook dan nog onze aanbidding en lof waardig is. Niet gaarne zouden wij, van Vorstengrootheid gewaagd hebbende, alzoo op Jezus toepassen: „*indien hem die grootheid ware ten deele gevallen, welke hij zoo zeer verdiende*," ezv. (bl. 90); dit is al te vleijend voor de aardsche Majesteiten, dan dat MUNTINGHE, die zoo iets niet bedoelde, dien volzin, had hij dien eens overgelezen, niet zoude hebben

veranderd. — Wat de geſchiedenis van Jozef met betrekking tot de Voorzienigheid leere, wordt in de vijfde Leerrede, over *Pſalm* CV: 16—24, uiteengezet. — De zesde is, naar *Spreuken* XXVIII: 14, ingerigt, om ons een denkbeeld te geven van den aard, de redelijkheid en de heilzame gevolgen dier aanhoudende vrees, welke Salomo aanprijst. — In de zevende, treffelijk geopend met eene anekdote van H. DE GROOT's ſterfbed, wordt de parabel van den Farizeër en den Tollenaar (*Luk.* XVIII: 9—14) regt ſchoon, naar onze meening, ontvouwd, en tot belangrijke en nuttige leering aangewend. Mogt deze Leerrede veel gelezen worden! — De achtſte is van eene andere, leerſtellige of dogmatiſche ſoort. De tekst is *Joan.* I: 1, 2, 3, naar welken, eerst verklaard zijnde, de leer van de Goddelijke natuur onzes Heilands voorgeſteld wordt, waarna de belangrijkheid des geloofs aan dezelve wordt aangewezen. Ons behaagde deze preek zeer; anderen zullen eener andere voorſtelling der behandelde waarheden de voorkeur geven, maar allen den Leeraar het regt doen van te erkennen, dat hij eene ſchatbare proeve gegeven heeft, hoe men leerſtukken van zulken aard, als het onderhavige, te behandelen hebbe als *verborgenheden der Godzaligheid*, gelijk dit ook de éénige ware manier van behandeling derzelve zijn kan. Recenſent raadt den jongen Leeraar, vooral in het Gereformeerde Kerkgenootſchap, bij deze gelegenheid aan, de vergelijking eener Bijbeloefening van HERINGA over hetzelfde onderwerp, naar de 18 eerſte verzen van *Joan.* I. — Met hoe veel genoegen wij ook de negende Leerrede, die, naar *Gal.* VI: 7, 8, het verband tusſchen ons aardſche gedrag en ons eeuwig lot ter beſchouwing geeft, gelezen hebben; dewijl wij voor het eerſte bewijs, dat de voortreffelijke MUNTINGHE, in het tweede deel der Leerrede, uit de voortduring onzer zielsneigingen ontleent voor de hoofdleer in den tekst, zoo veel niet rekenen kunnen, en de zoogenoemde toepaſſing, naar ons gevoel, te ſchraal is uitgevallen, behaagde ons dezelve minder. De bedenking: „hoe kan ik op den geest zaaijen? dien

geest

geest immers moet God mij geven," op de gewone wijze op te losſen, met de aanrading van het gebed, gaat bij ons niet aan, alzoo men zoude kunnen antwoorden: „ bidden is reeds zaaijen op den geest." Wij laten daar, dat MUNTINGHE hier *geest* niet genoeg onderſcheidt; maar willen opmerkzaam maken op het verkeerde beſtuur der gemoederen van zwakken, die zich bekommeren, of boozen, die zich verontſchuldigen, hetwelk men uit MUNTINGHE's voordragt afleidt. Want de man was te wijs om het te geven, en heeft zich in het Xde Deel zijner *Geſchiedenis der Menſchheid* daarover te goed uitgelaten, dan dat het ons niet ſpijten zoude, dat hij de genoemde bedenking beantwoordt met op de aanbeveling van het gebed door Jezus te wijzen, en daaruit af te leiden: „ *Nu, wil God u den Geest geven*," ezv. Waarom niet eenvoudig geantwoord: „ Gij hebt den H. Geest; volgt deszelfs invloed in, en bidt God," ezv.? — Boven onzen lof is de tiende Leerrede, in welke, na opheldering der tekstwoorden, *Coloſſ.* I: 26, 27, de hoop op eene toekomende gelukzaligheid, als zijnde eene verborgenheid vóór de Evangelie-verkondiging, in hetzelve, als door Chriſtus gegeven, ontdekt, wordt beſchouwd, en dan aangetoond, hoe deze ontdekking aan het Evangelie de hoogſte voortreffelijkheid bijzet. Om toch iets ter proeve te geven, nemen wij het volgende uit de inleiding over: „ Wilde ik u van het verſchrikkend vermogen des doods een levendig geſchilderd tafereel malen; u aantoonen, hoe hij, op eens en voor altijd, hetgeen ons het dierbaarſt was ons ontrukke, onze ſtreelendſte uitzigten in het ſtof begrave, de hechtſte banden van liefde en vriendſchap onmededoogend, en dikwijls op het onverwachtst, vaneenrijte, de bevalligſte ſchoonheid, de prilſte krachten, de edelſte vermogens op eens verniele; wilde ik daarenboven u in uwe verbeelding plaatſen voor den regterſtoel des volmaakt Heiligen, die ons lot beſliſſen zal; met één woord, wilde ik van alles, wat de dood ſombers, akeligs, verſchrikkelijks heeft, een tafereel ophangen; ik zoude misſchien

uwe aandoeningen gaande maken, en uwe *zenuwen* in beweging brengen, maar gij zoudt mij *billijk* mogen toevoegen, dat zulk een tafereel der verschrikking geheel ongeschikt was voor eenen dienaar van het Evangelie, hetwelk niets dan heil en blijdschap ademt." — Zoo dacht er MUNTINGHE over: waarom moet zich de verstandige nog zoo vaak ergeren, wanneer de werking eens Leeraars, niet op het verstand, en alzoo op het hart, maar op de zenuwen zijner toehoorderen, gevolgen heeft, die voor *zegen* op den Evangeliedienst moeten doorgaan, hoe verderfelijk zij voor de echte Godzaligheid zijn? — Hoe gaarne leerden wij de waarde der elfde Leerrede kennen! Verrassend, verheffend, buitengewoon en toch natuurlijk, welsprekend, maar eenvoudig, dient in dezelve de uitnemend opgehelderde tekst, *Openb.* IV: 9, 10, tot aanleiding, om de verheerlijking Gods, als Schepper der Natuur, te beschouwen als een voornaam gedeelte van het werk der gezaligden. Hier is veel treffends, en schoon te pas gebragt. — De laatste Leerrede, ten onderwerpe hebbende het geheele *vijfde Hoofdstuk* van dezelfde *Openbaring*, toont aan, welk eenen lof Jezus Christus, als de door lijden volmaakte Verlosser, in den Hemel ontvangt, en hoe oneindig die, en waarom, den lof, Hem op aarde toegebragt, overtreft. Een waardig besluit van het geheel.

Tot modellen prijzen wij deze Preken niet aan, alleen omdat wij geene Preken, van wien ook, tot modellen aanprijzen; maar mogt elk Leeraar die kortheid, (19 Leerredenen op 310 bladzijden, en niet eens heel kompres gedrukt) die ware welsprekendheid, welke zich, in sierlijken stijl, prachtig en krachtig, waar het pas geeft, weet te verheffen, (waarvan verscheidene stalen konden gegeven worden) maar welke nooit de eenvoudigheid verzaakt; mogt elk Leeraar daarbij dien ernst, die gemoedelijkheid, welke zoo kennelijk toonde, dat MUNTINGHE zelf kende, gevoelde, geloofde, en daarom zoo sprak, die bondigheid en dien nadruk aan zijne voordragt leeren geven, welke deze Leerredenen zoo onderscheidend

dend kenmerken, en, tot bevordering van kennis der waarheid, die naar de Godzaligheid is, zóó tot het verſtand en harte zijner hoorderen zich leeren rigten! Tot een aangenaam en nuttig huisboek prijzen wij dezen bundel, het laatſte geſchenk van des Hoogleeraars hand, mede zeer aan.

Ach ja! het laatſte geſchenk! De brave en arbeidzame man; de zoo verdienſtelijke, ware Geleerde; de zelfdenkende, de onbevooroordeelde, de echt-liberale, de verdraagzame, de zoo ootmoedige en beſcheidene, de liefderijke, de wijze, de vrolijke, de godzalige Christen; dat ſieraad, niet ſlechts van zijn Kerkgenootſchap, maar van de ganſche Protestantſche Kerk, ja van ons Vaderland; de groote MUNTINGHE, wien elk, die hem kende, niet wist, of hij meer bewonderen dan liefhebben moest, is ook reeds niet meer. Zijne nagedachtenis leeft, en zal blijven leven. Zijne ſchriften, vele, door hem ten dienſte der Kerke gevormde, mannen, ſtaven zijnen roem. Met waren weemoed doorbladeren wij, aan zijn gemis gedachtig, de voortreffelijke Leerredenen, die wij aankondigden. Wat hij zelf zeide tot de aan hunne waarde beantwoordende Christenen trof ons daarom zeer, als reeds aan hem vervuld: „Gij prijktet reeds hier als de ſchoonſte bloemen der menschheid, door de hand van God zelven geplant, door zijne vaderzorg beveiligd, en waarin Hij zelf, als in het ſchoonſte zijner aardſche werken, zich verlustigde. Zoo moogt gij al voor deze aarde verwelken, in den hemel zult gij met nieuwen, onſterfelijken, en eeuwig in luister toenemenden glans herbloeijen!" — Zoo eindigt de Leerrede over de woorden, dus vertaald: „de mensch prijkt ſchitterend, gelijk eene bloem, en verwelkt."

Leerredenen over de Lijdensgeſchiedenis van onzen Heer Jezus Christus; met Aanmerkingen van G. C. E. MOSCHE. *Uit het Hoogduitsch. IIIde en laatſte Deel. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In gr. 8vo. VI en* 478 *Bl. ſ* 3-25.

Van wien ook deze *Leerredenen* en *Aanmerkingen* zijn, (want van MOSCHE zijn alleen, en niet eens alle, de *Aanmerkingen*) met dezelve loopen wij zoo hoog niet, als wij van ſommige boekbeoordeelaren gezien hebben. Het is echter een nuttig, nu compleet huisboek, hoewel thans, hier te lande, daaraan geene behoefte beſtaat; en of er niet ook te veel godsdienſtige huisboeken kunnen komen, en dit het lezen van den Bijbel zelven niet in onbruik kunne brengen, is de vraag, die wij gelooven, dat men wel eens over het hoofd ziet. Predikers over de lijdensgeſchiedenis hebben waarlijk hulpmiddelen genoeg bij dat werk, zoodat daarvoor, meenden wij, niet behoefde gezorgd te worden. Hoe veel kunnen zij er over *lezen*, en moeten zij er minder bij *denken!* Dit neemt niet weg, dat wij dit werk, op zichzelve beſchouwd, van vele zijden lofwaardig achten, bijzonder ook om den hartelijken, doorgaans zuiver Evangeliſchen toon, die in hetzelve heerscht. Wij hebben voor onze godsdienſtige ſtichting de meeste der leerredenen, en, in dit deel, ook der overdenkingen, belangrijk gevonden; en, hoezeer — hetgeen altijd wel het geval blijven zal — niet alle de onder den tekst geplaatſte aanmerkingen boven wederſpraak te achten zijn, en er ook weinig nieuws tot opheldering te vinden zij, meer dan één aanmerking kwam ons voor, uit welke nog al te leeren is, en die althans waardig is getoetst te worden. Eene enkele, die iets vreemds of nieuws voordraagt, zoo als b. v. de woorden: „*indien ze dit doen aan het groene hout, wat zal aan het dorre geſchieden?*" uitlegt als eene klagt, den Joden in den mond gelegd, is de beste vooral niet. Over het geheel is dit werk te omſlagtig gemaakt; en uitweidingen en herha-

halingen zijn daardoor veroorzaakt, die de lezing niet veraangenamen.

Dit deel behelst tien Leerredenen van onderscheidene waarde, en vijf Overdenkingen. Zie hier de belangrijke onderwerpen der *Leerredenen.* De bede van Jezus voor zijne moordenaren; de vergelding der grootste liefde met den bitterſten haat; de twee misdadigers met Jezus gekruist; de zorg van den gekruisten Jezus voor zijne geliefden; de klagt van Jezus aan het kruis, beschouwd als eene diepe verborgenheid; het door Jezus gelukkig volbragt werk na zwaren strijd; de roemrijke dood van Jezus, als het beste middel, om ook zoo te sterven; de verheerlijking van Jezus in zijnen dood; het doorsteken der zijde van Jezus, en zijne begrafenis en de verzegeling van het graf.

Het opschrift der eerste zagen wij liever dus gesteld: „ bede van Jezus voor zijne vijanden;" maar vooral hadden wij het denkbeeld, dat dit een gebed was voor de natie, een gebed van Hem, wien God altijd hoorde (*Joh.* XI: 42), een gebed, dat dus ook verhoord is, blijkens het aanbod der vergiffenis, zeven weken na dezen dood, aan datzelfde volk, dat alleen aan deszelfs verharding en verwerping der genade, die deszelfs misdaad vergaf, zijn ongeluk te danken had, — dit denkbeeld hadden wij gaarne meer uitgekomen gezien; dan ware ten minste die, in ons oordeel, altijd lamme paraphrase van dit onvergelijkelijke: „*Vader! vergeef het hun!*", in de 5de aanmerking, weggebleven. — Het opschrift der leerrede over de klagte van Jezus aan het kruis maakte ons naar dezelve nieuwsgierig. Wij vonden, in deze leerrede, wel eens strijdigheid met de voordragt in andere, ja, in dezelfde, verwarring van denkbeelden. Indien men, vragen wij onpartijdig, op eene zoodanige wijze den Heiland klagen laat, als hier, bl. 176: „ ach! hoe is het voor uw vaderhart mogelijk geweest, uw aangezigt zoo voor mij te verbergen! hoe zwaar valt het voor mijn hart, zulk een lijden te verduren!" vergeet men dan niet, dat het lijden van Jezus oogenblikkelijk geëindigd zoude worden, en

dat Hij, om zoo te ſpreken, reeds op de lippen had: „ *het is volbragt*" ? En is de ſtrijd, de angst, de vrees; in Gethſemane doorgeworſteld, (men vergelijke het verhaal van *Lukas* met *Hebr.* V: 7) niet altijd zijn zwaarſte lijden te achten? Is zelfs, wat wij *Joh.* XII: 27 van Jezus vinden, niet zwaarder lijden te achten, dan wat hij op het allerlaatſte, zijn' geest zijnen Vader zullende aanbevelen, doorſtond? Wij verklaren dezen uitroep, over welken men zoo veel geſchreven heeft, daarom nog altijd liever dus: „ Mijn God! mijn God! waarom zoudt Gij mij verlaten! Neen — Gij, Gij niet, Vader!" ezv.

De *Overdenkingen* betreffen het ongegronde der ergernis aan het lijden van Jezus; het woord des kruiſes eene kracht Gods, om ons te ſterken in het geloof; het kruis van Christus het beste behoedmiddel tegen de zonde; het woord des kruiſes eene kracht Gods, om te ſterken in al wat goed is, en — om ons te troosten in nood en dood. Over het geheel prijzen wij die Overdenkingen aan boven de Leerredenen. Uit de laatſte willen wij iets ter proeve mededeelen. Voorſtellende, hoe veel zwaarder het lijden van Jezus zij, dan hetgeen *ons* kan treffen, zegt de ſteller, onder anderen: „ Wij kunnen in geenen deele zoo (als Jezus) begrijpen, hoe goed het goede, hoe kwaad het kwade is. Geen menſchelijk ligchaam is zoo gezond en ſterk, als het ligchaam van Jezus, om den hoogſten trap der ſmart te kunnen verduren. Hij was niet in zonden ontvangen en geboren; dus was ook in Hem geen zaad van ziekte en dood. Nooit hadden (waren) zondige lusten in zijn bloed geweest; nooit had hij door eenige uitſpatting de levenskrachten van zijn ligchaam (?) verzwakt. Eene onafgebrokene helderheid van geest in vertrouwen op God onderhield en verſterkte dagelijks de gezondheid van zijn ligchaam. Hij was de heiligſte, deugdzaamſte en vergenoegdſte mensch, en dus ook de gezondſte onder alle menſchen. Wat moet Hij dus wel geleden hebben," ezv.

Alle de vijf Overdenkingen en de meeste Leerredenen worden beſloten met een vers, of eenige, uit de Evange-

li-

liſche Gezangen, bij de Hervormden in gebruik. Het mag evenwel daarvoor gehouden worden, dat die beter hadden kunnen zijn uitgekozen; hoewel die gezangbundel, tot ſpijt van den helderdenkenden Evangeliedienaar, ten opzigte der lijdensgeſchiedenis, die toch t'elken jare, gedurende zeven weken, bepredikt wordt, ſchraal genoeg is uitgevallen. Maar men behoefde zich, daar men toch een *leesboek* geeft, niet uitſluitend tot *dien* bundel te bepalen; en, daar velen denzelven genoeg gebruiken, deed men beter — en dit is op menig huisboek toepaſſelijk — dat men iets gaf, tot ſtichting, dat aan niet zoo velen bekend is, en zij dus gedurig aantreffen; ja, hier was gelegenheid ook tot mededeeling van zoo veel goeds uit de onderſcheidene afdeelingen althans der Protestantſche kerk, die, wat ons aangaat, afgeſcheiden mogen blijven, zoo de ware vereeniging door den band des Heiligen Geestes maar bevorderd wordt. Ook zagen wij gaarne den gezegenden naam des Heilands altijd voluit geſpeld. „*Calvinus, Coccejus*" ſchrijft men toch ook niet „*J. C.*" —

Tafereelen uit de tijden der Aartsvaderen; naar de Heilige Schrift. Door Miſſ O' KEEFFE. *Naar de derde uitgave uit het Engelsch vertaald. Iſte Deel. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1823. *In gr.* 8vo. *XIV en* 317 *Bl. f* 2-90.

Hoezeer wij het niet mogen goedkeuren, dat men, in onze dagen, al wat maar eenigen opgang ſchijnt te maken in het Engelsch, in het Fransch, en vooral in het Hoogduitsch, terſtond en met graagte in het Nederduitsch overbrenge, en dus ook zeer veel vertale, hetwelk, of voor den goeden ſmaak, of voor de goede zeden, of voor beide tevens, nadeelig kan zijn, zien wij, echter, met groot genoegen, te midden dier menigte vreemde voortbrengſelen, ſommige, die de eer der vertaling, bijzonder met opzigt tot ſmaak en zeden, volkomen verdienen. Onder deze munt het onderhavige werk uit. Het is door

eene Vrouw van buitengewone geestvermogens geschreven, en heeft eene godsdienstige en zedelijke strekking. Daar nu, over het geheel genomen, de Engelschen veel prijs op den Godsdienst stellen, en behagen scheppen in werken, waarin *genie* doorstraalt, is het niet te verwonderen, dat het aangekondigde werk bij hen grooten opgang maakt; gelijk het ook, des twijfelen wij geenszins, om dezelfde reden, in ons land genoeg zal opnemen, om en Vertaler en Drukker, in een gunstig debiet, de gewenschte belooning van hunne moeite en onkosten te doen vinden, en door zeer velen, bijzonder van de vrouwelijke sekse, met groot genoegen en stichting gelezen worden.

Het geheele werk, in zeven boeken verdeeld, behandelt de Aartsvaderlijke geschiedenissen, van het tijdstip af, dat Abraham's zoon, Izaäk, gespeend werd, tot op Jakob's komst in Egypte. Het eerste deel eindigt met Jakob's komst bij Laban; en in het tweede, hetwelk wij hopen dat spoedig volgen zal, verwachten wij het overige. — Het zal dengenen, die het werk nog niet gelezen hebben, vreemd schijnen, dat hetzelve met Izaäk's spening, en niet met Abraham's komst in Kanaän, begint. Dan, de Schrijfster heeft hierdoor den vorm van een doorloopend geschiedverhaal vermijd, en terstond de aandacht en het gevoel der lezeren opgewekt door de schildering van het feest, bij die gelegenheid gevierd; terwijl zij het voornaamste, dat te voren betreffende Abraham was gebeurd, op eene zeer natuurlijke en doelmatige wijze, daár, waar het te pas kwam, heeft ingevlochten. Trouwens, het zijn *Tafereelen uit de tijden der Aartsvaderen;* welke titel door den oordeelkundigen Vertaler zeer juist gekozen is, in plaats van *Aartsvaderlijke tijden, of het land Kanaän*, zoo als dezelve in het oorspronkelijke luidt. — In deze tafereelen, nu, wordt het gewijde geschiedverhaal wel tot grondslag gelegd, maar met verscheidene omstandigheden vermeerderd, die aan hetzelve grootere levendigheid geven, daar alles *dramatisch* is voorgesteld, en zoodanig, dat het nuttige met het aangename gepaard wordt. Het is, in waarheid, een werk,

werk, éénig in zijne ſoort, en vol van ſchoonheden van den eerſten rang. Men ziet er het karakteriſtieke in van het Engelſche vernuft, hetwelk zich, in het dichterlijk behandelen van eenig onderwerp, een' nieuwen weg weet te baanen, en nu eens door deszelfs ſtoute vlugt verbaast, dan eens door zijne weelderigheid wegſleept, dan weder door het eenvoudige en naïve treft, maar hetwelk ſomtijds ook het een of ander voordraagt, dat de proef van het koele en geoefende oordeel niet kan doorſtaan. Veelal is de ſtijl een zoogenaamd *poëtisch proza*, met name in aangewende vergelijkingen en in beſchrijvingen van plaatſen. De Schrijfſter ſchijnt bijzonder behagen te hebben gehad in dichterlijke aanſpraken aan redeloože ſchepſelen van allerlei aard, zoo als men reeds, kort achter elkander, bladz. 1 en 3 vindt. Offchoon wij, voorts, zeer veel met dit werk van een Engelsch en vrouwelijk Genie ophebben, en het dus met den Vertàler ééns zijn omtrent deszelfs buitengemeene verdienſten, kunnen wij, echter, met hem niet volkomen inſtemmen, dat door dit werk een helder licht opgaat over menige bijzonderheid. Zoodanig licht moet men eerder zoeken in VAN DER PALM's tafereelen van dezelfde geſchiedenisſen, dan in een boek vol verdichtſels, hoe aangenaam en nuttig dezelve dan ook zijn mogen. — Wat de vertaling betreft; hierin zijn eenige gepaste vrijheden gebruikt, waarvan in de Voorrede gewag gemaakt wordt. Dezelve is voor het overige vloeijend, en met oordeel vervaardigd. Hier en daar, echter, zou men eene aanmerking kunnen maken; zoo ſtaat, b. v. bl. 289, reg. 18, *zeide ik*, alwaar, indien wij ons niet bedriegen, ſtaan moest, *zeide hij*, en bl. 302, reg. 8 en 9, *een herder*, in plaats van *de herder*.

Scheikundige Verhandeling over de Morphine en andere hoofdbeſtanddeelen des Opiums, door S. STRATINGH, Z. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1823. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 186 *Bl. f* 1-80.

De geleerde STRATINGH levert hier wederom aan de

de beoefenaars der Schei- en Geneeskunde eene belangrijke proeve van zijnen werkzamen ijver voor de wetenschappen.

Sinds eenigen tijd hebben vele Scheikundigen zich meer bijzonder met het onderzoek van algemeen bekende en gebruikelijke geneesmiddelen onledig gehouden, ten einde ook de eigenaardige krachten derzelve scheikundig na te vorschen; een onderzoek, waarvan de uitkomsten, met voorzigtigheid en oordeel toegepast, voor de Geneeskunde allergewigtigst worden kunnen, en waaraan wij de kennis van de *Cinchonine*, *Quinine*, *Morphine* en zoo vele andere nuttige geneesmiddelen te danken hebben, wier ontdekking een nieuw licht heeft doen opgaan over de nog altijd duistere leer van de krachten der zelfstandigheden, waaruit zij zijn voortgebragt. Eene nieuwe bijdrage tot die leer geeft ons dit geschrift over de *Morphine*. De eerste afdeeling behelst eene geschiedenis en ontleding des *Opiums*; de tweede handelt over de bereiding van de hoofdbestanddeelen des *Opiums*; de derde over de scheikundige eigenschappen en verbindingen der *Morphine*, *Narcotine* en (van) het *Meconium-zuur*; de vierde over het inlandsch *Opium*; de vijfde, eindelijk, geeft eene beschouwing van de geneeskundige krachten der bestanddeelen des *Opiums*. Ziet daar den belangrijken inhoud van dit nuttig werkje, hetwelk zich ook daardoor aanprijst, dat de Schrijver zijne eigene bereidingen opgeeft, en door verschillende geneeskundige waarnemingen, betreffende het gebruik der *Morphine*, en de voordeelen, die dit middel boven het gewoon *Opium* aanbiedt, verrijkt is. Mogt dit boekje veel koopers en lezers vinden, en ook andere Geleerden onzes Vaderlands opwekken, om, op het voetspoor van den kundigen STRATINGH, de resultaten van hun onderzoek omtrent dit belangrijk middel aan het publiek mede te deelen, en aldus deszelfs betrekkelijke waarde, als plaatsvervanger des *Opiums*, te doen kennen!

Dis-

Disfertatio Pathologica inauguralis *de morbis aurium auditusque &c.* D. i. *Akademiſche Verhandeling over de Ziekten van het Gehoor, door* J. VAN DER HOEVEN. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1823. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede,* 112 *Bl. f* 1-20.

Bij de thans meer en meer heerſchende journaalgeleerdheid, zelfs in vele akademiſche proeven onzer kweekelingen zigtbaar, is het echter eene voor ieder beminnaar der wetenſchappen en des vaderlands vertroostende opmerking, dat er tevens niet weinige onder die kweekelingen gevonden worden, welke den beteren weg betreden, en in ſtaat zijn, Hollands ouden roem te handhaven.

Het boven aangekondigd geſchrift van een' jeugdigen, doch in en buiten zijn vaderland niet onbekenden Geleerde, levert een nieuw bewijs voor de waarheid onzer opmerking.

Zijne onlangs bij de Utrechtſche Akademie bekroonde prijsverhandeling over het maakſel en gebruik van het gehoorörgaan bij den mensch, onder anderen ook aan den beroemden SOEMMERING, uit erkentenis voor hetgeen hij uit deszelfs ſchriften voor zijn onderwerp geput had, door den ſchrijver toegezonden, deed bij dezen het verlangen geboren worden, dat er ook eene ziektekunde des gehoors, door dezelfde hand bewerkt, in 't licht verſchijnen mogt. „ *Quod equidem* (dus luidt het in de ook „ door goede latiniteit zoo uitmuntende voorrede) *recu-* „ *ſavi, nimis arduum opus putans juveni; gravius etiam* „ *mihi, cui, quae ad hunc laborem requirebantur, pa-* „ *rum aderant.* SOEMMERINGIUS *tamen idem denuo* „ *rogavit, et cum ſummâ benevoli animi ſignificatione* „ *mecum quasdam obſervationes communicavit, quibus in* „ *hujus ſcriptionis curſu uti poſſem. Tunc verecundia* „ *negandi ſcribendi impudentiam ſuscepi,*" *&c.*

Het was des ſchrijvers doel, uit de beste auteurs alles op te zamelen en mede te deelen, wat betrekking heeft

op

op het door hem gekozen onderwerp, en eerst de gebreken van het gehoorwerktuig te behandelen, vervolgens over die ziekten te spreken, welke het vermogen des gehoors zelve betreffen.

Het eerste hoofdstuk, aan de algemeene ziektekunde toegewijd, handelt over de *otitis*, zoo wel *externa* als *interna*, de *otorrhaea*, verdeeld in *mucosa* en *purulenta*, *de insectis et vermibus in aure*, en eindelijk *de otalgiâ*; waarbij zoo wel de *diagnosis* als de *therapie* kortelijk vermeld wordt.

Het tweede hoofdstuk behelst de gebreken van de afzonderlijke deelen van het zintuig des gehoors. De anatomische orde volgende, vangt de schrijver ook hier, gelijk in zijne physiologische verhandeling, van de gehoorzenuw, als *pars maxime necessaria organi auditus*, aan, gaat vervolgens over tot het *aquula Cotunnii*, den *labyrinthus* en de overige deelen der gehoorwerktuigen. Alles is met de meeste vlijt en oordeelkunde bewerkt, en met waarnemingen uit de beste vroegere en latere auteurs verrijkt en opgehelderd. Bij de gebreken van het trommelvlies wordt te regt opgemerkt, dat dezelve voor niet zoo gewigtig, als sommige vroegere schrijvers beweerd hebben, moeten gehouden worden, daar deszelfs beleediging dikwijls zonder merkelijken invloed op het gehoor bevonden is; 't geen door vele waarnemingen bevestigd wordt.

In het derde hoofdstuk worden de ziekten van het gehoor zelve voorgedragen. Hetzelve is in drie afdeelingen verdeeld, handelende over de te groote gevoeligheid, ziekelijke veranderingen, en vermindering of het geheel gemis van het gehoor. De laatste dezer afdeelingen is bijzonder uitvoerig bewerkt. Eerst worden de verschillende soorten en oorzaken der doofheid opgegeven. Scherpzinnig is de opmerking van den beroemden DARWIN, door den schrijver aangehaald, dat de doofheid, welke uit de gehoorzenuw zelve voortkomt, ook door de droomen zou kunnen ontdekt worden, 't welk door het geval van een zestigjarigen lijder wordt opgehelderd, die, reeds gedu-

ren-

rende dertig jaren geheel doof, door gebrek aan oefening het ſpreken genoegzaam had afgewend, en zich niet dan door ſchrift en teekenen gewoon was uit te drukken, op welke wijze hij ook in den droom zich verbeeldde met anderen om te gaan, terwijl hij nimmer droomde iets te *hooren*. Dit hoofdſtuk wordt met eene korte opgave van de verſchillende geneesmiddelen der doofheid beſloten. Omtrent de electriciteit en het galvanismus merkt de ſchrijver aan, dat beider werking over 't algemeen meer voor een' tijd, dan wel duurzaam is, 't geen onder anderen door eene keurige waarneming van SOEMMERING bevestigd wordt. De ſchrijver eindigt zijne ſchoone verhandeling met de vermelding der drie chirurgiſche operatiën, in de doofheid gebruikelijk, — de *perforatio proceſſus mastoïdei*, de *perforatio membranae tympani*, en eindelijk de *injectiones tubarum Euſtachii*; deelende, met betrekking tot de beide eerſten, drie belangrijke gevallen van den kundigen Leydſchen Chirurgijn LOGGER mede, welke vooral daarom voor 's mans waarheidliefde niet alleen, maar ook voor zijne edele denkwijze pleiten, dat in twee derzelve de operatie geene herſtelling des gehoors heeft te weeg gebragt; een bewijs, hoe geheel vreemd echte kunde is van die (helaas! niet zeldzame) kwakzalverij, welke alomme pocht op hare wondercuren. Ook dit geheele derde hoofdſtuk getuigt van des ſchrijvers belezenheid, ſcherpzinnigheid en helder oordeel.

Gaarne zouden wij nog het een en ander tot proeve afſchrijven; dan daarvoor is deze arbeid minder geſchikt. Dezelve verdient van deskundigen gelezen en herlezen te worden. Als zoodanig durven wij deze Diſſertatie een' jeder gerustelijk aanbevelen; terwijl wij de Hoogeſchool van Leyden gelukwenſchen met zulk eenen kweekeling, en de wetenſchappen met zulk eenen beoefenaar.

De

De Gevolgen der Kruistogten voor Europa. Door A. H. L. HEEREN, *Hoogleeraar der Geſchiedenis te Göttingen, enz. Uit het Hoogduitſch vertaald en met Aanmerkingen voorzien door* STEENBERGEN VAN GOOR. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1823. *In gr.* 8*vo.* 382 *Bl. f* 3-75.

Ons lezend publiek heeft inderdaad groote verpligting aan den heer STEENBERGEN VAN GOOR, niet zoo zeer nog als kundig en bekwaam vertaler van een aantal uitnemend wèl gekozene, belangrijke werken, als voornamelijk daarom, dat hij, als uitgever, zich waagt aan werken, die allezins verdienden, boven duizend andere, in onze taal overgebragt te worden, doch die, uit vreeze van geene genoegzame koopers te zullen vinden, ſedert tien, twintig jaren, onvertaald zijn blijven liggen. Wie denkt hier niet, vóór alles, aan zijne onlangs uit het *Engelsch* overgebragte en met uitſtekende noten vermeerderde *Atheenſche Brieven?* Het werk, hier boven aangeduid, is niet minder belangrijk. Vóór zoo vele jaren reeds wekte de Latijnſche verhandeling van onzen geleerden landgenoot, Prof. REGENBOGEN, de aandacht onder ons op, ten aanzien van de gevolgen der kruistogten. Onderſcheidene verhandelaars in letterlievende maatſchappijen putteden uit die bron, en maakten hunne beſchouwingen ook door den druk gemeen: terwijl ondertusſchen weêr een ſtuk van den heer WAKKER VAN ZON uitkwam, in tegenovergeſtelden geest geſtemd; alsof, namelijk, die kruistogten in hunne gevolgen even heilloos en verwoestend geweest waren, als zij in de uitvoering en bedoeling dwaas en ſchandelijk waren. Dan, hier te lande niet alleen, in *Frankrijk*, waar de gedachte eerst geopperd was, in *Duitschland*, waar het beste antwoord op de gedane vraag zijnen oorſprong had, werden de kruistogten meer en meer een voorwerp van behandeling. Recenſent herinnert zich nog

le-

levendig, na de lezing van MICHAUD's *Histoire des Croisades*, terstond lust gevoeld te hebben, om dat fraaije werk in onze taal over te brengen; tot welks betere voldoening hem door eenen vriend terstond nog twee nieuwe *Hoogduitsche* werken over hetzelfde onderwerp werden ter hand gesteld. Maar geen boekverkooper durfde zich toen aan de uitgave wagen. Dit bedroefde hem zoo wel, als het hem bevreemdde; en nog zou hij wenschen, dat iemand hand aan het werk sloeg, indien niet een onzer bekwaamste schrijvers bezig ware, zelf een oorspronkelijk werk over die zoogenaamde heilige oorlogen zamen te stellen, en tevens een ander stuk, *Tafereelen uit de tijden der Kruistogten*, reeds ware begonnen voor onzen landaard uitgegeven te worden. Maar hoe veel meer verwondering moet het baren, dat deze door het *Fransche Instituut* bekroonde verhandeling zelve niet vertaald werd! Die van VILLERS, over de gevolgen der hervorming, was immers terstond overgezet en door elkeen gelezen. En de tegenwoordige is van niemand minder dan den geleerden HEEREN, dien onvermoeiden geschichtvorscher, den roem van *Duitschland*, den voorlichter op geheel onbekende paden van het uitgebreide veld der historie, met wiens werken inzonderheid de ijverige DORN SEIFFEN, te *Utrecht*, sedert eenigen tijd, den enkel *Hollandsch* lezenden is begonnen bekend te maken. Inderdaad, deze verhandeling is te minder overbodig geworden door de straks genoemde stukken onzer landgenooten, omdat zij, buiten de billijk gewachte grondigheid van zulk eenen man, eenigzins het midden houdt tusschen beiden; minder ingenomenheid toonende met al de uitnemende vruchten, welke de anders sierlijke en veelomvattende REGENBOGEN aan de kruistogten toekent, en nog meer verschillende met het somber inzigt van den heer WAKKER. — Wij laten, ter betere beoordeeling, den *inhoud* van het werk hier volgen:

„ *Inleiding.* Algemeene beschouwing der Kruistogten. 1. Duur en Chronologie der Kruistogten. 2. Geographische Omvang. 3. Inrigting en Organisatie. — *Eerste*

Gedeelte. Staatkundige gevolgen der Kruistogten. I. Tafereel van den ſtaatkundigen toeſtand van *Europa*, kort vóór den aanvang der Kruistogten. Werelddlijke magt. Magt der Vorſten. Klaſſen van den Adel en het Volk, en derzelver wederzijdſche betrekking. 1. Toeſtand van den Adel. 2. Toeſtand der Stedelingen en van het Landvolk. II. Staatkundige gevolgen der Kruistogten. 1. Voor de Hierarchie. 2. Voor de magt der Vorſten. 3. Voor den Adel. 4. Voor de Steden en den Burgerſtand. 5. Voor den Boerenſtand. — *Tweede Gedeelte.* De Kruistogten, met betrekking tot den Koophandel en de Kunstvlijt. Gevolgen der Kruistogten voor den Koophandel. Toeſtand van den Koophandel vóór de Kruistogten. Veranderingen in den Koophandel en de Kunstvlijt door de Kruistogten. I. Gevolgen voor den Zeehandel. *a.* Tot de verovering van *Konſtantinopel* door de Kruisvaarders, in 1204. *b.* Sedert de verovering van *Konſtantinopel.* II. Gevolgen voor den Landhandel. III. Gevolgen voor de Kunstvlijt. — *Derde Gedeelte.* De Kruistogten, met betrekking tot de Wetenſchappen. I. Algemeene beſchouwingen. II. Gevolgen voor de klaſſieke Literatuur — voor de Wijsbegeerte — voor de Aardrijkskunde — voor de Geſchiedenis — voor de natuurkundige Wetenſchappen en Geneeskunde. — *Beſluit.*"

Ziedaar den omvang! Het ſpijt Recenſent, dat hij REGENBOGEN op dit oogenblik niet bij de hand heeft ter vergelijking. Ondertuſſchen herinnert hij zich een belangrijk gedeelte, dat hier niet gevonden wordt, en ook, hij moet het bekennen, niet regtſtreeks werd gevorderd. Het betreft, om zoo te ſpreken, de ontkennende voordeelen, in zoo ver de kruistogten zouden gediend hebben, om de doorbraak van nieuwe overſtroomingen onzes werelddeels door Oosterſche volken te beletten. Ook zou, naar REGENBOGEN's niet onwaarſchijnlijke gedachte, de onderlinge verkeering van zoo vele grooten, uit de verſchillende *Europeſche* rijken, en hun wedijver in velerlei pracht, een deel aan de toenemende beſchaving gehad hebben, waarvan wij hier geen bijzonder gewag vinden

den gemaakt, het zij zulks minder werd gerekend, of als slechts toevallig met de kruistogten verbonden.

Het opgegevene, echter, getuigt reeds van naauwkeurigheid. En inderdaad vindt men de zaken met eene nuchterheid, voorzigtigheid en grondige kennis behandeld, welke het meestmogelijk vertrouwen inboezemen. Levert het een een ander dan ook al niet zulke luisterrijke en onbetwistbare resultaten op, ten aanzien van het voordeel, door de kruistogten aangebragt, dan wij elders vinden, wat wij zoo met meer zekerheids verkrijgen is nog altijd van groot belang.

De geschiedenis van den handel, een lievelingsvak van den schrijver, (vooral de landhandel) is, met weinige trekken, treffend in het licht gesteld. Veel wordt hier gevonden, dat inzonderheid den koopman, eenigzins met zijne zaak ingenomen, belang en genoegen, bij de lectuur, zal inboezemen.

De bekwame uitgever en vertaler heeft hier en daar noten onder den tekst geplaatst, (schoon er ook van den schrijver zijn) deels uit REGENBOGEN en eene *Fransche* verhandeling, nevens HEEREN met zilver bekroond, deels uit andere werken enz. geput. Zoo wij echter in dezelven iets vermisten, het is dit: dat hij ons niet eenigzins in staat gesteld heeft, om de bedoelde groote gebeurtenissen en uitkomsten meer uit ons eigen standpunt, als *Nederlanders*, te beschouwen. De *Duitschers* zijn gewoon, dit land, als een aanhangsel van het hunne, (elders een aanspoelsel van *Frankrijk*) naauwelijks met eenige bijzondere aandacht te verwaardigen; gelijk hier dan ook, misschien twee of drie keeren, slechts ter loops van *Vlaamsche* zee- of andere *Nederlandsche* kruisvaarders melding geschiedt. Doch gesteld ook, dat hierin geene partijdigheid doorstraalde, en ons land, als van den tweeden rang zijnde, niet gepastelijk meer in aanmerking kon komen, dan is het toch *voor ons* van belang, de gevolgen der geschetste gebeurtenissen, die in *Duitschland* en *Frankrijk* zoo aanmerkelijk verschilden, en het handeldrijvend *Italië* vooral zoo gevoelig aandeden,

ten aanzien van dit land te kennen. De ſtaatkunde betreffende, herinneren wij ons, daaromtrent in SIMON. STIJL's keurig werk, over de *opkomst en bloei der Nederlanden*, belangrijke aanmerkingen te hebben gelezen. En welk eene rol de nijverheid onzer zuidelijke landgenooten vooral reeds vroeg ſpeelde, door de bewuste groote kataſtrofen zeker niet onaangedaan gebleven, heeft zelfs geene herinnering noodig. Zulke wenken, of liever verwijzingen, als wij hier bedoelen, paſſen, dunkt ons, in elk geſchiedkundig werk, uit eene vreemde taal overgebragt. In het *Nederlandsch* lezende, verlangen wij blijk van belangſtelling in *Nederland*. Zoo veel ten minſte mag er de vaderlandſche pen wel toe doen, om ons te onderrigten. En Recenſent, den vertaler dankende voor hetgeen hij geleverd heeft, zou met minder zelfs hartelijk zijn verheugd geweest, indien hij, daartoe zoo wèl in ſtaat, de aangewezene manier had gevolgd.

Eene algemeene ſlotſom geeft de ſchrijver niet op, en wij achten ons daartoe even min verpligt. In het algemeen dit: Gedurende omtrent twee eeuwen was er eene aanhoudende gemeenſchap van heen- en ſomtijds weêrtrekkenden met het Oosten, vooral echter op vier hoofdmomenten. De legers waren intuſſchen, hoe ontzaggelijk ook, toch waarſchijnlijk zoo groot niet, als wel wordt opgegeven. De beſliſſende verandering in den handel, door welke de hedendaagſche tot ſtand kwam, is niet aan de kruistogten, maar aan de latere ontdekkingen ter zee toe te ſchrijven. Ook beſtond vroeger wel zeehandel en zeevaart; maar werden zij, vooral door het gebeurde met *Konſtantinopel*, thans grootelijks uitgebreid. Zoo heel veel geleerd zullen de woeste *Europeanen* op hunne togten wel niet hebben. Zoo heel ſnel zullen ook de lotsverbeteringen van burgers, en vooral boeren (van welke wij het minst weten), wel niet hebben plaats gehad. Met den tijd, echter, werkte het zeker. De adel verloor in magt, maar won veel in beſchaving, vooral door de invoering der ridderördes. In *Frankrijk* werd de Koning mag-

magtig; in *Duitschland* de Keizer zwak. De Paus (*) en geestelijkheid voeren, in den beginne, zeer wèl bij deze togten; maar in het vervolg werd het ligt hun gedeeltelijke ondergang. De nijverheid en wetenschap, de rijkdom en het genot bloeiden, hier vroeger, daar later, op den omgewoelden grond; zoo vele nieuwe zaden van kennis en kunst inzonderheid, uit het meer beschaafde Oosten aangebragt, enz. enz. enz.

(*) Wat hierover, en deels ten voordeele van den befaamden HILDEBRAND, gezegd wordt, scheen ons niet onbelangrijk toe.

De Schipbreuk der Cabalva, in den Indischen Oceaan. Beschreven door W. C. FRANK. *Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo.* 96 *Bl. f* : -90.

Dit belangrijk verhaal is allezins lezenswaardig. De schrijver diende als zesde Officier op de *Cabalva*, door de *Engelsche O. I. Compagnie* met eene rijke lading voor *China* bestemd en met 130 koppen bemand. Het schip stak den 14 April 1818 van *Gravesand* in zee; het stootte den 17 daaraanvolgende. Dit ongeluk werd veroorzaakt, door dat het *lichtschip* nabij *Portsmouth* toen juist eenige mijlen van deszelfs plaats gedreven was. Niettegenstaande het bekomen lek, besloot men de reis voort te zetten. Het lek echter grooter wordende, werd men te rade, niet regtstreeks naar *China*, maar eerst naar *Bombay* te zeilen. Den 7 Julij, in den nanacht, gebeurde het ontzettend ongeluk; het schip raakte in de branding, en op een koraalrif, op eenen afstand van 250 *Engelsche* of 66 *Duitsche* mijlen van *St. Mauritius*. Men kapte de masten, deed al wat mogelijk was, maar te vergeefs; de *Cabalva* was verloren. De brave Kapitein en eenigen van de manschap kwamen bij deze schipbreuk ellendig om; de overigen redden zich eerst op een gedeelte der rots, daarna met veel moeite en gevaren op eene zand-

bank, waar zij zich kommerlijk genoeg in het leven hielden; want van de rijke lading ſpoelde ſlechts weinig aan, dat tot ſpijs dienen kon, maar zoo veel te meer bier, ſterke dranken en wijnen. Eindelijk ontdekte men op de bank eene wel, die drinkbaar water gaf. Aan ſubordinatie en wet was niet te denken. De ergſten van de manſchap verkozen echter ſpoedig zich af te zonderen naar eene andere zandbank, waar ook een aantal vaten waren aangeſpoeld, en alzoo vrij wat te zuipen viel. De overigen waadden nog gedurig naar het wrak, doch vonden weinig eetbaars, dat hun te ſtade kwam. Gelukkig bekwamen zij de groote boot, die zij zoo goed zij konden herſtelden en takelden, en met welke de ſchrijver van dit verhaal en 9 van de manſchappen den togt zouden wagen, zoo mogelijk naar *Mauritius*, en gelukte dit niet, dan naar het eiland *Bourbon*, of *Madagascar*. Dit was het éénige redmiddel, en vandaar hoopte men ook den overigen hulp te zenden. Potſierlijk is de beſchrijving, hoe deze mannen waren toegetakeld met dameshoeden en kleedingſtukken, van het verongelukte ſchip opgevischt; maar roerend is de godsdienſtige toeſpraak van Mr. AIRES, den Betaalmeester, aan alle de ongelukkigen, toen dit éénige redmiddel zou beproefd worden. De togt op *Mauritius* gelukte, doch niet zonder gevaar. Men vond daar vriendelijk onthaal en hulp. Dadelijk werd een *Engelsch* fregat en brik afgezonden, om de ongelukkige achtergeblevenen te redden. Onze ſchrijver met nog 4 zijner makkers werden medegenomen; hetwelk bleek zeer noodig te zijn, om den weg tuſſchen de ondiepten te vinden. Gelukkig werden op deze wijze alle de nog overgeblevene manſchappen gered, en kwamen den 28ſten, en dus juist drie weken na de ſchipbreuk, op *Mauritius* aan.

Geheel het verhaal is wèl geſchreven, en behelst meerendeels het ambtelijk berigt, door den jongen FRANK, een Predikantszoon van het eiland *Rugen*, gegeven, die zich bij het ongelukkig geval zoo verdienſtelijk heeft gemaakt, dat hij door de Directeuren der *Engelſche O. I. Compagnie* op de vereerendſte wijze beloond, en kort daarna tot vierden Officier bevorderd werd.

Omſtandig Verſlag van den Moord, gepleegd aan Mejufvrouw GIJSBERTA WILHELMINA VAN DER WIEL, *met de verhooren en teregtſtelling van* CHRISTIAAN GOTFRIED DONNER, *aangevuld met hiertoe behoorende authentique ſtukken, door* S. VAN BRONKHORST, *Commisſaris van Politie der Stad Arnhem. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. 146 *Bl. f* 1 - 50.

Het ontzettend geval is vrij algemeen en ook door de nieuwspapieren bekend; het geeft een ſchrikbarend bewijs, hoe diep de mensch zinken kan. DONNER, een tot hiertoe onbeſproken man, zeer voordeelig, zelfs als een gevoelig man, bekend, en man en vader, brengt eene vrouw, die hem niet alleen nimmer beleedigd, maar aan wie hij verpligting had, zijne weldoenſter in zekeren zin, en zijne huisgenoote, in haren gerusten ſlaap, op de wreedaardigſte wijze, om het leven; en dat alleen om eene *kleine* ſomme gelds, om welke het nog niet eens blijkt, dat hij zeer ſtreng gedrongen werd. Hij neemt zijne maatregelen, opdat het vermoeden op zelfmoord vallen zou. Maar eene wakende en ſtraffende Voorzienigheid ſtelt zijne verwachting te leur; en vele omſtandigheden loopen zamen, om hem, reeds denzelfden dag, als den vermoedelijken moordenaar, te leveren in de handen van het geregt. Hij blijft intusſchen bij dat alles bedaard en onverſchrokken; ontkent wel de daad niet, gelijk hij dit ook onmogelijk kon, maar zijne bewustheid van dezelve, en houdt deze ontkenning tot den afloop der procedure vol. Hij zegt nog in zijne gevangenis tot eenen hoenderdief: „*Manneke! ik zou niet gaarne in uwe plaats willen zijn!*" kleedt zich, toen hij voor zijne regters verſchijnen moet, in zijn bruigomspak, en is bij die gelegenheid doorgaans de bedaardheid zelve. Dan, hij kon zijn lot niet ontgaan; en eerst, toen het vonnis tot eenen ſchandelijken dood over hem uitgeſproken was, lag hij

zijne koude ongevoeligheid af. In den loop van het regtsgeding ontmoeten wij niets bijzonders; en de verdediging door zijnen Advocaat, den Heer GAYMANS, door het lot hem toegewezen, draagt de kennelijkſte bewijzen, hoe moeijelijk en onaangenaam die taak was in dit geval, waar niets ter verdediging te zeggen viel. Evenwel hetgeen, als wij het mogen zeggen, voor ons het voorname, zoo niet éénige punt ter verdediging zou geweest zijn, vonden wij hier niet regtſtreeks aangedrongen; dat, namelijk, de misdadiger, die op het plegtigst volhield van de omſtandigheden niets te weten, meer dan waarſchijnlijk de ontmenschte daad zou bedreven hebben in een oogenblik van krankzinnigheid, en van zichzelven en alle zijne verrigtingen geheel onbewust. Dan, welligt heeft zijn Ed. Mich ten dezen belemmerd gevonden door eene toen reeds zedelijke overtuiging, dat dit ſlechts een voorwendſel was van den beſchuldigden. Hoe dit zij, het moet en den verdediger en den regters de grootſte voldoening gegeven hebben, dat de misdadiger, *na zijne vonnisſtrijd*, (hetwelk alzoo bij dat vonnis in geene aanmerking komen kon) tot de bekijdenis van de omſtandigheden gekomen is, en alzoo bleek, den moord wel degelijk gedaan te hebben met opzet en bij volkomene bewustheid. Dit wordt hier bl. 107 opgegeven als eene bekende zaak; maar het *hoe*, en de perſoon of perſonen, aan *wie*, wordt niet gemeld. De Predikant der Luterſche Gemeente heeft den ongelukkigen in de gevangenis en tot het ſchavot bijgeſtaan, en in de Bijlagen hebben wij zoo veel mogelijk berigt van zijne geſprekken en de gemoedsgeſteldheid van den misdadiger. De man is dan zeer gedwee en boetvaardig, zijn vonnis billijkende, maar met moed, en in de hoop op genadige vergeving bij God, geſtorven. — Moge het zoo zijn, en hij genade gevonden hebben bij God! De wereld is nu met hem verzoend, daar hij met zijnen hals voor den gepleegden gruwel heeft geboet. — In zijne laatſte bekentenis is ons echter nog al iets voorgekomen, dat ons aan 's mans volkomene opregtheid, ook toen nog, kan doen twijfelen; b. v. dat hij het geld niet afgeſloten, maar

maar boven op eene latafel gevonden had, enz. Maar wij willen niet twijfelen; — hij had, die hem oordeelde! En zijne geschiedenis moge tot een waarschuwend voorbeeld zijn, hoe diep een mensch zinken kan!

Memorie, betrekkelijk den staat der Rivieren, in opzigt harer bedijkingen, der dijkbreuken, en der overstroomingen van vroegere tijden tot die der laatste in het jaar 1821, *benevens de daarin opgesloten aanmerkingen op het Proefontwerp, tot sluiting van de Rivieren den Neder-Rijn en de Lek, en het storten van derzelver water op den IJssel, van den Luitenant-Generaal Baron* C. R. T. KRAIJENHOFF; *door den Inspecteur-Generaal van den Waterstaat en der Publieke Werken* J. BLANKEN, JANSZ., *Ridder enz. Te Utrecht, bij* O. J. van Paddenburg *en* O. J. van Dijk. 1823. *In 4to. XVI en* 184 *Bl. f* 3-60.

De verdienstelijke Schrijver zal het ons wel ten goede houden, dat wij tot het overschrijven zijner titels geen geduld hadden; zij, die dit werk in handen nemen zullen, hebben aan zijnen naam genoeg ter aanprijzing.

Wij weten inderdaad niet, wat men, buiten het min duidelijke en vloeijende in den stijl, en het niet rigtige in de spelling en plaatsing der zinteekenen, hetwelk alles ons intusschen zeer spijt hier en daar te hebben moeten opmerken, in dit werk berispelijks zal vinden, al is het dat men niet eens in het gevoelen van den Inspecteur-generaal verkiest te treden, gelijk de mededeeler — dezer beoordeeling? — neen, dezes verslags meent te moeten doen. Diens verklaring behoeft echter geen beslissend gezag te hebben, dewijl hij niet alleen geen waterbouwkundige van professie is, maar gaarne verklaart diep den hoed te willen afnemen, zelfs voor hen, die, in dat vak, tot den Heer BLANKEN gaarne „Professor" zeggen, zoo wel in de theorie als in de praktijk: maar, wie zijn gezond verstand *geoefend* heeft, en de geschiedenis en het lot zijns vaderlands met belangstelling behartigt, moet de diepe zaakkennis des Schrijvers bewonderen, hem danken voor zoo veel belangrijks, waarop hij heeft opmerkzaam gemaakt, en belijden, dat deze *Memorie* eenen schat van wetenswaardige bijzonderheden behelst, en wel zeer verdient

opgemerkt te worden door hen, die bij de kennis ook de magt en het beſtuur hebben. „ Wat toch kan het baten, dat Godsdienst, vrede en vrijheid veilig wonen onder de beſtiering en beſcherming van wijze en voorzigtige overheden; dat koophandel, neringen en hanteringen, dat kunſten en wetenſchappen welig groeijen en bloeijen, zoo lang de ſlechte ſtaat der rivieren ons jaar op jaar dreigt eensklaps en op het ullerongerwachtst te zullen verwoesten en verderven?" Zoo blijkt zeer te pas het *motto*, voor dit werk geplaatst; en dat hetzelve eene waarheid, die den *Nederlander*, hoe afkeerig hij zij van te overdrijven, aan het harte gaan moet, in zich bevat, ſtaaft, helaas! de Heer BLANKEN, door dit geheele ſtuk, met onwederlegbare bondigheid.

Dit vertoog uit deszelfs aard meer voor een verſlag dan voor eene beoordeeling in dit Tijdſchrift geſchikt zijnde, willen wij alleen, uit het *berigt*, bl. I—XVI, het volgende mededeelen.

In 1807 werd, voor het eerst, over het denkbeeld der ſluiting van den *Neder-Rijn* en de *Lek*, en de afleiding der *Boven-Rijnwateren*, door den *IJſſel*, naar de *Zuiderzee*, gehandeld, en hetzelve door den Inſpecteur BEIJERINCK voorgeſteld, die, in 1808, op last van Koning LODEWIJK, een ontwerp aanbood, over de wijze der vereeniging van den *Neder-Rijn* met den *IJſſel*. In 1809 gelastte de Koning, nadat hij zich door den Schrijver deszelfs bedenkingen tegen de uitvoering van BEIJERINCK's ontwerp had laten ophelderen, de verſterking van den *Noorder-Lekdijk boven dams*. Zoo ſcheen de ſluiting van *Neder-Rijn* en *Lek* geen onderwerp van raadpleging of onderzoek meer te zullen worden; maar in 1812 werd dit ontwerp aan NAPOLEON als hoogstbelangrijk voorgeſteld, en wel, NB, voor de *militaire verdediging*; en wie weet, wat er gebeurd ware, had niet de omwenteling van 1813 de gewigtige en teedere belangen van den Staat (om met den Heer BLANKEN te ſpreken) uit de hand van den gevaarlijken vreemden invloed aan eigen kalm beraad en beſliſſing mogen overbrengen? Intusſchen het Proef-ontwerp des Heeren KRAIJENHOFF ziet het licht, en het is daartegen, dat de Heer BLANKEN deze Rivier-Memorie ſtelt, in welke hetzelve van alle zijden beoordeeld wordt.

Het is volgens bewijzen, afgeleid uit behoorlijk verklaarde en geſtaafde proefondervindelijke waarnemingen en ervaringen, dat de Schrijver zijne bedenkingen toelicht; en aangehaalde daad-

daadzaken, plaatſen en tijden ſtellen den lezer tot het onderzoek en de toetſing dier waarnemingen ten volle in ſtaat. In vier afdeelingen beſtaat deze zaakrijke Memorie.

De *eerſte* bevat aanteekeningen omtrent de ſtrekkingen, aan de vroegſte bedijking en eerſte graving der afleidingskanalen, vóór de uitlozing van de *Boven-Rijn-* en *Maaswateren* naar zee, gegeven; welke van dezelve, het zij de ſtroombanen, die eertijds *noordwaarts* gerigt waren, het zij die thans *zuidwaarts* ſtrekken, bij de vereeniging der zeerivieren en zeegaten, met de vereiſchte diepte en vaarbaarheid, vóór de uitſtrooming der gemelde opper-rivierwateren tot in de Noordzee, het langſte ſtand kunnen houden, verloopen of verzand zijn, of nog beſtaan. Men gevoelt ligt de belangrijkheid dezer eerſte afdeeling, daar men niet anders kan, dan zijn zegel hechten aan hetgeen de Heer BLANKEN ſchrijft; dat, namelijk, deze ervaring veler eeuwen de voorname gids zijn moet tot het geleiden en bepalen der keuze, waar en in welke rigting, *noordelijk* of *zuidelijk*, de volſtrekt noodzakelijk gewordene nieuwe afleidings- en uitlozingsrivieren en wegen van ontlasting, zoo wel voor de veiligheid der bedijkingen, als de algemeene ſcheepvaart en de belemmerde uitwateringen van den landbouw, ten beste herleid en bewerkt kunnen worden. Deze afdeeling is verreweg de beknoptſte (bl. 1—16), zoo als natuurlijk is, maar, daar zij reeds van vóór onze tijdrekening verhaalt, en geleidelijk voortgaat tot op onzen tijd, tot de kennis der geſteldheid onzer landen hoogstdienſtig, en regt gepast tot den overgang tot de

Tweede afdeeling, behelzende (bl. 17—50) de verklaring der menigte dijkbreuken; wanneer, waar, door welk geweldig vermogen, en bij welke omſtandigheden dezelve te weeg gebragt, en van tijd tot tijd ſchromelijk vermenigvuldigd zijn, zoo dat de kriſis van het gevaar tot de hoogte eener nabij ſchijnende verwoesting is opgeklommen. Deze afdeeling, welke men niet zonder aandoening lezen kan, en die de beknoptſte, naauwkeurigſte en volledigſte ſchets bevat, die wij kennen, van deze gebeurtenisſen, moet, uit haren aard, ſtrekken (en door de wijze harer bewerking doet zij zulks volkomen) tot beoordeeling, of, en in hoe verre, bij de tegenwoordige geſteldheid der rivieren en bedijkingen, door middel der voorgeſtelde bewerking van den *IJſel*, het bedoelde oogmerk te bereiken zij. Het deed ons veel genoegen, aan het berigt van onzen WAGENAAR, omtrent de ge-

geweldige overstrooming van den grooten *Zuid-Hollandschen Waard*, 18 November 1421, hier regt gedaan te zien, en de Verhandeling van den Heer JAN SMITS, JZ., te *Dordrecht*, over deze akelige gebeurtenis gehouden, aangeprezen te vinden door een zoo bevoegd regter. De slotsom der hier aangewezene daadzaken is, dat van de 255 dijkbreuken slechts 32 zijn, door welke zich de hooge *Rijnwateren* noordwaarts in de Zuiderzee hebben uitgestort; dat, echter, de *Boven-Rijn-*, de *Waal-* en *Maaswateren*, door al de overige dijkbreuken, zich zuidwaarts in de zeerivier het *Hollandsche Diep*, of, voor een klein gedeelte, in de *Beneden-Maas*, hebben moeten ontlasten; dat er van het geheel getal dijkbreuken in de tweehonderd jaren (wie ontzet er niet van?) van 1500 tot 1700 zijn gevallen 27, van 1700 tot 1750 28, van 1750 tot 1800 152, en van 1800 tot 1820 48; dat dus het gevaar voor de physieke veiligheid des lands ten hoogsten top is geklommen, en dat het geweldig vermogen, dat, vooral in de laatste 50 jaren, zoo vele bekende onheilen gesticht heeft, mede aan de vastzetting der ijsgangen tot dammen, die de gewone uitstorting in de zuidelijke zeerivieren voor eenigen tijd beletten, is toe te schrijven. Geene leniging verwacht derhalve de Schrijver van de opening van eenen, hoe grooten ook, nieuwen *IJsselmond*, boven het *Pannerdensche Kanaal*.

De *derde afdeeling* levert eene uitvoerige beschouwing (bl. 51—114) der werken, werktuigen en middelen, van ouds aanwezig, en vervolgens daargesteld, tot voorkoming der gevaren, benevens de uitwerksels en gevolgen derzelven; ten einde te bepalen, of en welke andere, dan de menigvuldige vruchtelooze en kostbare uitgevoerde werken en middelen, bij de tegenwoordige gesteldheid der bedijkingen, rivieren en vaarwaters, met het beste gevolg toepasselijk zouden kunnen wezen.

De *laatste afdeeling* bevat een vertoog over de groote ontwerpen, die nog in beraad gebleven zijn, of verworpen schijnen; de meest kenbare uitwerksels der eersten, en de vermoedelijke gevolgen der laatsten, getoetst aan de ervaring van alle tijden, en de thans bekende gesteldheid der bedijkingen en rivieren; de staat der vatbaarheid van deze, en daarmede in onmiddellijke verhouding staande of in verband kunnende gebragt worden binnenkanalen, voor 's Rijks scheepvaart en handel; eindelijk de uitwateringen der polders. Ook uit deze overwegingen moeten dan tot het voorgestelde hoofddoel de nood-

noodzakelijke en nuttige gevolgen voor de toekomst afgeleid worden. Heeft men hier BLANKEN op den voet gevolgd, en de gemelde ontwerpen langs den *Neder-Rijn* en de *Lek*, daarna die van de *Waal* en *Merwede*, vervolgens die der *Maas*, en eindelijk die tot den *Gelderſchen IJſſel* behooren, met dat onbevangen oordeel en die oplettendheid, die het onderwerp vereischt en deszelfs behandeling verdient, beſchouwd, dan zal men erkennen, nergens iets, zoo wèl bewerkt, omtrent rivier- en waterbouwkundige ervaringen te kunnen vinden; en hoe noodzakelijk het is, toereikende, op den aard der zaak gegronde, en door de ervaring geſtaafde waarnemingen te bezitten, zal wel elk deskundige beſeffen, wijl aan het, tot hiertoe beſtaande, gemis daarvan zoo vele misvattingen in de beoordeeling der onderhavige zaak in kwestie te wijten zijn. Op zoodanige gronden redenerende, komt de Heer BLANKEN tot de volgende *reſultaten:* 1°. het is niet mogelijk, om den *IJſſel* ooit bekwaam te maken, nog minder te onderhouden, tot medeafleiding der *Opper-Rijnwateren*; 2°. even min is de *IJſſel* geſchikt, om de ſcheepvaart tusſchen de gewesten en de koopſteden des Rijks voor den handel te begunſtigen of te verbeteren; en 3°. door den *IJſſel* kan geen der bekende beletſelen in de *uitwatering* van groote polderlanden verbeterd of opgeruimd worden, door welke nogtans, bij de vermenigvuldiging der groote overſtroomingen en de doorkwelling der hooge rivierwateren, regen en ſneeuw, de algemeene en bijzondere voordeelen van den landbouw verſlonden worden. En, daar nu de Schrijver edelmoedig zich beroept op het verlichter oordeel in dezen, en zich aanbiedt, om, wanneer dat aantoont, dat hij in de voorſtelling en het bewijzen dezer drie zoo gewigtige hoofdzaken gedwaald heeft, dit met *openbare* dankbetuiging aan te nemen, en welligt de meer bijzondere bedenkingen nader te verklaren, zoo bevelen wij deze Memorie allerernſtigst aan het onderzoek van daartoe bevoegden aan; eindigende ons verſlag met openbaar onzen dank voor des Schrijvers arbeid te betuigen, en met den wensch, dat ongeveinsde liefde voor het vaderland deszelfs toeſtand in wijze en teederhartige overweging neme, en de zegen Gods onzen dierbaren grond behoede van een verderf, dat, door de geringſchatting des gevaars, maar ook door verkeerde bedoelingen, alsmede door onberadene plannen, al te ligt kan worden berokkend!

Hul-

Hulde aan de Nagedachtenis van JEAN HENRI VAN SWINDEN. *Te Amsterdam, bij* C. Cóvens *en* P. Meijer Warnars. 1824. *In gr.* 8*vo. X en* 122 *Bl. f* 2-50.

De Maatschappij *Felix Meritis* vierde, op den 7 November 1823, de nagedachtenis van den grooten VAN SWINDEN; sedert zeven-en-dertig jaren haar licht, haar sieraad. Men mag het publiek geluk wenschen met het bezit, waarin het gesteld wordt, van hetgeen op dien plegtstatigen avond daar gesproken werd en deze Hulde behelst.

De voortreffelijke DAVID JACOB VAN LENNEP was de Redenaar. Hij heeft zijne taak volvoerd, zoo als van zijne talenten te wachten was, en op eene VAN SWINDEN waardige wijze. Verrassend is de aanloop, dien hij uit de verwachting eener klaagrede op een rouwfeest, en uit het ongelijke van het vak der wetenschappen, dat VAN SWINDEN liefkoosde, aan dat, hetwelk hij beoefent en onderwijst, neemt tot de voorstelling van den edelen, wien hij vereeren wilde, en de hoofdtrek van wiens beeld was, *onvermoeide zucht tot werkzaamheid ten algemeenen nutte, met bestendig opzien naar het hooger doel, den mensch voorgesteld.* De omstandigheden, die de godsdienstige stemming van VAN SWINDEN's geest, zijnen smaak voor de letteren en wetenschappen bevorderd hebben, worden opgemerkt, als de oorzaken, dat VAN SWINDEN zoodanig een Wiskundige werd als hij geweest is, die namelijk dit vak — en wie kent den wijden roem zijner verdiensten in hetzelve niet? — niet onvoorbereid, niet uitsluitend, maar in verband met de overige wetenschappen beoefend heeft, altijd de behagende en algemeen-nuttige man. *Fraueker* bezat in den twintigjarigen jongeling een' Hoogleeraar in de Natuurkunde en bespiegelende Wijsbegeerte, die zich, met schier voorbeeldeloozen ijver, bevlijtigde, om de vroegere ontdekkingen door steeds voortgezette waarnemingen te verrijken en te volmaken, ten einde daaruit een weldadig licht te verspreiden. Bijna ongeloofelijk mag het heeten, dat hij tien jaren achtereen, op ieder uur van den dag, de afwisselingen der magnetische declinatie opteekende; maar de bewijzen bestaan. Ja, dertien jaren lang maakte hij, schier van uur tot uur, dagelijks zijne waarnemingen omtrent de veranderingen van den barometer in de verschillende uren des dags, ezv. ezv. Hier geheel levende voor de wetenschappen,

pen, vestigde hij, ook door zijne geschriften, waarvan er twee buitenslands bekroond werden, voor altijd zijnen roem. *Amsterdam* bezat in hem, sedert 1785, een' van deszelfs roemrijkste en heilrijkste burgers; en, gelijk die stad door zoo zeer veel hem aantrok en op hem invloed had, zoo belangrijk was ook zijn invloed op dezelve; en de doorluchtige School, de Kweekschool voor de Zeevaart, het Instituut voor blinde Kinderen kunnen, zoo wel als het Instituut voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen, de Maatschappij *Felix Meritis*, en zoo menige andere kring, waarin hij werkte, getuigenis geven van zijne voortreffelijke waarde. *Nederland* rangschikt hem met edelen hoogmoed onder zijne edelen; schoon de eenvoudigheid van zijnen echt republikeinschen geest (waarover men hier zeer juiste aanmerkingen vindt) hem tweemalen een vorstelijk eereteeken weigeren deed. *Parijs* was verbaasd over zijne talenten. LODEWIJK beminde, zelfs NAPOLEON eerbiedigde hem. Zoo lang hij deel had aan het bewind van den Staat, bewees hij, dat de stand eens geleerden beoefenaars der wetenschappen overal iemand, hem inzonderheid, den post, dien hij bekleedt, luister doet bijzetten. In de dagen onzer schande en vernedering stond hij onverschrokken en verheven pal, en handhaafde moedig en edel de regten en waarde der heilige, schoon verdrukte vrijheid. Onze Vorst was zijn weldoener, en — och! waren alle Staatsraden VAN SWINDENS! Men weet, dat hij het door hem lang te voren aangeprezene stelsel van Maten en Gewigten heeft mogen helpen vestigen, en de grijsaard bereidvaardig genoeg was, om zijne benoeming als lid der Commissie tot onderzoek naar *de beste Rivier-afleidingen* aan te nemen. Wat bezwaren, strengheid van jaargetijde, reizen en ligchaamsvermoeijing, ook zijnen ouderdom schenen te verontschuldigen, het gold immers het heil des Vaderlands! 's Mans geleerdheid verbaast elk, en niet minder zijne werkzaamheid, wanneer men de lijst der werken van dezen Hoogleeraar, in de *Latijnsche*, *Fransche* of *Nederlandsche* taal geschreven, en de lijst zijner redevoeringen en verhandelingen, gedaan en gehouden sedert 1785, doorloopt; beide maken de *Bijlagen* achter deze *Hulde* uit. Ongaarne zouden wij die gemist hebben; maar hoe werd het gevoel van spijt opgewekt, in het lezen der eerste Bijlage, dat nagenoeg alle die redevoeringen en verhandelingen voor de drukpers zijn verloren, dewijl VAN SWINDEN voor de vuist sprak, naar slechts

ſlechts weinige aanſtippingen! Des te aangenaamer zullen 's mans verhandelingen over het dierlijk magnetismus zijn, door hemzelven beſtemd om na zijnen dood uitgegeven te worden. Tot ſtaving van hetgeen men bl. 60 leest van 's mans voordragt, mag Recenſent verhalen, wat hem, onder het ſtellen dezes, werd medegedeeld van zekeren toehoorder, uit den burgerſtand, die getuigde: „Wanneer VAN SWINDEN een onderwerp behandelde, waarvan ik nooit den naam gehoord had en dus niets wist, luisterde ik echter met genoegen en onvermoeide aandacht, en zijne manier van mededeeling maakte mij zelfs het diepzinnigſte duidelijk; hoe veel weet ik alleen door hem!" — Deze geleerde was de teederſte echtgenoot, de liefderijkſte vader, de trouwſte vriend, de beminnelijkſte huisgenoot, behagelijk aan de vrouwen, vereerd bij de jongelingſchap, dierbaar aan de kinderen, gezegend door de armen, en — in den waardigſten zin des woords — een Christen. Ja, treffend heeft VAN LENNEP ons het doen gevoelen, hoe veel er aan VAN SWINDEN's grootheid, zonder dat, ontbroken zoude hebben; hoe godsvrucht, Christelijke deugd zijne talenten en verdienſten verhoogt, en de wijsheid en wetenſchap hare éénige en eeuwige waarde ontleenen van des menſchen onſterfelijkheid; treffend ons overtuigd, dat een beſtaan, als VAN SWINDEN had, de hope des eeuwigen levens verzekert; en alzoo de onſchatbare waarde ons diep doen beſeffen der heilleer van Hem, die het leven en de onverderfelijkheid heeft aan het licht gebragt. In waarheid, het heeft ons harte geſtreeld, dat VAN LENNEP zulke taal heeft doen hooren; dat zulke taal de belijdenis der aanzienlijke vergadering uitdrukte, tot welke hij ſprak, en welke hij juichend en met alle overtuiging des harten deed uitroepen: „Waarlijk, de Godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de beloften beide des tegenwoordigen en des toekomenden levens!"

Wij herhalen het: de waardige VAN LENNEP heeft op eene VAN SWINDEN waardige wijze zijne taak volvoerd, ja zichzelven een roemrijk gedenkteeken opgerigt. Zijne Lofrede is krachtig; verheven, maar zonder gezwollenheid: aangenaam onderhoudend, leerend en overredend, wekt zij de heiligſte aandoeningen op voor deugd en wijsheid, en opent het hart voor deelneming in het gevoel, waarmede de Redenaar ſprak. — Wij wagen één aanmerking. Opdat, hetgeen men *lucidus ordo* noemt, te beter zoude zijn uitgekomen, ware

de

de vermelding der hoofdzaken, of althans der overgangen tot nieuwe punten, wenschelijk geweest.

Achter deze *Lofrede* staat een *Lofdicht*. Daar verdient het te staan. Het ademt denzelfden geest; het kaatst derzelver inhoud als terug. Het heeft ons geroerd, verrukt, opgetogen. Wien zal het dat niet doen, die het leest? Wie, wien het dat deed, zal niet doen, wat wij doen, — zal het niet aan alle vrienden van wetenschap en kennis, Vaderland en Godsdienst, gelijk aan allen, die ooit VAN SWINDEN hoorden, aanprijzen? Wie, wiens hart voor het ware, schoone en goede gloeit, zal niet gaarne doen, wat wij wel laten moeten, en, door de mededeeling van dit heerlijk lofdicht, het gevoel, dat de lezing van hetzelve hem instortte, anderen mededeelen? Heil ons Vaderland, eere onze Eeuw met zulke Zangers, met zulke Redenaars! Gode dank er voor, die hunnen geest schiep! Schame zich, die vermogens misbruikt, welke zij zóó heiligen! Maar, wie stoort zich aan vuile *krekelzangen* of het baldadig geschreeuw van *bezwaarde* uitzinnigen, zoo lang *Nederland* mannen bezit, die VAN SWINDEN navolgen? — De Dichter, die zijnen lof bezong, en wiens lof wij genoeg vermelden, als wij zeggen: „zoo was het VAN SWINDEN waardig," is onze HENDRIK HARMEN KLIJN.

Behalve een uitmuntend titelvignet, prijkt deze *Hulde* met de bevallige beeldtenis des grooten mans, naar de teekening van CASPARI en de gravure van VELIJN, en met een bijschrift van den broeder des lofzingers, BARENDKLIJN, het éénige, dat wij overschrijven:

Deez' beeldtenis behoeft geen' krans van eerlaurieren:
't Zijn deugd en wijsheid, die den achtbren schedel sieren.
Dat helder doorziend oog; dat vriendelijk gelaat,
Waarop de rust der ziel zoo vast gekenmerkt staat;
Die welbespraakte mond, die harten wist te boeijen,
En, waar hij lessen gaf, de zielen wist te ontgloeijen;
Die kunstlooze achtbaarheid in houding, tooi en leest,
Schetst ons VAN SWINDEN's aard, schetst ons VAN SWINDEN's geest.

De Christelijke Menschenvriend, in Verhalen voor Burgers en Boeren, door Dr. J. H. JUNG, *genaamd* STILLING. *Uit het Hoogduitsch. Iſten Deels 1ſte en 2de Stukje. Te Amſterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *In 12mo. VIII,* 302 *Bl. f* 1-90.

Het tweede ſtukje is ook voor hen, die het eerſte reeds bezitten, afzonderlijk te bekomen. Hetzelve is, namelijk, reeds vóór achttien jaren, bij OOMKENS, te *Groningen*, uitgegeven; maar SEPP heeft de verdere uitgaaf der volgende ſtukjes overgenomen. Nog een deeltje, insgelijks twee ſtukjes bevattende, ons nog niet geworden, ſchoon reeds ter perſe bij de uitgave van dit eerſte, zal volgen, en daarop de twee eerſte ſtukjes der *Bijbelſche Verhalen* van den waardigen Auteur, naar welke wij verlangen, dewijl zij ons onbekend, en dewijl zij van STILLING zijn. De Maatſchappij, *Tot verſpreiding van ſtichtelijke boeken*, in *Engeland*, ook door JUNG beproefd hebbende de oprigting eener dergelijke in *Duitschland*, ontving van dezen een berigt, het bezwaarlijke daarvan inhoudende, waarop eene ſom van *f* 600 te zamen gebragt werd, van welke JUNG de helft ontving. Hij teeg zelf te werk, en ſtelde een viertal ſtukjes op, die hij aan onvermogenden, voor niet, uitdeelde of uitdeelen liet. Dit berigt ons de Vertaler in zijn Voorberigt, geteekend 1806, waarvan het laatſte, om den misſtand, althans wel had mogen wegblijven, dewijl het reeds, als ter perſe liggend, aangekondigde vervolg daar afhankelijk geſteld wordt van den aftrek van dit eerſte deeltje.

De titel leert genoegzaam de ſtrekking van dit werkje kennen: de heiligſte en troostrijkſte waarheden en pligten des Christendoms, in onderhoudende *verhalen* ingekleed, voor te ſtellen in eene ook voor de geringere volksklaſſe verſtaanbare taal, ernſtig en nadrukkelijk, is het edele doel. Hoe STILLING verhalen kan, weet men.

Het eerſte ſtukje verhaalt het volgende: Zeker rijke, FIFFERLING, ſterft, na een ſchrikkelijk goddeloos leven, en de geſprekken, na zijn akelig verſcheiden, deelen allerhande booze ſtukken van dien deugniet mede: onder anderen had hij een' leerlooijer, HENKELMAN, geld geſchoten in diens uiterſte verlegenheid, en zich daarvoor deszelfs huis en have ver-

verzekerd. Deze, echter, was hem eindelijk niets meer ſchuldig; maar, zoo wel als zijne vrouw overleden zijnde, eischte de bedrieger het geheele voormalige kapitaal met de interesſen tertig van de beide zonen, en — hij kreeg het gedaan. De oudſte zoon beſtierf dit leed; terwijl de jongſte zich buitenslands begaf, en eindelijk te *Aſchenhorn* een deugdzaam meisje trouwde. De éénige dochter van FIFFERLING was aan eenen FREDERIK verloofd, die bij een voornaam fabrikeur op het kantoor was. Dit huwelijk gaat door, nadat FREDERIK met moeder en dochter was overeengekomen, om alle opofferingen te dulden, en zich van Gods zegen te verzekeren, door des overledenen misdrijven, zoo veel mogelijk, goed te maken. De jonge HENKELMAN wordt met vrouw en kinderen ontboden, en hem huis en goed overgedragen, benevens een ſchuldbrief van *f* 12000 voor twintig jaren huur, en de inventaris van alles, wat er was, ter voldoening der renten van de huur. Hierop ging FREDERIK met zijne vrouw en ſchoonmoeder eene kleine woning betrekken, en, zonder zich aan het praten der lieden te ſtoren, een zeer groot huis bouwen; terwijl intuſſchen moeder en dochter voor andere menſchen om loon begonnen te ſpinnen ezv., hetwelk de beoordeelingen niet weinig vermeerderde. Dat gebouw werd het *Fifferlingſche Stift van Kirchenheim*, waarin twintig vrouwen opgenomen werden, en zij, die van hare woning en kinderen niet ſcheiden konden, kregen jaarlijks *f* 200; terwijl de regtervleugel van het huis een armenhuis werd voor mannen en weesjongens, en de linkervleugel voor vrouwen en weesmeisjes. Dit gebouw was geſticht uit eene kist vol *louis d'or* en nog eene geldſomme, aan FREDERIK overgebleven, na de voldoening van allen, die ooit onregt van FIFFERLING leden, en deszelfs weduwe werd Voogdes, met een jaarlijksch inkomen. In plaats van de woelingen der kwaadſprekendheid, komen nu de ſpoken aan den gang, maar worden ontdekt en naar verdienſten geſtraft. De fabrikeur, FRIEDENHOLD, ſtelt FREDERIK tot zijnen kompagnon, ja vollen erfgenaam aan, en FREDERIK's vrouw wordt de erfgename van FRIEDENHOLD's zuster. Men moet daarover STILLING hooren vertellen. FREDERIK betrekt nu een huis van FRIEDENHOLD. Na verloop van eenigen tijd komt te *Kirchenheim* een onbekende wonen: hij was de zoon van een' Officier, die, zijne vrouw en kind eens te ſcheep ontboden hebben-

de, daar haar verliet, na haar verkocht te hebben aan den Scheepskapitein, die haar naar *Amerika* voerde, om daar als slavin geveild te worden. Dit onheil werd echter verhoed, en zij nog te *Philadelphia* gehuwd aan een' rijken planter, MORE, wiens naam die onbekende aangenomen had, die echter de broeder was van FREDERIK's vrouw, FIFFERLING's verstooten kind. Deze bestemde zijne nalatenschap tot begiftiging der school te *Kirchenheim*, waar hij, niet lang daarna, stierf, met gansch andere gesteldheid des gemoeds dan zijn vader. In dit eerste verhaal komt nog, tusschenbeiden, een *Candidaat* voor, die voor zijnen grijzen vader, den predikant van het kerspel, den dienst waarnam: deze jongeling was al eens een heele erge *Neoloog*; „hij geloofde," zeiden de menschen, „immers niet aan Christus." Vanhier dat zijne bezoeken aan zieken, vooral dat aan den Advocaat BIRKENFIELD, al heel kranken troost opleverden. Een ernstig gesprek met FRIEDENHOLD gaf echter de eerste aanleiding tot verandering zijner denk- en predikwijze, en een ander met MORE bragt hem tot de waarheid nader. Beide deze gesprekken mogen door jonge Christenleeraars vooral wel gelezen en behartigd worden; en, schoon die beide heeren, onzes oordeels, de *orthodoxie* wat te ver drijven, hunne gemoedelijkheid wenschen wij elken dienaar des Evangelies toe. Een bezoek aan gemelden Advocaat, en des grijzen leeraars bezoek aan denzelven, waarlijk aandoenlijk om te lezen, voltooit zijne bekeering. De zieke BIRKENFIELD en MORE genieten het H. Avondmaal nog in de kerk, waartoe, en tot eene voorbereidingsleerrede van den *Candidaat*, de koster de gemeenteleden ging noodigen; zij, met den ouden leeraar en zijn' zoon, communiceerden het laatst, en dit uur was het uur van den dood des apostolischen grijsaards.

De bijzondere gevoelens van STILLING kijken ook in dit stukje uit, maar vinden in den Vertaler eene genoegzame, zoo niet te uitvoerige wederspraak; b. v. *door het goedmaken van eens gestorvenen misdrijven verligt men zijn lot, zeer zeker en zeer aanmerkelijk, in de eeuwigheid, en wordt daardoor een zondenuitdelger en aan Christus gelijkvormiger*, bl. 21, 29, 103, waar men leest van MORE: *Vergun mij, dat ik dit geld voor mijn' armen vader ten offer brenge. Och! mogt het een zoenoffer wezen!* — dat *eene bijzondere genadewerking door den doop geschonken wordt*, bl. 132. Men denke hierover zoo als men wil; dit schaadt niet aan het genoe-

noegen en nut, waarmede men lezen zal, Daar toch de Vertaler er zijne noten onder geplaatst heeft, zien wij niet, waarom zulks ook niet geschied zij, b. v., op het gevoelen van FRIEDENHOLD, (bl. 59) *dat de Bijbel — namelijk de kanonieke boeken des O. en N. Verbonds — geheelenaal Gods woord zij*, — op de voordragt van de leere der verzoening (niet *voldoening*) vooral, wat hare *noodzakelijkheid* betreft, bl. 113 env., waaromtrent het toch wel voorzigtiger zal wezen, met de H. Schrift, te zeggen: *zoo betaamde het Gode.*

Het tweede stukje, dat den Vertaler (zoo als bl. VII schijnt) meer dan het eerste, en beter dan aan ons beviel, is voor geene verkorte opgaaf vatbaar. Het is, tegen onze verwachting en tot onze spijt, geen zamenhangend verhaal, maar, zoo wij wèl zien, na voorafgaande opwekkingen tot boete en bekeering, en echt vrome aanmerkingen daaromtrent, ook met voorbeelden opgehelderd, eene verzameling van *anekdoten* — ja, wel treffend, der lezing en veel meer der behartiging waardig — maar welke of uit andere schriften van STILLING zelven, of uit de *Anekdoten voor Christenen, en ook voor hen, die het niet zijn*, of van elders, behooren bekend te wezen, hoezeer hier toepasselijk is: *nunquam satis dicitur, quod nunquam satis discitur.* Deze vertellingen hebben grootendeels betrekking tot der kinderen slecht gedrag omtrent hunne ouderen, en deszelfs gevolgen: het deed ons genoegen, dat wij ook de oorzaken daarvan opgenoemd vonden, en eene van dezelve aangegeven zagen in de verkeerde kindertucht. Wij hebben toch menigmalen opgemerkt, dat het verdriet, dat kinderen aan der ouderen gedrag beleven, te weinig in aanmerking genomen wordt, en hadden gaarne ook eens ter waarschuwing voorgesteld gezien voorbeelden van der ouderen gedrag omtrent hun kroost, hetwelk misschien daarom te weinig geschiedt, omdat zij, die schrijvers of predikers zijn over kinderpligten, zelve ouders zijn. Wat men hier verder verhaald vindt, aangaande gevoellooze ruwheid en dronkenschap, staat regt goed en nadrukkelijk geschreven. Werd het maar gelezen, waar het behoort! Eene vrij groote verscheidenheid van voorbeelden van vroom levende en zalig stervende Christenen wordt medegedeeld, ten besluite, tot aanprijzing der Evangelische Godzaligheid, van welke wij gaarne een of ander overnamen, ware ons verslag niet reeds uitvoerig genoeg.

Wij verlangen naar het tweede deeltje, en ontveinzen niet, dat ons dit, en daarvan vooral het eerſte ſtukje, regt geſchikt tot het doel is voorgekomen. Maar dat nu dit boekje, dat zoo nuttig zijn konde in de geringe volksklaſſe, *f* 1-90 moet kosten, daar het toch heel wat beknopter had kunnen uitvallen..... nu ja, daar zullen wij maar niets van zeggen, dan dat het wel jammer is.

Anaſtaſius, of Lotgevallen en Reizen van een' Griek, op het einde der 18de Eeuw, door Lord THOMAS HOPE. *Naar den vierden Druk uit het Engelsch. IIde Deel. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1822. *In gr.* 8*vo.* 276 *Bl. f* 2-40.

Wij hebben van het eerſte Deel dezes Romans in ons No. X van 1822 verſlag gegeven. In dit tweede Deel worden de lotgevallen van den afvalligen *Griek* hoe langs zoo meer ingewikkeld en avontuurlijk. Hij verneemt den dood zijner moeder, welke alle hare goederen aan zijne oudſte zuster heeft nagelaten, en beſluit dus op reis te gaan, ten einde, als *Muzelman*, van een gedeelte der erfenis, door de partijdigheid der wet tegen de Christenen, meester te worden. Hij komt te *Chios* aan, en het wederzien van de geliefkoosde plekjes zijner jeugd wordt aardig, doch niet zoo aandoenlijk geſchilderd, als het onderwerp ſchijnt te vereiſchen. Doch wanneer nu de vader, aan wiens voeten hij zich werpen wilde, hem, op aanſtoken des oudſten broeders, de deur wijst, wordt het gevoel zelfs den hardvochtigen ANASTASIUS meester, en hij roept de heilige muren van het vaderlijke huis tot getuigen, dat zijne onderwerping verſmaad is. Deze gemoedsgeſteldheid wordt nog verhoogd door het berigt, dat zijn meisje, de door hem verleide HELENA, te *Samos* in het kraambed is overleden. Roerend is de brief der ongelukkige aan ANASTASIUS. Hier treft de Schrijver de echte ſnaren van ons gevoel, en wij zouden hem voor plaatſen als de volgende gaarne eene menigte grappen ſchenken, waarmede hij al te mild is. „ HELENA's graſſteen was dien „ geheelen nacht mijn hoofdkusſen, en den volgenden mor„ gen, eer de zon nog uit de tintelende golven oprees, grif„ felde ik met mijnen dolk mijnen Christelijken, *Griekſchen*, „ mijnen ouden naam ANASTASIUS in den graauwen mar„ mer-

„ merfteen, vulde de diepe trekken met het warme bloed uit „ de opgeretene borst, en riep: „ Met mijn purper bloed „ onderteeken ik de huwelijksverbindtenis! Gij zult de mijne „ in den dood en in het toekomende leven zijn!" — Nu „ drukte ik mijne bevende lippen nog eenmaal op het ijs- „ koude marmer, en ſpoedde mij van het graf weg, dat ik „ tot mijn bruiloftsbed had gemaakt."

Doch weldra is deze ſtemming vervlogen. Verſtrooijing- en hebzucht drijven hem naar *Naxos*, om van zijnen oom het moederlijk erfgoed terug te eiſchen. Hoezeer deze nu een gunſteling zij van den *Kapitan-Pacha*, weet de behendige ANASTASIUS hem echter te verſchalken; doch de oom zendt hem nu een heir van ſchuldeiſchers op den hals, zoodat hij blijde is, het goed voor eene ronde ſom af te ſtaan, maar zijnen oom daarvoor van gehuurde ſchurken laat afroſſen. Zoo vertrekt hij naar *Paros* en *Rhodus*, en maakt onderweg kennis met ALI, een' *Turk* van *Kandia*, die (in 't voorbijgaan gezegd) hier veel gunſtiger geſchilderd worden, dan in RAFFENEL's *Verhaal van den Opſtand in Griekenland*, alwaar zij bijna als de ergſte, dweepziekſte en moorddadigſte van alle *Turken* voorkomen, gelijk hier als de rekkelijkſte en minst naauwgezette, die zelfs met *Griekſche* vrouwen huwen. Wij weten niet, wie gelijk heeft. ALI is een regte *petit-maître*, die al ſpoedig met onzen gelukzoeker kennis maakte. Wij kunnen niet zeggen, dat deze mensch, die ook al op zijne wijze grappen wil maken, ons bijzonder vermaakt heeft. Kluchtig voorgeſteld, maar inderdaad voor de menschheid en Christenheid vernederend, is het tooneel op het kleine eiland *Seripho*, waar een *Bey* des Groot-Admiraals de *Grieken*, onder bedreiging van ſtokſlagen onder de voetzolen, tot betaling van eene willekeurige ſchatting dwingt. Te *Rhodus* heeft ANASTASIUS weder eene vlaag van geestdrift voor de weleer zoo beroemde Ridderorde, die deze ſtad zoo moedig tegen SOLIMAN verdedigde. Hier werd zijn, door het bezoek der oude ridderzalen, tot avontuurlijke togten en lotgevallen geſtemde geest verrast door het denkbeeld van *Egypte* te bezoeken, en zich daar in dienst van eenen *Bey* der *Mammelukken* te begeven. Dit ontwerp wordt gevolgd, en het overige van dit Deel bevat nu de verdere lotgevallen van onzen held in het wonderland der PHARAO's. Te *Alexandrië* aan land gekomen, en van daar naar *Roſette* en *Cairo* vertrokken, komt hij met allerlei men-

ſchen in aanraking, en hoort allerlei geſprekken, welke, indien zij waarheid behelzen, voor de kenſchetſing der Oosterlingen, en de nieuwere Geſchiedenis van *Egypte* onder de *Mammelukken*, niet zonder belang zijn. Men vindt daarin onder anderen een ſchrikverwekkend taferéel van de onderlinge woelingen en moorden der vierentwintig Tiranen, die *Egypte* voorheen, onder den naam van *Beys* der *Mammelukken*, onder zich verdeelden, tot dat MOHAMMED-ALI-*Pacha*, door eenen verraderlijken, maar in de gevolgen heilrijken ſlag, alle deze bloedzuigers des Volks in ééns verpletheeft. (Het overſchot is naar *Nubië* gevloden, en ſedert omgekomen of verſtrooid.) Daar deze *Mammelukken* zich altijd verſterken door het aanwerven van vreemdelingen, zoo was ANASTASIUS, met zijne edele mannelijke geſtalte en veelvuldige bekwaamheden, hun zeer welkom. Een der *Beys*, SOLIMAN, neemt hem in zijnen dienst; te gelijk biedt hij hem zijne dochter, en AJOUB, een andere *Bey*, zijne zuster aan. Hij wil de laatſte eerst in den *Harem* beſpieden, maar wordt bijna betrapt, ontvlucht ter naauwer nood, en kiest nu de dochter van zijn' ouden beſchermheer, die zich vrij veel aanmatigt, zoodat haar dood hem niet ongemeen bedroeft. Allengs klimt hij op tot de waardigheden van *Kaimakan* en *Kiaſchef*, of Stadhouder eener Provincie. De burgeroorlogen tusſchen de *Beys* moesten hem dezen weg tot grootheid banen, en hij had het ſchitterende plan, van zelf eens *Bey* te worden, niet opgegeven, wordt bij eene nieuwe omwenteling te *Cairo* opgeofferd, moet naar *Opper-Egypte* vlugten, trekt van daar naar *Arabië*, begeeft zich naar *Mecca*, naar *Dſjidda*, heeft aldaar een avontuur met een' ſtarrewigchelaar, gaat verder naar *Syrië* en tot *Damaskus*, ſtoot aldaar iemand onvoorziens van de trappen der Moskee, die een beſchermeling is van een' monnik, een gunſteling van den *Pacha*. Hij gaat vervolgens ſcheep naar *Konſtantinopel*.

Wij kunnen niet zeggen, dat deze Roman aan de hooge verwachting, welke wij daarvan, volgens de aankondigingen der *Engelſche* tijdſchriften, hadden opgevat, tot nu toe heeft beantwoord. De Schrijver wil altijd grappig en geestig zijn; hij jaagt naar het vernuft, maar of hij het altijd bereike, is eene andere vraag. Wij zullen aan het ſlot moeten zien, of er *eenheid* in dit boek heerſche; tot nu toe zijn het alles afzonderlijke lotgevallen, die ſlechts daardoor zamenhangen,

dat

dat zij éénen mensch overkomen, zonder door eenen knoop, die het belang gedurig doet toenemen en naar ontwikkeling verlangen, te worden zamengehouden. Er komen ook weinig karakters in voor, die ons door grootheid en goedheid of onweêrſtaanbaar tot zich trekken, of in de hoogte tot hen doen opzien. Laagheid, list, boosheid of gemeenheid, — ziedaar de ſchering en inſlag van bijna alle voorkomende perſonen. Wij gelooven gaarne, dat hier *veel* — niet *alles* — naar de natuur gekopieerd is, (hoewel dan nog de kleuren wel wat ſterk zijn opgelegd;) maar zulk eene natuur levert toch eene treurige of ſtuitende ſtof voor den zedeſchilder op. Hier en daar echter geeft deze ſchilder blijken, dat hij op eene uitſtekende wijze het penſeèl weet te voeren. Wij hebben reeds van de treffende *Epiſode* van HELENA, en ANASTASIUS op haar graf, geſproken: hoe aandoenlijk is ook de beſchrijving van het gedrag der inwoneren van *Cairo* bij eenen hongersnood! (bl. 245.) „Kinderen van vijf tot zes jaren „werden door eenen *Imam* op de hoogſte *minarets* gebragt, „waar zij hunne reine handen en beſchroomde blikken ten „Hemel hieven; en terwijl *Kahira's* tallooze inwoners treu„rig en ſtom aan den voet dier hooge torens ſtonden, hoor„de men ſlechts het lispelen der kinderſtemmen, die in de „hoogte de Godheid om erbarming aanriepen. Eindelijk „ſmeekten de zwakke bidders ook niet langer om eenen rij„ken oogst, die de duizenden, welke door honger uitge„teerd waren en bereids lagen te zieltogen, toch niet meer „redden kon; neen! zij ſmeekten ſlechts, dat eene alge„meene peſt de ongelukkigen ſpoedig van de langzame fol„teringen des doods verloſſen mogt: en toen van de ver„gulde torens in alle wijken der onafmetelijke hoofdſtad „duizende kinderſtemmen op eenmaal om hetzelfde treurige „geſchenk baden, antwoordde de ontelbare menigte, die „beneden ſtond, met een heesch en bijna ſtervend geluid, „als uit éénen mond: „het zij zoo!" .... Dit demoedig ge„bed bleef ook niet onverhoord. Op den hongersnood volg„de de peſt, en voltooide, wat de eerſte begonnen had."

Ziedaar het land, weleer de korenſchuur van *Rome!* Ziedaar de gevolgen der Soldatenregering, en van het *Despotismus* der *Mohammedanen!*

On-

Onderhoud voor huisselijke en gezellige kringen, door PENNA MASTENBROEK. *Te Sneek, bij* F. Holtkamp. 1823. *In gr. 8vo. 330 Bl. f 3 - 25.*

Van al de geschriften van Mejufvrouw MASTENBROEK heeft ons nog geen zoo behaagd als het tegenwoordige, in ons oog, smaakvol en belangrijk werkje; en dit zeggen wij, zoo ten aanzien van het karakteristieke en huisselijke, als vooral ten aanzien van het nuttig en voortreffelijk doel. De verhalen, die naar meer van deze soort verlangen doen, zijn slechts drie in getal. Het eerste (*Twintigduizend Gulden uit de Loterij*) is de geschiedenis eener voortreffelijke dochter, de lievelinge en opvoedster van haren jongeren broeder en zusje, die de vrede en liefde bewaarde en herstelde in het gezin van haren vader, wiens zaken zeer ten achtere waren door de dwaasheid zijner tweede huisvrouwe, als welke, bij al hare goede eigenschappen, door hare dwaze zucht tot het loterijspelen, het huisgezin op den oever van deszelfs verderf bragt. Maar de waardige dochter erlangde ook hier nog het loon voor hare moeijelijke, maar getrouwe pligtsbetrachting, in een gelukkig huwelijk.

Frederika Groenwoud, de heldin van het tweede verhaal, een lief, onschuldig landmeisje, wordt mede de vrouw van een' waardig' man, nadat hare onschuld en ligtgeloovigheid haar bijna tot het slagtoffer gemaakt hadden van eenen adellijken nietswaardigen deugniet, daar zij, juist in tijds nog, in het gevaarlijk oogenblik door haren uitmuntenden pleegbroeder overvallen, en alzoo van den rand des afgronds gered werd. Dit waarschuwend verhaal tegen de gevaren der verleiding is voortreffelijk en met de meeste kieschheid uitgewerkt.

Maar bovenal behaagde ons het derde verhaal, *Agatha Berkenstein en Charlotte Waller*. Hier zien wij bespottelijke dweepzucht, door schijnheiligheid en lage baatzucht uitgelokt en bestuurd, in het levendigst contrast met echte, werkzame godsvrucht. De schoone dweepster had het voorregt, te huwen met een' verstandigen, braven, echt godvruchtigen man, maar vernielde het geluk van echtgenoot en kinderen, en bederf zich naar ligchaam en ziel, door die ellendige bekrompenheid van geest, die haar steeds onder den invloed hield van sijmelaars en zemelknoopers, tegen welker schijnheilige listen de edelmoedige behandeling en de hartelijkste liefde

van

van den besten echtgenoot niets vermogten. Eindelijk toch viel het masker der huichelaresse af; dan, de zwakke vrouw kwijnde nu ten grave; zij sleepte het droevige leven eenigen tijd nog voort, zag te laat hare misstappen, en was voor de wereld verloren. *Charlotte Waller*, daarentegen, daarna de waardige vrouw van den zoo lang miskenden en gemarteldeu echtgenoot, werd de waardige moeder der engelachtige kinderen, en was het voorbeeld van zuivere zeden en het meest volmaakt aardsch geluk. — Mogt dit verhaal denzelfden indruk op anderen maken, dien het gemaakt heeft op ons! Wij kunnen het der lezing en herlezing niet genoeg aanprijzen, in eenen tijd vooral, waarin de ellendigste dweeperij in den Godsdienst de hoofden en harten van velen wederom hollen doet, en in de gevoeligste harten vooral het kwade zaad gezaaid wordt, waarbij gras noch loof wast.

Uitgelezene Gedachten, bijeengezameld uit het werk: de Navolging van Jezus, door J. M. SCHRANT. *Te Z. Boemel, bij* J. Noman. *In zakformaat.* 59 *Bl. f* :-50.

Dit boekje kwam ons nu eerst ter hand, alhoewel het voorberigt van den Heer SCHRANT nog te *Bovenkarspel*, en reeds in 1814, geteekend is. Zou het ook een *nadruk* zijn? — Van een' soortgelijken, meer uitvoerigen bundel, waarvan dit berigt gewaagt, hebben wij niets vernomen, en weten dus niet, of dezelve gevolgd is. Bekend is de vroeger uitgegevene nieuwe vertaling van het werk zelve, waaruit deze Gedachten getrokken zijn, door den tegenwoordigen Hoogleeraar, toenmaligen Priester. Het spreekt van zelve, dat onder deze gedachten zeer vele goede zijn, en dat deze kernspreuken met nut kunnen gebruikt worden. Den Roomschgezinden kan het daaronder geplaatste: *Gezien:* J. CRAMER, *Aarts-Pr.*, geruststellen.

Proeve van Hekelschriften, of Verzameling van satirique en luimige Opstellen, den Opgeruimden gewijd. Te Amsterdam, bij Visser en Comp. 1823. *In gr.* 8*vo.* 168 *Bl. f* 1-50.

Bijzonder fijn zijn deze opstellen wel niet, echter vooral niet laf; zij hebben volstrekt geene personele bedoeling, en

wij

wij lazen dezelve met genoegen in een tusschenuur. De vervaardigers verdienen dank en aanmoediging; en wij verblijden ons, dat, bij genoegzaam vertier, hoop op voortzetting gegeven wordt. De opdragt aan FATUUS wijst de waarde aan van vertalingen boven oorspronkelijke geschriften. Het daarop volgende stukje verdedigt den *slavenhandel*; en een ander roemt de *baardscheerkunst*, als openende de beste uitzigten voor onzen kwijnenden handel, zoodra deze kunst, vooral ook in het Turksche rijk, algemeen zal worden ingevoerd. De *verhandeling over de verhandeling en de verhandelgezelschappen* schijnt ons een woord op zijn' tijd, en heeft in ons oog wezenlijke waarde. De zeldzame *raadgevingen van een' vader*, en de *fragmenten uit de brieven van eenen zoon*, gaven ons veel vermaak. De *schetsen in de manier van* RABENER voldoen ons minder; maar wij gunnen gaarne ieder' zijnen smaak. Ten slotte volgen nog vier stukjes in dichtmaat. Wij prijzen het boekje den genen aan, die iets geheel onschadelijks tot zijn vermaak wil lezen.

Het Leven, de Lotgevallen en Guitenstukken van den kleinen Lazarus van Tormes, door Don DIEGO HURTADO DE MENDOZA, *benevens het Leven van den Schrijver. Uit het Spaansch vertaald, door* J. P. AREND. *Te Amsterdam, bij* J. J. Abbink. 1824. *In kl.* 8vo. 171 *Bl.* f: -90.

De vertaling heeft, blijkens de *Aanmerkingen*, den Heere AREND vrij wat moeite gekost. Het is een stukje uit het begin der XVIde Eeuw. De steller is als Prozaschrijver en Dichter beroemd, maar niet minder ook als Staatsman. „ Hij „ ging zijne eeuw verre te boven, zoo wel door het gewigt „ en de juistheid zijner denkbeelden, als door zijne oorspron„ kelijke en uitgebreide kundigheden." — Indien alles, wat van een beroemd man komt, goed is, dan zal het ook wel dit boekje zijn. Ons, echter, beviel het niet zeer: misschien is onze smaak verwend door het echt Attisch, Engelsch of ook Hollandsch zout. Het LAZARUSJE is een oolijke guit, die allerlei kunstjes verzon, opdat hij maar niet van honger sterven zou; dit, en de Spaansche trots, en de nietswaardigheid van de Geestelijken, zijn de voorname aardigheden, die wij hier aantroffen. De Spaansche natie was en is nog, onzes inziens, in den goeden smaak een weinig ten achtere.

BOEKBESCHOUWING.

Tiental Leerredenen door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo. XII*, 338 *Bl. f* 2-50.

De Heer VAN DER PALM begint met reden te geven van den nieuwen vorm, in welken hij zijne Leerredenen voortaan aan het Publiek zal mededeelen, bij tientallen namelijk, van welke deze bundel alzoo als een eerste tiental of deel te beschouwen is, en dit zoo wel tot gemak der koopers, als om 's mans beroeping tot Akademieprediker, welke hem verpligt, meermalen te predikeu. Er worden dan ook een paar stukken in gevonden, opzettelijk tot opening en sluiting van het Akademiejaar gebezigd, en ten deele afzonderlijk tot de studerende jeugd gerigt. „ Voorts — zegt de Hoogleeraar — wensch ik, „ gelijk ik aangevangen heb, ook naar mijn vermogen „ voort te gaan; en althans het licht niet te versmaden, „ 't welk eene gezonde uitlegkunde, door den vereenigden arbeid van vele waardige mannen, onder den zegen van God, over Bijbel-kennis en Godsdienst-leer „ heeft doen opgaan. Dit smadelijk nederzien op wezenlijke vordering in de nuttigste en verhevenste aller wetenschappen, het moge dan uit onkunde, of uit hoogmoed, of uit beiden ontstaan, houde ik bovendien „ voor verfoeijelijke ondankbaarheid tegen den Vader der lichten, en wensch, dat geen mijner Lezeren zich daaraan zal schuldig maken; terwijl ik voor ditmaal van hen „ afscheid neme met de gulden Apostolische vermaning, „ thans zoo zeer als ooit waardig om behartigd te worden: WEEST WIJS TOT MATIGHEID! (*)"

Na

(*) „ Men vindt de vermaning van Paulus in haar geheel, „ Rom. XII: 3; waar zij eigenlijk aldus luidt: „ *dat men „ niet overwijs zij, meer dan men behoort wijs te zijn, maar „ dat men wijs zij tot gezond verstand.*"

Na het Voorberigt vinden wij de volgende Lijst der Leerredenen: I. Het Bezoek der Oosterſche Wijzen te Bethlehem; Matth. II: 11. II. De Eigenſchappen der Chriſtelijke Liefde; 1 Kor. XIII: 4—7. III. Jezus op de Bruiloft te Kana in Galiléa; Joh. II: 1—11. IV. Godsdiénſtige Beſchouwing van den Regenboog; Pſ. LXXXIX: 38b. V. Godsdienst-haat, valſche IJver en Zachtmoedigheid; Luk. IX: 51—56. VI. Heilige Vreugde van Jezus; Luk. X: 21a. VII. De kopeten Slang een Zinnebeeld van Jezus Kruisdood; Joh. III: 14, 15. VIII. De Dood van Aäron; Num. XX: 23—29. IX. Jozefs Godvrucht; Gen. XLII: 18b. X. Jezus ſlapende in den Storm; Matth. VIII: 24b.

Elk ziet in, dat deze onderwerpen deels hoog belangrijk, deels, door het min gewone, ten hoogſte belangwekkend zijn.

De *eerſte* Leerrede is in Den Haag, waarſchijnlijk voor de Koninklijke Familie, uitgeſproken, en handelt *over den Godsdienst, als eene behoefte voor de hoogere levensſtanden.* Wij verbeelden ons te kunnen beſpeuren, dat het ſtuk met eene bijzondere zorg bewerkt is; en zeker behoort het tot de menigvuldige ſchoone voortbrengſels van onzen Redenaar.

Maar de *tweede* is, naar ons oordeel, het puikgeſteente in dit nieuwe ſieraad onzer hedendaagſche Letterkunde. Wie kent Paulus' heerlijke beſchrijving van de Liefde niet? Maar welk Prediker ziet er ook niet tegen op, om deze uitmuntende ſtof, voor een beſchaafd en denkend gehoor, te behandelen? VAN DER PALM is het gelukt, althans wat ons betreft, niet ſlechts aan de verwachting te voldoen, van zulk eene ſtof en zulk eenen Leeraar met reden opgevat, maar die inderdaad te boven gaan. Wij maken dus hierop gaarne toepaſſelijk, wat hij zelf, in eene volgende rede, bij eene andere gelegenheid, zegt: „In een ſchoon „ſchilderſtuk, waarin wij alles uitmuntend en *niets* te be„rispen vinden," (ſchoon Recenſent hierop — het is menſchenwerk — niet gedrukt wil hebben) „zijn nogtans „altijd enkele deelen, die ons, meer nog dan het ove„rige, behagen en boeijen." En dit veroorlove ons dan ook,

ook, te dezer plaatse een oogenblik langer te vertoeven. Daar de Liefde, naar Rede en Schrift, het noodzakelijkste en uitnemendste in den mensch is, zoo is het van belang voor ons, te weten, of wij dezelve bezitten. Hierom zal VAN DER PALM, I. de eigenschappen der Christelijke Liefde, gelijk zij in den tekst worden opgenoemd, ontwikkelen en verklaren; II. de afzonderlijke trekken verzamelen, om het beeld dier Liefde daaruit op te maken; III. het onafscheidbaar verband derzelve met den aard en het wezen des Christendoms aantoonen; IV. tot betrachting derzelve opwekken en aansporen. En hij doet dit met eene gemakkelijkheid, eene helderheid en onwedersprekelijke overtuiging, — bevallig, wijsgeerig, Christelijk — dat het niets te wenschen overlaat. *Zij zoekt zichzelve niet, zij is niet opgeblazen*, deze zijn inzonderheid de keerpunten, en ware nederigheid de as, waarop alles draait.

Wij hebben geen oogmerk, om bij alle stil te staan. In (III) die over de Bruiloft te Kana, welke altijd hare moeijelijkheden heeft, kwam ons, onder anderen, 's mans denkbeeld omtrent het later gebruik van den minderen wijn — dat deze, namelijk, meer voor den dorst zou dienen, en in de plaats komen van andere bij ons gebruikelijke dranken — niet onaannemelijk voor; maar hadden wij het woord *kleinen* wijn liefst vermijd gezien, omdat dit te zeer den kenner laat kijken.

De getuige in den hemel is getrouw, is de tekst der *vierde* Leerrede, over den Regenboog. Belangrijk is deze verklaring, schoon zijn de denkbeelden over godsdienstige natuurbeschouwing hier gevonden, bijzonder de beschrijving van het aangeduide verschijnsel, al is het dan ook, dat de toepassing op eeuwig behoud wat meer gezocht kan heeten. Wij althans lazen niet alleen het stuk met genoegen, maar zullen er ons, bij het verschijnen van den boog in het zwerk, ook nog menigmaal met stichting aan herinneren.

De volgende echter, (V) over der Apostelen bede, om vuur van den hemel te doen regenen, trof ons meer.

Het gebruik van den tekst is hier zoo regt vruchtbaar en menschkundig. De Apostelen waren verstoord, ook daarom verstoord, dat *zij* afgewezen waren, en zulks te meer, omdat zij zich zoo iets geenszins hadden voorgesteld, grootsch zijnde op hunne zending. Dit verschoont hen aan de eene zijde, maar maakt hen van den anderen kant tot leerzame voorbeelden. Bovendien zijn de denkbeelden zoo echt *liberaal*, dat is (in den zin door ons bedoeld) echt Christelijk. Of echter, in de verklaring, aan eene *karavanseray* moet gedacht worden, komt ons nog al twijfelachtig voor. Daar waren immers geheel geene oppassers in, maar zij stonden voor elk open, en van herbergen, niet van spijze koopen, wordt melding gemaakt. Zou een vriend van Oosterſche Letterkunde somtijds ook verleid kunnen worden, om al te veel uit dit vak van studie te willen halen en verklaren? Ook zijn wij nog niet volkomen overtuigd, dat de woorden: *want de Zoon des menschen is niet gekomen, om der menschen zielen te verderven, maar om te behouden*, ligter *uit* den tekst konden raken, dan er *in*, juist omdat zij zoo gepast, zoo zeer in den geest des Heilands zijn. Maar gaarne onderschrijven wij zijne uitbreiding, b. v. „ Wanneer men „ zijne heerlijkheid zag, als die des Eeniggeborenen van „ den Vader, het was altijd vol van genade en waarheid. „ Wanneer hield hij zich beleedigd, of stelde zich vergramd aan? Wat kon hij niet voorbijzien en vergeven „ in zijne leerlingen, in zijn volk, in zijne vijanden „ zelfs! Als hij gescholden werd, schold hij niet weder; „ en als hij leed, dreigde hij niet! Toen hij ten laatste het „ plegtig wee moest uitspreken over Schriftgeleerden en „ Farizeën, de verleiders en bedervers van zijn volk, „ kon hij echter alzoo zijne rede niet sluiten, maar eindigde ze met die teederhartige uitroeping: *Jeruzalem, Jeruzalem! hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bijeen vergaderen, gelijk een hen hare kiekens bijeen vergadert onder de vleugelen, maar gij hebt niet gewild!* Neen, nooit was hij een vuur, een' storm, „ eene aardbeving gelijk, maar als het geruisch eener

„ zach-

„ zachte ſtilte: geen ſtruikje heeft hij geknakt, geen „ halmpje gekneusd: *het gekrookte riet heeft hij niet ver-* „ *broken, en het rookend lemmet niet uitgedoofd!*" enz.

VI. *Te dier ure verheugde zich Jezus in den geest*, is zeker een ſchoone en belangrijke tekst; en dit is door VAN DER PALM niet alleen aangewezen, maar uitmuntend in het licht geſteld. Gewis behoort deze Leerrede tot de ſchoonſte; gewis leent zij zich uitmuntend tot het bijzonder doel der aanprijzing van vlijt en braafheid aan de ſtuderende jeugd, als de rijke bronnen van ware vreugde. Doch het is ons onmogelijk, in verdere bijzonderheden te treden.

VII. De koperen Slang. Dit ſtuk levert een nieuw bewijs, *en* van 's mans bekwaamheid, om al, wat uit het Oude Verbond geput wordt, helder en bevallig te behandelen, *en* van zijne zucht, om het regtzinnig geloof, zonder ſchoolſche haarkloverij, in beſcherming te nemen. Of men evenwel de ondoorgrondelijkheid, onbegrijpelijkheid, dus dan toch donkerheid der Christelijke leere tot een kenmerk en bewijs van hare waarheid zou kunnen en mogen ſtellen, is ons niet regt helder. Het moge er geen bewijs tegen zijn, — hare eenvoudige klaarheid, uit het nederbuigen des goeden Vaders tot zijne teedere kinderen voortgevloeid, behaagde ons altijd meer als zoodanig. Men wachte zich toch immer, niet te veel te willen bewijzen! Eene vreemde overeenkomst kwam ons, bij deze opmerking, voor den geest met hetgeen wij ergens van MOZES MENDELSZOON lazen, die zijn Jodendom op dezen grond tegen het Christendom verdedigde, dat het laatſte, louter redelijke Godsdienst, geene openbaring noodig had, maar het andere, juist omdat het dit niet was, in eenen ſtellig bekend gemaakten wil des Heeren moest gegrond zijn.

VIII. De Dood van Aäron levert VAN DER PALM een ſchoon tafereel, en teffens ſtof tot eene ſchoone lofrede en leerzaam voorbeeld op; waarvoor wij hem te meer dank verſchuldigd zijn, hoe minder de alledaagſche, en nog al wat meer dan alledaagſche Prediker het er in

gevonden of uit gehaald zou hebben. Ja, ga deze oorspronkelijke geest vrij voort, ons zijne voortbrengselen te leveren! Het algemeen Christelijk onderwijs kan er niet dan bij winnen, daar het zeker teksten, denkbeelden enz. enz. op menigen kansel brengt, die er anders zoo ligt niet zouden komen.

IX. Over Jozef's Godvrucht sprekende, neemt de Hoogleeraar de uitdrukking van *God te vreezen* in bescherming, en wil dezelve niet verzwakt, of door blooten *eerbied* en dergelijke vervangen hebben. De deugd, daarop gegrond, is ware Christelijke deugd, in zijn oog. En hij dringt dit met eene klem en nadruk aan, die de hoogste behartiging verdient. Voorts schetst hij, op het einde, de gevolgen dezer aandoening met de schoonste kleuren eener zalige verrukking, en doet ons alzoo ook deze Leerrede, uit de lieve geschiedenis van Jozef genomen, met groot genoegen uitlezen.

X. „ *Jezus sliep!* Het is eene geheel bijzondere gewaarwording, die in ons oprijst, wanneer wij van Jezus, wiens verheven oorsprong wij kennen, wien wij, ook in zijne aardsche omwandeling, als den Zoon en het evenbeeld van God eerbiedigen; wanneer wij van hem lezen, dat hij zich geheel als een mensch uit de menschen vertoonde, aan ligchamelijke zwakheden en behoeften onderworpen, en, als 't ware, bezwijkende voor de overmagt der zinnelijke natuur. Wanneer wij van hem gewaagd vinden, dat hij geene spijze begeerde, noch behoefde, omdat den wil zijns hemelschen Vaders te doen zijne spijze was; of dat hij den ganschen nacht, biddende, in gemeenzaamheid met God doorbragt; dan is het, als zagen wij hem gelijk hij was, den uit den hemel gekomenen, slechts met een kleed der sterfelijkheid overtogen. Maar gansch anders worden wij aangedaan, als wij hem, of tranen van deernis zien storten, of hooren uitroepen: mij dorst! of van hem lezen, gelijk hier, dat hij, vermoeid van den arbeid, in een' vasten, diepen slaap was gezonken. En nogtans, het was dezelfde Jezus, het *vleesch geworden Woord*,

„dat

„ dat *onder de menſchen gewoond* heeft, en *zijnen broe-*
„ *deren in alles is gelijk geworden, uitgenomen de zon-*
„ *de*," enz.

„ *Jezus ſliep!* Aan de vervulling van alle onze wezen-
„ lijke behoeften heeft de goedertierne Schepper zeker ge-
„ noegen verbonden, 't welk, als het ware, tot eenige
„ vergoeding verſtrekt voor de onvolkomenheid, waarvan
„ zij getuigenis dragen. Zoo is het ook met den ſlaap ge-
„ legen. Het is een zoete balſem der natuur, verkwik-
„ kend en ſtreelend, in weerwil der uiterlijke ongevoe-
„ ligheid, waarin wij gedompeld ſchijnen; het is de op-
„ wekking eener nieuwe levens-kracht, die wij, bij het
„ ontwaken, met een geheel eigen genot, in ons gevoe-
„ len," enz.

Wij ſtipten deze plaats of twee aan, als eene proef, welke verſchillende belangrijke gedachten, inderdaad zoo regt uit het onderwerp voortvloeijende, overal door den Hoogleeraar opgenomen, en — wij voegen er bij — tot het nuttigſte einde, aangewend worden. Op die wijze wandelen wij met hem het ganſche pad van verklaring en toepaſſing even genoegelijk en leerzaam af — neen *op*, daar wij meestal ten laatſte op eene hoogte ſtaan, die ons niet ſlechts het geheel met vreugde doet overzien, maar ook tot hooge en hemelſche gewaarwordingen ſtemt. Deze Leerrede beſluit het Akademiejaar. De jonge lieden worden eerst gezamenlijk, en daarna de aanſtaande Leeraren van den Godsdienst nog bijzonder aangeſproken. Hoe gepast!

Nog ééne aanmerking ſlechts! De Hoogleeraar heeft bij verſcheidene dezer Leerredenen een voorgebed gevoegd, na de inleiding of vooraſſpraak. Wij verheugen ons ook over deze geſchenken en modellen. Zijn Hoogeerw. heeft zich, meenen wij, eens opzettelijk uitgelaten over de gepastheid om dezelve te ſchrijven. Doch, is het nuttig en goed, juist bij elke predikatie een afzonderlijk en nieuw gebed te maken? Loopt men dan niet gevaar van ſlaauw te worden of al te bijzonder, ja duister voor hen, die nog niet weten, waarop wij doelen, — onze volgen-

de ſtoffe en leerrede namelijk? Zou zekere algemeene aanbidding, ſlechts eenigzins gewijzigd naar hetgeen volgen zal, en dus niet geheel in den blinde en zonder oordeel gekozen, niet ruim zoo veel indruks kunnen maken? Men kan dan ten minſte de oogenblikken kiezen, dat het hart tot zoodanig werk eens regt geſtemd is, of ſlechts zoodanige ſtukken, tot herhaald gebruik, behouden, als gelukkig geſlaagd zijn. Voorheen had men zelfs vaste formulieren; en waarlijk, zij hadden hun nut. De toehoorder kon dezelve gemakkelijk medebidden, en de ouderdom gaf er een waas van heiligheid aan. *Ne quid nimis!*

De laatſte Levensdagen des Verloſsers. Tot opwekking van godsdienſtig gevoel. Naar het Hoogduitsch van LODEWIJK POLSTORFF. *'s Gravenhage, bij* W. K. Mandemaker, 1823. *In gr. 8vo. 245 Bl. f 2-40.*

I. Jezus trekt met zijne jongeren voor de laatſte maal naar Jeruzalem. II. Jezus te Bethanië. III. Judas verraadt zijnen Heer en Meester. IV. Jezus, tegenover den discipel, die hem verried. V. Het Avondmaal. VI. De Verloſser aan den Olijfberg. VII. Jezus en Petrus in het paleis des Hoogepriesters. VIII. Jezus voor den regterſtoel van Pilatus. IX. Jezus op Golgotha. X. Jezus bidt aan het kruis voor zijne vijanden. XI. Jezus vertroost den ongelukkigen, die met hem gekruisigd werd. XII. Maria en de discipel, dien de Heer lief had, bij Jezus kruisiging. XIII. De vrienden des Verloſsers aan zijn graf. XIV. De Opgewekte onder de zijnen. XV. Des Heeren Hemelvaart. Dit zijn de opſchriften en de inhoud dezer vertoogen, van welke de lezing het godsdienſtig gevoel, bij ons voor het minst, zeer krachtig heeft opgewekt. Zij zijn alle vol Christelijke leering, en gevloeid uit de pen en het hart van eenen man, die de uitnemendſte proeven hier geeft van diepe menſchenkennis en den echten Christelijken zin. Zij waren ons bij uitnemendheid nuttig bij de laatſte behandeling der Lijdensgeſchiedenis; want waarom

om zou de ſteller dezer aanmelding er niet voor uitkomen, dat ook hij het Evangelie der genade predikt? Het is waar, de onderwerpen zijn alle bekend, en meermalen, op velerlei wijze, behandeld; geſchied- en uitlegkundige verklaringen moet men elders zoeken; maar men vindt, dit zegt de vertaler te regt, hier *eenen rijken overvloed van belangrijke wenken, die het hart verwarmen en den geest verheffen.* En zou zoo iets niet wel het groote oogmerk zijn, waartoe ons deze geſchiedenisſen jaarlijks zoo opzettelijk worden herinnerd? Deze bladen zijn volkomen berekend voor den eenigzins nadenkenden in den beſchaafden ſtand; zij zijn ingerigt voor aller gevoel, naar aller vatbaarheid. *Er is, helaas!* zegt de ſchrijver, *in de laatſte tijden, in de Chriſtelijke Kerk veel getwist, en de aanhangers der verſchillende partijen hebben elkander over en weder maestal zeer liefdeloos beſtreden; doch niemand verwachte in deze bladen eenig bewijs voor of tegen zijne geloofsbegrippen te vinden, maar wel menig woord over datgene, wat alleen en voor allen noodig is te gelooven en te betrachten. In welk licht de Verlosſer der menſchen, des Vaders eeniggeboren Goddelijke Zoon, den ſchrijver zelven voorkomt, wat hij voor zichzelven gelooft, dat zullen deze overdenkingen iedereen zeggen, die dezelve met opmerkzaamheid leest. Waarom hij dit ſlechts aangeſtipt; en de menſchelijke zijde van het wondervolle leven onzes Heilands inzonderheid op den voorgrond geplaatst heeft, behoeft geene verklaring voor hem, die geen vreemdeling in den geest van onzen tijd is, en die weet, wie deze ſoort van geſchriften voornamelijk behoeven.* Wij, voor ons, betuigen den waardigen ſchrijver en vertaler hartelijk dank, en ieder lezer zal wel hiermede gaarne inſtemmen. God ſchenke rijken zegen!

Verhandeling van den Heer WILLEM DE CLERCQ, *ter beantwoording der vraag: Welken invloed heeft vreemde Letterkunde, inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche Taal en Letterkunde, sinds het begin der vijftiende Eeuw tot op onze dagen? met den gouden Eerpenning bekroond, en uitgegeven door de tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenbuur. 1824. *In gr. 4to.* 331 *Bl. f* 4-50.

Onder de uitgegevene werken van het Instituut zijn er sommige, die minder uitsluitend voor eigenlijke Geleerden berekend, dan geschikt zijn, om ook aan het groote Publiek een zoo wel aangenaam als nuttig onderhoud te verschaffen. De hier boven in het breede aangekondigde Verhandeling van den Heer DE CLERCQ verdient onder deze eene der eerste plaatsen. Het strekt ons tot een wezenlijk genoegen, dezen onzen Landgenoot, reeds zoo beroemd als Dichter, en wien de Muze de zeldzame gunst bewijst van ieder oogenblik op zijnen wenk te verschijnen, nu ook als Schrijver, als Geleerde, te mogen doen kennen. Het voor ons liggende werk bewijst ontegensprekelijk, dat de vlood van denkbeelden en schoone verzen, die bij elke gelegenheid den bezielden Dichter ontstroomt, op eenen hechten grondslag, op uitgebreide kundigheden rust: en, gelijk ieder, die het geluk mog. hebben hem te hooren *improvisdren*, reeds dadelijk ontwaart, dat hier geene ijdele woordenpraal heerscht, maar diepe en bijkans algemeene kennis aan de Geschiedenis en Letterkunde der Volken het voedsel, gelijk de edelste en heiligste gevoelens der ziel de grondtoon des Zangers zijn, zoo levert ook deze Verhandeling hiervan een schitterend blijk op.

Het onderwerp derzelve is zekerlijk hoogst belangrijk; *de invloed der vreemde Letterkunde op de onze.* Men gevoelt,

voelt, dat hiertoe zoo wel kennis aan onze eigene letterkundige voortbrengſelen, als aan die van uitheemſche Volken, in zoo verre zij invloed op dezelve kunnen hebben uitgeoefend, onmisbaar vereischt wordt; en daarom was juist de Heer DE CLERCQ, in wien zich eene zeldzame kunde der nieuwere talen, en van 't geen die in het vak der letteren belangrijks bezitten, met grondige kennis onzer poëtiſche litteratuur verbindt, juist de man, voor die taak berekend. Deze algemeene kennis wordt echter niet alleen tot volledigheid van het ſtuk, maar ook tot de volſtrekt noodige onpartijdigheid gevorderd. Hoe beſpottelijk toch het eene uiterſte zij, om met minachting of onverſchilligheid op onze eigene prozaïſche en poëtiſche meesterſtukken neder te zien, en alleen die der vreemden te huldigen, — zoo is toch ook het andere uiterſte niet goed te keuren, dat men het ſchoone alleen bij de Ouden en de onzen wil vinden; dat men MELIS STOKE en MAERLANT *Dichters* noemt; dat men HOOFT en VONDEL tot onfeilbare ſtandaarden van goeden ſmaak verheft, en zelfs in de woordſpelingen en het valsch vernuft van den een' louter *aardigheden*, en in de ſoms gemeene en walgelijke taal van den ander' niets dan vuur, kracht en verhevenheid vindt. Wanneer men, zoo als de Heer DE CLERCQ, het gebied der Letteren bij vele Volken bezocht heeft, dan wordt men een *wereldburger* in hetzelve; en, men moge dan in het ſtaatkundige dit woord en denkbeeld afkeuren, in het Gemeenebest der Letteren is uitſluitend Patriottismus eene rampzalige eenzijdigheid, niet minder verwoestend, dan de verbodswetten en de liniën van *Douanen* der Vorſten voor de algemeene welvaart van ons werelddeel. Integendeel, is het niet een grootere lof en roem voor onze groote Schrijvers en Dichters, wanneer hij, die DANTE, TASSO, CALDERON, CAMOËNS, SHAKESPEARE, ADDISON, MILTON, KLOPSTOCK, GÖTHE en SCHILLER (om van de *Franſchen* niet eens te ſpreken) kent, in de grondtaal gelezen heeft, en hoogſchat; wanneer deze nu ook HOOFT, VONDEL, CATS, ANTONIDES,

VAN

VAN EFFEN en de VAN HARENS hoogelijk verheft; wanneer hij VONDEL met MILTON, en ANTONIDES met CAMOËNS vergelijkt, — dan wanneer een ander, uitsluitend en eenzijdig, in algemeene bewoordingen en uitroepingen, slechts *onze* Letterheldeu wil eeren, en zelfs voor besmetting en ketterij *in dit opzigt* uit het naburige *Duitschland* waarschuwt? De Heer DE CLERCQ behoort geheel tot de eerste klasse dier beoordeelaren. Reeds zijne inleiding (*een woord over de Letterkundige Geschiedenis*) geeft ons belangrijke wenken over de beoefening dier geschiedenis bij uitheemschen, en de redenen, waarom die bij ons zoo weinig beoefend is, en wij nog geene volledige Geschiedenis onzer Letterkunde bezitten. Hierop verdeelt hij dezelve in zes tijdperken: 1) dat der vroegere *Rederijkers*; 2) dat der Kamer, *in Liefde bloeijende*; 3) van HOOFT; 4) van VONDEL, ANTONIDES en — PELS; 5) de Dichtgenootschappen der achttiende Eeuw (tweede uitgaven der *Rederijkers*); 6) van de tweede herleving onzer Letteren.

Het *eerste* tijdperk wordt voorafgegaan door een *Overzigt van de Geschiedenis der Letterkunde, en Beschouwing van het eigenaardige, hetwelk de Nederlandsche onderscheidt.* Hier klimt de Schrijver tot in het hart van *Azië* op, en vindt het Vaderland der Poëzij vooral bij de *beschaafdste* Volken in dat werelddeel, vanwaar dezelve door volkplantingen naar *Griekenland* werd overgebragt. (Het is toch onbetwistbaar, dat zeer veel in de taal, Godsdienst, gebruiken en zeden der *Grieken* geheel Oosterasch is, hoezeer het Volk naderhand door de *vrijheid* een' eigen' geest heeft bekomen.) Hij gaat vandaar over tot de Dichtkunst van den *Duitschen* of *Teutonischen* stam; hij meent ook daarin eene Oosterische afkomst te ontdekken, (de *improvisatie* is zoo wel de bloem van het Noorden, blijkens OSSIAN en de *Skalden*, als van het warmere Zuiden); en zoo komt hij, door de Ridderverhalen, Gezangen en Romans der Middeleeuwen, op *Italië* in de veertiende en vijftiende Eeuwen, als wieg en bakermat der nieuwere Letterkunde. Daarop wendt hij zich, met

een

een' wat raſchen overgang, tot de *Nederlandſche* Letteren, toont zeer juist de onbillijke miskenning derzelven bij vreemdelingen, en de waarſchijnlijke reden daarvan. Hij vindt den oorſprong van onzen rijkdom aan dichterlijke voortbrengſelen, bij weinig treffende natuurtooneelen, weinig aanmoediging, en het meer prozaïſche koopbedrijf, in het godsdienſtig gevoel en de liefde voor Vrijheid en Vaderland bij de Natie, welke zich gedrongen voelde, de groote daden harer tijdgenooten of voorvaderen te bezingen. Daarentegen deden zekerlijk de zucht voor winstgevende beroepen, de minachting van ſommige Latijn- en Griekſchgeleerden voor onze taal, en de vooroordeelen onder de Protestantſche Geestelijkheid tegen den Schouwburg, nadeel aan ſommige vakken der hoogere poëzij. *Zedelijkheid*, *Godsdienst* en *Vaderland* bleven de hoofdonderwerpen, tot welke zij zich bepaalde, en *ernst* was haar heerſchende toon, volgens den aanleg van het volkskarakter. Dit gaat onze Schrijver nu in bijzonderheden aantoonen. Wij moeten hier weder tot de Letterkunde der Middeleeuwen terug. Hier zien wij het eerst den invloed van het naburige *Frankrijk* op den *Vlaamſchen* Leenman, en door dezen ook op de overige gewesten, die dezelfde taal met hem ſpraken. MAERLANT vertaalde uit het *Fransch*. Doch de ernst der Natie deed haar, toen reeds, Zededichten en ware Geſchiedenis, zoo ver men die meende te kennen, boven de Ridderverteliſels de voorkeur geven, en MAERLANT ſchold op de *zonde van het liegen;* nogtans vonden ook de *Franſche* Romans in de dertiende en veertiende Eeuwen reeds verſcheidene vertalers. Men ſchreef nog enkel in rijm, en *rijmkronijken* waren de hoofdwerken der toenmalige Letterkunde. De *ſprekers* aan de Hoven zochten niet de gunst der Schoonen, gelijk de *Troubadours*, maar de klinkende munt der Vorſten. Men weet weinig van hen, en zij werden ſpoedig door de *Rederijkers* opgevolgd. Hier ziet men terſtond een' valſchen, namelijk den *gildegeest*; en het verwondert ons, dat de Heer DE CLERCQ zegt, dat de Dichtkunst bij ons *niet zoo ſterk*

als

als het Meestergezang der Duitschers verviel. Integendeel, wij zien in den aanleg, de strekking, zelfs den tijd van beider bloei de treffendste overeenkomst; en de bewijzen, die onze Schrijver zelf van het deerlijk verval der taal en (zoogenaamde) dichtkunst onder de handen der eerzame *Rederijkers* bijbrengt, getuigen inderdaad van eene laagte, die wel gelijk stond met de handwerksmatige rijmen der *Meesterzangers*. Wij loopen ook niet hoog met HANS SACHS: de Mode, die onbepaalde gebiedster op den *Duitschen* Parnassus, wilde hem aldaar, vóór eenige jaren, eene vrij schitterende plaats aanwijzen, vanwaar hij echter allengskens naar die, welke hem meer voegt, schijnt neêrgedaald te zijn; maar hij staat toch nog veel hooger, dan zijne tijdgenooten onder de *Rederijkers* (de *Amsterdamsche* Kamer uitgezonderd.) Zoo in *Duitschland* als *Nederland* ging deze gildegeest uit de Maatschappij, die hem huldigde, in de Dichtkunst over. Men weet, dat ook bij ons de *kunst van Rhetorycke* veelal onder de handwerkers geraakte; en JAN VAN LEYDEN, de kleermaker en Koning van *Munster*, was ook te voren meermalen *Prins* bij de *Rederijkers* geweest. Zeer gereedelijk erkent voorts de Heer DE CLERCQ den jammerlijken wansmaak der *Rederijkers*. Dichtkunst en *Rhethorica* werden volstrekt verward, of liever men verstond de eerste niet, en meende haar door de tweede uit te drukken. Stof en vorm van de rijmen der *Rederijkers* behoorden grootendeels aan de *Franschen:* naar hunne *Mystères* had men in het eerst geestelijke Tooneelspelen; de *Moralité's* enz. werden ook nagevolgd. Men kende de *stof* der Ouden; maar de *vorm* werd jammerlijk miskend en mishandeld.

In het *tweede* tijdperk bereikte de kennis aan de Ouden eenen veel hoogeren trap; ERASMUS, MELANCHTON hadden geleefd en gewerkt. De Heer DE CLERCQ vlecht hier eenige belangrijke wenken in, nopens den nadeeligen invloed van de herleving der Letteren, door het misbruik der oude *Mythologie* en het verdringen van den *romantischen* geest. Doch de voordeelen deden onbetwist-

twistbaar verreweg de schaal overslaan; en reeds dadelijk ziet men zulks uit den invloed van het bekende *Amsterdamsche* driemanschap; als van SPIEGEL, op de ernstige Poëzij, door zijnen krachtigen en zinrijken, schoon een weinig stroeven *Hertspiegel;* van ROEMER VISSCHER, op het boertige dicht; van COORNHERT, even als zijne beide vrienden welbedreven in de kennis der Ouden, op ons Proza. Dezen edelen man schetst DE CLERCQ *con amore*, als „ eene der schoonste flonker„ sterren, die onze Letterkunde versieren; een' man, „ die, niet alleen als Schepper van den *Nederduitschen* „ prozastijl, maar als denker, wijsgeer en voorstander „ van godsdienstige vrijheid, eene schaars erkende hoogte „ bereikte." Met den bekenden BREDERO loopt onze Schrijver vrij hoog, wiens *Moortje* uit TERENTIUS, gelijk zijne *Lucelle* uit het *Fransch* is overgebragt, terwijl de *Griane* en *het daghet uyt den Oosten* ons het romantische blijspel vertoonen. „ Indien deze vorm door de „ verzen van VONDEL ware bezield geworden, wij „ hadden ons zeker kunnen beroemen, eenen tweeden „ SHAKESPEARE te bezitten." (Dat is veel gezegd. Dus ook zulke karakters? zulke sprekende portretten van het menschelijk leven en de menschelijke hartstogten?) BREDERO heeft wel iets van den *Spaanschen* smaak in de tooneelspelen; maar schijnt, hoewel hij blijkbaar die taal kende, uit hare Letterkunde weinig of niet geput te hebben. SAMUEL COSTER heeft misschien een onderwerp uit ARIOSTO behandeld. De kennis van den Bijbel door de Hervorming verspreidde thans ook haren invloed; zij verdrong de oude wereldsche liedeboekjes, en bragt daarvoor Psalmen en geestelijke liederen in de plaats. Wat de taal betreft, dezelve werd aanmerkelijk van bastaardwoorden gezuiverd.

Derde tijdperk. Doch nu ging HOOFT naar *Italië*; en de invloed dier zoo ongemeen zangerige taal diende, om de onze, die nog ruw en stootend gebleven was, te verzachten, te lenigen en te verteederen. De ongemeene bekwaamheid van HOOFT bewerkte deze omwenteling; dan,

dan, daar *Italië* reeds in zijnen tijd met het valsch vernuft van MARINI besmet was, bragt de jonge *Amsterdamsche* Patriciër uit het Vaderland van PETRARCA niet enkel zuiver goud, maar ook veel klatergoud mede. DE CLERCQ toont aan, (en het zou eenzijdigheid zijn, het te verbloemen) dat men in HOOFT en zijne school, zoo wel in poëzij als proza, eene menigte gezochte wendingen, woordspelingen en *concetti* ontmoet. Doch, wanneer men de vroegere ruwheid en *rhetoryken* onzin, zelfs van HOOFT, daarmede vergelijkt, zoo vergeeft men deze feilen gaarne, (zonder ze nogtans goed of fraai te keuren) om de reuzenschreden, die taal, prozastijl en poëzij door hem deden. — CATS dichtte in een' geheel anderen geest. Ook aan hem, als oorspronkelijken Volkszanger, in weerwil zijner talrijke navolgingen, doet DE CLERCQ hulde, alsmede aan HUYGENS. Beiden sloegen een' anderen weg in, dan HOOFT, tot wiens school TESSELSCHADE, VAN BAERLE, REAAL, DE BRUNE (in den *Wetsteen der Vernuften*) en HEEMSKERK (in de *Bataviſche Arcadia*) behooren. Dezelfde zuidelijke, spelende geest heerscht in *Roſelijns Oochies* van DANIEL JONCTYS. Doch HOOFT was niet enkel navolger der *Italianen*, maar ook der *Latijnen*, bepaaldelijk van TACITUS, in den prozastijl. Belangrijk is de vergelijking, door onzen Schrijver tusschen deze twee beroemde Geschiedschrijvers gemaakt. HOOFT, bij wien de prozastijl zich nog eerst uit de poëzij moest ontwikkelen, is dichterlijker; TACITUS, in eene reeds in verval zijnde Eeuw levende, wijsgeeriger. Voor de taal was de Statenöverzetting van den Bijbel van belang.

Het *vierde* tijdvak, door onzen Schrijver als dat van VONDEL beschouwd, rekent hij echter eerst van het midden der zeventiende Eeuw. Deze verdeeling heeft hare zwarigheden: want verscheidene meesterstukken van VONDEL dagteekenen zich van de eerste helft dier Eeuwe. Maar de *invloed* van VONDEL begon voornamelijk eerst na 1650, en toen ging ook de zuidelijke manier zelfs te niet. VONDEL wordt door DE CLERCQ met

met SHAKESPEARE vergeleken, wat beider aanleg en uiterlijke omstandigheden betreft; doch zij verschilden zeer in hunne ontwikkeling. VONDEL vormde zich, op den raad zijner geleerde Vrienden, gedeeltelijk naar de Ouden, en uit eigen' smaak naar den Bijbel, waaruit hij zoo vele treffende tafereelen overnam. (Ook uit de *legende* versmaadde hij het niet, te putten.) Doch, waar zijne geestdrift hem verlaat, wordt hij plat, uit gebrek aan *fonds*. Hij was onze voornaamste *treurspeldichter*; en bij die gelegenheid weidt onze Schrijver uit over den oorsprong van ons treurspel. Bij VONDEL kan men geenen invloed der nieuwere *Europesche* Letterkunde bespeuren, zoo min als bij velen zijner tijdgenooten. De afgrijselijkheden van JAN VOS worden naar behooren ten toon gesteld. *Zulk* eene oorspronkelijkheid is af te bidden! Over ANTONIDES en ANSLO, beide navolgers van VONDEL, wordt kortelijk gehandeld. DE DECKER ging zijnen eigenen weg. VOLLENHOVEN en BRANDT geven reeds blijken van verflaauwing. Nu werd het oog naar *Frankrijk* gerigt, vanwaar juist de *Réfugiés* in grooten getale herwaarts kwamen, en, ook door recenserende tijdschriften, den *Franschen* smaak in de kunst deden huldigen. De *Fransche* taal werd nu ook de algemeene taal der *Diplomatie*. PELS en zijne kunstbroeders van *Nil Volentibus Arduum* deden dus de wetten des *Franschen* tooneels eerbiedigen; de Rei, en al wat onze manier eigenaardigs bezat, ging verloren. Ook de prozastijl verloor zijne oorspronkelijkheid en kracht. Doch wij kunnen dit niet aan de navolging der *Franschen* toeschrijven. Het *Fransche* proza, het volmaaktste in *Europa*, was der navolginge wel waardig; en dat het onze zich uit de navolging van het *Latijn* tot lossere vormen ontwikkelde, kan men niet als nadeelig beschouwen; doch hiervan waren, vóór VAN EFFEN, weinig sporen. De algemeene verslapping en het gebrek aan onderwerpen, zoo als de *Nederlandsche Historiën*, het *Leven van* DE RUITER en de veldslagen van 1666 die aan's WINNAS opleverden, deden het proza vervallen.

Het *vijfde* tijdperk bevat het grootſte gedeelte der achttiende Eeuw. Hier komt de Schrijver op den reeds vermelden invloed der *Franſchen* terug; hetgeen bewijst, dat zijne verdeeling niet volkomen juist is. PELS en zijne ſchool behoorden nog eigenlijk tot dit tijdperk. Maar, terwijl de poëzij al meer en meer tot keurig berijmd proza verviel, deed de navolging van ADDISON's en STEELE's *Spectator*, door VAN EFFEN, het eigenlijke proza herleven. Hij was een man, die de *Franſche* taal niet alleen kende, maar ook beoefende, blijkens zijn' *Miſantrope* en andere opſtellen; en ons ondicht, waarin hij de *Franſche* losheid, kortheid en naauwkeurigheid navolgde, heeft aan hem de grootſte verpligtingen. Ook voor de ſchildering der toenmalige zeden, voor de tentoonſtelling der dolle *Swanenburgianen*, en van het misbruik der Fabelkunde, is VAN EFFEN allernuttigst geweest, en in meer dan één opzigt alsnog lezenswaardig; gelijk SCHELTEMA in zijn *Mengelwerk* zoo uitnemend door proeven geſtaafd heeft. Het blijſpel (of liever de betere klucht) had eenen LANGENDIJK. Voor 't overige vergelijkt DE CLERCQ zeer juist het tijdperk dezer verfranschte Dichtgenootſchappen met dat van de Kamers der *Redérijkers*. Gelijk men toen geen onderſcheid maakte tusſchen poëzij en *Rhetorica*, dus nu niet tusſchen dicht- en proza-ſtijl. Wanneer men een prozaſtuk (gelijk FEITAMA den *Telemachus* deed) ſlechts *berijmde*, meende men aan de vereischten der kunst te hebben voldaan. Het oordeel van onzen Schrijver over POOT zal menigeen' bevreemden, ſommigen misſchien ergeren: POOT was een Dichter door de Natuur gevormd, door de Kunst bedorven. Aan de *Griekſche* en *Latijnſche* Fabelleer heeft hij toch de allerliefſte ſtukjes, *de Maan bij Endymion*, en *Mars en Venus beddepraat*, te danken. Het is echter waar, dat hij het gebruik daarvan overdreven heeft. Dit tijdperk was dus geheel ontbloot van oorſpronkelijkheid, en dus ook van kracht; het was aan een' uitheemſchen ſmaak verſlaafd; de Geleerden ſchreven in het *Latijn*, en verachtten de moedertaal, die zij zich beroemden niet te ken-

kennen. (Men behoeft flechts de vertaling der ſchoone Lofrede op BOERHAAVE van A. SCHULTENS, door zijnen Zoon, den kundigen JAN JACOB, eenen tijdgenoot van VAN EFFEN, te lezen, om te zien, hoe de Geleerden *Hollandsch* ſchreven. Zie ook de *Geſchiedenis der Nederlandſche Taal* door IJPEIJ.)

Het *zesde* en laatſte tijdperk, dat van herſtel, begint DE CLERCQ (een weinig vroeg) met het midden der achttiende Eeuw. Den dageraad der beterſchap zag men (volgens hem) in de vertaling der *Engelſche* prozaſchriften van HERVEY, PEARSHALL, enz. en in die der Romans van RICHARDSON. (Wij moeten hierin van den geachten Schrijver verſchillen. In den *Theron en Aspaſia* van HERVEY is veel valsch vernuft; en, wanneer men de *Clariſſa* en den *Grandiſon* van STINSTRA bij den eenvoudigen ſtijl van VAN EFFEN vergelijkt, vindt men geene vordering, maar achteruitgang. De vertalingen van den *Tom Jones* en den *Vicar of Wakefield*, tuſſchen 1760 en 1770 vervaardigd, zijn onleesbaar. Daarentegen was LUBLINK's vertaling van YOUNG's *Nachtgedachten* een meesterſtuk.) In *Vriesland* rees eigenlijk het eerſte morgenrood door de VAN HARENS, (bij deze gelegenheid een woordje over de miskenning van ONNO ZWIER, gelijk van zoo vele groote mannen bij hun leven) door SIMON STIJL, en (volgens IJPEIJ) door ERNST WILLEM HIOT. In het *Fransch* kwamen thans de *Drama's* op; zij gaven een' ſchok aan de vaste regelen, en de *Nederlanders*, die dezelve navolgden, vonden daarin den overgang tot de *Schauſpiele* der *Duitſchers*. Deze laatſten begonnen nu toch ook gekend en allengs nagevolgd te worden. BELLAMY en VAN ALPHEN (van wien de Schrijver, tot onze verwondering, weinig of niets zegt) waren de eerſten, bij welke men blijkbare ſporen dier navolging vindt. De *Engelſche* oorlog van 1781, hoe nadeelig ook in de *ſtaatkundige* gevolgen, gaf in het letterkundige een' heilzamen ſchok aan de Natie. Nieuwe denkbeelden over vrijheid in den Staat, over verlichting in den Godsdienst kwamen er bij, en bragten, door

de wrijving zelve, eenige warmte en gisting in de ſtilſtaande Letterkunde. Men verhief zich op den naam van *Nederlander*, gelijk de *Duitſchers*, in den (wat het doel betreft) mislukten vrijheidsoorlog van 1813—1815, op dien hunner Natie. Het kon niet misſen, dat de ſmaak, bij deze bevrijding uit de verjaarde kluisters, niet nu en dan eene verkeerde rigting nam. Vandaar het bekende *ſentimentele* tijdperk. De vrijheidskoorts van 1795 had ook rijkelijken invloed op de Letterkunde. Maar deze gisting bedaarde, en de gevolgen waren heilrijk. Het Proza bereikte eene hoogte, die het, zelfs in de ſchoone dagen van HOOFT, nimmer gezien had. Reeds STIJL is *klaſſiek*, bij WAGENAAR vergeleken; en welke groote namen kunnen onze dagen niet boven STIJL plaatſen! Het verwondert ons, dat DE CLERCQ niets van KANTELAAR zegt, den grooten Lofredenaar van H. A. SCHULTENS, en den welſprekenden en gematigden Redenaar in de Volksvergadering (1796, 1797). De meerdere Tijdſchriften en Genootſchappen, op eene ruimere ſchaal dan die van het midden der Eeuwe, verſpreidden algemeene kennis, ook onder den burgerſtand. Eindelijk brak de kennis der *Duitſche* Letterkunde meer algemeen door. Echter beweert onze Schrijver, onzes inziens met regt, dat die invloed noch zoo groot, noch zoo algemeen, noch zoo ſchadelijk is, als men wel denkt. GOTHE, de Afgod der *Duitſchers*, is weinig bekend hier te lande. Onze Kanſelredenaars, onze groote Dichters mogen zich het goede onzer naburen toeëigenen, van ſlaafſche navolging zijn zij volkomen vrij gebleven. Doch op de Taal hebben de menigvuldige overzettingen uit het *Hoogduitsch*, meest door onkundigen, een' blijkbaar nadeeligen invloed geoefend.

En hiermede beſluit de verdienſtelijke en geleerde Schrijver dit zijn werk, hetwelk wij niet aarzelen een *meeſterſtuk* te noemen. Hoe vele moeite daaraan beſteed is, blijkt uit de menigte van Schrijvers, die daartoe moesten gelezen en beoordeeld worden, en onder anderen uit de bijzonderheid, dat de Schrijver onze *Letteroefeningen* van

van 1760 tot 1798, tot kennis van de toen uitkomende geschriften en dichtstukken, niet alleen doorgeloopen, maar ook *geëxcerpeerd* heeft. Voorzigtiglijk onthoudt hij zich van het noemen der levende Schrijveren; maar kan niet nalaten, eenigen der voornaamsten, zoo in proza als poëzij, door een' enkelen pennetrek te kenschetsen, die den Meester verraadt. — Tot aanmerkingen, die hier en daar misschien zouden te maken zijn, hebben wij ons niet willen verledigen, daar wij over 't algemeen van ganscher harte in de *resultaten* des Schrijvers instemmen, en afkeerig zijn van die vitzucht, welke zich ambtshalve verpligt vindt, in ieder geschrift iets berispelijks te vinden. Wij wenschen veeleer de Natie met deze gewigtige bijdrage tot hare Letterkundige Geschiedenis geluk, en hopen, dat dezelve — gelijk zij dubbel verdient — door, of liever voor, den vreemdeling vertaald zal worden, om hem een behoorlijk denkbeeld te geven van eene Letterkunde, tot hiertoe bij uitheemsche Volken zoo onbegrijpelijk en onverschoonlijk verwaarloosd.

Wij maken, ten slotte, nog van eene verdienste gewag, die in eenen Dichter voor de vuist, zoo als de Heer DE CLERCQ, dubbel groot is. De stijl, hoezeer deftig, vloeijend, en zich hier en daar, waar het pas geeft, verheffende, is verre van hoogdravendheid, of dus genaamd *poëtisch proza*, verwijderd.

De Geboorte van den Mensch, physiologisch-diætetisch en pathologisch-therapeutisch beschouwd, en grootendeels volgens eigene Waarnemingen en Proeven voorgesteld, door Dr. J. H. WIGAND; *uitgegeven door Dr.* F. C. NAEGELE, *gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde te Heidelberg; uit het Hoogduitsch vertaald door* C. VAN ELDIK, *Med. et Art. Obst. Dr. te Nijmegen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. 1822. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 335 *Bladz. f* 4-:

Niettegenstaande de groote en gewigtige vorderingen,

welke de Verloskunde gedurende ruim eene halve eeuw gemaakt heeft, valt het niet te ontkennen, dat dezelve nog voor zeer vele verbeteringen vatbaar blijft. Immers gemelde vorderingen betreffen voornamelijk het mechanische gedeelte dier kunst; terwijl eene meer gezuiverde Physiologie, van de uitgave van HALLER's klassiek werk dagteekenende, noch aan haar, noch aan de Heelkunde dat nut heeft aangebragt, 't welk men billijk van zoo groot eene hervorming zou hebben mogen verwachten. Om aan deze behoefte te voldoen, schreef de kundige en vrome WIGAND dit geschrift, hetwelk, gedurende het laatste gedeelte van zijn leven door hem afgewerkt, als de nalatenschap beschouwd mag worden van een achtingwaardig Geneesheer, die nog zijne laatste oogenblikken besteed heeft ten nutte zijner kunst en tot heil zijner medemenschen. En niemand, voorzeker, was beter voor zulk eenen arbeid berekend, dan WIGAND. Vol geestdrift voor zijne kunst, met dien aangeboren *tact* begaafd, welke den grooten Arts vormt, eene gave, die hij door oefening volmaakt had, een geduldig en onvermoeid waarnemer der Natuur, van eene ernstige, godsdienstige gemoedsstemming, die den Arts elken lijder als een hem toevertrouwd heiligdom beschouwen doet, waarvan hij één rekenschap zal moeten afleggen, bezat hij alles, wat men in den Schrijver van zulk een werk, met billijkheid, mogt vorderen. Daarenboven overtuigd, dat stille nederigheid de eerste eigenschap moet zijn van den Arts, bij wien iedere poging, om te schitteren of te pralen, (het eigenaardig kenmerk van den Charlatan) zoo gevaarlijk en voor kunst en lijder zoo hoogstverderfelijk zijn moet, had hij een' afkeer van dat *armamentarium obstetricium*, waarmede de gewone Accoucheurs hunne kunsten verrigten, en geloofde hij, dat een geduldig vertrouwen op de Natuur en hare vaak onuitputtelijke krachten vele ongelukkige uitkomsten, het gevolg van ontijdig aangewende instrumentale hulp, zou kunnen verhoeden.

Het werk, dat aan deze denkbeelden zijn oorsprong verschuldigd is, maakt den lezer met die natuurkrachten bekend, en met de wetten, volgens welke zij bij de geboor-

boorte van den mensch werkzaam zijn. De Inleiding, waaraan dit ganſche eerſte Deel is toegewijd, behelst eene ontvouwing van de natuur, kenteekenen, oorzaken en behandeling van die dynamiſche ziekten, aan welke de *uterus* zoo dikwerf lijdt, en waardoor het werk der verloſſing zoo dikwijls verhinderd wordt. Dit onderwerp nu wordt, na eene opheldering van het begrip der dynamiſche ziekten van het baringsorgaan en van de dynamica der Verloskunde, in de volgende Afdeelingen geſplitst:

I. Algemeene natuurleer van het baringsorgaan. II. Algemeene ziekteleer van hetzelve. III. Bijzondere leer van de bewegingsziekten van den *uterus*. 1 Klaſſe. *Hypersthenie*, overhaasting, overijling van den *uterus*. 2 Klaſſe. Weeënzwakte, *asthenie* der weeën, traagheid, *adynamie*, *atonie* van den *uterus*. A) Algemeene ziekteleer en geneeswijze van de weeënzwakte. B) Bijzondere ziekteleer en geneeswijze van de toevallige weeënzwakte. 1. *Rheumatismus* van den *uterus*. 2. Aanleg tot ontſteking, ontſtekingachtigheid of *erethismus* van denzelven. 3. Volbloedigheid en *hæmorrhoidaal*-toeſtand van denzelven. 4. Huidwaterzucht en volwaterigheid der barenden. 5. *Convulſibiliteit*, ziekelijke gevoeligheid van den *uterus*, *hysterie* der barenden. 6. Over de bloedvloeijingen uit den *uterus*, als toevallige oorzaken der *uterus*-zwakte. 7. Gemoedsbewegingen, als toevallige oorzaken der weeënzwakte. 3 Klaſſe. Vermoeijenis, uitputting, verlamming van den *uterus*, (*laſſitudo*, *exhauſtio et paralyſis uteri.*) 4 Klaſſe. Krampen in den *uterus*, krampweeën. Over de ſtuipen der barenden, en derzelver zamenhang met de krampen van den *uterus*. Complicatiën der *uterus*-ziekten. Kan men ook ſommige latere vertragingen der verloſſing, die door mechaniſche oorzaken ontſtaan, door mechaniſche middelen verhoeden? Slot van de Inleiding.

Dewijl wij in dit Deel alleen de Inleiding bezitten, kwam het Recenſent gepaster voor, zich het oordeel over het ganſche werk tot deszelfs volledige *Nederduitſche* uitgave voor te behouden. Alleenlijk zij 't hem vergund, met beſcheidenheid, drie bedenkingen te opperen, welke, on-

der het lezen, bij hem opkwamen, en waarvan de beide eerſte den inhoud, de laatſte den vorm betreft.

Vooreerst dan kwam 't hem voor, dat de Heer WIGAND, door eene welligt al te groote vooringenomenheid met zijne leer, (zoo als 't ons menſchen pleeg te gaan) hier en daar van overdrijving niet geheel is vrij te pleiten. Immers ook hier, gelijk elders, geldt het *medio tutiſſimus ibis*, en kan een al te ſterk en lang verlaten op de krachten der Natuur voor de moeder niet alleen, maar vooral ook voor het kind, evenzeer als het tegenovergeſtelde uiterſte, verderfelijk worden; terwijl toch den Verloskundige de, dikwijls zoo moeijelijke, dubbele zorg voor het leven van beiden is aanvertrouwd. Deze bedenking is vooral voor jonge, onervarene Verloskundigen ter neêr geſchreven, die zoo ligt aan de eene of andere zijde te ver gaan; een gebrek, waaraan geoefende meesters in de kunst, zoo zij ten minſte onbevooroordeeld en onpartijdig zijn, minder zijn blootgeſteld. Intuſſchen zal het vervolg leeren, in hoe verre deze bedenking op het ganſche werk al dan niet zou kunnen worden toegepast.

Ten tweede. Alhoewel Recenſent over 't algemeen het therapeutiſche gedeelte den meesten lof waardig keurt, trof hij echter enkele plaatſen aan, in welke eene te groote gehechtheid aan ſpecifieke krachten van geneesmiddelen doorſtraalt; eene dwaling, welke, offchoon zoo oud als de Geneeskunde zelve, thans echter inzonderheid onder onze *Duitſche* kunstbroeders meer en meer ſchijnt veld te winnen, en maar al te dikwijls de vruchtbare oorſprong der groffte *empirie* geweest is. Wien toch is het onbekend, aan hoe vele bepalingen het gebruik der meest geprezene *ſpecifica* is onderworpen, en hoe ſchadelijk dezelve worden kunnen, zoo niet de fakkel der algemeene *therapie* bij dat gebruik ons voorlicht? Zou dus wel, om een voorbeeld te noemen, de *Borax* een zoo ſpecifiek middel bij de naswakte van den *uterus* zijn, als de Schrijver beweert? Zoude, gelijk hij op eene andere plaats vooronderſtelt, het vroegtijdig gebruik van het *Opium* en *Caſtoreum* (welk laatst middel vooral, onzes inziens, met be-

betrekking tot deszelfs ſpecifieke werking op den *uterus*, te hoog geſteld wordt) het vermogen bezitten, om menige onregelmatige ligging van het kind te voorkomen? Recenſent vermeent, met reden, aan beide ſtellingen te mogen twijfelen, en acht dezelve, zonder veelvuldige uitzonderingen en bepalingen althans, onverdedigbaar.

Ten laatſte. Voordragt en ſtijl munten uit in klaarheid en duidelijkheid, waarop de Schrijver zich bovenal heeft toegelegd. Echter is daarbij het tegenovergeſtelde gebrek van wijdloopigheid niet altijd even gelukkig vermeden, en zijn de herhalingen niet zeldzaam. Dit gebrek is in geneeskundige Schrijvers dan vooral te gispen, wanneer zij eenig praktiſch onderwerp behandelen. Hoe dikwijls toch ſchrikt een volumineus werk den kunſtoefenaar niet af, die, bij eene drukke en vermoeijende praktijk, zelden tijd tot uitgebreide ſtudiën vinden kan; en hoe wenſchelijk ware het daarom niet, dat eene aphoriſtiſche ſchrijfwijze, op het voetſpoor van onzen BOERHAAVE en andere vroegere Geneeskundigen, meer algemeen wierd ingevoerd!

De Vertaling is getrouw, doch niet vrij van Germanismen. 't Is wel waar, dat, gelijk de Vertaler aanmerkt, van den arbeid des geneeskundigen Schrijvers het: *non quam formoſa, ſed quam recta ſit quæritur*, geldig is; echter gelooft Recenſent, dat elke Schrijver, hij zij Geneeskundige of niet, met de taal, waarin hij ſchrijft, behoort bekend te zijn, niet zoo zeer omdat het tot ſieraad verſtrekt, maar omdat de duidelijkheid het vordert. Gelijk doorgaans het *Latijn* der *Medici* ſlecht is, zoo is ook tegenwoordig, door het veelvuldig lezen en vertalen van *Hoogduitſche* boeken, eene ſoort van taal onder hen in zwang geraakt, welke noch *Nederduitsch*, noch *Hoogduitsch* heeten mag, en voor hen, die beide talen niet volkomen magtig zijn, niet zelden zwaar te verſtaan is. Het zoude derhalve, ook om der duidelijkheidswille, wel te wenſchen zijn, dat onze geneeskundige Schrijvers zich meer bijzonder op het taaleigen toeleiden. Ondertuſſchen betuigt Recenſent aan den door zij-

nen ijver en werkzaamheid met roem bekenden Vertaler van dezen arbeid zijnen dank; een' arbeid, die in meer dan één opzigt voortreffelijk genoemd mag worden, en, gelijk hij der nagedachtenisse van den voor zijne kunst te vroeg gestorvenen WIGAND tot eere verstrekt, zoo ook niet missen kan, zoo dezelve naar verdienste algemeen gekend en gewaardeerd mag worden, eene groote en gunstige hervorming in de Verloskunde te weeg te brengen.

Mnemosyne. Mengelingen voor Wetenschappen en fraaije Letteren: verzameld door H. W. *en* B. F. TIJDEMAN. *IIde Deel. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1823. *In gr.* 8*vo.* 432 *Bl. f* 3 - 60.

De twee eerste stukken in dit Deel zijn van vroegere dagteekening en van ongenoemden. Het eerste is een gedeelte van eene uitgebreidere verhandeling, door den Hoogleeraar TIJDEMAN alsnu nog der opneminge hier waardig geoordeeld; het behandelt de *staatkundige verlichting der Nederlanderen*, kort vóór en bij de dadelijke afzwering van PHILIPS; het betoogt, hoe weinig men toen nog zuivere en eenvoudige denkbeelden had van vrijheid in het burgerlijke, ook toen men, bij de dadelijke afzwering, de groote waarheid beleed, *dat de Vorst om het Volk, niet het Volk om den Vorst is geschapen.* Voorts wijst het het gebrekkige en inconsequente aan in de vermaarde *Unie van Utrecht.* Dit stuk is in het geheel niet in den *Bilderdijkschen* en *Dacostiaanschen* geest van onze dagen geschreven. De tweede verhandeling betreft mede de vaderlandsche geschiedenis, en beantwoordt toestemmend de vraag, of de magt der Graven verminderd en bepaald werd door het *medezegelen der Brieven door de Steden.* Het schijnt voor mededinging naar eene prijsstof geschikt geweest te zijn; en, alhoewel de Schrijver, naar het oordeel des Hoogleeraars, *regt* en *daadzaak* te zeer verwart, achtte hij het echter belangrijk genoeg, om het in dezen bundel eene plaats te geven. De hierop volgende verhandeling of redevoering van den Hoogleeraar SIEGENBEEK is dien Redenaar waardig; zij behandelt het *godsdienstig Karakter van* WILLEM DEN EERSTEN, en doet dien altijd geëerbiedigden Vader van ons Vaderland volkomen regt. Na de-

deze ontmoeten wij hier de fraaije verhandeling van PLUTARCHUS, *over het veel Vrienden hebben*, door den Heer G. GROEN vertaald. Vooral waren ons de nu volgende ſtukken welkom: 1) Eene voorlezing van Prof. H. A. HAMAKER, *over de Sakontala van den Indiſchen Dichter* CALIDAS, waarin wij niet alleen eene proeve hebben van dezen voortreffelijken Dichter, maar ook (na eene oordeelkundige vergelijking van den geest der *Indiſche* dramatiſche kunst met dien der *Grieken*, en van den *Engelſchen* SHAKESPEARE met dezen *Indiſchen* CALIDAS) alles, wat van diens geſchiedenis bekend is, en voorts geheel den inhoud en het beloop van het intereſſante ſtuk. 2) Eene *wijsgeerige Beſchouwing der zoogenaamde Goudkust, in vergelijking met Europa in het algemeen*, door M. J. REYNHOUT; een belangrijk ſtuk, niet alleen ten aanzien van het luchtsgeſtel en de natuurkunde, maar ook ten aanzien der mogelijke verlichting en beſchaving der *Afrikaanſche* Negers, waartoe, naar des Schrijvers inzien, geene *Europeſche* Bijbels noch godgeleerde werken kunnen dienen, maar veel beter de opvoeding der jeugd, *met ter zijde ſtelling van alle pogingen omtrent de meer bejaarden*, als bij welke laatſten ingeworteld vooroordeel reeds tot eene tweede natuur geworden is. 3) *Anekdotes en Karaktertrekken van den beroemden Dichter* KLOPSTOCK, uit den mond van een' van KLOPSTOCK's vrienden aan den Dichter KLEYN medegedeeld, en nu door 's mans weduwe, uit zijne portefeuille, den Redacteur der *Mnemoſyne* aangeboden. — Tot dusverre loopt de proza in dit Deel. Naar gewoonte zijn er een aantal dichtſtukjes bijgevoegd, meest alle ons, 't zij dan door afſchriften, of door den druk, reeds van elders bekend; maar onder welke — de overige geenszins hunne waarde betwistende — wij vooral met genoegen wedervonden eenige zeer fraaije en roerende gedichten aan den Heer W. H. SURINGAR, bij den dood zijner waardige echtgenoote, 1823, en welke wij meenen, dat tot nog toe alleen voor zijne vrienden gedrukt waren, maar, evenzeer als die van den Heer F. J. GALLÉ, bij het *wiegje* en *lijkje* van zijn kindje, enz. te aandoenlijk en te fraai zijn, dan dat men dezelve het publiek onthouden zou.

Men ziet uit het gezegde genoegzaam, dat men den Heeren TIJDEMAN voor de ijverige voortzetting van dit werk dank verſchuldigd is.

De

De terugkeering van een aantal R. Katholieke Huisgezinnen, in het Groothertogdom Baden, tot het Evangelische Christendom. Vertaald (lees: *verhaald*) *en beoordeeld door Dr.* H. G. TZSCHIRNER, *Prof. in de Theologie en Superintendent te Leipzig. Naar de vierde Hoogduitsche uitgave. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1824. *In gr.* 8*vo.* 78 *Bl.* f -55.

De bedoelde daadzaak is wel reeds genoegzaam bekend; maar het echt verhaal van dezelve, door een' man als TZSCHIRNER, die uit de echtste bronnen heeft geput, is voorzeker hoogst belangrijk. Wij zien hier, hoe de vorige Pastor HENHÖFER tot nadenken en overtuiging kwam, en, door de Roomschgezinde Kerkelijke Overheid van zijne bediening vervallen verklaard, toen eerst openlijk voor zijne gevoelens uitkwam, in een eenvoudig geschrift, waarin hij duidelijk opgeeft, waarin de Roomschkatholieke Kerk, zijns inziens, afwijkt van de zuivere Evangelische leer. Het gevolg was, dat 40 huisgezinnen van zijne vorige Gemeente in zijne overtuiging deelden, en, met den Heer hunner plaats, den Baron VON GEMMINGEN, bij den Landsheer de vrijheid verzochten en verkregen, om in de Evangelische Kerk te worden opgenomen. De wijze van opneming, en hunne afgelegde belijdenis, wordt ons hier nu medegedeeld; de tegenwoordige staat van deze nieuwe Gemeente, welke door gezegden Heer HENHÖFER, alsnu Evangelisch Prediker, na afgelegd examen, provisioneel bediend wordt, wordt verder gemeld; ook het Edikt van den Groothertog van *Baden*, en de uitzigten der Gemeente op verdere ondersteuning en bescherming. De beoordeeling van deze gebeurtenis door Prof. TZSCHIRNER maakt het tweede deel uit van dit kort, maar belangrijk geschrift. Het ontstaan van deze kleine Gemeente maakt wel geene groote verandering in de evenredigheid tusschen Roomschen en Protestanten in *Duitschland*, maar verdient evenwel allezins opmerking; het is toch niet de overgang van eenen enkelen, maar van vele huisgezinnen, welke zich te zamen van de Roomschkatholieke Kerk hebben afgescheiden, waarvan misschien na de Reformatie geen soortgelijk voorbeeld is; en dit is gebeurd in eenen tijd, dat de Roomschgezinden zoo luide triomf roepen, en den val van het Protestantisme met zoo veel verzekering aanmelden.

Het

Het blijkt volkomen, dat geen belang, maar redelijke overtuiging het roerſel was; dat deze nieuwe Protestanten noch Separatisten, noch geestdrijvers zijn; en moge het al blijkbaar zijn, dat zeker *piëtisme* en hartelijk godsdienstig gevoel deze menſchen beziele, dit is dan toch kennelijk bewijs, dat de zinnelijke plegtigheden der Roomschgezinden geenszins zoodanige behoefte zijn voor echt godsdienstig gevoel, als menig Schrijver ons opdringen wil. Bijzonder verblijdende is het, dat geenerlei ſchimp op de Roomschkatholieken, noch proſelytenmakerij, de nieuwe Gemeente onteert, maar alles overlegd is naar billijkheid en rede, overeenkomſtig de onvervreemdbare regten van ieders geweten; en bovenal verheugt ons de echt verdraagzame geest der Evangeliſche Kerk bij het opnemen der nieuwe broeders, waarbij alleen de hoofdzaak, en geenszins iets van Symboliſche Boeken of Formulieren, in aanmerking kwam. Wij danken den Vertaler, dat hij ons dit geſchrift heeft medegedeeld, en vereenigen ons van harte met TZSCHIRNER's wenſchen en uitzigten voor eene gelukkige toekomst. Het boekje kome in veler handen, en zal nut ſtichten.

In het Voorberigt ſtooten wij op de belangrijke drukfout, „ dat onlangs de helft der inwoners van *Mühlhauſen* EN „ *Baden*," (lees IN) „ van de katholieke tot de evangeliſche „ kerk is overgegaan."

Iets over onze Noordelijke Hoogeſcholen; door B. L. G. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1824. *In gr.* 8*vo.* 60 *Bl. f*: - 66.

Het „ *bene est; nihil amplius oro*" van HORATIUS, op den titel, deed ons reeds begrijpen, dat de *Groninger* Schrijver geene verandering wenscht. De lezing dezer brieven heeft ons daarin bevestigd. Eene vraag intuſschen is het nog: of wij ten dezen met hem inſtemmen? In zoo verre doen wij dit zeker, dat *iedere verandering geene verbetering waare zou.* Evenwel, daar in onzen leeftijd ten aanzien van het lager ſchoolwezen zoo veel veranderd en werkelijk verbeterd is, geloven wij geenszins, dat ten aanzien der Hoogeſcholen geene de minſte verandering zou te wenſchen zijn; want met de veranderingen en verbeteringen door de *Franſchen* en in den *Franſchen* geest loopen wij, bij ver of na, zoo hoog niet, als deze brieſſchrijver. De brieven zijn vlugtig geſchre-

ſchreven; en werden wij geroepen om over de zaak zelve ons gevoelen te zeggen, zoo hadden wij nog al het een en ander te antwoorden. Doch dit is onze taak niet. — Men moge de brieven lezen en, wordt men ten dezen tot inzage geroepen, onpartijdig beoordeelen, en er zijn nut mede doen.

Nagelaten Gedichten van M. VAN HEYNINGEN BOSCH. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1823. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 123 *Bladz.* *Met gegraveerden Titel en Portret door* VELIJN. *f* 3-:

Gedichten van G^T. GRAVÉ, JZ. *Te Amſterdam, bij* Viſſer en Comp. 1823. *In kl.* 8*vo.* *X en* 171 *Bl.* *f* 1-80.

Deze beide dichtbundels, hoe zeer zij ook in uiterlijken tooi en innerlijk gehalte van elkander mogen verſchillen, hebben echter eene zekere familiegelijkheid in gelaat en houding, welke, naar ons oordeel, derzelver zaamgevoegde aankondiging niet ongepast deed zijn. Duidelijk toch blijkt het, dat zoo wel de overledene VAN HEYNINGEN BOSCH, als de naar allen ſchijn nog jeugdige GRAVÉ, zich minder naar de klaſſieke Dichters der oudheid, en derzelver vaderlandſche en *Franſche* navolgers, gevormd hebben, dan naar de nieuwere *Hoogduitſche* Zangers. Beiden miſſen die pronklooze eenvoudigheid, welke geenen ſtroom van elkander verdringende beelden en vergelijkingen naſlaagt, maar zich meer op eene kernachtige en tevens ſierlijke uitdrukking van treffende gedachten toelegt; die bedaarde deſtigheid, welke ſlechts bij gewigtige onderwerpen, bij een zielverheffend denkbeeld, in vuur en gloed geraakt, maar anders alles met eene zachte en gelijkmatige warmte doorademt; kenmerken, die, naar ons inzien, de klaſſieke poëzij onderſcheiden; daarentegen hebben zij meerdere afwiſſeling van toon en trant, grootere verſcheidenheid van tooneelen, in welke zich eene weelderigere verbeeldingskracht botviert, en lokken ons dikwijls aan door het bevallige, ſchilderachtige en naïve, dat ſlechts een bevooroordeelde op vele plaatſen hunner gedichten kan weigeren te erkennen. Dat wij er echter verre af zijn, om deze familiegelijkheid al te ver te willen uitſtrekken, en beider voortbrengſelen op eenen gelijken rang te ſtellen, zal best blijken uit onze meer afzonderlijke beoor-

deo-

deeling; ja wij durven, om onze lezers niet te lang te laten wachten, gerustelijk vooraf verklaren, dat wij in VAN HEYNINGEN BOSCH eenen navolger gevonden hebben, die met oordeel het ſchoone van het onſchoone weet te onderſcheiden, en dikwijls oorſpronkelijkheid aan eenen kieſchen ſmaak vereenigt; terwijl GRAVÉ, bij eenen veelbelovenden dichterlijken aanleg, echter nog niet die geoefendheid van ſmaak ſchijnt te bezitten, welke het voedzame graan uitkiest en het wormſtekige tevens met het kaf wegwerpt, en daarenboven ook veel ſlaafſcher navolger is; zoodat de aard onzer taal en het verſtaanbare van zijne zinſneden dikwijls onder de al te groote naauwkeurigheid zijner overbrenging geleden hebben.

De gedichten van VAN HEYNINGEN BOSCH ſchijnen meer de oogenblikkelijke uitvloeiſels te zijn van een gemoed, dat door het een of ander denkbeeld getroffen werd, en dat denkbeeld terſtond in luchtige en gemakkelijke dichterlijke vormen inkleedde, dan eigenlijk gezegde kunstvoortbrengſels, wier aanleg, plan en uitvoering door een geoefend talent zijn geordend, en in eene meer bedaarde ſtemming aan de regelen der kritiek getoetst. Vandaar, dat kleine, losſe, erotiſche en naïve ſtukjes hem verreweg het best gelukt zijn; vandaar de gemakkelijke, dikwijls rijmelooze versmaten, welke hij bezigde; maar vandaar ook, dat, wanneer hij eene hoogere vlugt wilde aannemen, en zich nederzette om een uitgebreider dichtſtuk te vervaardigen, het gebrek aan orde en oefening duidelijk zigtbaar wordt. Ten bewijze hiervan ſtrekke het ſtuk, de *Verlichting*, in dezen bundel. Slechts ten halve, ſoms nog minder voleindigd, en in eene bonte wanorde, verdringen zich hier de beelden en vergelijkingen. Het eerſte couplet bevat eene treffende beſchrijving van het opkomen der zon, die haar licht langs heuvelen en dalen verſpreidt, maar afſtuit op een ſomber woud; dit wordt overgebragt op GANSEVOORT, het licht der wereld, voor wien de bisſchopsmuts (van wien?) verbleekte; doch nergens vinden wij datgene aangeduid, dat beantwoorden moest aan het woud, waarmede het vorige couplet eindigde. Zoo verſpreidt het gewijde vuur

. . . . een zuivre levenslucht,
Voor wier triomf de domheid vlugt.

Zoo zoekt de Wijsheid eene ſchuilplaats in den Haarlemmerhout,

hout, en zinkt daar neder aan het hart van KOSTER: tot dusverre goed; maar dan volgt:

Haar Engel kwam, (van de Wijsheid?) de Drukkunst daalde!
De Genius der Menschheid *straalde*,
En — de eeuw van Plato bloeide weêr.

Zoo, eindelijk, zamelt de menschheid, lagchende met de dolheu der dweepzucht, moedig de asch van HUS op,

En, fier op de eedlen, die haar resten,
Geeft zij aan Luther de aard ten besten;
Den hemel aan Copernikus.

Dat klinkt; maar die menschheid, die zoo maar over aarde en hemel, als over een paar kleinigheden, beschikt, is toch wat buiten den haak.

Door deze aanmerkingen wilden wij alleen onze uitspraak staven, dat VAN HEYNINGEN BOSCH door geene genoegzame oefening zijn talent beschaafd, en door geene bedaarde zelfbeoordeeling zijne al te weelderige beeldrijkheid in teugel gehouden heeft; want dat hij waarlijk Dichter, ja zelfs zeer bevallig Dichter was, blijkt uit zijne kleine, oorspronkelijke stukjes zoo wel, als uit zijne navolgingen. De *Zangtuin*, *aan Aminias*, *de gevangen Amor* en menige anderen streven, in naïveteit en losheid, de erotische stukjes van BELLAMY op zijde. *De Morgen op het Land*, *aan mijne Gade*, schoon in eenen anderen trant, is niet minder lief; men leze slechts:

Ontwaak, mijn kind! de dag breekt aan.
Reeds lacht hij door de lindeblaân,
Die om ons venster zweven.
O zie dien weerschijn op den muur!
Die mengeling van licht en vuur!
Dat groen met goud doorweven!

Wees welkom, vrolijk morgenlicht!
Mijn oog, op uwen glans gericht,
Ziet u met vreugde rijzen.
Kom, Naatje! nu naar 't vrije veld,
En zie, of ge al de bloempjes telt,
Die hunnen Schepper prijzen.

Waar-

Waarlijk, het jammert ons, dit geheele ſtukje niet te mogen uitſchrijven, zoo als ook het roerende *Nachtkusje voor mijnen Vader van zijnen geliefden Denijs*, hetwelk misſchien wel aan NIERSTRASZ voor den geest zweefde, bij de vervaardiging van dat bevallig versje, *het ontſlapen Kind aan deszelfs Vader*, den ongelukkigen SURINGAR toegewijd. Op eenen hoogeren toon is het Fragment, de *Beſpiegeling*, geſtemd; het is eene ſoort van Dithyrambe, in welke echter de meerdere verheffing niet met die gebreken gepaard gaat, welke wij, boven, in het uitgebreidere dichtſtuk, de *Verlichting*, hebben aangewezen, en welke wij in den Lijkzang op den Hoogleeraar JOHANNES MULDER wedervinden. Beter bevielen ons de Treurzangen op TH. BRUNSVELD DE BLAU en den Hoogleeraar SCHROEDER, offchoon in den laatſten het mystieke van de nieuwere *Dutſche* ſchool al te zeer doorblinkt. Het overige oorſpronkelijke in dezen bundel zijn, behalve eenige grootere ſtukken van minder allooi, kleine, dikwijls vier- en achtregelige ſtukjes van verſchillende waarde, welker nadere beoordeeling wij aan den lezer overlaten, ten einde nog iets over de navolgingen te kunnen zeggen.

Deze zijn, over het algemeen, voortreffelijk geſlaagd, èn toonen den bijzonderen ſmaak des Overledenen voor de *Hoogduitſche* Letterkunde, uit welke zij bijna allen zijn overgenomen. *Het ware Genot des Leyens*, naar den zoo beminnelijk dweependen HÖLTY, moge het zijn misſen; het mist echter niet die zoete melodie, welke het hart zoo zeer betoovert. — De ijzingwekkende *Lenore* van BÜRGER is in de navolging even ſchoon als in het oorſpronkelijke, en waarlijk een model voor alle vertolkers. Die uitdrukkingen, welke minder met ons taalgebruik, met onze zeden overeenkwamen, zijn door geſchiktere vervangen; en het geheel ziet er dus niet als nagevolgd, maar als oorſpronkelijk uit. Het eigenaardig karakter van dit ſtuk, dat ſchrik- en huiveringverwekkende, dat in de al te vrije omwerking in BILDERDIJK's *Poëzij*, IIde Deel, geheel verloren gegaan is, vindt men hier meesterlijk behouden. Alleen ſpijt het ons, dat het teentje, met hetwelk de ſpookruiter bij BÜRGER door eenen enkelen ſlag de zware ijzeren traliedeur deed openſpringen, hier plaats moest maken voor den ſchok van het paard zelve:

Een ijzren deur ſluit man en ros.
De ruiter viert den teugel.
Bons! bons! de deur vliegt knarſend los,
Spijt grendel, ſlot en beugel.

Want wij herinneren ons de anekdote, dat, toen BÜRGER deze Romance voor de eerſtemaal in den vriendenkring te *Göttingen* voorlas, en bij deze regels:

Mit ſchwanker Gert' ein Schlag davor
Zerſprengte Schloſs und Riegel,

met zijn rottingje een' ſlag op de kamerdeur gaf, dat toen STOLBERG, wiens ligt opgewondene verbeeldingskracht, door de levendige daarſtelling getroffen, alles als wèrkelijk aanſchouwde, bleek van ſchrik opſprong, en eenen geruimen tijd noodig had om weder tot bedaren te komen. Ook ſchijnt ons die ſlag met de karwats veel ſpookachtiger, dan de ſchok van het ros.

Behalve nog eenige kleinigheden, naar CRONEGK, KLEIST en RAMLER gevolgd, vindt men ook eene enkele proeve van navolging uit het *Latijn*, en wel van CATULLUS op den dood van LESBIA's *muschje*, welke echter op verre na niet even goed als de overige geſlaagd is. De vrijheden, hier genomen, zijn wat al te groot, vooral deze, dat hij dat lieve diertje door eene kat laat vermoorden, waarvan CATULLUS niets zegt, en ook wel niet zeggen kon, dewijl de *Romeinen* deze kleine tijgers niet in den tammen ſtaat als huisdieren kenden. — Deze aanmerking ſtrekke tot eene kleine waarſchuwing voor zoo velen, die over de Ouden ſchrijven en dichten, zonder iets meer dan het alledaagſche van hen te weten.

Doch wij hebben reeds meer dan genoeg gezegd, om dezen bundel te doen beſchouwen als een welkom geſchenk voor de beminnaars der Dichtkunde, en den Overledenen als eenen man, die, bij zijne groote en meer bekende verdienſten als Schrijver voor de Jeugd, ook aanſpraak kon maken op den eernaam van Dichter; en gewis zoude hij, bij vlijtige oefening en ſteeds voortgaande beſchaving, eene roemvolle plaats op onzen zangberg hebben ingenomen.

Wij gaan thans over tot den Heer GRAVÉ, en hopen, dat de onpartijdige kritiek, aan welke wij zijne gedichten zullen toetſen, hem geene te diepe rimpels op het voorhoofd zal

zal doen trekken. Wij erkennen zijne talenten, en moedigen hem, bij alle onze aanmerkingen, ten ſterkſte aan, om de poëzij niet te laten varen; doch daarom juist is het dure pligt, den veelbelovenden aanvanger de klippen te wijzen, op welke hij reeds verzeild is, en op welke hij, indien er niet ſpoedig een andere koers genomen wordt, gewis zal ſtranden.

Het hoofdgebrek bij hem is eene onmatige navolging van den *Duitſchen* dichttrant. Meest alles vloeit over, niet alleen van lompe Germanismen, maar ook van holklinkende en weinig of niets beteekenende uitdrukkingen, met welke onze naburen zoo belagchelijk in de lucht ſchermen. Eene zekere ſopperigheid, (want ik weet waarlijk geen ander, mijn denkbeeld uitdrukkend, dan dit triviale woord, te vinden!) en ſoms eene gekunſtelde duisterheid der uitdrukking, dikwijls ongepaste deftigheid, wat de *Duitſchers* door *pretios*, en wij met het bastaardwoord *geaffecteerd* beteekenen, zijn al te dikwijls de kwade eigenſchappen van zijne Zanggodin. Door eene misſchien al te vlijtige beoefening der *Hoogduitſche* dichtwerken, heeft hij zich eenige van derzelver voortreffelijkheden, maar tevens alle hunne gebreken eigen gemaakt, en deze laatſte zelfs nog in eene hooge mate verergerd. Nergens blijkt dit ſterker, dan in den *Togt des Levens*; een dichtſtuk in den vorm van SCHILLER's bekende lied *von der Glocke*, maar geenszins in denzelfden ſmaak: want dáár zijn de overbrengingen nieuw, doch gepast, helder, doch treffend; maar hier weet men er tusſchenbeiden kop noch ſtaart aan vast te maken. Het geheel heeft, in houding, woordvoeging en uitdrukking, zulk een *Duitsch* uitzigt, dat wij bijna twijfelen, of het wel oorſpronkelijk is, ſchoon wij deszelfs voorbeeld niet kennen. (Dit zoude ons te minder verwonderen, daar GRAVÉ de vreemden wel eens meer op brandſchatting ſtelt, zonder zulks met een enkel woord te kennen te geven; de ſlotzang, *Affcheid van den Lezer*, b. v., is niet alleen nagevolgd, maar vertaald uit SCHILLER.) Tot bewijs ſchrijven wij eenige couplettten af:

En de arbeid gaat, als kaf voor wind, verloren,
Die door den zin, niet door de ziele leeft.

Waarlijk, hij zal ons een groote APOLLO zijn, die verduidelijkt, welke arbeid door den zin, en welke door de ziel

leeft! Het volgende doet de meening wel eenigzins raden, maar is weder zeer *Onhollandsch* uitgedrukt:

Dat, dat ſlechts fiert dat DENKING *toont en rede;*
Slechts dat beſtaat wat met verſtand geſchiedt;
't Werktuiglijk DOEN *der dwazen vliedt de* VREDE,
't Behaagt een' God, die zuiver geest is, niet.

En thans, wat onmiddellijk volgt:

Ziet ge den ſpiegel der ſtroomen?
Effen en glad is hun baan.
Doch niet in 't wezen, in droomen
Slechts kan de vrede beſtaan. (?!?)
Glimpend en vloeijend en effen
Vestigt de vloedgod *den ſtoel*
Tot hij zijn offer moet treffen;
Vreemd is zijn hart van gevoel, (ei! ei!)
Want in den *loop der bedrijven*
Volgt hij eene eeuwige wet,
Die den verſlinder doet blijven,
Wentlen in 't eindlooze bed.

Wij betuigen plegtig even min de beteekenis als de ſchoonheid van deze regels te vatten, maar willen eens zien, of de zedelijke toepaſſing het ons begrijpelijker maken zal.

Maar van gewigt, *in d' ouden dans der ſtonden*,
Is voor de rust, is voor den vreê de daad;
Zij ſterft niet weg, in 't boek des tijds verzwonden;
Er is een ſchrift waarin haar werking ſtaat.

Zij plant zich voort door alle wisſelingen,
In hare vaart door geene magt geſtuit.
Wat ſterflijk oog zal door de graven dringen?
Wie wischt een ſmet, die op de ziel kleeft, uit?

Ten einde men ons niet mogt beſchuldigen van eene door het verband opgehelderde zinſnede geheel afgezonderd aan de beſpotting te willen prijs geven, hebben wij deze geheele lange tirade afgeſchreven, en roepen thans alle Commentatoren van ouderen en nieuweren tijd, benevens alle droomuitleggers, en wie verder hun beſtaan van raden maken, op, om óns de juiste beteekenis van elken regel en de aaneenſchakeling der elkander hier opvolgende denkbeelden aan te toonen!

Om

Om de gelijkſoortigheid van den vorm en van de gebreken, voegen wij hierbij de navolging van een ſtuk van SCHILLER, *het Zegefeest* geteeld; overal vindt men Germanismen in taal en ſtijl, waarvan wij, ter bekorting, geene ſtaaltjes zullen aanvoeren; maar op ſommige plaatſen is de zin geheel verkeerd overgebragt, en dit willen wij aantoonen. In het couplet, in hetwelk MENELAUS, zijne teruggewonnene HELENA, die juist niet van de getrouwſte was, liefkozende, wordt ten tooneele gevoerd, zegt SCHILLER:

Und des frisch erkämpften Weibes
Freut sich der Atrid und strickt
Um den Reiz des schönen Leibes
Seine Arme hochbeglückt.

GRAVÉ:

Maar zijn weêrhelft voedt nog heden
D' eerſten mingloed teêr en warm,
En om hare ſchoone leden
Slaat de Atried den ſterken arm.

Nog erger is, in het volgende couplet, het gezegde van AJAX, dat het ſlechts het werk der gelukkigen is, de Goden te prijzen, maar dat eigenlijk het Noodlot regeert, dus overgebragt:

Zalig, zalig mag men 't roemen
Roept Oïleus (Oileüs) dapp're zoon,
De regerenden te roemen
Op den hoogen hemeltroon.
't Blind geluk verdeelt de gaven,
Werpt ze zonder keuze neêr,
Want Patroclus ligt begraven
En een Therſites keert weêr.

De laatſte regels zijn goed, doch hebben geenen gezonden zin, door de geheel verkeerde vertolking van den eerſten.

Zeer ongetrouw, en toch nog zeer gewrongen, is dit couplet:

Moest ook de overwonnen buigen,
Slaakt het lijden geenen toon,
Ik, ik zal van Hector tuigen,
Spreekt nu Thydeus (Ty) groote zoon,
Die, voor zijne huisaltaren

Strijdende, als een schutsmuur stond;
Eeren, die hem velde, uw snaren,
't Eind vereert hem, dat hij vond.

Zoude de volgende, bijna letterlijke, vertaling niet losser zijn?

Wijl het lofgezang der reijen
D' overwonnen held vergeet,
Wil ik Hektor's roem verbreiên;
Zoo zingt edel Diomeed.
Huisgoôn schuttend en altaren,
Viel hij in het slaggewoel:
Draag' de winnaar lauwerblâren,
Hem vereert zijn schooner doel.

Van denzelfden SCHILLER vinden wij hier nog *de Goden van Griekenland*, die zwaarmoedige phantasie van eenen echt dichterlijken geest, die den koelen, bovenzinnelijken, maar waarachtigen Godsdienst wegwenscht voor de kinderlijke, maar lagchende droomen van de jeugd des menschdoms. Dat GRAVÉ de eerste uitgave van dit gedicht, en niet de latere, veel uitgebreidere, schoonere, maar tevens profanere omwerking, ter navolging gekozen heeft, daarover willen wij niet spreken. Misschien deed hij wèl, met voor den echt Christelijken en bedaarden *Nederlander*, die zich niet gemakkelijk op des Dichters standpunt verplaatsen kan, de minder sterke uitdrukkingen te kiezen; maar dat hij van zulk een schoon stuk eene stijve vertaling gegeven heeft, die eigenlijk beneden alle kritiek is, dit vergeven wij hem niet. Die van P. R. FEITH, voorheen in deze *Letteroefeningen* geplaatst, was toch beter. Zeer vreemd klonken ons, bij de eerste lezing, de hier voorkomende regels:

Deze lauwer pronkte om Hilfé's slapen,
Tantal's dochter zwijgt in dezen steen,
Syrinx klagt werd uit dit riet geschapen,
Philomeel treurde in dit bosch alleen.

Wij konden maar niet begrijpen, welk eene personaadje die HILFÉ was, welke onze oogen nergens in den tuin der oude fabelkunde ontwaard hadden; wij zochten overal, maar vruchteloos, tot eindelijk SCHILLER zelf ons uit de verlegenheid hielp; deze zegt van DAPHNE, die, door APOL-

LO

LO vervolgd, op haar ſmeeken om hulp, in eenen laurier veranderd werd:

Dieſer Lorbeer wand ſich einſt um Hülfe;

Deze lauwer ſmeekte eens om hulp;

en nu werd ons het wonderdadig ontſtaan der aan niemand bekende HILFÉ duidelijk; SCHILLER is even min vader van haar, als van de klagt, die uit een riet geſchapen wordt; hij zegt alleen, dat SYRINX klagt uit het gindſche riet klonk.

Men zoude echter zeer verkeerd handelen, indien men uit het tot nu toe gezegde beſluiten wilde, dat er geene goede navolgingen van vreemde dichtſtukken in dezen bundel gevonden worden. *De Landman aan zijn' Zoon*, naar HÖLTY, de versjes uit het *Fransch* van D'HAUTERIVE, maar vooral *de oude Robyn Gray*, naar FLORIAN, toonen, dat GRAVÉ in dit opzigt veel goeds kan leveren, indien hij ſlechts de gevorderde moeite beſteden wil. Ook in de meer vrije overbrenging, in welke de vreemdeling ſlechts het onderwerp en eenige der treffendſte denkbeelden aan de hand geeft, maar de navolger, bijna als oorſpronkelijk Dichter, vorm en uitdrukking als zijn eigendom mag beſchouwen, zou GRAVÉ uitmuntend ſlagen, blijkens zijn *Hero en Leander*, bij welks vervaardiging hij SCHILLER's heerlijke verzen niet voor zich had liggen, maar zich echter derzelver beloop en ſchoonſte trekken herinnerde. Dit ſtukje is, wat zuiverheid en beſchaving van ſtijl en verſificatie aangaat, een der beste van den bundel; jammer ſlechts, dat het nog niet opgeluisterd is geworden door ſommige overgenomene parels, welke in het oorſpronkelijke zoo overvloedig verſpreid zijn.

Het is meer dan tijd, dat wij tot de oorſpronkelijke ſtukken overgaan, en nog kortelijk de voornaamſte onder dezelve monſteren. De *Ode aan God*, met welke de bundel aanvangt, bevat geene nieuwe denkbeelden, en mist beſchaving, ook in het werktuigelijke der verzen. Men vindt in dezelve zeer zonderlinge uitdrukkingen:

Van daar de Noord- blijft aan de Zuidpool *haken*,
Tot aan het punt,
Van 't welk Uw hand den tegenvoetelingen,
Aan hoogren bol, of wel aan lager kringen,
Uw weldaân gunt.

Haakt de Noord- aan de Zuidpool, of zijn beide niet de uiter-

eerſten van eene regte, denkbeeldige lijn? Is er een bijzonder punt, waar men tegenvoeters begint te hebben, of heeft zulks niet overal plaats?

Aan de Lente is zeer ſchoon, en in den echten trant is *IJdelheid.* Men hoore ſlechts:

Wat bouwt gij zuilen, ſterk en hecht,
En veſten, die geen ijzer ſlecht,
En marm'ren muur en vaste ſloten?
Als moest, van alle kracht beroofd,
En tijd en eeuwigheid het hoofd
Op zoo veel hechts te plettren ſtooten?

Wat velt gij 't eeuwig eikenbosch,
En ſcheurt den grond der aarde los,
En maakt de hooge bergen effen,
En 't vlakke dal een' berg gelijk?
Wat poogt gij ſtroomen uit hun wijk
En zeeën uit haar bed te heffen? enz.

Dat is ware poëzij, die zelfs den meester in de kunst waardig zoude zijn. In een' geheel anderen trant, maar los en bevallig, is de *Morgenzang*; ook *het Admiraalzeilen*, dat toch een enkel klein ſmetje heeft. Onder de overige kleine ſtukjes munten uit: *aan Mejufvrouw N. N.*, maar *Oost-Indië* gaande, en *aan den Heer C. A. B.*

Thans blijven er nog drie ſoorten van gedichten in dezen bundel over, omtrent welke wij kortelijk ons gevoelen uiten moeten. Tot de eerſte behooren twee uitgebreidere geſchiedkundige ſtukken in lyriſchen vorm, *Lycurgus*, in twee zangen, en *Horatius Cocles.* Deze zijn meer in den gewonen *Nederlandſchen* dichttrant; en ofſchoon men, vooral op den aanleg van het eerſte ſtuk, een aantal aanmerkingen zoude kunnen maken, erkennen wij echter gaarne, dat beide verdienſten bezitten. LYCURGUS zou waardiger bezongen zijn, indien men zijne hoedanigheden en gevolgenrijke werkzaamheden als Wetgever beter in het licht geſteld, en zijne levensgeſchiedenis niet zoo wat kronijkmatig behandeld had. In *Cocles* heerscht, uit den aard des onderwerps, meer eenheid; doch dit ſtuk heeft nog al eenige leemten in de poëtiſche uitdrukkingen.

Men vindt ook verſcheidene ſtukjes, aan *Clorinde*, des Dichters geliefde, gewijd, welke, zonder eigenlijk gezegde min-

minnedichten te zijn, echter in vorm en trant meest tot dezelve naderen. Afwisselend heerscht in dezelve de toon der vreugde en der smart; zij bevatten goede denkbeelden, zijn niet zonder gevoel, maar vloeijen over van zonderlinge, soms slechte uitdrukkingen; b. v.

De tijd, die in zijn sterke *vuisten*
Den oogenblik tot jaren *kneedt*.

De tijd der *drukking* is geweest. (*Sic!*)

De ster des heils, zoo lang verborgen,
Lacht van haar' *gouden stoel* ons aan.

. . . zoele zomerbuijen,
Die zegenend de velden *kruiën*.

Ja, sier, Clorinde, uw *losse* slapen.

. . . in de diepe *naven*
Der donk're groeven tracht te graven;

welke gedeeltelijk tegen de ware beteekenis der woorden, (b. v. men kent wel de *naaf* van een wiel, en overdragtelijk van de aarde, maar begrijpt niet, wat de *naaf* van eene groeve zij, en vooral niet, hoe men in dezelve graven kan) gedeeltelijk door eene belagchelijke verhevenheid of bombast zondigen.

De laatste dichtsoort, welke wij tot het einde bespaard hebben, ten einde met lofspraak te kunnen besluiten, zijn de poëtische brieven. In dien aan *Dametas* is, bij veel onverstaanbaars, dat ook al een *Duitsch* uitzigt heeft, veel schoons; onder anderen de treffende passage over den zegen, die er voor den mensch in gelegen is, dat de toekomst voor hem in duisternis gehuld is.

Indien hij dringen kon door d' ongekenden nacht,
't Gevolg ontraadselen, dat zijner hand'ling wacht,
Hij zou, voorzigtig, ja, de sterke branding mijden
Die zijne kiel vergruist en hem doet schipbreuk lijden,
Maar geen verdienste ontsproot hem uit zijn vrije daân.
't Is door de struikeling, dat hij leert vaster staan.
Een plaats ter oefening, een kampschool is deze aarde.
Wie strijdende verwint, dien geeft de zege waarde,
En 't overwonnen veld wordt dan zijn eigendom, enz.

Onder de brieven aan den Heer L. O. te *U.* bevat ons voorst de uitgebreidste, die wel geene nieuwe denkbeelden over de vereischten van een waar Dichter voordraagt, maar echter vol is van gezonde inzigten, dikwijls in kernachtige spreuken uitgesproken. Men vindt hier ook niet die vreemdaardige uitdrukkingen, die in het oog loopende Germanismen, welke GRAVÉ's trant anders misvormen; en de poëtische briefstijl, in welken het juiste midden tusschen proza en ongepaste verhevenheid zoo moeijelijk te treffen is, wordt hier goed volgehouden. Ook die *over het Geluk*, aan *Codrus*, bevat goede denkbeelden, soms wat duister uitgedrukt; maar die *over den Dood*, aan *Cloris*, is zuiverder, en tevens edel en wijsgeerig. Deze stukken worden slechts door kleine vlekjes ontsierd, welke de Dichter, bij eene herhaalde overziening, gemakkelijk zoude kunnen wegwischen; en waarlijk, wij sporen hem op het ernstigst aan, om in dit minder beoefend vak der poëzij met ijver voort te gaan, want hij schijnt voor hetzelve eenen bijzonderen aanleg te hebben. Moge onze Letterkunde in deze en andere dichtsoorten één eenen rijken oogst van zijne hand erlangen, in welken het rijpe graan met minder onkruid vermengd is!

NIEUWE VADERLANDSCHE ROMANS VAN NEDERLANDSCHE SCHRIJVERS.

Wij gaven meer dan eens onzen weêrzin te kennen in een aantal vreemde produkten, die men zich haast ons publiek aan te bieden, hoezeer dezelve voor het *Hollandsch* karakter en de *Nederlandsche* zeden niet berekend zijn. Er is intusschen tegen deze vertalingen geen beter behoedmiddel, dan de eigen arbeid van vaderlandsche vernuften in het romantische vak; en nu ons juist gelijktijdig *vier* van deze ter hand komen, willen wij dezelve ook aanstonds aanmelden.

Aurelia. Tafereel van ouderwetsche en spikspelder nieuwe Opvoeding. II Deelen. Niet vertaald. Te Amsterdam, bij de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo.* 729 *Bl. f* 7-80.

In dezen Roman is alles *Nederlandsch*, zonder eenige vreemde snede, en met zeer vele vreemde voortbrengselen kunnen de-

deze lijvige boekdeelen zekerlijk monsteren. Het eerste hoofdstuk daargelaten, dat ons door langwijligheid en gezochte aardigheid niet bijzonder uitlokte, hebben wij dit werk met genoegen gelezen. De *Schrijver* heeft het voorberigt geteekend; anders zouden wij eene *Schrijfster* vermoed hebben. Wat de *spikspelder nieuwe opvoeding* betreft, (van de onderwetsche vonden wij weinig gemeld) zoo als wij die hier vinden, is dezelve boven onze berisping; en de Juffrouwen Gouvernantes zullen hier vrij wat kunnen opmerken, dat allezins hare overweging en navolging waardig is. Eene wezenlijk godsdienstige, waardige jonge Dame vond, in een huisgezin van den deftigen koopmansstand, drie uitmuntende kweekelingen; het jongsken bleef natuurlijk slechts de eerste jaren onder haar toezigt, maar beide de voortreffelijke dochters werden door haar tot zeer uitmuntende vrouwen gevormd; en zij werd en bleef, ook na voleindigde opvoeding, van deze de beste vriendin. Hare vriendschap met eene andere brave weduwe was haar zeer voordeelig; en met deze rigtte zij in lateren tijd een Instituut of Kostschool op, hoedanige wij niet weten, dat er nog vele zijn. Er komen in dezen Roman vele handelende personen voor, en nog al onderscheidene gevallen en betrekkingen, die den leeslust en de nieuwsgierigheid prikkelen. Alle de lieve meisjes, die wij hier leeren kennen, geraken tot het gewenschte huwelijk. Ook *Aurelia* bekwam, na een ongelukkig huwelijk, aan hetwelk zij zich ter redding van hare ouders had opgeofferd, in meer gevorderden ouderdom, maar bij nog bloeijende schoonheid, den lieveling van hare jeugd tot haren tweeden echtgenoot. Meer willen wij van de geschiedenis niet melden, daar wij het boek vele lezers en den Schrijver alzoo aanmoediging wenschen. Het boek is, zeer loffelijk, vrij compres gedrukt, zoodat men voor zijn geld toch vrij wat te lezen krijgt; en tot zeer vlugtig lezen is deze Roman, in goeden stijl geschreven, niet geschikt. Wij vonden slechts enkele drukfouten, die ons weinig hinderden.

Wij ontkennen echter niet, dat wij in dit vaderlandsch produkt het een en ander aantroffen, dat wij nog wel eenigzins anders zouden verlangd hebben. *Aurelia*, de heldin en nagenoeg volmaakte vrouw, heeft nog wel iets, dat ons minder bevalt; althans tot onze echtgenoote zouden wij haar juist niet wenschen. Wij weten het niet, maar het was ons alsof zij nu en dan niet zoo geheelenal vrouw is, en niet vol-

volkomen vrij van alle aanmatiging. Dit doet nu weinig af, want de ſmaken verſchillen; maar als model van vrouwelijke volkomenheid beviel zij ons juist altijd en in ieder opzigt niet. — Hier en daar, in de brieven van eenen losbol, kwam het ons ook voor, dat het drukken van deze brieven minder voegzaam was; ja wij vreezen zelfs, dat de ſpotzucht met onze gewijde oorkonden daarin wel eens wat veel voedſel vindt. — Zoo zijn wij het ook met den Schrijver volſtrekt niet eens over het onſchadelijke van huwelijken tusſchen Protestanten en Roomschgezinden, zoo lang verſchil in Godsdienst meer is dan woordenſtrijd; en ons is geen voorbeeld bekend, dat zulk een huwelijk goed ging, dan alleen bij wederzijdſche volkomene onverſchilligheid, en niet verder zorgen en denken, dan voor en aan het korte levensgenot. Het *extra quam non datur ſalus* geeft de Roomſche kerk niet op, en kan niet anders dan hinderlijk zijn bij den liefhebbenden en ernſtig godsdienſtigen vader en echtgenoot. — Zoodanig een Protestantsch Predikant, die zijne wereld zeer goed verſtaat, en een groot vriend van de tafels der rijken is, en dan eene kermispreek houdt in den toon en met de taal van het laagſte gemeen, beſtaat er zeker niet; en het was ons onaangenaam, in dezen Roman zoodanig verdichtſel te vinden. — Het woord over de *uitenting* der kinderziekte hadden wij almede gaarne den Schrijver geſchonken. — Maar wij willen niet verder op zoodanige bijzonderheden hechten; terwijl wij voor het overige zeer gaarne dezen Roman goeden aftrek wenſchen.

Keur van aangename en onderhoudende Verhalen. Niet vertaald. Te Amſterdam, bij J. C. van Kesteren. 1823. *In gr.* 8*vo.* 184 *Bl. f* 1 - 80.

De Zeereis (eene vertelling, die zich vertellen laat) is het uitvoerigſte ſtuk in dit bundeltje. Onwaarſchijnlijk genoeg ontmoeten zich drie elkander onbekenden in eene trekſchuit, en moeten juist alle drie naar *Amerika*. Op de zeereis ſpreekt ieder van zijne tot nog toe teleurgeſtelde en nu hopelooze liefde. Maar, wat wil het geval? In *Amerika* vinden zij onverwacht hunne Schoone, die juist dezelfde perſoon is! De man, die toch eigenlijk van hen het meeste regt had op hare hand, erlangt die nu; terwijl zij tot de fortuin der beide anderen krachtig mag medewerken. *Olindus en Sophronia* en *de Dood van Klorinde* zijn getrokken uit TASSO's *verlost Je-*

Jerusalem. *Margaretha van Provence*, Koningin van *Frankrijk*, is mede ontleend uit de geschiedenis der Kruistogten. *De Weldadigheid*, een Oostersch verhaal, maakt een gelukkig huwelijkspaar. *De Droomverschijning*, naar eene oud-*Duitsche* Legende, is — eene legende, die weinig om 't lijf heeft, en betreft den Keurvorst *Frederik den Wijzen* en zekere Gravin *Amalia*, zoo 't schijnt op geschiedkundige berigten gegrond, maar waarin wij geene andere leering vonden, dan dat *droomen maar bedrog is*. *Johanna Welborn*, eindelijk, of de gevaren van een al te gevoelig hart, is leerzaam, en mogen zich al te gevoelige meisjes aan eene hier vermelde brave ongelukkige spiegelen. — De Schrijver, die zich S. B. teekent, vond in de bewerking dezer verhalen in zijne ledige uren eene aangename uitspanning, en zonder nadeel kan men dezelve dan nu ook in ledige uren lezen. — Over de

Nieuwe Zedelijke Verhalen, *door* MICHIEL ADRIAAN. *Ifde Deel*. *In 's Gravenhage*, *bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In gr*. 8*vo*. 327 *Bl*. *f* 3-:

Is ons oordeel echter gunstiger. Het publiek ontvangt hier de eerste lettervruchten van den Heer ADRIAAN; en wij durven wel verzekeren, dat dezelve zoodanig zullen ontvangen worden, dat hij geene reden vinden zal, om het tweede deel terug te houden. Ziet hier de verhalen: 1) *Catharina, de goede Huismoeder*, is eene lieve geschiedenis. De goede vrouw was braaf, maar even zoo ook de minder bezorgde, altijd opgeruimde echtgenoot. *De algoede hemelsche Vader*, dit erkende *Catharina* aan het slot, *had alles* met dit huisgezin *boven bidden en denken wèl gemaakt*. — 2) *Gabriëlle de Rancé* is een verhaal uit het tijdvak der Kruistogten. De schoone vrouw was langen tijd miskend en vervolgd door eenen wreeden en overspeligen echtgenoot, maar op eene ongedachte wijze met haar kind verlost uit de akelige gevangenis. Zij had de toevlugt genomen tot hare bloedverwanten in *Engeland*. Daar leefde zij in rust, en de lieve dochter deed het gelukkigst huwelijk. Deze volgde haren echtgenoot op zijnen togt naar het H. Land, en vond onverwacht onder de gekwetste Ridders, die zij verzorgde, haren vader, dien het geweten, en zijn pijnigend berouw, mede tot den H. oorlog had gedrongen. Op deze herkenning volgde opheldering, en hereeniging met de moeder, die nu nog regt gelukkige dagen

be-

beleefde. — 3) *Usbek, of de Zegepraal van den Godsdienst*, is het derde ſtuk, en behelst brieven van zekere *Ida* aan eene vriendin, waarin zij hare lotgevallen verhaalt. Op eene zeereis naar de *Indiën* met haren zuigeling en echtgenoot verloor zij den laatſten aan eene beſmettelijke ziekte, het ſlagtoffer geworden van zijne menschlievendheid. Bij deze ramp bleef het niet; het ſchip werd door eenen *Afrikaanſchen* zeeroover genomen, en *Ida* met alle de vrouwen tot ſlavinnen beſtemd; dan zij vond genade in de oogen van zekeren *Usbek*, een der bevelhebbers van het rooffchip, maar eigenlijk een Vorſtenzoon, die zijne opvoeding in de *Kaapſtad* genoten had, doch, in handen der zeeroovers gevallen, zelf tot dien ſtand gedwongen was. Hij redde met beleid en moeite *Ida* en haar kind, en vlugtte met haar naar zijne familie en vaderland. Het ſpreekt van zelf, dat de man op haar verliefde en haar huwde, nadat hij echter, eerst in 't geheim, daarna meer openlijk, haren Godsdienst had aangenomen. Maar zijn ijver tegen de Afgoden berokkende hem en haar bijna den dood. Zij ontſnapten nog gelukkig het gevaar, en kwamen, *per varios caſus*, gelukkig in *Engeland*, vonden bij rijke en edelmoedige bloedverwanten ondersteuning, en op het Paaschfeest had *Ida* het genoegen, dat zij met den door haar tot Christen bekeerden edelen echtgenoot het H. Avondmaal vieren mogt. Dit vrij onwaarſchijnlijk verhaal is echter wèl geſchreven. — 4) *De jonge Emil* is een jongeling, die de wijde wereld intrekt, om voor eene brave arme moeder en zuster, zoo mogelijk, te kunnen zorgen. Dadelijk wordt hij, alhoewel bij toeval, herkend door den broeder van zijnen rijken, maar nu ſomberen en door het geweten gemarteldeu vader, die de moeder bedrogen en ſpoedig verlaten had. Hereeniging en geluk is nu het natuurlijk gevolg. — 5) *De Pillegift* heet het volgend verhaal. Het bevat de geſchiedenis van eenen jongen verkwistenden echtgenoot, op den dwaalweg geholpen en gehouden door eenen valſchen vriend, die het op de eer der vrouwe had gemunt, en door de intrigues eener ſchijnheilige huishoudſter, die het te doen was om de hand en de rijke erfenis van zijnen bejaarden oom. Alles intusſchen wordt ontdekt en herſteld, en alzoo komt ook de reeds verſpeelde pillegift nog weder terug. — 6) *Het Dal van Amicitia* is onderhoudend. In dat dal vond *Alphonſus* eene uitmuntende Schoone; maar op het punt van het gewenschte huwelijk komt het uit, dat het

meis-

meisje de dochter zijner eigene moeder is, eene sinds lang altijd zwaarmoedige vrouw, maar wie nu de echtgenoot den misstap, vóór haar huwelijk begaan, vergaf; terwijl nu ook het geheim van hare zwaarmoedigheid en een verdacht portret volkomen was opgelost.

Veel zedelijke leering bevatten deze verhalen wel niet; maar zij behelzen ook volstrekt niets, dat der zedelijkheid hindert, en geven eene aangename verpoozing en afwisseling, na andere, meer ernstige lektuur.

Dan, met hooger, ja met het uiterste genoegen mogen wij den nu volgenden, mede oorspronkelijk vaderlandschen Roman aankondigen, van welks bekwame *Schrijfster* (want wij vernemen, dat eene Vrouw hier de pen voerde) wij meerdere voortbrengsels met groot verlangen te gemoet zien, en waarop, tot onze wezenlijke vreugde, ons hope gegeven wordt:

De kleine Pligten, eene oorspronkelijke zedelijke voorstelling in Brieven, uit het begin der Negentiende Eeuw. II Deelen. Te Amsterdam, bij P. den Hengst en Zoon. 1824. *In gr.* 8*vo.* 594 *Bl. f* 5 - 80.

Deze Roman bestaat in brieven, meest van de hand van jeugdige Schoonen, en ademt eenen echt vaderlandschen en *anti-Franschen* geest, bij de regering van LODEWIJK NAPOLEON, hoewel grootelijks onpartijdig ten aanzien van dezen ons opgedrongenen, geenszins slechten Vorst. De regt beminnelijke *Emilia* geraakt in allerlei, en daaronder zeer moeijelijke, betrekkingen, maar is het voorbeeld eener edele en omtrent iedere pligtsbetrachting zeer naauwgezette jonkvrouwe, en maakt met andere harer kennissen en betrekkingen, op welke zij echter gezegenden invloed heeft, een haar vereerend kontrast. Hare redeneringen zijn gezond, gelijk haar gedrag allezins zuiver is. Zij toont in alles den invloed van goede godsdienstige beginselen op iedere handeling; en men voelt, dat zij ook in kleinigheden goed en edel is. De waarde van zoo iets beseft men volkomen bij de lezing; en aan het einde zien wij haar met eenen waardigen echtgenoot vereenigd, onder de meest gewenschte uitzigten op geluk. Deze Roman vereert het echt *Hollandsch* karakter zoo wel, als de Schrijfster zelve. Het kan niet anders, of dit werk wordt met het grootste genoegen gelezen, en de gewekte hoogachting voor het lieve meisje zal krachtig tot navolging dringen.

Ge-

Geheel de Roman is huisselijk; en, nog eens, wij verblijden ons zeer, dat de Schrijfster ons hoop geeft, dat deze *Emilia* nog eens in andere betrekkingen en in eenen meer gevorderden leeftijd voor ons zal optreden. Het kan niet missen, of deze meesterlijke hand zal ook dàn iets leveren, dat ten uiterste onderhoudend en leerzaam is.

Viertal Leerredenen, door A. RADIJS, *Predikant te Oss. Alleen ten voordeele van ongelukkige Kinderen. Te 's Hertogenbosch*, bij H. Palier en Zoon. 1824. *In gr.* 8*vo.* 115 *Bl. f* 1-50.

Door het aankoopen van deze Leerredenen doet men eene weldaad aan vier ongelukkige weezen, welker moeder overleden is, terwijl de vader hen heeft moeten verlaten. De Eerw. RADIJS heeft zich deze verlatenen, kleinkinderen van eenen Predikant, aangetrokken, en onder hetgeen hij ten behoeve dezer ongelukkigen doet, is ook de uitgave dezer Leerredenen. Meer meldt ons het Voorberigt van het geval niet; maar het is overgenoeg, om iederen menschenvriend op te wekken, om op deze wijze deel te nemen aan 's mans Christelijke liefde. En dit durven wij te meer nog vertrouwen, dat algemeen het geval zal zijn, daar deze opstellen zelve allezins aanprijzing verdienen, zoodat niemand zich den daarvoor uitgegevenen daalder beklagen zal. De eerste Leerrede is eene aanprijzing van weldadigheid, en heeft Gal. II: 10ª ten tekst; de aanprijzing is algemeen, zonder dat de Leeraar gewag maakt van het geval, hetwelk tot de uitgave van dezen bundel aanleiding gaf. De tweede stelt den éénigen Meester voor, dien de Christen volgen moet. De derde en vierde geven het Apostolisch onderwijs omtrent het wezen van het Christendom en de overwinning van Christus, naar 1 Cor. XIII: 12 enz. en 1 Cor. XV: 24—26. Een Naberigt deelt ons mede het gebruik, vooral bij de laatste Leerrede, gemaakt van het vroeger onderwijs van den Hoogleeraar MUNTINGHE, hetgeen voorzeker eene goede aanbeveling is; en wij vonden ons wederom opgewekt tot dankbare herinnering aan dien waardigen overledenen Hoogleeraar, die zoo voortreffelijke Evangeliepredikers vormde. Moge de uitgave van deze Leerredenen op nieuw de aandacht op 's mans waardige kweekelingen vestigen, waaronder vele zijn, voor eenen meer uitgebreiden en aanzienlijker werkkring berekend, dan den bekwamen RADIJS tot nog toe ten deele viel!

Zonder bedenken verbraken wij, ter onverwijlde medewerking tot het aangekondigd menschlievend doel, voor ditmaal de gewone rangschikking der Recensiën.

BOEKBESCHOUWING.

De echte bewijzen vóór Gods aanwezen en deszelfs alles-omvattende Voorzienigheid van de onechte afgescheiden en tegen bedenkingen gestaafd; inzonderheid voor jonge lieden, door G. BRUINING. *Te Leiden, bij* J. W. Dauw Lem. 1824. *In gr.* 8vo. 254 *Bl. f* 2-40.

De Heer BRUINING, die hier overal als een zeer gemoedelijk man spreekt, en het ongetwijfeld zeer wel meent, ziet alomme, en bijzonderlijk ook in ons *Neder-land*, (op wat gronden, blijkt niet) Godverzakers, die er opzettelijk op uit zijn, om proselieten voor hun ongeloof te winnen, en vooral jonge lieden te verleiden. Dit heeft hem opgewekt, om hen te waarschuwen en tegen de verleiding te wapenen, door hen met de *echte* bewijzen voor Gods aanwezen en Voorzienigheid, afgescheiden van de *onechte*, bekend te maken, en de eerste tegen bedenkingen te staven. Hiertoe heeft hij, te hunnen dienste, een werkje, hetwelk hij, kort vóór dat wij van de *Fransche* overheerschíng verlost werden, in het *Fransch* heeft uitgegeven, en dat toen geen' opgang maakte, nu in het *Nederduitsch* omgewerkt, uitgebreid, en meer naar de tegenwoordige omstandigheden ingerigt. Dit is het stuk, waarvan wij thans verslag doen. — Na eene Inleiding, welke ons van het bovenstaande berigt geeft, en het belang van en de behoefte aan het tegenwoordig geschrift tracht te toonen, handelt de eerste Afdeeling *over eenige min duchtige bewijzen voor het aanwezen van een' grooten Formeerder der wereld, en over de algemeene overlevering nopens haar begin en haren Schepper.* De *min duchtige* bewijzen zijn den Heere BRUINING die *Metaphysische*, volgens welke aan het stoffelijke een eeuwig bestaan en eene eeuwige beweging ontzegd, en eene eeuwige opvolging van gewrochten of uitwerkíels voor onmogelijk verklaard worden. Deze schijnen hem toe met

ligten adem weggeblazen te kunnen worden, en den verdediger van Gods beſtaan, die hetzelve met geene andere bewijzen ſtaven kan, als zij hem ontnomen zijn, geheel overſtaag te werpen: en wij moeten bekennen, dat, als een verdediger van die bewijzen er niet meer voor weet in te brengen, dan de Heer BRUINING, die, bij voorbeeld, niet ſchijnt te gevoelen, dat eene eeuwige opvolging van gewrochten of uitwerkſels eene *contradictio in terminis* is, en die *zich niet te kunnen verbeelden, dat iets zijn kan*, van *onmogelijk te kunnen zijn* niet ſchijnt te kunnen onderſcheiden, — wij moeten bekennen, (zeggen wij) dat een zoodanige dan weldra in verlegenheid geraken moet, en, als hij geene andere bewijzen heeft, het geloof aan Gods aanwezen moet opgeven. De Heer BRUINING wil dit dan voorkomen, en het geloof eens zoodanigen door *meer duchtige* bewijzen ſchragen. — Het eerſte van die meer duchtige bewijzen is dan dat, hetwelk uit de *algemeene overlevering*, wegens het begin der wereld en haren Schepper, wordt opgemaakt. Dit bewijs heeft, volgens BRUINING, *Lord* BOLINGBROKE geleverd; ſchoon wij meenden, dat men er zich reeds van de eeuw van ARISTOTELES af van bediende, en wij, op krediet van den uitmuntenden LELAND, (*Beſchouwing van de Schriften der Deïsten*, IIde D. bladz. 182) ter goeder trouwe hadden aangenomen, dat voornoemde *Lord* (de met zichzelv' onbeſtaanbaarſte van alle de *Engelſche* Deïsten) het bewijs uit de algemeene overeenſtemming van het menſchelijk geſlacht voor het beſtaan van God volſtrekt verwierp, en het aandringen daarvan als *beuzelachtig* had afgemaald. Wij laten ondertuſſchen dit bewijs gaarne al gelden, wat het mag en kan; maar wij vreezen zeer, dat, als de zwakke verdediger der *Metaphyſiſche* bewijzen de tegenwerpingen hoort, welke tegen dit bewijs uit de overlevering kunnen worden ingebragt, hij zich ook buiten ſtaat zal bevinden, om die te wederleggen, en het met zijne overtuiging al even ſlecht ſtaan zal. En niet veel betere gedachten hebben wij van de volgende bewijzen, door den Heer BRUINING aange-

gevoerd. Deze zijn, wanneer men de *Metaphyſiſche* gelden laat, dat is, daardoor van het beſtaan van God *overtuigd* is geworden, van de uitſtekendſte kracht, om die *overtuiging* te verſterken, maar, op zichzelve, kunnen zij niet meer, dan het beſtaan van God *doen vermoeden*, of hetzelve *waarſchijnlijk maken*; en dit zegt voor hem, die de *Metaphyſiſche* bewijzen verwerpt, en dus aan moet nemen, dat *alles* eeuwig is, niets; en de Proſelietenmakers van BRUINING, die iemand de *Metaphyſiſche* bewijzen hebben weten te doen opgeven, zullen hem nog veel ligter de andere benemen: zoodat, naar ons oordeel, hij, die het *Atheïsme* beſtrijden wil, en, de eerstgemelde bewijzen ter zijde ſchuivende, alles alleen op de andere laat aankomen, een zeer *verkeerd* en *gevaarlijk* werk doet, dat niet misſen kan kwaad, in plaats van goed, te ſtichten. — Doch hooren wij, welke de verdere bewijzen van den Heer BRUINING zijn. — Van het *Bolingbrokiaanſche* gaat hij, in de tweede Afdeeling, vooreerst tot het *Kantiaanſche* over, hetwelk uit 's menſchen *zedelijk gevoel*, of *zedelijken ſmaak*, en de inſpraak van zijn *geweten*, wordt afgeleid; waarop, in de derde Afdeeling, volgen het bewijs, opgemaakt uit 's menſchen uitnemende *ligchaams- en zielsvermogens*, in de vierde dat uit den *vorm van hemel en aarde*, den *nutten omloop der wateren op onze planeet*, enz., in de vijfde en zesde de *verdere Phyſico-Theologiſche bewijzen* voor Gods aanwezen, waarin gehandeld wordt over *viſchen*, *vogelen*, *viervoetige dieren*, *inſecten* enz., wier maakſel, huishouding enz. een' wijzen Schepper verkondigen. — Wat zullen wij nu hiervan zeggen? Het *primus in orbe Deos fecit timor* zal den verwerper der *Metaphyſiſche* bewijzen ligtelijk genoeg zijn ter wederlegging van het *Kantiaanſch* bewijs, en met de magtſpreuk, *alles is van eeuwigheid alzoo geweest*, zal hij meenen alle de overige bewijzen gemakkelijk te kunnen ontzenuwen; en, hoe wederom de door den Heer BRUINING onderſtelde *zwakken*, alleen door deze bewijzen, zich tegen den bekwamen Ongodist zullen ſtaande houden, zien wij niet. Wij willen onder-

tusschen niet ontkennen, dat, in de derde tot de zesde Afdeeling, veel goeds en fraais, en dat van de uitgebreide kundigheden van den Heer BRUININO getuigt, voorkomt; maar op de orde is, in de vijfde en zesde Afdeeling, zeer veel aan te merken; terwijl ook de wijze van voordragt verre afwijkt van dien vorm, welken men noodzakelijk dient in acht te nemen, als men iets betoogen en anderen overtuigen wil, en de tusschenbeiden komende uitweidingen over bijzonderheden, welke men, als onnoodzakelijk, voorbij kon gaan, maar welke doorgaans in de schriften van BRUININO te vinden zijn, alle zijne bewijzen waterachtig maken en verzwakken. Wij zouden veel te breed worden, zoo wij hiervan de bijzondere aanwijzing doen wilden, en dit dan ook over alle de volgende Afdeelingen wilden voortzetten.

De zevende wijst Gods *Voorzienigheid* aan, als duidelijk in den zamenloop van vele gewigtige voorvallen van den *ouden*, en de achtste van die van den *nieuwen tijd*. — De voorvallen, in de eerste, zijn: de verlossing van *Israël* uit *Egypte*, — van HISKIA, door de verdelging van SANHERIB's leger, — van *Sicilië*, door de verdrijving van DIONYSIUS II, — de overwinningen van ALEXANDER DEN GROOTEN en derzelver gevolgen, — zijn droom, — de magt van *Rome*, en deszelfs invloed op de verbreiding van het Evangelie, — PAULUS' bekeering. De voorvallen uit *lateren tijd*, in de andere Afdeeling, zijn: KONSTANTIJN's omhelzing van het Christendom, — opkomst van MAHOMED, en uitbreiding van het *Turksch* gebied in *Europa*, — verbastering der Christelijke Kerk, — *Munsterfche* oproermakers, — behoeding van *Leiden* tegen hunne en LEYCESTER's aanslagen, — *Nederlandsche* oorlog, — *Leidens* ontzet, — *Fransche* inval in 1672, —. verhinderde landing der *Engelschen* op *Texel*, — *Nederland* door *Frankrijk*, onder ROBESPIERRE, bedreigd, en voor eene slechte behandeling van *Engeland* behoed, enz. — bewind van NAPOLEON, zijne vernedering en val, — LODEWIJK XVIII en de *Fransche Charter*, —

NA-

NAPOLEON terug en op nieuw verdreven, — *Nederland* verlost. — De negende en tiende Afdeelingen stellen *bewijzen* voor *van de straffende hand der Voorzienigheid, in de gevolgen van den Noord-Amerikaanschen Volksopstand en deszelfs ondersteuning*, en *in hetgeen personen van naam en aanzien in vroegere en latere tijden trof.* — De opstand van *Amerika* wordt als onregtvaardig beschouwd, FRANKLIN's gedrag afgekeurd, en beweerd, dat er het *Amerikaansch* gemeen, hetwelk reeds te voren, in ruime mate, vrijheid genoot, niets bij won, dan dat men eene *zwakke Mogendheid* werd, niet in staat zich te handhaven, en gelukkig, omdat *Engelands* belang niet is, haar te beoorlogen. Deze toestand schijnt dan *Amerika's straf* te zijn; maar wie dien, met den Heer BRUNING, als zoodanig beschouwen zal, weten wij niet. Voorts zal, volgens hem, aan *Frankrijk*, *Nederland* en *Spanje* al, wat hun sedert leeds wedervaren is, ook als *straf* voor hunne begunstiging van den *Amerikaanschen* opstand zijn overgekomen. — Wat de personen van naam en aanzien belangt, welke, in vroeger en later tijd, de straffende hand der Voorzienigheid ondervonden; BRUNING spreekt van hen in de volgende orde: (!) In *Spanje*, ESCOIQUIS, RIëGO, QUIROGA en anderen: in *Europeesch Turkije*, YPSILANTI, SUZZO: in *Duitschland*, SCHILL, MOREAU, THIELLMAN. Nu volgen CICERO, BRUTUS, CÆSAR, GALBA, OTTO, VITELLIUS, NERO, DOMITIAAN, CALIGULA, TIBERIUS. Dan komen PHILIPS II en LODEWIJK IV; terwijl DAVID, ACHAB en JESABEL het hek sluiten.

De elfde Afdeeling handelt van den *invloed der Voorzienigheid op hetgeen er aan bijzondere personen, in het gewone leven, overkomt.* Hier kan men vooreerst lezen, hoe moorden ontdekt worden door een' hond, een' olifant, eene rat, en door vogelen, en hoe moordenaars zichzelven verklikten; dan vindt men aanmerkingen over hetgeen den boozen dikwijls kwaads, den braven goeds wedervaart, — hoe de laatsten niet zelden onverwacht

uit nooden gered worden, hoe de eene mensch den anderen voorthelpt, hoe zij onderling verschillen in geaardheden, neigingen, gelaatstrekken, stem, schrijfwijze, — voorts, hoe wind en weder enz. gestadig afwisselen, en hoe elk mensch, in zijne eigene lotgevallen, vaak de voorzienige zorg van God kan opmerken, gelijk de Heer BRUININ deed bij het verlies van een kind, bij een schielijk ontwaken na eenen gewigtigen droom, enz.

De twaalfde Afdeeling heeft tot opschrift: *gevolgtrekkingen uit al het aangevoerde, intooming van Metaphysische buitensporigheden daaromtrent, en oplossing van een voornaam bezwaar.* — Hier zijn wij evenzeer buiten staat, om den inhoud kort op te geven, als de Schrijver geweest is, om het, in 't opschrift, kort uit te drukken. Wij vonden er veel in, dat wij niet verwachtten; en de jongelingen, voor welken BRUININ eigenlijk schrijven wil, zullen gewis niet alles verstaan. Het voornaamste betreft nu weder Gods *Wezen*, niet zijne *Voorzienigheid*; schoon ook deze nogmaals eene beurt krijgt. Eerst wordt van Gods *Eenheid* gesproken, dan van Gods *Wijsheid* en *Goedheid*; doch of die onbeperkt zijn, behoort tot de Bovennatuurkunde, in wier geheimen de Schrijver zich niet verdiepen wil, omdat dit zoo veel kwaads heeft voortgebragt. Daarna handelt hij van Gods *Alomtegenwoordigheid*, *Alwetendheid*, *Voorwetenschap* en *Onveranderlijkheid*, waarvan hij wederom al het *Metaphysische* uitsluit, en waaromtrent hij dus in zeer bepaalde begrippen berust. Nu keurt hij het af, dat men Gods *Voorzienigheid* tot het *groote* bepalen, en van het zoogenoemde *kleine* uitsluiten wil. Dan spreekt hij van het ontstaan der zielen in de pas geboren wezens, straks van Gods werking op 's menschen geest en de natuurkrachten, en eindelijk van 's menschen vrijheid.

De dertiende Afdeeling, eene der beste, schoon zij ook al haar zonderlings heeft, geeft *oplossing van een schijnbaar gebrek aan evenredigheid tusschen deugd en geluk en ondeugd en onheil*, en de veertiende *van de rampen, welke tegen vromen en boosdoeners gelijkelijk losbersten*, en

én van het aanwezen van zedelijk kwaad. Op het slot van deze laatste spreekt de Schrijver van de leer der Ouden wegens de *zielsverhuizing*, welke op die van eindelijke gelukzaligheid, na vele zuiveringen, uitliep, en wil, dat het *Nieuwe Testament* zoo ook leert, dat er, na den dood, een middelstaat van zuivering zijn zal, welke leer hij herinnert voorlang opzettelijk ontwikkeld te hebben.

Nu volgt het Besluit, wel waardig, dat wij er den doorloopenden inhoud van opgeven. Daarin komt eerst iets wegens de leer des Christendoms nopens een toekomend leven, en het bewijs voor 's Heilands opstanding, volgens PALEY opgemaakt uit de bekeering van Apostel PAULUS, — dan wordt over Gods Voorzienigheid, met opzigt tot de eerste menschen, geredekaveld tegen VOLNEY, en weder van Gods Wijsheid en Goedheid, en het *arrondiseren* (het is des Schrijvers woord) van Gods volmaaktheden tegen de *Metaphysici* gesproken, en dit toegepast op Gods Voorwetenschap, wier beschouwing aanleiding heeft gegeven tot de twisten over de bepaling van der menschen lot in tijd en eeuwigheid. De Schrijver wenscht, dat hij iets moge hebben bijgedragen, om de wederzijdsche vereerders der Godheid onderling te verzoenen, anderen hunne twijfelingen te benemen, en vooral jongelingen daartegen te wapenen. (Wij twijfelen zeer, of hem iets van dit alles gelukt zij.) Voorts wijst hij nu den jongelingen de lectuur aan van PALEY's *Natuurlijke Godgeleerdheid*, en aanmerkingen *over de echtheid der Brieven van* PAULUS, en van die *Brieven* zelve; maar begeeren zij zich verder in de kennis van den Godsdienst, te verdiepen, dan moeten zij zich alle de kundigheden verkrijgen van een' *Doctor in de Godgeleerdheid*; anders mogen zij zoo min oordeelen, als iemand, die geen *Doctor Medicinæ* is, over de medicijnen. LUTHER was *Doctor* (zegt hij), maar liet zich onvoorzigtig de uitspraak ontvallen, dat ieder, in het godgeleerde, uit eigene oogen mogt en behoorde te zien. Hij bedoelde buiten twijfel zijns gelijken; maar de groote menigte paste het op zich-

zelve toe, en doet dit nog. „ De *Roomſche* kerk is de „ eenige, welke zich van die handtaſtelijke ongerijmd„ heid vrijhoudt. Daar betuigen nog heden ten dage lee„ ken en geeſtelijken allen evenzeer te gelooven, wat de „ kerk gelooft. Zij allen verklaren zich even min geregtigd, „ om over de leer van hunne kerk te oordeelen, als een „ blinde zich tot het beoordeelen van verſchillende kleu„ ren bevoegd rekent." De Heer BRUINING verdedigt hen deswege, en zegt nader, ten aanzien der lagere Geeſtelijkheid, dat, dewijl zij „ zich de kundigheden „ ter verwerving van het *Doctorſchap in de Godgeleerd„ heid* niet heeft aangeſchaft, maar ſlechts tot paſtorale „ werkzaamheden is opgeleid, zij hieromtrent op geene roe„ ping tot eenig Concilie, ter nazieningen van de leer „ der kerk, aanſpraak maken kan." De *Roomſche* kerkleer werd namelijk, van tijd tot tijd, op *algemeene Concilliën* bepaald, waarop, nevens de Pauſen, de aanzienlijkſte en geleerdſte Geeſtelijken zitting en ſtem hadden; de overigen onderwierpen zich, of ſcheidden zich van de kerk, en werden uit derzelver ſchoot geworpen. Dit was, na de *Trentſche* Kerkvergadering, het geval der Proteſtanten, die, door hun beroep op een nader Concilie, deszelfs gezag en bevoegdheid, om alleen over de leer uitſpraak te mogen doen, erkenden. Zij hielden echter het begrip vast, dat elk voor zijn hoofd beſlisſen kan en mag, wat al of niet tot het Christendom behoore, maar volgden meestal blindelings de leer, door hunne eigene Kerkvergaderingen vastgeſteld; ſchoon die vergaderingen gedeeltelijk uit leeken, en leden, welke de kundigheden van *Doctoren in de Godgeleerdheid* niet bezaten, beſtonden. „ De Remonſtranten zijn tot dus ver bijkans de „ eenigen, die aan hunne grondbeginſelen vrij gelijk zijn „ gebleven, en er ſchuilde bij hen, ten dezen aanzien, „ ook *minder ongerijmdheid*:" want zij bonden nooit iemand aan de geloofsbelijdenis, door eenigen hunner Leeraren voorheen opgeſteld; en, om lid bij hen te worden, had men ſlechts het geloof, dat JEZUS de CHRISTUS is, te belijden, en de *heilige Schrift* te erkennen voor den

eeni-

éénigen regel van geloof en leven; en, al ware er hoop op eene bepaling der leer, waaraan anderen zich konden onderwerpen, zou dit, als ſtrijdig met het Remonſtrantsch grondbeginſel, verworpen worden. Ondertusſchen wordt, volgens den Heer BRUINING, tot verklaring van hetgeen men door JEZUS *is de* CHRISTUS te verſtaan, en wat men voor *heilige Schrift* te houden heeft, zoo veel vereischt, dat wij, voor ons, gelooven, dat menig *Doctor der Godgeleerdheid* er het noodige niet toe bezitten zou. En nu begrijpt BRUINING niet, waarom de Remonſtranten zich zoo vast aan hun grondbeginſel houden; dat hunne Leeraars zich niet weder, zoo als voorheen, vereenigen tot het ſtellen en teekenen eener gemeene geloofsbelijdenis, waarop BRUINING (waar en wanneer, weten wij niet) zoo dikwijls heeft aangedrongen. Hij wenschte ondertusſchen thans zulk een opſtel openlijk uitgegeven te zien, dewijl er thans alom zoo vele duizenden zijn, die zich niet meer aan de leeringen der *Trentſche* Kerkvergadering houden, en er in den ſchoot der *Roomſche* kerk geen heil te wachten is voor millioenen van hare gewezene leden, die het ijsſelijkst gevaar loopen, om tot de uiterſte ongodsdienſtigheid over te ſlaan, zoo niemand van buiten zich over hen ontfermt, waartoe het Remonſtrantſche Kerkgenootſchap de meeste roeping heeft. Deszelfs aloud aanbod van verdraagzaamheid omtrent, en afkeer van Metaphyſiſche begrippen, ook in de *Roomſche* kerk bij verre de grootſte meerderheid afgekeurd, en door den Schrijver, zoo hij meent, thans, als volſtrekt ongegrond, in het licht geſteld, heeft de Remonſtranten reeds voorlang veel nader, dan andere Protestanten, bij de Roomschgezinden gebragt. Vele Remonſtranten gelooven daarenboven (zegt hij) met hem, dat het denkbeeld van een *Vageuur* zoo ongerijmd niet is, en dit doet ook vele Roomſchen tot hen neigen: zoodat, als zij het publiek, dat naar een berigt nopens hunne heerſchende denkwijze van heden reikhalst, daarmede maar willen verlichten, er welhaast een nieuw middelpunt van vereeniging ontſtaan zal voor alle de jammer-

lijk dwalende ſchapen zonder herder, wier beste gedeelte zich denkelijk om dat punt zal ſcharen, ten minſte in *Frankrijk* en *Nederland*. Dan zullen er ook weldra, naar aanleiding van en in overeenkomst met het verlangd berigt, en naar den uitwendigen vorm van het *Delfſche* Genootſchap *Christo Sacrum*, door talloos velen, die de *Roomſche* kerk thans uit haren ſchoot werpt, nieuwe Kerkgenootſchappen worden opgerigt. — In het ſtreelend vooruitzigt, dat de Remonſtranten ſpoedig aan het verlangen van het publiek voldoen zullen, onthoudt zich de Heer BRUINING van afzonderlijke eigene pogingen; en wij wenſchen hartelijk, dat hij dit zoo lang doen zal, als het Remonſtrantsch berigt achterblijft: want.....

Wat zegt gij nu, Lezers? Kunt gij het beter, dan wij, begrijpen, dat een verſtandig man, een gewezen Remonſtrantsch Leeraar, en, zoo wij meenen, nog *Remonſtrant*, als zoodanig zijne voormalige medebroeders op kan wekken, om het Remonſtrantsch grondbeginſel in zoo ver te verzaken, dat zij zich vereenigen, om eene gemeenſchappelijke belijdenis op te ſtellen, te teekenen en uit te geven; of dat hij zich kan voorſtellen, dat zij hem gehoor geven, of ligtelijk gelooven zullen, dat zulk eene belijdenis dien invloed bij anderen zal hebben, welken hij verklaart te verwachten? Kunt gij dit begrijpen, daar hij weet, dat onder de Remonſtrantſche Leeraars geene *Doctores Theologiæ* zijn, van welken alleen hij echter bewezen heeft, dat zij de bekwaamheid en bevoegdheid hebben, om, over zaken des geloofs, uitſpraak te doen? Of zou hij van *alle* de Remonſtrantſche Leeraars gelooven, dat zij zich de kundigheden, in zulke *Doctores* vereischt, verkregen hebben? Zij mogen hem dan voor dit zijn gunſtig gevoelen, wegens hen, wel bedanken; maar wij twijfelen zeer, of zij wel *allen* zulke hooge gevoelens wegens zichzelven koesteren, en of wel velen, buiten den Heer BRUINING, dezelve wegens hen *allen* voeden zullen. Doch (dit daargelaten) begrijpt gij, Lezers! hoe de Remonſtranten, voorlang, bijzonder tot de Roomschgezinden genaderd zijn, door hun aloude aanbod van verdraag-

draagzaamheid omtrent de *Metaphyſiſche* begrippen, door BRUINING bedoeld; daar de *Roomſche* kerk, juist omtrent die zelfde begrippen, *onverdraagzaam* is? Of begrijpt gij het, hoe het bijzonder vasthouden aan het Protestantsch grondbeginſel (de groote ſcheidsmuur tusſchen Roomſchen en Protestanten) de Remonſtranten, meer dan anderen, nabij de Roomschgezinden gebragt heeft? Of zou de leer wegens het *Vagevuur*, waarvan, volgens den Heer BRUINING, vele Remonſtranten, met hem, zoo afkeerig niet zijn, (ſchoon wij hier wederom niets van weten) de toenadering bewerkt hebben? En zouden daarom die talloozen, waarvan hij ſpreekt, welke thans dwalen zonder herder, op het verſchijnen van eene belijdenis der Remonſtrantſche Leeraren, zich terſtond om dezelve ſcharen, en nieuwe Genootſchappen oprigten? — *Sed ohe! jam ſatis est.* Dit, gelooven wij, zal de Heer BRUINING zelf erkennen.

Zestal Leerredenen, over de Verzoekingen des Heilands in de Woestijn; door P. W. BROUWER, *Predikant in de Hervormde Gemeente van Maasſluis. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. 1823. *In gr.* 8vo. 169 *Bl. f* 1-70.

Wij zijn het met den Eerw. BROUWER eens, dat men, daar het publiek in dit vak zoo vele meesterſtukken in handen heeft, geene leerredenen moet uitgeven, tenzij dezelve, door eenige voortreffelijkheid, of in de ſtof, of in den vorm, iets bijzonders hebben. Het is dan de ſtof, welke dit zestal moet aanbevelen; want, wat den vorm betreft, vinden wij niet, dat zij boven vele, die men dagelijks hoort, iets vooruit hebben, dan misſchien duidelijkheid en bevattelijkheid. Liever hadden wij dan daarom ook 's mans denkbeelden over het moeijelijk onderwerp in eene meer beknopte verhandeling gelezen, alhoewel wij ook alsdan bezwaarlijk met den ſchrijver hadden ingeſtemd. Dan, vele menſchen zullen liever, meent de Eerw. BROUWER, leerredenen lezen, en de gemeen-

meente, die dezelve met nut gehoord en begrepen had, wenschte dezelve te bezitten.

Wat het onderwerp zelve betreft, gelooven wij gaarne, dat de schrijver vele moeite aan hetzelve heeft besteed, en voor ons inderdaad te veel, daar wij minder op een aantal zwarigheden en bedenkingen hechten, bij een zoo oud en eerwaardig verhaal, in 't welk wij de treffendste teekening vinden van al de soort van moeijelijke verzoekingen, aan welke de Heiland gedurende geheel zijn leven was blootgesteld, de treffendste trekken zijner zedelijke grootheid, en een allerleerzaamst voorbeeld voor ons; en dit zal toch wel altijd hier het wezenlijke blijven, men denke over de geschiedenis zoo als men wil. De Heer BROUWER houdt het verhaalde als letterlijk alzoo gebeurd, geenszins aan het bestaan van den Satan en zijne werking op deze benedenwereld twijfelende; en hij geeft zich alle moeite, om iedere ongerijmdheid weg te redeneren uit het verhaal, zoo men het letterlijk opvat. Vier andere vooronderstellingen, tot welke hij meent, dat men de opvattingen, die van de zijne verschillen, brengen kan, wederlegt hij. Wij vonden intusschen weinig bij hem, dan hetgeen wij meermalen gehoord hadden, behalve eene *gissing*, dat namelijk zekere Engel MORGENSTAR de aanstelling van den Zoon van God tot algemeen Opperhoofd van alle de Engelen en tot Heer dezer Aarde euvel zou genomen hebben. Dit zou dan de aanleiding geweest zijn tot den val van Satan en de verder door hem verleide Engelen of Duivelen. Deze gissing geeft hem dan ook veel licht, bij de opheldering der Verzoekingsgeschiedenis. Dan, deze onbewezene vreemde gissing, en geheel de ons van elders onbekende geschiedenis van den Engel MORGENSTAR, laten wij voor rekening van den schrijver. Wij gevoelen weinig roeping, om, bij zoo ongewone verhalen, ons veel te bemoeijen met hetgeen buiten onzen kring van waarneming en onderzoek ligt, en vonden ons altijd best daarbij, meer te hechten op de kern, dan wel op den bast der noot.

Even-

Evenwel wij wenschen zeer, dat de beoefenende lesſen bij deze leerredenen door al derzelver lezers zullen worden behartigd.

De Apostelen van Jezus in hun leven en daden geſchetst, voor opmerkzame Bijbellezers; door G. H. ROSENMULLER, *Predikant te Oelſchau bij Leipzig; uit het Hoogduitsch vertaald door* M. CORSTIUS, *Predikant te Beerta. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1823. *In gr. 8vo. VIII en 291 Bl. f 2-40.*

Dat men in dit werk meer vindt, dan de titel belooft, te weten levensſchetſen, niet ſlechts van de eigenlijke Apostelen, maar ook nog van eenige andere mannen, zoo als van JOHANNES *den Dooper*, van MARKUS en LUKAS, merkt de Eerw. Vertaler met regt op, aan het einde van zijn voorberigt. Offchoon nu, gelijk hij er bijvoegt, het plan des Schrijvers dit medebragt, is dit echter eene onnaauwkeurigheid in den titel; en zou men, daarenboven, hebben kunnen wenſchen, dat de Schrijver ook eenig gewag gemaakt hadde van andere mannen, die met de Apostelen in eene naauwe en belangrijke betrekking ſtonden, vooral van den zoo edelen en grootmoedigen STEPHANUS. Ondertusſchen het werk, zoo als het voor ons ligt, beſchouwende, verklaren wij, dat de Heer CORSTIUS een' wezenlijken dienst bewezen heeft aan opmerkzame Bijbellezers, door hetzelve in het Nederduitsch over te brengen en met eenige aanmerkingen te verzellen. Wij, althans, hebben het met genoegen gelezen, en durven het gerust aanbevelen, als eene zeer nuttige bijdrage tot goed verſtand der ſchriften van het N. V. — Eenige weinige aanmerkingen houde ons de Eerw. Vertaler ten goede, welke wij hem, als, blijkens zijn voorberigt, over het leven der Apostelen bijzonder nagedacht hebbende, ter overweging willen mededeelen.

In 't algemeen, dan, hadden wij wel gewenscht, dat de Schrijver wat dieper in het karakter der genen, wier le-

leven en daden hij ſchetſte, gedrongen hadde. Aan het opgeven van het juiſte karakter derzelven, voor zoo ver het opgemaakt kan worden, ontbreekt zeer veel. Hier en daar is, door den Vertaler, dit gebrek wel eenigzins verholpen, maar op verre na niet overal, waar het had kunnen geſchieden. Zelfs hebben wij, niet zonder verwondering, nergens, zoo veel wij ons herinneren, NIEMEIJER's bekende en uitmuntende *Karakterkunde des Bijbels* aangehaald gevonden.

Dat er zich, eenigermate, *drie graden van roeping* onderſcheiden laten, welke de Apostelen van JEZUS vóór en na doorgingen, zoo als er bl. 4 ſtaat, komt ons wat te ſubtiel voor, en had wel eenige opmerking van den Vertaler gevorderd. Wat beduidt toch zulk ellendig ſnipperen en onderſcheiden in eene allereenvoudigſte zaak, zoodat er twee volle bladzijden aan beſteed worden? Het ſpreekt van zelve, dat tot een' Apostel van JEZUS meer vereischt werd, dan tot een' Discipel; maar hiertoe drie onderſcheidene graden te bepalen, even alsof er gehandeld werd van eene Kloosterorde, of van een geheimzinnig Genootſchap, tot hetwelk men eenige graden moet doorloopen, eer men een *ingewijde* wordt, — dit heeft voor ons iets aanſtootelijks, en kan ligt tot valſche denkbeelden aanleiding geven. De Apostelen, of afgezanten van JEZUS tot de verbreiding zijner leer, waren bijzondere leerlingen, die Hij door zijnen naauweren omgang, door zijne onderwijzingen, zoo wel vóór zijnen dood, als na zijne Opſtanding, en vooral door de uitſtorting van den Heiligen Geest na zijne Hemelvaart, tot dat gewigtig ambt bereidde. De verrader JUDAS onttrok zich door zijne ſchuld aan de volbrenging van hetzelve, en PAULUS werd op eene buitengewone wijze daartoe geroepen. Ziedaar de zaak kort, eenvoudig en duidelijk voorgedragen.

Over PETRUS' karakter worden goede dingen gezegd; trouwens hetzelve loopt ieder opmerkzaam Bijbellezer genoegzaam in het oog. Met dat al geldt ook omtrent hem onze bevorens gemaakte algemeene aanmerking, dat de Schrijver niet genoeg in de karakters is ingedrongen.

Één'

Één' trek vooral hebben wij gemist, door welken men de driftige en zich somtijds schijnende te wederspreken handelwijze van PETRUS volledig verklaren kan; namelijk, dat hij steeds de sterkste indrukken ontving van het tegenwoordig oogenblik. Hierdoor wilde hij, bij de verheerlijking van zijnen Meester, tabernakelen bouwen. Hierdoor wilde hij naar JEZUS, op zee wandelende, toeijlen, maar bezweek op het gezigt der beroerde golven. Hierdoor wilde hij naar de vermaningen van JEZUS niet luisteren, maar gevoelde zich in staat om Hem zelfs in den dood te volgen; doch was, eenige weinige oogenblikken daarna, niet dezelfde meer, en betoonde zich de zwakheid zelve. Over deze verloochening is niets bijzonders, noch door den Schrijver, noch door den Vertaler, gezegd. Alleen heeft de laatste, bij eene andere gelegenheid, bl. 111, waar in den tekst gezegd wordt, dat de zigtbare verlegenheid van PETRUS in het paleis des Hoogepriesters de lieden, die daar waren, waarschijnlijk aanspoorde om hem een weinig in benaauwdheid te brengen, met regt [illegible]ene noot opgemerkt: dat hij twijfelde, of de aanrandingen van PETRUS in dit licht beschouwd kunnen worden, en dat de vragen, hem aanstonds bij zijne intrede gedaan, zich bezwaarlijk uit zulk een beginsel verklaren laten. Maar waarom er niet kortelijk althans dit bijgevoegd, dat PETRUS zich, door zijne verlegenheid, natuurlijk dergelijke vragen op den hals haalde?

Dan, ons bestek laat niet toe, nog meer aanmerkingen te maken op hetgene wij, voor ons, minder goedkeuren. Wij voegen ten slotte dit één er bij, dat het ons een bijzonder genoegen deed, te zien, hoe de Schrijver, in eene zeer uitvoerige noot, bl. 72—80, zich verzet heeft tegen het gevoelen der Roomschgezinden, volgens 't welk de Apostel PETRUS Roomsch Bisschop zou geweest zijn. In andere tijden zou zulks overbodig geweest zijn; in de onze is het allezins gepast. Mogten verstandige Roomschgezinden die noot lezen, en, zoo mogelijk, erkennen, dat al de Pausselijke auctoriteit eene loutere hersenschim is!

Specimen Pathologico-Chirurgicum inaugurale *de Polypis Uteri et Vaginae*, auctore J. A. VAN DE WATER, Rheno-Trajectinus. (29 Apr. 1824.) Traj. ad Rhen. ex offic. *J. Altheer*. 8vo. form. maj. pp. 81.

Het kan der aandacht van elk, wien de bloei der vaderlandsche Hoogescholen ter harte gaat, niet ontglippen, welke loffelijke pogingen worden aangewend door hen, die hunne Akademische studiën geëindigd hebben, en gereed staan, eene eervolle, hoewel met vele moeijelijkheden overzaaide, loopbaan in te treden, om blijken te geven, dat de lesfen hunner Leermeesters bij hen eene vruchtbare uitwerking hebben gehad, en, indien wij ons van het woord mogen bedienen, als 't ware eene publieke rekenschap te geven, dat de tijd, onder derzelver leiding, wèl door hen is besteed geworden. Het is aan het een en ander, dat wij een aantal verhandelingen verschuldigd zijn, die den stempel dragen van een schrander oordeel, belezenheid, en somwijlen van een zoo grondig doorzigt, als men niet zoude verwachten, dan bij diegenen, welke, bereids met ondervinding voorzien, een goed eind wegs op deze loopbaan gevorderd zijn.

De menigvuldige, zoo algemeene als bijzondere onderwerpen, welke reeds tot gemeld einde zijn afgehandeld, veroorzaken eene schaarschheid van stof en eene niet geringe besluiteloosheid in de keuze van dezelve, hetwelk hem, die naar den doctoralen titel dingt, niet zelden in verlegenheid brengt, waartoe zich te bepalen, ware het niet, dat het veld, waarop hij moet werkzaam zijn, zeer uitgebreid was, en hem een zoo vruchtbaren als rijken oogst beloofde, ook dan nog, wanneer hij zich bij uitsluiting tot eenig afzonderlijk gedeelte wilde bepalen, waartoe hij veelal genoodzaakt wordt; hetwelk dan ook tevens aanleiding geeft tot eene breedvoerigere en naauwkeurigere bewerking, bij welke de kunst derhalve in geenen deele verliest.

On-

Onder de voortbrengſelen van dien aard is het ons aangenaam, ook het aan het hoofd dezes vermelde te kunnen aanwijzen, door den Heer VAN DE WATER aan de Utrechtſche Hoogeſchool publiek verdedigd, en nog des te belangrijker, door dat eenige praktiſche gevallen, door den Vader des Auteurs, den in de kunst grijs geworden achtbaren Nestor der Utrechtſche Heelmeesters, deze verhandeling verrijken, en hij, ten voordeele der vaderlandſche Heelkunde, eene manier ter afbinding der polijpen, benevens het daartoe te bezigen werktuig, doet kennen, en gelegenheid geeft, dat zulks buitenslands bekend worde, hetwelk den naam van onzen landgenoot VAN DER HAAR en de vaderlandſche Chirurgie nogmaals zal doen vereeren, van welke laatſte de vreemdelingen, ſinds langen tijd, niet meer gewoon zijn, dan als in het voorbijgaan, te gewagen.

Na, in eene voorrede, aan de Heeren Profeſſoren der Utrechtſche Hoogeſchool, den Med. Doctor VAN ONSENOORT en den Heer THIEBOUT, zoo voor hunnen goeden raad ter zamenſtelling zijner verhandeling, als de daartoe verſtrekte materialen en het teekenen der platen, zijne dankerkentenis te hebben bewezen, gaat hij over tot de verhandeling zelve, de vleeschproppen (*polypi*) ten onderwerp hebbende: de bepaling, verdeeling, kenteekenen, en onderſcheiding van andere daarmede verwisſeld kunnende worden gebreken; de oorzaken, voorzegging en geneeswijze opgevende, en dit een en ander onder drie hoofdafdeelingen, ſtelſelmatig rangſchikkende, welke wij beproeven zullen met hem te doorloopen.

Met regt zegt de Schrijver, de eerſte afdeeling aanvangende, dat dit gebrek de aandacht van den Arts overwaardig is, dewijl het, miskend of aan zichzelve wordende overgelaten, de treurigſte gevolgen kan naar zich ſlepen. Hij geeft eene goede bepaling van hetzelve, uit welke men dadelijk de verſchillende gedaanten van het gebrek kan opmaken, voert de onderſcheidene gemaakte verdeelingen door LEVRET, RICHTER en VAN GESSCHER aan, en bepaalt zich bij voorkeur tot die,

welke van de zitplaats afhangt, van welke hij ook de onderſcheidene ſoorten afleidt, zoo als die van den bodem, hals en mond van den *uterus*, of die van de *vagina*, zonder echter te vergeten gewag te maken, dat ook aan de buitenſte oppervlakte van het eerstgenoemde deel vleeschproppen zijn waargenomen, het getuigenis dienaangaande van MOHRENHEIM en BICHAT inroepende.

De kenteekenen van het gebrek, naar deszelfs ſoorten, worden nu door hem naauwkeurig en breedvoerig uiteengezet. Hij wil, in de eerſte plaats, het onderzoek niet alleen op handtasting laten aankomen, maar, zoo veel zulks met de zedelijkheid overeen te brengen is, ook door het gezigt; zijnde wij dienaangaande het met denzelven eens, dewijl eene valſche ſchaamte ſomtijds aanleiding geeft tot vergisſingen van de zijde des Arts, welke niet dan tot nadeel van de lijderes zelve kunnen uitloopen. De voortgang der ziekte, van derzelver ontſtaan, toeneming, verdere doorzakking, wegknaging der oppervlakte en dieper, tot het ontſtaan der bloedſtorting, wordt vervolgens aangewezen. Tevens brengt hij de verſchillende gevoelens bij, betreffende de wijze, waarop de bloedingen ontſtaan, welke ſommigen aan het berſten van eenige aderſpattige vaten (LEVRET, RICHTER), anderen aan de verbreking der celletjes in het binnenſte der polijp, en weder anderen aan de geſtadig door het vreemde ligchaam geprikkeld wordende bloedvaten van den *uterus* zelven (DELPECH) toeſchrijven; en is zeer genegen aan te nemen, met WALTER, STARK, SIEBOLD, MEISSNER, MAIJER enz., dat in het grootſte gedeelte der polijpen geen geregelde bloedsomloop plaats heeft, maar dat het cellen zijn, welke men van de binnenſte zelfſtandigheid der polijp niet kan ſcheiden, en, wanneer zij worden opgeſpoten, zich veel meer uitzetten, dan zulks bij ware bloedvaten plaats heeft; en wil hieruit als gevolgtrekking afleiden, waarom de bloedvliet ſomtijds zoo geregeld terugkeert, enz. Het een en ander is, op goede gronden, zeer wel geſchetst.

De onderſcheiding der *uterus*-polijpen, in het bijzonder,

der, van andere gebreken of verſchillende toeſtanden, wordt, als nu aan de beurt zijnde, door hem vastgeſteld, de zwangerſchap, de zuiger-zwangerſchap (*graviditas molaris*) met dezelve vergeleken, het knoestgezwel (*ſcirrhus uteri*) en uitzakking, de volkomene en onvolledige omkeering van den *uterus* duidelijk opgegeven; daarna vergelijkt hij de *vagina*-polijp met de uitzakking van dit deel, en met die der blaas; en, het een en ander aangetoond hebbende, gaat hij over tot de opgave der oorzaken, dezelve verdeelende in voorbeſchikkende en gelegenheidgevende, deze laatſte wederom in uit- en inwendige. Het ontſtaan der polijpen, volgens de meeningen van STARK, MURSINNA, LEVRET, MEISSNER, MAIJER, WALTER en PUZOS, kortelijk opgevende, is hij van gevoelen, dat de oorſprong verſchilt naar gelange der oorzaken, en op welke wijze de natuur (hetwelk niet zoo gemakkelijk is, vast te bepalen) te werk gaat in de eerſte vorming en verdere voeding van deze ziekelijke voortbrengſels: dit leidt hem tot de voorzegging, welke gewijzigd wordt naar de plaats, waar de polijp is ingeplant, den tijd van beſtaan, de grootte en hoeveelheid derzelven, de mindere of meerdere dikte en ſtevigheid des ſteels, het geſtel en den toeſtand der lijderes, de zamengeſteldheid van het gebrek, enz.

(*Het vervolg hierna.*)

Diſſertation ſur l'air atmospherique, &c. D. i. *Verhandeling over de Dampkringslucht en haren invloed op de dierlijke huishouding. Door den Ridder* J. R. L. VON KIRCKHOFF. *Derde Uitgave. Te Amſterdam, bij* J. J. Abbink. 1824. *In gr.* 8vo. 79 *Bl.* f: -80.

Als Akademiſche proeve getuigt deze brochure van de vlijt en den welbeſteden ſtudietijd des Schrijvers. Echter had Rec. wel gewenscht, dat de Heer VON KIRCK-

HOFF, door ſchriften van rijperen leeftijd zoo gunſtig bekend, onder welke het genoeg zal zijn, zijne *Obſervations médicales*, reeds vroeger in dit tijdſchrift beoordeeld, op te noemen, goedgevonden had, deze belangrijke ſtoffe op nieuw te bewerken, en daarbij wat dieper in zijn onderwerp door te dringen. Immers, zoo als dit werkje nu voor ons ligt, is het niet veel meer dan eene oordeelkundige compilatie uit bekende Franſche Compendia, gelijk ook een onderwerp van dit gewigt zich niet wel in 79 wijdgedrukte bladzijden behandelen laat. Mogt de bekwame Schrijver, in 't vervolg, ook aan zulk eene onderneming zijne krachten beproeven!

Tafels, bevattende, in kubieke ellen, den inhoud van vierkant bezaagd en rondhout van verſchillende afmetingen; of wel, algemeene Tafels, om den inhoud van parallelopipedums, vierhoekige piramiden, cilinders, afgeknotte kegels, bollen, vaten, enz. te berekenen; met bijgevoegde Multiplicatietafel, waarin alle producten van 2 X 2 *tot* 320 X 101101 *voorkomen, eene Intrestafel, enz. Ten gebruike van Ingenieurs, Conſtructeurs, Magazijnmeesters, Houtkoopers, Architecten, Aannemers van publieke Werken, Landmeters, Wijnroeijers, Adminiſtrateurs, Fabrikanten, Kooplieden, enz. Door* A. KZ. VAN NOPPEN, *te Vliſſingen*, 1822. *Voor rekening van den Auteur. Te Middelburg, bij* S. van Benthem *en* de Gebroeders Abrahams, *enz.* 1822. *In gr.* 8vo. *Bij Inteekening f* 6-0; *buiten Inteekening f* 7-10.

Wij ſchreven dezen langen titel van dit boek geheel af, omdat hij een overzigt geeft van dit nuttig en zeer ſchoon uitgevoerd werk, 't geen eigenlijk nog veel meer geeft of inhoudt, dan men uit den titel alleen kan beoordeelen. De verbazende moeite, tijd en oplettendheid, aan het-

hetzelve beſteed, kunnen ook alleen door zoodanigen beoordeeld worden, die met ſoortgelijken arbeid, door eigene ondervinding, volkomen bekend zijn. Gaarne beamen wij het gezegde van den kundigen Auteur in het begin zijner Voorrede: „ dat eene verzameling van Ta„ fels als deze, in een land, waar de veelvouden en on„ derverdeelingen der maten, gewigten en munten met „ het tientallige ſtelſel van tellen in het naauwſte verband „ ſtaan, bij voortduring even bruikbaar blijft, en dat zij „ gevolgelijk met het legio Herleidingstafels, hoe ononth„ beerlijk ook bij de aanvankelijke invoering van het „ nieuw Maten- en Gewigtenſtelſel, geen gelijk lot te „ wachten heeft;" doch wij gelooven tevens, dat de worſteling tuſſchen het legio Herleidingstafels en het algemeen uitſluitend gebruik der nieuwe Maten en Gewigten, bij de veelal opzettelijke onkunde en vooringenomenheid tegen hetzelve, nog langen tijd zal voortduren, en een werk, als dit, bij het aankomend geſlacht, 't geen nu in de ſcholen met de *decimale* rekening wordt bekend gemaakt, eerst regt in zijne waarde zal gekend worden, vooral ook dan, als men het hout op juiste afmetingen van de el zal zagen, en de Amſterdamſche houtduim vergeten zijn. De Auteur heeft dit ook begrepen, en een dubbel nut aan zijn werk gegeven, door er Herleidingstafels bij te voegen. — Wij herhalen het, het boek is in zijne ſoort uitmuntend, en wij wenſchen, dat een ruim vertier den kundigen Vervaardiger, die de uitvoering voor zijne rekening heeft genomen, eene genoegzame en bemoedigende belooning voor zijne aan hetzelve beſtede vlijt moge doen vinden.

Tafereel der Omwentelingen in Europa, ſedert de vernietiging van het Weſterſche Romeinſche Rijk tot aan onzen leeftijd, gevolgd naar het Fransch van C. W. KOCH, *door* A. J. LASTDRAGER. *Met zeven Kaarten. Te 's Gravenhage en Amſterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1823. *In gr.* 8vo. *XXIV*, 695 *Bl. f* 8-:

Het oorſpronkelijke werk van den Heer C. W. KOCH,

getiteld: *Tableau des Révolutions de l'Europe, depuis la bouleverſement de l'Empire Romain en Occident jusqu'à nos jours*, waarvan ten jare 1814 te Parijs de tweede en, zoo wij ons niet bedriegen, laatſte editie verſchenen is, verwierf in der tijd de goedkeuring van den Grootmeester der Franſche Univerſiteit en andere mannen van aanzien en geleerdheid, wier gunſtige getuigenisſen (zonderling genoeg) aan het hoofd des boeks geplaatst zijn, even alsof een goed werk zichzelf niet genoegzaam aanbeval, en even alsof de recommandatiën van eenen Grootmeester aan een flecht voortbrengſel onverdiende beroemdheid zouden kunnen bezorgen. Ook zeggen wij den verdienſtelijken Vertaler hartelijk dank, dat hij zich vergenoegd heeft, van die blijken van goedkeuring met een enkel woord melding te maken, en ons het lezen dier winderige produkten heeft beſpaard. Wij hadden echter wel gewenscht, dat hij zijne zucht tot inkorten en beſnoeijen hierbij bepaald, en dezelve niet tot de Inleiding, waaruit veel van aanbelang is weggelaten, en tot de Noten en aanhalingen van Schrijvers had uitgeſtrekt, en dat hij de Lijsten en Geſlachttafelen der Vorſten, wier uitgave hij tot nadere gelegenheid heeft uitgeſteld, en die het geheele vierde Deel des Franſchen werks vullen, liever thans aan het Nederlandſche publiek had medegedeeld. De Vertaler ſchijnt almede het ſchadelijk denkbeeld toegedaan te wezen, dat men, bij het overbrengen van vreemde werken in onze taal, zich allerlei ſoort van vrijheden mag veroorloven, en dat men, door het weglaten van alle ſchijnbaar overtollige, maar in den grond hoogst noodzakelijke geleerdheid, zich dubbel verdienſtelijk maakt bij het gros der lezeren, die daardoor *en* van een gedeelte der kosten, *en*, zoo als het dan dikwijls heet, van een aantal lastige en pedanterie ademende citatiën verlost worden. Wij zijn van een omgekeerd gevoelen, en wij billijken dan alleen de overbrenging van een of ander letterkundig of wetenſchappelijk werk der Franſchen, Duitſchers, Engelſchen enz. op onzen bodem; wanneer men het *of* juist zoo levert als de Schrijver het gaf, *of* het met gewigtige aanmerkingen vermeerdert en verbetert, en

en daardoor eenigzins eene vertaling regtvaardigt, die, ten minſte wat Franſche hoeken betreft, in onze dagen genoegzaam overtollig is. Immers zullen er toch wel of geenen of zeer weinigen gevonden worden, die in ſtaat zijn het werk van den Heer KOCH met nut en vermaak te lezen, en tevens der Franſche tale onkundig zijn. Doch dit in het voorbijgaan. Keeren wij nog een oogenblik terug tot het werk zelve, en de verdienſten of gebreken der vertaling. De twee eerſte Deelen behelzen, in acht Tijdperken, de Omwentelingen der Europeſche wereld, van den ondergang des Westersch-Romeinſchen Rijks, tot de laatſte verdeeling van Polen in 1795. Dit heeft de Vertaler ons, na aftrek der Noten, geheel geleverd; gelijk ook de zeven fraaije Kaarten, waarop de hoofdveranderingen zijn aangeteekend, en die, met derzelver uitlegging, door LASTDRAGER weggelaten, en eenige Registers, het derde Deel vullen, gelijk de Lijsten der Vorſten het vierde. Wij mogen niet nalaten op te merken, dat het eindigen van dit welgeſchreven werk bij den aanvang der Franſche Omwenteling een zeer wezenlijk gebrek is, en een groot gedeelte van de belangſtelling wegneemt, welke hetzelve anders bij het tegenwoordig geſlacht zou verwekken. De vertaling zou goedkeuring verdienen, indien niet een aantal misſlagen in namen van perſonen, plaatſen enz., die wij liever aan den *Corrector* dan aan den Heer LASTDRAGER willen toeſchrijven, haar allerwegen ontſieren.

Atheenſche Brieven, of Briefwisſeling van een' geheimen Zaakgelastigde des Konings van Perzië te Athene, gedurende den Peloponneſiſchen Oorlog, enz. Uit het Engelsch vertaald, enz. IIde Deel. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. 1822. *In gr. 8vo. XII, 402 Bl. f 4-90.*

Wij ontvangen met veel genoegen het tweede Deel van dit belangrijk werk (*), hetwelk in gewigt bij de voortzetting vooral niet verliest. Dezelfde perſonen, als in het eerſte Deel, ontmoeten wij ook weder in dit tweede, hetwelk ons de derde, vierde en vijfde jaren van den *Peloponneſiſchen* Oor-

(*) Zie, over het eerſte, *Letteroeff.* 1823. No. I. bl. 19—25.

Oorlog voorſtelt. Veel ſtaatkundige gebeurtenisſen omvat hetzelve niet; wij lezen bijkans alleen van de belegering of blokkering van *Platéa*, en den afval en de t' onderbrenging van *Mitylene* (doch zonder den belangrijken afloop, de gematigdheid der *Atheners* in het ſtraffen, op raad van den wijzen DIODOTUS); maar daarentegen ontvangen wij zeer veel belangrijks over den ſtaat- en letterkundigen zoo wel als godsdienſtigen toeſtand der oude wereld, als: iets over de zeven Wijzen, over SOKRATES, hetwelk zich, ook na hetgeen BARTHELEMY, MEINERS, LUZAC en andere beroemde nieuweren over dit onderwerp gezegd hebben, met genoegen laat lezen; over de ſtaatsregeling van *Athene* (met belangrijke aanteekeningen van den Vertaler); over het *Griekſche* krijgswezen, het *Griekſche* blijſpel en de eerſte ſtukken van ARISTOPHANES, vooral de *Acharnenſers*; over den oorſprong der *Griekſche* fabelleer: alles in den levendigen vorm van verhalen eens ooggetuigen, of geſprekken met tijdgenooten of de hoofdperſonen zelve, — een vorm, die ons ook in den *Anacharſis* zoo zeer behaagt, en ons *Oud-Griekenland* als 't ware voor oogen ſtelt. Ook het gelukkige denkbeeld van kleine reizen door de onderſcheidene gewesten van *Griekenland* hebben de Schrijvers der *Atheenſche Brieven* met dien van den *Anacharſis* gemeen (*gemeen*, zeggen wij; want, hoezeer later in tijd, kende toch BARTHELEMY het onderhavige werk niet, vóór dat het zijne reeds geheel of genoegzaam voltooid was). KLEANDER, de eigenlijke Zaakgelastigde des *grooten Konings*, doet in dit Deel een uitſtapje over *Megara* en *Korinthe* naar *Elis*, ter bijwoning der *Olympiſche* ſpelen; waarbij, uit PAUSANIAS, eene beſchrijving van den beroemden *Jupiters*-tempel, en iets nopens het woud *Altis*, het ren- en worſtelperk, enz. gevoegd is. (De Schrijver noemt *Olympia*, op bl. 217, eene *ſtad*; maar het is genoegzaam bewezen, dat er nooit eene eigenlijke ſtad van dien naam heeft beſtaan. Het oude *Piſa* lag wel in de nabijheid, maar werd door de *Eleers* verwoest, (PAUS. L. V. C. 10.) en men heeft, niet zeer juist, op die ſtad den naam van den tempel des *Olympiſchen Jupiters* overgedragen.) Naar PLINIUS worden ſommige meesterſtukken der *Griekſche* kunst beſchreven. Een tweede onderdaan van *Perzië*, een Sophist uit *Rhodus*, KRETIPPUS, gaat, als geheim zendeling van *Perzië*, naar *Sparta*; doch de berigten over die Republiek zal ons eerst het volgende Deel kunnen leveren. Behalve deze bijzonderheden

over

over *Griekenland*, bevat dit Deel nog verscheidene merkwaardigheden over *Persië* en *Egypte*, gegeven, wat *Persië* aangaat, door den Hoveling HYDASPES, met berigt van een leger in de *Babyloniſche* vlakte, door den voornamen Staatsdienaar GOBRYAS, meestal van een' staatkundigen aard, en loopende over de geheime verstandhouding van zekeren *Meder* SAKAS met *Athene*, door den *Magiër* SMERDIS, (eene vergelijking der *Perziſche* en *Griekſche* wijsbegeerte); wat *Egypte* aangaat, door den onderzoeklievenden Reiziger ORSAMES, over de jaarlijksche overstrooming des *Nijls*, de *Egyptiſche* Priesters, en den oorsprong en geest van dat ook in onzen tijd met zoo veel ijver bestudeerde Volk. Daarenboven hebben de *Engelſche* Schrijvers, onder den naam van SMERDIS en de *Perſiaanſche* jongelingen, eene hekeling van de manier van studeren op de *Engelſche* Hoogescholen en den nutteloozen reislust der *Engelſche* Grooten gegeven, en in eenen brief van HIPPIAS aan KLEANDER de vele misslagen van XERXES in zijnen aanval op *Griekenland* aangetoond.

Het is echter waar, in weerwil van al het goede, dat hier gevonden wordt, moet men zich toch ook herinneren, dat deze Brieven tachtig jaren geleden geschreven werden; en ieder weet, welk een helder licht in vele opzigten voor de *Griekſche* en *Egyptiſche* Oudheid in dien tijd is ontstoken. (Voor de laatste mogen wij nog zeer veel meer opheldering verwachten, indien de onlangs uitgegevene *ontcijfering der Hieroglyphen* door CHAMPOLLION (*le Jeune*) door bevoegde regters voldoende gekeurd wordt.) Uit dien hoofde is het dubbel gelukkig, dat het tegenwoordige werk in den Uitgever en Vertaler tevens eenen toelichter heeft gevonden, die hetzelve op meer dan één plaats zelfs verbeterd heeft. Reeds bij het vorige Deel deden wij zulks den Lezer opmerken; doch hier zijn daarvan nog veel meer bewijzen. Niet tevreden met ons de opmerkingen van den *Duitſchen* overzetter of opheldenaar JAKOBS mede te deelen, voegt hij zelf er, uit den schat zijner kundigheden, zoo veel bij, dat deze dus bewerkte uitgave daardoor zelfs eene waarde boven het oorspronkelijke bekomt. Wij zullen den Lezer daarvan slechts eenige staaltjes mededeelen. Over de regtbanken te *Athene* eene uitgebreide Noot, bl. 64–66. De Vertaler geeft daarin het denkbeeld van LUZAC op, dat de tien of twaalf Regtbanken van *Athene* (behalve den *Areo-*

pagus en de *Heliæa*) slechts Kamers of Commissiën van die groote Geregtshoven waren. Over de verkiezing der *Archonten*, of hoogste Overheidspersonen, bl. 66 - 68. In den tekst stond, dat de *Archonten* door het lot gekozen werden, even alsof dit tot de wettige *Atheensche* staatsregeling behoorde: de Heer STEENBERGEN VAN GOOR merkt aan, dat SOLON, de *Atheensche* Wetgever, de *keuze* derzelven door het Volk bepaald, of liever bevestigd had, terwijl eerst later het lot die aanstelling bepaalde, en hij staaft zulks door eene allezins merkwaardige plaats van ARISTOTELES (*de Republ. L. II. C.* 10), waaruit men ziet, dat in onze tegenwoordige wijze van Volksvertegenwoordiging bij de *Grieken* eene Kamer van Representanten den naam van *Aristokratie* zou gedragen hebben, en eene Kamer van Lords, Pairs, of welken titel eene levenslange of erfelijke Kamer ook hebben mag, dien van *Oligarchie*. Slechts aan het *onmiddellijke* Volksbestuur, zoo als in de kleine *Zwitsersche* Cantons, of aan eene verkiezing van Regenten of Regters bij het *lot*, die gelukkiglijk nergens in *Europa* meer bestaat, gaven zij den naam van *Demokratie*. Daarom waren ook de beste mannen van *Griekenland*, zelfs te *Athene* ARISTIDES, CIMON, NICIAS, PLATO, ISOKRATES en PHOCION, te *Syrakuse* DION, vrienden der *Aristokratie*, in den gezonden zin; ook SOLON was het. Immers ARISTOTELES verdedigt hem tegen de beschuldiging, alsof *hij* den oorsprong der zuivere *Demokratie*, die bron van *Athenes* rampen, in de Wetgeving gelegd had. PERIKLES was de man, die het Volk, door de *betaling der Regters* en het knotten der heilzame magt van den *Areopagus*, ontbreidelde, en men kent de gevolgen na zijnen dood. SOLON, zegt ARISTOTELES, *gaf aan het Volk slechts het woedige gezag, dat namelijk van de keuze zijner bestuurders en van het doen van rekening en verantwoording*, ZONDER 'T WELK HET VOLK (hoort dit, gij Heilige Verbondsmannen!) SLAAF EN VIJAND VAN DEN STAAT IS. — Doch keeren wij terug tot de Noten onzes Uitgevers. Eene derzelven (op bl. 69) komt ons ongegrond voor. Tegen LUZAC, die gezegd had, „ dat de koninklijke waardigheid te *Athene* en *Rome* in „ het naauwste verband stond met den Godsdienst, en daarom hij, die aan het hoofd van dit gedeelte des staatsbestuurs was, den naam van Koning voerde," beweert hij, „ dat de Koningen in de oudste tijden tevens Priesters waren." Dit beteekent nu *of* hetzelfde, als 't geen LUZAC ge-

gezegd heeft, *of* de koninklijke en priesterlijke waardigheden, hoezeer in éénen persoon vereenigd, werden afzonderlijk beschouwd; en waarom zou men dan den Opperpriester den titel van *Koning* gegeven hebben, en niet liever dien van *Archiereus*? Doch wij gelooven het eerste; en dan is het slechts een woordenstrijd. Belangrijker is het, dat de *Archont*-Koning tevens den post van Hoofdschout of Procureur-Crimineel bij het hooge Geregtshof van den *Areopagus* vervulde. Op bl. 70, 71 wordt aangetoond, dat de derde *Archont*, de *Polemarch*, zoo veel als *Minister van Oorlog* was. Zie over de *Nomotheten* en Veldheeren, bl. 73, — over de pleitziekte der *Atheners*, bl. 89, — over den Vrede van CIMON, bl. 95, door MITFORD, en nu onlangs weder door Prof. DAHLMANN, in twijfel getrokken, hoewel op de getuigenissen van LYSIAS, PLATO, ISOKRATES en DEMOSTHENES rustende. (Het komt ons voor, dat HEREN alle zwarigheden, ook die van het stilzwijgen van THUCYDIDES, wegneemt, met te stellen, dat de Vrede gesloten, maar niet, of genoegzaam niet, ten uitvoer gebragt is, gelijk de ontwijfelbare Vrede van NICIAS, ten spijt van welken men nog altijd den *Peloponnesischen* Oorlog zeven-en-twintig jaren laat duren.) Eene aanmerking des Vertalers, dat de zedespreuken, door DIOGENES LAËRTIUS en anderen aan de zeven Wijzen toegekend, *met grond voor verdicht* mogen gehouden worden, omdat zij het kenmerk van latere scholen dragen, is eenigzins gewaagd. Kunnen die scholen dan niet juist uit de overblijfsels of overleveringen dier vroegere Wijzen hebben geput? Op bl. 104 spreekt hij zich zelfs tegen. Eerst beweert hij, dat THALES aan de *Egyptische* Priesters (die toch waarlijk niet dom waren) verscheidene praktische kunstgrepen, en onder anderen het meten van de hoogte der Piramiden geleerd heeft, en laat onmiddelijk daarop volgen, dat men de kundigheden van dezen THALES en der overige Wijzen te zeer geroemd heeft. Bij gelegenheid der huurtroepen spreekt de Heer STERNBERGEN VAN GOOR van de *Kariërs*, als de eerste eigenlijke *soldaten*: misschien had hij ook van de *Scythische* politiewacht te *Athene*, eene soort van *Cent-Suisses*, kunnen gewagen. Op bl. 133 verschilt hij van JAKOBS, en verdedigt het gevoelen zijner Schrijveren, dat de roeibanken op de *Griekse* galeijen niet *naast*, maar *boven* elkander waren. Bij het vermelden van den opstand te *Mitylene* verzuimt de

Ver-

Vertaler niet, dien aan de *Aristokratiſche* of liever *Oligarchiſche* partij toe te ſchrijven, welke overal *Lacedemon* begunſtigde. Omtrent CYPSELUS, beheerſcher van *Korinthe*, doet hij het treffend onderſcheid der beoordeeling van dien Vorst door HERODOTUS en ARISTOTELES opmerken. Volgens den eerſten, verdiende hij den naam van *tiran*, ook in de nieuwſte beteekenis, volkomen; volgens den tweeden, was hij een zeer volklievend Heerſcher, die zonder lijfwacht regeerde. Zelfs noemt de Wijsgeer van *Stagira* hem een' *Demagoog*. Wij, die eenen NAPOLEON in 1800, 1812 en 1815 gezien hebben, en de onderſcheidene oordeelvellingen over hem kennen, behoeven ons daarover niet te verwonderen. Doch wij zouden te verre uitweiden, wilden wij alle de Aanteekeningen vermelden, die de Heer STERNBERGEN VAN GOOR ons geeft over de ſchoonheden van den *Olympiſchen* tempel en den omtrek, de *Olympiſche* ſpelen, den *Egyptiſchen* dierendienst, het *Atheenſche* blijſpel, den oorſprong der fabelleer, en de verdediging der zedelijkheid in de poëzij tegen JAKOBS, of veeleer tegen de Modefilozofie der *Duitſchers*, die het meest zedelooze gewrocht der poëzij zouden kunnen verontſchuldigen met te zeggen: *Deze edele kunst heeft haar doel in zichzelve*, waardoor de *Pucelle* van VOLTAIRE en de *Guerre des Dieux* van PARNY misſchien op een' hoogen rang zouden kunnen aanſpraak maken, dien zij volſtrekt niet verdienen. Men kan zoo veel wegwerpen door de magtſpreuk: *De hier voorgedragene meening is thans verouderd*. Zoo kan men met den tijd Godsdienst en zedelijkheid ook nog eens *verouderd* noemen. Bij de Aanteekeningen op de *Griekſche* kunstgewrochten komt het ons voor, dat *Demos* niet juist door *Genius van Athene* vertaald is. Het is veeleer het *geperſonificeerde Volk* in alle deszelfs zonderlinge tegenſtrijdigheden, die men bij eenen *Genius* toch niet onderſtellen kan. Over eene Noot van den Heer JAKOBS moesten wij glimlagchen. PERIKLES zou uit *echte humaniteit* zijne eigene gevoeligheid aan het vermaak en de vrolijkheid van het volk hebben opgeofferd, toen hij aan elk, wie ſlechts wilde, geld gaf, om naar het tooneel te gaan, waar hij zelf menigmaal belagchelijk gemaakt werd. Het was veeleer fijne ſtaatkunde, om de ſmalle gemeente te vleijen, omhoog te helpen en bezig te houden. Maar, was deze ſtaatkunde ook op belang gegrond, zij was toch groot en onbekrompen,

voor

voor zoo verre het *dulden* (niet het bevorderen) ook van het misbruik der vrijheid van ſpreken betreft.

Wij doen dus volkomene hulde aan de kunde, den ſmaak en de uitgebreide belezenheid des Vertalers, die zich niet tot afgeleide beekjes bepaalt, maar tot de bronnen zelve doordringt. Mogten wij meer zulke Overzetters en zulke Boekhandelaars hebben! — Met verlangen zien wij het derde Deel, op dezelfde wijze bewerkt, te gemoet.

Herinneringen uit den Veldtogt van Rusland, in den jare 1812; *door* W. P. D'AUZON DE BOISMINART, *gepenſioeneerd Majoor der Koninklijke Nederlandſche Armee. Met twee Platen en eene Kaart. Te Amſterdam en 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1824. *In gr.* 8*vo. VIII en* 423 *Bl. f* 4-50.

Wij hebben ons niet te beklagen, dat deze *Herinneringen* zoo laat worden medegedeeld aan het publiek. Het tijdsverloop, en wat niet al? heeft bij te veel den indruk der vroegſte berigten van het groote Ruſſiſche Treurſpel (om eens met den Schrijver te ſpreken) zoo verzwakt of verwijzigd, dat herinneringen juist noodzakelijk zijn geworden, opdat de groote les, aan Vorſten en Volken gegeven, *ons* althans onze voorregten blijve doen waarderen, de vruchten van zoo veel lijden der menschheid. Daarenboven, deze *Herinneringen*, beſtempeld door de waarheid, en door een' allezins daartoe bevoegden medegedeeld, behelzen niet maar, zoo als de naam zoude kunnen doen denken, wat men reeds wist; en als de Schrijver zijn werk een *fragment* verkiest te noemen, is het zeker alleen zijne zedigheid, die zoo ſpreekt: neen, zijn werk heeft op hoogere waardſchatting aanſpraak, bijzonder bij ons Nederlanders. Hij toch is onze landgenoot, en kenmerkt zich als den zoodanigen: bijzonder VENTURINI wordt door hem, waar deze zich, in zijne *Geſchiedenis van den Oorlog*, ezv. door partijdigheid beſturen liet, onpartijdig, hoogstbeſcheiden en voldingend wederlegd, en aan onze Hollandſche troepen regt gedaan. Trouwens, het is vooral het gedrag, het wedervaren en de verdienſten der Hollandſche legerbende, die, ten opzigte van dezen veldtogt, worden in het licht geſteld; en, wat wij dan ook bezitten, dit was tot nog toe eene onvervulde behoefte gebleven, voor de

voor-

voorziening de welke wij, zonder de minste vleijerij, den Heere D'AUZON onzen dank betuigen, ja waardoor hij zich een' waren roem bij zijn vaderland verworven heeft, en geen' minderen dank bij hen, die, door eenige betrekking, bijzonder belang hadden bij zoo velen, die het grootste offer gebragt hebben aan de lijdelijke krijgsmanier. Zij, daarenboven, die zich aan den krijgsdienst hebben toegewijd, hebben hier van dien dienst te velde een onderrigt, zoo als het hun niet kan worden gegeven door eenige militaire reglementen of voorafgaande instructiën.

De Schrijver behoorde tot de tweede divisie van het tweede legerkorps, onder de bevelen des Hertogs van *Reggio*, (niet, zoo als de *Recensent ook der Recensenten* opgeeft, van *Belluno*, of VICTOR.) Hij, met dezelve, althans tot *Polotzk*, in de bemoeijingen des kolossalen legers ingewikkeld, is gewisselijk in staat, om ons met de ware toedragt van zaken bekend te maken, ontbreekt het hem slechts niet aan onzijdige waarheidsliefde, noch aan de bekwaamheid, om als Schrijver op te treden voor het, thans te regt zoo veel vorderend, publiek. Dat het hem aan het eerste niet ontbreekt, waarborgt de ongekunstelde openlegging, hier en daar, van eene edele en gevoelige gemoedsgesteldheid, die ons achting voor den krijgsman inboezemt; en, wat het andere aangaat, veilig had hij het slot zijns voorberigts kunnen terughouden, waar hij van de veteranen in het veld der letteren toegevendheid jegens den minkundigen rekruut inroept. Daartoe is te goed gezorgd voor de zuiverheid der taal, de duidelijkheid des stijls, de levendigheid der voorstelling, de afwisseling des onderhouds, de juistheid der orde, en de belangrijkheid des inhouds. De meeste naauwkeurigheid, zich hoedende van benzelgeest, en het voorgevallene in het klein evenzeer der deelneminge aanbevelende; de mededeeling van verscheidene onbekende bijzonderheden en anekdoten, en de, altijd beknopte, uitweiding tot het maken van opmerkingen, grootendeels de krijgstaktiek en de geschiedenis van dien oorlog betreffende, maken de lezing hoogstbelangrijk, die men niet staken wil, en met verschillende aandoeningen voortzet. Hoe moesten wij ons bedroeven en ergeren over de jammeren des krijgs en de dwaasheid en slechtheid des mans, die God niet vreesde en geen mensch ontzag! Hoe ons verbazen over de voorzienigheid der Almagt en de kracht en het leed der menschheid! Hoe ook wederom ons vermaken met het ver-

nuft

nuft des Schrijvers, met de zonderlingfte kontrasten tusfchen de ellende en de gedragingen der menfchen, en ons, bij onze ontzetting en afgrijzen, verkwikken en verheugen over deugd en moed, en de eindelijke uitkomst van dien noodlottigften aller oorlogen, en van het onbefchrijfelijk lot van het overfchot zijner flagtoffers!

De lezer verfchoone ons van proeven uit het werk, die ons oordeel ftaven. Wij zouden daartoe niet te kiezen weten, en, genoodzaakt om zoo wel van het een als ander bewijs te leveren, zoude die bonte mengeling niet vermaken, maar vermoeijen, waartoe in de lezing des werks zelve geen gevaar is, om de tijdsorde, die gevolgd, en de overgangen, die gemaakt worden.

De twee Platen, die dit boekwerk verfieren, beelden af den *overtogt van den Niemen* en het *bivouac* bij *Molodetschno*. De Kaart is, in plaatfe eens, in eene noot beloofden, *afftandwijzers*, eene *geographifche* voorftelling van het tooneel des oorlogs, tot opheldering der daar gedane marfchen. Wij eindigen ons verflag met betuiging onzer blijdfchap over dit treffante vaderlandfche produkt, dat wij allen, die gaarne lezen om te leeren en zich belangrijk bezig te houden, ruimfchoots nogmaals aanprijzen, met dank aan den ons onbekenden Schrijver.

Waarnemingen op Reizen in en buiten Duitschland, enz. Door Dr. A. H. NIEMEIJER. *Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr.* 8vo. *XVI*, 468 *Bl. f* 4-80.

Wij hebben dit tweede deel der reizen van den heer NIEMEIJER met verhoogd genoegen gelezen. Hetzelve loopt geheel over *Engeland*, waar hij zich, inzonderheid te *Londen*, een tijdlang ophield. Daar is, het is waar, over dit land en deszelfs hoofdftad veel, zeer veel gefchreven. De *Duitfche* GOEDE vooral is gewis den meesten onzer lezeren bekend. Doch er zijn meer belangrijke zijden aan deze zaak, dan derzelver grootsch en fchitterend, vreemd en verbazingwekkend uitwendig. Hoe ftaat het met zoo vele inrigtingen, handelwijzen en vorderingen van allerlei aard, op welke de *Brit* zich, ten deele, ftout beroemt, en die hem, anderdeels, (vaak ook in gelijk opzigt) door den vreemdeling tot verwijt

wijs gerekend worden — met het schoolwezen, het akademisch onderwijs, de godsdienstige verlichting? Elk weet, dat over het eerste en de laatste inzonderheid veel gesproken en grootelijks verschild wordt. Doch niet alle reizigers zijn bevoegde oordeelaars over deze dingen. De minsten zijn, bovendien, onbevooroordeeld en onpartijdig. Vooral onder de *Duitschers*, die wel het meest reizen en schrijven, althans als zoodanig bij ons bekend worden, is de een met de hooge vlugt van zijn vaderland, de ander met het nieuwe, vreemde, inzonderheid *Engelsche*, veel te zeer ingenomen, dan dat wij op zijne magtspreuken en wonderbare *Omtrekken* veel staat zouden mogen maken. Maar NIEMEYER is geleerde, theologant en opvoeder van beroep, althans geweest. Hij heeft over beide genoemde wetenschappen gedacht en geschreven, ja klassieke werken in het licht gegeven, ook bij ons, door vertaling, bekend. Het hapert hem dus aan de noodige toerusting niet tot een grondig onderzoek en vergelijking, waartoe bovendien zijn naam en betrekking, benevens aanbevelingen van onderscheiden aard, hem te beter in staat stelden. En, hetzij de boven gemelde ingenomenheid met *Engeland* en die met eigen vaderland hier elkander in evenwigt hielden, hetzij jaren en ondervinding den geleerden man zoo wijs gemaakt hebben, wij vonden doorgaans eene koele bedaardheid, billijkheid en onpartijdigheid in zijn oordeel over al de genoemde onderwerpen, die ons hetzelve hoogstbelangrijk hebben gemaakt. Naar het schijnt, is NIEMEYER thans ook in een' voornamen boekhandel betrokken, en dit geeft aanleiding om dat vak wat naauwkeuriger te beschouwen, en met hetzelve in *Duitschland* te vergelijken, hetgeen mede verdient gelezen te worden. De man wordt hierbij tevens veel gewaar van hetgeen *wij* elk oogenblik ondervinden, wanneer hij niet alleen opmerkt, hoe zeer elders alles veel meer in het groote gaat dan te zijnent, maar ook, hoe weinig werk men daar van zijne vaderlandsche letterkunde maakt.

Behalve deze hoofdzaken (*), mangelt het ook niet aan zoo-

(*) Ook het gebruik van *Jurés* en openbaren geregtshandel wordt wel beoordeeld. Zeker regter zeide, bij zulk eene gelegenheid: *Ladies, you may go home again; the bawdy trial does not come on till to morrow.* (Gaat maar weêr naar huis, Dames! het morsig verhoor begint morgen eerst.)

roodanige ſtoffen, welke nog meer in den algemeenen ſmaak vallen; en de heer NIEMEIJER ſchrijft niet alleen uitnemend wel, maar heeft ook een bekwamen vertaler gevonden, die hem in ſommige noten nog wel eens een weinigje teregt helpt, of dezelve beſteedt, om onze vaderlandſche zaken mede in de gemaakte vergelijking te betrekken. Hier en daar hadden wij, ſchoon in het algemeen wel te vreden met den middelweg van lof en berisping, door den *Duitſcher* bewandeld, toch ook nog wel eens lust, eene aanmerking te maken, en daarvoor zelfs, des noods, de eene of andere geplaatſte weg te laten. Zoo valt bij ons, b. v., te laag op de oude *Engelſche* dichters, zelfs in vergelijking met de nieuwere, POPE's *ſchoolgeleerdheid* en THOMSON's *bloote beſchrijvingen* zijn, dunkt ons, niet te verachten; en SHAKESPEARE vliegt immers ten minſte hoog genoeg? Wat hebben toch zijne landgenooten van dien tijd, om hiermede te vergelijken? Daarentegen mag wel Lord BYRON's (NB. het is deze, voor de *Griekſche* vrijheid gevallene, dichter, die bij den regel, en wel, zoo men zegt, met eene guinje, betaald werd) uitval tegen Lord ELGIN's *Atheenſchen* tempelroof niet zoo geheel mis zijn.

Dat wij thans een paar ſtalen laten volgen. — „Toen mij, juist uit het kerkelijk zendelinghuis tredende, het toeval eenen zeer verſtandigen man in den poſtwagen deed ontmoeten, en ik hem mijne bijdſchap betuigde over hetgene ik aldaar gezien en gehoord had, hernam hij: „Alle deze groote inrigtingen zouden toch nog véel meer waardig zijn, als de zendelingen, die men zond naar de afgodiſche volken, hun ſlechts eenen waarlijk *algemeenen* en *zedelijken* (*redelijken*?) godsdienst verkondigden. Maar, zoo als de zaak thans ſtaat, zou de een hen tot *Baptiſten*, de ander tot *Methodiſten*, de derde tot *Hernhutters*, de vierde tot *Kwakers*, de vijfde tot *Calviniſten* en de zesde tot ſtrenge *Lutherſchen* willen maken, en, in plaats van de eenvoudigſte waarheden des godsdienſts en eener zuivere zedekunde te prediken, de *negen-en-dertig* artikels der Engelſche kerk van buiten doen leeren. Aldus brak de ſektengeest aldaar af, hetgene een onpartijdige godsdienst der rede zou kunnen opbouwen." Ik antwoordde hem: „Alhoewel het zeer te wenſchen ware, dat er ſteeds minder ſektengeest, ſcheuringen en twisten onder de Christenen waren, zou er toch, bij de oneindige verſcheidenheid der menſchelijke gevoelens en der menſchelijke begeerten, en bij de

onmogelijkheid, om bovennatuurlijke voorſtellingen zonder beeldtenis en omkleedſel te begrijpen en mede te deelen, nimmer eene volledige *gelijkheid* van inzigten nopens den godsdienst kunnen te gemoet gezien worden; en dat alle te ijverige pogingen, om eenigheid des geloofs te bevorderen, van ouds af groot nadeel in de kerk hadden geſticht. Ongetwijfeld was de eene leerwijze meer overeenkomſtig met den geest der H. Schriftuur, met de behoefte der onbeſchaafden, en ook met de rede, dan de andere. Ondertusſchen — vervolgde ik — komen toch al die Apostelen der Heidenen niet ſlechts overeen in de aanprijzing der zuivere zedeleer des Evangelies, maar ook in de grondleer van de aanbidding van éénen God, in de opwekking tot vertrouwen op den Vader aller wezens, in het aandringen op de erkentenis van de algemeene behoefte tot verbetering, in het verwerpen van alle gedrogtelijke en onmenſchelijke middelen ter verzoening, door te wijzen op de leer, het lijden en den dood des Verloſsers der wereld, en de belofte eener zalige onſterfelijkheid voor allen, die, ſtandvastig zijnde in het goede, geſtreefd hadden naar het eeuwige leven. Het is geenszins de hoofdzaak, in welken vorm, onder welk beeld of onder welke gelijkenis zij deze waarheden mededeelden. Eene *wijsgeerige wijze van behandeling* zou echter het allermiſte voegen voor zoodanige eerſte beginners, die, even als kinderen en onmondigen, veeleer door geſchiedenis, gelijkenisſen en zinnebeelden tot hoogere en zuiverder begrippen moeten opgevoed worden. Zonder *geloof aan gezag* is er geen godsdienst voor de meerderheid der menſchen denkbaar, en zelfs de kapel van den heer WILLIAMS, hoe ſchoon zijne redevoeringen over de natuurlijke erkentenis van God ook mogen wezen, is, zoo als gij weet, reeds lang geſloten." — Hij zweeg eene poos. Toen wij afſcheid namen, zeide hij kort en vriendelijk: „ Ik zal verder over datgene nadenken, wat gij gezegd hebt."

„ Het is in vollen nadruk waar, wat WENDEBORN reeds luimig van de *Engelſche* Couranten heeft gezegd: „ Wie in *Engeland* een vreemdeling en met den aard dezer bladen onbekend is, die zou dezelve voor de grootſte weldaad houden, welke het menschdom kan ten deel vallen." Hun, die geld behoeven, worden daarin ſommen van honderd tot eenige duizend ponden, bijna om niet, aangeboden; hij, wien gezondheid ontbreekt, behoeft ſlechts uit onderſcheidene algemee-

meene geneesmiddelen een te kiezen ter zijner spoedige herstelling; wie schoonheid en eene frissche kleur tot in zijn tachtigste jaar wil behouden, dien wordt het middel daartoe voor weinige schellingen aangewezen; wie voordeelige eerposten beoogt, dien worden dezelve, onder het zegel der geheimhouding, voor eene gematigde som gewaarborgd; zelfs aanzienlijke predikantsplaatsen worden aan de meestbiedenden beloofd; de jonge gezellen en weduwenaars, die vrouwen wenschen te hebben, en de jonge dochters en weduwen, die mannen verlangen, behoeven slechts de advertentiën in de courant te lezen, dan zullen zij spoedig kunnen bekomen, hetgene zij zoeken; echtelingen, die sterke, welgeschapene zonen of dochters willen ter wereld brengen, behoeven slechts een paar voorlezingen bij doctor GRAHAM aan te hooren; voor arme verleiden, die gaarne hare schande bedekt willen houden, worden huizen geopend van goedhartige menschen, die bereid zijn, om ze te verbergen en te verzorgen, totdat zij weder op eene eerlijke wijze in de menschelijke zamenleving kunnen verschijnen; er is geen vak van onderwijs, voor hetwelk zich geene bekwame leermeesters en leermeesteressen opdoen; in één woord, er is geene behoefte denkbaar, waarvoor zich niet de een of ander bereid verklaart, om dezelve te bevredigen. — De stempels der Couranten bragten in 1817 329,104 p. st. (bij de 4 millioenen guldens) op, en van de aankondigingen werden 116,352 p. st. (1,300,000 guldens) betaald. Geen wonder, dat vaak de kleinste advertentie met verscheidene ponden aan den Courantier moet betaald worden."

Een plaatje met akademische kostumen en een vignet, de kapel van het Koningscollegie te *Cambridge* verbeeldende, gaan voorop, en een ander plaatje in het boek verbeeldt de beruchte vrouw, die den Messias zou baren, benevens de prachtige wieg, voor den verwachten toegerust.

Poëzij van H. VAN LOGHEM. *Iste Deel. Te Deventer, bij* L. A. Karsenbergh *en* J. de Lange. 1824. *In kl.* 8vo. 157 *Bl.* f 1 - 80.

Ja, Lezers! In kleiner formaat dan de mode anders is, en zonder eenig voorberigt. Doch het is nog meer door het goed gevulde der bladzijden, dat zich dit poëtisch produkt

der Deventerſche pers van de mode onderſcheidt. Men krijgt hier vele waar voor zijn geld. De maat, waarmede dezelve aan het publiek wordt toegemeten, is zoo goed en zuiver, dat zij zeer wel naast de fraaije, ja prachtige vormen, in welke onze moderne dichtbundels, althans in het begin, ter markte gebragt worden, mag plaats hebben. Wij wilden dit eens doen opmerken, ware het ten nutte der uitgevers! Zoo zeer toch als wij ook op het keurig uiterlijke roem dragen, waarmede de Nederlandſche drukpers hare vruchten aanbiedt, beklagen wij toch, dat de kostbaarheid voor velen dikwijls zoo onevenredig is aan den inhoud des boeks; houdende eene latere uitgaaf van het dure werk in een bekrompen formaat voor een onaangenaam middel tot ſchavergoeding. Eere hebben dan van ons en velen de uitgevers, welken wij hunne mildheid met een goed vertier beloond wenſchen, en dat te meer, daar het hier geleverde zoo goed, zoo voortreffelijk is.

Dit wacht men ook van den reeds genoeg bekenden Dichter; en deze nieuwe bundel, te gelijk met een anderſoortig bundeltje bij ons ontvangen, en nog maar een eerſte deel, behoeft alleen gelezen te worden, ter overtuiging, dat men zich over de vruchtbaarheid van VAN LOGHEM's dichtader dankbaar verheugen mag. Edel en zedig toch, dikwijls grootsch, maar zonder verblindenden en verbijsterenden trots, en bevallig ſchoon is de gang zijner Muze, en wijsheid, gevoel en deugd kenmerken hare zangen. Derzelver altijd zedelijke ſtrekking, meermalen echt Godsdienſtig- en Christelijk-zedelijke ſtrekking, doet ons den Dichter hoogſchatten, die, ernſtig en ijverig ſomtijds, de waarheid en den Godsdienst huldigt, en niet eenmaal zijne beſtemming vergeet tot bevordering der ware verlichting en zedelijkheid. Zulk een is VAN LOGHEM; en de Recenſent, die hem perſoonlijk niet kent, verklaart dit met te vrijmoediger lof, naar mate hij zich zijner onpartijdigheid volkomen bewust is.

Één uitvoerig dichtſtuk, beſtaande in vier zangen, en ten onderwerpe hebbende den *Voortgang van den Menſchelijken Geest*, opent dezen bundel. Kennis der geſchiedenis, wijsgeerige aanwending derzelve, bondige overtuiging, levendige voorſtelling, verhevene, vaak ſtoute vlugt der verbeelding, ſmaakvolle keuze van beelden en gelijkenisſen, juiste toepaſſing derzelven, gemakkelijke overgangen — dit alles vindt men hier bijeen. Zelfs zij, die anders deze ſoort van verzen

niet

niet gaarne lezen, moeten de gemakkelijke voordragt van zoo veel ſchoons en waars, en voor verſtand en hart beide belangrijks, gewillig prijzen, en zich behagelijk en nuttig onderhouden gevoelen door dit Leerdicht. Het is vooral in dit, dat 's mans ijver voor verlichting en Christendom allerwegen doorſtraalt, bijzonder in den derden en vierden zang. De ſtaaf des bijgeloofs, die voor het menſchelijk gezag in den Godsdienst knielt, vooral de blindgeloovigen aan hetgeen Papa van *Rome* leert, zullen zich hier wel ergeren; maar waarheid is toch waarheid, en in onze dagen geeft het pas, haar zoo te laten hooren, terwijl de proſelytenmakerij zoo ſterk in de weer is, kan het niet meer om de ketters te vernielen, dan toch om zielen te winnen voor de zoogenoemde Moederkerk, die het dan toch waarlijk ook erg genoeg krijgt, bij zóó vele vereenigde pogingen tot verſpreiding van het licht. Of evenwel VAN LOGHEM's ijver niet in één opzigt te verre gaat, namelijk daarin, dat zijn dichtſtuk eene overladenheid en onevenredigheid ontvangen hebbe, (welke laatſte wij ook omtrent andere zaken hebben opgemerkt) — dit is iets, dat wij niet betwijfelen mogen, en aan hemzelven, beſcheiden, ter toetſing geven.

Hier en daar vonden wij, misſchien dewijl de zaakrijkheid en ingedrongenheid van des Dichters idéën derzelver uitdrukking in gebonden ſtijl moeijelijk maakte, duisterheid. Wij vatten niet regt, b. v., wat (bl. 29) beteekent: „ *bij fellen zonnegloed, hem de arbeid onverdraaglijk.*" En, ſchoon het aan ons en anderen, wien wij die gansche bladzijde, ter aanprijzing van dit dichtwerk, voorlazen, haperen kan, het ſpeet ons, omdat alles, wat tusſchen: „ *maar 't Christendom, ontaard in ijdle praalvertooning*," en: „ *de magt der Kerke klom, zij ſchoot haar takken uit: maar welk een Christendom!*" te lezen ſtaat, ons zoo uitnemend beviel, „ *Van af der vaadren eeuw*" (bl. 23) zagen wij liefst zoo: *Van hunner vaadren eeuw.* De conſtructie maakte ons meermalen de lezing moeijelijk, en den zin zwaar om te verſtaan. Dit is het voorname, dat we op dit treffelijk dichtſtuk hebben aan te merken.

Behalve dit Leerdicht vindt men hier nog drie eenigzins kleinere dichtſtukjes, van welke wij niet één gelezen hebben, dan met buitengewoon genoegen, en meer dan één aanſtonds herlazen.

Het eerſte van dezelven bezingt *de Grootheid van den Zalig-*

Egmater. Dat onvergetelijke en — getuige ROUSSEAU — onvergelijkelijke: „*Vader! vergeef het hun!*" ſprak Hij echter niet uit, toen zich zijn oog ſloot, en Hij met den dood worſtelde (bl. 65), maar toen men Hem vasthechtte aan den kruispaal. Naast dit voegt zeer ſchoon het tweede, dat de *Deugd* aanprijst. De reine van harte, de kuiſche vriend des echtgenoots en huiſselijken geluks zal den raad, aan den jongeling en het meisje gegeven, in de lieve ſtukjes: *de keuze eener Huisvrouw*, en: *het Jawoord*, gaarne ter kennisſe brengen, waar het behoort, en zegenen dankbaar den man, wiens hart zoo juist de waarde van *vrouwelijke Liefde* (bl. 70) te ſchatten, zoo gevoelig voor *de Huwelijksliefde* (het laatſte ſtukje) het heerlijk klaverblad, man, vrouw en kroost, de prijzen weet, den afkeer van alle onreine drift zoo krachtig in ons opwekt in *het Kind der Ontucht*, dat hij ons (bl. 106—111) doet beſchreijen, als hij den ſmaak voor het *Levensgenot* (bl. 125) ons aan zijne *Tafel* (de titel van het ſtukje bl. 136) verhoogt. Die het zoo goed aan tafel heeft, diens *Slaapkamer* (zie bl. 148) is, natuurlijk, ook in de beste orde. Er hebbe *de Vrouw*, die VAN LOGHEM's loſſprak (bl. 121) waardig is, welke genoeg zijne bevoegdheid bewijst, om *het vermogen van den waren Dichter* te bezingen (bl. 76—84), en *aan de Verbeelding* (bl. 103—105) eene zoo belangrijke houding geeft, en van wiens *Vernuft* de zang, die het verheft, geſtaafd wordt door het liedje, dat denzelven opvolgt, onder den titel: *het Vangen* De echte Nederlander, die de taal zijns harten hoort, wanneer VAN LOGHEM zijn: *Doe wèl en zie niet om!* (bl. 91—94) hooren laat, zingt zeker zijn loflied op *Willem den Eerſten, Prins van Oranje*, mede. Het ſpreekt van zelve, dat deze Dichter de lieve Natuur tot vriendin heeft. Aan haar, die hem zoo menig bevallig tooneel ſchiep, dat zijne zangen verſiert, hem zoo gemakkelijk zijne tafereelen deed ſchilderen, is ook opzettelijk een en andere zang gewijd. *Wij zinken, diep geroerd*, met hem, *in ſtille aanbidding neder, bij het ontdekken eener nog onbekende Ster* (bl. 123, 124); weemoedig klaagt ons hart, als hij ons de treurige *Mei* 1821 herinnert; maar geeſtelijk worden wij verkwikt en getroost, en zegen Gods daalt in de ziel ook des moedeloozen lijders, als wij zoo ſpreken, als deze Dichter *bij den aanvang der Leute* (bl. 84—94) zich uitdrukt. Ja, VAN LOGHEM weet waren troost mede te deelen. Zijn *Lief en Leed* (zoo is het ſtukje,

bl.

bl. 112—114, geteld) kennende, gevoelt men van liefde en vriendschap al de waarde, en juicht mede: *'t leed wordt in het stof begraven; 't lief verwacht ons bij den Heer.* Toen wij dit stukje gelezen hadden, was ons 's mans aandoenlijke *Herinnering aan onze dierbare Afgestorvenen* (bl. 115—120) regt welkom, en wij brengen hem voor dezelve den dank van ons geheele hart.

Zoo hebben wij alles, wat in dezen bundel te vinden is, aangewezen, behalve het voorlaatste stukje: *De Jagt*, uit hetwelk wij, niet omdat er niet nog al beteren zijn, maar alleen omdat wij het nog niet noemden, eenige regels overschrijven willen, waarvan wij ons telkens ter naauwernood konden terughouden. Het bewijze tevens, dat VAN LOGHEM's Muze goed weet te vervrolijken.

De man, die schaars de zon zag klimmen,
Dien zelden 't morgenvuur beschheen,
Is, eer zij oprijst uit de kimmen,
Reeds vóór den dagraad, op de been.
De drift doet catarrhale pijnen,
De roos, den hoest, de jicht verdwijnen;
Hij denkt niet meer aan 't podagra:
't Is of patrijzen, snippen, hazen
Weer leven in zijne aadren blazen,
Schoon hij op stok of krukken ga.

Zoo gaat het, tot de zonnestralen
Verdwijnen in het pekelnat:
Het springen, 't kruipen, 't ommedwalen,
Dit alles maakt hem moede en mat.
Nu weet hij, kon hij 't wild niet raken,
De leêge tasch toch vol te maken,
En spilt een' drieling voor zijne eer;
Keert, met den zwaren last beladen,
En snorkende op zijn heidendaden,
In zegepraal en hinkend weer.

Maar men leze, vooral leze ieder *Nimrods*-zoon, het geheele stukje!

Op de taal en spelling heeft de Recensent weinig aan te merken gevonden. *Herinnering aan* wil en kan ons niet behagen, hoe het gezag der mode dit schijne te wettigen. Her-

inneren is te binnen brengen. Ik herinner mij dus mijne afgestorvenen; dat is, *aan* mij. Hier en daar treffen wij aan: *hen*, in den vierden naamval, voor in den derden, *hun*. *Haar zelv'*, bl. 147, moet *zich zelv'* zijn. Onaangenaam hebben wij, meer dan eens, *haar* als een slotwoord aangetroffen, vooral bl. 71:

En, is eens uw middag daar,
O, Dan laat de wreede roover
U de tijd geen bloemen over,
En nog schaars een spoor van haar.

Men zoude hier waarlijk aan haar van het lijchaam beginnen te denken. Ook is hier de constructie vrij hinderlijk voor de lezing, en dat speet ons meermalen, bij voorbeeld bl. 86: *En dit niet voor ons het sterven van die bloemen*, enz. Zeer ligt ware dit, vooral hier, te verhelpen geweest.

Wij willen niet vitten, aan het *ubi plura nitent etc.* gedachtig, maar met deze geringe aanmerkingen den Dichter en onze lezers bewijzen, dat onze lofspraak over dit werk in geenen deele iets van onze partijdigheid ontleende, en alzoo aan onze aanprijzing de hoogste waarde geven. Wij zijn verzekerd, dat de lezers van dezen bundel den edelen Dichter zullen danken, die hen en het publiek zoo zeer verpligt heeft, en wenschen den waardigen man de beste zelfvoldoening toe, in de ervaring, dat hij aan veler hart dat aangenaam en heilrijk genot met deze Poëzij geschonken heeft, hetwelk de steller van dit verslag erkentelijk betuigt gesmaakt te hebben bij de lezing en voorlezing van dezelve.

Proeve van Liederen, door H. VAN LOGHEM. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1824. *In* 12*mo.* 53 *Bl. f* : - 25.

Hoe werkzaam is de begaafde man, van wien te gelijk met het eerste deel zijner *Poëzij* dit boekje werd ontvangen, die het publiek met meer dan één dichtbundel verpligtte, en, gelijk meermalen, nog onlangs ons *Mengelwerk* vergenoegde door de altijd smakelijke vruchten van zijnen geest! Heil zij den braven, die zijne gezindheden en pogingen zoo toewijdt aan het heil des volks, tot welks beschaving vooral ook de Dichter geroepen en bevoegd is! Of evenwel de achtingwaardige man zijn doel zal bereiken, en zijne *Liede-*

ren,

ren, hier aangekondigd, de onzedelijke en laffe ſtraatdeunen verdringen kunnen, ... wij wenſchen het; zij verdienen het; God geve het! maar, helaas! wij denken aan de voortreffelijke *Volksliedjes*, door onze, nooit genoeg geprezene, Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, hoezeer dan ook meermalen, uitgegeven, en — met droefheid wordt het geſchreven — wij twijfelen, wij wanhopen. Intusſchen, gij hebt het goede gewild, waarde Volksvriend! en mist uw pogen het gewenschte gevolg, gemakkelijk kunt gij u getroosten. Met welke ſoort hebt gij dit lot dan niet gemeen? Niet alles gaat echter verloren: wonderboomen en paddeſtoelen vergaan zoo ſchielijk, als zij zich opſlaan; maar — het Koningrijk der Hemelen is gelijk het kleinſte der zaden, dat opwast, zonder dat men zeggen kan, hoe. Allen, die dit woord van den Eenigen, wiens gansche aardſche geſchiedenis begrepen is in dit verhaal: „*Hij ging het land door, goeddoende aan allen*," verſtaan, willen wij opgewekt hebben, om, door de verſpreiding van dit kleine boekje, deszelfs waarde te beproeven, en, in plaats van aanmerkingen te maken, kondigen wij alleen den inhoud aan. Het bevat negentien aardige, dikwijls geestige en naïve ſtukjes, onder de volgende welaangebragte opſchriften: *De Granenpikker. Het Sparen. Arbeidzaamheid. De Snapſters. Oud mal gaat boven al. De Moeder. Arme Annette. Het Bedelen. Wakkere Griet. Het Nufje. Deventerſche Koek. Slordigheid. Twaalf Ambachten dertien ongelukken. De Kermisvreugd. De Koepokken. De Vrolijkheid. Het Speelkind. De wensch om* (naar) *een hoogeren ſtand. Aan Pieter, die eene Vrouw zoekt.*

Men koope, leze, en geve!

Hulde aan de Nagedachtenis van Mr. RHIJNVIS FEITH, *enz. Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuiſen. 1824. *In gr.* 8*vo.* *VI en* 52 *Bl. f* 1.-:

„FEITH is dood!" Hoe veel beteekende dat! Elke omſchrijving was te flaauw en te mat, die men aan zijnen naam leenen wilde. „FEITH zal leven, van geſlachte tot geſlachte!" Oogenblikkelijk paarde zich deze vertroosting aan het ſmartgevoel, en hulde aan den grooten Man wachtte de Nederlander, de Vriend der Wetenſchappen, de Christen. Dat *Zwolle*, zijne geboorteplaats, eene Gedenkzuil hem zoude op-

oprigten, verwonderde niemand. Wie zoude den trots dier Stad, wie de jaloerschheid op haar voorregt kunnen misbillijken? Dat die Gedenkzuil nog niet staat, möge zij kunnen verontschuldigen, door haar beroep op hare maatregelen; maar dat de schielijke aankondiging van SURINGAR, van de beantwoording aan welke men zoo veel verwacht, en die het *Zwolsche* Departement van NIEUWENHUIZEN's stichting heeft doen afzien van deszelfs aangekondigd besluit tot eene gelijke onderneming, niet belet heeft, dat een LOOTS, NIJHOFF en anderen hunne openlijke vereering van den dierbaren nagedachtenis mededeelden, verblijdt ons, en evenzeer, dat daardoor deze *Hulde* niet is achtergebleven. Wij hebben dezelve te danken aan de Heeren OOSTKAMP, BOURDEAU en WISPELWEIJ.

Van den laatsten hebben wij eene *Uitboezeming, over het verlies van Nederlands geliefden Dichter*, en een Gedicht *aan Boschwijk*. Van den eersten, genoeg bekend door zijne algemeene nuttigheid, in proza, *Gedachten bij den dood van Mr.* RHIJNVIS FEITH, en van den anderen een Dichtstuk, getiteld: *Voorgevoel, ter gelegenheid van het afsterven van den Dichter Mr.* R. FEITH.

Vindt menigeen den titel van het laatstgemelde stuk vreemd, gelijk het Recensent vond, dat vreemde wekke zijne nieuwsgierigheid op, en zijne verwondering zal in welbehagen veranderen. Het versiert het sieraad, dat hier pronkt, en het zoude wel jammer wezen, dat deze ons onbekende Dichter verborgen ware gebleven, wiens zang zoo hooge vlugt neemt, zonder te verbijsteren, het gevoelig hart verrukkende, ja bij elk het belangstellend gevoel opwekkende. „ Behield mijne zangster," dus eindigt hij;

Behield zij slechts een handvol koren,
Haar oogst ging niet geheel verloren,
Dien *gij* gezaaid hebt, edle FEITH!

Vrijmoedig op zijne onpartijdigheid, getuigt de steller van dit verslag, dat het *handvol* dezes Dichters, zelfs voor den niet armen, eene rijke nalezing overlaat; en, is dat het zaadsel van FEITH, hoe wordt dan die *Mentor* genoeg betreurd, door de dankbaarheid voor hetgeen hij was en deed?

De *Uitboezeming* des Heeren WISPELWEIJ draagt den juisten naam; zij stort het gevoel der smarte, des eerbieds

en

en der dankbaarheid in de harten der lezers over; en, bruist de ſtroom der aandoeningen, hier uitgegoten, nier zoo hoog en ſtout, als die des *Voorgevoels*, verheffing zal niemand aan dit Dichtſtuk (dat tusſchen de *Gedachten* van OOSTKAMP en het Vers van BOURDEAU ſtaat) ontzeggen, die, onder anderen, het beeld van den eik, beiden Dichteren geliefd, en op het Titelvignet mede te regt uitkomende, gadeſlaat. Het derde Dichtſtuk, ook van WISPELWEIJ, is aan *Boschwijk* gewijd, en niet minder treffend. Hoort eens!

o *Boschwijk!* Doodſche ſtilte en duister
Omhult uw korts nog blijden grond.
Helaas! verzwolgen is de luister,
Die 't oog hier toelachte in het rond.
Neen, 'k mag op u mijn blik niet vesten!
Hij, die u roem en waarde gaf,
Zonk in den ſchoot van 't koele graf;
'k Mis FEITH — wat vreugd zou hier mij resten?
'k Mis FEITH — hoe groot is mijn gemis!
Zijn levenslicht heeft uitgeſchenen;
Heel 't vaderland blijft met mij weenen,
En rouwt, dat FEITH ontſlapen is.

Ja, in de zangen der beide Vrienden van den Onvergetelijken is de invloed van zijnen geest onmiskenbaar; zij ſtrekken zijner nagedachtenisſe tot ware eer, zoo wel om het kunſtſchoon, dat zij ons aanbieden, als om de edele gevoelens, die hier zoo welluidend zich openbaren, en voor welke beiden hunne harten zich aan FEITH verpligt belijden, die, wenſchen en hopen wij, den *Ijſel*, geheel het Vaderland tot roem, herleven moge in hen. Wij zeggen hun dank voor hunne zangen.

Wij lezen niet gaarne, wat men wel eens *poëtiſch-proza* plagt te noemen; doch — zoo vonden wij ook het ſtukje van OOSTKAMP niet, dat dit bundeltje opent, en onze achting voor dien waardigen man werd dankbaarheid aan FEITH, zijnen Vriend, aan God, voor zoo veie bekwaamheden, als, openlijk aan Zijne eer gewijd, ten nutte aangewend worden in deze, zoo bezwaarde, Eeuw. In deftigen ſtijl uit hij zijne *Gedachten*, zonder zich ſlaafs te binden aan de orde der ſchikking of der evenredigheid, hetgeen in een ſtukje van deze ſoort en beknoptheid zoo weinig kwalijk te nemen is, als het anders zeker berisping zoude verdienen. Als Mensch, of Menſchenvriend, Christen, Echtgenoot en Vader, Burger, Wijsgeer, en Dichter, ontvangt FEITH de verdiende hulde. Met aandoening lazen wij: „ Veel, ja oneindig veel, zoude nog hier, zonder vleitaal, „ tot uwen lof kunnen gezegd worden; maar ook veel is „ hier, dat niet eerder in het openbaar vermeld mag worden, „ dan wanneer de dag der openbaarmaking van al het verborgene goede zal zijn aangelicht, en gij lof zult hebben „ bij God."

Dat

Dat wij, bij herhaling, lazen: „ wij vertegenwoordigen ons *uwer*," voor: „ *u aan ons*," begrijpen wij niet. Ongaarne zouden wij het nagevolgd zien, dat onze Heiland „ onze *Goël* en *Bruidegom*" genoemd wordt. Wat behoeft dat *Hebreeuwsch* er tusschen, en de andere uitdrukking is, voor het minst, voor velen ongeschikt. FEICHTE, bl. 18, zal wel eene drukfeil zijn voor FICHTE. De aanhef van het Voorberigt: „ Indien ondankbaarheid eene deugd, en „ erkentelijkheid eene ondeugd zij, dan — maken wij ons aan „ misdaad schuldig," beviel ons, om het gedrogtelijke der onderstelling, niet. De uitvoering is beter dan de correctie, welke niet overal naauwkeurig is; wij vonden *toelachte* (voor *hte*), *uw* voor *u*.

Een goede opgang van dit boekje bewijze aan dit drietal Vrienden des grooten Mans hunner medeburgeren welgevallen aan de hem toekomende hulde!

Gezigten in Oost-Indië, naar de Natuur geteekend, door Q. M. R. VERHUELL, *Kapitein-Luitenant ter Zee; aan H. M. de Koningin der Nederlanden opgedragen. Iste Aflevering. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1824. *In folio. Bij Inteekening f* 2-50.

Indien vaderlandsche belangstelling, vreemdheid der voorwerpen, bevallige voorstelling, fraaije teekening, keurige bewerking aanbevelen, dan is zonder twijfel de vermelding, dat alle deze eigenschappen het onderhavig prentwerk kenmerken, voldoende ter ondersteuning der geopende inteekening. En, daar aan kunstwerken in ons letterwerk geene breede aankondiging kan te beurt vallen, worde het, tot dat oogmerk, voldoende geacht, te zeggen: dat de verzameling van schilderachtige Gezigten in *Indië* door den Kapitein-Luitenant ter Zee, den Heer VERHUELL, tijdens deszelfs verblijf aldaar van 1816 tot 1819, naar de natuur geschetst is; — dat de tegenwoordige proefaflevering, in teekenachtigen steenplaatdruk, vier stuks bevat; als 1°. op *Banda*, voorstellende het fort *Belgica* en het eiland *Banda Neira*; 2°. op *Celebes*, de stad *Vlaardingen* en *Macassar*; 3°. op *Java*, de rivier *Solo*; en 4°. weder op *Celebes*, de rivier *Goah*, bij *Macassar*; — dat elk derzelven verzeld gaat van eene (wat al te beknopte) verklaring, in onze en in de *Fransche* tale; — dat dezelve van een' netten geplaatdrukten omslag enz. is voorzien; — en eindelijk, dat met 12, ten hoogste 15 dusdanige afleveringen, elke van 4 platen en ten prijze van *f* 2-50, om de twee maanden uit te geven, het werk compleet zal zijn. — De Heeren ARBON en KRAP mogen al den bijval oogsten van deze onderneming, dien dezelve zoo volkomen verdient, en deze aankondiging daartoe het hare bijdragen!

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Leerredenen, door I. J. DERMOUT, *Hofprediker van Z. M. den Koning der Nederlanden en Predikant te 's Gravenhage. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In gr.* 8*vo.* 295 *Bl. f* 3-:

Zoo het *vox viva præstat* (hooren gaat voor lezen) ooit grond heeft, het is, dunkt ons, bij leerredenen. Het oogmerk van den kerkgang, de voorbereiding van gezang en gebed, de kinderlijke ſtemming van het gemoed, dat niet dan troost of ſtichting zoekt, de mededeeling van aandacht en gevoel onder eene opgewekte ſchare, zetten aan de voordragt, van eenen beminden en welſprekenden leeraar vooral, eene zalving bij, en doen hem eenen gereeden ingang vinden, waarop de uitgever van leerredenen bezwaarlijk kan hopen. Wanneer ons, in het bijzonder, deze uitgegevene ſtukken ter recenſie worden in handen geſteld, om het publiek, ten aanzien van den inhoud, de ſtrekking en meerdere of mindere waarde derzelven, eenigzins voor te lichten, dan is het bezwaarlijk, die gunſtige ſtemming (voor het werk des predikers) te behouden, welke ons alles bijna met gelijk genoegen, en dikwijls met zekere geestdrift, doet ontvangen. Deze waarheid, bij ons althans op ondervinding gegrond, moge als eene verſchooning bij den welſprekenden en door ons zeer hoog geachten DERMOUT verſtrekken, zoo wij ergens mogten ſchijnen met zekere koelheid, zoo niet vitlust, ſtil te ſtaan, waar ligt een verrukt *auditorium* zijne hooge goedkeuring naauwelijks kon inhouden. Wij zeggen dit vooral van de eerſte leerredenen in dezen bundel, die, de meest algemeene en grootſche onderwerpen, in eenen daaraan geëvenredigden ſtijl, behandelende, ons echter doorgaans niet zóó veel genoegen aangebragt, en over het geheel niet zóó voldaan hebben,

als ſommige der later geplaatſte, meer bijzondere en eenvoudige, hetzij bijbeloefeningen, hetzij verhandeling van hiſtoriſche tekſten.

Bovenaan ſtaat die, getiteld: GODS WIJSHEID IN DE STICHTING VAN HET CHRISTENDOM, EEN VOORWERP VAN DE EERBIEDIGE BESCHOUWING DER ENGELEN; volgens *Eſezen* III: 10. *Opdat nu door de Gemeente bekend gemaakt worde, aan de Overheden en de Magten in den Hemel, de veelvuldige wijsheid Gods.* De redenaar brengt dit *nu*, volgens den tekst, inzonderheid te huis op de uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen, als beſtemd zijnde voor de geheele wereld; en dit, voorzeker, geeft het ſtandpunt aan de hand, vanwaar de gegrondheid van het Apoſtoliſche gezegde zich best laat begrijpen en waarderen. Ook zegt de redenaar te dezer zake niet weinig ſchoons en behartigenswaardigs, vooral in het tweede en allermeest in het derde gedeelte; b. v. „ Laat het „ waar zijn, dat, wanneer ons oog door de ruimte der „ hemelen omdoolt, en wij..... tachtig millioenen we„ relden ontdekken, terwijl nog millioenen ons oog ont„ vlugten,.... deze aardbol dan als eene naauwelijks „ noemenswaardige ſtip in het heelal moet genoemd worden. „ Laat het ongeloofelijk ſchijnen, dat de oneindige Schep„ per, ten behoeve van dit onaanzienlijk gedeelte van „ zijn onmetelijk rijk, een wonder zou hebben verrigt, „ in niets minder beſtaande, dan in de zending van zij„ nen grooten Zoon; laat het middel eener zoo grootſche „ tusſchenkomst tot ons behoud ons onevenredig toe„ ſchijnen met onze wezenlijke nietigheid..... hoe! „ zouden wij het wagen, om onze berekening van klein „ en groot te maken tot eene ſchaal, waarnaar wij de „ daden des Eeuwigen meten? Het Evangelie verhoedt" (en wraakt) „ eene nederigheid, die in hoogmoed en „ waanwijsheid ontaardt....." Doch, onze verregaande onkunde van de Geestenwereld laat altijd eene zekere donkerheid over dusdanige tekſten verſpreid, die dezelve bijna meer voor eene dichterlijke uitbreiding, dan wel voor eene uitlegkundige en leerſtellige behandeling, vatbaar maakt.

DE

DE INVOERING VAN HET CHRISTENDOM IN EUROPA, BESCHOUWD ALS EEN GODDELIJK WERK; *Hand.* XVI: 9, 10. *En van Paulus werd, in den nacht, een gezigte gezien. Daar was een Macedonisch man, ſtaande, die hem bad: Kom over in Macedonië, en help ons!* enz. In de verklaring van dezen tekst is misſchien te weinig acht gegeven op de onkunde der toehoorderen, die wel niet allen zullen geweten hebben, waar Macedonië lag, en dat het juist de eerſte plaats in ons werelddeel was, die door de Apostelen werd bezocht. Doch dit is van minder belang. Eene andere vraag is het, of in den loop dezer leerrede niet *al te veel* aan het Christendom wordt toegekend, met betrekking tot den toeſtand van het maatſchappelijk leven; wanneer zij, b. v., de gematigde en gemengde regeringen, de oorſpronkelijke gelijkheid van regten, inzonderheid met betrekking tot het vrouwelijk geſlacht, de algemeene veiligheid en dergelijke, geheel of ten deele, uit deze bron afleidt. De voortgaande beſchaving toch, het karakter of gebruik der Germaanſche volken, de nadere verbindtenis veler natiën door handel en zeevaart mogen geacht worden hiertoe het hare te hebben gedaan; en had ook niet de ſtaatkunde der Ouden, met betrekking, bij voorbeeld, tot de openbare zedekunde, hare wezenlijke voorregten? In eene bloot mondelijke voordragt moge men dit al eens zoo naauw niet nemen; wat aan het algemeene, wikkende oordeel van vriend en vijand onderworpen wordt, dient volkomen ſteek te houden. Wij zouden op ſommige gedeelten dezer leerrede nog meer aanmerkingen kunnen maken; maar de beperkte ruimte, en de vrees, dat wij, waar inderdaad zoo veel te prijzen valt, zouden mogen geacht worden ſlechts bij datgene ſtil te ſtaan, wat eenige berisping ſchijnt te verdienen, houdt ons hiervan terug,

DE KRACHTIGE VERTROOSTING, WELKE DE LEER DES EVANGELIES, AANGAANDE JEZUS CHRISTUS, AAN HET ONTRUST GEWETEN AANBIEDT; I *Joh.* II: 1b., 2. *Indien iemand gezondigd heeft, wij hebben een' voorſpraak bij den Vader*, enz. In deze leerrede hebben ons twee

zaken uitnemend behaagd; voorcerst de verklaring van dit woord *voorſpraak*, als een beeld, uitdrukkende alwat Christus voor ons gedaan heeft ter verlosſing van ſchuld en ſtraffe; en daarna het vasthouden aan het geloof in deze verlosſing, zonder omtrent de wijze en het verband met de middelen — Jezus' lijden en dood — iets ſtelligs te bepalen: want, zoo zeker als de Bijbel het eene leert, zoo moeijelijk, indien niet onmogelijk, is het, het andere uit rede of ſchrift voldoend op te maken. Schoon is het, intusſchen, wat de redenaar van onze behoefte aan meer dan woorden, als ook van het treffende en doelmatige, in het gekozen middel doorſtralende, enz. enz. op bl. 90 en verv. zegt. Misſchien had het ſlot nadrukkelijker kunnen zijn ter bekeering.

DE VEREENIGING VAN VOORZIGTIGHEID EN OPREGTHEID; *Matth.* X: 16b. *Zijt dan voorzigtig gelijk de ſlangen, en opregt gelijk de duiven.* Wederom eene geheel andere ſoort. Zoo wisſelt de oordeelkundige uitgever zijne ſtukken, als een ſmaakvol gastheer zijne geregten, af; en het is, of hij al nader en nader in het leven en bedrijf der menſchen wenscht in te dringen, wanneer wij van hier op het vervolg acht geven. Deze leerrede is meest geheel toepaſſing, en bevat gewis een' ſchat van menschkundige leſſen, die den jongeling en man, ja ook het meisje en de vrouw, vooral bij de hoogere ſtanden des levens, overvloedig te pas komen. Trouwens, DERMOUT ſchikt zich verſtandig naar de behoeften zijner toehoorderen; eene enkele maal ſchenen er ons zelfs wel wat rijkelijk paleizen in zijne rede voor te komen. Voor het overige behagen ons altijd zulke leerredenen het best, in welke de tekst het ganſche onderwijs meest vergezelt, afwisſelt en ondersteunt.

GODS BESTUUR, TER VOORBEREIDING VAN EEN GELUKKIG HUWELIJK; *Gen.* XXIV: 1—33; *Bijbeloefening.* In deze regt vruchtbare behandeling van het ſchoone verhaal, door den geleerden ſpreker volkomen in het licht geſteld, vonden wij nog eene aanmerking te maken; deze namelijk, dat de, anders zeer gepaste, uitweiding

en

en toespraak aan dienstbaren en meesters de eenheid min of meer breekt; maar het vervolg,

OVER HET WELGESLOTEN HUWELIJK; vs. 34—67; *Bijbeloefening;* liet ons waarlijk niets te wenschen over. Dit is, naar ons gevoel, — dat echter individueel en van omstandigheden, ja vaak van het oogenblik afhankelijk is, — het puikgesteente uit de ganssche kroon. Deels geheel natuurlijk, altijd ongezocht genoeg, vloeijen de lessen en voorbeelden uit de houding en het gedrag van Rebekka, als maagd en bruid of aangezochte ten huwelijk, voort; en van harte stemmen wij met den prediker in, omtrent alles, wat hij in den echt meest verlangt of diepst beklaagt. Schoon anders geene vrienden van versjes midden in eene prozaïsche voordragt, maken wij ook daaromtrent gaarne eene uitzondering voor VONDEL's heerlijk liefdelied, en hooren met vreugde zijnen lof op den kansel der Hervormden weêrgalmen. Het goede te verheffen, waar het ook schuile, of vanwaar het komo, is toch wijs en edel.

HET EVENWIGT VAN GOED EN KWAAD IN HET HUISELIJK LOT DER MENSCHEN; 1 *Sam.* I: 1—8. *Daar was een man van Ramathaim Zofim*, enz. Wie kent de geschiedenis van Elkana, benevens Hanna en Peninna, niet? Wij zullen op deze leerrede maar alleen aanmerken, dat de laatste ons toeschijnt hier wat heel zwart gekleurd te zijn. Niet dat zij, uit hoofde van haars mans handelwijze, eenigen grond had, om jaloersch en ontevreden te zijn. Maar waarschijnlijk bestond hare terging, juist op den feestgang, wanneer men voor genotene weldaden dankte, vooral daarin, dat zij met haren eigen' kinderzegen praalde, en met een schimpend lachje of spottend woord op hare, voor het overige meer geschatte, lotgenoote nederzag, schoon dit die gevoelige en reeds zoo treurig gestemde vrouw ten diepste krenkte. Mij dunkt, Elkana behoorde zich anders bij blooten troost der verongelijkte niet bepaald te hebben. — Maar wij hebben nog van geene leerrede eene schets gegeven; deze diene ons dan hiertoe, ten einde DERMOUT's wijze van behan-

delen wat nader te leeren kennen. Na eene gepaste inleiding, over de groote en veelvuldige leering in den Bijbel, en eene zeer voldoende verklaring en uitbreiding, tot het tweede deel genaderd, doet hij *vooreerst* zien, dat er doorgaans in onze gezellige verbindtenisſen, bepaaldelijk in die van het huisſelijk leven, eene mengeling van vreugde en verdriet plaats heeft; *ten tweede*, dat door deze verdeeling wijze en onberispelijke oogmerken der Voorzienigheid bereikt worden; en *ten derde*, dat, desniettegenſtaande, de ſom van het goede die van het kwade verre overtreft. En nu aan III, of de toepaſſing, komende, leert hij *vooreerst:* het voegt ons, met (en bij) de mate van onze vreugde en ſmarte tevreden te zijn; in de *tweede* plaats: het genot des levens beſtaat in de dankbare waardering der voorregten, die ons geſchonken of overgebleven zijn; het *derde* prijst ons de bewaring aan van den huisſelijken vrede; *eindelijk:* dat er geen beter tegenwigt is tegen de bezwaren en beproevingen van het dagelijksch leven, dan de vereenigde vroomheid der huisgenooten.

DE GODSDIENST, ALS DE BESTE TOEVLUGT ONDER HUISSELIJK LIJDEN.; VS. 9—19[a]. Deze tekst was ons te belangrijker, daar wij zelve dien eenmaal behandelden en ten naastenbij hetzelfde onderwerp er uit afleidden; plaats voor *huisſelijk lijden* ſlechts *iedere omſtandigheid.* Dezelve ſluit den ſchoonen bundel op eene waardige wijze. De godsvrucht zoo naauw op het leven, deszelfs geluk, en veiligheid voor het kwade, toegepast, is trouwens een gunſtig onderwerp, dat een man van DERMOUT's helderen, praktiſchen geest niet anders dan vruchtbaar kan behandelen. Eene litterale reflectie kwam ons in het ſtuk voor, omtrent *kwalen*, in den Hoogduitſchen zin van kwellingen of verdrietelijkheden; gelijk, in een vroeger, omtrent de vreemde uitdrukking: *naar gelang de zielen gezoogd zijn*, en nog eenige mindere kleinigheden.

Wij eindigen, met deze predikatiën, die wel door geen maandwerk voorbijgezien zullen worden, als behoorende tot de beste ſoort, elk aan te prijzen. Anderen mogen

gen derzelver veelvuldige ſchoonheden ruimer in het licht ſtellen, of ze ook in bijzonderheden naauwer ziften; wij verheugen ons, dezelve ten minſte eenigzins te hebben doen kennen, door een verſlag van den inhoud zoo wel, als de wijze van behandelen.

Zestal Leerredenen bij bijzondere gelegenheden. Door H. T. ROSKES, *Predikant, eerst te Nieuwkoop, thans te Thamen aan den Amſtel. Te Leyden, bij* A. van Benten. 1824. *In gr.* 8vo. 251 *Bl. f* 2-20.

Behalve eene leerrede na 's mans herſtel uit eene zware krankte; en eene, reeds vroeger, zonder den naam des ſchrijvers, gedrukt, onder den titel van: *Uitboezeming bij het derde Eeuwfeest der Hervorming, naar aanleiding van Rom. XIII:* 12, (waarvan ook onze *Letteroefeningen* op zijn' tijd verſlag gaven) hebben alle deze ſtukken tot de gemeente te Nieuwkoop bijzondere betrekking. Wij hebben hier 's mans *intrede* aldaar, — eene *opwekking tot milde bijdragen voor een nieuw kerkgebouw*, — zijne *laatſte* leerrede in het *oude* — en zijne *eerſte* in het *nieuwe*. Alle deze predikatiën zijn doelmatig, en ſtrekken den nog jeugdigen leeraar tot eer. Strengen toets noch aanmerkingen veroorloven wij ons daarom; wij hebben ook geene wezenlijke. Voor de gemeente van Nieuwkoop verſtrekt deze bundel tot eene aangename herinnering; en moge dezelve daar, en waar hij verder gelezen wordt, het goede bewaren en veel nuts ſtichten, wij zullen ons daarover verblijden; gaarne erkennende, dat wij op de vervulling van dezen wensch hoop mogen voeden, en geenszins twijfelende, of de Eerw. ROSKES zal ook in zijne nieuwe gemeente met ijver en tot zegen werkzaam zijn.

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *XIIIde Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon, 1823. *In kl.* 8vo. 246 *Bl. f* 1-20.

Het verwondert ons geenszins, dat de Heer VAN DER PALM, in het onderhavige ſtuk, de geheele geſchiedenis van het Rijk der tien Stammen niet afgehandeld heeft. Over deze geſchiedenis is, vooral met opzigt tot de Profeten, die daarin eene zeer voorname rol ſpelen, te veel te zeggen, dan dat men niet dan ongaarne dezelve al te kort door den helderdenkenden VAN DER PALM behandeld zou zien. Of, echter, op ſoortgelijken voet, de ganſche geſchiedenis des O. V. in 15 of 16 ſtukken met genoegzame volledigheid zal kunnen afgewerkt worden, zoo als de Schrijver in de voorrede van het vorige ſtuk belooft, zal de tijd leeren. Wij twijfelen er eenigzins aan, wanneer wij bedenken, *en* wat er nog van de beide Rijken overblijft te behandelen, *en* hoe veel er noodig zal zijn voor de geſchiedenis der Israëlieten, en vooral van de Joden in de ballingſchap, (waarin, voorzeker, de gebeurtenisſen, in het boek van Daniël vervat, niet vlugtig behandeld kunnen worden) *en*, eindelijk, van welk eenen grooten omvang de geſchiedenis der Joodſche natie is, na de wederkeering uit Babel, althans indien de behandeling zich niet enkel bepale tot de geſchiedenisſen, in de boeken des O. V. opgeteekend, maar ook, zoo als te wenſchen is, zich verder uitſtrekke. Offchoon, immers, de Joodſche geſchiedenis, voor een aanmerkelijk gedeelte, niet te vinden is in den Bijbel zelven, en dus van dezelve, in latere dagen, geene *bijbelſche* tafereelen kunnen gegeven worden, zijn er, echter, eenige Pſalmen, die, naar het aannemelijkſte gevoelen, ten tijde der vervolgingen van Antiochus Epifanes en in de eeuw der Makkabeën gemaakt zijn, om van geene oude voorzeggingen, bijzonder bij Daniël, te ſpreken, die op de lotgevallen der Joodſche natie, tot aan de komst van Jezus, met regt toegepast worden. — Dan, mogelijk zal de Schrijver

ver de Joodſche geſchiedenisſen, voor zoo verre dezelve in het O. V. niet beſchreven zijn, afzonderlijk behandelen, als eene ſoort van noodzakelijke inleiding op de geſchiedenisſen, in het N. V. vervat. — Recenſent, althans, heeft dit 13de ſtuk geenszins al te uitvoerig gevonden, vooral in onze dagen, waarin men, bij de naburige Duitſchers, veelal zoo los en luchtig met de bijbelſche geſchiedenisſen omſpringt, bijzonder waar dezelve in het wonderbare vallen. Hij heeft het met zeer groot genoegen gelezen, en het zeer geſchikt gevonden, om voorál onze jeugd in het oude geloof, op eene redelijke, verſtandige en ſmaakvolle wijze, te beveiligen.

Zeer gepast is reeds, te dien einde, de aanmerking, bl. 21 en 22, over het verſchijnſel, dat men in de geſchiedenis van het Rijk van Israël zoo menigmaal van wonderen gewaagd vindt, en in dat van Juda niet; en dat de verſchijning van Profeten in het eerſte veel minder zeldzaam was, dan in het laatſte. Te regt wordt hierbij opgemerkt, *dat er geene wonderen geſchiedden, en geene Profeten gezonden werden, of er moesten dringende redenen toe voorhanden zijn;* welke aanmerking, vervolgens, behoorlijk ontwikkeld wordt. In het algemeen wordt al hetgene in de Israëlietiſche geſchiedenis, voor zoo verre dezelve in dit ſtuk behandeld wordt, velen vreemd en zelfs aanſtootelijk voorkomt, in een daglicht geplaatst, hetwelk de eer der gewijde ſchriften aanmerkelijk bevordert, en door den begaafden Schrijver tot zedekundige en leerzame aanmerkingen aangewend wordt.

Bijzonder heeft ons bevallen de voorſtelling der optreding van den grooten Profeet Elia in het 5de Hoofdſtuk, zoo wel als van deszelfs verblijf aan een woest en onbewoond oord. De Schrijver omhelst, bl. 76, met volle regt, het gevoelen van hen, die denken, dat Elia door eigenlijke raven geſpijzigd is geworden; *het zij zij in de nabijheid hunne voorraadſchuur en het nest hunner jongen hadden, waar zij het geroofde, nu eens brood, en dan weder vleesch, zamenbragten; het zij Elia, in zijne eenzaamheid, hen aan zich gewend had, zoodat zij ge-*

woon werden het buit gemaakte met hem te deelen. Hij, die weet, hoe gevangenen zich dikwijls met de ſchuwſte dieren hebben weten gemeenzaam te maken, en hoe weinig kluizenaars noodig hebben om te beſtaan, kunnen hierin niets vinden, dat hun ongeloofelijk voorkomt, zelfs niets, dat hun bevreemdt. Alleen maakt de Heilige Schrift hiervan geen ophef, en ſchrijft aan Gods Voorzienigheid datgene toe, wat door menſchen overleg, maar door haar geholpen, wordt tot ſtand gebragt.

Ook ſtemmen wij volkomen in (om nog een ſtaaltje van de behandeling dezer geſchiedenis op te geven) met des Schrijvers opvatting van hetgene aan de weduwe te Sarepta gebeurde, volgens bl. 83, dat haar meelvat en olie kruik nooit ledig raakten. *Velen meenen*, zegt hij, *dat dit op eene natuurlijke wijs zich heeft toegedragen, door giften van liefdadige menſchen, door eenig onverwacht geluk, of langs andere middelen, die men bedenken of niet bedenken kan. Wil men het zich aldus voorſtellen, het was dan toch altijd God, die dit te voren wist, en aan Elia openbaarde. Maar het verhaal is aldus ingerigt, dat het natuurlijker is, hier aan eene wonderdadige vermenigvuldiging te denken; en daar men van zulk eene wonderdadige vermeerdering nog een ander voorbeeld bij den Profeet Elia aantreft, 2 Kon. IV: 1 en verv., zouden wij liefst het tegenwoordig geval ook aldus verklaren.* Regt zoo! Alleen zouden wij, ter ſtaving van dit gevoelen, er bijvoegen, dat de eerſte opvatting, door de Duitſchers ten ſterkſte aangeprezen, des te minder aannemelijk is, daar, ten tijde van dit voorval, een algemeen gebrek aan levensmiddelen heerschte, hetwelk eindelijk tot eenen hongersnood aanleiding gaf; zoodat het, op zichzelve, alleronwaarſchijnlijkst is, dat eene onaanzienlijke en behoeftige weduwe door behulpzaamheid van anderen, of op welke gewone wijze ook, het benoodigde zou bekomen hebben.

Aanmerkingen van belang tegen de eene of andere opvatting of verklaring zijn ons in dit ſtukje niet voorgekomen. — Bij abuis ſtaat in het opſchrift van het ade

Hoofd-

Hoofdſtuk en vervolgens, zoo wel aan het hoofd der bladzijden, als in den bladwijzer, 2 Kon. XII, in plaats van 1 Kon. XII.

Chriſtelijk Handboek voor Kranken, Bejaarden en Stervenden. Door J. CORSTIUS, *Predikant te Enkhuizen. Tweede Druk. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1823. *In gr.* 8vo. 286 *Bl. f* 2-80.

In onze *Letteroefeningen* voor 1821 gaven wij van de *Euthanaſia, of Chriſtelijke Voorbereiding voor den Dood*, van den Eerw. CORSTIUS, een zeer gunſtig verſlag, en tevens ons verlangen te kennen naar zoodanig Handboek, als thans voor ons ligt, en waarop hij toen reeds hope gaf. De eerſte uitgave bleef ons, wij weten niet hoe, onbekend; dan de *tweede druk* kwam ons nu ter hand, en ook dit geſchrift mogen wij met ruimte aanprijzen; het bevestigt het alstoen door ons gezegde: *Den Eerw.* CORSTIUS *is het voeren van de pen voor een beſchaafd godsdienſtig publiek zeer wel toevertrouwd.* De titel wijst de ſoort van lezers aan, voor welke dit werkje bijzonder is beſtemd; maar voor *gezonden* en *minder bejaarden* heeft het echter ook eene zeer nuttige ſtrekking, en die zich bereiden wil tegen den ouderdom en den dag des kwaads zal zich de lezing gewis niet beklagen. Het heeft vier Afdeelingen: I. In het begin der ziekte. II. Voortgang der ziekte en herſtelling. III. Voor bejaarden, bij de ondervinding van de zwakheden des ouderdoms. IV. Voor zieken, die in minder of meerder oogenſchijnlijk doodsgevaar verkeeren. Ieder dezer onderſcheidene Afdeelingen heeft zes of zeven verſchillende opſtellen, alleenſpraken, zamenſpraken of vertoogjes, ook hier of daar brieven; en ook bij dezelve heeft men nog telkens zekere rustpunten, zoodat een zwakke, die leest of zich laat voorlezen, zich niet behoeft te vermoeijen. Alles is eenvoudig en bevattelijk, en draagt bewijs van echt gemoedelijk Christendom, gepasten ernst, en

en wordt tevens al wat de aandoeningen te zeer zou opwekken, of ook den kranken beangstigen, en daardoor de ziekte verergeren, genoegzaam vermeden. Mogt ieder, die kranken godsdienstig behandelen moet, leeren denken en spreken in dezen toon, en dezelfde trouw steeds paren met soortgelijke voorzigtige wijsheid! De Schrijver houdt zich aan de godsdienstige begrippen van zijn Kerkgenootschap, maar in den tegenwoordigen malschen en verstandigen geest. De korte of langere versjes, die dikwijls aan een ziekbed zoo veel goeds doen, en waarmede dit werk niet overladen, maar toch behoorlijk is voorzien, zijn wèl gekozen.

Uit de Anekdoten, voorkomende in de derde Afdeeling, geven wij deze twee ter proeve:

„*Belijdenis van eenen ouden Staatsdienaar.* Hoe langer men leeft, des te meer gevoelt men zijne afhankelijkheid, en het onvoldoende, ook zijner beste daden, zoodat men reeds tevreden is, als men van anderen het geringste bewijs van genegenheid mag ondervinden. Alle mijne deugden worden zoo klein in mijne oogen, dat er mij geen andere grond van hoop overig is, dan Gods barmhartigheid en ontferming. — Wanneer het mij vergund ware het voorledene terug te roepen, en al het goede, dat ik ondervond, nog eenmaal te genieten, dan zoude ik, boven alle oergenot en vreugde, de voorkeur geven aan den zegen, dien God mij door lijden en beproeving toezond. God is zoo geheel liefde, dat geen mensch, in welke omstandigheden hij ook verkeert, geheel ongelukkig kan genoemd worden. Elk mensch heeft, gedurende zijn leven, een' korteren of langeren tijd, in welken hij wezenlijke vreugde geniet. Wèl hem, die het juk droeg in zijne jeugd, en, daardoor geoefend, eenen gerusten ouderdom geniet! — Het is een aangenaam, geruststellend gevoel, als men, na de grootste helft des levens te hebben afgelegd, tot zichzelven zeggen kan: Gods wil is ook aan mij volbragt; ik was een dienaar zijner Voorzienigheid, en volgde gaarne haren wil; ik werd verwaardigd met de eer van door haar tot nuttige oogmerken gebruikt

bruikt te worden; ik wederſtreefde haren raad niet, en, hoe zwak en gebrekkig ook mijne pogingen waren, vermogt ik echter door haren bijſtand veel. Deze bewustheid doet mij met gerustheid ſtaren op den laatſten avond mijns levens, en vrijmoedig zeggen: *Haast laat Gij, o Heer! uwen dienaar henengaan in vrede.*" (Zulke oude Staatsdienaars zijn thans wel dun gezaaid!)

„ MONTMORENCY. — JOHAN DE MONTMORENCY, Connetable van Frankrijk, werd in een gevecht doodelijk gewond. De Geneesheeren gaven hem op. Men vermaande hem daarom, om als een goed Christen te ſterven, en in zijnen dood die dapperheid aan den dag te leggen, welke hem gedurende zijn leven altijd eigen was. Hij gaf hierop ten antwoord: „ Daar ik tachtig jaren getracht heb wèl te leven, is het mij gemakkelijk, een vierendeel uurs te beſteden om wèl te ſterven."

Specimen Pathologico-Chirurgicum inaugurale *de Polypis Uteri et Vaginae*, auctore J. A. VAN DE WATER.

(*Vervolg en ſlot van bl.* 479.)

De tweede afdeeling wijdt de Schrijver bij uitſluiting aan de genezing dezer ziekte, welke in- en uitwendige middelen kan vorderen, ondergeſchikt aan de oorzaken. Zijn deze te vergeefs aangewend, en beſtaan er geene tegenaanwijzingen, zoo kan men tot de werktuigelijke behandeling zijne toevlugt nemen, wanneer namelijk geene zelfgenezing door afknelling der polijp plaats grijpt, waarvan LEVRET en MEISSNER voorbeelden bijbrengen. Doch, in de meeste gevallen kunsthulp gevorderd wordende, gaat hij tot de beſchrijving derzelve over. Vóór en aleer echter de verſchillende methoden ter wegneming der polijpen op te geven, wordt de geſchiedenis dier methoden kortelijk, maar genoegzaam volledig, aangeſtipt, bijzonderlijk de aanwending van het dadelijk en vermogend *brandmiddel*, het *haarſnoer*, de *affnijding*, het geweld-

da-

dadig *uittrekken* of *afdraaijen* en *afbinden;* doch, daar deze handelwijzen der oude en latere Heelkundigen van geen' goeden uitflag achtervolgd werden, is men bedacht geworden, om dezelve door andere te doen vervangen, of de beſtaande methoden te verbeteren, zoo als zulks het geval is met de *afbinding* en *afſnijding*, de twee methoden, welke thans in gebruik zijn, waarvan de eerſte door DUBOIS, BECLARD, BOYER, DELPECH, ROUX, BELL, COOPER, ZANG, MEISSNER, BERNSTEIN en de meeste onzer vaderlandſche Heelkundigen voorgeſtaan wordt; terwijl DUPUITREN, RICHERAND, OSIANDER, SIEBOLD en MAIJER de afſnijding verkiezen.

De werktuigen ter afbinding rangſchikt de Schrijver in drie klaſſen: De 1ſte klaſſe bevat die werktuigen, welke uit twee aan elkander gevoegde buizen beſtaan, waardoor de ſtrop om den ſteel van de polijp toegeſnoerd wordt. De 2de die, waardoor een ſtrikvoerder om den hals der polijp gebragt, en door een' anderen, toeſnoerder genaamd, toegetrokken wordt. De 3de die, waardoor de ſtrik door den ſtrikvoerder om den ſteel gebragt, door het opſchuiven van kralen of kogeltjes beklemd, en door eenig handdraaijend werktuig tot de afvalling in dien toeſtand gehouden wordt. — Onder de 1ſte klaſſe brengt hij de werktuigen van LEVRET, met de opvolgende verbeteringen van KECK, LAUGIER, BUTTET, CONTIGLI en CLARKE; het inſtrument van DAVID, KLET, LOEFLER, CULLERIER, GOERTZ (hetwelk aan RICHTER toebehoort), NISSEN, benevens de veranderingen, welke JOERG en MEISSNER ter verbetering noodig geoordeeld hebben. Onder de 2de klaſſe ſtelt hij de werktuigen van HERBINIAUX, STARK en DESSAULT, met de verbeteringen van BICHAT, SCHREGER, HUNTER en RICOU. Onder de 3de behoort het door onzen landgenoot VAN DER HAAR bekend gemaakte, dat van BOUCHER, met de veranderingen van LOEFLER en SAUTER, benevens het werktuig van RIBKE, verbeterd door MAIJER; uit al-

le

le deze werktuigen, op eene bevattelijke wijze, die beſchrijvende, welke thans het meest in gebruik zijn, hetgeen tevens de manier in zich bevat van derzelver aanwending. Wij zullen ons niet inlaten met den Schrijver in de opgave dezer werktuigen te volgen; maar alleen zeggen, dat hij ook het werktuig doet kennen, hetgeen de verdienſtelijke en beroemde Nederlandſche Heelmeester VAN DER HAAR heeft bekend gemaakt, door een' Roomſchen Geestelijke in het jaar 1763 uitgevonden, en aan den bekenden Heel- en Verloskundige HOFFMAN medegedeeld; welk werktuig naderhand ook door den Geneesheer DE WIND ter kennisſe van het Publiek gebragt, en in het X en XIde deel der *Verhandelingen van het Zeeuwſche Gewootſchap* te vinden is. Dit werktuig heeft veel overeenkomst met het door BOUCHER uitgevondene, hetwelk men ten voordeele van den Brusſelſchen Geneesheer RODERICK zoude kunnen terugeiſchen.

Na deze beſchrijving wijst hij de gevallen aan, waarin men de polijpen kan en moet afbinden, alsmede wat men gedurende de bewerking heeft in acht te nemen, hetzelfde met betrekking tot de afſnijding bepalende. De aanwijzingen tot de eene en andere methode zijn, op goede gronden, zeer wel opgegeven.

De derde afdeeling bevat vier waarnemingen, waarvan drie door den Vader van den Schrijver, welke wij reeds ter loops vermeld hebben, en één door den bekwamen Verloskundige SALOMON; in alle welke men de methode der afbinding heeft verkozen.

Het geheel wordt, zoo als gewoonlijk, met eenige *Theſes* beſloten, waaronder wij voornamelijk die onder V en IX, de eerſte op het thans zoo veel geruchtmakend verſchilpunt, betreffende de Koepokinenting, en de andere op eene ſtelling van BROUSSAIS betrekking hebbende, onderſcheidden.

De platen, door den Heer THIEBOUT zeer goed geteekend en naauwkeurig door den Heer JOBARD in ſteendruk overgebragt, ſtrekken dezer belangrijke verhandelinge ten ſieraad, welke wij ter lezing, de raadgevingen,

in

in dezelve vervat, ter behartiging, en den Autheur zelven in zijne nieuwe betrekking gerustelijk kunnen aanbevelen, hem dien voorspoed toewenschende, op welken zijne bereids ten nutte der kunst aangewende pogingen hem regtmatige aanspraak geven.

VAN ONSENOORT,

Med. et Chir. Doctor, Eerste Officier van Gezondheid bij de Armee en het groot Rijks-Hospitaal ter Instructie.

Ontdekkingsreis in de Zuidzee en naar de Behringsstraat, in de jaren 1815—1818, *onder het beyel van* OTTO VON KOTZEBUE. *IIIde of laatste Deel. Met Kaarten en Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr.* 8*vo. VIII en* 492 *Bl. f* 5-90.

Dit allerbelangrijkste deel van KOTZEBUE's reis rondom de wereld bevat de *wetenschappelijke* aanteekeningen omtrent dezelve door de Geleerden der Expeditie, namelijk bijzonderheden wegens de bezochte landen door den Heer VON CHAMISSO, verslag wegens de ziekten van het scheepsvolk, algemeene aanmerkingen tot de reisbeschrijving, en bijdragen tot de Natuurlijke Historie, door ESCHSCHOLZ, en aanmerkingen wegens de kusten door VAN ENGELHARDT. CHAMISSO's aanmerkingen beslaan hiervan meer dan vier vijfde gedeelte, en zijn voor den algemeenen lezer ook het belangrijkst, weshalve wij ons in dit verslag tot dezelve zullen bepalen.

Deze Geleerde beschrijft den indruk, dien elk der bezochte Landen op hem gemaakt heeft, derzelver natuurlijke voortbrengselen, en den natuurlijken, zedelijken, staatkundigen en godsdienstigen toestand der onderscheidene Volken, in den geest van FORSTER's beroemde *Waarnemingen*, doch niet onder algemeene gezigtpunten gebragt, maar naar de Landen geraangschikt. Wij ontvangen

gen dus berigten wegens *Teneriffe*, *Brazilië*, *Chili*, *Californië*, en alsdan een hoogstgewigtig *Overzigt van den grooten Oceaan*, *deszelfs eilanden en oevers*, die hij verdeelt in: 1) voorlanden; *a*) den voorwal der *Sunda*-eilanden en *Molukken*, met *Nieuw-Holland* als 't ware flechts één doorgebroken vastland uitmakende; *b*) achter dezelve de reeks der eilanden, die eigenlijk reeds aan de *Noord-Amerikaansche* kust op 60° N. B. begint, en grootendeels volkanisch is; onze Reizigers bepalen zich meer bijzonder tot het zuidelijk gedeelte, van de *Philippijnen* af, over *Nieuw-Guinea*, tot aan de *Nieuwe Hebriden*; *Nieuw-Zeeland* is het zuideinde van deze, gelijk *Nieuw-Holland* van de vorige landenmassa; — 2) de eerste Provincie, ten Noorden des evenaars, en met denzelven bijkans evenwijdig, zich van het W. naar het O. uitstrekkende (de *Marianen*-, *Carolinen*-, *Milgraves*-eilanden, en de nieuw ontdekte groepen *Radack*, *Ralick*, enz.); — 3) de tweede Provincie, ten Zuiden der linie, tusschen deze en den keerkring, (de *Koningin Charlotta's*-, *Vrienden*-, *Societeits*-, *Mürquizen*- en onteldbaar vele andere eilanden; — 4) de noordwaarts afgezonderde groep der *Sandwich*-eilanden, omtrent zoo verre ten Noorden, als de *Vrienden*-eilanden ten Zuiden des evenaars. Deze onderscheidene eilanden laten zich tot twee hoofdvormen brengen; de *hooge* eilanden, doorgaans van eenen volkanieken aard, en de *lage*, of Koraal-eilanden, gewrochten van eene kleine polijp, meestal met een' wal van eilanden omgevene zeekommen of *basins*. De bewoners zijn hoofdzakelijk van twee hoofdrassen: 1) de *Australneger* of *Papuas*, welken men op *Nieuw-Guinea* het zuiverst en talrijkst ontmoet, maar ook op de meeste der andere voorlanden een groot gedeelte der bevolking uitmaakt; waarschijnlijk de oorspronkelijke bewoners, die later voor de veroverende *Maleijers* naar de bergen der binnenlanden zijn gevlugt. Men vindt die reeds op *Madagascar*, op de *Andaman*-eilanden, zelfs op de *Philippijnen* en *Formosa*; het is nog niet uitgemaakt, of de

weinig bekende *Haraforas* of *Alfoezen* met hen van éénen ſtam, of daarvan verſchillend zijn; 2) de *Maleiſche* volksſtam, blanker, ſchooner, en naar ligchaam en geest meer ontwikkeld, dan de *Neger*; met lang, krullend haar. Men vindt hem reeds ter zijde van de negerachtige *Vinzimbers* op *Madagascar*. Hij maakt de hoofdbevolking uit der *Sunda*- en *Molukſche* eilanden; tot hem behooren de krijgshaftige bewoners van *Celebes*, de zachte *Tagalen* der *Philippijnen*, de vreedzame en goedhartige bewoners der *Carolinen*, en de door COOK en FORSTER zoo geroemde *Vrienden*-eilanders en *O-Taitiërs*, benevens de ſchrandere *Sandwichers*. Het is zelfs hoogst opmerkelijk, dat de bewoners der tweede Provincie, die van de *Sandwich*-eilanden en van *Nieuw-Zeeland*, hoewel de beide laatstgenoemde gewesten op meer dan zestig graden breedte van elkander liggen, in taal, Godsdienst, zeden en gebruiken (vooral in het bekende *taboe*, *ſacroſanctus*, op perſonen en zaken toegepast) de treffendſte overeenkomst hebben.

Wij ontmoeten in dit overzigt zeer treffende en merkwaardige opmerkingen, onder anderen eene, die zich dadelijk bij het inzien der kaart bewaarheid vindt, namelijk de treffende overeenkomst tusſchen de *Mexikaanſche* golf en het vasteland van *Mexico* met de *Chineſche* zee en den bovengenoemden voorwal *a*, wanneer men zich de digt bijeenliggende eilanden in zamenhang voorſtelt. Alsdan komt *Nieuw-Holland* met *Zuid-Amerika* overeen; de gewezene landengte tusſchen het noordelijke *van Diemensland* en het eiland *Timor* is ſlechts doorgebroken; *Borneo* is te vergelijken met *Yucatan*, *Celebes* met *Honduras*, *Java* met *Guatimala*, *Malacca* met de Westkust van *Mexico*, en *Sumatra* met *Californië*. Dergelijke *Harmonien* van de onderſcheidene landen des Aardbols, die ook hier eenen eenzelvigen *typus* aanduiden, behooren tot het verhevenſte en aangenaamſte gedeelte der Aardrijkskunde.

De tweede belangrijke bijzonderheid, die ons de kun-

di-

dige medereiziger van KOTZEBUE levert, is een onderzoek naar de talen der *Zuidzee*-volken, tot opdelving van derzelver meerdere of mindere verwantschap. Het is vooreerst door MARSDEN bewezen, dat in de talen van alle de Volken, die door uitwendige vorming blijken tot den *Maleischen* Volksstam te behooren, niet alleen de getallen, maar ook een groot aantal wortelwoorden onderling overeenkomen. Het *Maleisch* is van deze *algemeene taal* van *Polynesiën* eene latere spruit, door het *Sanskritisch* ('t welk nog meer in het *Javaansch* heerscht) en eenigzins door het *Arabisch* gewijzigd. Het zuiverste overblijfsel der oude grondtaal vindt men in die der *Tagalen* op de *Philippijnen*, eene reeds vrij ontwikkelde spraak, die door de *Spaansche* Zendelingen naauwkeurig beoefend, en in eene menigte spraakkunsten en woordenboeken bekend gemaakt is. Deze taal heeft zeven voorname tongvallen, en derzelver voornaamste eigenaardigheden zet onze Reiziger naauwkeurig uiteen; hij geeft ook het Alphabet dier taal, alsmede eene vergelijkende woordenlijst van de *Marianen*-eilanden, van *Eap* of *Tap* en *Ulea* in de *Carolinen*, en van de nieuwontdekte groep *Radack*. — De taal van *Tonga* (van de tweede Provincie) vertoont het *Maleische* taalstelsel in de grootste eenvoudigheid en kinderlijkheid; wij hebben reeds gezien, dat de *Sandwich*- en *Nieuw-Zeelandsche* taal daarmede in de hoofdzaak overeenkomt. Zij heeft meer van het *Philippijnsch* of *Tagaalsch*, dan van het eigenlijke *Maleisch*. Doch er bestaat ook eene gewijde (*liturgische*) taal, op de *Sandwich*-eilanden zoo wel als op *O-Taïti*, en in *die* taal verstaan de inwoners dier gewesten elkander nog, niet meer in de gewone. De Opperhoofden doen soms willekeurige veranderingen van taal invoeren: zelfs TAMMEAMEA op de *Sandwich*-eilanden bedacht eens eene geheel nieuwe taal, bij de geboorte van een' zoon. Het blijkt uit alles, dat deze eilanden uit *Azië* bevolkt zijn, en dat de mensch, tegen den Oosten-passaatwind op, al meer en meer oostwaarts in dezen grootsten *Archipel* der Aarde is doorgedrongen, en, een vreemd verschijnsel!

eene lange reeks van Eeuwen, in weerwil der gemelde taalnieuwigheden en van het gebrek aan ſchrift, zijne gemeenſchappelijke taal grootendeels heeft behouden. Van het reizen tegen den Ooster-paſſaatwind zijn ook nog voorbeelden in onze dagen. KADOE, wien onze Reizigers zoo vele berigten te danken hebben, was dus uit de *Carolines* naar *Radack* gedreven. — Wij kunnen ons niet onthouden, hier van de merkwaardige ſlotſom der naſporingen van onzen geleerden Reiziger iets mede te deelen:

„ Het reſultaat van onze naſporingen, zoo der Geſchie-
„ denis als der Natuur, is, ons den mensch zeer jong
„ op deze oude Aarde voor te ſtellen. In de lagen der
„ bergen liggen de puinhoopen eener oudere wereld be-
„ graven: de wateren trekken terug; dieren en planten
„ verſpreiden zich van *verſcheiden* punten in *verſcheiden*
„ rigtingen over de oppervlakte der aarde; de bergen
„ ſcheiden de landen; de mensch verlaat zijne wieg, het
„ gebergte van *Azië*, en neemt, zich naar alle kanten
„ uitbreidende, het vasteland in bezit; hij verſpreidt zich
„ in het westen over *Afrika*, waar de zon den *Neger*
„ kleurt, en over *Europa*, waar later ingetrokken ſtam-
„ men in drievoudige tongvallen onmiskenbaar de taal
„ van *Indië* ſpreken. De *Papuas*, op de oostelijke on-
„ der de linie gelegene landen, ondergaat door gelijke
„ inwerking dezelfde verandering als de *Afrikaan*, of
„ behoort welligt met hem tot één' ſtam. De *Chinees*
„ blijft in *Oost-Azië* onveranderlijk. Andere ſtammen
„ verſpreiden zich in het Noorden van *Azië*; de Noord-
„ oostpunt der oude wereld baant tot de nieuwe den weg;
„ hier verſtrooijen en vervreemden zich de volksſtam-
„ men; eene zekere overeenkomst laat ons een' gemeen-
„ ſchappelijken menſchenſtam aannemen, maar de talen
„ hebben zich geheel van elkander geſcheiden. — Een
„ andere ſtam, de *Esquimaux*, wier gelaatsvorming ons
„ het *Mongoliſche* en *Chineſche* menſchenras verraadt, ver-
„ ſpreidt zich van *Noord-Azië* langs den noordelijken
„ zoom van *Amerika* tot aan *Groenland* heen, en be-
„ waart in beide werelddeelen eene gelijke taal, gelijke

„ le-

„ levenswijze en gelijke kunsten. Eindelijk ſtort zich van „ de Zuidoostpunt van *Azie* een ſtoutmoedig zeevolk, „ het *Maleiſche* ras, over de woonplaats der *Papuas* „ heen, tot over de oostelijkſte, afgelegenſte eilanden „ des grooten Oceaans." Eene beknopter, zakelijker en waarſchijnlijker opgave van de verſpreiding des menschdoms over het Aardrijk hebben wij nog nergens gevonden.

Na het algemeen overzigt gaat de Heer CHAMISSO over tot eene meer bijzondere beſchouwing der *Philippijnſche* eilanden, der *Marianen*, van de eerſte Provincie des grooten Oceaans, en in 't bijzonder van *Radack*, *Ralick* en de naburige eilanden, van de *Carolinen*, de *Panrhyn*-eilanden en het eiland *Romanzoff*, allen lage Koraal-eilanden. De berigten wegens *Radack* zijn bijzonder opmerkelijk: het goedaardige volkje, 't welk deze eilandgroep bewoont, verdient in vele opzigten de voorkeur, die men weleer zoo ruimſchoots aan natuurmenſchen boven beſchaafde Volken toekende. Zij behandelden de *Ruſſen* met de grootſte vertrouwelijkheid en trouwhartigheid. Doch ook zij zijn niet veilig gebleven voor de rampen der gevloekte heerschzucht. Zekere bemoeiäl LAMARY heeft het *Regt van tuſſchenkomst* doen gelden, en ſtrekt zijnen ijzeren arm, onder plundering en bloedſtorting, uit over alle noordelijke eilanden. Over eene halve Eeuw zal hij de *legitime* Vorst van *Radack*, en zijn Regt, volgens het wetboek der ſlaven en Tirannen, een *Goddelijk Regt* heeten! — De bewoners van *Radack* vereeren een' onzigtbaren God, en brengen hem eenvoudige offers van vruchten. De huwelijken berusten op vrijwillige overeenkomst, en zijn ligt te ontbinden. De onvruchtbaarheid van het land, waarop zich nog weinig plantaarde bevindt, heeft aanleiding gegeven tot de afgrijſelijke wet, dat iedere moeder ſlechts drie kinderen mag opvoeden, en het vierde, benevens alle volgenden, : *levend, moet begraven!* (De Opperhoofden zijn vrij van deze moordwet.) De lijken van den gemeenen man werpt men in zee; de Opperhoofden begraaft

men. (Hier heeft de *Oligarchie* dus zelfs in de rustplaats na den dood eene onderscheiding weten te bewerken.) — De inwoners der *Carolinen*-eilanden zijn niet minder goedaardig, doch verder in beschaving gevorderd, dan die van *Radack*. De karakterschets, door onzen Schrijver van KADOE, een hunner, gegeven, is allerbeminnelijkst. Dit volkje is ver gevorderd in scheepvaart; het bezoekt thans gereeld de *Marianen*, waarheen de minzaamheid van den braven *Spanjaard*, *Don* LUIS DE TORRES, hen in 1804 gelokt heeft. Reeds in 1710 hadden de Paters Zendelingen CORTIL en DUPERON eene vergeefsche poging gedaan, om het Christendom op de *Carolinen* in te voeren; en in 1731 werd Pater CANTOVA, aan wien wij de eerste eenigzins uitvoerige berigten nopens deze eilanden te danken hebben, onder zijn bekeeringswerk doorstoken. Doch hierom moet men deze goedaardige lieden niet van wreedheid beschuldigen; men bedenke, dat de *Spanjaarden* op de naburige *Marianen* ook hun zoogenaamd Christendom kwamen verkondigen met *soldaten* en *geschut* (onder den vromen Zendeling DIEGO LUIS DE SAN VITORES in 1661), en *dat nog vóór het einde der Eeuw die Natie niet meer bestond*. Zóó bekeeren de *Spaansche* Geloofsmannen!

De eerdienst der *Carolinen* is in zoo verre zuiver, dat zij slechts aan onzigtbare Hemelgoden gelooven, en nergens afbeeldingen van Goden maken. Nogtans is hun *Olympus* ook zeer bevolkt, en de geslachtrekening hunner Goden magtig verward. Wij vinden den *mythus* van OLIFAT, dien de Schrijver (bl. 291) *Befelijk* noemt, ongerijmd en kinderachtig. Zij meenen, dat er ook haaijen, andere visschen, en werklieden in den hemel zijn, dat er huizen gebouwd worden, dat de donder een persoon is met een' leelijken mond, enz. Zij hebben ook vele bijgeloovigheden. Het blijkt, dat de bewoners der *Pelew*-eilanden, hunne naburen, niet zulke onschuldige menschen zijn, als WILSON ons in hen doet kennen. Zij hebben volstrekt geene schaamte, en zouden zelfs menschenëters zijn. Veel korter zijn de berigten omtrent

de

de *Penrhyn*-eilanden, en (uit de tweede Provincie) die over het *Paasch*-eiland, alwaar de Schrijver meent, dat de bevolking toeneemt, en de toestand der inwoners verbeterd is. Van daar brengt ons de Reiziger Noordwaarts naar de afzonderlijke *Sandwich*-groep over, van welke hij eene naauwkeurige schildering geeft, zoo wel wat den *physieken* staat des lands als den zedelijken toestand der inwoners aangaat. Belangrijk is de schildering der drie hooge bergen op *Owyhee*, der twee op *Mauwi*, der lagere op *Owaha*, met de haven van *Hanarura*. De *Europesche* dieren en gewassen tieren op de *Sandwich*-eilanden; schoon de *tarowortel*, of de eetbare *arum*, het hoofdvoedsel der ingezetenen blijft. De bloedige Godsdienst der *Sandwichers* is bekend, en onze Reiziger is toch zeer tegen de invoering des Christendoms, hetwelk zich, zegt hij, aldaar enkel *op de omverwerping der bestaande orde* kan grondvesten. Wel nu, het zij zoo! God geve, dat het ware Christendom daar, en in *Spanje*, en in *Turkije*, en elders, zich spoedig op de puinhoopen der verfoeijelijke bestaande orde van zaken moge grondvesten, ten spijt der Ministers van het Rijk der Duisternis, die zulks tegenhouden! Ook *staatkundig* bevat de *bestaande orde van zaken* op de *Sandwich*-eilanden weinig, dat haar aanbeveelt: 't is het oude *Europesche* leenstelsel in al deszelfs hardheid, behalve dat men de menschen niet verkoopt, zoo als in *Rusland*. — Ten slotte geeft ons de kundige CHAMISSO zijne naspooringen over de kom tusschen *Kamtschatka*, de *Aleutische* eilanden en de beide vastelanden van *Azië* en *Amerika*, en wederlegt het gevoelen van den allezins kundigen BURNEY, dat die kom gesloten zou wezen, en de *Behringsstraat* niet door zou loopen. Vervolgens wordt de *Flora* dier streken, welke niet zoo arm is als men wel denken zou, de dieren en menschelijke bewoners geschilderd.

De vertaling krielt van erge *Germanismen*. Slechts enkele staaltjes zullen wij opgeven. Bl. 194. *verafschuwde* (*verabscheute*) voor *verfoeide*; bl. 330. *grassen* (*Gräser*) voor *graisoorten*; bl. 332. *de kunst van den wijn te kel-*

deren (*!!!*) (*keltern*) voor *te perſen*; bl. 348. *evenmaat* (*Ebenmaſs*) voor *evenredigheid*; bl. 363. *namelijk* (*namentlich*) voor *met name* (ons *namelijk* ſtrijdt met den zin); bl. 367. *uitgemaakt* (*ausgemacht*) voor *blijkbaar*; bl. 375. *in hetwelk* ZICH *bekenderwijze*, .. ZICH *verblijden kan* (*bekanntermaſsen ſich erfreuen mag*, van ons vereelddeel gebruikt) voor: *'t welk, gelijk men weet, ons vereelddeel geniet*; bl. 378. *bevredigende* voor *voldoende*; bl. 381. *te overſchatten* (*überſchätzen*) voor *te hoog te ſtellen*; bl. 384. *zwavelkies* (*Schwefelkies*) voor *zwavelkei*; bl. 387. *verlagingen* (*Niederungen*) voor *laagten* of *valleijen*; ald. *beduidender* (*bedeutender*) voor *aanmerkelijker*. Wij ſpreken nu niet eens over de geheel *Hoogduitſche* ſchikking van vele volzinnen; over de tallooze baſtaardwoorden, waar die geheel niet vereischt werden, b. v. *cerealiën* voor *graanſoorten*, *productive* voor *voortbrengende*, beide op bl. 380.; misſlagen alle, waarvoor een Vertaler zich toch wachten moest, die, met zoo veel zelfbehagen, in de voorrede van dit deel zegt: „dat hij zich vleijen durft, „van, bij het bearbeiden van deze vertaling, merkelijk „verſchillend van het gewone overſchrijven van een' Roman „of ander oppervlakkig werk uit de eene taal in de andere, „waarbij weinig wetenſchappelijke kennis gevorderd wordt, „zich zoo gekweten te hebben, dat hij gerustelijk reke„nen mag op de goedkeuring van bevoegde beoordeelaars, en zoo veel prijs ſtelt op dezen zijnen ar„beid, dat hij het eene eer rekent, zich als vertaler „van dit werk aan het Publiek te doen kennen." *Quid dignum tanto etc.* Wij wilden wel eens zien, hoe deze Vertaler, die zoo laag neêrziet op Romans, den *Kenilworth* van WALTER SCOTT zou overſchrijven!

Gedenkſchriften, om te dienen tot de Geſchiedenis van Frankrijk onder het beſtuur van NAPOLEON. *Geſchreven te St. Helena, door de Generaals, die hem aldaar in zijnen ſtaat van gevangenſchap hebben vergezeld, en uitgegeven naar de, door de hand van* NAPOLEON *zelven gecorrigeerde, manuſcripten. Ifte Deel, geſchreven door den Generaal* GOURGAUD, *zijn' Aide-de-camp. Te Dordrecht,*

bij

bij Blusse en van Braam. 1823. In gr. 8vo. 432 Bl. f 3.:

„Sedert zeven jaren — dus begint de Voorrede — is er veel over NAPOLEON geschreven: een iegelijk wilde zeggen hetgeen hij wist; velen spraken over hetgeen zij niet wisten. Regenten, krijgslieden, schrijvers van alle natiën hebben hem willen beoordeelen: de geheele wereld heeft over hem gesproken, uitgezonderd hij zelf. Eindelijk breekt hij het stilzwijgen af, en wel op eene openlijke wijze."

Hij kon — meldt deze Voorrede verder — aan de belofte, te *Fontainebleau* aan het overschot van zijne oude krijgsbenden gegeven, om *de groote daden, die zij te zamen hadden uitgevoerd*, te beschrijven, eerst op *Elba* voldoen, was reeds aan boord van het vaartuig, dat hem derwaarts bragt, aan het zamenstellen zijner Gedenkschriften werkzaam, en heeft er de zes jaren zijner gevangenis met inspanning aan besteed. — Hij liet, tot de zaak betrekkelijke, bijzonderheden door zijne Generaals, die hem omringden, opsporen, dicteerde, na het verzamelen der bouwstoffen, (ook werken, welke hij uit *Frankrijk* kreeg, dienden hem) voor de vuist weg, en herlas en verbeterde het geschrevene.

De uitgevers zijn niet beducht, dat men hen, uit konnitie van het in 't licht geven dezer Gedenkschriften, gelijk zal stellen met zoodanige uitgevers van werken, wier taak medebrengt, den ouden haat te doen ontwaken. Alles draagt hier het ernstig kenmerk der Geschiedenis.

In den *Marseillaanschen* opstand, 1793, geraakt *Toulon* in de handen der *Engelschen*. Er had een hevige twist plaats over de belegering tot herneming. NAPOLEON wordt door het Comité van Algemeen Welzijn gezonden, om het kommando over de belegeringsartillerij op zich te nemen. (Hij was toen Bataljonsoverste bij dat wapen.) Naarmate de inneming van *Toulon* niet verwacht en hopeloos geweest was, deed zij te meer uitwerking in *Frankrijk*, en nam met haar het aanzien van NAPOLEON een begin. Hij werd op dien tijd bevorderd tot Brigadegeneraal van de artillerij, en tevens benoemd tot het kommandement van dat wapen bij het leger van *Italië*. Eer hij zich bij dat leger begeeft, wapent hij de kusten van *Provence*

Van de monden der *Rhone* af begon NAPOLEON zijne rondreis tot het wapenen der kusten langs de *Middellandsche*

nes. In Maart 1794 komt hij te *Nice* bij het hoofdkwartier van het leger van *Italië* aan; en sedert het bemagtigen van *Toulon* zette de roem van den Generaal der artillerij aan alle zijne maatregelen het noodige gezag bij. Den 8 April ging, ten gevolge van het plan van den Generaal der artillerij, een gedeelte van het leger onder MASSENA de *Roya* over. De gansche bovenketen der *Alpen* viel in het bezit der *Fransche* legers. Deze uitkomst had het leger van *Italië* rijkelijk van allerlei levensmiddelen en oorlogsbehoeften voorzien, en hetzelve het hoofdmagazijn der *Piemontesche* armee in handen geleverd. Om eene kleinigheid van verkeerde oogmerken beschuldigd, zou NAPOLEON voor de Nationale Conventie hebben moeten verschijnen; maar een misverstand en de noodzakelijkheid zijner tegenwoordigheid bij het leger bevrijdden hem daarvan. In Mei 1795 verliet hij het bevelhebberschap over het leger van *Italië*, en begaf zich naar *Parijs*; hij was op de lijst van de Veldheeren gebragt, die men bestemd had om bij het leger in de *Vendée* te dienen. Hij weigerde om het kommando over eene brigade voetvolk aan te nemen. KELLERMAN werd over het leger in *Italië* aangesteld; maar, om de onbekwaamheid van dezen, SCHERER op het eind van 't jaar.

De nu volgende Afdeeling, getiteld: *achttiende Brumaire*, begint met NAPOLEON's terugkomst uit *Egypte*, den 9 October 1799. Vooraf gaat eene kleine schets van den toestand eens lands, gelijk aan dien van *Frankrijk* op dat pas, en aanwijzing, dat het dan *eenen redder* behoeft en zoekt. Deze was, voor *Frankrijk*, NAPOLEON, juist nu uit *Egypte* terugkeerende. Hij werd met de hoogste geestdrift ontvangen. *Italië* was verloren; de omstandigheden vorderden dringend eenen Chef; NAPOLEON werd, zonder quarantaine te houden, aan land gelaten, en gaat onmiddellijk naar *Parijs*. De leden van het Directoire moesten in de vreugde des volks deelen; eenige leden van de volksvergadering van de *Anciège* verbleekten er van. BAUDIN, afgevaardigde van de *Ardennes*, stierf van blijdschap.

Door de maatregelen van voorzorg, door NAPOLEON genomen, was hij reeds in zijne woning te *Parijs*, toen zijne komst in de hoofdstad nog niet bekend was. Twee uren daarna liet hij zich aan het Directoire voorstellen. Door soldaten der Garde herkend zijnde, werd hij door een gejuich van blijdschap aangekondigd. Alle de leden van het Directoire schenen

nen in de algemeene vreugde te deelen. NAPOLEON gemaalde den toestand van *Frankrijk*, verachtte het Directoire, en zijn besluit, om zich van het bewind meester te maken en 's lands roem te herstellen, was genomen.

SIEYES was lang aan NAPOLEON bekend. Zijne studie was de *metaphysika*; maar hij verachtte te dikwerf de stellige wetenschappen. Hij was bijzonder geschikt tot en heeft ook den meesten dienst gedaan door zijne raadgevingen. Als afgezant te *Berlijn*, had hij *Pruissen* leeren waarnemen. Hij bestreed de bloeddorstige partij der *montagne*, en was bij haar in afgrijzen. Hij raadde NAPOLEON om met zijn genie te raadplegen, en met de geheimheid van het vaderland, waardien Comité's spraken, waar zij handelen moesten, niet bekend waren om legers te besturen, en de hoop der Republiek alleen op hem gevestigd was.

Ieder van de Directeuren noodigde NAPOLEON te eten. Het Directoire gaf hem een feest; ook het Wetgevend Ligchaam; iedere Minister wilde hetzelfde doen. NAPOLEON hield van dergelijke feesten niet, en hernam zijne voormalige leefwijs, steeds eenvoudig, en met weinige huiselijke vrienden omgang houdende. — *Europa*, de troepen, de vrienden der Republiek gaven zich aan de grootste verwachtingen over. *Engeland* en *Oostenrijk* siddenden. De woede der *Engelschen* wendde zich tegen SIDNEY SMITH en NELSON, bevelhebbers over de *Engelsche* zeemagt in de *Middellandsche zee*. — NAPOLEON hoorde de voorstellen, die hem gedaan werden, aan, sloeg de partijen gade, en peilde den waren stand van zaken. Alle partijen hunkten naar verandering en wenschten zijne hulp. — SIEYES stelde hem voor, om hem tot het hoofd van het Gouvernement te plaatsen, en de Constitutie aan te nemen, die hij (SIEYES) ontworpen en nog in zijne portefeuille berustende had. NAPOLEON kon uit vele te nemen partijen kiezen; maar elke keus had hare aanmerkelijke zwarigheden. Hij besloot met SIEYES en de meerderheid van den Raad der Ouden zamen te spannen, en hield zich zeer gedekt. Men begon over verwijl te morren.

Volgens alle gemaakte schikkingen, werd den 18 Brumaire in den Raad der Ouden besloten, dat het Wetgevend Ligchaam des anderen daags naar *St. Cloud* zou worden overgebragt, en de Generaal BONAPARTE, voorzien met de uitgestrektste magt over de troepen der 17de militaire divisie, je zelfs om van de burgers des noods de sterke hand te vor-

de-

deren, met de uitvoering van dit decreet belast. Hij vergadert de troepen, en laat aankondigen, dat men in het vervolg geene bevelen zou hebben te gehoorzamen, dan die van hem afkomstig waren, ten einde de maatregelen van den Raad der Ouden te ondersteunen, en die uitsluitend in het belang van het volk zouden zijn. — Het Directoire geeft een bevel, strijdig met dat van NAPOLEON; maar de Garde van dat ligchaam voegt zich bij dezen. Het Directoire was ontbonden, en NAPOLEON uitsluitend met de uitvoerende magt van de Republiek bekleed. De meerderheid der Vijfhonderd, de minderheid der Ouden en de hoofden der *manège* houden onwettige bijeenkomsten. SIEYES stelt voor, om de veertig hoofdbewerkers der oppositiepartij in verzekerde bewaring te nemen. NAPOLEON weigert zulks. SIEYES, ROGER-DUCOS en NAPOLEON worden tot provisionele Consuls benoemd, en er wordt besloten, de raadvergaderingen voor drie maanden op te schorten. Een toevallig verwijt, aan de vergadering te *St. Cloud* geopend kon worden, stelde de, in den tuin bijeen zijnde, afgevaardigden, die tot de oppositie behoorden, in de gelegenheid, hunne oppositiën te organiseren. — De vergadering werd geopend, en terstond onstuimig. Men verlangt hernieuwing van den eed op de Constitutie van het jaar III. De vergadering drukte zich, bij de hoofdelijke stemming, met zoo veel eenparigheids uit, dat niemand der afgevaardigden den eed durft weigeren. Het oogenblik was dringend. NAPOLEON trad binnen, en sprak op eenen krachtigen toon. Men juichte hem toe, en vonderde ook van hem den gezegden eed. Hij antwoordde, dat zij die Constitutie *zoen*, *zoen* en *zoen* geschonden, dus afgeschaft hadden, en sleept drie vierde gedeelten van de vergadering mede. — Men berigtte hem op dit oogenblik, dat de stemming in den Raad van Vijfhonderd, ten einde geloopen was, en dat men den voorzitter LUCIEN wilde dwingen, om de uiten de wet stelling van zijnen broeder in omvrang te brengen. NAPOLEON stapte met ongedekten hoofde de vergaderzaal binnen; twee- of driehonderd leden staan plotseling op, roepende: „De dood aan den tiran! weg met den Dictator!" Twee granadiers schieten te zijner dekking toe; een van hen ontvangt verscheidene ponjaardsteken in zijne kleederen, en een ander wordt ligt gekwetst. — De Generaal trok naar het plein van het kasteel, en sprak de troepen aan, die hem van

hun-

hunnen bijstand verzekerden. Hij laat tien man in de zaal der Vijfhonderd dringen, om den voorzitter buiten gevaar te stellen. Deze geraakte naar buiten, en riep de magt der troepen tegen de oproerlingen in. De Raad van Vijfhonderd was ontbonden. De troepen rukken de zaal binnen; de afgevaardigden springen de vensters uit, enz. Een honderdtal afgevaardigden der Vijfhonderd herzamelden zich, en vervoegden zich bij den Raad der Ouden. LUCIEN verantwoordt zijn gedrag. De wet van 19 Brumaire wordt aangenomen; de bijeenkomst der vergaderingen opgeschort tot 1 Ventose; twee Commissiën worden benoemd, om dezelve provisioneel te vervangen, en belast met het ontwerpen van een burgerlijk wetboek. Aan eene provisionele consulaire Commissie, bestaande uit SIEYES, ROGER-DUCOS en NAPOLEON, werd de uitvoerende magt opgedragen. — Zoo kwam de omwenteling van 18 Brumaire tot stand.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Tweede Reis in Perzië, Armenië en Klein-Azië, enz. gedaan van 1810—1816, *door* J. MORIER, *Engelsche Gezantschapssecretaris aan het Perzische Hof, Naar het Engelsch en het Fransch. II Deelen. Te Haarlem, bij de* Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. Te zamen* 695 *Bl. f* 5-50.

Er is wel weinig vermaaks te halen op eene reis door een woest, verwoest, vrij eenzelvig land, hetwelk onder den geesel van het despotismus zucht, en waar de beschaving naauwelijks eenigen toegang vindt; en de lezing van zoodanig reisverhaal zal slechts enkelen veel belangstelling inboezemen. Van de eerste reis van den Heer MORIER door deze zelfde streken is mede eene Nederduitsche vertaling bij dezelfde uitgevers voorhanden. „Van alle de werkzaamheden des Gezantschaps, welke op die van het eerste, waarin ik deel nam, „betrekking hadden, en die ik in mijne eerste Reize vermeldde, heb ik," zegt de schrijver, „slechts bij wijze „van uittreksel hier gewag gemaakt, en er alleen die gedeelten bijgevoegd, welker nieuwheid belang kon inboezemen." Hij heeft intusschen omtrent de aardrijkskundige ligging der plaatsen, en een aantal ruïnen en overblijfsels der oud-

oudheid, vele en, zoo ver zijne naspoorigen konden reiken, naauwkeurige aanwijzingen gegeven; en zijne staatkundige betrekking stelde hem in staat, om meer in dit vreemde land (want het voornaame dezer reis betreft *Persië*) te bereizen en te zien, dan wel anderen. Vooral heeft hij zich toegelegd, de Oostersche gewoonten en plaatselijke beschrijvingen, zoo als hij die zag, tot opheldering, in het bijzonder ook der H. schrift, te gebruiken; dan, wij kunnen niet zeggen, dat hij de groote verwachting, hieromtrent, zoo wel door zijne eigene voorrede, als die van den vertaler, bij ons opgewekt, genoegzaam bevredigt. Wij vonden bijna niets, dat niet reeds door anderen was opgemerkt en ter opheldering des Bijbels meer dan eens is gebruikt, behalve hier en daar iets, dat ons niet zelden voorkwam wat ver gezocht te zijn. Met bevreemding vonden wij overal, aan den voet der bladzijden, de woorden van den bijbeltekst, reeds in het Nederduitsch opgegeven, in het Latijn van de *Bibl. Vulg. Lat.* opgegeven: dit zal waarschijnlijk eene aardigheid of voorzigtigheid van den Fransehen vertaler geweest zijn, (welken de Nederduitsche overzetter, waarom weten wij niet, op den titel meldt mede geraadpleegd te hebben) waarvan wij het nuttige niet kunnen inzien, daar wij niets hebben opgemerkt, waarin het oorspronkelijke door dezelve opgehelderd of te regt gewezen wordt. Door het misschien wat al te drok gebruik maken van deze vertaling, vinden wij dan nu ook wel eens Gallicismen in deze Nederduitsche; en nu en dan vermoedden wij, dat misschien alleen de Fransche was geraadpleegd. Eene aanteekening omtrent den oorsprong enz. der *Bibl. Vulg. Lat.* van den Nederduitschen Vertaler (Iste Deel, bl. 216, 217) zouden wij zeker hier niet hebben verwacht. Nu en dan ontmoetten wij eene zinsnede, die wij niet regt verstonden: wat wil b. v. de schrijver, (Iste Deel, bl. 104 in de aanteek.) daar de vertaler hem zeggen laat: dat wij ons over den vroegtijdigen dood van den Majoor STONE, Officier van zeer groote verdiensten, *een weinig te laat* moeten bedroeven? Wij willen geene andere proeven hier bijvoegen. Die nu begeerig is om de tegenwoordige gesteldheid van *Perzië* te kennen, kan dezen reiziger raadplegen, die zeker met opmerkzaamheid naspoorde, en getrouw en onopgesmukt verhaalt. „ *Perzië*," zegt hij, „en na zijne reize gelezen te hebben stemmen wij het hem gaarne toe, „ heeft niets aantrekkelijks voor het hart. Het volk is er,

„ eeni-

„ eenigen uitgezonderd, valsch, de grond onvruchtbaar, en „ de luchtsgesteldheid ongezond. Op eenen ontzettenden af„ stand van beschaafde Natiën, sleehts nu en dan berigten „ van vrienden ontvangende, afgescheiden van de aangenaam„ heden van het gezellig leven, in het leven er weinig beter „ dan eene ballingschap." (IIde Deel, bl. 395.) Zijn leedwezen, bij zijn vertrek, bepaalde zich dus ook tot zijne medegenooten, die met hem dat ongelukkig land nog niet mogten verlaten; „ en dit leedwezen werd," voegt hij er bij, „ vergroot door het denkbeeld, dat ik hen verliet bij eene „ levenswijze, welke voor mij zoo onaangenaam geweest „ was."

Uit vermaak zal wel niemand dezen reiziger nareizen, en enkel om zich te vermaken behoeft men ook deze reisbeschrijving niet te lezen, welke echter, dit erkennen wij gaarne, voor de land- en volk-kennis niet onbelangrijk is.

Brieven naar huis geschreven, op eene Reis door Duitschland en Frankrijk, in de jaren 1816 en 1817. Door A. OEHLENSCHLÄGER. *Uit het Deensch naar de Hoogduitsche Vertaling. II Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr. 8vo. Te zamen 553 Bl. f 4-80.*

Hoezeer deze reis door genoegzaam bekende streken loopt, heeft zij echter uitnemend veel, dat haar, als aangenaam en leerrijk, iedereen lezer aanbeveelt. De reiziger is een zoo gevoelig man, aan vrouw en kinderen en vrienden en vaderland naauw verbonden; vatbaar alzoo voor de schoone natuur, voor welke bij hem oor en hart altijd geopend is. Hij is een man van menschen- en wereldkennis, geleerdheid en studie, zelf dichter, en voor schilderkunde, muzijk en het tooneel bijzonder gevoelig. Men verzelt hem gaarne, en voelt zich met genoegen aan zijne zijde, waarbij men dan veel opmerken en leeren kan. Hij schrijft ook natuurlijk en eenvoudig. Wij mogen alzoo dit werk van goeder harte aanbevelen. Wij willen eenige proeven geven, en kiezen daartoe eenige bijzondere aanmerkingen en anekdoten uit, zoo als wij bij de lezing er een aantal aanstipten:

„ Het gaat in de latere dagen met de muzijk, zoo als het met de schilderkunst ging, toen deze in verval geraakte. Men

Men begon de voorwerpen in een' kelder te schilderen; waarin slechts weinige zonnestralen doordrongen, om eenen regt *baroquen* overgang van licht en bruin te hebben; en sommigen begonnen zelfs met de vingeren te schilderen, omdat het hun al te eenvoudig voorkwam, om een penseel in handen te nemen. — Terwijl men pogingen in het werk stelt, om, door middel van een volmaakter *mechanisme*, de helderheid der menschenstem aan de instrumenten toe te voegen, tracht tevens de bedorven smaak deze instrumenten te herscheppen: waarlijk! wij zullen, mijns bedunkens, eerlang den dag beleven, dat wij de navolgende advertentie zullen lezen: „ Op den zooveelsten zal de *Oboe* van den Heer N. „ N. de eer hebben eene *bas-bravouraria* te blazen, met „ *obligaat accompagnement* van de zangstem van Mevr. N. „ N.; hierop volgt eene *soprano-aria* op den *contrabas*, „ met vele *tremblanten* en *roulades*. Het geëerd publiek „ wordt verzocht, zoo lange ooren, als mogelijk is, mede „ te brengen, om deze kunstproeven ten volle te genieten; „ maar tevens, om hart en verstand t' huis te laten, vermits „ derzelver tegenwoordigheid zeker lastig zoude zijn." "

„ Hier (in het *Palais Royal* te *Parijs*) wordt een hond vertoond [MUNITO], die een verwonderlijk rekenaar uit het hoofd, en in staat is, den lieden de kaart te kunnen aanduiden, welke zij dachten. Zijn mathematisch talent wekt de oplettendheid van de gansche stad. Maar toen ik vroeg, of hij ook *verzen* kon maken? en daarop een ontkennend antwoord ontving; verblijdde ik mij, dat, op deze wijze, tot voldoening der dichters, eene kleine wraak op de wiskundigen werd genomen, die, ongemeen trotsch op hun menschelijk verstand, de verbeeldingskracht slechts als eene ondergeschikte werkzaamheid der ziel beschouwen, welke wij met de dieren gemeen hebben. „ Ziet gij wel, Mijne Heeren! *de hond kan* „ *geene verzen maken*." — „ Maar hij kan ook even min „ rekenen," hoor ik u antwoorden. — Dit wordt niet door mij beweerd; ik verhaal alleen geschiedkundig, dat geheel *Parijs*, hetwelk nooit den inval gehad heeft, om eenen hond het dichterlijk talent toe te kennen, geloof slaat aan het vertelsel, dat hij de rekenkunst verstaat."

„ Ik verdeel de menschen in vier rangen: 1°. De bekwamen en goeden. 2°. De bekwamen en ondeugenden. 3°. De on-

onbekwamen en goeden. 4°. De onbekwamen en ondeugenden. De *eerſte* is de beste. Deze menſchen moet men voornamelijk zoeken. Opzigtelijk de *bekwamen en ondeugenden*, trek ik partij van hunne bekwaamheid, maar veracht en verfoei ik hunne perſonen; *omgekeerd* ten aanzien van den *tegenovergeſtelden* rang; doch met den *vierden* rang heb ik volſtrekt niets te doen."

Onze lezer ziet uit deze korte ſtalen, dat dit boek waarlijk iets meer is dan een eenvoudig reisverhaal, en dat hij ſchrandere opmerkingen en nuttige leſſen gedurig zal aantreffen. Ook heeft de ſchrijver luim genoeg, om aangenaam te onderhouden. Ten ſlotte geven wij nog iets uit eene *vijnpreek* van zekeren Biſchop, welke de ſchrijver vond in een boek van OÖT.H E, en waarvan het volgende hem, zegt hij, zeer geſticht had: „Gij moet dus uit het gezegde overtuigd zijn, aandachtige, tot berouw en boete reeds begenadigde toehoorders! dat de zoodanigen de grootſte zonde bedrijven, welke Gods heerlijke gaven op zulk eene wijze misbruiken. Maar het misbruik ſluit het gebruik niet uit. Er ſtaat immers geſchreven: *De wijn verblijdt het harte des menſchen.* Daaruit blijkt, dat wij, om onszelven en anderen te verblijden, den wijn zeer wel mogen en behooren te gebruiken. Nu is er echter onder mijne mannelijke toehoorders misſchien niemand, die niet *twee* maten wijn zou kunnen drinken, zonder daardoor juist eene bedwelming in zijn brein te beſpeuren; maar, wie bij de *derde* en *vierde* maat zichzelven zoodanig vergeet, dat hij vrouw en kinderen niet ontziet, dat hij dezelve met ſchelden, ſlaan en trappen beleedigt, en zijne beste vrienden als zijne ergſte vijanden behandelt, die kome dadelijk tot inkeer, en onthoude zich van zulk eene overmaat, welke hem mishagelijk maakt in de oogen van God en menſchen, en verachtelijk in die van zijns gelijken. Maar, wie bij het genot van *vier* maten, ja van *vijf* en *zes*, zichzelven nog zoodanig gelijk blijft, dat hij zijne mede-Christenen liefderijk kan bijſtaan, de huishouding waarnemen, ja zelfs in ſtaat is, de bevelen van geeſtelijke en wereldlijke magten ten uitvoer te brengen, ook die geniete zijn beſcheiden deel, en neme het in dank aan. Maar hij neme zich in acht, dat hij, zonder bijzondere beproeving, deze grenzen niet te buiten ga, omdat hier den zwakken mensch doorgaans een eindpaal geſteld is. Want het geval is ten uiterſte zeldzaam, dat de door en door goede God iemand de *bijzondere genade* ver-

leent, *acht* maten te mogen drinken, gelijk hij *mij*, zijnen dienstknecht, verwaardigd heeft. Daar nu echter niemand van mij kan zeggen, dat ik iemand in eenen onregtvaardigen toorn ben aangevlogen, dat ik huisgenooten en nabeſtaanden uit het oog verloren, of zelfs wel mijne geeſtelijke ambtspligten en bezigheden verwaarloosd heb, maar gij allen mij veeleer het getuigenis zult geven, hoe ik altijd gereed ben, om tot lof en prijs van God, alsmede ter bevordering van de rust en het welzijn mijner naasten, werkzaam te zijn, zoo mag ik mij dan ook wel voortaan, met een goed geweten en met dankbaarheid, over dit mij toevertrouwd *talent* verblijden. En gij, mijne aandachtige toehoorders! Elk uwer neme, opdat hij, overeenkomſtig den wil des Gevers, naar het ligchaam verkwikt en naar den geest verblijd worde, zijn beſcheiden deel! En opdat zulks geſchiede, en alle overmaat geweerd worde, handelt allen naar het voorſchrift van den Apostel, welke zeide: „*Proeft alles, en houdt het beste!*"

Wandelingen in en om Brusſel, benevens een Uitſlapje naar Gent en Brugge, in den jare 1823, *door* C. VAN DER VIJVER. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1823. *In kl.* 8vo. 166 *Bladz. f* 1·50.

Dit boekje met deszelfs fraaije plaatjes overtuigt ons, dat een reisje naar Brusſel niet onaangenaam is. Wij gelooven, dat hier het merkwaardigſte is aangewezen. Men ziet op zoodanig togtje veel, dat voor den Noord-Nederlander vreemd en niet onaardig is; ook kan men het reisje zonder zeer groote uitgaven verrigten. Het boekje heeft zeker de nieuwsgierigheid van velen, tot nog toe aan den grond van het oude Gemeenebest gebonden, reeds uitgelokt; en wij zijn den Schrijver, die goed verhaalt en beſchrijft, voor het genoegen, dat hij den te huis blijvenden verſchaft, en voor de aanwijzingen aan den reiziger, even zeer dank verſchuldigd. Hier en daar worden de berigten nog door de eene of andere reis-anekdote vermangenaamd. — Nog ontvingen wij van dezelfde hand:

Deugd en Ondeugd geſchetst in Verhalen, voor het opkomend Geſlacht. Door C. VAN DER VIJVER. *Te Amſterdam, bij* Scha-

Schalekamp en van de Grampel. 1823. *In kl.* 8vo. 212 *Bl. f* 1-80.

Een niet onaardig boekje voor de jeugd; zijnde, zoo als de Schrijver zegt in het voorberigt: *vaderlijke raadgevingen en vermanende, welmeenende lessen van eenen vriend der jeugd, van eenen vriend van het opkomend geslacht*, hetwelk korter kon worden uitgedrukt, gelijk over het geheel het boekje wel voor eenige bekorting vatbaar was. Na de inleiding, die den vader en zijne kinderen, aan welke de verhalen gerigt zijn, kennen doet, vinden wij hier: *De misleide vrouw, of het wanbedrijf door den dood gestraft*; — *De onverwachte redding, of weldadigheid beloond*; — *De gevolgen eener kwade opvoeding, of berouw komt dikwijls te laat*; — *Het weesmeisje, of kwaad met goed vergolden*; en over deze verhalen volgt dan nog een kort gesprek met de kinderen. Behalve het titelvignet, is het boekje nog met drie goede plaatjes versierd. Wij durven den Heere VAN DER VIJVER wel aanraden, in dezen trant meer te schrijven. Goede zedelijke verhalen vermaken en leeren toch altijd de lieve jeugd.

Redevoering over JAN HENDRIK VAN SWINDEN, *uitgesproken in de vierde openbare Vergadering der eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, enz. gehouden den* 26 *Aug.* 1823, *door* G. MOLL, *Lid derzelve Klasse. Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenburg. 1824. *In gr.* 8vo. 79 *Bl. f* 1-90.

Indien men deze *Redevoering* met de, zoo Recensent hoopt, alom bekende *Hulde* van D. J. VAN LENNEP en H. H. KLIJN vergelijken wilde, zou men terstond bevinden, dat dezelve, wat het bevallige der welsprekendheid betreft, voor gene moet wijken, en zich zelfs niet onthouden kunnen van zich over dorheid van voordragt te beklagen. Maar het is even zeker, dat zoodanige vergelijking ongepast ware, en, indien niet de onkunde, dan toch de partijdigheid des beoordeelaars bewijzen zoude. Doch, beschouwt men deze Redevoering niet als eene Lofrede, maar als een *Verslag* aangaande VAN SWINDEN's verdiensten omtrent de wetenschappen, en alleen omtrent de wetenschappen, hoedanig voor de Vergadering, in welke de kundige MOLL gesproken

heeft, eenigljk te pas kwam, dan zal men niets te wenschen over hebben, zoo naauwkeurig en volledig is hetzelve. Wat in VAN LENNEP's *Lofrede* niet, of niet dan ter loops, vermeld staat, zal men hier, met opzigt tot VAN SWINDEN's genoemde verdienſten, uitvoeriger zien voorgeſteld; en, de *Lofrede* met deze *Redevoering* in dat opzigt, en deze met gene aanvullende ten aanzien van 's mans overige verdienſten, zal men niet kunnen nalaten, met verwondering en verbaasdheid, VAN SWINDEN's nagedachtenis te vereeren, en den Schepper van zijnen rijken, werkzamen en allezins nuttigen geest dankbaar te prijzen. De aanteekeningen achter deze Redevoering vermeerderen hare belangrijkheid, zoo wel als de lijst der, door den grooten man, uitgegevene geſchriften, welke door die van VAN LENNEP niet gansch overtollig gemaakt is. Onder anderen maken de aanteekeningen gewag van de te *Franeker* onder VAN SWINDEN verdedigde *Diſſertatiën*, en de *Genootſchappen* en *Akademiën*, waarvan hij lid was. Die omtrent zijne *bibliotheek*, zijne *korreſpondentiën*, enz. en zoo vele andere, zijn bijzonder opmerkenswaardig. Er is door den Heer MOLL met deze Redevoering een wezenlijke dienst aan de geleerde wereld gedaan, en, ook om den wille des Vaderlands van VAN SWINDEN, zij hem onze hartelijke dank voor zijnen arbeid betuigd!

Onderrigtingen, Raadgevingen en Wenken, voor min en meer geoefende Schoolonderwijzers: en Handleiding voor hen, die daartoe opgeleid worden. Door J. H. FLOH, *Lid en Secretaris der Provinciale Commiſſie van Onderwijs in Overijſſel. Tweede en zeer vermeerderde Uitgave. Te Groningen, bij* W. Wouters. *In gr.* 8vo. *XXXIII en* 177 *Bl.* f 1-50.

Het is altijd beter laat dan nooit; en daarom willen wij ook nu nog onze aankondiging van dit nuttig werkje niet terughouden. „ Alles, wat een Schoolonderwijzer weten moet, „ om zijnen post, volgens de nieuwſte ſchoolverordeningen „ in dit Koningrijk, behoorlijk waar te nemen, tot gemak „ voor hemzelven, en ten meesten nutte voor de aan zijn „ onderwijs toevertrouwde jeugd, vindt men hier, in een „ kort beſtek, duidelijk en algemeen bevattelijk bijeenge„ bragt, zonder iets wezenlijks te miſſen, of daaromtrent „ ſlechts verwezen te worden naar andere boeken en ſchrif„ ten."

„ten." Wij vonden deze getuigenis van den Schrijver bij de lezing bevestigd; en de gunstige beoordeeling van de vroegere uitgave, in de *Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs en de Opvoeding*, heeft genoegzaam gezag, om hetzelve iederen Onderwijzer aan te bevelen. Veel, wel is waar, is' sinds dien tijd (1810) reeds veel meer algemeen in gebruik; vele vooroordeelen en tegenstand hebben opgehouden, en men kan niet verwachten, dat men hier veel nieuws zal leeren; maar voor aankomelingen in het vak blijft dit werkje altijd belangrijk, en prijst het zich ook nu nog aan door duidelijkheid en gegronde redenering. De Voorrede, het belang van opvoeding en onderwijs, en de daarin geduurende onzen heeftijd gemaakte verbeteringen betreffende, is reeds zeer lezenswaardig. In tien Hoofdstukken wordt voorts beknopt, maar zaakrijk, gehandeld over de beste schoolgebouwen, — hetgeen onderwezen worden moet, — het klassiek onderwijs, — de schooltijden en het aannemen van leerlingen, — de orde, — de schooltucht en het vormen van het zedelijk karakter, — en eindelijk over de vereischten van een Onderwijzer. Welke de *vermeerderingen* bij deze uitgave zijn, kunnen wij niet aanwijzen. Wat de *zaken* zelve betreft, vond de Schrijver geene redenen tot eenige wezenlijke verandering. De goede aftrek, dien de eerste uitgave had, en het nut, dat zij stichtte, is de beste aanbeveling; en wij geven ook nu nog gaarne de getuigenis, dat de Schrijver wel voor zijne taak berekend is, en die op de beste wijze heeft uitgevoerd.

Sympoſiaca of Tafelgeſprekken, door Mevrouw WYTTENBACH, *geboren* G.....e. *Uit het Fransch. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1823. *In kl.* 8*vo.* 174 *Bl. f* 1-:

Recenſent herinnert zich niet bepaald, wat van de werkjes van Mevrouw WYTTENBACH al, en wat niet in onze *Letteroefeningen* behandeld, noch op welke wijze dit zij geſchied. Om dezelve in het algemeen, en dit wèl uit het Fransch vertaalde en netjes geconditioneerde boekje in het bijzonder, te leeren kennen, zouden wij ligt niet beter kunnen doen, dan het voorberigt van den geleerden J. A. BAKKER, te Rotterdam, over te ſchrijven. Doch, om niet te uitvoerig te worden, zeggen wij daarvan alleen, dat de geëerde

Schrijfster, vele jaren in het gezelschap van den beroemden WYTTENBACH hebbende doorgebragt, ook met hem deelde in de zugt voor en beoefening van de oude letterkunde, en, hierdoor in staat gesteld, de waarde zijner kennis, inzigt en bekwaamheid ten volle te schatten, zich, zeer natuurlijk, na zijnen dood nog genoopt vindt, de vruchten en bewijzen daarvan, als eene eerzuil, uit zijne eigene bouwstoffen opgerigt, aan het publiek mede te deelen, ja dit te doen op eene wijze, die niet alleen der vrouwelijke penne best schijnt te passen, maar waardoor tevens een grooter aantal menschen, en niet name die bevallige helft van ons geslacht, waartoe zij zelve behoort, in dit genot deelen. Zij gaf dus in het Fransch (eene Zwitsersche van geboorte zijnde) zoodanige gesprekken, welke in vorm en stof geheel het kenmerk der Griekschè Muze dragen, en maakte haren overleden echtgenoot, door zijne vrienden omringd, (althans in dit stukje) tot den voornamen spreker over vele gewigtige onderwerpen. Aan *alle* soort van lezers (de lezeressen geenszins te vergeten) zal dit zeker niet even zeer behagen. Wie echter waarlijk gevoel voor het behagrijke en het bevallige heeft, zal althans niet nalaten zeer veel schoons daarin op te merken. Doch ook de Geleerde zal misschien eenigen hinder hebben van eene, moeijelijk te vermijdene, vermenging van oud en nieuw; hetgeen zelfs den Voorredenaar aanleiding heeft gegeven tot eene soort van verdediging, die wij niet geheel onbepaald kunnen beamen. WYTTENBACH, hier onder den naam van THEAGENES voorkomende, was wijsgeer zoo wel als letterkundige, en wel even zeer daartoe gevormd en gevoed door de nieuweren (inzonderheid vóór KANT) als door de Ouden. Men kon dus zijnen schimme geen regt doen, zonder hem, bij de behandeling van stoffen als God, onsterfelijkheid enz. enz., ook gebruik van dit licht te laten maken. Maar zoo is het dan ook waarlijk niet de oude, Griekschè THEAGENES; het is wel degelijk zijn naamvoerder WYTTENBACH, die hier spreekt — zoo veel mogelijk, ja, in Griekschè vormen, en met eene zekere mate van schikking aan de eene en vrijheid aan de andere zijde, (om, ten minste half boertende, b. v. de zielsverhuizing voor te staan, wat een' Christen niet wel zou kleeden) doch zóó niet, dat 's mans eigene denkwijze daardoor geheel onkenbaar wordt. Wij zien ook geen' genoegzamen grond of reden voor deze exceptie. De beroemde man leef-

leerde en zweefde inderdaad geheel in den oud-Grieksehen dampkring; en de hooge beschouwingen, aan welke men zich in deze *Zamenspraken* toegeeft, loopen meestal buiten het Christendom om. Dit toch doelt niet verder op weten, dan de praktijk vereischt; het ontwikkelt geene knoopen der bovennatuurkunde; en de vraag ten minste naar den oorsprong van het natuurlijk en zedelijk kwaad is nog niet zoo klaar en volledig beantwoord, dat het denkbeeld der weêrbarstigheid van de stof (wel beschouwd, en meer als beeld dan als tastbaar voorwerp) juist geheel ongepast en bespottelijk zou behoeven geacht te worden. Doch dit betoog zou ons te ver vervoeren. Wij sluiten dus onze aankondiging met ongeveinsden lof en hartelijke wenschen, dat de eer der Grieken en het voordeel hunner nakomelingen, (waaraan de edele Schrijfster het bedrag heeft toegewijd) zoo wel als hare eigene eer en die van den grooten THEAGENES of WYTTENBACH, teffens met wetenschap en kunst, door een ruim debiet, krachtig uitgebreid en bevorderd mogen worden.

Redegaven van Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Ifte Deel. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. *IV en* 208 *Bl. f.* 3-6c.

Zoo dikwijls Recenfent een nieuw werk van BILDERDIJK ziet aangekondigd, moet hij telkens 's mans talent in het uitvinden van *titels* bewonderen, waarin hij even zoo onuitputtelijk schijnt, als hij dit is in het beweren van paradoxen. Intusschen elk is vrij zijn geschrijf te noemen zoo als hij dit verkiest, en deze vrijheid willen wij den Heere BILDERDIJK ook in geenen deele betwisten, zoo hij het ons maar wederkeerig ten goede houde, dat wij voor onszelven nog niet kunnen vinden, dat alle die vreemde en zonderlinge uithangborden, onder welke in de laatste jaren zijne dichtkundige werken in het licht verschenen, veel *smaaks* of een aasje *waar vernufts* te kennen geven; want.... maar, elk zijn smaak! — en, hoedanig deze dan ook mag wezen, wij ontvangen weder, naar gewoonte, dat wil zeggen *op een ander beschaafden toon, in hoogstvriendelijke bewoordingen, en op eene wijs, die zoo dadelijk alle harten moet innemen*, rekenschap, waarom men dezen bundel nu juist *Redes* verkoos te noemen.

„ Het Krekeltjen, — zegt ons het voorberigt — huppelt
„ en zingt wel een tijd lang, maar 't verdwijnt en verdroogt,
„ en welhaast blijft er niet van hem dan het flaauwe gepiep
„ in het ſchoorſteenhol. 't Is het galmen in boſchen en roc-
„ ſen gelijk;" — en *dat geluid*, *deze ſtemgalm*, verzekert BILDERDIJK, *maakt thands nog mijn overig leven uit*. Nu, dit gelooven wij gaarne; ſchoon wij evenwel niet kunnen ontveinzen, dat dat onophoudelijk piepen en galmen toch op den duur, vooral voor hem, die het niet kan ontloopen, gedacht lastig moet worden. Behalve deze verzekering ontvangen wij tevens de belofte: dat, *zoo lang de Almachtige hem den adem laat*, (zonder welken het galmen zeker vrij moeijelijk wezen zou) dan ook *deze ſtemgalm*, *dat geluid zal klinken — voor Recht*, (d. i. zeker zoo als de Turken gewoon zijn dat woord te interpretéren en toe te paſſen?) voor *Godsdienſt* (immers naar de theologie van HOGERMAN of VIJGEBOOM?) en voor *Vaderland* (mits, zoo als wij hopen, dan toch altijd onder de regering van eenen Koning zonder Conſtitutie?).

~~Wij hebben dus, Lezers! verheugt u in het vooruitzigt,~~ nog meer te wachten; ja zelfs — en hoe kan de oude man nu bij mogelijkheid meer beloven? — hij zal in dien toon blijven galmen, al ware het ook *rauco murmure*: want „ de „ dorre en heeſche keel (krijscht zij ſlechts niet) zal nog „ hoorders vinden," [o ja! al ware het alleen om zich te amuſeren] „ bij wien zij voor dezen behaagde." En verliest hij nu daarom velen, die voorheen zoo gaarne naar hem luisterden, wel nu, *des te beter*: want toch

„ Bij weinigen alleen is rede en ſmaak te vinden."

Nu ſpreekt het dan ook van zelf, dat tot *die weinigen* geenszins behooren „ heeſche nakraaiers" [wat moet de man toch niet eene *copia* van eertitels bezitten!] „ van Vere-„ gelschte Franſchen en Duitſchers, wier dikke en plompe „ vingeren" [regt ſierlijk en beleefd tevens uitgedrukt, vooral wanneer dit een natuurlijk gebrek is] „ den toon waar zij „ naar grijpen altijd misvatten, en" [dat er, als het ſlimſte, nog bij komt] „ volſtrekt geen gehoor hebben om in har-„ monie met waarheid, of zelfs met elkander te ſtemmen." Ja, hierin winnen het zeker verreweg de Heeren BILDERDIJK, DA COSTA en CAPADOSE, die ſteeds volmaakt eenſtemmig denken en ſpreken en handelen en — lasteren, en

zoo

zoo weergaloos de kunst verstaan, om, al beweren zij ook, elk voor zichzelven, de razendste tegenstrijdigheden, evenwel onderling de gestrengste harmonie te behouden.

Doch genoeg, meer dan genoeg over het voorberigt! Zien wij het werk zelve in.

Dat BILDERDIJK heerlijke verzen maakt, en dit in elken bundel al meerder en meerder bewijst, dit is reeds zoo dikwijls gezegd en uitgeroepen en algemeen erkend, dat het dwaasheid zijn zou, dit nogmaals te willen verzekeren; en dat wij dan ook in deze *Rotsgalmen* (al behaagt ons het *praedudium* weinig) weder veel vinden, dat onzen lof niet behoeft, dit zal, al betuigden *wij* het niet, wel ieder geloven. Waarlijk! wij *blijven* de zoo zeldzame talenten van den Heer BILDERDIJK bewonderen; maar juist daarom moet het ons te meer bedroeven en ergeren, dat *zulke* gaven, met welke zoo veel goeds gesticht kon worden, zoo jammerlijk, ten dienste van het rijk der duisternis en dwaasheid, worden misbruikt.

Gelijk wij, toen wij den onderhavigen bundel ontvingen, dit reeds vreesden en vermoedden, zoo vinden wij dan ook hier weder geheel denzelfden geest, die tegenwoordig in alle BILDERDIJK's werken heerscht; — dien zelfden geest van onverdraagzaamheid, van ontevredenheid, van grimmige vijandschap tegen al wat verlichting en vrijheid voorstaat en bedoelt, en tegen elk, die een ander licht van overtuiging volgt, dan *hij* geacht wil worden te eerbiedigen; — dien zelfden geest, die zoo regtstreeks strijdt met nederigheid, bescheidenheid, zachtmoedigheid en dankbaarheid, zonder welke toch maar geen waar Christendom bestaat, hoe regtzinnig men ook anders in Geloof en Belijdenis mag wezen, en buiten welke men Vorst en Vaderland niet lief heeft, offchoon men dit met de schoonste bewoordingen betuige en met de duurste eeden bezwere. En *dien* geest vinden wij ook hier weder voorgesteld in dien zelfden toon van bitterheid en vermetelheid, met welke BILDERDIJK zoo telkens de edelste aller kunsten ontheiligt, onophoudelijk zichzelven tot een voorwerp van bespotting maakt, en elk tegen zich in 't harnas jaagt.

Het smart ons, dat wij weder zoo vele gelegenheid hebben, om de billijkheid van dit ons oordeel door proeven te staven. De Heer BILDERDIJK heeft regt, dit te vorderen; en wij zullen daarom eenige der voornaamste stukken in dezen bundel doorloopen.

Nr.

Nadat in het stuk, *aan 't Vaderland*, in een' stouten aanhef, die den echten meester kenmerkt, de vreugde is beschreven, die allen bezielde, toen Neêrlands Vorst op nieuw den vaderlandschen grond betrad, wordt al dadelijk verzekerd: dat nu die vreugde geheel is verdwenen; dat *misnoegen*, *mistrouwen op den Vorst* en *tweedracht* zijn in de plaats gekomen, en dat er thans *Monsters* zijn, „ door wier vloekverwantschap de aard het juk wordt opgelegd, en die „ kerk en thronen, zeden, Gods- en Staatsgezag bestoken." En, opdat wij te beter zouden weten, welke dan wel de Monsters zijn, die hij bedoelt, beschrijft hij ze ons nader, als dezulken,

„ Die met vuig gebroedsel heulen van een heilloos slavenras
„ Dat den naam misbruikt der Grieken, wien het tot verkrapping was;
„ Dat, in Hellas vrije dagen onder 's meesters roê gekromd,
„ Nu, na twee en twintig eeuwen met het woord van vrijheid bromt.
„ Wiens Godslasterlijk onteeren 't kruis ten gruwelstandaart maakt,
„ Dat bij de arglist der hyene van een tijgren bloeddorst blaakt."

BILDERDIJK! hoe was het U mogelijk, deze regels te schrijven? Moet dan ook Gij de vertrapte onschuld doemen en lasteren? Herroep, herroep uwe woorden; want die de zaak der Grieken lastert, lastert... ! De Heer vergeve u deze zonde!!! — Wij werden daar ernstiger dan wij bedoelden; evenwel het was taal van ons hart.

Aan den Koning worden de gelukkige dagen van ouds herinnerd. Dat waren gezegende tijden,

„ Toen Neêrland, als één man voor's Heilands thróon gebogen,
„ Zich Jezus Leen erkende en eigendom en werk,
„ In onafscheidbare Echt verbonden aan Zijn Kerk;

„ en geen Jood, geen dwalende zich stout naast zwijn- en
„ wolvenbroed met Jezus herderkudde mengende in één on-
„ zuivren stoet"! — dat waren toen gelukkige tijden! — maar zij duurden niet lang: de Omwenteling kwam; het werd Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap; de Staat scheidde zich van de Kerk,

„ En 't was met Christendom en Vaderland gedaan."

Want

Want nu werd ook dadelijk „ Christus Bruid" [uitsluitend de Nederlandsche Hervormde Kerk] „ overmeesterd door Hei-„ den, Joód en Godverlochenaren," en al spoedig zag men

„ . . . . . der duivlen rook-altaren
„ Ixors, Moloch, Foo, en Lamaas ongevoeg;"

[wat hebben wij toen al rare snaken moeten logeren!]

„ Met Indus koe, of, is dit wein'ge niet genoeg,
„ Der Perzen vuurdienst en gevloekte Tempelieren,
„ Met Rome, met Socijn, op 't erf der Batavieren
„ In 't zelfde recht gesteld naast Luther en Kalvijn."

Hoe BILDERDIJK toch *dien* tijd heeft kunnen overleven? — of was hij misschien toen ook al eenigzins besmet door den alles verpestenden geest van verdraagzaamheid?

Zoo erg, als het toen was en vervolgens werd, is het thans niet; maar toch „ Nederland is niet meer — op verre „ na niet meer — hetzelfde Nederland;" verderf en ongedierte knagen aan tak en wortel, en 't wordt hoog tijd, dat Z. M. hierop ernstig de aandacht vestige. Doch BILDERDIJK weet raad:

„ Laat". [ziedaar de les den Koning voorgeschreven, die zeker eene vrije navolging van *de waarheid te betrachten in de liefde* heeten zal!]

„ . . . . . Socijn den scepter in uw handen
„ Besturen, ... met goud en ridderbanden
„ Verheerlijkt voor het oog! Laat Rome met Armijn,
„ Zoo lang 't de Hemel duldt," [want zoo lang zal er ook wel weinig aan te veranderen wezen] „ in Holland wees-„ ter zijn!"

„ Maar," [gelijk het verder luidt]

„ . . . . . duld niet, dat de Kerk, Oranjes huis getrouw,
„ Verkankere in heur merg! Bescherm ze bij heur rechten
„ Voor monsters die haar Leer van uit haar schoot bevechten;"

en bovenal,

„ . . . . als Christen, lid van 't Godlijk heilverbond,
„ Eisch zuiverheid van leer in ieder die 't verkondt;
„ Gedoog geen lastering van uw, van onze Vaderen
„ In hun die voor uw oog met Duivlen-opzet naderen," enz.

Wij

Wij twijfelen geen oogenblik, of Z. M. zal deze vaderlijke les, zoo vol van Christelijke wijsheid en liefde, tot volkomen genoegen van den Heer BILDERDIJK, ter harte nemen.

(*Het vervolg en slot in No. XIII.*)

Eerstelingen van F. C. MOESMAN. *Te Utrecht, bij* S. Alter. 1823. *In gr.* 8*vo.* 216 *Bl. f* 2-:

De Heer MOESMAN noemt dit werkje eene *verzameling zijner zwervende beuzelingen*, die hij tot eigen vermaak en oefening vroeger of later ter neder schreef, en nu, met eenig opzien, en als *Eerstelingen*, die altijd verschooning verdienen, overgeeft aan het publiek. Hieruit vermoeden wij, dat de bescheiden, maar ons geheel onbekende man aan gezetten letterarbeid gewoon is, en daartoe geroepen. Intusschen, *beuzelingen* zijn deze zijne *Eerstelingen*, naar ons oordeel, niet. Wij ontvangen van hem, in proza en dichtmaat, vertaald en oorspronkelijk, hier een nuttig *allerlei*, dat men met genoegen lezen zal; wij alzhans bedanken den steller voor het ons geschonken nut en vermaak, en wachten van hem meer voortgelijke en, gelijk hij zelf dan hoopt, nog rijpere vruchten.

De Regenboog, met eene Afbeelding van denzelven; en opheldernde Aanmerkingen. Door J. A. OOSTKAMP. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beyerinck. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl. f* :-70.

Deze voorlezing in het Zwolsche Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* voldoet aan het oogmerk van den steller, daar zij de aandacht aangenaam en nuttig bezig houdt. De stijl is goed, en de lezing stichtelijk. Nieuws over dit onderwerp kon men daarbij intusschen niet verwachten. De afbeelding behaagt ons.

Boekhasch. No. XI, bl. 491, reg. 20, lees men *interessante.*

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, over Rom. IX, X en XI. Door J. WIJS, J. C. ZOON. *Iste Deel. Te 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1824. *In gr.* 8vo. 368 *Bl. f* 3-:

De vroegere Leerredenen van den Eerw. WIJS deden ons de tegenwoordige met blijdschap ter hand nemen, en het moeijelijk, maar aangelegen onderwerp wekte hooge belangstelling op. Het is waar, reeds meermalen zijn deze hoofdstukken behandeld, en wij konden wel weinig nieuws verwachten; maar de behandeling van zoodanige onderwerpen, in een aantal leerredenen, door eenen man als WIJS, en voor *zijn* gehoor, is toch iets, dat de nieuwsgierigheid uitlokt, en onderdrukte bij ons dadelijk den anders natuurlijken wenseh, dat liever de opheldering mogt ontdaan zijn van den prediktoon, en het onderwijs van PAULUS ons, in eene doorgaande verhandeling opgehelderd, door dezen bekwamen Schriftuitlegger ware aangeboden. De prediker geeft daarvan ook deze reden, dat het Christelijk publiek aan leerredenen, boven andere boeken van godsdienstigen en zedelijken aard, kennelijk de voorkeur geeft, waarschijnlijk omdat men zich in predikatiën meer onmiddellijk en met meerderen aandrang, bij het onderwijs, de waarschuwing en besturing, tot den lezer zelven wendt, en dat daarenboven nog, bij omwerking tot eene andere schrijfwijze, doorgaans de vroegere vorm toch, hier en daar dan minder bevallig en voordeelig, uitkomt. Hoe dit nu ook zij, dit werk is ons welkom; en het kan niet anders dan den verstandigen lezer tot vreugde zijn, dat hij, in de voornaamste steden onzes vaderlands, den Christelijken leerstoel met zoodanige mannen bezet ziet, die, bij duidelijkheid, eenvoudigheid en gemoedelijken ernst, alle de eigenschappen van eenen waardigen uitlegger der H. Schrifte in zich vereenigen, en, vrij van vooroordeel en sekten-

geest, ook over moeijelijke plaatsen van leerstellingen inhoud, voor verstand en hart voortreffelijk prediken, en allezins, door kennelijke strekking tot redelijken Godsdienst en zedelijkheid, de hooge waarde van het Christendom doen eerbiedigen. Onder de zoodanigen handhaaft de Heer WIJS, buiten allen twijfel, zijnen rang; en het kan niet missen, of eene gemeente, op deze wijze opgeleid, moet van tijd tot tijd in kennis en hooge waarde winnen, en een volgend geslacht zal met grootere verbazing nog, dan het tegenwoordige, nederzien op de armzalige en onverdraagzame godgeleerde twisten van vroegeren tijd, waarover zich ieder verstandige nu reeds schaamt, zich tevens bedroevende over de diepe en hardnekkige onkunde en het vooroordeel van sommigen, die de heeling der vroegere scheuringen met angst en jammer zien, en, tegen het gezond verstand en de kennelijke bijbelsche waarheid, de leer van eenen WIJGERBOOM en zijnen aanhang, boven die van eenen PAULUS en JEZUS CHRISTUS, verkiezen, ja deze dwaze en redelooze gevoelens den Bijbel willen opdringen.

Intusschen is het maar waar, dat, vóór vijftentwintig, dertig jaren nog, deze leerredenen van WIJS groot opzien zouden gebaard hebben, en hem welligt, niettegenstaande al het beter inzigt der verstandigsten, den *Haagschen* leerstoel zouden hebben gekost. Niet, dat de bekwame man door ons van onregtzinnigheid ten aanzien zijner kerkleer wordt beschuldigd of verdacht; neen, maar hij verzet zich met ijver en kracht tegen het verkeerd gebruik van onbegrijpelijke waarheden, waarvan het *hoe* buiten het kenvermogen van den mensch ligt, en tegen het verwringen der bijbelwoorden ten betooge van leerstukken, waaraan de Schrijvers in het geheel niet dachten, waardoor de grootste ongerijmdheid der Godheid werd toegekend, en waardoor der Christenen geloofs- en zedeleer, der Christelijke stichting en wezenlijke godsvrucht meerder nadeel werd toegebragt, dan het groot aantal schriften van het ongeloof ooit vermogt te doen.

De Heer WIJS is intusschen de eerste en éénige niet, die

die waarheid en gezond verſtand in de voordragt der Pauliniſche leer aanwijst en handhaaft; en het is bekend, hoe voortreffelijk en onpartijdig de Heeren YPEY en DERMOUT, niet lang verleden, de geſchillen van 1618 en 1619 hebben beoordeeld; terwijl zeer vele waardige leeraren, reeds lange, de harde voorſtelling der leer eener Goddelijke voorbeſchikking zoodanig hebben voorgedragen en verzacht, dat dezelve geheel onſchadelijk wordt voor der Christenen moed en troost, en het geloof aan de onpartijdige Vaderliefde van God, de hoofdleer van het Evangelie, daardoor in geenen deele meer verzwakt wordt. De Heer KROM gaat, in zijn *Ernst en Luim*, een' ſtap nog verder, aanwijzende, hoe de opmerking van ruimte en tijd, als enkele vorm van ons denkvermogen, ieder bezwaar hier van zelve kan oplosſen. Gelukkig is inderdaad onze leeftijd, in welken de waardige voorſtelling der Godheid niet meer belemmerd wordt door onverſtaanbare redeneringen over onbegrijpelijke voorſtellen, en de H. Schrift op verſtand en hart van het volk eene gezegende kracht mag uitoefenen, zonder dat men opgehouden wordt met onvruchtbare twisten, aan welker einde men juist daar is, waar men begon, en de geest van het heilig boek geheelenal, door het hechten op wijsgeerige bijzaken, verloren gaat.

Maar keeren wij tot de leerredenen van den Heer WIJS terug. Zij zijn hier elf in getal, en brengen hoofdſt. X ten einde; terwijl het volgend deel het XIde zal behandelen. Ziet hier den inhoud, waaruit men de belangrijkheid en het welgekozene der onderwerpen kan beoordeelen. De eerſte is ter algemeene *inleiding*, geeft tot het regt verſtand dezer hoofdſtukken de noodige aanmerkingen, en toont het nut der behandeling. Voorts zijn de onderſcheidene onderwerpen: *De diepe droefheid van Paulus over de verwerping der Joden, en derzelver zuivere bron. Het misverſtand van Gods beloften, als oorzaak van verdenking Zijner trouw. Begunſtiging van ſommigen niet ſtrijdig tegen Gods regtvaardigheid. Het onbetamelijke van de ſchuld van het ongeluk op God te werpen. Oplet-*

tendheid op de H. Schrift, als het beste middel om ons met de raadselachtige verschijnselen te bevredigen. Het wezen van de voorregten des Christendoms, en het éénige middel tot derzelver genot. Waarschuwing tegen kwalijkbestuurden ijver voor Gods eer. Het middel tot onze regtvaardiging bij God. Het geloof kan alleen ontstaan door bekendmaking van het Evangelie op Goddelijken last. Onverantwoordelijkheid van het ongeloof.

Er is veel, zeer veel, in alle deze leerredenen, hetwelk bijzonder onze aandacht trok. Behalve het wegnemen van het oude struikelblok, door het harde denkbeeld van willekeurige verkiezing en verwerping, en den hoogst vrijmoedigen en tevens ernstig gemoedelijken toon, waarop dit geschiedt, en de uitnemend duidelijke en overtuigende uitlegging van den tekst, hechtten wij bijzonder ook op het indringen in den Joodschen geest, en het gebruik, dat PAULUS maakt van de Profetische schriften, bij hetwelk ons doorgaans niets te wenschen overig bleef; op de treffende trekken van PAULUS' welsprekendheid en dikwijls roerende schoonheid; en niet minder op den, in alle deze leerredenen heerschenden, echten geest van het ootmoedige en werkzame Christendom. Gaarne staafden wij het een en ander met eene proeve, waaruit men tevens den stijl en de schrijfwijze voordeelig kon beoordeelen; dan, ons bestek gedoogt dit niet, en wij achten dit ook bij dezen zoo voortreffelijken en reeds bekenden prediker minder noodig. Wij leggen alzoo de pen nu neder, met de opregte betuiging, dat wij het tweede deel met zeer groot verlangen te gemoet zien.

Tweetal Synodale Leerredenen, uitgesproken in de Kloosterkerk te 's Gravenhage, de eerste op den 19 Julij 1822, de laatste op den 11 Julij 1824, door J. LA LAU, *Predikant te Bergen op Zoom. Te 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1824. *In gr.* 8vo. 64 *Bl. f* : 75.

Aka-

Akademiſche Leerrede ter gedachtenis van wijlen den Hoogleeraar HERMAN MUNTINGHE, *uitgeſproken den 2 van Bloeimaand* 1824, *door* A. YPEY. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1824. *In gr.* 8*vo.* 39 *Bl. f* : - 55.

Des menschdoms hoop en Nederlands dankſtof, aangewezen in eene Dank- en Bededagsrede, door J. C. ALSANDER. *Te Koog aan de Zaan, bij* A. J. May. 1824. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl. f* : - 40.

Wij nemen deze, anders ongelijkſoortige, gelegenheidspreken, eeniglijk uit hoofde der menigte van aan te kondigen boeken, te zamen in ons verſlag op, hoewel anders elke derzelven eene afzonderlijke beoordeeling verdiende, die de lezer, hopen wij, in de *Boekzaal der geleerde wereld*, waar dezelve vooral behoort, tot zijn genoegen vinde!

De Heer LA LAU was geen predikant, die in de mode viel bij zijn kerkgenootſchap. De Bergen-op-zoomſche gemeente had daardoor ſedert lang het groote voorregt van in hem een' verſtandigen, hoogstnuttigen prediker te mogen bezitten. De eerstgemelde ſynodale preek verwierf hem grooten roem; de roep, daarvan uitgegaan, deed ons naar derzelver lezing ſterk verlangen, en ons te meer verblijden, toen wij, tevens, nog eene dergelijke leerrede ontvingen. Onze verwachting is niet te leur geſteld. Beide preken zijn hoogst doelmatig, en ſtrekken den redenaar en het kerkgenootſchap, waarin hij dient, tot groote eer. Zoo lang de behartiging van deszelfs belangen aan mannen is toevertrouwd, die zoodanigen geest beziften, belijden en bevorderen, mogen wij, Gode dankbaar, hetzelve, ja de ganſche broederſchap der Protestanten, gelukkig roemen. De eerſte preek behandelt *den aard en de ſtrekking der Christelijke kennis en liefde*; de andere handelt over *Gods raad en beſchikkingen tot heil van het menschdom, boven die der menſchen oneindig verheven*. Hoe geheel ook de eerſte aan onze hooge ver-

wachting voldeed, de tweede *lazen* wij, misschien om het gemakkelijker vloeijende van den stijl, met nog meer genoegen. In bondigheid van betoog en belangrijkheid van ontwikkeling staan beide gelijk. Één enkele misstelling hinderde ons in de uitdrukking, zoo als *zijne* liefde, zijne *genade* in Christus, bl. 23, waar niet van God, maar van het Christendom melding geschiedt. Ook vonden wij geen behagen in het *gaan* affmeken, het meer dan eens *uitloopen op iets* en *er op uit zijn*. LA LAU heeft zijn' eigen' stijl, en, omdat ons dezelve zoo bijzonder aangenaam was, vergeve hij ons deze naauwlettendheid. Aan de belagchelijke drukfeil: „Denne en mirte" (het beeld is van Jesaias) „hebben tusschen de Protestantsche afdeelingen alreed(s) de plaats vervangen van doorn en *distel*," heeft hij geene schuld, en elk zal wel *distel* lezen. Recensent neemt deze gelegenheid waar, om, ter waarschuwing aan alle drukkers enz., eene feil van deze soort, maar erger aard, te noemen, door welke een aanstaande Classisbroeder van LA LAU voor een' *Duivelsbode* verklaard wordt, op eene naamlijst van inteekenaren, zoo hij meent, voor een werkje van PENNA MASTENBROEK.

De gedachtenis van MUNTINGHE is bij ons, en bij wie niet, die zijne onschatbare verdiensten kennen? in zegening. Dank zij derhalve den Hoogleeraar YPEY, die dezelve zoo treffend vereerde! Zijne leerrede zij allen Leeraren en Hoogleeraren, en allen Christenen, maar vooral allen jongelingen, die zich op de wetenschappen bevlijtigen, en bijzonder hun, die zich bereiden tot de heilige Evangeliebediening, met nadruk aangeprezen! De nu zalige man wordt hier eenvoudig, maar overtuigend en aandoenlijk voorgesteld, en naar waarheid, in den stijl, dien men van YPEY gewoon is, maar welks beknoptheid wij meer dan in zijne andere schriften opmerkten. Men leert MUNTINGHE kennen in zijnen edelen, godvruchtigen, heiligen, standvastigen, geheel onbaatzuchtigen ijver voor het heil en geluk zijner broederen, en daartoe wordt hij beschouwd als Geleerde, Hoogleeraar

en

en Godsdienstleeraar, in het eerſte opzigt verreweg het uitvoerigſte; voorts als een alleruitnemendst mensch en Christen, navolgenswaardig op het pad der Godzaligheid en deugd. De tekstkeuze beviel ons het minſte, daar *Deuter.* XXXIV: 8°: „de kinderen Israëls beweenden Mozes," tot eene vergelijking aanleiding geeft, die er, onder YPEY's handen, wel heel wat anders uitziet, dan zij, naar den ouderwetſchen trant, plagt bewerkt te worden, maar toch — *gezocht* mag heeten. Dit ſchaadt echter der waarheid niet. Ja, zoo was MUNTINGHE, als YPEY hem ſchetst!

De Dank- en Bededagsrede van SANDER is eene geheel andere ſoort van ſtuk. Als eene leerrede voor eene Chriſtelijke gemeente, vergaderd om het Evangelie des Heilands te hooren verkondigen, en als eene zoodanige leerrede op een Dank- en Bededag, welke gelegenheid toch nooit het eerſte vereiſchte behoeft of behoort te miſſen, wilde zij — wij komen er rond voor uit — ons niet bevallen. De tekst is Jeſ. XLV: 10, 11. Geene orde is opgegeven, en zij is ook moeijelijk aan te wijzen. De verrijking der volken met den zegen van den waren Godsdienst, door Gods woord, aangewezen zijnde als het oogmerk Gods, door den Profeet voorſpeld, dient de Joodſche en Chriſtelijke geſchiedenis ten betooge, hoe de vervulling dezer voorſpelling telkens verijdeld ſcheen te worden en tegengehouden werd. De redenaar ſtemt het ongunſtig aanzien der zaken in den tegenwoordigen tijd wel toe, maar vindt in den aard der omſtandigheden, vooral in den toeſtand onzes vaderlands, gronden genoeg van hope op de bereiking van het doel der Godheid met hare openbaring. Men zoude dit ſtuk als eene aanſpraak van eenen godsdienſtigen vriend zijns vaderlands, aan zijne volkgenooten gehouden, kunnen aanmerken; en dan ſchat men het zeker hoog, als blijken gevende van wijsgeerige oplettendheid op de teekenen der tijden. De verdraagzaamheid, die bl. 17 getuigt, dat het Evangelie volkomene vrijheid laat in de daar opgenoemde zaken, zouden wij niet gaarne prediken, als vreezende daardoor den

menschengeest te bevorderen, zoo wel als door de onbepaalde waarschuwing tegen deszelfs invloed in kerkdienstregelen, die zoo zachtkens aan, in de Protestansche kerk, den overgang maken tot onderwerping aan de oude priesterheerschappij, bl. 18. De Godsdienstleeraar zij liever voorzigtig, dan zonderling! Met dit alles beviel ons deze rede, beschouwd uit het oogpunt, waaruit wij haar lazen, zoo wel om meer dan één belangrijke opmerking, als om den stijl. Gaarne schreven wij, voor zoo vele klagende Nederlanders, af, wat zij bl. 28 env. lezen, en, gave God! wel behartigen mogen.

Leerrede over Gods verheerlijking, beschouwd als het doel mijner krankheid, door C. W. PAPE, *Predikant te Heusden. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon, 1824. *In gr.* 8vo. 32 *Bl.* f -40.

Offchoon wij weinig van gelegenheidspreken houden, omdat dezelve doorgaans hare grootste, zoo niet éénige waarde van de gelegenheid zelve ontleenen, en juist daarom voor het Publiek van minder aanbelang zijn, zoo verblijden wij ons evenwel, dat de Eerw. PAPE heeft kunnen goedvinden, deze Leerrede, door hem uitgesproken na zijne herstelling uit eene bijna doodelijke krankheid, uit te geven. Wij prijzen dit opstel, dat deszelfs maker tot eer verstrekt, vrijmoedig aan, en wenschen deze Leerrede, in welke eene geleidelijke orde heerscht, van het begin tot het einde de taal des harte spreekt, en die zeker door de Heusdensche Gemeente niet zonder aandoening en stichting zal zijn aangehoord, in veler handen, ook om der Armen wil, ten wier behoeve dezelve voornamelijk in 't licht verschijnt.

De tekst, Joh. XI: 4e, wilde ons intusschen maar weinig behagen, daar Lazarus wel degelijk is gestorven, en diens krankheid *daarom* tot heerlijkheid van God is geweest; niet omdat hij uit die krankheid werd opgerigt,

maar

maar omdat hij, na voor dezelve bezweken en geſtorven te zijn, uit den dood werd opgewekt. Deze aanmerking houde ons de Heer PAPE ten goede.

De Sadduceën van Mr. J. (1,) DA COSTA *getoetst aan Redelijkheid, Geſchiedenis, en Bijbel, door Mr.* S. J. (1.) Z. WISELIUS. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. *VIII en* 154 *Bl. f* 1-50.

Over dit werkje, waaromtrent wij, om meer dan ééne reden, eene uitzondering maken op ons aangekondigd beſluit van geen der tegenſchriften te vermelden, mag zich de vriend van waarheid en Godsdienst hartelijk verblijden. De geleerde Schrijver komt er openlijk voor uit, dat hij tot DA COSTA in gemeenzame betrekkingen geſtaan *heeft*, toen hij hem nog beſchouwde als het tegenbeeld van hetgeen hij gebleken is te zijn, en bewijst, ja wel bewijst, onwederlegbaar, dat hij DA COSTA niet langer kan verontſchuldigen, als een man, die ſlechts zijne Joodſche bitterheid op andere voorwerpen overbrengt, of als een kranke, die zich glazen beenen en het aangezigt vol vliegen verbeeldt te hebben, maar dat deze zich tegen den Koning, ja tegen CHRISTUS, en bijgevolg ook tegen de Protestantſche kerk, oproerig heeft aangeſteld, met verharding des harten. Hoort maar eens, lezers! „Ach! dat hij in het Jodendom verbleven ware! In het Christendom is hij *eene bittere galle, doende den naam des Heeren ſmaadheid aan*, en *den Geest bedroevende.*" Beklagen kunnen wij hem; het is pligt, voor hem te bidden, dat de barmhartige God hem dezen gruwel, om Christus wil, vergeve, zoo zonde tegen den Geest in tijd of in eeuwigheid kan vergeven worden. Ja, beklagen wij hem, bidden wij voor hem! Doch, daar hem, herhaalde malen, broederlijk en ook voor de Gemeente, zijne verkeerdheden zijn voorgehouden, en hij zich tegen de vermaningen verhardt, de verzenen met verdubbelde woede tegen de prikkels ſlaat, wat moet hij

denzulken, die den Heiland liefhebben, naar de uitſpraak van dien Heiland zelven, voortaan zijn? *Ephraim is vergeſellet met de afgoden; laat hem varen. Wijckt af van deſulcke, die een verdorven verſtant hebben, ende van de waerheyt berooft zijn.* (*Hozea* IV: 17. 1 *Tim.* IV: 5,) Ja, hem laten wij varen; van hem willen wij afwijken," enz.

Als een verlicht Christen en echt Protestant, die in den Bijbel te huis is, als een wijsgeerig menſchenkenner en beoefenaar der geſchiedenis, heeft WISELIUS met fikſche hand de pen gevoerd, en, ſlag op ſlag, DA COSTA's onwetendheid, of dwaling, of verdraaijing, of boozen geest ten toon geſteld. Zijn betoog is krachtig, ſomwijlen ſcherp, maar van de verwaandheid en hatelijkheid van DA COSTA even verre verwijderd, als het zich door ware geleerdheid en bondigheid hoog boven zijne *diarrhaa verborum* verheft. De voornaamſte punten van DA COSTA's *Sadduceën* worden meesterlijk behandeld, zoo dat ook de beoefenaar der wetenſchap den bekwamen Schrijver voor menige zaak- en belangrijke aanwijzing en mededeeling dank verſchuldigd is, en er niet aan getwijfeld kan worden, of elk verſtandige zal hier, meer dan elders, een voldoend tegengift tegen het Sadducelsmus van DA COSTA vinden, en deze zelf, konde hij er toe komen om dit geſchrift te lezen en te overwegen met een ootmoedig hart, zich ſchamen voor God en den Heiland, en de eerſte vraag, die Paulus deed bij zijnen overgang uit het Jodendom, zoude zijne anti-Christelijke bemoeijingen vervangen: *Heer! wat wilt gij, dat ik doen zal?*

Jammer, dat dit meesterlijk geſchrift niet, in meer geregelde orde, DA COSTA's dwalingen en drogredenen in eenige hoofdzaken aangewezen en wederlegd heeft, en de geheele houding van hetzelve het niet voor allen bruikbaar maakt. Mogt eene daartoe geſchikte hand het vereenvoudigen, weglatende wat alleen voor geleerden is, waartoe wij niet brengen de Rabbijnſche ſpreuken, hier zoo juist ter beſchaming van DA COSTA dienende, noch de

zaken zelve, tot de geſchiedenis vooral der kerke behoorende. Recenſent weet met zekerheid, dat luidjes, wien te voren SMIJTEGELD en HELLENBROEK, om er van geen minder allooi te noemen, zoo dierbaar was, met DA COSTA's bezwaren, BILDERDIJK's toelichtingen en CAPADOSE's pokſtof, zoo wel als (wat eere!) VIJGEBOOM's theologie, zich bemoeijen en — *ſtichten;* en dit doet hem op de behoefte van dezen aan een klein, verſtandig, gemoedelijk geſchreven ſtukje, of meer dan één, over het geſchrijf van de bedervers van het goede en verleiders der ligtverdoolde eenvoudigen in onze dagen, opmerkzaam maken. Ware deze zaak niet de behartiging waardig van het Zendeling- of Godsdienſtig Traktaat-Genootſchap?

Geſchiedkundige Beſchouwing der Ziekten in de Nederlanden, in verband met de geſteldheid des Lands en de leefwijze der Inwoneren. Door H. P. THIJSSEN, *Med. Dr. enz. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey en Zoon, 1824. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede,* 426 *Bl. f* 4-50.

Eene onlangs bij de Haarlemſche Maatſchappij voorgeſtelde vraag: „In hoeverre men uit geloofwaardige aanteekeningen kan betoogen, dat de heerſchende Ziekten in Nederland, door het verloop van tijden, van aard zijn veranderd? en welke de natuurlijke oorzaken zijn van die verandering, bijzonder met betrekking tot de veranderde leef- en voedingswijze onzer landgenooten?" gaf aanleiding tot den voor ons liggenden arbeid van den geleerden THIJSSEN, welke echter niet bekroond ſchijnt te zijn, omdat meer eene beſchouwing van het tegenwoordige dan verledene bedoeld werd; iets, hetwelk, ook bij eene herhaalde lezing der vraag, zoo als dezelve geſteld is, waarlijk door niemand te giſſen was, en Recenſent op nieuw heeft doen zien, hoe moeijelijk het dikwijls zij,

zij, in opgegevene prijsvragen, zonder met den geest en de denkwijze van derzelver ſtellers vertrouwelijk bekend te zijn, het oogmerk en de eigenlijke ſtrekking van het gevraagde uit te vorſchen. Hoe het zij, de Heer THIJSSEN hebbe dank, dat hij ons zijne beſchouwing zonder verkortingen en beperkingen heeft medegedeeld. Eene aanſtipping van den inhoud des werks moge onze lezers met deszelfs waarde bekend maken.

Een kort overzigt van den oorſpronkelijken ſtaat der Nederlanden, de veranderingen van grond, lucht, klimaat, leefwijze, invloed van handel, heerſchende geneeswijze en beſchaving op gezondheid en ziekten, opent hetzelve. Daarop volgt de geſchiedkundige beſchouwing der Ziekten in 't bijzonder, waarbij de *Conſpectus morborum* van HUFELAND als leiddraad is aangenomen. Volgens denzelven worden koortſen, ontſtekingen, uitſlagziekten, zenuwziekten, vloeijingen, kwaadſappigheid en plaatſelijke ziekten in zoo vele klaſſen na elkander behandeld, 't geen men betrekkelijk elk derzelve bij oudere en latere Nederlandſche Schrijvers vindt opgeteekend voorgedragen, en het ganſche werk met een algemeen overzigt beſloten.

Recenſent doet hulde aan des Schrijvers vlijt en belezenheid, welke in deze in meer dan één opzigt voortreffelijke verhandeling eene gewigtige bijdrage geleverd heeft tot de Geneeskundige Geſchiedenis van ons Vaderland, die, met de ſchriften van den Haagſchen Geneesheer VAN DEN BOSCH, PETERSEN MICHELL, BICKER, de *Haagſche Correſpondentie-Societeit* en anderen, de kennis onzer Ziekten niet weinig bevorderen, en tot het groote werk eener *Geographia medica*, waarvan FINKE eene nog zeer onvolledige proeve gegeven heeft, moet behulpzaam zijn. Intuſſchen had Rec. bij zoo vele geleerdheid ook wel wat meer kritiek verlangd, het verband tuſſchen oorzaak en gevolg duidelijker aangewezen, en minder vertrouwen op het gezag van andere, hoezeer ook niet onberoemde, Schrijvers; waarbij deze arbeid zeker veel zoude gewonnen hebben. Immers het groote vraagſtuk van overeenkomst en verſchil van onze Ziekten

en die van vroegere tijden is slechts ter loops behandeld, althans niet zoo, als men het in eene beschouwing als deze verwachten mogt; terwijl ook de verschillende tijdvakken der geschiedenis niet genoegzaam onderscheiden zijn, en het algemeen overzigt, 't welk dit werk besluit, meer eene compilatie uit HUFELAND's kleinere historische brochures, (welke, 't zij met alle achting voor 's mans talenten gezegd, van oppervlakkigheid en gewaagde hypothesen niet zijn vrij te pleiten) dan de vrucht van eigen onderzoek, schijnt te wezen. Dan, niettegenstaande de te dezer plaatse geopperde bedenkingen, welke Rec. slechts als zijne eigene voordraagt, en waaromtrent ieders oordeel vrij behoort te zijn, wenscht hij dit belangrijk en nuttig werk het beste vertier, en den Schrijver allen lust en krachten, om in zijne wetenschap, ter uitbreiding van nuttige kennis en bevordering van grondige geleerdheid, werkzaam te blijven, en zijne gaven vooral aan onze geneeskundige litteratuur toe te wijden.

Dissertatio Physioloco-medica inauguralis de varia vitae humanae aetate, etc. D. i. *Akademische Verhandeling over de verschillende Tijdperken van het Menschelijk Leven, en inzonderheid over den Ouderdom. Door* M. DOBBELAER. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1824. *In gr.* 8*vo.* 122 *Bl.*

Eene vrij goede compilatie, bevattende het bekende over dit onderwerp, in een' duidelijken stijl voorgedragen. Echter bevreemdde het Rec., in deze gelijk ook in andere Akademische Verhandelingen, de *Dictionnaire des Sciences Médicales*, als eene auctoriteit, telkens geciteerd te vinden. Tot zulk een einde komt hem een werk van dien aard even min geschikt voor, als tot een boek van studie, waarvoor het wel eens gebruikt schijnt te worden, en daardoor tot oppervlakkigheid aanleiding geeft; daar zulke werken alleen als *Repertoria* en *in subsidium memoriae* behoorden gebezigd te worden.

In-

Index rerum naturalium, etc. D. i. *Naamlijst der voorwerpen van Natuurlijke Historie, welke bewaard worden in het Akademisch Muſeum te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1822. *In gr.* 8*vo. XX en* 120 *Bl. f* 1-:

De verdienſtelijke ſchrijver van deze naamlijst heeft zich bij derzelver uitgave vierderlei doel voor oogen geſteld: vooreerst, het nut der ſtuderende jeugd, welke zijne leſſen bijwoont, of ook anders gebruik van het Muſeum wil maken; ten tweede, de bekendmaking van den ſtaat van hetzelve, om zoo te doen zien, wat er voorhanden is en wat er ontbreekt; ten derde, het nut zijner ongeſtudeerde ſtadgenooten, welke het Muſeum uit meer dan bloote nieuwsgierigheid wenſchen te bezoeken; en eindelijk, ten vierde, de opwekking en verſterking van de zucht voor de Natuurlijke Historie bij zijne jonge ſtadgenooten, meenende de Hoogleeraar, met regt, dat de beoefening derzelve een belangrijk gedeelte eener beſchaafde opvoeding uitmaakt. De wijze, waarop de ſchrijver deze verſchillende oogpunten bij zijnen arbeid heeft getracht te vereenigen, wordt in de welgeſchrevene en lezenswaardige voorrede nader opgegeven en ontwikkeld; en daaruit blijkt tevens, met welk eene zorg deze naamlijst vervaardigd is. Aan het eind der voorrede wordt berigt gegeven van de wijze van toelating tot het Muſeum, waarin wij het hoofddoel van dergelijke inrigtingen, het nut namelijk der ſtuderende jeugd en de bevordering der wetenſchap, oordeelkundig met de behoeften en verlangens van het publiek vereenigd vinden.

Wat nu de naamlijst zelve betreft, wij vinden hier eene, zoo veel mogelijk volledige, lijst der voorwerpen, welke de Natuur, in het Rijk der Dieren en der Delfſtoffen, ons aanbiedt, voor zoo verre dezelve, tot hiertoe, door de Natuurkundigen zijn opgemerkt en beſchreven. Deze lijst is zoo ingerigt, dat zij tevens dient tot een

Ca-

Catalogus van het Muſeum, en aanwijst, wat er nog aan ontbreekt. Wat de orde betreft, voor zoogdieren en vogelen is ILLIGER, voor de overige dieren CUVIER gevolgd. Waarom niet de laatſte alleen? Dit zoude, dunkt ons, meer eenheid in het geheel gebragt hebben. Voor de delfſtoffen, (uitgezonderd de Camperſche verzameling) is de rangſchikking van WERNER gekozen. Men vindt hierbij tevens, zoo veel mogelijk, de Nederduitſche vertaling der vreemde benamingen, en, waar die vertaling ondoenlijk was, een' Nederduitſchen naam, ontleend van eene der hoofdeigenſchappen van het voorwerp. Namen, van eigennamen van uitvinders, landſtreken enz. afgeleid, zijn natuurlijk onvertaald gebleven. Voorts vindt men, in het Muſeum zelf, de wereldſtreek, waaruit het voorwerp is, opgeteekend, alsmede, zoo 't een geſchenk is, den naam des gevers, van welke gevers eene naamlijst achter dit werkje geplaatst is. Waartoe echter het getal dier perſonen voor ons wordt opgeſomd, ja waartoe de ſchrijver zelfs het getal der voorwerpen opgeeft, die het Muſeum bezit, daarvan zegt ons de voorrede niets, en kunnen wij de reden niet doorgronden.

De operative Heelkunde ſtelſelmatig voorgedragen, door A. G. VAN ONSENOORT, *Doctor in de Heel- en Geneeskunde, enz. IIde Deel. Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1824. *In gr.* 8vo. 384 *Bl. f* 3-75.

De ſpade verſchijning van dit tweede deel, reeds lang met ongeduld verwacht, ſchijnt ſlechts gediend te hebben, om aan het werk eene des te grootere volledigheid bij te zetten, en in hetzelve den gang der wetenſchap tot op haren laatſten ſtap te volgen.

In de vier Afdeelingen, tot het tweede Hoofddeel behoorende, en die gezamenlijk een getal van drieëndertig Hoofdſtukken bevatten, worden vele der gewigtigſte kunstbewerkingen voorgedragen, en onder deze eene eigene manier tot de hechting der hazelip, die, onzes inziens,

ziens, zeer doelmatig is, en van den kant des Heelmeesters wel eene verdere beproeving verdient. Ook vinden wij van den Schrijver eene eigendoomelijke methode tot de binding der gekwetste inwendige mamslagader; eene kunstbewerking, welker voordragt wij in andere heelkundige schriften te vergeefs zochten, en welker uitvoering ons, volgens de beschrevene wijze, niet zeer moeijelijk voorkomt.

Over het geheel is de Autheur denzelfden gang gevolgd, welken hij in het eerste deel heeft aangevangen. Zijne voordragt is, over het algemeen genomen, beknopt, doch duidelijk en volledig. Ook heeft hij zich beijverd, om uit allen de beste Opereermethoden op te geven, en die instrumenten, welke hij de nuttigste, doch tevens minder bekend oordeelde, in weluitgevoerde platen voor te stellen. De overige afbeeldingen, ter inlichting van sommige kunstbewerkingen, kunnen mede niet anders dan de algemeene goedkeuring wegdragen.

Wij willen geene aanteekening houden van eenige taal- en spelfouten, op welke wij bij de doorlezing des werks stieten, maar liever den verdienstelijken Schrijver aanmoedigen, om, zoo veel in zijn vermogen is, de voltooijing van dit allerbelangrijkst en voor Neêrlands Heelkundigen onontbeerlijk werk te bespoedigen.

Proeve van Indische Dichtkunde, volgens den Ramayon, naar het oorsponkelijke Sanscritisch gevolgd, door JACOB HAAFNER, *en uit deszelfs nagelatene papieren in het licht gegeven door* C. M. HAAFNER. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1823. *In gr.* 8*vo. VI en* 278 *Bl. f* 3-60.

Wij ontvangen in dit matige boekdeeltje van onzen vermaarden overledenen Reiziger HAAFNER de schets en enkele partijen van een in *Indië*, en ook sinds eenige jaren in *Europa*, zeer beroemd Heldendicht uit de grijze

In-

Indiſche Oudheid. Het is uit de onderzoekingen der *Britten* in *Indostan* bekend, dat de bewoners van dat Schiereiland twee groote Heldendichten bezitten, den *Ramayon* of *Ramajan*, en de *Mahabharath*, beide waarſchijnlijk meer dan duizend jaren vóór C. G. oud. Deze Gedichten zijn echter meer vermaard dan bekend, (enkele hoofdtrekken uitgezonderd) eensdeels uit hoofde van derzelver verbazende uitgebreidheid, anderdeels wegens het naar evenredigheid geringe aantal Geleerden, die de oude heilige taal van *Indië* (het *Sanſcrit*) beoefenen, en eindelijk, wegens den inhoud, voor een goed gedeelte zoo geheel vreemd aan onze zeden en begrippen, dat eene *woordelijke* vertaling bezwaarlijk een Publiek zou vinden, groot genoeg om de kosten der uitgave te beſtrijden. Men heeft zich dus, wat de *Mahabharath* betreft, meerendeels tot de wijsgeerige *Epiſode* van den *Bhagvat-Gita* bepaald, oorſpronkelijk door den beroemden WILKINS overgezet, en nu, naar wij meenen, te *Bonn* door A. W. SCHLEGEL in het oorſpronkelijke uitgegeven. Daar echter, ſedert eenigen tijd, de lust voor het *Sanſcrit*, niet alleen in *Engeland*, maar ook op het vaste land, aanmerkelijk is aangewakkerd, zoo mogen wij met reden op volledige vertalingen der beide Heldendichten hopen, die ons alsdan een levendig tafereel van den Godsdienst, de zeden, de leefwijze en de kunst van het aloude *Indië* zullen geven, gelijk wij thans het vroegſte *Griekenland* uit HOMERUS best leeren kennen. Van den *Ramayon* is, volgens HEEREN, reeds in 1808, een eerſte Deel, benevens een overzigt des geheelen werks, in het *Engelsch* vertaald uitgegeven: wij weten niet, of deze onderneming ſedert vervolgd is.

Doch, was het *geheel* der Heldendichten ons tot nu toe een geſloten boek, de inhoud derzelven was het veel minder. Reeds in 1672 gaf de te weinig bekende Predikant BALDEUS, die eene reeks van jaren op *Ceylon* geſtaan, en zich de fabelleer der *Hindoes* zeer goed had eigen gemaakt, ons eene tamelijk uitvoerige ſchets van den

inhoud des *Ramayons*. (*) F. SCHLEGEL heeft, in zijn klein, maar veelomvattend werkje, *über die Sprache und Weisheit der Indiër*, S. 231—261, eenige proeven uit, en eene korte ſchets van dat Gedicht gegeven. Ook bij den beroemden HEEREN leest men, in den tweeden druk zijner *Idéën*, eene ſchets van den *Ramayon*, volgens de boven genoemde te *Londen* uitgekomene vertaling.

De *Rec.* was dus niet geheel onbekend met dit voortbrengſel der hoogſte oudheid; maar hij verlangde zeer, daarvan meer te weten, toen hem het werkje van den Heer HAAFNER in handen kwam. Natuurlijk moest de naam van eenen man, die zoo vele betrekkingen in *Indië*, ook onder de inboorlingen, gehad heeft, hem gunſtig voorinnemen; maar zijn eerſte werk was, in de Voorrede, naar de wijze der bewerking, naar de hulpbronnen, daarbij gebruikt, en naar de manier van bekorting te zien, — want het loopt in 't oog, dat in dit boekdeeltje de geheele *Ramayon* (waarvan het eerſte Deel een groot boekdeel in de *Engelſche* vertaling beſlaat) niet vervat is. Doch van dit alles vindt men — niets. Wij weten niet, door wien de Heer HAAFNER in bezit van het handſchrift gekomen is, 't welk hij gebruikt heeft, noch in hoeverre zich de getrouwheid zijner *navolging* uitſtrekt. Dit alleen wordt ons door den Uitgever, den Zoon des Vertalers, gemeld, dat er zich van bl. 24 tot 38 eene gaping bevindt, die hij *taliter qualiter* uit VALENTIJN en DAPPER heeft aangevuld (NB. uit den *Compilator* DAPPER, die zekerlijk geene der *Indiſche* talen verſtond). Nu en dan ſchijnt de ſtijl meer letterlijke vertaling, dan weder zamentrekking, op de wijze van *kortbegrip*, aan te duiden. Wij, vergeleken den loop des verhaals met dat bij BALDEUS, SCHLEGEL en HEEREN, en vonden de grootſte overeenkomst met eerstgemelden, en nog al afwijkingen, ook in zaken van belang, van

(*) Onder den naam van *zevende verandering van Vistnum in Rama*, *Afgodery der O. I. Heidenen*, achter de *Beſchrijving van Malabar, Coromandel en Ceylon*, fol. bl. 72—88.

van de beide anderen. — Wij zullen trachten onzen Lezer een doorloopend denkbeeld te geven van het Gedicht, met inachtneming van het verschil tusschen de onderscheidene Schrijvers, die ons, bij mangel van het origineel, en onkunde in de heilige taal, alleen toegankelijk zijn.

De reus RABON, (bij anderen RAWANA) door de Godheid met tien hoofden en twintig armen bedeeld (*), werd daardoor tot overmoed weggesleept, liet zich Goddelijke eere bewijzen, en vertrapte de menschen zoo, dat de tweede persoon der Godheid, de *Beheerder* VISCHNOE, eindelijk medelijden met hen bekwam, en mensch werd, als zoon van den Koning DOSHOROTH (of DUSCHA RUTHA). Hij had nog drie, met hem volkomen eendragtige, halfbroeders. Huwbaar geworden, won hij de schoone SITTA door het spannen van een' boog, waartoe geen der *Indische* helden en vorsten, zelfs niet de reus RABON, in staat waren. Dit zette kwaad bloed bij dezen, te meer, daar zijner zuster door den broeder van RAM, wien zij zich had aangeboden, de neus was afgesneden. RAM intusschen, door de lagen eener stiefmoeder van het hof gebannen, brengt zijnen tijd door, volgens HAAFNER *in stille weldaden en onbekendheid*; volgens SCHLEGEL met het ombrengen der reuzen, waardoor RABON, nog meer tot toorn geprikkeld, hem door list zijne schoone SITTA ontvoert. Op deze daad, gelijk op de schaking van HELENA door PARIS de handeling der *Ilias*, berust nu de fabel van den *Ramayen*; maar wij hebben reeds gezien, dat de *Indische* kunstregelen de *Griekschè* of *Latijnsche* niet zijn: het Gedicht begint letterlijk van de vierdubbele geboorte van den held en zijne broeders, of zelfs nog hooger op, hetwelk door HORATIUS zoo gelaakt wordt. Voorts moet HAAFNER in dit eerste gedeelte zeer veel, en daaronder schoone partijen, b. v. de beschrijving van den Rijkszetel van

(*) Boven welke NB. een *ezelskop* uitsteekt, (zie HAAFNER, bl. 277, en de afbeelding bij BALDUS, bl. 77.) doch waarschijnlijk eene vinding van lateren tijd.

van DOSHOROTH, bijkans in den ſtijl der Profeten, hebben weggelaten, indien wij HEEREN mogen gelooven. Daarentegen moeten hier ook zeer losſe en wellustige tafereelen zijn voorbijgegaan, b. v. de oorſprong van den *Ganges*, eene beſchrijving, die de *Engelſche* Vertaalers zelve niet durfden overbrengen.

Thans begint eindelijk de handeling van het Gedicht, en reeds dadelijk ontmoeten wij daarin de buitenſporige en met RABON's tien hoofden wel in verband ſtaande vinding van apen met beerenkoppen, een ſterk en wild geſlacht, doch getrouw aan RAM verkleefd, en deszelfs beste hulptroepen onder den Apenkoning HANUMAAN. Het gebrek aan waarſchijnlijkheid zoo wel als zuiveren ſmaak, en de wildheid der verbeeldingskracht van den Dichter des *Ramayons*, VALMIKI, vertoont zich vooral in de eerſte daden van HANUMAAN op *Lonka* of *Ceylon*, ten einde SITTA op te ſporen. HAAFNER's vertaling laat hem (even als BALDEUS) daarheen vliegen als een arend, SCHLEGEL derwaarts zwemmen. Hij vergroot zijn ligchaam ter helfte, verſlaat met eenen boom eerst 10,000, daarna 25,000, en eindelijk 12,000 reuzen met den jongſten zoon van RABON, rukt zich een' pijl, die in eene ſlang veranderd is, van het lijf, en ſteekt met zijnen brandenden ſtaart de hoofdſtad van *Ceylon* in den brand. — Nadat hij van dit zijn wedervaren aan RAM berigt heeft gebragt, ſlaat deze den weg in naar *Lonka* (*Ceylon*). Hij lijdt eene nederlaag ter zee; maar de Oceaan (ook eene perſoonsverbeelding) toont hem den weg, om door middel eener *rotsbrug* het eiland te bereiken. (Dit zijn de nog voorhandene klippen tusſchen het eiland *Manaar* en de vaste kust). En thans eerst ſchijnt HAAFNER, volgens den ſtijl te oordeelen, ons grootere fragmenten van het Gedicht zelve mede te deelen, waarvan hij tot hiertoe ſlechts eene doorloopende ſchets had gegeven. Zeer levendig is de ſchildering van den zeeſlag. Karakteristiek voor de volkszeden is de zelfopoffering (vrijwillige verbranding) der ſchoone PADMANIE, die haren Echtgenoot in dien waterſtrijd had

had verloren. Deze daad wordt hier natuurlijk geprezen, en die beschrijving is een bewijs voor de hooge oudheid van dat gebruik in *Indië*. RAM zendt eerst den aap ONGOL aan zijnen vijand, om SITTA van hem te eischen; doch te vergeefs. De eerste veldslag is onbeslissend; maar het meeste voordeel is op de zijde van RABON. Men raadpleegt in het leger van RAM over den terugtogt, doch besluit tot de voortzetting der onderneming. Eene nachtelijke onderneming in het vijandelijk leger door TRIMOER, die voor de schijnbaar lafhartigste partij had geraden, en zijne eer door ongemeene daden wilde herstellen, doet den strijd algemeen hervatten, waarin RAM, na vele groote daden, die prachtig beschreven worden, de overwinning behaalt. Hij bemagtigt met storm de vesting *Anarodsjpoer*. In den derden veldslag sneuvelt de eenig overgeblevene zoon van den reus, en zijne benden worden ook nu verslagen, waarop hij, als laatste plegtanker, zijnen broeder KAMBOEKARAAN, (BALDEUS noemt hem KOMPACARNA) die zes maanden in het jaar achtereen sliep, tot zijne hulp roept. De komst van dezen doet de krijgskans weifelen. (De Dichter verkwist hier de beelden: „Gelijk een grimmige tijger uit den „troep jagers slechts op dengenen het fonkelend oog „heeft gerigt, door wien hij gewond is; gelijk de *Allamaram* (wortelboom), door zijn talloos kroost omringd, „te midden van den stormenden *mousson*, de felste orkanen onbewegelijk trotseert, zoo zendt hij een' gewissen „dood onder den razenden hoop. Waar zijne verschrikkelijke knods in hunne rijen woedt, hoort men een geluid als het kraken van den boom, die, door den laatsten slag der bijl getroffen, nederstort.") Doch ook deze vreesselijke vijand wordt door RAM met de snijdende schijf *chakra* (een wapen, aan *Indië* eigen) in tweeën gekloofd, en daarmede de derde nederlaag van het reuzenvolk beslist. Nu stelt zich eindelijk RABON zelf aan het hoofd van zijn leger, uit de geheele bevolking bestaande, welke hij met geweld, zoo mannen en vrouwen als kinderen, tot den strijd prest. RAM plaatst tegen

dit onoverzienbaar heir zijn' broeder LOCKHIRMAAN in *reserve*, en dit strekt hem tot behoud, want de overmagt verplet de zijnen. (Dit laatste gevecht wordt met ongemeene levendigheid en kracht geschilderd.) Nu scheidt de nacht het gevecht; maar den volgenden dag wordt de zege van RAM beslist door den val zijns geduchten vijands, wien hij negen hoofden in drie schoten of slagen doet verliezen, doch eindelijk, door zijne twintig armen opgeteld, hem nog door een' vergiftigden pijnaard moet dooden. RAM doet nu zijne intrede in *Lôuka*, en vindt SITTA weder; doch ijverzucht bekruipt zijns borst, en de schoone moet, eerst door de vuurproef, en naderhand nog eens, door de hand uit eene met slangen gevulde mand te halen, hare onschuld bewijzen. Na eene *elfduizend*-jarige regering vaart RAM met SITTA ten Hemel.

Ziedaar het dorre geraamte des Gedichts, waarin de Lezer waarschijnlijk, met een' glimlach, niets dan ongerijmdheden zal meenen te zien. Doch reeds de enkele proeven van stoute vergelijkingen, door ons medegedeeld, zullen hem doen vermoeden, dat te midden dezer ongerijmdheden ook nog een gloed van beschrijving en schildering gevonden wordt, die den echten Dichter verraadt. En inderdaad, hoe onmetelijk ook zulk een oud Gedicht, uit een land, welks zeden, Godsdienst en denkwijze hemelsbreed van de onze verschillen, door eene proza-vertaling en gedeeltelijke bekorting verliezen moet, wij betuigen nogtans, hetzelve met vermaak, en zelfs met belangstelling, te hebben gelezen. De overeenkomst met HOMERUS (waarschijnlijk een tijdgenoot des *Indischen* Dichters) is hier en daar wezenlijk treffend. Gelijk in de vermaarde optelling der schepen en krijgshoofden, *Ilias*, *II*, (sedert door VIRGILIUS en andere Heldendichters gevolgd) geeft ook VALMIKI eene schets van de benden van RAM, en hunne onderscheidene wijze van strijden; van de *Malabaarsche Nairos*, de wilde *Calloerias*, de benden van *Siam*, *Sumatra* en de *Peper-eilanden*. Gelijk IDOMENEUS en andere helden van HOMERUS, bespot DARMAPOM zijn' gevallen vijand (bl. 116); maar hij

hij heeft iets tot zijne verontschuldiging: deze vijand was de moorder zijns vriends. De Zanger van *Chios* doet de *Trojanen* een luid krijgsgeschrei aanheffen, als dat der kraanvogels; terwijl de *Grieken* in stilte, doch strijdgezind, optrekken. Bij VALMIKI krijschen de troepen van RAMON als een troep elefanten; die van RAM naderen met eene dreigende stilte, gelijk een daister onweder, hetwelk onheilspellend aanrolt (bl. 113). Naauwkeurig, gelijk zoo dikwerf bij HOMERUS, worden de toegebragte wonden beschreven, (b. v. bl. 116, 120, 243). Treffend en bijna woordelijk (wij redeneren steeds in de onderstelling der getrouwheid van HAAFNER's vertaling) is de overeenkomst tusschen den toestand van AGAMEMNON, na de mislukte poging om ACHILLES over te halen, en dien van RAM, na de gedeeltelijke nederlaag der zijnen. De Lezer oordeele:

HOMERUS (*Il.* IX. v. 711, 712. X. v. 1. „ Nu „ begaf zich elk naar zijne legerstede; daar vlijden zij zich „ neêr, en genoten de weldaad der rust. Andere Hoofden „ nu der *Achajers* rustten bij de schepen den geheelen „ nacht, door den zoeten slaap gebonden; maar AGA„ MEMNON, ATREUS Zoon, den herder der Volken, „ boeide geen liefelijke slaap, daar hij veel in zijne ge„ dachten bepeinsde. Beschouwde hij het *Trojaansche* veld, „ zoo bewonderde hij de vele vuren, die voor *Ilium* brand„ den, het geluid der fluiten, en het gedruisch der man„ nen. Doch ziet hij op de schepen en de volken der *Acha„ jers*, zoo rukt hij zich bij den wortel de haren uit het „ hoofd, en smeekt tot JUPITER: zwaar zuchtte „ zijn edel hart."

VALMIKI (volgens HAAFNER, bl. 137): „ Nu „ scheidde de luisterrijke verzameling, en elk begaf zich „ naar zijne tent, om de zoo noodige rust te smaken. „ Maar RAM, aan zorgen overgegeven, en diep ontroerd „ wegens het gebeurde van dezen dag, kon geene rust „ genieten, en trad met een bezwaard gemoed uit de „ tent, te midden zijner vermoeide en rustende krijgers. „ Alles was stil en lag slapend; slechts hier en daar zaten

„ nog eenigen bij de glimmende vuren. Van verre klinkt „ het woest gejuich der vijanden hem in de ooren; over „ het wijde veld vlugt het geluid door den eenzamen „ nacht. Hij ziet hunne talrooze vuren door de duister„ nis flikkeren, en zijne nedergedrukte ziel hijgt angstig „ naar troost."

De nacht-onderneming van TRIMOER en ZINGARAM, om de versterking des vijands onder MURA te verslaan, gelijkt zeer veel naar die van ULYSSES en DIOMEDES, mede met oogmerk, om RHESUS, die met versterking voor de *Trojanen* gekomen is, om te brengen. Veel overeenkomst heeft de beschrijving van HANUMAAN, op wien de magt der vijanden afstuit, (bl. 257) met die van AJAX, den grooten beschermer der *Grieken*, (*Il.* XV, XVII.) De beschrijving van laatstgemelden is genoegzaam bekend; wij kunnen ons niet onthouden, een gedeelte der schildering van HANUMAAN over te nemen, ten einde te doen zien, dat de Dichter van den *Ramayon* dien der *Iljas* in beeldrijkheid, hier althans, evenaart: „ Hij verdeelt hen (zijne vijanden) ge„ lijk een getakte berg de dwalende wolken in hare vlugt „ verdeelt. Een geduchte kring van wapenen en men„ schen omringt hem; duizend werpspiesen vliegen op „ zijn breed schild tot splinters; uit het gestikte pantser „ steken even zoo vele pijlen omhoog, gelijk de bonte „ pennen van een vertoornd stekelzwijn; doch onophou„ delijk woedt hij voort, en draait de ijsselijke knods als „ een' vernielenden wervelwind over zijn hoofd. Wel„ haast wijken zij uit zijn bereik, en laten hem in het „ midden van eenen wemelenden kring. Gelijk gedaagde „ geesten uit het duistere rijk des *Padaloms* te vergeefs „ den cirkel der bezwering in afschuwelijke gedaanten om„ zweven," enz. „ Hij, onwederstaanbaar als een orkaan, „ baant zich eenen weg des doods door het gedrang. Lijken „ storten op lijken; gelijk het schuimende zeewater, dat „ van alle kanten van de steile zijden der slijmige klippen „ afstroomt, zoo is le dappere bevelhebber met vlietend „ bloed en zweet bedekt," enz. HOMERUS vergelijkt

AJAX

AJAX bij een ezel, wien de jongens niet stokken werpen; VALMIKI HANUMAAN met een buffel, die door kraaijen geteisterd wordt. Ook de uitvoerige vergelijking van RABON met eenen tijger, door blaffende honden en vuurpijlen vervolgd, (bl. 251) is geheel *Homerisch*. Daarentegen misfen wij in deze vertaling die overeenkomst met den *Iöniſchen* Bard, welke, volgens HEEREN, in het laatſte gevecht van den *Ramayon* voorkomt, waar de Goden in den Hemel, zoo wel als de menſchen op Aarde, aan den ſtrijd deel nemen, even als in *Il. XIX.*

Wij hebben tot nu toe, zoo als gezegd is, de getrouwheid der vertaling van den Heer HAAFNER voorondersteld, zonder daarvan nogtans eenigen anderen waarborg te hebben, dan zijn lang verblijf in *Indië* en zijne kennis aan de inboorlingen. Éene plaats zou ons aan die getrouwheid blijkans doen twijfelen. Zij ſtaat althans zekerlijk niet in den *Ramayon*; dit erkent de Heer HAAFNER zelf, die zegt, dat zij woordelijk in *ſommige* boeken der *Hindoes* vervat, doch waarſchijnlijk later door de *Bramînen* daarin gelascht is, (bl. 221.) Het is eene voorzegging van de heerſchappij en de misdaden der *Europeanen* in *Indië*, zoo als men weet het *cheval de bataille* van wijlen den Reiziger HAAFNER. Wij zouden ons zeer bedriegen, indien die plaats, in ſtede van door de *Bramînen*, niet door hemzelven in zijne vertaling of navolging van den *Ramayon* ingelascht ware geworden.

Gedenkſchriften, om te dienen tot de Geſchiedenis van Frankrijk onder het beſtuur van NAPOLEON. *Door den Generaal* GOURGAUD, *Iſte Deel.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 533.)

Proviſionele Conſuls is het opſchrift der volgende Afdeeling. NAPOLEON wordt voorzitter, niet naar den zin van SIEYES. Deze had gehoopt, dat NAPOLEON zich alleen met militaire zaken zoude bemoeijen, en het burgerlijke aan hem overlaten; maar hij zag met verwondering deszelfs veel-

zijdige kunde, en dat hij niet gemakkelijk te overtuigen was. Hij verklaarde hem voor eenen „ meester," die alles ten uitvoer wilde en konde brengen; maar dat thans onderwerping beter was dan verdeeldheid.

De eerste verrigting van het Gouvernement was de organisatie van het Ministerie, welks voornaamste departementen, b. v. van Oorlog en van Financiën, in eenen ellendigen staat waren. — De polytechnique school werd volkomen georganiseerd. — Het Gouvernement was door openlijk woelende vijanden omringd. Negenenvijftig der voornaamste belhamels werden gebannen; dit joeg schrik aan; het oogmerk was bereikt, en men keerde tot zachtheid terug. — De publieke geest verbeterde weldra in geheel *Frankrijk*. De Priesters werden hersteld. Elken dag beijvert zich het consulair Gouvernement, om door regtvaardige en edelmoedige daden de gebreken der vorige Gouvernementen te herstellen. De Emigranten konden terugkeeren, wanneer zij geene strafbare verstandhouding buitenslands gehouden hadden; sommigen werden zelfs in openbare posten gesteld. NAPOLEON zeide: „ Ik heb eene wijde deur geopend: die opregt handelt, zal bescherming vinden; die regts of links afwijkt, zal gestraft worden."

De eed van haat tegen het Koningschap werd afgeschaft; de 21 Januarij (dood van LODEWIJK XVI) niet meer gevierd. De beginsels der Consuls verwijderen misnoegen; maar de *Vendée* en de Koningsgezinden hielden 18 Departementen in gestadige onrust. De rust werd hersteld, en het gedrag der voormalige oproerlingen loffelijk. Ook in het westen van *Frankrijk* liep de oorlog ten einde. Te midden van alle die verbeteringen was het werk der Constitutie bijna voltooid. DUROC werd naar *Berlijn* gezonden; men had alle reden, om over het *Pruisisch* kabinet tevreden te zijn, dat kort daarna zijn leger op den voet van vrede bragt.

Van regtswege moesten de beide raadsvergaderingen (der Ouden en der Vijfhonderd) den 19 Februarij 1800 zich vereenigen. Het eenigste middel, om dit voor te komen, was, eene nieuwe Constitutie, vóór dat tijdstip, het volk ter goedkeuring aan te bieden. Sedert lang had men, daar men op de faam en kunde van SIEYES in dit stuk betrouwde, zijn stilzwijgen een *nationaal ongeluk* genoemd. Zijne Constitutie werd gedeeltelijk aangenomen. Er werd een Gouvernement opgerigt van drie Consuls, waarvan één het opper-

be-

bewind zou hebben, en de anderen zijne raadslieden zijn. SIEYES had tweede Consul kunnen worden; maar hij verkoos het niet, en werd Senateur. NAPOLEON verkoos als tweeden Consul CAMBACERES, en als derden LEBRUN. De Constitutie van het jaar VIII werd op den 13 December 1799 bekend gemaakt en aan het volk ter bekrachtiging voorgelegd, en den 24 dier maand afgekondigd. Het provisioneel Gouvernement duurde alzoo drieënveertig dagen.

Ulm. MOREAU. De eerste nationale belooning, welke door NAPOLEON, als opperhoofd van staat, werd uitgereikt, was de eeresabel aan ST. CYR. Het leger in *Italië*, in slechten staat zijnde, werd door NAPOLEON hersteld. Hij droeg het bevel over het leger van den *Rijn* aan MOREAU op, die, op den 18 Brumaire, hem ondubbelzinnige blijken van verknochtheid gegeven had.

PAUL I was niet tevreden over de staatkunde van *Oostenrijk* en *Engeland*; integendeel was na 18 Brumaire zijn haat tegen de *Fransche* Omwenteling verminderd en opgeheven; hij schatte het karakter van den eersten Consul hoog, en hij gaf aan zijne legers bevel om het slagveld te verlaten en de *Weichsel* weder over te trekken. *Oostenrijk* bragt een groot leger in *Italië*, een ander in *Duitschland* op de been.

De eerste Consul beval MOREAU, in *Duitschland* te dringen. Hij werkte denzelven, door verandering van deszelfs plannen, die hij niet begrijpen kon, tegen. De eerste was gaarne zelf aan de spits des legers gegaan; maar de onrust in de hoofdstad gedoogde zijne langdurige verwijdering niet.

Genua. MASSENA. De hoofdarmee van *Oostenrijk* was die in *Italië* onder MELAS. Geheel *Italië* stond, van *Rome* tot *Milaan*, onder het bevel der *Oostenrijkers*. De werking van het *Oostenrijksch* bestuur strekte zich over gansch *Italië* uit. Trotsch op behaalde voordeelen, vleide het zich met nieuwe van groot belang. Ondertusschen was ook *Frankrijk* door eenen nieuwen geest herboren; de dertig millioenen *Franschen* waren rondom hun Opperhoofd vereenigd, en door wederkeerig vertrouwen geducht. Hun hoofdkwartier stond te *Genua*. De havens der *Genuesche* Republiek werden door de *Engelschen* geblokkeerd. De *Fransche* linie werd gebroken; MELAS bereikte zijn hoofdoogmerk, en sneed de *Fransche* armee van *Frankrijk* af; maar het bezit van *Genua* was voor deze Mogendheid van het uiterste belang. Deze stad had ondertusschen gebrek aan levensmiddelen, en zou weldra

dra moeten capituleren. In *Provence* komen berigten aangaande den marsch van de reserve-armee, op welke de hoop van soldaten en burgers rustte; en na den 18 Brumaire waren alle pogingen der BOURBONS, zelfs in het Zuiden van *Frankrijk*, vruchteloos. Met de inneming van *Nice* komen de *Oostenrijkers* op *Franschen* bodem, na de legers der Republiek voor de poorten van *Weenen* gezien te hebben. MELAS krijgt berigt van den overtogt der reserve-armee over den *St. Bernard*. Ondertusschen ontstaat in *Genua* hongersnood en desertie. De *Engelsche* Admiraal weigert eetwaren voor de krijgsgevangenen van de *Oostenrijkers*, die in *Genua* waren, niettegenstaande MASSENA zijn woord gaf, dat er niets van afgehouden zou worden. Zoo ontstond de eerste verbittering tusschen *Oostenrijk* en *Engeland*. — MASSENA onderhandelt over de capitulatie, juist toen, zonder zijn weten, de redding (de reserve-armee) nabij was, en sluit eene nadeelige. De *Engelschen* maken zich door hunne schraapzucht gehaat; velen worden in *Genua* door het volk vermoord; de *Oostenrijksche* Generaal HOHENZOLLERN zelf moet zich tegen hunne begeerlijkheid, die zelfs de koopwaren uit de vrijhaven wilde wegslepen, verzetten.

Marengo. Den 7 Januarij beval een besluit der Consuls de oprigting eener reserve-armee. De Constitutie van het jaar VIII vergunde aan den eersten Consul niet, om het bevel in persoon op zich te nemen, maar belette denzelven niet, om er in persoon bij tegenwoordig te zijn. Na het ontvangen van berigten aangaande den loop der zaken in *Italië*, oordeelde de eerste Consul het noodig, der armee van *Italië* regtstreeks te hulp te snellen, en verkoos den weg over den *St. Bernard*. Om het plan geheim te houden, daartoe oordeelde de eerste Consul het beste middel te zullen zijn, het zelf te verspreiden, en meteen de spionnen af te leiden. Dit geschiedde, en *Europa* raakte overkropt met spotprenten over deze zaak. — De overtogt over den *St. Bernard* gaat met oneindige moeijelijkheden verzeld. Op dezen overtogt bevredigt de eerste Consul alle geluksfantasieën, die een jonge bergbewoner hem geopenbaard had. — De eerste Consul doet zijne intrede in *Milaan*, en wordt met geestdrift ontvangen. Te midden aller voordeelen ontvangt men de droevige tijding, dat *Genua* (zie boven) gecapituleerd had. DESAIX komt uit *Egypte* terug en bij de armee. De *Oostenrijkers*, in eenen wanhopigen staat gebragt, moeten tot den slag van *Marengo* besluiten,

ten; behalen ook de overwinning, die hun door den eersten Consul wederontrukt wordt. Bij overeenkomst wordt *Genua* aan de *Fransche* teruggegeven. Geheel *Italië* was hierdoor veroverd.

Het werk is doorspekt met oordeelkundige aanmerkingen rakende de taktiek in de bijzondere gegevene omstandigheden, met uitgebreide beschrijvingen van de krijgsoperatiën, met onderrigtingen aangaande de voornaamste personen, op dit tooneel van *Frankrijks* Geschiedenis werkzaam, en behelst eene rijke verzameling van bewijsstukken.

Dichterlijke Mengelingen van M. WESTERMAN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1822. *In gr.* 8vo. 114 *Bl.* *f* 2-:

Met schrik zien wij het jaartal 1822 op het met een bevallig vignetje pronkend titelblad van dit bundeltje staan. Wij kunnen trouwens, zonder jegens de broeders van het gemeene leven, alias prozamenschen, onbillijk te worden, al de heeren dichters niet te gelijk bedienen. En buitendien zweeft ook (wij willen het niet ontkennen) over de kleine wereld onzer afwisselende verzameling eene soort van noodlottigheid: wat de hand eerst grijpt, dat krijgt eerst eene beurt; en al wèl, zoo men niet zeggen kan: „de Drommel brengt alles op éénen hoop;" die het meest noodig heeft bekend gemaakt te worden, blijft langst van allen in de pr..... holla! boekenmand. Enfin, de heer WESTERMAN komt thans niet voor het eerst op het tooneel. Hij is, integendeel, door het ganssche land reeds bekend, als een verdienstelijk en bevallig dichter. En het mag dus zoo veel kwaad niet, dat wij (om niet te spreken van onze veelvuldige ambtgenooten) het publiek eenigen tijd aan eigen smaak en oordeel, omtrent deze nieuwe vruchten, overlieten.

En nu dan ter zake: wij hebben het bundeltje met genoegen doorgelezen. Er is velerlei soort van poëzij. Dezelve verschilt niet minder in soort, dan in waarde. Bij sommigen wordt vele hoogte en diepte aangetroffen: alles is vreemd, stout, oorspronkelijk; men toovert met de denkbeelden, en dikwijls met de woorden. Bij anderen is dit het geval niet; zij blijven meer bij het dagelijksche en als aan de oppervlakte der zaken hangen; maar hun gezond oordeel, hun juist gevoel, hun smaak

en

en behaaglijkheid om het gedachte in gepaste, bevallige vormen, woorden en beelden te vatten, doen elkeen met genoegen derzelver geleide volgen. WESTERMAN behoort tot de laatsten, en heeft het in dit *genre* tamelijk ver gebragt. Hij zegt inzonderheid, met een paar regels van JEREMIAS DE DEKKER, van zichzelven:

Verschoont mij, zoo mijn dicht naar geest riekt noch verstand:
Mijn hoofd, wanneer ik dicht, rust zelden op mijn hand.

En schoon het verre van ons is, *geest* of *verstand* aan zijne voortbrengselen te willen onzeggen, zoo *verschoonen* wij toch gaarne in hem, wat wij bij iemand, wien het als leerling, niet min dan als beoefenaar, aan tijd en allerlei gelegenheid tot oefening niet had ontbroken, niet zoo ligt zouden door de vingeren zien. Want juist deze soort van poëzij, welke door hare bevalligheid meest behagen moet, (en die altijd de meeste beoefenaars, zoo wel als lezers, zal vinden) vereischt eene uitnemende keurigheid en gemakkelijkheid in de omkleeding. Geene vreemde constructiën en ongewone woorden of zegswijzen (om rijm of maat te vinden) zijn daar ligt geoorloofd. En wij zouden daarom voor de eer van ons land en tijd wel wenschen, dat onze tegenwoordige vele zangers de kunst *of* enkel als liefhebberij behandelden, en zich bepaalden om enkel nu en dan eens een bijzonder wel geslaagd stukje in eenig tijdschrift te plaatsen, *of* zich de moeite gaven, om veel van het beste, uit ouden of nieuweren, vreemden zoo wel als eigenen, te lezen, en, door de eersten te vertalen en na te volgen, hun de kunst af te zien, en de vingers, ter bespeling van de gouden lier, lenig en rad te maken. Immers, hoe vele heldere „dichtvuursprankenˮ wij thans, bij bekend en onbekend, ook gedurig ontmoeten, veel geacheveerds, gelijk de schilders zeggen, komt ons niet altijd voor. Zij behoorden daarbij echter de denkbeelden zoo min als de woorden te veronachtzamen; om inzonderheid eenen rijken schat te bezitten, uit welken zij weten voort te brengen oude en nieuwe dingen.

Doch dit is een uitstap. WESTERMAN is inzonderheid de zanger van het huiselijk leven, van huwelijksgeluk, vrouwenwaarde, vadervreugd, en tevredenheid in den gulden middelstand en nederige, maar gezegende werkzaamheid om het dagelijksch brood. Hij schildert zichzelven, de zijnen en het lieve vaderland, die roemende en verheffende boven zoo veel,

veel, dat echter meer schittert. Men krijgt den man, men krijgt zijne trouwe gade en kinderen lief, terwijl men zijn werk leest, en zou wel wenschen, zich eens mede aan zijn knappend haardvuur en op zijne huisselijke feesten te bevinden. Men zal dit van BILDERDIJK, hoe heerlijk ook zijne verjaringen en toezangen aan kroost en echtvriendin mogen klinken, niet ligt zeggen; of, zeide men het ook, een krekelzang of rotsgalm van de echte soort jaagt het woord met schrik en huivering als in de keel terug.

De stukken, die ons in deze verzameling vooral bevallen hebben, zijn: *Rijkdom*, waarin niets overdrevens, niets van afgezaagde bombast, maar veel ware wijsheid voorkomt. Gaarne voegen wij de twee volgende, *Winteravond*, en vooral ook *Hier en elders*, daarnevens. Voorts heeft hij de *Vriendschap* (en dit mag wel geene ligte taak meer zijn) gelukkig bezongen. In *De Aalmoes* heeft hij het thema:

(En) Hij, die daar boven leeft,
Vraagt niet, *wat*, maar *hoe* men geeft,

dunkt ons, wel zoo duidelijk en verstandig behandeld, als zulks in het tweede deel der *Rotsgalmen*, artikel *Milddadigheid*, is geschied. Het volgende, *De kunst om nooit te sterven*, is naïf en stichtelijk, zelfs zonder loon of straf eener volgende wereld in te roepen. *Aan mijne Echtgenoote* is zulk eene nieuwe knorpartij, dat wij haast niet wisten, of wij dezelve aardig en lief, of toch een beetje onaardig en onvriendelijk moesten noemen. Neen, mijn goede WESTERMANI, betwisten wij de lieve vrouwtjes niet, dat zij toch nog meer moeder zijn, dan wij vader! Maken wij ons daarbij althans niet verdacht, dat onze fijne en hooge gevoeligheid, alsof wij met en voor anderen nog meer dan voor onszelven leden, in brommende woorden bestaat! Zoo waar, indien iemand weet, wat het zeggen wil, met en voor een ander dubbel te lijden, het is de moeder met betrekking tot haar kind; en zoo uwe vrouw noodig had overtuigd te worden, en de zaak als met de stukken bewezen te zien, dan vreezen wij, dat uwe pleitrede, op het eerste grootouderlijke feest, slecht geslaagd is. Ook het laatste en uitvoerigste stuk, voorgelezen bij eene prijsuitdeeling, en ten titel hebbende: *Het geluk der Ouderen in de ontwikkeling der zielsvermogens hunner Kinderen*, houden wij voor wèl gelukt.

Onder de overige stukken is misschien niet minder veel

fraais

fraais en goeds. Zij behaagden ons slechts niet zoo wel. En de reden hiervan schuilt deels in het meer dagelijksche, zijnde sommige onderwerpen, zoo als *Het Vrouwen-oog* en dergelijke, de hoofdzaak betreffende, misschien reeds dikwijls genoeg door onzen dichter behandeld, — deels daarin, dat de stof hoog en zwaar genoeg voor 's mans Muze was, zoo als *Geloof* en *Jeannes*, die ons daarom toch geenszins mishaagden.

Rijksgalmen van Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iste Deel.*

(*Vervolg- en slot van bl.* 548.)

Aan de Onchristenen dezes tijds — waartoe zeker alle de Arminiaansche Predikanten tot één toe zullen behooren — worden, zoo in den echt-Christelijken geest, vele zoete dingen gezegd, en met eene voorbeeldelooze zachtmoedigheid (want BILDERDIJK weet, dat dezè *het aardrijk zal beërven*) de liefderijkste vermaningen gegeven. Het is al spoedig: (en hoe zou men die wolven in schaapskleederen ook anders kunnen bestempelen?)

„ . . . . . Gij Verleiders, wien, van enkel hoogmoed dronken,
„ De haat, de razernij, uit gluipende oogen vonken,"

(Zij zijn dus nog al kenbaar, en juist daarom, zouden wij denken, minder gevaarlijk.)

„ Om d' Afgrond tegen God te dienen! Wangeslacht
„ Dat de insprank dooft van 't hart, Gewisse en plicht verkracht,
„ Om met uw Vloekgespuis de Rijken om te keeren!
„ . . . . . .
„ Verworpelingen, in den afval van uw God
„ Verhard! Godslastrend schuim! . . . . . .
„ . . . . . .
„ Barst aan den giftdrank vrij die ge andren in doet zwelgen!"

Die wensch is zeer Christelijk! — en gepast de raad, die nu onmiddelijk volgt:

„ . . . . . Werpt uw maskers af! Verguist het Godlijk Woord
„ In Bacchanalen van uw momdienst opgestoord,

„ Zwaait

„ Zwaait openlijk de vaan van heillooze Ongodisten,
„ Maar dekt uw eedgespan met d' eerbaam niet van Christen."

en een weinig lager:

„ Wat maakt ge —? Kondigt ons een open oorlog aan.
„ . . . . . .
„ Uw wartaal lokt niet meer," [dus, 't gevaar is over!]
„ De winden spelen met uw lampjens, 't flikkerlicht
„ Gaat knappende uit in rook . . . . . .
„ En laat de gasreuk na," [het moet toch bij BILDERDIJK altijd met stank eindigen!] „ waar borst en long van stikken."

En nu worden zij, ten slotte van alles, opgewekt, om maar, zonder langer te dralen en te talmen, een ieder te *verbannen* en te *vermoorden*, „ wie Christus durft belijden."? Nu, hiertegen verzoeken wij, voor alle securiteit, wat ons betreft, protest aan te teekenen!

In *Hartsgevoel* verzekert BILDERDIJK, met zijne gewone nederigheid en opregtheid, van zichzelven: dat hij in alles gelijk is aan onze „ onverwrikbre Vaderen, wier adem, „ moed, en trouw," [immers ook hunne liefde tot Vrijheid en afkeer van Gewetensdwang??] „ nog ombruischt door zijne „ aderen." Maar, hooren wij hemzelven:

„ Ja," [dus spreekt hij de Vaderen aan] „ 'k heb als gij,
„ voor 't recht van Vorst en God gestreden,
„ Verdrukking doorgestaan, gebrek en smaad geleden.
„ 'k Ben afgeleefd, maar 'k blijf . . . . . .
„ U waardig; 'k buig noch buk voor 't oproerstokend rot!"

(Dat zijn nu zeker, want *verba valent usu*, de voorstanders van eene liberale en constitutionéle Regering, en in *dat* geval zal, bij wettige gevolgtrekking, daartoe ook Z. M. behooren!)

„ 'k Heb niets gemeen met u, Verleiders, Onruststaiers,"

(BILDERDIJK, de vredelievende, de vrede stichtende BILDERDIJK, zou *deze* iets gemeen met onruststaijers hebben!!!)

„ Die Gode in 't aanzicht vliegt, vermomde Vrijheidkraaiers:
„ Dient d' Afgod wien gij rookt, stoot Throon en Outer om;"

(Wie weet, wat nog gebeurt! Maar ook dàn is BILDERDIJK geborgen; want:)

„ De Christen leeft en sterft zijns Heilands eigendom."

Nadat ons BILDERDIJK in *Verbintenissen* op nieuw verteld heeft, wat hij al voor het Vaderland heeft gedaan en geleden, dat zeker nog al aanmerkelijk moet wezen, dewijl hij er telkens op terugkomt, hebben wij weder dadelijk de oude Jeremiade. Maar, wie zou ook niet jammeren en klagen, als hij alle die ijselijkheden en gruwelen aanschouwt? Bedenk eens, Lezer! hoe het thans in ons lieve Vaderland staat geschapen:

„ . . . . . 't Kroost, geheiligd aan den Moloch thands verheven,
„ Wordt jammerlijk ten prooie aan Heidnen leer gegeven;"

(Zeker sedert men op de scholen niet meer de *Historie van David* of *den Heidelbergschen Catechismus* gebruikt!)

„ En Sodom en Gomorre, oud Romen en Atheen,
„ Hoopt in ons Vaderland zijn gruwlen stout op een!
„ Ja, de afval is volwrocht."

(Doch dit is nog niets: hoor verder!)

„ Met Christus zoen te honen,
„ Zijn bloed te smaden, ja, behaalt men gloriekroonen,"

(Zou men hier niet aan de medaljes moeten denken, die men op de beantwoording van prijsvragen ontvangt?)

„ En de eer die Turk en Pers voor Jezus grootheid voedt,
„ Wordt hier

(Hoe is het mogelijk, dat zulk een Land één maand kan bestaan!)

„ Wordt hier in Hollands schoot met schande en leed geboet."

Het is dan ook geen wonder, dat de Christelijke BILDERDIJK zich hier, in dat tweede Sodom en Gomorra, maar in 't geheel niet in zijn element bevindt; en wij gelooven hem gaarne, als hij op deze flatteuze beschrijving (die wij evenwel om geen goud zouden willen, dat ter kennisse onzer nakomelingen kwam) onmiddellijk laat volgen: dat hij

maar

maar niet kan nederzitten bij die Belialsmannen, „ die zoo „ de afgoôn dezer eeuw met hart en mond belijen; of wien „ huns Heilands naam niet meer ter harte gaat."

En vraagt nu misschien een woeste hoop, die zoo gaarne den neus aan de mouw van een' ander veegt, waarom de Koning alle die *gruwelen* duldt? BILDERDIJK lost dit op, en geeft tevens een onfeilbaar middel aan de hand, om alle die ijselijkheden op ééns te stuiten: „ Laat slechts de Ko„ ning regeren, 't juk verbreken der laffe Dwingelanden,

„ Wier moedwil d'elpen staf durft buigen in zijn handen,
„ Ten roede en geesel maakt van 't Godgetrouwe volk,
„ En heimlijk 't lemmer slijpt der Hem" [den Koning!!] „ be-
stemde dolk."

„ Regere slechts de Koning" [dat is: zonder Constitutie en buiten overleg met de Staten]

„ in den naam der Godheid die Hem huldde,
„ . . . . . .
„ Doch geen Oranje schiep ten speelpop van zijn beulen,
„ Noch opvoerde op den throon om met de Hel te heulen."

Regere slechts *zoo* de Koning!.... en dan, gelijk reeds boven was voorspeld, dan „ zal Gods kerk weêr vrijen „ adem halen"! — Wij danken van harte den Hemel, die eenen Koning aan ons gaf, bij wien zulk eene taal, die niet anders dan de taal des oproers is, wel geen minder gevoel zal verwekken, dan — diepe verachting tegen den Man, die in een Land van rust en vrede, waar Godsdienst en zedelijkheid zulk eene vaderlijke bescherming vinden, zoodanig eene taal van leugen en laster spreken kon! — BILDERDIJK! dank ook Gij God, dat Gij een Land bewoont, waar men *zulk eene taal zelfs* duldt!!!

Maar misschien doet deze of gene eene andere vraag aan BILDERDIJK; waartoe namelijk toch al dat razen, tieren, schelden en schreeuwen dient, daar hij toch niemand overtuigt, en ieder hem bespot? Vraagt *dit* iemand, BILDERDIJK geeft hierop een *Andwoord*, dat wij intusschen wel konden missen, omdat wij er niets meer uit leeren, dan wij reeds voorlang wisten, en waar het weder, in de taal zijner hem aangeborene zachtmoedigheid, is:

„ Neen, snoodaarts! vloekt en woedt, en knevelt de aard in banden;
„ Mijn tong, mijn pen, is vrij" — [ook om schaamteloos te liegen en te lasteren??] . . . . .
„ 'k Verachtt de dolle drift van lage Dwingelanden;
„ . . . . . .
„ Ja; grootheid, eigenwil, zijn elk' verworpling eigen,
„ 't Zijn *Lucifers*, wier drom op *zelfverlichting* roemt!"

En daarom is dan nu ook BILDERDIJK zoo nederig, zoo inschikkelijk, zoo ligt te overtuigen, en zoo afkeerig om zich op *zijn* licht te verheffen!

Dat *Aan Mr.* I. DA COSTA, *bij het in 't licht geven zijner Bezwaren enz.*, met dankbaarheid wordt gedacht, en aan hem, voor het zoo wèl volbrengen van zijn verdienstelijk doch moeijelijk werk, de hoogste lof wordt toegebragt, dit spreekt van zelf. BILDERDIJK verzekert zijn' kweekeling: dat hij *juist* over den Geest dezer Eeuw heeft geoordeeld, en nog niet half genoeg heeft gelogen en gelasterd. En indien deze jeugdige kampvechter eens weder eenen kruistogt mogt wagen, wanneer wij hopen, dat hij er met even veel glans zal afkomen, dan zou hij uit deze regels van zijn' Patroon en Meester weder een aantal nieuwe vervloekingen kunnen opzamelen, om alsdan *over onze Eeuw* uit te galmen, die, wat men ook mag stellen, beweren, en door de deugdelijkste bewijzen staven, *toch maar de Eeuw der Helsche duisternis is en blijft!!*

Ook de Heer A. CAPADOSE heeft zich als een moedig kampvechter voor het Rijk der Duisternis gedragen, en aan hetzelve, *door zijne heftrijding der Beestpok-inenting*, geene geringen dienst bewezen. BILDERDIJK wil dit erkennen, en dankt hem, „ uit naam van Godsdienst en Geweten," (!!!) dat ook hij hier het zwaard heeft aangegord en ten strijde is uitgetrokken. Een enkel proefje..... maar neen! — hier wordt de zotheid volkomene razernij, en wij zouden misschien de ergernis vermeerderen. En daar wij nu dit niet willen, zeggen wij volstrekt niets over *Desengano*, (een Spaansch woord, dat ware verlichting te kennen geeft) dan alleen: dat wij hopen voor zoodanig eene verlichting, als BILDERDIJK hier huldigt, te blijven bewaard. Neen! dan blijven wij liever, zoo lang wij leven, kinderen der duisternis!

Gaar-

Gaarne zeiden wij nog iets van de *Parodie*, waarin wordt gesproken van „ 't brommend ongedierte", als kampernoeljens „ opgeschoten, uit slijk en ezelmest gesproten," en ons verzekerd: dat BILDERDIJK van dat ongedierte (het zijn, zoo wij het wèl hebben, de thans levende Dichters) lof noch eer noch dank verkiest te ontvangen, en maar volstrekt niet wil bezongen worden van die snooden, „ die hun God voor „ 't goud verraden, of, mooglijk, voor een laf *hoezee* van „ oordeel- en verstandloos vee." Gaarne namen wij hier, tot amusement van onze Lezers, iets over; maar wij gingen reeds ons bestek te buiten.

Finis coronat opus! riepen wij uit, na de lezing van het hekfluitertje, dat ons voor den grijzen Bard blozen, en onwillekeurig denken deed aan den edelen en waarachtig vromen FEITH, die zijne lier door wulpsche — neen, morsige zangen nimmer bezoedeld heeft.

Ziedaar, Lezers! wat wij meenden van dezen bundel te moeten berigten. Oordeelden wij ongunstig, wij deden dit ongaarne, en het geschiedde niet, omdat wij in denkwijs van den Heer BILDERDIJK verschillen; neen, verre zij dit van ons! Wil BILDERDIJK, voor en bij zichzelven, de duisternis liever hebben dan het licht; vindt hij troost voor zijne ziel in een Godsdienststelsel, der Middeleeuwen waardig; wil hij leeringen aankleven, die niet door God zijn voorgeschreven, maar door menschen uitgevonden; wij hij liever, bij een Oostersch Despotismus, zich krommen onder het juk, dan de zegeningen eener redelijke Vrijheid te genieten; wil hij hardnekkig vasthouden aan 't geen hij eenmaal heeft aangenomen, al wordt hij ook duizendmaal van zijne dwaasheid overtuigd; wil hij gelooven voor zichzelven, dat *bij hem alleen* de waarheid is; wil hij *dit*, en, *omdat* hij dit wil, zichzelven onophoudelijk kwellen, en in zijnen hoogen ouderdom zich het leven verbitteren, — het zij zoo! en dit zullen wij in hem, met Christelijk geduld en medelijden, dragen. Maar *dit* veroordeelen, ja verfoeijen wij in hem: dat hij in een Land van rust en vrede zonder ophouden de rust tracht te verstoren, en het zaad van wantrouwen en tweedragt strooit; *dit* veroordeelen, ja verfoeijen wij in hem: dat hij dagelijks ware verdiensten lastert, en elk verdoemt, die een ander licht eerbiedigt, dan hij voor zichzelven verkiest te volgen; *dit* veroordeelen, ja verfoeijen wij in hem: dat hij telkens zich op den regterstoel plaatst, en eene taal zich

aanmatigt, die geen' sterveling past, al was hij nog tienmaal geleerder, en al sprak hij zelfs de taal der Engelen; *dit* en dit *alleen* veroordeelen, ja verfoeijen wij in hem; en daarom moeten wij somtijds bittere woorden spreken tegen eenen Man, dien wij anders, om zijne zeldzame gaven, bewonderen, en dien wij, al ontbraken hem ook deze, om zijne jaren, met alle zijne zwakheden, zouden verdragen en eeren.

De Fabelleer vergeleken met de Geschiedenis. Door den Abt DE TRESSAN. *II Deelen. Uit het Fransch vertaald. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *1822. In gr. 8vo. f 4-5.*

De titel van dit werk boezemde ons eene groote belangstelling in. De Fabelleer vergeleken met de Geschiedenis, door den Abt DE TRESSAN, naar de in Frankrijk voor het openbaar onderwijs ingevoerde en door den Schrijver op nieuw herziene uitgave, met platen! Vele gedachten deden zich te gelijk aan onzen geest voor; maar wij zijn in alle die gedachten teleurgesteld. De Vertaler heeft iets ondernomen, waarvoor hij volkomen onberekend was, en bijna op iedere bladzijde stooten wij op eene jammerlijke verminking van oude namen. Wij weten, hoe Franschen, die met de bronnen der oude geschiedenis niet zeer bekend zijn, vele zaken en namen verwarren en verkeerd plaatsen; maar, als bij die ligtvaardigheid de onkunde eens Vertalers komt, krijgen wij dikwijls een zonderling en smakeloos mengelmoes. Wij hebben het oorspronkelijke met de vertaling niet kunnen vergelijken, en kennen het werk van den Heer BANNIER ook niet, waaruit DE TRESSAN zegt het zijne te hebben geput, nadat hij met onvermoeide vlijt de geachtste Schrijvers had geraadpleegd. Maar welke die geachte Schrijvers zijn, komen wij hier niet te weten. En de oude Schrijvers worden meestal zoo vlugtig, ondoelmatig en verward aangehaald, dat daaruit meer duisterheid dan licht ontstaat. Het komt ons in het algemeen voor, dat de arbeid van DE TRESSAN eenige vademen verwijderd is van de hoogte, op welke dit aangename en gewigtige vak van studie door HEYNE, SCHELLING, BEL, HUG, CREUZER, PAREAU, MUNTINGHE en anderen geplaatst is. En voor een boek, om bij het onderwijs der jeugd te gebruiken, zouden wij dit voortbreng-

brengsel van Franschen grond volstrekt niet durven aanbevelen. Alles is zoo los en luchtig, zoo van den hak op den tak, zoo kwalijk zamenhangend, dat het veilig onvertaald had kunnen blijven, al ware de Vertaler ook meer voor zijne taak berekend geweest. Zelfs de plaatjes dragen hier en daar blijken van verkeerden smaak. Zoo geeft men b. v. aan Bellona een paar vaandels uit de zeventiende eeuw na Christus? Waarom er ook niet een paar vierentwintig ponders bij geplaatst? Ons exemplaar zit vol vouwen; zijnde zoo vele plaatsen, waar wij meenen grove dwalingen te hebben ontmoet. Wij zullen er slechts eenige weinige van overschrijven, en dan deze Fabelleer vaarwel zeggen: Iste Deel, bl. 45. „ De eerste rang bevatte de hoogere Goden, welke men ook *de Goden der Natiën* noemde, omdat zij bij alle volken bekend en vereerd waren. In den tweeden rang waren de Goden begrepen, welke OVIDIUS *het volk God* noemde. Zij heetten ook *de mindere Goden der Natiën.*" — Bl. 46. „ Het woord *Indigetes* beteekent *handelende gelijk Goden.*" — Bl. 50. „ Het woord *Mey* komt van *majores, de grootsten.*" — Bl. 112, over de Godspraken: „ De Kerkvaders zijn eenparig van gevoelen, dat God somwijlen den eeuwigen vijand van het menschelijk geslacht vergund heeft het toekomende te voorzien. De ontelbare gevallen van bewaarheide Godspraken pleiten voor dit gevoelen." — Bl. 113. „ De jonge meisjes, die huwden, meenden Diana te verzoenen, met aan haar hunnen gordel te offeren, waardoor zij den naam kreeg van *Tisiphone*, of *de gordel-afneemster.*" Als dit geene drukfout is, blijkt daaruit, dat de Abt en de Vertaler geene letter Grieksch verstaan. Maar er zijn ook andere bewijzen. B. v. bladz. 136. *averfative*, terwijl bij PAUSANIAS, die aangehaald wordt, *apostrophia* staat. En in het IIde Deel, bl. 19, sprekende van de Grieken, zegt men, dat de heilige bosschen *luci* genaamd worden. Voorts is *cestus* een *knuppel.* HERODOTUS en SERVIUS, ARISTOTELES en PHOCION worden in éénen adem als auctoriteit aangehaald. — Het *onderzoek over den Noordschen Godsdienst*, waarmede dit werk besloten wordt, ziet er niet veel beter uit. Ook daar worden, gelijk overal, oude denkbeelden, verward en door elkander gehaspeld, opgedischt.

De

De Ring van Gyges wedergevonden, of Verzameling van meest Nederlandsche Karakters. Tweede verbeterde Druk. In IV Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1823. *In gr. 8vo. f 15-:*

Het Leven, Gevoelens en wonderlinge Reis van den Landjonker Govert Hendrik Godefroi van Blankenheim tot den Stronk. Tweede verbeterde Druk. In II Deelen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1824. *In gr. 8vo. f 6-:*

Niet te onregt heeft de *Ring van Gyges* bij onze Landgenooten een onthaal gevonden, dat hem thans de eer eens *tweeden druks* doet verwerven. Van de werken, door den vernuftigen Schrijver ons geschonken, houden wij dit voor een zijner beste, zoo niet het onderhoudendste van alle. Die den lust tot het lezen van verzierde verhalen niet kan wederstaan, schaffe zich dezen onzigtbaarmakenden ring aan, en hij zal denzelven niet alleen met vermaak, maar ook niet zelden tot wezenlijk nut bezigen. Het werk is bekend, en een herdruk kan door ons bovendien slechts met een kort woord vermeld worden. De uitvoering is alleszins zindelijk. De platen, van wijlen R. VINKELES, wiens roem in deze soort van kunstwerk nog door geenen anderen verdonkerd werd, hebben het goed uitgehouden. Wij herlazen het boek met vernieuwd genoegen.

En wie dan deze lectuur volbragt heeft en maar meer verlangt, die begeve zich met Jonker *Govert* op reis, en zal zich de kosten niet beklagen. Ook dit vermakelijk werk van denzelfden luimigen Schrijver is te bekend en onze ruimte te beperkt, om er hier meer van te zeggen, dan dat het, door dezen herdruk, van nieuws verkrijgbaar is, en wij het gaarne aanbevelen.

Boekbesch. bl. 561. reg. 19. lees *Physiologico.*

Meng. No. XII, bl. 551, reg. 4 v. o., staat *Marethon*, voor *Marathon.*

BOEKBESCHOUWING.

Grondleer van den Godsdienst. Eene Handleiding tot zijne Voorlezingen over den Godsdienst, voor de Akademiſche Jongelingen in alle Faculteiten: door J. M. SAILER. *Naar de tweede, verbeterde Uitgave uit het Hoogduitsch vertaald, met eene Voorrede van* H. MUNTINGHE. *II Stukken. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr.* 8vo. *XVI, VI en* 594 *Bl. ƒ* 4-50.

Wij hebben de beide ſtukken van dit werk te gelijk ter recenſie ontvangen; en, ſchoon wij vertrouwen, dat het, om deszelfs belangrijkheid, en uit hoofde van de beroemdheid des Schrijvers, reeds in veler handen zijn zal, willen wij echter niet in gebreke blijven, er eenig verſlag van te doen.

Dat een verſtandig en allerkundigſt Hervormd Godgeleerde, zoo als de voortreffelijke en tot algemeene droefheid afgeſtorvene MUNTINGHE, dit werk, offchoon door eenen Roomschgezinden Schrijver vervaardigd, zoo hoog ſchatte, dat hij de overbrenging van hetzelve aanraadde, en voor de weluitgevallene vertaling eene voorrede ſchreef, zal niemand vreemd vinden, die den edeldenkenden man eenigzins gekend heeft, en die weet, dat, zoo als deze zich in zijne voorrede uitdrukt, uit de pen van SAILER *nooit iets voortkwam, dat niet in zijne ſoort voortreffelijk was, en met zeer veel genoegen, zoo wel als nut, door iedereen, die wijsgeerig en Christelijk denkt, gelezen werd.*

De Hoogleeraar had eerst eenigen twijfel, of men in de vertaling ook eenigzins veranderen of wel weglaten zoude ſommige dingen, welke des Schrijvers gehechtheid aan de gevoelens van het Roomschgezind Kerkgenootſchap te kennen geven. Dan, na rijper beraad, dacht het hem, zoo wel als den vertaler, best, om het werk zoo te laten als het was, dewijl toch, hetgeen eigenlijk Roomsch-

gezind in dit werk voorkomt, zóó is voorgesteld, dat het den Protestant, hoezeer hij er ook veel tegen zou kunnen zeggen, niet ergeren kan, en voorts ook aan onze Roomschgezinde Medechristenen geene aanleiding gegeven wordt, om tegen hetzelve, als misschien onder Protestantsche handen verknoeid, bevooroordeeld te zijn.

Deze inrigting, en de redenen derzelve, welke wij, kortelijk, uit de gemelde voorrede hebben opgegeven, kunnen wij niet anders dan goedkeuren, voor zoo ver, namelijk, men in het werk zelf niets veranderd heeft. Evenwel zou men, dunkt ons, die zelfde inrigting behoudende, eenige aanmerkingen, 't zij onder aan de bladzijden, of liever achteraan, hebben kunnen voegen, in welke, kort, klaar, bondig, en tevens zonder eenige bitterheid, het Protestantsche leerstelsel tegen het Roomsche wangeloof gehandhaafd werd. Dit zouden wij, bij een werk als het onderhavige, des te meer van belang gerekend hebben, daar de Roomsche denkbeelden niet alleen zoodanig zijn voorgesteld, dat geen Protestant er zich aan ergeren kan, maar ook eenigzins op eene wijsgeerige wijze worden voorgedragen, ja zelfs somtijds aan niet Katholijke Christenen als alleraannemelijkst aanbevolen. Zoo wordt, bl. 313, in eene noot, gezegd: *Ook niet Katholijke Christenen, Wijsgeeren en Dichters hebben in onze dagen het zevental Sacramenten met andere oogen aangezien. Een hunner komt er*, in seinem Leben, II Th. S. 180, *openlijk voor uit: Ontbreekt het den Protestantschen eerdienst over het geheel aan volheid, zoo onderzoeke men deszelfs afzonderlijke deelen, en men zal bevinden, dat de Protestant te weinig Sacramenten heeft; ja hij heeft er slechts één, bij welk hij zich werkzaam toont, het Avondmaal; want den Doop ziet hij slechts aan anderen bedienen, terwijl dezelve hem koud en ongevoelig laat. De Sacramenten zijn het hoogste in den Godsdienst, het zinnelijke teeken eener buitengewone Goddelijke gunst en genade, enz.*

Dit enkele staaltje toont genoegzaam de gegrondheid van ons oordeel. Het is toch overbekend, dat, in ons

land

land althans, de Roomschgezinden vol ijver zijn voor hunnen Godsdienst, en gansch niet ongenegen, om, zoo veel mogelijk, het Protestantendom afbreuk te doen. Ofschoon nu dit werk van SAILER, uit hoofde van deszelfs wijsgeerigen aard, aan de meesten hunner niet bevallen kan, zijn er toch voorzeker ook, die in hetzelve behagen scheppen, en tevens met innig genoegen zien, dat het, zonder eenige aanmerkingen hoegenaamd, op aanraden van een beroemd Protestantsch Godgeleerde, in het Nederduitsch is vertaald geworden, en zich welligt vleijen, dat hierdoor hunne zaak wel degelijk in de hand wordt gewerkt. Althans wij voor ons, hoezeer wij ook de liberaliteit en de tolerantie voorstaan, zijn overtuigd, dat men, in ons land en in onze dagen, omtrent Roomschgezinden niet voorzigtig genoeg zijn kan, en dat het voor de Protestanten van het grootste belang is, om, bij gepaste gelegenheden, voor hunne zaak manmoedig en verstandig uit te komen.

Voorts stemmen wij volkomen in met wijlen den hoog-geschatten MUNTINGHE, dat dit werk ongemeen veel waarde heeft, bijzonder voor hen, die Christendom en Wijsgeerte weten te vereenigen, en dat het vooral strekken kan, om de waarheid en voortreffelijkheid der Evangelieleer te doen gevoelen, en den Christen van dezelve diep te overtuigen, in zoo ver, namelijk, de Christelijke leer *in het algemeen* door den Schrijver beschouwd wordt. Geheel anders is het gelegen met hetgeen over de grondleer van het Katholijke Christendom is voorgedragen; hetwelk echter door een verstandig en kundig Protestant ook wel verdient overwogen te worden, om op zijne hoede te zijn tegen de spitsvindigheden van sommige Roomschgezinden onzer dagen.

Dit zij genoeg over een werk, dat reeds eenigen tijd geleden is uitgekomen. Wij bevelen het ten sterkste aan, mits men de gulden les van den Apostel PAULUS betrachte: *Beproeft alle dingen, en behoudt het goede!*

Handleiding voor Predikanten, of Lijst van Tekſten bij bijzondere gelegenheden; bijeenverzameld door A. J. VAN DER VEEN, *Predikant te Gorredijk. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr.* 8*vo.* 119 *Bl. f* 1-20.

Predikanten, die bij meer of min gewone gelegenheden, zoo als Christelijke Feestdagen, Doop en Avondmaal, enz. enz. om eenen (meer of min gepasten) tekst verlegen zijn, vinden hier eene opgave van letterlijk afgedrukte tekſten, waaruit zij dan nu, den eerſten den besten, of ook naar welgevallen, kunnen kiezen. Meer bevat dit boekje volſtrekt ook niet; geene aanwijzing tot de behandeling, of daartoe dienen te wenken; ook geene aanwijzing voor gewone leerredenen, naar keuze van onderwerp, leer of pligt, geſchikt. Of alzoo de Eerw. VAN DER VEEN *geenen gehcel nutteloozen arbeid* ten dezen verrigt hebbe, moge het debiet van dit boekje beſliſſen.

Synodale Leerrede, na vervulden 25 jarigen Evangeliedienst, uitgeſproken te 's Gravenhage, op den 6 Julij 1823, *door* I. J. DERMOUT, *Hofprediker van Z. M. enz. Te 's Gravenhage, bij* S. de Viſſer. 1823. *In gr.* 8*vo.* 51 *Bl. f* :-60.

Deze leerrede zou, om hare belangrijkheid en hare fraaiheid, om haren inhoud en de gepaste wijze, op welke de beroemde ſpreker zich van de tijdsgelegenheid heeft bediend, eene veel vroegere aankondiging vereiſcht hebben, en Recenſent verbeeldt zich nog bijkans, dezelve vervaardigd te hebben, zonder nogtans te weten, waar dezelve zou gebleven zijn. Het was inderdaad wel toevallig, dat de Eerw. DERMOUT, juist op den tijd dat hij de Synode met eene leerrede had te openen, teffens de vijf-

en-

entwintigſte verjaring van zijnen kerkdienst kon vieren; en menigeen zou met dit dubbele feest eer verlegen, zijn geweest, dan dat hij er eenige partij van wist te trekken. Dit laatſte heeft echter hier in eene uitſtekende mate plaats. Hoe kon iemand bijna ſchooner aanleiding vinden, om het onaangenaam veelvuldig ſpreken over eigen perſoon, werk of lotwisſel te vermijden, dan door zijnen leeftijd, als een belangrijk deel der geſchiedenis van de vaderlandſche Hervormde kerk, tot onderwerp te nemen? Of welke ſtoffe was der aandacht van de hooge kerkvergadering bijna al meerder waardig, dan zulk een overzigt, dat de meeste eerwaarde leden met hunne eigene herinneringen konden achtervolgen, en dat eenen rijkdom van zaken, van blijdſchap en leering aan de hand gaf, allergeſchiktst om hen te ſtemmen tot voortzetting van de, onder Gods hulp en door Zijnen zegen, zoo wèl begonnene taak der behouding en volmaking?

De tekst, II Cor. IV: 15: *want alle deze dingen zijn om uwent wille, opdat de vermenigvuldigde genade, door de dankzegging van velen, overvloedig worde ter heerlijkheid Gods*, is gewisſelijk niet kwaad gekozen, in zoo verre vooral deze woorden hier gerigt worden tot de gantſche gemeente. Want (dat wij dit in het voorbijgaan aanmerken) er is in zulk eene ſynodale leerrede iets gemengds, dat ons, op zichzelve, niet aangenaam aandoet, en, alles gelijk ſtaande, altijd de voorkeur aan eene gewone kerkelijke redevoering zou doen geven, — dat rigten des woords; namelijk, nu tot dezen, dan tot dien hoogen of minderen perſoon, nu tot de Hoogleeraren en Leeraren, leden der kerkvergadering, en ſtraks weêr tot de gemeente. Men doet het eene of andere hiervan ook wel vrijwillig; maar elk gevoelt, dat dit iets anders is.

Om voort te gaan, de ſpreker wil ons *eerſtelijk*, uit eene geheugenis van vijfentwintig jaren, de vermenigvuldigde weldaden, welke God aan de Nederlandſche Hervormde kerk bewezen heeft, dankbaar vermelden; *in de tweede plaats*, eenige trekken, welke tot opluistering van het heerlijk beſtuur der Goddelijke liefde, bij de over-

vloedige mededeeling van zoo vele gunstbewijzen, kunnen dienen, in het licht stellen; en, *eindelijk*, indachtig maken, welke de vruchten behooren te zijn der dankzegging, welke door ons en velen deswege aan God moet worden gebragt.

Wat het eerste betreft, de kerk bleef, onder alle schokken der omwenteling, bestaan; zij behield den vrede en volmaakte de liefde in- en uitwendig; zij verloor daarbij hare eigendommelijke kenmerken niet, en zag de middelen tot hare stichting en bloei (verlichting, bekwaamheid, ijver der leeraren, enz.) toenemen.

In het tweede gedeelte komen voor; dat zelfs een min gunstige loop van zaken, onder het weldadig bestuur des Heeren, aan dezen zegen is dienstbaar geworden; dat de goede Voorzienigheid het onkruid belet heeft in dezen grond wortelen te schieten. „ Het ontbrak (toch), in „ de beschaafdste landen van ons werelddeel, niet aan „ zulken, die, deels met eene verwonderlijke ligtzinnigheid, deels met groot vertoon van schranderheid en geleerdheid, zoo wel bij het volk als in de scholen, de „ gronden van het gezag der Goddelijke openbaring trachten te verzwakken, of die den zin der uitspraken van de „ gewijde Schrift naar willekeurige regelen bepaalden, en „ de leerstellingen, uit den Bijbel in het Godsdienstig geloof opgenomen, verwierpen, of verplooiden, nu eens „ naar de leiding eener diepzinnige redekaveling omtrent „ de afgetrokkenste wetenschap, dan eens naar de duistere voorstellingen van het menschelijk gevoel. Groot „ is het nadeel, hetwelk elders hierdoor is te weeg gebragt; daar bij sommigen eene ellendige onverschilligheid omtrent de Christelijke waarheid hieruit is ontstaan; bij anderen eene troostelooze onzekerheid omtrent de gewigtigste aangelegenheden is veroorzaakt; „ enkelen een gretig omhelzen van gewaande onfeilbaarheid hebben te baat genomen, om dezen maalstroom „ te ontzwemmen; velen zelfs het ongezonde kaf, in „ vroegere eeuw verstrooid, tot schande van den tegenwoordigen tijd, weder vermengd hebben met het koren,

„ Der

„ Der Nederlandſche Hervormde kerk heeft het mogen
„ gebeuren, bij eene behoedzame zifting van goed en
„ kwaad, het goede, waar het zich voordeed, te ver-
„ zamelen in de ſchure, en tot gebruik aan te leggen, en
„ tevens door de dwaling niet te worden aangeſtoken."
Dit alles is Gods werk, niet het onze.

In het derde deel vinden wij ons aangeſpoord, om ons door de ſtof onzer erkentenis te laten beſturen tot *eene betamelijke waardering van het goede van onzen leeftijd*; tot hope op de bewaring en voortduring der bewezene weldaden; tot eene trouwhartige zorg om daartoe mede te werken en er een goed gebruik van te maken.

Voor- en nagebed zijn, te regt, bij het ſtuk gevoegd. En niemand zal het geheel ligt uit de handen leggen, zonder erkentelijkheid jegens den ſpreker, en vooral jegens Hem, die ons zulke mannen, zulke taal, zulke gevoelens en zoodanige ſtof ter dankbare herinnering ſchenkt. Wij althans doen dit van harte; ſchoon ootmoedig en gaarne bekennende, dat onzen tijd en elk onzer niet alleen veel gebrekkigs blijft aankleven, maar dat we ook ligt in het een of ander kunnen roemen, hetgeen dien prijs niet ten volle verdient. God volmake ons in alle goede werk, ter eere van Hem en zijnen Zoon! Amen!

La Vérité de Jéſus Christ, l'Esprit du Siècle et la Réformation. Sermon ſur Jean XVII: 17. Avec un mot de Préface, tout particulièrement rélatif a l'ouvrage de DA COSTA, de ſes Griefs contre l'Esprit du Siècle: ainſi qu'au jugement, qui en à été porté dans le Public, dans diverſes feuilles et journaux, et dans les écrits, qui ont paru en même tems et ſuivi contre ſes Griefs. Par L. H. BÄHLER, Pasteur de l'Egliſe Wallonne de Zwolle. Amſterdam, chez *M. Gastman*. 1824. 8vo. 30 et 42 pag. *f* :-75.

Wij kenden den Zwolſchen Herder niet, die zijne ſchapen in zulk eene weide leidt, als deze preek, en de voor-

rede tot derzelver en DA COSTA's verdediging, ons laat zien, en wij bejammerden hem en de kudde, die om zulk zielevoedsel grazen gaat. Maar met groote blijdschap vernamen wij, dat dit het geval te Zwolle niet is, waar nu en dan maar een enkel *schaap* naar BÄHLER's stemme hoort. Nu beklagen wij alleen Do. BÄHLER; en willen zich DA COSTA *cum suis*, en zoo vele zuchtende en suffende prijzers van den ouden tijd, met dit *Zeeltje* gelukwenschen, wij gunnen het hun. Het preekje noch de voorrede is waardig, dat iemand, wien het niet in het hoofd scheelt, en wien waarheid, vrijheid en vrede dierbaar is, zich die aantrekke. Tusschen beiden staat een zoogenoemd vers van moederlief, BÄHLER's hulpe, die onder anderen wenscht, dat de bedienaars der altaren, *die de heilige ark dragen*, met de door haar ten strijde geroepen schare mogen opmarscheren (*zeker voor de gaauwigheid!*), der krijgslieden schouders ondersteunen (*alsof zij niet genoeg te dragen hadden*), en den vijand (*wien?*) aanvallen. (*Maar de heilige ark dan in die batalje? Ja, 't is al te waar: die waagt men er aan.*)

Wij hopen, dat het gerucht liege, hetwelk de vertaling van dit vod aankondigt.

Waarnemingen en Opmerkingen omtrent de Roodvonk of Scharlakenziekte, door H. VAN DEN BOSCH, *Med. Dr. enz. Te Rotterdam, bij* P. van der Meer, *enz.* 1824. *In gr.* 8vo. 98 *Bl. f* 1-:

De geleerde Schrijver dezer waarnemingen (liever proefnemingen) geeft, in eenen opdragtsbrief aan den Hoogleeraar WOLTERBEEK, eene soort van geneeskundige geloofsbelijdenis, welke Recensent een' geschikten en billijken maatstaf aanbiedt, om dit werkje te beoordeelen. Hij heeft, zegt hij, steeds een' afkeer van die beoefening der geneeskunst gehad, welke naar zekere stijve regelen gerigt wordt, en van welke men, om welke goede redenen ook, niet zoude afwijken. Even min kan hij zich ver-

vereenigen met de zoodanigen, welke, in ſpitsvindige beſpiegelingen verdiept, begrijpen, dat de geneeskunst naar zekere leerſtelſels en fijn uitgedachte verdeelingen der ziekten moet beoefend worden. Nog minder behagen hem de met zoo veel opheſ medegedeelde uitkomſten van nieuwe of als *ſpecifica* aangeprezene geneesmiddelen. Even min ſchept hij behagen in de te groote ſchroomvalligheid van hen, die bij elk ziektetoeval een ſchrikbeeld vinden, voor elk verſchijnſel een geneesmiddel voorſchrijven, en het wegnemen der oorzaken uit het oog verliezen. Getrouwe en oordeelkundige waarneming, oplettendheid op de geſtellen, het jaargetij, de heerſchende ziektegeſteldheid, de leefwijze, enz. op dat alles heeft hij zich bovenal toegelegd. Ziedaar, dachten wij, een Medicus, zoo als wij dien wenſchen; een naauwkeurig waarnemer, afkeerig van nuttelooze beſpiegeling; noch Systematicus, noch Dogmaticus, noch louter Empirist, maar getrouw aanhanger en beoefenaar eener *Therapeutice rationalis*.

Met gretigheid begaven wij ons aan de lectuur van een geſchrift, dat door zulk eene inleiding geopend wordt. Dan, hoe groot was niet onze verwondering! Nergens vonden wij de daar opgegevene grondbeginſelen toegepast; zoodat deze een zonderling contrast uitmaken met de praktijk des Schrijvers.

In de inleiding ſpreekt hij, gelijk wij zagen, van het raadplegen van de onderſcheidene geſtellen der lijders, het jaargetij, de heerſchende ziektegeſteldheid, de leefwijze, enz. Wij verwachtten derhalve eene beſchrijving van de heerſchende weêrs- en ziektegeſteldheid, eene algemeene beſchouwing van de loop der ziekte, naauwkeurige *historiæ morbi*; doch zagen ons in onze verwachting bedrogen.

Een *emeticum ſtibiatum*, als het palladium voor elken door deze ziekte aangetasten lijder, aangeprezen, daarna kina met kamfer, — ziedaar de algemeene methode, op allen zonder onderſcheid toegepast. 't Is mogelijk, dat gedurende de praktijk van den Heer VAN DEN BOSCH, in de ſteden, waar zijn Ed. de kunst heeft uitgeoefend,

eene gastrische constitutie stationair geheerscht heeft, of bij alle zijne lijders eene gastrische complicatie aanwezig geweest is; doch dan kan zijne methode niet als algemeen geldend worden aangenomen. Of zou de *scarlatina*, door eene uitzondering, zoo vreemd als onverklaarbaar, aan den vermogenden invloed van gestel, heerschende constitutie, saizoen en leefwijze onttrokken, altijd en overal aan zichzelve in aard en vorm gelijk zijn? Hiermede strijden de getuigenissen van eenen SYDENHAM, BURSERIUS, FRANCK, THUESSINK en zoo vele andere beroemde mannen, wier schriften in ieders handen zijn. En in onze kunst toch geldt de ondervinding van zoo veelen meer dan die van éénen, al berust zij ook op eene praktijk van vijftig jaren. Om deze reden meent Recensent van den Schrijver te moeten verschillen, als hij beweert, dat een beoefenend Geneesheer, met het opmerken en aanteekenen en het lezen van 't geen er van tijd tot tijd wordt medegedeeld, gerekend kan worden te volstaan. Het leven van een' Geneesheer moet eene aanhoudende afwisseling van praktijk en studie wezen. Hij moet bekend zijn met het beste, wat er in vroeger en later tijd over zijne kunst geschreven is, en dus zijne ondervinding toetsen aan die van vroegere eeuwen. Zulk eene kennis kan in den studietijd niet verkregen worden, wanneer het reeds voor een blijk van groote vordering mag worden gehouden, als men goede gronden gelegd heeft. Bij de gewigtige voorregten, welke zulk eene onafgebrokene studie aanbiedt, is dit geen der geringsten, dat men niet te veel bouwt op eigene ondervinding, en vrij blijft zoo wel van eenzijdige beschouwingswijze, als van die beoefening der kunst naar stijve regelen, van welke de Heer VAN DEN BOSCH zelf zegt zoo afkeerig te zijn. In de inleiding verklaart de Schrijver zich, en met regt, tegen den grooten ophef, met welken sommige middelen als *specifica* worden aangeprezen. Hoezeer moest het ons dus niet verbazen, door hemzelven het *emeticum stibiatum* als een *specificum*, in den sterksten zin des woords, met onbepaalden lof, te zien aanbevolen!

Ein-

Eindelijk betuigt de Schrijver in de inleiding, dat hij geen vriend is van ſpitsvindige beſpiegelingen, maar getracht heeft, zich altijd op getrouwe en oordeelkundige waarneming toe te leggen; terwijl en zijne theorie van de ziekte, en zijne ſtelling omtrent het niet critiſche van den uitſlag, en de gronden, waarop, naar zijn oordeel, de geneeswijze moet gevestigd worden, geene reſultaten eener wettige inductie, maar vooronderſtellingen zijn, reeds vroeger door de geachte Redacteurs van het *Geneeskundig Magazijn*, in eene Recenſie van des Schrijvers waarnemingen in den jare 1808 uitgegeven, op goede gronden beſtreden, met wier oordeel Recenſent zich gaarne vereenigt.

Het geval van Dr. D., wiens patiënt na het gebruik van een *emeticum* uit *ipecacuanha* overleed, ware, onzes bedunkens, beter verzwegen, vooral daar het nog te bewijzen zou zijn, of een *emeticum ſtibiatum* denzelven zou behouden hebben.

De werking van het *virus ſcarlatinoſum* wordt door den Schrijver bij die der *narcotica* en bij die van het moſſelgif vergeleken. Maar, welke analogie beſtaat er tuſſchen de beide laatſten? Recenſent betuigt zulks niet te weten, noch te begrijpen, hoe zulk eene vergelijking ſtrekken kan, om den aard van het eerstgenoemde eenigzins op te helderen. Voor 't overige kan dit werkje alleen dan van eenig praktiſch nut zijn, als het de vereeniging van *ſcarlatina* met eene *febris gastrica* of *gastrico-putrida* betreft, welke in ons vaderland, vooral in den zomer- of herfsttijd, niet zeldzaam wordt waargenomen. En het is *alleen onder deze bepaling*, dat wij het onzen vaderlandſche kunstoefenaren durven aanbevelen.

Her-

Herinnering aan de verdienſten van JOHANNES BAPTISTA CROL, *Med. Dr., Oud-Lector Anat. et Chirurg. enz. enz., voorgedragen in het Genootſchap* Diverſa ſed una, *den* 15 *van Grasmaand* 1823, *door Mr.* P. S. SCHULL. *Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam, 1823. *In gr.* 8vo. 76 *Bl. f* :-80.

Na de lezing dezer Lofrede gevoelen wij hoogachting en eerbied voor den verdienſtelijken Echtgenoot, Vader, Burger, Geneesheer, Letterkundige en Geleerde, CROL, zoo als wij voor weinigen gevoelen mogen; voor den man, die grootendeels zichzelven gevormd had, en wien het ook aan eere en liefde niet ontbrak. CROL was een uitnemend Geleerde en een uitmuntend Burger, een ſieraad van het Gemeenebest der Letteren en van de Maatſchappij. In hem verloren *de Letteren eenen Geleerde zonder vooroordeelen, het Vaderland eenen Vriend zonder eigenbelang, Dordrecht eenen Geneesheer zonder ijdelheid, en dit Genootſchap eenen Beſtuurder zonder lusteloosheid*; in één woord, *een' man van ouderwetſche zeden en wijsheid, van hedendaagſche kennis en verlichting, wiens leven ten leus had: aliis inſerviendo conſumor.* Wij twijfelen niet, of niemand zal zonder die overtuiging deze *Herinnering* uit de handen leggen. Deze is, meenen wij, de beste en meest voldoende lof voor den ſteller, die zich daarbij onze aanmerking, dat zijn ſtijl misſchien hier en daar te zwellend, te ſierlijk, en misſchien ook wel nu en dan een weinig gekunſteld is, gemakkelijk getroosten kan. De *Aanteekeningen*, achter deze Redevoering gevoegd, leest men met genoegen; zoo ook den *Nagalm* van den Heer B. F. TIJDEMAN, waarmede dan tevens de werkzaamheden van het bewuste Genootſchap voor dat ſaizoen geſloten werden.

P.

P. C. HOOFT'S *Nederlandsche Historiën. Met Aanteekeningen en Ophelderingen van de Hoogleeraren* M. SIEGENBEEK, *te Leyden*, A. SIMONS, *te Utrecht*, *en* J. P. VAN CAPPELLE, *te Amsterdam. II—Vde Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1821, 22. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 1782 *Bl. f* 18-:

Van het eerste deel dezes uitmuntenden boekwerks heeft de steller dezes, zoodra hij konde, verslag gedaan, om de opmerkzaamheid van alle liefhebbers der Vaderlandsche Geschiedenis en Taal en Letterkunde op hetzelve te vestigen. Hij gaf van dat ééne deel een afzonderlijk verslag met *dat* oogmerk, in de hope, dat hij, de overige deelen ontvangen hebbende, met verzending derwaarts, een berigt van de voltooijing des werks zoude kunnen geven, en het, op den titel genoemde, driemanschap, en het Vaderland, met verwijzing naar zulke mannen, gelukwenschen met die gelukkige voltooijing. Tot heden evenwel wachtte hij te vergeefs naar de drie deelen, die de hier aangekondigde zijn opgevolgd, en — zoude hij langer toeven met zijne aankondiging? Dat duldde noch zijne ingenomenheid met dit werk, noch zijne achting voor die mannen, aan welke hij, die zoo vaak den HOOFT in *folio* gebruiken moet, zijne dankbaarheid niet genoeg betuigen kan voor hunne beantwoording aan de verwachting, die hunne namen hem — en hoe velen? — inboezemden.

Heil en eere dan (wij zouden bijna den aanhef van den 78sten Psalm, toepasselijk, ter aanprijzing gebruikt hebben) den arbeideren aan deze nieuwe uitgaf van de *Nederlandsche Historiën* van HOOFT, dien wij niet behoeven te recenseren! Zij hebben aan onze zoo smousachtig bezwaarde Eeuw, en, God geve het! aan ons nageslacht, grooteren dienst gedaan, dan zij misschien zelve vermoedden, bij het opzetten van hun plan.

De uitvoering is wel. Vier bladzijden, aan het eerste

deel

deel toegevoegd, waar eenige regels verkeerd geplaatst waren, ſtrekken mede ten bewijze der naauwkeurigheid, waarmede dit werk behandeld is.

De platen, die hetzelve verſieren, zijn, in het tweede deel, *de gevangenneming van Egmond*, en *Antonis van Borgonje te Vliſſingen*; in het derde deel, *Alkmaar beſtormd*, en *Marten Neijen*; in het vierde deel, *de verraſſing van den Burg van Namen door Don Johan*, en *mislukte aanſlag van Filips van Egmond op Bruſſel*; in het vijfde deel, *Kornput ſtilt eene muiterij onder de burgers van Steenwijk* (NB. In dat ſtedeken zijn geene grachten, *zoo als zich* — maar hij kon het niet helpen — *onlangs een Dichter gemaakt heeft*), en *bedrijf van den Hoog-Baljuw van Grijze te Brugge*.

Uit den tekst verwacht men geene uittrekſels tot proeven. De Nederlandſche TACITUS is genoeg bekend en geëerd. Zoo blijve het! Daartoe diene deze uitgave zijns werks! De aanteekeningen, of noten onder den tekst, zijn deels geſchiedkundig, grootendeels taalkundig, en in beide opzigten belangrijk; de laatſten behelzen ook aanwijzingen, wat men van HOOFT niet hebbe over te nemen, zoo wel als opheldering. Sommigen derzelven oordeelt Recenſent onnoodig te zijn, zoo als de opheldering van *misdragen* door *verkeerd gedragen* en anderen, die wij de moeite niet nemen willen, om, ter aanwijzing, weder op te zoeken. Men zal eenige aanteekeningen daarentegen te bekrompen vinden, en er had ook hier en daar nog wel iets tot opheldering of bewijs kunnen zijn bijgevoegd; doch wanneer, ten ware men het werk onbezorgd wil doen uitdijen, zoude dit niet het geval geweest zijn? Hoe veel belangrijks doet ons die kleinigheden over het hoofd zien!

Meer dan één noot is eene ware verrijking der historie, door HOOFT behandeld, gelijk b. v., D. II, bl. 140, over den dood van MONTIGNI; bl. 157, over den dood van *Don* KAREL; bl. 311, over den vrede, door de Koningin van Frankrijk met de Proteſtanten gemaakt; bl. 368, over den moord te Parijs, op St. Bartho-

tholomeus-dag: D. III, bl. 56, over de gezindheid van Rijswijk; bl. 61, over de inneming van Geertruidenberg; bl. 78, over de oorzaken der toenemende minachting voor ALVA; bl. 82, over een' brief aan de Staten van Braband aangaande REQUESENS; bl. 103, over de *wilde Geuzen*; bl. 128, over het Noorderlicht, in Utrecht zoo vele verbazing wekkende; bl. 253, over FILIP WILLEM VAN NASSAU; bl. 351, over den voorslag van WILLEM I, toen alles reddeloos scheen: D. IV, bl. 27, over GASPAR SCHETS; bl. 156, over het regt van de *Paalkist*; bl. 196, over den *Gentschen* vrede; bl. 233, over den Hertog VAN ANJOU; bl. 253, over ORANJE's oordeel over PARMA; bl. 299, over de Unie: D. V, bl. 100, over den banbrief van FILIPS aan ORANJE; bl. 164, over de ontdekking van het gevaar voor de Protestanten, door WILLEM I; op de jagt met HENDRIK II; bl. 313, over het huwelijk tusschen ANJOU en ELIZABETH, enz. Laat de enkele vermelding dezer aanteekeningen genoeg zijn, om onze lezers te doen beseffen, hoe veel de *Nederlandsche Historiën* van onzen HOOFT door dezelve nog gewonnen hebben. Met deze vijf deelen hebben wij nu de negentien boeken van HOOFT. Hadden dezelve ook het twintigste mogen kunnen bevatten, loopende tot den dood van WILLEM I, om alzoo het eerste deel van HOOFT's werken met dit vijfde te kunnen geëindigd hebben! De onevenredigheid der octavo-deelen, in dat geval, zal dit denkelijk belet hebben. — Onmogelijk is het ons, de opheldering te vermelden, die bewijzen mogen, welken rijkdom dit werk nu voor onze schoone moedertaal bevat.

Kort Overzigt der Algemeene Geschiedenis, voor jonge liedem, gedeeltelijk gevolgd naar het Hoogduitsch van K. H. L. PÖLITZ, *Hoogleeraar te Leipzig, door* J. A. NIJHOFF. *III Stukjes. Te Arnhem*, P. Nijhoff. 1823. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 322 *Bl. f* 1-10.

Al-

Algemeene Wereldgeſchiedenis voor de Nederlandſche Jeugd, door P. N. MUYT. *Te Zaltbommel, bij* J. Noman. 1822. *In kl.* 8vo. 247 *Bl. f* 1-75.

Wij ontvangen hier weder twee Wereldgeſchiedenisſen voor de Jeugd, beide aan den Heer VAN DEN ENDE opgedragen, beide in volkomen dezelfde tijdvakken verdeeld, en, hetgeen nog erger is, in vele opzigten genoegzaam woordelijk overeenſtemmende. De Lezer oordeele zelf!

NIJHOFF, bl. 8.

„ De eerſte grootere Rijken, welke waarſchijnlijk uit de zamenvoeging van verſchillende kleinere ontſtonden, waren die van *Ninivé* en *Babylon*, in *Azië*, en *Egypte* in *Afrika*. Want offchoon waarſchijnlijk reeds in de allervroegſte tijden ook *Indië* en *China* ſterk bevolkt waren, gelijk men kan opmaken uit het ſtaatsbeſtuur en den Godsdienſt dier landen, en uit de overoude gewrochten van menſchelijke kunſt, welke daar worden aangetroffen, zoo ontbreekt het ons echter aan volledige berigten omtrent de oudſte Rijken en Natiën in die ſtreken. Dat echter ook daar reeds vroeg eene naauwe verbindtenis tuſſchen de verſchillende volken moet plaats gehad hebben, dit blijkt ten deele uit ſommige togten van oude *Aſſyriſche* en *Egyptiſche*

MUYT, bl. 11.

„ De eerſte groote Rijken, welke waarſchijnlijk uit de verbindtenis van verſcheidene kleinere ontſtaan zijn, waren die van *Ninivé* en *Babel*, in *Azië*, en *Egypte* in *Afrika*. Want offchoon waarſchijnlijk reeds in de vroegſte tijden ook *Indië* en *Sina* ſterk bevolkt waren, hebben wij echter geene volledige berigten van de oudſte Rijken en Staten in deze gewesten. Maar dat reeds vroegtijdig de menſchen aldaar tot eene nadere onderlinge vereeniging moeten gekomen zijn, blijkt uit de ons in de Geſchiedenis *verhaalde wordende* togten van zekere *Egyptiſche* Koningen naar *Indië*, waaruit men ten minſte den hoogen ouderdom der Rijken, welke oostelijk van den *Indus* gelegen zijn, kan afleiden, deels ook uit de groote bevolking der landen tuſſchen den *Indus*

Vorsten naar *Indië*, waarvan de Geschiedenis gewaagt, deels ook uit de groote bevolking dier streken, en uit de beschaving, welke daar reeds vóór en in den tijd van ALEXANDER *den Grooten* heerschte. Want men kende er toen niet alleen den akkerbouw, de veeteelt en den handel, maar ook de weelde was er niet ongewoon, en er bestonden verscheidene geenszins onbeduidende Koningrijken. . . .

„ Nadat NIMROD *Babel* aan zich onderworpen had, trok waarschijnlijk een volksstam uit dit land, het land *Sinear*, over den *Tiger*, en gaf aan de streek, waar hij zich nedersloeg, den naam van *Assyrië* (dat is, *het land aan gene zijde van den Tiger.*) De Koning NINUS breidde dit *Assyrië* aanmerkelijk uit; hij was dapper in den krijg, en maakte vele veroveringen. Hij bouwde de groote stad *Ninivé*, en drong oostwaarts door tot aan de *koopstad Bactra*, welke hij innam en aan zijn Rijk hechtte."

en den *Ganges*, vóór en ten tijde van ALEXANDER, alsmede uit de beschaving, die toenmaals aldaar heerschte: want men legde er zich niet *slechts reeds* op den landbouw, de veeteelt en den handel toe, maar men was er ook *reeds* aan weelde gewoon, terwijl verscheidene niet van de geringste Koningrijken aldaar werden aangetroffen. . . .

„ Nadat NIMROD *Babel* aan zich onderworpen had, begaf waarschijnlijk de stam van ASSUR uit *Sinear* zich over de rivier *Tigris*, en gaf aan dit door hem in bezit genomen land, *naar zijnen naam*, den van *Assyrië*. *Van dit Assyrische Rijk hebben de oude Geschiedschrijvers ons veelerhande beschrijvingen medegedeeld, welke, zoo niet geheel verdicht, althans aanmerkelijk vergroot zijn.* De uitbreiding van hetzelve kennen zij toe aan NINUS, die een groot veroveraar moet geweest zijn. Hij is de grondlegger geweest van de vermaarde stad *Ninivé*, drong in het Oosten tot aan de oude *koopstad Bactra* voort, welke hij innam en met zijn Rijk vereenigde."

Het toeval kan onmogelijk deze overeenkomst, niet alleen in denkbeelden, maar ook in uitdrukkingen, welke, meer of minder sterk, door de geheele oude Geschie-

denis voortloopt, hebben voortgebragt; er moet dus *onderneming* hebben plaats gehad. En waar hebben wij die te zoeken? Wanneer wij alleen de jaargetallen van den druk raadpleegden, zou het bij NIJHOFF moeten schuilen; want zijne boekjes zijn in 1823, dat van MUYT in 1822 uitgekomen. Doch de Heer NIJHOFF geeft zich niet op als oorspronkelijk Schrijver, maar slechts als Vertaler van PÖLITZ. Nu beweert hij in de Voorrede, volgens de bij Boekhandelaars algemeen erkende wijze, het regt tot vertaling te hebben verkregen, en met dezelve reeds bijna gereed te zijn geweest, toen het boekje van MUYT verscheen, hetwelk dus blijkbaar eene vertaling van PÖLITZ moet zijn. Het is nu wel den Heere MUYT, of zijnen Uitgever, minder kwalijk te nemen, dat zij, misschien onkundig van de aankondiging des Heeren NIJHOFF, *ook* eene vertaling van PÖLITZ hebben in 't licht gegeven (schoon deze Schrijver die bijzondere voorkeur, welke hij hier bij sommigen vindt, juist zoo zeer niet schijnt te verdienen); maar het strekt althans den Heere MUYT inderdaad tot oneer, dat hij zijnen naam als oorspronkelijk Schrijver op den titel geplaatst heeft, niet alleen, maar ook in de Voorrede geen enkel woord van zijn origineel, van PÖLITZ, spreekt, *zijne* taak „geenszins eene der gemakkelijkste ondernemingen" noemt, en *zich* vleit, niets van belang te hebben over het hoofd gezien. De Heer MUYT moest zich voor eene zoo onkiesche handelwijze vooral wachten, daar hij opvoeder der jeugd is, en aan deze dus niet alleen lessen, maar ook een voorbeeld van gestrenge waarheidliefde, en ontzag voor de regten van anderen, verschuldigd is. Zijne Opdragt aan den Heer VANDENENDE, wiens goede trouw op deze wijze verschalkt is, kan er ook waarlijk niet door.

Wij zeggen dit geenszins om de verdiensten van den Heer MUYT te verkleinen, dien wij, als bekwaam en vlijtig Schoolonderwijzer en Schrijver van verscheidene goede schoolboekjes, hoogachteden. Maar wij zien hier waarlijk geene verschooning voor hem op. Met dat alles is de vertaling (want meer is het niet) met oordeel

deel gedaan. Reeds in het door ons overgenomene proefje zien wij daarvan een enkel bewijs. De Heer NIJHOFF had (waarschijnlijk niet volgens PÖLITZ, of deze moet zich deerlijk hebben vergist) *Assyrië* overgebragt door „*het land aan gene zijde van den Tiger*;" MUYT schrijft, gelijk het behoort, dat *Assyrië* naar ASSUR genaamd is. De volgende lotgevallen van het *Assyrische* Rijk, die NIJHOFF gaaf overneemt, laat MUYT voorafgaan door eene korte *voorbehouding* van het *mythische*, het fabelachtige van deze Geschiedenis. Hier en daar heeft hij echter, uit zucht tot bekorting, wel eens iets zeer wetenswaardigs weggelaten. Zoo slapt hij over de korte schets van ZOROASTER's Geloofsstelsel (bl. 12 bij NIJHOFF; MUYT, bl. 13) luchtig heen, met enkel te zeggen, „dat „ een Godsdienstleeraar en Wetgever, ZOROASTER „ genaamd, door de grondstellingen, waarop zijne wet„ ten steunden, *hoe onvolkomen en bijgeloovig dan ook*, „ het volk tot vlijt en arbeidzaamheid, alsmede tot ge„ hoorzaamheid aan den wil des Konings aanspoorde." *Bijgeloof* vindt men in de plegtigheden van den *Zend-Avesta* ongetwijfeld veel, en *onvolkomen* is de dienst van ORMUZD, bij dien van CHRISTUS vergeleken, zekerlijk; maar het is het meest *consequente*, het diepst doordachte en verhevenste Godsdienststelsel der Oudheid, en geeft zeer vele wenken, dat de oudste overlevering den stichter geheel niet vreemd was. Dit stelsel, nog door de *Parsis* beleden, verdiende eerder vermelding, dan eene menigte Oorlogen. Ook missen wij bij MUYT een belangrijk Hoofdstuk over het Leenstelsel, hetwelk men bij NIJHOFF vindt. (II, bl. 124—129.)

Wat nu de verdeeling van het werk door PÖLITZ betreft, wij kunnen die bezwaarlijk goedkeuren. Hij maakt althans in de Geschiedenis der Middeleeuwen en in de nieuwere te weinig tijdvakken. Dus is het tijdstip, waarmede de bekwaamste hedendaagsche Geschiedonderzoekers de oude Geschiedenis eindigen en die der Middeleeuwen doen beginnen, de val van het *Romeinsche* Rijk in het Westen (476), hier niet eens een rustpunt; ook MOHAM-

MED's leer maakt geen nieuw tijdſtip. De lange tijdvakken veroorzaken ook, dat de tijdrekenkunde dikwerf verward is, doordien men de groote *maſſa's* het geheele tijdvak door van elkander afgezonderd en achtereen vertoont. Een voorbeeld zal zulks opheldren. Eerst wordt, zoo bij MUYT als bij NIJHOFF, de Geſchiedenis tot aan het begin der Regering van KAREL *den Grooten*, 768, (een minder geſchikt rustpunt dan zijne Keizerkrooning in 800) voortgezet, en alsdan gaat men anderhalve Eeuw terug, om de leer van MOHAMMED te ſchetſen. 't Is waar, men kan daarvoor een gezag van den eerſten rang, dat van GIBBON, aanvoeren, die ook de geheele reeks der *Byzantijnſche* Keizers tot in het begin der dertiende Eeuw voortzet, en dan *zes* Eeuwen teruggaat, om het oog op MOHAMMED en zijn Rijk te werpen; maar *ſi duo faciunt idem, non eſt idem;* misſchien zou GIBBON zelf ook eene betere orde hebben kunnen kiezen, en in allen gevalle is zijn werk eene Geſchiedenis *voor mannen*, die van PÖLITZ is er eene *voor de jeugd*, wier geheugen men zoo veel doenlijk te gemoet komen, niet verwarren moet. De geheele nieuwere Geſchiedenis, van de ontdekking van *Amerika* tot op onze tijden, wordt in *twee* tijdvakken afgehandeld, waarvan het tweede alleen de laatſte 35 jaren bevat, en toch bij MUYT *tweeënzestig* bladzijden beſlaat, terwijl de groote, gewigtige zestiende, zeventiende en achttiende Eeuwen bij dezen Schrijver niet meer dan *achttien* bladzijden uitmaken! NIJHOFF is dus, zeer oordeelkundig, te rade geworden, zijnen Schrijver in de nieuwere Geſchiedenis geheel te verlaten; en alles, wat over de gebeurtenisſen na 1492 handelt, is oorſpronkelijk van hem. Hier is dan ook wat meer evenredigheid; de geſchiedenis der drie laatſte Eeuwen bevat 87, die der laatſte *Decennièn* 40 bladzijden. Daarenboven zijn hier de geſchiedenisſen der *vereenigde Nederlanden* door de onderſcheidene tijdvakken heen verſpreid; bij MUYT zijn dezelve achteraan geplaatst, zekerlijk omdat PÖLITZ daarvan geen gewag heeft gemaakt; een bewijs, dat die Geleerde het bekrompen voor-

oor-

oordeel zijner landgenooten tegen ons nog niet, gelijk SCHILLER en HEEREN, afgeschud heeft.

Wij kunnen niet zeggen, dat wij naar *meer* verkortingen der Algemeene Geschiedenis verlangen. Groote werken over dezelve kunnen nog altijd nieuwe oogpunten aanbieden; maar *compendia* van dien aard moeten elkander, na de overgroote menigte, die reeds bestaat, noodzakelijk uitschrijven.

Suriname in deszelfs tegenwoordigen toestand. Door eenen Inwoner aldaar. Te Amsterdam, bij C. G. Sulpke. 1823. *In gr.* 8vo. 100 *Bl.* *f* 1-80.

Voor iemand, die naar *Suriname* reizen wil of reizen moet, en ook voor iemand, die aldaar zijne betrekkingen heeft, zijn deze korte berigten niet onbelangrijk. Ook zijn zij het niet voor ieder, die iets weten wil van deze onze overzeesche bezitting. Men heeft over deze Kolonie niet veel; STEDMAN mengde waarheid en onwaarheid dooreen; zijn werk is meer roman, dan geloofwaardig tafereel. Immers zoo oordeelt deze schrijver, die bevoegd schijnt, maar zich niet bevoegd gevoelt, om eene volledige beschrijving te geven; daartoe behoort, zegt hij, meer, dan dat men aldaar eenen geruimen tijd heeft gewoond, slechts weinige weken inmiddels als gast op ettelijke plantaadjen doorbragt, terwijl men zelf noch planter noch natuuronderzoeker is. Eene volledige kennis van dat land en deszelfs natuurlijken rijkdom kan men dan eerst verwachten, wanneer eene opzettelijke reize door mannen van kunde, en door de Regering van het Moederland krachtdadig ondersteund, werd ondernomen. Met deze berigten kunnen wij intusschen nu voorloopig tevreden zijn. Wij krijgen hier een duidelijk denkbeeld van de ligging en de bewoners van het land, en hoofdzakelijk van de geschiedenis. Voorts van het klimaat, de regering, de regtspleging, den koophandel, de producten, de geldmiddelen, den staat van beschaving, en de leefwijze.

Levensregelen tevens, hoe men het best elaar de gezondheid bewaren kan. Vooral ook leert men de ſtad *Paramaribo* kennen, op het titelvignet aardig afgebeeld. De ſchrijver doet een' uitſtap naar het land, en beſchrijft zijn verblijf op eene plantadje, te zijner verlustiging. Over het geheel ſchijnt het er wel te houden; maar een aardsch paradijs is het echter niet; *Suriname* heeft, zoo als ieder land, ja zoo als alle dingen in de wereld, zijne voor- en nadeelen. Om ſpoedig rijk te worden, behoeft men er thans ook niet heen te trekken; en de *Duitſcher* vooral, zonder vrienden of aanbevelingen, zou deerlijk in zijne verwachting, van er eene goudmijn, ja zelfs maar van er een goed beſtaan te vinden, doorgaans worden te leur geſteld. Men leze het boekje, dat wij dus even aanbevelen; het is beknopt, niet onaangenaam, met zaakkennis en onpartijdig geſchreven.

Gedenkſchriften wegens het vierde Eeuwgetijde van de uitvinding der Boekdrukkunst door LOURENS JANSZOON KOSTER, *van ſtadswege gevierd te Haarlem den* 10 *en* 11 *Julij* 1823; *bijeenverzameld door* VINCENT LOOSJES. *Met Platen. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1824. *In gr.* 8vo. *LIV*, 462 *Bl. Bij Intekening f* 5-86.

Het vierde Eeuwgetijde van de uitvinding der Boekdrukkunst door LAURENS JANSZOON KOSTER, op den 10 en 11 Julij des vorigen jaars te *Haarlem* gevierd, was eene voor ons Vaderland zoo heugelijke en zoo gewigtige plegtigheid, dat wij de *Gedenkſchriften*, daarmede betrekkelijk, niet zonder een ſtreelend genoegen aankondigen, en, na lezing en herlezing van dit boekdeel, wegens de regtmatigheid dier nationale feestvreugde ons meer en meer overtuigd vinden.

In *Nederland*, in *Haarlem*, met langzamen ſtap en welberaden overleg, tot de beſliſſende uitſpraak gekomen, dat de ontdekking van die gezegende bron, waaruit verlichting en beſchaving welt, en over het geheel het menschdom heilrijk afſtroomt, aan den beroemden Burger dier ſtad moet worden dank gewijd; — mag de breede en zeer uitvoerige lijst van

ruim

ruim 2000 inteekenaren (*) (waarvan wij bij soortgelijk werk, in ons Vaderland geen ander voorbeeld weten) getuigenis dragen eener algemeene en vrijwillige belangstelling in dit Eeuwfeest; — is op hetzelve de Gedenksteen in *den Houtt*, onder toejuiching van duizenden, ter eere van KOSTER geheiligd; — sieren de beide Schilderstukken, bewijzen zoo van der burgeren geestdrift, als van de goedkeuring van *Nederlands* Koning, de Raadzael der stad; en vereenwigt boven dien het Vorstelijk geschenk in de *St. Bavo's* kerk den lof der gezegende uitvinding: wij verblijden ons des te meer, de uitgave dezer Gedenkschriften te kunnen aanmelden, naardien dezelve een doorslaand blijk zijn van den gelukkigen voortgang der beschaving van kunsten en wetenschappen in ons Vaderland, na de uitvinding der perse vóór een viertal Eeuwen, en tevens een nader en meer aanbindend bewijs geven van *Haarlems roem tot verlichting der wereld*, naar luid des Eerpenningsa.

Zulk een werk behoefde gewis van verscheidenheid en pracht van ingelaschte platen, meermaals tot begoocheling en verblijstering der koopers misbruikt, geene bijkomende waarde te ontleenen. Genoeg, dat tegenover den netten titel, met een gepast *vignet* versierd, de Afbeelding staat van KOSTER, met zorg, en volgens aanwijzing van den Heer KONING, naar de schilderij van VAN CAMPEN gekozen, en uit door den bekwamen VELIJN in koper gebragt. Een gezigt daarenboven van den Achthoek in *den Houtt* vertoont den Gedenksteen, aldaar geplaatst. Voorts maken het tweetal Feestmedailles met hare keerzijden, en twee Vroedschapspenningen der stad, van de uitvinding der drukpers getuigende, benevens een gekleurde Plattegrond der Groote Kerk, zoo als die tot eene Gehoorzaal bij het Feest was ingerigt, te zamen het eenvoudige sieraad uit, wel tot verstraijling, doch blijkbaar meer bestemd ter toelichting des verhaals en der bijlagen. Inzonderheid, wanneer wij zien op den inhoud en de zamenstelling dezer Gedenkschriften, mogen wij aan den Heer LOOSJES, den verzamelaar, en aan den Eerw. A. DE VRIES, wiens goede dienaten de uitgever in zijn Voorberigt erkent, onzen lof en dank niet weigeren. Immers was het

gro-

(*) De naamlijst der Inteekenaren, gedrukt in kolve regels, beslaat meer dan 40 bladzijden, en doorheen staan op iedere bladzijde over de 50 namen.

geene gemakkelijke taak, in geregelde orde, onderhoudend, en zonder vervelende langwijligheid, te beschrijven, wat duizenden met deelneming, onderscheiden smaak en aandoeningen, ja met verrukking hadden gezien en bijgewoond. Met een warm gevoel, en in het vuur der eerste gewaarwording, waren hem reeds anderen, onder dezen de bekwame pen van WARNSINCK in ons Maandwerk (*), voorgeijld. Trouwens een kalmer toon en stijl, die van de Geschiedenis, moest de zijne zijn, en in zijn verslag naar Bijlagen overgewezen worden, omtrent het meer of minder belangrijke, dat den lezer te lang stond op te houden, of van de hoofdzaak ongevallig afleiden zoude. Hierin nu, vertrouwen wij, mogt de Heer LOOSJES gelukkig slagen, door deze Gedenkschriften in *vier* Afdeelingen te splitsen, waarvan de *eerste* en *tweede*, het eigen werk des verzamelaars, de inleiding en voorbereiding tot het Feest, en de feestviering op elken dag, benevens de gevolgen, voorstelt; de *derde* de Redevoering van den Hoogleeraar VAN DER PALM, alsmede den Feestzang van TOLLENS en eenige andere Dichtstukken, behelst, tot het Jubel aanhoorig; de *vierde*, eindelijk, eene verzameling is van Bijlagen van A tot M, met een zevental Bijvoegselen.

Dewijl men na een verloop van 400 jaren eerst daartoe kwam, om te *Haarlem*, met meerdere plegtigheid en openbaarheid dan voorheen, het Eeuwfeest der Drukkunst te vieren, ja ook den tijd aanmerkelijk vervroegde, had gewis de Heer LOOSJES noodig, de redenen daarvoor aan zijn verslag vooruit te zenden. Met uitzondering van het eerste Eeuwgetijde, ingevallen in de bittere dagen van kerkelijken twist en maatschappelijke verdeeldheid, toonde men aanhoudend te dier stede belangstelling in het handhaven van KOSTER's nagedachtenis, werd hij aldaar op meer dan één wijze in vorige Eeuwen vereerd, en, behalve het Standbeeld op de markt, zijn er onderscheidene blijken voorhanden, die hiervan getuigenis dragen. Maar dat *Mentz* en *Straatsburg* zich de eer der ontdekking toeëigenden, en buitenlanders het verhaal van JUNIUS voor een opgeraapt verdichtsel aanzagen, ja ook de Heer MEERMAN onbedoeld den bedenkelijken voorslag deed, om het geschil tusschen gezegde steden bij te leggen, deed de geestdrift tot een vernieuwd onderzoek ont-

wa-

(*) Zie ons *Mengs.* voor 1823, bl. 531 env. voor 1824, bl. 1 env.

waken. Weinig, evenwel, begunstigden zulks de vaderlandsche onlusten omstreeks de vernieuwing der Eeuwe; en lof zij den *Franschen* Koning LODEWIJK NAPOLEON, die, als Voorzitter van de Maatschappij der Wetenschappen te *Haarlem*, in 1808, de vraag hielp uitschrijven, welke vervolgens tot onbepaalden tijd opengehouden, en in 1816, bij uitnemendheid, en beslissende voor de zaak van KOSTER, door den scherpzinnigen J. KONING, aan wien *Haarlem* — neen! ons gansche Vaderland, er dezen de belangrijkste verpligting heeft, beantwoord werd. Men kent, ook door het verslag in ons Tijdschrift (*), beter nog uit een *Berigt* en *Beoordeeling derzelve* van den ondheidkundigen J. SCHELTEMA (†), (hoezeer door LOOSJES niet genoemd) de waarde van dit werk; en den *Briefwissel* van dezen met den Schrijver, die aanleiding gaf om verderen twijfel op te klaren. Inzonderheid, echter, was het de reeds genoemde Heer A. DE VRIES, wiens ijver voor den roem van *Haarlem* en KOSTER's nagedachtenis de eerste dadelijke aanleiding gaf tot het Eeuwfeest. Hij trad in een mondgesprek en briefwissel met den Heer KONING, waarbij deze van hem werd uitgenoodigd, om, zoo mogelijk, het jaar van de ontdekking der Drukkunst, door JUNIUS verhaald, naauwkeuriger op te sporen. Men hield zich, namelijk, overtuigd, dat de tijd, waarin men het Eeuwgetijde zou behooren te vieren, met rassche schreden naderde; ja, alvorens nog het verlangde antwoord van KONING (in den *Konst- en Letterbode*, No. 4 van 1822) openbaar werd gemaakt, had reeds de stedelijke Raad van *Haarlem* een zevental waardige en welvertrouwde Mannen benoemd, die het gewigtig onderzoek met onderling beraad zouden doen, en voorts de plegtigheden en den geheelen gang regelen van een Feest, dat *Nederland*, met deelnemend belang, reikhalzend te gemoet zag. De Bijlagen A en B achter de Gedenkschriften getuigen van het licht, welk deze werkzame Commissie, en meer bijzonder de Eerw. DE VRIES, haar Medelid, over gezegd onderwerp, en de geschiedenis van de uitvinding der Drukkunst, heeft mogen verspreiden. In een volgend verslag zullen wij onze Lezers iets wegens den inhoud dier stukken mededeelen. Hier zij het genoeg, aan te teekenen, dat men, alzoo geene bepaal-

(*) *Lett.* voor 1817, bl. 505 env.

(†) SCHELTEMA, *Mengelwerk*, D. I. St. 2. bl. 180 env.

paaldere opgave van het juist mogelijk bevonden werd, wijselijk bemande, den Hoogtijd te stellen op het midden van het geboortetijdperk der uitwinding, die binnen 1820—1825 verjaren zoude. Wij waren hierover uitvoeriger, om thans te meer te bekorten. Geene reden immers is er, waarom wij, ook na hetgene, betrekkelijk het Eeuwfeest, dat nog zoo levendig in het geheugen van menigte onzer Tijd- en Landgenooten staat gepreut, in ons Tijdschrift (*) gezegd is, den Heer LOOSJES op den voet zouden volgen in zijne met smaak en mannwekenigheid bewerkte beschrijving. Inderdaad, hij heeft zijne taak met getrouwheid volbragt, zijn verhaal in onderhoudenden stijl gekleed, en doorweefd met welgeplaatst bijsieraad.

Onder de voorbereidselen gedenkt hij, op hare plaats, de edelmoedige gifte der Directeuren van TEYLER's Nalatenschap, om den luister van het Feest te verhoogen, teekent de benoeming aan van den vermaarden *Leidschen* Hoogleeraar VAN DER PALM tot Redenaar bij de plegtigheid, die hierdoor, en door andere inrigtingen, als een *natuurlijk* vierdag gekenschetst werd, waarom, het is zoo, wel de tegenwoordigheid aan onzen geliefden Koning, door drang van bezigheden verhinderd, ontbroken heeft, dan toch de vereerende blijken der Vorstelijke milddadigheid op kunne beurt medewerkten tot de vrolijke stemming bij het Feest. In de beschrijving ziet men zich gaarne bij al de feestelijke vreugde en volksvermaken door LOOSJES rondgeleid. Hier worden wij van hem onthaald op de dichtregelen, 's avonds te voren door Mejufvrouw HOEDT, in het karakter der *Stedemaagd van Haarlem*, op het tooneel uitgesproken, nadat zij den LAURENS KOSTER had bekranst. Daar lezen wij de schoone *Cantate* van den Heer J. VAN WALRÉ, gelijk dezelve, deels bij den aanvang, deels bij den afloop der feestelijkheid, in de kerk is uitgevoerd. Nog vertegenwoordigen wij ons de aandoening bij het slotkoor:

Juicht dan, stadgenoot en vreemdling!
Viert, met dankbaar vreugdgeschal,
't Feest, dat geen geslacht zóó vierde,
Geen geslacht zóó vieren zal.

Maar

(*) *Lett.* voor 1823. bl. 411, en *Mengel.* bl. 499, 531 env.

Maar de ſtaatſie trekt reeds van daar met deftigen optogt naar den Achthoek; en het woord van den Burgemeester N. BOEUFFT, bij het ontdekken van den Gedenkſteen en het uitreiken van den Gouden Feestpenning, voor duizenden aanſchouwers geſproken in den achthoekigen kring, gaat niet voor ons verloren, door den druk in de beſchrijving gelaſchte en vereenwigd. Wederom bij den luisterrijken maaltijd, ten gevolge der belangſtelling van Z. M. den Koning in het Feest, op het Paveljoen *Welgelegen* aangeregt, vinden zich de Leden vergast op den deftigen Feestzang, door den Hoogleeraar SIEGENBEEK, Rector der *Leidſche* Hoogeſchool, voorgedragen. Wij zwijgen van de volksſpelen, van het voortreffelijk vuurwerk, en van den toevloed van aanſchouwers naar de uitvoerige tentoonſtelling van echte ſtukken, die *Haarlems* regt en KOSTER's eer getuigd hebben bij elken bevoegden oordeelaar. Wij zwijgen almede van de algemeenheid der vreugde, door de *weldadigheid der* Stad, en der Voogden over Geſtichten en Armenhuisen aldaar, zoo liefderijk bevorderd; ja noode gaan wij voorbij het aandoenlijk *Kinderfeest*, op den tweeden vierdag door de plaatſelijke Schoolcommiſſie aangelegd, beſtuurd, en gegeven aan ruim duizend leerlingen der ſtads Armenſcholen. Trouwens veel moet van ons achterwege worden gelaten, die alleen wilden aandniden, hoe LOOSJES met ſmaak en welberadene ſchikking zijn verhaal geſtoffeerd, en ook door minbekende ſtukken verrijkt heeft. Nog minder, dan de verzamelaar zelf, mogen wij uitweiden over de heerlijke verlichting der ſtad op den laatſten avond. Zelfs zijne uitvoeriger aanduiding is voor ons te breed. Wij ontleenen echter van daar eenen enkelen trek: „Wij herdenken nog „levendig het geeſtig uitgevoerd tafereel, zinnebeeldig *Haarlems* zegepraal op *Mentz* en *Straatsburg*, door KOSTER behaald, voorſtellende, 't geen ook elders min uitvoerig, „maar even klaar, ons tegenblonk; — wij zien bij dezen „beoefenaar der kunst, welker jubeljaar gevierd werd, eene „hooge Eerzuil, boven welke KOSTER's borstbeeld, als „Uitvinder der Boekdrukkunst, prijkte, en waaraan afhingen langwerpige gekleurde ſchilden, met de namen der „voornaamſte verbeteraars dier kunst beſchreven." (*) aan-

Trou-

(*) Als eene bijzonderheid (zegt LOOSJES) verdient hier aangeteekend, dat op dit Chaſſinet, voor de Stads- en Boek-

druk-

Trouwens het was niet alleen te *Haarlem*, in de plaats der uitvinding, dat, te dien eigen dage, in *Nederland* het Feest der Drukkunst met hartelijkheid gevierd werd. Met alle regt vinden wij in deze Gedenkschriften ook gewaagd van de plegtigheden, optogten en vreugdebedrijven, die te *Hoorn*, *Dordrecht*, *Rotterdam* en *Groningen*, ja ook, volgens later ontvangen berigt, te *Batavia*, plaats hadden. *Love* werd het dan overal in ons Vaderland, als door eenen elektrieken schok, die zich aan de geheele keten mededeelt, met ontzag en verrukking gevoeld, wat de bekroonde Feestdichter TOLLENS opwekkend in zijnen zangtoon zong:

Op, *Nederland*, op! omkrans het hoofd;
De kroon was te lang ontrooid,
Te lang de pronk van vreemde haren;
De roovershand is ingekort;
De meêgevoerde dauwer dort,
En *Mentz* vermeert de kruin voor 't *Sparen*.

Ten feesttoge op! ten hoogtijd op!
De vlag siert *Haarlems* torentop,
De kransen slingren door haar wijken.
Geen feest zoo hoog, geen dag zoo schoon,
Geen kroon zoo rijk, als *Haarlems* kroon,
Van *Nederlands* jubel geen gelijken!

Dus vangen wij aan met dezen *Eeuwzang* aan te kondigen, behalve de welsprekende Rede van den *Leidschen* Hoogleeraar, het andere voorname gedenkstuk der feestviering, dat in dezen bundel prijkt. Beide durven wij, als nimmemeer kunstwerk, waarop *Nederland* roem draagt, nagenoeg gelijkstellen, althans in éénen adem noemen. Het is zoo, een ongeduldig verlangen van velen uit de bloem der Natie bewoog en

drukkerij van de Heeren ENSCHEDÉ geplaatst, door eene onbekende hand, een stuk papier behendig werd vastgehecht, waarop met groote letteren de naam van ENSCHEDÉ stond, en voorts met kleine letteren daaronder:

Met regt blinkt ons dees rij van groote Drukkers tegen;
Bescheidenheid alleen heeft ENSCHEDÉ verzwegen.

en drong VAN DER PALM, den druk te vervroegen van zijne met kracht van welsprekendheid uitgevoerde Rede, die heel de aanzienlijke vergadering van Feestgenooten had verrukt, met verbazing getroffen, en overmeesterd. Het is zoo; die welverdiende verwondering hield stand bij herhaalde stille lezing en toets, ja is alreede bevestigd door menige beoordeeling. 's Mans bescheidenheid verbiedt ons, den toegezwaaiden lof in ons Tijdschrift (*) hier te herhalen. Van ons onvermogen overtuigd om hem te kunnen verheffen, zien wij er te eerder van af; en vergenoegen ons met te zeggen:

Wien zoo veel glorie siert, behoeft geen krans te sieren.

(*) *Lett.* voor 1823, bl. 511 env.

(*Het vervolg hierna.*)

Vita DANIELIS WYTTENBACHII, auctore GULIELMO LEONARDO MAHNE. Editio altera. Gandavi, apud *M. A. Mahne*, et Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans.* 1823. oct. pp. VIII et 255. *f* 2-70.

DAN. WYTTENBACHII Lectiones quinque, nunc primum editae, atque praefatione et annotatione auctae a GUL. LEON. MAHNE. Gandavi, apud *M. A. Mahne*, et Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans.* Oct. pp. XI et 140. *f* 1-50.

Reeds lang hadden wij een *Vita Wyttenbachii* van den Hoogleeraar MAHNE verwacht, en deze verwachting is sedert eenigen tijd voldaan. De Heer MAHNE, een der oudste leerlingen van WYTTENBACH, die het Latijn-schrijven van hem geleerd, en in eene nauwe vriendschapsbetrekking tot zijnen leermeester gestaan heeft, was bevoegd om het leven van den grooten Geleerde te schrijven, waardoor wij WYTTENBACH leerden kennen, even als wij door dezen omtrent het leven van deszelfs leermeester RUHNKENIUS zijn onderrigt geworden. Het was eene zware taak, die de Heer MAHNE op zich nam, en waarvan hij zichzelven de moeijelijkheid niet verborgen heeft. Immers stelde hij, volgens

gens zijne eigene getuigenis, zich het gezegde van WYTTENBACH voor: *magnum virum non nisi a magno viro rite laudari posse.* — Men zou kunnen vragen, of een *leven* en eene *lofrede* dan hetzelfde zijn. Wellig ware eene lofrede op WYTTENBACH minder noodzakelijk. Ongetwijfeld is zijn werkkring uitgebreider geweest, dan die van HEMSTERHUIS of RUHNKENIUS. De eerste heeft, helaas! voor zijne onbegrijpelijk diepe geleerdheid en zijn vernuft, te weinig geschreven. Dat vernuft is een waarachtig model geweest, en de schildering daarvan, zoo meesterlijk door RUHNKENIUS uitgevoerd, was eene noodzakelijke lofrede, omdat, zonder deze, slechts weinigen den geheelen omvang der grootheid van HEMSTERHUIS zouden gekend hebben. Ook RUHNKENIUS heeft te weinig geschreven; maar WYTTENBACH wist deszelfs schriften te schatten, en er den waren prijs van aan te toonen; terwijl RUHNKENIUS zoo groot eenen middellijken en onmiddellijken invloed op de geleerdheid van zijnen tijd had, dat WYTTENBACH, deszelfs leven schrijvende, wel allengs eene *historia literaria temporum Ruhnkenianorum* moest leveren. — Wij zouden van oordeel zijn, dat WYTTENBACH, door het schrijven van meerdere, schoon daarom geenszins oppervlakkiger werken, en door het vormen eener wezenlijke school, zijne groote voorgangers overtroffen heeft in het oefenen van dien invloed, die hier te lande nog in al zijne kracht gevoeld wordt. Indien wij ons hierin niet bedriegen, en deze wijze van het leven eens Geleerden te beschouwen een der voornaamste gedeelten van deszelfs levensverhaal uitmaakt, dan laat het *Vita Wyttenbachia* ons wel het een en ander te wenschen over. MAHNE zou b. v. hebben kunnen ontwikkelen, waarom, niet de Latijnsche poëzij onder ons in minachting geraakt is, maar de kunst, om Latijnsche verzen te maken, meer voor datgene gehouden wordt, wat zij eigenlijk is; of de denkwijze van WYTTENBACH omtrent deze kunst haren oorsprong gehad heeft in het onderwijs van zijnen leermeester JAEGER, of in zijnen eigenen aanleg. MAHNE zou hebben kunnen betoogen, dat door WYTTENBACH's leerwijze en schriften bij velen de lust bekoeld is tot overneming van uitheemsche metaphysische steisels; en dit zelfs had kunnen geschieden met inachtneming dier kieschheid en voorzigtigheid, welke niet altijd de historiepen van den tijdgenoot besturen.

Wel-

Welligt heeft de Heer MAHNE, uit vergedrevene zedigheid, zich aan zulk eene beschouwing niet willen wagen. Ook lag zij niet in het plan eener levensbeschrijving, zoo als hij zich dezelve voorstelde, „in qua (zegt MAHNE, pag. 3. „der *praef.*) ut recte et ordine procederem, primum WYTTENBACHII scripta denuo relegi, quaeque ad propositum „meum pertinere intellexi, maxima diligentia ex illis excerpsi, et huic scriptioni subinde addidi in gratiam studiosorum juvenum, WYTTENBACHII scriptis carentium. „Deinde, quae ex ore ipsius WYTTENBACHII audieram, „quoad potui, in memoriam mihi revocare studui. Et denique non modo honestissimam magistri viduam, ipsiusque „plenum fidei fratrem subinde consului, verum etiam ex aliorum ad WYTTENBACHIUM epistolis nonnulla scitu haud „injucunda petii. Ex his puris et limpidis fontibus mea „hausi. Atque idcirco haud facile quemquam aliquid in hoc „libello reperturum esse, quod a veritate alienum sit, prae „me ferre audeo." Aan dit plan is de Heer MAHNE getrouw gebleven; en wat hij geleverd heeft, moet welkom zijn aan allen, die WYTTENBACH als Geleerde uit zijne schriften kennen, maar over de vorming zijner jeugd en eenige levensomstandigheden, waaruit het karakter des mans gekend wordt, iets meer begeeren te weten.

Wij zullen ons echter een paar vragen en aanmerkingen veroorloven, die zich, onder het lezen en herlezen, aan ons opdrongen.

Waarom schrijft MAHNE (*praef.* pag. 4.) „Quin etiam, „si fortasse hoc aliter mihi eveniat, et nonnulli reperiantur, „qui vel majoribus ingenii sui viribus ac dicendi facultate „ampliori confidentes, vel invidia et partium studio abrepti „dictitent, hanc scriptionem meam vix meliorem sortem mereri, nisi ut deferatur

„In vicum vendentem thus et odores,
„Et piper, et quicquid chartis amicitur ineptis;

„tamen illa animi mei firma persuasio mihi haud levi solatio „erit, me ut *vivi* WYTTENBACHII amicitiam semper maximi aestimaverim, sic *mortui* memoriam pie ac religiose „usurpare et nunc voluisse, et semper usurpaturum esse." — Waarom toch zou MAHNE zich vijanden op den hals halen, door een onopgesmukt leven van WYTTENBACH te schrijven?

ven? Hij heeft te veel regtmatig bewustzijn van eigene voldoende krachten, (ligt het niet in die vooronderstelde *invidia* opgesloten?, dan dat hij twijfelen moest aan den bijval van allen, die bevoegd zijn om eenig oordeel te vellen. Het getal van zulke nijdigaards is (den Hemel zij dank!) gering; en een man, die regt door zee gaat, waarvoor MAHNE bekend is, behoefde zich aan hen niet te ergeren. Wij houden het er voor, dat deze uitval een gevolg is van de knorrige luim, waartoe MAHNE zich, in het begin zijner voorrede, opgewonden had. Daar vallen wij met de deur in het huis bij den *Duitschen* Professor LINDEMANN. Het was zeker vrij voorburig gehandeld, dat deze een' nadruk van het *Vita Wyttenbachii* beloofde, voordat het in ons vaderland verschenen was; maar de *schade*, die MAHNE hieruit voorzag, mogt bij hem niet zwaar wegen, die enkel schreef, *ut disciplinae necessitudini ac pietati aliqua saltem ex parte satisfaceret.* Wij gelooven dit laatste volgaarne, en de toon van het geheele boek getuigt voor deszelfs waarheid; doch de Heer MAHNE kon zich dan ook des te meer troosten met de goede verwachting, welke LINDEMANN van zijnen arbeid had, en met de eer, dat zijn *Vita Wyttenbachii*, in *Duitschland* ten minste, op één rij met het *Elogium Hemsterhusii* en het *Vita Ruhnkenii* zoude gesteld worden. De Duitsche nadruk-fabrijken en de ondankbare LINDEMANN verdienden wel eene nadrukkelijke les; maar zij behoorde hier niet te huis, en de scherpe woorden, waarin zij vervat is, zijn, voor ons gehoor ten minste, een wanklank tegen den toon van het geheele stuk.

De vader van WYTTENBACH had wel, in sommige opzigten, min voorzigtig gehandeld in de opvoeding van zijnen zoon, aan wien hij, gedurende eenen tijd, voor iedere goed geleerde les, voor ieder bewijs van aandacht en vlijt, eene belooning in geldstukjes gaf, *quorum cum numero ipsi cupiditas crescebat*; bij drie gelegenheden had hij niet alleen het onderwijs van den huisonderwijzer JAEGER afgekeurd, maar zich op eene wijze daarover uitgelaten, die den jongeling minachting voor zijnen leermeester had kunnen inboezemen (zie pag. 26, 28, 30); maar, over het algemeen, was toch de opvoeding, die WYTTENBACH van zijnen vader ontving, verstandig ingerigt, en het blijkt nergens, dat hij, ofschoon voor de Theologie bestemd, door zijnen vader tot die studie *gedwongen* werd, die hem integendeel, op de goedhar-

tig-

eigtie wijze aanmoedigde, om zijnen lust en aanleg in de ſtudiën te volgen; (pag. 68. en de aldaar aangehaalde plaats uit BANGIUS.) Hoe komt nu hiermede de brief overeen, dien RUHNKENIUS uit *Leyden* aan WYTTENBACH ſchreef, toen deze te *Göttingen* zijne ſtudiën *in de letteren* voortzette? Hoe kon RUHNKENIUS ſchrijven: „Ex literis tuis „vidi, idem tibi uſu veniſſe, quod mihi adoleſcenti. Nam„me quoque parentes Theologiae destinabant, et quibus po„terant modis, ab elegantiorum literarum ſtudio revocabant. „Ego vero, naturam ducem ſecutus, iis invitis, in Belgium „abii, ut me in HEMSTERHUSII disciplinam darem. Even„tus poſtea docuit, me, quamvis adoleſcentem plus vidi„ſe parentibus meis" etc. (pag. 88.) — Indien de meening, waarin RUHNKENIUS verkeerde, dus geheel en al met de waarheid ſtrijdig was, hoe kon WYTTENBACH deszelfs brief (waarlijk niet ſtreelend voor den braven en verſtandigen vader) aan dezen opzenden, om alzoo het verlof tot de reize naar *Leyden* van hem te verwerven?

Toen WYTTENBACH met ernst de Latijnſche Schrijvers ging beſtuderen, en, na TERENTIUS gelezen te hebben, zich aan CICERO zette, meende hij in dezen eene moeijelijkheid en ſtroefheid gewaar te worden, die hem bijna afſchrikte. Bekend zijn de plaatſen uit WYTTENBACH's ſchriften, (die ook door MAHNE gebruikt zijn) waar hij verhaalt, hoe het lezen van MURETUS hem allengs den weg tot de boeken van CICERO gebaand heeft. De Heer MAHNE zegt, (pag. 83) dat, zoo wij de ware oorzaak zoeken, waarom de filoſofiſche ſchriften van CICERO aan WYTTENBACH, in het begin, weinig behaagden, die oorzaak gevonden zal worden, niet in eenige moeijelijkheid of duisterheid van den *Romeinſchen* Schrijver, maar in het vooroordeel, dat WYTTENBACH in de filoſofiſche collegiën opgedaan had. Deze meening wil MAHNE ſtaven met de bekende plaats uit de *Bibl. Crit.* III. p. 15. Doch wanneer men deze met aandacht leest, en ze met de voorgaande aanhalingen vergelijkt, dan verliest, onzes inziens, het gevoelen van MAHNE al deszelfs ſteun. WYTTENBACH had, in zijne jeugd, eenen tegenzin tegen CICERO opgevat, omdat men hem uit de boeken *de Officiis* had doen overzetten, die voor zulk eenen leeftijd niet geſchikt zijn. Hierbij kwam, dat hij in de metaphyſiſche collegiën tegen CICERO had hooren declameren, en den *Romeinſchen* Wijsgeer had leeren min-

achten, als bij wien niets gevonden werd, dat naar een' wijskunstigen beoogtrant zweemde: „ Postea (zegt WYTTENBACH, pag. 86, bij MAHNE) „ factum est, ut in Xenophontem ac Platonem incideremus, quorum scriptis egregia „ illa et divina prorsus Socratica ratio consignata est. Hanc „ deprehendimus pauca quidem affirmare; sed quae semel affirmasset, eo certius tenere. — Itaque hujus rationis veritate subtilitateque capti, *cum Cicerone in gratiam redii*„ *mus. At quam diversus, et longe alius atque antea, tum* „ *nobis videbatur.*" WYTTENBACH bekent wel vervolgens, dat zijn vooroordeel tegen de *Officia* de diepste wortelen geschoten had, wier uitroeijing hem de meeste moeite kostte; maar hetgeen hij van zijne *verzoening met* CICERO in het algemeen zegt, is stellig. Het blijkt dus hieruit duidelijk genoeg, dat WYTTENBACH niet met zichzelven in tegenspraak was. Toen hij zijne *Epistola Critica* schreef, kende hij die zelfde XENOPHON en PLATO door en door, en, volgens zijne eigene getuigenis, vatte hij CICERO eerst op, nadat de *Epistola Critica* uitgegeven was. Wat hier ook van zij, het komt ons zoo onnatuurlijk niet voor, dat WYTTENBACH eenige *moeijelijkheid en stroefheid* ontmoette. De oorzaak lag in dezelfde ongewoonheid, die hij, bij het lezen van DEMOSTHENES, in het begin ondervonden had. Alzen, die niet gelijk WYTTENBACH gestudeerd, maar Grieksche en Latijnsche literatuur tegelijk, van den beginne af, beoefend hebben, zijn ook minder bevoegd, om over die moeijelijkheid en stroefheid te oordeelen.

Over de Latiniteit van het *Vita Wyttenbachii* willen wij ons geen uitvoerig oordeel veroorloven. Misschien zonden wij huiveren, met MAHNE te schrijven, gelijk p. 47, *patri, cujus calorem noverat*; p. 51, *solidos fructus*; p. 83, *locum prolixiorem*, voor *eene plaats, die te lang is om aangehaald te worden*, maar daarom evenwel niet *lang*, of liever *langdradig*, in zichzelve is; p. 94, *epistolium*; p. 149, *in se recepturi essent*. De *consecutio temporum* is een punt, waarover altijd kan getwist worden, en men vindt bij de Latijnsche Schrijvers, hieromtrent voorbeelden, die niet geheel met onze moderne denkbeelden van syntaxis strooken. Wij zouden echter meenen, dat eenige plaatsen, door de Ouden, ondanks hun beter logisch gevoel, onlogisch ter neder gesteld, juist geen' regel ter navolging kunnen maken, en dus niet zoo dikwijls, als de Heer MAHNE, eene *gratis angli-*

gen-

geestis, of wat het dan ook heeten moge, durven begaan. Onder meer andere plaatsen, die wij opgemerkt hebben, behooren: p. 26. WYTTENBACHIUS *patri enarrabat, quid sibi accideret, et qua ratione sibi — progredienti sit.* P. 31. WYTTENBACHIUS *nunquam destitit fabulam se praedicare, qui — illum juvenem nactus fuerit — praeceptorem.* P. 37. *Vitae ipsum suae pudebat — utpote senilentem, quod ineptus omnino redditus sit.* P. 87. *Cum* RUHNKENIO *communicaverat, quis vitae cursus fuerit.* P. 107. *Sibi tum nihil magis gratum ac jucundum fuisse, quam quod se — a discipulis aliquo in pretio haberi viderit.* De *nomin. absol.* op dezelfde pag. 107, *sanus et salvus reversus*, houden wij liever voor eene verzinning, dan voor de navolging van eenen of anderen *bevalligen misslag* der Ouden.

Hetgeen wij, tot hiertoe, aangemerkt hebben, was niet gezocht, en misschien ook daarom niet zonder grond. Maar het bewijst, in allen gevalle, dat wij het *Vita Wyttenbachii* reeds meer dan eens gelezen hebben, om den aangenamen verhaaltrant, soms met geleerdheid versierd, om den toon van hartelijke vriendschap voor den overledenen grooten man, die er in heerscht, en de braafheid van MAHNE's hart, die overal doorstraalt; en, wat zijnen stijl betreft, rekenen wij allen ver gevorderd, die WYTTENBACH in het Latijn-schrijven zoo nabij komen, als de beschrijver van zijn leven. — Buitengewoon bevallen ons de denkbeelden van MAHNE over het onderwijs in de Geschiedenis, (pag. 130 en volgg.) en wij zien, met verlangen, de meerdere ontwikkeling derzelven te gemoet, die MAHNE aldaar aan de geleerde wereld belooft. — Voorts heeft hij een' grooten dienst bewezen met de inlasching van onbekende brieven van WYTTENBACH, en vooral met die der voorrede, waarmede deze zijne *Logica* aan zijnen vader had willen opdragen.

Wij zullen nu nog met een woord melding maken van de vervulling der belofte, die de Heer MAHNE op pag. 124 gedaan had.

Toen WYTTENBACH, namelijk, de prijsvraag beantwoordde, door TEYLER's Genootschap in 1782 voorgesteld: *het gevoelen der oude Wijsgeeren, van* THALES *en* PYTHAGORAS *af tot op* SENECA *toe, over het leven en den staat*

der zielen na den dood, was hij zoo geheel met dit onderwerp vervuld, dat hij het tegelijk tot grondslag legde voor eenige openbare Lesſen in het Athenæum van *Amſterdam*. Deze zijn, ten getale van vijf, door den Heer MAHNE onder de papieren van WYTTENBACH gevonden, en nu reeds door hem aan het licht gebragt. MAHNE heeft ze reeds zelf gerecenſeerd, t. a. pl. van het *Vita Wyttenbachii: Hae argumenti ex eodem ſunt genere, quo reliqua viri ſcripta, ita ut veluti ex Phidiae officina proditiſſe videantur, et imprimis doctrinae ubertate, argumentorum delectu, et orationis naturali pulcritudine conſpicuae ſint.* Wie zou zijne toeſtemming niet geven aan deze beoordeeling; of wie zal het boekje in handen nemen, en het niet, in éénen adem, tot het einde toe uitlezen? Het bevat, in vijf voorlezingen, de geſchiedenis van de leer der onſterfelijkheid der zielen, van de oudſte tijden af tot op PLATO. Waarlijk, hier heeft WYTTENBACH, in duidelijkheid en aangenaamheid van voordragt, zichzelven overtroffen. Zonder omhaal van geleerdheid, lascht hij echter belangrijke plaatſen uit oude Wijsgeeren en Dichters in; en, verre van hierdoor in dorheid te vervallen, brengt hij alle deze plaatſen en argumenten, door zijne eigene aanmerkingen, in een noodzakelijk verband, en eindigt met eene opgave van den inhoud van PLATO's *Phaedon*. Aan deze analyſe zijn de 4de en 5de voorlezing bijna geheel beſteed; eene analyſe, hoedanig zij alleen door WYTTENBACH kon gemaakt worden, en die, door eene gelukkige keuze en voorſtelling der hoofdargumenten, het vraagſtuk, zoo als het door SOCRATES en deszelfs leerlingen behandeld wordt, in een helder en bevallig licht ſtelt. Ook op deze wijze alleen zal WYTTENBACH hebben kunnen ontkomen, hetgeen aan PLATO zelven te beurt gevallen was, die, onder het voorlezen van zijnen *Phaedon*, allengs zijne toehoorders, op weinigen na, zag wegſluipen.

Wij zouden zelve eene analyſe van deze vijf *Lectiones* hebben kunnen maken; maar het onderwerp is hier zoo weinig onbekend, en het ſchoone ligt zoo geheel in den fijnen ſmaak en de keurigheid der behandeling, dat wij ons liever daarvan onthouden. Ook zal het werk van WYTTENBACH, zonder aanbeveling, zijne lezers wel vinden; voor ons was het genoeg, de werkzaamheid van den Hoogleeraar MAHNE toe te juichen, die ons dit ſtukje zoo ſpoedig geleverd, en

het

het met eenige aanteekeningen ten behoeve van mijn geleerden voorzien heeft.

Wij moeten nog aanmerken, dat er voor de twijfeling van den Uitgever (*Vita Wyttenbachii*, pag. 124) geen grond schijnt te zijn. MAHNE, namelijk, is onzeker, of WYTTENBACH de geschiedenis van *de leer der onsterfelijkheid der zielen* niet nog verder doorgewerkt hebbe; terwijl hij verklaart, slechts *vijf* voorlezingen gevonden te hebben. Misschien had MAHNE, toen hij dit schreef, nog geene gelegenheid gehad, om op te merken, dat WYTTENBACH zelf, op pag. 5, zijnen toehoorderen aankondigt, *dat hij de geschiedenis von dat placitum, in vijf achtereenvolgende lessen, van het begin af tot op* PLATO *toe, zal behandelen*; terwijl hij de vijfde les met deze woorden eindigt: „Itaque „A. H. solvi nomen, quod apud vos contraxeram, et quin„que lectionibus vobis exhibui Platonis, et qui ante illum „ fuerunt philosophorum sententias, et omnino historiam pla„citi de immortalitate animorum." Wij maken bovendien, uit WYTTENBACH's handelwijze, op, dat de *Phaedon* het groote punt was, waarop hij te huis wilde komen; dat hij dit schoonste der gedenkstukken van oude wijsbegeerte zich tot eindpaal gekozen, en daarom het meest *con amore* bewerkt had.

Woordenboek der Nederduitsche Synonimen, door P. WEILAND en G. N. LANDRÉ. *Iste Deel.* in 's Gravenhage, bij de Wed. J. Allart en Comp. 1821. *In gr.* 8vo. *XIV en* 430 *Bl. f* 3 - 90.

Den lezeren van dit Tijdschrift is een aanprijzend verslag van soortgelijken arbeid des Heeren G. BRUINING te voren gegeven. Bevreemdt het, dat deze voormalige medearbeider aan het *Taalkundig Woordenboek* ook dit werk niet met den Heer WEILAND ondernam, en deze zoo spoedig niet een' anderen helper aan zijne zijde na BRUINING tot hetzelfde oogmerk optreedt, wij willen daarover geene aanmerkingen maken; doch, dat het ons niet wilde bevallen, dat er door de schrijvers dezes werks zoo geheel van BRUINING's arbeid gezwegen wordt, als ware er geene letter van in de wereld, dit mogen wij niet ontveinzen.

Het zal intusschen elken beoefenaar onzer schoone taal ten

genoegen ſtrekken, dat tot bevordering der grondige kennis van dezelve zoo veel en zoo goed geärbeid wordt; en, hoe onderſcheiden ook des eenen van der anderen arbeid zij, hun, die zich op de Nederlandſche taalſtudie toeleggen, is dat natuurlijk onderſcheid zoo weinig hinderlijk, dat het hun veel meer behagen, en der weetenſchap voordeelig zijn moet.

De houding, aard en inhoud dezes werks verſchillen veel van dat van BRUINING. WEILAND en LANDRÉ volgen het alphabet, waarvan in dit eerſte deel de drie eerſte letters voorkomen. Uit hoofde der verwijzingen naar de hier behandelde woorden, die er vervolgens zullen noodzakelijk zijn, verwachte men echter, dat het werk uit niet meer dan drie deelen beſtaan zal. Daardoor wordt toch de houding niet zeer bevallig, en die verwijzingen bevorderen althans het gemak en genoegen der lezers niet. Het onderhavige werk is heel wat eenvoudiger, en mist zelfs al dat vertoon van geleerdheid, dat men bij BRUINING aantreft, die meer *taalkundig* en *etymologisch* onderrigt mededeelt, en, daarover redenerende, verſcheidene voorbeelden van vroegere en latere ſchrijvers tot opheldering gebruikt; terwijl WEILAND en LANDRÉ ſlechts aanwijzingen doen van het onderſcheid tuſſchen de *Synonimen*, en de voorbeelden, die zij nu en dan bijbrengen, uit het gemeene leven nemen. Niettegenſtaande het werk van BRUINING meer dan dit bevat, heeft men echter hier, doch alles zeer kort, verſcheidene woorden, die men bij dezen vindt overgeſlagen; zoo als men zal kunnen zien, wanneer men het register, dat, zoo wel als eene aanvulling met de ook hier voorbijgegane woorden, beloofd wordt, met het register achter BRUINING's werk vergelijkt.

Gewis is ook dit werk eene zeer ſchatbare bijdrage tot een zoo wenſchelijk *algemeen Woordenboek*, en een volledig werk over de *Synonimen*, tot verzameling van bouwſtoffen, waartoe het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut deszelfs leden, en dus ook den Heer WEILAND, heeft aangeſpoord.

Ten grondſlage wordt gelegd, dat er in onze taal woorden gevonden worden, welker onderſcheidene beteekenis niet, althans nog niet, kan worden aangewezen; maar dat woorden van *volſtrekt dezelfde beteekenis* in eene tot volmaaktheid gebragte taal niet behooren gevonden te worden, waaromtrent het ter ſtaving bijgebragte gezegde van EBERHARD, in het voorberigt, waardig is gelezen te worden; en dat de woor-

woorden, die men *synonima* noemt, dikwijls blijken zullen, al is het dan niet altijd terstond in het oog vallend, te verschillen van elkander. Ter aanwijzing nu van dit onderscheid moet dit Woordenboek strekken. Waar dit reeds kan geschieden, wijzen het de schrijvers met weinige aan. Dat het ulthans nog niet met alle woorden kan, volgt uit de opgegevene stelling van zelve, blijkt, onzes inziens, wel eens uit eene te gedrongene onderscheidsbepaling, en wordt ook wel eens erkend, b. v. „ *Tusschen* ALTOOS *en* ALTIJD *is het* BIJNA „ NIET *mogelijk eenig onderscheid op te geven, vermits beide* „ *de woorden, waarmede* AL *hier samengesteld is, oulings* TIJD „ *betekenden*," (bl. 159.) Maar dan is het immers niet *bijna*, maar *geheel niet* mogelijk? Zoo zal wel met vele *synonimen* het geval zijn. Wij laten de stelling, waarvan deze schrijvers uitgaan, tegen welke evenwel nog al wat bedenking zoude kunnen vallen, eens gelden, dat, namelijk, woorden van gelijken zin, zoo het schijnt, dikwijls blijken zullen onderscheiden te zijn; maar weten met dezelve niet overeen te brengen, waarom „ *woorden, die*, NB, *volmaakt de-* „ *zelfde beteekenis hebben, in een Woordenboek, als dit is,* „ *niet kunnen opgenomen worden, maar alleen zinverwante,* „ *die een hoofdbegrip gemeen hebben, maar voorts onder-* „ *scheiden gebruikt worden.*" Het tegendeel, meenen wij; men ontlede alle woorden, en verklare dan: onze taal heeft dit gebrek, dat zij woorden van volmaakt dezelfde beteekenis heeft (zoo dit dan een gebrek is); of: dit woord heeft niet volmaakt dezelfde beteekenis met dat, hoewel het oppervlakkig zoo schijnt. Maar, daarover hier uit te weiden, gedoogt ons bestek niet, noch achten wij onzen lezeren dienst gedaan, welken wij, zoo velen zij zich op de beoefening onzer schoone en rijke moedertaal toeleggen, dit werk, als waarlijk veelbevattend, belangrijk en onderhoudend geschreven, en algemeen bevattelijk, met al ons hart aanprijzen, zoo wel als dit BRUINING's arbeid, door ons met vele vrucht gebruikt wordende, verdiende, echter deze meer aan zulke lezers, die dieper onderzoek begeeren.

Wij lieten, dusverre ons verslag geschreven hebbende, het boek eens openvallen, en voegen, uit hetzelve, hier eene proeve in van de manier der behandeling: „ *Aap, Sim.* Ei- „ genlijk niet onderscheiden, alzoo het eene de Nederduit- „ sche, en het andere de overgenomene verkorte Latijnsche „ benaming is van hetzelfde dier. Ook is *sim* (van *simius*, of

„ *finte*) allengskens buiten gebruik geraakt. Toen het nog „ in zwang was, kon het verschil in dezer voege opgegeven „ worden, dat *fim* alleen in den eigenlijken zin gebruikt „ werd, om het daarmede genoemde dier te beteekenen; *aap*, „ van het oude *aben*, nabootsen, ook in den figuurlijken zin. „ Men zeide dus wel: *hij is een aap van een vent*; maar „ niet: *hij is een fim van een vent*. Men heeft ook het afgeleide werkwoord *naäpen*, niet *nafimmen*." — Gaarne schreven wij nog iets anders af, zoo als hetgeen onder een volgend artikel staat, waarover men zoo min, als van het aangehaalde, bij BRUINING vindt in zijn register; *Aardbedem*, *Aardbol*, *Aarde*, *Aardkloot*, *Aardrijk*, *Wereld*; maar, wij hebben geene plaats voor meer. Wij wenschen, begeerig naar het vervolg dezes werks, den schrijveren lust, tijd en vele aanmoediging tot hunne moeijelijke, maar belangrijke taak, en — danken hen voor hetgeen wij van hen leerden.

Tafereelen van Landen en Volken, derzelver voortbrengsels en zeden, voor de Jeugd bewerkt naar de berigten van KRUSENSTERN, LANGSDORF, LICHTENSTEIN, *den Prins* VAN NEUWIED *en anderen, door* FRIEDRICH HEYNE. *II Deelen. Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1821—22. *Te zamen* 452 *Bl. f* 2 - 80.

De beroemde CAMPE heeft de manier, om reisbeschrijvingen en lotgevallen der ontdekkers van afgelegene landen op eene aangename wijze voor de jeugd te behandelen, het eerst in zwang gebragt; en de *Recensent* kan bij ondervinding getuigen, hoezeer deze behandeling den leeslust en de zucht voor aardrijks- en geschiedkundige studie bevordert. Van 's mans navolgers kan men dit — gelijk doorgaans het geval is — niet in die mate zeggen. Zóó hebben wij ook ROBINSONS bij dozijnen; maar den ouden, eerlijken *Engelschen* CRUSOË zal men nog lezen, wanneer men van de meeste dier ROBINSONS de namen niet eens meer kent. — Met dat alles hebben wij deze twee boekjes met genoegen gelezen. De manier van CAMPE is daarin gelukkiger, dan in vele andere van dien aard, gevolgd. Daarenboven geeft het werkje meer, dan het belooft. Het is geene enkele vertaling, gelijk de titel schijnt aan te duiden, maar eene oordeelkundige bewerking, waarin de personen — een achtingwaar-

waardig huisvader, die met de zijnen op het land leeft, en zich met de opvoeding van zijn kroost bezig houdt, benevens zijne vrienden — op vaderlandschen bodem zijn overgebragt, en ons *Nederlandsche* zeden vertoonen. Hunne woonplaats wordt in *Gelderland*, en wel omstreeks *Nijmegen*, geplaatst. Een tafereel der vreesselijke overstrooming van 1809, waarvan zij geacht worden mede te hebben geleden, is, volgens den Vertaler, „tot in de minste bijzonderheden toe, volkomen waar, en gegrond op het berigt van eenen achtingswaardigen getuige, die zich toen zeer verdienstelijk had gemaakt." Dit is vertalen, zoo als men wenschen mogt, dat meer boeken, vooral voor de jeugd, in onze taal wierden overgebragt. De stijl zelf der vertaling, of liever bewerking, is ook zeer gemakkelijk, vloeijend, en draagt weinig sporen van een' vreemden oorsprong aan 't voorhoofd, dan alleen het stootende, gedurig herhaalde, *eigendommelijk*; een dom woord, hetwelk geheel bevreemd moet zijn, zich op *Nederlandschen* grond te vinden, waar men het vóór dertig jaren niet verstaan zou hebben.

De aanleg en de inhoud van dit werkje zijn onderhoudend en nuttig tevens. De Heer HELMBRECHT verhaalt, bij zekere gelegenheden, aan zijne kinderen iets nopens vreemde landen en volken. Zoo brengt de beschouwing van den sterrenhemel het gesprek op de ruime vlakten van *Chaldéa* en *Woest Arabië*; het gezigt van *Japansch* porselein en verlakt werk leidt het onderhoud op *Japan*, en het ijsvermaak doet aan de *Noorder Poollanden* denken. De vragen der kinderen zijn niet onnatuurlijk, noch ook al te zeer herhaald, en aan nuttige zedelijke aanmerkingen ontbreekt het ook niet, welke doorgaans de *Domine* daarin vlecht; immers deze en de Schoolonderwijzer wonen somtijds het onderhoud bij. De onderwerpen der gesprekken zijn: *Arabië*, (meest volgens NIEBUHR) *Japan*, (naar KRUSENSTERN en THUNBERG, doch ook naar den ouden onvergetelijken KÄMPFER) *Hottentotten* en *Boschjesmannen*, (gedeeltelijk naar LICHTENSTEIN; maar de *Hottentotten* zijn op verre na zoo woest en ruw niet meer, als hier gemeld wordt; zij spreken genoegzaam allen onze taal, en zijn grootendeels bedienden der volkplanters, of soldaten) oorspronkelijke *Brazilianen*, (naar den Prins VAN NEUWIED; de reis van dien Vorst wordt hier niet verder behandeld, dan tot zijn onderhoud met de *Poeris*; van de nog belangrijker *Botocoedos* wordt niets gezegd)

Noordelijke *Esquimaux*, (volgens de reis van Kapt. ROSS) *Patagonikrs* en *Vuurlanders*, (meerendeels naar COOK en FORSTER) en *Nukahiwers*, bewoners van een der *Washingtons*- of *Marqueſas*-eilanden, (naar KRUSENSTERN en LANGSDORF.) Behalve deze inwoners, vindt men ook ſchilderingen van het land en deszelfs merkwaardigheden, hoewel aanmerkelijk korter. Wij hebben gevonden, dat alles met veel oppartijdigheids behandeld, en overal de gunſtige zijde der volken meest opgezocht is; alleen de *Nukahiwers*, of liever in 't algemeen de *Zuidzee*-eilanders, uitgezonderd, als bij welke het blijkbaar overdreven gevoelen van KRUSENSTERN, wegens het *Cannibalismus* van de meesten dier vriendelijke eilanders, wordt aangenomen. Kapt. SHILLIBEER heeft ons de *Nukahiwers* als minder verfoeijelijk doen kennen, hen zelfs van menſchenoffers vrijgepleit, en hunne menſchelijke aandoeningen geprezen; en hoe kon zich de verſtandige KRUSENSTERN door de berigten van twee vreemdelingen (den *Engelſchman* en *Franſchman* op *Nukahiwa*) toch laten geleiden, die immers bij zulk een afſchuwelijk volk, gelijk zij de *Nukahiwers* afſchetſen, reeds voorlang zouden zijn omgebragt geworden? KRUSENSTERN zelf ondervond bij dit volk het minzaamst onthaal; ſlechts de *Franſchman* en de *Engelſchman* zetteden hem tegen hetzelve op. — De *Peſcherais* op het *Vuurland* worden als de domſte en gevoelloosſte wezens geſchilderd. Ons dunkt, de Schrijver had hier wel een enkel woord van de *Nieuw-Hollanders* en *van Diemens-landers*, die aan genen in ſtompheid niets toegeven, kunnen bijvoegen. Over 't algemeen wenschten wij in deze *Tafereelen* wel een weinig meer orde en *ſyſtematiſche* rangſchikking van het geleverde. Dan, misſchien heeft men dit aan de verſcheidenheid en afwiſſeling opgeofferd; en, ook zoo als het daar ligt, ontvangen wij dit boekje als een aangenaam lettergeſchenk, en hopen, dat het in den kring der lieve kleinen, gelijk zijn Model, de liefhebberij voor de kennis der Aarde en hare bewoners zal doen toenemen, waartoe wij het allezins geſchikt achten.

Bijdragen tot de Tooneelpoëzij. Door Mr. W. BILDERDIJK. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1823. *In gr.* 8vo. 206 *Bl. f* 1-90.

BILDERDIJK beantwoordt de vraag, of wij een Nederlandsch

landsch of Hollandsch Tooneel hebben, in dit werkje, in zoo verre ontkennend, als men daardoor meer verstaat dan een tooneelspelen in de landtaal van oorspronkelijk in dezelve opgestelde stukken, en hij beroept zich daartoe op de geschiedenis vóór den brand van den Amsterdamschen Schouwburg 1772, na welken tijd omtrent het ontkennen der vraag bij hem geen twijfel is. Men zal aan zijn betoog hierover, in eene *Voorafspraak* bl. I—II gevoeg, te meerderen bijval schenken, omdat, hetgeen, behoudens hetzelve, onregenzeggelijk waar blijft, dat het kimmer aan *eigenvindingen* ontbrak, hier daargelaten, ja toegestemd wordt.

Het eerste stuk, aangaande hetwelk men hier verder eene nasporing vindt, is de *Aran en Titus* van JAN VOS, door hemzelven een *wonderstuk* genoemd, en „ dat is het ook in zekeren zin," zegt BILDERDIJK. Weinige stukken ontvingen zulk een onthaal als dit, dat zelfs VONDEL's beste stukken verdoofde, en misschien, hoe ook met erge wanstaltigheden vervuld, niet genoeg om dezelfs groote schoonheden gewaardeerd is. „ Bij mijnen leeftijd," zegt de Schrijver, „ wist nog geheel *Amsterdam tiroder* en verzen uit hetzelve op te zeggen, of bragt die, zelfs zonder opzet, als gemeene spreuken en spreekwoorden in het dagelijksch onderhoud, bij. De geest, dien het ademt, heeft het mij, vijf jongs af, en nog altijd, met een waar genoegen en deelneming doen lezen, en weder herlezen, zonder het ooit wederom, dan geheel doorlezen, uit de hand te leggen." In het oog loopend is het verschil tusschen dit stuk en de later geschrevene *Medea*, en even zoo de sterkte der verdichting van de geschiedenis. Uit de voorslag van den inhoud, alsof VOS, ter goeder trouwe, dien voor *historie* hield, maakte BILDERDIJK, nog een *klein kind* zijnde, reeds op, dat de uitvinding niet van hem ware, en „ *een weinig grooter* geworden, erkende hij den *Aran en Titus* in de beschrijving van een Treurspel in *Engeland* door den Franschen reiziger LE BLANC. *Eerst op zijn achttiende jaar* vond hij onder de Tooneelwerken van SHAKESPEARE den *Titus Andronicus*, en bewijst, dat JAN VOS dezen voor zich gehad heeft, of veelligt eene verkorte vertaling of uitvoerig *exposé* gebruikt, en dat hij dit met een gezond oordeel en dichterlijk genie heeft gedaan. Tot dat bewijs strekt eene doorgaande en aaneengeschakelde vergelijking van den *Aran en Titus* met den *Titus Andronicus*, doch welke het te uitvoerig zijn zoude na-

der

der te doen kennen, en die ook, uit haren aard, voor geene fchets of uittrekfels vatbaar is.

Het *Spaanfche Treurfpel* van *Don* GUILLEM DE CASTRO: *de Heldendaden van den Cid*, is het onderwerp eener Voorlezing, die nu volgt. De bekende *Cid* van CORNEILLE eene navolging van dat Treurfpel zijnde, doet BILDERDIJK, in plaats van die navolging op zichzelve te ontleden, zoo als men tot dusverre deed, een wel moeijelijker, maar noodiger en belangrijker werk, en hij geeft eene fchets van het Spaanfche ftuk zelve, door CORNEILLE overgebragt. Een ander Treurfpel, dat denzelfden fchrijver en denzelfden titel heeft, met bijvoeging „ *tweede deel*," naar Spaanfche en vervolgens ook Engelfche manier van onderfcheiding der hiftorifche ftukken, in aanmerking van de gefchiedenis eens perfoons, die daarin bij gedeelten voorkomt, is het onderwerp eener tweede Voorlezing. Deze Voorlezingen komen ook voor in de *Mnemofyne* van TYDEMAN en VAN KAMPEN (IIde en IVde Deel), maar hier op deze en gene plaats veranderd en vermeerderd.

Eene Voorlezing over een *Tooneelftukje* van *Jonkheer* ONNO ZWIER VAN HAREN doet ons wenfchen, dat de blijzee ons gegevene hoop op nog eene Verhandeling over een Treurfpel van dezen Dichter en Staatsman moge vervuld worden. Het hier bedoelde Tooneelftukje, dat BILDERDIJK eene *tooneelmijmering* noemt, heet *Pietje en Angenietje*, en er wordt hier zoo veel voortreffelijks gezegd van die regt zoete en leerzame mijmering van het gezonde hoofd eens grooten mans, wiens droomen de beste nacht- en dagwaken van duizende Oordeelkundigen op een' grooten afftand te boven gaan, dat het ons, die dat ftukje niet kennen, wel zeer fpeet, in onze verwachting van nader onderrigt aangaande hetzelve teleurgefteld te zijn. BILDERDIJK, echter, vermaakt ons, door den *oorfprong* van dit ftukje, dat *de doos van Pandora* ten onderwerpe heeft, aan te wijzen in een ftukje, voor een' Franfchen *Harlekijn Francisque* gedicht hebbende, en door VAN HAREN gevolgd, dat is zóó bewerkt, dat de eerfte ontwerper nooit zoude hebben kunnen vermoeden, dat zijne ftof zoo veel bevatte, of tot zoo veel aanleiding geven konde.

Eindelijk heeft men hier eene Voorlezing over *Bijzonderheden omtrent het Zinnefpel van Nil volentibus arduum, genaamd: Tirannij van Eigenbaat*, en wel over de misduiding van

van dit *Zinnespel*, en de finaalkundige toespelingen, die men er in vond; als ook over het Treurspel: *de Dood van Eigenbaat*, door *Nil volentibus arduum* omgewerkt, waarin dat Genootschap geheel andere toespelingen schijnt te maken, dan men in deszelfs *Tirannij van Eigenbaat* aan hetzelve had toegeschreven, zonder dat het die bedoelen konde. *Recenſent*, den *derden druk* van het Zinnespel inziende, vond vóór denzelven eene eenigzins andere toepassing van de personen, dan BILDERDIJK aangeeft, en laat deze (die van BILDERDIJK tusschen twee haakjes) hier volgen:

„ *Verſtand* beteekent *de Staten van Holland*; (BILDERDIJK, *Holland.*) *Deugd*, *de Raad van Staten*; (BILDERDIJK, *de Stedelijke Regeringen.*) *Wil*, *de Staten Generaal*; (BILDERDIJK vermoedt dit ook, en in het overige stemt zijne opgave overeen.) *Gemeenebest* is JAN DE WIT; *Goedaard*, CORNELIS DE WIT; *Kwaadaard*, *de Heer* VAN ODIJK; *Regtvaardigheid en Opregtheid* zijn *twee afgedankte Magistraatspersonen*; *Eigenbaat* is WILLEM III; *Argliſtigheid*, *de oude Prinſes* EMILIA; *Bedrog*, *de Raadpenſionaris* FAGEL; *Schijnheiligheid* beduidt *Do.* SIMONIDES *en* LAUTMAN, (BILDERDIJK, *de Predikanten in maſſa*;) *Ondeugd* is *de Graaf* BENTINCK; *de Vleijerij* (door BILDERDIJK vergeten) zijn *de Hovelingen*; *de Zinnen*, *de Inwoners der Vil Provincien*; en *het Eiland Vrijekeur* (BILDERDIJK heeft dit ook niet) is *'s Gravenhage.*" — Dit maakte men er van; en niets daarvan was toch den Schrijver van dit *Zinnespel* in den zin gekomen, zoo als wij ook wel met BILDERDIJK gelooven willen.

Wij hebben deze *Bijdragen* met genoegen gelezen. Och, had de geleerde man nimmer die wijsheid gehad, van welke de Apostel JACOBUS schrijft, H. III: 14, 15, 16! Die Apostel staat toch bij hem op hoogeren prijs dan de *Recenſenten* onzer dagen? Of is JACOBUS hem niet regtzinnig genoeg, dan wijst hem ook elk te vergeefs naar het ganſche *Evangelie*, dat zoo zeer liefde uit een rein hart eischt, dat het elkeen, die met bitteren haat en nijd vervuld is, een doodslager noemt. Hoe dit hier te pas komt? Ja, Lezer! de man kan nergens het schelden laten. JAN VOS was *Roomsch*; *dus* was het niet vreemd, dat hij, met VONDEL, deel nam in de *Arminiaansche* kerkpartij! Die dat kan schrijven, mag die een' ander domheid en koppigheid verwijten, bl. 14? Maar — geen woord meer. Die zijne schriften lezen wil, moet zich dat getroosten, en — men wordt aan alles gewoon!

Ver-

Verhandeling over de Kleederdragt der Geestelijken op de Hollandsche Zending. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1823. *In gr. 8vo.* 102 *Bl.* f: -60.

Het schijnt, dat er sprake was van eene algemeene wet nopens de burgerlijke kleederdragt der Roomschgezinde Geestelijken hier te lande, alhoewel zulks daarna in raad, bevel of verzoek veranderd is, en dat aan het opvolgen van zoodanig bevel of verzoek het uitzigt op bevordering door den Heer *Caddjutor* verbonden was. Het komt ons voor, dat de ongenoemde schrijver te regt 1) den Aartspriester het regt betwist tot het geven van zoodanige bevelen; 2) dat hij almede te regt staande houdt, dat het niet aannemen van zoodanig gewaad geenen invloed hebben mag op de zending der Geestelijken; en 3) eindelijk, dat hij insgelijks te regt beweert, dat het invoeren dezer nieuwigheid geenszins te wenschen is. Voorts moeten wij hem almede toegeven, dat de Heer *Caddjutor* zich wel met het bedenken van meer belangrijke en nuttige verbeteringen mogt bezig houden; waaromtrent wij welligt nog iets nadeers van denzen schrijver hebben te wachten.

Ons is het, als Protestanten, onverschillig, of de Heeren Roomsche Geestelijken voortaan langs 's heeren straten willen loopen met den *burgerlijken* staatsiehoed, den *geestelijken* halskraag, den zwarten jas van *Parijs*, en schoenen met gespen *naar willekeur*, of in eenig ander meer zonderling of meer voegzaam gewaad; en wij zijn tolerant genoeg, om niet in den *gehoornden hoed* een' *sturmram* op onze regten, ja misschien op onzen Godsdienst zelven, te vinden. Dan, wij zijn verontwaardigd over den laster, dat *de voorouderlijke Godsdienstijver, hier te lande, in eene onuitputbare twistbron ontaard, en bij zeer velen in de hatelijkste onverdraagzaamheid verkeerd is, welke Nederland, met denzelfs grootschen aanleg en echte liberaliteit, nog verre beneden minder beschaafde volken verneder houde.* Aan dezen laster maakt zich de ons onbekende schrijver schuldig. Het *vae tibi! vae nigrae cet.* geldt hier niet; maar het *quis tuleris Gracchos cet.* vindt hier vooral zijne toepassing.

Het

Het Tempelfeest, na het vijftigjarige beſtaan des Amſterdamſchen Stads Schouwburgs. Te Amſterdam, bij A. Mars. 1824. *In kl.* 8vo. 35 *Blads.* f :- 40.

„ Wie heel het luchtgeſpan met al zijn hemelbollen
„ Zag tuimlen door het zwerk; wie, bij het ſchriklijk rollen
„ Des donders door de lucht, bij 't bliksemſlaan,
„ Geheel de wentlende aarde in ſmook en vlam zag ſtaan;
„ Wie heel den zouten plas zag duin en dijk vernielen;
„ Wie onſchuld, deugd en moed wreedaardig zag ontzielen;
„ Wie Neêrlands trouw en deugd en kunstmin zag vergaan,
„ Kon, Hemel! kon niet meer dan ik *bewogen ſtaan*," —

dan ik, toen ik dit ſchitterend Tempelfeest had aanſchouwd, dat nog oneindig meer eere doet aan den ſmaak van Heeren Commisſarisſen van den Amſterdamſchen Stadsſchouwburg, dan aan de talenten des makers. De werking, die hetzelve op ons deed, was zoo geweldig, dat wij geene woorden konden vinden om dezelve te ſchilderen, en dus volgaarne gebruik maakten van eene paſſage van het ſchoone dichtſtuk zelve, welke zich juist van pas aanbood. Dat luchtgeſpan, dat door zichzelven heen tuimelt, alle die ijsſelijke gebeurtenisſen, welke zich in de ſchoonſte orde en den treffendſten *klimax* opvolgen, en eindigen met het ontzielen der onſchuld en het vergaan der kunstmin, geven een flaauw denkbeeld van den chaos van verwarring, in welken zich onze arme ziel bevond. Ja waarlijk, de *Verhevelingen*, (eene lievelingsuitdrukking, welke de Tempelfeestdichter voor verhevene geesten bezigt, en die ons, om hare naïve dubbelzinnigheid, uitermate bevalt) welke gezorgd hebben, dat de blijde dag, waarop

„ Het kunstaltaar aan 't IJ, op 't wulvend zand geſnoerd,
„ Was, met de wentlende Aard', tien vijfmaal rondgevoerd,"

zoo plegtig, zoo waardig gevierd werd, verdienen den warmen dank van allen, die belang ſtellen in den roem van den Nederlandſchen naam en van de Nederlandſche poëzij! Hoe vurig wenſchen wij, dat vele buitenlanders dit heerlijk ſpektakel mogen hebben bijgewoond! want

„ Der

„ Der vreemden wrange toon, verleidend tot verbastren,
„ Der vreemden wansmaak moog hun doel en dienſten lastren,"

hier zouden die vreemden tot zwijgen gebragt zijn, en hebben moeten erkennen, dat, in een land, in hetwelk de Edelachtbare Kunstregters zoo veel ſmaak, en de jonge Dichters zoo vele verdienſten bezitten, de poëzij haar hoogſte bloeipunt bereikt heeft. Doch neen, zoo kwaadaardig en zoo naijverig zijn die vreemde benijders van onzen letterroem, dat zij zich misſchien het voorkomen zouden gegeven hebben van onze taal in den grond te verſtaan, en, na eene onafzienbare reeks van vergrijpen tegen den aard der taal, tegen de dichterlijke uitdrukking, en tegen de eerſte regels van het werktuigelijke der poëzij te hebben opgeſomd, eene parodie maakten op de bekende regels, die zoo ſierlijk op het ſcherm verguld ſtaan, en uitriepen:

DER KUNSTEN GOD AAN 'T IJ IS BLIND EN DOOF METEEN,
EN KROONT GEBREK AAN KUNST EN VALSCH VERNUFT ALLEEN!

Arm Nederland! wat wordt gij toch mishandeld! Maar het is onze eigene ſchuld. Wij zijn dwaas genoeg, om die vreemden te gelooven, en hunne uitſpraken voor orakels aan te nemen; gelijk Recenſent dan ook openhartig moet betuigen, dat hij in het onderhavige geval geheel met hen eens is, en dat hij, om dit te toonen, en zijn nationaal aandeel aan het valsch vernuft, dat ons in die parodie zoo gulhartig wordt toegeſchreven, te behouden, verſcheidene malen, als hij de goede Amſterdammers zich zag verdringen om het groote wonder te aanſchouwen, heeft uitgeroepen:

Vermoeit u, vrienden, niet, die daar om d'ingang tobt!
Het is een *veest*, geen feest, en de IJſtad is geFOPt.

Toevoegſel tot de Recenſie der Proeve van Indiſche Dichtkunde; zie No. XIII. „ Van den geheelen *Ramayon* zal eerlang eene nieuwe kritiſche uitgave, benevens eene Latijnſche vertaling, door A. W. SCHLEGEL bewerkt, te *Londen* verſchijnen, waarvan het *Proſpectus* ſedert eenigen tijd „ het licht ziet."

No. XIII. *Meng.* bl. 641, reg. 3 in den tekst v. o. leest AL HAKAM.

BOEKBESCHOUWING.

Annotatio in loca nonnulla Novi Testamenti. Edidit WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL. Amstel. apud *J. van der Hey et Fil.* 1824. VIII et 240 pag. *f* 3-:

Het is voor eenen Recensent, die eenig werk maakt van geleerdheid, zeer aangenaam, een inlandsch werk te vermelden, waarin gegronde geleerdheid, met een juist oordeel gepaard, uitblinkt; en een leer der *Vadertandsche Letteroefeningen*, hoezeer hij tot de ongeleerden behoore, kan het desgelijks niet ongevallig zijn, een vaderlandsch geschrift te zien aankondigen, hetwelk als een sieraad der geleerde letterkunde mag beschouwd worden. Zoodanig is, in ons oog, het onderhavige stuk van den Hoogleeraar VAN HENGEL, hetwelk zich niet alleen, door eene gezonde uitlegkunde der gewijde bladen, en door het verstandig gebruik van de beste, vooral oudere, uitleggers derzelven, aanbeveelt, maar ook door zeer veel kennis der ongewijde en klassieke litteratuur, welker beoefening voor den waren Godgeleerde alleraanbevelenswaardigst is. Het is dus te wenschen, dat de Hoogleeraar tijd en aanmoediging genoeg moge vinden, om zijne geleerde en smaakvolle aanmerkingen over het N. V. te vervolgen.

Offschoon wij, derhalve, dit werk ten sterkste meenen te kunnen en te moeten aanprijzen, willen wij echter niet zeggen, dat wij alles in hetzelve even zeer goedkeuren. Over de uitlegging van meer dan éene plaats zijn wij het met den Schrijver niet eens; maar dan zelfs hebben wij ons verwonderd over zijne kunst, om zijn bijzonder gevoelen anderen aanneemelijk te maken. Op verre na zijn ook niet alle uitgelezene plaatsen even belangrijk; maar overal is uit de behandeling zelve wat te leeren. De belangrijkste, alhans de moeijelijkste, is, misschien,

Corinth. XI: 10, omtrent welke, na alles wèl gewikt en gewogen te hebben, de geleerde en vernuftige Schrijver van gedachte is, dat, daar het Joodsche denkbeeld van Engelen, die bij de schepping van Adam en Eva tegenwoordig waren, tot de Christenen was overgebragt, de Apostel, die zich zoo verwonderlijk van de aangenomene denkbeelden, tot zijn oogmerk, wist te bedienen, de vrouwen heeft willen aanraden, om, uit eerbied voor de Engelen, die getuigen waren der schepping van den man en de vrouw, het hoofd, in de Christenvergaderingen, te dekken, als een teeken, dat zij aan de magt van den man onderworpen waren.

P. J. L. HUËT, Specimen Academicum inaugurale, de antiquissimorum Dei cultorum, qui in Epist. ad Hebr. Cap. XI memorantur, fide diversa eademque una. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg, Jun.* 1824. 8vo. pp. XII.

De Heer HUËT, voordeelig bekend door zijne prijsverhandeling over VONDEL's *Gijsbrecht van Amstel*, moest, volgens de wet, in de Theologie promoveren, dewijl hij zijne studiën in dat vak op een Athenaeum volbragt had. Uit die verpligting is deze inaugurele verhandeling ontstaan, *over het verschillende, schoon in den grond hetzelfde, geloof der oudste dienaars van God, in het XIde Hoofdstuk van den Brief aan de Hebreërs vermeld.*

Deze verhandeling is gesplitst in drie deelen. In het eerste deel wordt het een en ander gezegd over het geloof in het algemeen. In hetzelve heeft de Schrijver het denkbeeld van *geloof* en *gelooven* niet zoo zeer uit het gebruik der Grieksche woorden in het N. V., maar veeleer uit den aard der menschelijke natuur willen ontwikkelen, en hierbij te pas brengen zoo wel de Kantiaansche Filozofie, als de gevoelens en verklaringen der oude Grieksche en Latijnsche Wijsgeeren, die, over God, over de Voorzie-

nig-

nigheid en over de onsterfelijkheid der zielen sprekende, gedurig toonden, dat zij hieromtrent meer *geloof*, dan wel *zekere kennis* hadden. — Het tweede deel is louter *exegetisch*, en behelst de verklaring van het XIde Hoofdstuk des genoemden briefs. Dit gedeelte draagt de kennelijkste blijken van belezenheid, vlijt en oordeel. — In het laatste deel tracht de Schrijver aan te toonen, dat het geloof dier oudste Godsdienaren, hoe verschillend ook naar het verschil der tijden en omstandigheden, waarin zij verkeerden, in deszelfs aard, echter, steeds hetzelfde was en zichzelve gelijk bleef. Hierin, namelijk, blonken zij allen uit, dat zij de zekerste overtuiging hadden van dingen, die zij met hunne oogen niet zagen, en ten sterkste verwachtten, hetgeen hun door God beloofd was. Dit wordt vervolgens in bijzonderheden, met opzigt tot ieder der in gezegde Hoofdstuk vermelde personen, behoorlijk ontwikkeld.

Wij vergenoegen ons met deze eenvoudige en korte opgave van den voornaamsten inhoud der onderhavige verhandeling. Wij weten wel, dat alleszins bevoegde regters niet zeer veel, vooral niet het eerste deel derzelve, ophebben. Dan, wij, voor ons, weerhouden ons van alle afkeurende aanmerkingen, indachtig, dat wij hier eene jeugdige proeve hebben, welke het des te onbillijker zou zijn streng te beoordeelen, daar de opsteller, alleen om aan de wet te voldoen, dezelve vervaardigd heeft, ten einde den Doctoralen graad te verkrijgen.

Leerredenen over de zeven Brieven aan de Gemeenten van Klein-Azië, Openbar. II en III. Door D. H. WILDSCHUT, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. 227 *Bl. f* 3-60.

Dit alleszins nuttig, onderhoudend en gewigtig werk bevat negen uitmuntende leerredenen, alle welbewerkt, en in bevattelijken, eenvoudigen stijl, zonder aangebragte

onnoodige sieraden der kunst, geschreven; en wij twijfelen geenszins, of het zal zoo wel geheel het godsdienstlievend publiek, als der *Amsterdamsche* gemeente, welkom zijn. Behalve den hoogstgewigtigen en belangrijken inhoud, en het eigendommelijke der bewuste zeven Brieven, als die door JEZUS zelven aan JOANNES zijn in de pen gegeven, trekken de gemeenten van *Klein-Azië* thans wederom bijzondere aandacht, en moet het tegenwoordige lot der *Grieksche* Christenen, en hun tegenwoordige worstelstrijd met de belijders van MOHAMMED, op nieuw zeer hooge belangstelling opwekken. Dit bepaalde dan ook wel voornamelijk den Eerw. WILDSCHUT tot dit onderwerp, en de vroegere voortreffelijke arbeid van wijlen den waardigen VAN DEN BROEK, te *Rotterdam*, hield hem van de uitgave niet terug. Niet alleen dat latere berigten hier gelegenheid geven, om de geschiedenis dier belangrijke gemeenten met nieuwe bijdragen te verrijken; maar de behandeling verschilt ook, daar VAN DEN BROEK de brieven bij gedeelten en stukswijze opnam, terwijl WILDSCHUT in één leerrede telkens eenen geheelen brief afhandelt, waardoor het verklarend gedeelte hier tevens eenigermate als *Commentarie* dienen kan. Wij zeggen met opzet *eenigermate*, daar men zeker bij eene eigenlijke *Commentarie* nog iets meer verwachten kon, hetwelk, als voor den predikstoel niet geschikt, hier wegblijven moest. Vooraf gaat, *ter inleiding*, de eerste leerrede, over Hoofdst. I: 11b. Deselve geeft de toenmalige godsdienstige geschiedenis dier gemeenten, en daarna een algemeen overzigt van alle deze brieven, welke geenszins als eene geheimzinnige voorspelling, of profetische schets van den toestand des Christendoms, maar enkel als vermaanschriften, naar den toenmaligen godsdienstigen staat dier gemeenten, beschouwd worden. De zeven volgende leerredenen behandelen ieder eenen afzonderlijken brief; terwijl wordt opgemerkt, hoe, aan het hoofd van de vijf eersten, de Zaligmaker juist in een of meer bijzondere trekken, ontleend uit het heerlijk beeld, waaronder hij zich Hoofdst. I. aan JOANNES ver-

toond

toond had, hier voorkomt, zoo als die meest gepast zijn voor den toestand dier gemeenten en den inhoud des briefs. Het verklarend gedeelte is telkens duidelijk en doorgaans overtuigend; terwijl de bekwame Redenaar oordeelkundig verklaart, en uit de geschiedenis opheldert; waarbij dan ook de uitwerking, die de brief heeft gehad, wordt nagespoord: de toepassing is telkens gepast, gemoedelijk, verstandig en vol zalving. Ten slotte volgt eene leerrede, welke *de verheerlijking van den Verlosser in den hemel en op de aarde* voordraagt, en Hoofdst. V: 8—14 ten tekst heeft. En gelijk bij alle de leerredenen, hoe gelijksoortig dezelve ook natuurlijk wezen mogen, het eenzelvige in plan en voordragt wordt vermeden, zoo is ook deze laatste wederom in eenen eigenen, eenigzins anderen preektrant. Het eerste deel doet ons JEZUS, onzen Heer, als het voorwerp van de hulde des Hemels kennen; terwijl het tweede dien Verheerlijkte, als ook onze vereering waardig, voorstelt, en tot die vereering opwekt. — Het volgende strekke ter aanwijzing van den reinen geest, die overal bij deze leerredenen uitkomt: „Zelfs het lijden en sterven onzes Heeren tot verzoening der zonde stond met onze verlossing van dezelve „in het allernauwste verband. Naar de eigene en onfeilbare verklaringen zijner Apostelen, heeft CHRISTUS zich overgegeven voor onze zonden, opdat Hij „ons zou trekken uit deze tegenwoordige booze wereld; „Heeft hij zich overgegeven, opdat Hij zijne gemeente „heiligen, en haar onberispelijk, zonder vlek of rimpel, zichzelven voorstellen zou; heeft Hij zich voor „ons overgegeven, opdat Hij ons van alle ongeregtigheid verlossen, en zichzelven een eigen volk zou reinigen, ijverig in goede werken; ja, onze zonden „heeft Hij in zijn ligchaam gedragen op het hout, opdat „wij der zonde afgestorven, der geregtigheid leven, en „door zijne striemen genezen worden zouden." — Wij twijfelen geenszins, of dit boek wordt met graagte ontvangen, en zal veel goeds stichten.

Levensschets van J. C. METZLAR, *tot en met zijne vijftigjarige Herinneringsleerrede, den* 29 *Febr.* 1824 *te Groningen uitgesproken. Te Groningen, bij* W. van Boekeren, 1824. *In gr.* 8*vo.* 177 *Bl. f* 1-80.

Merkwaardig Verhaal aangaande het Leven en de Lotgevallen van M. C. VOS, *als Predikant der Hervormde Gemeente in Nederland, Afrika en Azië, van zijne jeugd af tot zijn Emeritusschap, enz. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1824. *In gr.* 8*vo. XVI,* 213 *Bl. f* 2-25.

Het opmerkelijkste, dat deze twee boekjes ons doen kennen, is, dat ze bijna te gelijker tijd zijn uitgekomen. Immers, hetgeen broeder VOS op den titel uitdrukt, dat kan ook nagenoeg van (nu reeds wijlen) vader METZLAR gezegd worden, schoon hij in *Afrika* geen *vast* Predikant is geweest. En is het niet opmerkelijk, dat twee zulke witte raven (die echter beide, anders dan die van NOACH, na veel omzwervens, de arke, wij meenen den lieven geboortegrond, de een hier, de ander aan *de Kaap*, weêr opzochten) juist te gelijker tijd tot onze kennis komen? Van Dominé METZLAR hebben wij trouwens meer gehoord; want hij eindigde, waar de ander, als leeraar, begon, in *Nederland*; en zelfs in het Mengelwerk onzer *Letteroefeningen* hebben wij het een en ander gehad, waarvan de schilderij van zijn eerste, op *Batavia* bijgewoonde, aanzienlijk gezelschap, in borstrok en slaapmuts, hier herhaald, Recensent nog levendig voor den geest stond. Het zou hem trouwens tegenwoordig welligt zoo niet getroffen hebben; want hoe menigmaal vindt men nu de heeren ..... in hun hemd! Ja, de beschaafdheid onzer landslieden in die verre oorden zou ligt aanmerkelijk in onze schatting geklommen zijn, als die de onze al vooruit was, had de reiziger er niet nog een kluchtje of twee bijgevoegd, die ons weêr in de war brengen, — van zekere als vorstelijke tafel, waar uit eene pas-

pastei een levende Negerkop, en uit twee kleinere een aantal rijstvogeltjes voor den dag kwamen, en ten deele in de kapsels der dames vlogen, — en van een' anderen vogel, aan Dominé vereerd, die, onder sommige woorden en geluiden, ook dat geleerd had na te bootsen, welk de menschen met een meer verwijderd ligchaamsdeel verrigten! Men ziet hieruit tevens, dat METZLAR nog al van eene aardigheid houdt; en waarlijk, hij is doorgaans vrolijk en welgemoed, en zou bijna voor DEMOCRIET kunnen doorgaan tegen zulk een' wonderlijk ernstigen HERACLIET, als wij in VOS aantreffen. Het is waar, zware rampen troffen eerstgemelden; maar zij herstelden zich nog al spoedig weêr: zijne vrouw wordt, op de terugreize naar het vaderland, bij een' oploop van *Sinesche* matrozen, jammerlijk vermoord; maar, eer hij den togt volbrengt, gedurende een kortstondig verblijf op *de Kaap*, wordt dit verlies gelukkig geboet: eene ongelukkige effekten-speculatie (!) berooft hem, als Predikant te *Harlingen*, van rust en al; maar hij vindt ze op het afgelegene *Schiermonnikoog* spoedig weêr. Trouwens, hoe kon men den onregtvaardigen MAMMON — dat wij wel eens *bedriegelijk geld* en ook *booze*, *veranderlijke wereld* hebben hooren vertalen — in beide deze (zijn Eerw. zoo wèl geblekene) beteekenissen knaphandiger ontvlieden? In 't kort, METZLAR is een aangename keuvelaar, die ons van zijn negenjarig verblijf op *Batavia* en reizen naar bijgelegene eilanden (want dit is het voornaamste) een aardig tafereeltje levert, dat, dunkt ons, nog al redelijk bemoedigend voor jonge geestelijken is, om mede een togtje naar het andere halfrond te maken. Wij prijzen zijn boekje gulhartig aan; want niemand zal er iets kwaads, maar hier en daar wel iets opmerkelijks, leerzaams en stichtelijks in aantreffen. Onder de volledige en zaakrijke reisbeschrijvingen of autografiën moet men het slechts niet rangschikken. En de vrienden van warm geschrevene zendelingsberigten mogen ook wel niet geheel voldaan van de lektuur scheiden.

Bij de reeds genoemde punten van overeenkomst met

den. *Kapenaar.* VOS kunnen wij nog dit voegen, dat ze beide eene vrouw uit het vaderland medebragten, maar er geene kinderen bij kregen, en ze jong verloren — doch allergelukkigst, door een vreempje, schadeloosstelling ontvingen. Anders verschillen ze aanmerkelijk, gelijk wij reeds te kennen gaven. VOS is niet alleen een man vol vromen ijver, maar ook, in vele opzigten, een bitter ongelukskind. Met een ongemak ter wereld gekomen, dat hem altijd bijblijft; in zijn voornemen, om Predikant te worden, vreesselijk gedwarsboomd, en, dit zijnde, wederom, om in die hoedanigheid te repatriéren; daarna weêr door zijne vrouw gedrongen om *Europa* op te zoeken, en vervolgens van *Engeland*, over *Denemarken*, naar *Ceylon* gereisd, waar, zoo als Jufvrouw zeide, *de Heere werk voor hem scheen te hebben*, en waar zij hem volstrekt volgen wilde, zoo als van achteren bleek, zeit Dominé, *omdat* daar haar graf besteld was. In het kort, al dit reizen en trekken is nog al merkwaardig, des mans onvermoeide ijver op zichzelven loffelijk, en, hetgeen van sommige geestelijken en de jammerlijke Christenmakerij in eenige afgelegene oorden gezegd wordt, ligt even zoo waar als behartigenswaardig; maar het overige..... ware beter achterwege gebleven. Och, het leven van een gewoon mensch en eenvoudigen dorpleeraar levert zoo veel bijzonders niet op; de welverfijnedene pen van den menschenkenner alleen kan daarvan een belangrijk tafereel maken; en wie dit niet vermag, die vervalt ligt tot vertellingjes en bijzonderheden, die voor hem en zijne vrienden, voor JANNETJE en TRIJNTJE misschien ook, maar voor de overige lezende wereld van geen of weinig gewigt zijn. Wij mogen dus lijden, dat men zich met dit boek stichte; maar algemeen aanprijzen durven wij het niet.

De

De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd, tot verheerlijking van God, en tot bevordering van nuttige natuurkennis, in Redevoeringen, door J. A. UILKENS. *IVde Deel. Natuurlijke Geschiedenis. Het Plantenrijk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1822. *In gr.* 8vo. 440 *Bl. f* 6-;

Veranderde betrekking des Schrijvers, met daaraan verbondene werkzaamheden en andere toevallige oorzaken, hebben de uitgave van dit vierde deel zijner Redevoeringen vertraagd. Het werk zelf heeft daardoor, vertrouwen wij, in belangrijkheid gewonnen. Niet alleen toch betuigt de Hoogleeraar, in het Voorberigt, over de natuurkunde der planten de voornaamste werken, en vooral de Duitsche, gelezen te hebben, waarvan de uittrekſels, in de Redevoeringen ingelascht, en de menigvuldige aanhalingen, aan den voet der bladzijden geplaatst, getuigen, maar ook verscheidene gewassen aan eigen onderzoek onderworpen, en 't geen hem voor zijn oogmerk dienstig scheen aangeteekend te hebben. Schoon dan ook deze Redevoeringen, even weinig als de vorige, bestemd zijn voor hen, die de Natuurkunde grondig beoefend hebben, en niet ten doel hebben, om den plantkundigen iets nieuws te leeren, of deze wetenschap zelve verder uit te breiden, maar om het gewoon lezend publiek met de natuurkunde der planten zoo verre bekend te maken, als die kennis een aangenaam onderhoud verschaffen, en ter verheerlijking van de volmaaktheden des Scheppers verstrekken kan; zoo twijfelen wij geen oogenblik, of de kenners zullen hier een' schat van waarnemingen niet alleen, maar ook van bescheidene beoordeelingen der verschillende gevoelens, door vroegere en latere plantkundigen gekoesterd en verdedigd, met genoegen aantreffen, waardoor zij deze Redevoeringen voor zich niet minder, dan voor het lezend publiek, belangrijk zullen keuren. Klaarheid en orde is in dezelve met eene zaakrijkheid vereenigd, die,

voor oppervlakkige lezers minder gevallig, te meer zal behagen aan allen, die begeerig zijn naar voedsel, geschikt om beide verstand en hart te sterken. Voor liefhebbers der Natuurkunde, die door ijver naar meerder kennis bezield worden, zullen deze Redevoeringen, om het eenvoudige en bondige in de voordragt, gevalliger zijn, dan wanneer dezelve zich over 't geheel meer door fraaiheid van stijl kenmerkten. Intusschen ontbreekt het in dezelve geenszins aan verhevenheid van gedachten en keurigheid van beschrijving, wanneer zich de stijl als van zelf verheft, om, door de ontwikkeling van het wijze en goede, zoo luisterrijk in de huishouding der planten doorstralende, het hart te roeren, en hetzelve te vervullen met den diepsten eerbied voor de volkomenheden des oppersten Formeerders.

De verdienstelijke Schrijver heeft getracht, het doel, 't welk hij zich voorgesteld had, te bereiken — en is daarin, naar het ons voorkomt, gelukkig geslaagd — door de uitgave der *twaalf* Redevoeringen, welke in dit boekdeel bevat worden. De *eerste* dient, om de beoefening der plantkunde aan te bevelen, als de nuttigste en aangenaamste voor alle standen. — De *tweede* behelst eene even nauwkeurige als beknopte geschiedenis van plantkundige kennis, en wordt in dezelve door den Schrijver het plan, door hem gevormd, en de wijze der uitvoering, aldus nader opgegeven: „ Wij zullen ook wel het plantenrijk „ in het algemeen opnemen in een ontleed- en natuur„ kundig onderzoek, opdat de bewerktuiging, de afzon„ derlijke en onderlinge werking der deelen, de leven„ verrigtingen en de verschijnselen, die zich in het groei„ jend rijk opdoen, gekend mogen worden; doch, na de„ze algemeene beschouwing, zal het meest treffende of „ nuttige in de afzonderlijke deelen onze keus regelen, als „ minder ten doel hebbende om de plantkunde te leeren, „ dan uit dezelve belangrijke bijdragen voor verstand en „ hart af te leiden. Zoo toch waren onze vorige Rede„ voeringen ingerigt, en op gelijke wijze wenschen wij „ van het dierenrijk tot het groeijend en delfstoffelijk rijk

„ voort

„ voort te gaan." — Aan de beſchouwing van de algemeene eigenſchappen der gewaſſen is de *derde* Redevoering gewijd. — De *vierde* handelt over het ontſtaan en de vermenigvuldiging der gewaſſen; waarbij geſproken wordt over het gevoelen der Ouden, wegens het ontſtaan van levende ſchepſelen, zoo wel dieren als planten, bij verrotting. BONNET verklaarde zulk eene formering van bewerktuigde ſchepſelen voor onmogelijk, HOUTTUIN voor ongerijmd, en BLUMENBACH ſtelde dezelve gelijk met vliegende hekſen en het vermogen der wigchelroede. Thans is zulk eene leer hooge wijsbegeerte, en hij, die anders denkt, zou voor bekrompen van geest gehouden worden. Onze Schrijver meent het in dezen met TREVIRANUS, DE BUFFON en BALLENSTEDT te moeten houden; vindt geenen grond, om deze eigene vorming (*generatio ſpontanea*) te ontkennen, hoe moeijelijk het zij, derzelver uitgeſtrektheid te bepalen; maar is er tevens zeer verre af, om dit gevoelen derwijze te verdedigen, dat het de leer eener toevallige wording, welke het ſcheppend vermogen buitenſluit, zoude bevestigen. Dit zou ook geheel ſtrijden met het doel, 't geen zich de Hoogleeraar heeft voorgeſteld; en, om te voorkomen, dat men hem niet verkeerd verſta, achten wij het dienſtig, het volgende, 't geen op bl. 122 gelezen wordt, over te nemen: „ Hoe dikwijls heeft men „ gevoelens van Godsdienst aan onzekere, aan onware „ ſtellingen verbonden, en veroordeeld hetgeen der waar„ heid nader kwam, maar niet met de aangenomene ſtel„ lingen ſtrookte! Geen ſchimmel- of paddeſtoelplantje, „ geen infuſie- of raderdiertje moest als door zich zelf „ kunnen ontſtaan; HERVEY's en HALLER's uitſpraak „ was der Godgeleerden Godſpraak; en zoo niet van dier „ tot dier, van plant tot plant kon worden opgeklom„ men tot het eerst gelijkſoortig dier of gewas, meende „ men, dat de eeuwige waarheid van eene ſchepping „ door den Almagtigen wederſproken en geloochend wierd. „ IJdele gedachte, dwaze gevolgtrekking! Waartoe juist „ door den vorm van de ſtof, en niet door de kracht,

„ die

„ die ze voortbrengt, tot de hoogste kracht, tot de Al-„ magt opgeklommen?" Wat dan anderen denken, wanneer zij beweren, dat, bij verrotting, bewerktuigde schepselen van zelve ontstaan, de Heer UILKENS erkent, tot dit ontstaan de hoogere kracht der Almagt te behoeven. Hierdoor wordt de verrotting of gisting der ontbonden wordende deelen geene oorzaak der bewerktuiging van planten of dieren, maar slechts de gelegenheid, bij welke die geheel ongelijkvoortige schepselen door de Almagt gevormd worden. In de hoofdzaak stemt dus UILKENS met HERVEY en HALLER overeen, wier gevoelen, bij het verborgene, waarmede de generatie van planten en dieren is omgeven, daarom boven dat der voorstanders van de *generatio spontanea* ons verkieslijker voorkomt, dewijl het minder vatbaar is voor misduiding, en geene aanleiding geeft tot het kweeken van gevoelens, welke de Ouden, en op hun voetspoor BALLENSTEDT *cum suis*, even driest als oneerbiedig beweerd hebben. — De *vijfde* Redevoering maakt ons bekend met de inwendige deelen en grondvormen der gewassen, en toont het moeijelijke van de ontleedkunde der planten, welker eerste grondvorm getoond wordt uit den vloeibaren staat desselfs oorsprong te nemen. Hier wordt het cellulens weefsel aangewezen, als de eerste en algemeenste zamenstelling der gewassen; voorts komen in aanmerking de tusschencellige gangen, die met elkander in verband staan; waarop dan volgt eene naauwkeurige beschrijving van de spiraalvaten, als deelen der hooger bewerktuigde gewassen; eindigende deze Redevoering met de aanwijzing van Gods Almagt in deze kunstige zamenstelling. — Aan de beschrijving van de uit- en inwendige deelen der gewassen, wortels, stam, bladeren, bloesems en vruchten, opperhuid, wolachtig vlies, spint, hout en merg, derzelver zamenstelling en doel, heeft de Hoogleeraar de *zesde* Redevoering dienstbaar gemaakt, die niet minder belangrijk is in de bijzonderheden dan de *zevende*, over de voeding en groei der gewassen, waarin de verschillende proeven van SENNEBIER, INGENHOUSZ, SAUSSURE en anderen ver-

vermeld worden; en de *achtste*, over den oorsprong, de zamenstelling en ontwikkeling der knoppen, en bijzonder over den bloei, en derzelver deelen. Hier worden wij, onder anderen, opmerkzaam gemaakt op het onderscheid tusschen bloem en bloesem, op de groote verscheidenheid en rijkdom der kleuren, op derzelver verandering bij sommige bloemen, en op de werktuigen ter bevruchting, die naauwkeurig opgegeven en nagegaan worden in derzelver bestanddeelen en oogmerken. — De *negende* Redevoering loopt alleen over de bevruchting der gewassen, handhaaft de leer der geslachten bij de planten tegen de bedenkingen van andere waarnemers, en toont, op eene wijze, die het hart ontvonkt in eerbied voor den grooten Formeerder, dat de bloemen voornamelijk aanwezig zijn, zoo ter bereiding van de sappen voor, als ter bewaring van de geslachtsdeelen, en dat de bloembladeren eene tweeledige strekking hebben in de huishouding van het gewas, met de sappen te bereiden, waaruit de hoogst bewerktuigde deelen moeten gevormd worden, en tevens, om die belangrijke deelen, waaraan de Almagtige de voortplanting verbonden heeft, voor elk letsel te beveiligen. — Zeer fraaije waarnemingen worden in de *tiende* Redevoering medegedeeld over de formering van het zaad en deszelfs ontwikkeling; de stelsels van HERVEY en HALLER niet onaangeroerd gelaten; de waarnemingen van LINNÆUS en BRIDEL medegedeeld, en de lezer aangespoord tot bewondering van de zorg des Almagtigen in de bewaring, de verspreiding en den groei der zaden; in de ontwikkeling van de kiem, het nederwaarts schieten van den wortel, en het opwaarts schieten van den stam; een wonder, tot nog toe niet verklaard. (*) „De alle„ daagsche verschijnselen zijn dikwijls de grootste wonde„ren in de Natuur," zegt zeer te regt de beroemde

SPRENGEL

(*) „KELTH noemt deze werking eene *drift*; en deze is „de meest passende benaming, zegt TREVIRANUS. Maar „eenen naam voor een verschijnsel te hebben, is zeker nog „geene verklaring."

SPRENGEL (*); „ en dit wonder heeft tot nog toe, „ zonder eene voldoende verklaring te erlangen, den na„ vorschenden geest van velen bezig gehouden. Geene „ gevoelens der eerste wijsgeeren (†), geene latere Na„ tuurfilozofie (‡), geene proeven van KNIGHT, die „ de zwaartekracht als oorzaak schenen aan te geven (§), „ noch eenige van vroegeren of lateren tijd, verklaren „ dit verschijnsel, zoo weldadig in de gevolgen, als on„ bekend in de oorzaak (**). De volgende gedachte „ mag ik U, T. T.! niet onthouden. Bij het Magne„ tismus nemen wij, blijkens de kompasnaald, eene „ zuidelijke en noordelijke rigting waar; bij het Galva„ nismus, overeenkomstig met de eerste ontdekkingen van „ OERSTED en de vervolgens zoo vele malen herhaalde „ en anders gewijzigde proeven, eene oostelijke en wes„ telijke; terwijl bij het planteleven eene loodlijnige „ rigting van Zenith naar Nadir plaats vindt; zoodat de„ ze drie verschijnselen te zamen volkomen aan de drie „ afmetingen eener ruimte beantwoorden; en, tot onzen „ aardbol betrekkelijk gemaakt, Zuid en Noord, Oost en „ West, en Zenith en Nadir aangeven. Zouden ook deze „ werkingen in eenig verband met elkander kunnen staan? „ Zouden zij ook terug kunnen gebragt worden tot éene „ oorzaak, waarvan zij wijzigingen zijn? — Dat de wijs„ geerige Natuurkunde dit onderzoek eens opneme; en „ al worden wij er niet verder door gebragt, dan om ook „ hier bij eene grondkracht te moeten staan blijven, die „ boven het menschelijk kenvermogen gaat, zoo zullen „ er

(*) „ *Von dem Bau und Natur der Gew.* S. 395."

(†) „ ARISTOTELES, *de Anim.* L. II. Cap. 4."

(‡) „ OKEN's *Naturphil.* Th. II. S. 63, 64."

(§) „ NICHOLSON, *Journ.* Vol. XIV. p. 410. TREVIRANUS, *Beytr. zu Pflanz Phys.* S. 191. DAVY, *Agric. Chem.* S. 33. TROMMSDORFF, *Agric. Chem.* S. 17."

(**) „ P. MILLER, *Kruidkundig Woordenboek*, bl. 1102. Zoo „ is de verklaring, die FRANZ VON PAULA SCHRANCK, „ in zijne *Naturgeschichte der Pflanzen*, S. 341, hiervan „ geeft, ook op geenerlei wijze voldoende."

„ er echter onze inzigten in de ſchepping Gods door „ winnen (*)." — Dit voor het oogmerk dezer aankondiging genoeg achtende, en tevens voor eene proeve van de inrigting dezer Redevoeringen en de wijze van aanhalen, vermelden wij nog, dat in de *elfde* en *twaalfde* Redevoeringen de ſtrekking der gewasſen wordt aangewezen, zoo voor de huishouding der Natuur in het algemeen, als voor den mensch in het bijzonder.

Wij betuigen den Hoogleeraar dank voor hetgeen hij ons geleverd heeft, en zulks te meer, daar hij eene behoefte vervuld heeft, die tot nog toe in ons land beſtond. Nu toch hebben wij ook iets in onze taal, hetgeen dienen kan, om het groeijend rijk te leeren kennen, 't welk zoo vele wetenswaardige bijzonderheden, in zamenſtelling, leven en levensverſchijnſelen, bevat, en zoo geſchikt is, om den nadenkenden mensch ter verheerlijking des Makers op te voeren. Alwie tot zulk een edel doel met hartelijken ijver werkzaam is, verdient voorzeker lof en dank, dien wij dan ook onzen verdienſtelijken landgenoot GILBERNS welmeenend toebrengen. — In vertrouwen, dat wij meer van dezelfde hand zullen ontvangen, eindigen wij ons verſlag met te berigten, dat dit werk praalt met een *elftal* gekleurde platen, die uitmuntend uitgevoerd zijn, en, ten aanzien van het fraaije en nuttige voor het werk, vergeleken kunnen worden bij kolommen, die een gebouw, terwijl zij het onderſtutten, op eene bevallige wijze verſieren.

(*) „ Graaf GEORG VON BUQUOY, in *Praag*, heeft „ het eerst de aandacht gevestigd op de betrekking tusſchen „ de verſchijnſelen van *Magnetismus*, *Galvanismus* en *Phytoſismus*, in GILBERT's *Annalen*, B. LXVII. St. 3. J. 1821. „ S. 325."

De

De waarde der Koepokinenting gehandhaafd en op nieuws aanbevolen aan Ouders en Kunstgenooten tegen de bestrijding derzelve van den Med. Dr. A. CAPADOSE, *of de Vaccine aan de beginselen van Godsdienst, Rede en ware Geneeskunde getoetst, door* C. G. ONTIJD, *Med. Dr. te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij de* Wed. J. Allart. 1824. *In gr.* 8vo. 238 *Bl. f* 2.-

Niemand onzer lezers kan de twist over de waarde der Koepokinenting, onlangs in ons vaderland gevoerd, onbekend zijn. Het anathema, door Dr. CAPADOSE over de Vaccine uitgesproken, gaf aanleiding tot verschillende tegenschriften, onder welke het voor ons liggend werkje van den bekwamen en geleerden ONTIJD zich allervoordeeligst onderscheidt, tot welks vermelding wij ons daarom bepalen; terwijl wij den overige verdienstelijke bestrijders, in het algemeen, bij dezen onzen warmen dank betuigen voor hunne belangrijke bijdragen. Maar wie was meer bevoegd tot zulk eene taak, dan hij, die, door eigene ervaring geleid, in staat was, den gang dezer uitvinding van hare eerste beginselen te volgen, die reeds, door zijne uitmuntende Akademische verhandeling, bij den aanvang zijner loopbaan zich als voor de praktijk geboren had gekenschetst, en naderhand door verschillende geschriften, maar vooral door zijne doorwrochte monographie over de Longtering, in het *Geneeskundig Magazijn* uitgegeven, zijnen roem bij voortduring heeft gehandhaafd? Gelijk hij als Geneeskundige voor die taak zoo wèl berekend is, zoo is hij zulks niet minder als Godgeleerde, of liever als grondig kenner der H. S., zoodat hij zijne tegenpartij met hare eigene wapenen bestrijdt, en wel op zulk eene wijze, dat wij het pleit als volkomen voldongen beschouwen mogen. Dank zij dus de bestrijding der Vaccine van Dr. CAPADOSE, die ons zulk een' hechten steun voor ons geloof aan die kunstbewerking heeft bezorgd! De waarheid heeft hare eigendommelijke kenmer-

merken, waardoor zij zich aan ieder' onbevooroordeelden aanprijst. Ieder, zelfs de in het vak der Geneeskunde geheel onervarene, vergelijke de beide schriften, en waar hij bij CAPADOSE eene opeenstapeling van sophismen en magtspreuken en eene valsche voorstelling van zaken en gebeurtenissen vindt, (het zij hier genoeg, op de schilderij der Beuw, welke aan de Vaccine het aanzijn schonk, te wijzen) daar ontdekt hij bij ONTIJD die waarheidsliefde, rondheid en gezonde redenering, welke hem niet lang in twijfel zal laten, wie eene goede, wie eene kwade zaak verdedigt.

Dit zij genoeg ter aanprijzing van een werk, dat zichzelve, en door den naam des Schrijvers, en door deszelfs hoogstbelangrijken inhoud, genoegzaam aanprijst. Wat des Schrijvers oordeel betreft omtrent het werkje van JENNER over de Braakwijnsteenzalf, hierin houdt Recensent zich aan het in dit Maandschrift over hetzelve uitgebragt gevoelen, en is te wèl overtuigd, dat de geleerde ONTIJD, die zich in deze verhandeling als rationeel Arts kennen doet, te veel prijs stelt op therapeutische grondregelen, dan dat hij eene *Experientia manipularis*, als in dit werkje wordt aanbevolen, geheel zou kunnen goedkeuren. Recensent ten minste heeft met werkjes van dezen stempel even weinig op, als met de routine en grove empirie, op welke zij gebaseerd zijn. Echter doet dit niets af tot de zaak in geschil, en is dus ook zeer te onpas door CAPADOSE bijgebragt. Immers JENNER kan door de grootheid zijner ontdekking zelve tot zulk eene te algemeene toepassing verleid zijn; een voorbeeld, niet zeldzaam in de Geschiedenis aan treffen. Hoe het zij, Recensent wenscht deze verhandeling in aller handen, en dus de eer der Vaccine bij allen gehandhaafd te zien.

Over de Putrefactie van den bezwangerden Uterus. Naar het Hoogduitsch van L. J. BOER, *Hoogleeraar in de Verloskunde te Weenen. Met Waarnemingen en Aanteekeningen vermeerderd, door* A. POTGIETER, *Heel- en Verloskundige te Leyden. Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. 1824. *In gr.* 8vo. *VIII*, 140 *Bl. f* 1-40.

Terwijl, gedurende het najaar en den winter van 1823, ook te *Leyden*, de baring, meer dan gewoonlijk, doodelijke gevolgen voor de vrouwen naar zich sleepte, en het schrikverwekkende en treurige van deze sterfgevallen kundigen en onkundigen uit éénen mond deed vragen naar den aard en de oorzaken dezer ziekte; en nadat eindelijk, door bevoegden en onbevoegden, het oordeel in deze zaak met verschillende stemmen was uitgesproken; zoo vertrouwen wij, dat het ieder belangstellenden beoefenaar der Genees- en Verloskunde met ons aangenaam zijn zal, op vele dezer vragen het antwoord te ontvangen van eenen man, die als ooggetuige spreekt, en uit zijne eigene ondervinding in staat is, de uiteenloopende gevoelens daaromtrent te beslissen. De Heer POTGIETER, namelijk, die, eerst te *Zwolle* en thans te *Leyden*, gedurende eenige jaren de Verloskunde heeft uitgeoefend, nam in zijne praktijk, bijzonder in het laatst van 1823, den ongelukkigen afloop van eenige verlossingen waar. Als leerling van Prof. BAKKER, te *Groningen*, opmerkzaam gemaakt op eene ziekte, door Prof. BOER, van *Weenen*, onder den naam van *putrefactie van den bezwangerden uterus* beschreven, werd hij, door getrouwe waarneming aan het ziek- en doodbed, en vergelijking der gevallen, spoedig overtuigd, dat de aanwezigheid dier ziekte als oorzaak dezes buitengewoon ongunstigen afloops van het kraambed, zelfs na zeer gemakkelijke verlossingen, aangemerkt moest worden. De onkunde, die, in het algemeen, omtrent deze ziekte in ons Vaderland plaats heeft, en het belang der zake spoorden POTGIETER aan

aan tot het bekendmaken van datgene, wat zijne ondervinding hem van deze ziekte geleerd had. De inhoud van het werkje beſtaat, zoo als wij op den titel zien, ten eerſte in eene voorlichtende vertaling van hetgeen Prof. BOER over de *putrefactio uteri*, in zijne *natürliche Geburtshülfe und Behandlung der Schwangern, etc.* 1 *B.* 3*te vermehrte Auflage*, *S.* 202, *Wien* 1817, geſchreven heeft. Ten tweede in waarnemingen, omtrent deze ziekte door POTGIETER gedaan en verzameld; waarbij ten derde door hem aanteekeningen gevoegd zijn op het vertaalde ſtukje en de vermelde waarnemingen. Dit alles wordt beſloten met eenige beſpiegelingen betrekkelijk de zoogenoemde kraamkoorts, als het *reſultaat* van het voorgaande aan te merken.

De verhandeling van Prof. BOER beſtaat uit twee afdeelingen en een naberigt. In de eerſte zijn vervat eene geſchiedkundige voordragt der ziekte, en de gedachten omtrent derzelver vermoedelijke natuur en oorzaken. BOER ſtelt dezelve voor, niet als eene nieuwe ziekte, maar als eene, ſlechts minder naauwkeurig dan andere opgemerkt; als eene ziekte, niet te vergelijken met de *gangraena* en *ſphacelus* van den *uterus*, noch met de *carcinoma uteri*, welke gebreken dit orgaan op iederen tijd en in iederen leeftijd aantasten, hetzelve moge bezwangerd of niet bezwangerd zijn, maar als eene ziekte, den zwangeren *uterus* bij uitſluiting eigen, en bij voorkeur zich tot de binnenſte oppervlakte en deszelfs mond bepalende. De verſchijnſelen, waaronder de ziekte zich voordoet, zijn zeer onſtandvastig: vanhier dan ook de moeijelijke herkenning derzelve, en de onmoğelijkheid, om eenige *pathognomoniſche* kenteekenen van dezelve, als leiddraden ter herkenning, op te geven; terwijl veelal alleen de lijkopening het verborgen kwaad eerst openbaart. Als gelegenheids- en voorbeſchikkende oorzaken merkt Prof. BOER koud, vochtig, herfst- en winterweder aan, en de zoogenoemde *leucophlegmatiſche* ligchaamsgeſteldheid. Wat de natuur der ziekte betreft, gelooft hij, dat dezelve niet van ontſtekingachtigen oorſprong te houden is, maar veeleer over-

eenkomende met den *sphacelus* van scheurbuikigen, en de *gangraena*, die, in boosaardige koortsen, zich op sommige plaatsen vertoonen; eene wezenlijke verstorving dus, waarvan de oorsprong en het verloop van een' *passiven* aard zijn. Wat de behandeling en geneeswijze dezer ziekte aangaat, BOER meent te moeten twijfelen aan een gelukkig gebruik in dezen van inwendige, maar stelt geheel zijn vertrouwen in uitwendige middelen, waarover wij nader deszelfs naberigt en de aanmerkingen van POTGIETER zien kunnen. — In de tweede afdeeling zijn vier ziektegevallen en lijkopeningen beschreven, waardoor bevestigd wordt hetgeen in de eerste afdeeling gezegd is. — Het naberigt bevat zijn gevoelen over de uitwendige behandeling door middel van een instrument, hetwelk hij *Porteplumeaux* wil genoemd hebben, en waarvan wij in de aanmerkingen van POTGIETER de beschrijving vinden.

De waarnemingen van POTGIETER zelven maken het tweede gedeelte van het werkje uit. De meeste derzelven zijn in den vorm van een dagverhaal medegedeeld, en hebben eenvoudigheid en duidelijkheid als kenmerken der waarheid voor zich. Daar hem de lijkopening werd toegestaan, verrigtte hij dezelve in tegenwoordigheid van Prof. SANDIFORT, ook in het vak der *pathologische anatomie* met roem bekend, en van den Geneesheer der lijderesse.

De aanteekeningen van POTGIETER op het voorgaande dienen nu eens tot bevestiging, dan weder tot opheldering van hetgeen Prof. BOER aangaande deze ziekte gezegd heeft. Daartoe zijn b. v. eenige over den ouderdom, de oorzaken en de natuur der ziekte; andere, betreffende een zeker *antimoniaal* poeder van BOER, ter bestrijding der kraamkoorts, benevens deszelfs werktuig, in deze ziekte te gebruiken, zijn van een' afkeurenden en verbeterenden aard. Wat de litteratuur over de *putrefactio uteri* betreft, hierin misten wij de vermelding van hetgeen Prof. A. E. VON SIEBOLD, in zijn *Journal für Geburtshülfe, etc.* 3 *B.* 1822, *S.* 381 *etc.*, mededeelt, en

en ter bevestiging kan dienen, dat ook anderen, mannen van naam, deze ziekte hebben waargenomen en erkend.

Ten slotte geeft POTGIETER zijne gedachten op over de kraamkoorts, waarin hij zich vooral heeft voorgesteld het *thema* te ontwikkelen van Prof. BOER; „ dat het „ niet onwaarschijnlijk is, dat die ziekte, welke bijvele „ Autheuren regtstreeks onder den naam van kraamkoorts „ voorkomt, dikwijls niets anders is, dan een verschijn„ sel van de door hem beschreevene *putrefactie.*" Waarlijk, wanneer wij BURSERIUS, die zoo voortreffelijk de geschiedenis der kraamkoorts bearbeid heeft, hierover halezen, en de uiteenloopende gevoelens deswege onder Practici overwegen; wanneer wij, onder de lateren, VOGEL, LENTIN, THILENIUS, MAY, in zijnen *Stolpersus*, en RICHTER, in zijne *Medicinische und Chirurgische Bemerkungen*, stellig hooren verklaren, dat de kraamkoorts niet als van een gevaarlijken aard te beschouwen zij, maar meestal tot de *morbos gastricos* moet gebragt en als zoodanig behandeld worden; terwijl anderen, waaronder VAN SWIETEN, LE ROY, FAURÉN, FRANK, SAUVAGES en PRORIEP, spreken van eene ziekte, die kraamvrouwen overvalt, en welke dikwijls binnen den derden dag doodt, zonder dat er eigenlijk *inflammatoire*, *gastrische* of *bilieuze symptomata* werden opgemerkt; dan vinden wij ons genoodzaakt te gelooven, dat het verschil dezer gevoelens gelegen is in een wezenlijk onderscheid der ziekten, door hen waargenomen, afhangende van eene *constitutio epidemica*, die eenigen hunner gelegenheid hadden te zien, en waarvan anderen verschoond bleven. Wanneer wij bovendien nagaan, dat deze buitengewone sterfte der kraamvrouwen niet altijd dan alleen plaats had, als *nerveuze* of *putride* koortsen de heerschende waren, maar ook waargenomen werd in tijden, dat het getal en de aard der ziekten wezenlijk gering en goedaardig was, gelijk dit vooral in den herfst en winter van het voorleden jaar opmerkelijk was; wanneer wij dit alles overwegen, dan gevoelen wij ons gedrongen en verpligt, het daaromtrent uitgebragte gevoe-

len en de vooronderſtelling van POTGIETER, dat namelijk in die gevallen, waarin kraamvrouwen zulk eenen korten tijd na de bevalling overleden, de *putrefactie* van den *uterus* zoude plaats gehad hebben, voor hoogstwaarſchijnlijk te verklaren en aan te nemen; terwijl deze waarſchijnlijkheid ook nog daardoor verſterkt wordt, dat, zoo menigmalen dit plaats had, men, bij de lijkopeningen der aan die zoo hevige kraamkoorts overledene vrouwen, ſteeds gelijke verſchijnſelen, als bij de *putrefactie* van den *uterus*, waarnam, waarvan wij bij BURSERIUS, in zijne *Inſtitutiones medicinae practicae*, *Tom. I*, *pag.* 357 *et ſeq.*, 362 *et ſeq.*, duidelijke bewijzen vinden. Nadat verder POTGIETER de meeste verſchilpunten omtrent de kraamkoorts, of namelijk dezelve al of niet van een *inflammatoir* karakter is, en of men bloedontlastingen in dezelve al of niet mag doen, op eene zoodanige wijze behandeld heeft, waarvan niet alleen de beginnende Practicus, maar ook ouderen in de praktijk partij kunnen trekken, merkt zijn Ed. daaromtrent het volgende te regt aan: „Men werpe hier niet tegen, dat, om tot eene „ beſliſſing in deze zaak te geraken, eene veeljarige prak„ tijk noodig is; neen, deze praktikale toeëigening is „ geenszins afhankelijk van eene groote hoeveelheid waar„ nemingen, noch cijnsbaar aan de jaren van iemand, „ maar gelegen in elks bijzondere wijze van zien, in de „ opmerkingsgave en het gezond oordeel, en waardoor de „ *rationele* Genees-, Heel- of Verloskundige zich van „ den werktuigelijken beoefenaar van een dezer vakken „ zoo zeer onderſcheidt; en wanneer men zich dan, voor„ gelicht door de ondervinding van anderen, gemeenzaam „ gemaakt heeft met hetgeen door hen is waargenomen „ en beſchreven over het een of ander onderwerp, dat „ onze aandacht mogt treffen, en men dan eindelijk het „ *reſultaat* zijner eigene beſchouwingen daar nevens ſtelt, „ de verſchilpunten naauwkeurig gadeſlaat, vergelijkingen „ en gevolgtrekkingen maakt, en overeenkomſten daar„ ſtelt; dan zal men niet zelden, door het opgemerkte, „ en bij weinige waarnemingen, ſpoediger en nader tot

„ de waarheid of kennis eener zaak kunnen geraken, dan „ wel door de ſlenterpraktijk van een' geheelen leeftijd."

Op grond van het voorgaande, gelooven wij ook, het voor zeer vermetel en gevaarlijk tevens te moeten verklaren, wanneer ſommigen in deze koorts eene vaste geneeswijze voorſchrijven en gevolgd willen hebben, overal en altijd geldig, gelijk nog onlangs opzettelijk geſchied is, en waarbij men de natuur der kraamkoorts voor eene ontſteking van het buikvlies heeft verklaard, de geneeswijze hoofdzakelijk bij het gebruik van den *calomel* bepaald, en bloedontlastingen als doodelijk voor de lijderesſen beſchouwd wil hebben. Het is hier niet de plaats, dit gevoelen nader te toetſen en te wederleggen; anderen hebben hierover ook reeds hun oordeel uitgeſproken. Evenwel kunnen wij ons niet onthouden, dit weinige daaromtrent nog aan te merken, dat alleen óf uit onkunde in de geſchiedenis der kraamkoorts, óf uit vooringenomene ſtelſelzucht, de meening kan voortgeſproten zijn, dat deze koorts altijd van een' ontſtekingachtigen aard zijn zoude; terwijl, aan den anderen kant, het algemeen gebruik van kwik in wezenlijke ontſteking, vóór en aleer eene aderlating is voorafgegaan, of plaatſelijk het *erethismus vaſorum* is weggenomen, door ieder *rationeel* Geneesheer moet verworpen worden. Ook in de minder *acute*, of zoogenaamde *inflammationes ſpiriae*, waarin eene *acrimonia putrida* of *biliöſa* de ziekelijke prikkel tot ontſteking zijn kan, houden wij den *mercurius*, om zijne bekende *diſſolverende* kracht, voor een gewaagd en gevaarlijk middel.

Ten ſlotte merken wij nog aan, dat de medegedeelde gevallen voor het gevoel van den genen, die het ongeluk heeft, dat hem dezelve, zoo kort opvolgende, in zijne praktijk voorkomen, niet dan hoogst onaangenaam kunnen zijn, bij het ſpoedig inzien van het doodsgevaar zijner lijderesſe, en ook voor zijne volgende praktijk dikwerf nadeelig, wegens de onheuſche en niet zelden zeer partijdige beoordeeling bij den gevreesden afloop. Eene gelukkige en ruime praktijk, welke toch iemand verdient,

die met zulk eenen geest van opmerking bij de ſponden van de aan zijne zorge toevertrouwden werkzaam is en waakt, moge des Schrijvers vergoeding zijn, ook voor de uitgave van het beoordeelde werkje; waarmede wij deze beoordeeling eindigen, met hem, bij het ſlot van zijn werkje, wenſchende, „dat het der Geneeskunde eenmaal „ gelukken moge, paal en perk te ſtellen aan de verta„derlijkſte vijandin van het leven des vrouwelijken ge„ſlachts, de *putrefactie* van den bezwangerden *uterus*."

Reis in Armenië en Perzië, gedaan in de jaren 1805 *en* 1806, *door* P. AMEDÉE JAUBERT. *Uit het Fransch vertaald. Met Platen. Te Amſterdam, bij* Viſer en Comp. 1823. *In gr.* 8*vo. XV en* 492 *Bl.* *f* 4-80.

Toen Recenſent zich nederzette, om een verſlag van JAUBERT's reize op te maken, was hij voornemens, een kort overzigt daarvan te geven, om derzelver inhoud en belangrijkheid te doen kennen. Dan, naauwelijks had hij de pen hiertoe opgevat, of hij gevoelde, dat zulks niet uitvoerbaar was. Trouwens, deze reis gaat door zoo vele vreemde landen en plaatſen, en is zoo vol van de belangrijkſte bijzonderheden van verſchillenden aard, dat het niet wel mogelijk is, iets volledigs van dezelve op te geven, zonder *of* al te uitvoerig te zijn, *of* door eene ſchrale ſchets der groote waarde van het werk te kort te doen. — Ja, waarlijk, deze reisbeſchrijving heeft eene zeer groote waarde! De liefhebbers der aardrijks- en natuurkunde kunnen er veel in vinden ter uitbreiding hunner kundigheden; en hij vooral, die begeerte heeft, om vreemde zeden en gewoonten van afgelegene volken, en bij woeste horden van barbaren, zoo wel als aan het ſchitterend en wellustig hof van *Perzië*, te leeren kennen, kan hier zijnen weetlust in eene ruime mate voldoen. Allermerkwaardigst zijn ook des Schrijvers lotgevallen, vooral eer hij het doel zijner reize aan het Perziſche hof be-

bereikte, alwaar hij eene geheime zending had van NAPOLEON. Meermalen beeft men, onder het lezen, voor den afgezant, aan de grootste moeijelijkheden, en, meer dan eens, aan het oogenschijnlijkst levensgevaar blootgesteld, en verwondert zich, hoe hij dat alles gelukkig heeft kunnen doorworstelen! De stijl is, over het geheel, onderhoudend, en, in de beschrijvingen van landstreken, personen, zeden en gemoedsaandoeningen, dikwijls zeer levendig. Het is dus geenszins te verwonderen, dat deze reisbeschrijving zeer veel opgang in Frankrijk gemaakt heeft, blijkens de schoone voorrede, voor de Nederduitsche vertaling geplaatst; en dank hebbe derhalve ook de vertaler, die dit werk in onze moedertaal heeft overgebragt! Inderdaad, hoe zeer de Fransche taal onder de beschaafdste inwoners van ons land bekend zij, zijn er echter velen, die in dezelve of in het geheel niet, of gebrekkig geoefend zijn; en het werk verdiende allezins de eer der vertaling boven duizend andere, met welke men ons, door eene als 't ware onverzadelijke zucht naar uitlandsche schriften, overlaadt.

Wat de vertaling betreft, Recensent is niet in de gelegenheid geweest, om dezelve met het oorspronkelijke te vergelijken; doch, voor zoo verre hij uit dezelve alleen kan oordeelen, schijnt zij zeer goed te zijn. De vertaler heeft hier en daar enkele aanteekeningen of noten van hemzelven; maar deze zijn somtijds van weinig belang, zoo als b. v. bl. 134, alwaar in eene noot door den schrijver de reis van NIEBUHR vermeld wordt, en door den vertaler wordt opgemerkt, hetgeen overbekend is, dat van deze reis eene Nederduitsche overzetting bestaat.

De bijgevoegde platen zijn fraai uitgevoerd; maar jammer is het, dat de kaart, die in de Fransche uitgaaf wordt gevonden, in de Nederduitsche is weggelaten. Het is waar, gelijk in de voorrede althans verzekerd wordt, men kan dezelve afzonderlijk uit Frankrijk bekomen; maar dezelve behoorde toch in een werk als het onderhavige.

Wat, eindelijk, het achteraan gevoegd kort berigt van den Kolonel TREZEL betreft, wegens *Ghilan* en *Mazenderan*, hetzelve is zeer zaakrijk, maar laat zich minder aangenaam lezen dan het werk van JAUBERT zelf.

Gedenkschriften wegens het vierde Eeuwgetijde van de uitvinding der Boekdrukkunst door LOURENS JANSZOON KOSTER, *enz. Te Haarlem, bij* V. Loosjes, 1824.

(*Vervolg van bl.* 617.)

Ook het Dichtstuk van TOLLENS, hetwelk, bij de voordragt, op de talrijke schare van Hoorders niet dien indruk verwekken mogt, welken de Rede van VAN DER PALM had gemaakt, verschijnt nu in druk, vereerd met de goedkeuring en het goud der *Hollandsche Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen*, die tegen den feesttijd de vaderlandsche Dichters ten wedstrijd had uitgenoodigd. Nog eenmaal, (wij herinneren daaraan met eene treurige aandoening) bij den dood van den jeugdigen BORGER, liet zich de Heer TOLLENS na den rijkbegaasden VAN DER PALM hooren. Maar, zoo wij in dezen zijnen Treurzang het gemis van die verslagenheid en afkeer van kunst, zoo eigenaardig bij zwaren rouw, zouden mogen waken, het gelukte hem, naar ons oordeel, beter, den grooten Redenaar op zijde te treden bij de plegtigheid van het Jubel der Drukkunst. Hier rollen en vloeijen zijne verzen, en staat het rijm hem vaardig ten dienste, bij elke wisseling en verscheidenheid van maat, waartoe het onderwerp hem henenleidt. Hier bestijgt hij dat toppunt van kunst, die alle kunst te verbergen weet. Hier ademt zijne taal enkel natuur, beschaafdheid en zoetvloeijendheid. Zijne verbeelding schittert, verwarmt en bezielt zijn gedicht met leven. Zonder eenig inmengsel van hetgene hard, of den vijanden der verlichting ten aanstoot zijn konde, heerscht in zijn gezang alleen de blijde toon van feestelijke vreugde. Keurig, daarenboven, staat het geheel in ongezocht verband met alle de bijsieraden en onderdeelen: te zamen vormen zij een volkomen, weluitgevoerd Tafereel, waarin de zachte, smeltende, met smaak gekozene kleuren voorzigtig aangebragt, de schaduwen met oordeel gelegd zijn, en de hand des Meesters zich kenschetst. In één woord, aangenaam en met kracht, deftig en welluidend bespeelde TOLLENS zijne lier, en wij althans ontwaren geen' zwakken of gebrekkigen toon. (*)

Na

(*) Van andere dichtstukken in dezen bundel, hoe veel schoons

Na den aanhef schetst de Dichter den treurigen toestand en duisternis der Middeleeuwen, waarin kunst en wetenschap, in

schoons zij bevatten, en het werk van Meesters zijn, mogen wij dit met gelijke ruimte niet zeggen. Althans, hoe ongaarne wij dit feestwerk aan eene al te strenge beoordeeling willen onderwerpen, vordert toch onze taak, ter waarschuwing, laat het zijn, voor anderen, eenige bescheidene aanwijzing van onachtzaamheden. Van dien aard zijn de regelen op bl. 78, waar men leest:

Zoo staart een reiziger, der Alpen top bestegen
Voor de ochtendschemering, verrukt het zonlicht aan,
Terwijl 't nog al om laag in duisternis gelegen,
Aan 't neevlig luchtruim nauw een enkle ster ziet staan.

Wij begrijpen niet, hoe men de zon beneden den gezigteinder kan aanstaren; en, wil men dit op de morgenschemering toepassen, wat zin heeft het dan nog, dat *het* zonlicht nauw eene enkele ster ziet?

Wederom, de rijmklank op bl. 203, *bosch* en *Gods*, verdient, zoo al eenige verontschuldiging, alvast geene navolging.

Nog vinden wij, bl. 216, eene vergelijking, die, in eenen deftigen feestzang, den lezer, ons althans, deed meesmuilen, wegens het *spelemeijen der aarde*,

Als 't meisje, aan 't welk de min een bruiloftskransje gaf?

Voorts stieten wij op een' harden en gebrekkigen regel, bl. 212:

Welzalig die in 't Bijbel-spoor treedt.

Tusschenbeiden, bl. 221, wordt gewaagd van *Haarlems* Hout, en daarop volgt:

De zon dook, door de westerpoorte,
Meer helder 't meir in.

Onwillekeurig dachten wij, dit lezende, aan het *Haarlemmer*-Meer, in het Oosten van den Hout gelegen. Noodzakelijk moet dus hier door *'t meir* de Noordzee verstaan worden. Maar dan mogen wij toch zeggen:

Quandoque bonus dormitat Homerus.

in *Griekenland* en *Rome* beoefend, vooral ook de kennis, door JEZUS' leer der wereld aangebragt, als een verwaarloosde schat, binnen kloosters verscholen lag, het rijk van domheid en bijgeloof zich zetelde, en de mensch, beroofd van zijnen adel, nagenoeg aan het lastdier gelijk werd. Voortreffelijk en met nadruk wordt deze sombere, doch ware schilderij aangedrongen door het beeld der akelig doodsche en onvruchtbare natuur, als zij de zon en haren milden glans ontbeerde. Nu aanschouwt de Godheid het geschetste vervat, en aan het slot lezen wij met eene blijde aandoening:

Zij zag het, steeg ten troon, en door den chaos ruischte
Ten tweeden male: „Daar zij licht!"

Onmiddellijk hierop vervolgt het lied, dat het herstel van 's menschen waarde aanmeldt:

De afgrond siddert met zijn spoken,
't Rijk der domheid grijzelt neêr!
't Woord der Godheid is gesproken;
Boei en breidel zijn verbroken:
Aarde, neem uw' koning weêr!

Opwaarts, opwaarts gaat hij treden;
't Hoofd verheerlijkt uit den hoon,
Gaat hij weêr zijn rang bekleeden,
De oppermagt in 't rijk der zeden,
Telkens op nog hooger troon.

Zink, onzaligste aller nachten!
't Uur van licht en luister slaat:
't Slaat ontwikkling aller krachten,
Voort- en voortgang van geslachten;
Welkom, welkom, dageraad!

(zingt TOLLENS op vrolijker wijze en maat)
En de Engel der aarde
Ontvangt, voor den zetel der Godheid gebogen,
Het heilig bevel.

Leed is het ons, dat wij den Dichter in ons verslag niet mogen volgen, die alzoo voortgaat, de ontdekking der Drukkunst in *Haarlems* Hout te bezingen, en nu KOSTER voorstelt als bestraald door licht uit den hoogen, waardoor de plaats dier gezegende uitvinding van hem als een geheiligde grond wordt geroemd;

't An-

't Ander paradijs der aarde, waar Gods gunst is neêrgevloeid.

Zoo is er aanleiding, om, in tegenſtelling van den ſombe-ren nacht der Middeleeuwen, waarmede het gedicht, na den feestelijken aanhef, begon, op eenen deftigen toon, den glans der verlichting, de waarde en het nut van den uitgevonden en algemeen verſpreiden ſchat van wijsheid en kunde, in één woord, om de zegepraal der menschheid te ſchetſen, bij de ontwikkeling van den vrijen geest, en de daarſtelling van het gezag der Rede en Openbaring, door middel van de pers. Kort en zaakrijk, bondig en klaar, is dit voortreffelijk ge-deelte van den Feestzang; en het wordt behoefte voor ons, om daaruit althans eenige regelen over te ſchrijven.

Maar boven alles gij, ten hemel afgezonden
Tot troost der wereld, Jezus leer! te vuig geſchonden,
Te ſnood misbruikt door list en heerschzucht, als haar buit,
Hoe wrong de drukkunst u den klaauw dier monſters uit!
Zij daalde, en gij verreest, van heerlijkheid omtogen!
Uw eenvoud werd uw pracht en zeegnen uw vermogen;
Van uit het ſchrikkleed en de omwindſlen, doodsch en zwart,
Tradt ge in uw reinheid op, met al uw troost voor 't hart.
Geen priesters magtwoord ſchikt van 't vreezen meer en 't hopen:
De drukkunst ſloot de rol van Gods oraaklen open,
En wees in 't heilig ſchrift, van beuzelvonden ſchoon,
De deugd als eerdienst aan, den hemel als haar loon.
Dat weetboek deelt zij rond, zoo ver er menſchen ámen:
De Heiden ziet het in, en vouwt de handen zamen;
Barbaar en wilde, dien zij nadert met die leer,
Deinst van zijne afgoón weg en buigt voor God zich neêr.
Eens ——

Maar wij moeten de Profetiſche uitweiding over het woord, dat al, wat Mensch heet, zich, als één kudde, eerlang verzamelen zal onder den éénen Herder; ter lezing in het werk zelve overlaten, en bidden, dat men ook dien zegen aan KOSTER's uitvinding één zal verſchuldigd zijn!

Op zulken plegtigen, ernstvollen toon wilde nogtans de Feestdichter niet eindigen. Trouwens, zijn onderwerp doet hem, in gepaste verrukking, nogmaals de lier ſtemmen, het onverwelkelijke van den lof van KOSTER ophalen, en dien eere, in verband beſchouwd met den roem van *Haarlem* en *Nederland*, bij het jubel verbreiden; ten ſlotte zingende:

Al-

Alle tongen, alle talen,
Wereldkoren, heemlenheer,
Zingt den God des lichts ter eer;
Die den glans deed nederdalen;
Al wat ademt, paart uw stem:
Dankt, aanbidt en huldigt HEM.

Dus het geheel beloop, zamenstel en bewerking van TOLLENS' dichtstuk aan onze Lezers hebbende voorgelegd, gaan wij over ter vermelding der andere feeststukken van vaderlandsche Zangers, in deze verzameling opgenomen, het zij op verzoek der meergedachte stedelijke Commissie, aan welke de Uitgever dezen bundel ook heeft opgedragen, het zij, tot verfraaijing van het geheel, naar keuze van den Heer LOOSJES. Vooraf, evenwel, vragen wij verschooning, indien men het daarvoor houden mogt, dat wij, betooverd door den welluidenden klank der lier van onzen beroemden TOLLENS, te lang bij hem vertoefd hebbende, nu tot eene onevenredige bekorting ons verpligt vinden. Geen der andere Zangers tekene zich hierdoor beleedigd, of zoeke daarin eenige bedoeling van onze zijde, om hunnen arbeid, als van geringer belang, te willen voorbijzien. Men gevoelt toch, dat gelijkvoortigheid van behandeling, beelden en inhoud, welk een verschil men voor het overige ook moge aantreffen, ons tevens tot die bekorting drong bij de vermelding van deze hunne lettervruchten, hoezeer wij ook daarin eenen geur ontwaren mogten, die hare bestemming voor den feestdisch verkondigt.

Dit zij vooral gezegd wegens den *Lierzang* van den Heer en Mr. R. H. ARNTZENIUS, die, bij de plegtigheid aan den Achthoek, den achtbaren kring van feestgenooten, om de zuil der Eere geschaard, na des Burgemeesters deftige rede, op dit zijn stout en mannelijk gedicht onthaald heeft. Wie, terwijl hij deze hulde aan KOSTER leest, in dezelve de kracht, het vuur en de begaafdheden van den vaderlandschen Zanger opmerkt, en zich hem bij het genot eener bloeijende gezondheid vertegenwoordigt, gevoelt geene smartelijke huivering op de gedachte, dat hij, korte weken daarna overleden, alstoen den *zwanezang* liet hooren? Ons, en velen gewis, den Mans verdiensten hoogstellende, perste dit stuk, met rouwfloers als 't ware omkleed, eenen traan ten oogen uit, aan zijne nagedachtenis geheiligd.

Bij

Bij die zelfde gelegenheid zouden, op verzoek der Commisie, de dichtregelen van den Heer C. DE KONING, LZ. door hemzelven almede in het openbaar zijn voorgedragen; dan, de beschcidenheid van den maker, het verloop des tijds en de uitvoerigheid van zijn vers overwegende, wederhield hem, om het toegestaan eerbewijs te genieten; en zulks gaf hem nu te meerder regt, om zijn stuk na het voorgaande in deze verzameling geplaatst te zien. De ruimere leest, waarop dit vers geschoeid is, de zachte, bevallige feesttoon, welken DE KONING slaat, de bijsierader, hier welgepast aangebragt, verpligten ons, deze vereering van KOSTER's kunst en nagedachtenis den rang, haar ten deel gevallen, overwaardig te keuren. Want, behalve de welbewerkte tegenstelling tusschen CADMUS en den Uitvinder van den Letterdruk, en de beknopte aanwijzing der voorname Mannen, in elk vak van wetenschap, door *haren* zegen in latere dagen tot heil der Menschheid beroemd geworden, getuigen hier ook andere schoone plaatsen van eene welbedrevene hand en bevallig vernuft.

Hooger gestemd wederom is de lier in handen van den Heer en Mr. A. C. W. STARING VAN DEN WILDENBORCH. In deszelfs *Eeuwzang* heerscht de verheven stijl van het Lierdicht. Met de korte, doch kenschetsende trekken van een fiksch penseel vereenigt zich hier een ongemeene rijkdom van stoffe en niet alledaagsche voorraad van zaken. Wij zeggen dus niet te veel, zoo wij als ons gevoelen uiten, dat het gedicht allezins aan den titel beantwoordt van deszelfs Maker, den *Directeur van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*. En hiermede houden wij alle breedere lofspraak voor overtollig.

De *Feestzang* van den Heer C. LOOTS, bevorens, onder andere kleine stukken, ten tijde van het Eeuwfeest, afzonderlijk uitgegeven, werd reeds door ons vermeld (*). Intusschen verblijdt het ons zeer, dit dichterlijk werk, welks waarde, de kortheid van tijd en het doel des opstels in aanmerking genomen, niet te miskennen valt, in deze *Gedenkschriften* geplaatst te vinden.

Niet minder aangenaam zoude het ons geweest zijn, hadden de Mededingers van TOLLENS, de Heeren NIERSTRASZ en BEELOO, kunnen goedvinden, hunne Prijsverzen,

(*) *Letts.* 1823, bl. 413 env.

zen, door de Maatschappij met Zilver bekroond, op gedane aanvrage des Verzamelaars, aan dezen af te staan. Nu toch vond LOOSJES zich verpligt, een en ander dichtwerk te kiezen uit stukken, hem gulhartig aangeboden, maar die zich door geenen bijzonderen *titel* van onderscheiding ter bevoorregte plaatsing aanprezen.

Of er intusschen aan den Heer H. MEIJER, JUN. ongemeene dienst daardoor bewezen zij, dat deszelfs vrij uitgebreide *Feestzang* eenen rang verworven heeft na de stukken van grootere en eerste Meesters, zouden wij misschien mogen in twijfel trekken. Bij genot van menigerlei feestvreugde gelust het ons echter niet, als strenge Kunstregters op te treden; en, daar veeltijds onder de Inteekenaars op deze *Gedenkschriften* zullen te vinden zijn, die zich aan dit gedicht welmeenend, ja regt hartelijk als het is, vergasten, betwisten wij, ongenegen om iemand te ergeren, den smaak van dezen niet.

Veel meer behagen nogtans scheppen wij in het kortere, dan toch, met ongemeenen lust en kieschheid van smaak, gelukkig bewerkte stukje, met den zedigen titel van *Wenk naar Hooger* door den kundigen A. BOXMAN betiteld. Wij twijfelen, of wij hier meer den ongedwongen gang en de klaarheid der verzen, dan wel het eenvoudig schoone en de bevalligheid van voorstelling, of misschien het verhevene en treffende van het dichterlijk betoog, op den titel aangeduid, behooren te prijzen. Trouwens, niet alleen de Heeren BOXMAN en TOLLENS, maar ook de andere Feestdichters, (het zij tot lof van onzen vaderlandschen Zangberg hier met een enkel woord gedacht) erkennen eenparig in ROSTER's uitvinding de hand der Voorzienigheid.

Ter afwisseling verkoos de Heer LOOSJES aan het einde der Feestgezangen een werk van anderen aard en langeren adem te plaatsen, door den Heer W. H. WARNSINCK, BZ. opgesteld, om, bij of omtrent den tijd der plegtigheid, ten Tooneele gevoerd te worden, en hierdoor aanzienlijk mede te werken tot een redelijk Volksvermaak. Wie juicht een zoo voortreffelijk oogmerk niet van heeler harte toe? Wie deelt niet in de teleurstelling van den Dichter, die, na het leveren van dit *Zinnespel*, *de Uitvinding der Boekdrukkunst* betiteld, de hoop verijdeld zag, waarmede hij zich gestreeld had? Gebrek aan ruimte voor den noodigen toestel in den Schouwburg bij *Haarlem*, en de aanmerkelijke onkosten, die

die men te *Amſterdam* berekende, dat de uitvoering vorderen zoude, veroorzaakten, dat het eerſte en daarna het andere verlangen des Schrijvers werd afgewezen. (Te *Amſterdam*, waar niet zelden aan een enkel jammerlijk *Ballet* meer dan één duizend, ja voorheen tot 8 en 10,000 guiden werd verkwist!) Te meer reden was er dus, om voor het ſtuk in dezen bundel eene welverdiende plaats in te ruimen. Daar lazen wij nu hetzelve met uitſtekend genoegen, en proefden wij de welbekende dichterlijke bekwaamheid, vinding en voortreffelijke denkwijze, ook het edel hart van WARNSINCK, kloppende voor menſchengeluk en beſchaving. Of hij intusſchen wel waarlijk zich zeer te bekingen hebbe, dat het ſtuk niet ten Schouwburge is gevoerd, in den ſtaat vooral, waarin dezelve zich heden ten dage bevindt, hieraan heerscht bij ons nog eenige twijfel. Tot hoe verre ſchitterende pracht en bijwerk, en geestdrift van Feestgenooten, een gemengd Publiek in ſtaat is weg te ſlepen, kan, bij mangel van ondervinding, niet met zekerheid beſliſt worden. Maar de lengte van redenen, bij onderlinge geſprekken aan dezen en genen *Genius* in den mond gelegd, behaagt den opmerkzamen Lezer gemakkelijker, dan eener ongedurige en luimige menigte. En, hoe veel, uit den aard van het gekozen onderwerp, ten voordeele van des Dichters vinding moge te zeggen zijn, blijft het toch altijd moeijelijk voor Hoorder en Aanſchouwer, zich in eene herſenſchimmige zinnenwereld te verplaatſen, waar *Geniusſen* ſpreken, en waar alleen de hoofdperſoon van het ſtuk, de groote Man, wiens nagedachtenis men viert, ſprakeloos optreedt. Doch, gelijk wij zeiden, de werking, die het ſtuk, dat wij met zoo veel genoegen *lazen*, *op het Tooneel* zou gedaan hebben, is bezwaarlijk te bepalen; en zoo men van ons in dezen verſchillen mogt, dan gelieve men zoo wel ons uitgebragt oordeel, als het niet vertoonde ſtuk van den Heer WARNSINCK, voor *een Zinnespel* té houden.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Feestrede bij de viering der twee honderd vijftigſte verjaring van Leydens ontzet, uitgeſproken den 4 October 1824, door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. 42 *Bl.* f :-50.

Wij hadden Haarlems feest bijgewoond, en konden, ter

gelegenheid der uitgave van VAN DER PALM's redevoering, tevens van het geheel eenig verslag geven. Met het tegenwoordige onderwerp staan wij zoo goed niet. Hoezeer gaarne erkennende, dat de stof schoon en rijk niet slechts, maar ook voor den redenaar, als Leydsch burger en Hoogleeraar, dubbel belangrijk en dus dubbel gepast was, meenden wij toch, dat de duizendmalige behandeling, en de geheel veranderde gesteldheid van onzen staat, ten gevolge van niet min treffende rampen en grootsche uitreddingen, een groot deel van het bekoorlijke aan de bewerking moest ontnemen. Doch de ondervinding heeft ons op nieuw geleerd, dat een waarlijk groot redenaar (van een' *dichter* is dit min vreemd) zulke of dergelijke zwarigheden niet kent, of veeleer die in hulpmiddelen herschept, en inzonderheid het verrassende en meest medesleepende juist vandaar ontleent.

Zoo hebben wij, namelijk, het eerste deel dezer redevoering: *de groote herinneringen, die het feest van Leydens verlossing in ons doet oprijzen*, met volkomen genoegen gelezen; maar het tweede: *de beschouwing van ons tegenwoordig volksbestaan, bij het herdenken dier groote gebeurtenis*, plaatst den spreker op een geheel nieuw standpunt, dat hem van den gewonen vierder, jaar op jaar, terstond onderscheide, en ons met nieuwsgierigheid doet uitzien, wat hij van deze, onedonker voor den geest zwevende, zaak zal maken. En nu komt vooreerst de zegen aan de beurt, dat *het gebouw nog staat*; vervolgens komt de Hoogeschool aan de orde, het loon der dapperheid en Leydens kroon; dan gedenkt hij ook de godsdienstgwisten, die zelfs de scheuring en afval van het grootste deel der Nederlanden ten gevolge hadden, nu, met het dempen van alle twist, weêr aan ons gehecht en onder Oranje's scheptee vereenigd; wederom vertoonen zich rampen en verdrukkingen bij onzen leeftijd, en wel vooreerst *Leydens* bijzondere *ramp*, die echter heerlijk bewijs gaf van het hooge belang, door alle Nederlanders, ja door vreemden zelfs, in Leyden gesteld, — daarna de algemeene, uit staatkundig verschil geboren, doch eindelijk in volkomene genezing geëindigd. Overal licht uit duisternis! Overal Gods hand, die ten goede bestuurt! En dus stoffe van dankbaarheid en gejuich, grooter dan vroeger ooit voorhanden was. Wie nu VAN DER PALM eenigzins kent, die bekent ligt, hoe zijne pen hier geschilderd, hoe zijn heldere geest hier overal een aanminnig licht gespreid, en zijn gevoel het gevoel

voel van allen ontvlamd hebbe. Wij kunnen niet in bijzonderheden gaan, veelmin van ons verkrijgen, aan eenige kritiek toe te geven: waarschijnlijk is het eene vergissing, wanneer op bl. 37 liefde voor het vaderland beider partijen leus en *doel*, in plaats van *drijfveer*, wordt genoemd. Doch bijna konden wij den wensch niet onderdrukken, dat VAN HALL's heerlijke lierzang op VANDERWERF (te vinden in den *Almanak voor het Schoone en Goede* voor dit jaar 1824) achter deze redevoering gedrukt ware. Hij staat er zoo uitnemend op, en zou de waarde der poëzij, zelfs op deze hagchelijke plaats, zoo wel gehandhaafd hebben. Nu, het strekke ter herinnering, opdat elk, die deze redevoering leest, (en wie zou zich het onregt willen doen van ze niet te lezen, het hart bij haren gloed te verwarmen en tot God te verheffen?) teffens naar de gelegenheid uitzie, om de vlam der zuiverste vaderlandsliefde nog hooger te doen opslaan.

Schetsen en Portretten, in Engeland en Amerika naar het leven getrokend door GEOFFREY CRAYON, (WASHINGTON-IRVING.) *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Leeuwarden, bij* Strenbergen van Goor. 1823. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 489 *Bl. f* 4-80.

Wij stemmen den uitgever gaarne toe, dat de vertaling van dit werk geene verontschuldiging behoeft; integendeel, zij behoort onder die gene, welke ons altijd welkom zijn, en de uitvoering is boven alle berisping. Het verwondert ons niet, dat de schrijver in Amerika zijnen roem heeft gevestigd, en dat dit zijn werk aldaar *viermalen in een jaar*, en in Engeland nu reeds *zesmaal* herdrukt is. Hij is een aangenaam, onderhoudend, leerzaam en tevens luimig schrijver. Dat men hem den *Amerikaanschen* STERNE noemt, moge overdreven zijn, en dat dit zijn boek *zeer veel* van STERNE heeft, mogen wij al zoo gaaf niet toestemmen, evenwel hij is een Genie, en wij vonden in deze zijne schetsen treffende schoonheden; zijn geest van opmerking en uitgebreide kennis schitteren overal door; hij leert, op eene aangename en treffende wijze, waarheid; hij is bij uitstekendheid kiesch; en, daar hij nergens vervelt, zal niemand zijn boek zonder tevredenheid uit de handen leggen. Men verwacht reeds, naar den titel, afzonderlijke stukjes van gemengden inhoud, en zij hebben al-

alle op Engeland of Amerika betrekking; veel is er, dat een Engelschman vooral wel mag behartigen. *Daar het, bij onze hedendaagsche reizigers, smaak is geworden, de onderscheidene landen met het penseel in de hand te doorloopen, en vervolgens met hunne portefeuilles vol schetsen en portretten huiswaarts te keeren, heb ik,* zegt de schrijver, — *misschien vermetel genoeg! — insgelijks besloten, tot vermaak — ook tot leering? — mijner vrienden, eenige schetsen en portretten te vervaardigen.* Na een *Iets over henzelven*, hebben wij zijne *Zeereis*; voorts WILLIAM ROSCOË, eene waardige hulde aan een waardig man; ROEL VAN WINKEL, eene aardigheid in den smaak van *l'An deux mille*, enz.; *Klein-Brittanje*, goed geteekend; *Stratford aan den Aven*, nopens SHAKESPEARE zeer belangrijk en aardig; *eenige Karaktertrekken der Indianen*, vol waarheid; FILIP VAN POKANOKET, hulde aan eenen Indiaanschen held; JOHN BULL, regt karakteristiek; *het Sieraad van het Dorp*, een zeer eenvoudig, maar daardoor zeer roerend verhaal; *de Hengelaar*, waarlijk lpimig; dan vier stukjes ter gelegenheid van het *Kerstfeest* in Engeland; daarbij de *Postkoets*; voorts een' der sekse vereerend, allerliefst stukje: *eene gehuwde Vrouw*; verder nopens *Engelsche Schrijvers over Amerika*, bij hetwelk wij voor het Engelsche volk eene *nota-bene* zetten willen; hierop *het Landleven in Engeland*, uitlokkend; *de kunst om Boeken te schrijven*, waarin veel waarheid is; *de Slaapvallei*, eene vrij koddige *legende*; *de Weduwe en haar Zoon*, eenvoudig aandoenlijk; *de Spookbruidegom*, eene aardigheid, waarvan wij zeggen: „ onmogelijk is het niet;" eindelijk, ten slotte, *eene Schrijvers-Apologie*, nederig, maar met betamelijk gevoel van waarde geschreven. Kortom, het werk bevalt ons. Wij stemmen met den schrijver in: de lezer, wien het om een *schuldeloos vermaak* en niet om *vitten en bedillen* te doen is, zal over hem tevreden zijn; en wij durven hem verzekeren, dat hij zijnen bescheidenen wensch niet zal misſen, welken hij, bl. 91 van het IIde deel, in dezervoege heeft geuit: „ Indien ik in deze rampspoedige dagen slechts „ eenen rimpel van het voorhoofd van eenen bekommerden „ doe verdwijnen; indien ik een geprangd hart een oogen„ blik van het verdriet, dat hetzelve beklemt, ontheffen; in„ dien ik die soort van wolken, waarin de menschenhaat zich „ hult, nu en dan verstrooijen; indien ik de menschlievend„ heid hier en daar eenigzins opwekken, en een' mijner le-

„ zers

„ zers over zijne gelijken en zichzelven méer voldaan maken „ kan, — dan zeker zal mijn geschrijf niet geheel nutteloos „ wezen."

De Werken en Dagen van HESIODUS, *naar het Grieksch in Nederduitsche verzen gevolgd, door* D. J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1823. *In gr.* 8vo. *f* 2-:

Hoe verrijkt onze Letterkunde ook zijn moge met zoo menig uitstekend Grieksch dichtstuk, door bekwame handen op Nederduitschen bodem overgebragt, was het toch altijd een wezenlijk gemis, dat wij niets volledigs van HESIODUS bezaten, — van hem, wiens geest zoo geheel den Homerischen geest ademt. Of het de moeijelijkheid, om HESIODUS in goeden Hollandschen stijl terug te geven, geweest zij, welke onze mannen van die vertaling heeft afgeschrikt, of wel de mindere bekendheid met den *Askræër*, weten wij niet. Dit is zeker, dat, al heeft *het geslacht der Goden* en *het schild van Herkules* ook minder belangrijks voor lieden van onze tijden, zeden en smaak, *de Werken en Dagen*, en door den vorm en door den inhoud, eener vertalinge overwaardig zijn. En doen wij wel iemand onzer Letterheiden onregt, wanneer wij zeggen, dat eene dichtmatige behandeling van dit eerwaardig en eenvoudig overblijfsel der grijze oudheid in geene betere handen vallen konde, dan in die van den Heer VAN LENNEP? Trouwens, hij is de man, die de Hollandsche lier zoo krachtig als keurig bespeelt, die bij die begaafdheid de grootste kennis der Griekse letteren voegt, en reeds langen tijd aan het opheldren en verbeteren van de verzen van HESIODUS besteed heeft, van wien wij ook eindelijk eene volledige uitgave van het oorspronkelijke met smart en verlangen wachten, waartoe de goede God hem lust en krachten blijve verleenen!

Wij zullen in het aankondigen van deze vertaling kort zijn; want het kan niet anders, of eene uiteengezette beoordeeling moet de houding eener lofrede aannemen. Bij ieder vers bijna schoot ons het oorspronkelijke in het geheugen, en bij ieder vers bijna herkenden wij eenen smaak, oordeel, gemakkelijkheid en vlugheid, welke aan weinigen gegeven, maar ook door weinigen zoo zijn aangekweekt. Alles dus, wat eene dichterlijke vertaling van een Grieksch stuk met moge-

'ijkheid kan aanbevelen, beveelt deze vertaling ten ſterkſte aan. Wie leest het ſchoone voorberigt, zonder HESIODUS, en den geest van het onderhavige werk, zoo volmaakt te kennen, als deze door ons gekend kunnen worden? Wien treffen de zuivere, eenvoudige en zoetvloeijende toonen van de Hollandſche citer niet? Wie, dien hier of daar iets min verſtaanbaar voorkomt, keert onvoldaan en niet geleerder na het raadplegen der aanteekeningen terug? En de edele ſtrekking, welke VAN LENNEP ook aan deze vertaling geven wil, om namelijk het gevoel voor regt en deugd, dat HESIODUS vóór meer dan zeven-en-twintig eeuwen tot zingen drong, bij onze landgenooten aan te kweeken en op te wekken, verhoogt de waardij van het boek in onze oogen zeer. Het volgende ſtrekke alleen tot eene proeve en bewijs van hetgeen door ons is aangevoerd:

ſchiedt;
Zalig zij, waar ſteeds den burger, ſteeds den vreemden regt ge-
Waar men nooit in iets de Vorſten van hunn' pligt ontaarden ziet!
Daar toch bloeijen vest en akker; daar ook breidt de burgerij
Steeds zich uit in tal van jongren: want de vrede blijft hun bij.
Nooit zal hen Jupijn doen bukken voor de ſnerpende oorlogsrouw.
Nimmer zendt hij aande vromen plaag of pest of honger toe.
't Is er voorſpoed en genoegen, feest en maaltijd, lust en vreugd,
Aller velden vruchtbre zegen ſchenkt hun ruimte van geneugt.
Zelfs de bergeik, die in 't wilde met zijn kruin ten hemel gaat,
Biedt hun rijkdom, eikels boven, lager zoete honigraat.
Zwaar van vachten zijn hun ſchapen, wit van wol hun lamren-
Zonen worden hun geboren, juist der vadren evenbeeld. teelt,
Nimmer gaan zij uit behoefte 't ligchaam wagen op den vloed:
De eigen grond vervult de wenſchen van hun onbezorgd gemoed.
Maar voor hen, die onregt plegen, houdt Jupijn de ſtraf gereed.
Gansch een volk bezuurt niet zelden, wat een enkel man misdeed,
Vorſten, weest ook gij opmerkzaam; ſchuwt dit oordeel van Jupijn:
Weet, dat zijne onzigtbre wachters altijd bij en om u zijn,
Die op aard' gedurig rondgaan, dertigduizend in getal,
's Menſchen doen en regt en euvlen ſcherp doorſchouwende overal.

Abré-

Abrégé de l'histoire Grecque, traduit de l'Anglais du Docteur GOLDSMITH, par MUSSET-PATHAY. Livre classique, destiné à l'usage de ceux, qui apprennent la langue Française; muni de la traduction des mots et des expressions difficiles; par J. VAN WIJK, ROELANDSZ. A Dordrecht, chez *J. Pluim de Jaager*. 1822. 8vo. 312 pag. *f* 1-25.

Aan dit schoolboek kunnen wij niet anders dan lof geven; het is in zuiver en gemakkelijk Fransch geschreven, en moet den leerling zeer aangenaam bezig houden. Het geeft in een kort bestek geheel de belangrijke geschiedenis van het altijd belangrijk Griekenland, van het oogenblik af, dat de fabeleeuw ophoudt, en dus van den vroegsten oorsprong, tot den tijd, dat hetzelve in een Romeinsch wingewest werd veranderd. De edele vrijheidsstrijd en de heldendaden der Grieken in onzen tijd geven aan dit boekje een nieuw belang, en het zal den onderwijzer zoo wel, als den leerling, nu vooral, vertrouwen wij, welkom zijn. Gaarne alzoo willen wij het daarom aanbevelen.

IVANHOE, *of de Terugkomst der Kruisvaarders. Door Sir* WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. III Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1824. *In gr.* 8vo. *f* 7-90.

Na den VALERIUS, omtrent welken getwijfeld wordt, is deze de eerste bij ons vertaalde roman van den, in Engeland en elders, sedert lang algemeen gelezen en bewonderden *Sir* WALTER SCOTT, een' *Schot*, als een der eerste en vruchtbaarste dichters van zijn vaderland mede bekend, en van wien, zoo wij meenen, zekere brieven over den slag of het slagveld van *Waterloo* vroeger in onze taal zijn overgebragt. Hij onderscheidt zich, als romanschrijver, zeer blijkbaar van alle zijne voorgangers. Wij willen, om de wijze hoe eenigzins te doen kennen, het een en ander uit een Duitsch dagblad overnemen, dat daar gezegd wordt naar het Engelsch bewerkt te zijn:

„WALTER SCOTT heeft bevonden, dat de werkelijkheid meer is dan de verdichting; dat er geene romans zijn, zoo als die des dadelijken levens; en dat, zoo wij slechts opvangen, wat menschen in buitengewone omstandigheden ge-

voelen, doen en ſpreken, de ſtofſom levendiger en hartaangrijpender zal zijn, dan het fijnſte ſpinneweefſel van ons eigen brein. Hij roept, als door bezwering, de perſonen op, met welke hij te maken heeft, en kopijeert ze naar het leven; hij doorſnuffelt de oude kronijken en gedenkſchriften; hij vraagt reizende pelgrims, oude Sibillen om raad; hij verkeert met levenden en dooden, en laat hun hunne geſchiedenis, op hunne wijze, verhalen; en, van anderen ontleenende, verrijkt hij zijnen eigen', ſcheppenden geest met gedurige verſcheidenheid', waarheid en vrijheid. Hij haalt zijne bouwſtoffen uit de eerſte, echte bronnen, en bij groote maſſa's. Hij is ſlechts de kopijiſt der natuur, der geſchiedenis. Dat ganſche gedeelte der historie van zijn land, hetwelk hij ſchilderde, herleeft in zijne werken. Er ontbreekt niets aan. De misleiding is volkomen. — Werwaarts wij de oogen bij hem wenden, ſteeds is hij dezelfde — dezelfde met betrekking tot de ſtof; maar in den vorm, in de kracht, hoe verſcheiden! Het groote geheim van des ſchrijvers gelukkig ſlagen is, dat hij zich aan de wetten van het auteurſchap ganſchelijk ontrukt, en op ééns allen opſchik van eenen fierlijken ſtijl en langwijlige gevoeligheid van zich geworpen heeft. Alles is friſch, als uit de hand der natuur. Wanneer hij eene of twee eeuwen teruggaat, en het tooneel in een verwijderd, onbeſchaafd oord plaatst, wordt alles nieuw en wonderbaar levendig. Hooglandſche zeden, karakters, landſchappen, Noordſche tongvallen en gebruiken, de oorlogen, de godsdienst en ſtaatkunde der zestiende en zeventiende eeuw verſchaffen aan de oververfijnde en uitgedroogde ſlapheid der hedendaagſche lezers een prikkelend en heilzaam middel ter opwinding, welks werkzaamheid te vergelijken is met die van een koud bad voor een' herſtellenden zenuwkranke."

Bij deze laatſte aanmerkingen ſchijnen den ſteller (uit de aan Recenſent bekende werken van SCOTT) wel inzonderheid de WAVERLEY, eenigermate 's mans hoofdwerk, en de *Pirate* voor den geest te hebben gezweefd. Ondertuſſchen roert hij elders ook de IVANHOE aan; en kunnen wij niet zeggen, dat onze uitgever eene kwade keus heeft gedaan, met deze het eerst te geven. De verplaatſing toch in een vroeger, geheel ander tijdperk, waardoor het ganſche tooneel, ſchermen, kostumen, handeling en denkbeelden, nieuw wordt, is hier wel inzonderheid opmerkelijk. *Engeland* onder RICHARD I, bij zijne terugkeering uit het II. land, op het

het laatst der twaalfde eeuw; ziedaar, wat wij hier te beſchouwen ontvangen. De ſcheiding tusſchen de oude Sakſiſche bewoners en de Normandiſche veroveraars is nog zeer kennelijk — de geeſtelijken en geeſtelijke ridderordes ſpelen eene voorname rol — tournooijen worden door inlandſche veeten en kleine oorlogen, door rooverijen en door geweld der edelen afgewisſeld — en de Joden, uitſluitenderwijze in het bezit van ſchatten, de bankiers en de toevlugt van vorſten en grooten, zijn teveus het voorwerp van algemeene verachting, haat en mishandeling. Het oogenblik van 's konings verwachte, hier gevreesde, daar gehoopte, hier gelooſde, daar ontkende komst is bovendien vol ſpanning, en geeft aan het geheel eene levendigheid, die anders uit de avonturen van den hoofdperſoon veelal moet ontleend worden. Zulke alles overſchaduwende hoofdperſonen heeft SCOTT dan ook doorgaans niet; zij zijn ſlechts het punt, waaraan hij zijn weefſel vasthecht; maar de ſchoonſte partijen, de belangrijkſte beelden en tooneelen liggen veelal, buiten dat middelpunt, als op ongelijke afſtanden, door het ganſche tafereel verſpreid. Het ſpreekt van zelve, dat de gelegenheid ter ſchetſing van vertoomingen, aan het gekozen oude tijdperk eigen, als ook van karakters en betrekkingen, voor de kennis dier dagen van belang, vlijtig wordt opgezocht; doch dit geſchiedt met veele ongedwongenheid, en lezers, die anders meestal ſlechts om het onderhoudende, juist niet om het inderdaad belangrijke, veel min leerzame, lezen, ſchijnen deze bezielde oudheid- en geſchiedkunde, als lekkere beetjes, te verſlinden.

Na dit gezegd te hebben, zal niemand verwachten, dat wij eene ſchets van het verhaal geven. Stalen van ſtijl en manier zijn daarenboven reeds elders (in de *Euphonia*) te vinden. De vertaling is ons zeer goed voorgekomen, enz.

Maar, hebben wij dan geheel geene aanmerkingen? Dit zou ligt te veel gezegd zijn. Zoo ver verwijderde zeden, gebruiken en perſonen, door behulp van weinige oude en gebrekkige kronijken of overleveringen, met *volkomene* waarheid of ſlechts waarſchijnlijkheid te ſchilderen, is wel onmogelijk; en behagen ons, te dezen opzigte, boven genoemde ſtukken uit lateren tijd dan ook haast nog meer. Als van bloot menſchen beſchouwd, zijn 's mans karakters altijd met zoo vele verſcheidenheid als natuurlijkheid en levendigheid geteekend. Voorts is ons het laatſte deel, en de uitkomst, haast niet zoo belangwekkend voorgekomen als de eerſte, of

als men verwachtte, te meer misschien verwachtte, wegens het gerekte ongeduld op de verschijning van dit deel. En, eindelijk, willen wij wel niets aanmerken op de vertaling der motto's; maar het komt ons voor, dat ze, zonder schade, hadden kunnen weggelaten worden, of anders in de eigene taal zijn gegeven. Want, men heeft er niet aan; het is het werk van SCOTT niet; zij toonen alleen zijne bekendheid in Engelsche dichters.

En hiermede genoeg van een werk, dat wij gerust durven aanprijzen.

Nederlandsche Muzen-Almanak. 1805. *Zevende Jaar.* *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *f* 3 • 50.

Wij zijn geene vrienden van gewone Almanakken. Het zijn niet veel meer dan dagvliegen in de wereld der letteren, en zij zetten, onzes oordeels, aan die schepping weinig waarde en schoonheid bij; terwijl hun aanwezen slechts eene korte poos duurt, om veelal voor altijd vergeten te worden. Intusschen begeert het Publiek zulke boekjes, en de smaak hiervoor is in den laatstverloopen tijd veeleer toe- dan afgenomen. Het behoort in onze dagen tot den goeden toon, dat welopgevoede vrouwen en meisjes, lang vóór den afloop van het oude jaar, een bevallig Almanakje voor het nieuwe in handen hebben; en wie weet, bij hoe velen hetzelve voor een' geruimen tijd de voornaamste lectuur uitmaakt! Bij dit zijn vertier van Almanakken wordt het te meer zaak voor de Uitgevers, om niet alleen voor een uiterlijk te zorgen, waardoor dezelve zich aan het kunstkeurig oog dadelijk aanprijzen, en niets op te nemen, wat goede zeden zou kunnen kwetsen, maar om den inhoud zoo veel mogelijk dienstbaar te maken aan de bevordering van het ware en goede en schoone. Ter bereiking nu van dit oogmerk, door middel van eenen Almanak, komt poëzij ons bijzonder geschikt voor.

Het was daarom eene gelukkige gedachte van den Heer IMMERZEEL, de voornaamste Dichters van ons vaderland tot bijdragen uit te noodigen voor de uitgave van een' *Nederlandschen Muzen-Almanak*; en men weet, met welk een gelukkig gevolg deze onderneming is bekroond geworden. Trouwens, wanneer wij aan de voortreffelijke verzen denken, welke dit jaarboekje ons sedert zes jaren verschaft heeft, en

en ons ook thans wederom aanbiedt, schromen wij niet, de woorden van den Heer WIJELIUS, (voorkomende in eenen brief, door zijn Ed., in naam der tweede klasse van het Koninklijk Instituut, aan den Heer IMMERZEEL, ter dankzegging voor een toegezonden volledig stel van gemelden Almanak, geschreven, en in eene gedrukte kopij hierbij gevoegd) over te nemen: „ Wat Nederland in het vak der fraaije kunsten „ uitmunrends bezit," zegt hij, „ in Dicht-, Toon-, Teeken- en Graveerkunst, hebben zich bijverd, om u daarbij „ ten dienste te staan, en u het voorgestelde doel te doen bereiken. Men mag uw jaarboekje, in zekeren zin, aanmerken als eene beknopte Geschiedenis der Dichtkunst sedert het jaar 1819, niet weinig verfraaid en opgeluisterd „ door de afbeeldingen van levende Dichters te elken jaargang." Zoo vereenigden zich, vóór vele jaren, in *Duitschland*, GOETHE, SCHILLER en SCHLEGEL, om den *Tübinger* Muzen-Almanak uit te geven, die nog heden ten dage als eene onmisbare bijdrage tot de letterkundige geschiedenis van dien tijd beschouwd wordt.

Ook de voor ons liggende jaargang (wij durven dit woord, op het voetspoor van den Secretaris der tweede klasse van het Koninklijk Instituut, hier gerustelijk gebruiken) van den Muzen-Almanak is een waardig vervolg op de voorgaanden. Men ontmoet hier weder een aantal proeven, die een alleszins gunstig getuigenis geven van den staat der vaderlandsche Dicht-, Teeken- en Graveerkunst; en wij moeten bekennen, dat er onder de buitenlandsche Almanakken weinige gevonden worden, die zich, door rijkheid van inhoud en keurigheid van uitvoering, boven dezen verheffen.

De afbeeldingen van de Heeren STARING en KINKER openen het bevallig boekje, en maken het Publiek met de gelaatstrekken van deze twee mannen bekend, die, in diepte van geest, in rijkheid van kennis, in overvloeijend dichterlijk vernuft en fijnen smaak, zoo veel overeenkomst met elkander hebben. Bijzonder gelijkend is het portret van den Heer KINKER. Bovendien is het boekje versierd met twee landschappen naar SCHELFHOUT en een zeestukje naar SCHOTEL, welke drie plaatjes, hoe dikwijls ook bezien, telkens nieuw genoegen verschaffen. Inzonderheid munt het landschapje uit, dat bij het vers, *Bespiegeling* geteekend, is gevoegd. Minder behagen ons de plaatjes bij JAN ZOET en *de Zegepraal der Waarheid*. Het volgende titelvignet is ook

door

door een ander vervangen, waarbij titel en boekje, onzes oordeels, gewonnen hebben.

Om echter volkomen den lof te verdienen, welken de Heer WISELIUS aan den Muzen-Almanak geeft, als bevattende eene beknopte Geschiedenis van onze vaderlandsche Dichtkunst, daartoe zou eene nog meer algemeene medewerking vereischt worden, dan waarvan deze jaargang blijken draagt. Dezelve prijkt met de welbekende namen van Mr. W. en K. W. BILDERDIJK, BOXMAN, BRUYN, FEITH, IMMERZEEL, KINKER, LOOTS, LULOFS, MESSCHERT, MEIJER, RIETBERG, SPANDAW, STARING, WALRÉ, WARNSINCK, WISELIUS, UNTEMA en meer anderen; maar wij misſen, tot ons leedwezen, die van meer dan een' onzer beste Dichters. Noch TOLLENS, noch VAN HALL, noch 'S GRAVENWEERT, noch DA COSTA, noch DE CLERCQ, noch SIMONS, noch een van de Gebroeders KLIJN hebben dit boekje met hunne bijdragen verrijkt, en men ontmoet aan derzelver plaats ſtukjes van minbekende en mingeoefende Dichters. Wij zijn bijzonder gehecht op het aanmoedigen van het jeugdig dichterlijk vernuft; maar wij hebben te hooge denkbeelden van de beſtemming eens Nederlandſchen Muzen-Almanaks, dan dat wij zouden wenſchen, dat de Uitgever denzelven daaraan dienstbaar maakte.

Men denke echter niet, dat deze jaargang met de vorigen niet zou kunnen wedijveren. Neen; het is eene verzameling van meestal voortreffelijke verzen, die den lof onzer vaderlandsche poëzij op eene allezins waardige wijze handhaven. Dezelve wordt met regt geopend door twee ſtukjes van den ontſlapen FEITH in het Album van een' zijner Zonen en van deszelfs beminnelijke Dochter, waarvan men hier twee uitmuntende *fac ſimiles* vindt. Met een weemoedig genoegen lazen wij deze beide ſtukjes, die ons het beeld van den gevoeligen, vromen Dichter zoo levendig voor den geest bragten; en wij houden ons overtuigd, dat het Publiek den Uitgever zoo wel, als den Heer P. R. FEITH, voor deze mededeeling zal dank weten. Van BILDERDIJK vinden wij *Grijsaarts Liefde*, *het woord van een Meisje*, naar MOTANABBI, (uit het oorſpronkelijk Perzisch, of naar de laatſte volledige overbrenging van dezen Dichter door HAMMER?) en een' *Bruiloftszang*. Waarom moet de groote Dichter ons hier weder bedroeven? Wij bewonderen zijn onvergelijkelijk ta-

talent; maar zijne wulpsche taal vervult ons met eene mengeling van weemoed en verontwaardiging. Is dit de taal van eenen Grijsaard, die, naar zijne eigene verklaring, zijn oog op de eeuwigheid vestigt, en aan de handhaving van het zuiver geloof in den Heiland der wereld zijne laatste krachten wil toewijden? Maar, wellicht is het een stukje uit vroegere jaren. In dat geval geldt het *Horatiaansche: Quo semel est imbuta etc.* Het is inderdaad opmerkelijk, dat de grijze BILDERDIJK alleen in den Muzen-Almanak dezen wellustigen en voor goede zeden zoo gevaarlijken toon aanslaat, terwijl de lier van alle andere Dichters, zelfs van de jeugdigste, slechts voor deugd en Godsdienst klinken. — Hoe geheel anders, hoe aandoenlijk zacht is de toon in het lieve vers van zijne Echtgenoote: *Het Weesje?* — KINKER vergast ons hier op een uitvoerig (voor een' Almanak wellicht wat al te uitvoerig) dichtstuk, ATE geteiteld, dat van luim en geestigheid overvloeit, en in een luchtig kleed ernstige waarheid voorstelt. — Treffend is de *Praatzucht* door LOOTS geteekend. — STARING doet zich ook nu weder als oorspronkelijk, geleerd en gekuischt Dichter kennen. Men lezo vooral zijn *zilveren Bruiloftsdicht*, dat ons ongemeen behaagt. — SPANDAW schetst den *Regter* in een' krachtigen lierzang. — NIERSTRASZ heeft, in zijn vers, *Jesaïa* XL: 8b, op eene voortreffelijke wijze, gebruik gemaakt van een gevat, naar wij meenen, in GOTTFRIED ARNOLD'S *Kerken Ketterhistorie* voorkomende; en de keuze van het onderwerp zoo wel, als de behandeling van hetzelve, strekt den Dichter tot eer. — Wie, die het vers van MESSCHERT, *de Sneeuwval*, reeds gehoord, of daarvan gehoord heeft, zal zich niet verheugen, hetzelve hier te vinden? — Ook BOXMAN vertoont zich als echt oorspronkelijk Dichter op *den weg naar Pindus*, en wij hopen, dat hij bestendig langs het door hem aangewezen pad naar den top van den Zangberg streven zal. — De Heer WISELIUS levert de *vertaling van een Perzisch handschrift*, (naar het schijnt, uit het oorspronkelijke) over welker getrouwheid wij ons onbevoegd achten te oordeelen, doch welke, in ons oog, veel poëtische verdienste bezit. — Met onderscheiding noemen wij nog: *Aandenken*, van LULOFS (de luimige toon is, naar ons gevoel, minder zijne zaak, blijkens het *inwijdingsvers van eene buitenwoning*); *Herinnering bij het Kasteel te Doorgemaard*, van SCHERM; *Bespiegeling*, van SCHOUTENS;

GUS.

EEN HARTIG WEDERWOORD OP DE ANTIKRITIEK VAN P. C. WITSEN GEYSBEEK, TE VINDEN IN DEN RECENSENT, OOK DER RECENSENTEN, NO. X.

Indien WITSEN GEYSBEEK niet diegeen ware, waarvoor geheel *Amsterdam* hem kent, zou zijn geblaf tegen onze Recensie van de door hem vertaalde Reis van KOTZEBUE (*Letteroeff.* No. XII, bl. 520) misschien eenig antwoord verdienen. Nu zouden het paarlen voor de zwijnen geworpen zijn. Dit één slechts: Hij sla het eerste de beste *Hoogduitsche* Woordenboek op, (dat hij bij zijn vertalen wel wat meer mogt doen) en zie dan, wat *keltern*, *den Wein keltern*, is. Hij zal daarin (b. v. in het *Dictionnaire de poche*, *Français-Allemand*, *Allemand-Français*, *Strasb.* 1809) vinden: *Keltern: presser*, *presurer les raisins*, *fouler le vendange*. *Kelter: pressoir*. Zoodat het al rare Vrienden moeten zijn, die hunnen lach niet kunnen inhouden, wanneer men hem beduidt, dat dit de ware beteekenis is. Of liever, elk zal om *zijne* onkunde lagchen, die van dit wijnpersen *kelderen* maakt; te meer, daar de knaap daarbij zoo koppig is, dat hij zijne lompe fout nog durft verdedigen. Dat hij voorts *ruim gehonoreerd* is door den Heer VAN DER HEY, (hetgeen zeker ongemeen belangrijk is voor het Publiek!) zal hem in zijnen staat wel te pas gekomen zijn; maar hij had dat *honorarium* dan wel wat beter mogen verdienen. Misschien deed de honger hem bij het derde Deel meer haast maken, dan bij de eersten. — Hij kent KENILWORTH niet? Dat is ook geen kost voor iemand als hij. Wij hebben die aanmerking aan hem verspild, en moesten dat begrepen hebben.

De Recensent van Kotzebue's Reize in de Vaderlandsche Letteroefeningen.

De

De Redakteur van den Almanak voor het Schoone en Goede aan den Redakteur der Vaderlandsche Letteroefeningen.

Mijn Heer!

Indien Gij den volgenden nog in het eerstkomend No. van uw Maandwerk kondt plaatsen, zoudt Gij mij en het waarheidlievend Publiek grootelijks verpligten.

Op gisteren ontving ik een' brief van Heeren Kommissaris sen (*) der Maatschappij FELIX MERITIS, mij van niets minder beschuldigende, dan *dat ik de nagedachtenis eens manns*, wiens naam ik zelfs niet weet, *heb oneere aangedaan, de Maatschappij Felix Meritis beleedigd, en het kiesch gevoel harer Leden gekwetst*; en dit alles in het gebruik, door mij van eene afteekening gemaakt van zekere schilderij, aan de Maatschappij behoorende. Vreemd zeker luidde het, dat ik mijne weldoenster, tot wier bedoelen van beschaafde en letterkundige uitspanning ik sedert jaren het mijne bijdraag; dat ik mijne beste en gemeenzaamste vrienden, daar veelen bijeen, zou beleedigd en gekwetst hebben! Doch, *het waarschijnlijke is niet altijd waar.* Laat mij derhalve, gelijk ik door het plaatsen van dien brief in een der Maandschriften in het openbaar sta beschuldigd te worden, even zoo in het openbaar onderzoeken, waarin die waarlijk niet geringe schuld, welke men mij aantijgt, mag gelegen zijn.

Vooreerst, er is bij het bewuste plaatje een kleine roman gemaakt, gelijk men anders gewoon is prentjes tot opheldering of versiering van soortgelijke verhalen te doen vervaardigen. Doch dit kan de grond der beschuldiging niet zijn; want de Heer Kommissaris, van wien ik verlof tot het kopijeren verzocht en verkreeg, den Almanak sedert jaren ten geschenke ontvangen hebbende, kende dit gebruik, nog ten verleden jare van een stuk van denzelfden meester gemaakt.

Tot

(*) Deze zijn *niet* de Bestuurders der letter- en kunstkundige werkzaamheden, die bij ieder Departement afzonderlijk bestaan, maar meer van het gebouw, de huishouding en corporéle belangen.

Een andere, die romannetje is van losſen, luimigen aard. Maar ook hier kan het kwaad niet ſchuilen, daar een groot deel der vroeger geplaatſten, *Minette*, *Het oude Vrijers-kransje*, ten deele ook *Pas op het hondje*, voor even genoemde andere ſchilderij van MAES ontworpen, in denzelfden trant waren, en ons nooit eenig verwijt, maar wel alle lof hebben aangebragt.

Dan, hier zal het misſchien zitten. De ſchilderij verbeelde eene biddende vrouw, waarbij dus het grappige, hoe onſchuldig anders, niet te pas komt. Zoo iets krijgt het aanzien eener parodie; en ziedaar zeker het onregt, den ſchenker, eigenaar enz. enz. der ſchilderij aangedaan. Hierbij echter moet ik doen opmerken, dat het tafereel zelve van gemengden aard, en dus de eerſte ſchuld bij den ſchilder te zoeken is, die inderdaad, gelijk velen zijner kunst- en tijdgenooten, meer op de ſchoonheden van uitvoering, dan op de dichterlijke eenheid lettende, zelf de ernſtige gedachten, bij het zien der biddende, ſtoorde en bijna in gelach deed overgaan, door eene kat daarnevens te plaatſen, bezig, om, terwijl hare meesteres ziet noch hoort, het tafelkleed met de opgezette ſpijs van boven neêr te trekken. Verbeeld u, dat men hier b. v. een' lierzang op het gebed nevens geplaatst had, en dat iemand (want dit is toch het gewone gebruik) in de gedachte was, dat wij zulk een plaatje voor dergelijk een onderwerp hadden laten vervaardigen: wat zou hij gezegd hebben? — Daar bovendien geene werking in dit ſchildertafereel is, door welke het een tooneel uit eenig verhaal zou kunnen opleveren, zoo werd een ſtukje vervaardigd, dat ſlechts zeer los met de teekening zamenhangt, en hieraan eene vrolijke kleur gegeven, omdat mijn oogmerk is, dit met het meer ſtatige altijd te doen afwisſelen, en niet alleen alle de vooraan ſtaande dichtſtukken meest van ernſtigen aard zijn, maar ook de volgende plaatjes, meer geſchikt om met de geſchiedenis verbonden te worden, nog minder een' luchtigen trant gedoogden. Heb ik dus te dezen opzigte een' min gelukkigen greep gedaan, en te veel op de toegevendheid der lezers gerekend, zekere drang der omſtandigheden was daarvan oorzaak. Maar welk luimig ſchrijver of dichter mist buitendien den juisten toon niet ſomtijds, zonder dat hij, of de vriend, dien hij raadpleegde, zulks heeft opgemerkt? Ik althans beken zulk eene onfeilbaarheid niet te bezitten, en altijd

tijd met zeker verlangen naar het openbaar oordeel over dusdanige voortbrengsels uit te zien.

Doch de *kwetsing van het kiesch gevoel* is misschien van verder uitzigt, en *kan* ten minste ligt in een' zeer ongunstigen zin worden opgevat. Men verneme dus, dat met deze woorden geene de allerminste strekking tot verleidelijkheid en aankweeking van boozen lust kan bedoeld zijn. Trouwens, de moraal van dit stukje, hoe ongezocht ook misschien aangebragt, loopt van zelve in het oog. Zij is deze: „ Onvoorzigtig handelt de gehuwde man, die over vrouw en kinderen, in zoo verre, den dwingeland speelt, dat hij zelfs met de eerste nooit vertrouwelijk te rade gaat. Nog onverantwoordelijker handelt de vrouw, die zich hierdoor (wat toch zoo ligt gebeurt) laat verleiden, om hem in alles tegen te werken. De gang van opvoeding, kindertucht enz. verkrijgt dan nooit eenparigheid en vastheid, en knaap of meisje wordt daarvan ligt het slagtoffer. *Het laatste* hoede zich, hierbij, inzonderheid voor gevaren en aandoeningen, die zelfs het zuiverste hart van den weg kunnen brengen; en dit te meer, daar men nooit buiten het bereik der kwade gevolgen van eenen misstap is, vooral ook, omdat hij ons ligt afhankelijk maakt van onbedachtzame of gewetenlooze menschen." Ik vraag: zou het de bidster onteeren, die, dergelijken afloop van haar leven bedenkende, in ootmoed of dankbaarheid tot haren Heer genaakt?

Er kan echter, behoudens dit alles, onkieschheid in gedachten of uitdrukkingen heerschen. Het is zoo. Velen onzer tijdgenooten vinden die in de leerzaamste en stichtelijkste stukken van den Bijbel, van vader CATS inzonderheid en de lieden zijner eeuw, zonder dat evenwel de godvruchtige FEITH daarom zwarigheid heeft gemaakt, om eene nieuwe uitgaaf van alle 's mans werken te bezorgen, en andere achtbare schrijvers, om gedeelten daarvan der jeugd en jufferschap aan te bieden. En ach, waren wij niet misschien even zoo zeer in reinheid van hart en verbeelding achteruit gegaan, als wij in viesheid of kieschheid gevorderd zijn! Doch dezen maatstaf hebben wij geheel niet noodig. Er heerscht geen vrijer, misschien nog minder vrije trant in dit verhaal, dan in vele voorgaanden en in een aantal stukken van onze meest geachte dichters. Ik weet wel: *pictoribus atque poëtis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*; maar ik beschouw dit verhalen, schoon in proza, als poëzij en schoone kunst, op welken lagen trap dan ook geplaatst.

Niets verder in het *corpus delicti* wetende op te sporen, zou ik nog van eenen grond des misnoegens kunnen spreken, die mij op eene mijn officiële wijze is ter oren gekomen. En gaarne deed ik dit inderdaad, zoowel omdat het *onbekend zondigt niet* mij op dit punt dadelijk zou vrijpleiten, als omdat dan meer zou blijken, dat Heeren Kommissarissen volgens geen onnatuurlijk noch berispelijk, maar alleen volgens een kwalijk toegepast beginsel handelen. En ik zoek waarlijk hunne oneer niet. Doch dit door hen voor de regtbank van het Publiek niet gebragt zijnde, verbiedt de bescheidenheid zelve mij, het verder aan te roeren.

Na dit alles zult gij mij misschien vragen: waartoe eene zaak, die zichzelve zoo wel verdedigt, dan ook maar niet aan haarzelve overgelaten? — Omdat vele menschen wel hooren, maar niet zien, althans uit eigene oogen, en dat noch het jaarboekje, tot hiertoe door de aanzienlijkste en bekwaamste mannen vaak ondersteund en begunstigd, noch de uitgever, die als zoodanig gewis alle lof verdient, noch, zoo ik hope, de Redakteur, wiens naam bij deze en andere verzamelingen, inzonderheid voor de jeugd en het vrouwelijk geslacht, als eene soort van waarborg en aanbeveling, is ingeroepen, onder geene onverdiende blaam, hoe gering ook, schijnen te mogen gelaten worden. Ik betuig echter, deze noodweer tegen mannen, die ik alleen een vriendschappelijk hart, en één en minste van hen eene achtingvolle genegenheid toedroeg, met een bloedend hart te werk te stellen, als vreezende, dat de zegepraal niet min zal verbitteren, dan het te kort schieten mij zoude vernederen.

En hiermede, Mijn Heer, ontvang de betuiging mijner achting, enz. als uwen beslendigen Lezer

De Redakteur boven genoemd.

Amsterdam, 24 Nov. 1824.

P. S. De Heer WARNSINCK, de missive der Maatschappij als Secretaris teekenende, is niet de bekende dichter en menschenvriend, maar, zoo ik meen, zijn broederszoon.

BOEKBESCHOUWING.

NICOLAI CHRISTIANI KIST Oratio de progressione ingenii humani in dogmatum historia Christianorum animadvertenda, habita d. 11 Octobr. a. 1823, quum in Academia Lugduno-Batava historiae Ecclesiasticae et dogmatum historiae Christianorum professionem extraordinariam auspicaretur. Lugd. Bat. 4to. pp. 22.

De Heer KIST, neef van wijlen den beroemden Kamselredenaar van dien naam, op voordragt van Curatoren der Leidsche Hoogeschool, als buitengewoon Hoogleeraar bij de Theologische Faculteit derzelve geplaatst zijnde, en, behalve de kerkelijke historie, ook de geschiedenis der Christelijke leerstukken op zich genomen hebbende, koos uit dit laatste vak de stof tot zijne intreêrede. Die geschiedenis heeft, op zichzelve, een dor en onaangenaam aanzien; dan, de Heer KIST beschouwt dezelve uit een belangrijk oogpunt, met voornemen om haar daardoor bevalliger en aanbevelingswaardiger te maken, en wilde dus, bij het aanvaarden van zijnen post, *den voortgang van 's menschen verstand* in die geschiedenis doen opmerken. — Zie hier eene korte schets dezer redevoering.

Zeer gepast begint de Redenaar met eene korte beschouwing van den voortgang van het verstand in den mensch, bij welken eene vurige verbeelding in de jeugd het sterkste werkt, en langzamerhand plaats maakt voor bedaarde redenering; terwijl deze hem eindelijk brengt tot hetgeen het nuttigste is, en het meest in verband staat met het zedelijk goede. Dit nu wordt toegepast op de geschiedenis der Christelijke leerstukken. De eenvoudige Christelijke leer werd in het Oosten, alwaar dezelve haren oorsprong had, door de verbeelding der Oosterlingen, spoedig misvormd. Dit, trouwens, hadden de ver-

ſchillende Oosterſche ſekten onder zich gemeen, dat zij aan de verbeelding botvierden, en veelal in eene denkbeeldige geestenwereld omdoolden.

Voorts, daar de Christelijke Godsdienst, even als de beſchaving der menschheid, uit het Oosten naar Griekenland, van daar naar Italië, en vervolgens tot de Germaanſche volken is overgegaan, wordt deze weg ook in het verder behandelen van het onderwerp gehouden. De Grieken dan hadden zich, ſedert Alexander den Grooten, zoodanig met de Oosterſche volken begonnen te vermengen, dat hunne gevoelens van lieverlede eene Oosterſche houding gekregen hadden. Vanhier, dat de eerſte Christen-ſekten, in Griekenland, bijna met de Egyptiſche en Aziatiſche Christenen verward werden. Met den tijd, echter, hebben de Grieken op hunne eigene wijze de Christelijke leerſtukken begonnen te behandelen, waardoor de Oosterſche droomen verbannen werden, om voor fijner onderzoekingen en voor redeneringen plaats te maken: men hield zich niet meer bezig met de hemelen en de geesten, maar voornamelijk met Jezus' Goddelijke en menſchelijke natuur, welke men ijverig trachtte te kennen.

Gelijk het, verder, den mensch eigen is, om van ſubtile redeneringen en haarkloverijen tot datgene over te gaan, hetwelk nuttig is en eene zedelijke ſtrekking heeft, zoo ziet men, in de Latijnſche kerk, de aandacht het meeste bepaald op hetgeen den mensch zelven raakt, op de menſchelijke natuur, op derzelver verdorvenheid, op den vrijen wil des menſchen. Hierin, echter, ziet men ſlechts eene poging, om de Christelijke leer ter verbetering van den mensch aan te wenden; maar eene ligte en bijna vergeefſche poging, die, alleen voor het uiterlijke zorgende, den waren aard der Christelijke zedekunde bijna geheel verzuimde.

Bij de Germaanſche volken, eindelijk, hoe woest ook en barbaarsch in den beginne, heeft zich toch, met opzigt tot den Christelijken Godsdienst, de voortgang van het menſchelijk verſtand ten klaarſte geopenbaard in de hervorming; en dit gedeelte der redevoering wordt voorts

in

in bijzonderheden zóó ontwikkeld, dat de geſchiedenis, welke door den Redenaar bedoeld is, in eene ſoort van belangrijk tafereel, verder wordt afgemaald tot op onze dagen toe en in ons vaderland.

Wij hebben met zeer groot genoegen deze ſchoone redevoering gelezen, en des jeugdigen Redenaars vernuft bewonderd in de uitwerking van zijn onderwerp. Of, echter, de verbeelding, aan de jeugd, volgens zijn eigen gevoelen, toe te ſchrijven, hem niet, ſomtijds, in de ontwikkeling van zijne ſtof, wat te veel gediend hebbe, willen wij niet onderzoeken. Veel waars is er in de toepaſſing van hetgeen den mensch eigen is op de volken en derzelver denkbeelden, gevoelens en geſchiedenis; maar of door velen, in onze dagen en in ons land, deze toepaſſing niet dikwijls wat al te ver wordt uitgeſtrekt, betwijfelen wij zeer.

Eenvoudige Verklaring der Geſchiedenis van 's Heilands Verzoeking in de Woestijn. In verband beſchouwd met de Evangelieleer der Verloſſing. Door H. ILPSMA ANDREAE, *Predikant te Warga c. a. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr.* 8vo. 79 *Bl. f* : -80.

Te lang lieten wij dit lezenswaardig ſtukje onaangemeld liggen. Deszelfs inhoud verdient inderdaad opmerking. Het prijst zich vooral ook aan door beknoptheid. Zeer juist is de opmerking, dat andere uitleggers zich meer bepalen bij het onderzoek, *hoe*, dan wel, *waarin* de Heiland is verzocht geworden. Dit *hoe* blijft intusſchen altijd moeijelijk, en dit noemde BORGER eene klip, waarop zoo vele uitleggers ſchipbreuk hebben geleden. Onze ſchrijver houdt de verzoeking, die ons verhaald wordt, voor eene daadzaak. Het verhaal, zegt hij, is eenvoudig, maar zinnebeeldig, en de zinnebeelden zijn uit het ſpraakgebruik des Bijbels en het dagelijksch leven ligt te kennen. Zijne verklaring heeft de meeste overeenkomst

met die van hen, welke aan booze gedachten of begeerten, die in den Heiland opkwamen, denken. Zij verschilt er echter van, daar het van zelve opkomen van zoodanige gedachten hem schijnt te strijden met die Goddelijke heiligheid, die de Bijbel den Zaligmaker toekent. Hij doet dan vooraf onderzoek naar de Bijbelleer aangaande den Duivel of verleider der menschen. De Engelen bewonen den hemel, de menschen de aarde, de Duivelen den afgrond. „ Wil men nu zeggen: dit zijn beelden; die „ door den echten geest van het Evangelie verlicht is, „ behoeft zulke beelden niet meer, enz. Ziet iemand de „ gevolgen der zonde zoo duidelijk, dat geen Duivel en „ zijne Engelen — dat geen afgrond hem daarvan behoeve af te schrikken. Goed! maar hij late aan anderen „ vrij, om die beelden te behouden, en ze volgens den „ Bijbel te gebruiken. Zij zijn in allen gevalle noch schadelijk, noch ongepast." Volgens den Bijbel is dan de Heiland door den Duivel verzocht; *hoe*, behoeven wij niet angstvallig te onderzoeken; maar *waarin*, is ons meer belangrijk. Bij de verzoekingen houdt onze schrijver telkens in het oog *het aanzoek*, en *de reden*, *waarom* dit aanzoek gedaan wordt; en tevens, dat de Duivel nergens als een *dom*, maar overal als een *listig* wezen wordt voorgesteld. Bij de eerste verzoeking is dan het doel niet maar, dat Jezus nu steenen in brood zou veranderen; maar dat Hij zich bijval verzorgen zou bij de menschen, door hunne zinnelijke begeerten te vervullen. Bij de tweede, dat Hij, tot dat zelfde einde, zich op eene hoogte zou stellen, die ieder verbazen zou. Bij de derde, eindelijk, dat Hij de aardsche verwachtingen van den Messias bij de Joden verwezenlijken zou. Wij erkennen, dat wij hier veel aantroffen, hetwelk ons in den aard der verzoekingen licht gaf. De uitslag der verzoekingen, dat *de Engelen zijn toegekomen en Hem dienden*, verdient bijzondere aandacht. *De Duivel laat af, en Engelen komen aan.* Het booze kan zich met het goede niet vereenigen, en de duisternis wordt teruggedrongen door het licht. „ Wie zal dan „ zulken bijvallen, die hier eenen onzinnigen beelden-

„ storm

„ ſtorm wagen? wie zal ze laten verbrijzelen met eene „ ſtrafwaardige ſtoutheid, terwijl men beſpeurt, dat het „ ſlechts geſchiedt, om daarvoor andere beelden, zoo dor „ als ſkeletten, in de plaats te ſtellen? wie wil den een- „ voudigen dat leesboek, 't welk hem van God zelv' ge- „ geven werd, uit de hand rukken? wie wil dit verwis- „ ſelen met een ander, 't welk zoo vol ijdele harſenſchim- „ men is?" Voorts wordt deze geſchiedenis in verband gebragt met de verlosſingsleer. *De Duivel wordt aan zijne werken gekend, en de Zoon van God is geopenbaard, om de werken des Duivels te verbreken*, en ons daarvan te verlosſen. „ Des Duivels werken hebben bij den mensch „ hunnen oorſprong, in neiging en begeerten. Jezus „ moest leeren, de begeerten der menſchelijke natuur zoo „ te matigen, dat zij niet ongelukkig maken; waar zij te „ ver gaan, moest Hij ze beſtrijden en overwinnen; de „ juiste bakens ſtellen: tot hiertoe en niet verder." — „ Het Evangelie kent aan den dood (van Jezus) eene bij- „ zondere kracht en waarde toe. Het beſchouwt hem, „ als de grond onzer behoudenis en verzoening met God. „ Evenwel leert het ons niet, dat die dood eene ſchuld- „ betaling zij, waarvan men zich ſlechts behoeve ver- „ zekerd te houden, om van alle zonden volkomen ver- „ lost te zijn." — „ De verlosſing van zonde beſtaat niet „ ſlechts in het dragen van ſtraf, — want dit zou den „ zondaar ſlechts ſtraffeloos, en niet gelukkig maken, — „ maar in het wegnemen der zonde, enz. *De wereldſche „ begeerlijkheden, de begeerlijkheid van het vleesch, der „ oogen, en de grootschheid des levens*, deze zijn het juist, „ waarin de Heiland is verzocht geworden." — Door deze opvatting wordt, zegt eindelijk de ſchrijver, *de waarheid der geſchiedenis geſtaafd, de waardigheid des Verlosſers gehandhaafd, de geſchiedenis zelve bijzonder leerzaam, en zij ſtemt overeen met de Evangelieleer der verlosſing.*

Wij danken den Eerw. ANDREAE voor dit lezenswaardig geſchriftje. Grootendeels geven wij hem bijval. Alleen zijn wij niet overtuigd, dat hij het *nedervallen* en

aanbidden, bij de derde verzoeking, niet al te zeer verzwakt. Wij verwijzen hem ten dezen, en over het geheel, naar den geleerden L. BERTHOLDT, en diens *Commentatio, qua tres priores Evangelistas tentationem Jesu Christi a Diabolo ad merum visum internum distinctis et expressis verbis revocare demonstratur*, te vinden in zijne *Opuscula Academica, quae colligit et edidit Dr.* C. B. WINER, *Lipsiae*, 1824; en wij twijfelen niet, of hij zal gaarne erkennen, dat die verhandeling bijzondere opmerking waardig is.

Aanleiding tot de ligchamelijke en zedelijke Opvoeding van het Vrouwelijk Geslacht, naar E. DARWIN, *bearbeid en vermeerderd door* C. W. HUFELAND, *in het Nederduitsch vertaald, met Bijvoegselen, door* G. BAKKER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1824. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede, enz.* 323 *Bl. f* 3-:

Een werk over zulk een onderwerp, door drie beroemde Geneeskundigen bearbeid, boezemt al aanstonds de meeste belangstelling in, en prijst zich als van zelve aan. En hoewel Recensent het niet in alle punten met de geachte Schrijvers eens is, (en hoe zoude dit ook, bij zulk een verschil van zien en denken, als onder de menschen plaats heeft en hebben moet, mogelijk zijn?) zoo las hij 't echter met genoegen, en vond er menigen nuttigen wenk in voor allen, aan wien het moeijelijk en gewigtig werk der vrouwelijke opvoeding en vorming is toevertrouwd. Als zoodanig zij het dezen aanbevolen, en verdient des te meer aanprijzing, daar het, door Geneeskundigen geschreven, zoo wel de ligchamelijke als zedelijke opvoeding betreft, en tevens vrij is gebleven van die eenzijdige wijze van beschouwen, waardoor zoo menig werk over dit onderwerp algemeene bruikbaarheid en nuttigheid mist; terwijl het eindelijk op geen stelsel, maar op datgeen berust, wat op-

opmerking en ondervinding omtrent den aard en het karakter der vrouwen geleerd hebben.

Alleen kwam het Recenſent voor, dat hier en daar wat al te veel de bijzondere toepaſſing der algemeene voorſchriften is uit het oog verloren, daar toch elk karakter zijne opvoeding vereischt; hetgeen vooral de kundigheden betreft, hier aan de vrouw in 't algemeen voorgeſchreven, welke, zoo men ze ook alle bij elke vrouw vorderen mogt, maar al te veel aanleiding tot oppervlakkige veelweterij zouden geven.

Mogten deze bladen, met oordeel gelezen en toegepast, bij velen nut ſtichten, en dus beantwoorden aan het gewigtig oogmerk, waarmede zij geſchreven zijn!

Reizen in de Binnenlanden van Australië, in de jaren 1817 *en* 1818. *Door* JOHN OXLEY. *Uit het Engelsch. Met Platen en Kaarten. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. *In gr.* 8*vo.* *XVI*, 260 *Bl.* *f* 4-80.

Voorzeker boezemt de titel van dit werk belangſtelling in. Behalve andere deelen of landen der wereld, was inzonderheid *Australië*, zelfs het grootſte der eilanden onder dien naam, het voormalige *Nieuw-Holland*, thans *Nieuw-Zuidwales*, weinig meer dan rondgezeild geworden, en, de kusten uitgezonderd, geheel onbekend gebleven. Eindelijk dreef de droogte in 1813 de kolonisten bij *Jackſon*-haven, om, van *Sydney* af, het beklimmen der *blaauwe Bergen* te ondernemen, of er in de valleijen en aan de westzijde van dat gebergte, langen tijd voor onoverſtijgbaar gehouden, goede weide voor het vee te vinden was, en de volkplanting zich eerlang zou mogen uit-

(*) Op den rand van de eerſte der Landkaarten ſtaat aan de buitenzijde bovenaan 35°, moet zijn 33°.

uitbreiden naar dien kant. Die poging gelukte. Vervolgens werd in 1815, op last van den Gouverneur MAQUARIE, een weg over den rug der bergen met groote kosten aangelegd, en drong men door tot *Bathurst*, eene legerplaats, aangelegd aan eene binnenlandsche rivier, welke, naar den naam van gedachten begunstiger van dezen arbeid, de *Maquarie* genoemd is. Na het uit den weg ruimen dier eerste hindernissen, wakkerde eigenaardig de lust aan tot verdere ontdekking der binnenlanden, westwaarts aan en benoorden de *Maquarie* gelegen; ja, onder aanmoediging, zoo wel als bekostiging, van het Gouvernement, leende zich de Heer OXLEY met zijne reisgezellen tot eenen *eersten* en *tweeden* togt, in 1817 en 1818, waarvan nu het dagverhaal het licht ziet, en ons verlangen inboezemt naar het verslag eener *derde* ontdekkingsreize van dezen kundigen en onverschrokken man, die ook, in weerwil van zijne voorheen doorgeworstelde gevaren, (gelijk getuigd wordt) door hem ondernomen, en wellig alreede volbragt is. Men gevoelt ligtelijk, hoezeer het ons ondoenlijk is, den reiziger op het spoor te volgen, die dagelijks van zijnen toestand, ontmoetingen, gevaren, waarnemingen, hindernissen, of aangename en nuttige ontdekkingen, getrouwe opgave doet. Zonder behulp toch van het *tweetal* naauwkeurige Reiskaarten, hier bijgevoegd, is het onmogelijk, 's mans togten na te gaan, die, op onbetreden weg en in eenzame woestenijen verkeerende, gedurig zich verpligt vond, rivieren, bergen, valleijen, legerplaatsen, en wat dies meer is, door *nieuwe namen* te onderscheiden. Van een zoo merkwaardig werk, het *eerste* wegens *Australië* geschreven, zijn wij echter gehouden iets te zeggen, en voor het minste eenig overzigt te geven. Met verbazing over de onbezwekene koenheid en het voorzigtig beleid tevens van OXLEY en deszelfs togtgenooten, zien wij dan, met behulp van graadboog, kompas en verderen toestel ter waarneming, het gezelschap nagenoeg een *zestal* graden van de oostelijke zeekust af, of liever aan gene zijde der

blaau-

blaauwe Bergen, tot tweemalen indringen in dit onbezochte *Zuiderland*. In 1817 ſtelde men zich voor, de *Lachlan* te volgen; eene rivier, die, als de *Maquarie*, van meergedachte gebergte naar het westen afſtroomt, doch geenen toevloed van water uit eenige zijdelings invallende beek te ontvangen ſchijnt. Aanvankelijk werd dus de voorraad en menige reisbehoefte de *Lachlan* in booten afgevoerd, en hield zich het gezelſchap, op kleinen afſtand van den ſtroom, met waarnemingen onledig. Intuſſchen het veelvuldig kronkelen der rivier, en menigerlei hinder in het bevaren derzelve, vertraagde eerst niet weinig den voortgang van den moeitevollen togt; ja was men ten laatſte verpligt, de vracht der booten op paarden over te laden, toen het wasſend water in den ſtroom, die zich in takken geſplitst had, tot boven de boorden rees, over het omgelegen laag, moerasſig land heenvloeide, en alle vaart onmogelijk maakte. Nu nam men eenen zuidweſtelijken koers, naar de zeekust gewend, om de rivier weder te vinden, en in haren afloop naar eenen onderſtelden mond te ſnijden. Vol van gevaar bleek deze onderneming te zijn. Moeijelijk was de weg langs moerasſigen grond, met heesters digt bewaſſen; hij eindigde in eene dorre wildernis; de paarden matteden zich gedurig af, en bezweken bij gebrek aan water en goede weide. Men toog alzoo langs eene keten rotſige heuvels (*Peel's keten* genaamd) wederom meer noordelijk aan, en ontdekte hier op nieuw de *Lachlan*, haren bogtigen loop vervolgende binnen engere boorden.

Van aanbelang werd het nu voor de aardrijkskunde, om verder de rivier na te ſporen. Zulks gelukte ook den Heere OXLEY, hoezeer hij zich eene andere uitkomst voorſpeld had: want, na drie maanden reizens (van 6 April tot 7 Julij), bevond hij zich op den bodem van een uitgebreid ſtinkend moeras, waarin de *Lachlan*, na ettelijke honderd mijlen wegs haren bogtigen loop voortgezet, ja ook eene geheele vlakte van bij uitſtek laag land overſtroomd te hebben, het nu ſtilſtaande water verſpreidt, en zich geheel verliest. Voorwaar een verſchijnſel in de

Natuur, van hetwelk de vier andere werelddeelen geen bewijs dragen! — Vrees voor rijzend water, gevoegd bij de ijdelheid om dieper te willen doordringen in dit onherbergzaam oord, waar mensch noch dier beſtaan kan, dreef de reizigers terug, die, weinige dagen op eigen ſpoor afrekkende, daarna meer noordelijk, of hooger op, naar het oosten koers zetteden, en, overeenkomſtig hun oogmerk, dan toch met doorworſteling van veleriei gevaar en ongemak, aan de weliger boorden van de *Maquarie* aankwamen, van waar zij in Augustus op *Bathurst* over het gebergte tot de hunnen verrokken, allezins gerust over de juistheid der geometriſche waarnemingen, bij den uittogt gedaan en op de terugreis bevestigd.

Naderhand, en wel op 28 Mei des volgenden jaars 1818, ondernam de Heer OXLEY met zijne togtgenooten de *tweede* reize, wier oogmerk was, den loop van de rivier *Maquarie* na te ſporen. Het Gouvernement had op nieuw den noodigen toeſtel bezorgd. Het gezelſchap koos aanvankelijk den eigen weg, dien zij in 1817 naar *Bathurst* waren afgekomen. Echter, door ervarenis geleerd, vermijdde men thans den ruwen en ſteilen weg in de nabijheid van *Wellington's vallei*, nam den koers iets westelijker, en vond den 2 Junij de booten volkomen gereed bij het *dépôt*, om de rivier af te zakken, terwijl men tevens te paard voortreisde langs hare boorden. Onderſcheiden van de *Lachlan*, ontvangt deze hoofdſtroom toevoer van eenige beken, die van wederzijden in denzelven zich ſtorten: nu eens vloeit hij door het vlakke veld, en tusſchen geboomte of weiden; dan weder vernauwt hij zich, en dringt de vloed tusſchen heuvels en rotſen kronkelend voort; ja verderop ontmoette het reisgezelſchap eenen niet onaanzienlijken waterval. Eindelijk wordt het land lager en lager; de oevers zijn vlak, door het water nu en dan overſtroomd. Alleen op verren afſtand naar het oosten ziet men van eenen enkelen heuvel eene bergketen: heesters, *acacia pendula* en kreupelhout worden allengs menigvuldiger aan de boorden der rivier, en men heeft voor zich een onafzienbaar open veld, waardoor zij vloeit. Dit ſcheen alweder niets goeds wegens eenen verhoopten mond aan den Oceaan te voorſpellen. Dan, mogelijk ſtort zich de ſtroom uit in een aanzienlijk meer of binnenzee. Maar ras vervalt ook deze gedachte. Het gewone riet, de *arundo phragmites* van LINNAEUS, vervangt ten laatſte het houtgewas. Langs den oever,

ver, waarover het water rijkelijk heenvloeit, wordt het reizen weldra onmogelijk. Hierom waagt zich OXLEY, om, benevens vier vrijwilligers, in eene groote boot de rivier af te zakken, zoo verre zij bevaarbaar zijn zoude. Reeds des anderen daags (3 Julij) ontdekte hij, schoon onverwacht, dat punt. „ Daar," lezen wij, „ stelde de rivier in ééns „ alle verder onderzoek te leur, door zich aan alle zijden, „ van het noordwesten tot het noordoosten, door een' oce„ aan van riet, dat ons overal omringde, te storten, schoon „ met dezelfde snelheid nog stroomende. Er was geen ka„ naal, hoegenaamd, door dit riet te vinden, en de diepte „ verschilde van drie tot vijf voet. Deze wonderbare veran„ dering in den loop der rivier (want ik kon het geen eindi„ gen der rivier noemen) liet mij geene andere keuze over, „ dan om terug te keeren;" gelijk men, na ruim vier dagen tegen stroom opgeroeid te hebben, bij de overige togtgenooten aankwam, en voet aan wal zette. Daarvoor wil de reiziger het gehouden hebben, dat de *Maquarie*, even als andere stroomen, die ten noordwesten heenvloeijen, en vervolgens op dezen togt door hem zijn waargenomen, hun water afvoeren van het gebergte en hooger land naar een verbazend uitgestrekt en ondiep binnenlandsch meer. Want waarheid schijnt het te zijn, schoon het zeer zonderling luidt, „ dat „ de hooge landen in dit gewest zich tot de zeekust schij„ nen te bepalen, of zich althans niet ver van dezelve uit„ strekken."

Bij dit merkwaardige toefden wij te langer, om een korter verslag te mogen geven van zijnen verderen terugtogt naar en langs de oostelijke zeekust, van welke hij, volgens de Reiskaart, achter het boek geplaatst, zich nu omtrent de 7 graden in eene regte lijn verwijderd vond. Men besloot nogtans zich derwaarts heen te wenden, en de ontdekkingen, hoe vol gevaars die stoute poging zijn mogt, en ook geworden is, manmoedig voort te zetten. Daar het alzoo noodig was, schikkingen te maken voor het nu veranderd reisbestek, werd tevens de Heer EVANS, een der togtgenooten, op verkenning van den grond uitgezonden, om veiliger, van uit de laagte en moerassen, koers te mogen zetten naar gindsche bergketen. Belangrijk waren zijne ontdekkingen, en toch ondervond men vele zwarigheden; gelijk men ook vervolgens, bij het aantreffen van dorre zandwoestijnen en onherbergzame oorden, evenzeer als bij de eerste reize, door af-

afmatting der paarden, bezwijkende onder den last, en kwijnende bij gebrek van water en goede weide, menigerlei en wel de grootſte ellenden had door te ſtaan. Intuſſchen, met hoe veel arbeid, moeite en kommer elk dezer togten in het onbekende hart van *Australië* eigenaardig vergezeld ging, men vond zich ook meer dan eens op het aangenaamst verrast, en de opmerkzame, weetgierige lezer ziet in dit boekdeel eenen ſchat van nieuwe kundigheden voor zich geopend, en toeft niet ongaarne bij hetgene nu en dan den reiziger verrukt heeft. Bij al het barre en woeste des lands, waarvan hier gewag is, ſtreelde ons dus, op den eerſten togt, de beſchrijving van *Field's-vlakten*, gelijk dezelve zich van *Amyot's-berg* vertoonen, en wederom niet minder die der bekoorlijke *vlakten van Liverpool*, van de hoogte gezien; eene hoogte, hierom te regt door OXLEY met den naam van *Gezigtsheuvel* beſtiteld, en aangetroffen in dat gedeelte der reize naar de kust, waarvan wij nu ſpreken. Beide deze ſchoone landtooneelen verdienden in zoo keurige platen uitgedrukt te worden, als die ook bij de Nederlandſche vertaling zijn ingevoegd. Voor het overige, en waar de rivieren bekwame diepte hebben, bevatten zij eenen rijken voorraad van ſmakelijke viſſchen. Ook gelukte het, bij wijlen, onze reizigers, in de boſſchen of heuvelachtige ſtreken, hunnen leeftogt, door het vangen van eenen *emu*, of ander wild, te verlengen. Inzonderheid evenwel mogten de kruidkundigen, vooral bij het doortrekken van den hoogeren en heuvelachtigen grond en in de valleijen, zich op dezen tweeden togt met nieuwen voorraad van ſchoone planten verrijken; ook troffen zij aldaar eene enkele reize de *acacia pendula* aan, hoezeer dezelve anders in moerasſen zich zetelt en verſpreidt. Maar, hetgeen bovenal den Heer OXLEY verbaasde, en tot de benoeming van den *Zeilſteenheuvel* aanleiding gaf, was het bij uitſtek zeldzaam verſchijnſel, op deszelfs hoogſte gedeelte, en later nogmaals op *Tetley-berg*, door hem waargenomen. „ Het kompas" zegt hij, „ voor mij op de rots nederzettende, draaide de naald met „ de grootſte ſnelheid rond, en hield eensklaps ſtil op de „ verkeerde punten, het noorden nu het zuiden geworden „ zijnde." Mindere miswijzing, dan toch aanzienlijke afwijking van de ſtreek, had er plaats op andere punten des heuvels, geene aan deszelfs voet. IJzerkleurig vertoonden zich wel de ſteenen der rots; echter verrieden zij, daarna getoetst, geene metaalſtof, of bragten eenige beweging voort in de

maag-

magneetnaald. Op het eiland *Canna*y, een der *Hebriden*, is, gelijk men weet, ten noorden van de haven, eene bazaltrots, ook *Zeilsteenrots* genaamd, omdat dezelve eenerlei uitwerksel, als op den berg en op *Zeilsteenheuvel*, in de naald veroorzaakt, wanneer een schip, de rots voorbijvarende, zich omstreeks het midden bevindt van hare breedte. Verder hunnen togt zeewaarts vervolgende, troffen onze reizigers eene uitgebreide bergketen aan, die eene scheiding te maken schijnt in *Australië* tusschen den loop der rivieren of beken, waarvan deze, westwaarts stroomende, zich verliezen op lagen, moerasligen bodem, gene, die zich oostwaarts wenden, haar water afvoeren in den Oceaan. Na weinige dagen werden zij in deze hunne meening bevestigd, eerst door eenen zeer schoonen waterval, vervolgens door den zamenvloed van dezen en genen aanzienlijken stroom, die zich met de hoofdrivier vereenigde, welke den naam van *Hasting's-rivier* ontving. Duidelijk ontdekte men kort hierop haren mond, toen de Heer OXLEY, op eenen zeer hoogen berg, geklommen zijnde, eindelijk, hoezeer nog op ettelijke mijlen afstands, den Oceaan, tot zijne verrukking, wederzag, en nu de algemeene strekking van zijnen weg bepalen mogt. Groote moeijelijkheid nogtans en velerlei hinder bejegende hun, aleer zij dat doel bereikten. Niet vóór de eerste dagen van October naderden zij den zeeboezem, *Maquarie-haven*, waar zich de *Hasting's-rivier* ontlast. Van daar had men op geringen afstand van de kusten en naar het zuiden koers te zetten, opdat men die meetkundig waarnemen, en alzoo tevens het einde vinden mogt van den afmattenden en hoogst gevaarlijken togt. Dus liep het nog tot den 5 November aan, aleer OXLEY, te *Newcastle* gekomen, de verkwikkingen des levens, maatschappelijken bijstand, en narigt wegens zijne vrienden te *Sydney* ontving. Dubbel welkom moet, zoo nu, als bij den eersten togt, na maanden afzijns, het terugkeeren in den gezelligen kring voor het reisgezelschap geweest zijn. Want, gelijk men zeldzaam, op den wijden Oceaan ronddwalende, een enkel schip ontmoeten zal, en dan nog bij beschaafde natiën door herzelve gepraaid en voorgelicht, of wel geholpen wordt naar eisch van behoefte, alzoo, en erger nog, was de toestand van onze reizigers. Schaars troffen zij in het onherbergzaam en woest *Australië* den inboorling aan. Beangstigd verborg zich de wilde voor hen; en, overrompeld, scheen hij onvatbaar voor de teekenen,

men, waardoor men het begeerde hem zocht aan te duiden. Elders nam een grooter getal, op zekeren afstand gezien, tegen de karavane eene vijandige houding aan; of, wist men hen eene enkele reis uit te lokken en door kleine weldaden te verpligten, helaas! ook in *Australië* werden er gevonden, die laaghartig vleiden, maar heimelijk op moord en verraad, uit verregaande roofzucht, toeleiden.

Wij eindigen hiermede ons overzigt van een boekdeel, dat, om het belangrijke van deszelfs inhoud, onze verdere aanprijzing niet behoeft. De Vertaler, die, naar ons inzien, van zijne taak zich wél gekweten heeft, ontvange des onzen dank. En hoewel wij voorzien, dat het eentoonige, waarvan naauwelijks eenig *dagverhaal* zich vrijwaart, den lezer vermoeijen zal, die louter vermaak en tijdverdrijf zoekt, anderen zal de nieuwheid, anderen weder het gewigt van zaken, en lust tot kennis doen vervolgen; terwijl men meer dan eens, althans dus ging het ons, zal huiveren, bij het stoute en gevaarlijke van de herhaalde onderneming dezer reizigers.

Gedenkschriften wegens het vierde Eeuwgetijde van de uitvinding der Boekdrukkunst door LOURENS JANSZOON KOSTER, *enz. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1824.

(*Vervolg en slot van bl.* 669.)

Ons verslag is gevorderd tot de twaalf Bijlagen, achter deze *Gedenkschriften* gedrukt. Van één derzelven, de Lijst of *Beschrijving* behelzende van het ten toon gestelde bij het Feest, werd vroeger door ons gewaagd (*). Volgens belofte staat ons nog te spreken van de twee eersten. Zij verspreiden meerder licht, en geven deels nieuwe bewijzen, deels andere en bijkomende proeven aan de hand, omtrent de *Geschiedenis van de Uitvinding der Boekdrukkunst door* KOSTER, ter staving van het reeds betoogde door den Heer KONING, en bijzonder van de naauwkeurigheid en geloofwaardigheid des verhaals bij JUNIUS. Wij vermeenden, schoon het boek in veler handen is, deze voor de Letteren hoogst aangelegene stukken niet onvermeld te mogen laten. Ook was het ons een streelend genoegen, alzoo gelegenheid aan te treffen, om aan de verdiensten en navorschingen regt te doen

van

(*) *Letteroeff.* voor 1823, bl. 413.

van den Eerw. A. DE VRIES. Deze toch staat op den voorgrond bij dit onderzoek, waartoe hem, als Medelid der Feestcommissie, het Eeuwgedijde aanleiding verschafte. Openlijk ontvange hij deswege onzen dank, en wensche zichzelven geluk met den roem, door dezen zijnen arbeid behaald. Aan hem zijn wij, volgens den Uitgever, de zeer geleerde en keurig bewerkte *Nieuwe Bijdragen* verschuldigd; en deze toonen niet onduidelijk, dat hij ook een aanzienlijk deel had aan het *Rapport*, ter bepaling van den Feesttijd door de Commissie ingediend bij het Stadsbestuur van *Haarlem*. Alleen tot hoofdzaken, en hetgene *nieuw* is, zullen wij ons bepalen, zonder ons in te laten met den inhoud en het betoog in deze stukken; stukken, die zijn laster tegen JUNIUS, in de latere jaren, met uitheemschen trots en ligtvaardigheid, uitgeschoten, wederlegd, en den roem van KOSTER, of *Haarlems Regt* op de uitvinding van *haren* Burger, nu wel voor altijd bestist hebben.

I. Lang had men in den waan verkeerd, dat het gebruik van houtsneêplaten voor boeken, bij langzamen voortgang van 's menschen geest, zijnen oorsprong had ontleend uit het stempelen en drukken met *zegels;* terwijl men later begonnen was, zich van losse letteren te bedienen. Bij zulk een vooroordeel vond men zelfs eenige duisterheid in de woorden van JUNIUS, welke men, ter plaatse, waar hij spreekt van de letteren, door KOSTER uit beukenschors gesneden, aldus gewoon was op te vatten en te vertalen: „ Deze letteren *op de wijze van zegels* omgekeerd zijnde, drukte hij „ daarmede," enz. Te regt, intusschen, worden wij hier herinnerd, (want elk Taalkundige is er niet onkundig van) dat het woord *figillatim*, door den geleerden Schrijver gebezigd, niet *zegelwijze*, maar *stuk voor stuk* beteekent. KOSTER drukte dan deze letteren, in omgekeerde orde, (*inversa ratione figillatim*) een voor een, vermaakshalve; en, met die bewerking voortgaande, bragt hij een en ander klein versje, of regeltje, op papier. Zoo wordt, door deze letterkundige en zeer gegronde aanmerking, de eer van JUNIUS gehandhaafd; en vinden wij dit zijn verhaal letterlijk, mag het heeten, hier bevestigd door de belangrijke getuigenissen, uit LE PETIT, SPIEGHEL en VAN METEREN aangehaald. Geen twijfel dus, of deze *vier* tijdgenooten, uit onderscheidene bronnen, met de meestmogelijke eenparigheid, aan KOSTER toekennende, dat hij de ontdekking deed van de eerste be-

beginſelen der Drukkunst *met loſſe letteren*, verdienen alle geloof.

II. Niet minder aangelegen was het voor de naastmogelijke bepaling van den tijd voor het Eeuwgetijde, dat men ſpoor kreeg en zich verzekeren mogt van de ontdekking van den geheelen Hout buiten *Haarlem* in den jare 1426. De Geſchiedſchrijver M. VOSSIUS, benevens eene *oude Hollandſche Kronijk*, aangehaald bij AMPZING, getuigen van deze daadzaak, ook blijkbaar uit rekeningen, bij de Theſaurie dier ſtad alsnog voorhanden. Daar nu de Heer KONING vroeger, op goede gronden, bewezen had, dat het jaar 1420 het uiterſt perk was, waarna de ontdekking door KOSTER moet geſteld worden, en deze niet later dan in 1425 met zijne Kleinkinderen kan gewandeld hebben *in den Hout*, heeft men te regt den middeltijd genomen voor de viering van het Eeuwfeest.

III. Hoeveel er ook gearbeid en nageſpoord was aangaande het leven van den vermaarden KOSTER, JUNIUS, te zijnen opzigte de beste vraagbaak, had meer in den ſtijl der Ouden, dan wel met die naauwkeurigheid, welke men thans wenschte, van zijn afſterven, of liever jongſte levensjaar, geſproken in de *Batavia*; en te moeijelijker was dit jaar te berekenen, omdat men den netten tijd niet wist, wanneer JUNIUS hem aangaande geſchreven had. Gelukkig nu heeft de ijver van den Heer ENSCHEDÉ, in de rijke en voor de Geſchiedenis der Drukkunst hoogstaangelegene Boekverzameling van wijlen deszelfs Vader, het oorſpronkelijk, door JUNIUS met eigene hand geſchreven, opſtel van 's mans werk mogen ontdekken. Daaruit, vermits de *Opdragt* en *Voorrede* in 1570 (niet in 1575, gelijk men gedrukt heeft) geteekend zijn, laat zich het jaar 1567 met rede aannemen voor het punt, waarvan, tot vinding van het jaar van KOSTER's overlijden, de 128 jaren behooren afgetrokken te worden; weshalve dat in 1439 mag geſteld worden. Zoo had bevorens ook de Heer KONING vermoed, het voor waarſchijnlijk houdende, dat die vermaarde man, met vele anderen, een ſlagtoffer geworden was der onzalige peſtziekte, die toen en in 1440 te *Haarlem* heeft gewoed. Maar wat men giste, vindt men daarenboven in deze *Bijdragen* tot vollere zekerheid gebragt uit aloude Kerkarchiven, of een Rekeningboekje van Kerkmeesters, gelukkig, mag men zeggen, bij al de onheilen en plunderingen, aan *Haarlem* bejegend, bewaard

ge-

gebleven. Daaruit toch blijkt voldoende, dat KOSTER, of LOURENSZOON, gelijk hij, naar voorvaderlijke eenvoudigheid, op de lijst der begrafenissen voorkomt, zonder geslachtnaam of titel, in eene der twee laatste maanden van 1439 zijn leven eindigde.

IV. Door de Verhandeling van den Heer KONING werd, gelijk men weet, de eer van JUNIUS, te onregt bij buitenlanders, om zijn verhaal wegens KOSTER en den gepleegden diefstal, verdacht gehouden en beschimpt; met gezag van oude, allezins geloofwaardige, en ook nieheemsche schriften gehandhaafd. De onbezweken ijver van den Heer A. DE VRIES rustte echter niet, en stelde ook hem in staat, boven hetgene men verwachten mogt, zoo bij uitnemendheid te slagen, dat hij het *vijftal* getuigen, door KONING aangevoerd, met een *viertal* bereids vermeerderd heeft, welke, hoezeer geene *Hollanders* (*), ook van den *diefstal* spreken, en over die gebeurtenis zelve nieuw licht, ja opheldering geven aan het geboekte door hunnen tijdgenoot JUNIUS. Wij mogen ons niet onthouden van hunne namen hier over te nemen, vermaard gelijk zij allen zijn: ABRAHAMUS ORTELIUS, of ORTELS, een *Antwerpenaar*, de *Ptolomaus van zijnen tijd* betiteld; GEORGIUS BRAUNIUS, een *Keulenaar*; MICHAËL AITSINGERUS, of MICHIEL EYTZINGER, een beroemd *Oostenrijksch* Edelman; en eindelijk MATTHIAS QUADUS PICTOR (JULIACUS gebijnaamd, naar dien geboortestad *Gulik*.) Deze, schoon een voorstander van *Mentz*, erkent nogtans, „dat, *na* den dood van den „ Uitvinder der Boekdrukkunst te *Haarlem*, zijn knecht naar „ *Mentz* vertrokken is." Zoo lichten deze getuigenissen, op naar beurt, het verhaal van JUNIUS uitnemend toe, geven regt, om den diefstal, door JOHAN GENZEVLEISCH gepleegd, beter dan voormaals, te verklaren uit het minder toezigt en de ontsteltenis ten sterfhuize van KOSTER, en te be-

(*) Behalve de reeds uit KONING's Verhandeling (bl. 323) bekende plaats van KOORNHERT, vinden wij hier eene andere van dien vaderlandschen Schrijver en Dichter, op aanwijzing van den *Leidschen* Hoogleeraar TYDEMAN, geplaatst; en mag men zich vleijen, dat de Heer KONING eerstdaags eene *derde* getuigenis van denzelfden KOORNHERT zal bekend doen worden.

bepalen, dat het feit aldaar in den Kersnacht van 1439 begaan is. Want alzoo mag men, ook uit ſtads oorkonden, opmaken, dat de ſchuldige, bij zijn oponthoud eerst te *Amſterdam*, daarna te *Keulen*, verontrust, en eindelijk naar *Mentz* is afgereisd, waar hij, volgens JUNIUS, in 1442, het *Doctrinale* van A. GALLUS, met de geſtolene letteren gedrukt, heeft uitgegeven, gelijk hiervan nog voorhanden zijnde Exemplaren die daadzaak voldingen.

V. Veel merkwaardigs behelzen almede deze *Nieuwe Bijdragen* ter ſtaving van de geloofwaardigheid dergenen, op wier gezag de geleerde JUNIUS zich mogt verlaten. Wij voeren hier ſlechts eene veel afdoende, echter tot heden niet opgemerkte, bijzonderheid aan. Zij betreft QUIRINUS TALESIUS, regerend en voorzittend Burgemeester van *Haarlem* in 1567–1570. Deszelfs getuigenis rijst hierdoor in waarde, is het niet bij den voorzigtigen *Nederlander*, die den inhoud toetst, en op de achtbaarheid van zeden den meesten prijs ſtelt, dan toch bij uitheemſchen, gewoon zich aan waardigheid en aanzien te hechten, ja bij elken oppervlakkigen beoordeelaar, gereed zich te vergapen aan narigten, die geheel of ten deele *officieel* mogen geacht worden. Onkunde, en, wat meer zegt, misleiding, wegens den *waren* tijd van JUNIUS' ſchrijven, gaf, vermoeden wij, aanleiding, waarom deze bijzonderheid, blijkbaar uit het *Naamregister van de Leden der Regering van Haarlem*, in 1733 gedrukt, niet vroeger werd opgeteekend. Nu intusſchen ſchijnt het ons toe, dat JUNIUS, naar gebruik der Ouden, het *jaar* van zijn verſlag in de *Batavia* door het Burgemeesterſchap van TALESIUS heeft willen aanwijzen, evenzeer als gezag bijzetten aan de opgave van Dr. GAAL, door zijn beroepen op DEN BURGEMEESTER.

VI. Na voleindigd betoog, dienden nog de vermoedens ter bane gebragt en getoetst te worden, waarop de ſteden *Mentz* en *Straatsburg*, hoezeer *onderling* twistende, hare regten tegen die van *Haarlem* willen doen gelden. Wij vermeenen echter, dat het voor onze Lezers overtollig zijn zoude, hen daarbij te toeven, nu althans hier te lande het pleit is uitgeſproken en door het Feest beſlist. Liever vermelden wij dus, dat nog een drietal getuigen voor *Haarlem* en KOSTER, tot hiertoe niet gehoord, door den ſteller der Bijdragen zijn aangehaald, en deze daarenboven uitzigt geeft op eene volledige *Geſchiedenis van* KOSTER's *Leven en zijne Uitvinding*, waar-

waarbij dan eene en andere punten beter en breedvoeriger zullen ontwikkeld worden. Daartoe wenschen wij den geleerden DE VRIES lust en krachten toe, ten einde hij, zich langzaam haastende, eens, met medewerking van den verdienstelijken KONING, aan het zoo loffelijk begonnen werk zijn volle beslag mag geven.

Iets ter herinnering aan JAN ESDRÉ, *in leven Meester der vrije Kunsten, Doctor in de Wijsbegeerte, Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, enz. Eene Redevoering, uitgesproken in het Departement Heusden, der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, den 27 van Wijnmaand* 1824, *door* C. W. PAPE, *Predikant te Heusden. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. 38 *Bl. f* : 30.

JAN ESDRÉ, op den 23 Mei des vorigen jaars, binnen *Heusden* overleden, behoorde tot die Geleerden, die wel niet in eenen uitgebreiden en aanzienlijken werkkring schitteren, maar toch in dien kring, in welken de Voorzienigheid hen plaatst, hoe eng en bepaald die dan ook mag wezen, veel nuts stichten, en, buiten hunne kundigheden en uitgegevene schriften, om hun hart en hunne deugden, aller achting en liefde verdienen. Wie zou het alzoo den Eerw. PAPE ten kwade duiden, dat hij, in zijn Departement eene spreekbeurt moetende vervullen, die beurt bestemde, om Iets ter herinnering aan dien verdienstelijken Man te leveren? Even min heeft het verontschuldiging noodig, dat, hetgeen te Heusden met algemeen genoegen was aangehoord, nu, op verzoek van velen, het Publiek wordt aangeboden; daar deze weinige bladen, even gelijk zij den Overledenen naar waarde vereeren, zoo ook het verstand en hart van den Schrijver tot lof verstrekken. Wij hopen daarom van harte, dat deze openlijke hulde mag dienen, *om eenen Man, die zich door zijne geschriften zoo verdienstelijk heeft gemaakt bij het Vaderland, en die eene dankbare en eervolle herinnering dubbel waardig is*, meer algemeen bekend te maken, en zijnen naam bij velen nog lang in gedachtenis te doen blijven. Daartoe moge dan ook deze onze aankondiging strekken.

Aurelia's Godsdienstige Overdenkingen. Een Handboek voor Jongedochters van den beschaafden stand. Door J. GLATZ. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. *In gr.* 8*vo.* 377 *Bl. f* 3-60.

Toevallig was dit boek geraakt onder eenige andere, ons voorlang ter beoordeeling gezonden, maar door telkens nieuwe bezendingen verdrongen; gelukkig, dat de Redacteur ons verzocht, den verouderden voorraad eens na te zien, en dat ons zoo dit werk in handen kwam; want, offchoon het waar is, hetgeen de Voorredenaar zegt, en op dit werk in den volften zin toepaselijk, dat *goede wijn geen' krans behoeft*, zoo het weinig eer voor ons Tijdschrift zijn, van een zoo voortreffelijk boek geheel te zwijgen.

Gij ontvangt hier, in den meest beschaafden toon, waardige Nederlandsche Jonkvrouwen! 39 uitmuntende Overdenkingen van godsdienstigen inhoud en bij menigvuldige gelegenheid; terwijl het proza gedurig met een gepast dichtstukje doorweven en afgewisseld wordt. Eene allerbehagrijkste lecture alzoo in uwe eenzaamheid, of in eenen vriendinnenkring, die niet misfen kan uw verstand te beschaven en uw hart te veredelen, en op de beste wijze u vormen zal, om dankbaar de wezentijke genoegens des levens te genieten, en blijmoedig uwe pligten te betrachten. Het mededeelen eener proeve gedoogt onze beperkte ruimte niet, en de opgave van den inhoud, naar de opschriften der onderscheidene stukjes, zou van weinig nuttigheid zijn. Onze algemeene en zeer stellige aanprijzing moge genoeg zijn. Indien u de schriften van EWALD, EHRENBERG, MAREZOL en soortgelijke behagen, of ook het Godsdienstig Handboek van dezen zelfden GLATZ, durven wij u van deze zijne *Aurelia* dezelfde zeer groote voldoening toezeggen.

Vaderlandsche Lettervruchten, voor Jongelingen en Meisjes, bijeenverzameld door N. SWART. *In 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1823. *In kl.* 8*vo.* 278 *Bl. f* 2-20.

Zoo wel de naam van den verzamelaar, als de naam van *vaderlandsch*, geven reeds eenen goeden dunk van dit werk, op welks voortzetting het voorberigt ons voor 't minst eenige hoop

hoop-geeft. Mejufvrouw MOENS, de Heeren MIERSTRASZ, VAN KAMPEN, WARNSINCK, VAN BEYNINGEN, DE JONG, ROBIDÉ VAN DER AA, MESSCHAERT, en eenige ongenoemden, leverden hier bijdragen, en eindelijk ook de Heer SWART zelf, die voor het overige geenen anderen lof begeert, dan dien, van deze bijdragen, waartoe de uitgever reeds had uitgenoodigd, te hebben bijeengevoegd en gerangschikt. Wij vonden onze verwachting ook niet te leur gesteld; over het geheel zijn de stukjes uitmuntend; alles heeft eene doelmatige zedelijke strekking; voor afwisseling is gezorgd, en ook de dichtstukjes, welke de boven opgegevene namen der vervaardigers genoegzaam zullen kenmerken, hebben waarde. Het werkje is, in één woord, nuttig, leerzaam en onderhoudend. Het stukje, *aan de Jongelingen van eene beschaafde opvoeding*, door P. MESSCHAERT, is het uitvoerigste; doch in eenen zoo goeden, hartelijken toon, en zoo vol leerzame wenken, dat wij niet hopen, dat het 't minst aangename wezen zal, of dat men het bij de lezing zal overslaan. Het laatste: *wat is het wenschelijkste op aarde?* door den verzamelaar, is geen der minst leerzame en bevallige. Aan alle de overige geven wij insgelijks gaarne eene zeer goede getuigenis; de onderwerpen stippen wij niet aan, want ieder, wien het eenigzins voegt, geeft zeker deze aangename Mengelingen zijnen jongelieden in handen. Ter proeve geven wij de volgende coupletten van Mej. MOENS:

Veracht geen vaderlandsche zeden;
Schaamt Neêrlands rijke taal u niet,
God hebt ge eerst in die taal gebeden;
In Neêrlands taal klonk 't wiegelied,
Dat u zoo kalm in sluimring suste.
Ach! 't woordje, dat voor de eerste maal
Uw lieve moeder 't hart verlustte,
Terwijl zij 't van uw lipjes kuste,
Luidde in die schoone, buigbre taal.

Den mensch, het edelst op deze aarde,
Den mensch blijft liefde voor het land,
Dat land, waar hem zijn moeder baarde,
Door 's Eeuwgen wijsheid ingeplant.
Het redeloos dier kan wellust vinden,
Waar 't zich ook baadt in zingenot;

Maar de zedig menſch voelt zich verbinden
Aan 't oord, waar dierbren hem beminden,
Waar 't eerst zijn danktoon ſteeg tot God.

Ook het proza, het grootſte deel van dit boekje, is in eene nette, zuivere taal.

De verhevene beſtemming van het Vrouwelijk Geſlacht, als Maagd, Echtgenoote, Huisvrouw en Moeder. Een Geſchenk aan de ſchoone Sekſe, ter bevordering van huisſelijk geluk. Uit het Hoogduitsch van G. A. PIRTZSCH, *Opziener van een Opvoedings-inſtituut te Naumburg, enz. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1823. *In kl.* 8*vo.* 209 *Bl. ſ* 1-80.

Wij kunnen niet zeggen, dat de krans, aan dit boekje door den Eerw. ZWART (leer SWART) toegewijd, zijne aanprijzende voorrede namelijk, geheel onnoodig is. Bij het doorloopen der onderſcheidene hoofdſtukken vond zijn Ed. eenigeer loffelijke ſtrekking, vele goede en ſchoone denkbeelden, en geſchiktheid om tot een verſtandig en braaf gedrag op te leiden; den ſtijl vond hij klaar en niet onbevallig. Over het geheel kunnen wij met deze getuigenis inſtemmen, en maken even weinig, als hij, zwarigheid dit boekje onzen kinderen in handen te geven. Maar met dat al vonden wij groote oppervlakkigheid, hier en daar veel onbeſtemd en niet genoeg ontwikkeld, en dat evenwel alles doorgaans veel korter, en daarom even krachtig, kon gezegd zijn. Ook zouden wij in een werkje, voor meisjes vooral, meer alles door voorbeelden opgehelderd en verlevendigd verlangen. In één woord, het boekje is niet kwaad; maar, bij den grooten en goeden voorraad van zoodanige geſchriften in onzen tijd, had de *vertaling*, dunkt ons, zonder ſchade kunnen achterblijven. Nu, de Heer SWART is ook de Vertaler niet, en hij heeft alleen, door zoo veel goeds van het boekje te zeggen, als hij kon, zoo als het ons voorkomt, den drukker en uitgever, op diens verzoek, dienst willen doen. Na een woord van vaderlijke vermaning, volgt iets over de verhevene beſtemming der Sekſe. Voorts wordt aan dezelve opregte vroomheid, — ſchaamte, — zedigheid, — beſcheidenheid, — huisſelijkheid, — geduld, — het zich vroeg aanwennen van eene verſchoonende beoordeeling van anderen, aangepre-

zen,

zen, en eindelijk groote omzigtigheid in de keus van eenen echtgenoot. Alles wordt met de teekening van, of raadgevingen voor de vrouw, als eene goede echtgenoote, eene goede huisvrouw en goede moeder, besloten.

Wij wenschen, dat het boekje nut zal doen; kwaad zal het wel niet stichten, dan misschien bij deze of gene te grooten dunk van meerdere waarde dan den man en jongeling. Wij hebben allezins achting voor de Sekse, en houden ons gaarne aan de gewoonte van onschuldige complimenten, en een weinig geoorloofde vleijerij jegens haar, als ik het zoo eens noemen mag. (En waarom niet? De Schrijver spreekt wel, bl. 27, van een zeker vroom bijgeloof en *scheinheiligheid*, welke hij in de meisjes dulden en haar gaarne vergeven will) Dan, in boekjes, opzettelijk voor vrouwen en meisjes geschreven, welke wij dan vertrouwen, dat zij in hare eenzaamheid lezen, zouden wij er ons, zoo veel mogelijk, van onthouden. Deze soort van geschriften wordt misschien wel het best door waardige en verstandige *Vrouwen voor Vrouwen* geschreven. Het plaatje tegenover den titel geeft eene moeder met tweelingen aan de borst, die zij *staande* schijnt te zogen, en in geene zeer gemakkelijke houding.

Het Nederlandsch A. B-boek; behelzende in het kort voor de Jeugd alle de voornaamste merkwaardigheden onzes Vaderlands, van deszelfs opkomst af tot heden toe. Met Platen en een Kaartje van het Koningrijk der Nederlanden. In 's Gravenhage, bij de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In 8vo.* 311 *Bl. f* 5-25.

Dit boekje, aan de doorluchtige Zonen van onzen Erfprins opgedragen, heeft alles, wat hetzelve aanbevelen kan. Het is keurig uitgevoerd; de plaatjes, bij iedere letter behorende, zijn wél gevonden en uitnemend geteekend; de stijl is zuiver en onderhoudend, en de inhoud is zoo, als de titel verwachten doet. Misstellingen vonden wij weinig of geene, en wij mogen het geschiedkundig gedeelte roemen, niet alleen wegens naauwkeurigheid, maar ook wegens onpartijdigheid. Behalve de vaderlandsche geschiedenis, worden hier ook het nationaal karakter, kunsten, wetenschappen en nuttige inrigtingen vermeld; voorts de belangrijkste takken van bestaan en behoedmiddelen des lands behandeld. Eindelijk

vindt men ook aardrijkskundige en plaatselijke beschrijvingen van ons Koningrijk; terwijl bij de gewesten en steden derzelver bijzondere geschiedenissen en lotgevallen niet worden over het hoofd gezien. Het kaartje is duidelijk en voldoende. Daar de alphabetische behandeling der onderwerpen, uit hoofde der plaatjes, en omdat het boekje dan toch een A. B-boek wezen moest, het ongelijkvoortige bijeenvoegt, wordt dit ongemak, indien men het zoo noemen wil, verholpen door de opgave van den inhoud, die aanwijst, hoe men de verschillende onderwerpen ook in verband en zamenhang lezen kan. Wij wenschen der lieve jeugd met dit fraaije en nuttige werkje geluk, en zeggen tot dezelve, met den schrijver, aan het slot: „ Gij zult daaruit uw Vaderland, „ alkans eenigzins, leeren kennen; dat Vaderland, boven „ vele andere zoo ongemeen gezegend, door Gods Almagt „ zoo dikwerf bewaard, en uit de grootste gevaren verlost, — „ waar wij nog, boven eene menigte andere landen, de on„ waardeerbare zegeningen van verlichten Godsdienst, vrij„ heid, orde, en eene vaderlijke Regering genieten. O, kin„ deren! waardeert toch uwe voorregten! Bidt God om het „ gestadige behoud, de rust, den vrede en bloei van het lie„ ve Vaderland, het lange leven van onzen beminden Ko„ ning, en maakt uzelven, door vlijt, leerzaamheid en ge„ hoorzaamheid, meer en meer bekwaam, om ook eens nut„ te leden van dat Vaderland te worden, waarin Gods gunst „ u geplaatst heeft, en waaraan gij zulke groote verpligtingen „ hebt! Immers gij zijt daarin geboren en opgevoed; uwe ou„ ders behooren zelve daartoe, ook uwe broeders, zusters, „ onderwijzers, vrienden en speelmakkers; alle genoegens, „ die gij geniet, alle weldaden, die gij ontvangt, geniet en „ ontvangt gij in dat Vaderland. Leert hetzelve dan ook „ hoe langs zoo beter kennen, en laat dit boekje, wel verre „ van u te voldoen, slechts uwe weetgierigheid opwekken, „ om uit meer uitgebreide werken, of door omgang met „ kundige menschen, of door eigene aanschouwing, van alle „ deszelfs bijzonderheden meerdere kundigheden te erlangen."

No. XV, *Boekbesch.*, bl. 672, reg. 20, staat *een'*, lees *een*, Bl. 684, reg. 8 v. o., moet KENILWORTH niet als eigennaam, maar als boektitel gelezen worden.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aan de Roomsch-Katholijken dezer dagen. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon.* 93

Aan den Schrijver van het pamflet: Aan de Roomsch-katholijken dezer dagen. 88

Adriaan, (*M.*) Nieuwe Zedelijke Verhalen. Iste D. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 457

Adriani, (*M. J.*) Redevoering ter nagedachtenis van *H. Wester.* Gron. bij *J. Oomkens.* 175

Almanak voor het Verstand en Hart. 1824. Amst. bij *C. Schaares.* 46

——— der Akademie van Groningen. 1824. Gron. bij *J. Oomkens.* 46

——— (Nederlandsche Muzen-) 1824. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 46

——— ——— ——— 1825. 678

——— voor het Schoone en Goede. 1824. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 46

——— ——— ——— 1825. 682

Andreae, (*H. I.*) Eenvoudige Verklaring van 's Heilands Verzoeking. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 691

Annales Acad. Lovanienſis. Tom. I—IV. Lovanii apud P. J. de Mat. 102

Appulejus Oudendorpii. Tom. II et III. Lugd. Batav. apud S. et J. Luchtmans. 74

Atheenſche Brieven. IIde D. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 483

Aurelia. II Deelen. Amst. bij *de Gebr. G. A. Diederichs en Zoon.* 454

B.

Bähler, (L. H.) *La Verité de Jeſus Christ, etc. Amſt. chez* M. Gastman. 595

Bedenkingen over de Vacantiën der Hoogeſcholen. Dordr. bij *Bluſſé en van Braam.* 274

Beeldengalerij uit het inwendige leven. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 147
Belzoni, (*G.*) Reizen in Egypte en Nubië. IIde D. Gron. bij *W. Wouters.* 110
Bergman, (*J. T.*) Handwoordenboek der Griekſche Taal. II Deelen. Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 367
Bibliotheca Meermanniana. IV Tom. 309
Bibliotheek in miniatuur. Amſt. bij *M. Westerman.* 44
Biezen, (*H. van der*) Schriftmatige Gezangen. Utr. bij *H. H. Kemink en Zoon.* 221
——— ——— Aanmerkingen op het Leerboekje van *A. Brink.* Utr. bij *H. H. Kemink en Zoon.* 221
Bilderdijk, (*W.*) Krekelzangen. IIde D. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 166
——— Rotsgalmen. Iſte D. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon.* 543
——— ——— ——— ——— (*Tweede Verſlag.*) 580
——— ——— Bijdragen tot de Tooneelpoëzij. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon.* 630
Blanken, *Jansz.* (*J.*) Memorie, betrekkelijk den ſtaat der Rivieren, enz. Utr. bij *O. J. van Paddenburg*, enz. 393
Blikken in het Menſchelijk Hart. Amſt. bij *C. L. Schleijer.* 227
Boer, (*L. J.*) over de Putrefactie van den bezwangerden Uterus. Leyd. bij *J. W. van Leeuwen.* 654
Boisminart, (*W. P. d'Auzon de*) Herinneringen uit den Veldtogt van Rusland. Amſt. en 's Hag. bij *de Gebr. van Cleef.* 489
Boon Mesch, (A. H. van der) *Commentatio etc. Gandavi.* 301
Bosch, (*H. van den*) Waarnemingen omtrent de Roodvonk. Rott. bij *P. van der Meer*, enz. 596
Boutilly, (*J. N.*) De jonge Vrouwen. II Deelen. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 367
Bouman, (H.) *Oratio.* 137
Breggen (*Prof. van der*) *aan den Redacteur.* 91
——— ——— Feestviering ter huldiging van *E. Jenner.* Amſt. bij *L. van Es.* 177
Brief van den Redakteur des Almanaks voor het Schoone en Goede. 685
——— *A. Stolker aan Mr. W. Bilderdijk.* 126
Bronkhorst, (*S. van*) Verſlag van den Moord aan Mejufvr. *G. W. van der Wiel.* Amſt. bij *J. van der Hey en Zoon.* 391

Brouwer, *Pz.* (*P.*) Proeve over de ſchepping der Wereld. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 55
——— (*P. W.*) Zestal Leerredenen over 's Heilands Verzoeking. Arnh. bij *P. Nijhoff.* 471
Bruining, (*G.*) De echte bewijzen voor Gods aanwezen, enz. Leyd. bij *J. W. Dauw Lem.* 461
Brunninghauſen, (*H. J.*) Over het uitnemen der Beursgezwellen aan den Hals, enz. Amſt. bij *C. Schaares.* 249

C.

Campagne, (*P. J.*) Handboek voor Droogisten en Apothekersleerlingen. Tiel, bij *C. Campagne.* 149
Capadoſe, (*A.*) Beſtrijding der Vaccine, enz. Amſt. bij *C. G. Sulpke.* 6
——— Nieuwe Bijdrage tot dito. Amſt. bij *C. G. Sulpke.* 337
Chevallier, (*P.*) Redevoering en Verſlag. Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 490
Clercq, (*W. de*) Verhandeling over den invloed der vreemde Letterkunde op de Nederlandſche. Amſt. bij *Pieper en Ipenbuur.* 422
Corſtius (*J.*) Chriſtelijk Handboek voor Kranken, enz. *Tweede Druk.* Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 515
Costa, (*I. da*) De Sadduceën. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon.* 277
Cras, (*H. C.*) Nagelatene Verhandelingen en Redevoeringen. Iſte D. Amſt. bij *J. van der Hey.* 68

D.

Dam van Iſſelt, (*E. W. van*) Gedichten. Breda, bij *W. van Bergen.* 321
Darwin, (*E.*) Aanleiding tot de Opvoeding van het Vrouwelijk Geſlacht. Gron. bij *W. van Boekeren.* 694
Democritiſche Tafelliedjes. Haarl. bij *V. Loosjes.* 45
Dermout, (*I. J.*) Nieuwe Leerredenen. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 505
——— Synodale Leerrede. 's Hag. bij *S. de Viſſer.* 592
Dobbelaer, (M.) *Diſſertatio. Lugd. Bat. apud* L. Herdingh et Fil. 561
Doijer, (*A.*) Leerrede ter aanprijzing der Koepokinenting. *Vierde Uitgaaf.* Zwolle, bij *H. A. Doijer.* 273
Doin, (*G. T.*) Muſeum van beroemde Protestanten. Iſte D. 1ſte en 2de Afd. Amſt. bij *J. G. Bentinck.* 341

E.

Een hartig wederwoord op eene Antikritiek van Wijsen Geysbeek. 684
Eichstorff, (P. J. L. von) *Das Grab, von R. Feith, u. f. w. Zutph. bey* H. C. A. Thieme. 351
Eyk, (*J. van*) Gemeenzame Brieven, 's Hag. bij *W. K. Mandemaker*, 118

F.

Fabri, (*J. E.*) Handboek der Aardrijkskunde, IIde D, Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 338
Floh, (*J. H.*) Onderrigtingen, enz. voor Schoolonderwijzers. *Tweede Uitgave.* Gron. bij *W. Wouters.* 540
Francke, (*G. S.*) Mijne Gronden voor het Christendom herzien en op nieuw bevestigd. Arnh. bij *P. Nijhoff.* 1
Frank, (*W. C.*) De Schipbreuk der Cabalva. Amst. bij *de Wed. G. A. Diedericks en Zoon.* 389
Frölich, (*A.*) Over het uitwendig gebruik van koud water ter matiging der Koorts. Gorinch. bij *J. Noorduyn.* 335

G.

Gedachtenis (Ter) van *H. Wester.* Gron. bij *J. Oomkens.* 176
Gedenkschriften eener jonge Griekschen Vrouw. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 178
——— wegens de Uitvinding der Boekdrukkunst, enz. Haarl. bij *V. Loosjes.* 610
——— (*Tweede Verslag.*) 662
——— (*Derde Verslag.*) 702
Gedichtjes voor Kinderen. Gron. bij *J. Römelingh.* 368
Geen Verdichtsel. Iste D. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 365
Geoffrey Crayon, Schetsen en Portretten. II Deelen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 671
Gezigten in Oost-Indië, door *Q. M. R. Verhuell.* Iste Aflevering. Rott. bij *Arbon en Krap.* 504
Glatz, (*J.*) Aurelia's Godsd. Overdenk. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 708
Goldsmith, *Abrégé de l'Histoire Grecque, &c. Dordr. chez* J. Pluim de Jaager. 675
Gourgaud, Gedenkschriften. Iste D. Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 528
——— (*Tweede Verslag.*) 573
Gravé, Jz. (*G.*) Gedichten. Amst. bij *Visser en Comp.* 442
Gravenweert, (*J. van 's*) De Odyssea van *Homerus.* Iste D. Amst. bij *J. van der Hey.* 36

Gra-

Graveweert, (*J. van 's*) *Marco Bozaris.* Dichtstuk. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 218
Greuve, (*F. C. de*) Dichtbundel. IIste D. 's Hertogenb. bij *J. J. Arkesteyn.* 265
Griekenland in 1821 en 1822, enz. Amst. bij *de Bryen H. Gartman.* 311
Groen van Prinsterer, (G.) *Disputatio. Lugd. Bat. apud* H. W. Hazenbergh, Jun. 205
Gromme, (*W. D.*) Handleiding bij het Avondmaal. Amst. bij *J. H. den Ouden.* 333
Grootvader St. Julien onder zijne Kleinkinderen. Amst. bij *G. Portielje.* 45

H.

Haafner, (*J.*) Proeve van Indische Dichtkunde. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 564
Harbaur, Formulier voor den Gezondheidsdienst der Nederl. Landmagt. 's Hage, ter Landsdrukkerij. 293
Hazelhoff, (*A.*) Tijdkorter voor 1824. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 46
Heeren, (*A. H. L.*) De Gevolgen der Kruistogten voor Europa. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 384
Hengel, (W. A. van) *Annotatio in loca nonnulla N. T. Amst. apud* J. van der Hey et Fil. 637
Henke, (*A.*) Geneeskundig Handboek der Kinderziekten. IIste D. Leyd. bij *J. W. van Leeuwen.* 248
Hentzepeter, (*H.*) De nabijzijnde Ondergang der tegenwoordige Wereld. 's Hag. bij *C. van Greeven.* 145
Heyne, (*F.*) Tafereelen van Landen en Volken voor de Jeugd. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 628
Heyningen Bosch, (*M. van*) Nagelaten Gedichten. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 442
Hoeven, (J. van der) *Dissertatio. Lugd. Bat. apud* L. Herdingh et Fil. 381
Hooft's (*P. C.*) Nederlandsche Historiën. II—Vde D. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 601
Hope, (*Th.*) Anastasius. IIde D. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 406
Huët, (P. J. L.) *Specimen. Lugd. Bat. apud* H. W. Hazenbergh, Jun. 638
Huisboekje voor Verloofden en pas-Gehuwden, enz. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 42
Hulde aan de Nagedachtenis van *J. H. van Swinden.* Amst. bij *C. Covens* en *P. Meijer Warnars.* 398

Hul-

Hulde aan de Nagedachtenis van *R. Feith.* Zwolle, bij *J. L. Zeehuisen.* 501

I en J.

Jaarboekje aan Bevalligheid, enz. gewijd. 1824. Amst. bij *M. Westerman.* 46

——— 1825. 683

Jacobs, (*F.*) Herfstavonden. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 228

Jaubert, (*P. A.*) Reis in Armenië en Perzië. Amst. bij *Visser en Comp.* 666

Iets over de Liesbreukbanden. 's Hag. bij *A. D. Willer.* 152

——— onze Noordelijke Hoogescholen. Gron. bij *J. Oomkens.* 441

Index rerum naturalium, etc. Gron. apud J. Oomkens. 562

Jung, (*J. H.*) gen. *Stilling*, De Christelijke Menschenvriend. Iste D. 1ste en 2de St. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 402

K.

Kampen, (*N. G. van*) Magazijn. Iste en IIde D. en IIIde D. 1ste St. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 112

Keur van Verhalen. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 456

Kirckhoff, (J. R. L. de) *Disertation, etc.* Derde Uitgave. Amst. bij *J. J. Abbink.* 479

Kist, (N. C.) *Oratio. Lugd. Bat.* 689

Kluyn, (*H. H.*) De Heldendood van *M. A. de Ruiter.* Amst. bij *J van der Hey en Zoon.* 119

Koch, (*W.*) Tafereel der Omwentelingen in Europa. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 481

Kotzebue, (*O. von*) Ontdekkingsreis. IIIde of laatste D. Amst. bij *J. van der Hey.* 520

Krug, (*W. T.*) Tafereel van het Liberalismus. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 29

L.

Landt, (J.) *Specimen. Lugd. Bat. apud* J. W. van Leeuwen. 193

Lau, (*J. la*) Tweetal Synodale Leerredenen. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 552

Laurman, (M. T.) *Praelectio etc. Gron. apud* W. van Boekeren. 330

Leerrede over de Maatschappij van Weldadigheid. Zierikzee, bij *F. van Meeren.* 5

Leerredenen over de Lijdensgeschiedenis. IIde of laatste D. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 374

Lemaire, (*H.*) De kleine Robinſon. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 44

——— *Barthelemy's* Reize verkort. Iſte D. Amſt. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 180

Lennep, (*D. J. van*) De Werken en Dagen van *Heſiodus.* Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 673

Leven (Het) van een' Landjonker. *Tweede Druk.* II Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 588

Levensſchets van *A. H. L. Heeren*, door hemzelven. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 153

Linden, (*J. van der*) Redevoering, enz. Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 320

Llorente, (*J. A.*) Geſchiedenis der Spaanſche Inquiſitie. IIde D. Amſt. en Fran. bij *Sepp* en *Ijpma.* 159

Loghem, (*H. van*) Poëzij. Iſte D. Dev. bij *L. A. Karſenbergh*, enz. 495

——— Proeve van Liederen. Dev. bij *J. de Lange.* 500

Loon, (*F. N. van*) Beſchouwing van den Nederlandſchen Scheepsbouw, enz. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes*, *Pz.* 263

Luitjes, (*E. C.*) Ontwerp, enz. Dordr. bij *Blusſé en Braam.* 359

Lulofs, (*B. H.*) Lijkkrans bij den dood van *H. Muntinghe.* Gron. bij *J. Oomkens.* 358

Luze, (*M. V. de*) Mathilda op den Berg Carmel. II Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 225

M.

Maagd (De) van Orleans. III Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 41

Mahne, (G. L.) *Vita* D. Wyttenbachii. *Editio altera. Gandavi apud* M. A. Mahne, *etc.* 617

——— D. Wyttenbachii *Lectiones quinque. Gandavi apud* M. A. Mahne, *etc.* 617

Maſſillon, (*J. B.*) Zevental Leerredenen. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 49

Mastenbroek, (*F.*) Onderhoud voor huiſelijke en gezellige kringen. Sneek, bij *F. Holtkamp.* 410

Matthews, (*H.*) Dagboek van een' Invalide. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 171

Maximiliaan, Reize naar Brazilië. IIde D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 346

Mebius, (*T. E.*) De Pſalmen. IIde St. 1ſte Gedeelte. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 59

Meij-

Meijer, (*G. de*) Lijkrede, enz. ter Nagedachtenis van *P. Wittigs*. Rott. bij *N. Cornel*. 275
——— (*G. J.*) Redevoering, enz. Leuven, bij *C. J. de Mat*. 275
Mendoza, (*D. H. de*) Het Leven van Lazarus van Tormes. Amst. bij *J. J. Abbink*. 412
Metzlar, (*J. C.*) Levensschets en Herinneringsleerrede. Gron. bij *W. van Boekeren*. 642
Moens, (*A. M.*) Tafereelen van eene Christelijke Opvoeding. Amst. bij *W. van Vliet*. 276
——— (*P.*) Frederik Bornstein. II Deelen. Amst. bij *Schalekamp en van de Grampel*. 40
Moesman, (*F. C.*) Eerstelingen. Utr. bij *S. Altet*. 548
Moll, (*G.*) Redevoering over *J. H. van Swinden*. Amst. bij *Pieper en Ipenburr*. 539
Momm, (*J. A.*) *M. Jorissen* in den gelukkigen avond zijns levens. Iste Stuk. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp*. 116
Morier, (*J.*) Tweede Reis in Perzië, Armenië en Klein-Azië, enz. II Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz*. 533
Mantingke, (*H.*) Leerrede. Gron. bij *J. Oomkens*. 331
——— Twaalftal Leeredenen. Gron. bij *J. Oomkens*. 369
Muyt, (*P. N.*) Algemeene Wereldgeschiedenis voor de Jeugd. Zaltb. bij *J. Noman*. 604

N.

Nalezing mijner Herinneringen van Gouda. 's Hag. bij *de Eryen J. Thierrij en C. Mensing en Zoon*. 364
Nederlandsch A. B-boek. (Het) 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp*. 711
Niemeijer, (*A. H.*) Waarnemingen op Reizen in en buiten Duitschland, enz. IIde D. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz*. 491
Noppen, (*A. K. van*) Tafels, enz. Middelb. bij *S. van Benthem* en *de Gebr. Abrahams*. 480

O.

Oehlenschläger, (*A.*) Brieven op eene Reis door Duitschland en Frankrijk. II Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz*. 535
O'keeffe, (*Miss*) Tafereelen uit de tijden der Aartsvaderen. Iste D. Fran. bij *G. Ypma*. 377

Onſenoort, (*A. G. van*) De operative Heelkunde ſtelſelmatig voorgedragen. IIde D. Amſt. bij *C. G. Sulpke*. 563
Ontyd, (*C. G.*) De waarde der Koepokinenting gehandhaafd, enz. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart*. 652
Oostkamp, (*J. A.*) De Regenboog. Amſt. bij *G. J. A. Beijerinck*. 548
Oxley, (*J.*) Reizen in de Binnenlanden van Auſtralië. Dordr. bij *Bluſſé en van Braam*. 695

P.

Palm, (*J. H. van der*) Bijbel. Vde St. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon*. 229
——— Tiental Leerredenen. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon*. 413
——— Bijbel voor de Jeugd. XIIIde St. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon*. 512
——— Feestrede op Leydens Ontzet. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon*. 669
Pape, (*C. W.*) Leerrede. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon*. 556
——— Iets ter herinnering aan *Jan Esdré*. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon*. 707
Pareau, (J. H.) *Antiquitas Hebraica, editio altera. Traj. ad Rhen. apud* J. Altheer. 107
——— ——— ——— ——— *appendix. Traj. ad Rhen. apud* J. Altheer. 107
Pietzsch, (*G. A.*) Beſtemming van het Vrouwelijk Geſlacht. Fran. bij *G. Iſpma*. 710
Planck, (*G. J.*) Het Geſchiedkundig Bewijs voor de Goddelijkheid des Christendoms. Amſt. bij *C. Schaares*. 181
Pligten. (De kleine) II Deelen. Amſt. bij *P. den Hengſt en Zoon*. 459
Pölitz, (*K. H. L.*) Overzigt der Algemeene Geſchiedenis, voor jonge Lieden. III Stukjes. Arnh. bij *P. Nijhoff*. 603
Polſtorff, (*L.*) De laatſte Levensdagen des Verlosſers. 's Hag. bij *W. K. Mandemaker*. 420
Proeve van Hekelſchriften. Amſt. bij *Viſſer en Comp.* 411

R.

Raddijs, (*A.*) Viertal Leerredenen. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon*. 460
Raſſenel, (*M. C. D.*) Verhaal der Gebeurtenisſen in Griekenland. II Deelen. Dordr. bij *Bluſſé en van Braam*. 311
Rant, (*J. J.*) De Vaccine verdedigd, enz. Dichtſtuk. Zaand. bij *J. Groot en Comp.* 673

Reddingius, (*G. Benthem*) Twaalftal Leerredenen. Gron. bij *W. Zuidema.* 52
Ring (De) van Gyges wedergevonden. *Tweede Druk.* IV Deelen. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 588
Rosenmuller, (*G. H.*) De Apostelen van Jezus in hun leven en daden geschetst. Gron. bij *J. Oomkens.* 473
Roskes, (*T.*) Zestal Leerredenen. Leyd. bij *A. van Benten.* 511
Royaards, (H. J.) *Oratio.* 137

S.

Sailer, (*J. M.*) Grondleer van den Godstlienst. II Stukken. Gron. bij *J. Oomkens.* 589
Sander, (*J. C. A.*) Des Menschdoms hoop en Nederlands dankstof, enz. Te Koog, bij *A. J. May.* 553
Schilfgaarde, (*A. A. van*) Redevoering. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon.* 275
Schrant, (*J. M.*) Uitgelezene Gedachten. Zaltb. bij *J. Noman.* 411
Schull, (*P. S.*) Herinnering aan *J. B. Crol.* Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 600
Scott, (*Walter*) Valerius. II Deelen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 34
——— Ivanhoe. III Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 675
Senden, (*G. H. van*) Klaagzang bij het afsterven van *H. Muntinghe.* Gron. bij *E. Meijer, Hz.* 358
Snell, (*F. W. D.*) Leesboek voor het eerste Onderwijs in de Wijsbegeerte. II Deelen. Winschoten, bij *H. V. Huisingh.* 62
Someren, (*R. H. van*) Gedichten. IIde D. Amst. bij *J. van der Hey.* 78
Starck, (J. Brouwer) *Specimen. Lugd. Bat. apud* C. C. van der Hoek. 64
Stem (De) uit St. Helena beantwoord. Rott. bij *Arbon en Krap.* 196
Stratingh, *Ez.* (*S.*) Scheikundige Verhandeling over de Morphine, enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 379
Strausf, (*F.*) Helon's Bedevaart naar Jeruzalem. III en IVde D. Amst. bij *J. van der Hey.* 60
Suriname in deszelfs tegenwoordigen toestand. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 609
Swart, (*N.*) Vaderlandsche Lettervruchten. 's Hag. bij *S. de Visser.* 708

T.

Tableau Synoptique, etc. Zutph. chez H. C. A. Thieme. 109
Tempelfeest (Het) des Amsterdamschen Schouwburgs. Amst. bij *A. Mars.* 635
Thijsſen, (*H. F.*) Geschiedkundige Beschouwing der Ziekten in de Nederlanden. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 559
Tresſan, (*De*) De Fabelleer vergeleken met de Geschiedenis. II Deelen. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 586
Trieper, *Jun.* (*J. H.*) Lofrede op *Hidde Heeremiet.* Amst. bij *M. Westerman.* 124
Tuckey, (*J. Hingſton*) Aardrijkskunde voor Zeevaart en Koophandel. II—Vde D. Rott. bij *J. Immerzeel*, *Jun.* 200
Tydeman, (*H. W.* en *B. F.*) Mnemosyne. Iſte D. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 213
——— IIde D. 438
Tzſchirner, (*H. G.*) De terugkeering van een aantal R. K. Huisgezinnen, enz. Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 440

U.

Uilkens, (*J. A.*) Almanak. 1824. Gron. bij *J. Oomkens.* 46
——— De Volmaaktheden van den Schepper, enz. IVde D. Gron. bij *J. Oomkens.* 645

V.

Veen, (*A. J. van der*) Handleiding voor Predikanten. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 592
Verhandeling over de Kleederdragt der Geestelijken, enz. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 634
Verhandelingen (Nieuwe) van het Haagsch Genootschap. Voor 1821. 's Hag. bij *de Erven J. Thierry en C. Menſing en Zoon.* 325
Verwey, (*B.*) Evangelisch Avondmaalsboekje. 's Hag. bij *de Wed. J. Allart en Comp.* 332
Vos, (*M. C.*) Merkwaardig Verhaal aangaande zijn Leven en Lotgevallen, enz. Amst. bij *A. B. Saakes.* 642
Vries, (*M. N. de*) Rekenkunde. Gron. bij *R. van Groenenberg.* 43
Vynckt, (*L. J. J. van der*) Nederlandsche Beroerten onder *Filips II.* Iſte D. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 256
Vyver, (*C. van der*) Wandelingen in en om Brusſel. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 538
——— Deugd en Ondeugd. Amst. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 538